دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر

مەمەت ئاۋاچ

2

ياشار كامال (تۈركىيە)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ياشار كامال (تۈركىيە)

ئىنجە مەمەت

2

تۈركچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى : تۇرسۇنئاي ساقىم

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

1

ئۇۋسىنى ياسار قارلىغاچ
لايدا سۇۋاپ ھەمدە سىلىقلاپ.

جەيھان دەرياسى ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ جەنۇبىدىن ئۆتىدۇ. بۇ دەريا ھەممىتە تېغىدىن ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغىچە ئەگىمەستىن تۈپتۈز ئاقىدۇ. بەزى جايلارنى سۇ چوڭقۇر ئويۇپ ئۆتكەچكە، ئۈستى سۇغا گۈمۈرۈلۈپ چۈشىدۇ. قىلىچ بىلەن كەسكەندەك تىك يارلار سۇنىڭ يالىشى بىلەن بۇدۇر - چوقۇر بولۇپ كەتكەن، كىچىك قۇملۇق كۆلچەكلەر ھاسىل بولغان. بەزى يەرلەردە سۇ تۈزلەڭلىككە شېغىل تاشلارنى يېيىتىپ كېڭىيىپ ئاقىدۇ. تېيىز سۈزۈك سۇلارنىڭ ئاستىدىكى مىغىلدىغان چوڭ - چوڭ سازاڭ بېلىقلار يورۇقلۇققا ئىنتىلىپ، بىر - بىرىگە سۈركىلىشىپ ئۇياق - بۇياققا دولقۇنلىنىپ ئاقىدۇ. دەريا بويلىرىدا كىچىك - كىچىك قۇمۇشلۇقلارمۇ بار. بۇ قۇمۇشلۇقلاردا يوغان يېشىل پاقىلار، ئاپپاق بېلىقئالغۇچلار ياشايدۇ.

دەريا بويلىرى سۆگەت، ئىلگىن ۋە باشقا دەرەخلەر بىلەن قاپلانغان، سېرىق ھەرىلەر، قىزىل ئېشەك ھەرىسى، مونچاقلىق ھەرىلەر، كۆكۈچ دالا ھەرىلىرى كۆنەلگۈلىرىنى ئىسسىقتا چوڭايتىشىدۇ. دەرەخلىك ھەرىلەرنىڭ غوڭۇلداشلىرى بىلەن تولىدۇ. قۇلۇلە قېپىدەك قاتتىق ئۇزۇن تۇمشۇقلۇق قۇشلار، كۆكۈچ رەڭلىك قۇشلار، پارقىراق قۇشلار قىلىچ كەسكەندەك تىك يارلاردا كۈنبويى چوڭقۇر تۆشۈكلەرنى تېشىدۇ. ئەڭ چوڭقۇرلۇقلارغا ئۇۋا ياسايدۇ. دەريانىڭ ھەممىتە تېغىدىن ئاناۋارزا

图书在版编目(CIP)数据

瘦子麦麦德 2：维吾尔文／（土）凯马尔著；吐尔逊娜依·沙克木译．— 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2011.8
ISBN 978-7-228-14416-7

Ⅰ.①瘦… Ⅱ.①凯… ②吐… Ⅲ.① 长篇小说 — 土耳其 — 现代 — 维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.①Ⅰ374.45

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2011)第170933号

责任编辑 阿不都热合曼·艾白
编　　辑 托乎提·巴克，库尔班·马木提
责任校对 万力·在顿
封面设计 穆卡达斯·迪力夏提
出版发行 新疆人民出版社
电　　话 0991-2827472
地　　址 乌鲁木齐市解放南路348号
邮　　编 830001
印　　刷 北京盛通印刷股份有限公司
经　　销 新疆维吾尔自治区新华书店
开　　本 880×1230毫米 1/32开本
印　　张 19.5
版　　次 2011年8月第2版
印　　次 2011年8月第1次印刷
印　　数 1—3000
定　　价 53.00 元

قەلئەسىگىچە بولغان ياقىلىرىغا، يەنى ئاناۋارزا قەلئەسى بويىغا ھەمىتە، ئورھانىيە، سەلىمىيە، ئەندال، كەسىككۆلى يېزىلىرى جايلاشقان. دەريا ئۆز ئېقىنىنى دائىم ئۆزگەرتىپ تۇرغاچقا، گاھىدا بۇ يېزىلاردىن يىراقلىشىپ ئاقىدۇ، بەزىدە يېزىنىڭ ئىچىدىن ئېقىپ ئۆتىدۇ. كەلكۈن مەزگىلىدە سۇ يېزىنىڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ئېقىتىپ كېتىدىغان ئىشلارمۇ بولۇپ تۇرىدۇ.

جەيھان دەرياسى ئاناۋارزانىڭ يېنىدا چوڭ بىر سۇ ئامبىرى ھاسىل قىلغان. ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئايىغىدا يەنە قاينام كۆل پەيدا قىلغان. بۇ قاينامنىڭ سۈيى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر پەسىيىپ ھەم كۆپۈكلىنىپ، باش قايغۇدەك تېزلىكتە توختىماي ئايلىنىپ تۇرىدۇ. سۇغا چۈشكەن بىرەر شاخ ياكى يوپۇرماق ئۇ قاينامدىن بۇ قاينامغا ئۆتۈپ، سۇ يۈزىدە ئايلىنىپ تۇرىدۇ. كېپىنەكلەر سۇغا چۈشسە ياكى سۇ ئۈستىدە ئۈچۈپ يۈرگەندە، ئادەمدىن يوغان تاپانبېلىقلار بۇرۇتلۇق ئېغىزلىرىنى يوغان ئېچىپ سۇ ئۈستىگە سەكرىشىدۇ ۋە كېپىنەكلەرنى تۇتۇپ سۇ ئاستىغا شۇڭغۇشىدۇ. بۇ چاغدا سۇ ئۈستى سېرىق كۆپۈككە تولۇپ كېتىدۇ.

ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ قىيالىرى شىمالدىن جەنۇبقا سوزۇلغان، گويا بىر كېمىگە ئوخشايدۇ، بۇ كېمە ئۈستىدىكى كونىرىغان، بۇزۇلغان خارابىلىكلىرى بىلەن ھەرقاچان تىمتاس دېڭىزدا تەۋرەنمەستىن ئاستا ـ ئاستا ئالغا ئىلگىرىلەيدۇ.

ئەگەر بىز ئېگىز، تىك كۆكۈچ ئاناۋارزا قىيالىرىغا چىقىپ كۈنچىقىشقا قارايدىغان بولساق، ئالدى بىلەن چوققىسىنى تۇمانلار قاپلىغان ھەمىتە تېغىنى كۆرىمىز، تاڭ سوزۇلۇپ، تۇمانلار تارقالغان چاغدا ھەمىتە تېغىنىڭ باغرىدىكى قويۇق دەرەخلەرنى، ئوچۇق تۇر①لارنى كۆرىمىز. ھەمىتە تېغىدىن كېيىن چوققىلار پەسىيىپ بارىدۇ. بوزكۆيۈ يېزىسىنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي تاقىر بولۇپ، ئېچىلمىغان يەرلىرى ئاپپاق كۆرۈنىدۇ. جىغجىق يېزىسى باشلانغاندا تۆپىلىكلەر تارىيىپ، يېشىل

① تۇر — مازار (قەبرە) ئۈستىدىكى خاتىرە تاش.

ئورمانلىق باشلىنىدۇ. ھەممىلا يەردە گۈللەر ئېچىلغان بولغاچقا، جىغجىق يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىزانىس مەنزىرىسى چوڭ بىر ياۋا گۈللەر باغچىسىدەك تۈزلەڭلىكتە يېيىلىپ تۇرىدۇ.

شىمالدا قەدىرلى تېغى بولۇپ، سۇلەمىش چوققىسى جىغانلار بىلەن قاپلانغان، ياپيېشىل تۇرىدۇ. بۇ تاغ تۈۋىدىن ساۋرۇن دەرياسى تۈزلەڭگە قاراپ ئۆركەشلەپ ئاقىدۇ. ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ غەربىي شىمالىدا كوزان يولى سوزۇلغان. سۇمباش دەرياسى كوزان يولىنى ئىككىگە بۆلۈپ، ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئالدىدىن ئۆتىدۇ. سۇمباش دەرياسىنىڭ يەنە بىر تەرىپىگە، يەنى ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ غەربىگە ھاجىلار يېزىسى جايلاشقان ... ئۇنىڭ نېرىسىدا ئاسلانلىق يېزىسى. ئاسلانلىق يېزىسىدا بۇرۇنقى كىشىلەر ئۇۋچى قۇش دەپ ئاتاپ كەلگەن كۈرد خەلقىنىڭ ئەۋلادلىرى ئولتۇراقلاشقان. بۇنىڭمۇ نېرىسىدا بولسا گويا يەلكەنلىرىنى ئېچىپ ئاق دېڭىزدا ئۈچۈۋاتقاندەك كۆرۈنىدىغان دوملۇ قەلئەسى. دوملۇ قەلئەسىنى تۇمانلار قاپلاپ تۇرغاچقا، كۈن ئىسسىغان چاغلاردىلا قىزىل قىيالىرى چوقچىيىپ كۆرۈنىدۇ.

مانا بۇ تۈزلەڭلىك — مۇنبەت ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدۇر. ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چەكسىز كەتكەن، غوڭغۇلداپ تۇرىدىغان، قۇش ئۇچالمايدىغان، يىلان كىرەلمەيدىغان قاراڭغۇ چاتقاللىق ۋە قومۇشلۇقى بىلەن ئاقچەساز پاتقاقلىقى سوزۇلۇپ ياتىدۇ. ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ ئەتراپىدا تۈركمەن يېزىلىرى بولۇپ، ئۆيلىرى قومۇشلاردىن ياسالغان. ئاقچەساز پاتقاقلىقى جەنۇبتىن، ساۋرۇن دەرياسىنىڭ جەيھان دەرياسىغا تۇتاشقان يېرىدىن باشلىنىپ، شىمالدا ۋايۋاي يېزىسىنىڭ دەل ئايىغىدا تۈگەيدۇ.

ئاناۋارزانىڭ مۇنبەت تۇپراقلىرىدىن يىلدا ئۈچ قېتىم ھوسۇل ئالغىلى بولىدۇ. بۇ قاپقارا، مايلىق، يۇمشاق، ئۈنۈملۈك يەرلەردە ھەر خىل ئۆسۈملۈك ئۆسىدۇ. ئۆسۈملۈكلەر بولۇق بولۇپ، باشقا يەرلەرنىڭكىگە سېلىشتۇرغاندا ئىككى ـ ئۈچ، ھەتتا بەش ھەسسە

يوغان تۇرىدۇ. گۇللىرىنىڭ، ياشناپ تۇرغان ئوت - چۆپلىرىنىڭ، دەرەخلىرىنىڭ رەڭگى تامامەن باشقىچە، يېشىلى — قاشتاشتەك سۈزۈك يېشىل، سېرىقى — كەھرىۋادەك ساپسېرىق، قىزىلى — چاقناپ تۇرغان ياقۇتتەك قىزىل، كۆكى — قېنىق كۆكۈچ، ھاشاراتلار، چۈمۈلىلەر، كېپىنەكلەر، قۇشلارنىڭ قاناتلىرى، تۈكلىرى ئاز كۆرۈلىدىغان مىڭ خىل سېھىرلىك رەڭدە ۋاللىداپ تۇرىدۇ. قۇرت - قوڭغۇز، كېپىنەك، قۇشلار، چېكەتكىلەر تۈزلەڭلىكتە شامالدەك ئۇچۇشىدۇ. بىردە قارىساڭ، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە خىلمۇخىل رەڭدىكى كېپىنەك دولقۇنى دەرەخلەر، ئوت - چۆپلەر ۋە تاش - تۇپراقنى، جىمىكى يەر - جاھاننى قاپلاپ كېتىدۇ. سېرىق، قىزىل، يېشىل، كۆك، ئاق رەڭدىكى، ھەربىرى قۇشچىلىك كېلىدىغان كېپىنەكلەر بىر - بىرىنى قوغلىشىپ، كېپىنەكلەر قايىنمى تۈزىدۇ، ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ دولقۇن ھاسىل قىلىدۇ، تۈزلەڭگە يېيىلىدۇ، يەنە كۆتۈرۈلۈپ بۇلۇتلاردەك ئۇچۇشىدۇ، بۇ يەرنى ئاجايىپ - غارايىپ، باشقىچىلا سېھىرلىك بىر دۇنياغا ئايلاندۇرىدۇ. بىردە قارىساڭ، يوغان قىزىل چۈمۈلىلەر ئۇزۇن پاچاقلىرىنى كېرىپ تۈزلەڭلىكتە ئۇياقتىن - بۇياققا چېپىشىپ يۈرۈشىدۇ. مونچاقلىق ھەرىلەر شامالدەك ئۇچۇشىدۇ.

بۇ تۈزلەڭلىكتە پارقىراق قوڭغۇزلارمۇ ئاجايىپ يوغان بولىدۇ. كېچىسى تۈزلەڭلىكتە ۋە ئاقچەساز ئۈستىدە يۇلتۇز چاقنىغاندەك كۆرۈنىدۇ، شۇڭا تاڭ ئاتقۇچە ئوت - چۆپلەر، دەل - دەرەخلەر، گۈللەر بىر يورۇپ، بىر ئۆچۈپ تۇرىدۇ، ئۇچقۇنلار ئاستا - ئاستا ئۆچۈشىدۇ، ئۇچقۇن شامال يۇلتۇزلارنى سۈرىدۇ، يەر يۈزىدىكى ۋە ئاسماندىكى يۇلتۇز ئۇچقۇنلىرى يالقۇنجاپ بىر - بىرىگە تۇتىشىپ كېتىدۇ.

يېشىل چىۋىنلەر، چېكەتكىلەر، دۈمبىسىدىكى نەقىشلىك قاپلىرى قاتتىق پارقىراق ھاشاراتلارمۇ شامالدەك ئۇچۇپ ئوينىشىدۇ.

ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە ھەممە نەرسە — ئوت - چۆپ، دەل -

دەرەخ، قۇرت - قوڭغۇز، ئۇچار قاناتلار بىر - بىرىنى ئىزدىشىدۇ. ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدىكى مەخلۇقاتلار باشقىچىلا ئۇنۇملۇك، ساغلام، پارلاق، سېھىرلىك بىر دۇنيانىڭ مەخلۇقلىرىدۇر.

ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي نەرگىسلىك بولۇپ، نەرگىسنىڭ ئېگىزلىكى ئادەمنىڭ كىندىكىگە كېلىدۇ. قىزىلگۈلدەك چوڭلۇقتا ئېچىلغان ساپسېرىق نەرگىس گۈللىرى سازلىقنىڭ ئەتراپىنى قورشاپ تۇرىدۇ. شۇڭلاشقا، باھار مەزگىلىدە ئاقچەسازدىن پاتقاق پۇرىقى كەلمەيدۇ، ئەكسىچە، يۇمشاق توپىدىن گۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇرىدىغان نەرگىس پۇرىقى ئىسسىق ھاۋاغا، تاشلارغا، ئوت - چۆپلەرگە، دەل - دەرەخلەرگە، ھاشاراتلارغا، قۇشلارغا، ھەتتا ئادەملەرگىمۇ سىڭىپ كېتىدۇ ... ئاناۋارزادا باھار كۈنلىرى قۇرت - قوڭغۇزدىن تارتىپ قۇشلارغىچە ھەممىلا نەرسە نەرگىس پۇرايدۇ. كۈندۈزى ئىللىق ئاپتاپتا نەرگىس پۇرىقى تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. ئاقچەسازدىكى ئادەملەر بۇ پۇراقتىن مەست بولۇشىدۇ. ئاناۋارزادا بارلىق جانلىق مەستخۇشلۇقتا ياشىشىدۇ.

بۇنىڭدىن خېلى زامانلار بۇرۇن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنى چۆلدىن قېچىپ كەلگەن جەرەنلەر قاپلاپ كەتكەنىكەن. ھازىر ئەنە شۇلاردىن قېلىپ قالغان چىرايلىق ئۈچ جەرەن تۈزلەڭلىكتە چاقماقتەك تېز يۈگۈرۈپ، كېپىنەك، چېكەتكە، ھاشارات، ھەرە، قۇش شامالىلىرىنىڭ، نەرگىس پۇراقلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ ھەمىتە تېغىدىن ئاناۋارزا قەلئەسىگە، ئاناۋارزا قەلئەسىدىن ۋايۋاي يېزىسىنىڭ ئايىغىغا، ۋايۋايدىن ھاجىلار يېزىسىغا، دوملۇنىڭ تۆۋىنىگە، ئۇ يەردىن جەيھان دەرياسىنىڭ بويلىرىغىچە كېچە - كۈندۈز كېزىپ يۈرۈشىدۇ. ئاناۋارزادا بىرەر جانلىق مەۋجۇدات — يىلان، چايان، قۇش، ئادەمزات، بۆرە، چاكال[1]، ئىت ۋە باشقىلار بۇ جەرەنلەرگە چېقىلمايدۇ. ئۇلار ئاناۋارزا

[1] چاكال — بۆرىدىن كىچىكرەك يىرتقۇچ مايمۇن.

تۇزلەڭلىكىدىكى ئاخىرقى مۇقەددەس جانلىقلاردەك ئەركىن - ئازادە، خالىغىنىچە يايراپ ياشىشىدۇ.

ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ ئىچىگە ئوق ئۆتمەيدىغان، يىلان كىرەلمەيدىغان دەرىجىدە قويۇق ئۆسۈملۈكلەر ئۆسۈپ كەتكەن. پاتقاقلىقتىكى سۇلارمۇ بەزى يەردە كۆپۈكلىنىپ، پورۇقلاپ قاينايدۇ. بۇ يەرگە قول تىققىلى بولمايدۇ. بەزى يېرىدە تامامەن باشقىچە، تېگىدىكى شېغىل تاشلار كۆرۈنگۈدەك سۈپسۈزۈك مۇزدەك سۇغا چۈشكەن قۇياش نۇرى ئەكس ئېتىدۇ. يەنە بەزى يەرلىرىدە بولسا لاي سۇ سېسىق پۇراپ تۇرىدۇ. پاتقاقلىقنىمۇ ھەر خىل، بەزى يەرلەردە دەرەختەك ئېگىز ئۆسكەن قومۇشلار، بەزى يەرلەردە پاكار قويۇق ئوت - چۆپلەر، رەڭلىك قىيا گۈللىرى ... بەزى يەرلەردە تۈپتۈز كەتكەن ياپيېشىل چىمەنلىك، بەزى يەرلەردە ئاسمان كۆرۈنمىگۈدەك ئېگىز دەرەخلىك، ئورمانلىق ... خىلمۇخىل دەرەخ، ئوت - چۆپلەر، يۆگەيلەر ... كۈن چىقىش بىلەن شاپىلاقتەك كۆكۈچ يۆگەي گۈللىرى ئېچىلىدۇ. قېلىن قومۇشلۇقلاردا ئېچىلىدىغان ياۋا گۈللەر ۋە نىلۇپەرلەر قۇچاقتەك بولۇپ سۈزۈك سۇدا لەيلەپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، سازاڭبېلىق، تاپانبېلىق، تاشپاقا، يوغان يېشىل كۆر - كۆر پاقىلار ئۈزۈپ يۈرۈشىدۇ ... چىۋىن، پاشىلار خۇددى بۇلۇتتەك ئۇزۇشىدۇ، قارا يىلان، سۇ يىلانلىرى، قىزىل قۇيرۇقلۇق تۈلكىلەر، قورقۇنچاق چاكاللار، بوز، مايسارەڭ، ئۇزۇن پاچاقلىق، ئۇزۇن بويۇنلۇق سۇ قۇشلىرى چېپىپ يۈرۈشىدۇ.

تۇرۇس تېغىدىن تۇزلەڭلىككە چۈشكەندە جىمجىتلىق باشلىنىدۇ. يا قۇشنىڭ، يا سۇنىڭ، يا بىرەر ئادەمزاتنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمايدۇ. تۇزلەڭلىك گويا بارچە ئاۋازنى يۇتۇپ كەتكەندەك، بولۇپمۇ ئاپتاپ چىقىپ كۈن ئىسسىغان چاغلاردا تۇزلەڭلىك تىمتاس بولۇپ كېتىدۇ. بۇ جىمىلىق ئاقچەسازغا يەتكۈچە داۋاملىشىدۇ. ئۇ يەردىن باشلاپ بىر شاۋقۇن پارتلايدۇ. بۇ پاتقاقلىقتىن ئادەمنى چۆچۈتىدىغان، ھەتتا ھوشىدىن كەتكۈزگۈدەك ھەر خىل، ئارىلىشىپ كەتكەن، ئاڭلاپ باقمىغان

ئاۋازلار كېلىدۇ. قۇشلارنىڭ سايراشلىرى، پاقىلارنىڭ كۇركىراشلىرى، سۇنىڭ پورۇقلاشلىرى، ھاشاراتلارنىڭ غەلىتە ئاۋازلىرى، ئورماننىڭ شۇۋۇلدىشى، قومۇشنىڭ شىلدىرلىشى، خورازلارنىڭ چىللاشلىرى، ئىتلارنىڭ ھاۋشىشلىرى، چاكاللارنىڭ ھۇۋلاشلىرى بىرلىشىپ زەمبىرەك ئاۋازىدەك ئېتىلىپ چىقىدۇ، ئاقچەساز ئادەمنى قورقۇتىدۇ. شۇڭا، ئادەملەر ئاقچەسازنىڭ ئىچىگە ئاسانلىقچە كىرەلمەيدۇ.

ئاناۋارزانىڭ كەڭ زېمىنى كۆپ يىللىق تارىخقا ئىگە. خارابىلاشقان ئاناۋارزا شەھىرى، تىك قىيالاردىكى قەلئەلەر، تاشقىنلاپ ئاقىدىغان جەيھان دەرياسى، ساۋرۇن، سومباش دەريالىرى، قۇشلىرى، بۇركۇتلىرى، رەڭدار گۈللىرى، ئاجايىپ - غارايىپ ھاشاراتلىرى، بىرگە مىڭنى بېرىدىغان ھوسۇللۇق ئېتىزلىرى، ئاقچەساز پاتقاقلىقى، تومۇز ئىسسىقتا مۇزدەك ئاقىدىغان سۈزۈك سۇلىرى، توپا يوللىرى، ئۇچىدىغان بېلىقلىرى ۋە مول بايلىقى بىلەن چۇقۇر ئوۋانىڭ ئوتتۇرىسىدا ئاپتاپتا قاقلىنىپ، مۇھەببەت ۋە ھىممەت ئىلكىدە ئەركىن - ئازادە يېيىلىپ ياتىدۇ.

قۇياش ئاناۋارزا قىيالىقىنىڭ ئۈستىدىن غەربكە پېتىۋاتقان چاغدا قۇشتەك يوغان، قېنىق سېرىق رەڭدىكى كېپىنەكلەر قاناتلىرىنى جۇپلەشتۈرۈپ، پۇتلىرى بىلەن باش - كۆزلىرىنى سىيپاپ، بەدەنلىرىنى يېنىك تىترىتىپ، ئولتۇرۇۋاتقان قۇياش نۇرىدا پارقىراپ تۇرغان شاخقا قونۇشىدۇ، دەل شۇ چاغدا ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى، دەرەخلەر، سۇلار، يەر ۋە ئاسمان قېنىق زەڭگەر رەڭگە كىرىدۇ، كېپىنەكلەرمۇ شۇ رەڭنى ئالىدۇ.

ئاناۋارزانىڭ توپىسى ئادەتتىكى توپا ئەمەس، بەلكى ئالتۇن، بۇنى پەقەت ئەلى ساپا بايلا بىلىدۇ. يەرنىڭ قەدرىنى شۇ ئەلى ساپا بايلا تېگى - تەكتىدىن چۈشىنىدۇ. ھەربىر ئادەمدە ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن، بىر سەۋدا بولىدۇ. ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بىر نەرسىسى بولىدۇ. ئەلى ساپا باينىڭ

سەۋداسى بەكمۇ كۈچلۈك، ئۇنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغىنى ئاناۋارزانىڭ ئۇنۇملۇك قارا چىلان تۈپرىقى ئىدى. ئەلى ساپا باي ھەر كۈنى كۈن چىقىش بىلەن تەڭ يەرنى چىڭ دەسسەپ، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە ھەۋەس بىلەن كۆز يۈگۈرتەتتى. ئۇ، جاھاننىڭ ئويغىنىشىنى، بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ ئۇچۇۋاتقان ھاشاراتلارنى، تولغىنىپ كېتىۋاتقان يىلانلارنى، بىر - بىرىگە مىنگىشىۋالغان يوغان يېشىل پاقىلارنى، ئۆمىلەپ كېتىۋاتقان تاشپاقىلارنى، پوستى قاتتىق رەڭدار قۇرت - قوڭغۇزلارنى، ھەرىلەرنى، قۇشلارنى، جەرەنلەرنى، خىلمۇخىل گۈللەرنى، بولۇق زىرائەتلەرنى، تويۇپ ياشارغان شاللىقلارنى، كېپىنەكلەرنى، سۇلارنى، سازلىقلارنى، ئۆستەڭلەرنى، يوللارنى، توپا - چاڭ باسقان تېرەكلەرنى، ئۇزۇپ يۈرگەن بۇلۇتلارنى، جۇش ئۇرۇپ تۇرغان، ئۇچۇۋاتقان، توختىماستىن يېڭىلىنىپ تۇرىدىغان، بۇ جاھاننى قىيامەتكە ئايلاندۇرىدىغان يېڭى دۇنيانى، ئۇنىڭ پەيدا بولۇشىنى كۆزىتەتتى. بۇ كۆزىتىشتىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقاندەك بولاتتى. ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنى غۇلاچ ئېچىپ قۇچاقلىماقچى بولاتتى. ئەسلىدە ئەلى ساپا باينىڭ ئاناۋارزادا بىر غېرىچمۇ يېرى يوق ئىدى. ئۇ ئاچ كۆز كۆپ ئۆتمەيلا تېرىلغۇ مەيدانلىرىغا ئىگە بولۇۋالدى، يەنىلا تويماۋاتىدۇ. دېمەك، نېمىشقا پۈتۈن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە ئىگە بولمايدۇ، نېمىشقا شۇنچىۋالا كەڭ زېمىننى يەنە كېڭەيتمەيدۇ؟! ئەلى ساپا باي: «ھايات — كۈرەش دېمەكتۇر. ئەڭ مۇھىمى تېخىمۇ كۆپ يەر ئۈچۈن كۈرەش قىلىش كېرەك. كۈرەشسىز ھايات ھېچنېمىگە ئەرزىمەيدۇ. يەر ئۈچۈن بولغان كۈرەش ئەڭ مۇقەددەستۇر. ئادەم بالىسى بۇ دۇنيادا كۈرەش قىلماي نېمە قىلىدۇ، كۈرەش قىلمىسا ئوت - خەستىن نېمە پەرقى؟» دەيتتى.

لېكىن، يەر ئۈچۈن بولغان كۈرەشلەر بارغانسېرى قىيىنلىشىپ بارماقتا ئىدى. ئەسلىدە بۇ يەرلەرگە — چۇقۇر ئوۋاغا، ئاناۋارزاغا، بۇ يەرلەرنىڭ ئىسسىقىغا، چىۋىن -

پاشىلىرىغا، قومۇش ئۆيلىرىگە كۆنەلمىگەن كۆچمەنچى تۈركمەنلەر بۇ يەرلەردە ئولتۇراقلىشىپ قېلىشنى خالىمىسىمۇ، كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن يەرگە باغلىنىشتىن باشقا ئىلاجىنىڭ يوقلۇقىنى چۈشەنگەنىدى. ئەللىك دۆنۇملۇك يەرنى بەش كىلو تۇزغا، بىر ئۆچكىگە، ئون لىراغا، بىر تايغا، بىر ئېشەككە سېتىۋالىدىغان كۈنلەر كەلمەسكە كەتكەنىدى. بۇنىڭدىن ئون بەش - يىگىرمە يىل بۇرۇن ئۈچ مىڭ لىراغا يەر - زېمىنى بىلەن بىر يېزىنى سېتىۋېلىشقا بولاتتى، دېھقانلار باشقا جايلارغا كۆچۈپ كېتىشەتتى. ھازىر ئەھۋال پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتتى. ئەنە شۇ قومۇش ئۆيلەردە ئولتۇرىدىغان ئادەملەر يەر ئۈچۈن قان تۆكۈشتىن يانمايتتى. ئەلى ساپا باي بىرلا نەرسە ئۈچۈن بەكمۇ كۆيۈپ - پىشاتتى. ئەسلىي ئۇ ئۆز ئىشىنى يوشۇرۇنچە ئېلىپ بارغان بولسا، ئارزۇسىنى بىلىندۈرمىگەن بولسا ياخشى بولاتتىغۇ، لېكىن ئۇ بار غەيرىتى بىلەن يەرنىڭ قىممىتىنى ئاشۇردى، بۇنىڭ بىلەن دېھقانلارنىڭ كۆزى ئېچىلدى. كۆزلىرى ئېچىلغان دېھقانلار بىلەن كۈرەش قىلىش بەكمۇ قىيىن، بىراق بۇ لەززەت بېغىشلايدۇ. مانا بۇ، ئادەمگە زورۇر ياشاش يولى. يەرنى — شۇنچىلىك قىممەتلىك نەرسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئەلۋەتتە ئاسانغا توختىماسلىقى لازىم - دە.

ۋايۋاي يېزىسى ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدىكى يېزىلاردىن بىرى، ئۇ باشقا يېزىلاردىن سەل - پەل چوڭ. ۋايۋاي دېھقانلىرى ئەلى ساپا باينىڭ كۆزىگە قادالغان مىخ. ئۇلار يا قاراقچىدىن، يا ھۆكۈمەتتىن قورقمايتتى. ياخشى - يامان سۆزلەرنىمۇ ئاڭلىمايتتى، ئۆچمەس ئوتتەك يەرگە مەھكەم يېپىشىپ، ھەرقانداق بالا - قازاغا قارشى كۆكرەك كېرىپ چىقاتتى ۋە سوقۇشاتتى. ئەلى ساپا باي مۇشۇ ۋايۋاي يېزىسىنىلا قولغا چۈشۈرەلىسە، پۈتۈن ئاناۋارزانى قولغا كىرگۈزۈش پايپاقنىڭ يېپىنى سۆككەندەك ئاسانغا چۈشەتتى.

ۋايۋاي يېزىسى ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ يۇقىرىسىغا،

تۇپراقتۆپىنىڭ يېرىم سائەتلىك تۆۋىنىگە، دەدەپاكلى چاتقاللىقنىڭ ئوڭ تەرىپىگە، ساۋرۇن دەرياسىنىڭ شېغىل تاشلارنى ئېقىتىپ كەڭرىتكەن يېرىگە جايلاشقان. يېزا ئۆيلىرى قومۇش ۋە شاخلاردىن ياسالغان كەپىلەردىن ئىبارەت.

جەيھان دەرياسىدىن سۇلەمىش دۆڭلۈكىگە بارغۇچە ئاناۋارزا تۇپتۇز كەتكەن بولۇپ، سازلىقلىرى، يېزىلىرى، كەپىلىرى، چاتقاللىرى، بۈك دەرەخلىرى بىلەنمۇ خۇددى بىر دېڭىزدەك كۆرۈنىدۇ. كۈن چىقىشتىن ئاۋۋال ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكى گويا دېڭىزغا ئوخشاش ئاقىرىپ، جىمجىتلىق قوينىدا مۈگدەيدۇ. چۈنكى، بۇ مەزگىلدە بىر ئاۋازدىن مىڭ خىل سادا پەيدا قىلىدىغان يەر - جاھان تىمتاسلىقتا چۆمگەن بولىدۇ.

تۈزلەڭلىك ئاقىرىشقا باشلىغاندا، قۇشتەك يوغان توق سېرىق كېپىنەك شاخقا قونۇپ قاناتلىرىنى تىترىتىپ، ئالدى پۇتلىرى بىلەن بېشىنى قاشلاپ، كۆتۈرۈلۈۋاتقان قۇياشقا قاراپ كېرىلمەكتە ئىدى.

2

جىغان ئەڭ ياخشى ۋە ئەڭ ئۇنۇملۈك يەرلەردە ئۆسىدۇ. بىر يىلتىزدىن شاخلىنىپ ئۆسىدىغان جىغاننىڭ ئېگىزلىكى ئادەم بويىغا يەتمەيدۇ. ياش جىغان ھەسەلنىڭ رەڭگىدە بولىدۇ، چوڭقايغانسېرى ئۇنىڭ رەڭگىمۇ قېنىقلاپ قارىيىدۇ. جىغان ئەتىيازدا ئەڭ بالدۇر بىخ ئۇرۇپ يوپۇرماق چىقىرىدۇ. دەسلەپ سېرىق گۈل ئېچىلىدۇ، يوپۇرمىقى ئاچ يېشىل بولىدۇ، كېيىنچە يوپۇرمىقى توق يېشىل ۋە قارامتۇل يېشىلغا ئۆزگىرىدۇ. ياز ئايلىرىغا كەلگەندە گۈللىرى قوڭۇر رەڭدە ئېچىلىدۇ.

چۇقۇر ئوۋادا ۋە ئاناۋارزادا يۈز دۆنۈمچە يەردە جىغان ئورمانلىقى بار. بۇ پالتا چېپىلمايدىغان، قۇش ئۇچمايدىغان، كارۋان ئۆتەلمەيدىغان بۈك ئورمانلىقتۇر.

جىغان قاتتىق تىكەنلىك دەرەخ بولۇپ، باش بويى ھەممىسىلا، ھەتتا ئىنچىكە شاخلىرىغىچە قىسقا ئۈچ بۇرجەك تىكەن بىلەن قاپلانغان. جىغان ھەسەلنىڭ رەڭگىدىن قارامتۇل رەڭگە ئۆزگەرگەندە، تىكەنلىرىمۇ مىختەك قاتتىق بولۇپ كېتىدۇ. جىغاننىڭ يىلتىزلىرى يەرگە ئەگرى - توقاي چوڭقۇرلاپ كىرىپ ئۆسىدىغان بولغاچقا، ئۇنى يۇلۇش ئاسان ئەمەس.

جىغانلىققا ئات، ئېشەك، كالا، چوشقا، بۆرە، ھەتتا ئىتلارمۇ كىرەلمەيدۇ. ئەگەر ئادىشىپ كىرىپ قالسا قانلىرىنى ئاققۇزماستىن چىقىپ كېتەلمەيدۇ. بۇ يەردە توشقانلار، ياۋا توڭگۇزلار، كىچىك چاكاللار ياشىيالايدۇ. ناگان - ناگاندا قۇيرۇقى يۇلۇنغان قىزغۇچ تۈلكىلەر ئۇچراپ قالىدۇ.

ئەتىيازدا جىغانلىق ھەرىلەر ماكانىغا ئايلىنىدۇ. سېرىق ھەرە، مونچاقلىق قارا ھەرە، ئېشەك ھەرىلىرى جىغاننىڭ قاتتىق تىكەنلىرى ئۈستىگە ئۇۋىلىرىنى قۇرۇشىدۇ. ئۇۋىلىرىدىن چىققان ھەسەل ھەرىلىرى جىغانلىق ئۈستىدە خۇددى ئوغۇل تۇغۇپ بېرىدىغاندەك نۇر چاچلىرىنى توزۇتۇپ ئۇچۇشىدۇ.

جىغانلىقتا ئۆمۈچۈكلەرمۇ تور توقۇشىدۇ. كۈن چىققان چاغدا جىغانلىق نېپىز بىر قات ئاق يېپىنچا يېپىنغاندەك كۆرۈنىدۇ، جىغانلار ئارا تارتىپ توقۇلغان تورلار تاڭ شامىلىدا ئاستاغىنا يەلپۈنۈپ تۇرىدۇ.

ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكى تۇمان ئىچىدە ئىدى. بىلىنەر - بىلىنمەس سىم - سىم يامغۇر چۈشۈۋاتاتتى، شامال يوق ئىدى. تاغدا كۈن چىقىش بىلەن تۇمانلار كەينىدە غۇۋا يورۇقلۇق بىر يورۇپ، بىر يوقايتتى. شۇ چاغدا بىر ئادەم گۈللۈك چاپىنىغا ئورىلىپ، جىغان يىلتىزىغا قويغان مىلتىقىغا بېشىنى قويۇپ، تۈگۈلۈپ ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىدىن — دەل جىغانلىقتىن بىر توپ قۇش ھەر خىل ئاۋازدا سايرىشىپ ئۇچۇپ ئۆتتى. بۇ ئادەم كۆزىنى ئېچىپ يەنە يۇمۇۋالدى. بىرئازدىن كېيىن ئۆرۈلۈپ كۆزىنى ئۇۋۇلىدى ۋە ئەتراپىغا ھاڭقىيىپ قاراپ قويدى. ئۇنىڭ

بەدىنى كۆيۈشۈپ، تىزى سىرقىرايتتى. كېرىلىپ ئورنىدىن تۇردى، ئاغزى ئاچچىق بولۇپ تۈكۈرۈۋەتتى، تۈكۈرۈك ئۆمۈچۈك تورىنى تېشىپ جىغاننىڭ پۇتىقىغا چۈشتى. ئۇ ئادەم ئېگىشىپ مىلتىقىنى ئالدى ـ دە، مۈرىسىگە ئاستى. كۈمۈش نەقىشلىك چېركەس خەنجىرى سول يېنىغا ئېسىلغان بولۇپ، تىزىغا چۈشۈپ تۇراتتى. بېلىدە تاپانچا قىستۇرۇقلۇق ئىدى. قولدا توقۇلغان قېلىن ئالىچىپار يىپەك كۆڭلەكنىڭ ئۈستىدىن ئۈچ قاتار تىزىلغان ئوقدان باغلانغان، بوينىغا يوغان، يېپيېڭى قارا دۇربۇن ئېسىلغانىدى. گۈل چېكىپ تىكىلگەن قېلىن تېرە چورۇقى يېڭى بولۇپ، گۈللۈك يۇڭ پايپىقى تىزىغا كېلەتتى. بۇ خىل پايپاقنى توروس تېغىدىكى دېھقانلار ئۆزلىرى توقۇۋالىدۇ. ئۇ ئادەم پايپىقىنى ياڭاق شۆپۈكى بىلەن بويالغان ئوچۇق خورما رەڭلىك يۇڭ شالۋۇرىنىڭ ئۈستىدىن تارتىپ كىيىۋالغانىدى.

ئۈچ تەرەپتىن خورازنىڭ چىللىغان، ئىتنىڭ هاۋشىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ ئادەم جەنۇب تەرەپكە قاراپ ئۆز يولىنى پەرق قىلالمىدى. جەنۇب تەرەپتىن خورازنىڭ قىچقىرىشى ئاڭلاندى. غەربتىن خىلمۇخىل ئاۋاز كېلەتتى. پاقىلار توختىماي كۇرۇلدايتتى. شەرقتىن يېقىملىق بىر ئاۋازلار ئاڭلىنىپ، يەنە توختاپ قالاتتى. يىراقتىن — جىغانلىق سىرتىدىن بىر ئاۋاز كېلەتتى. كۈن دىمىق ئىسسىق، قۇياش گەرچە مۇنار ئېگىزلىكىدە كۆتۈرۈلگەن بولسىمۇ، تۇمان ئىچىدە كۆرۈنمەيتتى. پەقەت سىم ـ سىم يېغىۋاتقان يامغۇردا غۇۋا يورۇقلۇق ئاران كۆرۈنەتتى.

بۇ ئادەم شەرققە قاراپ ماڭدى. تىزلىرى پۈكۈلۈپ مېڭىشقا هالى قالمىغانىدى. ئۇنىڭ يولغا چىققىنىغا تۆت كۈن بولغان، ئوزۇقى تۈنۈگۈن چۈشتە تۈگىگەن، بىراق هازىر ئۇنىڭ قورسىقى ئاچمىغانىدى. چۈنكى، قورسىقىنىڭ ئاچلىقى خىيالىغىمۇ كىرمەيتتى. تۆت كۈن ئاۋۋال ساۋرۇن دەرياسىنىڭ باش تەرىپىدە ئۇنى ئەسكەرلەر قورشىۋالغانىدى. ئەسكەر كۆپ بولغاچقا،

ئۇلارنىڭ ئاتقان ئوقلىرى ئۇنىڭ ئۈستىگە يامغۇردەك چۈشەتتى. بەختىگە، قورشاۋدا قالغان ۋاقتى كەچقۇرۇن بولۇپ، يامغۇر چۈشۈشكە باشلىغانىدى. ئۇ يېرىم كېچىدە ئەسكەرلەر قامال قىلىۋالغان تامدىن ئۈن چىقارماستىن مۈشۈكتەك سەكرەپ ئۆتۈپ قاچقانىدى. ئەمدى ئۇ بۇ تاغلاردا تۇرالمايتتى. چۈنكى، تاغۇتاشلارنى ئەسكەرلەر قاپلاپ كەتكەن، ئۇنىڭ ئۈستىگە قولىغا كالتەك، چوماق ئالغان دېھقانلار ئەسكەرلەرگە قوشۇلۇپ هېچ يەرنى ئالا قويماي قاراقچىلارنى ئىزدەيتتى. تېخى بىر هەپتە بۇرۇنلا ئېگىز، تىك تاغنىڭ ئۆڭكۈرىگە مۆكۈنگەن ئەلى غوجىنى تاغقا يامىشىپ چىققان دېھقانلار تۇتۇۋالغانىدى.

ئادەم ساقلانغۇدەك بىردىنبىر جاي ۋايىۋاي يېزىسى. ئۇ شۇ يەرگە بارسا قۇتۇلۇپ قالاتتى ۋە خاتىرجەم بولاتتى، چۈنكى ئۇ يەردە ئوسمان چوڭ بار. بىراق، هازىر ئۇ سەل ئىككىلىنىپ قالدى. ئۇ يېزىغا كىرەر ـ كىرمەيلا ۋايىۋاي دېھقانلىرى ئۇنى هۆكۈمەتكە تۇتۇپ بېرەر ياكى ئۆز قېرىندىشى، ئۆز ئوغلىدەك كۆرۈپ ئۆز ئىچىگە ئېلىپ كېتەر. ئۇنىڭدىن باشقا، ئوسمان چوڭ بىر پۇتى گۆرگە ساڭگىلاپ قالغان قېرى ئادەم، ئۇزاق زامانلاردىن بېرى ئۇنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلىمىدى. كىم بىلىدۇ، ئۆلۈپ قالدىمۇ، شۇنداق بولسا ئۇ يەردە كىمنى ئىزدەيدۇ؟ ۋايىۋاي يېزىسىدا ئۇنى كىممۇ تونۇيدۇ؟ ئۇ بۇ يەرگە كېلىۋېتىپ ئۆمەت سېرىقنىڭ يېنىدا بىر كېچە قونۇپ قالغانىدى. شۇ كۈنى قورققىنىدىن ئۆمەتنىڭ ئۆتى يېرىلايلا دەپ قالدى، ئەمدى ئوسمان چوڭمۇ شۇنداق قورقارمۇ؟ ئوسمان چوڭغۇ كۆپنى كۆرگەن، كۆڭلى يۇمشاق، قورقماس بىر بوۋاي. لېكىن، بىرنېمە دېيىش تەس، ئىنسانچىلىق ...

ئويلاپ تۇرىدىغانغا نەدە ۋاقىت، نېمە بولسا بولسۇن، ئۇ ئۇدۇللا ۋايىۋاي يېزىسىغا بېرىشى كېرەك. هازىر، مۇبادا ئۇنىڭ ئۈچۈن باشقا يوشۇرۇنغۇدەك بىر جاي بولغان تەقدىردىمۇ، ۋايىۋاي يېزىسىغا كۆڭلى تارتىپ تۇراتتى. بېرىشقا قىزىقىپ تۇراتتى.

ئۆزىگە بەكمۇ يېقىنچىلىق قىلغان، چىن قەلبىدىن مۇناسىۋەت قىلغان ئوسمان چوڭ ۋە ۋايىۋاي دېھقانلىرىنىڭ ھازىر ئۆزىنى قانداق قارشى ئېلىشلىرىنى بىلمەكچى بولاتتى. چۈنكى، دېھقانلارغا ھېچقانداق زىيان سالمىغان، ئەكسىچە، پايدا يەتكۈزگەن، كەمبەغەللەرنىڭ دوستى، بايلارنىڭ دۈشمىنى، يېتىم بىچارە ئەلى غوجىنى شۇ دېھقانلار تاغدىن تۇتۇپ كېلىپ، باش - كۆزىگە ئۇرۇپ، يۈزىگە تۈكۈرۈپ ساقچىغا تاپشۇرۇپتۇ ۋە: « ۋاي ساقچى باشلىقى جانابلىرى، دۈشمىنىڭنىڭ ئۆمرى مۇشۇنچىلىك بولغىنى يېتەر !» دەپتۇ ۋە يېزىدا ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئويۇن - تاماشا قىلىشىپتۇ.

يېزىغا كىرەر - كىرمەيلا ئوسمان چوڭنىڭ قولىنى باغلاپ ساپا باينىڭ ئالدىغا ئاپارغىنى كۆز ئالدىغا كەلدى. شۇ ئەلى ساپا باي قانداق ئادەم بولغىيدى؟

تۈنۈگۈن ئاخشام جىغانلىققا كىرگەندە تىكەنلەر ئۇنىڭ پاقالچاقلىرىنى تىلىۋەتكەندى، شۇ يارىسى ئېچىشىپ ئاغرىۋاتاتتى. يامغۇر توختىماستىن سىم - سىم چۈشۈۋاتاتتى، سېرىق ھەرىلەر كۆنەلگۈلىرىگە تىقىلىپ، بىر - بىرىگە چاپلىشىۋالغانىدى.

جىغان قويۇق ئۆسكەچكە يېرىپ مېڭىش تەس ئىدى، مىڭ تەسلىكتە چۈشكە يېقىن قىيان پەيدا قىلغان جىراغا يېتىپ كەلدى. جىرا جىغانلىقنى باشتىن - ئاياغ ئىككىگە ئايرىپ تۇراتتى. ھەر تەرەپتىن ئېقىپ كەلگەن قىيان سۈيىنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولغان چوڭ ئۆستەڭنىڭ بويىدا ئۈچ تۈپ يوغان دەرەخنى كۆردى، ئوتتۇرىدىكى دەرەختە ئىككى ئادەم پاتقۇدەك كاۋاك بار ئىدى. بۇ ئادەم شۇ كاۋاكقا كىرىپ يۆلىنىپ ئولتۇردى. ئۇزۇن توقۇلما چاپىنىدىن يامغۇر ئۆتمىگەچكە، بەدىنى مۇزلاپ كەتمىگەنىدى. بىراق، پۇتى، پاقالچاقلىرى ھۆل بولۇپ كەتكەنىدى. توقۇلما چاپىنى تىزىغا كېلەتتى. ئۇ مىلتىقنى چىقىرىپ يېنىغا تىرەپ قويدى. دۇربۇن، خەنجەر،

تاپانچىسىنى مىلتىقنىڭ يېنىغا قويدى ۋە كۆزلىرىنى يۇمدى. قورسىقى بەكلا ئېچىپ كەتكەن بولسىمۇ پەرۋا قىلمىدى. ئۇممەت سېرىق ۋايىۋاي يېزىسىنى ئۇنىڭغا ئۇقتۇرۇپ كېلىپ مۇنداق دېگەنىدى: « تۆۋەنگە مېڭىپ، نارلى قىشلاقتىن ساۋرۇن دەرياسىنىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئۆتكەندىن كېيىن جىغانلىققا كىرسەڭ، جىغانلىقنىڭ يۇقىرى تەرىپىگە قاراپ مېڭىۋەرسەڭ دۆڭگە چىقىسەن، ئۇنىڭ باغرىدا ئۈچ تۈپ دەرەخنى كۆرىسەن، ۋايىۋاي يېزىسى شۇ يەردىن دەل ئىككى سائەت يىراقلىقتا. سەن يېزىغا كېچىدە يېتىپ بارىسەن. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر تۈپ دەرەخ بار، ئۇنىڭ تۈۋىدىكى ئاپپاق مەرمەر تاش كېچىدىمۇ پارقىراپ كۆرۈنىدۇ. دەرەخنى تېپىپ، جەنۇبقا قاراپ مېڭىۋەرگىن، كېچە تۇم قاراڭغۇ بولسىمۇ ئۇدۇللاپ مېڭىۋەرسەڭ بىر دەرۋازىغا بېرىپ توختايسەن، ئوسمان چوڭ دەپ چاقىرساڭلا دەرۋازىنى ئاچىدۇ.»

«ئەگەر دەرۋازا ئېچىلمىسىچۇ؟ مۇبادا ئېچىلغاندا بۇ يېزىنىڭ بارلىق ئەرلىرى يىغىلغان بولسىچۇ؟» دېگەن خىياللار كاللىسىغا كىرىۋالدى.

يېرىمى خىيال، يېرىمى چۈشتەك ئويلار بىلەن دەرەخ كاۋىكىدا كۈننى كەچ قىلىپ، قاراڭغۇ چۈشكەندە كاۋاكتىن چىقتى.

ھاۋا بىر ئاز سوۋۇغانىدى، يامغۇر يەنىلا يېغىۋاتاتتى، ئۇ يەر - بۇ يەردە غۇۋا يورۇقلۇق كۆرۈنەتتى، جىغانلىقنى تۇمان باسقانىدى. جىغان گۈللىرى كىشىنى مەست قىلغۇدەك ئىللىق پۇراق چاچاتتى.

مىلتىق، دۇربۇن، خەنجەرنى، ھەممىسىنىلا ئابا[1]سىنىڭ ئىچىگە ئېسىۋالدى. مۇنداقلا قارىغاندا ھېچكىم ھېچنېمىنى بايقىيالمايتتى، لېكىن ئابانىڭ بىر يامان يېرى شۇكى، چوقۇر

① ئابا ــ دېھقانلار كىيىدىغان يەڭسىز ئۇزۇن چاپان.

ئۇۋادا ھېچكىم ئابا كىيمەيتتى، ئابا تاغلىق دېھقانلارنىـ
كىيىمى. مەيلى، كېچىدە كىممۇ دىققەت قىلاتتى؟ !

يىراقتىن كىچىك بىر يورۇقلۇق كۆرۈندى. ئۇ بەكمۇ ھارغانلىقتىن پۇتلىرىنى سۆرەپ ماڭاتتى. يامغۇر يەنىلا توختىماستىن سىملداپ يېغىۋاتاتتى. بۇرنىغا تېزەك پۇرىقى كېلىشى بىلەن تەڭ ئېسىگە كەلدى، ئۇ جىغانلىقتىن چىقىپ يېزىغا كىرىپ قالغانىدى. بىر ئىت قاتتىق ھاۋشىدى. ئەتراپ قاپقاراڭغۇ، كاللىسىدا بىرەر نەرسە ئويلىمىغان بولسىمۇ، يۈرىكى دۈپۈلدەپ سوقاتتى. يېزىنىڭ خېلىلا ئىچىگە كىرگەندە بىر ئادەم ئۇچرىدى. ئۇ كېتىۋەردى. يېقىنلاشقاندا سالام بەردى، ئۇچراشقان ئادەممۇ سالام قايتۇردى:

— يول بولسۇن يولۇچى، بۇ كېچىدە نەدىن چىقىپ، نەگە كېتىۋاتىسەن؟

— تاغدىن كېلىۋاتىمەن، نارلى قىشلىقىغا كېتىۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى بۇ ئادەم.

— خوش ئەمىسە، يولۇڭ بولسۇن، — دەپ قويۇپ كېتىۋەردى ئۇچراشقان ئادەم.

— سالامەت بولۇڭ ! — دەپلا تىترەپ كەتتى بۇ ئادەم.

بۇ ئادەم ماڭغان يول يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن كېسىپ ئۆتەتتى. ئوڭ تەرەپتە چوڭ بىر تۈپ دەرەخ قارىيىپ كۆرۈندى. شۇ دەرەخنىڭ يېنىغا بېرىپ ئاقىرىپ تۇرغان مەرمەر تاشنى كۆردى. ھېچ يەردىن چىراغ يورۇقى كۆرۈنمەيتتى، مۇشۇ بىرلا يورۇقلۇقتىن باشقا پۈتكۈل يېزا قاراڭغۇلۇق ۋە جىمجىتلىققا چۆككەنىدى ... بۇ ئادەم بەكمۇ چارچاپ كەتكەنلىكتىن دەرەخكە يۆلىنىپ ئۇزاققىچە تۇرۇپ قالدى، يۈرىكى يەنىلا ئىتتىك سوقاتتى. قايسى تەرەپ جەنۇب، قايسى تەرەپ شەرق، قايسى تەرەپ شىمال ۋە غەرب، زادىلا ئايرىغىلى بولمايتتى. ئۇنىڭ بېشى قېيىپ قالدى. يامغۇر توختىماي يېغىۋاتقاچقا، دەرەخ شاخلىرى شىلدىرلايتتى، « نېمە بولسا بولسۇن، بېشىمغا كەلگەننى

كۆرەي» دەپلا ئالدىغا قاراپ ماڭدى. بىر ئاز ماڭغاندىن كېيىن بىر ئۆينىڭ قاشاسىغا كېلىپ ئۇرۇلدى، قولى بىلەن سىلاپ - سىيپاپ ئىشىكنى تاپتى.

— ئوسمان ئاغا، ھەي ئوسمان ئاغا ! ئوسمان ئاغا ...

ئىچكىرىدىن ئەركىشىنىڭ «كىم؟» دېگەن ئۇيقۇلۇق بوم ئاۋازى ئاڭلاندى.

— خۇدايى مېھمان !

ئىشىك شۇ زامان ئېچىلدى.

— ئۆيگە كىر، قېرىنداشىم، قېنى كىرگىن، ھازىر چىراغنى ياقىمەن، — دېدى كۆڭلەكچان بىر ئادەم.

— ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىنى ئىزدەيمەن، بۇ ئۇنىڭ ئۆيى ئەمەسمۇ؟

— تۇرۇپ تۇر، قېرىنداشىم، كىيىنىۋالاي، ئاندىن سېنى باشلاپ بارىمەن، يامغۇر تېخىچىلا يېغىۋاتامدۇ؟

— ھەئە، يېغىۋاتىدۇ.

ئۆي ئىگىسى ھايالشىمايلا چىقىپ، كەلگەن كىشىنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ماڭدى، بىرەر ئېغىز گەپمۇ سورىمىدى، بېرىپ ئوسمان چوڭنىڭ ئىشىكىنى قاقتى:

— ئوسمان ئاغا، ھەي ئوسمان ئاغا ! مېھمىنىڭ كەپتىكەن، باشلاپ كەلدىم !

ئىشىك شۇ زامان ئېچىلىپ ئايال كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى:

— مېھمىنىمىز ئامان - ئېسەن كەپتۇ، خۇدايى مېھماننىڭ قەدىمى قۇتلۇق بولسۇن ! ۋەلى، سەنمۇ ئۆيگە كىر، تېخى ئەتىگەنغۇ، ئوسمان چوڭ چوم تىكىۋاتىدۇ، قېنى، ئۆيگە كىرىڭلار !

— ئۇيقۇمنى ئۇخلاي، — دەپلا ۋەلى ياندى.

— سالامەت بول، ۋەلى ! — دەپ ۋارقىرىدى ئايال كەينىدىن ۋە مېھماننى ئۆيگە باشلاپ كىردى.

ئوچاق بېشىدا ئولتۇرغان ئوسمان چوڭ:

— كىم كەپتۇ؟ — دەپ بوم ئاۋازدا سورىدى.

— تونۇمايمەن، خۇدايى مېھمان ئىكەن، ئۇچىسىدا ئابا، تاغلىق بولسا كېرەك، — دېدى ئايال.

— تاغلىقمىكەن؟ — سورىدى ئوسمان چوڭ، — ھە تاغلىق دېگىن، خوش، سالامەت كەلگەن بولسا قەدىمى قۇتلۇق بولسۇن، كەل، ئوچاق بېشىغا كەل، قېنى، بۇ يەرگە ئولتۇرغىن، يامغۇر يېغىۋاتامدۇ؟

— سىم - سىم چۈشۈۋاتىدۇ.

ئوسمان چوڭ چومنى تاشلاپ قويۇپ، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا قاراپ تۇرغان مېھمانغا باشتىن - ئاياغ كۆز يۈگۈرتتى.

— نېمىشقا قاراپ تۇرىسەن، بۇرادەر، ئولتۇرساڭچۇ! ساڭا نېمە بولدى؟ خۇدا ھەققى، ئولتۇرغىن!

مېھمان ئولتۇرالمايتتى، ئولتۇرسىلا ئىچىگە ئېسىۋالغان قوراللىرى كۆرۈنۈپ قالاتتى.

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىنى مېھمىنىنىڭ مۈرىسىگە قويدى.

— بالام، ئولتۇرساڭچۇ!

مېھمان يەنىلا ئولتۇرمىدى.

— قەمەر، كۆرپە ئاچىق. قەدىرلىك مېھماننىڭ ئاستىغا كۆرپە سال!

ئايال ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا تۇرۇپ «ماقۇل» دېدى.

— مېھمان ئوغلۇم، ئاباڭمۇ ھۆل بولۇپ كېتىپتۇ، نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتىسەن؟ — دېدى ئوسمان چوڭ.

— تاغدىن چۈشتۈم، ئوسمان چوڭنى ئىزدەپ كېتىۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب قايتۇردى خۇشال بىر ئاۋاز.

— دېمەك، سەن ئوسمان چوڭنى ئىزدەپ كېتىۋېتىپسەن - دە، ئاجايىپ ئىش...

— شۇنداق، ئاجايىپ ... — قەمەر موماي كۆرپىنى ئەكىرىپ ئوچاق بېشىنىڭ سول بۇرجىكىگە سالدى.

— قېنى، ئولتۇرۇڭ، ئۇكام، — دېدى ئايال.

— ئولتۇرغىن، ئوغلۇم، ماۋۇ ئاباڭنى سېلىۋەتكىن، ئۆمرۈمدە تۇنجى قېتىم ئولتۇرمايدىغان مېھماننى كۆرۈۋاتىمەن، — دېدى ئوسمان چوڭ.

مېھمان ئىككىلىنىپ تۇراتتى، ئاباسىنى سېلىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

قەمەر موماي ئېرىنىڭ قۇلىقىغا:

— بۇ بالىنىڭ بېشىدا بىر ئىش بار جۇمۇ؟! — دېدى.

— نېمە بولۇشى مۇمكىن؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئوسمان چوڭ ۋە، — ھەي مېھمان، بېشىڭدا بىر غەم بارمۇ؟ — دەپ ئېچىنغان ئاھاڭدا سورىدى.

— مېنى تونۇمىدىڭمۇ، ئوسمان ئاغا؟ — دەپ خۇشاللىق بىلەن كۈلدى مېھمان.

ئوسمان چوڭ مېھمانغا يېقىن كېلىپ، مۈرىسىدىن تۇتۇپ يۈزىگە قارىدى.

— ۋاي مەمەت ئاۋاق، شۇڭقارىم، قوزام! ئاھ مېھمىنىم، مېنىڭ بالام، بۈركۈتۈم! — دېدى - دە، مەمەت ئاۋاقنى قۇچاقلىۋالدى، پۈتۈن ئەزايى بولسا دىر - دىر تىترەيتتى. ئۇ يەنە:

— ۋاي، بۇ سەنمىدىڭ، مېنىڭ لاچىنىم سەنمۇ؟ خۇدايى مېھمان سەنمۇ؟ راستلا سەن شۇمۇ؟ — دەپ خۇشاللىقتىن قىنىغا پاتمايتتى.

بۇ ئەھۋالدا مەمەتنىڭ بوغۇزىغا بىرنېمە تۇرۇپ قالغاندەك، ئاغزىغا گەپ كەلمەيتتى، ئۇ خۇددى لەززەتلىك چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ئىدى.

— ھەي قەمەر، كۆزۈڭ كور بولۇپ كەتسۇن، قاراپ باققىنا، كەلگەن كىم ئىكەن؟ كەلگىنە قەمەر، بىر كۆرۈپ باققىن.

ئايال ئۇزۇن سىلىنغان ئۆينىڭ ئۇ بېشىدا تۇرۇپ:

— نېمە دەۋاتىسەن، ئوسمان، نېمە دېدىڭ؟ — دېدى.

— بېرى كەل، تېز كەل، كېلىپ ئۆزۈڭ كۆرگىن، قارىغىنا،

كىم ئىكەن، زادى كىم دەپتۇ؟

— ئوسمان ! زادى كىم كەپتۇ؟ — دېدى قەمەر موماي.

— لاچىنىم ! — دەپ ۋارقىرىدى ئوسمان چوك، — شۇڭقارىم، مېنىڭ لاچىنىم.

— ۋارقىرىما — دېدى موماي، — ۋارقىرىما، ساراڭ بايقۇش، بۇ بالا ھازىر قاچقۇن، ۋاي جېنىم بالام، مەمەت ئاۋاقمۇسەن؟

— ھەئە، مەن شۇ، ئانا.

— سالامەت كەپسەن، جېنىم بالام، بۇ ساراڭ ياقاڭنى قويۇۋەتسىچۇ، راھەتلىنىپ ئولتۇرغان بولساڭ، يىراق تاغلاردىن ئېشىپ كەلگەنسەن؟

— جىم بول، خوتۇن، ئۇنى قويۇپ بەرمەيمەن، قېنىپ پۇرىۋالماستىن قويۇۋەتمەيمەن.

ئوسمان چوك مەمەت ئاۋاقنىڭ بويىنىنى، مۈرىلىرىنى، توغرا كەلگەن يېرىنى پۇرايتتى.

— بالا ھېرىپ كېتىپتۇ ! — دېدى ئايال، — چارچاپ جېنى تۇمشۇقىغا كېلىپ قاپتۇ.

ئاخىر موماي بېرىپ مەمەتنى ئېرىنىڭ قولىدىن ئاجرىتىۋالدى. ئوسمان چوك مەمەت ئاۋاققا ھەيرانلىقتا قارايتتى، قەمەر موماي مەمەتنىڭ ئاباسىنى سالدۇرماقچى بولاتتى. ئاخىر مەمەت ئۆزىگە كېلىپ دەرھال ئاباسىنى سالدى. مىلتىق، تاپانچا، دۇربۇن، خەنجىرىنى يېشىپ تامغا يۆلەپ قويدى، كېلىپ قەمەر ئانا سېلىپ بەرگەن كۆرپىدە ئولتۇردى.

ئوسمان چوك مەمەتنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ تىكىلىپ قارايتتى ۋە كۆزىنى ئۇنىڭدىن ئۈزەلمەيتتى.

مەمەت كۈلۈمسىرەيتتى، قەمەر ئانا سۆزلەيتتى، ئوسمان چوك قىمىر قىلماستىن مەمەتكە تىكىلىپ قارايتتى.

— كۆزلىرىم راست سېنى كۆرۈۋاتقاندۇ - ھە؟ قۇلاقلىرىم خاتا ئاڭلىمىغاندۇ - ھە؟ سەن راستلا شۇڭقارىمۇسەن؟ كۆزلىرىم يەنە بىر مەرتەم سېنى كۆردى - ھە ... كۆرۈشكە نېسىپ

بولدى ... خوش، سالامەت كەلدىڭمۇ؟

ئوسمان چوك ئاستا - ئاستا ئېسىنى يىغىشقا باشلىدى.

— دېمەك، شۇنداق بولدى - ھە ! يەنە بىر قېتىم مەمەت ئاۋاقنى كۆرۈشكە نېسىپ بولدى ! ۋاي ئوسمان چوك، سەن تەلەيلىك ئادەمسەن - دە ! ئاناڭ سېنى شىۋىقەدىر كېچىسى تۇغقان ئوخشايدۇ، ۋاي ئوسمان، ئەمدى سەن ئۇ دۇنياغا ئارمانسىز — خۇشال - خۇرام كېتىدىغان بولدۇڭ، ۋاي ئوسمان چوك ...

ئوسمان چوك شۇ سۆزلەرنى قىلىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە مەمەتنىڭ چاچلىرىنى سىلىدى، يەنە ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ:

— خۇدا ھەققى، سەن — راستلا مەمەت ئاۋاقمۇ سەن؟ شۇڭقارىممۇ سەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

— ساراڭ بولدۇڭمۇ تەلۋە ! — دەپ جىملىدى قەمەر ئانا، — ۋاي ساراڭ، بۇ بالا قېچىپ يۈرگەن تۇرسا، نېمانچە ۋارقىرايسەن، ئىككىنچىلەپ مەمەت ئاۋاق دېگەن گەپنى ئاغزىڭغا ئالغۇچى بولما !

— يائاللا ! — دەپ ۋارقىرىدى ئوسمان چوك، — يائاللا ! ...

قەمەر ئانا بىلەن مەمەت ھودۇقۇپ كەتتى.

— ئوغلۇم ئاچلىقتىن ئۆلەي دېگەندۇ، لاچىنىمنىڭ قورسىقى ئاچ، قەمەر، تېز بول، تېز !

— قورقۇتۇپ يۈرىكىمنى ئالدىڭغۇ، مانا، ھازىر پولۇ ئېتىمەن، — دېدى قەمەر ئانا.

— قورقۇپ كەتمىگىن، ئوسمان ئاغا، ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قالمايمەن، — دەپ كۈلدى مەمەت.

— تېز بول، لاچىنىم ئاچلىقتىن ئۆلەي دېدى. قېتىق ئەكەل، ھەسەلمۇ بار - ھە؟ قېنى سېرىق ماينى، يېڭى مايدىن ئەكەل !

— قەمەر ئانا، يېرىم كېچىدە پولۇ ئەتمەيلا قويۇڭ، نېمە بولسا شۇنى يەيلى ...

— مەن ساڭا لاچىنىم ئاچلىقتىن ئۆلەي دېدى دېمىدىممۇ،

شورپىنى تېزرەك ئىسسىتقىنا!

قەمەر ئانا شۇ هامان كورىنى ئوچاققا ئاستى.

— بۇ ئادەم مېڭەمنى ئىلەشتۇرۇپ، مېنى ساراڭ قىلىۋەتتى، — دېدى قەمەر ئانا.

— ئازراق چىداپ تۇر، شۇڭقارىم، هازىر ئىسسىيدۇ، بۇ شورپا بەكمۇ مەززىلىك قايىنىغان، — دېدى ئوسمان چوڭ ۋە ئۆزى بېرىپ ئوتنى چۇخچىلاپ ئوتۇن سالدى. ئوت لاۋۇلداپ كۆيۈشكە باشلىدى.

— سادىغاڭ كېتەي، ئوسمان — دەپ يالۋۇردى قەمەر ئانا، — ساڭا نېمە بولدى، ئۆزۈڭنى تۇتۇۋال!

قەمەر ئانا مەمەتنىڭ ئالدىغا داستىخان سالدى.

بىر ئازدىن كېيىن شورپا ئىسسىدى، يوغان قاچىدا شورپىنى مەمەتنىڭ ئالدىغا قويدى. شورپىدىن هور چىقىپ تۇراتتى ۋە مەززىلىك پۇرايتتى. مەمەت شورپىنى گەپ قىلماستىن ۋە توختىماستىن ئىتتىك ئىچىپ تۈگەتتى، قەمەر ئانا هەسەل قوشقان قېتىقنى ئەكېلىپ قويدى، مەمەت ئۇنىمۇ بىردەمدە ئىچىپ بولدى.

قەمەر ئانا ئۆيدە يېگۈدەك نېمە بولسا هەممىسىنى بىردىن - ئىككىدىن ئەكېلىپ داستىخاندا قويدى، سېرىق ماي، شېكەر، ياڭاق مېغىزى، ئالما، ئۆرۈك، قۇرۇق ئۈجمە ...

مەمەت ئاخىر:

— رەهمەت، كۆپ رەهمەت، داستىخىنىڭلارغا ئىبراهىم خەلىلۇللا بەرىكەت بەرگەي! — دېدى.

قەمەر ئانا توختىماستىن:

— يېگىن، بالام، تارتىنماي ئال! يىراقتىن كەلدىڭ، ئېگىز تاغلاردىن ئېشىپ كەلدىڭ، — دەيتتى.

— رەهمەت، ئانا، كۆپ رەهمەت، ئەمدى قورسىقىم ئېتىلىپ كېتىدۇ، قارىغىنا، ناغرىدەك بولۇپ كەتكىنىنى! — دەپ كۈلەتتى مەمەت.

مەمەتنى خۇشاللىق چۇلغىۋالدى. ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە مۇنداق قىزغىن كۈتۈۋېلىنىشى چەككەن جىمى ئازابىنى ئۇنتۇلدۇرغانىدى، ئۇ هازىر خۇددى بالىدەك بولۇپ قالدى.

— ئوسمان ئاغا، ئۆيۈڭدە قۇشلاردەك يېنىكلىشىپ قالدىم.

قەمەر ئانا داستىخاننى يىغىشتۇرۇپ بولۇپ، قەدىمكى زاماندىن قالغان، ساپىقى سۇنغان قەلەي تۇركمەن چۆگۈننى ئوچاققا ئاستى.

— بالام، قەهۋەنى قانداق تەييارلاي؟ — دەپ سورىدى.

مەمەت هودۇقۇپ كەتتى، ئۇ ناهايىتى ئاز قەهۋە ئىچكەنىدى، شۇڭا ئىزا تارتقىنىدىن قىزىرىپ كەتتى. نېمە دېيىشىنى بىلمەستىن ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ:

— قانداق بولسا مەيلى، ئانا، — دېدى.

— مېنىڭكىدەك بولسۇن، ئىككىمىزنىڭكىنى بىللە قايناتقىن، — دەپ ئوسمان چوڭ سۆزگە ئارىلاشتى.

قەهۋە قايىنىغىچە گەپ - سۆز قىلماستىن ئولتۇرۇشتى. مەمەت يوغان كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ كۈلۈمسىرەيتتى. قەمەر ئانا قۇلاقلىق چىنىگە قەهۋەنى قۇيغاندا، يېڭى قەهۋەنىڭ مەززىلىك پۇرىقى پۇراپ كەتتى، بۇ پۇراق مەمەتكە بەكمۇ ياقتى. چىنە قۇلىقىنى تۇتقاندا قولى تىترەپ تەخسىگە ئازراق تۆكۈلدى. مەمەت، چىنىنى قانداق تۇتىدىكىن، قەهۋەنى قانداق ئىچىدىكىن دەپ ئوسمان چوڭغا قارايتتى، ئۇنىڭمۇ قوللىرى تىترەيتتى. بىراق، تەخسىگە تۆكۈلمىدى. گەرچە قولى مەمەتنىڭكىدىن بەكرەك تىترەۋاتقان بولسىمۇ، چىنىنى بىرلا كۆتۈرۈپ، غۇرتۇلدىتىپ سۈمۈرۈپ، گۇپۇلدىتىپ ئىچىۋەتتى، مەمەتمۇ شۇنداق قىلدى، بىراق ئاغزىنى كۆيدۈرۈۋالدى. قەهۋەنىڭ بىر خىل قىرتاق تەمى بار ئىدى، قەهۋە سەل سوۋۇغاندىن كېيىن يەنە ئوسمان چوڭغا ئوخشاش ئاز - ئازدىن سۈمۈرۈپ ئىچتى. ئۇ ئۆمرىدە يەنە بىر قېتىم تەمى مۇشۇنداق قەهۋەنى ئىچىپ باقمىدى. هەر قېتىم قەهۋە ئىچكەندە قەمەر ئانىنىڭ قەهۋەسى

ئېسىگە كېلەتتى، ئۇ ھېچقاچان مانا مۇشۇ تېپىلماس تەمنى، تېپىلماس پۇراقنى تېتىيالمىدى. ئاغزىدىن بىر ئۆمۈر مانا مۇشۇ قەھۋەنىڭ تەمى كەتمىدى. ھەر قېتىم قەھۋە ئىچكەندە مۇشۇ قەھۋەنىڭ تەمىنى تېتىغۇسى كېلەتتى، ھەربىر چىنە قەھۋەنى مۇشۇ قەھۋەنىڭ تەمىنى تېتىش ئۈچۈن ئىچەتتى.

ئوسمان چوڭ قەھۋەسىنى ئىچىپ بولۇپ چىنىنى ئوچاق بېشىغا قويغاندىن كېيىن:

— تالا سوغۇقمۇ نېمە؟ توڭلاۋاتىمەن، — دېدى.

— يامغۇر يېغىۋاتىدۇ، — دېدى قەمەر ئانا.

— ئوبدان چاغدا كەلدىڭ، ئوغلۇم، — دېدى ئوسمان چوڭ، — خىزىردەكلا يېتىپ كەلدىڭ، جېنىمىزغا جان قاتتىڭ. بۇ ئەلى ساپا دېگەن ئىتنىڭ دەردىدە ھالىمىز خاراب بولدى. ئۇ يېزىنى بىزدىن تارتىۋالدۇ، بۇنىسى ئېنىق. بۇ ئەھۋاللار مېنى غەزەپلەندۈرىدۇ، ئىنسانىي غۇرۇرۇمغا تېگىدۇ. مېنىڭ مەمتىم، مېنىڭ شۇڭقارىم، ئون ئوغۇل چوڭ قىپتىمەن، ھەممىسىلا توشقاندەك قورقۇنچاق. مەن بولسام قېرىپ قالدىم، دېھقانلار قورقۇپ ئەلى ساپاغا قارشى تۇرۇشتىن يالتىيىپ قاپتۇ. قورقۇنچاقتىن ياخشى ئادەم چىقمايدۇ، خۇدايىم قورقۇنچاق ئادەملەرنىڭ جاجىسىنى بەرسۇن.

ئوسمان چوڭنىڭ بىر تۇتام ئۇزۇن ئاق ساقىلى تىترەيتتى، قورۇق چۈشكەن يۈزى ئوت يالقۇنىدا مىستەك قىزىرىپ، قايغۇ ئىچىدە مىدىرلايتتى، ئاپپاق قويۇق قاشلىرىنىڭ ئاستىدا كۆرۈنمەي قالغان يېشىل كۆزلىرى ئېچىلىپ، بىر نۇرلىنىپ، بىر ئۆچەتتى. ئوسمان چوڭنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىدە بىر خىل مۇلايىملىق بار ئىدى. بىرەر نەرسىگە ھەيران بولۇپ ئەركىن كۈلۈشلىرىدە، قاشلىرىنى كۆتۈرۈپ تېڭىرقاپ بېقىشلىرىدا، ئادەملەرگە، ھايۋانلارغا، قۇرت - قوڭغۇزلارغا، قۇشلارغا بولغان مېھىر - مۇھەببىتىدە بىر خىل بالىلارچە مۇلايىملىق بولغاچقا، دېھقانلار ئۇنى ياش چېغىدا، ئوتتۇرا ياشقا كىرگىنىدىمۇ «ئوسمان

بالا» دەيتتى. كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزلىرىچە «بالا» دېگەننىڭ ئورنىغا «چوڭ» دېگەننى ئىشلىتىشتى. بۇ ئىش قاچان بولغان، ئوسمان چوڭنىڭ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، ھېچكىمنىڭمۇ ئېسىدە يوق. ھازىر بىر زامانلاردا ئۇنى ئوسمان بالا دەپ چاقىرىشقىنىنى ھېچكىم ئەسلەپ قويمايتتى. پەقەت بىرلا ئادەم، يەنى قەمەر ئانىلا بۇنى ئۇنتۇمىغانىدى، بەزىدە ئاچچىقى كەلگەندە «ئوسمان بالا» دەپ ۋارقىرايتتى.

قەمەر ئانا غەزەپ بىلەن نېرىدىن كېلىپ شۇنداق دېدى:

— نېمىلەرنى دەۋاتىسەن بۇ بالىغا، ئۇ تېخى چورۇقىنى يەشمەي، دېمىنى ئالماي، توپىسىنى قاقماي تۇرۇپ نېمىلەرنى بىلجىرلايسەن، ھەي ئوسمان بالا، ئوسمان كىچىك ! ... سەن يۈز ياشقا، ھەتتا مىڭ ياشقا كىرسەڭمۇ ئەقلىڭ توشمايدۇ، ئوسمان كىچىك. بۇ بالا ئەمدىلا ئوتنىڭ ئىچىدىن چىقىپ جېنىنى ئارانلا سۆرەپ كەلگەن تۇرسا، يەنە كېلىپ سەن ئۇنى دەم ئالغۇزماستىن ... قارىغىنا بالىنىڭ ئەھۋالىغا، تۈگىشىپلا كېتىپتۇ. بىر يارىلانغان قۇش جىغانلىقتا مۆكۈنسە ئارقىسىدىن مىڭ ئەسكەر، يەنە مىڭ باي ئاختۇرۇپ كېلىدۇ. مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىتىنى ئاڭلىسا بايلارنىڭ ئۆتى تېشىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ چۇقۇر ئوۋاغا كەلگىنىنى بىلمەي قالامدۇ؟ چۇقۇر ئوۋادا سېنىڭ ئۆيۈڭگە چۈشكىنىنى بىلمەسمۇ؟ بۇ بالا دېمىنى ئالماي تۇرۇپ ھالىمىز، ھاياتىمىز، پالانىمىز، پۇستانىمىز دېگىلى تۇردۇڭ. ساڭا بىر گەپنى قىلايمۇ ئوسمان بالا، سەن مۇشۇ ئەقلىڭ بىلەن مەمەت ئاۋاقنى بايلارنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىشىڭ مۇمكىن تېخى، مەن سېنى بىلمەمدىمەن ! بايلار مەمەت ئاۋاقنى ھۆكۈمەتكە ئاپىرىپ بېرىشىدۇ، ھۆكۈمەت بۇ ئىنجىمارۇقىمىزنى دارغا ئاسىدۇ، شۇ چاغدا سەن دارنىڭ ئاستىدا تۇرۇپ يىغلا، دۇئا قىل، ئوسمان بالا! ...

ئوسمان چوڭ سۆزلەشكە پۇرسەت تېپىش بىلەن:

— توغرا ئېيتىسەن، قەمەر، دېگەنلىرىڭ توغرا، جىم بول، ئاغزىڭنى يىغ، يائاللا، — دېدى.

— بۇ قىلىقىڭ ئەيىب ئەمەسمۇ؟ يېزاڭنى چېكەڭگە تاڭ. ئەلى ساپا بېيىك جەھەننەمگە كەتسۇن. ياﺋاللا، بۇ دۇنيادا يا ئادەمگەرچىلىك قالمىدى، يا ئەدەپ - ئەخلاق ! ... تېخى دېمىنى ئالماي تۇرۇپ ... ئەلى ساپا سىلەرنىڭ توشقان يۈرەكلىكىڭلاردىن پايدىلىنىپ سۈرگۈن قىلسا قىلمامدۇ ...

— بولدى قىل، قەمەر ! — دەپ ۋارقىرىدى ئوسمان چوڭ، — جىم بول دەيمەن، قېرى.

مەمەت گەپ تەگىشىۋاتقان بۇ ئەر - خوتۇنغا مېھرى بىلەن قاراپ كۈلەتتى.

— بولدى ئەمدى، خوتۇن، مەمەت ئۆزىمىزنىڭ ئوغلى ھەم بىزنىڭ شۇڭقارىمىز. ۋاي قەمەر، مەمەت يېزىمىزنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ قالسا ياخشى ئەمەسمۇ؟

قەمەر ئانا سەل بوشىشىپ:

— ماقۇل، ئاۋۋال زەينەلنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلەپ بەر. بۇ يېزىنىڭ مۇھىم ئىشلىرىنىڭ بىرى، ھېلىقى زەينەل تازچۇ ... — دېدى.

ئوسمان چوڭنىڭ كالپۇكلىرى ساڭگىلاپ، قايغۇ بىلەن شۇنداق دېدى:

— شۇڭقارىم، ئىش بەكمۇ چاتاق، بۇ كۈنلەردە سەن تاغدا يوشۇرۇنۇپ قالالمايسەن. تاغنىڭ ئادەملىرى ياۋايىراق كېلىدۇ، بولۇپمۇ ھازىر غالجىرلىشىپ كەتتى. نە مەمەت ئاۋاقنى، نە گىزىك تۇراننى تونۇسۇن، ئۆز دادىسىنىمۇ قوغلاپ يۈرۈپ ھۆكۈمەتكە تۇتۇپ بېرىشتىن يانمايدۇ. ئەگەر سەن ئاناۋارزاغا بارىدىغان بولساڭ، ئىككى كۈنگە قالماي تۇتۇلىسەن. ھازىرچە مۇشۇ يەردە — مېنىڭ ئۆيۈمدە تۇرىسەن. سېنى بۇ قېرىدىن باشقا ئادەم بىلمەسلىكى كېرەك، ھەتتا ئوغۇللىرىمۇ بىلمىسۇن. سېنى ۋەلىدىن باشقا ھېچكىم كۆرمىدى، شۇنداقمۇ؟

— ھېچكىم كۆرمىدى.

— ئۇنداق بولسا تولا ئوبدان، بۇ قېرىنىڭ ئوغۇللىرىمۇ

بىلمەي قالسۇن. بىرىگە بۇ خوتۇن، بىرىگە سەن، بىرىگە مەن، يەنە بىرىگە ئۇلۇغ ئاللا بىلىپ قالايلى.

قەمەر ئانا بېشىنى لىڭشىتتى، ئاق ياغلىقىنىڭ ئاستىدىن پېشانىسىگە ساڭگىلاپ تۇرغان ئالتۇن تەڭگىلىرى جىرىڭلاپ كەتتى.

— ۋاي ئاللا، مەن سېنى بىلمەمدىمەن، ئوسمان كىچىك، ئەتە تاڭ سەھەردە پۈتكۈل يېزىغا جار سالىسەن، ياﺋاللا، مەن سېنى بىلمەمدىمەن؟ بەك ياخشى بىلىمەن.

ئوسمان چوڭ خاپا بولۇپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— ۋاي ساراڭ قېرى، مەن بىلەن ئېيتىشما، مەن بىلەن ئويناشما. مەن ساراڭمۇ، ئەقلىم يوقمۇ؟ مەن بېرىپ بىرىگە دېسەم، ئۇ بېرىپ باشقا بىرىگە دېسە، ئۇ بىرى يەنە بىرىگە ... شۇنداق قىلىپ زەينەلگە بېرىپ يەتمەمدۇ؟ ھازىر زەينەل يېزىدا بىرەر - يېرىم يات قۇشنىمۇ ئۇچۇرتمايدۇ. زەينەل ئاڭلىغان ھامان ئەلى ساپا ئىنتقا بېرىپ: ئاۋۋال مەمەت ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە، ۋايۋاي يېزىسىدا دېسە، ئۇلار كېلىپ مەمەتنى باغلاپ كەتسۇن، شۇنداقمۇ؟ ئۇنىڭدىن كېيىن مەمەت ئۆلسە، بايلار پادىشاھ بولۇپ، دېھقانلار سۈرگۈن قىلىنىپ، يېزىلار ۋەيران بولسۇن، شۇنداقمۇ؟

— دەل سېنىڭ دېگىنىڭدەك بولىدۇ، ئوسمان كىچىك.

— مەمەت شۇڭقارىم، بۇ قېرى جادىغا بىر نېمە دېگىنە، ئاللانىڭ بۇ تۈن كېچىسىدە مېنى دىنىمدىن، ئىمانىمدىن چىقىرىۋەتمىسۇن، مەن بىلەن قېرىشمىسۇن.

قەمەر ئانا ئادەتتە ئوسمان چوڭنىڭ مۇشۇنداق خاپا بولۇشى بىلەنلا توختاپ قالاتتى، ھازىرمۇ قەمەر ئانا توختاش بىلەن ئوسمان چوڭمۇ جىم بولۇپ قالدى.

— ھازىر بۇ بالا مۆكۈنگۈدەك جاي تەييارلايلى، — دېدى قەمەر ئانا.

— ھېچكىم بىلمەيدىغان، تاپالمايدىغان بىر يەرنى تەييارلايلى، —

دېدى ئوسمان چوڭ، — شۇڭقارىم شۇ يەردە يەپ - ئىچىپ ياتسۇن، سەمرىپ بويى ئۆسسۇن. سەن كۇلمە، قەمەر، بۇنىڭ مەمەت ئاۋاق بولغانلىقىغا قارىما، ئۆزى تېخى كىچىك بالا.

— خۇدايىم ساقلىسۇن، — دەپ ئۇھ تارتتى قەمەر ئانا ۋە «ئاتا - ئانىسىنىڭ بەختى ئۇچۇن ...» دېمەكچى بولدى - يۇ، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ يوقلۇقى ئېسىگە كېلىپ، — خۇدايىم بۇنى دۆلەت ئۇچۇن، مىللەت ئۇچۇن ئامان قىلسۇن ! — دېدى. لېكىن، بۇمۇ ئۆزىگە ياقمىدى، چۈنكى ھۆكۈمەتمۇ، بايلارمۇ ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى، ئۇنى تېپىۋالىدىغان بولسىلا ئۆلتۈرمەي قويمايتتى. ئاخىر ئۇ: « قايغۇ ئىچىدە، زۇلۇم ئاستىدا قالغان كەمبەغەللەرنىڭ بەختىگە ئۇنى خۇدايىم ساقلىسۇن» دېدى.

ئوسمان چوڭ ئوچاق بېشىدىكى تەكچىدىن چىراغنى ئېلىپ نېرىقى ئۆيگە كىرىپ كەتتى.

— مەمەت، بۇ ياققا كەل، — دەپ چاقىردى ئوسمان چوڭ، — قەمەر، سەنمۇ كەل، بىر ئورۇن ھازىرلايلى، ئاندىن سەن بىلەن تاڭ ئاتقۇچە سۆزلىشىمىز، شۇڭقارىم.

مەمەت قەمەر ئانا بىلەن بىللە كىرىپ ئويۇق[1]نىڭ ئالدىغا كەلدى. ئورۇن يىغىدىغان بۇ ئويۇق تامنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغا كېلەتتى، تورۇسقا تاقاشقۇدەك ئېگىزلىكتە، نەقىشلەپ ياسىغان بولۇپ، ئىستا قارايغان، خۇددى ئىشكاپتەك يوغان ئىدى. ئوسمان چوڭ ئويۇقنىڭ قاپقىقىنى ئاچتى، ئويۇقنىڭ ئاستىغا قات - قات قىلىپ گىلەم ۋە تاغارلار تىزىلغان، ئۈستۈنكى قەۋىتىگە تاۋار يوتقانلار، ماموق كۆرپىلەر، ياستۇقلار يىغىلغانىدى.

ئوسمان چوڭ شۇنداق دېدى:

— مانا قارا، مەمەت، بۇ يەر سېنىڭ ئۆيۈڭ. باشقا ئۆيۈڭگە كەلسەك ... بۇ قېرى خوتۇن مېنى ئۆز ئارامىمغا قويمايۋاتىدۇ، يېرىڭگە كەلسەك، دېھقانلار ساڭا يەر ئېلىپ قويغان ئەمەسمىدى ... ئەنە شۇ يەرگە ئىشلەپ ئۆيۈڭنى سالارمىز، بۇنى كېيىن دېيىشەرمىز. بولمىسا بۇ قېرى يەنە مەن بىلەن جاڭجاللىشىدۇ. ماۋۇ تاغارلارنى سىرتقا ئاچىقىمىز، لاچىنىم. ھەي قىز، قېنى ماۋۇ چىراغنى ئېلىپ تۇرغىنا.

① بۇ يەردە قازناق شەكلىدىكى ئويۇق نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

چىراغنى نېرىدا بۇلارغا قاراپ تۇرغان قەمەر ئانىغا ئۇزارتتى، ئۇ چىراغنى سىلكىپ ئالدى.

بۇغداي بىلەن لىق تولغان بەش تاغارنى ئاچىقىپ تاشقىرىدىكى تامغا يۆلەپ قويدى.

— ئەمدى سىلەر نېرى تۇرۇڭلار، — دېدى قەمەر ئانا، — قالغان ئىشنى ئۆزۈم قىلىمەن. مەمەت بالام، ماۋۇ ئورۇن - كۆرپىلەرنى پەسكە ئال، ئىشقا بۇيرۇدى دەپ كۆڭلۈڭگە كەلمىسۇن، مېنىڭ كۈچۈم يەتمەيدۇ.

— قېرىپ قالدى، — دەپ قويدى شۇ زامان ئوسمان چوڭ.

— قېرىپ قالدىم، بالام، ئورۇن - كۆرپىلەرنى چۈشۈر.

مەمەت ئورۇن - كۆرپىلەرنى پەسكە ئالدى، قەمەر ئانا ئۇلارنى ئويۇققا رەتلەپ سېلىشقا باشلىدى.

— ئاۋۇ يوتقاننى، ماۋۇ ياستۇقنى ...

ئورۇن - كۆرپىلەردىن خۇش پۇراق ئەتىر سوپۇن پۇرايتتى، سېلىنىغان ئورۇن ماموقتەك يۇمشاق ئىدى. مەمەتنىڭ بېشى ئايلىنىپ كەتتى. ئەگەر ئۆز مەيلىگە قويىدىغان بولسا، بۇ ئورۇندا ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئۇخلىغان بولاتتى، چۈنكى ئۇيقۇسىزلىق ئۇنى ساراڭ قىلاي دېگەنىدى.

— قېنى ئەمدى ئوچاق بېشىغا بارايلى، — دېدى ئوسمان چوڭ.

— ئەمدى بالىغا ئاراملىق بەر، سادىغاڭ كېتەي ئوسمان، بىچارە بالىنىڭ ئۆرە تۇرغۇدەك ھالى قالمىغىنىنى كۆرمەيۋاتامسەن؟

— ئۇنداق بولسا ئۇخلا، شۇڭقارىم، ئەتە سۆزلىشەرمىز.

3

تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالمىغان ئوسمان چوڭ خورازلار چىللاش بىلەن تەڭ ئورنىدىن تۇرۇپ ئوچاققا ئوت قالىدى. قەھۋە چۆگۈننى ئوچاققا ئاستى. ئۇ شۇنچىلىك خۇشال ئىدىكى، بىر يەردە جىم تۇرالمايتتى، ئىچ - ئىچىگە پاتماي كېتىۋاتاتتى. ئىككى قېتىم ئويۇقنىڭ قاپقىقىنى ئېچىپ ئۇخلاۋاتقان مەمەتكە قارىدى، قاراڭغۇدا مەمەتنى ئوچۇق كۆرەلمىدى. قەھۋەسىنى ئىچىپ بولۇپ يەنە مەمەتنىڭ يېنىغا باردى. يۈرىكى گۈپۈلدەپ سالاتتى. ئۇ خېلى زاماندىن بېرى ھېس قىلمىغان ئاجايىپ بىر خىل ساپ، لەززەتلىك ھاياجان ئىچىدە ئىدى.

ئۇ ياڭاچ دەرىخىدىن نەقىشلەپ ياسالغان ساندۇقتىن توي - بايراملاردا كىيىدىغان كونىرىغان پار - پۇر كىيىملىرىنى ئالدى، رەڭگى سۆسۈنگە مايىللراق قېنىق كۆك ئىدى. شالۋۇرىنىڭ يانچۇقى، پۇچقىقى، يان تىكىشلىرى زەر يىپتا ئىشلەنگەن، جىلىتكە ئۇنىڭ كىچىكلەپ كەتكەن ئورۇق بەدىنىگە چىپ كېلەتتى. بۇ كىيىملەر ئۇستا ماشىنىچىنىڭ قولىدىن چىققانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. جىلىتكە، شالۋۇر، يول - يول يىپەك كۆڭلەك، كۆك چاپان ... ئۇ رەتلىك كىيىندى. مەيدە يانچۇقىدىن سائەتنىڭ كۈمۈش زەنجىرىنى ساڭگىلىتىپ قويدى. بېلىگە پوتا ئورنىغا بوۋىسىدىن قالغان يىپىپگى، ئالتۇن ھەللەپ گۈل چېكىلگەن كۈمۈش كەمەرنى باغلىدى. يەنە زەر يىپتا گۈل ئىشلىگەن تېرە ئوقدانىنى تاقىدى، يېنىغا سەدەپ ساپلىق ۋاللىداپ تۇرىدىغان، ئاتا - بوۋىسىدىن قالغان ئىككى يۈز ئەللىك يىللىق كونا تاپانچىسىنى ئاستى، مايلاپ پارقىرىتىۋەتكەن ئۆتۈكىنى كىيدى، بېشىغا نېپىز يۇڭ رەختتىن تىكىلگەن، ئۈستىگە يىپەك لېنتا باغلانغان قالپىقىنى كىيدى. ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇ باشتىن بۇ باشقا بىرنەچچە قېتىم مېڭىپ چىقتى. كۈن چىققاندا ئويۇقنىڭ

قاپقىقىنى ئاچتى، مەمەت تۈگۈلگىنىچە ئېزىلىپ ئۇخلاۋاتاتتى، مىلتىقى باش تەرىپىدە تۇراتتى.

ئوسمان چوڭ ئىچىدە شۇلارنى ئويلىدى: «ئاجايىپ قۇۋ بالا ئىكەن - دە، مىلتىقىنى قاچانلاردا بېشىغا ئەكىلىۋالغاندۇ؟ ! مېنىڭ ئۆيۈمدىمۇ ھېچكىمگە ئىشەنمەيدۇ. ئۆزى مۈشتۈمدەك تۇرىدۇ، بىر سىقسا جېنى چىقىپ كەتكۇدەك. ھەي، قالتىس ئېسىل بالىدە ئۆزى، — ئۇ كۈلۈمسىرىدى، — ئادەملەر ئىچىدە ئۆزى كىچىك، قىلغان ئىشى چوڭ بىزنىڭ مۇشۇ بالا، بۇ بىزنىڭ ئۈمىدىمىز، كۆز نۇرىمىز ... تاغلاردا ئاچ - توق يۈرۈپ قانداقمۇ بوي تارتسۇن، بۇ يەردە خېلى ۋاقىت تۇرۇپ ياخشى ئوزۇقلىنىپ كۆتۈلسە، بەلكى بويى ئۆسۈپ، سەمرىپ بەستلىك يىگىت بولۇپ كېتەر، — يەنە ئۇنىڭ يۈزىگە ھەيرانلىق ۋە مېھىر - شەپقەت بىلەن قاراپ كۈلۈمسىرىدى، — پاكارلىقى، ئورۇقلۇقى ئەيىب ئەمەسقۇ؟ لاچىنمۇ ئۆزى كىچىك تۇرۇپ ئوۋنى تارتقۇزۇپ قويمايدۇغۇ، — ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى، — باشقىلار مەمەت ئاۋاقنى باشقىچە تەسەۋۋۇر قىلىشىدۇ، كۆرمىگەنلەر ئۇنى بەستلىك، بويى ئىككى ئادەمنىڭ ئېگىزلىكىدەك، ئادەملەرنىڭ سەرخىلى دەپ ئويلايدۇ. شۇنداق ئويلىغىنى ياخشى. ھېچقانداق ئادەم بۇ بىچارە بالىنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەس، قەسەم ئىچىپمۇ ئىشەندۈرگىلى بولمايدۇ. ئۇ ھازىرچە يوشۇرۇنۇپ تۇرسۇن، ۋاقتى كەلگەندە بايلارنى ئۆلتۈرۈپ، قۇياشلىق ئەلنى تېغىغا قاراپ ماڭىدۇ، قارلىق دۇلدۇل تېغىنىڭ چوققىسىغا — ئەڭ ئېگىز چوققىسىغا چىقىدۇ. ئادەمنىڭ چاققىنى خۇددى ئوۋ قۇشىنىڭ كىچىكىگە ئوخشاش ئەقىللىك بولىدۇ.»

ئۇنىڭ قەلبىدە ئىللىق بىر مۇھەببەت قايناپ تاشتى، ئاستا ئېگىلىپ مەمەتنىڭ چاچلىرىنى سىلاپ سۆيۈپ قويدى. ئويۇقنىڭ قاپقىقىنى يېپىپ، يەنىلا ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇ چەتتىن بۇ چەتكە مېڭىشقا باشلىدى. بۇ چاغدا قەمەر ئانا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىۋرىقنى كۆتۈرۈپ سىرتقا ماڭدى، ئۇمۇ چۆرىسىگە چىلتەك

توتقان يوغان ياغلىقىنى ساندۇقتىن ئېلىپ بېشىغا سېلىۋالغانىدى. ئوسمان چوڭنى كۆرۈپ تۇرۇپ قالدى ۋە كۈلۈپ كەتتى، كېيىن سەل قورقۇپراق:

— ئوسمان، ھەي ئوسمان، ئادەتتە مۇنداق كىيىنمەيتتىڭ، بۈگۈن ئالاھىدە كىيىنگىنىڭگە قاراپ ئەل - جامائەت بىر نەرسىنى سېزىپ گۇمان قىلماسمۇ؟ — دېدى.

— ئەل - جامائەت دېگىنىڭ قۇرۇپ سۇن! — دېدى ئوسمان چوڭ ئاچچىق ۋە كەسكىنلىك بىلەن، — مۇشۇ خەلقتە ئازراق ئەقىل بولغان بولسا، ئىككى - ئۈچ باينىڭ ئويۇنچۇقى بولۇپ ياشىمىغان بولاتتى. بىرىپ قاراپ باققىنا، مەمىتىم ئويۇقنىڭ ئىچىدە بوۋاقتەك ئۇخلاۋاتىدۇ. كالپۇكىنى يالاپ، بۇرنىنى تارتىپ ... ئۆزى مۇشتۇمدەك، ئەمما ئۇنىڭدا يۈرەك ۋە ئەقىل ھەم ئادەمگەرچىلىك بار. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى باتۇرلۇق بايلارنى، ھۆكۈمەتنى قورقۇتۇپ جېنىنى ئېلىۋاتىدۇ، ئۆتىنى تاشتۇرۇۋاتىدۇ. تاغدا بەش يۈز قاراقچى بار، ھۆكۈمەت ئۇلارغا پىسەنت قىلمايدۇ، چۈنكى ئۇ قاراقچىلاردا ئادەمگەرچىلىك يوق. ئويلاپ كۆرگىن، ھازىر بىر مەمەت ئاۋاق ئۈچۈن پۈتكۈل تاغنى ئەسكەر بېسىپ كەتتى. شۇنچە مەشھۇر بايلار، ئۇلۇغ ھۆكۈمەت يەر كۆتۈرەلمىگۈدەك ئەسكەر بىلەن شۇ بىچارىگە قارشى چىقىۋاتىدۇ.

ئوسمان چوڭ ئۆتۈكنى تاقىلدىتىپ ئىتتىك - ئىتتىك مېڭىشقا باشلىدى، ئاخىر ئويۇقنىڭ قاپقىقىنى ئاچتى:

— قارىغىنا، بوۋاقتەك يېتىشىنى، ھۆكۈمەت ئۇنىڭ مۇشۇ ھالىتىنى كۆرسە قورقىقىنى ئۈچۈن خىجالەت بولار ۋە ئۆزلۈكىدىن كۈلۈشەر، — دېدى.

ئوسمان چوڭ ئويۇقنىڭ ئاغزىنى يېپىپ قويۇپ جىددىيلەشتى، قەمەر ئانىنىڭ مۈرىسىگە قولىنى قويۇپ تولىمۇ مۇلايىم ئاۋاز بىلەن شۇنداق دېدى:

— خوتۇن، چىرايلىقىم قەمەر، مېنىڭ بۇ شۇڭقارىمنى

ھۆكۈمەت ۋە بايلار مۇشۇ ھالەتتە كۆرسە نېمىمۇ دېيىشەر؟ كۆزگە ئىلمىغان چوماقنىڭ پۈتقا ئىلىنىشىنى ئويلىمايدۇ ... ئاشۇلاردا ھەقىقىي يۈرەك بولسا، ئادەمگەرچىلىكتىن ئازراق ئەسەر بولسا، بۇ بالا ئىسيان كۆتۈرۈپ نېمىمۇ قىلار ئىدى؟ شۇنداق، ئاپپىقىم قەمەر، ئادەم باشقا نەرسە، ئادىمىيلىك باشقا نەرسە!

ئوسمان چوڭ يەنە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ، «ئادىمىي ئادەم ... ئادىمىي» دەيتتى ۋە يەنە:

— ئادىمىي بولۇش، ھەي قەمەر، ئادەم بولماق ... ماڭا قارا، بىر ئايىغىم گۆرگە ساڭگىلاپ قالدى، ئەڭ كۆپ ياشىيالىسام يەنە ئون يىل ياشارمەن، ئۇنىڭدىن كېيىن بىر پۇۋۇلىسىلا جان قۇشى قەپىسىدىن ئۇچىدۇ. ۋاي قەمەر، ئادىمىيلىك ھەممە ئىشنىڭ ئاساسىنى يارىتىدۇ، ئادەمنى چاكىنا كۆرسىتىدىغان، ئادەمگەرچىلىكتىن چىقىرىۋېتىدىغان نەرسە قورقۇنچاقلىق، مەن بۇنى بەك ياخشى چۈشىنىمەن، شۇڭا دائىم دەيمەن.

قەمەر ئانا قاتلىما بىلەن بىر چىنە سۈتنى ئەكىرىپ ئوسمان چوڭنىڭ ئالدىغا قويدى. ئۇ، چىشلىرى قالمىغان كوماك ئاغزىدا قاتلىمىنى يالماپ چايناپ، سۈتنى كۆتۈرۈپ ئىچىۋەتتى.

— قەمەر، يېزىنى ئارىلاپ كېلەي، شۇڭقارىم ئويغانسا ئۇنى سىرتقا چىقارما، تامىقىنى ئويۇققا ئەكىرىپ بەرگىن. بىر داس ئەكىرىپ قوي، تەرەتنى قىستىسا شۇنىڭغا ئولتۇرسۇن. ھېچكىم كۆرمەستە ئاچىقىپ تۆكۈۋەتسەڭ بولىدۇ. ئەتە ئويۇقتىن ئېغىلغا ئىشىك ئېچىپ بېرىمەن.

يامغۇر توختىغانىدى، ئاسماندا بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى، غۇر - غۇر چىقىۋاتقان سالقىن شامال تۇزلەڭلىكتىن، ئاقچەسازدىن ئاپتاپتا ھەر تەرەپكە تارقالغان نەرگىس، سازلىق، ھەرە، كېپىنەك، قومۇش ۋە نەم توپىنىڭ پۇرىقىنى ئۇچۇرۇپ كېلەتتى.

ئوسمان چوڭ دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ غاڭزىسىغا كەھرىۋادەك سېرىق موخوركا توشقۇزدى ۋە

تۇتاشتۇرۇپ چېكىشكە باشلىدى. يېزىنىڭ ئۇ چېتىگە ئاڭلانغۇدەك قىلىپ ئۈچ قېتىم قاتتىق يۆتەلدى. بۇنى ئاڭلىغانلار: «ئوسمان چوڭ بۈگۈن خۇشال ئىكەن - دە» دېيىشتى.

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇرۇپ غاڭزىسىنى كوماك ئاغزىنىڭ ئوڭ يېقىغا قىستۇردى. قولىنى ئارقىغا قىلىپ بېلىنى رۇسلىدى، ئۆزىچە كېلىشكەن باتۇر ئەرەب ئېتىنىڭ ئۇستىدە ئولتۇرغاندەك قىياپەت ئالدى. كېيىن سەل ئېگىلىپ مۇكچىيىپ ماڭدى. ئۇ گويا دۇنياغا ئېگىزدىن تۇرۇپ قاراۋاتقاندەك ۋە مەلۇم بىر سىرنى بىلىپ تۇرۇپ دېمەيۋاتقاندەك ئەلپازدا ئىدى ... ئۆز ئۆيىدىن يېزىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى سەلۋەر كېلىننىڭ ئۆيىگە بارغۇچىلىك ئاشۇنداق مەغرۇر، خۇشال، كۈلۈمسىرەپ، ھەتتا كېرىلىپ، « ھەي دېھقانلار، كىچىك تاغلارنىڭ ياراتقۇچىسىمەن » دېگەندەك ئۆزىنى كۆز - كۆز قىلىپ ماڭدى. ئۇ ھەممە ئادەم كەينىمدىن سەلۋەر كېلىننىڭ ئۆيىگە باردۇ، مەن بىلەن سۆزلىشىدۇ دەپ ئويلىدى. ئۇ، شۇ مەغرۇر قىياپىتى بىلەن سەلۋەر كېلىننىڭ ئىشىكى ئالدىغا بېرىپ، ئارقىسىغا ياندى. ئۇنىڭ يانغانلىقىنى كۆرگەن سەلۋەر يۈگۈرۈپ چىقىپ:

— ئوسمان ئاغا! ھەي ئوسمان ئاغا! ئىشىكنىڭ ئالدىغا كېلىپ قويۇپ، قايتىپ كېتىدىغان ئىش بارمۇ؟! — دېدى.

سەلۋەر كېلىن ئوسمان چوڭ بىلەن تەڭ دېمەتلىك ئىدى. ئۇنىڭ ئېرى باللىرى بىلەن بىللە ئەسكەرلىككە كېتىپ، شۇ كەتكىنىچە قايتىپ كەلمىگەنىدى. سەلۋەر يېزىنىڭ چېتىدىكى كەپىدە يالغۇز ئۆزى ياشايتتى، يىراق بىر يېزىدا بىرلا نەۋرىسى بار ئىدى.

— ئوسمان ئاغا، بىر چىنە قەھۋە ئىچىپ كەتكىن.

ئوسمان چوڭ كۈلۈمسىرىگىنىچە تۇرۇپ قالدى ۋە بىرئازدىن كېيىن:

— سەلۋەر كېلىن، — دېدى ئۇ يەنە شۇ بىر سىرنى بىلىپ

تۇرۇپمۇ ئېيتمايۋاتقان مەغرۇر ھالىتىدە، ھازىر قەھۋە ئىچىدىغان ۋاقىت ئەمەس، سالامەت بولغايسەن!

ئۇ چىلىك - چىلىك دەسسەپ ماڭدى، كەيپى تولىمۇ چاغ، ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەنىدى.

ئوسمان چوڭنىڭ بۇ قىياپىتىنى — بايراملاردىكىدەك ياسىنىشىنى، خۇشال چىرايىنى كۆرگەنلەر ئۇنىڭدا چوقۇم بىر ئۆزگىرىش بار، دەپ ئويلاشتى. ئاياللار، باللار، ئاغرىق - سىلاقلار، قېرىلار ئىشىك ئالدىدىكى بەندىڭلەردە ئولتۇرۇشۇپ، يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا غاڭزىسىنى پۇرقىرىتىپ، كاتتا ياسىنىۋېلىپ مېڭىپ يۈرگەن ئوسمان چوڭغا قارىشاتتى: «ئوسمان چوڭغا نېمە بولغاندۇ، يېزىدا ئالاھىدە بىر ۋەقە بولمىغاندىغۇ؟»

ئوسمان چوڭ چىڭقىچۇشكىچە ئاشۇنداق مېڭىپ يۈردى، ھېچكىم ئۇنىڭدىن سوئال سورىمىدى. سوراشقا ئۇرۇنغانلار ئۆزىنى چوڭ تۇتقان مەغرۇر چىرايىغا، نۇر چاقنىغان كۆزلىرىگە، يېقىملىق كۈلۈمسىرەشلىرىگە دۇچ كېلەتتى. ئۇ قولىنى كەينىگە تۇتۇپ توختىماستىن ماڭاتتى، غاڭزىسىنى شورايتتى.

ئوسماننىڭ چوڭ ئوغلى ھۇسام يۈگۈرگەن پېتى كىرىپ:

— ئانا، دادامغا نېمە ئىش بولدى؟ زادى نېمە ئىش بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— بىلمەيمەن، بالام، ئۇ تەلۋىنىڭ نېمە ئۈچۈن مۇنداق يۈرۈشىنى مەن نەدىن بىلەي؟! تۇتقاقلىقى تۇتقاندۇ ئۇ جىن تەگكەن ساراڭنىڭ ...

قەمەر ئانىنىڭ ئەھۋالىمۇ باشقىچە ئىدى، ھۇسام بۇنىڭغا تېخىمۇ ھەيران قالدى.

— ئانا، چوقۇم بىر ئىش بولغان ئوخشايدۇ. سېنىڭ ئاغزىڭ دادامنىڭكىدىن چىڭ، ئۆلسەڭمۇ دېمەيسەن. قانداقلا بولسۇن دادام دەپ بېرەر. قارىمامسەن، ئۇ تېرىسىگە سىغماي ئېتىلىپ كېتەي دەپ يۈرىدۇ، ئىككى كۈن سۆزلىمىسىلا پارتلاپ كېتىدۇ. شۇڭا، سەنلا سۆزلەپ بەرگىنە، ئىچىمىز پۇشۇپ ئۆلەي دېدۇق. دادام

كېيىنكى يىللاردىن بىرى مۇنداق ياسىنىپ، يېزىنى ئايلىنىپ يۈرمىگەنىدى، پەقەت مەمەت ئاۋاقنى كۆرگىلى بارغاندىلا مۇشۇنداق كىيىنگەنىدى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ ئېتىنى ئاغىلاش بىلەن قەمەر ئانىنىڭ چىرايى تاتىرىپ، قولى، كالپۇكى تىترەپ كەتتى، بۇنى ھۇسام بايقاپ قالدى.

ھۇسام يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان دەرەخنىڭ ئاستىغا كەلدى. توپلاشقان دېھقانلار ئۇنىڭ نېمە دەپ كېلىشىنى قىزىقىش بىلەن كۈتۈپ تۇراتتى، ھۇسام يىراقتىنلا:

— ھېچ نەرسىنى بىلەلمىدىم، دادام دېمىگەن يەردە ئانام دەيتتىمۇ؟! ئىچىڭلار پۇشمىسۇن، ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن دادام چىدىيالماستىن دەۋېتىدۇ. ھازىرچە ھېچكىم ئۇنىڭغا قارىماي قويسۇن، ئۇنى كۆرمەسكە سالسۇن، بۇنى كۆرۈپ خاپىلىقىدىن تېشىپ كېتىدۇ ... قېنى ھەممىمىز ئۆيلىرىمىزگە تارقىلايلى، — دېدى.

ئوسمان چوڭ چۈشتە ئۆيگە كىرىپ ئويۇقتا ياتقان مەمەت بىلەن ئامانلاشتى. تامىقىنى ئىتتىك يەپ بولۇپلا تاشقىرىغا يۈگۈردى، غاڭزىسىنى تۇتاشتۇرۇپ، ئىسىنى پۇرقىرىتىپ يەنە مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ، يېزىنى ئايلىنىپ يۈرۈپ كۆز قىرىدا دېھقانلارغا، ئۇلارنىڭ ھەيرانلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا سەپسالاتتى.

ئەتراپتا ھېچكىم كۆرۈنمىگەندىن كېيىن «مەن سەن قۇۋۋلارنى بىلمەمدىمەن؟!» دەپ ئۆزىچە كۈلۈمسىرىدى: «مەن سىلەرنى ئوبدان بىلىمەن ... ماڭا يەر تېگىدىن قاراپ قويىسىلەر، مېنى تېزرەك ھەممىنى سۆزلىسىدى دەپ تەقەززا بولۇۋاتىسىلەر. خاتىرجەم بولۇڭلاركى، بۇ ئىشنى ئىچىمگە پاتماي ئېتىلىپ كەتسەممۇ، پارتلاپ كەتسەممۇ دېگىلى بولمايدۇ!»

ئوسمان چوڭ توپتوغرا ئۈچ كۈن تاڭ يورۇماستىن تارتىپ قاراڭغۇ كەچكىچە يېزىنى ئايلىنىپ يۈردى. ئۈچىنچى كۈنى

ئاخشىمى بولالماي ئۆزىنى ئورۇنغا تاشلىدى. ھارغىنلىق يېتىپ قوللىرى تىترەيتتى. ئۇ غاڭزىسىنى تارتىپ تۇرۇپ:

— ۋاي خۇدا، ھارغىنىمدىن تۈگىشىپ كەتتىم، — دېدى، — ئۈچ كۈن توختىماي ئەتىگەندىن ئاخشامغىچە ماڭسام جان تۇشامدۇ؟ شۇنداق ئەمەسمۇ، قەمەر؟ ھېچكىم ماڭا كۆرۈنمەيلا قويدى. بىراق، مەن ئۇلارنى بىلىمەن، ئۇلارنىڭمۇ ئىچى پۇشۇپ، تىتىلداپ كېتىۋاتىدۇ.

ئۇ مەمەت ئاۋاقنىمۇ قارىمىدى، قەھۋەسىنىمۇ ئىچمىدى، ئوچاق بېشىغا بېرىپ بىر چەتكە قىڭغىيىش بىلەن كۆزى ئۇيقۇغا كەتتى ۋە خورەك تارتىشقا باشلىدى، ئېچىلغان ئاغزى خۇددى قاراڭغۇ تۆشۈككە ئوخشايتتى.

4

ساۋرۇن دەرياسىنىڭ بويىدىن ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. تېخى خورازلار چىللىماي تۇرۇپلا يېزىدا توساتتىن ۋاڭ - چۇڭ كۆتۈرۈلدى، ئىتلار قاۋاپ، ئېشەكلەر ھاڭراپ، كالىلار مۆرەپ، ئاتلار كىشنەشكە باشلىدى، خىلمۇخىل ئاۋاز، ۋاراڭ - چۇرۇڭ يېزىنى بىر ئالدى. نەم قاراڭغۇلۇق بىر قارىيىپ، بىر ئاقىراتتى. ھەممىلا ئادەم كۆڭلەكچانلا سىرتقا يۈگۈرۈشتى، بىراق ئوسمان چوڭ پەرۋامۇ قىلمىدى.

— قەمەر، ھەي خوتۇن، — دېدى ئاستاغىنا، — يېزىدا بىر بىسەرەمجانلىق بولۇۋاتىدۇ، ئۇ دۆيۈز يەنە پوقىنى يەپ بىرەرىگە ئىش تېپىپ بەرگەن ئوخشايدۇ.

مەمەت قولىدا مىلتىق، ئويۇقتىن چۈشۈپ ئىشىك ئالدىغا كەلگەنىدى. ئۇ سىرتقا چىقايمۇ - چىقمايمۇ دەپ ئىككىلىنىپ تۇراتتى. چىراغ تەكچىسىنىڭ يېنىدا تۇرغان ئوسمان چوڭ ئۇنى كۆرۈش بىلەن ئالىيىپ، زاڭلىق قىلغاندەك قارىدى.

— نېمە بولدى، ئاۋىقىم، نېمە ئىش بۇ، لاچىنىم؟ ئۇرۇشقا

ماڭدىڭمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى، — ماڭ، ئورنۇڭغا بېرىپ يات! سېنىڭ چاتىقىڭ بولمىسۇن، ئۇ دۆيۈز يەنە پوق يەپ، ئاغزى بار، تىلى يوق بىر بىچارىنىڭ ئۆيىنى ۋەيران قىلغان ئوخشايدۇ. بۇ يېزىدا ھەر كۈنى ئاخشىمى دېگۈدەك مۇنداق ئىشلار بولۇپ تۇرىدۇ. ئورنۇڭغا بېرىپ ياتقىن، بىرەر پېشكەللىك چىقىپ قالسا ساڭا خەۋەر قىلىمەن.

ئوسمان چوڭ كىيىملىرىنى كىيىپ تۇرۇپ ئاللىبىرنېمىلەرنى دەيتتى.

جىددىيلىكى پەسەيگەن مەمەت قولىدىكى مىلتىقنى يەرگە قويۇپ ئۇچىدىن تۇتتى، ئوچاقنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئوچاقتىكى كۆللەرنىڭ ئىچىدە ئىككى تال چوغ يالتىراپ تۇراتتى.

قەمەر ئانا ھودۇققان، ھاسىراپ بىرنېمىلەرنى ئىزدەۋاتقان ئېرىدىن سورىدى:

— ئوسمان، خۇدا ھەققى، زادى نېمە ئىزدەۋاتىسەن؟ — دېسەڭچۇ، نېمە ئىزدەيسەن؟

ئوسمان چوڭ ئاچچىقلىنىپ، شۇ زامان:

— ئۆلۈككە گۆر ئىزدەۋاتىمەن، قەمەرخېنىم، ئۆلۈككە گۆر! — دېدى، — نېمىنى ئىزدەيتتىم، سائىتىمنى ئىزدەۋاتىمەن، ئۇنىڭدىن باشقا، يەنە سېنىڭ دەردىڭگە داۋا ئىزدەۋاتىمەن، خوتۇن. سىرتتا قىيامەت قايىم بولۇۋاتىدۇ. قىيامەت بولسا بولسۇن! بۇ ئىشلار مۇشۇ دېھقانلارغا، بۇ ئېشەككە ئوخشاش خەلققە لايىق! شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بۇلارغا مۇشۇ لايىق، بولدىمۇ ئەمدى؟

— بۇ يېرىم كېچىدە سائىتىڭنى نېمە قىلاتتىڭ، بۇ قىزىل قىيامەتتە سائەتنىڭ نېمە ئىشى؟ مانا ئال، سائىتىڭنى! مانا!

ئوسمان چوڭ سائىتىنى ئېلىپ:

— ئۆلۈككە گۆر قازىمەن، قەمەرخان، ئۆلۈككە گۆر، — دېدى كۆلۈمسىرىگەندەك كالپۇكىنى مىدىرلىتىپ.

بۇ ئىككى قېرىنىڭ ھەر دائىم ئەنە شۇنداق مېھىر -

مۇھەببەت بىلەن بىرى - بىرىگە رەنجىمەستىن تالاش - تارتىش قىلىشلىرىغا قاراپ مەمەت خۇشاللىناتتى. بۇ ئىككى قېرىنىڭ ياشاۋاتقان دۇنياسى چەكسىز مېھىر - مۇھەببەتكە تولغان خۇشاللىق دۇنياسى ئىدى. سىرتتىكى ئاۋازلار بارغانسېرى كۈچىيىپ باراتتى. مەمەت باللارغا ئوخشاپ قالغان بۇ ئىككى قېرى ھەققىدە ئويلايتتى: «ھەممە ئادەم مۇشۇلاردەك ئۆتۈشسە، بۇ دۇنيا قانداق گۈللەپ كەتكەن بولاتتى، ئادەم بالىسى قانچىلىك بەختلىك ياشىغان بولاتتى.»

ئوسمان چوڭ سائىتىنى تاقاپ بىر كېرىلىۋالدى. ئۆتۈكىگە، قولىغا قاراپ قويدى. ئوچاقتىن بىر تال چوغ ئېلىپ غاڭزىسىنى تۇتاشتۇردى. سىرتتىكى ئاۋازلار بارغانسېرى كۈچىيىپ بۇ ئۆيگە يېقىنلىشىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ ئۆيدىن يۈگۈرگەن پېتى چىقىپ ھويلىدا تۇرۇپ قالدى:

— كۆيدۈرۈۋەتتى، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — ئوت قويۇۋەتتى دۆيۈز، بىزنى ئادەم ھېسابلىماي كۆيدۈرۈۋاتىدۇ ... بىزنى ئەخمەق قىلىدۇ، بۇلايدۇ ... ھەممىمىزنى شۇنداق قىلىدۇ، قىلدىغۇ ... ۋاي ھەسەن، باتۇرۇم ھەسەن، باغرىم، بەگتاشىم ھەسەن! ئۇ بىچارىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنمىدۇ، ئۇنىڭ ئانىسى قاتتىق يىغلايدىغان بولدى - دە! باتۇر يىگىتنىڭ ئانىسى ... يېزىدا شۇ بىر باتۇر ئادەم قالغانىدى. ئۇنىمۇ شۇ ئىتنىڭ بالىسى ئۆلتۈرىدىغان بولدى، يىگىتنىڭ ئانىسىنىڭ ھالى نېمە بولار!؟ ...

«يىگىتنىڭ ئانىسى قاتتىق يىغلايدىغان بولدى - دە» دېگىنىگە پۇشايمان قىلدى. بۇ دېگەنلىرىمنى مەمەت ئاڭلىغانمىدۇ؟ ئاڭلىغان بولسا بەك سەت ئىش بولدى. ئۇ بىزنىڭ ئۆيگە كېلىپ مۆكۈنۈپ ياتقان ياردار بىر قۇش تۇرسا، يىگىتنىڭ ئانىسى يىغلايدۇ دەپ ۋارقىرىغىنىڭ نېمىسى؟ سەنمۇ ئالجىغان قېرى جۇمۇ، ئوسمان! بۆرە قېرىسا ئىتلار ئۆزىنى دالدىغا ئالمايدۇ، بۆرە قېرىسا ئىتقا ئوخشاپ قالىدۇ. ئوسمان چوڭ، خۇدايىم ساقلاپ بەلكى ئاڭلىماي قالغاندۇ.

ئۇ، مەمەت بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ قېلىپ كۆڭلى يېرىم بولغانمىدۇ دەپ ئويلاپ ئۆيگە كىردى.

— مېھمان ئوغلۇم، — دەپ ئىچكىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى، — بېشىڭنى چىقىرىپ سىرتقا قاراپ قوي، ئوت يالقۇنلىرىنى كۆرگىن، ئاندىن ئورنۇڭغا كىرىپ راھەتلىنىپ ئۇخلا ! مېھمان لاچىنىم، تەرەت قىستىغان بولسا سىرتقا چىقىپ يەڭگىللەپ كىرگىن، بۇنى خالاۋاتقانسەن؟ ئەمما شۇ بۇلۇڭدىن ئايرىلما، نېرىغا ئۆتمە؟

ئوسمان چوڭ كۆيۈۋاتقان ئۆي تەرەپكە مېڭىۋېتىپ:

بىر زامانلار مەن قېچىپ بىرىنىڭ ئۆيىگە يوشۇرۇنغانىدىم، — دېدى ئۇ، — ئالتە ئاي ياتتىم، نىمىدىن بەكمۇ قاتتىق قىينالغىنىمنى بىلەمسەن، مېھمان ئوغلۇم؟ تالاغا چىقىپ يۇلتۇزلار ئاستىدا ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇپ ھاجەت قىلىش ماڭا ئەڭ ھۇزۇرلۇق ئىش ئىدى. ئۆيدىن چىققان تۈنجى كېچىدە يۇلتۇزلار ئاستىدا شۇنداق كېرىلىپ ئولتۇرۇپ راھەتلەندىم دېگىنە. بۇ پۇرسەتتە سەنمۇ راھەتلىنىپ ئولتۇرۇپ بىر يەڭگىللىۋال، ئەمما شۇ بۇلۇڭدىن نېرىغا ئۆتۈشنى ئەسلا خىيال قىلما.

مەمەت ئاستا مېڭىپ ئىشىكتىن چىقتى.

يوباز ئوغلىنىڭ ئۈچ ئېغىز ئۆيى كۆيۈۋاتاتتى. بېشىدىكى بىر ئېغىزى ئولتۇراق ئۆي، ئوتتۇرىدىكىسى ئېغىل، ئاخىرىدىكىسى سامانلىق ئىدى. ئوت بىردەمنىڭ ئىچىدە قوشنىسى تۇراق تەلۋىنىڭ ئۆيىگىمۇ تۇتاشقان بولۇپ، يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتاتتى. سەل - پەل چىقىۋاتقان شامال ئوت ئۇچقۇنلىرىنى مۇنار ئېگىزلىكىدەك يۇقىرىغا ئۆرلىتەتتى. يالقۇنلاپ كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئوت ئۇچقۇنلىرى بارغانسېرى كۈچىيىپ ھەر تەرەپكە تۇتىشاتتى.

پۇتكۇل يېزا، بالىچاقا، قېرى - ياش، ئاغرىق - سىلاقلارنىڭ ھەممىسى سىرتتا ئىدى. ئۇلارنىڭ بەزىلىرى كىيىنگەن، بەزىلىرى ئوت يورۇقىدا كىيىنەتتى، بەزىلىرى كۆڭلەكچان ئىدى ...

يوباز ئوغلى ھەسەن قوللىرىنى قوينىغا تىقىپ، ئىككى تەرەپكە سەندىرەكلەيتتى ۋە كۆيۈۋاتقان ئۆيىدىن كۆزلىرىنى ئۈزمەيتتى. ئۇنىڭ خوتۇنى بالىلىرىنى ئەتراپىغا يىغىۋېلىپ داد - پەرياد قىلىپ، قوشاق قېتىپ ۋارقىراپ يىغلايتتى.

ئوت قويغۇچىلار ئۈچ ئۆيگە تەڭلا ئوت قويغاچقا، ھەسەن ئۆيدىن بىر تال يىپنىمۇ ئالالماستىن، ئۆزىنى ۋە بالىچاقىلىرىنى ئارانلا سىرتقا ئاچىقىپ جانلىرىنى قۇتۇلدۇرغانىدى، سەللا كېچىككەن بولسا، ئۆينىڭ ئىچىدە كۆيۈپ كۇل بولۇپ كەتكەن بولاتتى.

ئېغىلدىن يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپ كىشنەۋاتقان بىر ئاتنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى. ئات ئۇزۇن ئېغىلنىڭ ئىچىدە، ئۇياقتىن - بۇياققا چېپىپ غەزەپ بىلەن چىرقىراپ كىشنەيتتى. تورۇستىن دۈمبىسىگە چۈشۈۋاتقان ئوت پارچىسى ئاتنى ساراڭ قىلىۋەتكەنىدى. بۇ تاپتا ھېچكىم ھېچ نەرسە قىلالمايتتى، ياش يىگىتلەر ۋە ئەركەكلەر ئاتنىڭ جان ئاچچىقىدا كىشنىشىنى ئاڭلاپ ئىلاجسىز تۇرۇشاتتى.

سەپچە ئىسمىلىك بىر ئاقساقال:

— ھەي ي، ئىشىكنى ئېچىۋەتكۈدەك بىر ئىنسان يوقمۇ؟ ئاراڭلاردىن بىرەر يىگىت چىقماسمۇ؟ بىرەرىڭلار چىقىپ ئېچىۋېتەلمەمسىلەر؟ — دەپ ھەممە ئادەمنىڭ ئالدىغا كېلىپ يالۋۇراتتى، — بۇ ئېسىل نەسىللىك ئات، ئىشىكنى ئۆزى تېپىپ چىقالايدۇ، ئاتقا ئېچىنىۋاتىمەن، بولۇپمۇ مۇشۇ ئېسىل ئاتقا، ئىسىت، ئات ئادەمگە ئوخشايدۇ، پەقەتلا تىلى يوق - دە. ئۇلار ھەم يىغلىيالايدۇ، ھەم كۈلەلەيدۇ. ئاراڭلاردا بىرەر قەھرىمان، بىرەر ئەركەك يوقمۇ؟ قېرىلىق قۇرۇسۇن، ئىشىكنى ئاچالمايمەن - دە ! ئېچىشقا مادار يوق ...

ئاتنىڭ كىشنىشى ئەۋجىگە چىقتى، يۈرەكلەرنى پارە - پارە قىلىۋەتكۈدەك دەرىجىدە ئېچىنىشلىق ئىدى.

يوباز ئوغلى ھەسەن بىردىنلا ھەرىكەتكە كەلدى، تۇرغان يېرىدە نۇرغا ئوخشاش پىرقىراشقا باشلىدى. كېيىن كەپىگە

يېپىش ئۈچۈن ھۆل قىلىنغان كىگىزنى ياش يىگىتنىڭ قولىدىن ئېلىپ ئۈستىگە ئارتتى - دە، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئارىلىقتا يالقۇنجاپ كۆيۈۋاتقان ئېغىلنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ كىرىپ كەتتى ۋە بىردەمدىلا ئاتنىڭ چۇلۋۇرىدىن تارتىپ سىرتقا ئاچىقتى. ئات سىرتقا چىقىشىغىلا چۇلۋۇرنى ھەسەننىڭ قولىدىن تارتىپ چىقىرىۋېلىپ يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ چاپتى. سەل بۇرۇن ھەسەن پىرقىرىغاندەك ئۇمۇ خېلىغىچە پىرقىراپ كەتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن تۇزلەڭلىككە قاراپ چېپىپ، قاراڭغۇلۇقتا كۆزدىن غايىب بولدى.

كەپىلەر ئوت يالقۇنى ئىچىدە كۆرۈنمەي قالدى. يېزىنىڭ چېتىدە توپ - توپ ئوت ئۇچقۇنى ئۇچۇپ يۈرەتتى.

يوباز ئوغلى ئۈستىدىكى كىگىزنى يەرگە تاشلىدى، قوللىرىنى بۇرۇنقىدەكلا قوينىغا تىقىۋالدى، كۆزىنى ئوت يالقۇنىدىن ئۈزمەستىن قاراپ تۇرۇپلا قالدى.

ھەممىلا ئادەم قىمىر قىلماستىن كۆيۈۋاتقان ئوتقا قاراپ تۇرۇشاتتى. كەپىلەرنىڭ چاراسلىشى ئاڭلىناتتى، ئۆگزە، قاشا تاملار ئۆرۈلەتتى، چاراسلايتتى، ئوت ئىچىدە قالغان سېيىرلارنىڭ ئاخىرقى مۆرەشلىرى بېسىلدى.

ئادەملەر تىمتاسلىق ئىچىدە قېتىپ قالغاندەك تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ چىرايلىرى تاتىرىپ، سارغىيىپ كەتكەنىدى. پەقەت ئوسمان چوڭلا كۆپچىلىكتىن ئايرىلىپ چىقىپ ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى ۋە ئاللىنېمىلەرنى دەيتتى. بىلىنى تۇتقان ھالدا لەۋلىرىدىكى بىر خىل كۈلۈمسىرەش بىلەن غاڭزىسىنىڭ ئىسىنى ئاسمانغا پۈۋلەيتتى. تۇرۇپلا يوباز ئوغلىنىڭ يېنىغا كېلىپ: «خۇداغا شۈكۈر بۇرادەر، بۇمۇ ئۆتۈپ كەتتى، بىر مۇسىبەت مىڭ نەسىھەتتىن ياخشى» دەپ كەينىگە ياناتتى، يوباز ئوغلىنىڭ بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان - ئاڭلىمىغىنى بىلەن كارى بولمايتتى. يەنە قايتىپ كېلىپ: «بۇرادەر، شۇ ئىشنى ياخشى قىلمىدىڭ، قىلغانلىرىڭ خاتا بولدى، پۈتۈن يېزىنى تەھلىكىگە

سالغان سەن بولدۇڭ. مانا، جازاسىنى تارتتىڭ. بۇنىڭدىن ئارتۇق جازا بولامدۇ، بۇرادەر !؟ خوتۇن - باللىرىڭ، ئۆزۈڭمۇ ئوت ئىچىدە كۆيۈپ كەتكىلى تاس قالدىڭ، ھېلىمۇ شۈكۈر قىل. بىر مۇسىبەت مىڭ نەسىھەتتىن ياخشى. ئەمدى مەن سەندىن غەم قىلمايمەن، ئۆلۈم بىلەن ئۇچراشقان ئادەم ئازراق بولسىمۇ ھوشىنى تاپىدۇ ھەم قورقماس بولىدۇ. سەن ئەسلىدىمۇ قورقماس ئادەم ئىدىڭ، بىراق كاللاڭ سەل ئىشلىمەيدىغان دۆيۈز ئىدىڭ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟» دەيتتى.

ئۇ يەر - بۇ يەردە كۆيۈۋاتقان ئوت يورۇقىدا ئۆيگە كىرىپ چىققان سايىلەر كۆرۈنەتتى، كۆيگەن گۆش پۇرىقى، يۇڭ - قىل قۇيقىسى پۇرايتتى، ساپ باھار پۇرىقىغا بۇ قۇيقا پۇرىقى ئارىلىشىپ كەتتى.

ئوسمان چوڭ ئاخىر مېڭىشتىن چارچىدى. يورۇقلۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا، كۆيۈۋاتقان ئۆيگە دۈمبىسىنى قىلىپ تۇرغاچقا ئوتنىڭ تاۋى ئۇرۇلاتتى. بېشىنى كۆتۈرۈپ كۈلۈمسىرىگەن كۆزلىرىنى دېھقانلارغا، ئەر - خوتۇن، قېرى - ياش، بايلارغا تىكەتتى.

ئۇ ئوڭغا بۇرۇلغاندا يېنىغا كەلگەن سەپچە ئاقساقال بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى.

— قارىغىنا، سەپچە قېرىنداشىم ! بىر قاراپ باق، — دېدى ئوسمان چوڭ، — بۇ يالقۇنلار نېمىدېگەن چىرايلىق، باھار كېچىسىنىڭ قاراڭغۇسىغا نېمىدېگەن چىرايلىق ياراشقان.

ئۇ بۇ سۆزلەرنى قىلىۋېتىپ مەغرۇر كۈلۈپ كەتتى. كۈلكىسىنى ھەممىسى ئاڭلىدى، ئۇلار ھەيرانلىق بىلەن قارىشىپ غودۇڭشىشقا باشلىدى. ئۇ يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى:

— يالقۇنلار بۇ كېچىگە نېمىدېگەن ياراشقان. كۆيۈۋاتقان ئوتلار يۈرەككە ئورناشقان. قول - پۇتىمىز باغلاقلىق تۇرۇش بىزگە نېمىدېگەن ياراشقان. كۆيۈۋاتقان ئوتلار قارشىسىدا تومۇردىكى قانلار توختىغان، قولىمىزنى قولتۇقىمىزغا تىقىپ

تۇرۇشلىرىمىز بىزگە قانداق چىرايلىق ياراشقان. ماتەم ساداسى كۆڭلىمىزگە خۇشياققان، ئاياللارنىڭ تامباللىرى بېشىمىزغا بەكمۇ چىرايلىق بۆك بولۇپ ياراشقان. بۇ ئادەمگەرچىلىكلەر بىزگە نېمىدېگەن ياراشقان ! قارىغىنا، سەپچە بۇرادەر ! بۇ يالقۇنلار نېمىدېگەن چىرايلىق، نېمىدېگەن جۇلالىق قىزىل ! شامال يالقۇنلارنى ئۇزارتىدۇ، كەڭرىتىدۇ ۋە گۈزەللەشتۇرىدۇ. يۇرىكىم تۆمۈرچىنىڭ سەندىلىگە ئايلاندى. سەندەلمۇ بازغانلارغا ياخشى ماسلاشقان. ئەلى ساپا بايمۇ قورقۇنچاقلىقىمىزدىن خويمۇ ياخشى پايدىلانغان. ئادەم بولماق بىزگە نېمىدېگەن چىرايلىق ياراشقان. ماڭا قارا، سەپچە بۇرادەر، شۇ يالقۇنلارغا قاراپ باق ! بۇ يالقۇنلار كېچىمىزگە نېمىدېگەن ياراشقان !

سەپچە ئاقساقال ئۇنىڭ كۇلكىسىگە، خۇشال ھالىتىگە، چۈشىنىپ بولمايدىغان تەلۋىلەرچە سۆزلىرىگە ھەيران قالدى. بوينىنى ئۇياققا - بۇياققا پۇكۇپ ئۇنىڭدىن ئۇزاقلاشتى، ئۇ كېتىۋېتىپ: « يائاللا، ياخۇدا » دەيتتى، « يارەببىم، بۇ ئادەم بارغانسېرى ئەقلىدىن ئازغىلى باشلاپتۇ، بۇرۇن زادىلا مۇنداق ئەمەس ئىدى. يېزا كۆيۈۋاتسا، ئۇ كۆيۈۋاتقان ئۆيلەرگە قاراپ بولۇشچە كۇلۇۋاتىدۇ، ۋاي ئوسمان چوڭ ! دېمەك، قېرىپ قاپسەن - دە، بېلىڭ پۇكۇلدى، كۆز گۆھىرىڭ خىرەلەشتى ! ۋاي ئوسمان چوڭام ! ۋاي ئاللا، ۋاي بۇركۇتتەك يولدىشىم ! قۇرۇپ كەتسۇن قېرىلىق ! ئادەم قېرىغاندا كىچىك بالىدەك بولۇپ قالىدىكەن، خۇددى بوۋاق بالىلاردەك، ۋاي بىچارە ! ۋاي خۇدايىم، ۋاي رەببىم ئاللا !»

سەپچە ئاقساقال ئوسمان چوڭدىن ئىككى ياش چوڭ ئىدى. ئۇنىڭ بېلى پۇكۇلۇپ، ئۆزى دۇمچىيىپ قالغانىدى. ئوسمان چوڭ بىلەن سەپچە ئاقساقالنىڭ ئاجايىپ خۇيلىرى، ئۆز ئالدىغا قاراشلىرى، ئايرىم ئۆرپ - ئادەتلىرى بار ئىدى. ئۇلار دېھقانلار بىلمەيدىغان، كۆرۈپ باقمىغان، چۈشەنمەيدىغان قائىدىلەرنى سۆزلەيدىغان ۋە بۇ قائىدىلەرگە يۈزمۇيۈز ماسلىشىدىغان ئادەملەر

ئىدى. ھەر ئىككىسى ئوخشاش كىيىنەتتى، بەللىرىگە ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان كونا تاپانچىلىرىنى ئاسماي يۈرمەيتتى. ئۇلار ئەزەلدىن باشلىرىنى ئۇستىرا بىلەن قىردۇرۇپ، چوققىسىدىكى ئىككى ئىلىك يەرگە ئۇزۇن چاچ قويۇۋالاتتى. سەپچە ئاقساقالنىڭ چېچى شۇنچىلىك ئۇزۇن ئىدىكى، قويۇۋەتسە ئاياللارنىڭ چېچىدەك بېلىگە چۈشەتتى.

تاڭ ئاستا - ئاستا يورۇشقا باشلىدى، ئەمدى قوشنا يېزىلاردىن خىلمۇخىل ۋاڭ - چۇڭ، چوڭقۇر بىر يەردىن ھۇۋۇلداشلار كېلەتتى. ئاقچەساز ئىچىدىن توپ ئوقلىرى پارتلىغاندەك، خۇددى يەر ئاستىدا پارتلىغان بوغۇق توپ ئوقلىرى ئاۋازلىرىدەك ئاۋازلار كېلىشكە باشلىدى.

كۆيۈك پۇرىقىغا پاتقاق، نەرگىس، گۇل، باھار پۇراقلىرى ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. بىردىنلا ئەتراپ جىمجىتلىققا چۆمدى. بارچە ئاۋاز بىردىنلا توختىدى. چۈنكى، بىر ئاتنىڭ يىراقتىن ئاچچىق - ئاچچىق كىشنىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى، بىراق ئۇمۇ توختاپ قالدى. ئوت كەتكەندىكى چارسىلداش ئاۋازلىرى ئاللىقاچان بېسىلغانىدى، ئەتراپنى كۆيۈك گۆش پۇرىقى قاپلىغان، دېھقانلارنىڭ بۇرنى كۆيگەن گۆش قورۇمىسى ۋە يېغىنىڭ پۇرىقىدا پۇتۇپ كەتكەنىدى، ھەممە ئادەم توختىماستىن يۆتىلەتتى.

ئوت يالقۇنلىرى ئاستا - ئاستا ئۆچۈپ، كىچىكلەشكە باشلىدى. ئەتىگەنلىكى پەقەت ئوتتۇرىدا بىر توپ چوغ قالدى. كۈن چىققان چاغدا ئۆيلەر قاپقارا ئىس ئىچىدە بۇخسۇپ كۆيۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۆيلەرنىڭ ئىچىدە ئېگىلىپ - پۇكۇلۇپ كەتكەن داس - قازانلار، ئېرىپ كەتكەن كورىلار، لېگەنلەر، تۆمۈر - تەرسەكلەر، چاقماق تاشلىرى ياتاتتى. كۆيۈپ كەتكەن ھايۋانلارنىڭ ئۇستىخانلىرىمۇ قالمىغان، ئېغىلنىڭ كەينىدىكى خەندەككە قاپقارا ياغ تاماتتى.

باللار، ئاياللار ئۇيقۇلۇق، قېرىلار خاپىلىقتا، ياشلار، ئوتتۇرا ياشلىقلار تەرگە چۆمگەن، هارغان هالدا نەم توپا ئۈستىدە كۆتۈرۈلگەن قۇياشقا قارىشىپ ئولتۇرۇشاتتى، باشلىرى سېلىنغان، يۈزلىرى پەرىشان، ئۈمىدسىز ئىدى. ساڭگىلىغان باشلار مىدىرلىمايتتى، هېچ تەرەپكە باقمايتتى، خۇددى ئاسماندا ئىزا تارتىدىغان بىر نەرسە باردەك، بېشىنى كۆتۈرسىلا كۆزلەر ئۇچرىشىپ قالىدىغاندەك بېشىنى كۆتۈرمەيتتى، ئۈن - تىن چىقىرىشمايتتى، گۈلدىن - گۈلگە، يوپۇرماقتىن - يوپۇرماققا قونۇپ، ئۇچۇپ يۈرگەن هەرىلەرنىڭ ۋىڭىلدىشىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى.

يالغۇز ئوسمان چوڭلا ئۆرە تۇراتتى. كۈنگە قاراپ تۇرغاچقا سايىسى ئۇزىراپ تۆۋەنگە — تۈزلەڭلىككە چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇ ئەتىگەنكى قۇياش نۇرىدا كۈلۈمسىرىگەن، هەيۋەتلىك قىياپەتتە قىمىر قىلماستىن خېلىغىچە تۇردى. كېيىن قۇياش نۇرىغا قاراپ غاڭزىسىنىڭ ئىسسىنى پۈۋلىدى، ئاستا چىقىۋاتقان شامال ئىسنى يىراقلارغا ئەكەتتى. ئۇنىڭ هەرىكەتكە كېلىشى ئۇيقۇدىكى مىڭ باشلىق دىۋىنىڭ بىر بېشى قىمىرلىغاندەك تۇيۇلدى. ئۇ، ئولتۇرغان ئادەملەر ئالدىدىن، كۆيۈپ ئىس چىقىۋاتقان ئۆيلەرنىڭ ئارىسىدىن مېڭىشقا باشلىدى. قوللىرىنى كەينىگە تۇتۇپ، غاڭزىسىنى پۇرقىرىتىپ شوراپ، بېشىنى تىك تۇتۇپ ماڭاتتى ... دېهقانلار باشلىرىنى ئاستا كۆتۈرۈشۈپ ئۇنىڭغا قارىشاتتى ۋە ئۇنىڭ كۆيگەن خارابىلەر ئارىسىدا خۇشال مېڭىپ يۈرۈشىنىڭ سىرىنى زادىلا چۈشەنمەيتتى.

چاشكا ۋاقتىغىچە ئوسمان چوڭ مۇشۇنداق مېڭىپ يۈردى، غاڭزىسىنى توختىماي شورايتتى. ئاخىر داڭ قېتىپ قالغان، كۆيگەن ئوڭ قولى قاپىرىپ ئىششىپ كەتكەن، سول قولىنى قوينىغا تىقىۋالغان، يۈزى ساپسېرىق سارغىيىپ كەتكەن، بىر كېچىنىڭ ئىچىدە ئون بەش ياش قېرىپ كەتكەن، چىرايى

پۈرۈشۈپ تاتارغان يوباز ئوغلى هەسەننىڭ ئالدىغا كەلدى، خۇشال، جاراڭلىق، يوغان ئاۋاز بىلەن:

— يوباز ئوغلى هەسەن، هەي يوباز ئوغلى هەسەن، — دېدى ئۇ، — شۇ رەهمەتلىك داداڭ بارغۇ، غەيرەتلىك ئادەم ئىدى. مەرد، باتۇر كۈرد ئىدى. قىسقىسى، ئۆز ئالدىغا بىر ئادەم ئىدى، هېچقانداق ئادەم ئۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلمەيتتى. مەن بىر بالىنى كۆردۈم. ئۇ ئەتىگىنى، ئاخشىمى، كېچىسى خۇددى قۇياشتەك نۇر چاچىدۇ، ئۆزى مۇشتۇمدەك، بىراق قالتىس يۈرەكلىك - دە! ئەنە شۇ بالىدىن شۇنداق ئۇلۇغ هۆكۈمەت، داڭدار مۇستاپا كامال، يۇناننى، دۇنيانى يەڭگەن ئۆتكۈر كۆزلۈك مۇستاپا كامال قورقۇۋاتىدۇ. بايلار ئېتىنى ئاڭلىسا دىر - دىر تىترەيدۇ، تىترىگىنىدىن ئىشتىنى بېلىدە تۇرمايۋاتىدۇ، بۇنى بىلدىڭمۇ؟ يوباز ئوغلى، ئاڭلاۋاتامسەن؟ ساڭا دەيدىغان ئىككى ئېغىز سۆزۈم بار. ئەلى ساپا باي ئۆيۈڭنى كۆيدۈرگەن بولسا بوپتۇ، كۆيدۈرۈپ ياخشى قىلدى، ئوبدان بولدى، بەكمۇ چىرايلىق ئىش قىلدى، قولىغا بەرىكەت بەرسۇن. خالىسا كېلىپ بىزنىمۇ ئۆلتۈرۈۋەتسۇن، بىز رازى بولىمىز، بۇرادەر. بىز ئاشۇ پەسكەشلىكلەرنى هەق دەپ كەلگەن ئادەملەرمىز، شۇڭلاشقىمۇ ئۇ بۇنى بەكمۇ مۇناسىپ، بەكمۇ ياخشى ئىش دەپ بىلىدۇ. بوپتۇ، ئۇ ئەلى ساپانىڭ ئىتلىرى قولىدىن كەلگەننى قىلىپ تۇرسۇن. شۇنداق قىلسا بولامدۇ دېمەي، هە دېگىن، قىلىپ تۇرسۇن. قورقما، قېرىندىشىم، زادىلا قورقما. كۆڭلۈڭگە قورقۇشنى يېقىن يولاتما! قورقۇنچاق يۈرەك ساغلام يۈرەك ئەمەس. ئۇنداق يۈرەك سوقۇشتىن تېزلا توختاپ قالىدۇ. سەن يوبازىم، هەرگىز قورقما! ئۇ كاپىر بۇ ئىشلارنى سېنى قورقۇتۇش ئۈچۈن قىلىۋاتىدۇ. قورقما، باتۇرۇم، قورقما! مەن ساڭا قورقما دەۋاتىمەن، قېرىندىشىم. سەۋەبىنى سورىساڭ، قورققان ئادەم هېچقاچان، هەرقانداق يەردە، كۆكتە، يەردە، سۇدا، هېچقانداق ۋاقىتتا روناق

تاپالمايدۇ. قورقمىغىن، قېچىپ كەتكەن ئېتىڭ قايتىپ كېلىدۇ. ئەلى ساپا ئىتمۇ جاجىسىنى يەيدۇ. ئوت ئىچىدىن قۇتۇلۇپ چىققان ئات قايتىپ كېلەلەيدۇ، ئۇنى قۇتۇلدۇرىمەن دەپ كۆيدۈرۈۋالغان چىرايلىق قولۇڭنى كۆرىدۇ. بالام، قولۇڭ ئېچىشىۋاتامدۇ؟ ئېچىشمايدىغان ئىش بولامدۇ؟ ئېچىشىپ تۇرسۇن، بەربىر ياخشى بولۇپ كېتىدۇ. ئېتىڭ قايتىپ كېلىدۇ، چوقۇم قايتىپ كېلىدۇ. يانغىندىن قاچقان ئات قايتىپ كەلمەيدۇ ۋە ئامان قالمايدۇ دېگەن سۆز بار، بىراق سېنىڭ بۇ ئېتىڭ قايتىپ كېلىدۇ، يوباز ئوغلى قىزىلباش ھەسەن، كۇرد ھەسەن. بۇ گەپلەرنى ساڭا ئېيتىۋاتىمەن، ياخشى ئاڭلا ! سەن ئۈچۈن دەۋاتىمەن ... — ئوسمان چوڭ ئالاھىدە بوم ئاۋازى بىلەن خۇددى دېۋىلەردەك گۈركىرەپ سۆزلەيتتى، — ئېتىڭ قايتىپ كېلىدۇ، قېرىندىشىم يوباز ئوغلى. ھەممە چوققىدىن بىر قۇياش كۆتۈرۈلىدۇ ! — ئۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، قېلىن قاشلىرى ئاستىدا يېپىلىپ قالغان كۆزلىرىنى كۆپچىلىككە يۈگۈرتتى، كېيىن ئىشەنچلىك ئاۋازدا دانە - دانە قىلىپ سۆزلىدى:

— ھەممە چوققىدىن بىر قۇياش كۆتۈرۈلىدۇ، بىر قۇياش چىقىدۇ، قۇياش ...

ئۇ ئەگرى - بۈگرى ئۆسكەن، بوغۇم - بوغۇم يىلتىزغا ئوخشىغان بىگىز قولى بىلەن كۈننى كۆرسىتىپ:

— مانا شۇنداق ! — دېدى، — مانا شۇنداق بىر قۇياش چىقىدۇ، مانا شۇنداق چىرايلىق بىر قۇياش تۇغۇلىدۇ، ئۇ ھەم ھارارەتلىك، ھەم مېھرىبان بىر قۇياش، مانا شۇنداق ... ھەربىر چوققىدىن بىر قۇياش كۆتۈرۈلۈپ چىقىدۇ، سېنىڭ ئېتىڭ قايتىپ كېلىدۇ، چوقۇم قايتىپ كېلىدۇ ...

ئۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ ئىتتىك ئۆز ئۆيىگە قاراپ ماڭدى. ھەممە ئۇنىڭ كەينىدىن كۆز تىكتى. ئۇ ئۆز ئۆيىگە بېرىپ ئىشىكنى چىقىۋەتكۈدەك دەرىجىدە قاتتىق يېپىپ كىرىپ كەتكۈچە كۆپچىلىك كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئۈزمىدى.

5

قۇياش كۆتۈرۈلگەن. يوباز ئوغلىنىڭ ئېتى تۈزلەڭلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىمىر قىلماستىن تىك تۇراتتى، سايىسى ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا سوزۇلغانىدى. قۇشلار توپى كۆتۈرۈلۈۋاتقان قۇياشقا قاراپ تەڭلا سايرىشاتتى. بۇ ئاۋازلار پۈتۈن ئەتراپنى قىيامەتتەك قىلىۋەتكەنىدى. ئات بېشىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۇ يېڭى ئوتنى پۇرىماقچى بولغاندەك بوينىنى سوزدى. قارا كۆزلىرىنىڭ ئېقى قىزارغان، ئوڭ ساغرىسىنىڭ ئۈستىدىكى كۆيۈك يارىسى شەلۋەرەپ ئاينىغانىدى. بىرئازدىن كېيىن سېرىق سۇ تەپچىگەن يارىنىڭ ئۈستىگە چىۋىنلەر قونۇشقا باشلىدى. چىۋىنلەرنى قوغلاش ئۈچۈن ئات قۇيرۇقىنى پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى. كېيىن پاشىلار ۋە ئۇششاق ھاشاراتلار ئاتنىڭ كۆزىنى چېقىشقا باشلىدى. ئەمدى ئات بېشىنى چايقاشقا باشلىدى. ئاخىر كۆزىگە ۋە ساغرىسىدىكى كۆيۈك يارىسىغا قونغان ھاشاراتلارغا پىسەنت قىلماستىن جىملا تۇرىۋەردى.

ئەتراپنى قۇياشنىڭ ئىللىق نۇرى قاپلىدى، قۇشلارنىڭ سايراشلىرى توختىدى. ئىسسىق كۈچىيىشكە باشلىدى، ئۇچۇۋاتقان ھەرىلەر ئىسسىقتا تەرلەپ، گۈللەرنىڭ ئارىسىغا مۆكۈنۈشكە باشلىدى. پارقىراق قاناتلىرى جىزىلدىغان ھەرىلەر قالمىدى، پەقەت يوغان ئېشەك ھەرىلىرى، ئۇلاردىنمۇ چوڭ ھەم ئۇزۇن ئالىچىپار قىزىل، كۆك، مونچاقلىق ھەرىلەر ئىسسىققا قارىماي ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى، ئۇ يەر - بۇ يەردە — يىراقلاردا گويا قۇياش سۇلىرىدەك بىر يېنىپ، بىر ئۆچەتتى. ئىسسىق تېخىمۇ كۈچەيدى، دىمىق باشلاندى. دەل - دەرەخ، ئوت - چۆپ، گۈل - گىياھ، قۇشلار بۇ قايناپ تۇرغان باھار ئىسسىقىنىڭ دىمىقلىقىدا سولىشاتتى. كېپىنەكلەر توپى يان تەرەپتىكى يوغان چىنار دەرىخىگە قاراپ خۇددى بۇلۇتتەك ئۈزدى. جىمىكى

نەرسىدىن قۇياش نۇرىدا تاۋلانغان بىر خىل ساپ پۇراق كېلەتتى. قۇياش نۇرى چۇشۇش بىلەن تەڭ ئېچىلغان گۇللەر، قۇياش نۇرى چۇشكەن ئوت - چۆپلەر، ئاپتاپ قىزىتقان توپىلار ۋە بۇ دىمىق ئىسسىقتا سوزۇلۇپ ياتقان ئاناۋارزا تۇپرىقى خۇددى ھېلىلا پارتلىغاندەك كۇچلۇك ساپ پۇراق تارقىتاتتى.

قىمىرلىماستىن تىك تۇرغان ئاتنىڭ كۆزلىرىنى كۇمۇتىلار قاپلاپ كەتتى، ساغرىسىدىكى كۆيۈك يارىسى چىۋىنلەر دەستىدىن كۆرۈنمەي قالدى. بىر كېپىنەك ئاتنىڭ ئۇزۇن، پاكىز يالىغا قونۇپ، ھاۋا رەڭ قاناتلىرىنى بىر ئېچىپ، بىر ياپاتتى. يېنىدىكى ئاقچەساز پاتقاقلىقىنىڭ سۇلىرىدىن يانغان شولا ئاتنىڭ بوينىنىڭ سول تەرىپىگە چۇشۇپ تۇراتتى.

ئات بىردىنلا قىمىرلىدى، بېشىنى سىلكىپ ۋە بىرنەچچە قېتىم تېپچەكلەپ چىۋىنلەرنى ئۇچۇرۇۋەتتى، تۇزلەڭلىكنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە چېپىپ، پىرقىراپ چىقتى. ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ تۆۋىنىدىن تارسوسلو ئېتىزلىقلىرىغىچە چېپىپ، كېيىن توختىدى، يەنە چاپتى. شۇنداق تېز چاپتىكى، پۇتلىرى كۆرۈنمەيلا قالدى.

ئات تارسوسلو ئېتىزلىقىدىن نارلى قىشلىقى ئەتراپىغا كەلگەندە نامازدىگەر بولۇپ قالغانىدى. نارلى قىشلىقى يېنىدىكى پاتقاقلىقنىڭ سۇلىرى توختىماستىن كۆۋەجەيتتى، كۆپۈكلىنەتتى ۋە پورۇقلايتتى. توم، ئۇزۇن بىر قارا يىلان ئوتلارنىڭ ئارىسىدىن چىقىپ، پاتقاقلىققا قاراپ ئاستا قىمىرلايتتى. يىلان ئىنىدىن ئەمدىلا چىققاچقا، قېنى ئاستا - ئاستا ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۆزىمۇ ئېسىگە كېلىشكە باشلىغانىدى. قاپقارا دۇمبىسى قۇياش نۇرىدا يېشىل تۇسكە كىرىپ يالتىرايتتى. يىلان دەل ئاتنىڭ ئايىغى تۇۋىدىن تۇيۇقنى يالاپ ئۆتۇپ كەتتى. بىرنەچچە قوڭغۇز غوڭۇلدىغان پېتى دەرەخنىڭ يېنىدا تۇرغان ئاتنىڭ بېشىنى چۆرگۈلەپ ئۇچاتتى. ئات پىسەنت قىلمايتتى.

بىردىنلا يىراقتا — ئاقچەساز ئۇستىدە ئوت ئۇچقۇنى پەيدا بولدى - دە، يەنە ئۆچۇپ قالدى. شۇ زامان ئات خۇددى ئۇچماقچى بولغاندەك قايتا - قايتا يۇقىرىغا ئۆرەدىدى، بوينى ئۇزىراپ، پاچاقلىرى كېرىلدى. يەنە ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۇرۇپ ئۆرەدەپ، ئاندىن چېپىشقا باشلىدى. بىرھازادىن كېيىن چۆرگۈلەپ ئايلىنىشقا باشلىدى. كېيىن ئۆز ئورنىدا مىخلاپ قويغاندەك تۇرۇپلا قالدى، تىندى، يەنە قىمىر قىلماي تۇرۇپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ گۆشىنى، قۇلىقىنى كەسسىمۇ قىمىر قىلمىغۇدەك قېتىپ قالدى.

ئۇزاقتىن — كوزان يولىدىن بۇ تەرەپكە بىر ئادەم كېلىۋاتاتتى. ئات ئادەمنى كۆردى - دە، بېشىنى قاتتىق سىلكىپ، تەلۋىلەرچە كىشنىدى ۋە بولۇشىچە چېپىپ كەتتى. ئۇ شۇنچىلىك تېز چاپتىكى، قورسىقى يەرگە تېگىۋاتقاندەك بىلىنەتتى. ئات كۆن پاتقۇچە چاپتى، كۆپۈكلەر ئىچىدە توختىماي چاپتى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدىن ئۆتۇپ، دوملۇ قەلئەسىگە كىرىپ كەتتى. يىراقتا ھاجىلار يېزىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقان بىر ئادەمنى كۆرۈپ قېلىپ، يەنە شۇ تېزلىكى بىلەن كەينىگە ياندى. ھاجىلار يېزىسىدا چىراغلار يانغانىدى. ئات چىراغ يورۇقىنى كۆرۈش بىلەنلا جان تالاشقاندەك قاتتىق بىر كىشنەپ، قاراڭغۇلۇقتا غايىب بولدى، تاڭغا يېقىن تۇپراقتۆپە ئەتراپىدا پەيدا بولدى. ئات ھارغان، قارا تەر ۋە كۆپۈككە چۆمگەنىدى. ئۇ، شامال كۆرۈكىدەك نەپەس ئالاتتى، ماڭغۇدەك ھالى قالمىغانىدى. تاڭ ئېتىپ، كۆتۇرۇلگەن قۇياش نۇرىدا بېشى ساڭگىلىغان، قۇلاقلىرى سالپايغان، كەينى سول پۇتىنى يىغىۋالغان، قورۇلۇپ كىچىكلەپ، تامامەن ھالىدىن كەتكەن ھالدا ياتاتتى.

يوباز ئوغلى ھەسەننىڭ ئېتى ئېسىل نەسىللىك ئەرەب ئېتى ئىدى، ئۇ نازۇك، ئېگىز، بەستلىك تورۇق بولۇپ، ساغرىسى قارا قىزىل ئىدى. مۇنداق ئاتلار ئادەتتە ئاز ئۇچرايدۇ ۋە شۇ نەسىلدىكى ئاتلارنىڭ ئەڭ چىرايلىقى ھېسابلىنىدۇ.

تورۇق بۇنىڭدىن بىر يىل بۇرۇن ئەلى ساپا باينىڭ ئىدى. تېخى ئىككى ياشلىق تايچاق ۋاقتىدىلا ئېسىل نەسىل ئىكەنلىكىگە ئىسپات قەغىزى بىلەن ئەلى ساپا بايغا ئەڭ يېقىن دوستى ئورفادىن ئەۋەتكەنىدى. ئىسپات قەغىزىنىڭ كەينىگە تورۇق ئات نەسلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى كۆرسىتىلگەن ئىزاھاتىمۇ چاپلانغانىدى. بۇ ئات تىللاردا داستان بولدى. بۇ ئاتنى كۆرۈش ئۈچۈن كوزاندىن، ئادانادىن، تارسوستىن بايلار، بەگلەر چۇقۇر ئوۋاغا مېھمان بولۇپ كېلەتتى. شۇڭلاشقىمۇ، ئەلى ساپا باي بۇ تورۇق ئۈچۈن تىك تۇراتتى.

ئەلى ساپا باي مۇشۇ ئات ئۈچۈن ھەتتا ئورفادىن بۇ خىل نەسىلدىكى ئاتلارنى بېقىپ كۆرگەن بىر قېرى ئات باقارنى ئەكەلدى. باينىڭ دېيىشىگە قارىغاندا، بۇ ئات ئادەمدىنمۇ ئەقىللىك، ئەپسۇس، تىلى يوق؛ ئەگەر ئۇنىڭ تىلى بولغان بولسىدى ... ھەي، ھەي، ھەممە نەرسىگە — دوستقا دوستچە، دۈشمەنگە دۈشمەنچە ئۆز لايىقىدا مۇھەببەت بىلەن ياخشىلىق ۋە يامانلىق بىلەن جاۋاب بېرەتتى. ئەلى ساپا باي خاپا بولسا، ئۇمۇ تەڭ خاپا بولاتتى، قاپقارا يوغان كۆزلىرى خىرەلىشىپ، ھەسرەت بىلەن قارايتتى. ئەلى ساپا باي خۇشال بولسا، ئاتمۇ شادلىنىپ شامالدەك ئۇچاتتى، كۆزلىرىدىن خۇشاللىق چاقنايتتى.

ئەلى ساپا باي: «ئاتنى جېنىمدىن ئەزىز كۆرىمەن !» دەيتتى.

ئادەتتىن تاشقىرى جەددىي كۈرەشلەردە ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان ئەلى ساپا باي تورۇققا مىنىش بىلەن ئۆزىگە كېلەتتى. بارلىق دۇنيا ئۇنىڭ بولاتتى. « تورۇق ئاتنىڭ ئىگىسى ئەلى ساپا باي !» بۇ سۆز ئۇنى چەكسىز خۇشال قىلاتتى. بۇ ئاتقا بولغان مۇھەببىتىگە ئۆزىمۇ ھەيران بولاتتى. ئىچىدە: « دېمەك، تومۇرلىرىمدا ئەسلىدىكى ياۋا تۈركمەن قېنى بار ئىكەن - دە، ئۇ قىزىق پېتى ئايلىنىۋېتىپتۇ ! دېمەك، توختىماي ئايلانماقتا ! ئەرەب ئاتلىرىنىڭ نەسلى بولىدۇ. ئادەملەردە نەسىل سۈرۈشتۈرۈلمەيدۇ، پەقەت خىلمۇخىل خۇسۇسىيەت بولىدۇ، ئاتقا

ئوخشىمايدۇ. ئادەملەر ئات ئەمەس - دە. ئەمما، مەندىكى ئاتقا بولغان مۇھەببەت نېمىدىندۇ؟» دەيتتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئاتقا بولغان مۇھەببىتى بىلەن يەرگە بولغان مۇھەببىتى تەڭ كېلىپ قالغاندا، تومۇرىدىكى ياۋا تۈركمەن قېنى يەر ئالدىدا تەسلىم بولدى.

ۋايىۋاي يېزىسىدىكى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كىچىك بىر پارچە يەرمۇ ئەلى ساپا باي ئۈچۈن كېرەك ئىدى. بىر پارچە يەر ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ پۈتۈن يەرلىرىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ ئاچقۇچى بولاتتى. ئۇزاق ۋاقىت ئىزدەشلەردىن كېيىن ناھىيەنىڭ يەر خېتى بېجىرگۈچى خىزمەتچىسى ئەنە شۇنداق بىر يەرنى تېپىپ چىقتى. ئۇ شۇنداق بىر يەر خېتى يازدىكى، بۇ يەرنىڭ چېگراسىنى خالىغانچە كېڭەيتىشكە، تارايتىشقا بولىدۇ، نەگىچە ئاپىرىمەن دېسە شۇ يەرگىچە بارىدۇ. شۇڭىدەك، بۇ يەر خېتى ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ ئۆزىنى، چېگراسىنى ھەم ئۆز ئىچىگە ئالالايدۇ. بۇ ئون يەتتە دۆنۈملۈك يەر يوباز ئوغلى ھەسەنگە قاراشلىق ئىدى. مۇنداق يەر خېتىنىڭ دائىرىسى ئىچىگە بەش مىڭ، ئون مىڭ، ئون بەش مىڭ، ھەتتا ئەللىك مىڭ دۆنۈملۈك يەرنى كىرگۈزۈۋېلىش مۇمكىن ئىدى. بۇ يەر خېتىنىڭ ئۈچۈرىنى ئالار - ئالماي، يەر خېتى كەسكۈچىگە بەش يۈز لىرالىق سوۋغات تەقدىم قىلدى. خۇشاللىقىدىن كۆزىگە ئۈچ كۈن ئۇيقۇ كەلمىدى. ئەلى ساپا باي بۇ يەر خېتىنى قولغا كەلتۈرۈپ، قانات ياساپ ئۇچقاندەك بولدى. ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە بوياز ئوغلى ھەسەننى چاقىرتتى.

— ھەسەن، قولۇڭدىكى يەر خېتىڭنى ماڭا بەرگىن ! — دېدى.

— قولۇم كۆكسۈمدە، بېگىم ! — دەپ جاۋاب بەردى ھەسەن.

— بىزنىڭ دادىلىرىمىز بىر قاچا سۇنىمۇ تەڭ ئىچىپ دوست بولۇشۇپ كەلگەن. بىز سەن بىلەن تۇغقاندەك ئۆتكەن. سېنىڭ تىرنىقىڭ كېسىلسە، مېنىڭ يۈرىكىم ئاغرىيدۇ. تىرناق گۆشتىن

ئايرىلالمايدۇ، ھەسەن ...

— بېشىم بىلەن رازىمەن، بېگىم!

— بىز قېرىنداشمىز، دوستمىز ھەم تۇغقانمىز. بىراق، دوستلۇق باشقا گەپ، سودا باشقا گەپ، سېنىڭ ئون يەتتە دۆنۈملۈك يېرىڭگە قانچە بەرسەم بولار؟ ياكى باشقا نەرسە ئالامسەن؟

— سىلى ئامان بولسىلا، بىر غېرىچ يەر نېمە ئۇ، ئۇ بىر پارچىلا يەرغۇ، سالامەت بولسىلا بېگىم ... بۇ يەرنى سىلى خالاپ قاپتىلا، ئۇنداقتا ئەتىلا شەھەرگە كىرىپ بۇ يەرنى سىلىگە ئۆتكۈزۈپ بېرەي. ئىككىمىز ئەزەلدىن دوست ئادەملەر، ئالىقانچە يەرنىڭ قانچىلىك قىممىتى بولسۇن؟ ھېچقانداق باھا قويمايمەن، سىلىنىڭ گۈلدەك جانلىرى ئامان بولسىلا بولىدى. خۇدايىم ھەر قاچان سىلىنىڭ سايىلىرىنى بىزنىڭ بېشىمىزغا چۈشۈرۈپ تۇرسۇن!

— دېگىنىڭ كەلسۇن، — دېدى ئەلى ساپا باي خۇشاللىقىدىن كۈلۈپ تۇرۇپ، — بىراق ئۇنداق قىلىشقا بولمايدۇ، ئاز - تولا بىر نەرسە ئېلىشىڭ كېرەك. ئەگەر ئالمايدىكەنسەن، يېرىڭنى ئالمايمەن. ئازراق بولسىمۇ بىر نەرسە ئېلىشىڭ لازىم.

ھەسەن ئىزا تارتىپ يەرگە قارايتتى، زادىلا جاۋاب بېرەلمەيتتى.

— ھەسەن، ئۇنداق قىلساڭ بولمايدۇ. يېرىڭنى ئالالمايمەن. دېگىن، نېمىنى خالايسەن؟ ئالدى بىلەن سەن دېگىن، كېيىن باھاسىنى ئۆزۈم پىچىپ بېرىمەن. بىر قورۇش ئالىمەن دېسەڭمۇ مەيلى، بىر ئۆكۈز، بىر ئۆچكە، بىر قوي، بىر ئات ... نېمىنى خالىساڭ دېگىن.

ھەسەن بېشىنى كۆتۈرمەيتتى، ياخشى ياكى يامان سۆزگە تىلى بارمايتتى.

ئەلى ساپا باي خىيالىدا: «يوباز ئوغلى قىز بالىدەك بېشىنى كۆتۈرمەي، يۈزىمىزگىمۇ قارىيالمايدۇ. مۇشۇ ياشقا كېلىپمۇ ياش

قىزلاردەك قىزىرىپ - تاتىرىپ تۇرسا، يېرى ئۈچۈن پۇل ئېلىشتىن باش تارتىدۇ، بۇ تۈركمەنلەرنىڭ ئادىتى - دە: چوڭلارنىڭ ئالدىدا سۆز قىلماسلىق ھەم ئۇلار بىلەن سودىلاشماسلىق. بىراق، مەن ئۇنىڭغا مەجبۇرلاپ بىرنەرسە ئالدۇرىمەن، بۇ قانۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن كېرەك بولىدۇ» دەپ ئويلايتتى.

بۇ ئون يەتتە دۆنۈملۈك ئېتىزنىڭ ئارقىسىدا جىق ئىش بار، بىرنەرسە بەرمەستىن ئېلىۋېلىش ياخشى بولمايتتى.

— قېنى، سۆزلىگىنە يوباز ئوغلى، — ئەڭ يېقىملىق ئاۋاز بىلەن سۆزلىدى ئەلى ساپا باي، — سۆزلىگىنە، كۆزۈمنىڭ گۆھىرى قېرىندىشىم، ئادەملەرنىڭ ئېسىلىسەن قېرىندىشىم. مەردلىكىڭنى ھېچقاچان ئۇنتۇمايمەن، قەبرە تېشىمغىمۇ يازدۇرىمەن، قېنى ئېيتقىنا! ...

يوباز ئوغلى بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ چاقنايتتى: كىچىككىنە يۈزى شوخ - تەنتەك بالىلارنىڭ گۇناھ قىلىشقا ھازىرلىنىپ، «مانا بۇنى ساڭا ئاتىمەن» دەپ تۇرغاندەك قۇۋلۇق چىقىپ تۇرغان چىرايىغا ئوخشايتتى ... يوباز ئوغلىنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈشى ئەلى ساپا باينى خۇشال قىلىۋەتتى. «بۇ بالا ئەمدى ئەقلىگە كەلدى، بۇنىڭ چىرايى يەتتە ياشلىق بالىغا ئوخشايدۇ، ئەجەب مەن بىلگەن ھەسەن چوڭلا ئادەم، مەن بىلەن تەڭغۇ» دەپ ئويلىدى.

ھەسەن خىجىللىق ئىچىدە كۈلۈمسىرەيتتى، كۆزىنى ئەلى ساپا باينىڭ كۆزىدىن ئايرىمايتتى.

— بېگىم، سىلى بەك قاتتىق تۇرۇۋالدىلا ...

— شۇنداق، قاتتىق تۇرىمەن. ئەگەر ھەققىڭنى ئالمىساڭ، خۇدا ھەققى، يېرىڭنى ئالمايمەن، يەر تۇرماق، ئالتۇن بولسىمۇ ئالمايمەن.

— ئۇنداق بولسا بېگىم ...

ئەلى ساپا باي چوڭقۇر بىر تىنىۋالدى، دۇمبىسىدىن ئېغىر

يۈكنى تاشلىۋەتكەندەك بولۇپ:

— قېنى، سۆزلىگىنە، ھەسەن، سۆزلىگىنە، جېنىم دوستۇم، مەندىن نېمىنى خالىساڭ شۇنى تىلىگىن، — دېدى.

— سېنىڭ تورۇق ئېتىڭنى تىلەيمەن، بېگىم، يا ئاتنى ئالىمەن، يا ھېچ نەرسىنى. ئاتنى بېرىپ يېرىمنى ئالىسەن. سەن مىنگەندە ئىشلەتكەن بارلىق جابدۇقى بىلەن بېرىشىڭنى سورايمەن.

باينىڭ رەڭگى تاتىرىپ كەتتى، لېكىن ھېچنېمە دېمىدى، سۆزلىگەن بولسا تىلى كالىۋالىشىپ كەتكەن بولاتتى، ئۇ ئەڭ ئاخىرى:

— شۇنداقمۇ، ھەسەن؟ — دېيەلىدى، — دېمەك، تورۇقنى، ئەرەب ئېتىمنى خالايدىكەنسەن ـ دە؟

— مېنى كەچۈرگىن، باي، — دېدى ـ دە، ئورنىدىن تۇردى، — يا ئات، يا ھېچ نەرسە !

ئۇ كەينىگە قارىماستىن تاشقىرىغا چىقىپ كەتتى.

ئۇ كېتىپ خېلىدىن كېيىن ئەلى ساپا باي ئېسىگە كەلدى ۋە ساراڭ بولاي دېدى. ئۇ مېھمانخانىسىنىڭ دالانىدا ئايلىنىپ يۈردى، نېمە قىلىشى كېرەكلىكىنى ئويلايتتى. مۇشۇ تاپتا يوباز ئوغلى ئۇنىڭ قولىغا چۈشىدىغان بولسا ئۇنى بۇردا ـ بۇردا قىلىۋەتكەن بولاتتى. يوباز ئوغلىنىڭ سورىغىنى ئۇنىڭ غۇرۇرىغا بەكمۇ قاتتىق تەگكەنىدى ... «قانداق قىلىپ سورىيالىدى، قانداق قىلىپ بۇ جاسارەت كەلدى ـ ھە؟ ھۇ سەھرالىق ھارامزادە، قانداق قىلىپ مېنىڭ ئېتىمنى سورىيالىدى ـ ھە؟ » دەپ ئۆزىچە ۋارقىرايتتى. « قانداق تىلى بارغاندۇ، قانداقلارچە بۇ جاسارەتكە كەلگەندۇ ؟»

ئۇنىڭ غەزىپى ئۇزاققىچە بېسىلمىدى، بىرنەچچە كۈن ئۇنداق قىلدى، بۇنداق قىلدى، بولمىدى، ئوتتۇرىغا شەھەرنىڭ ئابرۇيلۇق ئادەملىرى كىردى، يېقىن ئەتراپتىكى يېزىلارنىڭ بايلىرىمۇ ئارىلاشتى، ھەممىلا ئادەم ئارىغا كىرىپ باقتى، باي ھەسەنگە

نۇرغۇن پۇل، باشقا يەردىن كۆپ يەر ئاجرىتىپ بەرمەكچى بولدى، ھەسەن بۇلارغا قاراپمۇ قويمىدى.

— بەرسە تورۇقنى — ئەرەب ئېتىنى ئالىمەن، بولمىسا ھېچ نەرسە ئالمايمەن، — دەيتتى.

ئەلى ساپا باي ھېچ نەرسە قىلالمىدى، باشقىچە يولمۇ يوق ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئېتىنى كۈمۈش ئېگەر ـ جابدۇقلىرى بىلەن ياساپ يوباز ئوغلى ھەسەننىڭ ئۆيىگە ئەۋەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ يوباز ئوغلىغا بولغان ئۆچمەنلىكى بارغانسېرى كۈچەيدى.

ئىككى كۈن ئىچىدە يەر خېتى ئۇنىڭ قولىغا ئۆتتى.

ئەلى ساپا باي يەر خېتىنى قولىغا ئېلىش بىلەن دەسلەپ كۈلدى، كېيىن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى، ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن ھەسەنگە ۋە شۇ يەردىكى ۋايىۋاي دېھقانلىرىغا قارىدى: «ئەمدى مەندىن كۆرىدىغىنىڭلار بار سىلەرنىڭ ! — دەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى، — ئېتىمنى — جېنىمدىن ئارتۇق كۆرىدىغان ئېتىمنى مەندىن تارتىۋالامسىلەر ۋە شۇ ئىپلاسنى ئادەم قاتارى ساناپ، ئاتقا مىندۈرەمسىلەر؟»

ھەسەنمۇ، باشقا دېھقانلارمۇ ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنچىلىك غەزەپلەنگەنلىكىنى زادىلا بىلەلمىدى. بىراق، كۆڭۈللىرىگە بىر ئەندىشە چۈشتى.

ھەسەننىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ چۈشكەن بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ھېچبىر كار قىلمىدى. ئاتنى مىنىپ يېزىمۇ يېزا، بازارمۇبازار ئايلىنىپ يۈردى. بارغانلا يېرىدە:

— بۇ ئات ئەلى ساپا باينىڭ ئېتى، ئون يەتتە دۆنۈملۈك گىياھ ئۈنمەيدىغان شورلۇق يەرنى بۇ ئاتقا تېگىشتىم، ئۇ تازىمۇ ئەخمەق ـ دە، — دەپ يۈردى.

يوباز ئوغلى بارغانسېرى ھەددىدىن ئاشقىلى تۇردى:

— ئەگەر مەن خالىغانلا بولسام، شۇ ئون يەتتە دۆنۈملۈك شورلۇق يەر ئۈچۈن ئەلى ساپا باي ئېتىنىلا ئەمەس، خوتۇنىنىمۇ بەرگەن بولاتتى. رەھىم قىلىپ خوتۇنىنى ئالماستىن ئېتىنى

ئالدىم، ئېتىنى بەرگەن يەردە خوتۇننى بەرمەي قالامدۇ، راست ئەمەسمۇ؟ ۋىجدان بىلەن دەپ بېقىڭلارچۇ!

ئۇ ئەلى ساپا باي ئۇستىدە ھەر خىل مازاق گەپ توقۇپ ھەممە ئادەمنى كۈلدۈرەتتى.

ئەلى ساپا باي ئۇنىڭ قىلىپ يۈرگەن تەلۋىلىكلىرىنى ئۆز ۋاقتىدا ئاڭلاپ تۇراتتى ۋە ساراڭ بولاي دەيتتى. بىرنەچچە قېتىم ئۆز ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ، ھەسەنگە: « ئاغزىنى يىغىپ يۈرسۇن، ئەگەر يەنە ئاغزىنى يىغمىسا قانداق يۇمدۇرۇشنى ئوبدان بىلىمەن » دېگۈزدى.

ھەسەن قىلچە پەرۋا قىلمىدى.

— ئاغزىمنى يۇممايمەن، — دەيتتى ئۇ، — يۇممايمەن، ئۇ تۇرماق پەرىشتىسىدىنمۇ قورقمايمەن. قولىدىن كەلگىنىنى قىلسۇن. كېلىدىغان بولسا كۆرىدىغىنى بار. ئۇنىڭ قەلەيچى باشچىلىقىدىكى قاراقچىلىرى بولغان، ھازىر ئۇلار تاغدا بولغان بولسىمۇ قورقۇپ قالمايمەن. ئۇ ئون يەتتە دۆنۈملۈك بىر پارچە يەرگە، ئالىقانچىلىك بىر قەغەزگە، بىر سىقىم توپىغا ئۆزىنىڭ گۈلدەك ئېتىنى بەردىمۇ، بولدى، ئالدىمدا ئۇنىڭ يارماقچىلىك ئابرۇيى قالمىدى. خالىسا مېنى ئۆلتۈرسۇن، پەرۋايىم پەلەك. پەقەت مېنى بىر ئىت تالاپ يەپ كەتتى دەيمەن، خالاس. قولۇمدا يەنە ئالىقانچە قەغەزگە پۈتكەن ئازراق يېرىم بار، ئۇنىمۇ بېرىپ، كېلەر يىلى ئەلىنىڭ خوتۇنىنىمۇ ئالىمەن. ئەرەب ئېتىنىڭ كەينىگە مىندۈرۈپ يېزىمۇيېزا ئايلاندۇرىمەن. ئەمدى ئالدىمدا ئۇنىڭ بىر تىيىنچىلىك يۈزى يوق، خالىسا ئۆلتۈرگۈزسۇن.

بىر كۈنى ھەسەن جىغانلىقنىڭ يېنىدىكى يولدا ئاتلىق كېتىۋاتقىنىدا ئۇنىڭغا كەينى - كەينىدىن بەش پاي ئوق ئېتىلدى، بىراق تەگمىدى. چۈنكى، ئات شامالدەك ئۇچۇپ ئوقنى تەگكۈزمىدى. ھەسەن ھەرقانداق يەردە، تۈزلەڭلىكتە ئېتىنى چاپتۇرۇپ يۈرەتتى. بىرنەچچە قېتىم ئوق يامغۇرىغا دۇچ كەلدى، بىراق ھېچ نەرسە بولمىدى. ئۇ تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ كەتتى. تويلاردا، ئولتۇرۇشلاردا ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلەيدىغان بولدى.

ھەسەننى ساقچى چاقىرتىپ بۇرنىدىن قان كەتكۈچە ئۇردى. ھەسەن ساقچىدىن چىقىپ ئون بەش كۈنگىچە قان سىيدى، يەنىلا پەرۋايى پەلەك يۈرىۋەردى.

— ئالىمەن! — دەيتتى ئۇ، — ئۇنىڭ خوتۇنىنىمۇ ئالىمەن، چوقۇم بىر كۈنى ئالىمەن. ئەرەب ئېتىمنىڭ كەينىگە مىندۈرۈپ يايلاقمۇيايلاق ئوينىتىمەن، قولۇمدا بىر غېرىچ ئېتىزنىڭ قەغىزى بار.

ئات ئۈچ قېتىم ئوغرىلاندى، ھەسەن تېپىپ كەلدى.

— ئات ئۆلسە نېمە بولاتتى؟ جېنىدىن ئارتۇق كۆرىدىغان ئېتىنى ماڭا بەرگىنى يالغانمۇ؟ ئېتىنى بېرىپ ئادەملىكتىن چىققىنى يالغانمۇ؟ ئەمدى ئات ئۆلسە ئۇنىڭ ئابرۇيى ئەسلىگە كېلەتتىمۇ؟

* * *

كۈن ئولتۇرۇپ، ئەتراپ قاراڭغۇلىشىشقا باشلىدى، يۇلتۇزلار گويا تۆكۈلگەندەك كۆچەتتى. تورۇق قاتتىق خارتىلدايتتى، چاناقلىرى كېرىلىپ، يېپىلاتتى. ئات چاپاتتى، يەنە چاپاتتى، بىر ھازا تۇرۇۋېلىپ ھاۋادىن پۇرايتتى. كېيىن كەڭ دائىرە ياساپ چۆرگۈلەپ ئايلىنىشقا باشلايتتى. چوڭ خامانىنىڭ ئورنىچىلىك يەردىكى ئوتلار، گۈللەر، قۇرت - قوڭغۇزلار دەسسىلىپ - چەيلىنىپ كەتتى.

تورۇق خېلى ئۇزاق ئايلانغاندىن كېيىن ئاققان يۇلتۇز بىلەن تەڭلا ئاقچەسازدىكى نەرگىسلىك ئىچىگە كىرىپ كەتتى. نەرگىسلەر ئاتنىڭ قورسىقىغا كېلەتتى. باھارنىڭ ئىللىق ھاۋاسىدا گۈپۈلدەپ خۇش پۇراق چاچاتتى. ئاسماندا كۆچكەن ۋە چاقناپ تۇرغان يوغان يۇلتۇزلار تورۇقنىڭ يالتىراپ تۇرغان ساغرىسىدا ئەكس ئېتەتتى. ئات ساغرىسىنى قاتتىق تىترىتىپ ئاقچەسازنىڭ توختام سۇلىرىغا كىرىپ كەتتى. سۇنى چوڭ - كەڭ يوپۇرماقلىق نىلۇپەرلەر قاپلىغانىدى.

6

دەرۋازا ئۇرۇلغاندا ئەلى ساپا باي يۇقىرىدىكى مېھمانخانىسىدا قولىنى كۆكسىگە قويۇپ ئولتۇرغانىدى. ئىككى ئادەم ئاتتىن چۈشتى، ھەر ئىككىسىلا لايغا مىلەنگەن، ئاتلارمۇ لاي ئىدى.

ئەلى ساپا باي شۇ زامان پەسكە قاراپ يۈگۈردى:

— نېمە خەۋەر ئەكەلدىڭلار؟ ئوت كەتكەننى كۆردۈم، كارامەت يانغىن بولدى، ھەسەندىن نېمە خەۋەر بار؟ ئاتتىنچۇ؟

— ئادېم ئىشىكنى قېقىش بىلەن ھەسەن ئاچتى، شۇنداققۇ ئادېم؟ — دېدى مۇرتىزا.

— شۇنداق! — دېدى ئادېم، — ئۇ ۋىجىككىنە ئادەم ئىكەن.

— مەن ئادېمغا چەتكە ئۆت دېدىم، ئادېم ئۆزىنى چەتكە ئېلىش بىلەن ھەسەنگە قارىتىپ بەش پاي ئوق ئۈزدۈم، شۇنداق ئەمەسمۇ ئادېم؟ — دېدى مۇرتىزا.

— شۇنداق! — دېدى ئادېم كىچىك بېشىنى كۆتۈرۈپ.

— ھەسەن يەرگە يىقىلىپ كالىدەك ھۆركىرەپ كەتتى. ئىشىك يېپىلدى، شۇنداق ئەمەسمۇ، ئادېم؟

— شۇنداق، ئىشىك يېپىلىپ قالدى.

— مەن كىرسىنگە چىلانغان لاتىلارغا ئوت يېقىپ بىرىنى ئىشىك بېشىغا، بىرىنى ئۆينى شامالدىن توسۇپ تۇرىدىغان چۆپلەرنىڭ ئارىسىغا تاشلىدىم، ئوت بىردىنلا تۇتىشىپ كەتتى. كېيىن ئېغىلغا كىرىپ تاشلىدىم، ئوت يالقۇنلاپ كۆيۈشكە باشلىدى، ئات كىشنىدى، شامال ئوتنى ئۇلغايتىۋەتتى. ئۈچ ئادەم بىزنى سازلىقىچە قوغلاپ كەلدى. كۆيۈۋاتقان ئېغىل ئىچىدىكى ئات ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ يالۋۇرغاندەك ئاچچىق - ئاچچىق كىشنەيتتى. ئۇنىڭ كىشنىشى ھەممە ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئېزىۋەتتى. بىزنى قوغلاپ ئۈچ ئادەم سازلىقنىڭ بويىغا كەلدى. بىراق، ئىچىگە كىرەلمىدى، بىز سازلىقنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ئۈچ

كىشىگە ئوق ئاتتۇق. شۇنداق ئەمەسمۇ، ئادېم؟

— شۇنداق! — دېدى ئادېم، — ئۈچ پاي ئوقنى مەن ئاتتىم، بىراق كېچە قاراڭغۇ بولغاچقا تەگمىدى. ئات شۇنداق كىشنەيتتىكى، ئاۋازى تۈزلەڭدە جاراڭلاپ كەتتى، خۇددى ئادەمدەكلا يىغلايتتى، ئۇنىڭ ئاۋازى قۇلىقىمدىن كەتمەيۋاتىدۇ ...

— كۆيۈپ كەتتى، — دېدى ئادېم ئاھ ئۇرۇپ، — بىچارە كۆيۈپ كەتتى، خۇددى ئادەمدەكلا يىغلايدۇ، يۈرەكلەرنى پارە - پارە قىلىۋەتتى.

— بىز ئامان - ئېسەن سازلىققا كىرىۋالدۇق، ئات ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئۈزۈلدۈرمەي كىشنەپ چىقتى، كېيىن بىردىنلا كىشنىشى بېسىلدى.

ئەلى ساپا باينىڭ چىرايى ئېچىنىشلىق ۋە غەزەپلىك تۈسكە كىردى.

— كۆيۈپ ئۆلسۇن ئۇ ئات! كۆيۈپ كۇل بولۇپ كەتسۇن! — دېدى - دە، ئەركىن نەپەس ئالدى، — قېنى، بېرىپ ئاتلارنى يۇيۇڭلار، ئۆزۈڭلارنىڭ ئۈستىبېشىڭلارنىمۇ ئالماشتۇرۇۋېلىڭلار. زەينەل نەگىمۇ كەتكەندۇ؟ ھەقىقىي خەۋەرنى شۇ ئەكېلىدۇ، زەينەل كەلمەستىن تۇرۇپ ھېچقايسى خەۋەرگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ.

— شۇنداق، ئىشىنىشكە بولمايدۇ، — دېيىشىپ چىقىپ كېتىشتى باشقىلار.

كۈن چىقىپ چاشكا ۋاقتىغا يېقىن تۇمان ئاستا - ئاستا تارقالدى. قۇشلارنىڭ سايرىشىمۇ توختىغانىدى. چاق ئىزى يېشىل ئوتلارغىمۇ ئىز سېلىپ تا ئاناۋارزاغىچە باراتتى. بىر ئادەم ئېغىلدىن سىرتقا قىغ توشۇۋاتاتتى. بېغىر رەڭ يۇڭ چاپان كىيگەن ئادەم چىلان تورۇق ئاتنى داۋالاۋاتاتتى، بىر توپ كېپىنەك بۇلۇتى رەڭگارەڭ بولۇپ ئۇلارغا يېقىنلاشتى ۋە ئۇچۇپ كېتىشتى. ئاناۋارزانىڭ ئاق تۇتەك بىلەن قاپلانغان كۆكۈچ قىيالىقلىرىدىن ئاقۇچ، كۆكۈچ، قىزغۇچ كۆركەم

بولۇتلار سورۇلۇپ ئۆتۈشتى.

مۇرتىزا بىلەن ئادىم يۇيۇنۇپ كېلىپ گەپ - سۆز قىلىشمىدى. باينىڭ ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئالدىدا بىرەر خاتالىق ئۆتكۈزۈپ قويماسلىق ئۈچۈن سەگەك تۇرۇشقا تىرىشاتتى. باينىڭ چىرايىغا قارىيالمايتتى، بېشىنى يەردىن ئۈستۈن قىلمايتتى. ئەلى ساپا باي بەزىدە تۇركمەن گىلىمى سېلىنغان سۇپىدىن تۇرۇپ سېرىق گۈل چېكىلگەن ئۆتۈكىگە قامچىسىنى ئۇرۇپ، غەزەپ بىلەن تاقەتسىزلىك ئىچىدە كىگىزنىڭ ئۈستىدە ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى.

— قارىغىنا باي، تۆۋەندىن كېلىۋاتقان زەينەل ئەمەسمۇ؟ — دېدى مۇرتىزا.

باي قولىنى كۆزىگە تۇتۇپ، تۆۋەنكى قارىغاتلىقتىن كېلىۋاتقىنى زەينەلنى كۆردى. ئۇنىڭ تۇتۇلۇپ كەتكەن چىرايى ئېچىلدى.

— كېلىۋاتقىنى زەينەل، ئاتقا نېمە بولغاندۇ؟

— ئات ئۆلدى، — دەپ غالىبانە سۆزلىدى مۇرتىزا، — شۇنداق ئەمەسمۇ، ئادىم؟

— ئۆلگەنلىكىدە گەپ يوق، ئۇستىخانلىرى چاراسلاپ كۆيدى، بىر تال تۈكىمۇ قالمىدى.

بىرئازدىن كېيىن ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ زەينەل كىرىپ كەلدى. چىرايى تاتارغان، قاش - قاپىقى ساڭگىلاپ كەتكەنىدى، پاچاقلىرىنىڭ تىترىگىنى بىلىنىپ تۇراتتى.

— بۇ يەردە ئولتۇر، ئولتۇرۇپ دېمىڭنى ئېلىۋال، ئوغلۇم زەينەل، قېرىندىشىم زەينەل، — دېدى ئەلى ساپا باي. ئۇ زەينەلنىڭ يۈزىگە تەشۋىش بىلەن قاراپ تاقەتسىزلىنەتتى. زەينەلنىڭ قىڭغىر ئېڭىكى ئوڭ تەرەپكە تېخىمۇ قىيسىيىپ كەتكەنىدى، — مۇرتىزا، زەينەلگە سۇ ئەكىرىپ بەر، ئىچىپ ئۆزىگە كەلسۇن.

زەينەل ئولتۇردى، مۇرتىزا سۇ ئەكىرىپ زەينەلگە سۇندى،

قاچىنى ئېلىۋېتىپ زەينەلنىڭ قولى تىترەپ كەتتى، سۇ يەرگە تۆكۈلدى.

— قېنى سۆزلە، زەينەل، نېمە بولدى؟

— ھېچ نەرسە بولمىدى، — دېدى زەينەل، — ھېچ نەرسە بولمىدى. ھەسەننىڭ ئۆيى، ئېغىلى، سامانلىقى كۆيۈپ كەتتى ... بۇنىڭدىن باشقا ھېچ ئىش بولمىدى.

— ئۆزىچۇ؟

— بۇرنىمۇ قانىمىدى.

— ئاتچۇ؟

— ئېغىلنىڭ ئىشىكىگىمۇ ئوت تۇتىشىپ ئات ئوت ئىچىدە قالغانىدى، ھەسەن ئاتنى قۇتۇلدۇردى. ئاتنى دەپ جېنىدىن ئايرىلغىلى تاس قالدى. كۆيۈۋاتقان ئىشىككە ئۆزىنى ئاتتى، ئاتنى سۆرەپ چىقتى.

— زەينەل، دېھقانلارنىڭ ئەلپازى قانداق؟ ئەندىشە قىلغاندەك، قورققاندەكمۇ؟

— ئەندىشە ئىچىدە ئۆزلىرىنى يوقىتىپ قويغانلىقتىن قېتىپلا قېلىشتى، گويا يوپۇرماقسىز دەرەختەكلا. پۈتكۈل ئەتراپقا تاش - تۇپراق، دەل - دەرەخ، ئۇچار قۇشلارغىمۇ بىر قورقۇش سىڭىپ كەتتىكى، ھەتتا نەپەس ئالالماي قېلىشتى.

— ئاھ، ئات ئۆلمىدى ... ئۇلارنىڭ قورققانلىقى بەك ياخشى ...

— پەقەت بىرلا كىشى، يەنى ئوسمان چوڭ ھېچ نەرسىگە پىسەنت قىلمىدى، غاڭزىسىنى پۇرقىرىتىپ ئوت كەتكەن يەردە كۈلۈپ، كېرىلىپ يۈردى.

— ئوسمان چوڭنىڭ يەنە باشقا ئويۇنى بارمىدى تېخى؟ بۇ يەرگە كەلمەسمۇ؟ بىز بىلەن سۆزلەشمەسمۇ ھە زەينەل؟

— باي، مەن ئۇنى ياخشى بىلمەن، ئۇنىڭ يۈرۈش - تۇرۇشىمۇ ئۆزگىرىپتۇ، ئاتا - بوۋىلىرىدىن قالغان كونا تاپانچىسىنى بېلىگە ئېسىۋاپتۇ، چوقۇم بىر ئىش بار، لېكىن ھېچكىممۇ نېمە بولغانلىقىنى بىلمەيدۇ.

— بەلكى ئەقلىدىن ئېزىپ، ئالجىپ قالغاندۇ — دېدى باي، — ئوسمان چوڭ ئاللىبۇرۇنلا سەكسەندىن ئاشقان، تۇرۇپ تۇرۇڭلار، كۆرۈپ باقمامدۇق.

— ھېچ ئەقلىم يەتمەيدۇ، — دېدى زەينەل، — ئۇ ئالجىمىغان، گويا قارا بۇلۇتتەك يېزىنى ئارىلاپ كېرىلىپ يۈرىدۇ. ئالدىمغا كېلىپ بېشىمدىن تا ئايىغىمغىچە سىنچىلاپ قاراپ كەتتى. غاڭزىسىدىن قويۇق ئىسنى پۇرقىرىتىپ يەرگە ئۈچ قېتىم تەپتى. ئوسمان چوڭنىڭ بىلىدىغان بىر ئىشى بار. ئۇ سوقۇشۇشقا تەييارلا تۇرىدۇ. بۇنىڭدىن ئۈچ كۈن بۇرۇن بۇنداق ئەمەس ئىدى، روھسىز، ئۆلۈكتەك پۈتىنى سۆرەپ ماڭاتتى.

— بۇ يەرلەر بىزنىڭ قولىمىزدا، — دېدى ئەلى ساپا باي، — بەربىر بىز ئۇتۇپ چىقىمىز. ئوسمان چوڭ نېمە ئويۇن ئوينىسا ئويناۋەرسۇن، كۈچ مەندە، ھەم ھەقلىقمەن. بىراق، ئاتنىڭ قېچىپ كەتكىنى ياخشى بولمىدى، يۈرىكىمدىكى يارا پۈتمىدى، ئۇ ئاتنى تۇتۇۋېلىپ ئېتىۋېتىش كېرەك.

— مەن كونا ئوۋچى، — دېدى ئادىم، — مەن شۇ ئاتنى نەدىن بولسۇن تېپىپ، ئىككى - ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۆلتۈرمەن ياكى تۇتۇپ ساڭا ئەكېلىمەن.

— ماڭا ئەكېلىپ بېرىمەن دېمە، — دېدى باي، — ئۆلتۈرۈۋەتكىن، ئۆلتۈرمەستىن تۇرۇپ قېشىمغا كەلمە. قېنى بارغىن، شۇ ئاتنى ئۆلتۈرۈۋەتكىن، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئات ماجىراسى مۇشۇ يەردە تۈگىسۇن.

— مەن ئاجايىپ ياخشى بىر ئىشنى ئويلاپ تاپتىم، — دېدى زەينەل، — خۇدا ھەققى، بۇنىڭدىن كېيىن دېھقانلار ئۆيلىرىنى، مال - مۈلكىنى تاشلاپ كەينىگىمۇ قارىماستىن تاكى ئاق دېڭىزغىچە قېچىشىدۇ، قورققىنىدىن ئۆتى تېشىپ كېتىدۇ.

— زەينەل، سەن قالتىس ئىشنى ئويلاپ يېتەلەيسەن، — دېدى ئەلى ساپا باي، — كارامەت ھۈنەرلىرىڭ بارلىقىنى ئوبدان بىلىمەن. بۇ تۈزلەڭلىكتە سېنىڭمۇ ئوبدان پايدا كەلتۈرىدىغان

كىچىك بىر دېھقانچىلىق مەيدانىڭ بولىدۇ. ھازىر تاماق يەيلى، ئاندىن سەن يېڭى پىلانىڭنى سۆزلەپ بېرەرسەن.

— سۆزلەپ بېرىمەن، — دېدى زەينەل، — بۇ قالتىس بىر پىلان - دە.

7

يوباز ئوغلى ھەسەننىڭ كۆيۈپ كەتكەن ئۆيىنىڭ ئالدىدا باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ مىدىرلىماي ئولتۇرۇشقان ئادەملەرنىڭ ئۈستىگە شەبنەم چۈشكەنىدى. ھەممىلا ئادەم توڭلاپ شۈمشىيىپ كەتكەن بولسىمۇ، ھېچكىم زۇۋان سۈرمەيتتى، كۆپچىلىك قېلىپقا قۇيۇپ قويغاندەك قېتىپلا قالغانىدى.

كۈن چىقتى، تارام - تارام نۇرىنى شادلىق پارلىغاندەك ئەتراپقا چاچتى. تۈزلەڭلىكتىكى قۇشلار بەس - بەستە سايراشقا باشلىدى. ھەرىلەر نېپىز قاناتلىرىنى دىرىلدىتىپ غوڭۇلداشقا، ئۇچۇپ تاماشا قىلىشقا باشلىدى. يېزىنىڭ نېرىقى بېشىدىكى ئۆيلەردىن بوۋاقلارنىڭ ئىڭگەلىرى ئاڭلاندى، كېيىن كىچىك بالىلارنىڭ يىغىسى قوشۇلدى. شۇ چاغدا كۆيگەن ئۆينىڭ ئەتراپىدىن توختىماي كۆتۈرۈلۈۋاتقان تۈتۈنلەر كەينىدىن ئاۋۋال ئۇزارغان سايىلىرى كۆرۈنۈپ ژاندارمىلار چىقىپ كەلدى. ئۇلار كۆپچىلىكنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى.

— بىزنىڭ چاۋۇش يوباز ئوغلى ھەسەننى ھازىرلا ئەكېلىڭلار دېگەنىدى.

ئورۇق يۈزلۈك، كۆزىدىن ياش ئەگىپ تۇرغان سەيپەلى سوزۇلۇپ ئورنىدىن تۇردى.

— بىچارىنىڭ ئۆيى كۆيۈپ كەتتى، مانا قاراڭلار، ئىس چىقىپ تۇرىدۇ. كۆيۈپ كۈل بولدى، — دېدى ئۇ كېلىنچەكلەردەك بوينىنى ئېگىپ، — بۇنى خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟ مال - چارۋىلىرىمۇ كۆيۈپ كەتتى، ھەتتا بۇ بىچارىگە ئوقمۇ ئاتتى.

بالىلىرى، خوتۇنى ۋە چىرايلىق ئەرەب ئېتىمۇ كۆيۈپ كەتكىلى تاس قالدى. مەيلى، بېرىپ دەردىنى چاۋۇشقا ئېيتسۇن. بەلكى چاۋۇش دەردىگە دەرمان بولار. ئۇن، يارما، ياغلىرى كۆيۈپ كەتتى، توخۇلىرى، ئورۇن - كۆرپىلىرىمۇ كۆيۈپ بولدى، قاراڭلار ! هازىرغىچە ئىس چىقىۋاتىدۇ. ئۆيگە كىمنىڭ ئوت قويغانلىقىنى چاۋۇش ئۇنىڭدىن سوراپ بىلسۇن. يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيىگە كىمنىڭ ئوت قويغانلىقىنى بىلمەيدىغان ئادەم يوق. كېلىپ ئوبدان قىلدىڭلار، قېنى، يوباز ئوغلىنى ئاپىرىڭلار. ئەرەب ئېتىمۇ كۆيۈۋاتاتتى، مۇشۇ يوباز ئوغلى ئۆزىنى ئوتقا ئېتىپ ئاتنى قۇتقۇزۇۋالدى، ئەرەب ئېتى بېشىنى ئېلىپ ئاللىقاياقلارغا قېچىپ كەتتى ...

يوباز ئوغلى مىدىرلىدى، دۈمبىسىدىن سۇس هور چىقىپ تۇراتتى. ئۇ ژاندارمىلارغا قاراپ ماڭدى. ژاندارمىلاردىن بىرى شۇ زامان ئىشتىنىنىڭ كەينى يانچۇقىدىن كويزىنى چىقىرىپ يوباز ئوغلىنىڭ قولىغا سالدى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — دەپ سورىدى مۇختار سەيپەلى.

— سەن ئارىلاشما، مۇختار، — دەپ سىلكىۋەتتى ژاندارما.

— مەنمۇ بىللە باراي، بارايمۇ؟ — دېدى مۇختار سەيپەلى.

— بېرىشقا بولمايدۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى ژاندارما، — بىز تويغا كېتىۋاتمايمىز.

ئۇلار يوباز ئوغلىنى ئالدىغا سېلىپ مېڭىشتى، يېڭىدىن كۆكەرگەن ئېتىزلىقلاردىن ئۆتۈپ توپىلىق يولغا چىقىشتى.

قىزدۇرۇۋاتقان ئەتىگەنلىك ئاپتاپتا ئادەملەرنىڭ كىيىملىرىدىن هور كۆتۈرۈلەتتى، هوردىن بىر خىل ئاچچىق تەر پۇرىقى كېلەتتى. يوباز ئوغلى كۆزدىن يىتكۈچە كۆپچىلىك ئۇنىڭ كەينىدىن سۆز قىلىشماستىن قاراپ قېلىشتى.

چاۋۇش يوباز ئوغلىنى دەهشەتلىك ئەلپازدا كۆپۈكلىرىنى چاچرىتىپ، ۋار - ۋۇر ۋارقىراپ قارشى ئالدى:

— يا يۇز - خاتىر قىلمايسىلەر، ياكى كۆڭۈل ئايىمايسىلەر،

يا ئادەمگەرچىلىكنى بىلمەيسىلەر، يا قېرىنداشلىقنى بىلمەيسىلەر، يا چوڭلارنى هۆرمەت قىلمايسىلەر، ياكى كىچىكلەرنى، يا ئاغىلارنى تونۇمايسىلەر، ياكى بايلارنى، يا خۇدانى ئېسىڭلەرگە ئالمايسىلەر، يا پەيغەمبەردىن، يا ژاندارمىلاردىن قورقمايسىلەر، ياكى هۆكۈمەتتىن ...

چاۋۇش بەكمۇ قاتتىق غەزەپلەنگەچكە، ئۆزىنى يوقاتقان هالدا دىر - دىر تىترەيتتى.

ئۇ هەسەننىڭ قوۋۇرغىسىغا تېپىشكە باشلىدى. هەسەن تىنماي ئىنجىقلايتتى. چاۋۇش يوباز ئوغلىنىڭ بويىنىدىن تۇتۇپ يەنە بىر ئۆيگە ئەكىردى. ژاندارمىلار چاۋۇشقا گىلاس ياغىچىدىن ياسالغان كالتەكنى بەردى. ئۇ ئىڭراپ تۇگۇلۇپ كەتكەن هەسەننىڭ باش - كۆزى، دۈمبىسى، قورسىقى بولسۇن، ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرىۋەردى. ئۇ بارلىق كۈچى بىلەن بىر ياقتىن ئۇرۇپ، بىر ياقتىن غالجىرلارچە سۆزلەيتتى:

— نېمىدەپ ئۆيۈڭگە ئوت قويىسەن؟ ئۆز ئۆيۈڭگە ئۆز قولۇڭ بىلەن ئوت قويغىنىڭ ئۈچۈن چارە كۆرمەي قاراپ تۇرۇشۇم كېرەكمۇ؟ قايسى ئادەم ئۆز ئۆيىگە ئۆزى ئوت قويىدۇ؟ سەن ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ؟ سېنى ساراڭلار دوختۇرخانىسىغا ئەۋەتىپ بېرەيمۇ؟ يا ساقچىمۇساقچى سۆرەپ، جىنايىتىڭنى سۆزلەيمۇ؟ هەي كاپىر ! بالىلىرىڭ، ئايالىڭ بىللە كۆيۈپ كەتكەن بولسىدى، ياخشى بولاتتى. شۇ چاغدا سېنى دارغا ئاستۇراتتىم. بۇلارغا نېمە دەيسەن؟ نېمىشقا سۆزلىمەيسەن، نېمىدەپ ئۆيۈڭگە ئوت قويىسەن؟ يېزىدىكى هەممە ئادەم سېنى دورايدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولىدۇ؟ سەن ئۆز ئۆيۈڭگە ئوت قويۇپ، هەممىنى كۆيدۈرۈپ، خەلققە يامان ئىبرەتلىك ئىش قىلدىڭ !

چاۋۇشنىڭ يۈزى بويىنىغىچە قىزىرىپ، هەتتا تەرگە چۆمگەنىدى. هېرىپ هالىدىن كەتكۈچە يوباز ئوغلىنى ئۇردى. كېيىن يېنىدا تەييار تۇرغان ژاندارمىغا كالتەكنى ئۇزىتىپ:

— ئۇرۇپ ئۇستىخانلىرىنى چېقىۋەت ! — دېدى ئۇ، —

بۇنداقلار باشقىلارنى يامان ئىشلارغا ئۆگىتىدۇ، پەيت تېپىپ بايلارغا، ژاندارمىلارغا، ھۆكۈمەتكە، ھەتتا خۇداغىمۇ قارشى چىقىدۇ. ئۇر، خۇدانىڭ ھەققىدە ئۇر! شەمشىر ھەققىدە ئۇر. جېنىدىن ئۆتكۈدەك ئۇر. بۇنداقلارغا شۇنداق تەربىيە بېرەيلىكى، ئىككىنچىلەپ ئۆز ئۆيىگە ئوت قويمايدىغان، بالىلىرىنى كۆيدۈرمەيدىغان بولسۇن! خەلققە ئىبرەت بولىدىغان ئىشلارنى قىلمىسۇن! ئۇر، قاتتىق ئۇر!

ژاندارمىمۇ ئۇرۇشقا باشلىدى، چاۋۇشنى دوراپ ھەم ئۇراتتى، ھەم سۆزلەيتتى:

— ھەي ئىت! — دەيتتى چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، يۈزىنى پۈرۈشتۈرۈپ، كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ. ئۇ قارا دېڭىزلىقلار تەلەپپۇزىدا سۆزلەيتتى، — ھەي ئىت، ئادەم بالىسى ئۆز ئۆيىنى ئۆز قولى بىلەن كۆيدۈرەمدۇ؟ ئېغىلىنى، كېپىكتەك ئەرەب ئېتىنى، گۈلدەك بالىلىرىنى كۆيدۈرگەنمۇ ئىشمۇ؟ ھۇ ئىتنىڭ بالىسى، كۈچۈك! ...

يوباز ئوغلىدىن زۇۋان چىقمايتتى، ئۇنى ئۆلۈكنى ئۇرغاندەك كالتەكلەيتتى. قارا دېڭىزلىق ژاندارمىمۇ ھېرىپ قالدى. كالتەك ئۈچىنچى ژاندارمىنىڭ قولىغا ئۆتكەندە يوباز ئوغلى ھوشىدىن كەتتى. بەدىنى ئۇيۇشۇپ، ئاغزىدىن قان كەتتى، دۈمبىسى، پۇت - قولى، ھەممىلا يېرىدىن قان تامچىپ تۇراتتى.

— بۇ ئىتنى يولنىڭ ئاغزىغا ئاپىرىپ تاشلىۋېتىڭلار! — دەپ بۇيرۇق قىلدى چاۋۇش، — مۇبادا ئۆلۈپ قالسا، قاچقانىدى، ئېتىۋەتتۇق دەرسلەر ياكى قوراللىق توقۇنۇشتا ئۆلتۈرۈلدى دېسەڭلارمۇ بولىدۇ. باي بىزنى ھىمايە قىلالايدۇ. ئەگەر ئۆلمەي قالسا، ئېسىگە كەلگەندە، ئۇنىڭغا ۋايۋاي يېزىسىنى تاشلاپ كېتىشنى ئېيتىڭلار، ئەلى ساپا باي ئۇنىڭغا باشقا يېزىدىن يەر، ئۆي بېرىدۇ. ئەگەر ئۇ يەنە ۋايۋاي يېزىسىدىن كەتمەي باي بىلەن ئۇچرىشىپ قالىدىغان بولسا، ساقچىدىن ئۆلۈكى چىقىدۇ. ئۇنىڭغا دەڭلار، يەنە ساراڭلىق قىلىپ ئۆيىگە ئوت قويۇپ

يۈرمىسۇن.

چاۋۇش قەھۋەسىنى گۈپۈلدىتىپ ئىچىۋاتاتتى.

— يوباز ئوغلى ھوشىغا كەلدى، يەنە ئۇرايلىمۇ، — دەپ سورىدى بىرى.

— ئۇرماڭلار، بۇ يەرگە ئەكىرىڭلار!

قېلىن، رەندىلەنمىگەن تاختاي سۇپىغا ئۇ يەر - بۇ يېرى كۆيگەن يىرتىق يېشىل پالاس سېلىنغان، تامدا ئېسىقلىق تۇرغان، قىزىل لاتىدىن تىكىلگەن ئوقدانغا ئالتە تاللا ئوقنى سېلىپ قويغان، ئوقلارنىڭ ئۇچلىرى ئىسلاشقان، پارقىراق يەرلىرىگە چىۋىنلەر چىچقانىدى. ئوقداننىڭ يۇقىرىسىغا مۇستاپا كامالنىڭ مارشاللىق كىيىمى بىلەن قولىدا قامچا، ئۆرە تۇرۇپ چۈشكەن رەڭلىك سۈرىتى ئېسىلغان. كۆك كۆزلىرى قارىغان كىشىگە قايغۇلۇق باقاتتى. سۈرەتتە تورۇق ئاتنىڭ بېشى، كەينىدە كۆل يىراقتىن غۇۋا كۆرۈنەتتى.

— ئالدىمغا كەل! تۈز تۇر! مەھكەمرەك تۇر، ھازىر ئۇدۇللا يېزىغا قايتىپ بالىلىرىڭ، خوتۇنۇڭنى ئېلىپ نارلى قىشلىقىغا جۆنىگىن. باي ئۇ يېزىدا ساڭا بىر ئېغىز ئۆي ئېلىپ قويىدى، يەرمۇ بەردى. سەن بىلەن كونا، ئاتا كۆرگەن تونۇشلاردىن بولغاچقا ساڭا ئۆي بەردى. يەنە ۋايۋاي يېزىسىدا قالىدىغان بولساڭ ساقچىدىن ئۆلۈكۈڭ چىقىدۇ، باي شۇنداق دېدى. ئۆيۈڭگە يەنە ئوت قويىدىغان بولساڭ، ئۆزۈڭ بىل، مېنىڭ قانۇنىمدا ئۆيگە ئوت قويغۇچى ئۆلۈمگە مەھكۇم. بۇ قېتىم سېنى ئەلى ساپا باينىڭ ئىلتىماسى بىلەن قويۇپ بېرىمەن. ئەمدى قىلىدىغان بولساڭ ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىسەن. شۇنداق، بۇ قېتىم ئۆيۈڭگە ئوت قويغان جىنايىتىڭنى كەچۈردۈم، ئەمدى قىلساڭ ئۆلتۈرۈۋېتىمەن. قېنى، ماڭ! يول بولسۇن ساڭا، يوباز ئوغلى ھەسەن پاشا!

ھەسەننىڭ يۈز - قوللىرىدىن قان توختىماي تەپچىپ تۇراتتى، ئۇ كۆزلىرىنى ئاچالمايتتى، كىيىملىرى يىرتىلىپ - تىتىلىپ كەتكەنىدى، قانغا بويالغان بىر پارچە لاتىغا ئايلىنىپ

قالغاندى. ئۇ ئىرغاڭلاپ يولغا چىقتى. باشقا نەرسە ئويلىيالمايتتى، پەقەت ئۆزىگىلا ئىچىناتتى. ئەگەر ئىزا تارتمىسا ئايالىلاردەك ۋارقىراپ - جارقىراپ پەرياد قىلغان بولاتتى. يالىنىزدوت يېزىسىدىن ئۆتۈپ جىراغا چۈشتى. ئۇنى ئىككى ئاتلىق كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇنى تونۇۋېلىپ:

— ئەلى ساپا باينىڭ ساڭا بېرىدىغان سالىمى بار ئىكەن، — دېدى تونۇش بىر ئاۋاز.

ھەسەن بۇ ئاۋازنىڭ كىملىكىنى ئەسلىيەلمىدى. ئۇ كۆزلىرىنى تەستە ئېچىپ، سۆزلىگەن كىشىگە يالۋۇرۇش نەزىرى بىلەن قاراپ:

— مېنى ئۇرماڭلار ئەمدى، باي نېمە دېسە بېشىم بىلەن قىلىمەن، — دېدى.

— ئەلى ساپا باي: نارلى قىشلىقىغا بېرىپ شۇ يەرگە ئورۇنلاشسۇن، ئۇ يەردە ئۆيى بار، كۈتۈپ تۇرىدۇ، پەقەت ئۇنىڭغا قىلىدىغان نەسىھەتىم ئىككىنچىلەپ شۇ ئەرەب ئېتىغا مىنمىسۇن، ئۆيىگە يەنە ئوت قويۇپ يۈرمىسۇن. جۇمھۇرىيەت قانۇنىدا ئۆيگە ئوت قويغانلىق جىنايىتى ئۈچۈن ئۆلۈم جازاسى بېرىلىدۇ. بىلىپ قويسۇنكى، ھۆكۈمەت ئۆيگە ئوت قويۇشقا قەتئىي رۇخسەت قىلمايدۇ، دېدى. سەن ئۆيۈڭ بىلەن قوشۇپ بالىلىرىڭنىمۇ كۆيدۈرۈۋەتمەكچى بوپسەن. ئەلى ساپا باي: ئۇنىڭدىن سوراپ كۆرۈڭلار، ئۇ ئەقلىدىن ئېزىپتۇمۇ؟ ئۇنىڭغا ھەدىيە قىلىپ بەرگەن ئېتىمنىمۇ كۆيدۈرۈۋەتمەكچى بوپتۇ، ئۇ راستلا ئەقلىنى يوقىتىپ قويۇپتۇ - دە، دېدى. ھازىر يېزىغا بېرىپلا بالىچاقىلىرىڭنى ئېلىپ نارلى قىشلىقىغا كېتىسەن، باي ساڭا ئۆي بەرگەنلىكى ئۈچۈن ئەتىسى - ئاخشىمى نامىزىڭدا دۇئا قىلىسەن !

— ئۇقتۇم، — دەپ ئىڭرىدى ھەسەن، — شۇنداق قىلىمەن، سىلەر مېنى ئۇرمىساڭلارلا بولدى، ئەمدى ئىككىنچىلەپ ئەرەب ئېتىغا مىنمەيمەن، ئۆيۈمگىمۇ ئوت قويمايمەن.

— بولمىسا باي سېنى ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىدۇ.

— دەپ قويۇڭلار، مېنى ئامان قويسۇن.

ھەسەن يېزىغا قايتىپ كەلگەندە ۋاقىت يېرىم كېچە بولۇپ، خورازلار چىللاۋاتاتتى. دېھقانلار ئۇخلىماستىن مۇختار سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىشىپ ئۇنى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈشۈۋاتاتتى. يوباز ئوغلى سەيپەلىنىڭ ئۆيىدىكى يورۇقنى كۆرۈپ ئۇدۇل شۇ يەرگە باردى. ئۇنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئورنىدىن تۇرغان ئىككى يىگىت ھەسەننىڭ قانغا بويالغان تۇرقىنى كۆرۈپ داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ ھوشىغا كەلگەندە تاڭ ئاتقان بولسىمۇ، ئۆز ئورنىدا ياتاتتى. دېھقانلار تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماي ئۇنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ چىققانىدى. قەمەر ئانا ئۇنىڭ يارىسىغا دۇئا ئوقۇپ تۇرۇپ مەلھەم دورىلارنى سۈرەتتى. ئوسمان چوڭ ئۆز ئۆيى بىلەن سەيپەلىنىڭ ئۆيى ئوتتۇرىسىدا چېپىپ يۈرەتتى. بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى مەمەت ئاۋاقا يەتكۈزەتتى.

يوباز ئوغلى بىر ھەپتىدىن كېيىن ئورنىدىن تۇرالىدى. ئۇ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغىنى ئۈچۈنلا خۇشال ئىدى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە ئۇ يېزىدىكى جىمى ئۆيگە كىرىپ ھەممە ئادەم بىلەن خوشلاشتى. ئالدىغا كىم ئۇچرىسۇن، مەيلى قېرى، مەيلى ياش بولسۇن، ھەممىسىگە:

— كېتىدىغان بولدۇم، قېرىنداشلار، — دەيتتى ئۇ، — ھۆكۈمەت مېنى سۈرگۈن قىلدى، ھۆكۈمەتكە تەڭ كەلگىلى بولامدۇ؟ ! ھۆكۈمەت ماڭا بۇيرۇق چۈشۈرگەندىكىن نارلى قىشلىقىغا باراي، شۇ يەرگە ئولتۇراقلىشاي. ھۆكۈمەت مېنى ۋەيران قىلدى، مېنى خاراب قىلدى. سىلەر دەپ بېقىڭلار، ھۆكۈمەتكە تەڭ كەلگىلى بولامدۇ؟ بولمايدۇ. ئون يىل مابەينىدە ھەرقانداق ئۇرۇشتا يۈزىمىز يورۇق يېڭىپ چىقتۇق. ئەمما، ھۆكۈمەتنى يېڭەلەمدۇق؟ ئەمدى ئەرەب ئېتىغا مىنمەيمەن، زادىلا مىنمەيمەن، ئۆيۈمگىمۇ ئوت قويمايمەن. مەن كېتىدىغان بولۇپ قالدىم. مەندىن رازى بولۇڭلار، قېرىنداشلىرىم !

يوباز ئوغلى ھەسرەتلىك ۋە ئەلەملىك ھالدا يېزىدىن چىقىپ كەتتى. ئارقىسىدىن بالىلىرى ۋە خوتۇنى ماڭدى. ئۇلار خېلىدىن كېيىن كۆزدىن غايىب بولۇشتى.

بۇ چاغ چاشكا ۋاقتى ئىدى.

8

ئوسمان چوڭ:

— بۇگۇن ئىشكنى ھېچكىمگە ئېچىپ بەرمەيسەن ! — دەپ قەمەر ئانىغا ھەربىيلەردەك قاتتىق بۇيرۇق چۇشۇردى، — بۇگۇن ئېغىل تەرەپكە بىر ئىشىك ئاچماقچىمەن، شۇڭقارىم ھۇزۇرلىنىپ تازا بىر ھاجەت قىلىۋالسۇن، قاچقۇن بولۇپ يۇرگەنلەر ئۇچۇن ئەڭ مۇشكۇل ئىش مۇشۇ. يېگەننى راھەتلىنىپ تۇرۇپ چىقىرىۋالمىسا دۇنيا زىندان بولۇپ كۆرۇنىدۇ، گويا ئالەم دۇم كۆمتۇرۇلگەندەك تۇيۇلىدۇ. ئېغىلغا بىر ئىشىك ئاچاي، قەمەر خوتۇن. شۇڭقارىم راھەتلىنىپ تۇرۇپ يەڭگىللىۋالسۇن.

قەمەر ئانا ئىشكنى ئىلدى.

— كەل، مەمەت، — دېدى ئوسمان چوڭ، — ماڭا ياردەم قىل، بۇ يەردىن ئىشىك ئاچايلى، ئاندىن سەن راھەتلىنىپ ھاجەت قىلىسەن، ئويۇقنىڭ ئىچىدە ئاۋارىچىلىك تارتما.

دېرىزە، ئىشىك يوچۇقلىرىدىن چۇشكەن يورۇقلۇق ئۆيىنىڭ غۇۋا قاراڭغۇلۇقىدا ئۇزۇراپ، يورۇقلۇق ئىچىدە سانسىز چاڭ ئۇچقۇنى ئايلىناتتى.

ئوسمان چوڭ يېنىغا كەلگەن مەمەتكە:

— ئىشكنى بۇ يەردىن ئاچىمىز، — دەپ ئوچاق بېشىنىڭ يېنىدىكى ياغاچ توسۇقنى كۆرسەتتى.

— ھەرە بارمۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

— بار، بالام، ۋاي مانا ھەرە، — دەپ مەمەتكە ئېتىلدى قەمەر ئانا.

— تولا ئوبدان، ئەمدى ئاسان بولىدۇ، — دېدى مەمەت.

قەمەر ئانا ئۇزارتقان تاختاي، ھەرە، پالتىنى قولىدىن ئېلىپ ياغاچ تامنىڭ يېنىغا قويدى.

ئوسمان چوڭ بېلىنى تۇتقان ھالدا غۇۋا قاراڭغۇلۇق ئىچىدە ئۇنىڭغا قاراپ تۇراتتى.

— ھېچقانداق شەپە چىقمىسۇن، شۇڭقارىم، بولمىسا ئۆيدە ئىكەنلىكىمىزنى بىلىپ قېلىشىدۇ. ئىشقىلىپ، بۇلار بىرنېمىنى سەزگەندەك، چوڭ ئوغلۇم ئانىسىدىن دادامغا نېمە بولدى، ئەجەبلا ئۆزگىرىپ قالدى، دەپ سوراپتۇ.

مەمەت كۇلۇپ، پالتىنى قولىغا ئالدى.

— مۇشۇ يەرمىدى، ئوسمان ئاغا، — دەپ ئادەم بويى كېلىدىغان جاينى كۆرسەتتى.

— ھە، مۇشۇ يەردىن باشلا، مەن ئىشىكنى ياساي، — دېدى ئوسمان چوڭ، — خالىساڭ ئىشكنى ئۆلچىۋال، شۇ بويىچە ئىشكنى ئاچساڭ بولىدۇ.

مەمەت ئېگىلىپ كونا، قاغجىراپ ئۆڭگەن ئىشىكنى ئۆلچىگەندىن كېيىن پالتا بىلەن ئىشىك ئورنىنى چېپىشقا باشلىدى. كېيىن ھەرە بىلەن ھەرىدەشكە كىرىشتى. بىرئازدىن كېيىن ياغاچ تامدىن تۈز ئىشىك ئېچىلدى. مەمەتنىڭ قولى ھۇنەرلىك ئىدى. ئوسمان چوڭ ياسىغان ئىشىكنى كۆتۇرۇپ كېلىپ ئاچقان يەرگە قويدى، ئىشىكنى ئورنىتىپ بولۇپ ئېچىپ - يېپىپ كۆردى. ئىش جايىدا بولغانىدى.

چۇش بولدى، ئۇ يەر - بۇ يەردە خورازلار چىللاپ قوياتتى. ئىككى قېتىم ئىشىك قېقىلدى. بىراق، ئاچمىدى. مەمەت تەرلەپ كەتتى، ئاخىر پالتىنى، تاختايىنى، ھەرىنى ۋە مىخ سېلىنغان قۇتىنى قەمەر ئانىغا بىر - بىرلەپ ئۇزارتتى.

— قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، شۇڭقارىم، بەك ئوبدان بولدى، — دەپ ئوسمان چوڭ ئۇنىڭ مۇرىسىنى سىلىدى، ئۇنىڭ قوللىرى تىترەيتتى. كېيىن ئېگىلىپ مەمەتنىڭ قۇلىقىغا شۇنداق دېدى:

— ھازىر ئېغىلغا چىقىپ تازا بىر راھەتلىنىپ ھاجەت قىلىۋال. قەمەر، بالامغا ئوزۇقنى بەرگىن، قايتىپ كىرگەندىن كېيىن تاماق يەيلى، ساڭا قاراپ ئولتۇرۇپ دەيدىغان سۆزلىرىم بار، بالام.

مەمەت ئوزۇقنى قەمەر ئانىنىڭ قولىدىن ئالدى، ئېغىلنىڭ نېرىقى بۇلۇڭىغا بېرىپ زوڭزايدى، راھەتلىنىپ ھاجەت قىلدى. ئوسمان چوڭنىڭ دېگىنى توغرا، كۈندۈزى ھاجەت قىلالماي كېچىنى كۈتەتتى، شۇندىمۇ بەك تەس كېلەتتى.

مەمەت ئېغىلدىن كىرگەندىن كېيىن ئوچاق تۈۋىگە بېرىپ ئۆزى سۇ قۇيۇپ قولىنى يۇيۇشقا باشلىدى، قەمەر ئانا سۇ قۇيۇپ بېرەي دېسىمۇ ئۇنىمىدى، قەمەر ئانىمۇ زورلاپ تۇرۇۋالمىدى.

— ئوت ياقالمىدىم، — دەپ ھەسرەت چەكتى قەمەر ئانا، — لېكىن بوز ئىنەكنىڭ ئوغۇزى بار، شېكەر سېلىپ بېرىمەن، خالىساڭلار ھەسەلمۇ بار.

— ھەسەل بىلەن ئوغۇز سۈتنى ئەكەل، — دېدى ئوسمان چوڭ، — بالامغا پايدا قىلىدۇ. ھەسەل بىلەن ئوغۇز سۈت ئادەمگە كۈچ - قۇۋۋەت بېرىدۇ.

ئوسمان چوڭنىڭ پۈتۈن ئەس - يادى بۇ ئورۇق، جىۋەك ئوغۇلغا جىق يېگۈزۈپ - ئىچۈرۈپ بەستلىك بىر ئادەم قىلىشتا ئىدى. ئۇ شۇنداق خىيال قىلاتتى: «سەمرىسە، بويى تارتىپ، بوي - بەستى پالۋانلاردەك كۆرۈنسە، ئۇنى كۆرگەن ئادەم قورقسا ... بۇ كىچىككىنە بالىنى مەمەت ئاۋاق مۇشۇ دەپ ئوتتۇرىغا چىقىرىشقا ئىزا تارتىدۇ كىشى. ئادەملەرنى بۇنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىگە ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن قەسەم ئىچسەڭمۇ، قۇرئان تۇتساڭمۇ ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ. مەنمۇ ئاجايىپ ئىش قىپتىمەن ... مۇشۇ مۇشتۇمدەك بالىنى يېزىغا كېلىپ قالدى دەپ قورقۇپ يوشۇرۇپ يۈرىمەن، مۇبادا بۇنى كوچىغا چىقىرىپ قويسام، بۇنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىگە كىممۇ ئىشىنەتتى، بىزنىڭ قەمەرمۇ ئىشەنمىگەندىغۇ، ئىشەنمەيدۇ، تۇرۇپ - تۇرۇپلا ماڭا ھومىيىپ قارايدۇ،

كۆزلىرى: «ئوسمان چوڭ، ئىشەنمەيمەن، بۇنىڭ شۇڭقارىم ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەيمەن، زادىلا ئىشەنمەيمەن» دېگەندەك مۆلدۈرلەيدۇ. ئىنشائاللا، خاتالىشىپ قالمىغانسەن دېگەندەك بىر خىل ئەندىشە تۇرىدۇ ئۇنىڭدا. مەنمۇ بۇرۇن كۆرمىگەن بولسام، ئىشەنمىگەن بولاتتىم. مەمەت ئاۋاق مۇنداق بولماسلىقى كېرەكقۇ ئاخىر ... ھېلىمۇ خۇداغا شۈكۈر، ئۇنىڭ يۈزىنى ھازىر ھېچكىم كۆرمەيدۇ. بولۇپمۇ ئۇنىڭ بوۋاقلاردەك ئۇخلىغان ۋاقتىنى، لەۋلىرىنى تامشىپ، ئۇيقۇلۇق بۇرنىنى تارتىۋاتقىنىنى كۆرمىگىنى ياخشى. بىر كۈنى قەمەر ئۇنىڭ ئۇخلاۋېتىپ بالىلاردەك يىغلىغىنىنى كۆرۈپ:

— ئوسمان، بالا ئۇيقۇلۇق يىغلاۋاتىدۇ، — دېگەنىدى.

— مەيلى، يىغلاۋەرسۇن.

— خۇددى بوۋاقلاردەكلا.

— مەيلى، قەمەر خوتۇن.

— بۇ بالىغا مىلتىق زادىلا ياراشمايدۇ، بارماقتەكلا تۇرسا.

— قەمەر، زادى نېمە دېمەكچىسەن؟

— بىر نېمە دېمەكچى ئەمەسمەن، مۇشتۇمدەكلا، خۇددى كىچىك بالىلاردەك ئۇخلاۋېتىپ يىغلايدۇ.

قەمەر ئىشەنمەيدۇ - دە، كۆزلىرىم بىلەن كۆرمىگەن بولسام، مەنمۇ ئىشەنمىگەن بولاتتىم. ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرگەن مۇشۇمۇ؟ تېخى بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ھۆكۈمەتتىن قورقماي! قەلەيچىنىڭ جېنىنى ئالغان، ئاسىم چاۋۇشنىڭ بېشىغا بالا تېرىغان، قىسقىسى، توروس تاغلىرىنى دىر - دىر تىترەتكەن! ...

— جىق - جىق يە، چوڭ - چوڭ ئال، شۇڭقارىم، ئوغۇز بىلەن ھەسەل ئادەمگە بەك پايدا قىلىدۇ، ئۈچ كۈن بېسىپ يەيدىغان بولساڭ ... قەمەر ئانا ساڭا ...

مەمەت بۇ گەپلەرگە كۈلۈمسىرەپ قوياتتى ھەم ئوسمان چوڭنىڭ كۆڭلى قالمىسۇن دەپ ئاغزىغا جىق - جىق سالاتتى.

— ماڭا قارا، شۇڭقارىم، پۇرسەت تېپىپ ساڭا

دېيەلمىگەنىدىم. دېھقانلار سەن ئۇچۇن ئېلىپ قويغان يەرنى ئەلى ساپا ئېلىۋالدى، يېرىڭ يوق بولدى. ئۆيۈڭگە كەلسەڭ، ئۇنىڭغا چېقىلمىدى، ئۆيدە ھازىر سەيران قىز ئولتۇرۇۋاتىدۇ. سەيران قىز قاتتىق قايغۇ ئىچىدە، ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەيدۇ، پەقەت قەمەر ئاناڭ بىلەنلا سۆزلىشىدۇ، سەيران قىز ياخشى كۆرىدۇ. ھەر كۈنى ئاخشىمى ئەل - جامائەت ئۆيلىرىگە كىرىپ كەتكەندە، قۇرت - قوڭغۇز، قۇشلار ئۇيقۇغا كەتكەندە سەيران قىز ماتەم قوشىقىنى ئېيتىشقا باشلايدۇ. ئۇنىڭ تاغۇتاشلارنى يېرىپ ئۆتكۈدەك ئاۋازى بار ... دېھقانلار ئۇنىڭ ناخشا ئېيتىدىغان ۋاقتىنى بىلىدۇ، ئۇخلىماستىن ساقلاپ ئولتۇرۇشىدۇ ۋە ئاڭلىشىدۇ. مەمەت شۇڭقارىم، سەيران قىز گۈزەللەرنىڭ گۈزىلى، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن بەندىنىڭ بېشىغا كەلمىسۇن ... ھەتتا خۇدايىم ئۇنىڭغا كەلگەن دەرد - ئەلەمنى دۈشمەنلەرگىمۇ كۆرسەتمىسۇن. ئەمما، سەيران چىدىدى، چىرايى غەمكىن ۋە سولغۇن. بىراق، ئۆزى دەرد - ئەلەم يالقۇنلىرىدا كۆيۈپ تاۋلاندى، غەزەپ ئۇنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۇرۇۋەتتى، چىرايىغا قاراشقا پېتىنالمايسەن.

پۈتۈن چۇقۇر ئوۋا خەلقىگە ئوخشاشلا مەمەتمۇ سەيراننىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى بىلەتتى، شۇڭا ئۇھ تارتىپ قويدى.

— سەيراننىڭ ئەھۋالىنى بىلدىڭمۇ، بالام؟

مەمەت كۆزلىرى ياشقا تولغان، چىرايى غەمكىن ھالدا:

— بىلدىم، ئوسمان ئاغا، — دەپ جاۋاب بەردى، — ئۇنى بىلدىم.

— ساڭا يەر ئېلىپ ئۆي سالدۇرۇۋېدۇق، ئەلى ساپا بېشىمىزغا ھەر بالانى سالدى. سېنىڭ تاغدىن چۈشمىگىنىڭ بەك ياخشى بولدى. كەچۈرۈمگە ئېرىشىپ تاغدىن چۈشكەن بولساڭ، چۇقۇر ئوۋادىكى ئاغىلار ساڭا كۈلپەت - ئەلەملەرنى سالغان بولاتتى ۋە سېنى تىنچ قويمايتتى. سەن ئۇلارنىڭ كۆزىگە قادالغان تۆمۈر تىكەن. سەن تۈزلەڭدە بولساڭمۇ، تاغلاردا يۈرسەڭمۇ، تۈرمىدە ياتساڭمۇ، ھەتتا يوقاپ كەتكىنىڭدىمۇ، ئۆلگىنىڭدىمۇ يەنىلا ئۇلار ئۈچۈن كۆزگە قادالغان تۆمۈر تىكەنسەن. مۇبادا ئۇلارنىڭ ئىشىكىگە بېرىپ قۇل بولغىنىڭدىمۇ سېنى ئەپۇ قىلمايدۇ. چوڭ - چوڭ ئال، ئوغۇز سۈتى بىلەن ھەسەلدىن كۆپرەك يېگىن.

مەمەت بېشىنى كۆتۈردى، چىرايى جىددىيلەشكەنىدى. ئۇ بىر پارچە ناننى ئاغزىغا سالدى. شۇ تاپتا گويا بىر ئوت ئۇچقۇنى كۆز قارىچۇقىغا چۈشكەندەك كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— يوباز ئوغلىغا نېمە بولدى؟ — دەپ كىشىنى چۆچۈتكۈدەك كەسكىن ئاۋازدا سورىدى مەمەت.

قەمەر ئانا ئۆز كۆڭلىدە: «دېمەك، مەمەت ئاۋاقنىڭ ھەيۋىسى مۇشۇ ئاۋازى بولسا كېرەك، نېمىدېگەن غەزەپلىك ئاۋاز بۇ؟» دەپ ئويلىدى.

— يوباز ئوغلى خوشلىشىپ كەتتى، — دېدى ئوسمان چوڭ، — غەزەپ ۋە قايغۇ ئىچىدە كەتتى، دەرد - ئەلەم ئۇنى تۈگەشتۈرۈۋەتتى، ئۆلگەندىن بەتتەر تۈگىشىپ كەتتى.

— كاشكى، بۇ يېزىدىن كەتمىگەن بولسا بوپتىكەن، — دېدى مەمەت.

ئوسمان چوڭ بويىنىنى ئېگىپ:

— شۇنداق قىلغان بولسىدى، كاشكى، — دېدى، — چوڭ - چوڭ ئال.

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇرۇپ دېرىزە يېنىغا كەلدى. دېرىزىنىڭ يوچۇقىدىن يورۇقلۇق چۈشۈپ تۇراتتى. ئۇ تاپانچىسىنى غىلاپتىن چىقىرىپ مايلاشقا باشلىدى، خېلىغىچە گەپ - سۆز قىلماستىن ئىشىنى داۋام قىلدى.

— سەن گويا شامال ئۇچۇرغان يالقۇندەك دەگىرمەن ئولۇك يېزىسىدىن چىقىپ كەتتىڭ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئوسمان چوڭ، — ئۇچتۇڭ، كەتتىڭ، كۆزدىن غايىب بولدۇڭ. سەن كېتىپلا ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا بىر پارچە ئوت يالقۇنى

مۇناردەك ئېگىزلەپ، ئۇلغىيىپ، ئۈچ كېچە - كۈندۈز ياندى. جىمى دېھقان ھەيران بولۇشۇپ، ئۈچ كېچە ئۇخلىماي ئوتنى تاماشا قىلدى. مەنمۇ قاراپ تۇردۇم. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر يىلى دەل شۇ كۈن كېچىسى، يەنى سەن كەتكەن، يوقالغان كېچىسى ئوت يالقۇنى ئۆرلەيدۇ، ئۈچ كېچە - كۈندۈز يانىدۇ، ئوت يالقۇندا كېچىمۇ كۈندۈزدەك يورۇپ كېتىدۇ. سەنچۇ، شۇنىڭدىن كېيىنچۇ؟

— شۇنىڭدىن كېيىن مەن ... — دېدى مەمەت تىترىگەن ئاۋازدا، — ئوسمان ئاغا، ئاستىمدا سەن ئەكەلگەن ئات ... توختىماي چاپتىم. شۇ كېچىسى ئېگىز تاغ ئۈستىدە ئۇخلىدىم. ئىككىنچى كۈنى چېدىرلار تىككەن تۈركمەن يايلىقىغا چۈشتۈم. ئۇلار مېنى تونۇۋالدى، بەكمۇ ياخشى كۈتۈۋالدى ... مەن ئۇلاردىن كەرىم ئوغلىنى سورىدىم ...

— كارامەت مەرد ئادەم - دە، شۇ كەرىم ئوغلى، — دېدى ئوسمان ئاغا تاپانچىسىنى غىلاپقا سېلىۋېتىپ.

— تۈركمەن يايلىقىنىڭ ئاقساقىلى كەرىم ئوغلىدەك زور ئادەم ئىكەن ... مەن چېدىرغا كىرىش بىلەن ئاسمانغا ئۈچ پاي ئوق ئاتتى، شۇ ھامان بىر قوچقارنىڭ بېشى كېسىلدى.

9

— ئىسمى مۇسلىم باي ئىدى، چوڭ زىياپەت بېرىپ، تاڭ ئاتقۇچە گۈلخان ياقتۇردى، گۈلخاننىڭ ھەجمى چېدىرنىڭ تۆت ھەسسىسىچىلىك كېلەتتى، ئوت يالقۇنى ئاسمانغا بويلايتتى ...

— مۇسلىم باي ساڭا يامانلىق قىلاتتىمۇ، بالام، ھازىر مەن ساڭا يامانلىق قىلامدىمەن؟ سېنى چېدىرىمغا چۈشتى دەپ، مۇسلىم باي خۇشال بولغاندۇ، خۇشلۇقىدىن بېشى كۆككە يەتكەندۇ؟ ئاشۇنداق ئادەمگىمۇ ئىشەنمىگەن بارمۇ؟ كۆچمەنلەر قالتىس مەرد بولىدۇ، يەرلىكلەرنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىگە قاتتىق

ھۆرمەت قىلىدۇ. مانا بۇ بېشىمىزدىكى بىر تۇتام ئۇزۇن چاچ بارغۇ، سەپچە بىلەن مېنىڭ بېشىمدىكى ئۇزۇن چاچ ... تۈركمەن چوڭلىرىنىڭ ھەممىسىدىلا بار. ھەتتا ياش يىگىتلىرىمۇ مۇشۇنداق بىر تۇتام چاچ قويۇشۇۋالىدۇ. بىزنىڭ بۇ يەر بولسا تۇخۇمدىن چىقىپلا شاكىلىنى ياراتمايدىغانلارنىڭ تاش قەلئەسى بولدى. تۈركمەنلەر بولسا ئەدەپ - قائىدىلەرگە بەكمۇ ھۆرمەت قىلىدۇ. بۇ، ئادەمگەرچىلىك ۋە ئادەم بولۇشنىڭ قائىدىسى. مۇبادا ئالدىڭغا بىرى كېلىپ باشپاناھلىق تىلىسە، تاپانچىم، ئىشەنچىمسەن، شۇڭا ئۆيۈڭگە كەلدىم دېسە، سەن قانداق قىلىسەن؟ قوغداپ قالامسەن ياكى قوغلاپ چىقىرامسەن؟ ھەي، سەن ياخشى ئىش قىلماپسەن، ئۇنىڭغا ئىشىنىشىڭ كېرەك ئىدى. ئادەم بالىسىغا ئىشىنىش كېرەك.

— ئۇ قاپقاراڭغۇ بىر كېچە ئىدى. ئوت - چۆپ، گۈللەرنىڭ پۇرىقى چېدىرنىڭ ئىچىنى قاپلىغانىدى. ئورۇن - كۆرپىدىن تاغ لەيلىسىنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. مۇسلىم بايغا ئىككى كۈن مېھمان بولدۇم. ئىككى كېچە كۆزۈمگە ئۇيقۇ كەلمىدى. خۇددى ئۇخلاپ قالساملا مۇسلىم باي مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدىغاندەك تۇيۇلاتتى، شۇڭا سەگەك ياتتىم. مۇنداق ئەندىشە، مۇنداق ئىشەنچسىزلىك ھېچقاچان بېشىمغا كەلمەپتىكەن. كېچىدە سىم - سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى، يېشىنمەيلا ياتقانىدىم، ئاخىر ئورنۇمدىن تۇرۇپ سىرتقا چىقتىم. مىلتىق، ئوقدان، بار - يوق ھەممە نەرسەمنى، ھەتتا دۇربۇن، بۆكۈمنىمۇ ئالمىدىم، ئېتىم چوڭ چېدىرنىڭ ئالدىدا باغلاقلىق ئىدى، ئۇنىمۇ شۇ پېتى قالدۇرۇپ يولغا چۈشتۈم ...

— باي سېنى بىر ئات ئۈچۈن ئۆلتۈرەرمىدى؟ بىر تۈركمەن ھەرقانچە پەسكەش بولسىمۇ، يايلىقىغا پاناھ ئىزدەپ كەلگەن ئادەمنى بىر ئات ئۈچۈن ئۆلتۈرۈپ قويمايدۇ. سەن ئاشۇ كۈنى كېچىسى يوشۇرۇنغان غاردىن ئەتىسى كېچىسىمۇ چىقمىدىڭ. ئۆزۈڭنى يەككە - يېگانە، ھىمايىسىز، پۈتكۈل ئالەمدە تەنھا —

يالغۇز قالغاندەك ھېس قىلدىڭ، شۇنداقمۇ؟ قاراقچىلىق تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ قالغاچقا، دەسسەپ تۇرغان زېمىن تەۋرەپ تۇرغاندەك بىلىندى. شۇنداقمۇ؟ ئۆزۈڭنى يوقىتىپ قويدۇڭ، شۇنداقمۇ؟ يوشۇرۇنغان غاردا تىترەپ ياتقانسەن؟ بۇ مېنىڭ بېشىمغىمۇ كەلگەن، ھەرقانداق ئادەمنىڭ بېشىغا كېلىدۇ. بىر ئادەم قانچە يۈرەكلىك بولسا، ھەم شۇنچە قورقۇنچاق بولىدۇ. بىر ئادەم قانچە قورقۇنچاق بولسا، ھەم شۇنچە يۈرەكلىك بولالايدۇ. بۇنى پەقەت سەكسەن ياشقا كىرگەن چاغدىلا ئاندىن چۈشىنەلەيدۇ.

— غارنىڭ تاشلىرى قىزىل ۋە چۈرۈك، تېگىپ كەتسىلا ئۆۋۈلۈپ كېتەتتى. قىزىل تاشلار ئۈستىدە كۆكۈچ، ئەگرى-بۈگرى، كۆرۈمسىز، گۈلى، يوپۇرمىقى باشقا ھېچقانداق گۈللەرگە ئوخشىمايدىغان بىر خىل ئاجايىپ گۈل ئۆسىدىكەن. غار ئاغزىنى سۇ قىياقلىرى قاپلىغان، ئۇ ساپ خۇش پۇراق چاچاتتى.

ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئۆزىنى يۈرەكلىك ھېسابلايدۇ. كۆڭلىگە بىر قورقۇنچ چۈشۈپ قالسا بۇنى ئادەتتىكى ئىش دەپ ئويلىماستىن، غەزىپىدىن ساراڭ بولاي، ھەتتا ئۆلۈپ قالاي دەيدۇ. نېمىشقا قورقىدىغاندىمەن دەپ باش قاتۇرىدۇ. ئەسلىدە قورقۇش ئادەم بالىسىنىڭ يۈرىكىگە ئورناپ كەتكەن بولىدۇ، لېكىن ئۆزى بىلمەيدۇ. ئادەم بالىسىنىڭ مەۋجۇتلۇقى ئۇ بىر قورقۇشتىن ئىبارەت، بۇنى ئۆزى بىلمەيدۇ، شۇڭا ھەم ئېتىراپ قىلمايدۇ ... سۇ ئىچىدە ئۆسىدىغان قىياق گۈللەر ئىچىدە ئەڭ خۇشبۇي پۇرايدۇ، تولىمۇ ساپ پۇراق ... ئادەمنىڭ تېرىسى، چېچى، ھەتتا يىلىكلىرىگىچە سىڭگەندەك تۇيۇلىدۇ. ئۇنىڭ پۇرىقى ئەڭ چۈشكۈن، ئۇسال ئەھۋالدىكى كىشىنىمۇ تېتىكلەشتۈرۈپ قويىدۇ.

تۆۋەن تەرەپتە سوزۇلۇپ ياتقان يېشىل ئوتلاقلار، پاكار ئۆسكەن ئاق، قىزىل، كۆك ئۆتكۈر پۇراقلىق گۈللەر، توپ-توپ

بولۇپ ئوتلىشىپ يۈرگەن قويلار، ئېرىقلار، ئۇ يەر-بۇ يەرگە تىكىلگەن يوغان دەرەخلەر، شالاڭ يۇلغۇنلار پۈتۈن بىر تۈزلەڭلىكنى قاپلاپ تۇراتتى. تۇمان ئىچىدە تۇرنىلار توپ-توپ بولۇپ ئايلىنىپ يۈرەتتى.

يىراقتىن ئوق ئاۋازى ئاڭلىناتتى، ئاللىقەيەرلەردە سوقۇش بولۇۋاتقاندەك ئىدى.

كۈن ئولتۇرغاندا تۈزلەڭلىك ئوت كەتكەندەك قىزىرىپ كەتتى. ئاسمان، تاغلار، جىرالار، تۈزلەڭلىك تۆۋىنىدە كۆرۈنمەي ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى ئوت يالقۇنىدەك تاۋلىناتتى. كېيىن ھەممە نەرسە — تاغلار، دەرەخلەر، قىزىل تۇپراق، ئوتلاقلار، ھايۋانلار، تۇرنىلار ئاستا-ئاستا كۆكۈچ رەڭگە كىرىشكە باشلىدى.

— ئۆمرۈمدە ھېچقاچان مۇنداق ئىشقا يولۇقمىغانىدىم. غاردىن ئۆزۈمنى سىرتقا — ئوت يالقۇنىغا ئاتتىم. گويا تاغۇ تاشلار ئۈستۈمگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. ئۈچ كۈن ئاچ قورساق ئوت ئىچىدە يۈردۈم. بىر پادىچى خۇددى مېنى يەۋېتىدىغاندەك ھومىيىپ قاراپ، ئىسمىمنى سورىدى. قارامىستىك دېدىم، ئۇ مېنىڭدىن كۈلدى ۋە بىر پارچە نان، بىر چىنە سۈت بەردى. خۇددى تەلۋىدەك سۈتنى بىر كۆتۈرۈپلا ئىچتىم، ناننى بىر يالماپلا يۇتۇۋەتتىم ۋە يۈگۈرگەن پېتىم كېتىپ قالدىم. پادىچى ئارقامدىن كۈلۈپ «مەمەت ئاۋاق، مەمەت ئاۋاق» دەپ ۋارقىرايتتى. كەچ كىرگۈچە يۈگۈردۈم. تۈم قاراڭغۇلۇق باشلاندى ھەم يامغۇر ياغاتتى.

— بۆرىلەر، قۇشلار ساڭا ھۇجۇم قىلدىمۇ؟ ئوت-چۆپلەر، دەل-دەرەخلەر، قۇرت-قوڭغۇزلار ... شۇنداقمۇ؟ ... سەن يىلاننىڭ تېرە تاشلىغىنىنى كۆرگەنمۇ؟ ئاجايىپ ئىش-دە بۇ، يىلاننىڭ جېنىنى ئالىدۇ.

يىلان دەسلەپ يۇمشاق ئوتلۇقنى تاللايدۇ، مەلۇم ۋاقىت ئوت-چۆپ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرىدۇ. كېيىن ئوقيادەك ئىككى-ئۈچ قېتىم كېرىلىدۇ، توختاپ يەنە كېرىلىدۇ، توختاپ، ئاخىرىدا

خېلى ئۇزاققىچە كېرىلىدۇ. ئاندىن توپتەك تۈگۈلۈپ يەنە يېشىلىدۇ. شۇ چاغدا يىلان كۆپۈپ كېتىدۇ. ئۇزۇن تېرىسىنى باشقا يەرگە — يۇلغۇننىڭ تۈۋىگە تاشلايدۇ. تېرىسىنى تاشلىغاندىن كېيىن ئالاقزادە بولۇپ قورقۇپ كېتىدۇ، نېمە قىلىشىنى، نەگە مېڭىشىنى بىلمەي، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا ئايلىنىپ يۈرىدۇ. مەنمۇ ئەسكەرلىكتىن قايتىپ كېلىپ بىر يىلغىچە قوللىرىمنى نەگە قويۇشۇمنى بىلمەي يۈرگەنىدىم، ھازىرمۇ ھەر كۈنى تۇرۇش سىگنالى بېرىلىدىغان چاغدا ئويغىنىپ كېتىمەن.

— پادىچى: مەمەت ئاۋاق، مەمەت ئاۋاق، نەگە بارىسەن، نەگە؟ — دەپ ۋارقىراپ قالدى. بۇنى ئۆز قۇلىقىم بىلەن ئاڭلىدىم.

— شاكىلىدىن ئايرىلسا ھەممە تونۇۋالىدۇ. سېنىڭ مەمەت ئاۋاقلىقىڭنى بىلىپ ۋارقىرايدۇ ـ دە.

— نەدىن بىلىدۇ؟

— بىلىدۇ ـ دە، قېنى، سۆزلە !

— فىرات دەپ ئاتىلىدىغان دەريا بويىغا كەلدىم، ياپيېشىل مۇخلار لەيلەپ ئاقىدىكەن، ئەتىياز، ياز ئايلىرىدا خۇددى دېڭىزغا ئوخشاش كۆپۈكلىنىپ كېتىدىكەن. يېزا فىرات دەرياسىنىڭ ياقىسىغا، يېشىل قىيالىق تاغنىڭ تۈۋىگە جايلاشقانىكەن، سوقما تاملارنىڭ ئۈستى يېشىل چىم. ئۇچرىغانلارلا سورايتتى:

— ئېتىڭ نېمە؟

— قارامىستىك.

— پادىچىمۇسەن؟

— ھەئە !

— قەيەرلىكسەن؟

— ئۇزۇن يايلىلىق.

— ئۇزۇن يايلىنىڭ ئوت ـ چۆپى ئەڭ بولۇق بولىدۇ، ئوت ـ چۆپى ئەڭ ياخشى يەرلەرنىڭ بىرى ئورپا، بىرى بولسا ئۇزۇن يايلا، ئۇزۇن يايلىنىڭ ئوتى سېمىز، بولۇپمۇ قىزغۇچ غوللۇق

ئوت ـ چۆپلەر كارامەت ـ دە.

سورىغانلارغىلا ئېتىم قارامىستىك دېدىم.

بىر يېزىدا چوڭ توي بولدى. تويدا ئادەملەر بىر ـ بىرىگە تۇتاشقان قوش تېرەكنىڭ ئۈستىگە ئېسىپ قويغان مۇشتۇمچىلىك گۈللۈك كومزەككە ئوق ئېتىشاتتى. يېزىدىكى ياش ـ قېرىنىڭ ھەممىسى — ئەسكەرلىككە بارغىنى، قاراقچىلىق قىلغىنى، ئۇستا مەرگەنلىرى بۇ كىچىككىنە كومزەكنى ئېتىپ چۇشۇرۇپ توي سوۋغىسىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى. ناھايىتى كۆپ ئوق ئېتىلغان بولسىمۇ كومزەككە تەگمىدى. ھەممىسىنىڭ ئاچچىقلىرى كېلىپ، تىت ـ تىت بولۇشاتتى ھەم خىجىللىقتا ئوڭايسىزلىناتتى. كومزەك بەك كىچىك بولغاچقىمۇ، ئوق تەگمەيتتى، كومزەكنى ئېتىپ چۈشۈرەلمەسلىك توي ئۈچۈن چوڭ بەختسىزلىك بولاتتى. ھەممە كۆز كومزەكتە، تويلۇق كىيىمىدىكى كېلىننىڭ، يىگىتنىڭ، يېزىدىكى قىزلارنىڭ، ياش ئاياللارنىڭ جىمىسىنىڭ كۆزى ... كومزەكنىڭ ئەتراپىدىن ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۆچۈشاتتى، كومزەكنىڭ نەقىشلىرى ئولتۇرۇۋاتقان قۇياشنىڭ ئاخىرقى نۇرلىرىدا چاقناپ تۇراتتى.

ئۆز ـ ئۆزۈمگە: سال، چاپىنىڭنى، بىر بۇلۇڭدا شۇمشىيىپ يۈرمە، ھېچكىم چىرايىڭغا قارىمايدۇ. مۇشتۇمدەكلا ئادەمسەن، قورقۇشتىن كۆزلىرىڭ ئاغمىخانىنىڭ كۆزىدەك پىرىلداپ قالغاندۇ، ئۇستۇڭدىكى كىيىمىڭنى سال، پادىچى مەمەت، پادىچى مىستىك ! دەيتتىم.

بىر يىگىتنىڭ قولىدىن گېرمانكىنى ئالدىم، يىگىت ماڭا ھومىيىپ قارىدى. مەيداندىكى جىمىكى ئەر ھومىيىپ قاراشقا باشلىدى، قىزلار ـ ئاياللار كۈلۈشەتتى، پۇت ـ قولۇم تىترەشكە باشلىدى، خۇددى قولۇمدىن مىلتىق ئۇچۇپ كېتىدىغاندەكلا بىلىنەتتى. چەنلەپ تۇرۇپ ئېتىۋەتتىم، كومزەك چۈشتى.

— ئېتىڭ نېمە؟

— قارامىستىك.

كىشىلەر مەمەت ئاۋاق دېدى، ئۇلار تونۇدى، سەن قارامىستىك دېگىنىڭ بىلەن ئۇلار مەمەت ئاۋاق دەيتتى، ئۇ يەردىنمۇ قېچىپ كەتتىڭ، يەككە ـ يېگانە تەمتىرەپ يۈردۈڭ. جىمىكى ئادەم ھەممە قىلمىشىڭنى بىلىدۇ. ئاناڭنىڭ ئۆلۈمىنى، خەدىچەنىڭ ئېتىلىپ كەتكىنىنى، ئاسىم چاۋۇشنىڭ سېنى غاردا تۇتۇۋېلىپ يەنە قويۇپ بەرگىنىنى، ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرگىنىڭنى، مۇسلىم باينىڭ چېدىرىدا ئېتىڭنى، قورالىرىڭنى تاشلاپ قاچقىنىڭنى، ھەممىنىلا بىلىدۇ، چېقىرتىكەنلىكنىڭ كۆيۈپ كەتكىنىنى، ئاقتۇزلۇ يېزىسىنى، رەجەپ چاۋۇشنىمۇ. ھەممە كىشى ھەممە ئىشتىن خەۋەردار، شۇنداقمۇ؟

— مەمەت ئاۋاق، مەمەت ئاۋاق، تىك چوققىلاردىكى بۈغىلارنىڭ ئوۋچىسى مەمەت ئاۋاق.

تۇم قاراڭغۇ، سىم ـ سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى. فىرات دەرياسى تىپتىنچ، ئازراقمۇ شامال يوق. كېچە ئىسسىق، شۇڭا يامغۇردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى. ئۇ يېشىنىپ سۇغا كىردى. كىيىملىرىنى سول قولىغا ئېلىپ ئوڭ قولى بىلەن ئۈزەتتى. بىر سائەت، ئىككى سائەت، ئىشقىلىپ، فىرات دەرياسى بىلەن ئېلىشتى. نېرىقى قىرغاققا چىققاندا تاڭ يورۇشقا باشلىغانىدى. ھېرىپ تۈگەشكەنىدى. ئۈستىبېشىدىكى سۇدىن، ئاغرىۋاتقان بەدىنىدىن، سوزۇلۇپ ياتقان قۇمدىن قىياقنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. ئۇ كىيىنىپ يولغا چۈشتى.

بارغانلا يېزىدا ئۇنى تونۇشاتتى، بىر يەردە بىر ئايدىن ئارتۇق تۇرالمايتتى. بىر يېزىغا بارغاندا مەن مەمەت ئاۋاق دېيىشكە ئۇنىمىدى. خۇدا ھەققى، ئىللا ـ بىللا، مەن مەمەت ئاۋاق دەپ قەسەم ئىچسىمۇ ھېچكىم ئىشەنمىدى. يېزىدىكىلەر ئۇنى شۇنچىلىك مازاق قىلىشتىكى، ئاخىر كېتىشكە مەجبۇر بولدى. يەنە قاراڭغۇ يامغۇرلۇق كېچە.

— ئېتىڭنى ئېيتقىنا؟

— ئېتىم قارامىستىك.

— ھا ـ ھا ـ ھا! مەمەت ئاۋاق قارامىستىكمۇ؟

نېمە ئامال بار، بالام، تۇمانلىق فىرات دەرياسى بويلىرىدىكى بۈركۈتتەك دەرسىم كۈردلىرىنىڭ ئىچىدە، تۇپراقلىرى ئاق بىرەجىك تۈركمەنلىرىنىڭ ئارىسىدا سېنى تونۇمايدىغىنى يوق. سېنى تۇتۇۋېلىپ زالىم ھۆكۈمەتنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ، ئۇلار سەندىن ئابدى ئاغىنىڭ خۇنىنى تۆلىتىۋالىدۇ. ئەمدى خەدىچەنىڭ خۇنى، ئاناڭنىڭ، ئىرازىنىڭ، رىزانىڭ، رەجەپ چاۋۇشنىڭ خۇنلىرىچۇ؟ ئۇلارنىڭ خۇنىنى كىم تۆلىتىپ بېرىدۇ؟ ھۆكۈمەت ئۇلارنىڭ خۇنىنى ئېلىپ بېرەتتىمۇ، ئابدى ئاغىنىڭ خۇنىنى ساڭا تۆلىتىدۇ تېخى. بۇ دۇنيادا سېنى تونۇمايدىغان ئادەم يوق. جاھاننىڭ ئىشلىرى مۇشۇنداق. سېنىڭ كۆزۈڭ تاغلاردا قالدى. سەن نەدە بولغىن، مەمەت ئاۋاق دېگەن نامىڭ ياقاڭنى قويۇپ بەرمەيدۇ.

قايتقىنىڭدا مۇسلىم باي بىلەن ئۇچراشقان بولساڭ ياخشى بولاتتى. مىلتىقىڭنى ئېلىش ئۈچۈن كېچىسى ئەمەس، كۈندۈزى بارغان بولساڭ بوپتىكەن. مۇسلىم باينىڭ چېدىرىدىن ئوغرىلىقچە مىلتىقىڭنى ئاچىققىنىڭ نېمىسى؟ مىلتىقىڭنىڭ ئۆزۈڭ قويغان يەردە تۇرغىنىنى كۆرگەنسەن. ئۆيدىكى ئاياللار سېنى ياخشى كۈتكەندۇ، سەن كەتكەندىن بېرى باي ئېتىڭغا ھېچكىمنى مىندۈرمىدى دېگەندۇ، مۇسلىم باي ھەرگىزمۇ ئېتىڭغا باشقا بىرىنى مىندۈرمەيدۇ. ئەگەر ئون يىل بارمىساڭ، ئون يىلغىچە ھېچكىممۇ قورالىڭغا قول تەگكۈزمىگەن بولاتتى. ئېتىمنى مۇسلىم بايغا قالدۇردۇم، مىنىپ ھۇزۇرلانسۇن دەپ ئويلىغانمىدىڭ؟ مۇسلىم باينى ئامانەت ئاتقا مىنىدۇ دەپ ئويلىغانمىدىڭ؟

— مەريەمچىل غولىغا يېتىپ كەلدىم. مىلتىق ئېتىۋېدىم، يېنىمغا تۆمۈر كەلدى. ئۇ ۋىجىككىنە، قورقماس، ئېسىل ئادەم. بىر پولكقا ئۆزى تەڭ كېلىدۇ. ئۇ يەردىن كايرانلىغا، دۈلدۈل

تېغىغا كەلدىم، يەر - زېمىنىنىڭ ھەممىسىلا ئەسكەر، ئەلى تېغىغا كەلسەم، ئۇ يەردىمۇ ئەسكەرلەر چۇمۇلىدەك يېغىپ كېتىپتۇ. بالىچاقىلىرى بىلەن ھەممە دېھقانلار بىكارغىلا ...

— ھىزارجىنى قورشىۋالغانلار، قىرىق پاي ئوق بىلەن ئۇنى ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتكەنلەر ئەسكەرلەر ئەمەس، دېھقانلار ... سېنى تۇتۇۋالغان بولسا خۇددى شۇنداق قىلغان بولاتتى. يا بوينۇڭغا ئارغامچا سالاتتى، يا قىرىق يېرىڭگە ئوق ئېتىپ ئەلگەكتەك قىلىۋېتەتتى. مەمەت ئاۋاق كەمبەغەللەرنىڭ دوستى ئىدى دېگەننى ئويلاپ ئولتۇرمايدۇ. ئۇلار ھەتتا يۈز بېشى پارۇخنى، يا بىرەر ھۆكۈمەت خادىمىنى تۇتۇۋالدىغان بولسا، ئۇلارغا ھىزارجى، مەمەت چوڭ كۆرگەندىن بەتتەر كۈنلەرنى سالىدۇ، بۇ ئىشنى ئويۇنچۇق قاتارىدا كۆرىدۇ. ئۇلار بىلىپ قېلىشى كېرەككى، سەن كۈچلۈكسەن ... بولمىسا تۈگەشكەن بولاتتىڭ.

— تاغدا ئۆزۈڭ يالغۇز قالدىڭ، شۇنداقمۇ؟ بۇ ئالەمدە يەككە - يېگانە بولۇپ قالدىڭ، يالغۇزلا قالدىڭ، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— يالغۇز قالدىم، ئوسمان ئاغا، يەككە - يېگانە، تىغ جانلا قالدىم.

قاراڭغۇلۇق قويۇقلاشتى، يامغۇرلۇق ئىللىق ۋە تۇمانلىق كېچە ...

10

ئوسمان چوڭ لەۋلىرىنى پۈرۈشتۈرەتتى، ئېغىلغا يەنە كىرىپ، يەنە چىقاتتى، ئۇزۇن قاشلىرىنى سىلاپ قوياتتى. ئەتراپىغا بىر نەرسە ئىزدەۋاتقاندەك قارايتتى، ئېڭىشىپ ئۆتۈكىنىڭ قونجىنى تارتىپ قوياتتى. ئېغىلغا كىرىپ ئاتنىڭ يالىنى سىلايتتى، مەمەت تەرەپكە مېڭىپ، ئۆزىنى مەجبۇرىي كۈلكىگە زورلاپ، يىغلامسىرىغان ئاۋازدا: «مەمەت بالام!» دەپ

قوياتتى. ئاۋازىدا بىر خىل ماتەم قايغۇسى، قاتتىق ئېچىنىش ھەسرىتى بار ئىدى.

تېخى كۈن چىقمىغان، ئەتراپ غۇۋا قاراڭغۇ ئىدى. كاللارنى يادىغا چىقارغانىدى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئۈستىدىكى قارا تۇمان ئاستا - ئاستا تارقالماقتا ئىدى. تورۇق ئات قىيا·تاشنىڭ ئۈستىدە گويا قاتۇرۇپ قويغاندەك قىمىر قىلماستىن تىك - مەزمۇت تۇراتتى.

مۇختار سەيپەلى بىر ئۆينىڭ كەينىدىن چىقىپ كەلدى. ئوسمان چوڭنىڭ قايغۇلۇق چىرايى ئېچىلىپ يەنە تۇرۇلدى. بىر ئازدىن كېيىن سەيپەلىنىڭ ئارقىسىدىن يېزا باشلىقى سەپچە كۆرۈندى. قولىدا ھەربىر غۇنچىسى قىزىلگۈلدەك چوڭلۇقتا ئېچىلغان بىر تۇتام نەرگىس گۈلى بار ئىدى.

— قەمەر ئانا، ساڭا نەرگىس گۈلى تېرىپ كەلدىم، مانا، — دېدى — دە، كالا سېغىۋاتقان قەمەر ئانىغا ئۇزارتتى. قەمەر ئانا خۇددى ياش قىزلاردەك قىزاردى ۋە تارتىنغاندەك:

— رەھمەت، سەپچە ئاغا، — دېدى كۈلۈمسىرەپ، — مېنى ئەسلەپسەن - دە ...

— بۇگۈن كېچە ئۇخلىمىدىم، سازلىقنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈردۈم. يوباز ئوغلىنىڭ تەلۋە ئېتى تۇزلەڭلىكتە توختىماي چېپىپ يۈردى، ئۇ يەردە نەرگىس گۈللىرى ئادەمنىڭ تىزىغا كېلىدۇ.

ئۇلار قاشا تۈۋىگە بېرىپ ئولتۇرۇشتى.

ئوسمان چوڭ غەزەپ بىلەن:

— ۋەدە بېرىشنى بەردىم، بىراق كەتمەيمەن، ئۇ ئاغا بولسا، كەينىدە ھۆكۈمەت تۇرسا نېمە بوپتۇ. مەنمۇ سەكسەن ياشقا كىرگەن قېرىمەن، مېنىڭمۇ ئارقامدا ... — دېدى ۋە سۆزىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمىدى، يەنە بىر قېتىم «مېنىڭ ئارقامدا ...» دېدى. ئۇ ئىچ - ئىچىدىن تىتىلدايتتى، ئوچۇق سۆزلىيەلمىگەنلىكى ئەلەم قىلاتتى، « مېنىڭمۇ ئارقامدا ئاللا

تائالا بار » دېيىش بىلەن مەمەت ياتقان ئويۇق تەرەپكە قارىدى، — بىزنىڭ ئارقىمىزدا كىمنىڭ بارلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. قەلەيچى جاجىسىنى قانداق يېگەن بولسا، ئەلى ساپامۇ شۇنداق يەيدۇ. بىز بۇ يەرگە كېلىپ ئورۇنلاشقاندا ئەلى ساپا تېخى ئانىسىنىڭ قورسىقىدىن چۈشمىگەن، بىزنىڭ ئارقىمىزدا ...

ئوسمان چوڭنىڭ چوڭ ئوغلى ھۇسام كەلدى، ئارقىدىن رەشىت كەلدى، دېھقانلار بىرلەپ - ئىككىلەپ ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كېلىشكە باشلىدى، ئاياللارمۇ كەلدى. ئۇلار ھېلىلا ساغقان سۈتنى ئىشىك تۈۋىگە قويغان قەمەر ئانىنى ئورىۋالدى. كېيىن قورۇنىڭ بىر بۇرجىكىگە بېرىپ گەپ - سۆز قىلماستىن ئولتۇرۇشتى.

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇراتتى، ۋارقىرايتتى، يەنە ئولتۇراتتى، جىم بولاتتى. بۆكىنى ئېلىپ بېشىدىكى بىر تۇتام چېچىنى قولىغا ئورايتتى. كېيىن ئاچچىق بىلەن بۆكىنى كىيەتتى، تاپانچىسىنى چىڭ قاماللايتتى.

— يوباز ئوغلىغا مىڭ لەنەت، ئۆزىنى كۆرسىتىپ، بىر ئات ئۈچۈن ئەلى ساپاغا ئىككى ئېغىز يامان گەپ دەۋېلىش بىلەن پۈتۈن يېزىنى سېتىۋەتتى. ئۇ ئىشنى باشقا ئاچىقالايتتىمۇ، شۇ يوباز ئوغلىغا مىڭ لەنەت! ئاخىر ئۆزى يېزىدىن قېچىپ كەتتى.

خاپىلىقتىن چىرايلىرى پۈرۈشۈپ كەتكەن دېھقانلار:

— لەنەت! — دېيىشتى.

— ئۇ، يېزىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىپ بىزنى يەنە بىر قېتىم يەرگە قاراتتى. بۇنىڭ بىلەن ئەلى ساپاغا جان كىرىپ قالدى، ئەمدى بىزنىڭ بېشىمىزدا ياڭاق چاقىدۇ.

— ئەلى ساپا بېشىمىزدا ياڭاق چاقىدۇ، — دېيىشتى ھەممىسى.

— يوباز ئوغلى يېزىغا قايتىپ كېلىشى كېرەك.

— باشقا چارە يوق، كېلىشى كېرەك، — دېيىشتى.

يېزا باشلىقى سەپچە شۇنداق دېدى:

— بۇرادەر ئوسمان، سەن يەنە بىر قېتىم ئەلى ساپا دېگەن چوشقىنىڭ يېنىغا بېرىپ باقساڭ قانداق، قېنى، نېمە دەيدىكىن.

— سەپچە ئاقساقال، سەنمۇ ئوسمان ئاغا بىلەن بىللە بارغىن، بىرنېمە دەر، — دېدى بىرنەچچە دېھقان.

— نېمە دەيتتى ئۇ، — دېدى ئوسمان چوڭ، — نېمە دەيتتى، يەنە بىزنى قورقۇتىدۇ، يېزىدىن چىقىپ كېتىڭلار دەيدۇ، سىلەر ئۈچۈن ئۇنداق قىلىپ بېرىمەن، مۇنداق قىلىپ بېرىمەن، دەيدۇ، يەنە يېزىدىن چىقامسىلەر؟ باشقا يەردىن بىر يېزا قۇرامسىلەر؟ دەپ سورايدۇ.

زەينەل توپىنىڭ ئەڭ بېشىدا، قەدىمكى يۇنان يېزىقى بىلەن نەقىشلەنگەن تۆت بۇرجەك ئاق مەرمەر تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى.

— بۇ يېزىدا بىزگە ياخشى كۈن يوق، — دېدى ئۇ، — بەش قېتىم گۇۋاھچىلارنى ئەكەلدۇق. ھاكىم، يۈزبېشىلارنىمۇ ئەكەلدۇق. ھەر قېتىمدا يېزىدىكى يەرلەر ئەلى ساپا باينىڭ ئىكەنلىكى ئىسپاتلاندى، يەنى ئۇلار ئىسپاتلاپ بېرىشتى.

كۆپچىلىكنىڭ بىرەرىمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ زەينەل تەرەپكە قارىمىدى، زەينەل سۆزىنى داۋام قىلدى:

— پايدىسىز ئىشتىن ۋاز كېچەيلى، ھەممە ئادەم چۇقۇر ئوۋانى تالىشىدۇ. ئەلى ساپانىڭ يېزىسىدىن چىقىپ كېتىپ، باشقا بىر يەردە مۇقىملىشىپ، ئۆزىمىز ئۈچۈن يۇرت قۇرايلى.

— ئاغزىڭنى يۇم، ئەبلەخ، ئىت! — دېدى ئوسمان چوڭ، — سەن ئەسلىي ئەلى ساپانىڭ ئىتىسەن.

— مېنى مۇنداق تىللىما، ئوسمان ئاغا، — دەپ خاپا بولدى زەينەل، — مەن ھېچكىمنىڭ ئىتى ئەمەسمەن. ئەمما، مەن ئېيتىپ قوياي، بۇ يەرلەر بۇنىڭدىن كېيىن بىزگە ئەسقاتمايدۇ. چۈنكى، ئۇنىڭ قولىدا يەر خېتى، ئارقىسىدا ھۆكۈمىتى، تاغدا قاراقچىسى، چوڭ يېزىدا تاغىسى، تۇغقىنى بار. ئەلى ساپا باي

بەربىر بىزنى بۇ يېزىدىن قوغلاپ چىقىرىدۇ، ئاخىر بىر كۈن قوغلاپ چىقىرىدۇ. بىز ۋاقىتنى قولدىن بەرمەستىن، باشقىلار چۈقۇر ئوۋانى بۆلۈشۈپ بولماستا ئۆزىمىزگە بىر يۇرت تېپىۋالايلى. ئەلى ساپا باينى گەپكە كىرگۈزەلمەيمىز. ئوسمان ئاغا، ئۆتكەندە ئۆزۈڭ: «بۇ يەرلەر بۇنىڭدىن كېيىن بىزگە ئەسقاتمايدۇ » دېمىگەنمىدىڭ؟ « ئەلى ساپا بىلەن سۆزلىشىپ، باشقا يەردىن ئۆزىمىزگە بىر يېزا قۇرۇۋالايلى » دېگەن ئۆزۈڭغۇ؟ «بۇ ئاناۋارزاغا ئەلى ساپا باينىڭ كۆزى چۈشكەنىكەن، بىز بۇ پاتقاقلىقنى، بۇ بەزگەك تارقىتىدىغان بالا - قازا يەرنى تاشلاپ، ئانارلىق مەمەت يېزىسىنىڭ ئەتراپىغا، تاغ ئېتەكلىرىگە كېتەيلى » دېگەن گەپنى قىلمىغانمىدىڭ؟

— سەن شۇنداق دېگەنىدىڭ ئوسمان، هازىر نېمىشقا گېپىڭدىن يېنىۋالىسەن؟ — دەپ زەينەلگە يان باستى سەپچە ئاقساقال.

ئۇزۇنتۇرا ئارىپ تاز تاياق بىلەن توپىغا ئاجايىپ سىزىقلارنى سىزىپ ئولتۇراتتى.

— ئوسمان ئاغا، — دېدى ئۇ، — راستىنى ئېيتساق، دېگەنلىرىڭ بىر - بىرىگە زىت. يا بۇ يېزىدىن چىقىپ كېتەيلى، يا بولمىسا چىڭ تۇرايلى. يىللاردىن بېرى ئىككىلىنىپ يۈرۈپ ئۆلۈپ تۈگەۋاتىمىز. دېھقانلارنىڭ يېرىمى دېگۈدەك تاكى تاشدوملۇ قەلئەسى تەرەپلەرگىچە كېتىپ قالدى، شورلۇق يەرلەردە كۈن ئۆتكۈزۈۋاتىدۇ. بۈگۈن دېگىنىمىز ئەتە دېگىنىمىزگە ئوخشىمايۋاتىدۇ.

— ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىغا ئىككىمىز بارىمىز، يەنە بىر قېتىم سۆزلىشىپ كۆرىمىز، — دېدى مۇختار سەيپەلى، — بۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىش كېرەك. ئارىسالدىلىق بىزنى مۇشۇ كۈنگە قويدى.

ئوسمان چوڭ هاسىراپ كەتتى. ئۇ خېلىلا خاپا ئىدى. غاڭزىسىنى تۇتاشتۇردى، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇ چەتتىن - بۇ

چەتكە مېڭىشقا باشلىدى:

— ئەلى ساپا هۆكۈمەت بىلەن بىرلىشىۋالدى. ئۈستىمىزدىكى زۇلۇم كۈچەيگەنسېرى بىزمۇ هالىمىزدىن كەتتۇق. قەلەيچى ئۆلگەندىن كېيىن بېشىمىزدىكى قارا بۇلۇت تارقاپ كەتتى دەپ ئويلىدۇق. شۇنداق ئەمەسمۇ؟ بىراق شۇنىڭ بىلەن توختاپ قالمىدى، بەلكى بېشىمىزغا مىڭ تۈرلۈك بالا - قازانى كەلتۈردى. ئۈمىدلىرىم يوققا چىققاندىن كېيىن كېتەيلى دېدىم. قەلەيچى ئۆلگەندىن كېيىن ئالدىمىزغا بۇ زۇلۇم تېغىنى — هۆكۈمەتنى تىكلەپ قويدى. هۆكۈمەتنىڭ قولى ئۇزۇن، مەغرىبتىن مەشرىققە يېتىدۇ. بىزنىڭ قولىمىز هېچنېمىگە يەتمىسە، مەن قانداق قىلاي، ئىلاجىم قانچە؟ شۇڭا بۇ يەرنى تاشلاپ كېتەيلى دېگەنىدىم. سېرىق نەرگىس گۈللەر، سۆسۈن يالپۇزلار ئۈزەڭگىگە تېگىپ تۇرىدىغان، بىر تال ئۇرۇقتىن مىڭ تال مايسا ئۈنىدىغان، ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قالغان بۇ يەرلىرىمىزنى تاشلاپ كەتمەكتىن باشقا ئىلاجىمىز يوق ئىدى. يېزىدىن قېچىپ كەتكەنلەرنىڭ بىر قىسمى قورقۇقانلىقلىرى ئۈچۈن، بىر قىسمى ئۈمىدسىزلەنگىنى، بىزار بولغىنى ئۈچۈن كەتتى. پەقەت قىسمەنلىرىگە ئەلى ساپا باي ئازراقلا پۇل بەردى، بەزىلەر بولسا بۇ يەردىن كېتىپ ئاجايىپ ياخشى يەرلەرگە ئورۇنلىشىمىز دەپ ئويلاشتى. هازىر ئەھۋال باشقىچە. سىلەرنىڭ خەۋىرىڭلار يوقتۇ بەلكىم، چۇقۇر ئوۋادا بىز بېرىپ ئورۇنلاشقۇدەك بىر غېرىچ يەرمۇ قالمىدى، ئىشلار ئۆزگىرىپ كەتتى، ئاجايىپ ئۆزگەردى.

هۇسام دادىسىنىڭ ئاچچىقىنى ئۆزىدىن چىقىرىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ:

— نېمە ئۆزگەردى، دادا؟ — دەپ سورىدى، — تۈنۈگۈن ئەلى ساپا يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيىنى بۇزۇپ، بىچارىنى سۈرگۈن قىلىۋەتمىدىمۇ؟ ژاندارمىلار ئاشۇ يوباز ئوغلىنى خالىغىنىچە ئۇرۇپ، قان سىيدۈرمىدىمۇ؟ دادا، زادى نېمە ئۆزگەردى؟ يوباز

ئوغلىنى يېزىغا ئەكېلەلىسەڭ ئەكەلگىنە قېنى، ئەلى ساپا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن ...

ئۇ، دادىسىدىن تىل ئىشىتىمەن دەپ ئويلىغانىدى، بىراق دادىسى تىللىمىدى ھەم خاپىمۇ بولمىدى، گەپمۇ قىلمىدى. موخوركىسىنى پۇرقىرىتىپ چېكىپ، دېھقانلارنىڭ يۈزىگە بىرمۇ - بىر قاراپ تۇرۇپ قالدى. ئۇ، دېھقانلارنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ، ئۆزىچە بىرنېمىلەرنى ئىزدىگەندەك قىلاتتى. كېيىن قاشانىڭ تۈۋىدىن بىر تۇپ چاققاق ئوتنى يۇلۇۋېلىپ سىقىملىدى يەنە يەرگە تاشلىدى. ئۇنىڭ گويا ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەۋاتقاندەك چىرايى بىر ئېچىلىپ، بىر تۇتۇلاتتى. لەۋلىرى، ساقاللىرى تىترەيتتى. قېلىن قاشلىرى ئاستىدىكى كىچىك كۆك كۆزلىرى بىر ئېچىلىپ، بىر يۇمۇلاتتى. ئۇنىڭ چەكسىز ئارىسالدىلىق ئىچىدە ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. سۆزلەشكە تەمشىلەتتى - يۇ، يەنە توختاپ قالاتتى. بۇ يەرگە توپلاشقانلار ئوسمان چوڭنىڭ تىلىنىڭ ئۇچىدا بىر گەپ بارلىقىنى سېزەتتى، ئەمما زادى نېمە؟ ھەممىلا ئادەم ئوسمان چوڭنىڭ تىلىنىڭ ئاستىدىكى سۆزىنى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتەتتى.

ئاخىر ئوسمان چوڭ پاڭخىدە يېرىلدى:

— ئۇ ئىتنىڭ ئالدىغا بارمايمەن. بىزنى يېزىمىزدىن قانداق قوغلىماقچى بولسا، شۇنداق قوغلاپ چىقارسۇن. نېمە قىلغۇسى كەلسە، قىلىپ باقسۇن. ئۇنىڭ كەينىدە ھۆكۈمىتى، قاراقچىسى بولسا، بىزنىڭ ئارقىمىزدىمۇ ... بار.

— بىزنىڭ كەينىمىزدە كىم بار؟ — دەپ سورىدى بىرى.

ئوسمان چوڭ تىك تۇردى، مۈكچەيگەن بېلىنى رۇسلاپ، غەزەپ بىلەن « بار !» دەپ ۋارقىرىدى.

ئۇ يەنە مېڭىشقا باشلىدى. ئۇ ئىككىلىنەتتى، بارغانسېرى ھارغىنلىق ھېس قىلاتتى. قېرىلىق يەتكەن ۋۇجۇدى بۇ جىددىيلىكلەرنى يېڭەلمەيتتى.

كېيىن پۈتىنى كېرىپ قەددىنى رۇسلىدى، ئوڭ قولىنى

بېلىگە تىرىدى. ئۇ كۈلۈمسىرىدى. بىردىن يۈزى قارىداپ كەتتى، بىرئازدىن كېيىن يەنە كۈلۈمسىرىدى.

— بىر تاغ چوققىسى بار ئىكەن، — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئۇ، — چەكسىز سوزۇلغان قاپ تاغلىرىنىڭ ئېغىزى، قاپقاراڭغۇ ئىكەن، يولۇچىلار بۇ يەرگە كەلگەندە ئادىشىپ قاپتۇ. ھېچ يەردىن بىرەر يورۇقلۇق كۆرۈنمەپتۇ. تاڭمۇ زادىلا ئاتماي كېتىپتۇ. قاپ تاغلىرى گۈمبۈرلەپ ئاۋاز چىقارغۇدەك، بىراق يەنىلا تاڭ ئاتماپتۇ، يولۇچىلار قاراڭغۇدا يول تاپالماپتۇ. قويۇق قاراڭغۇلۇقتا نەپەسمۇ ئالالماي قاپتۇ. ئۇلار بۇ قاپ تاغلىرىدا تاڭ ئاتمايدىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلاپ ئۈمىدلىرىنى ئۈزۈپتۇ. قويۇق قاراڭغۇلۇقتا يولنى تاپالماي تۇرۇشۇپ قاپتۇ. ئۇلارنى قىرىق بىر قاراقچى قوغلاپ كېلىۋاتقانىكەن. ئۇلار بۇ قاراڭغۇلۇقتا تاغقا ئۇسۇپتۇ، قاتتىق ئۇسۇپتۇ. خۇددى بىزگە ئوخشاش، ئەمدى قاپ تاغلىرىدا تۇرمايلى، دېيىشىپتۇ.

دېھقانلار ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى، سۆزىنىڭ ئاخىرى نېمىگە بېرىپ تاقىلىدىغانلىقىنى كۈتۈشۈپ، قۇلاقلىرى دىڭ ئىدى. ئاياللار ئارىسىدا كۇسۇرلاشلار باشلاندى. ئەمدى ئوسمان چوڭ سۆزىنى نېمىگە باغلاپ، نەدە چۈشۈرۈشنى بىلەلمەيتتى، قاپ تاغلىرى ... قاپ تېغى ... قاپ تېغىدىكى قىلىچ كېسەلمەيدىغان قاراڭغۇلۇق دەيتتى، يەنە تاشتەك ئېغىر مۇدھىش قاراڭغۇلۇق ئۇلارنىڭ مۇرىسىدىن بېسىپ تۇراتتى، خۇددى بىزدەك ... دەيتتى، سۆزىنىڭ باش - ئايىغى يوق ئىدى.

ئۇ ئاخىر ھېرىپ كەتتى.

— ئەنە شۇ قاراڭغۇلۇققا يورۇقلۇق چۈشتى، شۇنىڭ بىلەن قاپ تاغلىرىدىكى يولۇچىلار يولىنى تېپىۋالدى، قاراڭغۇلۇقنى بۆسۈپ ئۆتتى. بىزنىڭ قاراڭغۇلۇقىمىزغىمۇ يورۇقلۇق چۈشتى، — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى.

ئۇ چوڭقۇر نەپەس ئالدى.

— سۆزۈم مۇشۇنچىلىك. ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىغا بارمايمەن،

باردىغانلار بارسۇن، ئەمما مەن بارمايمەن ... چۈنكى بۇ قاراڭغۇلۇقتا ... — ئۇ كالپۇكلىرىنى يالاپ قويدى، — چۈنكى يورۇقلۇق چۈشتى، كېچىمىز كۈندۈز بولدى.

سەپچە ئاقساقال يېنىدىكى ھۇسامنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ:

— ئوغلۇم ھۇسام، داداڭ خېلىلا قېرىپ قاپتۇ، نېمىلەرنى دەۋاتىدۇ، ئۇقتۇڭمۇ؟ — دېدى.

— ھېچ نەرسىنى ئۇقالمىدىم، تاغا، — دېدى ئۇ، — خېلىدىن بېرى دادامغا بىر ئىش بولدى، بىچارە بەكلا قېرىپ قالدى.

دېھقانلار نېمە قىلىشنى بىلمەستىن تۇرۇشتى. ئاندىن بىرلەپ ـ ئىككىلەپ مېڭىشقا باشلىدى.

ئوسمان چوڭ ئەڭ ئاخىرقى سۆزىنى ئېيتتى:

— بېرىپ ئۆزىنى باي دەپ ئاتايدىغان ئەلى ئىتقا ئېيتىڭلار، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشمەيمەن، كېلىدىغان بولسا كۆرىدىغىنى بار، بېرىپ مۇشۇ سۆزلەرنى يەتكۈزۈڭلار.

ئۇ ئۆيىگە قايتىپ كىرىپ ئىشىكنى قاتتىق ياپتى ـ دە، مەمەتنىڭ يېنىغا يۈگۈردى.

— دېگەنلىرىمنى ئاڭلىدىڭمۇ، بالام؟ — دەپ سورىدى.

— ئاڭلىدىم، ئوسمان تاغا.

— ناھايىتى ئوبدان سۆزلىدىم، شۇنداقمۇ؟

— بەك ئوبدان !

— قاراڭغۇلۇقتا چۈشكەن يورۇقلۇقنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلگەندۇ؟

— كىم بىلىدۇ؟ بەلكى ئۇققاندۇ، — دېدى مەمەت چوڭقۇر تىنىپ.

11

ئوسمان چوڭ ئوق ئاۋازىنى ئاڭلاش بىلەن ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى، ئاندىن ھويلىغا چىقتى. ئوق ئاۋازلىرى خۇددى

مۆلدۈر ياغقاندەك ئاڭلىناتتى. يېزىدا چېپىپ يۈرگەن ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەشلىرى ھەم قوشۇلاتتى. بىر ئازدىن كېيىن ئوق ئاۋازلىرى ئەۋجىگە چىقتى. ئارقىدىنلا ئوسمان چوڭنىڭ ئالدىدىكى خەت ئويۇلغان ئاق تاشنىڭ يېنىدىن جاۋابەن بەش پاي ئوق ئېتىلدى. ئالدىغىلا كېلىپ چۈشكەن ئوقلاردىن ئۈركۈپ كەينىگە ئۈچ قەدەم چېكىنگەن ئوسمان چوڭ:

— مەمەت بالام، سەنمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى، — مېنى ئەجەبمۇ قورقۇتۇۋەتتىڭ.

مەمەت ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس بىر ئاۋازدا:

— مەن، ئوسمان تاغا، — دەپ جاۋاب بەردى.

— چاپسان ئۆيگە كىر. مەندىن بىسوراق تالاغا چىققۇچى بولما. يېزىنى توپقا تۇتسىمۇ كارىڭ بولمىسۇن. كۆڭلۈڭنى بۇزما ! بولامدۇ بالام؟ تېخى سېنىڭ نۆۋىتىڭ كەلمىدى.

مەمەت ئاق تاشنىڭ يېنىدىن قوپۇپ ئۆيگە ماڭدى. ئوسمان چوڭ ئۇنىڭ كەينىدىن ۋارقىرىدى:

— ئۇدۇل ئويۇققا كىر ـ دە، راھەتلىنىپ ئۇخلىغىن ...

ئۇ، مەمەتكە قىزغىن مۇھەببەت ۋە ئىچ ئاغرىتىش تۇيغۇسىدا « بۇ بىچارە ئەتىدىن كەچكىچە كىچىككىنە ئويۇقنىڭ ئىچىدىلا ياتىدۇ، ئۆيۈم ئۇنىڭغا تۈرمە بولدى. مېنىڭ شۇڭقارىم — مەمىتىم ئۆيۈمگە مېھمان بولۇپ كەلسە، بۇ كۈتۈۋېلىشىمغا قاراڭلار. بۆرە قېرىسا ئىتقا ئويۇنچۇق بولامدۇ، بۆرە قېرىسا ئىت بولۇپ قالىدىكەن، ئىت. ھەي ئوسمان چوڭ، نېمىمۇ دېگۈلۈك، مەمەت ئاۋاقنى — تاغلارنىڭ بۈركۈتىنى، شۇڭقارىڭنى بەكمۇ قالتىس كۈتۈۋالدىڭ. مۇشۇمۇ ئىشمۇ؟ خۇدا ئۆزى كەچۈرسۇن. يىگىرمە يىل بۇرۇن بولسىدى، سەن بۇ بالاڭنى، شۇڭقارىڭنى مۇنداق مېھمان قىلماس ئىدىڭ، بۆرىلەر ... ئىت ... خۇدايىم ئۆزى كەچۈرسۇن » دېگەنلەرنى ئويلايتتى.

ئۇ كۆز يېشىنى سۈرتتى. ئاتلىقلار يېزىنىڭ ئەتراپىدا توختىماي چېپىپ يۈرەتتى. تۇرۇپ ـ تۇرۇپ يېزىغا قارىتىپ ئوق

ئېتىپ قوياتتى. ئەتراپ قاراڭغۇ، سىم - سىم يامغۇر يېغىۋاتاتتى.

ئۇ ئۆيگە يېنىپ كىردى. قەمەر ئانا ئوچاققا ئوت يېقىپ، ئوچاق بېشىدىلا مۈكچىيىپ ئولتۇراتتى.

— يۈرىكىڭ سىقىلىپ كەتتىمۇ، قەمەر، مۈكچىيىپ كېتىپسەنغۇ؟

— بۇ نېمە ئىش، ئوسمان، بېشىمىزغا نېمىلەر كېلىۋاتىدۇ؟

— ئەلى دېھقانلارنى قورقۇتماقچى بولۇۋاتىدۇ. بۇ ئۇنىڭ كونا ھۈنىرى، ئەمدى نېمە قىلاركىن؟

— دېھقانلار نېمە قىلىۋاتىدۇ؟

— ئۇخلاۋاتىدۇ، ھېچبىر شەپە يوق.

ئوسمان چوڭ كىيىندى، ئوچاق بېشىدا ئولتۇرۇپ تاپانچىسىنى ئوقلىدى.

— قەمەر، — دېدى ئۇ خۇددى يىگىتلەردەك قىياپەتتە، — تاپانچىغا ئوق توشقۇزدۇم. كىمگە نېسىپ بولۇشىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. بۇ ياندىن كىرىپ، ئۇ ياندىن چىقىدۇ. ئالدىمغا كەلگەننىڭ ھالىغا ۋاي! ۋاي دېگىنە، ۋاي، قەمەر! قارىغىنا، قولۇممۇ تىترىمەيدۇ.

تاپانچا تۇتقان ئوڭ قولىنى سوزۇپ، بىر كۆزىنى قىستى ۋە چەنلەشكە باشلىدى. ھەقىقەتەنمۇ قولى تىترىمەيتتى. ئەمدى يېقىنلا يەردىن، ئۆينىڭ كەينىدىنلا ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى.

— يېزىغا كىرىشتى، — دېدى - دە، سىرتقا يۈگۈردى.

تالا قاپقاراڭغۇ، يېزىنىڭ ئىچىدە ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەشلىرى، كىشنىشى ئاڭلىناتتى. بىر پەس ئاتلارنىڭ ئاياغ تاۋۇشى پەسەيدى - دە، ئوقلار مۆلدۈردەك قۇيۇۋەتتى، يامغۇرمۇ شارقىراپ يېغىشقا باشلىدى.

ئوسمان چوڭ: «بىزنىڭ ھويلىدا بولمايدۇ، — دەپ ئويلايتتى، — بۇ ئىتلارنىڭ بىرىنى ئاتىدىغان بولسام، ژاندارمىلار ئۆيگە ئوت قويۇۋېتىدۇ. ئالتۇننى يوق قىلىسەن، ئوسمان چوڭ، ھەي ئوسمان

قېرى، مەمەت ئاۋاقنى قالتىس مېھمان قىلدۇق - دە، بىچارىنى ئويۇققا سولاپ قويدۇق، بۇنى ئاز دەپ، ژاندارمىلارغا تۇتۇپ بېرىپ ھەممە ئىشنى تۈگەتكۈلۈكمۇ؟!»

ئۇ ھويلىسىدىن چىقىپ ئوغلى ھۈسامنىڭ ھويلىسىغا كىردى. «ئۇ ئىتلارنى بۇ يەردە ئاتسام، ھۈسامنىڭ ئۆيىنى ئىزدەيدۇ، ئاندىن مېنىڭ ئۆيۈمگىمۇ كىرىدۇ» دەپ ئويلىدى. ئۇ ئارىتام قوشنىسى كەرىم كۈردنىڭ ھويلىسىغا كىردى. ئاتلىقلار يېزا كوچىسىدىن چېپىپ كېلىشىۋاتاتتى. ئوسمان چوڭ بىر تاشنىڭ كەينىگە ئۆتۈپ تاپانچىسىنى كوچىغا قاراتتى. ئۇ ساقلاپ ئولتۇردى، كۆڭلىدە بىر ئىشەنچ بار ئىدى. «ئەگەر شۇلاردىن بىرىنى ئۆلتۈرسەم، ئاۋىقىم، شۇ بالام قانچە خۇش بولۇپ كېتەر. ئوسمان تاغىسىنىڭ قېرىغاندا ئىت بولۇپ كەتمىگىنىنى بىلىۋالىدۇ. بۆرىلەرنىڭ ھەممىسىلا ئىت بولۇپ كەتمەس، باتۇر بۆرە قېرىغاندىمۇ يەنىلا باتۇرلۇقىدىن قالمايدۇ. خەپ ئالدىمدىن بىرى ئۆتسۇن قېنى ... — دەپ ئويلايتتى، — يېزىغا ئات چاپتۇرۇپ كىرگىنىنىڭ ئانىسىنى كۆزىگە كۆرسىتىمەن. يېزىنى ئوققا تۇتقىنى ئۈچۈن كۆرىدىغىنىنى كۆرسىتىمەن.»

كەرىم كۈردنىڭ ئۆگزىسىدىن ئوقلار ۋىژىلداپ ئۆتۈشكە باشلىدى، ئاتلارنىڭ ئاياغ تاۋۇشى يېقىنلىشىشقا باشلىدى.

— ۋاي ئاناڭنى، باشقا كوچىغا كىرىپ كەتكىنىنى قارا، — دەپ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ئوسمان چوڭ.

ئاتلارنىڭ ئاياغ تاۋۇشلىرى بېسىقتى. ئوق ئاۋازلىرىمۇ جىمىپ، يېزا چوڭقۇر جىمجىتلىققا چۆمدى. ئوسمان چوڭ ئەتراپىغا قۇلاق سالدى، ھېچ يەردىن بىرەر شەپە، يا بىرەر ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. «ھەي بۇرادەر، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆلگەن ئوخشايدۇ. يا تومۇرىدىكى قان قېتىپ قالدىمۇ؟! تاڭ ئېتىپ قالسا ھېچبىرىنى تۇتقىلى بولمايدۇ. يېزىنى تاشلاپ قاچىدۇ. ۋايۋاي يېزىسى، سېرىق نەرگىسلىك، سۆسۈن يالپۇزلۇق يۇرتۇم بوشاپلا قالىدۇ. ۋاي بۇ نېمە ئىشتۇ؟ ھېچبىر ئاۋاز يوققۇ؟

ئۇلار ئۆلگەن ئوخشايدۇ. ئۇلار ئاۋىقىمنىڭ يېزىدا ئىكەنلىكىنى بىلگەن بولسىدى، ئۆزلىرىنى قويار جاي تاپالماس ئىدى. ھەي ي ... يا ئەلى ساپا ئاڭلىمىدى، يا بىر ئىش بولمىدى، بىر بىلگەن بولسىدى ... — ئۇ ئۆزىچە كۈلۈپ كەتتى، — بۇ ئىتلارغا نېمە بولغاندۇ؟ ئېسىل كىيىملىرىم ھۆل بولۇپ كەتتى - دە. ئۇلار كەلگەن بولسا بىر ئېلىشىپ باققان بولساق. ئەجەبا ئۇلار يېزىنى تاشلاپ كەتكەنمىدۇ؟ ياق، ئۇلار كېتىپ قالمايدۇ، تاڭ ئاتقۇچە كەتمەيدۇ» دەپ ئويلايتتى.

بىر دەمدىن كېيىن ئوق ئاۋازى، ئاتلارنىڭ كىشنىشى يەنە ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئات چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقانلارنىڭ قارىسى ئوسمان چوڭنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈشكە باشلىدى. ئاتلىقلار شۇ قەدەر تېز ئۆتەتتىكى ئوسمان چوڭ ئېتىشقا ئۈلگۈرەلمىدى. ئۇنىڭ قولى، پۈتۈن بەدىنى تىترەيتتى. « يەنە كېلىشىدۇ » دەپ ئۆزىنى باستى، ئاز ئۆتمەي ئويلىغىنىدەك بولدى. ئاتلارنىڭ قارىسى دەل ئالدىغا كەلگەندە ئۇ ئورنىدىن تۇردى - دە، تاپانچىنىڭ تەپكىسىنى بېسىۋەتتى. بۇ دەھشەتلىك تاپانچا ئاۋازىغا ئۇلاپلا قاراڭغۇلۇقنى يارغۇدەك قاتتىق ۋارقىراش ئاڭلاندى، ئاتلىقلار يېزىدىن قېچىشقا باشلىدى. ئوسمان چوڭ ئاتقان ئاتلىقنىڭ ۋارقىرىشى يىراقتىن — پاتقاقلىقتىن ئاڭلىناتتى.

خۇشال ھالدا ئۆيگە كىرگەن ئوسمان چوڭ كىيىنىپ، قورال - ياراغلىرىنى ئېسىۋالغان، ئورۇشقا تەييار ھالەتكە كەلگەن مەمەت ئاۋاققا دۈچ كەلدى. ئۇ دۈربۈنىنىمۇ ئېسىۋالغانىدى.

— ئاڭلىدىڭمۇ، ئاۋىقىم؟

— ئاڭلىدىم، قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، كالىدەك ھۆركىرەپ كەتتى، نەرىگە ئاتقان بولغىيدىڭ؟

— تىزىنىڭ لېپىكىگە ئاتتىم. بەكمۇ ئاغرىيدۇ، جېنىنى ئالىدۇ. ئوق تىز لېپىكىگە ياكى مۈرىسىگە تەگكەنلەر ئاشۇنداق ھۆركىرەيدۇ.

ئوسمان چوڭ مەمەت ئاۋاققا باشتىن - ئاياغ قاراپ چىقىپ:

— بۇ نېمە ئىش، ئوغلۇم، خۇددى سەپەرگە ئاتلىنىدىغاندەك كىيىنىۋاپسەن، — دېدى.

— مەندىن خاپا بولما، تاغا، — دەپ ئۆزرە قويدى مەمەت، — مېنىڭ ئادىتىم شۇ. ئوق ئېتىلغان ھەرقانداق ئەھۋالدا كىيىنىپ تەييار تۇرۇشۇم كېرەك.

ئوسمان چوڭ ھاسىراپ تۇرۇپ:

— ھېرىپ كەتتىم، بالام، دېمەك قېرىپ قاپتىمەن، بۇگۈن ھېس قىلدىم. ئۇ ئىتنى ئاتالمىغىلى تاسلا قالدىم ... ئۇ كىم بولغىيدى دەپ ئويلاپ ئىچىم پۇشۇپ كەتتى، كىم دەپ ئويلايسەن، مەمەت؟

— كىم بولغىيدى؟ — دەپ ئۆز - ئۆزىگە سوئال قويدى مەمەت، — بۇنىسىنى بىلىپ بولمايدۇ، ئەگەر ئەلى ساپا باي بولغان بولسا قانداق ياخشى بولاتتى.

ئوچاق بېشىغا بارغان ئوسمان چوڭ:

— ۋاي قارىغىنا، بەكلا ھۆل بولۇپ كېتىپتىمەن، شۇڭقارىم. بۇ كىيىملىرىم تۈنجى قېتىم يامغۇر كۆرۈشى، يىگىرمە بەش يىل بولدى، — دەپ سۆزلەشكە باشلىدى، كېيىن مەمەتكە قاراپ:

— ئەلى ساپا باي ئۆزى بۇ تەرەپلەرگە كەلمەيدۇ، شۇڭقارىم، مۇنداق يەرلەرگە ئىتلىرىنى ئەۋەتىدۇ. ھەي، كىمنى ئاتقان بولغىيدىم؟

ئۇ كىيىملىرىنى سېلىپ قەمەر ئانىغا بەردى:

— قەمەر، بۇ كىيىملىرىمنى ئوتقا قاقلاپ قۇرۇتۇپ بەرسەڭ قانداق؟

— بۈگۈن كېچە ئۇلار يەنە كېلەرمۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

— نېمە قىلاتتىڭ؟

— ھېچ نەرسە، مۇنداقلا سوراپ قويدۇم.

— تاڭ ئاتقۇچە يېزا ئەتراپىنى، ئىچى - تېشىنى ئايلىنىپ يۈرۈشىدۇ. مەن قىلىدىغاننى قىلىۋالدىم. بۇ تەرەپكە ئۆتمەس، ئۇ

ئىتىنىڭ ھۆركىرىشى تېخى بېسىلمىغاندۇ، بىر ھەپتىگىچە ھۆركىرەيدۇ تېخى. سەن قەلەيچىنى ئاتقان يىلى ئەلى ساپا خۇددى بۇگۇنكىدەك كېچىدىن تا تاڭ ئاتقۇچە يېزىنى ئوققا تۇتقانىدى ... بىز قاتتىق تۇرالىساقتۇق، بىز چىڭ تۇرمىساق، قورقساق ئۇ ھەر خىل ئويۇننى كۆرسىتىدۇ، چىڭ تۇرساق، قورقمىساق ئەلى ساپا بوشايدۇ ... بىز ھەم قارشى تۇرمىساق، ھەم قورقمىساق ... ئەتىلىككە يەنە بىرىنى ئاتىمەن.

ئۇ بالىلاردەك خۇشال بولۇپ چاۋاك چالاتتى.

— قىرىپ قاپتىمەن، قاراڭغۇدا سايىلەرنىڭ قىمىرلىشىنىلا كۆردۇم، شۇنداق بولسىمۇ ئاتتىم، ئاتتىم ــ دە، ئاغىنە. ئەتە يەنە بىرىنى ئاتىمەن، ئۆگۈنلۈككە يەنە بىرىنى ... قانچىسى كەلسە مەيلى، ھەر كۈنى بىرىنى يىقىتىمەن، ئۇلار تۈگىگۈچە ئاتىمەن. بۇ قېتىمقىسى تىز لېپىكىگە تېگىپتۇ، ئەمدىكىسىنىڭ دەل يۈرىكىنى چەنلەيمەن. بۇنداق قىلسام بولار ــ ھە، ئوغلۇم؟ ئۇلار بىزنى قان قۇستۇردى. بۇ دېھقان دېگەن يۈرەكسىزنى قويە، يېرىمى بۇ يەرنى تاشلاپ دوملۇ قەلئەگە قېچىپ كەتمىگەن بولسا، بۇ ئىشلار بېشىمىزغا كەلمىگەن بولاتتى. مەن بېرىپ يوباز ئوغلىنى قايتۇرۇپ كېلىشىم كېرەك. بېرىپ دوملۇقەلئە ئەتراپلىرىغا سۈرگۈن قىلىنغان دېھقانلارنى تېپىشىم، ئۇلارنى قايتىپ كېلىشكە ئۈندىشىم، ھەتتا يالۋۇرۇشۇم كېرەك، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

چوڭقۇر خىيالغا پاتقان مەمەت بولىدۇ دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتتى.

ئوسمان چوڭ شالۋۇرىنى ئوتقا قاقلاپ قۇرۇتۇۋاتقان، ئۈيقۇسىزلىق ۋە غەم ــ قايغۇدىن ئورۇقلاپ كەتكەن قەمەر ئانىغا قاراپ:

— قەمەر، بەك ھېرىپ كەتتىم، سەن تاپانچىنى، ئوق دورىسى سالغان قاچىنى ئەكېلىپ بەرگىن، بىر پارچە قۇرۇق لاتىمۇ بەر. مەن بۇ يولۇۋىسىمنى تويدۇرۇپ قويايى، ئەتە ئاخشام يەنە ۋەزىپە

ئۆتەيدۇ، دېدى.

ئوسمان چوڭ تاپانچىسىغا دورىنى نىقتاپ چىڭ قاچىلىدى.

ئەمدى ئوق ئاۋازى، ئاتلارنىڭ دۈپۈرلىشى ئاڭلانمىدى. ئوسمان چوڭ تاڭ ئاتقۇچە مەمەتنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرۇپ توختىماي سۆزلەپ چىقتى، مەمەت بېرىلىپ تىڭشىدى.

12

ئوسمان چوڭ كۈن چىقماستىلا سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە باردى. سەيپەلى ئوچاق بېشىدا ئوتقا قاقلىنىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئوسمان چوڭنى كۆرۈش بىلەن ئورنىدىن تۇردى، ھارغىنلىقىدىن ئۇيقۇسىز ئىككەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى.

— تۆرگە ئۆت، ئوسمان ئاغا، — دېدى سەيپەلى، — چىرايى قايغۇلۇق ئىدى. ئۇ تارتىنغاندەك بوغۇق ئاۋازدا، — بېشىمىزغا كەلگەننى كۆردۇڭمۇ؟ يەنە باشلاندى.

ئوسمان چوڭ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى.

— ئەلى ساپادىن نېمىنى كۈتمەكچىدىڭ؟ جىم ئولتۇرۇپ بىزگە دۇئا قىلىدۇ دېۋىدىڭمۇ؟ بىز خوتۇن خەقتەك ئۆيگە تىقىلىۋېلىپ ئۈن چىقارمىساق، دېھقانلاردىن يېرىمى قورقۇپ دوملۇغا، يۈرەگىرگە قېچىپ كەتسە، يوباز ئوغلىمۇ بىر ــ ئىككى يىل خەقنىڭ ئېتىنى مىنىپ ... كېيىن ئۆيى كۆيۈپ، ئىككى توقماق يېيىش بىلەن بېشىنى ئېلىپ كېتىپ قالسا، ئەلى ساپا مۇشۇنداق قىلىدۇ ــ دە ...

— ئاۋۋال ئولتۇرغىن، ئوسمان ئاغا، تۆرگە چىق.

ئوسمان چوڭ مورا يېنىدىكى كىگىز ئۈستىگە سېلىنغان كۆرپىگە ئولتۇردى. ئۇ غەلىبە كۈلكىسى بىلەن كۈلەتتى.

— يۈرىكىڭ سىقىلمىسۇن، مۇختار، — دېدى ئۇ غاڭزىسىنى چوغ بىلەن تۇتاشتۇرغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — ئۆزۈڭنى ئاۋارە قىلما، قاپ تاغلىرىنى يورۇتقان يورۇقلۇق

بىزگىمۇ يېتىپ كەلدى. يېڭىلمەس پەقەت بىرلا ئاللا ... ھەرقانداق چوققىدا يېڭى قۇياش كۆتۈرۈلىدۇ، ئاللا بىر، ئەمما ئىشكى مىڭ ... بەندىلەر قىستىمىغۇچە خىزىر كەلمەيدۇ. خىزىر بوۋىمىز بىر ئاق كەپتەر سىياقىدا بولۇپ كېلىدۇ. غەم يېمە، سەيپەلى، غەم قىلما ! كېچە بولمايدىغان قايسىبىر كۈننى كۆردۇڭ؟

سەيپەلى ئوسمان چوڭنىڭ يۈزىگە ئىشەنچسىزلىك بىلەن قاراپ قويدى. ئوسمان چوڭ ئۇنىڭ قارىشىنى سەزدى، بۇ ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلدى. كېيىن ئۇرغۇلۇق قىلىپ:

— تاڭ ئاتمىغان قانچە كېچىنى كۆردۇڭ؟ ھەي مۇختارىم، ئوغلۇم، ماڭا مۇنداق قارىما ! — دېدى.

سەيپەلى قورۇنغان ھالدا ئاستاغىنا:

— تىلىڭنىڭ ئاستىدا بىر نەرسە بار، تاغا. دېھقانلار چوڭ - كىچىك، بالىچاقا ھەممىسى ئۇنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەي يېرىلاي، — دېدى.

— يېرىلىپ كەتسۇن ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — ئېتىلىپ كەتسۇن ! يېرىلىپ كەتسۇن ! شۇنداق، تىلىمنىڭ ئاستىدا بىر نەرسە بار. بولمامدىغان؟ خىزىرنىڭ قولىنى تۇتتۇم، نېمىشقا بولمايدىكەن. كېچە بىر ئوق ئېتىلدى، يەنە بولمامدىكەن. يېزىغا بىر قاراپ باققىنا، مىڭ يىللىق مازارلىققا ئوخشاپ قالدىغۇ. ئەمدى بولماي بولامدۇ؟ قېنى ئېيتقىنا، سەن يېزىنىڭ مۇختارىسەن، تىلىمنىڭ ئاستىدا بىر نەرسە بولمامدىغان؟ !

شۇ چاغدا ئۆيگە پەرھات موللام كىرىپ كەلدى. بۇ ئادەم ئېگىز، چىرايى ئاپتاپتا كۆيگەن، ساغلام، ئات يۈزلۈك، كىرپىكلىرى ئۇزۇن، ئوتتۇز ياشلاردا ئىدى. خېلى يىللار بۇرۇن ۋايۋاي يېزىسىغا كېلىپ يەرلەشكەن، مۇشۇ يەردە ئۆيلىنىپ ئىككى قىز، ئىككى ئوغۇللۇق بولغانىدى. خوتۇنى ئەشەددەننىڭ قەيەرلىك ئىكەنلىكىنى، نەدىن كەلگەنلىكىنى ھېچكىممۇ بىلمەيتتى، شۇڭا ھەر خىل گەپ - سۆز تارقىلىپ يۈرەتتى.

سەيپەلى پەرھات موللامنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى:

— ماياققا ئۆتكىن، قېنى، — دېدى.

ئوسمان چوڭ موللامنى كۆرۈش بىلەن سەل بوشاپ قالدى، ئورنىغا ئولتۇرۇۋېتىپ ئاخىرقى قېتىم:

— بولمىسا بولامدۇ؟ — دېدى.

پەرھات موللام ئولتۇرۇپ بولۇپ:

— ئوسمان ئاغا، بولمىسا بولمايدىغان نېمە ئۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئوسمان چوڭ موللامغا قاراپ قويدى.

— تىلىمنىڭ ئاستىدىكى ...

— ھەقىقەتەن شۇنداق، — دېدى پەرھات موللام ھودۇققان ۋە ئەجەبلەنگەن ھالدا، — خېلى كۈنلەردىن بېرى سەندە بىر ئۆزگىرىش بار، تىلىڭنىڭ ئاستىدا چوقۇم بىر نەرسە بولسا كېرەك.

ئوسمان چوڭ ئولتۇرغان يېرىدىن دەس تۇرۇپ كەتتى.

— بار، — دېدى ئۇ، — كېچىدە ئۇخلاۋاتاتتىم، ئۇيقۇلۇق بىر ئاۋازنى ئاڭلىدىم: «ئوسمان چوڭ، ھەي ئوسمان چوڭ» دەيتتى، چاچراپ تۇرۇپ ئىشىكنى ئاچتىم، كۆزىدىن نۇر چاقناپ تۇرغان بىر ئاق كەپتەر ئۇچۇپ كىردى. شۇ زامان كەپتەر سىياقىدىن چىقىپ خىزىرغا ئايلاندى. ساقىلى ئاپپاق يالتىراپ تۇراتتى، كېلىپ قولۇمنى تۇتتى. ئويغاق ئىدىم، بۇ چۈش ئەمەس. قاپ تېغىدىكى قاراڭغۇلۇقتا ئادىشىپ قالغان يولۇچىلارنىڭ ئۈستىگە بىر دەستە يورۇقلۇق چۈشتى. سەن بۇنىڭغا ئىشەنمەيسەن، سەن مۆجىزىلەرگە ئىشەنمەيسەن، شۇنداق ئەمەسمۇ، موللام؟

— ئىشەنمەيمەن، — دېدى پەرھات موللام.

— تىلىمنىڭ ئاستىدىكىگىچۇ؟

— بۇنىڭغا ئىشىنىمەن، — دېدى ئىشەنچلىك ئاۋازدا پەرھات موللام.

— ۋاي موللام، — دەپ بىر ئۇھ تارتتى ئوسمان چوڭ، — يۈرىكىمدىكى سۆزلەرنى دېيەلىگەن بولسام، كاشكى ! خۇدا ھەققى، نەچچە كۈندىن بېرى نەلەردە ئىدىڭ، موللام، نەگە يوقاپ كەتتىڭ، كېچە مۈشۈ يەردىمىدىڭ؟

— مۈشۈ يەردە ئىدىم.

— نېمە ئىش قىلدىڭ؟

— ئورنۇمدىن تۇرمىدىم.

ئوسمان چوڭ يېرىلاي ـ يېرىلاي دەپ قالدى. بۇ ئادەملەر نېمانچە ئەخمەقتۇ، شۇنچە دېسە ئۇقمايۋاتىدۇ. چوپچوڭ، شەيتاندەك ئەقىللىك پەرھات موللامۇ چۈشەنمەيۋاتىدۇ. « ئۆيىمىزدە خىزىر بار »، « قاراڭغۇلۇقتا بىر دەستە نۇر چۈشتى »، « تىلىمنىڭ ئاستىدا بىر نەرسە بار » دەپمۇ باقتىم، زادىلا چۈشەنمىدى. يائاللا، قانداقمۇ ئوچۇق ـ ئاشكارا سۆزلىگىلى بولسۇن، توپتوغرىلا « بىزنىڭ ئۆيگە مەمەت ئاۋاق كەلدى » دېيىش مۇمكىنمۇ؟ دېيىش كېرەكمۇ يا؟ راستىنى دەپ دېھقانلارنى غەيرەتكە كەلتۈرۈپ ئۇلارغا كۈچ بېغىشلاش كېرەكمۇ؟ ئارىدىن بىر ئىت چىقىپ ھۆكۈمەتكە چېقىپ قويسا، ئۇ چاغدا نېمە بولىدۇ؟ ھۆكۈمەت، ئاغىلار جىمىكى ئادىمى، ئەسكىرى، ژاندارمىسىنى ئىشقا سالمامدۇ؟ ... ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئېتىپ تاشلانغان مەمەتنىڭ باللاردەك تۈگۈلۈپ ياتقان ئۆلۈكى كەلدى. چىرايلىق بەدىنىنى، قىرىق پاي ئوق ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتكەن ئوتلۇق يۈرىكىنى ... يۈيۈپ، تاراپ، جابدۇپ تام تۈۋىدە ئۆلۈكىنى سۈرەتكە تارتىۋاتقان مەنزىرىلەر كۆز ئالدىدىن ئۆتەتتى. ماتەم ئىچىدە يېتىملاردەك بويۇن قىسىپ يىغلاۋاتقان دېھقانلار، كۈلۈشۈۋاتقان ئاغىلار، بايلار كۆز ئالدىغا كېلەتتى ... مەمەتنى ساقلاشتا ئۇ كۆز بۇ كۆزگە ئىشەنمەسلىكى كېرەك. بىراق، دېمىسە يەنە بولمايدۇ. پەرھات موللامغا قۇرئان تۇتقۇزۇپ، قەسەم ئىچۈرۈپ ئاندىن دېيىش كېرەكمۇ؟ ئۇ باشقا موللىلارغا ئوخشىمايدۇ، يۈرەكلىك ئادەم، كۆپنى كۆرگەن، كۆپ ئىشنى

بېشىدىن كەچۈرگەن. بىر ئادەم بولسىمۇ بۇ ئىشنى بىلىشى كېرەك ئىدى ... ئاھ، بىر كىشى بىلىشى كېرەك ئىدى ...

ئوسمان چوڭ ئورنىدىن تۇردى.

— مەن بىلەن بىردەم تالاغا چىققىنا، موللام، — دېدى. ئۇنىڭ ئاۋازى جىددىي ئىدى.

پەرھات موللام شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى، ئوسمان چوڭنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سىرتقا تارتتى.

— موللام، — دەپ زارلاندى ئوسمان چوڭ، — دېھقانلار يېزىنى تاشلاپ كېتىشىدۇ، ئەمدى چىداپ تۇرالمايدۇ.

— مەنمۇ شۇنداق قىلار دەپ ئويلىدىم، — دېدى پەرھات موللام، — يەنە بىرنەچچە ئۆيگە ئوت قويسا، ئاتلىقلار بىرنەچچە كېچە يېزىنى ئوققا تۇتسا، يېزىدا ھېچكىممۇ قالمايدۇ، ھېچكىم ھېچكىمگە قارىماي قاچىدۇ ... كەتكىنى كەتتى، قالغىنى قورقتى. كەتكەنلەر بارغان يەرلەردە يۈرتمۇ قۇرالماپتۇ، ئۆيمۇ سالالماپتۇ، ۋەيرانە بولۇپ يۈرۈپتۇ. بۇ يەردىكى ئەلى ساپا باشقا يەردە يوقمۇ؟ ھەربىر تاشنىڭ ئاستىدىن ئەلى ساپالار چىقىپ كېلىدۇ. ئوسمان ئاغا، دېھقانلار ئەلى ساپالارغا يا قارشى تۇرۇشى كېرەك، ياكى بولمىسا قۇل بولۇشى كېرەك. ئاللا بەندىسىنى ئادەم دەپ ياراتقان، قۇل قىلىپ ياراتقان ئەمەس. قارشىلىق كۆرسىتىشنى بىلمىگەن ئادەم ئاللاغىمۇ ياقمايدۇ. قېنى تىلىڭنىڭ ئاستىدىكىنى سۆزلىگىنە.

ئوسمان چوڭ جاۋاب بەرمىدى، ئۇ سۆزلەشكە تەييار ئىدى، بىراق ئويلىنىپ ئىش قىلىش كېرەك. ئۇ بىر سىرنىڭ ئۆزىدە، پەقەتلا ئۆزىدە بولغانلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىنەتتى. ئۇلار خېلى ئۇزۇن مېڭىپ يېزىنىڭ چېتىگە چىقىشتى. قارىس ئورمانلىقىغا يېتىپ بېرىپ، ئاستا مېڭىشقا باشلىدى. ئوسمان چوڭ بولسا ھاسىرايتتى. ئۇ ئارىسالدىلىق ئوتىدا ياناتتى. پەرھات موللام ئۇنىڭدىكى ئۆزگىرىشلەرنى چىرايىدىن بايقاپ تۇراتتى. ئۇ سۆزلەشكە قارار قىلاتتى، پەرھات موللام، مانا سۆزلەيدۇ، ئەنە

سۆزلەيدۇ دەپ ساقلايتتى. توساتتىن ئۇنىڭ چىرايىدىن سۆزلىمەسكە قارار قىلغان ئىپادىنى كۆرۈپ ئىچى تىتىلداپ كەتتى.

تاقىتى تاق بولغان پەرھات موللام ئاخىر:

— ئۆزۈڭنى ئاۋارە قىلما، ئوسمان چوك، سەن ھازىرچە بۇ سىرنى ھېچكىمگە ئېيتمايدىغاندەك قىلىسەن، ھەتتا بۇ سىرنى ئۆزۈڭدىنمۇ يوشۇرۇۋاتىسەن، بولدى، ئۆزۈڭنى قىينىما ! — دېدى.

— شۇنداق، يوشۇرۇشقا مەجبۇرمەن، موللام، — دېدى يىغلامسىراپ. كېيىن موللامنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە ئۇزاق تىكىلىپ تۇرۇپ قالدى.

— « ھېچقانداق كىشىگە تىنمايمەن » دەپ قۇرئان تۇتۇپ قەسەم ئىچەلەمسەن، موللام؟

— ئىچىمەن ! — دېدى موللام.

ئوسمان چوك جىم بولۇۋالدى، يەنە موللامنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ خۇددى بىرى سېھىرلەپ قويغاندەك ۋە يەنە جۆيلۈپ چىقىپ كېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى.

خېلى ۋاقىتتىن كېيىن ئوسمان چوك شۇنداق دېدى:

— مەندىن رەنجىمە، سۆزلەشتىن ۋاز كەچتىم. بىرلا نەرسىنى بىلىپ قويغىنكى، خىزىر يېزىمىزدا. قاراڭغۇلۇق ئۈستىگە يورۇقلۇق چۈشتى، بۇ ئاجايىپ بىر مۆجىزە، — ئۇ موللامنىڭ قولىدىن تۇتۇپ مېڭىشقا باشلىدى. ئارىسالدىلىق ئۇنى ھارغۇزۇۋەتكەچكە پۈتۈن بەدىنى چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمگەنىدى. ئۇلار يېزىغا كىرىپ سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە كەلگەندە قۇياش ئۆرلەپ باھار كۈنلىرىدىكى تۇپراقتىن سۇس ھور كۆتۈرۈلەتتى.

ئىشىك تۈۋىدە — ئۇلارنى ساقلاپ تۇرغان سەيپەلىنىڭ يېنىدا ھۇسام، زەينەل، قەمەر ئانا، يەنە چىرايىدىن كېچىچە ئۇخلىمىغانلىقى چىقىپ تۇرغان، قوللىرىنى قوينىغا تىقىۋالغان

بىرمۇنچە دېھقان تۇراتتى.

— ھازىر بەش - ئالتىمىز ساقچىغا بېرىپ ئەرز قىلىمىز، ساقچىدىن چىقىپ ھاكىمنىڭ ئالدىغا كىرىمىز، ئۇنىڭدىن كېيىن ۋالىيغا تېلېگرامما بېرىمىز، مۇستاپا كامالغا تېلېگرامما ئەۋەتىمىز، — دېدى سەيپەلى.

ئوسمان چوك بۇ سۆزلەرگە يۆتىلىپ، قورسىقىنى تۇتۇپ تېلىقىپ - تېلىقىپ كۈلگەندىن كېيىن شۇنداق دېدى:

— ھەي سەيپەلى، سېنى نادان دەپ ئويلايتتىم، ئەمما مۇنچىلىك دەرىجىدە ئۆتۈپ كەتكەن نادان ئىكەنلىكىڭنى ئەقلىمگە كەلتۈرۈپ باقمىغانىكەنمەن. ۋاي سەيپەلى، ئانىسىغا ئەقىل ئۆگىتىدىغان قازى، سەن كىمنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەرز قىلماقچىسەن؟ ئانىسىغا يول كۆرسىتىدىغان قازى.

پەرھات موللام جىددىيلىشىپ كەتتى.

— ئوسمان ئاغا، كۈلمىگىن، ئانىسىغا ئۆگىتىدىغان قازى بولسۇن، قازىنى قازىغا ئەرز قىلساق نېمە بوپتۇ. شۇنداق چوك يېزىنى بېسىۋالسا، تاڭ ئاتقۇچە ئوقۇقا تۇتۇپ چىقسا، ئۆيلەرگە ئوت قويۇۋاتسا شىكايەت قىلمىساق بولامدۇ؟ ئەگەر ئۇلارنىڭ كارى بولمىسا، بۇنىمۇ كۆرۈپ باقامدۇق.

— ئەرز قىلايلى، — دېدى ئوسمان چوك — ئانىسىغا ئەقىل ئۆگىتىدىغان قازى نېمە دەرىكىن؟ قازى ئۈستىدىن قانداق پەتىۋالار چىقىرىدىكىن؟

كۆپ ئۆتمەي ئۇلار يولغا چىقتى. ئالدىدا ئوسمان چوك، ئارقىسىدا پەرھات موللا، سەيپەلى، يېزىدىكى قېرىلاردىن ئۈچ كىشى ۋەكىل بولۇپ ساقچىغا قاراپ مېڭىشتى. ساقچى ئىدارىسى يېزىنىڭ سىرتىدا، يول بويىدا خىشتىن ياسالغان قورۇق تامنىڭ ئىچىدە ئىدى. دەرۋازا ئۈستىدە يېرىمىغىچە يىرتىلىپ كەتكەن، پۆپۈكلىرى ساڭگىلاپ تۇرغان، ئۆڭۈپ كەتكەن بىر بايراق لەپىلدەپ تۇراتتى.

ئۇلار دەرۋازا ئالدىدا ئاتتىن چۈشۈشتى. ئاتلارنى ياندىكى

قاشاغا باغلاپ قويۇپ، كىيىملىرىنى ئوڭلاپ، تۈگمىلىرىنى ئېتىشىپ، چوڭ ئىشىكتىن ئىچكىرىگە كىرىشتى. ئۇلارنى ئىشىك ئالدىدا تۇرسۇن ئونبېشى كۈتۈۋالدى. سەيپەلى مۇختار بويىنىنى ئېگىپ:

— چاۋۇش ئىچكىرىدىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئونبېشى سەل ئوڭايسىزلىنىپ ھودۇقتى. دەرھال جاۋاب قىلماستىن سەل ئويلىنىۋېلىپ:

— چاۋۇشنى تۈنۈگۈن ئاخشام بىرى ئېتىۋەتتى، — دېدى، — قاراقچىلار ئېتىپتۇ.

ئوسمان چوڭنىڭ قاشلىرى تۈرۈلدى، قاشلىرى ئاستىدىكى كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— يارىسى ئېغىرمۇ؟ ئوق نەرىگە تېگىپتۇ؟ — دەپ سورىدى. ئۇنىڭ ئاۋازىدا ئادەتتىن تاشقىرى بىر خىل قىزىقىش بار ئىدى.

— تاپانچا ئوقى، توڭگۇزنىڭ ئوقى چاۋۇشنىڭ تىز لېپىكىنى چېقىۋېتىپتۇ.

ئوسمان چوڭ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— تۈنۈگۈن كېچە چاۋۇش قاراقچىلارغا نەدە ئۇچراپ قېلىپ ئوق يېگەندۇ؟ — دېدى.

ئونبېشى بۇ سۆزنى ئاڭلاپ قورققىنىدىن جاۋاب تاپالمىدى، بىر ئازدىن كېيىن:

— تۈنۈگۈن ئاناۋارزاغا بىر قاراقچى ئەترىتى كەپتۇ دېگەن خەۋەر كەلدى، تاغدىكى يۈزبېشى پارۇخنىڭ ئالدىدىن قېچىپ تۈزلەڭلىككە چۈشۈپتىكەن، چاۋۇشنى ئاشۇلار ياردار قىلدى، — دېدى ئۇ. ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى.

ئوسمان چوڭ پەرھات موللامغا كۆزىنى قىسىپ قويدى.

— قېنى، شەھەرگە — ھاكىمنىڭ ئالدىغا بارايلى، ئەنقەرەگە تېلېگراممىا يوللايلى، — دېدى پەرھات موللام. ئۇ ئاچچىقتىن قىزىرىپ كەتكەنىدى.

— بىر ئىش بولدىمۇ نېمە؟ — دەپ سورىدى ئونبېشى، ئۇنىڭ

يۈزىدە يوشۇرۇپ قالالمىغۇدەك زاڭلىق ئىپادىسى ئەكس ئېتەتتى.

— ھېچ نەرسە بولمىدى، بالام. نېمە بولاتتى؟ سىلەرنىڭ سايەڭلەردە خاتىرجەم ياشاۋاتىمىز. كېچە ئازراق ئوق ئېتىشىۋىدى، شۇڭا ... بىز تېخى بىزگە ئوق ئېتىشتى دەپ ئويلاپتىمىز، ئەسلىدە چاۋۇش قاراقچىلار بىلەن جەڭ قىلغانىكەن - دە، ئامان بول ! — دېدى ئوسمان چوڭ.

ساقچى ئىشىكىدىن ئوسمان چوڭ ئالدىدا، باشقىلار كەينىدە چىقىشتى. ئاتلىرىغا مىنىپ شەھەرگە قاراپ يول ئالدى. يولدا كېتىۋېتىپ ئوسمان چوڭ:

— موللام، يېقىنراق كەلگىنە، — دېدى.

ئىككى ئاتلىق ئارقىدىراق مېڭىشتى.

— ئۇقتۇڭمۇ؟ — دېدى ئوسمان چوڭ، — چاۋۇشنىڭ تىز لېپىكىنى چېقىۋەتكەن، ئۇنى كالىدەك ھۆركىرەتكەن توڭگۇز ئوقى نەدىن كەلدى؟

— ئۇقتۇم، قولۇڭ دەرد كۆرمىسۇن ! — دېدى پەرھات موللام.

— ھەممىمىز كېچە مەن قىلغاندەك قىلساق، توشقاندەك قاچمىساق، ئەلى ساپا يېزىغا كېلەلەيتتىمۇ؟ يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيى كۆيۈپ كەتتى، شۇ كېچىسى ئەلى ساپانىڭمۇ ئۆيى كۆيدۈرۈلسە بولماسمىدى؟ شۇ چاغدا بىرەرى ئۇستىمىزگە بېسىپ كىرەلەيتتىمۇ؟

— كىرەلمەيتتى.

— نېمە ئۈچۈن قارشى تۇرماستىن يېزىنى بوشىتىپ قاچىمىز؟ يېزىدا قالغانلار ھەر كۈنى كېچىسى يامغۇردەك چۈشكەن ئوق ئاستىدا قولىمىزنى قوۋۇشتۇرۇپ تۇرىمىز؟ بۇلارنى نېمە ئۈچۈن دەپ ئويلايسەن، موللام؟

— قورقۇنچاق ئادەم ئاللانىڭ لىللا بەندىسى ئەمەس، — دېدى موللام، — ياراتقۇچى ئاللا بولسا بوشاشقان، قورققان، ئۈركۈگەن ئادەمدەك يامان مەخلۇقنى خەلق قاتارىغا قوشمىغان. ئۇلار

جەھەننەمدىن ئەسلا چىقالمايدىغان، كۆيۈپ كۈل بولۇپ تۈگەيدىغان مەخلۇقلاردىن ئىبارەت. ئاللانىڭ ئەڭ ناباب قۇلى — قورقۇنچاق ئادەمدۇر. بۇلار ئىنسانىيەتنىڭ يۈزىگە قارا سۈرتىدىغانلار. چاۋۇش يوقالدى، بۇنىڭدىن بەكمۇ خۇشالمەن. بۇنى ھاكىمغا قانداق ئۇقتۇرساق بولار؟ يېزىمىزغا باستۇرۇپ كىرگەن چاۋۇش ئىكەنلىكىنى قانداقمۇ دېيەلەيمىز؟

— دېيەلمەيمىز، — دېدى ئوسمان چوڭ، — مېنىڭ چاۋۇشنى ئاتقانلىقىمنىمۇ ھېچكىمگە دېيەلمەيمىز. بۇگۈن كېچىمۇ يەنە باستۇرۇپ كىرەر، مەن يەنە ئاتىمەن.

— يارايسەن ! — دېدى پەرھات موللام.

— خىزىر ماڭا: بۇ كۇرەشتە يېڭىپ چىقىش ئۈچۈن كېتىپ قالغانلار قايتىپ كېلىشى كېرەك، دېدى. شۇڭلاشقا، مەن يېزىدىن كەتكەنلەرنىڭ قېشىغا بېرىپ باقاي، يېزىغا قايتىڭلار، ۋەزىيەت ئۆزگەردى، دەيمەن.

پەرھات موللام چوڭقۇر خورسىنىپ:

— ئاھ، ئوسمان ئاغا، ئاھ، — دېدى، — ئۇلارنى قايتۇرۇپ ئەكېلەلمەيسەن. بەلكى كەتكەن يەرلىرىدە ۋەيران بولۇپ يۈرۈشكەندۇ، شۇنداق بولسىمۇ ئۇلارنى قايتۇرۇپ ئەكېلەلمەيسەن. خىزىر ماڭىمۇ: ئۇلار يېزىغا قايتىپ كەلسە بەك ياخشى بولىدۇ، دېدى. ئاھ، ئوسمان ئاغا !

ئۇلار شەھەرگە كىرىشتى. ئەلى ساپا باينىڭ رەقىبى تىلكى ئوغلى خېلىل ئاغىنى ئالدىغا سېلىپ ھاكىمنىڭ ئالدىغا باردى. دېھقانلارغا ئارام بەرمىگىنىنى، يېزىنى تاڭ ئاتقۇچە ئوققا تۇتقانلىقىنى ئېيتىپ شىكايەت قىلىشتى. ھاكىم بىر ئىلاجىنى قىلىشقا ۋەدە بەردى، خەتتات كوزان پەتخى ئەپەندىگە تېلېگرامما يازدۇرۇپ ئەنقەرەگە يوللىدى.

بازار ئىچى غۇلغۇلىدا ئىدى. ئەلى ساپا باينىڭ ئۆز ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ ۋايۋاي يېزىسىغا پاراكەندىچىلىك سالغانلىقى، رەمزى چاۋۇشنىڭمۇ بارلىقى، سەكسەن ياشلىق ئوسمان چوڭنىڭ

قاراڭغۇدا تاپانچا بىلەن رەمزى چاۋۇشقا ئوق ئېتىپ تىزىدىن ياريدار قىلغانلىقى ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا يۈرەتتى.

رەمزى چاۋۇش شۇ كۈنلا ئاداناديكى ھەربىي دوختۇرخانىغا ئەۋەتىلگەنىدى.

ئوسمان چوڭ ئالدىدا، باشقىلار كەينىدە كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىرىدا دۇكاندارلار، گەزمالچىلار، تۈنىكىچىلەر، موزدۇزلار، تۆمۈرچىلەر كوچىغا چىقىپ ئوسمان چوڭغا ھەيرانلىق بىلەن قارىشاتتى. ئاياللارمۇ، بالىلارمۇ ئوسمان چوڭنى كۆرۈش ئۈچۈن كوچىغا چىقىشتى. ئوسمان چوڭ شەھەردىن چىقىپ كەتكۈچە بېشىنى كۆتۈرمىدى ... ئۇنىڭغا تىكىلگەن يۈزلەرچە كۆزنىڭ بېسىمى ئاستىدا قورۇناتتى، ئېزىلەتتى. ئۇ بەكمۇ ئىزا تارتقان ھالدا شەھەردىن قايتتى.

13

ئادېم بويى پاكار، يۈزى يۇمىلاق، بوينى قىسقا، يۇمىلاق كۆز، نېپىز كالپۇكىنى چىڭ يۇمۇپ يۈرىدىغان ئادەم ئىدى. پاچىقى، قولى، بارماقلىرى، گەۋدىسى ھەممىلا يېرى دىقماق ئىدى. قولىدا بەكمۇ ياخشى بىر گېرمانكىسى بار. ئۇنىڭ ئاچ سېرىقتا مايىل چاچلىرى خۇددى كىرپىنىڭكىدەك تىك تۇراتتى.

ئادېم بىر بۇلۇڭدا خاتىرجەم، قىمىر قىلماستىن، ھەتتا تاماقمۇ يېمەستىن خېلى كۈنلەرگىچە ئولتۇرالايتتى.

ئۇ ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيىگە بۇنىڭدىن ئالتە ئاي بۇرۇن كىرگەنىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن توشقان، كەكلىك، سۇلۇن، غاز، تۇرنا ئوۋلايتتى. ئولجىسىنى ئاناۋارزادىكى ئاغىلارغا، بايلارغا ئەكېلەتتى، شۇنىڭ بىلەن تۇرمۇشىنى قامدايتتى. يىل بويى قىش دېمەستىن، يامغۇر، پاتقاق دېمەستىن، كېچە ـ كۈندۈز دېمەستىن تۈزلەڭلىكتە ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئادەملەر ئۇچرىتىپ باقمىغان ئاجايىپ قۇشلارنى ئېتىپ ئەلى ساپا بايغا ئەكېلىپ بېرەتتى.

بەكمۇ پىخسىق بولغان ئەلى ساپا باي ئادىم ئەكەلگەن ئاجايىپ قۇشلارنى كۆرۈپ خۇشال بولاتتى ۋە پۇل خالتىسىنى ئاچاتتى. ئادىم بىر كۈنى ئاجايىپ قۇشلاردىن بىرقانچىنى ئېتىپ ئەلى ساپانىڭ جاڭزىسىغا كەلدى. قۇشلار ھەر خىل رەڭگە ئۆزگىرەتتى، تۇمشۇقى، پاچىقى ئىنچىكە، ئۇزۇن ئىدى. ئەلى ساپا باي كۆرۈپ باقمىغان بۇ قۇشلارغا قاراپ:

— كاشكى، بىرەرى تىرىك بولسىچۇ، — دېدى.

كۈن ئولتۇرۇۋاتقان چاغ ئىدى، ئادىم مىلتىقىنى مۈرىسىگە ئېسىپ ئاقچەسازغا باردى. ئەتىگەنلىكى ئۇنىڭ قولىدا ھېلىقى ئۇزۇن پاچاقلىق قۇشتىن بىرى خۇددى ئۇۋىسىدا ياتقاندەك راھەتلىنىپ ياتاتتى. قۇشنىڭ بېشى ئالىچىپار، كۆزلىرى قىزىل ئىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئادىم ئەلى ساپا باينىڭ جاڭزىسىدا قېلىپ قالدى. ياكى ئادىم ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىدا، مەن بۇ جاڭزىدا قېلىشنى خالايمەن، قالسام بولامدۇ؟ دەپ سورىمىدى، ياكى ئەلى ساپا باي سەن بۇ يەردە قال، دېمىدى. ئادىم گويا مۇشۇ جاڭزىدا تۇغۇلۇپ ئۆسكەندەك ياشاپ قېلىۋەردى. ئۇنىڭغا جاڭزىدىكى مېھمانخانىنىڭ كەينىدىن كىچىك ئىككى ئېغىز ئۆي ئاجرىتىپ بېرىلدى. ئۇ خۇددى ئۆزى سېلىۋالغان ئۆيىدەك كىرىپ ئورۇنلىشىۋالدى. بىرنەچچە ئايدىن كېيىن بىر خوتۇننى باشلاپ كەلدى. بۇ ئايال ئادىمغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى، ئۆزى دىقماق، گەپ ـ سۆز قىلمايدىغان، چەكچىيىپ تۇرىدىغان، چېقىر كۆزلۈك، خۇددى چۈش كۆرۈۋاتقاندەك ھاڭۋېقىپ يۈرىدىغان بىر ئايال ئىدى. ئادىم ئۇنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئادىم باينىڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ قالدى. ئادەم قورقۇتۇش، يېزىغا ھۇجۇم قىلىش، قاراقچىلارغا خەۋەر يەتكۈزۈش، قاراقچىلىق قىلىش ... ئىشقىلىپ، قىيىن ئىشلارنىڭ ھەممىسىگىلا باي ئادىمنى ئەۋەتەتتى. ئادىممۇ باينىڭ بۇ ئىشەنچىسىنى ئاقلايتتى. ئۆز ئۈستىگە ئالغان ھەرقانداق بىر ئىشنى دەل جايىدا ئورۇنلايتتى. قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئوۋچى

ئادىم ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدىكى دېھقانلارنىڭ بېشىغا بالا بولدى. ۋايىۋاي يېزىسىغا خېلى زۇلۇم سالدى. شۇڭا، دېھقانلار ئۇنىڭدىن بەكمۇ بىزار بولغانىدى.

ئۇنىڭ قولىدىكى گېرمانىيىسى بەكمۇ خىل ئىدى، شۇڭا ئاتقىنىنى يىقىتاتتى. مىلتىقىنى گويا ئايالىدەك ياخشى كۆرەتتى، ئۇنى دەپ سېرىقچا مايىل چاچلىرى تىك تۇراتتى.

بۇ كۈنلەردە ئادىم بەكمۇ خاپا ئىدى. تورۇق ئاتنىڭ كەينىدىن شۇنچە كۈندىن بېرى چېپىپ يۈرسىمۇ، نىمىشقىدۇر ئاتقا زادىلا يېقىنلىشالمايۋاتاتتى. گويا بۇ ئاتنىڭ مىڭ كۆزى، مىڭ قۇلىقى باردەك، ئەڭ ئاستا ھەرىكەتلەرنىمۇ، غۇۋا سايىلەرنىمۇ يىراقتىنلا بايقىۋالاتتى. كىچىككىنە بىر شەپىنىمۇ ئاڭلىۋالاتتى.

ئۇزاقتىن بېرى ئادىم قومۇشلۇق ئارىسىغا مۆكۈپ، تورۇق ئاتنىڭ مۇشۇ يەردىن ئۆتۈشىنى كۈتۈۋاتاتتى. ئات كەلمىدى. ھەتتا قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى ... ئادىم ساقلاشقا كۆنۈك ئىدى. ئۇ سەۋرلىك، بەش كۈن، بىر ھەپتە، ھەتتا ئون كۈن مىدىر قىلماستىن ساقلىيالايتتى. ئەمما، بۇ ئات ئادىمنى ساراڭ قىلىۋەتتى.

ئۇ، تۈزلەڭلىكتە بىر ـ ئىككى قېتىم ئاتقا دۇچ كەلدى. مىلتىقىنى بەتلەپ بولغۇچە كۆزدىن غايىب بولدى. «بۇ ئاتقا نېمە بولغاندۇ؟ نەگە كەتكەندۇ؟» ئادىم ئەندىشىگە چۈشتى. شۇنچىلىك تېز، كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە كۆزدىن غايىب بولغىنىغا قارىغاندا، بۇ ئاتقا چوقۇم بىر نەرسە بولغان. بۇ ئاجايىپلا بىر ئات. ئادەمگىمۇ ئوخشىمايدۇ، جىن ـ پەرىلەرگە ئوخشايدۇ ... سېھىرلىك ئات. ئۇ ئۆز كۆڭلىدە قورقۇشقا باشلىدى.

يېرىم كېچىدە ئاتنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلاندى. ئاۋاز قومۇشلۇقتىن كېلىۋاتاتتى. يىراقتىن توپا توزۇتۇپ، تۆپە تەرەپكە كېتىۋاتقان ئاتنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ئادىم قومۇشلۇقتا كىرىپ كەتتى. ئۇ نەچچە كېچە ئۇخلىمىغانىدى، بېشىنى قومۇشنىڭ

يىلتىزىغا قويار ـ قويمايلا قېتىپ ئۇخلاپ كەتتى.

ئۇ ئويغانغاندا كۈن چىققانىدى. ئاقچەسازنىڭ ئۈستىنى يېرىمى چاڭ، يېرىمى بۇلۇتتەك بىر خىل تۇمان قاپلىۋالغان، ئاناۋارزا بۇ تۇماننىڭ كەينىدە غۇۋا كۆرۈنەتتى. يەر ئۈستىدىكى تۇمان بارغانسېرى قويۇقلاشتى. ئادېم قومۇشلۇقتىن چىقىش بىلەن كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. چۈنكى، ئات نېرىدىلا، دۆڭنىڭ ئۈستىدە قويۇق چاڭ ـ تۇمان ئىچىدە مىدىرلىماستىن تۇراتتى. تۇمان ئىچىدە بىر كۆرۈنۈپ، بىر يوقىلاتتى. ئادېمنىڭ يۈرىكى سوقۇشقا باشلىدى. ئات ئۇنىڭغا بىر ئوق يېتىمى ئارىلىقىدا يېقىن كەلگەنىدى. شۇ زامان مىلتىقىنى بەتلەپ قارىغا ئالدى ـ دە، تەپكىنى باستى. ئوقنىڭ ۋىڭىلدىشى بىلەنلا ھەممە نەرسە تۇماندا غايىب بولدى، ئادېم دۆڭگە يۈگۈردى. ئۇ ئاتنىڭ تېپىرلاپ يېتىشىنى كۆرمەكچىدى ھەم شۇنى كۈتەتتى. ئاتنىڭ بېشىنى كېسىپ توپتوغرا ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىغا ئاپارسا، «دۈشمەنلىرىڭنىڭ، ۋايۋاي يېزىسىدىكىلەرنىڭ ئۆمرى مۇشۇنداق بولسۇن، باي » دېسە، باي ئۇنى رازى قىلاتتى، ئېتىزدىن ـ ئېتىز، مالدىن ـ مال، پۇلدىن ـ پۇل بېرەتتى. ئۇ ئون بەش دۆنۈملۈك يەر تەلەپ قىلاتتى، باي ھەرگىز بەرمەي قويمايتتى، چوقۇم بېرىدۇ ... ئەمما دۆڭگە چىقىپ ھاڭ ـ تاڭ قالدى. ئات يىراقتىكى جىرالاردىن ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا چېپىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇ شۇنچىلىك تېز چاپاتتىكى، ھەر سوزۇلسا قارنى يەرگە تەگكەندەك كۆرۈنەتتى. ئادېم ئورنىدا قېتىپلا قالدى. ئۇ خېلىغىچە جىرالاردا ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئاتقا قارىدى. ئات ئۇچۇپ كېتىۋاتاتتى. تۇمان ئاستا ـ ئاستا كۆتۈرۈلۈشكە باشلىدى. ئات ئاناۋارزانىڭ تۆۋىنىدە كىچىككىنە بىر چېكىتتەك كۆرۈنگۈچە قاراپ تۇردى. ئات كۆزىدىن يىتكەندىن كېيىن زوڭزىيىپ ئولتۇرۇۋالدى، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى. ئۇ ئاچچىقىدىن ساراڭ بولاي دېگەنىدى. كېيىن قورقۇشقا باشلىدى. بۇ ئاتتا سىرلىق بىر ئىش بولمىسۇن يەنە. پەرىلەر، جىنلار، ئەۋلىيالار

ئات سىياقىغا كىرىۋالغان بولسا ... شۇنداق. يېقىندا تۇرغان ئاتنى ئاتالماسلىق ئەقىلگە سىغمايدۇ. ئەمدى بىر ئات تېپىش كېرەك. شۇ تورۇقتەك يۈگۈرۈك ئات بىلەن قوغلاش كېرەك. يېقىنلاشقاندا ئاندىن ئاتسا بولىدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا ئۇسۇل بىلەن بۇ ئاتنى ئۆلتۈرۈش مۇمكىن ئەمەس دەپ ئويلايتتى. ئەتىلىككە بايدىن يۈگۈرۈك ئاتتىن بىرنى سوراش كېرەك، بىراق ئاتنى ئۆلتۈرەلمىدىم دەپ قايسى يۈزى بىلەن باينىڭ ئالدىغا بارىدۇ؟ ئەپسۇس، باشقا چارىسى يوق.

ئادېمنىڭ تاپىنى ئىششىپ كەتكەن، شالۋۇرىنىڭ پۇچقىقىنى جىغانلار يىرتىۋەتكەن، ساڭگىل ـ سۇڭگۇل ئىدى، يۈز ـ قولىنى تىكەنلەر تىلىۋەتكەنىدى. ئۇ ئىلاجسىز ھالدا جاڭزىغا قاراپ ماڭدى. مېھمانخانا ئالدىغا كەلگىنىدە، باي يېڭىلا ئويغىنىپ پېشايۋاندا يۈز ـ قولىنى يۇيۇۋاتاتتى. يات بىر قىز ئۇنىڭ قولىغا سۇ قۇيۇپ بېرىۋاتاتتى. ئادېم بىر چەتتىرەك تۇردى. ئۇ بولسا باينىڭ « ئادېم نېمە ئىش بولدى ؟» دەپ سورىشىنى كۈتەتتى. بىراق، باي ئۇنى كۆرمىدى. يۈز ـ كۆزىنى قۇرۇق لۆڭگىدە ياخشىلاپ سۈرتۈپ، ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. باي ئادېمنى كۆرمىگەچكە، ئۇ باينىڭ كەينىدىن پەلەمپەيدىن چىقىپ توختىدى. باي ئۇزۇن ئۈستەلدە بىرنەچچە كىشى بىلەن قەھۋە ئىچىپ ئولتۇراتتى. بىرھازادىن كېيىن ئادېمنى كۆردى:

— نېمە بولدى؟ بۇ يەرگە كەلگىنە ! — دەپ چاقىردى.

ئادېم ئۈستەلگە قاراپ ماڭدى. ئۇ باينىڭ چىرايىغا قارىيالمايتتى. باي ئۇنىڭ ئاتنى ئاتالمىغىنىنى سەزدى ۋە يېنىدىكىلەرگە قاراپ:

— مەن سىلەرگە دەپ بەرگەن ھېلىقى ئۇستا مەرگەن مۇشۇ، — دېدى ئۇ، — بۇنىڭ قولىدىن ئۇچۇۋاتقان، يۈگۈرۈۋاتقان ھەر قانداق نەرسە قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدۇ. ھازىر مەن ئۇۋچىلارنىڭ ئۇۋچىسىنىڭ چىرايىدىن ئاتنى ئاتالمىغىنىنى بىلدىم، بۇ قانداق گەپ؟ سۆزلەپ بەرگىنە ! — دېدى.

ئادىم بېشىنى كۆتۈردى، كۆزلىرىگە ياش تولغانىدى. مۇبادا بىر ئېغىز سۆز قىلسىلا تۆكۈلۈپ كېتىدىغاندەك ئەلپازدا ئىدى. ئۇ ئاخىر تىترەك ئاۋازدا:

— بۇ ئاتنىڭ مىڭ كۆزى، مىڭ قۇلىقى بار ئىكەن، — دېدى ئۇ، — كارامەت ئات ئىكەن، خۇددى شامالنىڭ ئۆزى، قۇشمۇ يېتەلمەيدۇ. مەن پەقەت بىرلا قېتىم ئۇنىڭغا يېقىنلىشالىدىم. چۈنكى، ئۆزى يېنىمغا كېلىپ، ماڭا تىكىلىپ تۇردى. ئۇ ئوق ئېتىشىم بىلەن تەڭلا غايىب بولدى. مەن ئۇنى جەزمەن يىقىلدى، دەپ ئويلىغانىدىم، شۇنداق قارىسام، ئاناۋارزا تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتامدۇ، مەن زادىلا بىلەلمىدىم، بەلكى ئۇ ئات ئەمەس ...

ئەلى ساپا باي ئۇھ تارتىپ قويدى.

— ئادىم، ئۇ بىر ئات، — دېدى، — ئۇ، ئۇ شۇنداق بىر ئاتكى ... بۇ ئات ئادەم بالىسىدىن ئەقىللىك.

— ئەگەر ئۇ راستىنىلا بىر ئات بولسا، ئات سىياقىغا كىرىۋالغان پەرى يا جىن بولمىسا، ياكى سېھىرلەپ قويۇلغان بولمىسىلا مەن ئۇنى چوقۇم ئاتىمەن، باي.

باي ھېچقانداق جاۋاب قايتۇرمىدى، ئۇستەلدىكىلەر توختىماي كۈلۈشەتتى.

— يائاللا ئادىم، بۇ ئات سېنى تۈگەشتۈرۈۋېتىپتۇ، — دېدى باي ئاخىر، — نېمە ئىش بۇ؟

— راست، تۈگەشتۈرۈۋەتتى، بۇ ئات پەرى ...

— ياق، ئادىم، ياق! — دەپ سۆزىنى كېسىۋەتتى باي.

— چوقۇم تەگمىدى ئەمەسمۇ، باي.

— ئۇ بەكمۇ يۈگۈرۈك ئات، ئادىم، ئادەتتە شۇنداق تېز يۈگۈرىدىغان ئاتلارغا ئۇچايلىقچە ئوق تەگمەيدۇ.

ئادىم بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— باي ئاتا، ماڭا بىر ئات بەرگىن، ئات بىلەن قوغلىسام بەلكى تۇتۇۋالارمەن.

— ئات قورۇسىغا بېرىپ ئۆزۈڭ تاللىۋال. ئەمما، ئۇمىدىڭ

بىكار، ئادىم، ئۇ ئاتنى سەن ئاتلىق قوغلاپمۇ تۇتالمايسەن، قالغىنىنى ئۆزۈڭ بىل.

ئادىم بۇ يەردىن سۆرىلىپ چىقىپ ئۆيىگە كىردى. باينىڭ سىلىق - سىپايىلىكى ئۇنى تۈگەشتۈرۈۋەتكەنىدى. چۈنكى، باينىڭ ئاۋازىدىن يوشۇرۇن مازاقنى سەزگەنىدى. ئۇ توڭگۈزنى ئاتالىغۇدەك ئاتلىقمۇ تۇتقىلى بولماسمۇ؟ ئات ئەمەس، جىن - پەرى، پەرى بولمىسا ... باي جىن - پەرىلەرگە ئىشەنمەيدۇ. ئەجەبا، بۇ ئات سېھىرلىك بولمىسا ...

ئات قورۇسىدا يوغان ئاق بوز ئات بار، شۇ ئاتقا مىنىپ قوغلاش كېرەك. ئۇ تورۇقنىڭ جاجىسىنى خۇدايىم بېرەر.

ئۇنىڭ كۆڭلىدە بىر قورقۇنچ بار ئىدى. چۈنكى، ئۆمرىدە ئېتىشنى خالاپ تۇرۇپ ئاتالمىغان بىردىنبىر جانلىق نەرسە بەلكى مۇشۇ ئاتتۇ. بۇ كېچە ئۇ تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالمىدى. ئايالى ئادەتتە ئۇنىڭدىن ھېچ نەرسە سورىمايتتى. شۇڭا، ئۇلار سۆزلەشمىدى.

14

پەرھات موللامنىڭ قاپقارا بۇدۇر ساقىلى تىترەپ كەتتى. ئوت چاقناپ تۇرغان قارا كۆزلىرى چوڭقۇر قايغۇغا چۆمدى. ئاپتاپتا كۆيگەن سوزۇنچاق چىرايلىق يۈزى تېخىمۇ ئۇزىراپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. ئوسمان چوڭنىڭمۇ قورۇق باسقان يۈزى غەمكىن ئىدى.

يوباز ئوغلى ھەسەن نارلى يېزىسىنىڭ ئەڭ چېتىدىكى قاشالىرى ئېگىلىپ، تورۇسىنىڭ قومۇشلىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن ئۆتمىتۆشۈك، ۋەيرانە بىر ئۆيدە ئولتۇراتتى. ئۆيدە بىر كارىۋات، بىر ساپال قاچا، ئۈچ - تۆت دانە ھېجىر، بىر دانە كورىدىن باشقا ھېچ نەرسە يوق ئىدى. ئۈچ بالىسىنىڭ ھەممىسىلا ئاغرىق بولۇپ، ئۆينىڭ بىر بۇلۇڭىدا بورىنىڭ

ئۇستىدە ئىگىرشىپ ياتاتتى، يوباز ئوغلىمۇ ئورۇقلاپ، تۈگىشىپلا كەتكەنىدى. يۈز - قوللىرىدىكى جاراھەتلەر ئەدەپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا كۈلۈپ تۇراتتى. باشقىلارنى گويا ئۆزىگە ھېچ نەرسە بولمىغاندەك ھېسسىياتقا كەلتۈرۈش ئۈچۈن تىرىشاتتى. ئايالى ئۆيدە ماتەم بولغاندەك پىرقىراپ يۈرەتتى. ئۇ بۇ ئۆرۈلۈپ كېتەي دېگەن ئۆيگە كۆنەلمىگەندەك، كۆيۈپ كەتكەن ئۆينى، شۇ ئوت كەتكەن كۈننى ئۇنتۇيالمىغاندەك ئىدى.

ئوسمان چوڭ گېلىغا بىرنەرسە تۇرۇپ قالغاندەك، تىترەك ئاۋازدا:

— ئوغلۇم ھەسەن، پەرھات موللام بىلەن سېنى يوقلاپ كەلدۇق. بۇ يۇرتلاردا مۇساپىرچىلىقتا بۇنىڭدىن ئارتۇق ۋەيرانچىلىقنى يەنە تارتمىغايسەن. قارىغىنا ئولتۇرغان ئۆيۈڭگە! جېنىڭنى باققۇدەك ھالىڭ يوق، بۇ يەرگە نېمە دەپمۇ كەلگەنسەن؟ دېھقانلار ساڭا نېمە قىلدى؟ بۇ يەردە ئاچلىقتىنمۇ ئۆلۈپ قالارسەن. ئادەم ھايات - ماماتلىقتا ئۇرۇق - تۇغقانلار بىلەن بىر يەردە جەم بولغىنى ياخشى، بىز سېنى ئەكېتىشكە كەلدۇق. بۇ يەردىن بىر ھارۋا تېپىپ بالىلارنى ئېلىپ يېزىمىزغا كېتەيلى.

ھەسەن بېشىنى تۆۋەن سېلىپ يا پەرھات موللامغا، يا ئوسمان چوڭغا قارىمىدى، نېمە ئويلاۋاتقىنىنىمۇ بىلدۈرمىدى، چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلىپ بولمايتتى.

ئوسمان چوڭدىن كېيىن پەرھات موللام سۆزلەشكە باشلىدى، ئاخىر:

— ھەسەن، سېنى يېزىغا ئەكەتمەكچىمىز! — دەپ سۆزىنى ئاياغلاشتۇردى.

ھەسەن ئاخىر بېشىنى كۆتۈرگەندە يۈزى تونۇغۇسىز ھالەتكە كىرگەنىدى. كۆزىدە لىق ياش، چارىسىز قالغان كىچىك بالىغا ئوخشايتتى.

— ئۇ يېزىغا قايتىپ بارالمايمەن، — دېدى ھەسەن.

— بارىسەن! — دەپ ۋارقىرىدى ئوسمان چوڭ، — ئېشەكنى

ھەيدەپ ئېلىپ ماڭغاندەك ئاپىرىمىز.

— مەجبۇرىي بارىسەن، — دەپ ئوسمان چوڭنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى پەرھات موللام.

— بارالمايمەن! — دېدى ھەسەن قوللىرىنى قوينىغا تىقىپ بالىلاردەك پەرۋاسىزلىق بىلەن.

— چاۋۇشتىن قورقما، — دېدى ئوسمان چوڭ، — چاۋۇشنى بىزنىڭ يېزىدا ئېتىۋەتتى. قانداق دېمەمسەن، باشمالتىقمىچىلىك توڭگۇز ئوقى بىلەن، ئىككى يۈز ئەللىك يىللىق تاپانچا بىلەن ئاتتى. يېزىغا كېچىدە باستۇرۇپ كىرگەن چاۋۇشنى ئېتىپ، تىزىنىڭ لېپىكىنى چېقىۋېتىپ، كالىدەك ھۆركىرىتىۋەتتى. ھازىر ئۇ ئادانادىكى دوختۇرخانىدا ئوڭدىسىغا يېتىپ، كالىدەك ھۆركىرەۋاتىدۇ. نېمىشقا دېسەڭ، قېرىنداشىم، توڭگۇز ئوقى تېگىپ تىز لېپىكى سۇنغان ئادەملا شۇنداق ۋارقىرايدۇ. مۇستاپا كامال پاشاغا قالتىس بىر تېلېگرامما يوللىدۇق. خۇدانىڭ ياخشى بەندىسى پەرھات موللام، دىنىڭ، ئىمانىڭ ھەققىدە بىر سۆزلىگىنە، تېلېگراممىنى قانداق يازدۇق؟ خەتتات كوزان ئوغلى پەتخى نېمىلەرنى يازدى؟ سەن دەپ بەرگىنە! پەتخى ئوقۇمۇشلۇق ئادەم، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئۆزى ھەم ياۋاش، ھەم ياخشى ئادەم، ئەمما يازغىنى تاشنى ئېرىتىدۇ. پەتخى مۆلايىم ئادەم، ئەمما كوزان ئوغلى - دە! پەتخى كۆلدىكى تۈگىمەس سۇ، شۇنداققۇ؟ مۇستاپا كامالغا نېمە دەپ يازغىنىنى سەن سۆزلەپ بەرگىنە موللام، ھەسەن بىلىپ قالسۇن. ئۇ شۇنداق دەپ يازدى: سەن ۋەتەننى نېمە دەپ قۇتقۇزغانىدىڭ؟ ژاندارمىلار، چاۋۇشلار، فېئوداللارنىڭ قالدۇقلىرى ھەر كۈنى ئاخشىمى يېزىمىزغا باستۇرۇپ كىرىپ بىزنى ئوققا تۇتسۇن، غۇرۇرىمىزنى ئاياغ ئاستى قىلسۇن دەپ ئازاد قىلغانمىدىڭ؟ بۇ سۆزلەرنى كىم يازدى؟ كوزان ئوغلى پەتخى يازدى. ھۆكۈمەتنىڭ ئاغىلارنىڭ كەينىگە كىرىپ يېزىنى ئوققا تۇتۇشى جىنايەت، بۇنىڭغا چارە قوللىنىش كېرەك، دەپ يازدى. مانا بۇلارنى كوزان ئوغلى پەتخى

يازدى. ھەسەن، يېزىغا قايتقىن. سەن كۇرد ئوغلىسەن. داداڭمۇ باتۇر ئادەم ئىدى. سەن تېخى قىزىلباشنىڭ ئوغلىسەن. قىزىلباشلار قورقماس كېلىدۇ. ھەيۋەت تاغلاردىكى بۈركۈتلەرگە ئوخشايدۇ. ئۇلار ئاجايىپ شوخ ناخشىلارنى ئېيتىدۇ، ئاڭلىغانلار ھاياجاندىن بارمىقىنى چىشلىشىدۇ ...

ئوسمان چوڭ ئاۋازى پۈتۈپ كەتكۈچە سۆزلىدى. كوماك ئاغزىدىن تۈكۈرۈكلىرىنى چاچرىتىپ تۇرۇپ سۆزلىدى. قاپ تېغىدىكى ھېكايىنى، قاراڭغۇلۇقنى، قاراڭغۇلۇق تېمىغا ئۇسۇۋالغان يولۇچىلارنى، ئاخىر قاراڭغۇلۇق ئۈستىگە چۈشكەن قىلىچتەك ئۆتكۈر نۇر ھەققىدە سۆزلەپ بەردى.

— ئەمدى نېمە دەيسەن، ھەسەن؟ — دەپ سورىدى. ئۇ تەرلەپ كېتىپ ئالدىنى ئېچىۋەتتى. مەيدىسىدىكى ئۇزۇن ئاق تۈكلەرنى سىلىدى، بارماقلىرىدىن ئاچچىق تەر پۇرايتتى، — يۇسۇپنى قۇدۇقتىن چىقىرىۋالغان خۇدا بىر كۈن كېلىپ بىزنى كۆرمەيدۇ دەپ ئويلامسەن؟ ھە، ئەمدى نېمە دەيسەن ھەسەن؟

ئۇنىڭدىن كېيىن پەرھات موللام سۆزلەشكە باشلىدى:

— يۇسۇپنى قۇدۇقتىن چىقىرىۋالغان خۇدا ھېچقاچان ياخشى بەندىلىرىنى يامان كۈنگە قويمايدۇ. بىز بىر نەرسىنى بىلىپ سېنى يېزىغا چاقىرىۋاتىمىز. ئوسمان چوڭ نېمە دېدى؟ قاپ تېغىدا يولۇچىلار يوللىرىدىن ئادىشىپ قاراڭغۇلۇق تېمىغا ئۇسۇۋالغان، ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە نېمە قىلىشلىرىنى بىلمەي تۇرۇپلا قالغان، ماڭىدىغان يولمۇ يوق. ئەنە شۇنداق جىددىي پەيتتە قىلىچ ئۆتمەيدىغان، نەپەس ئالغىلى بولمايدىغان قويۇق قاراڭغۇلۇق ئۈستىگە بىر دەستە نۇر چۈشكەن ئەمەسمۇ؟ شۇ ياشقا كەلگەن ئوسمان ئاغا بۇ نۇرنىڭ قانداق نۇر ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ ھەم شۇ نۇرغا ئىشىنىدۇ ... ھەي يوباز ئوغلى، يەنە شۇنداق يولۇچىلارمۇ بولۇپ ئۆتكەن. ئۈچ كىشى چۆلدە كېتىۋېتىپ سۇسىز قاپتۇ، ئۇسساپ ئۆلەي دەپتۇ، كۈنمۇ ئولتۇرماسقا قاپتۇ. ئۈچىلىسىنىڭ تىللىرى بىر غېرىچ ساڭگىلاپ

كېتىپتۇ. ئۇلار ئايلىنىپ يۈرگەن يەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىلا يېشىل چىمەنلىك ئىچىدە بىر قۇدۇق بار ئىكەن ... سۈيىمۇ بار ئىكەن، بىراق يولۇچىلار بۇ قۇدۇقنى كۆرەلمەيدىكەن، قۇدۇق بىر چەتتە قېلىپ ئۇلار باشقا چەتكە ماڭىدىكەن. كېيىن ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن بىر ئاق قۇشنى كۆرۈپتۇ. يولۇچىلاردىن بىرى — ئوسمان ئاغامدەك ئۇزۇن ياشىغان، ھەممە ئىشنى بىلىدىغان بىر كىشى: «قۇش ئۇچقان تەرەپكە ماڭايلى، قۇش توپتوغرا سۇ بار يەرگە قاراپ ئۇچىدۇ. قانىتىنى قېقىشىغا قاراڭلار، ئۇمۇ ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلەي دەپ قاپتۇ» دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار قۇشنى ئەگىشىپ مېڭىپتۇ. بېرىپ قارىسا، چىمەنلىك ئىچىدە بىر قۇدۇق تۇرغان ... ئۇلار سۇدىن ئىچىشىپ ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ. مانا بۇ ئوسمان چوڭ ئاق قۇشنى كۆرۈپ، ساڭا كەلدى، ئاق قۇش سۇغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ، ئەمدى سەن نېمە دەيسەن؟ يېزىغا قايتىپ كېتەمسەن - كەتمەمسەن؟

— ئاق قۇش توغرىسىدىكى تەمسىلنى خوي ياخشى دېدىڭ، موللام، — دېدى ئوسمان چوڭ خۇشاللىقىدىن كۈلۈپ، — بۇنىڭدىن ئارتۇقراق مىسالنى تاپقىلى بولمايدۇ. مانا ئەمدى ئاق قۇش ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى. قارىغىنا يوباز ئوغلى ھەسىنىم، قارىغىنا قىزىلباشىم، ئاق قۇش ھاياتلىق سۈيى بۇلدۇقلاپ چىقىۋاتقان بۇلاققا قاراپ ئۇچۇپ كېتىۋاتىدۇ. يېزىغا قايت !

ئۇلار كۆپ سۆزلىدى. جىق تەمسىلنى كەلتۈردى. بىراق، يوباز ئوغلى بەكلا قورقۇپ كەتكەچكە، ئۇنى يېزىغا قايتىشقا كۆندۈرەلمىدى. ئۇلار يوباز ئوغلىنىڭ ۋەيرانە ئۆيىدىن بەكمۇ خاپا ھالدا ئايرىلدى.

يولدا ئاتلىرىنى ياندىتىپ مېڭىشتى، ئۈن - تىن سۇرمىدى. ئۇلار ئاناۋارزاغا، تۆۋەنكى دوملۇ قەلئەگە قاراپ يول ئېلىشتى.

— ئۇلار قايتىپ كەلمەيدۇ، — دەيتتى پەرھات موللام، — كەلمەيدۇ، ژاندارمىلاردىن قورقىدۇ. بىر ئادەمنىڭ كۆڭلىگە جان قايغۇسى كىرىپ قالدىمۇ بولدى، ياخشىلىق كۈتمىسەك بولىدۇ،

ئوسمان ئاغا.

پەرھات موللام يول بويى سۆزلەپ ماڭدى، ئوسمان چوڭ بىر ئېغىزمۇ سۆز قاتمىدى.

ئۇلار كېچىنى ھاجىلار يېزىسىدا ئۆتكۈزدى، پەرھات موللام توختىماي سۆزلەيتتى، ئوسمان چوڭ بولسا ئۈن چىقمايتتى.

تاڭ ئېتىش بىلەن ئۇلار دوملۇ قەلئەگە قاراپ يولغا چىقىشتى، پەرھات موللام ھاجىلار يېزىسىدىن چىقىش بىلەن:

— بىر ئىش بولدىمۇ نېمە؟ جىمىپلا كەتتىڭغۇ، ئوسمان ئاغا؟ — دەپ سورىدى.

— شۇنداق، جىمىپ كەتتىم، بىراق شۇ نەرسىنى ئويلاۋاتىمەن، مەندىكى ئاق قۇشنى نەدىن بىلدىڭ؟

— ئۆزۈڭ دېدىڭغۇ، ئوسمان ئاغا.

— نەدە كۆردۈڭ؟

— كۆرمىدىم، ئوسمان ئاغا، ئەمما سەن ئۈمىدۋارسەن، مەنمۇ ئۈمىدلىكمەن، سەن بىلىدىغان بىر نەرسە بار، دەپ ئويلايمەن.

— بار، موللام، مەن بىلىدىغان قانداق نەرسە دېمەمسەن؟

ئوسمان چوڭ ئىچ ـ ئىچىدىن تىتىلدايتتى، ئاھ، شۇنى بىر دېيەلىگەن بولسام، دەپ ھەسرەت چېكىپ قىينىلاتتى. چىرايى بىر تۇتۇلۇپ، بىر ئېچىلاتتى. بىردەم خۇشاللانسا، بىردەم غەمگە پاتاتتى.

ئۇ ئاخىر شۇنداق دېدى:

— ئۇ شۇنداق بىر ئاق قۇشكى، قالتىس بىر ئاق قۇش! پەرھات موللام، كارامەت بىر قۇش! بىر ئاق شۇڭقارنىڭ ئۆزى، پەرھات موللام!

ئۇ كېيىن ئۆزىچە پۇشايمان قىلدى. پەرھات موللام ئاق شۇڭقارنى ئەسلىسىلا ئاق قۇشنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلىۋالىدۇ ـ دە.

— كۆرۈشكە ئەرزىيدۇ، — دەپ ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى پەرھات موللام.

ئەتىسى ئۇلار سارىچام دېگەن يەرگە يېتىپ باردى. دېھقانلار

تاشلىق، ھەم شورلۇق بىر چوڭقۇرغا ئولتۇراقلاشقان بولۇپ، ۋەيرانە بىرنەچچە ئېغىز ئۆي ۋە چۆرىدەپ كىچىككىنە تام سوقۇۋالغانىدى. بىر قىسمى كونا كىگىز ئۆيدە، بەزىلىرى كەپە تىكىپ ئولتۇرۇشقانىدى. ئۇلارنى ئۆز يېزىلىقلىرى بەك قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇلارنىڭ ئۈستىبېشى كونىراپ كەتكەن، ئورۇقلىغان، بىر تېرە ـ بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان. باللار ھەممىسى دېگۈدەك بەزگەك بولغانىدى.

ئوسمان چوڭ كونا يېزىلىقلىرىنى بۇ ھالەتتە كۆرۈپ بەكمۇ بىئارام بولدى، كۆز ياشلىرىنى تۇتالمىدى. پەرھات موللامنىڭمۇ كۆڭلى بۇزۇلدى.

ئوسمان چوڭ بىرئاز ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ سۆزىنى باشلىدى:

— سىلەرنىڭ بۇنداق يامان كۈنگە قالغانلىقىڭلارنى ئاڭلاپ يۈرىكىمىز سىقىلدى. شۇنىڭ بىلەن پەرھات موللامنى باشلاپ، ئاللانىڭ بۇ ياخشى بەندىسى بىلەن بىللە سىلەرنى ئەكېتىشكە كەلدىم.

خېلى ۋاقىتقىچە ھېچكىمدىن سادا چىقمىدى. كېيىن ئابدۇراخمان سۆزلىدى:

— ئۆيلىرىمىز كۆيۈپ كەتكەن تۇرسا، قانداق قايتالايمىز؟ ئېتىزلىرىمىزنى تارتىۋالسا، قىزلىرىمىزنى ئەپقاچسا، چارۋىلىرىمىز بوغۇزلانغان، ئادەملىرىمىز ئۆلتۈرۈلگەن تۇرسا ... يەنە ئۇ يېزىدا تۇرغۇدەك ھالىمىز بارمۇ؟ بىزنى قانداق قىلىپ يېزىمىزغا ئاپارماقچى بولدۇڭ، ئوسمان چوڭ؟ ئەلى ساپا ئۆلدىمۇ؟ ياكى بىز بىلەن ئەپلەشمەكچىمۇ؟ يا بولمىسا ھۆكۈمەت بىزنى ياقلاپ چىقتىمۇ؟ ياكى مەمەت ئاۋاق يەنە پەيدا بولۇپ قالدىمۇ؟ بىزنى يېزىغا ئاپارغۇدەك قانداق ئۆزگىرىش بولدى؟

ئوسمان چوڭ مەمەت ئاۋاق دېگەن سۆزنى ئاڭلاش بىلەن يايراپ كەتتى، ئۈمىدلەندى، ئەمما قانداق قىلسۇن، دېيەلمەيدۇ ـ دە، ئاھ! ... پەرھات موللام بىلەن كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالدى ۋە مەنىلىك قارىشىۋالدى. ئوسمان چوڭنىڭ ئىچى تېخىمۇ پۇشۇپ كەتتى.

سۆزلىۋېتەيمۇ؟

ئۇ سۆزنى باشلىدى، ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن سۆزلىدى، يالۋۇرۇپ باقتى، تەھدىت سالدى، ۋارقىرىدى، نەسىھەت قىلدى، يېقىملىق سۆزلەرنى قىلدى. قاراڭغۇلۇقنى يورۇتقان نۇرنى سۆزلىدى. ئايلاندۇرۇپ نەچچە رەت سۆزلىدى. ئاق قۇش تەمسىلىنى كۆپتۈرۈپ سۆزلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا تەمسىللەرنىمۇ سۆزلىدى.

ئۇنىڭدىن سۆزنى پەرھات موللام تارتىۋالدى. ئۇمۇ سۆزلىدى. يېزىدا چاۋۇشنىڭ ئېتىلغانلىقىنى، ئەمدى يەنە يېزىغا زادىلا كېلەلمەيدىغانلىقىنى سۆزلىدى، يەنە بىرمۇنچە تەمسىلنى توقۇدى. پەرھات موللامنىڭ مەۋلۇت ئوقۇپ ئادەتلەنگەن ئاھاڭى بەكمۇ تەسىرلىك ئىدى. موللامنىڭ توقۇغانلىرىنى تىڭشاپ ئولتۇرغانلار ئاڭلاپ يىغلاپ كېتىشتى. موللام چىرايلىق ئاۋازى بىلەن قۇرئاندىكى ئەرەبچە ئايەتلەرنى ئوقۇپ، مەنىسىنى يېشىپ بەردى. ئايەتتە دېھقانلارنىڭ ئۆز يېزىسىغا قايتىشى كېرەكلىكى تەۋسىيە قىلىناتتى.

ئۇلار كەچ كىرگۈچە ئاۋارە بولۇشسىمۇ دېھقانلارنى ۋايىۋاي يېزىسىغا قايتىشقا كۆندۈرەلمىدى. ئوسمان چوڭ ئۇلار تەييارلىغان كەچكى تاماقنى يېمەستىن:

— سىلەردەك ئادەملەرگە مىڭ لەنەت! — دەپ ۋارقىراپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ خاپىلىقىدىن دىر ـ دىر تىترەيتتى، يۈزى قەغەزدەك ئاقىرىپ كەتكەنىدى. پەرھات موللام ئۇنى پەس قىلىشقا تىرىشاتتى، يىقىلىپ چۈشۈپ توساتتىن ئۆلۈپ قېلىشىدىن قورقاتتى. ئۇ ئاران دېگەندە ئوسمان چوڭنى تىنچىتىپ ئېتىغا مىندۈردى. ئۆزىمۇ ئېتىغا مىنىپ، شۇنچىلىك قاتتىق خاپا بولۇشلارغا ھەيران بولۇپ تۇرغان دېھقانلارنىڭ ئالدىغا كەلدى. تەمكىن، تۆۋەن ئاۋازدا دانە ـ دانە قىلىپ دېدى:

— سىلەر ئەسلىدىمۇ ئاللانىڭ لەنىتىگە ئۇچرىغانىدىڭلار. سىلەرگە دەپ قوياي، ئەمدى ئاللانىڭ قارغىشىغىمۇ ئۇچرايسىلەر. مەيلى، بۇ گىياھ ئۈنمەس شورلۇق، تاشلىقتا

ئۆلگۈچە ياشاڭلار، ۋايىۋاي يېزىسىنى بەربات قىلدىڭلارغۇ ئاخىر.

دېھقانلار بىر ئېغىزمۇ سۆز قىلالمىدى. تۇرغان يېرىدە قىمىر قىلىشماي، شۇ پېتى كۈن پاتقۇچە تۇرۇشتى.

ئاي تېخى چىقمىغانىدى. قاراڭغۇدا ئاتلىقلار سۆزلەشمەستىن يېرىم كېچىگىچە يانمۇيان مېڭىشتى.

ئوسمان چوڭنىڭ مېڭىسىگە: پەرھات موللام مەمەت ئاۋاقنى بىلگەنمىدۇ يا بىلمىگەنمىدۇ؟ دېگەن خىيال كىرىۋېلىپ زادىلا چىقمايتتى. بىر تۇرۇپ، بىلمىسە بۇ ئادەم شۇنچىمۇ خۇشال بولاتتىمۇ؟ دەپ ئويلاتتى. بىر تۇرۇپ، پەرھات موللام نېمىنى بىلسۇن، ئەسلىدىمۇ خۇشخۇي ئادەم، دەپ دەسلەپكى خىيالىدىن يالتىياتتى. يەنە تۇرۇپ، دەپ باقايمۇ يا، پەرھات موللامىمۇ بىلسە، مەمەت ئاۋاقنى كۆرسە، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلەشسە، دەپمۇ ئويلايتتى. « دېسەم نېمە بولاتتى، پەرھات موللام خائىنلىق قىلمايدۇ » دەپ ئىشەنچىسىنى كۈچەيتەتتى، بىردەمدىن كېيىنلا « ئادەم بالىسى خام سۈت ئەمگەن، ئىشەنگىلى بولمايدۇ » دەپ ۋاز كېچەتتى. « مەمەت ئاۋاق » دېگەن سۆز تىلىنىڭ ئۇچىغا كېلەتتى ـ يۇ، يەنە يۇتۇۋېتەتتى.

ئاخىر چىداپ تۇرالماستىن، « مەمەت ئاۋاق » دەپلا توختاپ قالدى.

— مەمەت ئاۋاققا نېمە بوپتۇ؟ — دېدى چۆچۈپ پەرھات موللام.

ئوسمان چوڭ بىردەم دۇدۇقلاپ، ئاندىن:

— پەرھات موللام، — دېدى ـ دە، يەنە توختاپ قالدى.

خېلىدىن كېيىن يەنە: « پەرھات موللام » دېدى، يەنە ئويغا پاتتى: «بۇ پەرھات موللام نەدىن كەلگەن، قانداق ئادەم؟ كىمنىڭ نېمىسى؟ ۋايىۋاي يېزىسىدىن ئۆيلەنگەن، تۇغقىنىنىڭ قىزىنى ئالغان. ئەمما زادى كىم؟ ئىشەنگىلى بولامدۇ؟ ئوتتۇرىدا قاڭشار بولمىسا، ئۇ كۆز بۇ كۆزنى يەيدۇ ئەمەسمۇ؟»

— پەرھات موللام !

— خوش، ئوسمان ئاغا.

— پەرھات موللام، مەمەت ئاۋاق ھازىر ئامان بولغان بولسىدى ...

— مەمەت ئاۋاقنى ئۆلدى دەپ ئويلامسەن، ئوسمان ئاغا.

— ياق، مۇنداقلا دەپ قويدۇم. مەمەت ئاۋاق بۇرۇنقىدەك تاغدا بولغان بولسا بىزگە ياردەم قىلغان بولارمىدى؟

پەرھات موللام كامىل ئىمانى بىلەن:

— ئۇ باتۇر، ياخشى يىگىت، پاك بىر ياردەمچى، چوقۇم پايدىسى تېگەتتى، — دېدى.

— مۇشۇ كۈنلەردە تاغدا بولغان بولسىدى، — دېدى ئوسمان چوڭ، — ياكى ساق - سالامەت يېنىمىزدا بولغان بولسىدى، ھېلىقى قاراڭغۇلۇقتا چۈشكەن نۇردەك يورۇقلۇق بېرەرمىدى، موللام؟

— بېرەر ئىدى.

— ئاق قۇشچۇ؟

— مۇنداق ئادەملەرنى ئاق قۇش دېسە بولىدۇ، — دېدى پەرھات موللام، — بۇلار ئاق قۇشقا ئوخشاش ئاشۇنداق ئىشلارنى قىلىدۇ. قەلەيچىنى قانداق ئۆلتۈردى، ئۇنى ئۆلتۈرۈپ ئەلى ساپانى نېمە كۈنگە سالمىدى، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— كاشكى، يەنە بىر قېتىم ئوتتۇرىغا چىققان بولسا، — دېدى ئوسمان چوڭ، — چىقىپلا مۇشۇ ئەلى ساپانىڭ جېنىنى ئالسا، ئەلى ساپا قىمىر قىلماستىن تۈگەشسە ...

15

ئۆيىنى سەيران قىزغا بېرىشىپتۇ. سەيران قىزنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەر دۈشمىنىنىڭ بېشىغىمۇ كەلمىسۇن. مەمەت ئۆيىنى كۆرۈپ بېقىشنى بەكمۇ خالايتتى، بەرگەن ئېتىزلىقى نەدە بولغىيدى؟ ئۇنىمۇ ئەلى ساپا ئېلىۋالدى - دە. بۇ ئەلى ساپا زادى

قانداق ئادەمدۇ؟ شۇنچە كۆپ يەرنى ئىگىلەپ نېمە قىلماقچىكىن؟ ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە پادىشاھلىق قۇرماقچىمۇ؟ ئوسمان چوڭ نېمە دېگەنىدى؟ ھە، مۇشۇ ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئۈستىدە ئەرمەن خاقانلىرىنىڭ قەلئەسى بار، دەيتتى. ئۇ زامانلاردا پۈتۈن چۇقۇر ئوۋا ئەرمەن خاقانىغا تەۋە ئىكەنمىش، ئەمدى ئەلى ساپا شۇنداق قىلماقچىمۇ؟

ئەلى ساپانىڭ ئىنسابسىز، زالىم، ئادەم بالىسى راۋا كۆرمەيدىغان ئىشلاردىن يانمايدىغان مەخلۇقلۇقىنى، ھۆكۈمەتنىڭ يۆلەنچۈكى ئىكەنلىكىنى ئوسمان چوڭ مەمەتنى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇۋېلىپ سۆزلىگەنىدى. ئۇ يەنە چۇقۇر ئوۋادىكى ئاغىلار، بايلار ھەققىدە ئۈچ كېچە - كۈندۈز سۆزلەپ بەردى. مەمەت بۇلارنى ياخشى بىلەتتى، ئوسمان چوڭ تېخىمۇ تولۇق، مۇكەممەل سۆزلەپ بەردى. ئۇنىڭغا ھەممە نەرسە ئايان بولدى، تېگى - تەكتىنى بىلىپ يەتتى. ئۇنىڭ ئاغىلارغا غەزىپى بارغانسېرى قايناپ تاشاتتى. ئۇنىڭغا ئاغىلارنىڭ ھەرقانداقى ئابدى ئاغىدىنمۇ بەتتەر بىلىنەتتى، بولۇپمۇ ئەلى ساپا ... ھازىر ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىسىلا بەدەنلىرى تىكەنلىشىپ كېتەتتى. ئاغىلار ئۇنىڭ دۈشمىنى. چۇقۇر ئوۋادا ئابدى ئاغىنى قانتى ئاستىغا ئالغان دەل مۇشۇ ئەلى ساپا ئىدى. بۇ ئاغىلار، بايلار ئەسلىدە بىر - بىرى بىلەن شۇنچىلىك دۈشمەنلىشىدۇ، ئەمما ۋاقتى كەلگەندە دوست ھەم بولالايدۇ. ئابدى ئاغىنىڭ ئۆلۈمى ئۇلارنى ساراڭ قىلغىلى تاس قالدى. شۇڭلاشقا، ئۇلار قاراقچىلار ئەترىتى قۇرۇپ، ئاختۇرمىغان توروس تاغلىرى، ئۆڭكۈر ۋە يېزىلار قالمىغانىدى. ئەگەر قېچىپ قۇتۇلمىغان بولسا، ئۇلار چوقۇم ئۆلتۈرۈۋېتەتتى. ئۇلار تاغۇ، دەشتلەردە مىڭلاپ دېھقان، يۈزلەپ ژاندارمىنى ئىشقا سالدى. ئۇلار مەمەت چوڭنى، ھاجى تۆرىنى، قاراقچى دۇرمۇشنى ئىزدىمەيتتى. ئىزدىگەن ئادىمىنى تاپالماستىن ساراڭلاردەك تەلۋىلىشەتتى. نەدە بولسا تېپىپ ئۆلتۈرۈشكە ئەھدە قىلىشاتتى. ئۆلگۈچى ئابدى ئاغا بولماستىن،

بەلكى ئۆزلىرىدەك ھېس قىلىشىپ، ئەسلا بولدى قىلىشمايتتى.

شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەلى ساپا دېھقانلارغا شۇ قاتارلىق قاتتىق زۇلۇم ساپتۇ ـ دە. نېمىشقا ئاردىن بىرەرى چىقىپ ئۇنىڭ ئاغزىغا قارىتىپ بىر پاي ئوق ئاتمىغاندۇ؟ ئادەملەر ھەممىسىلا قورقۇنچاق بولۇپ كەتكەن، چۇقۇر ئوۋادىكى دېھقانلارنىڭ تولىسى مۇشۇ كۈنلەردە زۇلۇمنىڭ دەستىدىن باشقا يەرلەرگە كۆچۈپ كەتكەن ۋە بىرەر يەر تېپىپ يەرلىشىش ئۈچۈن تەمتىرەپ يۈرگەن، ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ يېرىمى دېگۈدەك بوشاپ قالغانىدى. ئۇلار ئەلى ساپادىن شۇنچىلىك قورقۇپ كېتىشكەنىدىكى، بىر كۈنى ئەتىگەنلىكى ئورنۇڭدىن تۇرۇپ قارىساڭ، گويا يېزىدا بىرمۇ ئادەم قالماي كۆچۈپ كېتىدىغاندەك ... قورقۇشتىن يۈرەكئالدى بولغان دېھقانلار قېچىش كويىدا. ئوسمان چوڭ بۇ قورقۇپ كەتكەن دېھقانلارنى قانداقمۇ تۇتۇپ قالالىسۇن؟ ئۇ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي بىئارام بولاتتى، ئوسمان چوڭ ئاقمازار دېگەن يېزىنى، شۇ يېزىدىكى ئىدرىس ئاغىنى سۆزلەپ بەرگەن. ئىدرىس ئاغىنىڭ ئەھۋالىغا يۈرەك چىدىمايتتى. ئىدرىس ئاغىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ قىينىغان باي مۇستاپا كامال پاشانىڭ يېقىن سەپدىشى ئارىپ سايىم بەگ ئىكەن. بۇ بەگنىڭ ماشىنىسى بارمىش، چۇقۇر ئوۋانىڭ تۇپىلىق يوللىرىدا ماشىنا بىلەن يۈرەرمىش. مەمەت ماشىنىنى زادىلا كۆرۈپ باقمىغان بولغاچقا كۆرۈشكە خۇشتار ئىدى. شۇنچە چوڭ چۇقۇر ئوۋادا يالغۇز بىرلا ئادەمنىڭ، يەنى ئارىپ سايىم بەگنىڭ ماشىنىسى بارمىش، دېھقانلار، ھەتتا ئاغىلارمۇ ئارىپ سايىم بەگدىن قورقارمىش، ئەلى ساپانىڭمۇ قورققىنىدىن ئۆتى تاشارمىش ...

مەمەت قاراڭغۇ بۇلۇڭدا مىلتىقىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرۇپ بۇلارنى ئويلايتتى. يېپىقلىق دېرىزە يوچۇقىدىن كۈننىڭ ئۇزۇن شولىسى چۈشۈپ تۇراتتى. بۇ نۇر سوزۇلۇپ بېرىپ يوقىلاتتى. يورۇقلۇق ئىچىدە مىڭلاپ چاڭ ـ توزان قىمىلدايتتى. مەمەت بىرنەچچە قېتىم ئوڭ قولىنى نۇر شولىسىغا تۇتتى. قولى

زورايغاندەك، كۆچلەنگەندەك ئاجايىپ بىر خىل ھېسقا چۆمدى. يېزىلىقلارنىڭ قورقۇنچاقلىقى، ئۈمىدسىزلىكى ئۇنىڭ قەلبىگىمۇ ئاستا ـ ئاستا سىڭىشكە باشلىدى. ئۇمۇ بۇ يېزىلىقلاردەك قاراڭغۇلۇق تېمىغا كېلىپ ئۇسۇۋېلىش ئالدىدا تۇراتتى.

مەمەت پەرھات موللامنى ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن ئىككى قېتىم كۆردى. ئۇ زادىلا موللاملارغا ئوخشىمايتتى. يۇمىلاق ياستىلغان بۇدۇر ساقىلى، ئوتتەك يېنىپ تۇرغان قارا كۆزلىرى، بۇدۇر چاچلىرى، بۈركۈتنىڭكىدەك بۇرنى كىشىدە ئىشەنچ تۇغدۇراتتى. ئوسمان چوڭنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، رامىزان كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ھارغان، مۈرىسىگە خالتا ئاسقان، خالتىسى كىيىم ۋە كىتابلار بىلەن تولغان پەرھات موللام ئاناۋارزا تەرەپتىن مۇشۇ يېزىغا كەپتىكەن، شۇ كۈنى ئاخشىمى بىر بوش ئۆينى مەسچىت قىلىپ، دېھقانلارنى تەرەۋى نامىزىغا چاقىرىپ ئۆزى ئىمامەتچىلىك قىپتىكەن، شۇ كۈندىن باشلاپ يېزىنىڭ موللىسى بولۇپ كېلىۋېتىپتۇ. دىن ھەققىدە ھېچ نەرسە دېمەيدىكەن. نامازنى ئۆتەتكۈزۈپ بولۇپلا ئۆزىنىڭ ئىشى بىلەن بولىدىكەن. ئۇ ۋايىۋاي يېزىسىدىكى بىر قىزغا ئۆيلەنگەن، قىزغا قاراشلىق ئازراق يېرى بولغاچقا، ئىماملىق قىلغىنى ئۈچۈن ھەق ئالماستىن، شۇ يەرنى تېرىپ تىرىكچىلىك قىلىدىكەن.

دېھقانلار دەسلەپ ئۇنىڭدىن ئۈركۈگەن، تارتىنغان، كېيىن بارا ـ بارا ئۆگىنىپ قالغان ۋە ئۆز ئادىمى قاتارىدا كۆرگەن. پەرھات موللام گويا سېھىرگەردەك ھەممىنىلا قايىل قىلدى. ھەممىلا ئادەم ئۇنىڭغا خۇددى سېھىرگەرگە قارىغاندەك قارىشاتتى. ئوسمان چوڭمۇ بىر ياقتىن ئۇنىڭغا ئىشىنەتتى ھەم ئۇنى ياخشى كۆرەتتى، يەنە بىر ياقتىن ئۇنىڭدىن تارتىناتتى ھەم ئۈركۈيتتى. چۇقۇر ئوۋانىڭ ئاغىلىرى ۋايىۋاي يېزىسىغا بىر موللامنىڭ كەلگىنىنى ئاڭلاپ خېلىلا قىزىققانىدى. كېيىن

بىرىپ - بىرىپ ئۇنىڭغا ئۆگىنىپ قالغان ۋە ئۇنىڭ زىيانسىز ئادەم ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ، ئۇنى ئەسلىرىدىن چىقىرىشقاندى. پەقەت پەرھات موللامنىڭ كېلىشكەن سۇمباتى پۈتۈن چۇقۇر ئوۋاغا تارقىلىپ، بارغانسېرى ئايالىلارنىڭ ئاغزىغا چىققاندى. يىراقتىكى يېزىلاردىن — ئادانادىن، كوزاندىن، تەرسۇستىن، ھەتتا مەرىمىندىن، ئىسكەندىروندىن تىلتۇمار پۈتكۈزۈش باھانىسى بىلەن ياش قىزلار، چوكانلار ئۇنى كۆرۈشكە كېلەتتى. پەرھات موللام پۈتۈپ بەرگەن تۇمارلىرى ئۇچۈن ھەق ئالمايتتى. شۇڭلاشقىمۇ، ئۇنىڭ داڭقى پۈتكۈل چۇقۇر ئوۋاغا تېخىمۇ پۇر كەتكەنىدى.

مەمەت ئايىغى چىقماس قالايمىقان خىياللار ئىچىدە قاراڭغۇ ئۆيدە جىمىكى نەرسىنى ئويلاپ ئولتۇراتتى.

ئەمدى بۇ يېزا ئۆزىگە مازار بولۇپ قالارمۇ؟ ئەگەر ئوق تەگسە نەرىگىمۇ تېگەر؟ قانداق ئۆلۈم بىلەن ھاياتى ئاخىرلىشار؟ ئۆلۈم بىر خىل قاراڭغۇلۇقمىدۇ؟ ئۇنداقتا قانداق قاراڭغۇلۇق؟ ئۇيقۇدەكمۇ يا؟ ئۆلۈم يارىسى قاتتىق ئاغرىمدىغاندۇ؟

تۇرۇپلا ئۆلۈمدىن ئۆلگۈدەك قورقاتتى، خۇددى ئۆلۈم باستۇرۇپ كەلگەندەك يۈرىكى جىغىلدايتتى، تىترەيتتى، پۈتۈن بەدىنى — چېكىسىدىن تىرناقلىرىغىچە تىكەنلىشىپ كېتەتتى. ئۇ ئۆزىنى خېلىدىن بېرى ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىپ قويغانىدى. بىراق، ئۆلۈمنىڭ قانداق كېلىشىنى زادىلا جەزم قىلالمايتتى، شۇڭا ئادەتتىن تاشقىرى قىزىقاتتى.

ئۇ تۇتۇلمىغان، ژاندارمىلارنىڭ قولىغىمۇ چۈشمىگەن، سوتچىنىڭ ئالدىغىمۇ كەلمىگەنىدى. ژاندارما، تۈرمە، سوتچى ھەققىدە خەدىچە ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەرگەن، خەدىچە بۇلارنى سۆزلەۋېتىپ: « مىڭ مەرتەم ئۆلۈمنىڭ قۇربانى بولاي، مەمەت » دېگەنىدى.

بەزىدە مەمەت خاپىلىقنىڭ كۈچىدە سەسكىنىپ كېتەتتى - دە، « كۈرەش قىلىپ ئۆلىمەن » دەپ ۋارقىرايتتى. ئۇنىڭ قەلبىدە

ئۆچ ئېلىش ھەسرىتى ئەسلا بېسىلمايتتى، بۇ ئابدى ئاغا بىلەن تۈگىمىگەن. ئۇ ئۆچ ئېلىش غەزىپىنى ۋۇجۇدىغا سىغدۇرالمايتتى. ئۇنىڭ خاپىلىقى، غەزەپ - نەپرىتى ساقچىدىكى چاۋۇشقا — ھېلىقى يوباز ئوغلىنى ئۇرغان چاۋۇشقا، ھۆكۈمەتكە، ئەلى ساپاغا، ئارىپ سايىم بەگكە قارىتىلغان، ئۆچ ئېلىش تۇيغۇسىمۇ كىشىلەردىن كىشىلەرگە يۆتكىلەتتى.

مەمەت بەزىدە ئۆزى كۆرمىگەن، بىلمەيدىغان ئەلى ساپا بىلەن خىيالەن كۈرەش قىلاتتى، ئۇنى ئۆلتۈرەتتى. كاللىسىنى كېسىپ ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئاتاتتى - دە، تاغلارغا چىقىپ كېتەتتى. ئوسمان چوڭ « شۇڭقارىم، بىزنى قۇتۇلدۇردۇڭ، دېھقانلارغا جان بەردىڭ » دەپ ئۇنىڭغا ئېسىلىپ يىغلايتتى. ئاقمازار دېھقانلىرىمۇ ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلاپ توي - بايرام قىلاتتى، مەمەت مانا بۇلارنى ئويلاۋېتىپ ئوق ئاتقاندەك، ئادەم ئۆلتۈرگەندەك، كاللا كەسكەندەك قارا تەرگە چۆمۈلەتتى.

كېيىن بىردىنلا قاراڭغۇلۇق تېمىغا ئۇسەتتى. ئوسمان چوڭ بۇگۈنگىچە تىنچ كەلدى. مەمەت يېزىغا كەلگەندىن بېرى ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى، ئۆيدە ئىكەنلىكىنى ھەر خىل گەپ - سۆز، ھەرىكەت بىلەن ئەگىتىپ دېمىگەن ئادىمى قالمىدى. ئۇ بىر كۈنى بولمىسا بىر كۈنى يېرىلاتتى، ھەممە ئادەمگە ئىچىگە سىغمىغان بۇ چوڭ سىرىنى ۋارقىراپ - جارقىراپ دېمەي چىدىمايتتى. ئۇ بۇنى دېيىش بىلەن نېمە بولماقچى؟ ئاغىلار، بايلار، ھۆكۈمەت ئاڭلايدۇ - دە، بولىدىغان ئىش شۇ چاغدا بولىدۇ. ئۇ بۇ يەردە خېلى تۇرۇپ قالدى. يەنىلا ئوسمان چوڭ باتۇر چىقتى. ئۇنىڭ كەلگىنىنى ھەممە ئادەمگە ئوچۇق - ئاشكارا سۆزلەشكە جېنى تاقىلداپ تۇرسىمۇ، ھېچكىم تۇيمىدى، بىلمەي قالدى. ئەمدى بۇ يەردە ئارتۇق تۇرۇشقا بولمايدۇ.

ئۇ ئورنىدىن تۇردى. ئىشىك ئالدىغا كېلىپ يوچۇقىدىن تالاغا قارىدى. بىر مېكىيان ئون بەش - يىگىرمىچە چۈجىسىنى ئەگەشتۈرۈپ ھويلىدىكى توپىلاردا ئېغىنايتتى. ئارقا يولدىن بويى

— بولىدۇ، — دېدى مەمەت. بىراق، ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر ئەنسىزلىك چۈشتى. چۈقۇر ئوۋا تۈزلەڭلىكىدە ژاندارما بىلەن تۇتۇشۇپ قالسا قانداق بولىدۇ؟ ئاخىر ئۆلۈپ تۈگىشەر، ئەمدى كەچ كىرىشنى ساقلاش كېرەك. قېچىشتىن باشقا ئامال يوق. كەچ كىرىشكە يەنە قانچىلىك ۋاقىت بار؟ ئۇ ئىشىكنىڭ يوچۇقىدىن كۈنگە قارىدى. كۈن ئولتۇرغانىدى، دېمەك، ئاز قالدى دەپ خۇشاللاندى. كېتىشىنىغۇ كېتەر، بىراق كۆڭلى يېرىم بولاتتى، ئۆزىنى جېنىدىن ئەزىز كۆرگەن بىر ئادەم بىلەن خوشلاشماستىن، مۇڭداشماستىن قانداقمۇ كېتىدۇ؟ ئوسمان چوڭ ئۇنى ئانىسى ۋە ھەدىچە ياخشى كۆرگەندەك ياخشى كۆرەتتى - دە.

16

ئەلى ساپا باي مېھمانخانىنىڭ سۈپىسىدا خاپىغان ھالدا ئۇ ياقتىن - بۇ ياققا مېڭىپ، ئۆزىچە سۆزلەيتتى ۋە غودۇڭشىيتتى.

— ئاتقان تاش كۆزلىگەن قۇشقا تەگمەيۋاتىدۇ، — دەپ ھەسرەتلىنەتتى ئۇ، — بۇ كۈرەش قاچانغىچە داۋاملىشار؟ يەرلەر بوش تۇرۇپتۇ. كارغا كەلمەيدىغان بۇ دېھقانلار يا ئۆزلىرى بىرنەرسە قىلمىدى، يا بىزگە قويۇپ بەرمىدى.

زەينەل سۈپىغا قويۇلغان كارىۋاتتا شۈمشىيىپ ئولتۇراتتى. ئەلى ساپا باينىڭ ئاچچىقىنىڭ ئۆرلىشى ۋە پەسىيىشىگە بېقىپ ئۇنىڭ رەڭگىرويىمۇ ئۆزگىرىپ تۇراتتى. ئەلى ساپا باي ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ سوتلىغۇچە بۇ ھالەت داۋام قىلدى.

ئەلى ساپا باي زاڭلىق قىلىپ ۋارقىرىدى:

— ھە، قېنى زەينەل، ۋايۋاي يېزىسىدىكىلەر بۇ يىل ئەتىيازدا كۆچۈپ كەتمەكچى ئەمەسمىدى؟ بۇنى ياخشى بىلەتتىڭغۇ، ئەجەب ياخشى بىلىپسەن - دە! قېنى ھېچ نەرسە بولمىدىغۇ، نېمە بولغىنىنى بىلەمسەن، زەينەل؟ ئوسمان چوڭ

بىلەن پەرھات مولللام ئۇلارنى ۋايۋاي يېزىسىغا قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن ئاۋۋال يوباز ئوغلىنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ، كېيىن سارىچامغا ... يېلىنىپتۇ، يالۋۇرۇپتۇ، ئۇلارنى قايتۇرۇپ كېلەلمەپتۇ. سەن تېخى بۇ يىل ئەتىيازدا يېزىدا ھېچكىم قالمايدۇ دېگەنىدىڭ، ئەمدى نېمە بولدى، زەينەل؟

— خۇدا ھەققى، بىلمىدىم، باي، نېمە ئىش بولغىنىنى بىلمەيمەن، ئويلايمەن، تەكشۈرىمەن، لېكىن نېمە ئۈچۈنلۈكىنى بىلەلمەيمەن. يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيى كۆيۈپ، ھەر كۈنى كېچىسى يېزىغا مۆلدۈردەك ئوقلار چۈشكەندىن كېيىن يېزىدا دېھقانلار تۇرالماسلىقى كېرەك ئىدى. ئەمما، نېمە بولغاندۇ؟ زادىلا بىلەلمىدىم، باي. دەسلەپ ئوتتۇرىغا ئوسمان چوڭ چىقتى، كېيىن پەرھات مولللام ... ھەممە نەرسە بىردىنلا ئۆزگىرىپ كەتتى. قورقۇپ تۈگىشىپ كەتكەن دېھقانلارغا جان كىردى. خۇدا ھەققى، باي، بۇلارغا بىرنېمە بولدى، بىراق نېمە بولغاندۇ؟

— ئەخمەق ھاكىم، يۈزبېشى، ھۆكۈمەتتىن باشقا بىرى يەنە ئۇلارنى بىزگە كۈشكۈرتكەن بولمىسۇن؟ كىم بولۇشى مۇمكىن؟ ھەممىسى قولىمىزدىكى ئۆز ئادەملىرىمىز تۇرسا، يا ئارىپ سايىم بەگمىدۇ؟ ... شۇ بولمىسۇن يەنە! ئەگەر ئارىپ سايىم بەگ بولىدىغان بولسا، تۈگەشكىنىمىز شۇ. بۇ يەرلەرگە ئارىپ سايىم بەگنىڭ كۆزى چۈشۈپ قېلىشتىن خۇدا ساقلىسۇن ... مۇبادا كۆزى چۈشسە، ۋايۋايلىقلارنى بىزگە قارشى كۈشكۈرتۈپ قويامدۇ تېخى!

— ئارىپ سايىم بەگ توغرۇلۇقمۇ ئويلىدىم ھەم تەكشۈرۈپ باقتىم. بۇنىڭدىن ئون يىل ئاۋۋال ئۇ ئوسمان چوڭ بىلەن بىر قېتىم سۆزلەشكەندىن باشقا، ھازىرغىچە بۇ يېزىدىن ھېچكىم بىلەنمۇ كۆرۈشمەپتۇ.

— پەرھات مولللام بىلەنچۇ؟

— كۆرۈشمەپتۇ.

— بۇ پەرھات مولللامغا نېمە بولغاندۇ؟ تا بۈگۈنگىچە بىرەر ئىشقا ئارىلاشقىنىنى ئاڭلىمىغان.

— ئۇنى بەك قاتتىق خاپا بولدى دېيىشىدۇ، ئات ئۇچۇن بەكمۇ ئاچچىقلاپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، يېزىنىڭ ھەر كۈنى كېچىسى ئوقۇقا تۇتۇلۇشىغا، يوباز ئوغلىنىڭ كۆرگەن كۈنگە خاپا بوپتۇ. ئاتنىڭ تۇزلەڭلىكتە سەرسان بولۇپ يۈرگەنلىكىنى كۆرۈپ كۆزلىرىدىن مۆلدۈردەك ياشلار تۆكۈلۈپتۇ. چاۋۇشنى ئاتقان كىشى ئوسمان چوڭ دېيىشىدۇ. ئوسمان چوڭ بۇرۇن مۇنداق ئەمەس ئىدى. چاۋۇشنى ئېتىش بۇ ياقتا تۇرسۇن، يېزىنى ئوقۇقا تۇتقاندىمۇ ئۆيدىن بېشىنى چىقىرىپ قويمايتتى.

— ئوسمان چوڭدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەر ئارىپ سايىم بەگدىن كەلدىمۇ يا؟ بەگ مۇنچىلىك پەس ئىشنى قىلماس. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇ ۋايىۋاي يېزىسىدىكى يەرلەرگە ئېھتىياجلىق ئەمەس، يەنە كېلىپ مەن بىلەن ناھايىتى ياخشى. ئەگەر ۋايىۋاي يېزىسىدىكى يەرلەر لازىم بولسا، ئۆزۈمگە دېگەن بولاتتى. ياق، ياق، ھېچبىر ئادەمنى خىيالىمغا كەلتۈرەلمەيۋاتىمەن. بەلكى پەرھات موللام مەدەت بېرىۋاتامدۇ يا؟

— بەلكى شۇنداقتۇ، بىراق پاكىتىمىز يوق. مېنىڭچە، بۇ قارشىلىق ئوسمان چوڭدىن باشلاندى.

ئۇ ئوسمان چوڭدىكى ئۆزگىرىشلەرنى ئۇزاقتىن - ئۇزاق سۆزلىدى. بايراملىق كىيىملىرىنى، غاڭزىسىنى، يېزىدا ھېچكىمگە گەپ - سۆز قىلماستىن ئۈچ كۈن كۈلۈمسىرەپ يۈرگىنىنى، يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيى كۆيگەندە كۈلۈپ يۈرۈپ تاماكا چەككەنلىكىنى، ھەممىنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەردى.

ئەلى ساپا باي كارىۋاتقا چىقىپ ئولتۇرۇپ:

— ئوسمان چوڭنىڭ نېمىشقا شۇنداق ئىشلارنى قىلىشىنى چۈشىنەلمىدىم، — دېدى.

— ئۇ بەك جەسۇر ئادەم، — دەپ جاۋاب بەردى زەينەل، — كۆزى ئۆتكۈر، ئون بەش قېتىم ئۇرۇشقا قاتناشقان، پۈتۈن بەدىنى يارا ... قىسقىسى، ئەقىللىك. بەزىدە بولسا غەلىتە ئىش، ئاجايىپلا قورقۇنچاق بولۇپ كېتىدۇ. ئۇنداق چاغدا قولىدىن نېنىنى

تارتىۋالغىلى بولىدۇ. يەنە بەزىدە كارامەت جەسۇر بولۇپ كېتىدۇ. غەزىپىدىن ئادەم يېنىغا بېرىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، جىنىنى بەكمۇ ئايايدۇ ... مەنمۇ بۇ ئادەمنى چۈشىنەلمەي كېتىمەن.

ئەلى ساپا باي قولىنى ئېڭىكىگە ئاپاردى، ئېڭىكىنى، بويىنىنى تاتىلىدى.

— بىزمۇ كۆپ ئۇرۇشقا قاتناشتۇق، لېكىن ئۆلگۈسى كەلگەن كاپىرلاردەك ھەممە ئادەمنىڭ ھەققى بىلەن ئوينىشىمىدۇق. كىشىلەرنىڭ يەرلىرىنى ئىشغال قىلىۋالمىدۇق. بۇ قېرى ئىتتەك دۆلەتنىڭ ئىستىقبالى بىلەن ئويناشمىدۇق. مىللەتنىڭ چاۋۇشىنى ئاتمىدۇق. بۇ قېرى ئىتنىڭ كۆرىدىغان كۈنى بار. يەنە ھېلىقى ئەسلىي نامەلۇم موللامىمۇ؟ ئۇ ئىمامىمۇ، قاراقچىمۇ؟ جاجىسىنى يېسۇن! ئۇلارغا كۆرسىتىمىز، زەينەل، چوقۇم كۆرسىتىمىز، تاكى جېنى تۇمشۇقىغا كەلگۈچە، جېنىدىن تويغۇچە كۆرسىتىمىز. ۋايىۋاي يېزىسىنى ئۇلار ئۈچۈن دوزاخ قىلىپ، ئاندىن قوغلايمىز. يا بۇ دۇنيا ئۇلار ئۈچۈن دوزاخ بولىدۇ، يا يەرلىرىنى تاشلاپ ماڭىدۇ. دېگىنە زەينەل، ئىشنى نەدىن باشلايمىز؟

— بىر پىكرىم بار، ئاغام، — دېدى زەينەل، — ياغمۇر ئاغىنا بېرىپ دەيلى، يېزىدا قانچىلىك ئات بولسا شۇنچىلىك — ھەممىسىنى ئوغرىلاتسۇن.

— ياخشى پىكىر، — دېدى ئەلى ساپا باي خۇشاللىق بىلەن، — ئوغرىلانغان ئات بېشىغا بىر لىرا پۇل بېرىمەن، مېنىڭ ئادەملىرىممۇ ياردەم قىلىدۇ، زەينەل، سەنمۇ ياردەم قىل.

— ياردەم قىلىمەن، باي.

— ئاتلار ئىشىنىڭ باشلىنىشى بولىدۇ. يا ئۇلار باش ئېگىپ: «يائاللا، ۋايتوۋا» دېيىشىپ يېزىنى تاشلاپ كېتىدۇ ياكى بولمىسا ... ساقلاپ تۇرۇشسۇن، بالا - قازانىڭ چوڭىنى كۈتسە بولىدۇ.

زەينەل كۆزلىرىنى يۇمۇپ، لېۋىنى تامشىپ:

— بالا - قازاغا يولۇقسۇن ! — دېدى.

— بۇگۇن كېچە مەن ياغمۇر ئاغىنىڭ قېشىغا بارىمەن، سەن مەھەددىنلى يېزىسىغا ۋە چىكچىك يېزىسىغا بارغىن ۋە بىزنىڭ تۇغقانلارغا ئېيتقىن، بۇگۇن كېچە يېزىنى يەنە ئوقتا تۇتسۇن. شۇنداق قاتتىق ئوقتا تۇتسۇنكى، ھەر كۇنى كېچىدە يېزىغا باستۇرۇپ كىرگۇچىنىڭ چاۋۇش ئىكەنلىكىنى بىلەلمەي قالسۇن.

— ھازىر ماڭىمەن، باي، — دېدى زەينەل. ئۇ سۇپىدىن چۇشۇپ ئېتىغا مىندى - دە، چاپتۇرۇپ كەتتى.

ئەلى ساپا باي كۆڭلىدە شۇنداق ئويلايتتى: مۇبادا ئۇلارغا ماڭا قارشى تۇرالىغۇدەك كۇچ - غەيرەتنى ئارىپ سايىم بەگ بەرگەن بولسا، ئۇ بۇ يەرلەرگە كۆز سالغان بولسا، ئۇنى يېڭىش تەس. ئارىپ سايىم بەگنى ياخشى بىلىمەن. ناھىيەلىك ساقچىدا روتا كوماندىرى بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ بىنگۇللۇق كۇرد، قارام، ئاچ كۆز، كۆزى ئۆتكۇر، ھەممىنى تىمىسقىلاپ يۇرىدىغان ئادەم. ئادانانى فىرانسۇزلار ئىشغال قىلىۋالغان زامانلاردا فىرانسۇزلار بىلەن فۇۋاي مىللەتچىلىرى ئوتتۇرىسىدا خېلى ئويۇنلارنى ئوينىغان. ئۇنىڭ كاللىسى قالتىس ئىشلەيدۇ - دە. بۇگۇنكى ئەنقەرە ھۆكۇمىتى — ئارىپ سايىم بەگ دېگەن گەپ. ئۇ مۇستاپا كامالنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمى، ئەڭ ئىشەنچلىك ۋەكىلى. ئوسمان چوڭنى قۇتراتقان ئارىپ سايىم بەگ بولۇپ يۇرمىسۇن، خۇدايىم ساقلا ! ئۇنىڭدىن باشقا كىم بولسا بولىۋەرسۇن، يەڭگىلى بولىدۇ. پەقەت ئارىپ سايىم بەگ قارشى چىقمىسىلا بولىدى ... ياق، ئارىپ سايىم بەگ دېھقانلارنى مۇنداق يوشۇرۇنچە كۇشكۇرتمەيدۇ، ئوچۇق - ئاشكارا ئارىلىشىدۇ. « ئەلى ساپا، دېھقانلارغا چېقىلما !» دەپ بىر ئەلچى ئەۋەتىدۇ. مانا شۇ چاغدا باتۇر بولساڭ دېھقانلارنىڭ ئىشىغا ئارىلىشىپ كۆرۇپ باق. ھاكىمچۇ؟ ئۇنىڭدا مۇنچىلىك يۇرەك يوق. ئەمما، يەڭ ئىچىدە

سودا قىلىدىغان — سامانىنىڭ ئاستىدىن سۇ يۇگۇرتىدىغان كىشىدەك قىلىدۇ. بۇ ھاكىمنى تېزرەك يۆتكەپ، ئورنىغا ئىشەنچلىك بىرىنى ئەكېلىش كېرەك. ژاندارما قوماندانى يۇز بېشى ... ئۇنىڭ ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق، ھېچ نەرسىنىمۇ بىلمەيدۇ. ئۇ بىر بىچارە، چۇش كۆرۇپ ياشايدىغان خامۇشلاردىن ... ئۇ تۇرۇپ تۇرسۇن. قالغان ئىش تەنىنىڭ سالامەتلىكى ...

ئۇنىڭ كۆڭلى بارغانسېرى خۇشاللىق بىلەن تولماقتا. ۋايىۋايلىقلار بىر كۇنى ئەتىگەنلىكى ئورنىدىن تۇرۇپ يېزىدا بىرمۇ ئات قالمىغانلىقىنى كۆرسە، ئاتخۇمار ۋايىۋايلىقلارنىڭ كۇنى ئېشەككە قالسا ... بىراق بىرلا تورۇق ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە يۇرمەكتە ... ئادېم ئۇنى ئاتالارمۇ؟ تورۇق ئات خىيالىغا يېتىش بىلەنلا ئۇنىڭ يۇرىكى جىغىلداپ كەتتى. كېيىن باشقا كۆرۇنۇشلەرنى؛ دېھقانلار كېلىپ: « بىز ساڭا قىلدۇق، باي، سەن بىزگە قىلما ! ئېتىزلار سېنىڭ. بىز ساڭا يامانلىق قىلدۇق، سەن رەھىم قىلىپ ئىككى كۇنلۇك مۆھلەت بەر، نەرسە - كېرەكلىرىمىزنى يىغىشتۇرۇۋېلىپ چىقىپ كېتىمىز » دەيدىغان ۋاقىتقىچە بولىدىغان ئىشلارنى ئويلىدى.

بالىچاقا، ياش - قېرى ھەممىسى مېھمانخانىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا يىغىلغان، ئۇ مېھمانخانىنىڭ بالكونىدا تۇرۇپ ۋايىۋاي دېھقانلىرىغا قاراپ: « كېتىڭلار، سىلەرگە ئىككى كۇن ۋاقىت بەردىم، پەقەت ئىككىلا كۇن، ئۇنىڭدىن كېيىن سىلەرنى ئۇ يەردە مەنمۇ، ھېچكىممۇ كۆرمىسۇن. ئۆزۇمنىڭ يېرىمدە مېنى قان قۇستۇردۇڭلار، شۇنچىلىك ھەققانىيەتسىزلىك قىلغان بارمۇ؟ ھەي قېرىنداشلار، تېرىپ - ئورۇمايدىغان بۇ ئېتىزلار سىلەرگە نېمە لازىم بولۇپ قالدى؟ ...» دېمەكچى بولاتتى. ۋايىۋاي يېزىسىدىن كېيىن ... قاراچالىلىقتا يىلتىز تارتىش لازىم. قاراچالىلىق بولسا بەش مىڭ دۆنۇملۇك يەر ... ئۇنىڭدىن كېيىن ئاستا - ئاستا ئاقچەسازدىن ئېتىز ئېلىش، كېيىن دېھقانچىلىق مەيدانى ... چۇقۇر ئوۋادا، ئاناۋارزادا چوڭ

بىر دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئىگە بولۇش بىر دۆلەتنى ئىگىلەش بىلەن باراۋەر. ھەي ۋايىۋاي دېھقانلىرى، ۋاي پەسكەشلەر، سىلەر مېنىڭ ئالدىمنى شۇ ئېگىز ئالا تاغدەك، دۇلدۇل تېغىدەك توسۇپ، قادىلىپ تۇرۇۋالدىڭلار. ئەمدى ماڭا يول بېرىشىڭلارغا توغرا كېلىدۇ. بۇ مەن ئۈچۈن ھايات ـ ماماتلىق كۈرىشى. سىلەر ئۈچۈن ھېچ نەرسە ئەمەس. ھەي ئادەملەر، ئالدىمدىن كېتىڭلار، چۇقۇر ئوۋادا بوش يەرلەر تولۇپ تۇرۇپتۇ. ھەي يوباز ئوغلى، ئۇزۇن ياشا، ئەڭ چوڭ ياخشىلىقنى سەن قىلدىڭ ـ دە ... ئۇ ھەمىنىدىن يوباز ئوغلى بەرگەن ئون يەتتە دۆنۈملۈك يەرنىڭ خېتىنى چىقاردى. يەر خېتىنى خېلى ئۇزاققىچە قولىدا تۇتۇپ كۈلۈمسىرىدى. قولىدىكى بۇ نەرسە بولمىسا، ئۇنىڭ ئىشى قىيىنلاشقان بولاتتى.

— ۋەلى ! — دەپ ئاستىنقى قەۋەتكە قاراپ ۋارقىرىدى. قارىقۇمچاق، ئېگىز بويلۇق، كەڭ شالۋۇر كىيگەن بىر يىگىت چىقىپ كەلدى، — ۋەلى، ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ يەرلىرى ئۈستىدىن ھۆكۈم چىقىرىلىدىغان ۋاقىت قاچان؟

— مۇشۇ ئاينىڭ ئون سەككىزى.

— گۇۋاھچىلار تولۇقمۇ؟

— تولۇق، باي ئاتا.

17

ئۇلار قۇرۇق قول ياندى، ئەمما ئوسمان چوڭ نىمىشقىدۇر خۇشال ئىدى. جىرالىقتا ئوسمان چوڭنىڭ ئېتى ئالدىدا، پەرھات موللامنىڭ كەينىدە كېلىۋاتاتتى. پەرھات موللامنىڭ كىشىدە ئىشەنچ پەيدا قىلىدىغان يۈزى، قارا بۇدۇر ساقىلى ئاپتاپتا پارقىراپ تۇراتتى. ئۇ چوڭقۇر ئويغا پاتقان، كۆزلىرى يېرىم يۇمۇلغانىدى. گويا مۈگدەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇلار جىرالىقتىن دۆڭگە چىقتى، ئاتلارنىڭ قۇلاقلىرىغا، كۆزلىرىگە چىۋىنلەر

قونۇۋالغانىدى.

ھەر خىل ھەرە — ئېشەك ھەرىسى، مونچاقلىق ھەرە، قارا، سېرىق ھەسەل ھەرىسى پاتقاقلىقنىڭ ياقىسىدا، ئاتلارنىڭ قورسىقىغا كەلگۈدەك ئۆسكەن نەرگىس گۈللىرىنىڭ، يالپۇزلارنىڭ، قارىقاتلارنىڭ، ياۋا قىزىلگۈللەرنىڭ، رەيھانگۈللەرنىڭ ئۈستىگە قونۇپ شىرنە يىغىۋاتقاندەك تەسىرات بېرەتتى. ھەرىلەرنىڭ غوڭۇلدىشى بەكمۇ چوڭ ئاقچەساز پاتقاقلىقىدا خۇددى دېڭىز دولقۇنىدەك شاۋقۇنغا ئايلانغانىدى. بوز يىلانلار جىرالىقتا كېتىۋاتقان ئاتلارنىڭ تۇياقلىرىغا تېگىپ ئۆتۈپ كېتەتتى. چوڭ ـ كىچىك يېشىل پاقىلار قورسىقىنى كۆپتۈرۈپ، ئىسسىق ئاپتاپقا قاقلىنىپ نەپەس ئېلىشاتتى. ئاتلار ھەربىر قەدەم تاشلىغاندا بىر توپ چېكەتكە خۇددى ئېتىلدۇرۇلغان قوناقتەك سەكرەيتتى.

— يائاللا، — دېدى ئوسمان چوڭ، — يائاللا، بۇ ئەخمەقلەر نېمانچە قورقىدۇ، ۋاي ... ۋاي، ئۇلار شۇنچىلىك قورقۇپ كېتىپتۇكى، ۋاي ... ۋاي ...

يىراقلاردىن، ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدىن قىرغاۋۇلنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. بۇ قۇش توختاپ ـ توختاپ سايرايتتى، بىرئازدىن كېيىن ئۈزمەي سايراشقا باشلىدى.

بىر توپ ئاق بۇلۇت ئاناۋارزا تۈزلەڭلىككە قارا سايىسىنى تاشلايتتى. بۇ سايە بەزىدە ئاقچەسازنىڭ ئېقىن سۇلىرىغا، يېشىل سازلىققا، بەزىدە سۇدا ئۈزۈپ يۈرگەن ئۆردەكلەرنىڭ ئۈستىگە، بۇغدايلىققا، ياۋا مېۋە دەرەخلىرىنىڭ شاخلىرىغا، ياۋا لەيلى بىلەن قاپلانغان تۈزلەڭلىككە چۈشۈپ، خۇددى تۈماندەك سۇلەمىشتىن جەيھان دەرياسىغا، جەيھان دەرياسىدىن بوزكۆيۈنىڭ شورلۇق يانباغرىغا، ئۇ يەردىن ئوكسۇزلۇ ئۈستىگە كۆچەتتى.

مەيىن شامال ئوسمان چوڭنىڭ ئۇزۇن ساقىلىنى ئوينىتاتتى.

— ۋاي ئانامەي، ۋاي خۇدايىم، بۇلار بەكمۇ قورقۇپ كېتىپتۇ، ۋاي ماكانسىز قالغۇرلار، بۇلار ئاچ قاپتۇ، بىر پارچە

نانغا زار بوپتۇ، تەمتىرەپتۇ، غۇربەتچىلىكتە قاپتۇ. شۇ ئەھۋالدىمۇ يەنىلا ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ يېزىسىغا قارىيالماپتۇ. قورقاق ئادەمنىڭ ئۆيى ۋەيران بولۇپ كەتسۇن. بىر ئادەمگە چېقىلماستىن قورقۇتساڭلا بولدى، ئۆلگۈچە، قىيامەت قايىم بولغۇچە قۇل قىلىپ ئىشلەتسەڭمۇ غىڭ قىلمايدۇ. كۆزى قورققان ئادەم بولمايدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، پەرھات موللام؟ — دېدى.

پەرھات موللام جاۋاب بەرمىدى. بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىدىمۇ، ئاڭلىمىدىمۇ بىلىپ بولمايتتى.

— قورقۇنچاق ئادەم ئادەم ئەمەس، ئادەمدىن ئۆزگە بىر مەخلۇق. قورقۇنچاق ئادەم يەر بىلەن يەكسان بولسۇن، شۇنداق ئەمەسمۇ، پەرھات موللام؟

پەرھات موللام يەنىلا جاۋاب قايتۇرمىدى، ئوسمان چوڭ ئۇنىڭغا قاراپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— بۇنىڭغا نېمە دەيسەن، موللام؟ بەلكى قورقۇنچاق ئادەمنى ئادەم ھېسابلايدىغانسەن؟ قورقۇنچاق، ھەمما ئىشقا كۆزى قورقىدىغان ئادەم باشقىچە بىر مەخلۇق ئەمەسمۇ، پەرھات !؟

ئوسمان چوڭ « پەرھات » دېگەن سۆزنى بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ ئېيتتى، پەرھات موللام بېشىنى كۆتۈردى. سەل تۇم ۋە ۋەزمىن ئاۋازدا:

— قورقۇنچاق ئادەم ئىنساندىن باشقىچە بىر مەخلۇقتۇر ! — دېدى.

ئوسمان چوڭ بەك خۇشال بولۇپ كەتتى.

— خۇداغا شۈكۈر، ئادەملەرنىڭ قورقماسلىرىمۇ بار. ھەرنېمە قىلساڭمۇ قورقمايدىغانلار بولىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، موللام؟

— شۇنداق !

— بىر ئىنسان بار، بويى كىچىككىنە، گەۋدىسى ئون ئىككى ياشلىق بالىنىڭكىدەكلا، ئەمما ئۇ ئانىسىنى ئۆلتۈرسىمۇ

قورقمايدۇ. سۆيگەن قىزىنى — ئەڭ ياخشى كۆرىدىغىنىنى ئۆلتۈرگەندىمۇ قورقۇشنى بىلمەيدۇ. ھۆكۈمەت، دېھقانلار، ئاغىلار ئۇنىڭغا ھۇجۇم قىلسىمۇ، يامغۇردەك ئوقۇقا تۇتسىمۇ يەنىلا پىسەنت قىلمايدۇ. ئۇنىڭغا تاغلار دالدا بولالمايدۇ. قاراڭغۇ كېچىلەر، ئۆڭكۈر - غارلار، ئادەملەرمۇ ئۇنى ساقلاپ قالالمايدۇ، بىراق ئۇ يەنىلا مەزمۇت يۈرۈۋېرىدۇ، ھەرگىزمۇ نالە قىلمايدۇ. پەرھات موللام، ئۇ بىزگە ئوخشاش ئىتتەك كۈن كەچۈرمەيدۇ. ئادالەتسىزلىك مىڭ يىل، ئونمىڭ يىل، يۈزمىڭ يىل داۋاملاشسىمۇ، ئۇ يەنىلا دېۋىلەردەك تۇرىدۇ.

— قاتتىقلىق ئادالەتسىزلىكنى يىمىرىپ تاشلىيالايدۇ، شۇنداقمۇ، ئوسمان تاغا؟

— ئادالەتسىزلىكنىڭ قارنىنى يېرىۋېتىدۇ، يانجىۋېتىدۇ، موللام. بۇ مۇشتۇمدەك بالا بىر بىچارىنىڭ، سەكسەن ئىككى ياشلىق قېرى ئادەمنىڭ ئۆيىگە كېلىدۇ. بۇ كىچىك بالا كېلىپ قېرىپ قالغان ئادەمنىڭ ئۆيىدىن باشپاناھلىق ئىزدەيدۇ. بۇ مۇشتۇمدەك ئوغۇل ئۇ قېرى ئادەمنىڭ ئۇنى كۆز قارىچۇقىدەك ئەزىز كۆرىدىغىنىنى بىلىۋالغان.

ئوسمان چوڭ بۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ پەرھات موللامنىڭ چىرايىدا بىرەر ئۆزگىرىش بولارمىكىن دەپ يۈزىگە قاراپ - قاراپ قويياتتى. پەرھات موللام ھېچ نەرسىنى بىلىندۈرمەيتتى. ھېچ نەرسىنى سەزمىگەندەك، چىرايىدا قىلچە ئۆزگىرىش كۆرۈنمەيتتى.

ئوسمان چوڭ « ئەمدى بولدى » دەپ ئويلايتتى. مەمەت ئاۋاقنىڭ بىزنىڭ ئۆيگە كەلگەنلىكىنى بۇنىڭدىن باشقا قانداق دەپ بېرىش مۇمكىن؟ بۇ پەرھات موللام سەزگۈر ئادەم، گەپنىڭ بېشى چىققۇچە ئاخىرىنى چۈشىنىپ بولىدۇ. شۇنداق تۇرۇپ بۇ ئوچۇق - ئاشكارا سۆزۈمنى قانداقلارچە چۈشەنمەيدۇ - ھە؟ كىچىككىنە، ئون ئىككى ياشلىق بالىدەك كۆرۈنىدىغان يۈرەكلىك ئادەم مەمەت ئاۋاق ئەمەسمۇ؟ ئانىسى، سۆيگىنى ئۆلتۈرۈلگەن،

ۋارقىرىدى، ئىچىدىن ئاۋاز چىقمىدى.

— قەمەر، ئانىسى، ھەي قەمەر، ئوتى ئۆچمەس قەمەر! پەرھات موللام بىلەن بىللە كەلدۇق.

پەرھات موللامۇ ئاتتىن چۈشتى. ئېتىنى نېرىدىكى قاشاغا باغلىدى.

ئوسمان چوڭ ئىشىك ئالدىغا كەلدى، ئىشىك ئوچۇق ئىدى، ئىچكىرىگە كىردى.

— قەمەر، ھەي ئانىسى، قېنى سەن؟

ئاۋاز چىقمىدى، ئۇ ئىتتىك مەمەت ياتقان ئويۇقنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— مەمەت بالام، ھەي شۇڭقارىم، نەدەسەن؟ ئۇنىۇڭنى چىقارغىنا! — دېدى ۋە جىم تۇرۇپ تىڭشاشقا باشلىدى، بىراق ھېچقانداق ئاۋاز چىقمىدى. ئويۇقنىڭ قاپقىقىنى ئېچىپ، قولى بىلەن مەمەت ياتقان يەرنى سىيپاشتۇردى، ھېچكىم يوق ئىدى. ئېغىلغا كىرىپ كەتكەندۇ دەپ ئېغىلغا يۈگۈرۈپ كىردى. پەس ئاۋازدا:

— جېنىم بالام، مەمەت، شۇڭقارىم، ھە دېسەڭچۇ، بىللە كەلگەن يات كىشى ئەمەس، پەرھات موللام، — دېدى ئۇ.

ئەتراپقا قۇلاق سالدى، ھېچقانداق بىر شەپە ئاڭلانمىدى.

ئوسمان چوڭ ئۆزىچە «بۇ بالىغا نېمە بولغاندۇ، نېمىمۇ بولغاندۇ؟» دەپ پىچىرلاپ پىرقىراشقا باشلىدى، بۇ چاغدا پەرھات موللام ئىچكىرىگە كىرگەنىدى. ئۇ ئوسماننىڭ چوڭنىڭ ھەرىكەتلىرىگە قاراپ نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى بىلىشكە تىرىشاتتى. پىرقىراپ يۈرگەن ئوسمان چوڭنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ئېغىلدىن ئۆيگە ئەكىردى.

— ساڭا نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى، بىراق بۇ ئۇۋۇلىنىپ كېتىۋاتقان ئادەمدىن جاۋاب ئالالمىدى. ئوسمان چوڭ بىردەمنىڭ ئىچىدە چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمدى. پەرھات موللام ئۇنى بۇلۇڭدىكى كۆرپىگە ئولتۇرغۇزدى. كۆپتىن سۇ ئېلىپ

ئىچۈرمەكچى بولدى. ئوسمان چوڭنىڭ ئېڭىكى، قوللىرى تىترەيتتى. پەرھات موللام بەرگەن سۇ ھەممە يېرىگە تۆكۈلۈپ كەتتى.

دەل شۇ چاغدا قەمەر ئانا كىرىپ كەلدى. ئۇمۇ تۇگىشىپ كەتكەنىدى. شۇ قەدەر غەمكىن ئىدىكى، چىرايىدىن غەم - قايغۇ تۆكۈلۈپ تۇراتتى.

— تېزرەك سۆزلە، نېمە بولدى؟ — دەپ ئىڭرىدى ئوسمان چوڭ، — ئۇنىڭغا نېمە بولدى؟

قەمەر ئانا خۇددى ماتەم قوشىقى ئېيتىۋاتقاندەك قايغۇلۇق ئاۋازدا:

— ھېچ نەرسە بولمىدى، — دەپ جاۋاب بەردى.

— ئۇ نەدە؟ — دەپ سوراش بىلەن ئوسمان چوڭ سەل ئېچىلدى، — ھازىر ئۇ نەدە؟

قەمەر ئانا بىر پەرھات موللامغا، بىر ئېرىگە قارىدى ۋە جىم تۇرۇۋالدى.

— دەۋەرگىن، پەرھات موللام بۇ يىتۈپ كەتكەن ئادەمنى بىلىدۇ، بىراق ئۇنىڭ كىملىكىنى، قەيەردىن كەلگەنلىكىنى بىلمەيدۇ.

— يېزىسىنى سېغىنىپ كېتىپتۇ، — دېدى قەمەر ئانا، — يېزىسىغا كەتتى. يېلىندىم، يالۋۇردۇم، ئوسمان تاغاڭ كەلسۇن، ئاندىن كەتكىن، دېدىم، زادىلا تۇرالمىدى. «يېزام بۇرنۇمغا پۇراپ كەتتى» دېدى، ئۇنىڭدىن باشقا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. يېرىم كېچىدە تۇرۇپ كىيىندى، قوراللىرىنى ئېسىپ كېتىپ قالدى. كېتىۋېتىپ «ئۇنىڭغا كۆپ سالام ئېيت، قوللىرىنى سۆيىمەن، ئۇنى ھاياتلىقىمدا يەنە بىر قېتىم كۆرىمەن، ئىككى كۆنگە قالماستىن كېلىشىم مۇمكىن» دېدى.

— ئەمدى ئۇ كەلمەيدۇ، كېتىپ قالدى، — دەپ ئاھ ئۇردى ئوسمان چوڭ، — قول ۋە قانىتىمنى سۇندۇرۇپ كېتىپ قالدى...

ئۇ پەرھات موللامنىڭ قولىدىن تۇتۇپ:

— شۇڭقارىمنى كۆرۈشۈڭنى بەكمۇ خالايتتىم، بىراق نېسىپ بولمىغانىكەن، — دېدى.

ئۇ جىمىپ كەتتى. ئىككىنچىلەپ سۆزمۇ قىلمىدى. بىرئازدىن كېيىن ئۇخلاپ قالدى.

18

ئۇ يېشىل ياغلىق چىگىپ يۈرەتتى. ئېگىز بويلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك، قارا چاچلىق ئىدى. ئىككى تال توم چېچى يوتىسىغا چۈشۈپ تۇراتتى. يۈزى سەل سوزۇنچاق بولۇپ، مەڭزىدە زىنىخى بار ئىدى. يوغان كۆزلىرى غەمكىن ... لەۋلىرى ئۇماققىنا پۈرۈلەتتى. ئۇزۇن قارا كىرپىكلىرى قايرىلىپ تۇراتتى ... قۇلىقىنىڭ ئاستىدىكى كىچىككىنە ئۈچ تال مېڭى ئۇنىڭ ھۆسنىگە ئاجايىپ، ئادەمنى سېھىرلىگۈچى بىر خىل تۈس بېرەتتى. سەيران مۇقەددەس، باشقا دۇنيادىن كېلىپ قالغان، چېقىلغىلى بولمايدىغان، يالغۇز دۇنيادا تەڭدىشى يوق بىر ئىنسانغا ئوخشايتتى. ھېچقانداق ئادەم، مەيلى ئايال، مەيلى ئەركەك بولسۇن، خېلى ۋاقىتقىچە سەيراننىڭ يۈزىگە قارىيالمايتتى. بولۇپمۇ سەيراننىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قارىيالمايتتى. ئۇنىڭ ئاجايىپ، يۈرەكنى مۇجۇيدىغان، ئادەمنى بىرەر نەرسىگە، بىر خىل قايغۇغا، چىداپ بولمايدىغان ئەلەمگە سۆرەپ بارىدىغان قاراشلىرى بار ئىدى. ئۇنىڭ بۇ ھالەتلىرى ئەڭ قەدىمىي، قايغۇلۇق، مۇڭلۇق، بەزىدە بەك كۈچلۈك سېھىرلىگۈچى، كېچىلەردە تاغلارنىڭ ئارقىسىدىن ئاڭلىنىۋاتقان بىر خىل ناخشىغا ئوخشايتتى. ئۇ بەكمۇ ئاز سۆزلەيتتى، زادىلا كۈلمەيتتى، ئاۋازىمۇ مىڭ يىللىق ماتەم قوشاقلىرىدەك قايغۇلۇق چىقاتتى. ناۋادا بىرەر قېتىم كۈلۈپ قويسا ئەتراپ يورۇپ كېتەتتى، دۇنيا ئۈمىدكە تولاتتى، نۇرلىنىپ كېتەتتى. ئۇ كۈلگەندە يۈرىكىدىن چىقىرىپ كۈلەتتى ۋە تېخىمۇ چىرايلىق

بولۇپ كېتەتتى. ئۇ يىگىرمە بەش بىلەن ئوتتۇز ياش ئەتراپىدا كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇ يېزىدا قاچاندىن بېرى ياشاۋاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ئۇ خۇددى مۇشۇ يەردە تۇغۇلۇپ، مۇشۇ يەردە چوڭ بولغاندەكلا سىڭىشىپ كەتكەنىدى. ئاناۋارزا ئەتراپىدا ئۇنىڭ كارامەت چوڭ بالا ـ قازالارنى يەڭگەنلىكىنى ھەممە ئادەم ھۆرمەت بىلەن تىلغا ئالاتتى. بۇ يېزىدا ھەممىلا ئادەم ئۇنى ئۆزىنىڭ قىزى دەپ ھېسابلايتتى ۋە شۇنداق كۆرەتتى. ئۇمۇ ئۆزىنى شۇنداق دەپ بىلەتتى. سەيران قىز بۇ يېزىدىن كېتىپ قالسا بولمايدىغاندەك، ئۇ كەتسە يېزا ۋەيران بولۇپ كېتىدىغاندەك بىلىنەتتى. ئۇنىڭ بېشىغا زادى كۆرۈلۈپ باقمىغان پالاكەت كەلگەندىن كېيىن پازارچىك تاغلىرىدىن ئۇنىڭ قېرىنداشلىرى، تاغلىرىنىڭ ئوغۇللىرى، باشقا تۇغقانلىرى كېلىپ ئۇنى ئۆز يۇرتلىرىغا ئەكەتمەكچى بولۇشتى، بىراق سەيراننى ئاناۋارزا تۇپرىقىدىن، ۋايۋاي يېزىسىدىن نېمە ئۈچۈندۇر تەۋرىتەلمىدى. سەيران گەپ - سۆز قىلماستىن جىم تۇرۇۋالدى. شۇ پېتى خېلى ئۇزاق يىللار جىم بولۇۋالدى. ئۇنى پازارچىك تاغلىرىغا ئەكېتەلمىگەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئانىسىنىڭ نالىسىگە چىدىماستىن بىر قەبىلە ھالىتىدە تاغلاردىن چۈشتى ۋە ۋايۋاي يېزىسىنىڭ بەرىكەتلىك تۇپرىقىغا ماكانلاشتى. ئۇلار باي ئىدى، باتۇر، كۈچلۈك، ساغلام، ئۇستا مەرگەن، چەۋەنداز ئادەملەر ئىدى، ئۇلار مەرد ۋە مۇھەببەتلىك ئىدى. ئۇلار چۇقۇر ئوۋادىكى تۈركمەنلەرنى بەك ياخشى كۆرۈپ قېلىشتى. مۇھەببەتتە، مەردلىكتە، ئالىيجاناب ئىنسانىي خىسلەتتە داڭقى چىققان چۇقۇر ئوۋا تۈركمەنلىرىمۇ بۇ باتۇر تاغلىقلارنى ياخشى كۆرۈپ قېلىشتى. بىرقانچە يىل ئىچىدىلا تۈركمەنلەر بىلەن تاغلىقلار ئاپاق ـ چاپاق بولۇشۇپ كەتتى. قىز ئېلىپ، بېرىشتى، قېرىنداشلاردەك ئۆتۈشتى. ئۇلار باشقىچە يارىتىلغان، ئۆزگىچە خاراكتېردىكى ئىنسانلار بولسىمۇ، ئۇلارنى بىر خىل مۇھەببەت، مەردلىك، ھۆرمەت قىلىش ئادەتلىرى بىرلەشتۈردى. سەيران ئاچا ـ سىڭىللىرى،

تۇغقانلىرى، ھەتتا ئانىسى بىلەنمۇ سۆزلەشمەيتتى. ئۇلارنى كەچۈرمەيتتى.

سەيراننىڭ ئانىسى: «سەيران قىز ئاغزىنى ئېچىپ مەن بىلەن بىرلا قېتىم سۆزلەشسۇن، شۇنىڭدىن كېيىن شۇ زامان قېنىم يەرگە تۆكۈلسىمۇ رازىمەن» دەيتتى. ئەمما، سەيران قىز بۇ گەپلەرگە پەرۋا قىلمايتتى. لام - جىم دېمەيتتى. ئۇنىڭ تۇنجى قېتىم گەپلەشكەن ئادىمى قەمەر ئانا بولدى. سەيران قىز بىلەن قەمەر ئانىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇھەببەت ئانا - بالا مۇھەببىتىدىنمۇ زىيادە ئىدى.

سەيران ئوسمان چوڭنىڭ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلىقىنى قوشنىسىنىڭ بالىسى ئىبراھىمدىن بىلدى.

ئىبراھىم شۇلارنى دەپ بەردى:

— ئوسمان چوڭ ئۆيىگە كېلىپ بىرنەرسىنى ئىزدەپتۇ، ئۇنى تاپالماستىن شۇ زامان ئاغرىپ يېتىپ قاپتۇ. خېلى قاتتىق ئاغرىپتۇ. بۇنىڭدىن پەرھات موللامۇ چۆچۈپ كېتىپتۇ. ئوسمان چوڭغا جىن تەگكەن ئوخشايدۇ. ئوسمان چوڭچۇ، يارىلانغان يوباز ئوغلىنى، قېچىپ كەتكەن دېھقانلارنى تىللاپتۇ، راسا كېلىشتۇرۇپ ...

سەيران قىز ئىبراھىم گېپىنى تۈگەتمەستىنلا ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە قاراپ يۈگۈردى. قەمەر ئانا ئوسمان چوڭنىڭ يېنىدا ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ قوللىرىنى ئالقىنىغا ئېلىپ ئۇۋۇلايتتى ۋە يىغلايتتى. موماي سەيران قىزنى كۆرۈپلا:

— قىزىم، ئوسمان تاغاڭ ئۆلگىلىۋاتىدۇ، ئۆلمەي قالغان ھالەتتىمۇ بۇ دەرد ئۇنى ساق قويمايدۇ، قىزىم. بۇ ئىش ئوسمان تاغاڭنىڭ غورۇرىغا تەگكەچكە، ئۇنىڭ جېنىغا زامىن بولىدىغان بولدى. بۇ بىچارىنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىدە بېشىغا بۇ ئىشلارنىڭ كەلگىنىنى قارىمامسەن؟ — دېدى.

بۇ چاغدا ئوسمان چوڭ كۆزىنى ئاچتى، ساقاللىرى تىترەپ كەتتى.

— سەيران قىز كەلدىمۇ، قىزىم كەلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ھەئە، سەيران كەلدى، قىزىڭ كەلدى، — دېدى قەمەر ئانا، — سەن ئاغرىپ يېتىپ قالساڭ، سەيران قىزىڭ سېنى يوقلاپ كەلمەسمىدى، ئوسمان؟

— سەيران قەمەر ئانىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئوسمان چوڭنىڭ قوللىرىنى تۇتتى ۋە ئەڭ مۇھەببەتلىك، ئەڭ شەپقەتلىك ئاۋازى بىلەن چىن قەلبىدىن:

— ئاللا شىپالىق بەرسۇن، ئوسمان تاغا، ساقىيىپ كېتىسەن، — دېدى.

ئوسمان چوڭ سەل قىمىرلىدى، ئاپپاق قويۇق قاشلىرىنى يۇقىرى كۆتۈرۈپ، سەيران قىزنىڭ يۈزىگە ئۇزاققىچە تىكىلدى.

— ساقىيالمايمەن، قىزىم، ساقىيالمايمەن. مېنى ھېچقانداق نەرسە ئۆلتۈرەلمىگەنىدى. ئۇرۇشلار، دۈشمەنلەر يوقىتالمىدى، بەزگەك كېسىلى ئۆلتۈرەلمىدى. مانا ئەمدى بۇ دەرد ئۆلتۈرىدىغان بولدى.

ئۇ ئاستا يانغا ئۆرۈلۈپ ياتتى، باشقىلارغا بىلىندۈرمەستىن يىغلاشقا باشلىدى:

— مەن بىر بۆركۈتمەن. قېرىپ قالغان، قاناتلىرى سۇنغان، پەيلىرى توزۇغان، تىرناقلىرى ئۇپراپ كەتكەن، ئۇچالماس بولۇپ قالغان شۇڭقارمەن، قىزىم. ئۇنىڭدىن باشقا، چۈجىسىنى ئۇۋىدىن قاچۇرۇپ قويغان، شۇڭقارىنى قولىدىن چىقىرىۋەتكەن، ئۈمىدىنى، نۇرىنى يوقىتىپ قويغان بۆركۈتمەن، ھەي سەيران قىزىم، ئەمدى ئۇلار شۇڭقارىمنى، بالامنى، ئالەمنىڭ قاياشىنى، كۆزىمىزنىڭ نۇرىنى يوق قىلىۋېتىدۇ.

ئۇنىڭ قولى سەيراننىڭ قولىدىن چۈشۈپ كەتتى. ئۇ تىترەپ قىزىشقا باشلىغانىدى، كۆزلىرىدىن ياشلار توختىماستىن لەۋلىرىگە ئېقىپ چۈشەتتى. سەيرانمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭ يىغلىدى.

ئوسمان چوڭ خۇددى جۆيلۈۋاتقاندەك:

— بىرىڭلار، شۇڭقارىمنى تېپىڭلار، — دېدى، — بېرىپ ئالەمنىڭ قاياشىنى، كۆزىمىزنىڭ نۇرىنى، ئۇمىدىمىزنى تېپىپ كېلىڭلار، ۋەھشىيلەر ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسۇن. شۇڭقارىمنى بۆرىلەرگە يەم قىلىپ بەرمەڭلار. پەرھات موللام، سەن موللىلارنىڭ موللىسىسەن، ئادەملەرنىڭ ئادىمى، باتۇرلارنىڭ باتۇرىسەن. شۇڭقارىمنى ساڭا تاپشۇردۇم، مەن ئۆلسەم ساڭا ئامانەت. ۋەھشىي بۆرىلەرگە شۇڭقارىمنى تالاتقۇزما. مەن ئۇنىڭغا بىرنەرسە دەپ ئۇنى رەنجىتىپ قويغاندىمەنمۇ، قەمەر؟

— مەن ساڭا مىڭ قېتىم دېدىمغۇ، ھەي ئوسمان كىچىك، ئوسمان بالا، — دەپ ۋارقىرىدى قەمەر ئانا، — ئۇ سەندىن خاپا بولۇپ كەتمىدى.

— ئۇنداق بولسا نېمە ئۈچۈن مېنى ساقلاپ تۇرمىدى؟ ئۇ قورقتى، مېنى تۇتۇپ بېرىدۇ دەپ قورقتى. ماڭا ئىشەنمىدى، شۇنداقمۇ؟

— زادى ئۇنداق ئەمەس، — دېدى قەمەر ئانا، — ئۇ بالا بىزگە قاتتىق ئىشەندى. شۇڭلاشقا، ئۆيىمىزدە شۇنچە ئۇزاق ۋاقىت تۇردى. سەنمۇ ھەممە ئادەمگە ئىلان قىلىپ يۈرمىگەن بولساڭ بوپتىكەن.

— كىمگە ئېلان قىلدىم، قەمەر، كىمگە؟ — دەپ ئاستا لېكىن ئەيىبلىك بىر خىل ئاھاڭدا سورىدى ئوسمان چوڭ.

— كىمگە بولاتتى، پۈتكۈل يېزىغا يايدىڭغۇ.

— كىمگە دەپتىمەن، كىمگە ئاغزىمنى ئېچىپتىمەن؟

قەمەر ئانا بەكلا خاپا بولدى.

— ئاغزىڭنى ئاچمىدىڭ، بىراق، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — ئەڭ چىرايلىق كىيىملىرىڭنى كىيىپ، غاڭزاڭنى توغرا چىشلەپ، تاپانچاڭنى بېلىڭگە ئېسىپ، كۈمۈش زەنجىرىڭنى پۇلاڭلىتىپ، ئۆتۈكلىرىڭنى پارقىرىتىپ، ئۈچ كۈن يېزىدا كوزان ئوغلىدەك ئايلىنىپ يۈرگەن سەن ئەمەسمۇ؟ دېھقانلار مۇشۇنداق يۈرۈشلىرىڭنىڭ سەۋەبىنى سۈرۈشتۈرمەيتتىمۇ؟ ئويلىمايتتىمۇ؟

— ئاغزىڭنى يۇم، قەمەر، سادىغاڭ كېتەي، جېنىمنى چىقارما! مېنى تىرىك تۇرغۇزۇپ ئۆلتۈرمە. قىزىم سەيران، بۇنىڭغا بىر گەپ قىلىپ قوي، ئۆلۈكۈمنى تىنىچ ياتقۇزسۇن، — دەپ يالۋۇردى.

— ئاغزىمنى يۇممايمەن، ئوسمان كىچىك، — دەپ ۋارقىرىدى قەمەر ئانا، — ئۆيۈڭگە كېلىپ سەندىن باشپاناھلىق سورىغان بالىنى تېخى تۇنۇگۇنلا پەرھات موللامغا كۆرسەتمەكچى بولغان سەن ئەمەسمىدىڭ؟ ئۇ كەپتۇ ئۆيۈڭگە، يېزاڭغا مۆكۈنمەكچى بوپتۇ ...

— جىم بول، قەمەر، سادىغاڭ كېتەي، جىم بولغىن. سەيران قىزىم، بۇ ساراڭ خوتۇن مېنى ئۆلتۈرىدىغان بولدى، تىرىك تۇرغۇزۇپ ئۆلتۈرىدىغان بولدى. ئۇنىڭ ئاغزىنى يۇمدۇرغىنا.

— مانا جىم بولدۇم، — دەپ غەزەپ بىلەن ئورنىدىن دەس تۇردى قەمەر ئانا.

— پەرھات، قېرىندىشىم، ئۇستازىم، سەن بىرنەرسە قىل، شۇڭقارىمنى تاپقىن! — دېدى ئوسمان چوڭ ۋە بىر يېنىدىن يەنە بىر يېنىغا ئۆرۈلدى.

پەرھات موللام قاپقارا بۇدۇر ساقىلىنى ئاچچىقى بىلەن قاماللاپ سىلاپ تۇرۇپ:

— ئوسمان ئاغا، بىئارام بولما، ئۇنىڭغا بىر ئىش بولمايدۇ. ئۇ كۆپ بالا ـ قازادىن ئامان قالغان ئادەم. سەن بۇنى ئۆزۈڭگە دەرد قىلىۋالما، زادىلا قايغۇرما. ئۇ كېلىمەن دېگەنلا بولسا كېلىدۇ. بېشىغا بىرەر بالا ـ قازامۇ كەلمىدى. ئۇنىڭ بۇ يەردە يا ئىچى پۇشۇپ كەتكەندۇ، ياكى بىرەر ئىشى چىقىپ قالغاندۇر. بولمىسا سەن بىلەن خوشلاشماستىن كېتىپ قالاتتىمۇ. چوقۇم كېلىدۇ، — دەپ ئىشەنچ بىلەن سۆزلىدى.

— راست دەۋاتامسەن؟ — دېدى ئوسمان چوڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ، — پەرھات موللام، سەن كامالەتكە يەتكەن، ئادەملەرنىڭ ياخشىسىسەن، ساقىلىڭدىن نۇر تامىدۇ. قارىغىنا ساقاللىرىڭنىڭ

يالتىراپ تۇرغانلىقىنى. ئۇنىڭ بېشىغا ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق، ھېچ ئىش كەلمەيدۇ، — دېدى پەرھات موللام ئىشەنچ بىلەن جاۋاب بېرىپ.

— ماڭا خاپا بولۇپ قالغان بولىسچۇ؟

— خاپا بولمايدۇ، — دېدى پەرھات موللام شۇ تەلەپپۇزىدا.

— ئۇ يەنە كېلەرمۇ؟

— چوقۇم كېلىدۇ.

— ئۇنى بىر كۆرسەڭ ئىدىڭ، ئۇنىڭ شۇ ئىكەنلىكىگە ئىشەنمەيتتىڭ. ئۇ ئۆز نامىغا ماس كەلمىگەنلا ئالاھىدە بىر ئادەم، ئاھ، ئۇنىڭ چىرايىنى بىر كۆرگەن بولساڭ.

— كۆرىمەن، ئاخىر بىر كۈنى چوقۇم كۆرىمەن.

پەرھات موللىمىنىڭ ئاۋازى قاتتىق ئىشەنچ بىلەن ياڭرىدى. بۇ ئاۋازدىكى ئىشەنچ بىلەن ئۈمىد ئوسمان چوڭنى ئاستا - ئاستا ئەسلىگە كەلتۈردى.

— موللام، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى كۆرگەن بولساڭ ئىدىڭ، — خۇددى پولات ئۇچقۇنلىرىغا قارىيالمىغاندەك قارىيالمايتتىڭ. كۆزلىرى ئۆزىگە ماس كەلگەن.

— ھە، شۇنداق.

ئوسمان چوڭنىڭ ئوغۇللىرى، كېلىنلىرى كەلدى. سەيپەلى ۋە باشقا دېھقانلار، سەپچەكەھيا، سەيرانىنىڭ قېرىنداشلىرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، ئانىسى، زەينەل، ھەتتا سەلۋەر كېلىنمۇ كەلدى. مەمەت ئاۋاقنىڭ خېلى كۈنلەردىن بېرى ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقىنى، تۈنۈگۈن ئوسمان چوڭ ئۆيگە كېلىپ ئۇنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈش بىلەن ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالغانلىقىنى ئاڭلىغانلارنىڭ ھەممىسى كېلىشتى.

ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسى قايناپ كەتتى.

سەپچەكەھيا خۇشاللىق بىلەن:

— دېمەك، بىزنىڭ بۇ باتۇر ئاخىر چىدىيالماپتۇ - دە،

كۆڭلىدىكىنى ھېچكىمگە دېيەلمەستىن يۈرگەنىكەن - دە، خۇداغا شۈكۈر، — دەپ قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ ھويلىدا خاتىرجەم ئايلىنىشقا باشلىدى.

دېھقانلار مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەن دەسلەپ خۇشاللاندى، كېيىن ھەيران قېلىشتى. ھازىر بولسا ھودۇقۇشتىن خۇشاللىقتا، خۇشاللىقتىن قورقۇشقا چۈشتى. زەينەل بۇ ئەھۋالنى ئاڭلاش بىلەن ئوسمان چوڭنىڭ يېنىغا كېلىپ بىردەم ساقلاپ تۇردى. ئۇنىڭ قوللىرىنى سىقتى. كېيىن ھېچكىمگە بىلىندۈرمەستىنلا چىقىپ كەتتى. پەرھات موللام ئۇنى پايلاپ يۈرەتتى، كەرىم كۈردىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئۇنىڭغا يېتىشىۋالدى. ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تۇتۇپ:

— ماڭا قارا، زەينەل، — دېدى ئۇ ئەڭ تۆۋەن، ئەڭ قوپال، ئەڭ ئاستا ئاۋازدا، — مەمەتنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكى ۋە كەتكەنلىكىنى ھېچكىمگە، ئەلى ساپا بايغا دېمەيسەن جۇمۇ !

زەينەل تۇرۇپلا قالدى، كالپۇكلىرى تىترەيتتى، چىرايى يىغلىغاندەك بىر تۈسكە كىردى. ئۇ سەل ئويلىنىپ شۇنداق دېدى:

— ماڭا قارا، موللام، مەن ھېچكىمگە دېمەيمەن، ئەمما پۈتۈن يېزا بىلىپ بولدى. ئەتراپتىكى يېزىلارغا، پۈتكۈل تۈزلەڭلىككە پۇر كەتتى. ئەلى ساپا باي ۋە باشقا ئاغىلار باشقىلاردىن ئاڭلاپ قالسا چاتىقىم يوق، بۇنى مەندىن كۆرمەڭلار. مانا ھازىر كۆز ئالدىڭدا ئارقامغا قايتىپ كېتىمەن.

زەينەل پەرھات موللىمىنىڭ ئارقىسىغا چۈشۈپ ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسىغا قايتىپ كەلدى.

شۇ كۈنى دېھقانلار ھەم خۇشاللىق ئىچىدە قىزغىنلىق بىلەن، ھەم سەل ئەنسىرەش بىلەن مەمەت ئاۋاق ھەققىدە سۆزلەشتى. بىرنەچچە قىز - يىگىت مەمەت ئاۋاق ھەققىدە توقۇلغان قوشاقلارنى ئاستا ئېيتىشقا باشلىدى.

كېيىنچە دېھقانلار ئوسمان چوڭدىن رەنجىشكە باشلىدى:

«مەمەت ئاۋاق ئۆيىگە كېلىش بىلەنلا نېمە ئۈچۈن دېھقانلارغا دېمەيدۇ؟ ئۇ يېزىدا غاڭزىنى توغرا چىشلەپ، ئىسسىنى پۇرقىرىتىپ، خۇددى كوزان ئوغلىدەك غاچىلداپ يۈردى. ۋاي ئۆلگۈر قېرى! مەمەت ئاۋاقنىڭ كەلگەنلىكىنى دېگەن بولسا، بىز ئۇنى يەۋېتەتتۇقمۇ؟ توۋا، مەمەت ئاۋاقنى كەلدى دەپ قويسا، ھەممىمىز ئۇنى كۆرگەن بولساق، قانداق ياخشى بولاتتى ـ ھە!»

دېھقانلارنىڭ رەنجىشلىرى، خاپىچىلىقلىرى، قورقۇشلىرىنىڭ ھەممىسى ئوسمان چوڭنىڭ ئۈستىگە مەركەزلەشكەنىدى.

يىگىرمىچە ئادەم مەمەت ئاۋاقنى يېزىغا كىرىۋاتقاندا ئاقچەسازنىڭ بويىدا، يېرىم كېچىدە يېزىدا ئايلىنىپ يۈرگەندە، بوز ئاتقا مىنىپ ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدا شامالدەك ئۇچۇپ يۈرگەندە كۆرۈشكەنلىكلىرىنى دېيىشتى.

رەمزە چاۋۇشنى ئاتقانمۇ مەمەت ئاۋاق بولۇپ چىقتى.

مەمەت ئاۋاق ھەققىدە ھەركىم ئەقلىگە كەلگەن ھەر خىل سۆزنى ئويدۇرۇپ چىقىراتتى.

شۇ كۈنى كېچىسى ئوسمان چوڭنىڭ يېنىدا قەمەر ئانا بىلەن سەيران قىز قالدى. ئوسمان چوڭ مۇشۇ ئىككىسىدىن باشقا ئادەمنىڭ قېلىشىنى خالىمىدى. ئوغۇللىرىنى، كېلىنلىرىنى ۋە باشقىلارنى ئۆز ئۆيلىرىگە كەتكۈزۈۋەتتى. پەرھات موللام ئۆزى كېتىپ قالدى.

ئوسمان چوڭ سەيران قىزغا مەمەت ئاۋاقنى، ئۇنىڭ باتۇرلۇقىنى، كۆزلىرىنى، چاچلىرىنى، ئاۋازىنى، سۆزلەشلىرىنى، ئادەملەرگە بولغان مۇھەببىتىنى، دوستلۇق مېھرىنى، ياخشىلىقىنى، مۇلايىملىقىنى سۆزلەپ بەردى. سۆزلىگەنسېرى قايناپ، ئاخىر مۇنداق دېدى:

— مېنى ئۇنىڭدىن ئەنسىرەۋاتىدۇ دەپ ئويلاپ قالماڭلار، ئۇ ئالدىغا پۈتۈن بىر ئارمىيە كەلسىمۇ سوقۇشالايدۇ، يالغۇز ئۆزى يېڭىپ چىقالايدۇ. ئۇ خۇددى بۈركۈتنىڭ ئۆزى. شۇنچىلىك چاققانكى، سوقۇشقاندا يۈزىنى كۆرەلمەيسەن. ھازىر بۇ يەردە

بولسا، كۆزۈڭنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە باشقا يەردە بولىدۇ. ئۇنداق بولمىسا شۇنچە دۈشمەننىڭ ئىچىدە جېنىنى ساقلاپ قالالمايدۇ ـ دە. ئۇنىڭدەك قاراقچىغا ياۋايى ھايۋانلارمۇ، قۇشلار، دەرەخلەر، تاش ـ تۇپراقلار، چاتقاللار، يىلان ـ چايانلارمۇ، قىسقىسى، بارلىق مەخلۇقات دۈشمەن، ئۇلار بارلىق كۈچى بىلەن ... — ئۇ يەنە تۇرۇپلا باشقىچە سۆزلەپ، — ئاقارجاننىڭ تاغلىرىدا شۇ بالامنى بىرنېمە قىلىپ قويسىچۇ؟ بىر پولك ژاندارما، قوللىرىغا توقماق ئالغان مىڭلارچە دېھقان. ئون بەش ئادىمى بار ئاغىلارنىڭ ئىتى قارا ئىبراھىم ... ئۇ يالغۇز تۇرسا، مۇشتۇمدەك كىچىك بالا، شۇنچىلىك چوڭ ئىشقا قانداقمۇ تەڭ كېلەر؟ — دەپ قايغۇراتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن قەمەر ئانىغا قاراپ مىڭ بىرىنچى قېتىم:

— ئۇ مېڭىشتا قورسىقىنى ياخشىلاپ تويغۇزغانمىدى؟ يولدا يېگۈدەك بىرنەرسە بەرگەنمىدىڭ، ئۈچ كۈنگە يېتەمدۇ؟ — دەپ سورايتتى.

قەمەر ئانا ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماستىن:

— قورسىقىنى نىقتاپ تويغۇزدى. ياڭاق مېغىزى، سېرىق ماي، پىششىق تۇخۇم، بىر كاللەك شېكەر، قاتلىما ۋە يېڭى پىيازلارنى يوغان بىر تۈگۈنچەك قىلىپ بېلىگە باغلاپ بەردىم. ئۈچ كۈنگە ئەمەس، بەش كۈنگە يېتىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرەتتى.

ئوسمان چوڭ ئۈمىدسىزلىككە چۈشكەندەك بىئارام ئىدى.

تاڭغا يېقىن ئۇ جىم بولدى، ئاستا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كەلگەنلىكى، ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە ئالتە ئاي يوشۇرۇنۇپ ياتقانلىقى، تېخى تۈنۈگۈنلا ئوسمان چوڭغا خاپا بولۇپ تاغلارغا چىقىپ كەتكەنلىكى توغرىسىدىكى خەۋەر بىردەمدىلا ۋايۋاي يېزىسىدىن كەسىككەلىگە، كەسىككەلىدىن ھەممىگە، بوزقۇيۇغا، ئاقماشاتقا، نارلى قىشلاققا، ئوكسۈزلۈغا، چىيانلىغا، ئۇ يەردىن ھاجىلارغا، پۈتكۈل ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە يېيىلدى.

ھېچكىم مەمەت ئاۋاق دېگەن سۆزنى ئاغزىغا ئالمايتتى،

«ئۇ»، «ياش»، «شۇڭقار» دەپ سۆزلەيتتى.

ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى، چۇقۇر ئوۋا تۇزلەڭلىكىدىكى دېھقانلار، كوزان تۈۋىدىكى دېھقانلار كونبويى ئۇنىڭ ئىسمى، باتۇرلۇقى ھەققىدىكى ئەپسانىلەر بىلەن تەۋرەپ كەتكەن بولسىمۇ، ھېچقانداق بىر ئاغىنىڭ، ھېچقانداق بىر ھۆكۈمەت خادىمىنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى بولمىدى. تۇزلەڭلىكتىكى دېھقانلار مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىسمىنى ئەڭ مۇقەددەس سىرلىرىنى ساقلىغاندەك ساقلايتتى. ئەگەر ئوسمان چوڭ بۇنى بىلگەن بولسىدى، ئۇ چاغدا خۇشاللىقىدىن ساراڭ بولۇپ قالغان بولاتتى.

19

سەيران پارازچىكىنىڭ قىزىلقىيالىق ھارمانجا دېگەن يېزىسىدىن ئىدى. ھارمانجا يېزىسى ئاق يېشىل، كۆك، قىزىل چاقماق تاشلىرى ئۇچلۇق، پىچاقتەك ئۆتكۈر، ئاجايىپ بىر خىل ئورماندەك قىيالىققا جايلاشقانىدى. بۇ يەردە بەك چىرايلىق ئوت - چۆپلەر ئۆسەتتى. سۇلىرى چاقماق تاشلىق قىيالارنىڭ ئارىسىدىن قايناپ چىقاتتى، بىللۇردەك مىڭبىر خىل پارىلداپ تۇزلەڭلىككە قۇيۇلاتتى. ھارمانجا يېزىسىنىڭ ئۇستىدىن قاتار - قاتار تۇرنىلار يىلدا تۆت قېتىم تۆۋەن ئۇچۇشۇپ ئۆتەتتى. چاقماق تاشلىق قىيالارنىڭ ئارىسىدا شاخلىرى ئۇزۇن، ئۆزى چوڭ، پۇراقلىق رەڭدار گۇللەر ئۆسەتتى. قىيالارنىڭ ئارىلىقلىرىغا تېرىلغان بۇغدايلارنىڭ دانلىرى توق، ھوسۇلى كۆپ چىقاتتى. ئىنەكلىرى، ئۆكۈزلىرى، ئاتلىرى، ئىشقىلىپ، ھارمانجا يېزىسىدا ياشايدىغان پۈتۈن مەخلۇقاتلار ئىنچىكە، ئۇزۇن، قاتتىق ۋە چىرايلىق ئىدى. بولۇپمۇ ئادەملىرى ئىنتايىن گۈزەل ئىدى. ماراس ۋە تۆۋەنكى تۇزلەڭلىك خەلقلىرى ھارمانجا يېزىسىنىڭ ئادەملىرىنى پەقەت گۈزەللىكلىرى ۋە كېلىشكەنلىكلىرىگە قاراپ تونۇيتتى. ھارمانجا يېزىسىنىڭ قۇشلىرى، ھاشاراتلىرىمۇ ئۇزۇن

ۋە ھەر خىل رەڭدە ئىدى، باشقا قۇشلار، ھاشاراتلاردىن يېقىملىق سايرايتتى ۋە چىرايلىق پارىلدايتتى.

خەلقى ئانچە باي ئەمەس ئىدى، بىراق ئىقتىسادچان ئىدى. شۇڭلاشقا، كەمبەغەللىكلىرى بىلىنمەيتتى. ئۆزلىرى رەخت توقۇيتتى، ئۆزلىرى بويايتتى، ئۆزلىرى كېسىپ، ئۆزلىرى تىكىپ كىيىشەتتى. ھارمانجا يېزىسىدىكى بىرەر ئادەمنىڭ كىر، يىرتىق كىيىم كىيگەنلىكىنى كۆرگەن ئادەم يوق ئىدى. مەغرۇر ۋە چىداملىق ئادەملەردىن ئىدى. ھارمانجادا قان كۆپ تۆكۈلەتتى. بۇ يەردە قان تۆكۈلۈش بىر خىل ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان، شۇڭا كۆپىنچە كىشى قورقۇمسىز كېلەتتى. بەلكى ھاۋاسىنىڭ، سۇيىنىڭ، تۇپىسىنىڭ ئوبدانلىقىدىن بولسا كېرەك، ئۇ يەردىكى ھەممە نەرسە بەرداشلىق ئۆسەتتى. يۇمشاق، ئېگىلىپ تۇرغان نەرسە كۆرۈنمەيتتى. ئادەملىرىنىڭ چىرايى مىس رەڭگىدە بولۇپ، ئەر ۋە ئاياللىرىنىڭ كۆزلىرى يوغان ئىدى.

سەيران خەلىل موللىنىڭ قىزى بولۇپ، بەش بالىنىڭ كەنجىسى ئىدى. خەلىل موللا بۇ تاغلارنىڭ ئەڭ نوپۇزلۇق ئادىمى ھېسابلىناتتى. نوپۇس دەپتىرىگە ئۇنىڭ يۈز يىللاردىن بۇرۇنقى فامىلىلىرى يېزىلاتتى. ئۇنىڭ ئۆيى مېھمانلار ئۈچۈن دائىم ئوچۇق ئىدى. موللا خەلىلنىڭ ئۆيىنىڭ ئۆز ئالدىغا قائىدىسى ۋە ئايرىم ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى بار ئىدى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بەك كىچىك بىر بالا ھارمانجا يېزىسىدا پەيدا بولۇپ قالدى. بەش - ئالتە ياشلاردا يا بار، يا يوق بۇ بالىنىڭ نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتقانلىقىنى، قايسى يېزىدىن ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلەلمىدى. پەقەت بۇ بالىدا بىر ئالاھىدىلىك بار ئىدى. نەدە بىر تامچە قان كۆرۈپ قالسا ۋارقىراپ - جارقىراپ قاچاتتى. بولۇپمۇ بىرەر ئادەمنىڭ بەدىنىدىن قان ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆرسە ۋارقىراپ - چىرقىراشلىرى توختىمايتتى. بۇ بالا ۋەلى كوسىنىڭ ئۆيىدە چوڭ بولدى. ۋەلى كوسا سەيرانلارنىڭ قوشنىسى ئىدى. بىر زامانلاردا بۇ بالىنىڭ

بېشى تاز بولۇپ قالدى. سەيراننىڭ ئانىسى بۇ بالىنىڭ بېشىغا ھەر خىل دورا چېپىپ ئاخىر ساقايتتى. دېھقانلار بۇ بالىنىڭ ئېتىنى ئەزىز دەپ قويغانىدى. سەيران ئەزىزدىن ئىككى ياش چوڭ ئىدى. قوشنا بولغانلىقلىرى ئۈچۈن دائىم بىللە ئوينايتتى. سەيران بۇ يېتىم بالىغا خۇددى ئانىسىدەك مېھرىبانلىق قىلاتتى. ھېچكىمنى ئەزىزگە بىرنەرسە دېگۈزمەيتتى. مەيلى چوڭ، مەيلى كىچىك، ھېچكىم ئۇنىڭغا چېقىلالمايتتى. سەيران ئەزىزگە يامانلىق قىلماقچى بولغانلارغا، ئۇنى زاڭلىق قىلغانلارغا ۋەھشىي ھايۋانلاردەك ئېتىلاتتى ۋە جېدەل چىقىراتتى. سەيران ھارمانجاننىڭ چاقماق تاشلىق قىيالىقلىرىدا كېزىپ يۈرگەن دەھشەتلىك چىشى يىلپىزغا ئوخشايتتى، يېنىدىكى بالىسىغا كىچىككىنە بىر يامانلىق قىلماقچى بولغانلارغا دەھشەتلىك ئېتىلاتتى. ئەزىز خۇددى ياۋايى سەيران تۇغقان بالىغا ئوخشايتتى. سەيران ئۆز ئۆيىنىڭ داستىخىنىدا ئۆزى يەپ، ئەزىز يېيەلمىگەن نەرسىلەرنى ئۇنىڭغا توشۇپ بېرەتتى. ئۇلار چوڭايغانسېرى دوستلۇقلىرىمۇ كۈچەيدى. ئەمدى ئۇلار بىر - بىرىدىن ئايرىلماس ھالەتكە يەتكەنىدى.

سەيران بويىغا يەتكەن قىز، ئەزىز يىگىت بولغانىدى. سەيران ئېگىز بويلۇق، ئەزىز پاكار، ۋىجىك ئىدى، بىراق بەكمۇ ئوماق، غەمكىن، ئەمما ئوچۇق چىراي ئىدى. سول ياڭىقىدىن ئېڭىكىگە چۈشكەن يارا ئىزى ئۇنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشاتتى. ئەزىزمۇ ۋىجىكلىكىگە قارىماي ھارمانجالىقلارغا ئوخشاش قالتىس بولۇپ يېتىشتى، ئۇلاردەك ئاتقا مىنەتتى. ئۇلاردەك ئۇستا مەرگەن ئىدى، كۆزىنى ھېچ نەرسىدىن ئۈزمەيدىغان، باتۇر ...

سەيران بويىغا يېتىپ، ئەزىز يىگىت بولۇش بىلەن تەڭ يېزىدا ھەر خىل پىتنە - پاسات چىقىشقا باشلىدى. بۇ ياشتىكى يىگىت بىلەن قىز ئەمدى كېچە - كۈندۈز بىللە يۈرەلمەيتتى.

پىتنە - پاسات، غەيۋەتلەر ھارمانجا يېزىسىدىن ئېشىپ يىراق - يېقىندىكى باشقا يېزىلارغىمۇ تارقالدى. سەيراننىڭ گۈزەللىكى

ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرۈش بىلەن تەڭ، ئەزىزگە بولغان ئىشق - سەۋداسىمۇ تەڭلا ئۇ يەردىن - بۇ يەرگە ئاڭلىنىپ، كېڭىيىپ بىر ئەپسانىگە ئايلاندى.

بىر كۈنى سەيراننىڭ دادىسى خوتۇنىنى بىر بۇلۇڭغا تارتىپ:

— چىقىۋاتقان گەپلەرنى ئاڭلاۋاتامسەن؟ — دېدى.

— ئاڭلىدىم، — دېدى ئانا، — ئاڭلاشنى ئاڭلىدىم، بىراق ئەزىز سەيراننىڭ ئىنىسىدەك تۇرسا، بۇلار بىر تۇغقان قېرىنداشلاردەك ...

— بۇنى ياخشى بىلىمەن، بەكمۇ ياخشى بىلىمەن، بىراق بۇنى باشقىلارغا قانداقمۇ چۈشەندۈرەلەيسەن؟ قىزىڭغا دېگىن، ئەزىزدىن يىراقلاشسۇن، — دېدى خەلىل موللا.

ئانا سەيرانغا بولغان گەپلەرنى سۆزلەپ بەردى. سەيران ھەيران بولدى. بېشىغا مۇنداق بىر ئىشنىڭ كېلىشىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى. ھەيرانلىقى بېسىلغاندىن كېيىن كۈلۈپ كەتتى، كېيىن قايغۇغا چۆمدى. ئاتا - ئانىسى بىلەن ئۇزاققىچە تالاش - تارتىش قىلدى. بىر قېتىم ئەزىزنى ئۈچ كۈن كۆرمىدى. بۇ جەرياندا ئاچچىقىدا ئۆلەي دېدى، ئاچچىق ۋە ھەيرانلىقىدىن جېنى چىقاي دېدى.

ئانىسى، دادىسى، قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى، دوستلىرى، پۈتكۈل يېزا خەلقى كۈنبويى نەسىھەت قىلىشتى، بىراق سەيران ئەزىزسىز ياشىيالمايتتى. يېمەس - ئىچمەس، ئۈن چىقماس بولۇۋالدى.

ئەزىزنى باشقا يەرلەرگە، باشقا يېزىلارغا ئەۋەتىشتى، سەيران بېرىپ تېپىپ كەلدى. سەيراننى نېرىقى يېزىدىكى كېلىشكەن بىر يىگىتكە چاي ئىچۈرۈپ قويدى. بۇ يىگىت ئاتلىرى، ماللىرى، يەرلىرى كۆپ خۇرشىد باينىڭ ئوغلى ئىدى. سەيران بىر كېچىسى ئۆزىنى سۆيۈۋالماقچى بولغان بۇ يىگىتنى ئېتىۋەتكىلى تاس قالدى.

سەيران ئىككى يىل دېھقانلار ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرى بىلەن

جاڭجاللاشتى. ئانىسىنىڭ بەرگەن سۈتىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلدى.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئەزىز غايىب بولۇپ كەتتى، چۇقۇر ئۇۋاغا، يىراقلارغا، ئادەم بىلمەيدىغان يەرگە كېتىپتۇ، دېيىشتى. ئەزىزنىڭ كېلىشىدىن ئۈمىدىنى ئۈزگەن سەيرانمۇ بىر كۈنى دادىسىنىڭ ئېغىلىدىن بىر ئاتنى مىنىپ يولغا چۈشتى. ئىزدىدى، سوراپ - سۈرۈشتۈردى. سەيراننى كۆرگەنلا ئادەم ھوشىدىن كەتكۈدەك بولاتتى، ئۇنىڭ چىرايلىقلىقىغا ھەيران قالاتتى. ئەزىزنى ۋايىۋاي يېزىسىدىن تاپتى. ئەزىز يېزا ئاقساقىلى سەيپەلىنىڭ پاناھىدا ياشايتتى. خەلىل موللا سەيپەلىنىڭ دادىسىنىڭ دوستى ئىدى. شۇڭلاشقا، ئەزىزنى شۇلارنىڭ يېنىغا ئەۋەتكەنىدى. سەيپەلىمۇ، دادىسىمۇ ئەزىزنى ياخشى كۈتۈۋالدى. سەيران بىلەن ئەزىزنىڭ پۈتمەس - تۈگىمەس ئىشق - مۇھەببەتلىرى چۇقۇر ئۇۋادىكى تۈركمەنلەرنىڭ تىللىرىدا داستان بولدى. تۈركمەنلەر ئۆرپ - ئادەتلىرى بويىچە بۇ ئىشق سەۋدايىلىرىغا قولىدىن كەلگەن ياردەملىرىنى قىلىشتى. بۇ ئاشىق - مەشۇقلار دۇنيانىڭ ئەڭ بەختىيار كىشىلىرىدىن ئىدى. سەيراننىڭ گۈزەللىكى تىللاردا داستان بولدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئاشىق - مەشۇقلارنىڭ بېشىغا كۈتۈلمىگەن بىر بالا - قازا كەلدى.

ئەلى ساپا باينىڭ بىر ئاكىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىدى. ئۇلار جاڭزىدا ئولتۇراتتى. بىراق، ئوقۇمۇشلۇق ئادەملەردىن ئىدى. ئۇلار شەھەرلەرگە ئادەتلىنىپ قېلىپ، تۈركمەن ئۆرپ - ئادەتلىرى ۋە ئەنئەنىلىرىدىن يۈز ئۆرۈگەن، ئادەم قېلىپىدىن چىققان يامانلاردىن ئىدى، قىمار ئوينايتتى. يېزىلاردا زىنا قىلاتتى. ھاراق - شاراب ئىچەتتى. ئۇلار تۈركمەنلەرنىڭ بۈگۈنگىچە كۆرۈپ باقمىغان «مۇشۇنداقمۇ ئادەم بولامدۇ؟» دەپ ھەيران قالىدىغان ئادەملىرى ئىدى. ئۇلار ئوغرىلىق قىلاتتى، ئادەممۇ ئۆلتۈرەتتى.

ئۇلار ۋايىۋاي يېزىسىدىكى سەيپەلىنىڭ ئۆيىدىكى سەيراننىڭ گۈزەللىكىنى ئاڭلاپ قېلىشتى، شۇنىڭدىن كېيىن ۋايىۋاي يېزىسىدىن ئايرىلماي قويۇشتى. ئەتىگەندىن كەچكىچە يېزىدا چۆرگىلەپ يۈرۈشەتتى. دېھقانلار سەيرانغا كۆز - قۇلاق بولۇشۇپ، بۇ يامان ئادەملەرگە قارشى غەزەپ - نەپرەت بىلدۈرۈشتى. ئۇلار بىلەن دېھقانلار ئوتتۇرىسىدا بىرنەچچە قېتىم جاڭجالمۇ چىقتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ساقچىنىڭ چاۋۇشى زۇلپۇ چاۋۇشمۇ ئۇلارغا قېتىلدى. ئۇلار يېزىدا ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. بىراق، سەيرانغا يېقىن كېلەلمەيتتى. سەيران بەكمۇ تەڭدىشى يوق گۈزەل ئىدى. ئەزىز بىر بالا بولسىمۇ، ئۇلار بۇنىڭدىن تەپ تارتىپ سەيرانغا يېقىنلىشالمايتتى. سەيران ئۇلارغا يېقىنلىشىش ئۇياقتا تۇرسۇن، چىرايلىرىغىمۇ قارىمايتتى. ھېچ نەرسە قىلىشالمىدى. ئاخىر بىر كېچىدە سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كېلىپ تاڭ ئاتقۇچە ئوق ئېتىشتى. دېھقانلاردىنمۇ، ئۇلاردىنمۇ بىرقانچىسى يارىدار بولدى، بىراق سەيراننى ئەپقېچىشتى. ئۇلار سەيراننى ئەپقاچقاندىن كېيىن ھەر خىل گەپ - سۆز تارالدى. بەزىلەر: ئەلى ساپانىڭ چوڭ جىيەنى سەيرانغا ئاشىق بوپتۇ، ئاشىق بولۇپ ئۆلەي دەپتۇ، سەيران ئۇنىڭغا تەسلىم بولماپتۇ، دېيىشسە، بەزىلەر: باشتا زۇلپۇ، كېيىن باشقىلار نۆۋەت بىلەن سەيراننىڭ نومۇسىغا تېگىپتۇ، دېيىشەتتى. ئىشقىلىپ، ھەركىم ھەرنېمە دېيىشتى. بىراق، ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى ھېچكىم بىلەلمىدى. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ بىلەلمەس بەلكى.

ئۇلار سۆيگىنىنى ئەپقاچقاندىن كېيىن ئەزىز ساراڭ بولۇپ قالدى. بىرنېمىلەر قىلىپ يۈرۈپ ناھايىتى ياخشى بىر گېرمانكا (گېرمانىيە مىلتىقى) تاپتى. دائىم ئوق يىغاتتى. شۇنچىلىك كۆپ ئوق يىغدىكى، ئېسىۋالغان ئوقدانلارنىڭ ئېغىرلىقىدىن مىدىرلىيالماي قالاتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە ئەزىز زۇلپۇ چاۋۇشنى، ئۈچ ئاكا -

ئۆكنى، يەنە بىرقانچە كىشىنى بوزقۇيۇ يېزىسىدا بىر كېسەك ئۆيدە تۇتۇۋالدى. ئىشىكنى ئاچتى. بوسۇغىدا ئولتۇرۇپ ئۆيدىكىلەرنى بىر - بىرلەپ ئېتىشقا باشلىدى. ئۆيدە سەيراندىن باشقا ھېچكىم ساق قالمىدى. ھەممە ئىشنى تۈگىتىپ ناھايىتى سوغۇققانلىق بىلەن سەيراننىڭ قولىنى تۇتتى، ئورنىدىن تۇرغۇزدى. خېلى ۋاقىتقىچە ئۇنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ قارىدى. كېيىن پېشانىسىدىن سۆيۈپ قويدى. ئارقىسىغا قايتىپ بوزقۇيۇ يېزىسىدىن تۆۋەنگە يۈگۈرۈپ چۈشتى. ساقچىغا چۈش ۋاقتى يېتىپ كەلدى. ئالدىغا ئۇچراشقان بىرىنچى ژاندارمىنى ئاتتى. باشقا ژاندارمىلار ساقچى دەرۋازىسىنى ئېتىۋېلىپ سوقۇشۇشقا باشلىدى. ئېتىشىش ئۈچ سائەت داۋام قىلدى. كېيىن ئەزىز تەمكىنلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى. يىراقتا تۇرغان بىر دېھقاندىن سەرەڭگە، كىرسىن، لاتا سورىدى. دېھقان ياق دېيەلمىدى، كېتىپ، كەلمەي قويالمىدى، بىرئازدىن كېيىن ئەسكى - تۈسكى لاتا، كىرسىن، سەرەڭگە ئەكەلدى. دېھقان ھوشىدىن كەتكەندەك تۇراتتى. نەرسىلەرنى ئەزىزگە سۇندى. ئەزىز سوغۇققانلىق بىلەن ساقچى ژاندارمىسىنىڭ ئىشىكىگە ئوت قويدى ۋە ئىشىككە قاراپ تۇردى، ئاز ئۆتمەي ژاندارمىلار ئۆزلىرىنى سىرتقا ئېتىشقا باشلىدى. ئەزىز سىرتقا چىققانىنىلا ئېتىپ تۇردى، ئۆلتۈردى. ئەڭ ئاخىرقى ژاندارمىنى ئېتىۋاتقان چېغىدا ۋەقەنى ئاڭلىغان ژاندارما ئەترىتى شەھەردىن كېلىپ قالدى ۋە ئەزىزنى قورشىدى. ئېتىشىش ئۇزاق داۋام قىلدى، كۆپ ژاندارما ئۆلدى. ئەزىز ئوقلىرى تۈگىگەندىن كېيىن چۈشۈۋالغان خەندەكتىن چىقىپ ژاندارمىلارغا قاراپ ماڭدى. ئوق تېگىپ يەرگە يىقىلدى. بەدىنى ئۆتمىتۆشۈك ئىدى. قانچە پاي ئوق تەگكەنلىكىنى ھېچكىم بىلەلمىدى.

ئەزىزنىڭ جەسىتىنى شەھەرگە ئەكېلىشتى، ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ئالدىدا ئىككى كۈن خەلققە كۆرسىتىشتى، ئۆتكەن - كەچكەنلەر ئەزىزنىڭ تۈگۈلۈپ ياتقان

كىچىككىنە جەسىتىگە ھەيرانلىق ۋە مۇھەببەت بىلەن قاراشتى. ئۆلۈش بىلەن تېخىمۇ كىچىكلەپ كەتكەن بەدىنىگە خۇددى قاۋۇل بىر يىگىتنىڭ بەدىنىگە قارىغاندەك قارىشاتتى.

سەيراننى تۈرمىگە سولاپ قويغانىدى. ئەزىزنىڭ ئۆلۈكىگە ئىگە بولىدىغان ئادەم چىقمىدى. ژاندارمىلار ئۆلۈكنى شەھەر سىرتىدىكى بىر ئورەككە تاشلاپ، ئۈستىنى بىرنەچچە گۈرجەك توپا بىلەن كۆمۈپ قويۇشتى. ئۆلۈكنىڭ باش ۋە پۇتلىرى سىرتقا چىقىپ تۇراتتى. ژاندارمىلار قايتىپ كەتكەندىن كېيىن خەلق كېلىپ ئەزىزنىڭ ئۆلۈكىنى ئورەكتىن ئاچىقىشتى، مەسچىتكە ئەكېلىپ يۇيۇپ - تاراپ، چوڭ ھازا ئېچىپ، مازارلىققا دەپنە قىلىشتى.

بۇ شۇم خەۋەرنى ۋەقە بولۇپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىن سەيراننىڭ دادىسى خەلىل موللا ئاڭلىدى. بولۇپ ئۆتكەن ئىشلار ئۇنىڭغا بەكمۇ ئېغىر كېلىپ، شۇ زامان ئاغرىپ قالدى، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن جان ئۈزدى.

سەيراننىڭ ئانىسى، قېرىنداشلىرى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى چۇقۇر ئۇۋاغا كېلىشتى. تۈرمىدىكى سەيراننىڭ قېشىغا بېرىشتى. سەيران يا ئانىسىغا، ياكى قېرىنداشلىرىغا بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى.

ئۇزاق ئۆتمەي سەيراننى تۈرمىدىن بوشاتتى. سەيران تۈرمىدىن چىقىپلا شەھەرنىڭ يۇقىرى تەرىپىدىكى دۆڭلۈككە — مەرسىن چاتقاللىرى ئارىسىدىكى ئەزىزنىڭ قەبرىسىگە باردى. ئەزىزنىڭ قەبرە بېشىدا يېقىملىق ئاۋازى بىلەن ئەڭ چىرايلىق، ئەڭ مۇڭلۇق، ئاڭلىغان ئادەمنى ساراڭ قىلغۇدەك ھازا قوشاقلىرىنى يۈرەكنى ئەزگۈدەك ئېيتتى. سەيران بىرنەچچە كۈن شەھەردە تۇرغاندىن كېيىن ۋايىۋاي يېزىسىدىكى سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە كەتتى. ئانىسى، قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى ئۇنى ھارمانجا يېزىسىغا ئەكەتمەكچى بولۇشتى، سەيران پىسەنت قىلمىدى. ئۇلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغانغا، ئۆزلىرىنى

كۆرمىگەنگە سىلىنۋالدى. ئانىسى، قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى يېزىلىرىغا قۇرۇق قول قايتىشتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ھەر ئۈچ ئايدا بىر قېتىم سەيراننى ئەكېتىشكە كېلىشتى ۋە كېتىشتى. سەيراننىڭ تاغلارغا قايتىپ بارمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلگەن ئانا كۆڭلەرنىڭ بىرىدە قاچا ـ قومۇچلىرىنى يىغىشتۇرۇپ ۋايىۋاي يېزىسىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى كېلىپ ۋايىۋاي يېزىسىغا يەرلەشتى. ئۇلارنىڭ پۇللىرى بار ئىدى، ئاتلىرىنى، ماللىرىنى سېتىشتى، ئاقچەسازنىڭ ئەتراپىدىكى تۇركمەنلەردىن ئۆزلىرىگە يەر سېتىۋالدى. ئۇلار ئاز ۋە نوچى ئادەملەر ئىدى. ھېچكىم ئۇلارغا نېمە قىلىۋاتىسەن، دېيەلمەيتتى.

سەيران ئۇلارنىڭ ئۆيلىرىگە بارمىدى، ھېچ نەرسىسىنى ئالمىدى. ئانىسى باشلىق ھېچقانداق كىشى بىلەن سۆزلەشمىدى. ئۇلارنىڭ ئۆيلىرى تەرەپكە قاراپمۇ قويمىدى.

تاغلىق ئادەملەر چۇقۇر ئوۋانىڭ ھاۋاسىغا، سۈيىگە تەسلىكتە كۆنۈشتى. سەيرانمۇ، باشقىلارمۇ دەسلەپكى يىللاردا بەزگەك كېسىلىدىن خېلى دەرد تارتتى. كېيىنچە ئاستا ـ ئاستا ئۇلارمۇ ئويمانلىقنىڭ ئىسسىقىغا، پاشا ـ چىۋىنلىرىگە كۆنۈپ قالدى.

سەيران ھەر ئاينىڭ دەسلەپكى جۈمە كۈنى شەھەرگە — ئەزىزنىڭ قەبرىسىگە باراتتى. قەبرە بېشىدا تاڭ ئاتقۇچە يىغلاپ ھازا ئاچاتتى، مۇڭلۇق ماتەم قوشاقلىرىنى ئېيتاتتى.

سەيران ئايرىم بىر ئۆي تۇتۇپ يالغۇز ياشايتتى. ئۆز جېنىنى جان ئېتىش ئۈچۈن مەدىكارلىق قىلاتتى، ھېچكىمدىن ھېچ نەرسە ئالمايتتى.

ئەزىزنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن سەيرانغا ھېچكىم تەكلىپ قويمىدى. سەيران شۇنچىلىك گۈزەل ئىدىكى، چۇقۇر ئوۋا دېھقانلىرى ئۇنىڭغا خۇددى بىر مۇقەددەس ئىنسانغا قارىغاندەك قارىشاتتى، ئۇنىڭغا بىر ئايال كۆزى بىلەن قاراش ھېچكىمنىڭ ئەقلىگە كەلمەيتتى.

قەلەيچىنىڭ ئۆلۈمى، مەمەتنىڭ غايىب بولۇپ كېتىشىدىن كېيىن دېھقانلار مەمەتنىڭ بوش ئۆيىنى ياساپ، جۆندەپ سەيرانغا تۇتۇپ بەردى. سەيرانمۇ مەمەتنىڭ بوش قالغان، ئىگىسىز ئۆيىدە ئولتۇرۇشنى رەت قىلالمىدى. ئەزىز ھەققىدە توقۇغان ئەڭ مۇڭلۇق ماتەم قوشاقلىرىنى مۇشۇ ئۆيدە تاڭ سەھەرگىچە يىغلاپ ئېيتىپ چىقاتتى. يېزىنىڭ ياش قىزلىرى بۇ ئۆينىڭ بۇلۇڭلىرىدا ئۇيقۇسىز تاڭنى ئاتقۇزۇپ، بۇ ماتەم قوشاقلىرىنى ئۆگەندى. مەرسىيەلەر پۈتكۈل چۇقۇر ئوۋادا ئېيتىلىشقا باشلىدى.

سەيران ئەزىز ئۆلگەندىن كېيىن پەقەت بىرلا قېتىم كۈلۈمسىرىدى. ئۇ بولسىمۇ مەمەت ئاۋاقنىڭ قەلەيچىنى ئاتقانلىقىنى ئاڭلىغان چېغى ئىدى. سەيران ۋايىۋاي يېزىسىغا كەلگەندىن بېرى ھېچ نەرسىنى، ھېچكىمنى كۆرۈشنى خالىمىغان ۋە ھەۋەسمۇ قىلمىغانىدى. قەلەيچىنى ئاتقاندىن كېيىن مەمەت ئاۋاقنى بىر كۆرۈپ بېقىشنى چىن يۈرىكىدىن خالاپ قالدى ...

سەيران پۈرسەتنى قولدىن بېرىپ قويغىنى ئۈچۈن پۇشايمان يەيتتى. ئۆزىچە تىت ـ تىت بولاتتى، « ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىدە بىر ئىش بولغانلىقىنى بىلگەنىدىم، سىزىپ يۈرەتتىم، قەمەر ئانا توختىماي مىدىرلاپ يۈرەتتى، بىر يەردە تۇرالمايتتى، ھەردائىم ئۆيى تەرەپكە، ئۆينىڭ ئېتىكلىك ئىشىكىگە قارايتتى. شۇ ئۆيگە كىرىپ باققان بولسام، كاشكى ... » دەيتتى. نەچچە قېتىم شۇ ئۆيگە كىرمەكچىمۇ بولدى، كېيىنچە نېمە ئۈچۈندۇر كىرىشتىن ۋاز كەچتى. مانا شۇنىڭغا پۇشايمان قىلاتتى. ئەجەبا، ئۇ قانداق ئادەم بولغىيدى؟ مەمەت ئاۋاق زادى قانداق ئادەمدۇ؟

ئوسمان چوڭمۇ ئۇنىڭ بۇ قىزىقىشلىرىنى سەزگەندەك، مەمەت ئاۋاقنىڭ بۇ ئۆيدىلىكىنى بىلىندۇرمەسلىككە تىرىشاتتى.

— چوڭ ـ چوڭ، ئاجايىپ ئۆتكۈر بىر خىل كۆزى بار، چىرايىغا قاراش بىلەن ئوت چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن باشقا

نەرسىنى كۆرەلمەيسەن. كۆزلىرى شۇنچىلىك ئۆتكۈركى، تىكىلىپ قارىيالمايسەن. يۈرىكىڭ ئويناپ كېتىدۇ. ئۇنى ھېچكىم ئاتالمايدۇ. ئەگەر ئۇ ئېتىلىپ كەتسە، مەن تۇگىشىمەن، ياشىيالمايمەن، ئۆلىمەن. ۋاھ، ئۇنىڭ تەپكە ئۈستىدىكى بارماقلىرى شۇنچىلىك تېز ئىشلەيدۇكى، مىلتىق - تاپانچا ئاتقاندا بارماقلىرىنى كۆرەلمەي قالىسەن. ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدۇ. ئۇ يەنە كېلىدۇ.

« يەنە كېلىدۇ » دېگەندە، پەرھات موللامنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە يالقۇنىغاندەك تىكىلىپ قارىدى. پەرھات موللامۇ قەلبىدىكى بارلىق ئىشەنچىنى ئاۋازىدا مۇجەسسەملەشتۈرۈپ جاۋاب بەردى:

— يەنە كېلىدۇ.

20

كۈن ئوچۇق ۋە بەك ئىسسىق ئىدى. ئاتنىڭ قىلىن سايىسى يېنىدىكى قۇدۇقتەك تېرەن، ياپيېشىل كۆلچەكنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ تۇراتتى. كۆك قەرىدە ئاپپاق بۇلۇت توپلىرى ئۈزۈپ يۈرەتتى.

يېشىل كۆلچەكنىڭ ئەتراپىدا ئۆسكەن چىغىرتماق، قارىقات، كۆكۈچ يالپۇز گۈللىرىگە ھەرىلەر ئۇۋۇلىرىنى سالغانىدى. مىڭلاپ ھەرە كۆلچەك ئۈستىدە غوڭۇلدىشاتتى. چوڭ - چوڭ يېشىل چىۋىنلەر ئۇچۇشاتتى، ئۆمۈچۈكلەر كەڭ تورلىرىنى يېيىشاتتى.

يوللاردا سۇنغان ئەينەك پارچىلىرى پارقىرايتتى. يىراقتىكى سەيخان دەرياسىدىن كۆتۈرۈلگەن نۇر تۇزلەڭلىككە چېچىلاتتى. تۇزلەڭلىكتە ئۆتكۈر كۈن نۇرى قىلىچتەك بىر پارقىراپ، بىر ئۆچەتتى.

ئات تاشتەك قېتىپ قالغان، زادىلا قىمىرلىمايتتى،

كۆزلىرىگە كۈن نۇرى چۈشۈپ تۇراتتى. ئات ئوڭ گۈرجىكىنىڭ تېرىسىنى توختىماي مىدىرلىتاتتى. ئۇ يەرگە قارا چىۋىنلەر قونۇشاتتى.

ئات بېشىنى كۆتۈردى، چاناقلىرىنى كەردى، راسا كەردى. ئىسسىق ھاۋانى بولۇشىچە سۈمۈردى، كېيىن بېشىنى يەرگە قىلدى. يەرنىڭ توپىلىرىنى بۇرۇن تۆشۈكلىرىدىن چىققان نەپەسلىرى بىلەن توزۇتۇپ پۈرىدى. تۆت - بەش قېتىم بېشىنى كۆتۈرۈپ ھاۋانى ئىچىگە سۈمۈردى، يەنە پەسكە ئېگىشتى. بېشىنىڭ ئەتراپىدا بىر توپ چىۋىن گىژىلداپ ئايلىناتتى. بىرئازدىن كېيىن تورۇق ئات بۇرنىغا چىۋىن كىرىپ كەتكەندەك بېشىنى چايقاشقا باشلىدى. كېيىن نېمە ئۈچۈندۇر ئالدىنقى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈردى ۋە ئۆز ئەتراپىدا ئىككى قېتىم ئايلاندى. ساغرىسى ئىچىگە كىرىپ كەتتى. كۆلچەكنىڭ ئەتراپىنى ئۈچ قېتىم يۈگۈرۈپ ئايلاندى ۋە تۇرۇپ قالدى. پۈتكۈل تۇزلەڭلىككە يېيىلغان جاراڭلىق ئاۋازدا سوزۇپ - سوزۇپ كىشنىدى. كىشنىگەندىن كېيىن يەنە ئۆرەدەپ كۆلچەكنىڭ ئەتراپىدا مىختەك تۇرۇپ قالدى. قىمىر قىلمىدى. چوڭ، قارا كۆزلىرىنىڭ ئېقى قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئوڭ پۇتىدىكى يارىشىملىق، بىلەزۈكتەك تۇۋىقى ئوت - چۆپلەر ئىچىدە كۆرۈنمەيتتى. ئارقا پۇتلىرىنىڭ تاقىسى چۈشۈپ كەتكەنىدى.

مەيىن شامال چىقتى. يىراقلاردا كىچىككىنە، بىراق تېز كەلگەن چاڭ - توزان ئاپتاپتا چىمىلدايتتى، ئاتنىڭ دولىسى مىدىرلايتتى. چىۋىن يوق ئىدى. ئات چىقىۋاتقان شامال، پارىلداۋاتقان چاڭ - توزان بىلەن تەڭ قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىشقا باشلىدى.

بوز ئاتلىق ئادەم ئۈچ كۈندىن بېرى ئۇنى ئىزدەيتتى. قارىمىغان تۆشۈك، كىرمىگەن چاتقاللىق قالمىغانىدى. تورۇق ئاتنى ھېچ يەردە كۆرمىدى، يۈرىكىدىكى ئەندىشە كۈچەيدى.

ئۇ ئۆز - ئۆزىگە: « بۇ ئاتنى تۇتۇش زادى مۇمكىن ئەمەس، بۇ

ئاتتا چوقۇم بىر خىسلەت بار » دەيتتى، مېڭىسىدىن بۇ ئوي نېرى كەتمەيتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ ئوي ئۇنىڭ بارلىق ئاۋارىچىلىكىنى بارغانسېرى كۆچەيتتى: « ئۈچ كۈندىن بېرى ئىزدەۋاتىمەن، تۈزلەڭلىكتە مەن ئىزدىمىگەن ھېچ يەر قالمىدى، قومۇشلۇقنىڭ كىرگىلى بولىدىغان ھەممە يېرىگە كىردىم، يوق، يوق، يوق ... »

ئادىم ھېلىقى كېچىنى، يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيىگە، توروق ئاتنىڭ ئېغىلىغا ئوت قويۇۋەتكەن شۇ كېچىنى ئۆز ئەينى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئوتنى يېقىش بىلەن ئۆي بىردىنلا قاردەك ئاقىرىپ كەتتى. ئوت يالقۇنى بىردەمدىلا ئىشىكنى ئۆرۈۋەتتى. بىر مۆجىزە بولمىغان بولسىدى، بۇ ئاتنىڭ شۇ ئوت ئىچىدىن قۇتۇلۇپ چىقىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. توروق ئات ئوتتىن قانداق قۇتۇلدى؟ مانا ئۈچ كۈندىن بېرى نېمە ئۈچۈن كۆرۈنمەيدۇ؟ بۇنىڭدا چوقۇم خۇدانىڭ بىر ھېكمىتى بار.

بىردىنلا ئۇنى ئىشەنگۈسىز بىر خىل قورقۇنچ باساتتى، پۈتۈن قەلبىنى، ۋۇجۇدىنى ئورىۋالاتتى، قول - پۇتى بوشىشىپ كېتەتتى. بۇ ئاتنى ئاتالمايمەن، دەپ ئويلايتتى. ھېچكىم ئاتالمايدۇ. ئەگەر ئاتسام چوقۇم قولۇم چولاق بولىدۇ.

ئاتنى ئاتمىدىغان بولسا بېشىغا چوڭ بالا - قازانىڭ كېلىشىگە ئىشىنەتتى. بىر تەرەپتىن ئاتنى زادىلا ئۇچراتماسلىقنى خالايتتى، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنى كۆرۈشكە تاقىتى تاق بولاتتى.

مىنىۋالغان بوز ئاتنىڭ ئالدىدىن قارلىغاچلار پىر - پىر ئۇچۇپ ئۆتەتتى. ھازىر كەرىملى دېگەن جاينىڭ تۆۋەن قىسمىدىن تەرسۇسلۇ دېگەن جاڭگىلغا قاراپ كېتىۋاتاتتى. بۇ يەردە ئاقچەساز پاتقاقلىقنىڭ چەتلىرىدىكى يوغانلىقى دەرەختەك قومۇشلار ئاسمانغا تاقاشقان ... بۇ يەر قومۇش ئورمانلىقى.

ئادىم شۇ قومۇش ئورمانلىقىغا كىرىپ باقايمىكىن، دەپمۇ ئويلىدى. قومۇشلۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىراق بىر يەردە، بىر دۆڭلۈكتە سوغۇق، شېغىل تاشلىق بىر بۇلاق بارلىقىنى ئېسىگە

ئالدى. ئاتتىن چۈشتى، ئېتىنى بىر سۆگەتكە باغلىدى. قومۇشلۇققا قاراپ ماڭدى. قومۇشلۇققا كېلىپ تۇردى. يەنە ھېلىقى قورقۇنچ يۈرىكىنى مۇجۇۋالدى. قومۇشلۇقنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي سۇ ئىدى. چورۇقىنى يەشمەستىن شالۋۇرىنى تۈرمەستىنلا سۇغا كىردى. قومۇشلۇق ئىچىدە خېلى ماڭدى. قومۇشلۇقتا ئېشەك ھەرىسىنىڭ ئۇۋىسى كۆپ ئىدى، ساپسېرىق ھەرىلەر، ئۆمۈچۈك تورلىرىمۇ ناھايىتى كۆپ، پۇتى تۇگۈلۈپ ياتقان ئۇزۇن تىكەنلىك بىرنەچچە كىرپىگە تېگىپ كەتتى. ئۇزۇن پاچاقلىق بىر قۇشنىڭ يېنىدىن ئۆتتى. قۇشنىڭ ئېگىزلىكى ئادىمنىڭ بويى بىلەن تەڭ ئىدى، قولىنى ئۇزارتسا بۇ قۇشنى تۇتۇۋالالايتتى. قۇش پەرۋا قىلمىدى، مىدىرلاپمۇ قويمىدى، پەقەت يۇمۇلغان كۆزلىرىنىڭ بىرىنى بىردەم ئېچىپ، يەنە يۇمۇۋالدى. قومۇشلۇقنىڭ ئىچى سالقىن ۋە قاراڭغۇ ئىدى. ئادىم دىققەت قىلىپ ماڭاتتى، چۈنكى قومۇشلۇقتا زەھەرلىك يىلانلار كۆپ بولاتتى.

ئادىم: « ئات بۇ يەردە بولمىسا نەدىدۇ؟ ئاسمانغا چىقىپ كەتمىگەندۇ، بۇ كاساپەت چوقۇم بىر يەردىدۇ » دەيتتى.

بۇلاقنى تاپتى. دۈم يېتىپ، سۇنى ئەمگەندەك ئىچىشكە باشلىدى. بىر ھازادىن كېيىن چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ بۇلاق بېشىدىن تۇردى. تىزلىرى لاي بولۇپ كەتكەنىدى، ئۆۋۈلىدى.

بۇ ئاتنى تاپقىلى بولمايدۇ، تاپقان تەقدىردىمۇ، ئاتقىلى بولمايدۇ. ئاتقان تەقدىردىمۇ، ئاتقۇچىغا ياخشى كۈن يوق. ئاتقۇچىغا ئۆلۈم كەلمىسىمۇ، بىراق پالاكەتچىلىك - نەسلىكتىن ئۆرە كەلمەيدۇ، ئۆلگەندىن بەتتەر كۈنگە قالىدۇ. بۇنىڭدىن كۆرە ئۆلۈمنى خالاپ قالدىم. ھەي ئوبدان ئۆلۈم تېزرەك كېلىپ جېنىمنى ئال، دەپ ۋارقىرىدى ئادىم.

ئۇ قومۇشلۇقنى ئىزدىدى، قورقتى، يەنە ئۆزىگە كەلدى. قومۇشلۇقنىڭ ئەڭ چېتىگە — پاتقاقلىقىچە بېرىپ كەلدى. ھەممە يەردە ھېلىقى مىدىرلىماي تۇرغان قۇشلارنى كۆردى.

قومۇشلۇقتىن چىققاندا كۈن ئولتۇرغانىدى. تولىمۇ چوڭ بىر گۈلنى كۆردى. گۈل قىزغۇچ سۆسۈن، كۆكۈچ ئىدى، قات - قات ئېچىلغان بولۇپ، قايسىدۇر بىر قۇشقا ئوخشايتتى.

تورۇق ئات بەلكىم قۇش سىياقىغا كىرىۋالغاندۇ، قارلىغاچ بولۇپ ئالدىمنى توسىدىغاندۇ. ھەي ئادىم، ئالدىڭدىن ئۆتتۈم، بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم، دەيدىغاندۇ!

ئادىم توختىماستىن بۇ سۆزلەرنى تەكرارلايتتى: « قارلىغاچ سىياقىغا كىردىم، بىر قارلىغاچ، ئىككى، ئۈچ، بەش، ئون قارلىغاچ سىياقىغا كىردىم، ئالدىڭدىن ئۆتتۈم، بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم.»

بۇ سۆزنى زادىلا مېڭىسىدىن نېرى قىلالمايتتى، خاپا بولاتتى، ساراڭ بولاي دەيتتى، بىراق تىنماستىن ئىچىدە تەكرارلايتتى. « ئالدىڭدىن ئۆتتۈم، بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم. »

ئۇ بىردەم ئۆزىنى يوقىتىپ قويدى، خامۇشلۇقتا ئايلىنىپ يۈردى. « شۇ ئۇزۇن پاچاقلىق يېشىل قۇش تورۇق ئات بولۇپ قالمىسۇن يەنە » دەپ ئويلىدى. مىلتىقنى يېشىل قۇشقا قاراپ بەتلىدى. قورقتى، چۈشۈرۈۋالدى. يەنە بەتلىدى، بۇ قېتىم تېخىمۇ قورقتى. قولى ماشىنىدەك ئىشلەيتتى. بىردەم قارىغا ئالاتتى، بىردەم چۈشۈرەتتى. ھەرىكەتلىرى شۇنچىلىك تېزلەشتىكى، خۇددى ئادىمنىڭ قوللىرى ئۈزۈلۈپ كېتىۋاتقاندەك بولاتتى. بىردىنلا مىلتىق ئېتىلدى. مىلتىق ئېتىلىش بىلەن تەڭ يېشىل، ئۇزۇن پاچاقلىق قۇش جانسىز يەرگە چۈشتى، ھېچ مىدىرلىماستىن سوزۇلۇپ ياتتى. ئادىم يېنىغا باردى، تۇتتى، كۆتۈردى. قۇشنىڭ بەكمۇ ئۇزۇن، ئادىمنىڭ بويىدىن ئىككى ھەسسە ئۇزۇن قاناتلىرى ئېچىلدى. ئادىم قۇشنى يەرگە ئاتتى. ئىتتىك - ئىتتىك مېڭىپ قومۇشلۇقتىن چىقىشقا باشلىدى. تېز - تېز ئويلايتتى. ئات كۆز ئالدىدىن شۇ تېزلىكتە ئۆتەتتى. تورۇق ئات بىر سىلكىنىپ قاپقارا، غەمكىن كۆزلۈك نازۇك جەرەن بولۇپ كۆرۈنەتتى. جەرەن بىر سىلكىنىپ قىزغا

ئايلىناتتى، پەرى قىز ... كېيىن ئات يەنە قۇش بولاتتى، كەكلىك بولۇپ كۆرۈنەتتى، كەكلىكتىن قىرغاۋۇلغا ئايلىناتتى. يەنى، كۆپكۆك رەڭلىك، چىرايلىق تۇمشۇقلۇق ... قۇشنىڭ سىياقىغا كىرەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن پۈتۈن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ ئۈستىنى كۆپكۆك تۇمان قاپلايتتى. ئات تۇمانغا ئايلىناتتى. تۇمان بىر يەردە يىغىلىپ قاپاق تېرەككە ئايلىناتتى. تۈزلەڭلىك ئوتتۇرىسىدا يالغۇز ئۆسكەن شاخلىق تېرەككە ... تېرەك تۇرۇپلا سۇغا ئايلىناتتى ۋە يەر ئۈستىدە پارقىراپ دومىلايتتى. سۇ چىملىق ئورمانغا ئايلىناتتى، ئورمان بۇلۇتقا ئايلىناتتى. بۇلۇت ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپلا بىر ئەجدىھا بولۇپ قالاتتى. ئادىم ئەجدىھادىن دەھشەتلىك قورقۇپ كەتتى. ئەجدىھا يەتمىش ئىككى خىل قىلىق چىقىرىپ، قىپقىزىل ئوت چاچرىتىپ ئالدىغا كېلەتتى. ئادىم يۈگۈرگەن پېتى قومۇشلۇقتىن چىقتى. ئاپتاپ يۈزىگە قاتتىق ئۇرۇلدى، كۈننىڭ ئۆتكۈر نۇرىدىن كۆزلىرى قاماشتى. مەلۇم ۋاقىت كۆزىنى ئاچالمىدى. كۆزىنى ئاچقان چېغىدا بوز ئات سەل نېرىسىدا تۇراتتى. بوز ئاتقا مىندى، بولۇشىچە چاپتۇردى، ئالدىدىن يۈزلەپ قارلىغاچ پىر - پىر قىلىپ ئۇچۇشقا باشلىدى ... ئالدىڭدىن ئۆتتۈم، بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم ... ئادىم ئېتىنى قامچىلاشقا، ئۈزەڭگىنى تېپىشكە باشلىدى. بوز ئاتمۇ ئىنكار قىلغىلى بولمايدىغان دەرىجىدە چاپتى. ئات شۇنچە چاپسىمۇ قارلىغاچلار يەنىلا توپ - توپ بولۇپ ئالدىدىن ئۆتەتتى ۋە ھېلىقى ئاۋاز بارغانسېرى كۈچىيەتتى. بوز ئات بىرسەل جىلغىسىغا يېتىپ كەلدى. كېيىن بىركۆل چوڭقۇرلۇقىغا چۈشتى، ئۇ يەردىن چاتقاللىققا كىردى. بىرنەچچە خەندەكنى ئاتلاپ ئۆتتى، بارغانسېرى ئاستىلاپ ماڭدى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۆزىنىڭ بويى بىلەن تەڭ ئۆسكەن قومۇشلۇققا كىرىپ قالدى. قومۇشلۇقنى يېرىپ چىقالماستىن شۇ يەردە تۇردى.

تورۇق ئات قۇشقا ئايلىناتتى. « ئالدىڭدىن ئۆتتۈم ...»،

قىزىل پاچاقلىق لەگلەك بولاتتى. « بۇرۇتۇڭغا چالما تىزدىم ...»، ئالتۇن كۆزلۈك، يوغان قاناتلىق بىر لاچىنغا، بىر تايغانغا ئايلىناتتى. « ئالدىڭدىن ئۆتتۇم ...»، بىر قارا يىلانغا ئايلىناتتى. بۇ يىلان چوڭ چىنارغا چىرمىشىۋالاتتى. چىنارنىڭ ئەڭ ئۇچىدىكى قۇشنىڭ ئۇۋىسىدىكى قۇش چۈجىلىرىنى يېيىش ئۈچۈن يۇقىرىغا يامىشاتتى، بېشىنى ئۇۋىغا ئۇزىتاتتى، قىپقىزىل ئوتتەك، ھەرىدەك تىلىنى چۈجىلەرنىڭ ئۈستىدە ئايلاندۇراتتى. دەل شۇ پەيتتە ئادىم ھەرىكەتكە كېلىدۇ، بىر ئوق بىلەن دەرەخنىڭ ئۇچىدىكى يىلاننى يەرگە چۈشۈرىدۇ. ئۇزۇن يىلان ئۆلگەن ! « ئالدىڭدىن ئۆتتۇم ...»، ئادىم پالەچ بولۇپ قالىدۇ. خۇددى ئىسمائىل تىترىگەككە ئوخشاش قول – پۇتى تىنماستىن تىترەيدۇ. قولى بىر تەرەپكە، پۇتى، بېشى، گەۋدىسى بىر تەرەپكە كېتىدۇ. ئىسمائىل تىترىگەك كارامەت مەرگەن ۋە ئىنتايىن كېلىشكەن يىگىت ئىكەن. ئۇچۇپ كېتىۋاتقان تورنىنىڭ كۆزىنى سوقالايدىكەن. ئۇ بىر كۈنى ئوۋ قىلىۋاتقاندا ئالدىدىن زىلۋا ۋە ئوماق بىر كېيىك چىقىپ قاپتۇ. ئىسمائىل ئۆز ئىچىدە بۇ كېيىكنى ئاتماسلىقنى ئويلاپتۇ. ئوت – چۆپلەر، گۈللەر، تاش – توپىلار تىلغا كېلىپ: « يائاللا ئىسمائىل، ئۇنى ئاتما » دېيىشىپتۇ. بىراق، ئىسمائىلنىڭ تەپكە ئۈستىدىكى بارمىقى جىم تۇرالماپتۇ. ئىسمائىل شۇنداق قارىسا، كېيىك تۇرغان يەردە ئالىقاندەك، ئىنتايىن يورۇق بىر پارچە تۇمان تۇرغۇدەك ! مىلتىق قولىدىن چۈشۈپ كېتىپتۇ، تىترەشكە باشلاپتۇ، تىلى كالۋالىشىپتۇ.

ئادىم كۆزلىرىگە ئىشەنمىدى. قولىنى پېشانىسىگە ئاپىرىپ خېلىغىچە قاراپ تۇردى. يەنىلا ئىشەنمىدى. ئەمما، قىمىر قىلماستىن ئاپتاپقا قاقلىنىپ، بېشىنى تىك تۇتۇپ تۇرغان ئات تورۇق ئاتتىن باشقىسى بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. نېمە قىلىشىنى بىلەلمەستىن تۇرۇپ قالدى، مىلتىقىنى توغرىلىدى. ئات بەكمۇ يىراقتا ئىدى، شۇنداق بولسىمۇ تەپكىنى باستى، قول –

پۇتى، پۇتۇن بەدىنى تىترەيتتى، « ئىسمائىل تىترىگەككە ئوخشاپ قالدىم » دەپ ئويلىدى. ئات تۇرغان يەرگە قارىدى، ئات ئالدى پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، كېرىلىپ، خۇددى ئاسمانغا ئۇچىدىغاندەك سەكرەيتتى. قاناتلىرىنى ئاسمانغا ئۇزارتقان ئەپسانىۋى قۇشلارغا ئوخشايتتى. ئات بۇ ھالەتتە قانچىلىك تۇردىكىن، ئادىممۇ بىلەلمىدى. ئات ئالدى پۇتلىرىنى بىر يەرگە ئۇراتتى، كېيىن يەنىلا ئاسمانغا كۆتۈرۈلەتتى. ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل ئات ئويۇنى ئوينايتتى. پاچاقلىرى ئۇزۇن، ئىنچىكە، داڭلىق گەۋدىسى كېرىلەتتى، ئۇچاتتى، كېيىن راھەتلىنىپ ئەسلىگە كېلەتتى.

ئادىم مىلتىقىنى يەنە بىر قېتىم بەتلىدى، يەنە ئوق ئاتماقچى بولدى، بىراق قولى تىترەپ مىلتىقىنى تۈز تۇتالمىدى.

ئات يەنە بىر قېتىم يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، چۈشتى، كېيىن قاتتىق ئاۋازدا سوزۇپ ئۇزاققىچە كىشنىدى.

كىشنەش پۈتكۈل ئاناۋارزاغا ئاڭلاندى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدا ئەكس سادا چىقاردى. تورۇق ئات كېيىن بېرىپ كۈنپېتىشقا — ئاناۋارزا يېزىسىغا قاراپ چېپىپ كەتتى. بۇنى كۆرۈپ ئادىمنىڭ ئاستىدىكى بوز ئاتمۇ ئارقىدىن چاپتى. بولمىسا ئادىمنىڭ تورۇق ئاتنى قوغلىغۇدەك ھالى يوق ئىدى. ئالدىدىكى تورۇق شۇنچىلىك تېز چاپاتتىكى، خۇددى قارنى يەرگە تېگىۋاتقاندەك ئۇزىراپ باراتتى. ئادىمنىڭ ئاستىدىكى بوز ئاتمۇ ياخشى چاپاتتى. چاپقانسېرى شامالدەك ئۇچاتتى. بۇ ئۇچقان شامال ئاستا – ئاستا ئادىمنى ئېسىگە كەلتۈرەتتى.

تورۇق ئات بىرئازدىن كېيىن ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئارقىسىغا — ئاناۋارزا يېزىسىغا چۈشتى. كېيىن يولنى ھاجىلار قومۇشلۇقىغا قاراپ ئۆزگەرتتى. ھاجىلار قومۇشلۇقىدىن بۇرۇنقى تېزلىكتە قايتىپ ئاقچەسازغا كىردى. ئۇنىڭ تېزلىكى بارغانسېرى ئاستىلىدى، بىراق بوز ئاتنى خېلىلا ئارقىدا قويدى.

تورۇق ئات ئاقچەسازنىڭ ياقىسىدىكى سۆگەتلىككە بېرىپ توختىدى. ئاتنىڭ شۇ يەرگە بېرىپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ئادەم خۇشاللاندى، قوللىرىمۇ تىترىمەيتتى، ھېچ نەرسە بولمايتتى، خېلى ياخشى قارىغا ئالغاندىن كېيىن تەپكىنى باستى. بىراق، بۇ ئەتراپتا تورۇق ئات كۆرۈنمەيتتى، غايىب بولغانىدى. خاپا بولدى، قورقتى، ئۆزىگە ئېچىندى. شۇنچە كۈندىن بېرى بىر ئاتنىڭ كەينىدە يۈرگەنىدى. ئىنس ـ جىنمۇ، پەرىمۇ، شەيتانمۇ، ئىشقىلىپ، بىر ئاتنىڭ ئارقىسىدا يۈرەتتى، ئىتتەك ئۆمىلەيتتى. بۇ ئاتنى ئاتماستىن قايتىپ بارسا ئۇنىڭ ئادەم بولغىنى بىر تىيىن بولاتتى، نېنىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. خوتۇنىمۇ، ئۆزىمۇ مەدىكارلىق قىلىپ كۈنىنى ئۆتكۈزەتتى. ئۇلارنىڭ بارلىق بەخت ـ سائادىتى مانا مۇشۇ ئاتنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈشتە ئىدى.

ئەڭ مۇھىمى ئىززەت ـ نەپسىگە تېگەتتى. مەيلى ئۇ ئات جىن، پەرى بولسۇن، مەيلى تەڭداشسىز بولسۇن، يۈز خىل تۈسكە كىرگەن ھالەتتىمۇ نېمىشقا ئاتالمايدىكەن؟ شۇنچە يىلدىن بېرى چاشقاننىمۇ ئالدىدىن قاچۇرمىغان ئادەم ! ... ئات تۇرغان سۆگەتلىكنىڭ يېنىغا كەلدى. بوز ئاتتىن چۈشۈپ بىر دەرەخكە باغلىدى. ئەتراپنى تۇمانلىق قاراڭغۇ باسقانىدى. تورۇق ئات تۇرغان يەردە قان كۆرۈنەمدىكىن دەپ ئېگىلىپ قارىدى، كېيىن تورۇق ئاتنىڭ ئىزىنى ئەگىشىپ پاتقاقلىققا باردى. بىرئازدىن كېيىن پورۇقلاپ ساينىۋاتقان چوڭقۇر ئىسسىق سۇغا دۇچ كەلدى. بىردىنلا ئارقىدىن دەل ئەللىك قەدەم نېرىدا قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ بىر ئاتنىڭ كىشنىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئادەم ئارقىسىغا ياندى. سازلىقتىن باشقا نەرسە كۆرمىدى. يۈگۈرۈپ سازلىقتىن چىقتى. باغلاقلىق تۇرغان بوز ئات بىلەن تورۇق ئات بىر ـ بىرىنى پۇرىشىپ تۇراتتى. بۇ پۇرسەتنى قاچۇرۇپ قويۇشقا بولمايتتى. زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ نىشانلىدى ۋە ئاتتى. ئوق ئاۋازىدىن ئۇنىڭ تەگمىگەنلىكىنى بىلدى. يەنە تۆت قېتىم ئاتتى. قارايدىغان بولسا ئىككى ئات يانمۇيان چېپىپ كېتىۋاتقان. بوز ئاتمۇ چۆلۈۋۈرنى

ئۈزۈۋېلىپ، تورۇق ئات بىلەن بىرلىكتە نارلى قىشلىقىغا قاراپ چاپاتتى. ئادەم تۇرغان يېرىدە ــ پاتقاقلىقنىڭ بويىدا، گۈللىرى ئېچىلىپ كەتكەن يالپۇزلۇقنىڭ ئىچىدە قېتىپلا قالدى. ئاتلار نارلى قىشلىقىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىن ئارقىلىرىغا ياندى. دەل ئادەمنىڭ ئالدىدىن چېپىپ ئۆتكەن چاغدا، ساراڭ بولاي دېگەن ئادەم زوڭزايغان پېتى مىلتىقىنى ياخشى قارىغا ئېلىپ ئوق ئاتتى. ئارقا ـ ئارقىدىن بەش پاي ئوق ئاتتى. ئاتلارنىڭ بىرى يىقىلدى. بىرنەچچە قېتىم ئىنچىكە ئاۋازدا كىشنىدى، ئۈزاققىچە تېپىرلىدى، قاراڭغۇلۇقتا ...

21

تۇمانلىق، دىمىق جىمجىت كېچە ئىدى. ئاسماندا ئانچە يورۇق بولمىغان بىرنەچچە يۇلتۇز پارقىرايتتى. ئوڭ ۋە سولدا، تاغ باغرىدا پادىچىلارنىڭ گۈلخانلىرى يېنىپ تۇراتتى. مەمەت ماڭغان يولنى بەك ياخشى بىلەتتى. ئىككى چېتى خادا تاشلىق تارغىنا بىر چىغىر يول ئىدى. بۇ يول ئۈممەت سېرىقنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باراتتى. ئورمان ھۇۋۇلدايتتى، ئەتراپتا ئۇنىڭدىن باشقا ئاۋاز يوق ئىدى. مەمەت ئۈستىدىكى ئېغىر يۈكنىڭ ئاستىدا بىر يەردە تۇرمايتتى، ماڭغاندا ئاۋاز چىقارمايتتى، تېيىلىپ كېتىۋاتقاندەك، پۇتلىرى يەرگە تەگمىگەندەك كېتىۋاتاتتى. ئۈستىدىكى يۈك بەكمۇ ئېغىر ئىدى. بەدىنىگە ئۈچ قاتار قىلىپ ئوقدانلارنى باغلىغان، ئوڭ ۋە سول مۈرىسىگە ئىككى قاتار ئوقداننى چەپرەس قىلىپ ئېسىۋالغان، مىلتىقى، خەنجىرى، دۇربۇنى، بومبىلىرى، تاپانچىسى خېلىلا ئېغىر ئىدى. مەمەت مېڭىشقا، مۇنداق كىچىك دۆڭلۈكلەردىن كەكلىكتەك تاقلاپ مېڭىشقا ئۇستا ئىدى.

مەمەت ئىككى كۈندىن بېرى تاغ ئىچىدە يۈرەتتى. ناھايىتى ئىتتىك ماڭاتتى. ھېچقانداق ئەسكەرگە، ژاندارمىغا، دېھقانغا

ئۇچراپ قالمىدى، ئەمما يەنىلا ھوشيار كېتىۋاتاتتى. قانداقتۇر بىرنەرسە باردەك ھېس قىلاتتى. بىر تۇزاق قۇرۇلغاندەك، بىرى ساقلاۋاتقاندەك تۇراتتى. ئەڭ تۆۋەندە نۇرپەت دېگەن جايدىن ئۆتكەن چاغدا مىلتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. بەلكى ئاددىي بىر توقۇنۇش بولسا كېرەك، ئاۋازلارنىڭ ئۇزاققىچە داۋام قىلمىغانلىقىغا قارىغاندا، تۇزاققا چۈشكەن قاراقچى يا ئېتىلدى، ياكى تەسلىم بولغان بولۇشى مۇمكىن. شۇڭلاشقا، مەمەت تولىمۇ ئېھتىيات بىلەن ماڭاتتى، ئوغرى يوللارغا چۈشەتتى.

قويۇق ئورمانلىقتىن كېتىۋاتاتتى، بوش چىققان شامالدىمۇ لىڭشىغان دەرەخلەر شىلدىرلايتتى.

ئۇممەتنىڭ ئۆيگە يېقىنلاشتى. يېرىم كېچىدىن ئۆتكەنىدى. ئۇممەتنىڭ ئۆيى تەرەپتىن يوغان پادىچى ئىتلىرىنىڭ ھاۋشىغان ئاۋازلىرى كېلەتتى. كېچىنىڭ بۇ ۋاقىتلىرىدا ئىتنىڭ ھاۋشىشى ياخشىلىقنىڭ ئالامىتى ئەمەس ئىدى.

مەمەت يۇقىرى تەرەپتىكى تاغ يامزىلىدىن ئۇممەتنىڭ ئۆگزىسىگە تاقىلدى. ئۈچ قېتىم بوش تېپىپ قويدى. ئۇممەت سىرىق ئۇخلاۋاتقان بولسىمۇ بۇ ئاۋازنى تۇياتتى، شۇ زامان تاشقىرىغا چىقاتتى. ئەگەر سىرتقا چىقمىسا، يا ئۆيدە يوق ئىكەنلىكى، ياكى چوڭ خەتەرنىڭ بارلىقى مەلۇم بولاتتى. مەمەت تاقەتسىزلەندى، ئۆگزىنى ئۈچ قېتىم تېخىمۇ قاتتىقراق تەپتى، بىرئازدىن كېيىن ئاياغ تىۋىشى كەلدى، بىراق قارا سايە تامنى تولىمۇ ئاستا ياقىلاپ، سوزۇلۇپ تامغا ئارتىلدى. تامدىن ئارتىلىپ ئۆگزىگە چىقتى.

— يات، مەمەت، — دېدى ئۇممەت.

مەمەت شۇ زامان يەرگە چاپلاشتى.

— ئۆيدە لىق ئەسكەر، ئېغىلدا ئىبراھىم قارىنىڭ ئەترىتى ... — دېدى ئۇ ئاغزىنى مەمەتنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ تۇرۇپ، — سېنى ئىزدەپ يۈرۈشىدۇ، ئۆيمۇئۆي، تۆشۈكمۇتۆشۈك، يېزىمۇيېزا سېنى ئىزدىشىۋاتىدۇ. سېنىڭ تورۇسقا قايتقانلىقىڭنى بىلمىگەن

ئادەم قالماپتۇ. خۇدا ھەققى، سېنى زادى كىم كۆرگەنىدى؟

— بىلمەيمەن، — دېدى مەمەت، — كىم كۆردىكىنتاڭ ... — ھەرھالدا كۆرگەن بىرى باردۇ.

— بۇ قېتىم شۇنچىلىك دەھشەتلىك. جانلىرىنى ئالىقانلىرىغا ئېلىپ قويۇپ ئىزدىشىۋاتىدۇ سېنى، بۇنى بىر دېمە ... ئەلى ساپا باي ۋە باشقا ئاغىلار سېنىڭ بېشىڭ ئۈچۈن پۇلمۇ تىكىپ قويغانىمش، يۈزبېشى پارۇخ سۆزلەۋاتقاندا ئاڭلىۋالدىم. سەن بىرنەچچە ئاي توروستىن غايىب بول. ئىزدەپ - ئىزدەپ تاپالماستىن، ئاخىر ئىزدىمەي كېتىشىدۇ. بۇ بوران توختىغۇچە بۇ يەرلەردىن يىراقلىشىپ تۇر. ھازىر سەن بۇ يەردە ساقلاپ تۇر. ساڭا ئوق تېپىپ قويدۇم، بەلكى كېتىۋېتىپ ئېتىشىپ قالارسەن.

ئۇممەت سىرىق ئۆگزىنىڭ تېمىدىن پەسكە چۈشتى. بىرئازدىن كېيىن بىر قولىدا بىر خالتا ئوق، يەنە بىر قولىدا ئوزۇق - تۈلۈك بىلەن يېتىپ كەلدى.

— بۇلارنى ئال، يېزاڭغا بارغۇچى بولما، ئىككى ئايدىن بېرى ژاندارمىلار سىلەرنىڭ يېزىدا پېتىراپ يۈرۈشىدۇ.

— بىزنىڭ يېزىدىكى ئەھۋال قانداق؟ — دەپ سورىشىغا، ئۇممەت سىرىق ئۇنىڭ ئاغزىدىن سۆزنى تارتىۋېلىپ:

— بۇ يەردە ئۇزاق تۇرما، سىلەرنىڭ يېزا تۇرغان يېرىدە شۇ پېتى تۇرۇپتۇ. يائاللا، زادىلا بارمىغىن، تۇزاققا چۈشىسەن. تاغۇتاشلىرىنى ئەسكەر قاپلاپ كەتكەن. ئېسىڭدە چىڭ تۇت، دېھقانلار غالجىرلىشىپ كېتىپتۇ، داداڭ بولسىمۇ، قېرىندىشىڭ بولسىمۇ كۆرۈنمە. توروسنى تېز ئارىدا تاشلاپ كەت. قېنى خوش، ئامان بول !

ئۇممەت سىرىق قاراڭغۇدا قولىنى ئۇزارتتى، مەمەتنىڭ مۇزدەك قولىنى سىقتى.

ئۆگزىنىڭ تېمىدىن پەسكە سىيرىلىپ چۈشتى.

مەمەتمۇ شۇ زامان دۆڭگە يامىشىپ، ئورمانلىققا كىرىپ

كەتتى. ئۆزى بىلىدىغان يوشۇرۇن بىر چىغىر يولنى مېڭىپ يۇرۇپ تېپىۋالدى. ناھايىتى ئېتتىك ماڭاتتى. يۈرىكىدىكى قورقۇش تۇيغۇسى بارغانسېرى كۈچىيىپ باراتتى، كۆڭلى پەرىشان ئىدى. قاراڭغۇ تۆت تامنىڭ ئىچىدە ھېچكىمسىز، دوستسىز يالغۇز ئۆزى قالغانىدى. بىر تەرەپتە ئەسكەر، يەنە بىر تەرەپتە دېھقانلار ... تاغۇتاشلار، ئەسكەرلەر، دېھقانلار، دەرەخلەر، ئوت ـ چۆپلەر، ئۇچارقاناتلار، قۇرت ـ قوڭغۇزلار، ھەممە جانلىق مەخلۇقات ئۇنىڭغا دۈشمەن ئىدى.

دەھشەتلىك ئۈمىدسىزلىك ئۇنىڭ دۇنياسىنى قاراڭغۇلاشتۇراتتى.

يېزىسىنى سېغىنىش ھېسسىياتى بارغانسېرى كۈچىيىپ باراتتى. يېزىغا بارسا، بېشىغا كېلىدىغان كۈلپەتلەرنى بىلەتتى. ئۇ يەردىن ساق ـ سالامەت قۇتۇلۇپ چىقىش ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەمما، ئۇ ساراڭلارچە ھەۋەس قىلاتتى. دېھقانلار نېمە بولغاندۇر؟ چېقىرتكەنلىككە توي ـ تاماشا بىلەن ئوت قويۇۋاتقانمىدۇ؟ دۇرمۇش تاغا ھارغىن، دەرمانسىز ئاياغلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ئۇسسۇلغا چۈشكەنمىدۇ؟ ھۆرى ئانىنىڭ خاپىچىلىقى تۈگىگەنمىدۇ؟ لېكىن ئۇ بەك ئاچچىقى يامان ئايال ئىدى. ئۇنىڭ غەزىپىدىن يەر ۋە ئاسمان لەرزىگە كەلگەندەك بولاتتى. ھەممە ئادەمنىڭ ئۆكۈزلىرى ئۆزىنىڭكى بولغانمىدۇ؟ ھەممە ئادەمنىڭ ئۆزى ھەيدەپ تېرىغان يەرلىرى ئۆزىنىڭ بولغانمىدۇ؟ مەمەت بىرنەچچە يىلدىن بېرى ناھايىتى كۆپ نەرسىنى ئۆگەنگەنىدى. ئىنتايىن كۆپ ... بىر ئادەم ئون ئادەمنىڭ ئۆمرىنى ياشىغان تەقدىردىمۇ، مەمەتنىڭ ئۆگەنگەن نەرسىلىرىنى بەكمۇ تەستە ئۆگەنگەن بولاتتى.

ئەلى ساپا باي، ئارىپ سايىم بەگ، چۇقۇر ئوۋانىڭ باشقا ئاغىلىرى ... مەمەت خېلى ئۇزاق ۋاقىتقىچە چۇقۇر ئوۋا ئاغىلىرىنىڭ نېمە ئۈچۈن ئۆزىگە دۈشمەن بولۇپ قالغانلىقلىرىنى چۈشەنمەيتتى. ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.

ئابدى ئاغا ئۇلارنىڭ تۇغقىنى ئەمەسقۇ ... مەمەت ئۇلارغا نېمە قىلغان بولغىيدى شۇنچە. بىر ئۆزى ئۈچۈن ژاندارمىلار بىلەن پۈتۈن توروس تاغلىرىنى تولدۇرۇۋەتكۈدەك نېمە ئىش قىلغانىدى؟ راستىنى ئېيتقاندا، بۇنىڭ سەۋەبىنى تېخىچە ئانچىلىك بىلىپ كېتەلمەيتتى. نېمە ئۈچۈن باشقا قاراقچىلارغا ئۇنچىلىك دۈشمەنلىك قىلمايدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە بىرمۇنچە قاراقچىنى قوغداپ قېلىشاتتى تېخى؟ ئاغىلارنى، بايلارنىغۇ چۈشەندۇق دەيلى، بۇ دېھقانلارغا نېمە بولغاندۇ؟

ئەمدى مەن نەگىمۇ بارارمەن، دەپ ئويلىدى. پۈتۈن فىرات ئەتراپىنى، ھېچكىم بىلمەيدىغان كۇرد يۇرتلىرىنى ئايلىنىپ چىقتىم. پاناھلانغۇدەك بىر يەر تاپالمىدىم، بۇ دۇنيا ماڭا تارلىق قىلدى. يەنە قايتىپ شۇنچە يوغان توروسقا كەلدىم. ئۆلۈكۈمنىڭ نەدە قېلىشىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. مەن توروسقا ئۆلۈش ئۈچۈن كەلدىم. ئۆز تۇپرىقىمغا كەلدىم، ئۆلۈم بۇرنۇمغا گۇپ ـ گۇپ پۇراپ كېتىۋاتىدۇ. بىر قاراقچىنى، مەمەت ئاۋاق دېگەن بىرىنى ئاغىلارنىڭ، بايلارنىڭ خورلاشلىرىنى دۇنيا كۆتۈرمەيدۇ. ئۈممەت سېرىق ئاغا ... يەر يۈزى، كۆك يۈزى ماقۇل كۆرمەيدۇ. نەگە باراي، ئۈممەت ئاغا! مەن قانتى سۇنغان بىر قۇشمەن، مۇشتۇمدەك بولسامۇ مېنى ھېچقانداق بىر چاتقاللىق قوبۇل قىلمايدۇ.

بارغۇدەك، قاچقۇدەك بىر يەرنى ئويلايتتى، تاپالمايتتى. غەزەپلىنەتتى ... ئوسمان چوڭ دېگەن ئادەمنى تاپتىم، ئۆيىگە يوشۇرۇندۇم، ياخشى ئادەم، ساپ دىل ئادەم، ياۋاش ئادەم، سەممىي ئادەم، ئەمما كىچىك بالىدەك ئادەم، ئۆيىدە ئىككەنلىكىمنى ھەممە ئادەمگە دېيىش ئۈچۈن جېنى تاقىلداپ يۈرەتتى. قەمەر ئانىنىڭ ئۆمرى ئۇزۇن بولسۇن ... چۇقۇر ئوۋانىڭ تۈزلەڭلىكىدە ژاندارمىلارغا تۇتۇلۇپ قالىدىغان بولسام قۇتۇلۇشۇم يوق گەپ، ئۇ چاغدا چۇقۇر ئوۋا ئاغىلىرى بايرام قىلىپ شادلىناتتى.

ئورمانلىقنىڭ ئىچىدە، چىغىر يولنىڭ ئۈستىدە، كېچىنىڭ

قاراڭغۇلۇقىدا تۇرۇپلا قالدى. يولنى قاياقتىمۇ سالاتتى؟ ! بارىدىغان ھېچقانداق يېرى يوق ئىدى. قايسى تەرەپكە ماڭسۇن؟ مەلۇم ۋاقىت كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىدا تىك تۇرۇپ قالدى. كۆپ نەرسىنى ئويلىدى، مېڭىسىگە ھەر خىل خىيال ئىشىنىپ بولمايدىغان بىر خىل تېزلىكتە كېلەتتى، ئەۋج ئالاتتى. كۆز ئالدىغا ئانىسى كېلەتتى. خەدىچە، بالىسى، ئىراز خاتۇن، سۇلايمان غوجا ... سۇلايمان غوجا ئېسىگە كېلىش بىلەن كۆڭلىدە ئىللىق، يورۇق ئۇمىد نۇرى چاقناپ كەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، كەرىم ئوغلى، جاپپارلارمۇ بار. جاپپار باتۇر يىگىت ئىدى ۋە ھەقىقىي دوست ئىدى ... ئۇ ئۆيلىنىپتۇ. بىر قىزى، بىر ئوغۇل — ئىككى باللىق بوپتۇ. جاپپارنىڭ يېنىغا بارسىچۇ؟ جاپپارنىمۇ، سۇلايمان غوجىنىمۇ ئۇلار تىنچ قويمايدۇ ... كەرىم ئوغلىنىمۇ بوش قويمايدۇ. تاغلار ئىشەنچلىك، ئەمما قەيەرگە بارىدۇ؟

يېقىن ئەتراپتا بىر غار بولۇشى مۇمكىن، تاڭ ئېتىشقا ئاز قالدى، بىردەمدىلا ئەتراپ يورۇيدۇ. غار تەرەپكە قاراپ ماڭدى. تاڭ سۈزۈلگەن چاغدا چوڭ قىيالىقتىكى بىر غارغا كىرەلىدى. غارنىڭ تۆشۈكىنىڭ ئاغزىدا ئىككى لاچىن تۇراتتى. تۆشۈكىنىڭ ئىككى يېنىدا ئىككى تۈپ ئارچا دەرىخى ئۆسكەن، كۆكۈچ گۈل ئېچىلغان، يۆگەيلەر دەرەخلەرگە ياماشقانىدى. مەمەت غارغا چىقتى، ھېرىپ كەتكەن لاچىنلار خالىماستىن قاناتلىرىنى ئېچىپ ئۇچۇپ كېتىشتى. مەمەت مىلتىقىنى يەرگە قويدى. قولىدىكى ئوق خالتىسىنى مىلتىقىنىڭ ئۈستىگە قويار - قويماستىنلا ئۇيقۇغا كەتتى.

ئويغانغاندا كۈن ئولتۇرۇۋاتاتتى. ئۇ ئۇسسىغان ھەمدە قورسىقى ئېچىپ كەتكەنىدى. ئەتراپ پىچان ۋە كەكرە پۇراپ تۇراتتى. غار ئاغزىدا غۇچچىدە قىزىلگۈللەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى. قىزىلگۈللەر غارنىڭ ئاق، قارا، يېشىل، كۆكۈچ قىيالىقلىرىغا سايىۋەن بولغانىدى. مەمەت شۇنچىلىك جىق ئېچىلغان، شۇنچىلىك يالت - يۇلت قىلىپ يىراقلاردىن پارقىراپ

تۇرىدىغان قىزىلگۈللەر توپىنى ھېچقاچان كۆرۈپ باقمىغانىدى. مىلتىقىنى ئاستى، ئوق خالتىسىنى ئالدى، تاشقىرىغا چىقتى. ئەتىگەنكى لاچىنلار يەنە كېلىپ غارنىڭ ئالدىغا قونۇۋالغانىدى. ئۇلار خالىماستىن ئۇچۇشتى، ئون قەدەم نېرىدىكى بىر خادا تاشنىڭ ئۇچىغا يانمۇيان قونۇشتى. بەكمۇ قېرىپ كەتكەن لاچىنلار ئىدى.

تۆۋەن تەرەپتە بىر بۇلاق قايناپ چىقىۋاتاتتى. مەمەت بۇلاق بېشىغا باردى. ئۇزۇن، كۆكۈچ گۈللۈك يالپۇزلارنىڭ ئۈستىدە زوڭزىيىپ ئولتۇردى. ئۇمەمەت سېرىق بەرگەن بېلىدىكى تۈگۈننى يەشتى. تۈگۈندە ئۈچ باش پىياز، ئالتە تۇخۇم، سۇزمە، بىر پارچە تۇركمەن سېرىق مېيى، بىرمۇنچە كۆمەچ نان، بىرنەچچە مەززىلىك قاتلىما بار ئىدى. تاماقنى ئىشتىھا بىلەن يېدى. بۇ ئۇزۇقلۇق ئۇنىڭغا ئىككى كۈن يېتەتتى. مەمەت ئادەتتە ئانچە كۆپ تاماق يېمەيتتى. بولۇپمۇ يۈرىكى سىقىلغان كۈنلىرىدە تاماق يېيىش ئېسىگىمۇ كەلمەيتتى.

ئورنىدىن تۇردى. شىمال تەرەپكە قاراپ يول ئالدى. ئۆز يېزىسىغا كېتىۋاتاتتى. يېزىسى كۆزىگە گۈل كۆرۈنەتتى. يۈرىكىگە بىر سېغىنىش ئوتى تۇتىشىپ، ئۇنى كۆيدۈرەتتى. ئۆلۈمگە كېتىۋاتقانلىقىنى بىلەتتى، ئەمما تۇرالمايتتى. يېزىسىنى كۆرۈش كېرەك. يېزىسىنى كۆرمەي ئۆلۈپ كەتسىچۇ؟ يوغان چىنارنى، چولاقنى، ئۇنىڭ تۈگمىنىنى، يوغان چىنارنىڭ قاشاسىنى، توپىلىق يوللارنى، چېقىرتىكەنلىك تۈزلەڭلىكنى، ئۆيلەرنى، رەڭلىك توپىلارنى، يېزىنىڭ چېتىگە سۇلار ئېقىتىپ كەلگەن شېغىل تاشلارنى، دەرەخلەرنى، يۇلغۇنلارنى، تۆگە تاپانلىرىنى، يېزىنىڭ توخۇلىرىنى، بولۇپمۇ مېكىيانلارنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ يۈرىدىغان يۇمران سېرىق چۈجىلەرنى ... ھەممە نەرسىنى كۆرگۈسى كەلگەنىدى. دۇرمۇش ئەلىنى، ئۇنىڭ ئىللىق، مېھرىبان، دوستانە كۆزىنى، مۇھەببەتلىك، مەرھەمەتلىك كۆپ ئادەمنى ... ھۆرى ئانا ئەڭ ئېسىل

خىسلەتلىك ياخشى ئايال ... مىجەزى چۇس، ئۆزى دادىل ۋە جاھىل، ئادەمگەرچىلىكى ھەممىدىن كۈچلۈك. ئۇلار ياخشى كۆرگەن ئادىمىگە جېنىنى بېرىۋېتىدۇ. بىر كۈنى ئۇخلاۋاتقاندا چاچلىرىنى سىلىغانىدى ... مەمەت شۇ ئىسسىق، ئانا، ئاچا، دوست، قېرىنداش قولىنىڭ ھارارىتىنى، دوستلۇقىنى، ئىللىقلىقىنى، يۇمشاقلىقىنى زادى ئۇنتۇيالمىغانىدى ... ھۆرى ئانا ئۇنى ئەنە شۇنداق چىن دىلىدىن ئەركىلەتكەن - دە. ئەركىلەتمىسىمۇ مەيلى، ئۇنىڭ چىن قەلبىدىن، يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىن چىقىرىپ جىگىرىم، مەمىتىم دېيىشلىرى باركى، بىر جان ئەمەس، مىڭ جانىنىمۇ بېرىۋېتىسەن. ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن قانداق كۆرۈشەرمەن؟ خۇشاللىقىدىن سارىڭ بولاي دېگەنىدى. قويغان - تۇتقىنىنى بىلمەيلا قالغانىدى. مۇستاپا بالا، ھۆسۈك تاغا نېمە بولۇپ كېتەر؟ ھۆسۈك تاغا ھودۇقۇپ كېتىدۇ. خۇشاللىقىدىن قوللىرىنى بىردەم قوۋۇشتۇرۇپ، بىردەم ئاچىدۇ: « مەمەت سەل - پەل چوڭ بوپتۇ، مەيلى ئۆسۈپ چوڭ بولسۇن، قامەتلىك ئادەم تېخىمۇ ياخشى قاراقچىلىق قىلالايدۇ، ئالەم ئۇنىڭدىن قورقىدۇ، ھەممە ئادەم بىزنىڭ مەمەتتىن بەكمۇ قورقاتتىغۇ، مانا ئەمدى تېخىمۇ قورقىدۇ » دەپ كېرىلىپ كېتىدۇ. مۇستافاچۇ؟ قورقۇپ كېتەرمۇ؟ بەلكى قورقار. بېرىپ ژاندارمىلارغا دەپ قويارمۇ؟ ئۇمۇ ئۆيلىنىپ بىر باللىق بولغانىدى. جاپپار ئاڭلىسا كېلەرمۇ؟ ... مەمەت كۈلۈمسىرەپ قويدى، قاتتىق ئىشەنچ بىلەن « كېلىدۇ » دېدى. ئەلى توكۇرچۇ؟ قۇۋ، تۈلكە كۆزلۈك ئەلى توكۇر ! ئۇ جان دوست، قان قېرىنداش، جانىنى قۇربان قىلغۇدەك ئادەم ... ئەجەبا، ئۇ قانداق كۈتۈۋالار؟ بېشىنى ئارقىسىغا تاشلاپ كۈلىدۇ، راسا كۈلىدۇ، قاپاقتىن تۆكۈلگەن سۇدەك كۈلىدۇ. قولى، يۈزى، كۆزى، بەدىنى، بېشى، ھەممە يېرىدىن كۈلكە تۆكۈلىدۇ. ھەتتا توكۇر پۇتىمۇ. توكۇر خۇشاللىقىدىن سارىڭ دېۋانە بولۇپ كېتىدۇ ...

مەمەتنىڭ ئۆزىمۇ خۇشاللىق شامىلىدا مۇھەببەت بىلەن

جۇشقۇنلىنىپ ئۇچاتتى. خۇددى پۇتلىرىغا قانات چىقىۋاتقاندەك، ئۇچقاندەك تېز ماڭاتتى. يامان ئىشلار ئېسىگە كەلمەيتتى. يېزىدا ژاندارمىلارنىڭ تولۇپ ياتقانلىقى، ھەتتا ئۆلتۈرۈلۈشىمۇ ئەقلىگە كىرىپ چىقمايتتى. ئۆلتۈرۈلۈشى، يامان ئەھۋاللارغا دۇچ كېلىشى خىيالىغا كىرىپمۇ چىقمايتتى. بىردىنلا ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى. ئۇ ئادەتتە ناخشىنى ناھايىتى ئاز ئېيتاتتى. ناخشا ئېيتقۇدەك نەدىكى ۋاقتى ... بىراق ئاۋازى يېقىملىق ئىدى.

كۈن قىزارغان چاغدا ئۈزۈنئۆلۈك دېگەن نوربېشىغا كەلدى. سۇنىڭ ئوتتۇرىسىدا قىزىل مەڭلىك بېلىقلار ئۈزۈپ يۈرۈشەتتى. قولۇڭنى ئۇزارتساڭلا تۇتۇۋالاتتىڭ. بىراق، نېمە ئۈچۈندۇر ئۈزۈنئۆلۈكنىڭ بېلىقلىرىغا ھېچكىم تەگمەيتتى، بېلىقلار خالىغانچە چوڭىياتتى. مەمەت نوربېشىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئۈزۈن تۇگۈچىنى يەشتى، پىيازنى ئاقلاپ سۇزمە بىلەن يېيىشكە باشلىدى، ناننى يەۋېتىپ ئۇۋاقلىرىنى بېلىقلارغا تاشلاپ بېرەتتى. بېلىقلارنىڭ نان ئۇۋاقلىرىغا ئۈستى - ئۈستىلەپ ئۆزلىرىنى ئېتىشلىرىنى تاماشا قىلاتتى.

يېمەكلىرىنى ئاستا - ئاستا يېدى، بېلىقلارنى تاماشا قىلدى، راھەتلەندى، شۇ يەرگە سوزۇلدى. بۇ نوربېشى باللىق چاغلىرىدىكى نوربېشى ئىدى. شۇڭا، بۇ يەردە قورقۇش ئېسىگە كەلمەيتتى. ھېچ قورقماستىن، ئەندىشە قىلماستىن باللىق چاغلىرىدا قانداق ئۇخلىغان بولسا، شۇنداق ئۇخلاپ قالدى. قاراقچى بولۇپ تاغقا چىققاندىن بۇيان مۇشۇنداق قاتتىق، مۇشۇنداق خاتىرجەم ئۇخلاپ باقمىغانىدى. ئويغىنىپ چۆچۈپ كەتتى. بىراق، بۇ يەرلەر ئانا تۇپراق ئىدى، ئۆزى ياخشى بىلەتتى. قەلبىدىكى خۇشاللىق ئۇرغۇپ تۇراتتى. بىردەم بولسىمۇ بالدۇرراق كەچ بولۇشىنى كۈتەتتى. قاراڭغۇ چۈشۈش بىلەن يېزىغا كىرىدۇ، ھۆرى ئانىنىڭ ئىشىكىنى قاقىدۇ، « ئانا، ئانا » دەپ ۋارقىرايدۇ، « مەن كەلدىم » دەيدۇ. قاراڭغۇدا مېنى تونۇيالارمۇ، تونۇيالماي قالارمۇ؟ يائاللا !

ئورمانلىقتىن چىقىپ يېزىنىڭ باش تەرىپىدىكى تاغ يامزىلىغا كەلدى. چوڭ خادا تاشنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇردى، يېزىغا سەپسېلىپ قارىدى. يېزىغا قارىغانسېرى خاتىرىلىرىمۇ قايناپ تاشاتتى.

باللىق چاغلىرىدا، ئانىسىدىن خاپا بولۇپ ئۆيىدىن قاچقاندا مۇشۇ يەرگە — بۇ خادا تاش تۈۋىگە كېلەتتى، بۇ نەم خادا تاشقا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ يېزىغا قارايتتى ۋە ئويلايتتى. بۇ ئېگىز خادا تاش مەمەت ئېسىنى بىلگەندىن تارتىپ ھەر دائىم ھۆل تۇراتتى، دېھقانلار، پادىچىلار بۇ يەرگە كېلىپ گۈلخان يېقىشنى ياخشى كۆرەتتى.

يېزىدىكى ژاندارمىلارنى كۆردى. ئۇلار ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشاتتى. ئۆگزىلەرگە قاراپ ئۆزىنىڭ ئۆگزىسىنى تاپتى. ئۆگزىنىڭ توپىسى قىزىل، يېشىل، كۆك، سارغۇچ ئىدى. چاڭقاپ چىققان ئاپتاپتا پارقىراپ تۇراتتى. دادىسى بۇ توپىلارنى يامغۇر ئۆتۈپ كەتمىسۇن دەپ ناھايىتى يىراق يەرلەردىن ئەكەلگەنىدى. كۆز ئالدىغا چىرايلىق، مۇلايىم، ئىللىق، مېھرىبان ئانىسى كەلدى. ئۆمرىدە ھېچقاچان ھېس قىلمىغان قاتتىق يالغۇزلۇقنى مانا ھازىر ھېس قىلدى. ئەتراپتا ئېگىز - ئېگىز چىرايلىق گۈللەر ئېچىلىپ تۇراتتى. مىڭلاپ ھەر خىل ھەرە ئىسسىق ئاپتاپتا غوڭۇلداپ، بۇ گۈللەرنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ ئۇچۇشاتتى. چاڭقاپ تۇرغان ئىسسىقنى مەمەت ياخشى كۆرەتتى. نازۇك، تىك، ئۇزۇن ئۆسكەن گۈل بەرگىلىرىگە تۇگمىدەك مىڭلاپ گۈل يېپىشىپ تۇراتتى.

خەدىچەلەرنىڭ ئۆيى تەرەپكە قارىيالمايتتى. ئۆينىڭ ئالدىدىكى ھېلىقى يوغان دەرەخنى كۆرەلمەيتتى.

ئاخىر ئۆزىنى تۇتالمىدى، كۆز ئالدىغا دەرەخ كېلىپ تۇرۇۋالدى، كېچىنىڭ قاراڭغۇسىدەك ئالدىنى توسۇۋالدى. يىگىتلىك قەلبى دۈك - دۈك ئۇرۇپ، قۇشتەك سايرايتتى. يىگىت تاقەت ئازابى ئىچىدە ساراڭلاردەك كۈتتى. مۇلايىم،

ئىسسىق، مۇھەببەتلىك بىر قىز ئالدىغا كەلدى. گېلىغا بىر نەرسە تۇرۇپ قالدى. ئىككى تامچە ياش كۆزلىرىدىن ئېقىپ چۈشتى.

مەمەت بۇ ھېسلاردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئابدى ئاغىنىنىڭ ئۆيى تەرەپكە قارىدى. ئابدى ئاغىنىنىڭ ئۆيىنىڭ مورىسىدىن قويۇق ئىس چىقىۋاتاتتى. مەمەتنىڭ غەزىپى تاشتى: « شۇ ئىسنى توختىتالمىدىم، — دېدى، — توختىتالمىدىم، يوق قىلالمىدىم، ئىس چىقماس قىلالمىدىم. » ئاۋازى ئىڭرىغاندەك چىقاتتى. قاتتىق ئەلەم بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ مېڭىپ كەتتى. بىرھازادىن كېيىن ئۆزىگە كېلىپ كۈلۈمسىرىدى، كۆپكۈندۈزدە ژاندارمىلار بىلەن لىق تولغان يېزىغا كىرمەكچى بولغانىدى. ئېگىز خادا تاشنىڭ تۈۋىگە قايتىپ كەلگەندە بىر چەتتە، چاتقال تۈۋىدە كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرغان بالىنى كۆردى. بالا كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ ئۆزىگە ھەيرانلىق بىلەن قاراپ تۇراتتى. مەمەتمۇ باللىق چاغلىرىدا بۇ يەرگە كېلەتتى، ئەنە شۇ چاتقال تۈۋىگە مۆكۈۋېلىپ ئېگىز قىيانىڭ تۈۋىدە بولغان ئىشلارنى تاماشا قىلاتتى. بىر قېتىم بۇ چاتقال تۈۋىگە مۆكۈۋېلىپ، سۇلايمان بىلەن ئانشاجان توكۇرنىڭ قىزىنىڭ سۆيۈشۈۋاتقانلىقلىرىنى مارىغانىدى. مانا ئەمدى بۇ يېزا ئۈچۈن دۇربۇن ئېسىقلىق، ئۈستىدە قاتار - قاتار ئوقدان باغلاغلىق، كۈمۈش نەقىشلىك تاسمىلارغا ئېسىلغان ئۇزۇن چېركەس خەنجەرلىرى، بومبىلىرى بىلەن كىچىككىنە بىر قاراقچىنى تاماشا قىلىش نېمىدېگەن قىزىق - ھە ! ...

مەمەت بالىغا مېھىر - مۇھەببەت بىلەن قارايتتى. بالا قاراقچىنىڭ ئۆزىنى كۆرگەنلىكىنى بىلىپ نېمە قىلارىنى بىلمەستىن ھودۇقۇپ كەتكەنىدى. شۇڭا، تېپىرلاپلا قالدى.

مەمەت كۈلۈمسىرەپ:

— ھەي ئۇكام، — دېدى، — مېنى كۆرگەنلىكىڭنى ژاندارمىلارغا دېمە جۇمۇ؟ مەن مەمەت ئاۋاق بولىمەن.

بالىنىڭ ئۆزىگە شۇنچە قىزىقىپ قاراشلىرى ئۇنىڭغا شۇنچىلىك يېقىپ كەتتىكى، بالىنىڭ بېرىپ دەپ قويۇشى خىيالىغىمۇ كەلمىدى. چۈنكى، ئۇ يېزىسىنى كۆرۈپ ئىنتايىن خۇشال بولغانىدى. ئۆزىنىڭ قاراقچى ئىكەنلىكىنى، مەمەت ئاۋاقلىقىنى، شۇنچە كاتتا بىر ھۆكۈمەتنىڭ ئۇنى تۇتۇش ئۈچۈن تاغلارنى ژاندارمىلار بىلەن توشقۇزۇۋەتكەنلىكىنى، ئاغىلارنىڭ يالاقچىسى ئىبراھىم قارىنىڭ جېنىدىن تويغان بىر قارام ئىكەنلىكىنى، ھەممە نەرسىنى بىردەمچىلىك ئۇنتۇپ قالغانىدى. كۆڭلىدە بالىلارچە، ئاجايىپ ياخشى ئۈمىد، بىر خىل مۇھەببەت، بىر خىل خۇشاللىق پەيدا بولغانىدى. ئىللىق ۋە نازۇك بىر خىل سۆيگۈ قەلبىنى چۇلغىۋالغانىدى. بىردىنلا ئېسىگە كەلدى: «ئىچىم ئاغرىپ بىر قۇشنىمۇ، بىر چۈمۈلىنىمۇ ئۆلتۈرەلمەيمەن، بىر تال ھەرىنى، بىر كېپىنەكنى، بىر قۇشنىمۇ تۇتالمايمەن » دېدى. ھازىر ئۇ قولىدىكى مىلتىققا، بېلىدىكى خەنجەرگە، بەدىنىدىكى قاتار - قاتار ئوققا ئىنتايىن ھەيران قېلىپ تۇراتتى، ئۆز - ئۆزىگە قاراپ كۈلەتتى.

شۇ چاغدا مەمەتنىڭ كۆزىدىن نېرى بولغان بالا چاتقاللىقتىن چىقتى، ئۇ سوزۇلۇپ ياتقان تۈلكىگە ئوخشايتتى. ئۆمىلەپ مېڭىپ چاتقاللىقتىن يىراقلاشتى. كېيىن تۇرۇپلا قاچتى. يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ مەمەتكە قاراپ قويىاتتى. بالىنىڭ بۇ قىلىقلىرى مەمەتنى تېخىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى. بۇ بالا كىمنىڭ بالىسى بولغىيدى؟ كىملەرگە ئوخشايدۇ؟ بالىغا ياخشىراق سەپسالمىغانلىقى ئۈچۈن قايسى ئائىلىنىڭ بالىسى ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدى.

مەمەت بارغانسېرى تاقەتسىزلىنەتتى، كۆڭ ئولتۇرماي كېتىۋاتاتتى، ئابدى ئاغىنىڭ مورىسىدىن توختىماي ئىس چىقىپ تۇراتتى، ژاندارمىلار ئۆيلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇياقتىن - بۇياققا تىنماستىن ماڭاتتى. سىرتتا مەيلى ئايال، مەيلى ئەر، بىرەر دېھقان كۆرۈنمەيتتى. ئەجەبا بۇلارنىڭ ھەممىسىنى سولاپ

قويۇشقانمىدۇ؟

ئۇنىڭ خىيالى ئابدى ئاغىنىڭ ئۆيىدىن چىقىۋاتقان ئىستا ئىدى. شۇ ئىسنىڭ كاساپىتىدىن ئۆز يېزىسىغا كىرەلمەيتتى، ئانا يۇرتىدىمۇ كېزىپ يۈرەلمەيتتى. چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ: « بۇ ئىسنى چوقۇم ئۆچۈرۈۋېتىمەن» — دەپ ۋارقىرىدى، — ھەممىنى ئۆچۈرىمەن، ئىستىن ئەسەرمۇ قويمايمەن ...»

قىيانىڭ تۇۋىگە ئۆزىنى ئىتتىك ئاتتى. بېلى قىياغا گۈپ قىلىپ تەگدى.

قاراڭغۇ چۈشتى، شىمالدىن شامال چىقتى، كۈندۈزكى ئىسسىقتا سولاشقان لالىلەر، كەكرە ۋە يىچانلار چىقىۋاتقان شامالدا گۈپۈلدەپ يۈرايتتى.

ھېلىقى كېچىنى ئويلىدى، رەجەپ چاۋۇش ئابدىنىڭ بالىلىرىنى ئۆلتۈرمەكچى بولغان كېچە كۆز ئالدىغا كەلدى. رەجەپ چاۋۇش مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى باسىدىغان چاغدا مىلتىقىغا ئۇرۇۋەتكەنىدى. ئېتىلىپ چىققان ئوق باشقا تەرەپكە تېگىپ بالىلار ئۆلمەي قالغانىدى. ئۆلتۈرگەن بولسا قانداق بولاتتى؟ شۇ بالىلارنىڭ نېمە گۇناھى بار؟ ئۇلارمۇ چوڭ بولۇپ دادىلىرىدەك خەلقنىڭ بېشىغا بالايىئاپەتلەرنى كەلتۈرەتتىمۇ؟ قېنى شۇنداق بولغىنىنى كۆرۈپ باقايلى. بەلكى دادىلىرىدەك بولۇپ چىقماس. ئەزەلدىن « بۆرە كۈچۈكى بۆرە بولىدۇ » دېگەن گەپ بار. بۇمۇ توغرا ئەمەس. بۇرۇنقى ئىشلار — ئابدى ئاغا، ئاسىم چاۋۇش، پارۇخ يۈزبېشى ھەققىدە ناھايىتى جىق نەرسىنى ئويلىدى. خەدىچەنى پارۇخ يۈزبېشى ئۆلتۈرگەنىدى. پارۇخ يۈز بېشىنىڭ ئىسمىنى ئاتاش بىلەن يۈرىكى زەھەردەك ئاچچىق نەپرەتكە تولاتتى، تۈكلىرى تىكەنلىشىپ كېتەتتى. پارۇخ يۈز بېشىنى ئۆلتۈرمەستىن، خەدىچەنىڭ ئىنتىقامىنى ئالماستىن تۇرۇپ بۇ دۇنيادىن كەتمەيتتى. « يارەببىم، ئۇلۇغ تەڭرىم، شۇ پارۇخنى ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ ماڭا ئۆلۈم نېسىپ قىلما » دېدى.

مەمەت ئورنىدىن تۇردى، مەستلەردەك دەلدەڭشىپ يېزىغا

قاراپ ماڭدى. بىردىنلا قەلبىنى بىر خىل خۇشاللىق چۇلغىۋالدى: «بۇ يىل كۈزدە يېزىغا قايتىپ كېلىمەن، چوقۇم كېلىمەن، دېھقانلار يەرگە ساپان سالغان كۈنى توي بولۇۋاتقاندەك چېقىرتىكەنگە دەسلەپكى ئوتنى ئۆزۈم ياقىمەن — ھۆرى ئانا بىلەن بىرلىكتە ...» دەپ ئويلىدى. يېزىغا يېقىنلاشقانسېرى تاقىتى تاق بولاتتى، يۈرىكى ئىتتىك، تولىمۇ ئىتتىك سوقۇشقا باشلىدى.

ئۇ ھۆرى ئانىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەلدى. ئەگەر ئىشىكنىڭ تېمىغا يۆلىنىۋالمىغان بولسا ئۆرە تۇرالمايتتى، يىقىلىپ چۈشكەن بولاتتى. مەمەت ھاسىراپ، بوغۇق ئاۋازدا:

— ھۆرى ئانا، ھۆرى ئانا ! — دەپ چاقىردى.

ئۆيدە ھۆرى ئانا يالغۇز ئۇخلاۋاتاتتى. قۇلاقلىرىغا ئىشەنمىدى، چۈشۈم دەپ ئويلىدى، كۆزىنى بىر ئېچىپ يۇمۇۋالدى.

مەمەت «ھۆرى ئانا بەلكى مېنى ئۆلۈپ كەتتى دەپ ھېسابلىغاندۇ» دەپ ئويلىدى.

— ھۆرى ئانا، ھەي ھۆرى ئانا ! ...

ھۆرى ئانا يەنىلا چۈش كۆرۈۋاتىمەن دەپ ئويلىدى. كۆزىنى ئېچىپ دۇئا ئوقۇپ، يەنە يۇمۇۋالدى.

— ھۆرى ئانا، ھۆرى ئانا، بۇ مەن، مەن كەلدىم.

— ۋاي خۇدايىم، يائاللا ! بۇ زادىلا چۈشۈمگە ئوخشىمايدۇ، بۇ ئاۋاز ئىشىك ئارقىسىدىن چىقىۋاتىدۇ، مەمەتنىڭ ئاۋازىغا ئوخشاۋاتىدۇ. لېكىن، ئۇ بولۇشى مۇمكىنمۇ؟

— ھۆرى ئانا، ھۆرى ئانا !

ھۆرى ئانا ئالدى بىلەن ئىشىككە چىقىپ قاراپ باقاي دەپ ئورنىدىن تۇردى، يېرىم ئويغاق، يېرىم ئۇيقۇلۇق ھالدا قولىغا يېنىۋاتقان ئارچا گۈڭگۈرتنى ئالدى، ئىشىك ئالدىغا كەلدى. ئىككىلىنىپ تۇرۇپ:

— كىم؟ — دېدى.

مەمەت ئاستاغىنا، بىلىنەر - بىلىنمەس ئاۋازدا:

— ئانا، مەن، مەمەت ئاۋاق، دۆنەنىڭ ئوغلى، ئىشىكنى ئاچ ! — دېدى.

ھۆرى ئانا ئىشىكنىڭ تاقىقىنى تارتتى، ئىشىك ئېچىلدى. ئىشىكتە مەمەت ئاۋاق تىكىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ تىلى قېتىپ قالغاندى، بىر ئېغىز گەپ قىلالمىدى. مەلۇم ۋاقىت بىر - بىرىگە قارىشىپ تۇرغاندىن كېيىن مەمەت ھۆرى ئانىنى يۆلەپ ئۆيگە ئەكىردى. ھۆرى ئانىنىڭ قولىدىكى گۈڭگۈرتنى تامغا سانجىپ قويدى. مەمەتنى يانىدىكى ئورۇن ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى. ئۇزاق ۋاقىتقىچە لام - جىم دېيىشمەي ئولتۇردى. خېلى ۋاقىتتىن كېيىن ئۆزىگە كەلگەن ھۆرى ئانا ناھايىتى جىددىي تۇستە:

— سالامەت كەپسەن، بالام، جېنىم مەمەت، كېلىپ ياخشى قىپسەن، بىز تېخى سېنى يوقاپ كەتتى، ئۆلگەنلەر قاتارىغا قوشۇلدى، دەپ ھېسابلىغانىدۇق. ئوبدان كەپسەن، جېنىم بالام، بىزنى ئەجەبمۇ خۇش قىلدىڭ. ھازىر يېزا ژاندارمىلار بىلەن تولۇپ كەتتى، — دېدى.

— بىلىمەن.

— سەن كېلىۋاتقاندا ھېچكىم كۆرمىگەندۇ؟

— بىر بالا كۆردى.

مۇشۇ چاغدا ئېگىز قىيانىڭ تۈۋىدىن ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

— ژاندارمىلار ئوقنى ماڭا قارىتىپ ئېتىۋاتىدۇ. چۈنكى، ئۇ بالا مېنى ئېگىز قىيانىڭ تۈۋىدە كۆرگەن ئەمەسمۇ؟ ...

ھۆرى ئانا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ:

— مەيلى ئېتىۋەرسۇن، شۇ كاپىر ھۆكۈمەت، شۇ ئاغىلار ئوقلىرىنى بىكار ئېتىۋەرسۇن، كۆيدۈرۈۋەرسۇن، قېنى كۆرۈپ باقايلى ! — دېدى.

مەمەتمۇ كۈلۈمسىرىدى.

مەمەت ھۆرى ئانىدىن بىر نەرسىلەرنى سورىماقچى بولاتتى - يۇ، لېكىن تىلى بارمايتتى. دۇرمۇش ئەلى تاغا نەدە؟ دەپ سورىماقچى بولدى. نەگىمۇ كەتكەندۇ؟ ياكى ئۆلۈپ كەتكەنمىدۇ؟ ئەگەر ئۆلگەن بولسا ھۆرى ئانىنىڭ بېشىدا قارا ياغلىق بولغان بولاتتىغۇ؟ خەلق ھەر يىلى چېقىرتىكەنلىككە ئوت قويۇۋاتقانمىدۇ؟ ھەركىم يەرلەرنى دەخلىسىز تېرىپ، ھوسۇلىنى ئالغانمىدۇ؟ بۇلارنى سورىيالمايتتى. بىر يامان خەۋەرنى ئاڭلاپ قالماي دەپ يۈرىكى پوكۇلدايتتى، بىر ئېغىزمۇ سوئال سورىيالمايتتى. بۇ يەردە بىر ئاي ساقلاپ تۇرسىمۇ، سوئال سوراش ھېسلىرى بىلەن ھۆرى ئانىنىڭ چىرايىغا بىر ئاي قاراپ تۇرغان بولاتتى، بىراق ئۇنىڭدىن ھېچقانداق سوئال سورىيالمايتتى.

ھۆرى ئانا ئۇنىڭ تاقەتسىز، سوراق ئالامىتى بىلىنىپ تۇرغان كۆزلىرىگە قاراپ ھەممىنى چۈشەندى. ئەمما، يامان خەۋەرلەرنى ئېيتىپ بېرىشكە تىلى بارمايتتى، ئۆز كۆڭلىدە بۇ بىچارە بالا تۈگىشىپلا كېتىپتۇ، دەيتتى. ئانىسى ئۆلتۈرۈلدى، سۆيگەن يارى ئۆلتۈرۈلدى، يالغۇز بالىسىنىمۇ قېنىپقىنا سۆيەلمىدى، ھازىر نەدە ئىكەنلىكىنىمۇ بىلمەيدۇ، شۇ ھالەتتە مەن بۇ خەۋەرلەرنى سۆزلەپ بەرسەم بىچارە نېمە بولۇپ كېتەر؟ ۋاي ھۆرىخان، بۇنىڭغا نېمىمۇ دەيسەن، ئۇ قانداق ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ؟

مەمەت ئادەمنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە شۇنچىلىك ھەسرەت بىلەن تىكىلىپ قارايتتىكى، ئادەم سۆزلىمەي تۇرالمايتتى. شۇنىڭغا بىر قاراڭلار! قۇربانىڭلار بولۇپ كېتەي، چىرايىغا ئوبدان قاراڭلار، ئاغزىدىن ئانىسىنىڭ ئەمچىكى تارتىۋېلىنغان بوۋاق بالىغىلا ئوخشايدۇ، سەللا تۇرسا بۇرنىنى تارتىپ يىغلاشقا باشلايدۇ.

«دەيمەن بالام، دەيمەن، شۇ ھۆرى ئاناڭنىڭ يۈرىكى تاشتەك قېتىپ قالدى، ئەمدى دەپ بېرىمەن، جىگىرىم. بېشىمدىن ئۆتكەن شۇ ئىشلارغا تۆمۈر بولسامۇ چىدىيالمايتتىم، ئېرىپ كېتەتتىم، چىرىپ تۈگەيتتىم، تاش بولۇپ قالغىنىم ئۈچۈن

چىدىدىم. شۇنچىلىك قايغۇ - ئەلەملەرگە، بالا - قازالارغا سەن قانداقمۇ چىدىغانسەن ۋاي جېنىم بالام. كەلمىگەن بولساڭمىغۇ، كاشكى. يېزىدىن بېشىڭنى ئېلىپ، قارا بۇلۇتتەك ئۇزۇپلا چىقىپ كەتكەنىدىڭ. ۋاي جىگىرىم، نېمىدەپ كەلگەنسەن؟ بەزىلەر سېنى غايىبلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ، دېدى، بەزىلەر مۇستاپا كامالنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ - دە، باش قوماندان بوپتۇ، دېدى ۋە بەزىلەر ھەيۋەتلىك بىر قۇش سىياقىغا كىرىپ ھەر كۈنى كېچىدە ئانىسىنىڭ قەبرىسىگە كېلىپ تاڭ ئاتقۇچە قەبرە ئۈستىدە ئۈچۈپ يۈرگۈدەك، دۆنەنىڭ قەبرىسى ئالدىدا قۇش تىلى بىلەن دۇئالار ئوقۇغۇدەكمىش، دېدى. خەدىچەنىڭ قەبرىسىدىمۇ شۇنداقمىش. جېنىم بالام، مەمەت، ئاناڭغا — چىرايلىق ئاناڭغا، گۈزەل خەدىچەگە قانداق چىدىدىڭ! بالام، نېمە ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلدىڭ؟ بۇ يەردە بولغان ئىشلارنى ساڭا قانداقمۇ سۆزلەپ بېرەرمەن. قارىغىنا چاچلىرىمغا، بىر تالمۇ قارىسى قالمىدى. قارىغىنا يۈزۈمگە، قورۇق چۈشمىگەن ھېچ يېرىم قالمىدى، سەن كەتكەندە مەن مۇشۇنداقمىدىم، جىگىرىم؟»

ھۆرى ئانا مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ توختىماستىن ئىچىدە سۆزلەيتتى. خۇددى مەمەت ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى گەپلەرنى بىلىۋاتقاندەك سۆزلەيتتى. قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ، يۈزلىرىنى پۇرۇشتۇرۇپ، بىر ئېچىلىپ، بىر تۇتۇلۇپ سۆزلەيتتى.

ئۇ كۆڭلىدە «بەربىر بىلىۋالىدۇ، شۇنچىلىك قايغۇلارغا بەرداشلىق بېرەلىگەن بالا، بۇنىڭغىمۇ چىدايدۇ، ئۇ ھازىر كىچىك بالا ئەمەس، چوپچوڭ مەمەت ئاۋاققۇ» دەپ ئويلىدى.

سۆزلەشنى جەزم قىلغاندىن كېيىن خېلىدىن بېرى ئەستە تۇتۇۋېلىپ تۇرغان ماتەم قوشىقىنى باشلىدى. ھەم يىغلايتتى، ھەمدە قوشاق قوشۇپ دەردىنى تۆكەتتى. ھەربىر جۈملە سۆزنى تۆمۈر بولسامۇ چىرىپ كېتەتتىم، توپا بولغىنىم ئۈچۈن چىدىدىم، دەپ تۈگىتەتتى. دۆنە ئۈچۈن يىغلىدى، خەدىچەگە،

دۇرمۇش ئەلگە يىغلىدى، بالىلىرىغا يىغلىدى. قوشاق قوشۇپ يىغلىدى.

مەمەت تاشتەك قېتىپ، تامدەك تاترىپ تۇراتتى، ھۆرى ئانىنىڭ سۆزلىرىنى ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ تىڭشايتتى. سىرتتىن ئوق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ تۇرسىمۇ تۇيمىغاندەك قىلاتتى.

يىغلاشنى، ھازا ئېچىشنى تۈگەتكەن ھۆرى ئانا كۆزلىرىنى، بۇرنىنى بېشىدىكى ياغلىقى بىلەن ئېرتتى، ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ۋاي جېنىم بالام، شورۇم قۇرۇسۇن، سېنى كۆرۈش بىلەن ئۇزۇن سەپەردىن كەلگەنلىكىڭنى ئۇنتۇپلا كېتىپتىمەن، شور پېشانە ھۆرىگە لەنەت، سېنى ئاچ قويدۇم، جىگىرىم، — دېدى.

شۇ زامان داستىخاننى ئەكەلدى، مەمەتنىڭ ئالدىغا سالدى. چىرايلىق گۈللۈك چىت داستىخان ئىدى. بىر قاچا قېتىق، بىر قاچا يېگى مۇراببا ئەكېلىپ قويدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئازراق ھەسەل، ئازراق پىشلاقمۇ تىزىپ قويدى.

— يېگىن، جېنىم بالام، ھۆرى ئانىڭ ساڭا قۇربان بولسۇن، قېنى دېگىنە، كەتكەندىن بېرى نەلەردە يۈردۈڭ؟ نەلەرگە باردىڭ؟

مەمەت جاۋاب بەرمەيتتى، يۈزى تاشتەك قېتىپ قالغانىدى.

يۇپقا ناننى ئۇشتۇدى، ئالدى بىلەن مۇراببىغا، كېيىن قېتىققا تۈگۈرۈپ ئاغزىغا سالدى، چايناندى، بىراق يۇتالمىدى. نان گېلىدىن ئۆتمەيتتى. دۇرمۇش ئەلى ئۆزى ئۆلمىگەن، باشقىلار تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەنىدى. قانداق ئۆلتۈرۈلگەندۇ؟ قوشاق قوشقاندا ئېنىق بىلەلمىدى. بۇ يېزىدىكى جىمى دېھقان ھۆرى ئانىغا دۈشمەن بولۇپ قالغان. دېھقانلارنىڭ ئۆيلىرى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنغان، بۇلارنى قوشاققا قېتىپ يىغلىدى. بىراق، كىم بۇلاپ كەتكەندۇ؟

ناننى يۇتۇۋەتمىسە ھۆرى ئانا خاپا بولاتتى. چايناپ - چايناپ تەسلىكتە يۇتتى، بىراق قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى. يۆتىلى توختىغاندىن كېيىن ھۆرى ئانىنىڭ ئوتتەك قىزىق قولىنى

تۇتتى:

— ئانا، بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ماڭا دەپ بەرگىن، قانداق قىلىمىز، باشقا كەلگەننى تارتماسلىقتا چارە يوق. نان گېلىمدىن ئۆتمەيۋاتىدۇ، خاپا بولما. سېنىڭ نانلىرىڭنى زەھەر بولسىمۇ يەيتتىم، بىراق گېلىمدىن زادىلا ئۆتمەيۋاتىدۇ. مەندىن رەنجىمە، مېھرىبان ئانا، بەكمۇ كۆپ جاپا چەكتىم.

ھۆرى ئانا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، ھېچ نەرسە بولمىغاندەك ئاستا سۆزلەشكە باشلىدى:

— جىگىرىم مەمەت، سەن يېزىدىن قېچىپ كېتىش بىلەن ... دېھقانلار دەسلەپ خۇشال بولدى، كېيىن قورقۇشۇپ كەتتى. ئابدى ئۆلمىگەن ئوخشايدۇ، دېيىشتى. كېيىنچە ئۆلگەنلىكىنى بىلدۇق. ئوق ئۇنىڭ يۈرىكىنى پارە - پارە قىلىۋېتىپتۇ، دېھقانلار ئىنتايىن خۇشال بولۇشتى. دىكەنلى تۈزلەڭلىكىنىڭ بەش يېزىسى بىرلەشتى. كارامەت بىر توي قىلدىكى، دۇنيا دۇنيا بولۇپ مۇنداق چوڭ تويىنى كۆرۈپ باقمىغان بولغىيدى. ياش قىزلار ئەڭ چىرايلىق كىيىملىرىنى كىيىشتى. قېرىلار سېغىزدەك، ئاپپاق سۈتتەك ياغلىقلىرىنى سېلىشتى، ناغرا - سۇنايلار چېلىندى. جۈپ - جۈپ بولۇپ ئۇسسۇلغا چۈشۈشتى. دۇرمۇش ئەلى تاغاڭمۇ ئاغرىقلىقىغا قارىماستىن ئوتتۇرىغا چۈشۈۋالدى. بىر كۈنى تاڭ سەھەردە بەش يېزىنىڭ ئەر - ئاياللىرى، سېقى، ئاغرىقى، بالىچاقىسى، ھەممىسى چىقىرتىكەنلىككە باردۇق، تىكەنلەرگە ئوت قويدۇق. مۇنداق خۇشاللىقنى ئىنسان تۆرىلىپ ھېس قىلىپ باقمىغاندۇ. بىر - ئىككى يىل مۇشۇنداق ئۆتتى. بىراق، ھەممە ئىش بولۇشچە داۋاملاشالمىدى. شۇ كۈنى بىز چىقىرتىكەنلىككە ئوت قويغان چېغىمىزدا ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا بىر توپ يورۇقلۇق چاقناپ كەتتى. ئەلى تېغىنىڭ چوققىسى ئۈچ كىچە نۇرلىنىپ تۇردى. ئۈچ كىچە خۇددى كۈندۈزدەك بولدى. دېھقانلار بۇنىڭغا بەكمۇ خۇشال بولۇشتى. بىر يىل ئەنە شۇنداق ئۆتتى، ئىككىنچى يىلى كىرىشى بىلەن تېخىمۇ چىرايلىق،

تېخىمۇ شاد ـ خۇرام بىر توي بولدى. چېقىرتىكەنلەر تېخىمۇ ياخشى كۆيدى. تاغنىڭ چوققىسىدىكى بىر توپ ئوت تېخىمۇ چىرايلىق يورۇدى. ئۈچىنچى يىلى ئىككىنچى يىلىدىكىدىنمۇ ياخشى ۋە شادلىقتا چۆمدى ... شۇنداق بىر توي بولدىكى ... دۇرمۇش ئەلى تاغاڭ ئۆزۈڭگە مەلۇم، ئۇسۇلغا ئۇستا ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھەم ئوينايتتى، ھەم قولىدىكى قارىغاي تۇتۇرۇقنى ۋالىلدىتىپ چېقىرتىكەنلىككە ئوت قويۇشقا ماڭاتتى. بىردىنلا يىراقتىن ئۈچ پاي ئوق ئاۋازى ئاڭلاندى، شۇ تەرەپكە قارىدۇق. ئاتلىق بىرى ئاتنى بولۇشىچە چاپتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. ئۇ كەلدى، ئالدى بىلەن ئېتىنى چېقىرتىكەن دۆۋىسى يېنىدا تۇرغان دۇرمۇش ئەلى تاغاڭنىڭ ئۇستىگە چاپتۇردى. دۇرمۇش ئەلى يەرگە يىقىلدى. ئاتلىق ئادەم دۇرمۇش ئەلىنى ئېتىغا راسا چەيلەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوراللىق ئون ئاتلىق يېتىپ كەلدى. ئاتلىرىنى بالىچاقىلارنىڭ ئۇستىدىن چاپتۇرۇپ ئۆتتى ۋە ئوق ئېتىشقا باشلىدى. ناھايىتى كۆپ كىشى يارىلاندى، بەش بالا ئۆلدى، بۇلارنىڭ ئىككىسى قىز ئىدى. دۇرمۇش ئەلى تاغاڭ ئىككى كۈندىن كېيىن ئۆلدى. ئۇ ئۆلۈش ئالدىدا: «ئوغلۇمغا سالىمىمنى يەتكۈزۈڭلار، ئىشنىڭ ئاخىرى چىقمىغان بولسىمۇ، ياخشى بىر ئىش قىلىپ قويىدى» دېدى. مانا شۇنداق قىلىپ، شۇ يىلى چېقىرتىكەنلەرگە ئوت قويۇلمىدى. ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدىكى بىر توپ يورۇقلۇقمۇ ئۆچتى. دۇرمۇش ئەلى تاغاڭ ئۆلدى. ئاخىرقى نەپىسى قالغۇچە سېنى ئەسلىدى. شۇ كەلگەن ئاتلىقنىڭ كىملىكىنى بىلدىڭمۇ؟ ھېلىقى ھەمزە تاز بارغۇ، ئابدىنىڭ ئىنىسى ھەمزە تاز! ئابدى ئۇنى يېزىدىن ھەيدىۋەتكەن، ئابدى ھايات ۋاقتىدا ئۇ تاغلارغا كېلەلمەيتتى، مەمەت ئەمدى بىلدىڭمۇ، ھەمزە تازنى؟

— بىلدىم، ئانا!

— ئۇ ھەمزە تاز يېزىغا ئورۇنلاشتى. ئۇنىڭ قوراللىق ئادەملىرى، ئۇلاردىن باشقا ژاندارمىلىرى ... ھەمزە تاز ئابدىنى

تازىمۇ ئىزدەتتى. ئاخىر يېزىغا كېلىپ ئورۇنلاشتى.

ھۆرى ئانا دېھقانلارنىڭ توختىماستىن بۇ تازدىن تارتقان جەبىر ـ جاپالىرىنى ھەسرەت بىلەن سۆزلەيتتى، بىرھازادىن كېيىن تۇرۇۋېلىپ مەمەتنىڭ چىرايىغا قارايتتى.

ھەمزە تاز ئابدىنىڭ ئۆز ئىنىسى ئىدى. ئابدى ئۇنى ياخشى كۆرمەيتتى. شۇڭلاشقا، ئۇنى ئون بەش ياشقا كىرىش بىلەن دەگىرمەن ئۆلۈك يېزىسىدىن ھەيدىۋەتكەنىدى. دىكەنلى تۇزلەڭلىكىگە كىرىشنى چەكلىگەنىدى. ھەمزە تاز ئۆمرىدە بىر قېتىم دىكەنلى تۇزلەڭلىكىگە كىرگەن چاغدا تۇتۇلۇپ قالغانىدى. ئابدى ئاغىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىنگەن. ئابدى ئاغا ئۇنى ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز تاياق بىلەن ئۇرغۇزغان. چالا ئۆلۈك بولۇپ قالغان ھەمزەنى ئاتقا ئارتىپ دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ سىرتىغا ئاپىرىپ، ئىت ئۆلۈكىدەك تاشلاتقۇزۇۋەتكەن. بۇ قاتتىق تاياقتىن كېيىن ھەمزە تاز خېلى ئۇزاققىچە ئەسلىگە كېلەلمىگەن. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن كىشىلەر ئۇنى يول ئۇستىدىن تېپىۋېلىپ ساقايتقان، ئۇ، كۆچمەنلەرنىڭ يېنىدا پادا باققان، كېيىنچە چۇقۇر ئوۋادا، تەلكۈبەنىڭ ئەتراپىدىكى بىر جاڭزىدا مەدىكار بولۇپ ئىشلىگەن. ئۇ ئابدى ئاغىدەك پاكار، كۆرۈمسىز ئادەم بولماستىن، ئېگىز بويلۇق، كەڭ مۈرىلىك، كۈچلۈك ئادەم ئىدى. ئاكىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلاش بىلەن ئىنتايىن خۇشال بولغان، خۇشاللىقىدىن نېمە قىلىشىنى بىلمەستىن جاڭزىدا ئۈچ كۈن مەستلەردەك ئايلىنىپ يۈرگەن. ئۇچرىغانلا ئادەمگە ئاكىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى سۆزلەپ يۈرگەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ ئىشلارنى ئۇنتۇپ مەدىكارچىلىقنى قىلىۋەرگەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە دىكەنلى تۇزلەڭلىكىدىن بۇ جاڭزىغا پېترەك ئوغلى دېگەن بىرى ئۇنى كۆرۈشكە كەلدى. ئۇ تازىمۇ مەمەدانە بىر ئادەم ئىدى. ھەمزەنى كۆرۈپلا:

— نېمانچە ئەخمەق نېمىسەن، ئاكاڭنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئاڭلىمىدىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— ئاڭلىدىم، ئۇنىڭ ئۆلگەنلىكىگە خۇشال بولۇپ سارالڭ بولاي دېدىم، — دېدى ھەمزە تاز.

— خۇشال بولۇپ ياخشى قىپسەن، دېھقانلارنىڭ يەرلەرنى بۆلۈشۈۋالغانلىقىنى ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— ھەر يىلى توي باشلاپ چېقىرتىكەنلىككە بېرىپ ئوت قويغانلىقىنىچۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا پارتلىغان يورۇقلۇقنىچۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— ئابدىنىڭ ئىككى خوتۇنىنىڭ تۇل قالغانلىقىنىچۇ؟

— ئاڭلىدىم.

— ئۇنداق بولسا بۇ يەردە مەدىكارچىلىق قىلىپ نېمە قىلىسەن، ئىسىت ! — دەپ ۋارقىرىدى پىترەك ئوغلى، — دىكەنلىدە ئاغا بولۇش پادىشاھ بولۇشقا تەڭ تۇرغان يەردە، بۇ يەردە مەدىكار بولۇپ يۈرۈشنىڭ نېمە ھاجىتى؟ ھەي ئەقىلسىز، ئىسىت !

پىترەك ئوغلى قېرى ئادەم ئىدى.

— توغرا ئېيتىسەن، — دېدى ھەمزە تاز.

— ئەگەر مەن توغرا دېگەن بولسام، سەن ماڭا دىكەنلى تۈزلەڭلىكىدىكى خالىغان يېرىمدىن، سۈلۈق ئېتىزدىن بېرىسەن.

— بېرىمەن، — دېدى ھەمزە تاز.

شۇ كۈنى، شۇ زامانلا تەييارلىق كۆرۈشتى. ھەمزە تاز مەدىكارچىلىقتىن تاپقان پۇلىغا بىر جۈپ ئۆتۈك، بىر دانە ياخشى شالۋۇر، بىر چاپان، بىر شەپكە، ئۇنىڭدىن باشقا، تۆت ياشلىق، ئېگىز، ئاجايىپ كېلىشكەن، ئىنگلىز نەسىللىك بىر ئات ئالدى، بىر دانە گېرمانكىنى يۈز پاي ئوق بىلەن سېتىۋالدى. ئۆلۈمدىن قېچىپ يۈرگەن بەش - ئون ئادەمنى ئەتراپىغا توپلىدى. پىترەك

ئوغلى ئالدىدا، قالغانلار كەينىدە دىكەنلى تۈزلەڭلىكىگە قاراپ يولغا چىقىشتى، بىرنەچچە ھەپتە تۆۋەن تەرەپتە ساقلاشتى. ھەمزە تاز ھەممە ئىشنى پىترەك ئوغلىنىڭ يوليورۇقى بىلەن قىلاتتى.

دېھقانلار چېقىرتىكەنگە ئوت قويۇۋاتقان چاغدا ... مانا شۇنداق قىلىپ دېھقانلارنىڭ كۆزى قورقۇپ كەتتى، ئۇنىڭغا ھۆكۈمەت قوشۇلمىسا، ھۆكۈمەت، ئۇنىڭدىن كېيىن ...

دېھقانلار يا قارشى تۇرالمىدى، ياكى بىرەر ئىش قىلىشمىدى. قوينىڭ قوزىسىدەك بويۇنلىرىنى ئېگىشىپ تۇردى. كۆپىنچىسى تېخى ھەمزە تازنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەپۇ سوراشتى. مەمەت ئاۋاقنى تىللاپ، يەتمىش پۇشتىنى قارغاشتى.

ھەمزە تاز شۇ كۈنى كۆكتۇپەتلى دېگەن جايدىكى ئىمامنى چاقىرتىپ ئابدىنىڭ ئىككى خوتۇنىغا بىردەك نىكاھ ئوقۇتتى. كېچىدە بىرى بىلەن، تاڭ ئاتار چاغدا بىرى بىلەن ياتتى. خوتۇنلار ھەمزە تازدىن ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز دەرىجىدە رازى بولدى.

ھەمزە تاز يېزىغا ژاندارمىلارنى ئەكەلدى. چاۋۇشلارغا، ئونبېشىلارغا ھەر كۈنى قوزىلارنى سويۇپ كاۋاپ قىلىپ، هاراقلارنى ئىچۈردى.

— قۇربانىڭ بولاي، جېنىم بالام، مەمەت، ۋاي قوزام، قالغىنىنى مەنمۇ سۆزلىمەي، سەنمۇ بىلمەيلا قال، ھەمزە تاز دېھقانلارغا، «ئۈچ يىل يەرنى تېرىدىڭلار، ھوسۇلىنى ئالدىڭلار، بىراق بەگلىك ھەققىنى، يەر ھەققىنى بەرمىدىڭلار، ئەمدى ئۈچ يىلغىچە ئۆيۈڭلەردە نېمەڭلار بولسا ھەممىنى ئالىمەن » دەپ خەۋەردار قىلدى. بىر چاۋۇشنىڭ باشچىلىقىدا ئون ژاندارما ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ، ئۆيدە نېمە بولسا، مىسالەن ئۇن، بۇغداي، ياغ، ئات، ئىنەك، ئېشەك، ھەممىنى بىرنى قويماي ئەكېتىشتى. بۇلارنى ئابدى ئاغىنىڭ ئامبىرىغا يىغدى. دېھقانلار شۇ يىلى ئاچ قېلىشتى. ئاچ بۆرىلەردەك ھۇۋلاشتى. يېقىن ئەتراپتىكى

دېھقانلار بۇ ئەھۋالىمىزغا ئېچىنىپ بىر - ئىككىدىن نان ئەكېلىشتى. دېھقانلارنىڭ كۆپىنچىسى يېقىندىكى يېزىلارغا كېتىشتى ... شۇ يىلى قىشتا ئاچلىقتىن ئون بەش ئادەم ئىششىپ ئۆلدى. كېلىۋاتقاندا بىرەر دېھقاننى ئۇچراتتىڭمۇ؟ ئۇچرىتىشىڭ مۇمكىن ئەمەس، جېنىم بالام، ھەممىسى ياپيالىڭاچ، تاشقىرىغا چىقالمايدۇ ...

— ئەلى توكۇرچۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت. ئۇنىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ قالغانىدى.

— ئۇ ھازىر ھەمزەنىڭ ئىتى بولۇۋالدى. دېھقانلارنىڭ مال - مۈلكىنى ئامبارغا شۇ توشۇپ بەردى ... مەن ساڭا ئۇنى ئۆلتۇرۇۋەت دېمىگەنمىدىم؟ ھېلىقى يوغان خەنجەرنى ئۇنىڭ قارنىغا تىقىپلا ئۆلتۇرگىن دېمىگەنمىدىم؟

مەمەت دەلدەڭشىپ ئۆلۈكتەك ئورنىدىن تۇردى. تۇز تۇرالماستىن تۇۋرۇككە يۆلەندى. يەنە دەلدەڭشىپ تالاغا چىقتى. مەستلەردەك دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ تۆۋەن تەرىپىگە قاراپ ماڭدى. چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن، دىر - دىر تىترەيتتى.

كۈن قىزىرىپ چىققاندا مەمەت دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تىككىنە، مىدىرلىماستىن تۇراتتى، يۈزى ئاقىرىپ كەتكەن، ئۆزى قېتىپلا قالغانىدى، سايىسى ئۇزىراپ تۇراتتى.

چۈش بولدى، مەمەت قىمىر قىلمىدى، سايىسى قىسقىراپ پۇتىنىڭ تۈۋىگە كەلدى، يۇمىلاق بىر قارا سايە بولدى، نامازدىگەر بولدى، سايە ئۆتۈپ كەتتى.

ھۆرى ئانا مەمەت چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئارقىدىن چىقىپ يۈگۈرگەن پېتى ئۇنى ئىزدەشكە باشلىغانىدى. چۇقۇر ئوۋادا ئۇنى ئىزدىمىگەن ھېچ يەر قالمىدى. كۈن چىققاندىن كېيىنمۇ ئىزدىدى. نامازدىگەرگە يېقىن تۈزلەڭلىككە قاراپ بېقىش ئېسىگە كەلدى. دېگەندەكلا، مەمەت تۈزلەڭلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا تىكىلىپ تۇراتتى.

ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ، يىقىلىپ - قوپۇپ ئۇنىڭ قېشىغا

باردى، مەمەتنى چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن، ئۆزى تۈگەشكەن ھالەتتە كۆردى.

— ۋاي جېنىم بالام، سېنى تۈگەشتۈرۈۋېتىپتىمەنغۇ؟ ئىتتىك بول، ژاندارمىلار كۆرۈپ قالىدۇ، بىرەرى كۆرۈپ قالىدۇ.

مەمەتنى قولتۇقىدىن يۆلەپ بىر جىلغىغا سۆرەپ ماڭدى. چاتقاللىقنىڭ ئىچىگە ياتقۇزۇپ يۈزىگە سۇ سەپتى، دۇئا ئوقۇدى، خۇشال بولدى، ئەركىلەتتى، كۈلدى، بىرھازادىن كېيىن مەمەت ھوشىغا كەلدى.

— ئانا ! — دېدى مەمەت، — چىرايلىق ئانام، ئانىلارنىڭ ئەڭ باتۇرى، سىلەرگە مەن تولىمۇ ئەسكىلىك قىلدىم.

ھۆرى ئانىنىڭ قولىنى تارتىپ لەۋلىرىگە تەگكۈزدى، سۆيدى. كېيىن كۈلۈمسىرىدى.

— ئانا، ئەلى توكۇرغا بېرىپ دېگىن، بىر كېلىپ كەتسۇن.

ھۆرى ئانا ئۇنىغۇسى كەلمەي، كېيىن ماقۇل بولدى.

— ماقۇل، بالام، — دېدى - دە، مەمەتكە ئېگىلىشتى، — ھازىر بارىمەن. بۈگۈن كېچە قېشىڭغا ئەۋەتىمەن. قۇربانىڭ بولاي، جېنىم مەمەت، ئۇ كاپىرغا ئىشەنمە، بېشىڭغا بالا تېرىيدۇ. يېزا ژاندارمىلار بىلەن توشۇپ كەتتى. ئۇ ژاندارمىلار بىلەن، ھەمزە تاز بىلەن ئاپاق - چاپاق، سادىغاڭ كېتەي، جېنىم بالام، ئۆزۈڭگە ھېزى بول ... ئەمدى بىر سەنلا قالدىڭ ...

تۆمۈر بولسام چىرىپ كېتەتتىم، توپا بولغىنىم ئۈچۈن چىدىدىم ... توپا، توپا، توپا بولدۇم - دە، چىدىدىم.

22

ئىدرىس بەگ ئوتتۇز ياشلاردەك كۆرۈنەتتى. بۇ ئادەم ئورۇق، ئېگىز، كۆك كۆزلىرى، بۇركۈت تۇمشۇقىدەك ئىلمەك بۇرنى، ئۇزۇنچاق يۈزى بىلەن بۇ دۇنيادا ياشىمايدىغان، قانداقتۇر بىرەر

سەۋەب بىلەن بۇ دۇنياغا كېلىپ قالغان ۋەھشىي ياۋايى بىر مەخلۇققا، سېھىرلىك، مۇقەددەس بىر مەخلۇققا ... ئوخشايتتى. ئۇزۇن بۇرۇتلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. بارماقلىرى ئىنتايىن ئۇزۇن ۋە چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن دەسلەپ ئۇچراشقان ئادەم ئۇنىڭ يا بەدىنىنى، يا چىرايلىق كۆك كۆزلىرىنى، يا سېرىق، پارقىراپ تۇرىدىغان ئۇزۇن بۇرۇتلىرىنى، ياكى چاچلىرىنى كۆرمەيتتى، پەقەتلا ئۇزۇن، چىرايلىق بارماقلىرىنى كۆرەتتى، ھەيران قالاتتى.

دادىسى چەرچەن بېگى بولۇپ، ئوسمانىلار زامانىسىدا ئىلى قەبىلىسى بىلەن بىللە كاپكازدىن كەلگەن ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئۇدۇلىغا، جەيھان دەرياسىنىڭ جەنۇبىي ياقىسىغا يەرلەشكەنىدى. ئۇلار قۇرغان يېزا ئاقمازار دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلارنىڭ دەسلەپ كەلگەنلىرى چۇقۇر ئوۋادا چىۋىن، پاشىلارغا، بەزگەك ۋە ئىسسىققا چىدىيالماستىن ئاغرىپ قىرىلىپ كەتتى. قالغانلىرى ئۈچ - تۆت يىلدىن كېيىن ئۆگىنىپ قالدى. ئەمما، كەلگەنلەرنىڭ يېرىمى قالدى. كاپكازدىن ئەكەلگەن ئاتلىرى، باشقا ھايۋانلىرى قىرىلىپ تۈگىگەنىدى.

چۇقۇر ئوۋاغا ئۆگىنىپ قالغان چېركەسلەر چۇقۇر ئوۋا جىنسلىق چىرايلىق ئاتلارنى يېتىشتۈردى. يەر تېرىپ، ھوسۇل ئېلىشتى. ئۇ زامانلاردا چۇقۇر ئوۋا مېۋە - چىۋە ۋە باغنىڭ نېمىلىكىنى بىلمەيتتى. ئىسسىق ئويمانلىققا ئېسىل مېۋىلەرنى ۋە دەرەخلەرنى تىكتى. ئۆيلىرىنى ئوت - چۆپتىن ياسىۋالغان تۈركمەن دېھقانلىرىنىڭ يېنىغا ياغاچ ۋە تاشلاردىن ئىككى قەۋەتلىك چىرايلىق ئۆيلىرى، كوچىلىرى، يوللىرى بار بىر يېزا قۇرۇۋالدى.

بەرىكەتلىك يەرلەردە بەخت - سائادەت ئىچىدە ياشاشنىڭ ئۇلىنى سېلىۋالدى. پۈتۈن ئوۋادا چىرايلىق ئاتلىرى، ئېسىل مېۋىلىرى، باتۇرلۇقلىرى بىلەن داڭ چىقاردى. تۇروستىكى باشقا چېركەسلەردەك ئات ئوغرىلايدىغان ئىشلارنىمۇ قىلمىدى.

بەگلەرنىڭ دېگىنىدىن چىقمىدى. ئۆرپ - ئادەتلىرىنى، ئۆز قائىدىلىرىنى كاپكازدىكىدەك ساقلاپ قالدى.

ئۇلارنىڭ بەختىيار كۈنلىرى، قائىدىلىرى خېلى يىللار داۋام قىلدى. پەقەت يېقىنقى، « فورد » ماركىلىق بىر پىكاپ ئۇلارنىڭ ئاخىرقى بەگلىرىدىن ئىدرىس باينىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختاش بىلەن ھەممە نەرسە تۈگىدى. پىكاپ چاڭ - توزاندا بۇلغانغانىدى. پىكاپنىڭ يوغان، توپا باسقان چىراغلىرى چۇقۇر ئوۋانىڭ ئاپتىپىدا پارقىرايتتى. ئاقمازار دېھقانلىرىدىن شۇ كەمگىچە ئەسكەرلىككە ماڭغان بىرنەچچە كىشىدىن باشقا ھېچقاندىقى ماشىنا كۆرۈپ باقمىغانىدى. دېھقانلار — قېرى - ياش، ئەر - ئايال، بالىچاقا، ھەممىسى قورقۇش، ھودۇقۇش ۋە ھەيرانلىق بىلەن بۇ يوغان، تۆت كۆزلۈك ئاجايىپ نەرسىگە قاراپ قېلىشتى. بەزىلەرنىڭ قەلبىگە ئاچچىق بىر بەختسىزلىك قورقۇنچىسى چۈشتى، ھەممىسى ئۇلاشتى، بەزىلەر بولسا بۇ ئاجايىپ نەرسىنى كۆرگەنلىكى ئۈچۈن خۇشال بولدى ...

پىكاپتىن ئىككى كىشى چۈشتى، بىرى بەستلىك، قويۇق قارا قاشلىق ئىدى، كىيىملىرى قارا بولۇپ، بېشىغىمۇ قارا قاسقانلىق قارا قالپاق كىيىۋالغانىدى. مەيدىسىدىكى بىر دەستە ئالتۇن زەنجىرى يالتىراپ تۇراتتى. ئۆزىنى تىك تۇتۇپ، كېرىلىپ، سەل ئارقىسىغا ئېگىلىپ، ئەتراپتىكىلەرنى ياراتمىغاندەك قارايتتى. تاغۇتاشلارنىڭ، بارلىق مەخلۇقاتنىڭ ياراتقۇچىسى خۇددى ئۆزىدەك. ئۇ ئەتراپتىكىلەردە ئەنە شۇنداق ھېس تۇغدۇراتتى. ئىدرىس بەگمۇ ئۇنى ئاجايىپ بىر خىل ھالەتتە قارشى ئالدى، بۇ يېرىم خۇدا ئالدىدا ئىككى پۈكۈلۈپ ئېگىلدى. قېرى چېركەسلەر بۇ ئىشقا ھەيران قالدى ھەمدە خاپا بولۇشتى. پىكاپتىن قارا كىيىملىك ئادەمنىڭ ئارقىسىدىن چۈشكەن سۇر كىيىملىك ئادەممۇ ئۇنىڭ ئالدىدا چاپىنىنىڭ تۈگمىلىرىنى باشتىن - ئاياغىچە تۈگمىلەيتتى، قولى تۈگمىلەردە، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭاتتى. ناھايىتى دىققەت بىلەن

ئۇ نېمە دەيدىكىن دەپ خۇددى ئوۋ قۇشىدەك ساقلاپ تۇراتتى.

چېركەسلەر بۇ ئادەمنىڭ يېگىدىن تەختكە چىققان ئۇلۇغ چار پادىشاھىدەك بىر ئادەم ئىكەنلىكىنى بىر كۆرۈپلا بىلدى. ئەجەبا نېمە ئادەم ۋە كىم ئۇ ئۆزى؟

ئىدرىس بەگ بىر ئاز ھودۇقۇش، بەكرەك قورقۇش ۋە ھەيرانلىق ئىچىدە ئۇنى مېھمانخانىغا باشلىدى. مېھمان ئۇن چىقمايتتى، مېھمانخانىغا كىرىش بىلەن بەستلىك ئادەمنىڭ ئارقىسىدىكى ئادەم ئىدرىس بەگنىڭ قولىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى، ئىدرىس بەگنىڭ يۈزى سارغايدى، ھودۇقۇش تېخىمۇ كۈچەيدى.

— ياخشى كەپسىز، سالامەت كەپسىز، بىزگە ياخشىلىق ئەكەلدىڭىز، بېگىم، بىزنىڭ يېزىمىزغا شەرەپ كەلتۈردىڭىز، بېگىم، ئۇلۇغ شەرەپلەر ...

بەستلىك ئادەم سېمىز قولىنى ئاستاغىنا ئىدرىس بەگكە سۇندى، ئىدرىس بەگ قولغا ئېسىلدى، بىراق سۆيمىدى. شۇنىڭ ئۇچۇنمىكىن، بەستلىك ئادەمنىڭ چىرايىدا خاپىلىق ئىپادىسى بىلىندى. ئىدرىس بەگ بۇنى كۆردى، سەزدى ۋە رەنجىدى. ئۆز ئىچىدە «بىزنىڭ ئەۋلادىمىز ھېچقانداق ئادەمنىڭ قولىنى سۆيۈپ كۆرمىگەن، پادىشاھنىڭ، ھەتتا چار پادىشاھنىڭمۇ ... قولىنى سۆيۈشنى ھېچكىم بىزدىن كۈتمىسۇن !» دەپ ئويلىدى.

ئوتتۇز ياشلاردا كۆرۈنگەن بۇ بەستلىك ئادەم بىر قاراشتا دەھشەتلىك، قورقۇنچلۇق ھەيكەلگە ئوخشايتتى.

ئۇ زادىلا سۆز قىلمايتتى. ئۇدۇلىدىكى ئۆزى ئېگىلىپ، قوللىرى چاپىنىنىڭ تۈگمىسى ئۈستىدە قاراپ تۇرغان ئادەمگە، ئالدىدا تىكىلىپ تۇرغان، كۆپ تەربىيە كۆرگەن ئىدرىس بەگكە بېشىنى مىدىرلىتىپلا، ئولتۇرۇڭلار، دېگەن بۇيرۇقنى بەردى. ئۇلار ئۇنىڭ ئالدىدىكى كارىۋاتنىڭ بۇرجىكىگە سەللا ئىلىشىپ قوللىرىنى تىزلىرىغا قويۇشتى. بويى ئېگىز، ياش، سېرىقراق، بەكمۇ چىرايلىق، ئۇزۇن بويىنى ئاق قۇنىڭ بويىنىدەك بىر قىز

كۈمۈش پەتنۇستا قەھۋە ئەكىردى. بەستلىك ئادەم كۆزىنىڭ قىرى بىلەن قىزغا قارىدى، يۈزىدىكى ھەيۋەتلىك تۈس سەل تارقالدى. يەنە شۇ زامانلا تەرىنى تۇرۇۋالدى، يانچۇقىدىن ئالتۇن تاماكا قۇتىسىنى ئاستا چىقاردى، ئاچتى، بارماقلىرىنىڭ ئۇچىدا تۇتۇپ بىر تال تاماكا ئالدى. يەنە شۇ سىپايە ھەرىكىتى بىلەن «تاق» قىلىپ قۇتىنى ياپتى، يانچۇقىغا سالدى. ئىدرىس بەگ ھودۇقۇپ كەتتى، چاقمىقىنى، چاقماق تېشىنى چىقىرىپ تۇتۇرۇق ئۈستىگە قويۇپ بەرگۈچە، مېھمان يەنە ھېلىقى سىپايىلىكى بىلەن بېنزىنلىق چاقمىقىنى چىقاردى. شۇ زامان تاماكىسىنى تۇتاشتۇردى. ئىدرىس بەگ شۇ كۈنگىچە بېنزىنلىق چاقماقنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. بۇ خىل چاقماق تۈركىيەدە بىرقانچە كىشىدىلا بار ئىدى. چاقماقمۇ ئالتۇندىن ئىدى.

چاقماقنىڭ ۋال - ۋال قىلىپ يانغانلىقىنى كۆرگەن ئىدرىس بەگ خىجالەتچىلىك ئىچىدە كۈلۈمسىرىدى. بەستلىك ئادەمنىڭ چىرايىدىمۇ كۈلۈمسىرەشنىڭ سايىسى غىل - پال ئۆتۈپ كەتتى:

— پاشانىڭ سوۋغىسى، — دېدى ئۇ، — پاشا دوستلىرىغا ئىنتايىن چىرايلىق، قىممەتلىك سوۋغىلارنى بېرىشنى ياخشى كۆرىدۇ. بۇنىمۇ پاشاغا ئىنگلىز ئەلچىسى بېرىپتىكەن.

بەستلىك ئادەم ھېچقانداق سۆز قىلماستىن قەھۋەسىنى ئىچىپ، تاماكىسىنى چېكىپ بولغاندىن كېيىن بىردەم ئولتۇردى. ئۇنىڭدىن كېيىن بارلىق ھەيۋىسى بىلەن ئورنىدىن تۇردى، قوللىرىنى ئۇزۇن سوزۇپ كېرىلدى، قولىنىڭ ئۇچىنى ئىدرىس بەگكە سۇندى. ئىككى قېتىم سىلكىپ: « خەير - خوش !» دېدى. ئەتراپىغا قاراپمۇ قويماستىن تىك مېڭىپ پەلەمپەيدىن چۈشتى، يەنە تىك مېڭىپ پىكاپىنىڭ يېنىغا كەلدى. شوپۇر ئېگىلىپ، پىكاپ ئىشىكىنى ئېچىپ ساقلاپ تۇراتتى. قامىتى رۇسلاقلىق پېتى پىكاپقا چۈشتى. پىكاپ ھەرىكەتكە كەلدى. سۇر كىيىملىك ئادەممۇ شوپۇرنىڭ يېنىغا چىقتى. پىكاپ مېڭىپ كەتتى. بەستلىك ئادەم ئىدرىس بەگكە بۇرۇلۇپ قاراپمۇ

قويمىدى. پىكاپ توپا ـ تۇمان ئىچىدە چاقلىرىغىچە يولنىڭ توپىسىغا كۆمۈلۈپ يېرىدىن چىقىپ كەتتى.

ئىدرىس بەگ ئەتراپىدا توپلىنىپ تۇرغان دېھقانلارغا:

— كوزان ۋەكىلى ئارىپ سايىم بەگ، — دېدى.

دېھقانلار ئۇنىڭ ئىسمىنى كۆپ ئاڭلىغانىدى.

قېرى، كۆپنى كۆرگەن، ئۇرۇشلارغا قاتناشقان بىر چېركەس:

— ئۇ مۇستاپا كامال پاشانىڭ ئوڭ قولى، مۇستاپا كامال پاشانىڭ باتۇر ئەسكىرى، پاشا بىلەن بەك يېقىن. دىياربەكرىدە ئۇنىڭ دارغا ئاسقان ئادەملىرىنى كۆرگەنمەن، شەھەرنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغىچە ساڭگىلىتىپ قويۇپتۇ. يۇقىرى مەھكىمىنىڭ ئەڭ چوڭ رەئىسى ... بەكلا ياش ئىكەن، ئوتتۇزدىمۇ يوق.

پۇتكۇل چۇقۇر ئوۋا ئادەملىرى ئارىپ سايىم بەگنى بەك ياخشى بىلەتتى، فىرانسۇزلار ئاداناني ئىشغال قىلىۋالغاندا، سېپس دېگەن جايدا ژاندارما قوماندانى بولغانىدى. فىرانسۇزلار ئاداناني ئىشغال قىلىش بىلەن تەڭ يەرلىكلەر بىلەن كېلىشكەن. كېيىنچە ئۇلاردىن پايدا يوقلۇقىنى، بەربىر كېتىپ قالىدىغانلىقىنى بىلىپ مۇستاپا كامال پاشا تەرەپكە ئۆتكەن ۋە ئۇزاق ئۆتمەستىن پاشانىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ قالغان.

ئۇ بىنگۆللۈك بولۇپ، كەمبەغەل بىر كۇردنىڭ بالىسى ئىدى. ئارانلا ئوقۇيالىغان، ھەربىي مەكتەپنى مىڭ تەسلىكتە پۇتكۇزەلىگەن. ئوقۇش ـ يېزىشقا ئانچە ھەۋەس قىلمايتتى، قورال تۇتۇشنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. ئۇ تاپانچا بىلەن يىراقتىكى كۇمۇش پۇللارنى ئېتىپ چۇشۇرەلەيدىغىنى بىلەن ئەڭ كۆپ ماختىناتتى.

مۇستاپا كامال پاشا ئۇنى كوزاندىن ئاچىقىپ جەنۇبتىكى بىر ۋىلايەتكە، فىرانسۇزلارغا قارشى خەلقلەرنى سەپەرۋەر قىلىشقا ئەۋەتتى. ئۇ شۇ ۋىلايەتكە بېرىشتىن بىرنەچچە ئاي بۇرۇن،

خەلقلەر فرانسۇزلارغا قارشى سەپەرۋەرلىككە كېلىپ سوقۇشقا ئاتلانغان، ھەممىلا يەردە فىرانسۇزلارنى يەر بىلەن يەكسان قىلغانىدى. بۇ ۋىلايەتنىڭ قەھرىمان خەلقى ھېچقانداق يەردىن ياردەم ئالماي تۇرۇپ فىرانسۇزلارنى چۆلگە سۈرۈپ بارغان. ئارىپ سايىم بەگ ئەنە شۇ خەلقلەرگە باشلىق بولۇۋالغان ۋە فىرانسۇزلار پۈتكۈل جەنۇبىي ئۆلكىلەردە يېڭىلىش بىلەن تەڭ، بۇ ۋىلايەتتىمۇ يېڭىلگەن ۋە مەملىكەتنى تاشلاپ قاچقان. ئارىپ سايىم بەگمۇ ئۇرۇشقا قاتناشقان بارلىق ئوفىتسېر قاتارىدا ئىستىقلالىيەت (مۇستەقىللىق) ئوردېنى بىلەن مۇكاپاتلانغان ۋە قەھرىمان دەپ ئېلان قىلىنغان. مۇستاپا كامالنىڭ مەخسۇس ئادەملىرىدىن بىرى بولۇپ قالغان. ئەڭ باشتىلا ژاندارما قوماندانى بولغان يەردە مىللەت ۋەكىلى بولۇپ سايلانغان.

ئارىپ سايىم بەگ مىللەت ۋەكىلى بولۇپ ئەنقەرەگە ئورۇنلىشىش بىلەن بىرىنچى بولۇپ بىر پىكاپ ئالدى. كېيىنچە مال ـ مۈلۈك توپلىدى. جۇمھۇرىيەتنىڭ قۇرۇلۇش دەۋرى ئاخىرلىشىپ، ۋەزىيەت تىنچىغاندىن كېيىن قىلغان تۇنجى ئىشى ئۆزى بەك ياخشى بىلىدىغان چۇقۇر ئوۋاغا كېلىش بولدى. چۇقۇر ئوۋانىڭ ئالتۇن تۇپراقلىرىغا ئۇ تولىمۇ ھەۋەس قىلاتتى. ئازادلىق ئۇرۇشى بولمىغان بولسىدى، بۇ يەرلەرنىڭ بىر پارچىسىغىمۇ ئىگە بولۇشنى خىيالىغا كەلتۈرەلمىگەن بولاتتى. بۇ يەرلەرنىڭ كۆپ قىسمى سۇلتان ئابدۇلھەمىدنىڭ، فېئوداللارنىڭ، مىسىرلىق ئەرەبلەرنىڭ ۋە ئەرمەنلەرنىڭ ئىدى.

ئارىپ سايىم بەگ چۇقۇر ئوۋاغا كەلگەندە پىكاپقا تۇپراق ۋە دېھقانچىلىق مۇتەخەسسىسىدىن بىرنى سېلىۋالغانىدى. مانا شۇ ئۆزى بىلەن بىللە ئاقمازار يېزىسىغا ئەكەلگەن سۇر كىيىملىك، قولى دائىم چاپىنىنىڭ تۇگمىسىدە تۇرىدىغان ئادەم دېھقانچىلىق مۇتەخەسسىسى ئىدى. ئىسمى ئەخمەت بەگ. ئەخمەت بەگ بۇداپېشتتىكى يېزا ئىگىلىك ئۇنىۋېرسىتېتىنى پۇتكۇزۇپ كەلگەن، مەملىكەتتىكى بىرقانچە مۇتەخەسسىستىن بىرى

ئىدى.

ئەنقەرەدىن چىقىش ۋاقتىدا ئارىپ سايىم بەگ شۇنداق دېگەنىدى:

— قېرىندىشىم ئەخمەت بەگ ئاتاقلىق تۇپراق مۇتەخەسسىسى دەپ تونۇشتۇردى. هازىر سىز بىلەن چۇقۇر ئوۋاغا بارىمىز، ئاستىمىزدا ماشىنا، چۇقۇر ئوۋانىڭ هېچ يېرىنى قويماي ئايلىنىپ چىقىمىز. سىز تۇپراقنىڭ سۈپىتىگە قارايسىز ۋە ماڭا چۇقۇر ئوۋادىكى ئەڭ ئۇنۇملۇك تۇپراقنى تېپىپ بېرىسىز. مەن بولسام سىز كۆرسەتكەن شۇ يەرنى ئېلىپ، بۇ يەرگە تۈركىيەنىڭ ئەڭ چوڭ، ئەڭ زامانىۋى دېهقانچىلىق مەيدانىنى قۇرۇپ چىقىمەن.

ئالدى بىلەن يۇرەگىر ئوۋاسىنى، تەرسۇس ئەتراپلىرىنى ئايلىنىپ چىقتى. قاراتاشقا، ئاغبا پاتقاقلىقىغا چۈشتى. ئەخمەت بەگ يەرنىڭ توپىلىرىغا قارايتتى، ئۆسۈملۈكلىرىنى تەتقىق قىلاتتى، دېهقانلار بىلەن سۆزلىشەتتى، ئۆلچەپ، سىزىپ دەپتىرىگە يازاتتى. «شۇنداق، ئەپەندىم، ماڭساق بولىدۇ» دەيتتى، باشقا گەپ قىلمايتتى، پەقەت تۇگمىلىرىنى ئېتەتتى، بېشىنى ئېگەتتى. ۋەزىپىسىنى بەك ياخشى ئورۇنلىغانلىقى، ئورۇنلايدىغانلىقى ئۇنىڭ هەرىكەتلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى. ئاغبادىن يومۇرتالىققا كېلىشتى. يومۇرتالىقتا ئۈچ كۈن تۇردى. ئارىپ سايىم بەگ پىكاپىنى يومۇرتالىقتىن ئاپتى ئوغلى دېهقانچىلىق مەيدانىغا قاراپ ماڭغۇزدى. بۇ يەرگە ئۇنىڭ كونا مائارىپ ۋەكىلى بولغان هازىرقى مىللەت ۋەكىلى دوستى ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. بۇ ئىشقا ئۇ ئىنتايىن هەسەتخورلۇق قىلىپ ساراڭ بولاي دېگەنىدى. ئاپتى ئوغلى دېهقانچىلىق مەيدانىغا ئىگە بولغان مىللەت ۋەكىلى، ئالدىنقى سەپكە بارمىغان، ئۆزلىرىدەك جېنىنى تىكمىگەن، ئەنقەرەدە دەم ئېلىپ ياتقانىدى. قانداقلارچە بۇ دېهقانچىلىق مەيدانىغا ئىگە بولۇۋالدى ئەمدى؟ زادى بۇ يەرلەردە نېمە هەققى بار ئۇنىڭ؟

ئارىپ سايىم بەگ ئاپتى ئوغلى دېهقانچىلىق مەيدانىنىڭ توپىلىرىنى تەكشۈرۈۋاتقان مۇتەخەسسىستىن چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئىسقىرتقاندەك بىر ئاۋازدا سورىدى:

— قانداق؟

— قالتىس! — دېدى ئەخمەت بەگ.

— ماڭا تېپىپ بېرىدىغان يېرىڭىز بۇنىڭدىنمۇ ياخشى بولۇشى كېرەك.

— قولۇم كۆكسۈمدە، بەگ.

— ئەڭ ياخشى يەرلەر مېنىڭ بولىدۇ، بۇ مېنىڭ هەققىم، ئالدىنقى سەپتە قان تۆككەنمەن، جېنىمنى ئالقىنىمغا ئېلىپ قويۇپ سوقۇش قىلغان چېغىمدا، ئۇ خوتۇننىڭ قوينىدا ئۇخلاپ ياتاتتى.

— شۇنداق، بەگ، تاپىمىز، بەگ.

— ئەلۋەتتە تېپىشىڭ كېرەك.

ئۇ سىلىق كۇرد شېۋىسى بىلەن سۆزلەيتتى.

ئاپتى ئوغلىدىن جەيهانغا بېرىشتى. كوزانغا، دوملۇغا چىقىشتى. تۆت كۈن ئوسمانىيە ئەتراپىنى ئايلىنىپ چىقىشتى. قەدىرلىگە بېرىشتى، ئاقچەسازنىڭ قىرغاقلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى. ئەخمەت بەگ ئاقچەسازنىڭ قىرغىقىدا ناهايىتى ياخشى بىر يەرنى تاپتى.

— بەگ، بۇ يەرنىڭ توپىسى ئۆلمەس توپا، تاكى قىيامەتكىچە بىرگە ئەللىك، بىرگە يەتمىش بەشكىچە هوسۇل بېرەلەيدۇ.

— بىرگە ئەللىك، بىرگە يەتمىش بەش بېرىدۇ دېگەن نېمە گەپ؟ — سورىدى ئارىپ سايىم باي.

— توپىغا بىر تال ئۇرۇق تەرسىڭىز، ئەللىك تال ئۇرۇق ئالىسىز، — دەپ جاۋاب بەردى ئەخمەت بەگ.

— ئوتتۇرا هال ياكى يامان توپىلىق يەردىنچۇ؟

— يامان يەر بىرگە بىر، بىرگە ئىككى، بىرگە ئۈچ. ئەڭ كۆپ بولسا بىرگە بەش هوسۇل بېرىدۇ.

— مۇنداق يەرلەر نەلەردە بار؟

— بارلىق ئوتتۇرا ئاناتولىيە يەرلىرى مۇشۇنداق.

— ئىسىت !

— ئوتتۇرا هال توپىلىق يەرلەر بىرگە ئون، بىرگە ئون بەش هوسۇل بېرىدۇ.

— خوپ ... ئۆلمەس توپا دېگەن نېمە؟

— يەر كۆپ تېرىلىۋەرسە ئاستا - ئاستا ئۇنۇمىنى يوقىتىدۇ، كۈچسىزلىنىپ كېتىدۇ. ئەمدى بۇ ئۆلمەس توپا دېگەن يەرنىڭ كۈچى ئاساسەن كېمەيمەيدۇ، مۇنداق توپىلار خورىمايدۇ، ئۆز - ئۆزىنى تولۇقلاپ تۇرىدىغان، ساپ قۇملۇق، توپىلىنىپ قالغان پاتقاقلىق توپىلارنى ئۆلمەس توپا دەپ ئاتايمىز.

— بۇ توپىلار ئۆلمەس توپىلارمۇ؟

— ئۆلمەس.

ئەخمەت بەگ تاپقان ئۆلمەس توپىلىق يەر كونا بىر دېھقانچىلىق ئورنى ئىدى. كونا تۈركمەن بەگلىرىدىن ئاق خوجا ئوغۇللىرىنىڭ يەرلىرى ئىدى. هازىر ئۇلار تارقىلىپ كەتكەن، كۆپ يەرلىرى پارچىلىنىپ كەتكەنىدى. ئەخمەت بەگ تاللىغان يەر بولسا سەلىم بەگكە تەگكەن يەر ئىدى. سەلىم بەگ بۇ يەردە دېھقانچىلىق قىلمايتتى، ياغمۇر ئاغىنىڭ ئات ئوغرىلاش ئەترىتىگە كىرىپ ئات ئوغرىلاش بىلەن كۈن ئۆتكۈزەتتى. ئارىپ سايىم بەگ بۇ ئەهۋاللارنى بىلىپ بەكمۇ خۇشال بولۇپ كەتتى. شەهەرگە بېرىپ يەر - مۈلۈك ئىدارىسىنىڭ باشلىقىنى چاقىرتتى.

باشلىق شۇنداق دېدى:

— سەلىم بەگنىڭ يېرى خەزىنىدە يەر قاتارىغا كىرمەيدۇ، بىراق شۇ ئەتراپتا ئۈچ يۈز دۆنۈملۈك بىر خەزىنە يېرى بار. بۇ ئەرمەنلەردىن قالغان يەر بولۇپ، بۇ يەر خېتىگە سەلىم بەگنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىمۇ كىرىپ كېتىدۇ.

باشلىق ئىشلارنىڭ قانداق ئېلىپ بېرىلىشىنىمۇ ئوچۇق -

ئاشكارا سۆزلەپ چۈشەندۈردى. ئارىپ سايىم بەگنىڭمۇ كاللىسى ئىشلىدى.

— هېچكىم بىلمەستە، ئۇ يەرنى سېتىشقا چىقىرىڭلار !

شۇ كۈنى يەر - مۈلۈك ئىدارىسىنىڭ باشلىقى مەزلۇم بەگ ئۇ يەرنى سېتىشنى ئېلان قىلىدى. يەرنىڭ باهاسى ئوچۇق ئارتتۇرۇش يولى بىلەن سېتىلماقچى بولدى. ئاشكارا باهاسىنى ئارتتۇرىدىغان كۈننىڭ ۋاقتى توشتى، هېچكىم ئوچۇق باهانى ئارتتۇرۇشقا قوشۇلمىدى. ئۈچ يۈز دۆنۈملۈك يەرنىڭ خېتى يىگىرمە ئۈچ لىراغا ئارىپ سايىم بەگنىڭ قولىدا قالدى.

ئارىپ سايىم بەگ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ چېگراسىنى سىزىپ، بۇ چېگرانىڭ ئىچىگە ئات ئوغرىسى سەلىمنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىنى كىرگۈزۈۋاتقان چاغدا، ئاق خوجىلارنىڭ ئەۋلادلىرى تويۇپ قالدى. ئاق خوجىلارنىڭ ئەڭ قېرىسى، بېشىدىن ئەڭ جىق ئىش ئۆتكىنى، ئۇزۇن ئاق بۇرۇتلۇقى ئەزىز ئاغا ئىدى. ئەزىز ئاغا ئەهۋالنى بىلىش بىلەن غەزەپلەندى. يەر قولدىن كېتىۋاتاتتى. يەرگۇ ئۆزىنىڭ ئەمەس ئىدى، بىراق ئارىپ سايىم بەگ ئاق خوجىلارنىڭ يەرلىرىنى مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئالىدىغان بولسا، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار قوللىرىدا ئالىقانچىلىك يەرنىمۇ تۇتۇپ قالالمايتتى. شۇڭلاشقا، ئۇ غەيرەتكە كېلىپ ئىتتىغا مىندى، ئادانادىكى قەدىمىي، چوڭ نوپۇزلۇق فېئوداللارنىڭ يېنىغا باردى. بۇلاردىن بىرى هاكىمىيەت بېشىدىكى يالغۇز پارتىيەنىڭ، يەنى خەلق پارتىيەسىنىڭ باش سېكرېتارى ئىدى. بۇ ئىككى ئىسىل ئائىلە ئەۋلادلىرى ئۇزاق يىللاردىن بېرى دوست ئىدى. ئۇزاق يىللاردىن بېرى مەنپەئەتلىرىمۇ بىر - بىرىگە باغلىق ئىدى.

باش سېكرېتار ئەهۋالنى ئىگىلىگەندىن كېيىن توپتوغرا مۇستاپا كامال پاشانىڭ قېشىغا باردى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ هەرىكەتلىرىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بەردى. پاشا بۇ ئىشقا نېمە دېدى، نېمىلەرنى سۆزلىدى، ئۇنى هېچكىم بىلمەيتتى. پەقەت

ئارىپ سايىم بەگ سەلىم بەگنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىن قولىنى تارتتى. ئىككىنچىلەپ ئۇ يەرنىڭ كوچىسىغىمۇ قەدەم باسمىدى. يىگىرمە ئۈچ لىراغا ئالغان ئۈچ يۈز دۈنۈملۈك يەرنىمۇ ئۇنتۇپ كەتتى.

ئارىپ سايىم بەگ بېشىغا كەلگەن بۇ دەھشەتلىك ۋەقەدىن كېيىن ئەخمەت بەگ بىلەن بىرلىكتە تۆرتيولغا باردى. ئۇ يەردە بىر ھەپتە تۇردى. بۇ يەردە چوڭ ئاپېلسىن باغلىرى بار ئىدى. ئارىپ سايىم بەگ تۆرتيولدا تۇرغان چاغلىرىدا ئۇ يەردىكى بايلار، مۆتىۋەر زاتلار، ئاقساقاللار بىلەن سۆزلەشتى. ئۇ يەردىمۇ خەزىنىگە قالغان ئەرمەنلەرنىڭ مال - مۇلۇكلىرى ۋە ئاپېلسىن باغلىرى بار ئىدى، ئارىپ سايىم بەگ بۇ مۇلۇكلەردىن ۋە باغلاردىن ئەڭ ياخشىسىنى پاشاغا سوۋغا قىلدۇردى.

— بۇ نېمىدېگەن گەپ - ھە؟ بۇ يۇرتنى قۇتقۇزغۇچى ئادەمنىڭ بۇ يەردە بىرەر باغچىسى يوق دېگەن نېمىدېگەن گەپ، شۇنداقمۇ ئىش بولامدۇ؟ — دەيتتى غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۇدەك، ئىزادىن يەرگە كىرىپ كەتكۇدەك بولغان ئارىپ سايىم بەگ.

ئەسلىدىمۇ بايلار، مۆتىۋەر زاتلار، ئاقساقاللار مۇستاپا كامال پاشاغا مۇنداق سوۋغىلارنى بېرىشكە جان دەيتتى، ئەمما باشلىقنىڭ نېمە دېيىشىنى بىلەلمەيتتى، قورقاتتى. پادىشاھلارغا يەر، باغچە، داچىلارنى سوۋغا قىلىش ئوسمان ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا فېئودالارنىڭ ئەنئەنىسىگە ئايلىنىپ قالغانىدى.

ئۇلار ئارىپ سايىم بەگنىڭ تەكلىپىگە چەكسىز خۇشال بولۇشتى.

ئارىپ سايىم بەگ شۇ ئىشىدىن كېيىن يەر بۇلاڭچىلىقى ئۈچۈن بىر باھانە تاپقانىدى. چۇقۇر ئۇۋادا قىلىۋاتقان نەيرەڭلىرىنى پاشا بىلىپ قېلىپ خاپا بولىدىغان بولسا:

— پاشام، خەلقلەر كۆرسەتكەن خىزمەتلىرىمنى تەقدىرلەش

ئۈچۈن ماڭا، خۇددى سىزگە بەرگەن سوۋغىلارغا ئوخشاش كىچىككىنە يەرنى سوۋغا قىلغانىدى، فېئودالار مېنى كۆرەلمەستىن سىزگە شىكايەت قىلىشىپتۇ. خەلقلەرنىڭ بۇ ياخشى كۆڭلىنى قانداقمۇ قوبۇل قىلماسلىق مۇمكىن! — دېمەكچى بولدى.

ئەخمەت بەگنىڭ چۇقۇر ئۇۋادا ئەڭ ياخشى كۆرگەن ئىككىنچى يېرى ئاقمازار يېزىسىنىڭ يېنىدىكى كىچىك بىر دېھقانچىلىق مەيدانى ئىدى، ئەرمەنلەر قاچقان چاغدا بۇ كىچىككىنە مەيدانىنىڭ ئەرمەن ئىگىسى بۇ يەرنى ئۆزىنىڭ تۈركمەن دوستىغا ساتقان، تۈركمەن بىلەن ئەرمەن جان دوستلاردىن ئىدى.

ئەرمەن شۇنداق دېگەنىدى:

— دوستۇم، مۇبادا قايتىپ كېلىدىغان بولسام يېرىمنى ئۆزۈمگە قايتۇرۇپ بېرىسەن، قايتىپ كېلەلمىسەم، بۇ يەر سېنىڭ بولسۇن، ئاناڭنىڭ سۈتىدەك يەپ - ئىچ، ساڭا ھالال بولسۇن!

ئارىپ سايىم بەگ ئەخمەت بەگدىن يېنىش - يېنىشلاپ سورايتتى:

— بۇ، ئۇنۇملۇك يەرمۇ؟ سەلىمنىڭ يېرىدىن ياخشىمۇ؟

ئەخمەت بەگ قەتئىي ئىشەنچ بىلەن:

— شۇنداق، سەلىمنىڭ يېرىدىنمۇ ياخشى. مۇنداق ياخشى يەر پەقەت دۇنيادىكى بىرنەچچە مەملىكەتتىلا بار. نىل دەرياسىنىڭ بويلىرىدىمۇ مۇنداق يەر تېپىلىدۇ، — دەيتتى.

ئارىپ سايىم بەگ شۇ كۈنىلا شەھەرگە بېرىپ تەكشۈرۈپ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ماجىراسىنى بىلىۋالدى. بىچارە تۈركمەننى چاقىرتىپ ئالدىغا ئون لىرا پۇل قويدى.

— ھېلىقى ئەرمەننىڭ يېرىنى ماڭا ئۆتۈنۈپ بەر، — دېدى.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا ئىككى ژاندارما بىلەن ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇلۇپ ھاپىلا - شاپىلا ئەكەلدۇرۇلگەن بىچارە تۈركمەننىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. يولدا كېلىۋېتىپ ئۆلتۈرۈلۈشىنى، تۈرمىگە تاشلىنىشىنى، ھېچ

بولمىسا سۇرگۈن قىلىنىدىغانلىقىنى ئويلايتتى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ داڭقىنى ئاناتولىيەدە ئاڭلىمىغان ئادەم قالمىغاندى ... ئۇنىڭ ئالدىغا بارغان ئادەم ئامان قالمايتتى.

تۈركمەن دارغا ئېسىلىشنىڭ، تاياق يېيىشنىڭ ئورنىغا ئالدىغا قويۇلغان ئون لىرالىق پۇلنى كۆرۈپ كۆزلىرىگە ئىشەنمىدى. بىردەم ئون لىراغا، بىردەم قويۇق قارا قاشلىق ئارىپ سايىم بەگنىڭ سۇرلۇك يۈزىگە قارايتتى. بۇنىڭ تېگىدىن بىر بالا - قازا چىقمىسۇن دەپ پەرىشان كۆزلىرىنى ئارىپ سايىم بەگكە، ئارىپ سايىم بەگدىن ئون لىراغا يۈگۈرتۈپ تۇراتتى.

— ئال، ئاله مەھمۇت، بۇ سېنىڭ ھەققىڭ، — دېدى ئارىپ سايىم بەگمۇ مۇلايىملىق بىلەن.

مەھمۇت بەگنىڭ ئۆز ئىسمىنى ئاتىغانلىقىغا خۇشال بولۇپ، يۈرىكى سەل توختىدى.

— ئال دەيمەن، مەھمۇت، ئاله ! ئال قېرىنداشىم، بۇ سېنىڭ ھەققىڭ، بۇ يەر خېتىنى قاچاندىن بېرى قوينۇڭدا ساقلاپ يۈرىسەن؟

— ئون يىلدىن بېرى، — دېدى مەھمۇت.

ئارىپ سايىم بەگ ئاستاغىنا ئون لىرانى ئىككى بارمىقى بىلەن يىرگەنگەندەك، چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ يەردىن ئالدى، مەھمۇتقا ئۇزارتتى.

— ئال، بۇ يەر خېتىنى ئون يىلدىن بېرى يانچۇقۇڭدا ساقلاپ يۈرۈپسەن، بىر يىل ئۈچۈن بىر لىرا.

مەھمۇت پۇلنى ئالدى، قوينىغا سالدى، شۇ زامان دۈم يېتىپ بەگنىڭ پۇتلىرىغا باش قويدى. يېنىدىكىلەر ئۇنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى، بەگ يانچۇقىدىن يەنە بەش لىرا پۇلنى ئاستا سۇغۇرۇپ چىقاردى، مەھمۇتقا بەردى. مەھمۇتنىڭ ئەھۋالى ئۇنى بەكمۇ تەسىرلەندۈرگەنىدى.

— مەھمۇت، سەن ئەسكەر بولۇپ باققانمۇ؟

مەھمۇت شۇ ئان دىققەتتە تۇرۇپ، ئارىپ سايىم بەگنىڭ

ئالدىغا كەلدى. ئىلىپتەك، يەرگە قېقىپ قويغاندەك تىك تۇراتتى، قىمىر قىلمايتتى. كۆزلىرىمۇ چىمىر قىلماستىن بىر نۇقتىغا تىكىلىپ تۇراتتى.

— ئەسكەر بولغانىدىم، قوماندانىم.

— قەيەرلەردە؟

مەھمۇت دەم ئالماستىن بىر نەپەستە ساناشقا باشلىدى:

— گالىچيادا، چاناققەلئەدە، تەلئەمارادا، يۇناندا.

— يارىدار بولغانمۇ؟

— بولغان، قوماندانىم.

— نەرىڭدىن؟

— بوينۇمدىن، كاسسامدىن، قولۇمدىن، پۇتۇمدىن.

— غازى ئىكەنسەن — ھە، — مېدال ئالدىڭمۇ؟

— ئالمىدىم، قوماندانىم.

— مەھمۇت !

— خوش، قوماندانىم.

— يېقىندا دېھقانچىلىق مەيدانىنى ئەسلىگە كەلتۈرىمەن، سېنى ياقتۇرۇپ قالدىم، مەيدانغا كېلىپ ئىشلەمسەن؟

يەر خېتى باشقۇرغۇچى ئادەم قولىدا دەپتەر تۇتۇپ تۇراتتى. يەر خېتىنى ئېلىپ بېرىش ئىشلىرى شۇ يەردىلا باشلىنىپ تۈگىدى، مەھمۇت بارمىقىنى باستى، بەگ چىرايلىق ئىمزاسىنى ھۆنەر چىقىرىپ خىلمۇخىل شەكىلدە قويدى. مەھمۇت بىلەن قول ئېلىشتى. مەھمۇت بەگنىڭ ئالدىدىن تەلۋىلەرچە خۇشال چىقتى. يېزىسىغا كېتىۋېتىپ، خۇشاللىقىدىن ئۇسسۇلغا چۈشكەندەك پىرقىرايتتى.

مانا شۇنداق قىلىپ تۈركمەن مەھمۇتنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ يەر خېتى ئارىپ سايىم بەگنىڭ قولىغا ئۆتۈش بىلەن ئاقمازار دېھقانلىرىنىڭ ماجىرالىرى باشلىنىپ كەتتى. ياش ئىدرىس بەگنىڭ بېشىغا كۆرۈلۈپ باقمىغان بالا - قازالار شۇ كۈندىن كېيىن كېلىشكە باشلىدى.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ خالاپ سېتىۋالغان دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ يەر خېتى پەقەت ئىككى ـ ئۈچ مىڭ دۈنۈملۈك يەرنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى. ئارىپ سايىم بەگكە ئوخشاش جەڭلەردە قان تۆككەن، پاشاغا ئەڭ يېقىن دوست بولغان، مىللىي قەھرىمان نامىغا ئېرىشكەن بىر ئىنسانغا بۇنچىلىك يەر يېتەمدۇ؟ ھەقىقەتەن ئەيىب ئىدى. ئۇ ئالغان بىر ئۇلۇش تىلەمچىگە بېرىلگەن پايدەك ئىدى. بۇ بىر مىللىي قەھرىمان ئۈچۈن نومۇس ئىدى. ئاقمازار دېھقانلىرىنىڭمۇ يەرلىرى كۆپ ئىدى. ئۇلار بۇرۇن يەر تېرىشنى بىلمەيتتى، ئۇلار بېرىپ ئات باقسۇن، ياغمۇر ئاغىنىڭ ئەترىتىگە كىرىپ ئات ئوغرىلاشسۇن.

ئارىپ سايىم بەگ كۈلەتتى.

— ئۇلار يەرنى يەر تېرىشنى بىلىدىغانلارغا بەرسۇن، يەرنى سۆيىدىغانلارغا تاشلاپ بېرىپ، ئۆزلىرى خالىغان ئىشلىرىنى قىلىشسۇن، ئاتا ـ بوۋىلىرىنىڭ كەسپىنى قىلىشسۇن.

ئاقمازارلىقلاردىن يەرنى تارتىۋېلىش دەسلەپتە ئوڭاي بولدى، چۈنكى ياش مىللىي ئۇرۇش قەھرىمانىمىزنىڭ بۇ تۇرمۇشقا ماسلىشىشى ئۈچۈن ئەقلى يېتەتتى. ئاقمازاردىكى چېركەسلەرنى ئۇزاققىچە جىددىي تەكشۈرۈپ چىقتى. خاھىشلىرىنى ئۆگەندى. قىرىلار، ئىككىنچى، ئۈچىنچى ئەۋلادلارمۇ كاپكازنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەتلىرىنى ياخشى كۆرەتتى. ئۇلار كاپكازدىن قېچىپ كېلىشكەن بولسىمۇ، كاپكاز ئۇلار ئۈچۈن چۈشىدىكى بىر دۇنيا ۋە جەننەت ئىدى. ھەربىر سۆزىنى كاپكازدىن — ۋەتىنىدىن باشلايتتى. ئات ئۇلارنىڭ قولىدا كاپكازدىن قالغان مۇقەددەس بىر ئامانەت ئىدى. ئاتنى كاپكازدىكى چاغلىرىدىكىدىنمۇ بەكرەك ياخشى كۆرۈشەتتى. باي بۇنى بىلىۋالغاندىن كېيىن ياغمۇر ئاغىنى چاقىردى. ئۇنى ئۆيىدە بىر كېچە قوندۇردى، ئۆتمۈشتىكى كۈنلىرى ئۈستىدە كۆپ سۆزلەشتى. ئارىپ سايىم بەگ شەھەردە ژاندارما باشلىقى بولۇپ تۇرغان چاغلىرىدىن تارتىپ ياغمۇر ئاغىنى تونۇيتتى. ئۇنى ئەترىتى بىلەن بىللە بەش قېتىم

تۇتۇۋېلىپ، بەش قېتىمدىلا قويۇۋەتكەنىدى.

ئۆزىنىڭ دېيىشىچە: پەقەت ياغمۇر ئاغىنى ياخشى كۆرگەنلىكى ئۈچۈنلا قويۇپ بەرگەنمىش، لېكىن بۇ يالغان، ياغمۇر ئاغا بىلەن بەزى ئىشلاردا ئورتاق تەرەپلىرىمۇ بار ئىدى. بۇ ئورتاقلىقنى ھازىر دەپ يۈرۈش ياغمۇر ئاغىغىمۇ، ئارىپ سايىم بەگكىمۇ پايدىسىز ئىدى ... مۇرەككەپ ئىشلار ئىدى. ئېغىزلىرىغىمۇ ئالمايتتى، بىر ـ بىرىدىن ئىمزا تارتىشاتتى.

بىر قېتىم ياغمۇر ئاغا ئاغزى بوشلۇق قىلىپ:

— بەگ، بىز فىرانسۇرلار بىلەن ... — دەپ قويىدى. باي شۇ زامان ئۇنىڭ سۆزىنى كېسىۋەتتى.

— نېمە فىرانسۇزلار؟! — دەپ ۋارقىرىدى.

ياغمۇر ئاغا ھەممىنى چۈشەندى. ئارىپ سايىم بەگ مىللىي قەھرىمان، ئۆزئارا بولسىمۇ فىرانسۇزلار بىلەن بىرلىشىپ ئىش قىلغانلىقىنى سۆزلەشنى خالىمايتتى. ئىككىنچى قېتىم زادىلا سۆزلەشمىدى. لېكىن، پۈتۈن چۇقۇر ئوۋا خەلقى بۇ ھەمكارلىشىشنى بىلەتتى.

— ھەي ياغمۇر باي، ئەترىتىڭ تەرەققىي قىلدىمۇ؟ كۈنىگە قانچە ئات ئوغرىلايسەن؟ — دەپ ناھايىتى جىددىي سورايتتى ئارىپ سايىم بەگ.

ياغمۇر ئاغا خۇددى شۇنىڭدەكلا جىددىي تەرزدە جاۋاب بېرەتتى:

— سايىڭىزدا ئەترەت قالتىس چوڭىيىپ كەتتى، بەگ، — دەيتتى، — ھەممە جەمئىيىتىمىزنىڭ سايىسىدا. ھازىرچە ئەترەتنىڭ كۆپ تەجرىبىلىك ئوغرىلاردىن تەركىب تاپقان ئۈچ يۈز ئوتتۇز ئالتە قىممەتلىك ئەزاسى بار. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇلارنىڭ ياردەمچىلىرىمۇ بار. ياردەمچىلىرىنىڭمۇ ياردەمچىلىرى بار. بىر مىڭ بەش يۈز كىشىلىك بىر جەمئىيەتنىڭ باشلىقى بىز، بەگ.

— بىر ئارمىيە.

— شۇنداق، بەگ، بىر ئارمىيە. كاپكازدا، ئىراندا كارامەت چىرايلىق ئاتلار بار، ئۇ ئاتلارنى ئېلىپ قارا دېڭىز بويلىرىغا ئاپىرىپ ساتىمىز. كاپكازدا، ئىراندا ئات ئوغرىلاش تەسرەك، ئىراق ئۇ يەرلەرگە ئەڭ ئۇستا ئوغرىلارنى، بولۇپمۇ چېركەسلەرنى ئەۋەتىمەن. قارا دېڭىزدىن ئوغرىلاپ كەلگەن ئاتلارنى بولسا شەرققە — تۆتىنچى ئارمىيەگە ئەۋەتىمەن. ھاۋا كىلىماتىنىڭ ئارتۇقچە ئۆزگىرىشى ئاتلارنى ساق قويمايدۇ. بىر يىلى كاپكازدىن چۇقۇر ئوۋاغا ئۈچ يۈز ئات كەلتۈردۈم. چىۋىن - پاشىلارنىڭ، بەزگەك كېسىلىنىڭ دەردىدىن ياشىيالمىدى، ئۆلۈپ كەتتى. سۈرىيە، ئىراق، ئۇرفادىن ئەكېلىنگەن ئاتلارنى غەربىي ئاناتولىيەگە، ئىزمىرغا، ئايدىنغا، دەنىزلىگە، مانساغا ئەۋەتىمەن. ئۇرۇش ئۇ يەرلەردىكى ئاتلارنىڭ نەسىللىرىنى تۈگىتىۋەتكەن. غەربىي ئاناتولىيەدە ئات بەك قىممەت ۋە يۇقىرىدا دەپ ئۆتكەن يەرلەردىن كەلگەن ئاتلار غەربىي ئاناتولىيەنىڭ ئىقلىمىغا كۆنۈپ كېتىدۇ. غەربىي ئاناتولىيەدىن ئوغرىلىتىپ كەلگەن ئاتلارنى ئوتتۇرا ئاناتولىيەگە ئۆتكۈزۈۋېتىمەن. ئاتچىلىقنى تەرەققىي قىلدۇرۇش تەشكىلاتىمىزنى ئىرانغا، ئافغانىستانغا، ھىندىستانغا قەدەر كېڭەيتەلەيدىغانلىقىمغا ئىشىنىمەن. ئەنە شۇنداق بىر پىلان ئۈستىدە ئىشلىمەكتىمەن.

— ياغمۇر ئاغا، مۇنداق غەيرىتىڭىزنى چوقۇم پاشاغا سۆزلەپ بېرىمەن. سىزنى مىللەت ۋەكىلى قىلىپ تەقدىرلىشى مۇمكىن دەپ ھېسابلايمەن. تۈرك مىللىتىگە كۆرسەتكەن خىزمىتىڭىز ناھايىتى چوڭ.

مۇشۇنداق جىددىي چىرايلار بىلەن بەكمۇ جىددىي سۆزلىشىۋېتىپ بىردىنلا قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى.

راسا كۈلۈپ ئات ئوغرىلىرى ئەترىتىنى مازاق قىلغاندىن كېيىن نۆۋەت جىددىي ئىشلارغا كېلەتتى ...

ياغمۇر ئاغا ئات ئوغرىلىقىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. شۇنىڭ

سايىسىدا ھەر يىلى يۈزلەپ، ھەتتا مىڭلاپ ئات بۇ رايوندىن ئۇ رايونغا، بۇ مەملىكەتتىن ئۇ مەملىكەتكە توشۇلاتتى. ياغمۇر ئاغا ئوتتۇرا شەرقتە ئاتنىڭ نەسلىنى ئۆزگەرتىش ئۈچۈن قولىدىن كەلگەننى قىلاتتى. يېقىنقى ۋاقىتلاردا ئۇزۇن يايلاقلاردىكى چېركەسلەرنىڭ ھەممىسى، چۇقۇر ئوۋالىقلارنىڭ كۆپ قىسمى ياغمۇر ئاغىنىڭ ئەترىتىگە كىرىدىغان بولسا زادىلا ھەيران قالماسلىق كېرەك.

ياغمۇر ئاغىنىڭ كونا، چوڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدا پېشقەدەم، داڭلىق، چوڭ ئات ئوغرىلىرى يېڭى، ياش ئات ئوغرىلىرىغا ئات ئوغرىلاش ھەققىدە ساۋاقلار بېرەتتى، كۆزلىرى چۈشكەن ئوغرىلارنى ياغمۇر ئاغىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ « ئال بۇنى، خالىغانچە ئىشلەت، باي » دەيتتى. سەكسەن ياشقا كىرگەن، كۈچلۈك، باتۇر ئات ئوغرىسى ئۆزەيىر دېھقانچىلىق مەيدانىدا قابىلىيەتلىك ئوغرىلارغا چېتىقنى ئېچىش، چېقىش، چېتىقلىق ئاتلارنى ئوغرىلاش تەلىمىنى مەشىق قىلدۇراتتى.

ياغمۇر ئاغىنىڭ بۇ ئىشلىرىنى چۇقۇر ئوۋادا، تۈركىيەدە بىلمەيدىغانلار يوق ئىدى. بۇ ئىنتايىن چوڭ، بەكمۇ كۈچلۈك تەشكىلاتنىڭ يوشۇرۇن ئىشلىرى يوق ئىدى. ئىشنى ئۇچۇق - ئاشكارا، ھەممە ئادەمنىڭ كۆز ئالدىدا قىلاتتى.

ئۆتكەن يىلى ئىراقلىق ئەرەب شەيخنىڭ ئىنتايىن ئېسىل بىر ئېتى ئوغرىلاندى. شەيخ ئېتىغا تەلۋىلەرچە ئامراق ئىدى، يولغا چىقىپ توپتوغرا ياغمۇر ئاغىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىغا كېلىپ توختىدى. قار - يامغۇر يىغلاپ تۇرۇپ دەردىنى ئېيتتى: « ياغمۇر ئاغا، ئېتىم تېپىلمىسا بۇ دۇنيا ماڭا ھارام » دېدى - دە، بىر قاچا ئالتۇننى چىقاردى، « ھەممىسىنى ئال، ئېتىمنى تېپىپ بەر» دېدى. ياغمۇر ئاغا مەرد ئادەم ئىدى، شەيخنىڭ پۇلىنى ئالمىدى، ئۇنىڭغا تولىمۇ ئېچىنغانىدى. قولىدىن يېتىلەپ ئات قوروسىغا ئېلىپ باردى. شەيخ يىراقتىن ئاتلارغا كۆز يۈگۈرتۈپ چىقىپ: « بۇ ئاتلارنىڭ ئىچىدە مېنىڭ ئېتىم يوق »

دېدى.

ياغمۇر ئاغا ئۇنىڭغا ئاتاقلىق ئوغرىلاردىن بىرىنى قوشۇپ: «شەيخنىڭ ئېتىنى تاپماستىن كېلىشكە بولمايدۇ» دېدى.

ئالتە ئايدىن كېيىن شەيخنىڭ ئېتىنى مار - مارا تاغلىرىدىكى بىر كۆچمەنچى بەگنىڭ قولىدىن تېپىۋالدى، ياغمۇر ئاغىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزدى. كۆچمەنلەر يىگىت ئاتنىڭ پۇلىنىمۇ ئالماستىن ئاتنى شەيخقە بەردى.

— ياغمۇر ئاغا، — دېدى ئارىپ سايىم بەگ، — ماڭا ئىككى ئاي ئىچىدە چۇقۇر ئوۋانىڭ ئىقلىمىغا چىدايدىغان ئاتتىن ئاز دېگەندە يۈزنى تاپىسەن.

— قولۇم كۆكسۈمدە، ھەممىسى بىر خىل رەڭلىك بولسۇنمۇ؟

— ھەر خىل رەڭدىكىسىنى خالايمەن، ئون دانە تورۇق، ئون دانە بوز، بەش دانە جەدە، قۇلا، چىپار ...

ئىككى ئاي ئىچىدە ئارىپ سايىم بەگنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىغا يۈزدىن ئارتۇق ئات كەلدى.

ئارىپ سايىم بەگ ئالدى بىلەن چېركەس ياقۇپنى چاقىردى. ياقۇپ قېرىپ كەتكەن، تېخىچە ئاتتىن چۈشمەيدىغان، ماغدۇرى قالمىغان، پار - پۇر ئۆتۈك كىيىپ يۈرىدىغان قىزىل ساقاللىق چېركەس ئىدى. ئەسلىدە ئىدرىس بەگنىڭ دادىسى بەگ بولماستىن، ئۆزىنىڭ دادىسىنىڭ بەگ ئىكەنلىكىنى، ئىدرىس بەگنىڭ دادىسىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ مالىيى ئىكەنلىكىنى بارغانلا يېرىدە سۆزلەپ يۈرەتتى.

— ياقۇپ بەگ، — دېدى ئارىپ سايىم بەگ، — قانچە دۆنۈم يېرىڭ بار؟

— بىر يۈز يىگىرمە دۆنۈم.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭ قولىدىن تۇتتى، ئاتلار بىلەن لىق تولغان قورۇغا ئېلىپ باردى.

— ئېتىزلىرىڭنىڭ يەر خېتىنى ماڭا بېرىسەن، بۇ يەردىن

خالىغان ئېتىڭنى ئالىسەن.

ياقۇپنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى.

— راست دەۋاتامسەن، بەگ؟ لېكىن بۇ ئاتلار بەك ئېسىل ئاتلار - دە.

— تاللىۋال، ئېسىل ئاتلار بولسا تېخى ياخشى ئەمەسمۇ؟

چېركەس ياقۇپ بىر ھەپتە ئات قورۇسىدىكى ئاتلارنىڭ ئىچىدە يۈرۈپ، ئۆزىگە ئىككى ئاتنى تاللىۋالدى، ھەقىقەتەنمۇ بەك ئېسىل، ئۈچ ياشلىق بوز ئاتنى تاللىغانىدى. بىر ھەپتە ئاۋارە بولۇشقا ئەرزىيتتى. يېرىگە باردى، ھەممە ئىشنى سۆزلىدى. بىرنەچچە كىشى شۇ ھامان ئاتلىرىغا مىنىپ ئارىپ سايىم بەگنىڭ يېنىغا چېپىشتى. «بىزنىڭمۇ يېرىمىز بار، بەگ» دېيىشتى. بەگ يەرلىرىنىڭ مىقدارىنى سورىدى. ھەربىرىگە يەرلىرىنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە قاراپ بىر، ئىككى، ئۈچ، بەش، يەتتە ئات بەردى.

بىرنەچچە ئاي ئىچىدە ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئات قورۇسىدا نەسىللىك ئاتتىن ئازراق قالدى، ئاقمازار يېزىسىدا بولسا ئاتلىقلار كۆپەيدى.

مۇشۇ يول بىلەن دەسلەپكى چاغلاردا ئاقمازارلىقلاردىن يەر ئېلىش بەك ئاسانغا چۈشتى. كېيىنچە ئىشلار بارغانسېرى چىگىشلىشىپ كەتتى. ئارىپ سايىم بەگ چىچىنلەرنى قورقۇتۇش يولىنى تاللىدى. بۇ يول بىلەنمۇ ئازراق غەلىبە قازىنىپ، ئازراق يەرنى قولغا كىرگۈزدى. باشتا ئىدرىس بەگ بىلەن دېھقانلارنىڭ بىر قىسمى قاتتىق تۇرۇشتى، ئارىپ سايىم بەگكە يەرلىرىدىن بىر غېرىچمۇ بەرمەسلىككە قەسەم قىلىشتى. يېزىلىرىنى تاشلاپ نەگە، قايسى تەرەپكە كېتەتتى؟ ئىدرىس بەگنىڭ مېڭىسىگە ھېچ نەرسە كىرمەيتتى.

— نەنى خالىساڭلار، شۇ يەرگە سىلەرنى يەرلەشتۈرۈپ قويىمەن، — دەيتتى ئارىپ سايىم بەگ.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ قارا، «فورد» ماركىلىق، چىراغلىرى

چوڭ پىكاپى تىزغىنچە كېلىدىغان توپىلارغا پېتىپ، ئىدرىس بەگنىڭ ئۆيىگە ناھايىتى كۆپ كېلىپ كەتتى، جىق جېدەللەشتى. ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگكە ناھايىتى ئورۇنلۇق، ياخشى تەكلىپلەرنى بەردى. ھەتتا: « پاشاغا دەپ سېنى مىللەت ۋەكىللىكىگە سايلىتىمەن » دېدى. ئىدرىس بەگ يەنىلا ئۇنىڭغا بىر غېرىچ يەرنىمۇ بەرمىدى. ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭغا تەھدىت سالدى، ئىدرىس بەگ بۇ تەھدىتلەرگە قارشى:

— بوينىمىز قىلدا باغلاقلىق، بېگىم، — دەپلا تۇراتتى. ھېچ نەرسە دېمەيتتى، — قانداق قىلىمىز بېگىم، بوينىمىز قىلدا باغلاقلىق.

23

ئادىمىنىڭ يۈرىكىنى قاتتىق قورقۇش ئازابى مۇجۇۋالغانىدى. تۈنۈگۈن ئاخشامدىن بېرى ئاقچەسازنىڭ بويىغا ياياق باراتتى، پاتقاقلىقنىڭ سۇلىرىغا پۇتىنى تىقاتتى. كېيىن ئارقىغا يېنىپ ئۆزى تۈۋىدە تۇرغان ھېلىقى چىنار تۈۋىگە كېلەتتى. بۇ يەردە چىۋىن - پاشىلار بەكمۇ جىق ئىدى، ئىسقىرتقاندەك ۋىڭىلدايتتى، ئادىمىنىڭ يۈزىگە، بوينىغا، قوللىرىغا، پۇتلىرىغا قوناتتى، ئۇلارنىڭ نەشتەرلىرى ئادىمىنىڭ ئۇستىدىكى كۆڭلەك، ئىشتانلىرىدىنمۇ ئۆتۈپ كېتەتتى. ئادىم خىيالغا چۆمەتتى. ئەجەبا، ئۇ ئاتقان ئات ئۆزىنىڭ بوز ئېتىمىدۇ ياكى تورۇق ئاتمىدۇ؟ ئۆز ئىچىدە: « قوڭۇر ئاتنى ئاتقاندەك قىلىمەن » دەپ تەكرارلايتتى ... يەرگە قاپقارا دەرەختەك ئۆرۈلۈپ چۈشتى، قاپقارا ئىدى. بوز ئات بولسا ئاپتاپتا پارقىرايتتى، ئاق بۇلۇتتەك ياتاتتى ... بۇلارنى ئويلاپ خۇشال بولاتتى. « ئەتە باينىڭ ئالدىغا بارىمەن، تورۇق ئاتنىڭ كاللىسىنى ھويلىغا ئاتىمەن، دۈشمىنىڭنىڭ ئۆمرى مۇشۇنچىلىك بولسۇن بايىم، خالىساڭ يوباز ئوغلىنىڭ، ئوسمان چوڭنىڭ، مەمەت ئاۋاقنىڭمۇ

كاللىسىنى ئەكېلىمەن، خالىساڭ كامال پاشانىمۇ ...» دەيتتى ۋە ئۆزىچە كۈلەتتى. قاراڭغۇدا ئات بار تەرەپكە ئۇزاققىچە قاراپ تۇراتتى. ئاتنىڭ قاپقارا بولۇپ ياتقانلىقىنى كۆرگەندەك بولاتتى. مانا قارا، — دەيتتى ئۆز - ئۆزىگە، — ئۇ يەردە قاپقارا سوزۇلۇپ ياتىدۇ. تورۇق ئاتنى ئەپلەپ چەنلىدۇق. ھازىرغىچە بىرەر پاي ئوقىمىز زايە كەتكەنمۇ؟ ... ئۇ نەرگىسلەرنىڭ ئارىسىغا كىرەتتى، گۇللەرنى دەسسەيتتى، بۇلاقتىن سۇ ئىچەتتى، يەنىلا: «بۇ ئىشنىمۇ تۈگەتتۇق، بۇ ئىشتىمۇ يۈزىمىزنى يورۇق قىلدۇق» دەيتتى. سازلىقتىن چىنارنىڭ تۈۋىگىچە كېلەتتى. بىراق، ئۇنىڭدىن نېرى بىر قەدەم ئاتلىمايتتى ... باراي، كۆرۈپ باقاي، دەيتتى، ئاتنىڭ تاپىغا قاراپ بىر قەدەم تاشلايتتى، كۆڭلىگە بىر ئەندىشە چۈشەتتى - دە، يەنە بىر پۇتىنى كۆتۈرەلمەيتتى، ئارقىسىغا ياناتتى. بىردىنلا كاللىسىغا باشقا ئوي كېلەتتى: « ئاتقىنىم بوز ئات بولسىچۇ، باي ئۆلگۈچە يۈزىمىزگە قارىمايدۇ. قارىمايدۇ، قارىمايدۇ » دەپ ئىچىدە ئىڭرايتتى ... بىچارىنىڭ ئەڭ ئېسىل ئېتىنى ئېتىۋەتتىم ... ئات قورۇسىدىكى ئەڭ ياخشى ئېتىنى تاللىغانىدۇق، ئاخىر بەش پاي ئوقتا ... بېرىپ ئاتنىڭ تاپىنى كۆرۈش ۋە قورقۇنچ ئازابىدىن قۇتۇلۇش كېرەك ...

تۇمانلىق، دىمىق، نەملىك كېچە ئىدى. ھاشاراتلار، كۆيگەن قوللىرى، كىيىملىرى، شەپكىسى، ئاياغلىرى نەم ھاۋادا مىلىچ - مىلىچ نەملىشىپ كەتكەنىدى. تىنماستىن تەرلەيتتى. شامال يوق، كىچىككىنە شەپىمۇ ئاڭلانمايتتى، تۇنجۇقۇپ قالغۇدەك ئىسسىق. ئادىم ياقىسىنى، مەيدىسىنى ئاچتى، ئىچى سىقىلىپ يېرىلىپ كېتەي دەيتتى. بىر يەردە تۇرالمايتتى. بىردەم ئۇخلىماقچى بولدى، بىراق كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمىدى، بۇرۇنلاردا ئۇ بېشىنى ياستۇققا قويۇش بىلەنلا ئۇخلاپ كېتەتتى. بىرھازاغىچە ئۇيان - بۇيان ئۆرۈلۈپ ياتتى، كېيىن تۇرۇپ كەتتى، ئاناۋارزا قەلئەسىگە قاراپ ماڭدى. قارلىغاچلار كېچىدىمۇ ئالدىدىن پىر - پىر قىلىپ ئۇچۇپ كېتەتتى. ئاتنىڭ تاپىدىن يىراقلاشقانسېرى

كۆڭلى ئارام تېپىپ، يۈرىكىگە ئانچە - مۇنچە خۇشاللىق تۇيغۇسى ئورنىشاتتى. تاڭ ئاتقۇچە مۈشۈنداق ماڭدى. كۈن چىقىۋاتقاندا توختىدى، ئارقىغا ياندى. تۈنۈگۈن ئاخشام ئاتنى ئاتقان يەرگە قارىدى، ئاتنىڭ تاپى كۆرۈنمەيتتى، ئەمما ئېگىز چىنار يوغان شاخلىرى بىلەن قارىيىپ تۇراتتى. چىنارنىڭ سەل نېرىسىدا، ئاسماننىڭ قەرىدە بىر توپ قاغا - قۇزغۇن ئۇچۇپ يۈرەتتى.

ئادېم بىردەم قىمىر قىلماستىن چىنارنى، ئېگىزدىن پەسكە چۈشۈۋاتقان بىر توپ قاغا - قۇزغۇننى تاماشا قىلدى. قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، باللارچە نادانلىق بىلەن، بىر بالىنىڭ چىن قەلبىدىن چىققان ئىستىكى بىلەن:

— يارەببىم، ئاتقىنىم توروۇق ئات بولغاي! — دېدى ئۇ، — ئاتقىنىم توروۇق بولماي قالسا مەن ھېچكىمنىڭ، ئىنساننىڭ يۈزىگە قارىيالمايمەن. يا خۇدايىم، خوتۇنۇمغىمۇ قارىيالمايمەن. يا خۇدايىم، خوتۇنۇمغىمۇ قارىيالمايمەن. ئۇنى جېنىمدىن ئارتۇق كۆرەتتىم. خۇدايىم، ئۆزۈڭ ماڭا گۇۋاھ، ئۇنىمۇ يەنە بىر قېتىم كۆرەلمەيمەن.

شۇ چاغدا خوتۇننى قاتتىق سېغىنغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە ياتقان ئاخىرقى كۈننى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ چىڭ، يوغان ئەمچەكلىرى ئاجايىپ ئىسسىق ئىدى.

— يا خۇدايىم، توروۇق ئات ئۆلمىگەن بولسا مەن ئۆلىمەن، ماڭا ياردەم قىلغايسەن!

چىنار تۈۋىگە قاغا - قۇزغۇنلار ئۇچۇپ كېلىپ قوناتتى، قاناتلىرىنى كېرىپ يەردە سەكرەيتتى، كېيىن ئوتلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كۆزدىن غايىب بولاتتى.

ئۇ ئاتنىڭ تاپىغا قاراپ يۈگۈرۈشكە باشلىدى. چىنار تۈۋىگە بارغاندا كۆزىنى يۇمماقچى ۋە دەل ئۆلگەن ئاتنىڭ يېنىغا بارغاندا ئاچماقچى بولدى.

ئاناۋارزا ئوۋاسىنىڭ تۈزلەڭلىكىگە قىزىق ئاپتاپ چۈشۈپ ھەممە ياقنى كۆيدۈرەتتى. كۈن ئوت چاچرىتاتتى. ھېچقانداق جانلىق كۆرۈنمەيتتى، ئات، ئېشەك، قۇش، قۇرت - قوڭغۇز، ئۆمۈچۈك، يىلان، ھەممىسى كۆلەڭگە، سالقىن يەرلەرگە كىرىپ كەتكەنىدى.

ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ چىنار تۈۋىگە كەلدى. شۈنچىلىك ھېرىپ كەتكەنىدىكى، ئۆرە تۇرالمايتتى، چىنار تۈۋىگە يىقىلدى. ئۇيقۇسىزلىقتىن جېنى چىقاي دېگەن ۋە ھالىدىن كەتكەنىدى. بېشىنى چىنارنىڭ يىلتىزىغا قويدى، كۆز قىرى بىلەن ئاسماندىن قاناتلىرىنى كېرىپ چۈشۈۋاتقان قاغا - قۇزغۇنلارغا قارايتتى، قارىغان پېتى يېتىپ ئۇخلاپ قالدى. مىلتىقىنى ئوڭ قولىدا چىڭ تۇتۇپ ياتاتتى.

ئاسماندىن قاغا - قۇزغۇنلار چۈشتى، قاناتلىرىنى كېرىشتى. ھەممە تەرەپنى قاغا - قۇزغۇن قاناتلىرىنىڭ شالدىرلىغان ئاۋازى قاپلىدى. قاغا - قۇزغۇنلار ئاتنىڭ تاپىغا ئولاشتى. قېرى، ياش قاغىلار يېقىنلىشالمايتتى، يىراقلاردا تۇراتتى، قاغا - قۇزغۇنلارنىڭ ئۇچۇپ كېتىشلىرىنى كۈتۈشەتتى.

ئات تاپىنىڭ ئەتراپىدا توپ - توپ قاغا - قۇزغۇن قاناتلىرىنى قاقاتتى، بىر - بىرىنىڭ ئۈستىگە يېپىلىشاتتى، چوقۇشاتتى، توختىماستىن ئۇچۇپ چۈشەتتى. ئات تاپى بىلەن ئادېم تۈۋىدە ئۇخلاۋاتقان چىنارنىڭ ئارىلىقى، ئاستى، قاپقارا قانات قېقىشىپ يۈرگەن قاغا - قۇزغۇنلار بىلەن تولۇپ كەتتى.

قاغا - قۇزغۇنلار نامازدىگەر مەزگىلىدە تارقاشقا باشلىدى. ئاخىرقى بىر قۇزغۇن ئات تاپىدىن يۇلۇۋالغۇدەك بىر چىشلەم گۆش تاپالماستىن كېتىپ قالدى، يەردە ئات بېشىنىڭ ئىسكىلىتى، قىسقا قۇيرۇق، ئازراق يالى ۋە بىر دۆۋە ئۇستىخان قالدى.

قاغا - قۇزغۇنلارنىڭ ئارقىسىدىن بىرقانچە قۇتۇر ئىت كەلدى. ئاتنىڭ ئىسكىلىتىنى ئۇ يەردىن سازلىقنىڭ ئىچىگە، سۆگەت

ئازگىلىغا سۆرەپ كىردى. ئۇ يەردە خاتىرجەم غاجىلاشقا باشلىدى.

ئادىمىنىڭ ئۇستىگە كۈن چۈشتى. كۈننىڭ قىزىقىدا ئىسسىپ، چىپ - چىپ تەرگە چىلاشتى، ئويغىنىپ كەتتى. ئويغىنىش بىلەن ھېلىقى تەرەپكە قارىدى. ئۇ يەردە قاغا - قۇزغۇنلار ياكى باشقا نەرسە كۆرۈنمەيتتى ... ئاتىنىڭ ئۇستىخانلىرى نەگە كەتتى؟ ئۇ يەردە پەقەت ئۇستىخانلار ئورنىدا پەيلىرى چۈشۈپ كەتكەن ئۈچ - تۆت قېرى قاغا ئايلىنىپ يۈرەتتى. مۇشۇنداق بولغىنى ئۈچۈن ئادىم خۇشال بولدى. ئۆز كۆڭلىدە: « ئاناڭنى ... شۇ تورۇق ئاتنى ئۆلتۈردۈم، ئۇنىڭ گۆشنى قاغا - قۇزغۇنلار يېدى، ئۇستىخىنىنى ئىتلار ئەكەتتى » دېدى.

ئات تاپى بار يەرگە باردى، ئاتتىن ھېچبىر بەلگە قالماپتۇ. يەردە، ئوتلارنىڭ ئۇستىدە قان داغلىرى، چۇلۇۋۇر، ھەتتا بەلتاسمىلىرىنىڭ پارچىسىمۇ قالماپتۇ. قاغا - قۇزغۇنلار، ئىتلار ھەممىنى يەپ كېتىپتۇ. ئادىم مۇشۇنداق بولۇشنى ياخشى بىلەتتى.

يا خۇدايىم، ساڭا مىڭ - مىڭ شۈكۈر، مېنى بۇ بالادىنمۇ قۇتۇلدۇردۇڭ. تورۇق ئاتنى ئۆلتۈرۈشنى ماڭا نېسىپ قىلدىڭ، ساڭا مىڭ شۈكۈر. ئۆيگە بېرىپ سەن ئۈچۈن تاجىلىق خورازدىن بىرنى قۇربانلىق قىلىمەن. ئەمدى شۇ بوز ئاتنى قانداق تاپىمەن؟ تورۇق ئاتنىڭ كاللىسى قېنى؟ بايىنى ئۇ ئاتنى ئۆلتۈرگىنىمگە قانداق ئىشەندۈرىمەن؟

ئادىمنىڭ قورسىقى بەك ئېچىپ كەتكەنىدى. پاتقاقلىقنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە بىر يار بولۇپ، يارنىڭ تۆۋىدە يالپۇزلار جىق ئۆسەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇجمە دەرەخلىرىمۇ بار ئىدى، سۇلىرى سوغۇق ئىدى. شۇ يەرگە باردى، بېلىدىكى ئوزۇق تۈگۈچنى يەشتى. نان يۆگىگەن لاتا ھۆل بولۇپ سۇغا چىلىشىپ كەتكەنىدى. تەر نانىنىڭ ئارىسىغىمۇ ئۆتۈپ كېتىپتۇ. نان قۇرۇپ

تاشتەك قېتىپ كەتكەنىدى. ئىچىگە سىڭىپ كىرگەن تەرمۇ ناننى يۇمشىتالماپتۇ.

ئادىم ناننى سۇغا تاشلىدى. قاپقارا بولۇپ كەتكەن ناننى خېلىغىچە سۇغا چىلاپ تۇردى، نان ئازراق يۇمشىدى، ئۇ غاجىلاشقا باشلىدى. غاجىلاپ يۇرۇپ ناننى يەپ بولدى. تۈگۈچتىكى سۇزمىنىمۇ سىقىملاپ ئاغزىغا سالدى. شۇنىڭدىن كېيىن يولغا چۈشتى. كەچكى سالقىن شامال چىقمىۋاتاتتى. غەرب شاملى كېلەتتى، جەنۇبتا، يىراقلاردا ئاق يەلكەندەك بۇلۇتلار كۆتۈرۈلەتتى. يوللاردا توپا - چاڭلار جەنۇبتىن شىمالغا پۇرقىراپ ئۇچاتتى.

ئۆيگە بارالمايتتى، بايغا نېمە دەيتتى؟ بوز ئات دېھقانچىلىق مەيدانىغا بارغانمىدۇ؟

بىردىنلا قاغا - قۇزغۇنلارغا خاپا بولدى، سېسىق شۇمشۇكلەر، ئادەمگە ئۆزى ئۆلتۈرگەن ئاتنىڭ ئۆلۈكىنىمۇ كۆرسەتمەيدۇ، ئۇستىخانلىرىنىمۇ يەپ كېتىشىدۇ. ھەي ئىپلاس قۇشلار، قۇشمۇ ئۇستىخان يەمدۇ؟ سىلەر قۇش ئەمەس، ئىتلار سىلەر ... ئىتنىڭ بالىسى كۈچۈك. ھەي ئىتنىڭ بالىسى ئىتلار. ئاچلار، تاپ يەيدىغانلار، سىلەرگە تېخى كۆرسىتىمەن ! ... ماڭغانسېرى خاپىلىقى تېشىپ غەزەپلىنەتتى.

ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا كەلگەندە كۆز باغلانغانىدى. قىيالىقتىكى ئەتراپى قىزىل ئۆڭكۈرنىڭ ئۇستىدە تۆت - بەش قاغا - قۇزغۇن قاناتلىرىنى قىسىپ، بويۇنلىرىنى ئىچىگە تارتىپ تۇرۇشاتتى. مىلتىقنى بەتلەپ ئۇلارنىڭ ئەڭ چوڭىنى چەنلەپ ئاتتى. چەنلىگەن قۇزغۇن قىيالىقلاردىن پۇلاڭشىپ پەسكە چۈشۈشكە باشلىدى. ئادىم يەرگە چۈشكەن قۇزغۇننىڭ يېنىغا باردى، تېخى ئۆلمىگەنىدى. قىيالىقلارغا ئۇرۇلۇپ چۈشكەن قۇزغۇننىڭ قانىتىنىڭ ئۇچىدىن تۇتتى ۋە سۆرەشكە باشلىدى. پەسكە چۈشتى.

ھېچ نەرسىنى ئويلىمايتتى. ئاچچىقى بارغانچە كېلىۋاتاتتى. خاپىلىقىدىن جان تالىشىۋاتقان قۇزغۇننىڭ بېشىنى دەسسەپ

ئېزىۋەتتى.

پۇتلىرى ئۇنى توپتوغرا ئەسكەرلىك چاغلىرىدىكى دوستى، ئاناۋارزا يېزىسىدىكى كۇرد سەپەرنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كەلدى. بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىسا، سەپەرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ قالغانىدى.

سەپەر ئۇنى كۆردى، باراڭ ئاستىدىكى سۇپىدىن چۈشتى.

— سالامەت كەلدىڭمۇ دوستۇم ئادىم؟ مەن تېخى بىزنى ئۇنتۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ دەپتىمەن. قارىغىنا، باللىرىمنىڭ چوڭ بولۇپ كەتكىنىنى!

سەپەر ئادىم قانتى بىلەن سۆرەپ كەلگەن قوزغۇننى كۆرۈپ:

— ئۇ نېمە؟ نېمە ئىش، بىزگە قوزغۇن ئەكەلدىڭمۇ؟ — دېدى.

ئادىم ئۆزى سۆرەپ كەلگەن قوزغۇنغا شۇنداق بىر قاراپلا قولىدىكى قاناتنى قويۇپ بەردى.

— يولدا كېلىۋېتىپ ئاتقانىدىم، باللار ئوينىسۇن، دەپ ئېلىۋالدىم.

— قېنى، سۇپىغا كەلگىن، ھېرىپ كەتكەندەك تۇرىسەن.

خوتۇنىغا ۋارقىرىدى:

— ھەي، ئىۋرىققا سۇ توشقۇزۇپ ئەكەل، ئادىم يۈز - قولىنى ياخشىلاپ يۇسۇن، قارىغىنا، كىم كەپتۇ؟

ئادىم يۈز - قوللىرىنى ياخشىلاپ يۇدى، ئېرتتى. سۇپىغا چىقتى. سەپەرنىڭ خوتۇنى يالپۇز سېلىپ ئەتكەن شورپا ئەكەلدى. ئادىم نەچچە كۈندىن بېرى ئىسسىق بىر چىنە ئاشقا زارىقىپ كەتكەنىدى. شورپىنى سۈمۈرۈپ ئىچتى. شۇنىڭدىن كېيىن ياستۇققا يۆلىنىپ، بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى، تورۇق ئات بىلەن بولغان جەڭنى، قاغا - قوزغۇنلارنى سەپەرگە ئۇزاقىچە سۆزلەپ بەردى.

— سەپەر، بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟ ماڭا بىر ئەقىل كۆرسەتكىن، — دەپ سۆزىنى تۈگەتتى.

سەپەر ئويلىناتتى. ئادىم يەنە بىر سوئال سورىدى:

— سېنىڭچە، ئۆلتۈرگىنىم تورۇق ئاتمىدۇ؟

— بىلمەيمەن، — دېدى سەپەر، — ھېچكىممۇ بىلمەيدۇ. بوز ئات ساق قالغان بولسا تورۇق ئاتنى، تورۇق ئات ساق بولسا بوز ئاتنى ئىزدەيسەن. بىرىگە قاراپ يەنە بىرىنى جەزم قىلالايسەن. ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىغا مۇشۇنداق قۇرۇق قول بارغىلى بولمايدۇ. تۇرمۇشۇڭ ۋەيران بولىدۇ. ئەل - ئالەمنىڭ ئويۇنچۇقى بولۇپ قالىسەن. ئاتنى قاغا - قوزغۇنلار يەپ كەتكەنلىكىنى، شۇڭلاشقا ئاتنى كۆرەلمىگەنلىكىڭنى ھېچكىمگە، ھەتتا خوتۇنۇڭغىمۇ دېمىگىن، ئەل - جامائەت سېنى مەسخىرە قىلىدۇ.

شۇ كېچىسى ئادىم باراڭلىقتا تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىمىدى. ھەر خىل پىلان تۈزدى. تېخى كۈن چىقماستىن سۇپىدىن چۈشتى، يولغا چىقتى. سەپەرنىڭ خوتۇنى يول ئوزۇقىنى ئاخشاملا تەييارلاپ قويغانىكەن. قولىغا بەرىكەت بەرسۇن، ئۇنى ئېلىۋالدى، بولمىسا، ھازىر ئوزۇقنى ئويلىغۇدەك ھالى يوق ئىدى.

ئادىم جەيھان دەرياسىنى بويلاپ شەرق تەرەپكە ماڭدى. ئاناۋارزانىڭ چېتىدىن ئۆتتى، باشقا تەرەپكە بۇرۇلدى، قۇلىقىغا تاقا ئاۋازىدەك بىر خىل ئاۋاز ئاڭلاندى، بېشىنى كۆتۈرۈپ قارىدى، تورۇق ئات بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئات دەل قىيانىڭ چوققىسىغا چىقىپ قۇيرۇقىنى ئاستا شىپاڭلىتاتتى. ئادىم نېمە قىلىشنى بىلەلمىدى. تىزلىرى پۈكۈلۈپ، ئۆزى تۈگۈلۈپ يىقىلدى.

ئات بىر ئازدىن كېيىن مىدىرلىدى، قىيادىن تۆۋەنگە قورقماستىن سىيرىلىپ چۈشتى. ئۆز ئەتراپىدا بىرنەچچە ئايلانغاندىن كېيىن قىسقا يالىنى سىلكىتىپ چېپىپ كەتتى.

— مەن نەدىن بىلەي، نېمىنى بىلەي، — دەيتتى، ئولتۇرغان يېرىدىن تۇرۇشقا ھەرىكەت قىلاتتى. ئوڭ قولى بىلەن يەرگە تايىنىپ تۇرۇپ، — مەن نېمىنى بىلىمەن، يارەببىم، مەن نېمىنىمۇ بىلەتتىم ... — دەيتتى.

24

دېھقانلاردا كۆز بىلەن كۆرگۈدەك دەرىجىدە بىر خىل ئۆزگىرىش بار ئىدى. ھەممە ئادەم جانلانغان، ئۆيدىن - ئۆيگە كىرىپ چىقاتتى، كۈلۈشەتتى.

ئوسمان چوڭدىن ئاغرىنغانلار: «كور بولۇپ كەتكۈر ئوسمان چوڭ، قىزغانچۇقلۇق قىلىپ ئۇنى بىزگە كۆرسەتمىدى. كۆزى كور بولغۇر، ئۇنىڭ گۈلدەك چىرايىنى بىزمۇ ئازراق كۆرگەن بولساق نېمە بولاتتى، ئۆزىلا كۆرمەكچى. ۋاي ھەسەتخور قېرى» دېيىشەتتى.

— باشقىلار كۆرسە يەپ كېتەتتىمۇ؟

— ئادەم قېرىغانچە ئىچى تار بولۇپ كېتىدۇ ...

— ئۈچ كۈن غاڭزىسىنى قېقىپ - قېقىپ قويۇپ، يېزىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرۈشلىرىچۇ تېخى، ئۆزىنى سۇلايمان پادىشاھدەك ھېسابلايتتى، شۇنچىلىك چوڭچى.

— جاھىل قېرى ... شوڭقارنى ئۇۋىسىدىن قاچۇرۇپ قويۇپ يېتىپ قالدى.

— يېتىپ قېلىۋەرسۇن!

— يېتىپ ئۆلسۇن.

— ۋاي ئۆلگۈر قېرى، دېھقانلاردىن ئازراقى بولسىمۇ ئۇنىڭ چىرايلىق يۈزىنى كۆرسە نېمە بولاتتى؟

— دېھقانلاردىن قىزغىنىدىغان نېمىسى بار؟

— ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ، خۇدايىم بۇيرۇسا قوپالماي قالار.

— ئۇ قانداق بىر ئادەم بولغىيدى؟

— ئۆزى قانداق چىرايلىق بولغىيدى؟

— ئۇرۇشقا كىرگەندە، مىلتىقى يىگىرمە غۇلاچ ئۇزىراپ كەتكۈدەك دېيىشىدۇ.

— ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدىكەن، دېيىشىدۇ.

— ئاسىم چاۋۇش ئۇنى بىر كېچىدە ئۇخلاۋاتقان يېرىدە تۇتۇۋاپتۇ، دېيىشىدۇ.

— ئۇ شۇنداق بىر خىل ئۇخلايدىكەن ...

— بىچارىنىڭ ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوق ئىكەن.

— خۇددى بوۋاقلاردەك.

— ئاسىم چاۋۇش بىر گورۇپپا ئەسكىرىگە شۇنداق بۇيرۇق قىپتۇ: ئوقلارنى ئۇنىڭ قارنىغا ئېتىڭلار!

— ئېتىشىپتۇ.

— شۇنداق بىر قارىسا ...

— نېمىنى كۆرۈپتۇ دەڭلار!

— ئوقلار ئۇنىڭغا ئۆتمىگۈدەك.

— ئوق ئۆتمەيدۇ!

— ئوق ئۆتەلمەيدۇ!

— ئۆتمەيدۇ ...

— ئۆلگۈر قىزغانچۇق ئوسمان قېرى، ئاغىمىزنى بىزگە كۆرسەتمەستىن ...

— جېنىمىزنى ...

— بالىمىزنى ...

— شوڭقارىمىزنى ...

— گۈلىمىزنى ...

دېھقانلار يەنىلا شاد - خۇرام ئىدى. ئوسمان چوڭدىن رەنجىيتتى، خاپا بولاتتى، ئەمما يەنىلا ئۇنىڭ ئۆز يېزىلىرىغا كەلگىنىنىڭ ئۆزىمۇ يېتەتتى. بىراق، خەۋەر تېپىپ ئاز - تولا بولسىمۇ دىدارىنى كۆرۈۋالغان بولساق نېمىمۇ بولۇپ كېتەر ئىدى؟

كۆڭۈللىرىگە بىر خىل ئىشەنچ ئورنىتىلغانىدى. ئەلى ساپانىڭ قورقۇنچىسى تۆت - بەش كۈن ئىچىدىلا تۈگەپ كەتكەنىدى. شۇنداق بىر ئادەم بارمىدى، يوقمىدى، ئۇنتۇپلا

كېتىشتى. يېزىنىڭ ھەربىر يېرىنى، ئىچ - ئىچىنى بىر خىل توي، بايرام ھاۋاسى قاپلاپ تۇراتتى، ئۇلارغا جان كىرگۈزەتتى.

— ئوسمان ئاغا، ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى نېمە ئۈچۈن بىزگە خەۋەر قىلمىدىڭ؟

— قورقتۇم، بالىلىرىم، قورقتۇم.

— بىز ئۇنىڭغا نېمە قىلاتتۇق؟ ئۇنى كۆز قارىچۇقىمىزدەك ساقلايتتۇق.

— دېھقانلار سەندىن خاپا. قارىغىنا، ئۇ كەتكەندىن كېيىنمۇ دېھقانلار جانلىنىپ كېتىشتى، كېتىپ كەلمەي قويغان ھالەتتىمۇ ...

— ھېچكىمگە دېيەلمەيتتىم، بىرەر ئاغا ياكى ھۆكۈمەت تۇيۇپ قالسا ... يېزىنى قورشايتتى. شۇڭقارىمنى ئۆلتۈرەتتى. ئادەملىرىمىز جاسارەت كۆرسىتەلمەيتتى.

— بىز ئۇنى پادىشاھلارغا، باشلىقلارغا تۇتۇپ بەرمەيتتۇق. جېنىمىزنى ئالماي تۇرۇپ ئۇنى قولىمىزدىن ھېچكىم ئالالمايتتى.

— مەن نەدىن بىلەتتىم، نېمىنى بىلەتتىم، بىر قۇش كەلدى، چاتقاللىقتا مۆكۈندى.

— ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدۇغۇ ...

— پۈتۈن بىر ئارمىيەگە قارشى تۇرالايدۇ.

— ياش ئوسمان ئۇ.

— نەدىن بىلەي، بالىلىرىم، مەن نەدىنمۇ بىلەتتىم!

— شۇمۇ ئىشمۇ؟ بىزگە ئۇنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىنىمۇ كۆرسەتمىدىڭ.

— ئۆزى خالىمىدى، ئۇنىڭ ئارقىسىدا بىر ئارمىيەگە تەڭ ژاندارما بار ئىدى. ئايلاپ ئاچ قالغان، بىر تېرە - بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان. شۇڭلاشقا، «ئوسمان ئاغا، مېنى مۇشۇ ھالەتتە دېھقانلارغا كۆرسەتمە!» دېدى.

— بىز ئۇنىڭغا تاماق يېگۈزەتتۇق، ماي، ھەسەل بىلەن

باقاتتۇق.

خېلى ئۇزاق زامانغىچە دېھقانلار ئۇنى كۆرمىگەنلىكى ئۈچۈن ئىسسىت دەپلا قېلىشتى، ئوسمان چوڭنى قارغاشتى، ئۇنى سوراققا تارتىشتى. ئۇنى نېمە ئۈچۈن، نېمە سەۋەبتىن كۆرەلمىدى؟ مۇنداق ياخشى پۇرسەت يەنە كېلەرمۇ؟ يېقىن ئەتراپتىكى يېزىدىكىلەرمۇ ئوسمان چوڭدىن رەنجىشتى، خاپا بولۇشتى.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ۋايۋاي يېزىسىدا ۋە باشقا يېزىدا كۆرگۈچىلەر چىقىپ قالدى. ئۇنى قانداق كۆرگەنلىكلىرىنى ئوتتۇرىغا چىقىپ سۆزلەشكە باشلاشتى. ئوسمان چوڭنىڭ ئاغرىق ياتقانلىقىنى خىياللىرىدىن چىقىرىپ قويۇشتى. ئۇنى كۆرگەنلەرنىڭ ھەربىرى ئۆزىچە بىر خىل ھېكايە توقۇپ چىقىراتتى.

ئالدى بىلەن ئۇنى ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە باشلاپ كەلگەن ۋەلى توقۇشقا باشلىدى:

— ھېرىپ كېتىپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەنىدىم، — دەپ سۆزىنى باشلىدى، — چۈش كۆرۈۋاتاتتىم. كارامەت بىر سۇ ئاقاتتى. سۇ ئەمەس، ئاپپاق يورۇقلۇق، كۈن نۇرى ئاقاتتى. سۇنىڭ ئىچىدىن بويى ئېگىز، چەپرەسلەنگەن ئوقلارنى ئېسىۋالغان، ياپيېشىل پارىلداپ تۇرىدىغان مىلتىقلىق بىر ئادەم چىقىۋاتاتتى. قولىقىمغا: ئوسمان ئاغا، ئوسمان ئاغا! دېگەن ئاۋاز كىردى. ئويغۇمۇ، چۈشۈمۇ، دەپ ئويغاندىم. قارىسام، ئىشىكتە بىرى تۇرۇپتۇ، ئىشىكنى ئاچتىم. بىر ئادەم، ئېگىز بويلۇق بىر ئادەم ئىكەن. ئۇستىبېشى پۈتۈنلەي ئوقلار بىلەن قاپلانغان بولۇپ، يىڭنە سانچىغۇدەك يەر تاپالمايسەن، كارامەت ياسانغان. دۈربۈنى ئالتۇن، پار - پار پارقىراپ تۇرىدۇ. تاپانچىسىنىڭ، خەنجىرىنىڭ سېپىمۇ ئالتۇن، ھەممە يېرى ئالتۇن. ئۆي ئىچىگە تەكلىپ قىلدىم. كىردى، چىراغ ياقتىم ... ئولتۇردى، تامغا يۆلەندى. شۇنداق سۇرلۇككى، ئۇزاقراق قارىيالمايسەن، سېنى قورقۇنچ

باسدۇ. كۆزلىرى چاقماقتەك، ۋەھشىي بۆرىلەرنىڭ كۆزىدەك. ناماز ئوقۇدى. ئۇ ناماز ئوقۇۋاتقاندا قوللىرى بىلەكلىرىگىچە ياپيېشىل بولۇپ كەتتى. تاماق ئەكەلدىم، تاماقنى يېدى. گەپ ـ سۆز قىلمايتتى، خىيال سۈرەتتى. ئېتىڭنى دەپ بەرگىن، دېدىم، ئۈچ قېتىم دېدىم، پەرۋا قىلمىدى. ئاڭلىمىغانغا سالدى. كېيىن ئورنىدىن تۇردى. بېشى شىپتىكى قومۇشلارغا تېگەتتى. بىزنىڭ ئۆينىڭ ئىشىكىدىن ئىككى پۈكلىنىپ چىقتى. بىزنىڭ ئىشىكتىن سەيپەلى دارازا چىققاندىمۇ تىك مېڭىپ چىقاتتى، بېشىنىڭ ئۈستىدە يەنە ئىككى غېرىچچە بوشلۇق قالاتتى. دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى. «سېنى ئوسمان ئاغامنىڭ ئۆيىگە ئاپىرىپ قوياي» دېدىم. «ئۇنىڭ ئۆيىنى ماڭا كۆرسىتىپ قوي» دېدى ۋە يەنە بەزى گەپلەرنى قىلدى: «بۇ يېزا زۇلۇم ئاستىدا ئازاب چېكىدىكەن. ئىنسانلارنىڭ شۇنچىلىك ئازابلىنىشى توغرا ئەمەس.» مەن ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويدۇم. شۇ كۈنى يامغۇر چۈشۈۋاتاتتى. ھەيران قالدىم. ئىشىك ئالدىدا ساقلىدىم. ئوسمان چوڭنىڭ ئىشىكىنىڭ ئالدىدا يوغان بىر مايقوڭغۇزى ۋالىلداپ ئۇچقۇن چىقاردى ـ دە، ئۆچۈپ قالدى. شۇ كۈندىن باشلاپ ئوسمان چوڭنىڭ ئىشىكىدە ھېلىقى يورۇقلۇق يېنىپلا تۇردى ...

ۋەلى ھەر كۈنى يېڭى ۋە ياخشى بىر ھېكايىنى قوشۇمچە قىلاتتى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى سەلۋەر خوتۇن كۆرگەنىدى. باشقا يېزىدىن موللا مۇستافا، ئاناۋارزا يېزىسىدىن جاپپار، ھاجىلار يېزىسىدىن ئەخمەت قارىغۇ، نارلى قىشلاقتىن جەمشىت كۇرد، ۋايۋاي يېزىسىدىن زەينەل تۆمۈركۇرد، ئوكسۈزلۈ يېزىسىدىن مۇتەللىپ كۆرگەنىدى. ئۇنى شۇ يەردە، ئوسمان چوڭنىڭ ئېغىلىدا، ئاتلىقلار يېزىغا باستۇرۇپ كىرگەندە، كەرىم كۇردنىڭ ھويلىسىدا، يېزىغا باستۇرۇپ كىرگەنلەرگە ئوق چىقىرىۋاتقان چاۋۇشنى ئېتىۋاتقان، كالىدەك ھۆركىرىتىۋاتقان ھالەتتە كۆرگەنلەر كۆپ چىقتى.

ئۇنىڭدىن باشقا، قاراڭغۇ كېچىدە ئاقچەسازنىڭ بويلىرىنى، ئاناۋارزا قەلئەسىنى ئايلىنىپ يۈرگىنىدە كۆرگەنلەرمۇ كۆپ ئىدى: بىر قىيا تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇراتتى، بېشىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ خىيال سۈرەتتى، يېنىدا، ئەتراپىدا يۈزلەپ قارا قۇش ئۇچۇشاتتى، قارا قۇشلار كېلىپ ئۇنىڭ يېنىغا، تىزلىرىغا قونۇشاتتى، چوڭ قۇشلارنى قوزىلارنى سىلىغاندەك دۈمبىلىرىنى سىلاپ قوياتتى ...

بىر قېتىم ئۇنى ئېگىز، كارامەت يوغان بىر بوز ئاتنىڭ ئۈستىدە كۆرۈشكەن، ئات شۇنچىلىك تېز چاپاتتىكى، پۇتلىرى يەرگە تەگمەيتتى، يالى بۇلۇتلاردەك.

ئىش شۇ دەرىجىگە يېتىپ باردىكى، ۋايۋايدا ۋە باشقا يېزىلاردا مەمەتنى كۆرمىگەنلەر بەك ئاز قالغانىدى.

سارىچامغا پاناھ ئىزدەپ كەتكەن ۋايۋايلىق دېھقانلارمۇ ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ۋاي ئىسىت» دېيىشىپ كەتتى. يېزىدا بولغان بولساق ئۇنىڭ گۈلدەك يۈزىنى، مۇبارەك چىرايىنى كۆرگەن بولساق قانداق ياخشى بولاتتى؟ نېمىدەپ ئوسمان چوڭنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغاندىمىز؟ نېمىدەپ يېزىمىزغا قايتمىغاندىمىز؟ يوباز ئوغلىمۇ ئۆزىنىڭ قىلغان ئەخمەقلىقى ئۈچۈن پۇشايمان قىلاتتى. كېلىپ ئوسمان چوڭدىن ئەپۇ سورىدى: «شۇ چاغدا قايتمىغىنىم ئۈچۈن قاتتىق پۇشايمان قىلدىم، مەن نەدىن بىلەي، سەنمۇ دەپ قويمىدىڭ ...»

ئۇنى يېزىدىكى ھەممە بالا كۆرگەن بولۇپ چىقتى. ئۆزئارا ئەتىگەندىن كەچكىچە ئۇ ھەقتە سۆزلىشەتتى. ئۇنىڭ قىلغانلىرىنى قىلاتتى، ئويۇنلىرىنى ئوينايتتى. ئۇلارمۇ چوڭلارغا ئوخشاش ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاتىمايتتى، ئۇنى دوراپ ئوينىغان ئويۇنلىرىدا ئۇنىڭغا تۇرلۇك ـ تۇرلۇك ئىسىم قويۇشاتتى. ئويۇنلاردا ئۇنىڭدىن ئاغىلار، ژاندارمىلار بەك قورقۇشاتتى، دىر ـ دىر تىترىشەتتى، ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرالماستىن يەرگە يىقىلىشاتتى، يالۋۇرۇشاتتى، پۇتلىرىنى

سۆيۈشەتتى. تولغىنىپ، بۇرۇنلىرىنى تارتىپ، چىرقىراپ يەردە ئۆمىلىشەتتى.

يەردىن ئۈنۈپ چىققاندەك، ئاسماندىن چۈشكەندەك ئۇنىڭ ھەققىدە ھەر كۈنى بىر خىل ناخشا چىقىشقا باشلىدى. مۇڭلۇق مەرسىيەلەر، ھەيۋەتلىك داستانلار، كۈلكىلىك قوشاقلار، لەپەرلەر ... باللارمۇ ئۇنىڭغا ئاتاپ بىر ناخشىلىق ئويۇن ئىجاد قىلىشتى.

دېھقانلارنىڭ ئۇنىڭغا كۆرسەتكەن بۇ ھۆرمەتلىرى ئوسمان چوڭنى چەكسىز خۇشال قىلىۋەتتى، ئۇنى جانلاندۇرۇۋەتتى. ئوسمان چوڭدىن باشقىسى مۇشۇنداق قاتتىق ئاغرىغان بولسا، ئوڭايلىقچە ئورنىدىن تۇرالمايتتى. ئۇ شۇنچىلىك ئەلەم بىلەن يېتىپ قالغانىدى.

دېھقانلارنىڭ خۇشاللىقى، شادلىقى ئۇزاققا بارمىدى. ئۈچ ئاخشامدىن بېرى يېزىنى ئوققا تۇتۇشۇۋاتاتتى، لېكىن دېھقانلار پەرۋا قىلمايتتى. قورقمايتتى، نېمە ئىش دەپمۇ قويمايتتى. مەيلى ئوققا تۇتۇشۇۋەرسۇن، خالىغانچە، ئاتالىغىنىچە ئېتىشسۇن. كېلىدىغان بولسا كۆرگۈلۈكى بار. ماغدۇرسىز پۇتلىرى بىلەن ئارانلا ئۆرە تۇرۇۋاتقان ئوسمان چوڭ كېچىلەردە ئاتلىقلار يېزىنى ئوققا تۇتۇۋاتقان چاغدا تاشقىرىغا چىقاتتى.

— كېلىڭلار، ئىتلار! كېلىڭلار، ئېتىڭلار، ئىتلار، ئېتىڭلار! كېلىدىغان بولساڭلار، كۆرگۈلۈكۈڭلارنى كۆرىسىلەر! — دەپ بار كۈچى بىلەن ۋارقىراپ تاپانچىسىدىكى ھەممە ئوقنى بىردىنلا ئاتاتتى.

كېچىلەردە يېزىغا باستۇرۇپ كىرىشلەرنى دېھقانلار ئادەتتىكى ئويۇن، ئەلى ساپا باينىڭ ھەر كېچىدە يېڭىلاپ تۇرىدىغان بىر خىل ئويۇنى دەپ ھېسابلاشقا باشلىغانىدى.

بىر كۈنى ئۇلار ئەتىگەن ئويغىنىپ، بولغان ۋەقەنى بىلىپ ھەممىسى ئالاقزادە بولۇپ كېتىشتى. كۆزلىرىگە، قۇلاقلىرىغا ئىشەنمەي قېلىشتى. يېزىدىكى ھەممە ئاتنى شۇ كېچىسى

ئەكېتىپتۇ، بىرىنىمۇ قويۇشماپتۇ. ھەممە نەرسىنى ئەقىللىرىگە كەلتۈرەلىسىمۇ، بۇ ئىشنى ھەرگىز كەلتۈرمىگەن بولاتتى. خوپ، ئەمدى بۇ دېھقانلار ئاتسىز قانداق قىلىدۇ؟

خۇشاللىقلىرى، سۆيۈنۈشلىرى ئىچلىرىدە قالدى. ئەمدى نېمە قىلىشاتتى؟ شۇ كۈنى كەچقۇرۇنغىچە ھېچ نەرسە قىلماستىن، ھېچ نەرسە دېيىشمەستىن يېزىدا ئايلىنىپ يۈرۈشتى. ھېچكىمنىڭ ئاغزىنى ئامبۇر بىلەن تارتىپمۇ ئاچقۇزغىلى بولمايتتى.

ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەندە دەھشەتلىك بىر خەۋەر يېزىنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە تارالدى. كېچىدە ئوغرىلار كېلىپ قېرى ئاتلارنى ئەپقاچقان ۋە ئۆلتۈرۈۋەتكەن، چىكىچكىلار جىلغىسىغا ئاپىرىپ تاشلىغان. دېھقانلار يىراقتىن قاراشتى. تۇپراقتۆپە دېگەن جايدا قاغا - قۇزغۇنلار ئۇچۇشۇپ يۈرۈشەتتى. ئۇ يەرگە يۈگۈرۈپ بېرىشتى. قارىغۇدەك بولسا، راست دېگەندەك بىر توپ ئاتنىڭ تاپلىرى يانمۇيان يېتىشقان.

بۇ ۋەقەدىن كېيىن شۇ كۈنى ئەتىگەندىلا ئىككى كىشى ئۆيىنى يىغىشتۇرۇپ سارىچام نەدە سەن دەپ چىقىپ كەتتى. يەنە بىرمۇنچە كىشى كەتمەكچى ئىدى، پەرھات موللام توسۇپ قالدى:

— زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق كاپىرلىق، باللىرىنىڭ رىزقىنى، ئانا يۇرتىنى قوغدىماسلىق، ئۇنى تاشلاپ مۇساپىر يۇرتلاردا ياشاش كاپىرلىق! زۇلۇمغا قارشى تۇرماسلىق زالىم بىلەن ئورتاقلاشماق دېگەن سۆز. قورقماق، قورقۇپ كېتىپ ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇش كاپىرلىقتۇر.

ئۇنداق بولمىغان تەقدىردە يېزىنىڭ يېرىمى بوشاپ قالاتتى.

— خۇدايىم بىزگە بىر ئىگە ئەۋەتىپ بېرىدۇ. قاراڭلار، ئۇ يېزىغا قانداق كەلگەنىدى؟ ئۇنى تۇتۇپ قالالمىدۇق، شۇڭقارنى قولىمىزدىن ئۇچۇردۇق. ئۇ مۇشۇ يەردە بولغان بولسىدى، بۇ ئىشلار بېشىمىزغا كېلەمتى؟

زەينەل پەرھات موللامنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى ھەمدە:

— بۇ تېخى ئىشنىڭ باشلىنىشى، بېشىمىزغا يەنە نېمە كۈنلەر كېلىدۇ، يەنە نېمىلەر، نېمىلەر! قورقۇش كاپىرلىقمۇ ـ ئەمەسمۇ؟ پەرھات موللام، قورقمىغىن، بىز كۆرۈپ باقايلى، — دەپ سۆزىنى رەت قىلاتتى.

پەرھات موللام ئۇنىڭغا جاۋاب بەرمەيتتى. پەقەتلا:

— ئاللا يوقسۇللىرىنى يالغۇز قويمايدۇ، — دەيتتى. ئۇ، — ئاللا زۇلۇمغا قارشى تۇرغۇچىلار بىلەن ھەر دائىم بىللە بولۇپ كەلگەن. بولمىسا يەر يۈزىدە زۇلۇم مۇشۇنچىلىك ئازايغان بولارمىدى؟

سەيپەلىنىڭ ئۆيىگە يىغىلىشتى، ئۇزاق ۋاقىت تالاش ـ تارتىش قىلغاندىن كېيىن ئاتلارنى تەلەپ قىلىش ئۈچۈن ياغمۇر ئاغىنىڭ ئالدىغا بېرىشنى قارار قىلىشتى. بىر يېزىنىڭ جىمى ئاتنى پەقەت ياغمۇر ئاغىنىڭلا ئوغرىلىتالايدىغانلىقىنى ھەممە بىلەتتى. پەرھات موللام، سەيپەلى، سەپچە كەھيا يولغا چىقتى، تويپتوغرا ياغمۇر ئاغىنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىغا بېرىشتى. ياغمۇر ئاغا سەپچە كەھيانىڭ يېقىن تونۇشى ئىدى. ئەسكەرلىككە سەپەرۋەر قىلىنغاندا ھەر ئىككىسى توروستا قاچاق ئەسكەر بولۇپ تويپتوغرا ئۈچ يىل ئايلىنىپ يۈرگەنىدى. ياغمۇر ئۇ زامانلاردا ياش يىگىت ئىدى.

سەپچە كەھيا ئاتتىن چۈشەر ـ چۈشمەيلا:

— ھەي ياغمۇر، بۇ قىلغانلىرىڭ ئەيىب ئەمەسمۇ؟ پۈتكۈل دۇنيانىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلاتساڭ ئوغرىلات، بىراق بىزدىن نېمىنى تەلەپ قىلىسەن؟ ھەي ئوغلۇم، ئىت ـ ئېشەككە ماسلىشىپ ئاتلىرىمىزنى نېمە ئۈچۈن ئوغرىلاتتىڭ؟

مېھمانخانىنىڭ پەلەمپىيىدە ئۇلارنى قارشى ئالغان ياغمۇر سەپچە كەھيانىڭ سۆزلىرىگە كۈلۈپ تۇرۇپ:

— كىم ئوغرىلاپتۇ، سېنىڭ ئېتىڭنى كىم ئوغرىلاپتۇ؟ ئېتىڭ ئوغرىلانغان بولسا ئاستىڭدىكى ئات كىمنىڭ؟ — دېدى.

— ھەي ئىست، — دەپ ۋارقىرىدى سەپچە كەھيا، — بۇ ئاتلارنى سېنىڭ ئالدىڭغا كېلىش ئۈچۈن نارلى قىشلاقتىكى مەمدىك ئاغىدىن ئېلىپ تۇردۇق. ئۇقتۇڭمۇ؟ يېزىدا بىرمۇ ئات قويماستىن، قارىغۇ، چولاق، يېغىر، ئاغرىق ھەممىسىنى ئوغرىلاتقۇزۇپسەن، قېرى ئاتلارنى ئۆلتۈرگۈزۈپسەن، ھەي غالجىر ...

— كېلىڭلار، يۇقىرىغا چىقىپ گەپلىشەيلى.

كارىۋاتقا چىقىپ ئولتۇرۇشتى، قەھۋە ئىچىپ، تاماق يېيىشتى. ياغمۇر ئاغا ئۇلارنى بەكمۇ ھۆرمەت قىلدى. لېكىن، ئاتلارنى بەرمىدى. يالۋۇرۇشتى، قورقۇتۇشتى، خاپا بولۇشتى، تىللاشتى، ئاتلارنى ئالالمىدى.

— يۇسۇپنى قۇدۇقتىن چىقارغان خۇدا بىر كۈنى كېلىپ بىزگە قارىمايدۇ دەمسەن؟ — دەپ ياغمۇر ئاغىدىن سورىدى پەرھات موللام، — ئاللا بىزگىمۇ بىر ئىگە ئەۋەتمەسمۇ، ياغمۇر ئاغا؟

سەپچە كەھيا ئۇنىڭ سۆزىنى تولۇقلىدى:

— ئاللا بىزگە ئىگىنى ئەۋەتكەنىدى، بىراق كۆزىمىز كور بولۇپ قېلىپ ئۇنى تۇتالماي قالدۇق. ئۇنداق بولمىغان بولسا ئوغرىلىرىڭ يېزىنىڭ يېنىدىن ئۆتەلەيتتىمۇ؟

ياغمۇر ئاغا كۈلەتتى، ئۇلارنى كۈلۈپ تۇرۇپ ئۇزاتتى، ئۇلار باشلىرىنى ساڭگىلىتىپ يېزىغا قايتىشتى.

25

ئەلى ساپا باي پەنجىرىدىن تاشقىرىغا قارىدى، نېرىسىدا، ھويلىنىڭ سىرتىدا ئۈچ ئاتلىق غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بىرى بەك ئېگىز بولۇپ، ئاتنىڭ ئۈستىدە تىك ئولتۇراتتى. باشقىلاردىن بىر ئات بويى ئالدىدا تۇراتتى. ئاتلىقلار خېلىدىن بېرى ئۇ يەردە تۇرۇشاتتى، گەپ ـ سۆز قىلىشمايتتى. پەنجىرىنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان ئەلى ساپامۇ ئويغا چۆمگەنىدى.

ئۆينىڭ بوسۇغىسىدا تۇرغان مالاي:

— ئىدرىس بەگكە نېمە دەيمەن؟ خېلىدىن بېرى شۇ يەردە ساقلاپ تۇرىدۇ؟ — دېدى.

ئەلى ساپا ئويلاۋاتاتتى. ئىدرىس بەگ بىلەن كۆرۈشەيمۇ، كۆرۈشمەيمۇ؟ ئىدرىس بەگ قاتتىق تۇرۇۋالغانىدى. ئۇنىڭ بىر ئاي ئىچىدە بۇ يەرگە ئالتىنچى قېتىم كېلىشى بولۇپ، ھەر قېتىم كەلگەندە ئۆيدە يوق دەپ يولغا سالدۇرغانىدى. ھازىر ئويلاپ قالدى. ئارىپ سايىم بەگ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدە ئىشقا ياراپ قېلىشى مۇمكىنمۇ؟ مانا شۇنى ئويلايتتى. ئارىپ سايىم بەگنى بىلىپ بولمايتتى، ئۇ قاتتىق مىجەزلىك ئىدى، بەلكى ئىدرىس بەگنى دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلتۇرۇپ سۆزلەشتى، دەپ خاپا بولۇشى ھەم مۇمكىن.

كۈن قايرىلغان، ھېلىلا ئولتۇرۇپ كېتەتتى. غۇۋا قاراڭغۇلۇق ئاستا ـ ئاستا تۇزلەڭلىكنى باسماقتا ئىدى. ئىدرىس بەگنىڭ مىلتىقىنىڭ، خەنجىرىنىڭ، ئوقدانلىرىنىڭ، تىزگىنىنىڭ كۈمۈشلىرىگە ئاخىرقى نۇرلار چۈشمەكتە.

— ئىدرىس بەگ نېمە دېدى؟ — دەپ مالايدىن يەنە سورىدى.

— ساپا باي بىلەن كۆرۈشۈشۈم كېرەك، دېدى، بەك مۇھىم بىر ئىش بارمىش، شۇنداق دېدى.

ئەلى ساپا باي تېخىمۇ بەكرەك ئويلاندى، يەنە سىرتتىكى ئاتلىق، قوراللىق ئۈچ چېركەسكە قارىدى، ئىدرىس بەگ كۈن يورۇقى ئىچىدە تۇراتتى.

كۈننىڭ ئاخىرقى نۇرى ئاستا ـ ئاستا ئۆچمەكتە ئىدى.

— ئىدرىس بەگنى چاقىرىپ كىر ! — دەپ بۇيرۇق قىلدى، — ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ قويمىغىن.

ئۈچ ئادەم ئاتلىرىدىن چۈشتى. ئىدرىس بەگ ئالدىدا، ھەمراھلىرى ئارقىدا پەلەمپەيدىن ئاستا چىقىشتى. ئەلى ساپا باي ئۇلارنى پەلەمپەينىڭ بېشىدا ساقلاپ تۇراتتى.

— خۇش كەپسىز، ئوبدان كەپسىز، قېرىندىشىم ئىدرىس بەگ، —

دەپ قارشى ئالدى ۋە قۇچاقلاشتى.

ئارقىسىدىن كەلگەنلەر ئىدرىس بەگنىڭ ئادەملىرى ئىدى. ئۇلارغىمۇ بېشىنى ئېگىپ سالام بەردى.

ئىدرىس بەگ ئالدىدا، ئەلى ساپا باي ئارقىدا ئۆيگە كىرىشتى. ئەلى ساپا باي ئادەملىرىنى ئۆيگە چاقىرمىدى. چېركەسلەرنىڭ ئادەتلىرىنى ئازراق بىلەتتى. قوراللىق ئادەملەر ئۆز بەگلىرىنىڭ يېنىدا ئولتۇرالمايتتى، ئىشىكتە تۇرۇپ ساقلايتتى.

ئىدرىس بەگ ساپ، مەرد، باللارچە مىجەزى بىلەن:

— ساپا باي، قېشىڭىزغا كۆپ كەلدىم، بەلكى ئون قېتىم كەلگەندىمەن. بىراق، بىر قېتىممۇ سىزنى تاپالمىدىم، يىراقلاردىن، بولۇپمۇ يوشۇرۇنچە سىزنىڭ يېنىڭىزغا كېلىش مەن ئۈچۈن قانچىلىك تەسلىكىنى بىلەمسىز؟ بۇ يۈزدە يۈز ئۆلۈمگە مېڭىش دېگەنلىك، ئۆلۈمنى كۆزدە تۇتۇپ بۇ يەرگە كەلدىم.

— ئولتۇرۇڭ، قېنى ئولتۇرۇڭ، كېيىن سۆزلىشىمىز. جېنىم دوستۇم، ئالدى بىلەن ئولتۇرۇڭ، قەھۋە ئىچىڭ. سىز ئىنتايىن خەتەرلىك ئىشلارنى قىلىۋاتىسىز. چۇقۇر ئوۋادا كۆپكۈندۈزدە ئايلىنىپ يۈرۈپسىز، بۇ ياخشى ئەمەس.

ئىدرىس بەگ كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى:

— كېچىدە بۆرىدەك چۇقۇر ئوۋاغا چۈشۈش غۇرۇرۇمغا تېگىدۇ. بىر ئاي ئاۋۋال ژاندارمىلار بىلەن بوزقويۇنىڭ ئاستىدىكى جىلغىدا تۇتۇشۇپ قالدۇق. تۆت سائەت سوقۇشتۇق، تەلىيىمىزگە قاراڭغۇ چۈشۈپ قېلىپ قۇتۇلدۇق. ئۇ يەردىن سىزنىڭ قېشىڭىزغا كەلسەك يەنىلا سىز يوق، كۈرد ئەلى ئاغىنىڭ قېشىغا باردۇق، ئۇ يەردە بىر ھەپتە تۇردۇق. ئەلى ئاغا بىزنى ئوبدان ساقلىدى.

— بۇنىڭ ئاخىرى نەگە بېرىپ توختايدىغاندۇ، دەپ ئويلايمەن، — دېدى ئەلى ساپا باي ئېچىنغان ئاۋازدا.

ئىدرىس بەگ ھەممە نەرسىگە تەييار بىر خىل ئاھاڭدا كۈلۈپ تۇرۇپ:

— ئاخىرى مەلۇم، ئاخىرى شۇنچىلىك ئىنىقكى، مەن ئۇچۇن... ئارىپ سايىم بەگ ئۇچۇنمۇ ئاخىرى مەلۇم بولۇشى كېرەك. سىزگە بۇنى دەپ قويۇش ئۇچۇن كەلدىم، — دېدى.

*　　　*　　　*

ئارىپ سايىم بەگ غالجىرلىشىپ ساراڭ بولاي دېگەندى. بۇ نېمە ئىش، نېمە دېگەنلىك ـ ھە. بىر چېركەس ھارامزادىسى كېلىپ چوقۇر ئوۋادا ئالدىغا چىقسۇن، تېخى ئوتتۇز ياشقا كىرمىگەن، تىل بىلمەيدىغان بىر چېركەس ھارىمى ...

— خەپ چېركەس ئوغلى، ساڭا كۆرسىتىمەن تېخى، — دەپ ئۆز ـ ئۆزىگە ۋار ـ ۋار ۋارقىرايتتى، — ھەي، سېنى ئارقاڭغا، كاپكازغا، بولشېۋىكلەرنىڭ ئىچىگە قوغلىۋەتمىسەم، مېنى ئارىپ سايىم بەگ دەپ ئاتىمىسۇن.

پاشاغىمۇ قاتتىق خاپا ئىدى. « ۋاي پاشا، بۇ قانداقلارچە كۆز قاراش، ئادەممۇ ئۆزىنى ۋەتەنگە، مىللەتكە شۇنچىلىك بەخشەندە قىلىۋېتەمدۇ؟ ئادەممۇ شۇنچىلىك ئىدېئالىست بولامدۇ؟ بىز قېنىمىزنى ئاچ قېلىش ئۈچۈن، سۇسىز ياشاش ئۈچۈن، شۇنداق بىر چېركەس ئوغلىغا ئويۇنچۇق بولۇش ئۈچۈن ئاققۇزدۇقمۇ؟ جېنىمىزنى ئالىقىنىمىزغا ئېلىپ شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ ۋەتەننى قۇتۇلدۇردۇقمۇ؟ قانۇن ـ نىزام ... چۈشەندۇق، ياخشى، بەك گۈزەل بالىلىرىمىز ئاچ قالغۇسى، بىز تىلەمچىلىك قىلىمىز، پاشام. تىلەپ يەيمىز. ھەي چېركەس ئوغلى ! ساڭا بىر قەھرىماننى بوزەك قىلدۇرۇپ بەرمەيمەن. پاشامۇ خالىسا كاللامنى ئېلىۋەتسۇن، پاشامۇ بىزنى، قارا كۆزلىرىمىزنى دەپ ئۆز يېنىدا تۇتۇپ تۇرغان بولسا، بىزنى قويۇۋەتسۇن، بىزگە ئېھتىياجلىق بولمىسا بوشىتىۋەتسۇن، مۇرىلىرىمىزدىن چۈشسۇن، بىزمۇ بېشىمىزنىڭ ئىلاجىنى قىلايلى.

ئاقمازار دېھقانلىرىدىن قارشى چىققانلىرىنى بىردىن

چاقىرتتى. بىر چەتكە بىرئاز پۇل قوياتتى، بىر چەتكە بىر باغلام قىزغۇچ تاياقنى قوياتتى. « قېنى تاللىۋالغىن ئىدرىس بەگنىڭ قولى، يا پۇلنى، يا تاياقنى تاللا » دەيتتى.

بەزىلەر پۇلنى، بەزىلەر تاياقنى تاللايتتى. تاياقنى تاللىغۇچىلار ئۆلگۈدەك قاتتىق تاياق يەيتتى، تىل ئىشتەتتى. تاياق يېگۈچىلەرنى يېرىم جان، بىر ياۋىداق ئاتنىڭ ئۈستىگە ئارتىپ، ئاقمازار يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تاشلاپ قوياتتى.

دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ مېھمانخانىسى ئالدىدا كەڭ قارا چاتقاللىق بار ئىدى. ئارىپ سايىم بەگ ئاخىر تىل بىلمەيدىغان چېركەسلەرنى يالىڭاچلاپ، قامچا تۇتقان بەش كىشىگە ھەيدىتىپ، قارا چاتقاللىققا كىرگۈزۈشكە باشلىدى. بىر تەرەپتىن چېركەسلەرنىڭ دۈمبىسىدە قامچا ئوينىسا، يەنە بىر تەرەپتىن تىكەنلەر دېھقانلارنىڭ يالىڭاچ بەدەنلىرىنى تىتىۋېتەتتى. بەدەنلىرى قىپقىزىل قانغا بويالغۇچە، « يەر خېتىمۇ، يەرمۇ سېنىڭ بولسۇن بەگ » دېگۈچە ئازابلايتتى.

مۇشۇنداق قىلىپ ئارىپ سايىم بەگ ناھايىتى كۆپ يەرگە ئىگە بولدى. ئىدرىس بەگنىڭ، تۇغقانلىرىنىڭ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ قارشى تۇرغانلارنىڭ يېرى ئۆزلىرىگە قالدى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ يەرلىرى ئاقمازارنىڭ جاھىل دېھقانلىرىنىڭ يەرلىرىنى يۇتۇنلەي قورشاپ بولدى. ئىدرىس بەگنىڭ، ئۇنىڭغا قوشۇلغانلارنىڭ ئېتىزلىرى، ئارىپ سايىم بەگنىڭ يەرلىرى ئارىسىدا بىر ئارالغا ئوخشاپ قالدى ... ھازىر ئىدرىس يەرلىرىنى بەرمىسۇن قېنى ... بەرمىگىنىنى كۆرۈپ باقايلى !

— بولسا بۇ ئىتلار يەرلىرىنى بەرمىسۇن، — دەپ ۋارقىرايتتى ئارىپ سايىم بەگ، — قېنى، ئېتىزلىرىنى قانداق ھەيدەيدىكىن، ھەيدەپ باقسۇن، تېرىپمۇ باقسۇن، كۆرۈپ باقايلى !

قارا « فورد » ماركىلىق پىكاپ يەنە كەلدى. ئاقمازاردىكى ئىدرىس بەگنىڭ ئىشىكى ئالدىدا توختىدى. چاڭ ـ توپىدىن بۇلغانغان، چاقلىرىغىچە توپىغا كۆمۈلگەنىدى. توپا ـ تۇماندا

قالغان چىراغلىرى تېخىمۇ يوغىناپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى.

دېھقانلار ۋە ئىدرىس بەگ ئۇنى بۇرۇنقىدىنمۇ بەكرەك ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالدى. ئارىپ سايىم بەگ يەنە بۇرۇنقىدەك چوڭچى ئىدى. گەپ قىلمىدى، ئايرىلىش ۋاقتىدا:

— ئىدرىس بەگ، — دېدى تەكەببۇرلۇق بىلەن، — سىزنىڭ ۋە بىر قىسىم دوستلىرىڭىزنىڭ يەرلىرى مېنىڭ يەرلىرىمنىڭ ئىچىدە قالدى. يەرلىرىمنىڭ ئوتتۇرىسىدا قالغان بۇ يەرلەرنى ماڭا ساتامسىز؟ نېمە ئويلاۋاتىسىز؟

ئىدرىس بەگ ئاخىرقى سۆزىنى قاتتىق دېدى:

— مەن ۋە دوستلىرىم يەرلىرىڭىزنىڭ ئىچىدە قالغان ...

— ئوتتۇرىسىدا قالغان.

— ئوتتۇرىسىدا قالغان يەرلىرىمىزنى ساتمايمىز، ئەپەندىم.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزىتىۋېتىپ:

— سىز بەكمۇ ياش، بەكمۇ باتۇر، بەكمۇ مەرد بىر ئادەمسىز. سىز بىلەن دوست بولۇشنى خالايتتىم، بىراق ۋاقتى ئۆتتى، — دەپ ئاچچىق - ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى، — خەير - خوش!

ئارىپ سايىم شۇ زامان ئون كىشىنى قوراللاندۇردى. ئۇلارغا مەخسۇس يېشىل قاراۋۇل كىيىملىرىنى كىيگۈزدى.

— يەرلىرىمنىڭ ئىچىدىن كىم ئۆتسە، يەرلىرىمنى كىم دەسسىسە ئېتىڭلار! — دېگەن بۇيرۇقنى چۈشۈردى.

كۈز پەسلى ئىدى. شۇ دىگەر ۋاقتى كەلدى. ياش چېركەس پەھمى ئۆكۈزلىرىنى، سايىنىنى ئېلىپ يېرىگە كېتىۋاتاتتى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ قاراۋۇللىرى پەھمىگە «ئارقاڭغا قايت!» دېيىشتى، پەھمى پىسەنت قىلمىدى، مېڭىۋەردى. قاراۋۇللار باشقا نەرسە دېمىدى، ئوق ئېتىشتى. پەھمىنىڭ ئۆلۈكى ئۈچ كۈنگىچە ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئېتىزلىقىدا تۇردى. ئىدرىس بەگ ئەرز قىلدى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ قاراۋۇللىرىدىن بىرىنى ئەكېتىپ تۈرمىگە سولاتتى. قاراۋۇل تۈرمىدە ئۈچ ئاي ياتتى، ئارىپ سايىم تېزلىكتە ئاتلىنىپ سىۋاسقا كەتتى. ئۇ چاغدا ئەڭ ئالىي سوت

مەھكىمىسى سىۋاستا ئىدى. قاراۋۇلنى ئاقلاپ چىقتى. كېيىن بىرىپ ئۇنىڭ قولىدىن يېتىلەپ چىقاردى. دېھقانچىلىق مەيدانىغا تۈرمىدىن ئەكەلدى. ئۇ يەردە ئۇنى قاراۋۇللارنىڭ باشلىقى قىلىپ قويدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن — شۇ يىلى ئارىپ سايىم بەگنىڭ يەرلىرىنى بېسىپ ئۆزىنىڭ يېرىگە ئۆتمەكچى بولغان ئۈچ كىشىنى يەنە ئېتىۋەتتى. خېلى كۈنلەرگىچە چېركەسلەرنىڭ ئۆلۈكىگە ھېچكىم يېقىنلىشالمىدى. ئۆلۈكلەر ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئېتىزلىرىدا پۇراپ كەتتى. ئۇلارنى ئاتقۇچى تۈرمىدە ئاران ئۈچ ئاي يېتىپ چىقتى. سىۋاسقا قىلغان يەنە بىر سەپىرىدە ھەممە ئىشنى ھەل قىلدى.

شۇ يىلى ئارىپ سايىم بەگنىڭ يەرلىرى ئوتتۇرىسىدا قالغان ئېتىزلار ھەيدەلمىدى، تېرىلمىدى. كېلەركى يىلىمۇ شۇنداق بولدى. تېرىلمايتتى، بىراق بۇ يەرلەر دېھقانچىلىق مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر خىل بەزدەك، دائىم قاناپ تۇرىدىغان بىر جاراھەتتەك تۇراتتى. كېلەر يىلى چېركەسلەر يەنە يەرلىرىنى ھەيدەشكە كېلەتتى، يەنە ئۆلتۈرۈلەتتى. ئاخىر پاشا ئاڭلايتتى، ئۇ «ھەي باللار، بۇ نېمىدېگەن سەت ئىش» دېگەن بولاتتى. ئارىپ سايىم بەگ پاشادىن ئىنتايىن قورقاتتى. پاشاغا بېرىپ بېشىمغا كۈن چۈشتى، دېھقانلار قالاق، دېھقانلار ماڭا زۇلۇم سېلىۋاتىدۇ، دېيەلمەيتتى. شۇ قاناۋاتقان جاراھەتنى تېز كۈندە ساقايتىشى لازىم ئىدى.

قارا «فورد» زورايغان كۆزلىرىنى تېخىمۇ چەكچەيتىپ ئىدرىس بەگنىڭ ئىشىكى ئالدىدا يەنە بىر قېتىم توختىدى. ئارىپ سايىم بەگ تېخىمۇ سەمرىپ، ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى. چېركەسلەر ۋە ئىدرىس بەگ ئۇنى يەنىلا بۇرۇنقى ھۆرمەت بىلەن قارشى ئېلىشتى. ئارىپ سايىم بەگ بۇ قېتىم يۇقىرىدىكى مېھمانخانىغا چىقمىدى.

— ئىدرىس بەگ، مەن شۇ يەر مەسىلىسى ھەققىدە سۆزلىشىش ئۈچۈن كەلدىم. يەرلىرىمنىڭ ئىچىدە ئارالدەك

تۇرغان مۇنداق ئېتىزلار سىزگە نېمە پايدا كەلتۈرىدۇ؟

— مەن ۋە دوستلىرىم يەرلىرىڭىزنىڭ ئىچىدە قالغان ... — ئۇنىڭ ئاۋازى بەكمۇ قاتتىق ئىدى.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزىتىۋېتىپ ئاچچىق - ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى.

— ئەپسۇس، سىز بەكمۇ ياشسىز. سىز بىلەن دوست بولۇشىمىز كېرەك ئىدى، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن قارا «فورد» ئاقمازار يېزىسىغا زادىلا كەلمىدى.

شەھەردە ھۆججەتلەرنى تەستىقلاش ۋەزىپىسىنى مەھكىمىنىڭ باش كاتىپى پەزلى بەگ ئۆتەيتتى. ئۇ ۋىجىككىنە، ھىيلىگەر، قورقۇنچاق، مەستىلا يۈرىدىغان ئادەم ئىدى. ئوسمانلى ئىمپېرىيەسىدىن قېلىپ قالغان ئادەم بولغىنى ئۈچۈن يېڭى ھۆكۈمەتتىن، ئۇنىڭ ئادەملىرىدىن قورقۇپ ئۆتى تاشاتتى.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنى دېھقانچىلىق مەيدانىغا چاقىرتتى.

— پەزلى بەگ، سىز ھەممىنى بىلىسىز، چەكنى سىز يېزىپ بەرگەنىدىڭىز، ھېلىقى ئاقمازار يېزىسىدىكى ئىدرىس بەگدىن ئەللىك مىڭ لىرا ئېلىشىم بار ئىدى.

— شۇنداق، ئەپەندىم، بىلىمەن، ئەپەندىم، چەكنى يىتتۈرۈپ قويدىڭىزمۇ ئەپەندىم؟

ئارىپ سايىم بەگ خاتىرجەم كۈلۈمسىرەش بىلەن خۇشال ھالدا قولىنى پەزلىنىڭ مۈرىسىگە قويدى:

— بۇ چەك ئۈچۈن قانچە پۇل كېتىدۇ؟ — دەپ سورىدى.

پەزلى ھېساب قىلىپ كۆردى، بارماقلىرىنى ساندى.

— ئىككى يۈز ئون لىرا ئىككى قۇرۇش گۇۋاھچى - مۇۋاچىنىڭ، ماركىلارنىڭ پۇلىمۇ شۇنىڭ ئىچىدە.

— مانا ساڭا ئۈچ يۈز لىرا ... نەنى خالىساڭ، قايسى مەنسەپنى تەلەپ قىلساڭ ماڭا دېگىن ...

— رازىمەن، ئەپەندىم، — دەپ ھودۇقۇپ كەتتى، — مەن بۇ

شەھەردىن، بۇ شەھەرنىڭ نېنىدىن، سۈيىدىن، قاسساپلىرىدىن، ناۋايلىرىدىن، ئادەملىرىدىن رازىمەن.

ئىدرىس بەگنىڭ يۈز ئەللىك مىڭ لىرالىق قەرز چېكى ئۈچ كۈندىن كېيىن كەلدى. ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگنىڭ قەرزىنى تۆلىمىگەنلىكى ئۈچۈن دەرھال سوتقا ئەرز قىلدى.

ئىدرىس بەگ بۇنى ئاڭلاپ:

— بۇنى كۈتكەنىدىم، مۇشۇنداق بىر ئىش قىلىدىغانلىقىنى بىلەتتىم. ئۇنىڭ بىلەن سوت مەھكىمىسىدە سۆزلىشىمىز، چەكنىڭ ساختا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايمەن ۋە ئۇنى شەرمەندە قىلىمەن، — دېدى.

خېلى يىللاردىن بېرى ئۇ ئەنقەرەگە، پاشاغا، ۋەكىللەرگە تونۇش مىللەت ۋەكىللىرىگە ھەربىر ۋەقە ھەققىدە تېلېگرامما بېرىپ تۇراتتى. ئەنقەرەگە يەنە بىرنەچچە تېلېگرامما ئەۋەتتى. تېلېگراممىلارنىڭ ھېچقانداق پايدىسى چىقمايتتى، شۇنداق بولسىمۇ تېلېگرامما بېرىپ ئادەتلىنىپ قالغان.

ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ:

— ۋاي ئىسىت، بەكمۇ ياش ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن دوست بولغىلى بولاتتى، — دېدى.

ئارىپ سايىم بەگ شۇ كېچىسىلا ھىدىرىن ئوغلىنى چاقىرتتى. ھىدىرىن ئوغلى بۇ يەرنىڭ ئەڭ ئەشەددىي ئىتلىرىدىن بىرى ئىدى.

— مۇشۇ كۈنلەردە ئاقمازاردىن ئىدرىس بىلەن سوقۇشۇپ قالغان، ئۇنىڭغا دۈشمەن بىرىنى تاپالامسەن، ھىدىرىن ئوغلى؟

— سەن بۇيرۇق قىلساڭلا بولدى بەگ، تېپىش ئۇياقتا تۇرسۇن، يارىتىمەن. ساڭا جېنىم پىدا.

— ئۇ ئادەمنى ئۆلتۈرىسەن.

— ئۆلتۈرىمەن، بەگ.

— ئۆلتۈرۈپ ئىدرىسنىڭ ھويلىسى، ئىشىك ئالدى ياكى ئىچىگە بىر يەرگە كۆمىسەن.

— كۆممەن، بېگىم.
بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ژاندارمىلار ئىدرىس بەگنىڭ ئېغىلىدىن ئىزدەشتۇرۇپ ئۆلۈكنى تاپتى. ئىدرىس بەگنى شۇ زامان تۇتۇپ كەتتى. ئىدرىس بەگنى شەھەرگە ئەكېتىۋاتقاندا ژاندارمىلارنىڭ قولىدىن قېچىپ كەتتى. ھىدرىن ئوغلى ھەممە ئىشنى ئارىپ سايىم بەگنىڭ خالىغىنىچە ئورۇنلاشتۇرغانىدى. شۇڭا، ھەممە نەرسە ئۆز جايىدا تاماملاندى.

ئارىپ سايىم بەگ ئىشنىڭ دەل مۇشۇنداق بولۇشىنى كۈتكەنىدى. قىلغان دەۋاسى ئۇزاققا سوزۇلمىدى. ئىدرىس بەگ قاچقۇن بولغىنى ئۈچۈن ئۆزى كېلىپ ھۆججەتنىڭ ساختا ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرەلمىدى. شۇنداق قىلىپ، ئىدرىس بەگكە يۈز ئەللىك مىڭ لىرا يۈكلەندى.

ئىدرىس بەگ ئۆلتۈرگەن ئادەمنىڭ دەۋاسىنى ئاتاقلىق ئادۋوكاتلار ئۆز ئۈستىگە ئالدى. ئىدرىس بەگكە ۋەقەدىن ئالتە ئاي كېيىن يىگىرمە تۆت يىللىق قاماق جازاسى ھۆكۈم قىلىندى.

ئىدرىس بەگ بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى ھەر كۈنى بىلىپ تۇردى، غەزەپلەندى، ساراڭغا ئايلاندى. شۇنچىلىك غەزەپكە كەلدىكى، بىر كۈنى ئاخشىمى شەھەرگە كىردى. بېنزىنچىدىن تۇڭ - تۇڭدا بېنزىن ئالدى، سوت مەھكىمىسىگە ئوت قويدى. مەھكىمە كۆيۈپ كۇل بولغۇچە بىنانىڭ يېنىغا ھېچكىمنى كەلتۈرمىدى. مەھكىمىنىڭ بىناسى كونا ئىدى. شۇڭا، بىردەمنىڭ ئىچىدىلا كۆيۈپ كۇل بولدى. بۇ چاغدا كۈن قايرىلغانىدى. ئىدرىس بەگ ۋە ئۈچ ئادىمى ژاندارمىلار بىلەن سوقۇشا - سوقۇشا شەھەردىن تاغقا چىقىپ كېتىشتى.

ئىدرىس بەگنىڭ ئېغىر جازاسى ئۈچۈن مەھكىمىنى كۆيدۈرگەنلىكى ھەممە گېزىتتە ئەڭ ئۇششاق تەرەپلىرىگىچە ئېلان قىلىندى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ كۈتكىنى ھەم شۇ ئىدى.

مەھكىمىنىڭ كۆيۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاش بىلەن:
— ئىست، بەكمۇ ياش ئىدى، ئۇنىڭ بىلەن دوست بولغىلى

بولاتتى ... — دېدى.
ئىدرىس بەگ توروس تاغلىرىدا بىر سارغۇچ بۆرە ھالىغا كەلگەنىدى، ساراڭ ۋە غالجىر بۆرىگە ...

* * *

— سىزگە بىر نەرسىنى ئىلتىماس قىلىپ كەلدىم. پۈتكۈل دۇنياغا مەلۇمكى، ئۇنىڭغا يۈز ئەللىك لىرامۇ قەرزىم يوق. ھېلىقى ئادەمنىمۇ مەن ئۆلتۈرمىدىم. مەھكىمىنى مەن كۆيدۈرۈۋەتتىم، بۇنىڭغا بېرىلىدىغان جازانى تارتىمەن. يەرلىرىمدىن بىر غېرىچىنىمۇ ئارىپ سايىم بەگكە بەرمەيمەن. ئۇنىڭغا دەڭلار، قەرز ھۆججىتىنى يىرتىۋەتسۇن. ئۇنىڭغا يۈز ئەللىك پۇللۇق قەرزىم يوق، بەش پۇللۇقمۇ يوق، بىر چۈمۈلىنىمۇ ئۆلتۈرمىدىم. بۇنى ھەممە ئادەم، پۈتكۈل تۈزلەڭلىكمۇ، مېنى سوتلىغان سوتچىلارمۇ بىلىدۇ. شۇڭا، مېنى ئاقلاپ چىقسۇن. ئارىپ سايىم مېنىڭ بۇ دېگەنلىرىمنى قىلمايدىغان بولسا، ئاقىۋىتى ئۆزىگە مەلۇم. ئاقىۋىتىنىڭ نېمە بولىدىغانلىقىنى ئۇ ھەممە ئادەمدىن، مەندىنمۇ ياخشى بىلىدۇ. سىز ئۇنىڭ يېقىن دوستى، بېرىپ بۇلارنى ئۇنىڭغا دەپ قويۇڭ.

شۇ ھامان ئورنىدىن تۇردى، پەلەمپەيگە قاراپ ماڭدى.

— خەير - خوش، ئەلى ساپا باي ... دېمەكچى بولغانلىرىم شۇنچىلىك ئىدى.

ئىدرىس بەگ چۇقۇر ئوۋادا، توروس تاغلىرىدا ئالدىغا كىم ئۇچرىسا ئارىپ سايىم بەگكە شۇ سۆزلەر بىلەن شۇ خەۋەرنى يوللايتتى. ئۇنىڭ جاۋابىنى سەۋرچانلىق بىلەن كۈتەتتى. كۈتكەن جاۋابى نېمە ئۈچۈندۇر يېتىپ كېلەلمەيتتى.

ئىدرىس بەگنىڭ سۆزلىرى ئارىپ بەگنىڭ قۇلىقىغا نەچچە قېتىم كېلىپ يەتتى. ئارىپ سايىم يانپاشلىرىنى تۇتۇپ كۈلدى.

ئىدرىسنىڭ ۋە ئادەملىرىنىڭ ئېتىزلىرىنى ئاللىقاچان ئۆز يېرىگە قوشۇۋالغانىدى.

ئىدرىسنىڭ كېلىشى ئەلى ساپا بايغا پايدا بولدى. شۇ زامان ئېتىغا مىندى، ئارىپ سايىم بەگنىڭ قېشىغا باردى. ئۇ ھەم ئىدرىسنىڭ، ھەم ئۆزىنىڭ ئىشلىرى ھەققىدە سۆزلىشەتتى.

بىر كەچقۇرۇنلۇقى ئەلى ساپا باي دېھقانچىلىق مەيدانىغا كەلدى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ تۇركچىنى زادى بىلمەيدىغان، بەستلىك، ئىككى ئادەمنىڭ كۆلەڭگىسىدەك بىر دادىسى بار ئىدى. ئىسمى زەكۇباي ئىدى. زەكۇباي ياشلىقىدىن تارتىپ ئۇزۇن، چاڭگا بۇرۇتلىرى بىلەن ماختىناتتى. ھارپۇت بازىرىدا دەللاللىق (بىدىكلىك) قىلاتتى. ئوغلىنىڭ چوڭ ئادەم بولۇپ قېلىشى ئۇنى ئىنتايىن بەختلىك قىلىۋەتكەنىدى. ئۇ تېزلىكتە ھارپۇت بازىرىدىكى جېنىدىن ئەزىز كۆرىدىغان كەسپىنى تاشلاپ ئوغلىنىڭ قېشىغا يۈگۈرگەنىدى.

زەكۇباي دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى سارايىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا كەشنى سىلىۋېتىپ ئولتۇراتتى. يانچۇقلىرىنىڭ ئەتراپى، پۇچاقلىرىنىڭ قىرىغا نەقىش ئىشلەنگەن كەڭ ھاۋا رەڭ شالۋۇر كىيگەنىدى. ساپ يىپەكتىن تىكىلگەن يېشىل جىلىتكىسىنىڭ مەيدىسىدە ساڭگىلاپ تۇرغان سائىتىنىڭ ئالتۇن بېغى ئۈچ ئىلىك تومۇلۇقتا ئىدى.

ھېرىپ كەتكەن، جۇل - جۇل كىيىملەردە بىر تېرە - بىر سۆڭەك بولۇپ قۇرۇپ كەتكەن، بەزگەكتىن كالپۇكلىرى گەز باغلاپ يېرىلىپ كەتكەن مالايلار ئېتىزدىن يېنىشاتتى. ئۇلار تىزىنى يەرگە قويۇپ زەكۇبايغا ھۆرمەت بىلدۈرەتتى، ئۈچ قېتىم قولىنى سۆيۈپ باشلىرىغا كۆتۈرەتتى، ئۆيلىرىگە شۇ پېتى ماڭاتتى.

مالايلارنىڭ قول سۆيۈش رەسمىيىتى بىر ئەتىگەندە، بىر ئاخشامدا ئىككى قېتىم ئۆتىلەتتى. زەكۇباي قولىنى مالايلارغا

سۆيدۈرۈش ئۈچۈن تېخى كۈن چىقماستىنلا ئويغىناتتى. غاڭزىسىنى تۇتاشتۇراتتى، قەھۋەسىنى ئىچەتتى، سارايىنىڭ دەرۋازىسىغا چىقىپ ئولتۇراتتى، مالايلار توپ - توپ بولۇپ ئۇنىڭ قولىنى سۆيۈپ ئۆتۈشەتتى.

زەكۇباي ئەلى ساپا باينى كۆرۈش بىلەن تېخىمۇ زوقلىنىپ كەتتى. كۆزلىرىنى يۇمۇپ، بەكرەك سۆيۈنۈپ، قولىنى مالايلارغا ئۇزارتتى، سەل توختاپ:

— گۇرۇھەسبە بىگىرىن، — دېدى، — ئۇنىڭ ئاۋازى توم بولۇپ چوڭ - چوڭ چىقاتتى.

بىرنەچچە بەستلىك ئادەم ئاتنىڭ بېشىنى تۇتۇش ئۈچۈن ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىغا يۈگۈردى. ئەلى ساپا باي ئاتتىن چۈشتى، زەكۇ بايغا قاراپ يۈگۈردى. زەكۇ باي پاچاقلىرىنى كېرىپ، پۇتلىرىنى ئۇزارتىپ، يوغان قورسىقىنى ئالدىغا چىقىرىپ، مەيدىسىنى كۆپتۈرۈپ، ئاغزى قۇلىقىغا يەتكەن ھالدا تۇراتتى. ئالتۇن چىشلىرى پارقىرايتتى، قولىنى سۆيدۈرۈش ئۈچۈن ئەلى ساپا باي تەرەپكە بۇرۇلغان ھالدا ساقلاپ تۇراتتى. ئەلى ساپا باي قولىنى تۇتتى، تىزلىنىپ ھۆرمەت بىلدۈردى، ئۈچ قېتىم سۆيۈپ، بېشىغا قويدى.

قول سۆيۈش رەسمىيىتى تۈگىگەندىن كېيىن زەكۇباي:

— لاۋۇ ئەلى ساپا، دۇسەرساران ھاتى، سەرجاۋان ھاتى، ۋىرارۇنە ! — دېدى.

ئەلى ساپا باي يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

— چاۋانى؟

— « قانداق ئەھۋالىڭ » دەپ سوراۋاتىدۇ دېدى يېنىدىكىلەر.

— دۇھاتى بال بەگە؟

— « باينىڭ قېشىغا كەلدىڭمۇ ؟» دەپ سوراۋاتىدۇ.

— بەگ ۋىرا يە !

— «باي بۇ يەردە » دەۋاتىدۇ، — دېدى.

زەكۇباي بىر تەرەپتىن كەلگەن مالايلارغا قولىنى

سۆيدۈرەتتى، يەنە بىر تەرەپتىن مۇشۇ ئۇسۇلدا ساپا باي بىلەن سۆزلىشەتتى. ئۇلارنىڭ سۆزلىشىشلىرى ئارىپ سايىم بەگ ساپا باينى يۇقىرىدا كۆرۈپ چاقىرىۋالغۇچە داۋام قىلدى.

— باي دادا، رۇخسەت قىلساڭ، ساپا باي يۇقىرى چىقسۇنمىكىن، ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىدىغان مۇھىم ئىشلىرىمىز بار.

زەكۇ بايغا ئوغلىنىڭ سۆزلىرىنى تەرجىمە قىلىپ بەردى. يۇزى كىرىلىپ، كالپۇكلىرى ساڭگىلاپ كەتتى، لېكىن يەنىلا قولىنى قاتتىق ئۇزارتتى.

— ھەرەلاۋۇژورە، — دېدى.

ئەلى ساپا باي يەنە ئۇلۇغ تىزىنى يەرگە قويۇپ ھۆرمەت بىلدۈردى. ئۆزىگە ئۇزارتىلغان يوغان، ئۇزۇن بارماقلىرى، سېمىز قولىنى ئۇچ قېتىم سۆيۈپ، بېشىغا قويدى.

ئىككى دوست، ئىككى يېڭى يەر ئىگىسى، ئىككى كونا مىللىي كۇرەشچى تاماقنى بىللە يېدى. داستىخاندا ھەر خىل ئۆزگىرىش بار ئىدى: ئۇلار، ئۆردەك، كەكلىك، توشقان ... تۆت ئۇستا ئوۋچى ھەر كۈنى ئەتىگەندىن كەچكىچە ئارىپ سايىم بەگ ئۇچۇن ئوۋ ئوۋلايتتى. يېڭى ئوۋ گۆشلىرى بىلەن لەززەتلىك فىرانسۇز شارابلىرىنى ئىچىشتى.

ئەلى ساپا باي بىر ئامال قىلىپ ئىدرىسنىڭ تەھدىتلىرىنى سۆزلەپ بەردى. بۇ گەپ ئارىپ سايىم بەگنى تولىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى. تېلىقىپ - تېلىقىپ كۇلدى. ئەلى ساپا بايمۇ ئۇنىڭ خۇشاللىقىغا ئورتاقلىشاتتى، ئۇمۇ بىللە كۇلەتتى.

ئەڭ ئاخىرى ئارىپ سايىم بەگ كۇلكىسىنى توختاتتى، چىرايىدا ھەقىقىي ئىچىنىش ئالامىتى كۆرۈلدى. بىر ئۇھ تارتىپ:

— ئىسىت، نېمىدېگەن ياش، ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇشقا بولاتتى، — دېدى.

26

مەمەت ئاستا - ئاستا ئېسىگە كېلىپ بىر نەرسىلەرنى ئويلايتتى. قانداقتۇر بىر خەۋپنى سېزەتتى. بېشىغا كەلگەن ئىشلارنى ئەسلەشكە تىرىشاتتى. مېڭىسىدە ھەممە نەرسە قالايمىقان ئىدى. يىراقلاردىن بىر سېرىق نۇر ئايلىنىپ كېلەتتى، قاراڭغۇلۇقتا قوشۇلاتتى، قانداقتۇر بىر يەرگە ۋال - ۋۇل قىلىپ چۈشەتتى. پۈتۈن بەدىنى سىرقىرايتتى، كۆيۈپ ئاغرىيتتى.

مەمەت ئورنىدىن تۇردى. قولىنى پېشانىسىگە ئاپىرىپ يېزا تەرەپكە قارىدى. يېزا ئويمانلىقتا ئىدى. يېزىنىڭ ئۇستىدىن ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن نەچچە توپ تۇماندىن باشقا ھېچ نەرسىنى كۆرەلمىدى. ھەممە نەرسە جىمجىت، كىچىككىنە ئاۋازمۇ چىقمايتتى. ئەتىياز ۋاقتىدىكى يەرلەر ئاپتاپتا يېرىلاتتى، ئۇ يەر - بۇ يەردىن بوش چاراسلىغان ئاۋازلار ئاڭلىناتتى. ئۇستىدىن ئېگىز ئۇچقان بىر توپ كېپىنەك ئۇچۇپ كەتتى. ئالدىدىكى يوغان ئېچىلغان ھاۋا رەڭ گۇلگە قاپقارا قاناتلىرىنىڭ ئۇچى قىزغۇچ بىر كېپىنەك قونۇۋالغانىدى. مەمەت ئۆزى قارا، يوغان كېپىنەكنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشى ئىدى. كۆڭلىگە قورقۇشقا، قايغۇغا ئوخشاش بىر تۇيغۇ كەلدى. «ھاياتىڭنىڭ ئاخىرى كۆرۈندى، — دېدى ئۆز - ئۆزىگە، — بۇمۇ ياخشى، قانداق قىلىمىز، تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ. خەدىچەنىمۇ ئۆلتۈردۇم، ئانامنىمۇ ... ئۆزۈم بۇ ياقلاردا يۈرىمەن. دېھقانلارنىمۇ مانا شۇنداق پەرىشان قىلىۋەتتىم، زۇلۇم ئاستىدا ئىگراپ يۈرۈشىدۇ. مەن چىقماستىن بۇرۇن ھەممە ئادەم ئۆز ھالىغا قاراپ ياشاپ كېتىۋېرەتتى. ئەمدى يوقىلاي، بولدى مەن تۈگىشەي.»

ھەممە ئىش شەھەرگە بارغاندىن كېيىن — ئونبېشى بىلەن دۆڭدىكى ئۆيدە سۆزلەشكەندىن كېيىن بولغان، بېشىغا بۇ ئىشلار كەلگەنىدى. «شۇ چاغدا پۈتلىرىم سۇنۇپ كېتىپ، شەھەرگە

بارالمىغان بولسام، كاشكى، كۆزلىرىم قارىغۇ بولغان بولۇپ، ھەسەن ئونبېشىنى كۆرمىگەن بولسام، قۇلاقلىرىم پاڭ بولۇپ، ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغان بولسام، كاشكى. يېزىنىڭ پەرىشانلىقىغا قارىغىنا! ئۆزۈڭنىڭ شۇ ھالىڭغا، كەچۈرۈۋاتقان كۈنۈڭگە، كۆرگەن ھالاۋەتلىرىڭگە قارا!»

چېقىرتكەنىڭكە بارغان ھېلىقى كۈن ئېسىگە كەلدى. تاغۇتاشلار، ئىنسانلار خۇشاللىقىدىن پىر - پىر قىرىشاتتى. چېقىرتكەنلەرگە تۇتاشقان ئوتلارمۇ تۇزلەڭلىكتە ئايلىنىپ ئۆزىچە خۇشاللىق سادالىرى چىقىراتتى، يالقۇنجاپ ياناتتى. كۆز ئالدىغا دۇرمۇش ئەلى كەلدى. دۈمچىيىپ قالغان دۇرمۇش ئەلى قېرىپ قالغان پۇتلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قەدىمىي، ئەڭ قەدىمىي تۈركمەن ئۇسۇللىرىنى ئويناۋاتتى، تۇزلەڭلىكتە لاۋۇلداۋاتقان ئوتنىڭ يېنىدا، ئوت بىلەن بىللە ئېگىلىپ - قوپۇپ ئويناۋاتتى. ئوت بىلەن دۇرمۇش ئەلى بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەنىدى.

يەنە شۇنداق ئوت بىلەن ئىرماش - چىرماش ئويناۋاتقان چېغىدا ھەمزە تاز چىداپ تۇرالماستىن ئۇنى ئېتىۋېتىشكە چەيلىتىۋەتكۈسى كېلەتتى.

مەمەتنىڭ كۆز چاناقلىرىغا يوغان ئىككى تامچە ياش كېلىپ توختىدى. مەمەت ئۆزىچە كۈلۈپ كەتتى. كېيىن ئورنىدىن تۇردى، مىلتىقنى مۈرىسىگە ئاستى، يۇقىرىغا، ۋادى تەرەپكە قاراپ ئۆرلەشكە باشلىدى. ۋادىنىڭ ئاخىرى قىيالىق ئىدى. ئېگىز قىيالىققا يۆلىنىپ مېڭىشى كېرەك ئىدى. مۆكۈنۈپ يۈرۈپ يۈگۈردى.

ۋادىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە مىلتىقلار ئېتىلىشقا باشلىدى. ۋادىنىڭ ئاخىرىدا تۈۋرىكى رەڭلىك شېغىل تاشلىرى پارقىراپ تۇرغان يوغان بىر بۇلاق قايناپ تۇراتتى. مەمەت دۈم يېتىپ مۇزدەك سۈنى قېنىپ - قېنىپ ئىچتى، تۆپىدىن، خېلى يۇقىرىسىدىن ئوقلار ۋىڭىلداپ ئۆتەتتى. شۇ ئان ئۆزىنى كۆكۈچ،

ئالىچىپار بىر قىيا تاشنىڭ ئارقىسىغا ئاتتى. بىر يېرىگە ئوق تەگمىگەنلا بولسا قۇتۇلدى دېگەن سۆز. يىراقتىن ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراپ ھۆرى ئانا كېلىۋاتاتتى. قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ:

— قاچ، جېنىم بالام، مەمەت! سېنى كاپىر توكۇر تۇتۇپ بەردى. ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەت دېگەن ئەمەسمىدىم؟ — دەپ ۋارقىرايتتى.

مەمەت قىيا تاشنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈۋېلىپ خاتىرجەم بولدى. شۇ بىر كېچىنى ئۆتكۈزۈۋالغۇدەك ئارقا - ئالدى توسۇق بىر يەرنى ئىزدىدى، كۆزىگە چېلىققان بىر يەرگە سۈرۈلۈپ باردى، قىيا تاشقا يۆلىنىپ بىردەم دېمىنى ئالدى.

تۆۋەن تەرەپتىن ناھايىتى كۆپ ژاندارما كېلىۋاتاتتى. تاراسلاپ ئوق ئېتىلىۋاتاتتى.

قاتتىق ئېتىشىش باشلاندى. مەمەت سوغۇققانلىق بىلەن ئوڭ ۋە سولغا قاراپ ئاستا ئاتاتتى. بۇ ئېتىشىشتا ھېچكىمنىڭ بۇرنىنىڭ قانىشىنى خالىمايتتى. ئەگەر خالىغان بولسىمۇ، شۇ ئاز ۋاقىتنىڭ ئىچىدە ئون ژاندارمىنى ئېتىۋەتكەن بولاتتى. ئۇلار ئوچۇقچىلىقتا ئۆزىنى قوغداش كېرەكلىكىنى ھېس قىلماستىن كېلىشەتتى. مەمەت ئۇلارنى قورقۇتۇش ۋە ئالداش ئۈچۈنلا ئوق ئاتاتتى. ژاندارمىلار قىيالىقنىڭ تۈۋىگىچە كېلىشتى. ئۇلارغا يۈز بېشى پارۇخ باشچىلىق قىلاتتى. مەمەت يۈزبېشىنى بىر قېتىملا كۆرۈپ قالدى، كېيىن يوقىتىپ قويدى. ئەلى توكۇر قولىدا مىلتىق، بىر تاشنىڭ ئارقىسىدا تۇراتتى، خاتىرجەم ئىدى. يىراقتىن ئۇنىڭ چىرايىدا بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلۈمسىرەشنى كۆرگەندەك قىلدى ياكى مەمەتكە شۇنداق كۆرۈنگەندۇ.

ھۆرى ئانا يىراقتىن كېلىۋاتاتتى. توختىماستىن قولىنى پۇلاڭلىتىپ، شامالدەك ئۇچاتتى. بىردىنلا توختىدى، قولىنى بېلىگە تىرىدى. تاشنىڭ ئارقىسىدا ياتقان مەمەتكە قارىتىپ ئوق ئېتىشقا ھازىرلانغان ژاندارمىلارغا بىردەم قاراپ تۇردى.

— ھەي ژاندارمىلار، — دېدى ئۇ، — ئانىنىڭ قوزىلىرى، مەمەت بالامنى ئاياڭلار! قاراڭلار، ئۇ سىلەرنى ئايىمىدىمۇ؟ ئەگەر خالىغان بولسا ھازىرغىچە ھەممىڭلارنى ئۆلتۈرگەن بولاتتى. قاراڭلار! ئۇ نەدە، سىلەر نەدە؟ مەمىتىمگە ئوق ئۈتمەيدۇغۇ... ژاندارمىلار! قوزىلار! بىكار ئاۋارە بولۇۋاتىسىلەر! شۇ جېنىم بالامنى قويۇۋېتىڭلار، ئۇنىڭغا پۇتلىكاشاڭ بولماڭلار! ئۇمۇ ئۆز يولىغا ماڭسۇن! بولمىسا جېنىڭلارنى ئېلىپ... مەمەتنىڭ قىلىدىغان جىق ئىشى بار! ئۇ ئىنتايىن خاپا! بولغان ئىشلارنى ئاڭلاپ كۆڭلى بەك يېرىم بولدى! ۋاي ژاندارمىلار، بالىلار! ئانىنىڭ قوزىلىرى! سىلەرمۇ زۇلۇم ئاستىدا ئېزىلگەنلەر! يۈز بېشىغا — ئۇ دىنسىزغا، ئوسمانچىغا ئەگەشمەڭلار! ئوسمانچىدا ئىمان بولمايدۇ، دىن بولمايدۇ! ئىشەنگىلى بولمايدۇ جۇمۇ!

ئۇنىڭ ئوق ۋە سول تەرىپىگە ئوقلار چۈشەتتى، بىراق پەرۋا قىلمايتتى.

— ھە، نېمە! — دېدى بىر چاغدا مەمەت، — نېمە قىلىۋاتىسىلەر كاپىرنىڭ تۇخۇملىرى، مېنى ئاتماقچىمۇ سىلەر؟

قىيالىقلارغا قاراپ ماڭدى، شىددەتلىك جەڭ باشلانغانىدى. مەمەت تۇرۇۋالاتتى، ساقلايتتى، كېيىن ئۈستىگە چۈشكەن ئوقلارغا دەھشەتلىك جاۋاب قايتۇراتتى، يەنە جىم تۇرۇۋالاتتى.

قورقماستىن ئۆرە تۇرۇپ ئوق ئېتىۋاتقان پاياسلىق ژاندارمىنىڭ پاچىقىغا ئاتتى.

مەمەتنىڭ يېنىغا، ئەتراپىغا، قىيالىقلارغا تەگكەن ئوقلار تارسىلدايتتى، قىيالىقلاردىن ئىس چىقىراتتى. قىيالارنىڭ ئۈستىنى تاشلارغا تەگكەن ئوقلارنىڭ ئىسى قاپلاپ كەتكەنىدى.

ھۆرى ئانىنىڭ ئەتراپىدا ئوقلار ۋىڭىلدايتتى، قۇلاقلىرىنىڭ تۈۋىدىن ئۆتۈپ كېتەتتى.

— قېنى ئېتىڭلار، مېنى ئۆلتۈرۈڭلار، ئىتلار، قولۇڭلارغا نېمە تەگكىنىنى مەن بىر كۆرەي!

پاياسلىق ژاندارما يەردە تولغىناتتى، ئاغرىقىغا

چىدىيالماستىن يەرنى تىرمىلايتتى.

ھۆرى ئانا ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى.

— ۋاي ئانىنىڭ بالىسى، ۋاي، شۇ پوقنى يېمىسەڭ مەمەتمۇ سېنى ئاتمايتتى. قورقمىغىن، دورا تېڭىپ قويىمەن. يېزىغا بېرىپ ئىككى كۈندە ساقايتىپ قويىمەن. سەنمۇ ئىككىنچىلەپ مېنىڭ مەمەت بالامغا ئوق ئاتمايدىغان بولىسەن.

ھۆرى ئانا ژاندارمىنى شۇ يەردە تاشلاپ قويۇپ ئالدىغا ماڭدى.

مەمەتنىڭ «ئانا، ئانا!» دەپ ۋارقىرىغان، ھودۇققان ئاۋازىنى ئاڭلىدى. «ئانا، جايىڭدا ئولتۇرۇۋال، بۇ كاپىرلار سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، ئانا!»

— ئاھ، جىگەرىم بالام، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن، بۇنىڭدىن كېيىنكى ھاياتىم نېمە بولاتتى... مەيلى ئۆلتۈرۈشسۇن، بالام! مەن سېنىڭ يېنىڭغا باراي.

ئوقلار پاڭ - پۇڭ ئېتىلماقتا. ھۆرى ئانا ھېچ نەرسە بولمىغاندەك، خۇددى موزاي بېقىشقا كېتىۋاتقاندەك مېڭىشتا ماڭاتتى.

يۈزبېشى پارۇخ يېنىدىكى ئاسىم چاۋۇشتىن سورىدى.

— بۇ ساراڭ خوتۇن كىممۇ؟

— مەمەتنىڭ ھۆرى ئانىسى، ھېلىقى ئەلى تۇكۇرنىڭ جان دۈشمىنى، ھېلىقى سىزنىڭ چىرايىڭىزنى كۆرۈشنى خالىمىغان خوتۇن شۇ، — دېدى ئاسىم چاۋۇش.

— لېكىن، قالتىس جەسۇر ئىكەن، ساراڭمۇ؟

— ئاجايىپ ئەقىللىك، — دەپ كۈلدى ئاسىم چاۋۇش.

ھۆرى ئانا سەنتۈرۈلۈپ كەتتى، يەرگە دۈم چۈشتى. مەمەتنىڭ يۈرىكى چىقتى، ئانا ئورنىدىن تۇردى، يەنە يىقىلدى. بۇ چاغدا مەمەت ۋارقىرىدى:

— ئەگەر ئانامنى ئاتىدىغان بولساڭلار، بىرىڭلارنى ساق قويمايمەن! بىرىڭلارمۇ بۇ قىيالىقتىن ساق چىقمايسىلەر!

ئانا ئورنىدىن تۇردى:

— بىئارام بولما، مەمەت بالام، ئۇ ئىتلار مېنى ئاتالمايدۇ. مەن ئۆلمەي تۇرۇپ سېنى كۆرىمەن. خۇدايىمغا يالۋۇردۇم. سېنى يەنە بىر قېتىم پۈرىماستىن، چىرايلىق يۈزۈڭنى كۆرمەستىن خۇدايىم جېنىمنى ئالمايدۇ.

مەمەت ئېتىشتىن توختىدى. ژاندارمىلارمۇ توختىدى. هۆرى ئانا ئوتتۇرىدىن ئۆتۈپ كەتكۈچە ئوق چىقارماسلىق ھەققىدە ئاۋازسىز كېلىشىم ھاسىل قىلدى.

— ئۇنى تۇتالامدۇق؟ — دەپ سورىدى يۈزبېشى.

— تۇتالماسمىز يۈزبېشى، — دېدى ئاسىم چاۋۇش، — ئۇ يىلاندەك چاققان، شۇنچىلىك چاققانكى، كۆزۈڭ بىلەن كۆرەلمەي قالىسەن. ھازىر ئۇ خالىسا ھەممىمىزنى ئېتىۋېتەتتى. قىيالىققا چىقماي تۇرۇپ تۆۋەندە — سەلداراسىدا قورشىۋالغان بولساق، بەلكىم تەسلىم قىلىۋالاتتۇق.

— پاياسلىقنى نېمە ئۈچۈن ئاتتى؟

— ئۇ دائىم ئۆرە تۇرۇۋالاتتى، تەك تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە تىللايتتى.

— سەنمۇ ئۇنىڭغا قارشى تۇرساڭ، تىللىساڭ سېنى ئاتمايدۇ، شۇنداقمۇ؟

— ئاتمايدۇ، — دېدى قەتئىي ئىشەنچ بىلەن ئاسىم چاۋۇش.

— ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدىمۇ؟

— ئەگ جىددىي پەيتلەردىمۇ باستۇرۇپ كەلدىم، يەنە ئاتمىدى، ئۆلۈمگە دۈچ كەلگەندىمۇ مېنى ئاتمىدى.

— چاۋۇش، سەۋەبى نېمىدۇ؟

— بىلمەيمەن، يۈزبېشى.

— پاياسلىقنى يېزىغا ئېلىپ بارسۇن.

— ئەكېتىدۇ، يۈزبېشى.

هۆرى ئانا ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ مەمەتنىڭ قېشىغا كەلدى. قول - پۇتلىرى تىلىنىپ قانغا مىلەنگەنىدى. يېڭى كۆڭلىكى بېلىدىن ئېتەككىچە پارە - پارە بولۇپ كەتكەنىدى.

— ئانا، جېنىم ئانا، ساڭا بىر نەرسە بولدىمۇ؟ — دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا قاراپ يۈگۈردى.

— قوزغالما ! دەپ ۋارقىرىدى هۆرى ئانا، — جايىڭدا تۇر، قارا كۆزلۈك بالام.

مەمەت كۈلۈمسىرىدى، ئۇنىڭ قولىدىن تۇتتى، بىر قىيانىڭ چېتىگە ئېلىپ باردى.

— ھېچ نەرسە بولمىغانسەن؟ بۇ يەردىن قوزغالغۇچى بولما، مىدىرلاپ كەتسەڭلا مېنى ئۆلتۈرىسەن.

— مىدىرلىمايمەن. سەن قاراپ تۇرما، ئوقلىرىڭنى ئات ! قارا، ئەلى توكۇر ئاۋۇ يەردە، دەرەخنىڭ ئارقىسىدا، ئۇنى ئات، ئۆلتۈر، يىقىت ! بۇ ياخشى پۇرسەت. مەن يوقىلاي، مەن كۆرۈنمەي قوياي، بۇ يەردىمۇ مەن بېشىڭغا بالا بولدۇم ... قانداق قىلىمەن دېسەڭ شۇنداق قىل، قېنى باشلا، ئوق ئات ! ... تۇرمىغىن ! ۋاقىت ئۆتكۈزۈپ، پۇرسەتنى قاچۇرۇپ قويما !

مەمەت ئېتىشقا باشلىدى، قارشى تەرەپمۇ ئاتتى. ئوقلارنىڭ قىيالارغا كېلىپ تېگىشىدىن چىققان چاك - توپىلار ئەتراپنى قاپلاپ كەتتى. تاش پارچىلىرى ئوقتەك ۋىڭىلداپ ئۇ يەر - بۇ يەرگە يامغۇردەك ياغاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، قىيا تاشلارغا تەگكەن ئوقلار قۇلاقلارنى پاڭ قىلغۇدەك بىر خىل ئاۋاز چىقىراتتى.

ۋاقىت ئۆتكەنسېرى يۈزبېشى پارۇخ ئاسىم چاۋۇشتىن سورايتتى:

— ھە، چاۋۇش، بۇ قانداق بولغىنى؟ بىز بىر يۈز سەكسەن ئادەم، ئۇدۇلىمىزدىكى پەقەت بىر ... ھۇجۇمغا ئۆتەيلىمۇ؟

— ئۇ بەك چوققىدا، يۈزبېشى، قىيالىققا چىققۇچە ھەممىمىزنى ئېتىۋېتىدۇ، بىرىمىزنىمۇ قويمايدۇ.

— كەچ كىرىۋاتىدۇ. قاراڭغۇ چۈشەر - چۈشمەيلا قاچىدۇ.

— چوقۇم قاچىدۇ. يۈزبېشى، بىز ئۇنىڭ بىلەن ناھايىتى يامان ئەھۋالدا ئۇچرىشىپ قالدۇق. بىز تىنىماستىن ئوق ئېتىۋاتىمىز، پايدىسى يوق. مەمەتنىڭ ئوقى كۆپ.

يۈزبېشى ۋاقىت ئۆتكەنسېرى خاپا بولاتتى، قانداق قىلىپ ياخشى پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويدۇق؟ بىر يېرىم سائەت بۇرۇن ھەرىكەت قىلغان بولساق ... بىر يېرىم سائەتمۇ تېخى بالدۇر ... يۈزبېشىنىڭ مەمەت بىلەن ئىككىنچى قېتىم ئۇچرىشىشى ئىدى. بىرىنچى قېتىمدا خەدىچەنى ئېتىۋېتىشكەنىدى.

بىر ئوق كېلىپ يۈزبېشىدىن بىر غېرىچ نېرىغا بېرىپ يەرگە كىرىپ كەتتى. شۇ يەرگە يەنە بىر تال ئوق ...

— بىزنى خېلىدىن بېرى كۆرۈپ تۇرىدۇ، — دېدى ئاسىم چاۋۇش.

— مۆكۈۋالايلى، — دېدى يۈزبېشى.

— ئەمدى بىز ھېچ يەرگە مۆكەلمەيمىز. خالىغان زامان بىزنى ئېتىۋېتىدۇ. ئۇمۇ بۇنى بىزگە دېمەكچى بولۇۋاتىدۇ.

— لېكىن، بىز ئۇنىڭ خوتۇنىنى ... ئېتىۋەتكەنىدۇق ...

— بۇ ئاجايىپ مىجەزلىك بىر يىگىت، قاراقچىغا زادىلا ئوخشىمايدۇ، جىنىدەك، پەرىدەك، پەرىشتىدەك بىر ئادەم. ئەۋلىيا بولۇش ئورنىغا قاراقچى بولۇپ قاپتىكەن.

دەل شۇ چاغدا:

— ۋاي ئانام ! — دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى، ئۇنىڭدىن كېيىن باشقا - باشقا ئاۋازلار چىقتى. مەمەت ئارقا - ئارقىدىن تۆت ژاندارمىنىڭ پاچاقلىرىغا ئاتقانىدى.

— قانداق ! — ... دەيتتى ھۆرى ئانا، — قانداق ئىكەن؟ ! ... ھەمزە تازغا ئىشەنمەڭلار، ئۇ ھېچ نەرسە قىلالمايدۇ دېمىدىممۇ؟ — ھۆرى ئانا كۆرۈنگەن بىر ژاندارمىنى مەمەتكە كۆرسىتىپ، — قېنى، چاققان بول ! — دەيتتى.

مەمەت ئوق ئاتاتتى. ژاندارمىلار ئوق يەپ ۋارقىرىغانسېرى ھۆرى ئانا بالىلاردەك چاۋاك چالاتتى.

مەمەت تەرلەپ، يۈزى قاپقارا بولۇپ كەتكەنىدى. كۈن ئولتۇراي دەپ قالغانىدى، بىر ئازدىن كېيىن ئولتۇرۇپ كېتەتتى، قاراڭغۇ

چۈشۈشكە باشلىغانىدى. مەمەتنىڭ مىلتىقىمۇ قىزىپ كەتتى.

شۇڭلاشقا، ئوقنى ئاندا - ساندا ئېتىپ قوياتتى. ژاندارمىنى ياردار قىلىپ قويۇپ، شۇ ئارىلىقتا مىلتىقىنى سوۋۇتاتتى. بىر كۆزى ئولتۇرۇش ئالدىدا تۇرغان كۈندە ئىدى.

ژاندارمىلار بىردىنلا ئوق ئېتىشنى توختاتتى. بىر چاغدا ئاسىم چاۋۇشنى كۆردى. ئاق ياغلىق تۇتقان ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ۋارقىرىغىنىچە كېلىۋاتاتتى.

— مەمەت، بالام، ئالدىڭغا كېلىۋاتىمەن، تەسلىم بول ! ئۆلۈشۈڭنى خالىمايمەن.

چاۋۇش يۇقىرىغا — مەمەتكە قاراپ تىك مېڭىپ كېلىۋاتاتتى.

— چاۋۇش، يېقىن كەلمە !

— بالام، مەمەت، ھۆكۈمەتكە تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ. تاغۇتاشلار ئەسكەر بىلەن توشۇپ كەتتى. يا ئېتىلىپ كېتىسەن، ياكى يارىلىنىسەن. يۈزبېشى سېنى كەچۈرۈم قىلدۇرۇۋېتىدۇ.

مەمەت جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىدى:

— چاۋۇش، كەلمە !

ئۇنىڭ ئاۋازىدا قورقۇش، ئىشەنچسىزلىك، ئۈمىدسىزلىك بار ئىدى.

— ساڭا نېمە بولدى، چاۋۇشۇم؟ ! يېقىن كەلمە !

— ئات ئۇنى، تۈگەت ئىشنى ! كەلمە دېگەندە كېلىشىڭنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى كۆرۈپ باقسۇن، ئات ئۇنى !

چاۋۇش كېلىۋاتاتتى، تىككىنە، پەرۋاسىز.

— چاۋۇش، كەلمىسەڭ نېمە بولىدۇ، سېنى ئېتىۋېتىمەن. چاۋۇشۇم، مۇشۇ ئىشنى قىلىشقا مەجبۇر قىلما، چاۋۇشۇم. بۇ يامانلىقنى ماڭا قىلما، چاۋۇشۇم، قول - پۇتۇڭنى سۆيۈپ قوياي، مېنى ئايا، — دەيتتى. ئاۋازى قورقۇنچلۇق ۋە ساراڭلارچە يالۋۇرۇش بىلەن چىقاتتى.

— ئاسىم چاۋۇش، چاۋۇشۇم، سەندە قىلچە ئىنسانلىق، قىلچە ئىمان يوقمۇ؟

چاۋۇش ئاق ياغلىق تۇتقان قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، تىك مېڭىپ كېلىۋاتاتتى:

— ماڭا تەسلىم بولىسەن بۇگۈن. سەنمۇ بىلىسەن، دۇنيادا بىرلا ئادەمنى جېنىمدىن ئارتۇق ياخشى كۆرىمەن، ئۇ بولسىمۇ سەن.

— بىلىمەن، چاۋۇشۇم، خۇدا ھەققى، بىلىمەن، مېنى ئايا، ئىشىم بار! — دەپ ئاۋازىنى بەكرەك چىقاردى مەمەت. ئاۋازى قىيالىقتا ياڭراپ كەتتى، ئەكس سادا چىقاردى. ئاۋاز پۈتۈنلەي ئۆزگەردى، — چاۋۇشۇم، ساڭا گەپ قىلاي، ياخشى ئاڭلا، ساڭا ھازىر تەسلىم بولسامۇ بولاتتىم. ئەمما ... دېگەنلىرىڭنىڭ ھەممىسى توغرا، سەن ھەقلىق، مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، بۇنى بىلىمەن. ئەمما، ئۆلۈشتىن بۇرۇن قىلىدىغان ئازراق ئىشىم بار، چاۋۇشۇم، ئىشىم بولمىغان بولسا سېنى رەنجىتمىگەن بولاتتىم، چاۋۇشۇم! مەندىن خاپا بولما! بىر جان ئۈچۈنلا بولسا، ئۆزۈمنىڭ جېنىم ئۈچۈنلا بولسا، بۇ جېنىمنى ساڭا قۇربان قىلغان بولاتتىم. ئەمدى ئارقاڭغا قايت، چاۋۇشۇم!

ئىككى پاي ئوق چاۋۇشنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن ئۆتۈپ كەتتى. چاۋۇش پەرۋا قىلمايتتى، ماڭاتتى، مەمەت چاۋۇشقا ئىككى پاي ئوقنى زايە قىلىۋەتتى، چاۋۇش پىسەنت قىلمايتتى.

مەمەتنىڭ پۈتۈن بەدىنىنى تىترەك باستى.

— يۈزبېشى، — دەپ ۋارقىرىدى، — مېنىڭ ئىشىم بار، بولمىسا بىر جېنىم ئۈچۈن ئاسىم چاۋۇشنى يوق قىلماسمىدىم، بۇيرۇق بەرگىن، توختاپ قالسۇن.

مىلتىقنى چەنلىدى، تىترىكىمۇ توختىدى. تەپكىنى باستى. ئاسىم چاۋۇش ۋارقىرىدى. ئاق ياغلىق تۇتقان ئوڭ قولى يەرگە چۈشتى. ئاق ياغلىق قىزىل قانغا بويالدى.

— چاۋۇش، قايت! — دەپ بۇيرۇق قىلدى يۈزبېشى.

چاۋۇش توختىدى، ئاچچىق - ئاچچىق كۈلۈمسىرىدى. قاراڭغۇ چۈشكەندى. ئاستا كەينىگە قايتتى.

مەمەت ئىڭرىغان ئاۋازدا:

— مېنى كەچۈر، چاۋۇشۇم! مېنى ئۆلتۈردۈڭ، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولساڭ، بۇ ئىشلارنى بېشىمغا كەلتۈرمىگەن بولساڭ، كاشكى.

يۈزبېشى بۇيرۇق بەردى، ژاندارمىلار ئوقنى ھەر تەرەپتىن ئېتىشقا باشلىدى. مەمەت قارشى تۇرمىدى، ھۆرى ئانىنىڭ قولىنى سۆيدى، ئانىمۇ ئۇنى قۇچاقلىدى.

— ئانا، مەندىن رازى بول!

— ئاناڭ ئۆز سۈتىگە رازى بولغاندەك رازىمەن، جېنىم بالام! ئەلى توكۇرنى ئۇنتۇما، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەت. ھەممە بالا - قازانى بېشىڭغا سالغان شۇ! بۇنى بىلەمسەن؟!

مەمەت قاراڭغۇدا سۆسەردەك غايىب بولدى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئۇدۇلدىكى قېلىن ئورمانلىق، تىك قىيالىق ۋادىغا ئۆتۈپ كەتتى. بۇ يەرلەرنى بەش قولدەك ياخشى بىلەتتى. بىر پولك ئەسكەر، ئەمدى بىر بىرىگادا ئەسكەر كەلسىمۇ بۇ تاغلاردا ئۇنى زادىلا تاپالمايتتى.

ژاندارمىلار يەنىلا ئوق ئېتىپ تۇراتتى. مەمەت ئۇلاردىن شۇنچىلىك يىراقلىشىپ كەتتىكى، ئوق ئاۋازلىرىنى ئارانلا ئاڭلىيالايتتى.

ھۆرى ئانا تۇرغان يېرىدىن مىدىرلىماي تۇراتتى، ئىنتايىن چوڭ بەخت ئىچىدە تىپىرلايتتى.

— ھۆكۈمەتنىڭ ئوقلىرىنى ئېتىڭلار، كاپىرلار، ئېتىڭلار، قېنى ئېتىپ بېقىڭلار، قۇش ئۇۋىسىدىن ئاللىقاچان ئۇچۇپ كەتتى.

بىردەم تۇرۇپ يەنە شۇنداق دەيتتى.

— كېلىسىلەر، تېخى ئالدىمغا كېلىسىلەر، ھازىرلا كېلىپ يارىمىزغا مەلھەم دورىسى چېپىپ قوي ھۆرى ئانا دەرسىلەر، شۇنداقمۇ؟ شۇ بالام بولمىسا، بالامدىن قورقمىساڭلار، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولاتتىڭلار، كاپىرلار! ئۇ چاغدا بىزنىڭ

يارىمىزنى كىم ساقايتىدۇ دەپ ئويلىيالمايتتىڭلار. ھا ـ ھا ـ ھا ... مەمەت سىلەرنى ئاتسۇن، مەن يارىڭلارنى ساقايتاي، شۇنداقمۇ؟ بولىدۇ، ياخشى بولىدۇ، ۋاي بالىلىرىم!

27

يېشىل، يوغان، ئاغزىدىن نەشتەرلىرى يالت ـ يۇلت قىلىپ تۇرىدىغان يىلانلار تۈرلۈك ئاۋاز چىقىرىپ تاغدىن تۆۋەنگە چۈشەتتى. بۇلار خۇددى بىر توپ قارا بۇلۇتتەك تۈزلەڭلىككە تارقىلاتتى. قارا بۇلۇتنىڭ ئىچىدە قىپقىزىل مارجان كۆزلۈك يىلانلارنىڭ باشلىرى كۆتۈرۈلەتتى، ئۇزۇن قۇيرۇقلىرىنى يەرگە ئۇراتتى. قۇيرۇقلىرى يەرگە ئۇرۇلۇش بىلەن چاڭ ـ تۇزانلار چىقىراتتى. يۈزلەپ مارجان كۆزلۈك، ۋال ـ ۋۇل ئوت چاچرىتىپ تۇرغان ئارا تىللىق يىلان باشلىرى كۆرۈنەتتى.

يىلان باشلىرىنىڭ بىرىگە قىلىچ تېگىدۇ، ئۇنىڭ ئورنىغا ئىككى باش كۆتۈرۈلىدۇ. بۇلار تېخىمۇ يوغان، تېخىمۇ دەھشەت ئوت تىللىق، كېرىلگەن تىللىرى تاشقىرىدا. ئۆتكۈر قىلىچ كېلىپ بۇ ئىككى باشنىمۇ چاپىدۇ. يەنە تۆت باش چىقىدۇ. يىلان باشلىرى چېچىلىپ تۇرىدۇ. بىراق، ئۇلار يوغىناپ تۇرىدۇ، مىغىلداپ كېتىدۇ. مىڭ باشلىق ئەجدىھا چىقىدۇ. ئەجدىھانىڭ باشلىرى بارغانسېرى يوغىنايدۇ، كۆپىيىدۇ. ئەجدىھانىڭ بېشىغا قىلىچلار يېغىپ كېتىدۇ. ئەجدىھا بىر بۇلۇتنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ئاسمانغا ئۇچىدۇ، كېيىن يەرگە چۈشىدۇ. قارا، ئاق، بوز، قىزغۇچ ھەر خىل بۇلۇت يوللارغا، توپا ـ چاڭ توزۇتۇپ تۇرغان تۈزلەڭلىككە چۈشىدۇ. بىرمۇنچە، مىڭلاپ قول ۋە قىلىچ بىر ـ بىرىگە كىرىشىپ كېتىدۇ، بۇلۇتلارنىڭ ئىچىدىكى باشلارغا تېگىدۇ. باشلار چۈشىدۇ، باشلار كۆپىيىدۇ.

قاپ تېغىنىڭ ئارقىسىدا ئېگىز قىيالىقلار، يوغان ئايروپىلاندەك قۇشلار، پويىزدەك ئۇزۇن ئەجدىھالار بار. كۈن،

ئاي، قاراڭغۇلۇقلار.

مەمەتنىڭ قولى ئۇيۇشۇپ كەتتى. مىلتىقنىڭ تۆشۈكى ئەمدى سوۋۇدى. ئەتراپ ئايدىڭ، ئاي يورۇقى مەمەتنىڭ مىلتىقىغا، ئوقدانلىرىغا چۈشۈپ ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. مەمەتنىڭ تىزى تاشقا ئۇرۇلۇپ كەتكەچكە ئاغرىپ تۇراتتى، قوللىرى قاناپ كەتكەنىدى. دەسلەپتە ئۇ يارىلانغان ئوخشايمەن، دەپ ئويلىدى، ئەمما كېيىن يارىلانمىغانلىقىنى بىلدى. قوللىرى قانىغان بىلەن تېزلا قېتىپ قالاتتى.

ئۇزاقلاردىن قۇشلارنىڭ سايرىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ژاندارمىلار توختىماستىن ئوق ئاتاتتى. بەلكى ئۇلارغا قارشى ئوق ئېتىۋاتقان بىرى باردۇ؟ كىمدۇ؟ ئەلى توكۇر بولمىسۇن يەنە، «ۋاي قۇۋ توكۇرەي، مۇناپىقلارنىڭ قارنىغا، دەل يۈرىكىگە كىرىۋاپتۇ ـ دە، ئۇ» دەپ ئويلىدى مەمەت.

مەمەت بىر ئاز راھەتلەنگەندەك بولدى. يۈگۈرۈشتىن توختاپ، تىك قىيالىقتىن بىر چىغىر يولغا چۈشتى. دەل شۇ چاغدا ئەلى توكۇر يوغان تاشنىڭ تۆۋىگە يېتىۋېلىپ، ژاندارمىلارغا قارىتىپ ئوق ئېتىۋاتاتتى.

يۈزبېشى پارۇخ يېنىدىكى ئاسىم چاۋۇشتىن:

— چاۋۇشۇم، مانا، قاراڭغۇمۇ چۈشتى. نېمە ئۈچۈن ئۇ ئوقنى ئېتىۋېرىدۇ، تاشلاپ كېتىپ قالمايدۇ؟ — دەپ سورىدى.

— بىلمەيمەن، بەلكى ئۇ بىزنى ئارقامدىن كېلىپ قورشىۋالىدۇ، دەپ ئويلاۋاتسا كېرەك، — دېدى ئاسىم چاۋۇش.

— بۇ كېچە مۇشۇ يەردە قالسا، ئۇنىڭ ئۆلۈكى مۇھاسىرە چەمبىرى ئىچىدە قالىدۇ.

— كىم بىلىدۇ يۈزبېشىم، ئۇنىڭ نېمە ئويلاۋاتقىنىنى بىلىپ بولمايدۇ.

— ساراڭ بولۇپ قالغانمىدۇ؟

ئۇلارنىڭ باش ئۈستىدىن ۋىڭ ـ ۋىڭ قىلىپ ئوقلار ئۆتۈپ تۇراتتى.

— ئۆمرۈمدە مۇنداق بالا ـ قازا، مۇنداق تەمكىن، مۇنداق چاققان ئادەم بىلەن ئۇچراشمىغانىكەنمەن، — دېدى ئاسىم چاۋۇش، — «كۆزگە سۈرگەن سۈرمىنى تارتىپ چىقىرىدۇ» دېگەن گەپ بارغۇ، بۇ دەل شۇنداق ماھىر ئىكەن. يىلاندەك تېۋىشسىز ماڭىدۇ، قۇشتەك ئۇچىدۇ ... ئۇنىڭ ئويلىغانلىرى بار.

— ئەگەر ئۇ ئاتمەن دېسە ئاللىقاچان بىزنىڭ يېرىمىمىزنى ئېتىۋېتەتتى. ئۇ نېمە ئويلاۋاتقاندۇ؟

— ئاۋازى قەتئىي. ئۆلۈمگە تەييار بىر ئاۋاز.

— شۇڭا، مەن سېنى چاقىرىۋالدىم، بولمىسا ئۇ سېنى ئېتىۋېتەتتى، چاۋۇشۇم.

— راست ئېتىۋېتەتتى، — دېدى ئاسىم چاۋۇش ئۇھ تارتىپ، — بۇ بالا ئاجايىپ بولۇپ قاپتۇ، بۇ بالىدا بىر گەپ بار.

ئەلى توكۇر مەمەت قېچىپ كەتسۇن، مۆكۈنۈۋالسۇن دەپ، ئۇنىڭ تۇرغان يېرىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتۈپ يوشۇرۇنۇۋېلىپ ژاندارمىلارغا ئوق ئاتاتتى. ئۇنىڭ كالپۇكلىرىدا تەلۋىلەرچە بىر خىل كۈلۈمسىرەش بار ئىدى، ئۇ تاڭ سۈزۈلگىچە ژاندارمىلارغا قارىتىپ ئوق ئېتىپ تۇرۇپ، تاڭ يورۇشتىن بۇرۇنلا ئوق ئېتىشنى توختىتىپ، چەبدەسلىك بىلەن ژاندارمىلارنىڭ ئارىسىغا كىرىۋالماقچى ۋە ئۇلارغا قوشۇلۇپ ئۇلارغا تاڭ ئاتقۇچە ئوق ئېتىپ چىققان شۇ مەمەتنى قىيالىقلاردىن ئىزدىمەكچى ئىدى.

— ئاسىم چاۋۇش، — دېدى يۈزبېشى ھاياجان بىلەن، — ئۇ يارىلانغان بولمىسۇن يەنە، يارىلىنىپ قاچالمايۋاتقاندۇ.

— شۇنداق بولۇشى مۇمكىن، يۈزبېشىم.

— ئاسىم چاۋۇش؟

— خوش، يۈز بېشىم.

— ئۇ ئۆز ئورنىغا بىرەر دوستىنى قويۇپ قويغان بولمىسۇن يەنە؟

— مەمەت ئۇنداق قىلمايدۇ، ئارقىسىدا قالغان دوستىنىڭ تۇتۇلۇپ قېلىشى ياكى ئۆلۈپ كېتىشىنى ئۇ ياخشى بىلىدۇ، مەمەت ھېچكىمنى خاراب قىلمايدۇ.

— ئۇنداق بولسا يارىلانغان ئوخشايدۇ.

— شۇنداقمۇ.

*   *   *

يىلانلار ئىسسىق تۇزلەڭلىككە چۈشەتتى. ھەربىر ئەجدىھادا يۈزلەپ باش.

— قۇۋ توكۇر، — دەپ كۈلۈمسىرىدى مەمەت، — ژاندارمىلارغا قارىتىپ ئوقنى ئاتىدۇ، ئاتىدۇ، ئەتىگەندە كۈن چىقماي تۇرۇپ توختىتىدۇ. ژاندارمىلار ئەتىگىنى، بەلكى بىر كۈن، ئىككى كۈن ئۆلۈكۈمنى قىيالىقلاردا يۈرۈپ ئىزدىشىدۇ، تاپالمايدۇ. كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشىدۇ. بىر ژاندارما چىقىپ بۇ ئادەممۇ، سېھىرگەرمۇ؟ دەيدۇ. بۇ ئىشلارغا ئەلى توكۇر كۈلۈپ كېتىدۇ. توكۇرنى تۇتۇۋالسىچۇ ... تۇيۇقسىز تۇتۇلۇپ قالسىچۇ؟ ... ئۇ چاغدا توكۇر پۈتىنى چېقىۋېتىدۇ ...

مەمەت ئەلى توكۇر بىلەن ژاندارمىلارنىڭ ئاتقان ئوقلىرىنى پەرق قىلالايتتى.

ئېگىز چىنارغا يۆلىنىپ بىردەم ئولتۇردى. ئېتىلغان ئوقنىڭ ئىگىلىرىنى پەرق قىلىشقا تىرىشاتتى.

مېڭىسى قالايمىقان ئىدى. ھەمزە تاز، چۇقۇر ئۇۋا، قاچقان ئات، يانغىن، ئىدرىس بەگ مېڭىسىگە كىرىۋالغانىدى. ئىدرىس بەگنى ئوسمان چوڭ سۆزلەپ بەرگەنىدى. ھۆرى ئانا نېمىدېگەن ياخشى، ئۇنىڭ ئاجايىپ چىرايلىق، دوستچە، شەپقەتلىك سەمىمىي چىرايى بار ئىدى. ئەلى توكۇر قانداق ئادەم بولغىيدى، ئادەم چۈشىنىپ بولمايدۇ. ئاقچەساز پاتقاقلىقى، سەيران، جۇرئەتسىز، قورقۇپ كەتكەن دېھقانلار ... سەيراندەك چىرايلىق قىز بۇ

دۇنياغا ئىككىنچىلەپ كەلمىگەن، دېيىشىدۇ. قېرىلار قورقماس، هۆرى ئانا، ئوسمان چوڭ ... قېرىلار بەكرەك مەرد ... بولۇپمۇ ئاياللار ئەرلەردىن مىڭ هەسسە يۈرەكلىك، جۈرئەتكار ... ئادالەتسىزلىكلەرگە قارشى تۇرىدۇ. تۇردى تەلۋە ... ئۇنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشى ... مىڭ باشلىق ئەجدىها ... مىڭ بېشىنى چېپىۋەتسەڭ ئورنىغا مىڭ باش ئورماندەك ئۆسۈپ چىقىدۇ. ئۇنى كېسىۋەتسەڭ ئۇنىڭدىنمۇ يوغان ئورمان پەيدا بولىدۇ ... بىردىنلا تۇردى ... تەلۋىنىڭ ئۈستىگە قارا قاغىدەك يۈزلەپ بالا ئولىشىدۇ ۋە شۇ زامانلا تارقىلىدۇ. قارىساڭ تۇردى تەلۋە يوق. پەقەت ئۆتۈك كىيگەن بىرلا پۇتى توپىلارنىڭ ئىچىدە قانغا مىلىنىپ تۇرىدۇ. چۇقۇر ئوۋادا ئادەم كۆپ، تاغلاردا ئادەم كۆپ، دۇنيادا ئادەم كۆپ، ئاغا ئاز. نېمە ئۈچۈن ئادەملەر ئاغىلارنىڭ بېشىنى قۇشلاردەك چوقۇمايدۇ؟ چوقۇۋېلىشسا نېمە بولىدۇ؟ دەپ ئۆزىدىن سورايتتى مەمەت ... مىڭ باشلىق ئەجدىها، كارامەت بۇلۇت ... بىر قىلىچ مىڭ باشلىق ئەجدىهانى چاپىدۇ، توختىماي چاپىدۇ. قىلىچ گاللىشىپ، ئادەم هارىدۇ، بىراق ئەجدىهانىڭ بېشى چاپقانسېرى كۆپىيىدۇ ...

قالايمىقان ئويلار ... ئاناۋارزا قەلئەسىدىكى تۇردى پاشانىڭ سارىيىنى ... بىر زامانلار چۇقۇر ئوۋاغا ...

ئالدىدا، بۇرنىنىڭ تۈۋىدە بىر سايە پەيدا بولدى. مەمەت قورقۇپ سەسكىنىپ كەتتى. بىر تۈلكە يەرنى پۇراشتۇرۇپ ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتاتتى. مەمەت مىدىرلاش بىلەن ئۇزۇن قۇيرۇقىنى سۆرەپ ئارقىغا قايتتى ۋە قېچىپ كەتتى. مەمەتنىڭ يۈرىكى دۈك ـ دۈك سوقاتتى.

خېلى ۋاقىت دېمىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇردى. پۈتۈن بەدىنى سىرقىرايتتى، بىر قەدەم ماڭغۇدەك مادارى قالمىغان، هالسىز ئىدى. هەمزە تازنىڭ قىلغان ئىشلىرى، دۇرمۇش ئەلى ئاغىنىڭ ئۆلۈمى، هۆرى ئانىنىڭ ئەهۋالى، دەگىرمەن ئولۇك يېزىسىنىڭ ئەهۋالى، چېقىرتكەنلىرى،

ئېتىزلار، زۇلۇم قىلىشلار، ئاچ قالغان دېهقانلار، مىڭ باشلىق ئەجدىها ...

جىلغىدىن تۆۋەنگە قاراپ ماڭاتتى. جىلغا قاراڭغۇدا بارغانسېرى چوڭقۇرلايتتى ۋە قاراڭغۇ كۆرۈنەتتى. ئوڭ تەرەپتىكى ئورمان هۇۋۇلدايتتى، ئاي يورۇقىدا ئاسماندىن قارا مۆلدۈر چۈشۈۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى. جىلغىنىڭ هەممە يېقى گۈرۈلدەيتتى، هۇۋۇلدايتتى. جىلغا بىر يېپىلىپ، بىر ئېچىلغاندەك بولاتتى. دەرەخلەر، سۇلار، قىيا تاشلار ... بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ، يەنە ئاجرىشاتتى. ئورمان ئۈستىگە ئورمانلار دۆۋىلىنىپ يەرگە چۈشەتتى. گۈمبۈرلەيتتى ... مەمەتنىڭ بېشى ئايلىناتتى. ئورمان، جىلغا، سۇلار، قۇشلار، گۈللەر، يۇلغۇنلار، ئىسسىقتا قاغجىراپ كەتكەن، كۆكۈچ پارقىراپ تۇرغان ئاناۋارزا قەلئەسى، ئەلى تېغى، يورۇقلۇق، ئوق، ئۆز ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەن ئاتلار جىلغىدىن تۆۋەنگە قاراپ دۈپۈرلەپ چۈشەتتى. مەمەتنىڭ بېشىدا قالايمىقان بىر دۇنيا پىرقىرايتتى، قۇلاقلىرى ۋىڭىلدايتتى، قۇلىقىدا ئوق ئاۋازلىرى ... مەمەت دەهشەتلىك سەل ئىچىدە دومىلايتتى. بىرى ئۇنىڭ پۇتلىرىدىن تۇتۇپ جىلغىدىن تۆۋەنگە تارتاتتى. بۇرنىغا گۈلنىڭ ئۆتكۈر پۇرىقى كەلدى. ئاچچىق پۇراق هەممە ياققا تارالدى، مىلتىق دورىسى پۇرىدى، مىلتىق دورىسىنىڭ پۇرىقى تەر پۇرىقىغا ئارىلىشىپ كەتتى.

ئاي ئولتۇردى، قاراڭغۇلۇق تېخىمۇ كۈچىيىپ مەمەتنى ئورىۋالدى. بۆرىلەر، قۇشلار، چىلبۆرىلەر، ئېيىقلار، جەرەنلەر، ياۋا ئۆچكىلەر، كېيىكلەر، ئۇزۇن مۈڭگۈزلۈك بۇغىلار، يىلپىزلار، ئەجدىهالار، ئاتلار، ياۋايى ياكى ئۆي هايۋانلىرى قاراڭغۇدا جىلغا تۆۋىگە ۋارقىرىشىپ، چۇرقىرىشىپ چۈشەتتى. مەمەتنىڭ بېشى ئايلىناتتى، كۆزى قاراڭغۇلىشاتتى، يۇلتۇزلار، ئورمانلار چايقىلاتتى، جىلغىنىڭ تۆۋىنىگە، قاراڭغۇلۇققا ئاقاتتى.

مەمەتنىڭ پۇتىنىڭ ئاستىدىكى تاشلار يۇمىلايتتى. تاشلار تاغ يامزىلىدىن پەسكە سەلدەك ئاقاتتى. مەمەتمۇ ئېقىۋاتقان تاشلارنىڭ ئۇستىدە تۇرۇپ ئاقاتتى.

ھەمزە تازنى ئەسلەشكە تىرىشاتتى. كۆز ئالدىغا كەلتۇرەتتى. بىردىنلا يوقىتىپ قوياتتى. پېشانىسىدە تاتۇقى بار دەپ ئەسلىدى ... ئۇنىڭدىن باشقا، قوللىرى كارامەت ئۇزۇن ئىدى. تىزىغا چۇشەتتى. بىر بۇلۇڭدا ئاپتاپسىنىپ ئولتۇراتتى. ھېچكىمگە گەپ قىلمايتتى، ئاپتاپتا بەزدەك ئولتۇرۇپ تەرلەپ كېتەتتى. مەيلى قىش، مەيلى ياز، يۇزى ئاپتاپتا كۆيۇپ كېتەتتى. يۇزى چەمدەك كۆرۇنەتتى. تېرىسى قوپال، قوتاز تېرىسىدەك قېلىن ئىدى. دېھقانلار: « بۇنىڭ تېرىسىدىن ئوق ئۆتمەيدۇ » دېيىشەتتى. ئابدى ئاغا قاچانلاردا، نېمە ئۇچۇن قوغلىنىۋەتكەن؟ مەمەت بۇنى ئەسلىيەلمەيتتى. چوڭ ئېقىن سۇنىڭ ئۇستىدە ئوت كۆيەتتى. ئەجدىھالار، بۇلۇتلار سۇدا ئاقاتتى ... ئاپپاق بۇلۇت توپلىرى ... بەكمۇ ئاق، نۇرلار ئىچىدە كۆيۇۋاتقان ...

بىردىنلا ھەممە ھۇۋۇلداش، گۇمبۇرلەش توختىدى. مەمەت ئىشىنىپ بولمايدىغان بىر خىل جىمجىتلىق ئىچىدە ئۆزىگە كەلدى. دۇنيا جىمجىتلىققا چۆمگەنىدى. مەمەت غەلىتە بولۇپ قالدى. ئەتراپتىكى ھەممە نەرسە: قاراڭغۇلۇق، كېچە، يورۇقلۇق، ئورمان، يەر، ئۆيلەر يوقاپ كەتكەنىدى. خۇددى ئۆزىمۇ يوقاپ كەتكەندەك. مەمەت چوڭقۇر نەپەس ئالدى، جىمجىتلىق ئاخىرلاشمايتتى. ئەتراپىغا قارىدى، ھەممە يەر بىر خىل قاراڭغۇ. ئىككى قەدەم چامدىدى، قۇلىقىغا بوش بىر ئاۋاز ئاڭلاندى، «شىرىق» قىلغان بىر ئاۋاز، كېيىن يۆتەلگەندەك بىر ئاۋاز كەلدى، بىر ئىشىك ئېچىلدى. بىر يورۇقلۇق تاشقىرىغا ئۇرۇلدى. مەمەتنىڭ كۆزلىرى قاماشتى. بىر ئاۋازنى ئاڭلىدى. بىر ئادەم ئۇنى قولىدىن يېتىلەپ ئىچكىرىگە سۆرىدى.

ئاق، ئۇزۇن ساقال كۆزلىرىنىڭ ئالدىدىن سۇدەك ئۆتتى.

— ساڭا نېمە بولدى، بالام؟ — دېدى ئاق ساقال.

بىر ئايال ئۇنى سىلىدى. ئاۋازى ئاجايىپ يېقىملىق ئىدى. ئەللەي ناخشىسى ئېيتىۋاتقاندەك سۆزلەيتتى. مەمەت ئۇنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئۇقمايتتى، يېقىملىق ئاۋازنى بېرىلىپ تىڭشايتتى، ھوشىنى يوقىتىپ قوياتتى.

— قانغا بويىلىپ كېتىپسەن، بالا، ئۇستىبېشىڭ پۇتۇنلەي قان، — دېدى ئايالنىڭ تاتلىق ئاۋازى.

مەمەتنىڭ چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەنىدى. ئېچىشقا ھەرىكەت قىلاتتى، چىشلىرىنى بىر - بىرىدىن ئاجرىتالمايتتى. ھەرقاچان خاپا بولغاندا مۇشۇنداق بولاتتى. بۇ ئۇنىڭ خۇيى ئىدى.

مەمەتنىڭ قۇلىقىغا يىراقلاردا سۆزلىشىۋاتقاندەك سۆزلەر ئاڭلىناتتى.

— بالىنى ياتقۇزايلى.

— ئوق تەگكەنمىكەن؟

— يارىسى يوق.

— ئەمىسە نېمە بولغاندۇ؟

— كىم بىلىدۇ ...

— نەگە يوشۇرۇپ قويايلى.

— ژاندارمىلار بۇ يەرلەرگىمۇ ئىزدەپ كېلەرمۇ؟

— تېخىچە كىچىك بالا.

— زادىلا چوڭ بولماپتۇ.

— بۇ قانلار نەدىن چىققاندۇ؟

— تاشلار تىلىپ، تىكەنلەر سانجىلىپتۇ ... ئوق ئىزى يوق.

— ياخشىراق قاراپ باق.

— ھېچقانداق يېرىدە يارا يوق.

— مۇشۇ ھالدا بۇ يەرنى قانداق تاپقاندۇ؟

— بىزنىڭ ئۆينى قانداق تېپىپ كەلگەندۇ؟

— مۇشۇ ھالدا ...

ئاۋازلار ئاڭلانماي قالدى. مەمەت ئوڭ يېقىدىن سول يېقىغا بىرنەچچە قېتىم ئۆرۇلدى، ئىڭرىدى، بىرنەرسىلەرنى دېگەندەك

قىلدى، چىشلىرى ئېچىلمىدى. خېلى ۋاقىتتىن كېيىن چىشلىرى ئاجرىدى. جۆيلۈدى: «ئەجدىھا ... ھەمزە قارا، تاز ... نېمە بولار؟ نېمە، نېمە بولاتتى؟ قەمەر ... سەيرا ...»

جىم بولدى، ئۇخلىدى، خاتىرجەم ئۇخلايتتى، ئەركىن نەپەس ئالاتتى.

نامازدىگەرگىچە ئۇخلىدى، بىردىنلا چاچراپ تۇردى، يېنىدىكى مىلتىقنى ئالدى، دەلدەڭشىپ قالدى، دەل شۇ چاغدا سۇلايمان تۇتۇۋالدى. مەمەت كۆزلىرىنى ئاچتى. سۇلايماننى كۆرۈپ كۈلۈمسىرىدى. كېرىلدى. ھودۇقۇش بىلەن ئەتراپىغا قارىدى. سۇلايماننىڭ قېرى خوتۇنى يېنىغا كەلدى. ھېچ نەرسە بولمىغاندەك:

— ياخشى كەپسەن، بالام، — دېدى.

مەمەت ئەللەي ئېيتقاندەك يېقىملىق، تاتلىق ئاۋازنى ئاڭلاپ ھەممە ئىشنى بىلدى.

— ھە ... سالامەت كەپسەن، باتۇر ئوغۇل! — دېدى سۇلايمان، — بىزمۇ سېنىڭ ئېسىڭگە چۈشىدىكەنمىز - ھە، قۇشقاچچىلىك جېنىمىز قالدى، خۇداغا شۈكۈر، سېنى كۆردۇق، باتۇر يىگىت، — خوتۇنىغا قاراپ، — خوتۇن، نېمىگە قاراپ تۇرىسەن، بالا ئاچ، بىچارە ئاچلىقتىن ئۆلەي دەپتۇ ... — دېدى.

— قازاندا سۇيۇقئاش بار، ھازىر ئەتكەنىدىم، — دېدى ئايال.

سۇلايمان مەمەتنى قۇچاقلاپ:

— باتۇر ئوغۇل، مېنىڭ چوڭ ئوغلۇم، شۇنچە زاماندىن بېرى نەلەردە يۈردۈڭ؟ نېمىلەرنى قىلدىڭ، نەلەردە؟ — دەپ سورىدى.

ئايال شۇ زامانلا داستىخان سالدى. سۇلايمان:

— ئولتۇرغىن، باتۇر بالام، — دېدى - دە، مەمەتنى قويۇۋەتتى. مەمەت داستىخانغا كېلىپ ئولتۇردى، چوڭقۇر ئاپقۇردىكى قىزىل مۇچتا قىزىرىپ تۇرغان سۇيۇقئاشنىڭ يۈزىدە ماي چەلگىنىپ تۇراتتى، سۇيۇقئاشقا سامساق، ئاشكۆكى سالغانلىقىدىن گۈپۈلدەپ پۇرايتتى. سۇيۇقئاشتىن ھور چىقىپ

تۇراتتى، ئۆينى لەززەتلىك سۇيۇقئاش پۇرىقى بىر ئالغانىدى.

ئايال مەمەتنىڭ قولىغا قوشۇقنى تۇتقۇزۇپ:

— چاققان ئىچ! — دېدى. مەمەت بۇ سۆزنى ئەسلىيەلەمدىكىن؟ خېلى يىللار بۇرۇن ئۇنىڭ ئالدىغا ھورى چىقىپ تۇرغان بىر ئاپقۇر سۇيۇقئاشنى قويغانىدى. مەمەت كۈلۈمسىرىگەن كۆزلىرى بىلەن مۇلايىمغىنا قاراپ قويدى. ئۆتمۈشنى، بالىلىق چاغلىرىنى ئەسلىدى.

— چاققان ئىچىمەن، — دېدى.

سۇلايمان چوڭمۇ قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— مەمەت ئاۋاق، — دېدى، — گېپىمنى ئاڭلا، سۇيۇقئاش ئىسسىق، ئۇنچىلىك ئالدىراپ ئىچمە، ئاغزىڭنى كۆيدۈرۈۋالىسەن!

— مېنىڭ ئاغزىم كۆيەتتىمۇ؟ — دەپ خۇشال بولدى.

مەمەت، سۇلايمان چوڭ، ئايال بىر - بىرىگە قارىشىپ كۈلۈمسىرىشەتتى. سۇلايمان چوڭ كېيىن جىددىي ھالدا:

— ماڭا قارا، مەمەت ئاۋاق، خاتىرجەم بول، بۈگۈن ئەتىگەن سوراپ سۈرۈشتۈردۈم، ئەلى توكۇر ژاندارمىلارنى باشلاپ سېنىڭ ئىزىڭنى قوغلىشا - قوغلىشا چېچەكلى جىلغىسى تەرەپكە مېڭىپتۇ. شۇڭلاشقا، سۇيۇقئاشنى ئالدىرىماي ئىچ!

— ئالدىرىماي ئىچىمەن، — دەپ كۈلدى مەمەت.

سۇلايمان چوڭ مەمەتنىڭ چىرايىنىڭ ئېچىلغانلىقىنى كۆرۈپ يېقىملىق سۆزلىرىنى باشلىدى.

— ھە، مېھمىنىم، نەدىن كېلىپ، نەگە كېتىۋاتىسەن؟

مەمەتنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى، ساپسېرىق نۇر پارقىراپ، مېڭىسى جاڭىلداپ كەتتى. ھېلىقى پولات ئۇچقۇنلىرى كۆزىگە قادالدى. بويىنىنى پۈكۈپ:

— دەگىرمەن ئۇلۇكتىن كېلىپ، ئاۋۇ يېزىغا كېتىۋاتىمەن، تاغا، — دېدى.

— دەگىرمەن ئۇلۇكنى بىلىمەن، لېكىن ئاۋۇ يېزا دېگىنىڭ نەدە؟

مەمەتنىڭ يۈرىكىنى چەكسىز قايغۇ مۇجۇۋالدى. بىراق، سۇلايمان چوڭنى قايغۇرۇپ كەتمىسۇن دەپ بىلىندۈرمىدى.

— مانا شۇنداق، ھېلىقى يېزىغا كېتىۋاتىمەن، ئۇ يېزىغا بېرىپ ئۇ ئادەمنى تاپىمەن، تاغا.

— بالام، تاپالامسەن ؟

— تاپىمەن ! — دېدى مەمەت ئىشەنچ بىلەن.

دەگىرمەن ئولۇكنىڭ ئەھۋالىنى بىلەمدىغاندۇ؟

— ئوغلۇم، دەگىرمەن ئولۇكتا كىمنى كۆردۈڭ؟

— ھېچكىمنى، ھېچقانداق نەرسىنى كۆرمىدىم، تاغا، — دېدى، بىراق كۆزلىرىگە ياش ئالدى.

سۇلايمان مەمەتنىڭ ھەممە ئىشنى بىلگەنلىكىنى چۈشەندى، گەپنى باشقا ياققا بۇراپ:

— خۇدايىم بۇيرۇسا ھېلىقى يېزىغا بېرىپ ئۇ ئادەمنى تاپارسەن، — دېدى.

— چوقۇم تاپىمەن.

سۇلايمان چوڭ ئۆز ئىچىدە: « ئۇ يېزا تېپىلمايدۇ، مەن يەتمىش يىل ئۇ يېزىنى ئىزدىمەكتىمەن. ئۇ يېزىدىكى ئۇ ئادەمنى. بۇ دۇنيادا ئۇ يېزا يوق، زادىلا يوق، جېنىم بالام. قېنى ئىزدەپ باق، ئەمدى سەن ئىزدە، دۇنيا پەيدا بولغاندىن بېرى ھەممە ئادەم ئۇ يېزىنى، ئۇ يېزىدىكى ئۇ ئادەمنى ئىزدەۋاتىدۇ » دەپ ئويلايتتى.

مەمەت ئىسسىق سۈيۈقئاشنى ئىچىپ تۈگەتتى.

— ئۇھ، قورسىقىم ناغرىدەك بولۇپ كەتتى.

ئارىنى يەنە جىمجىتلىق باستى. ئايال داستىخاننى يىغىشتۇردى. يەنە جىمجىتلىق. سۇلايمان چوڭنىڭ ئوغۇللىرى، كېلىنلىرى كېلىشتى، مەمەتكە قورقۇپراق قاراشتى. تۈنۈگۈن ئاخشامقى ئېتىشىشلارنى ئاڭلىغانىدى. مەمەت يەرگە قارىۋالغانىدى. سۇلايمان چوڭ ئۇنىڭ سۆز قىلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى.

بىرھازادىن كېيىن مەمەت بېشىنى كۆتۈردى، پارقىراپ تۇرغان كۆزلىرىدە سوئال ئالامىتى بار ئىدى. سۆزلەشكە باشلىدى. توختىماستىن سۆزلىدى، ئاڭلىغانلىرىنى، ئويلىغانلىرىنى، ھەممىنى ئۇپئۇچۇق، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سۆزلەيتتى. سۇلايمان چوڭ، ۋايۋايلىقلار، سەيران، ئاقمازارلىقلار، ئىدرىس بەگ، ئەلى ساپا، ئارىپ سايىم بەگ، ھۆرى ئانا، ھەمزە تاز ... پۈتۈن ئىشلارنى سۆزلىدى.

— ئابدىنى ئۆلتۈردۈق. ئۇ زالىم ئىمانسىزنىڭ بىرى ئىدى. ئانام تۈگىدى، خەدىچە تۈگىدى، مەنمۇ تاغلارغا چىقىپ كەتتىم. ئۆلۈمنىڭ ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېتىۋاتىمەن. نېمە ئىشتۇ؟ ھەمزە تاز يېزىغا كەپتۇ. ھەمزە تازنىڭ يېزىغا كېلىپ ئورۇنلىشىدىغانلىقى زادىلا ئەقلىمگە كەلمىگەنىدى ... يەرنى تارتىۋېلىش، دېھقانلارنى خانىۋەيران قىلىش ئەقلىمگە كەلمەيتتى ... ھازىر شۇ ھەمزە تازنى ئۆلتۈرەي دەيمەن. بىراق، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۇنىڭدىن مىڭ ھەسسە يامان ھەمزە تازدىن يەنە بىرى چىقىدۇ، شۇنداق ئەمەسمۇ، سۇلايمان تاغا، ماڭا ئەقىل كۆرسەت !

— بۇ دۇنيا شۇنداق دۇنيا، — دەيتتى سۇلايمان چوڭ، — سۇلار ئۆز خەندەكلىرىگە چۈشىدۇ. ئادەملەر تۇغۇلىدۇ، كۈن چىقىدۇ، ئولتۇرىدۇ، دەرەخلەر ئۆسىدۇ، چىرىيدۇ، سۇلار ئاقىدۇ، بۇلۇتلار ئۈزىدۇ. بىر ئاغىنى ئۆلتۈرسەڭ، ئورنىغا يەنە بىرى چىقىدۇ. يەنە ئۆلتۈرسەڭ يەنە چىقىپ تۇرىدۇ.

— يەنە بىر قېتىم، يەنە بىر قېتىم ئۆلتۈرسەن، يەنە چىقىدۇ، يەنە چىقىدۇ، يەنە پەيدا بولىدۇ. ئابدى كېتىدۇ، ھەمزە كېلىدۇ. ھەمزە چىقىدۇ، — دەيتتى مەمەت جۆيلۈگەندەك قىلىپ، — ھەمزە كېلىدۇ. ھەمزە كېلىدۇ. ھەمزە كېلىدۇ ...

— ھەمزە كېلىدۇ ! — دېدى سۇلايمان ۋارقىراپ، — دېمىسىز ھەمزە ! — ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، يەنە ئولتۇردى. ئۇزۇن ئاق ساقاللىرى تىترەپ كەتتى.

28

ئەلى توكۇر ئىز قوغلايتتى، ئۇ قولدا توقۇلغان، ياڭاق شاكىلى بىلەن بويالغان بېغىر رەڭ، يوللۇق يۇڭ شالۋۇر كىيگەن، بېلىگە قارا پوتا باغلىغان، پوتىسىغا تاپانچا قىستۇرۇۋالغانىدى، ئەڭ ئارقىدا توكۇر پۇتىنى سۆرەپ ماڭاتتى. ئۇ كەسمە يېزىسىغا قاراپ ئىز قوغلىشاتتى. مەمەتىنىڭ شۇ تەرەپكە كەتكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلەتتى. ئەلى توكۇرمۇ بۇنى بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ مەمەتىنىڭ سۇلايماننىڭ ئۆيىدە ئىكەنلىكىنىمۇ ياخشى بىلەتتى. ئەلى توكۇرنىڭ قېشىدا داڭلىق بىر ئىزچى بار ئىدى، بۇ ئىزچى ئەلبىستانلىق بولۇپ، ئۇنى يەل تاپان مۇسا دېيىشەتتى. ئۇ قېرى، ئورۇق، ئېگىز بويلۇق، تېرىسى سۆڭىكىگە چاپلىشىپ كەتكەن قاپقارا ئادەم ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگىنى قارىسا يۈزبېشى پارۇخ بۇ ئادەمنى باشلاپ كېلىۋاتقان. يۈزبېشى يەل تاپان مۇسانى بۇرۇندىن تارتىپ بىلىدىكەن، مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىشى ئوتتۇرىغا چىققاندىن كېيىن ئەلبىستانغا خەۋەر يوللىغان، يەل تاپان مۇسانى ئالدۇرۇپ كەلگەنىدى. يەل تاپان مۇسا چۇقۇر ئوۋادا، ماراش، ئانتەپ ئەتراپلىرىدا داڭلىق ئىزچى ئىدى. ئۇنىڭ داڭقى تاكى ھالەپكىچە تارقالغانىدى. ئەلى توكۇرنى پەقەت دىكەنلى تۈزلەڭلىكىدىكى دېھقانلار، توروس تاغلىرىدىكى دېھقانلارنىڭ بىر قىسمى تونۇيتتى.

يەل تاپان مۇسا كەم سۆز ئادەم ئىدى. ئەلى ئۇنىڭ كارامەت ئۇستا ئىزچى ئىكەنلىكىنى ئاڭلىۋېلىپ ئاڭلىغان ۋە ئۇنىڭدىن قورقۇشقا باشلىغانىدى.

ئىز قوغلاشنى مەمەتىنىڭ تۇنۇگۈن مۆكۈنۈپ ياتقان قىيالىقىدىن باشلاشتى. كۈن ئوچۇق ئىدى. ئەتىيازنىڭ ئىسسىقى باشلىنىپ گۈللەر پۇراشقا باشلىغانىدى. تاڭ سەھەر شامىلىدەك بىر خىل مەيىن شامال چىقىۋاتاتتى. شامال گۈلدىن - گۈلگە قونۇپ

يۈرگەن ھەرىلەرنىڭ قاناتلىرىنى تىترىتەتتى. قىيالىقلارنىڭ ئارىسىدا، ياپيېشىل چىمەنلەرنىڭ ئىچىدە پاكار - پاكار، ئوچۇق رەڭلىك سېرىق گۈللەر، سەلەب گۈللىرى، چوغدەك قىپقىزىل لالە گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى، ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇزۇن ئۆسكەن سېرىس گۈللىرى ھەممە يەرنى قاپلاپ تۇراتتى. گۈللەرگە ھەرىلەر قونۇۋالغان، كۆك بۇيىمۇ پۇراپ تۇراتتى. تۈزلەڭلەرنىڭ، تاغلارنىڭ، ئېتىزلارنىڭ، بۇلاق باشلىرىنىڭ، سەل داللىرىنىڭ، ئورمانلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس ئۆسۈملۈكلىرى، پۇراقلىرى بولىدۇ. قىيالىقلارنىڭ بەكمۇ ئالاھىدە ئۆسۈملۈكلىرى، ئايرىم بىر خىل پۇراقلىرى بار. قىيالاردا باھار شامىلى يەلپۈپ تۇرىدۇ. قىيالاردىكى پۇراق ۋە رەڭلەر ئادەمنى خۇشاللىققا چۆمدۈرىدۇ. بولۇپمۇ باھار كۈنلىرى كۈن ئوچۇق ۋە ئىسسىق بولسا، تاڭ شامىلىدەك مەيىن بىر شامال چىقىپ تۇرسا، خۇش پۇراق گۈپ - گۈپ ئۇرۇپ تۇرسا، ئۆتكۈر، ئىنچىكە، بىلىنەر - بىلىنمەس ھور قىيالار ئۇستىنى قاپلاپ تۇرسا ... باھار مانا شۇنداق ئەركىلەپ تۇرسا ...

بولۇق ئۆسكەن ئوتلارنىڭ، ھەر خىل بۇيىنىڭ، گۈلنىڭ، رەڭنىڭ ئارىسىدا قىيالىقلار ئالاھىدە گۈزەللىشىپ كېتىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، پاتقاق ھىدىمۇ پۇرايتتى، پۇراقمۇ چىقىۋاتقان شامال بىلەن تەڭ كېلىپ - كېتەتتى. گۈللەرنىڭ ئاستىدا ئاجايىپ رەڭلىك كىچىككىنە قۇشلارنىڭ ئۇۋىلىرى بار ئىدى. كىچىك، كۆك، يېشىل، قىزىل، ئوچۇق يېشىل رەڭلەردىكى ئۆمۈچۈكلەر گۈلدىن - گۈلگە، گۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن يېلىملىك شاخلاردىن - شاخلارغا ئالىقاندەك مىڭلاپ تورىنى توقۇغان، تورلىرىنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئاپتاپقا قاقلىنىپ يېتىشاتتى.

كىچىك ئاق موگۈلار قىيالىقتىكى توپىلارنى يېرىپ چىققانىدى.

ئەلى توكۇر قورقاتتى. بەكمۇ قايغۇراتتى. شۇ ئىتنىڭ بالىسى

يەل تاپان مۇسا دەھشەتلىك ئىز قوغلايتتى. ئۇ، مەمەتنىڭ ئىزىنى خاتالاشماستىن تېپىپ، ئىزنى قوغلاپ كېتىۋاتاتتى. مۇشۇنداقلا ماڭىدىغان بولسا، بۇ ئىزلار توپتوغرا سۇلايماننىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئاخىرلىشاتتى.

ئەلى توكۇر بىر - ئىككى قېتىم ئۇنى ئېزىقتۇرۇشقا، ئىزنى باشقا تەرەپكە بۇراشقا تىرىشتى، بۇ چاغدا يەل تاپان مۇسا ئۇنىڭغا شۇنداق بىر قارىدىكى، بۇ مەنىستىمەسلىكلەرگە تاش بولسىمۇ ئېرىپ كېتەتتى. ئەلى جىم بولۇۋالدى. باشقا ئامال ئىزدەشكە تىرىشتى. ئۈمىدى ئۈزۈلگەندى، بۇ نومۇسسىز ئەبلەخ مەمەتنى تاپمىغىيدى ! يۈزبېشى پارۇخ، ئاسىم چاۋۇش، ھەمزە ئاغا، ژاندارمىلار تۆۋەندىكى چىغىر يولدىن كېتىۋاتاتتى.

ئەلى توكۇر بۇ چىرايلىق باھار كۈنلىرىدە، پۇراقلار، ئاپتاپلار ئىچىدە توختىماستىن تەرلەيتتى. ئۆمرىدە بۇنىڭدىن تەس كۈنگە قالمىغانىدى. بىرلا ئامالى بار ئىدى. بۇ ئامال سۇلايمان چوڭنىڭ ئۆيىدىكى مەمەتكە خەۋەر قىلىپ قويۇش ئىدى. يەل تاپان مۇسا ئوتتۇرا ھال بىر ئىزچى بولغان بولسىدى، ئۇنى ئېزىقتۇرۇش، باشقا تەرەپكە باشلاپ يۈرۈپ كەچكە قالدۇرۇش، كېچىدە ئۇلار ئۇخلاپ قالغاندا ئۆزى بېرىپ سۇلايماننىڭ ئۆيىدىكى مەمەت بىلەن كۆرۈشۈش ... لېكىن ھازىر بۇ ئىشلارنى قىلالمايتتى. يەل تاپان مۇسانىڭ كۆزىدىن ھەرقانداق ئىز قېچىپ قۇتۇلالمايتتى.

بىر چاغدا، قىيالارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كەڭ بوشلۇققا كەلگەندە ئىزلار كۆپىيىپ كەتتى. ئىزلار تۆت تەرەپكە تارقالغانىدى. مۇسا يەل تاپان ئۇزاققىچە بۇ ئىزلارنىڭ بېشىدا ئاۋارە بولدى. تەرەپلەرنى، ئىزلارنى ئۆلچىدى. ئەلى دەل بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، تاغقا توغرا كەتكەن بىر ئىزنى كۆرسەتتى. مۇسا يەل تاپانمۇ نېمە ئۈچۈندۇر ئەلىگە ئەگىشىپ تاغقا يامىشىشقا باشلىدى. خۇشاللىقىدىن ئەلىنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىققىلى تاس قالدى.

مۇسا يەل تاپان ئىزنى بىر ئاق خادا تاشنىڭ تۈۋىدىكى ئۈندەك

يۇمشاق، ئوت ئۈنمىگەن، قوڭۇر يەرگىچە قوغلاپ باردى. بۇ يەردە مىڭلاپ ئىز تۇراتتى. ئەلى بۇ ئىزلارنى قايتا - قايتا سىنچىلاپ تەكشۈرەتتى. بۆرە، تۈلكە، چىلبۆرە، ئات، يىلپىز ئىزى ... سار، كەپتەر، سۆسەر، قاراقاغا ئىزلىرى ... يۈزلەپ ئىز بۇ يۇمشاق توپىغا تامغا باسقانىدى. مۇسا يەل تاپان بۇ يەردىمۇ تۇرۇپلا قالدى. ئۇ، بىر ئادەمنىڭ ئىزى بولۇپ، بۇ ئىز قىيانىڭ ئۈچىغا چىقىپ كېتىۋاتاتتى.

ئەلى توختىماستىن گەپ قىلاتتى، مەمەتنى، مەمەتنىڭ بالىلىق چاغلىرىنى، باتۇرلۇقىنى، ئابدى ئاغىنى، ئۇنىڭ زۇلمىنى، مەمەتنىڭ ئابدى ئاغىنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكىنى، خەدىچەنى، ئىرازىنى، چېقىرتكەنلىكىنى، ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا پارتلىغان يورۇقلۇقنى، مەمەتنىڭ غايىبلارغا ئارىلىشىپ كەتكەنلىكىنى ھېكايە قىلاتتى. شۇ يول بىلەن ئۇنى ساراڭ قىلىۋېتەتتى. ئەلى شۇنچىلىك ئايلاندۇرمىسا يەل تاپان مۇسانى، بۇنىڭدەك ئىزچىنى ئازغاشتۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى، تاغنىڭ چوققىسىغا توغرا ئىز قوغلىمايدىغانلىقىنى ياخشى بىلەتتى.

يەل تاپان مۇسا ئىزنى يالغۇز ئاق قىيا تاشنىڭ ئۈچىغا قاراپ قوغلاپ، مىڭ تەسلىكتە تاشقا يامىشىپ چىقىۋاتقاندا، ئەلى توختىماستىن سۆزلەيتتى، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ مەمەت ھەققىدە سۆزلەيتتى.

— ئۇنىڭغا كىچىككىنە بىر يامانلىق قىلغان ئادەمنىڭ ياخشى كۈن كۆرگىنى يوق، چوقۇم جاجىسىنى يەيدۇ، شۇڭلاشقا مەن ئۇنىڭدىن قورقىمەن، ئاغىنە. ئۇ كامالەتكە يەتكەن بىر ئادەم، ئوڭايلىقچە تېپىلمايدۇ. ئۇ غايىبلارغا قوشۇلۇپ كېتىدۇ ئەمەسمۇ؟ شۇڭا ھېچكىم ئۇنىڭغا يامانلىق قىلالمايدۇ. ئەگەر بىرەرى ئۆزىنى چاغلىماستىن ئۇنىڭغا يامانلىق قىلىپ قويسا، يەنى ئۇنىڭ قوغدىغۇچىلىرى كۆزگە كۆرۈنمىگەن چاغلاردا بىپەرۋالىق بىلەن يامانلىق قىلىپ قويغان بولسا، ئۇ ئادەم زادىلا

ئىلگىرى كەلمىگەن، كېلەلمەيدۇ ھەم. ئاغىنە، ئوسمانجا نېمە ئۈچۈن ئىككى كۆزىدىن ئايرىلىپ قالدى؟ بۇنى سەن بىلەمسەن، نېمە ئۈچۈن؟ دەپ بېرەيمۇ ... شۇنىڭ ئۈچۈنكى، ئەلى تېغىنىڭ ئۈستىدە ئوت پارتلاپ، ئۈچ كېچە - كۈندۈز يانغان چاغدا ئوسمانجا مەمەتنى راھىبنىڭ كۆزى بار يەردە كۆرۈپتۇ. بۇنى كېلىپ يۈزبېشىغا دەپتۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ يۈزبېشى مەمەتنى قورشىۋاپتۇ. قىزىل قىيىنى قارا توپىغا ئېقىتىپتۇ، مەمەت ئازراق يارىلىنىپتۇ. ئوسمانجا سەھەردە ئورنىدىن تۇرۇپتۇ، قارىسا ئىككىلا كۆزى كۆرمەپتۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، تۇران گاچىنىڭ ئەھۋالى ھەم شۇنداق. ئۇ مەمەتنىڭ بار يېرىنى يۈزبېشىغا خەۋەر قىلغانلارنىڭ بىرى. ئۇ خەۋەر يەتكۈزۈش بىلەن ژاندارمىلار مەمەتنىڭ خوتۇنى خەدىچەنى ئېتىۋەتتى. خەدىچەنىڭ قىزىل قېنى قارا توپىلارغا تۆكۈلدى، ئۇنى ئۆلتۈرگەن ژاندارمىنىڭ جېنى شۇ يەردىلا چىقتى. شۇ چاغنىڭ ئۆزىدىلا ئەلى تېغىنىڭ بېشىدا قارا بوران چىقتى. ھاۋا گۈلدۈرلەپ، چاقماق چېقىپ كەتتى. يەر ۋە ئاسمان ئالتوپىلاڭ بولۇپ كەتتى. ئەلى تېغى ئورنىدىن قوزغالدى، گۈركىرىدى، تىترىدى، دەھشەتلىك، ھېچقاچان كۆرۈلۈپ باقمىغان قاتتىق يامغۇر ياغدى، سەللەر تاشتى. ئاڭلىساق، تۇران گاچىنى، تۇغقانلىرىنى، تونۇشلىرىنى سەل ئاققۇزۇپ كېتىپتۇ، ئات - كالىلىرىنىمۇ ئېقىتىپ كېتىپتۇ، ئۆلۈكلىرىمۇ تېپىلماپتۇ. ئەمدى ئۆزۈمنى دېسەم، مەمەت قىز ئەپقېچىپتۇ، بۇ قىز ئابدىنىڭ جىيەنىنىڭ ئالىدىغان قىزى ئىكەن، قىزنى ئېلىپ ئورمانلىققا كىرىپ كېتىپتۇ. شۇ كۈنى يامغۇر يېغىۋاتاتتى. ماڭا ئىز قوغلايسەن دېگەن خەۋەر كەلدى. ئالدىمىزدىكى قىيالىقلاردا ئىز قوغلاشقا باشلىدىم. قىيالىقلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا — ئالدىمدا پانجار ھۆسۈك ئىسىملىك بىر ئۆلىما چىقىپ كەلدى. ئۇ شۇنچىلىك ئۇلۇغ ئادەمكى، نەپىسى قىلىچتەك ئۆتكۈر، ئۇ زات ماڭا: « ھەي ئەلى، يائاللا، سەن مەمەتنى تاپمەن، ئاشىق - مەشۇقلارنى ئايرىۋېتىمەن

دېمە ! مەمەت ئاۋاق دېگەن بالا ئاددىي ئادەملەردىن ئەمەس، ئاخىر بېرىپ بېشىڭغا بالا - قازا تېرىيدۇ » دېدى. بۇ سۆزلەرنى دەپ بولۇپلا، پانجار ھۆسۈك ئەۋلىيا كۆزدىن غايىب بولدى. ياشلىق قىلدىم، گېپىنى ئاڭلىمىدىم، ئىزىنى قوغلاپ تاپتىم ... مەمەت ئابدىنى ئاتتى، جىيەنىنى ئاتتى، ئۆلتۈردى. مەن ئۇ يەردىن قايتقىنىمدا يولدىلا پۇتۇمغا بىر ئاغرىق كىرىپ كەتتى. كۆرۈلۈپ باقمىغان، چىدىغۇسىز بىر ئاغرىق ... ئاۋازىم ئەرشكە چىقتى، قۇشلاردەك كېچە - كۈندۈز بىر ئاي چىرقىراپ نالە قىلدىم. پانجار ھۆسۈك ئەۋلىيا نالە - پەريادلىرىمغا چىدىماستىن كېلىپ دەم سېلىپ قويدى، ئاغرىقلىرىم بېسىلدى، ئەمما بۇ پۇتۇم توكۇر بولۇپ قالدى. مەن مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىزىنى قوغلىمايمەن. قوغلىغانغا تويدۇم. ئەمدى ئۇنىڭ ئىزىنى قوغلىماي دېگەن، بىراق ھۆكۈمەت ياقامنى قويۇپ بەرمەيۋاتىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ ئىزىنى قوغلىغاندەك قىلىپ يۈرىمەن. كۆرۈنۈشتە ئىز قوغلىغاندەك قىلىپ، مەمەت بۇ تەرەپكە كەتكەن بولسا، ئۇ تەرەپكە باشلاپ ماڭىمەن. مەمەت زادىلا ئاددىي ئادەملەردىن ئەمەس. ئەلى تېغىنىڭ بېشىدا ... ئۈچ كېچە - كۈندۈز ... يوغان بىر توپ يالقۇن ... ئېگىز مۇناردەك ... شۇنچىلىك دەھشەت بىلەن يالقۇنجىدىكى، ئەتراپ كۈندۈزدەكلا بولۇپ كەتتى. پۈتۈن تورۇس دېھقانلىرى كۆردى. راست، مەمەت ئاۋاق ئادەم ئەمەس ! ...

يەل تاپان مۇسا ئاق قىيا تاشنىڭ چوققىسىغا چىقىپ ئولتۇردى. بېشىنى قوللىرىنىڭ ئارىسىغا ئالدى، يۈزى ساپسېرىق تاتىرىپ كەتتى، لەۋلىرى تىترەيتتى. ئەلىمۇ تولا سۆزلەپ ھاسىراپ كەتكەنىدى. ئۇمۇ يەل تاپان مۇسانىڭ قېشىغا بېرىپ ئولتۇردى. ئاقساق پۇتىنى يەل تاپان مۇسانىڭ ئالدىغا، بۇرنىنىڭ ئۇچىغا ئەكېلىپ سوزدى. يەل تاپان مۇسا چاندۇرماستىن بىر ئەلىگە، بىر ئاقساق پۇتىغا قارايتتى.

— ھېرىپ كەتتۇق، — دېدى ئەلى، — بۇ يىگىت مۇشۇ تاغنىڭ چوققىسىدا بولۇشى مۇمكىن. كەچقۇرۇن تاغنىڭ

چوققىسىغا يېقىنلىشىمىز. ئەگەر مەمەت شۇ يەردە بولسىلا ئاخشاملىققا كارامەت بىر جەڭنى تاماشا قىلىمىز. ئەگەر خۇدايىم بىزنى كەچۈرمەيدىغان بولسا، بىزنىڭ ھالىمىزمۇ ... چۈنكى مەمەت قالتىس باتۇر، ئۇ يولۋاسلاردەك سوقۇش قىلىدۇ ... ئۇ چاغدا ژاندارمىلارنىڭ تاغدىن تۆۋەنگە قاراپ قانداق قېچىشلىرىنى كۆرىمىز. سالغا تېشىمۇ يېتىشەلمەيدۇ. مانا شۇنى تاماشا قىلىمىز.

يەل تاپان مۇسا ئەلىگە باشتىن - ئاياغ شۇنچىلىك مەنسىتمەسلىك بىلەن قارىدىكى، ئەلى نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى. قوللىرىنى بىردەم تىزىغا، بىردەم تاشقا قويدى، بولمىدى. بىر تال گۈلنى ئۈزدى، ئورنىدىن تۇردى، يەنە ئولتۇردى، يەل تاپان مۇساغا قارىدى. ئۇنىڭ چىرايىدا يەنە ئابايىقى يوشۇرۇن مازاق قىلىش كۈلكىسى چىقىپ تۇراتتى، بېشىنى سالدى. كېيىن بىردىنلا توختىماي سۆزلەشكە باشلىدى. يەل تاپان مۇسا ئۇنىڭ چىرايىغا ھەيرانلىق بىلەن باقاتتى، بىراق گەپ - سۆز قىلمايتتى.

يەل تاپان مۇسانىڭ شالۋۇرى يىرتىق ئىدى، كىرلىكىدىن رەڭگىنى بىلىپ بولمايتتى، بوز رەڭگە كىرگەنىدى. ماراشتا تىكىلگەن قىزىل كەشتىنىڭ ئۈستى سويۇلۇپ كەتكەن، چوقۇر يۈزلەردەك تۆشۈك - تۆشۈك ئىدى. ئۇزۇن، شالاڭ، ئاقىرىشقا باشلىغان ساقاللىرى بۇدۇر ئىدى. يۈزى، ئورا كۆزلىرى، ئۇزۇن، ئىلمەك بۇرنى، يۇقىرى تارتىلغان قاشلىرى، ئۈچلۈق ئېڭىكى بىلەن ئاجايىپ بىر خىل قۇشقا ئوخشايتتى، يەنى ئويچان، قېرى، غەمكىن بىر قۇشقا ...

يەل تاپان مۇسا قۇشلاردەك ئىككى - ئۈچ قېتىم قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى، ئورنىدىن تۇردى. ئەلى ئۇنىڭ پۈتۈن ھەرىكىتىنى كۆزلىرىنى تىكىپ تۇرۇپ كۆزىتەتتى. يەل تاپان مۇسا ئالدى بىلەن تاغ چوققىسىغا قارىدى، كېيىن قىيالىقتىن تۆۋەنگەن چۈشتى. ئەلى خۇشاللىقىدىن يېرىلىپ كېتەي دېدى. پەشلىرىنى

شالدىرلىتىپ، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن چۈشتى. يەل تاپان مۇسا كۆزلىرىنى تاغنىڭ چوققىسىغا تىككەن ھالدا ئاق بۇلۇتلار بىلەن قاپلانغان چوققىغا سەپسالاتتى. خېلىغىچە قاراپ قالدى، سەل نېرىدا دەرەختەك يوغان، گۈللىرىمۇ چوڭ ئېچىلغان، سېرىق قۇيرۇقى دەپ ئاتىلىدىغان بىر گۈل سارغىيىپ تۇراتتى. يەل تاپان مۇسا يۇقىرىغا قاراپ بىرنەچچە قەدەم تاشلىدى ۋە شۇ زامان كەينىگە ياندى. يۈگۈرگەندەك تېز مېڭىپ تاغدىن تۆۋەنگە چۈشۈشكە باشلىدى. ئەلىنىڭ يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلىپ قالدى، كۆڭگە قارىدى. ئەمدىلا چۈش بولغانىدى. بۇ ئادەم كۈن ئولتۇرماستىن ئىزنى قوغلاپ سۇلايماننىڭ چوڭقىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا ئېلىپ باراتتى.

« بۇ ئادەمنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن، ئۆلتۈرۈپ مەمەتنى قۇتقۇزىمەن. تۈرمىگە كىرىمەن، مەمەت كېلىپ مېنى تۈرمىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ، تاغلارغا چىقىپ كېتىمەن. مەنمۇ قاراقچى بولىمەن، قېنى بىر ئىزچىنىڭ قاراقچى بولغىنىنى كۆرۈپ قويۇشسۇن، — دەپ ئويلايتتى ئەلى. يەنە تۇرۇپلا، — ھەممە سىرنى مۇشۇ ئادەمگە دېسەممىكىن، يېلىنىپ - يالۋۇرساممىكىن، پايدىسى بولارمۇ؟ ئالدى بىلەن يالۋۇرىمەن، ھەممە سىرنى دەيمەن. ئەگەر يەنىلا ئىزىنى قوغلىسا، ئۇنى تارتىپ كېلىپ ئاتىمەن، دېگەن ئويغا كېلەتتى، — ماڭا قىزغانچۇقلۇق قىلدى، ئىزنى خاتا يولغا باشلىدى، ئۇ مەمەت ئاۋاقنىڭ ئادىمى، دېگەن تۆھمەتلەرنى چاپلايمەن.»

يەل تاپان مۇسا قىيالار ئارىسىدىكى خاماندەك تۈزلەڭ يەرگە چۈشتى، قاراپلا ئىزنى تېپىۋالدى، ئىزغا ئەگەشتى، تۈۋى قارايغان قىياغا قاراپ ماڭدى. بەكمۇ تېز كېتىۋاتاتتى. تۆۋەندە يۈزبېشى ئۇلارنى چاقىردى:

— ئىزچىلار، ھەي ئىزچىلار؟ بۇ يەرگە كېلىڭلار! ھازىر ئىزنى قويۇپ تۇرۇڭلار! ئالدى بىلەن تامىقىڭلارنى يەڭلار! ئاندىن كېيىن ئىزنى قوغلاپ تاپارسىلەر!

يۈزبېشى بىرنەچچە قېتىم چاقىردى. يەل تاپان مۇسا يا ئاڭلىمىدى، ياكى ئاڭلىماسلىققا سالدى. ئەلى بۇنىڭغا غەزەپلەندى. ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى، ئىتتىك تارتىپ:

— هوي، بۇيرۇقنى ئاڭلىمامسەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى، — هوي، قانداق ئىزچىسەن؟ يۈزبېشى چاقىرىۋاتىدۇ!

يەل تاپان مۇسا تۇرۇپ قالدى، ئەلىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە خۇددى ئۇنى يەۋېتىدىغاندەك تىكىلىپ قارىدى، بىر سىلكىنىپ، قولىنى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىۋالدى.

— مەمەت ئاۋاقنى تاپىمەن. ئۆلۈمنى بىلسەممۇ، چولاق بولۇشۇمنى، كۆزۈمنىڭ كور بولۇشىنى، قان قۇسۇشۇمنى بىلسەممۇ يەنىلا مەمەت ئاۋاقنى تاپىمەن.

ئەلى توكۇر هېچ نەرسە دېمىدى، قېتىپلا قالدى. كۆڭلىدە: «سەن مەمەت ئاۋاقنى تاپقۇچە، مەن سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن» دەپ ئويلىدى. يەل تاپان مۇسا ئالدىدا، ئەلى توكۇر كەينىدە، ژاندارمىلار مىلتىقلىرىنى تىكلەپ قويۇپ ئولتۇرۇشقان يەرگە كەلدى. يەل تاپان مۇسا ئالدىدا ئۇچقاندەك يۈگۈرگەندە، خۇددى ئۇچۇپ كېتىۋاتقان ئۇزۇن قۇشقا ئوخشايتتى. ماڭغاندا قوللىرىنى قوش قاناتلىرىدەك پۇلاڭلىتاتتى.

يۈزبېشى، ئاسىم چاۋۇش، ھەمزە، بىر كونا قاراقچى — تۆتى قارىغاي ئاستىدىكى بۇلاق بېشىدا ئولتۇرۇپ ئىچىشەتتى. بىر ژاندارمىنىڭ نېرىسىدىكى چوغ بىلەن لىق تولغان ئوچاقتا پىشۇرغان كاۋاپنى يېيىشەتتى.

— قېنى كېلىڭلار، قوش قانىتىنىڭ ئىزىنى تاپقۇچى ئىزچىلار! نېمىلەرنى قىلدىڭلار؟ — دېدى يۈزبېشى.

— ئىزنى تېپىپ قويدۇم، قوماندانىم، كەچكە قالماي ئۇ ئوۋچى قۇشنى تاپىمەن.

ئەلى، ئۇ ئابايىقى گەپلەرنى يۈزبېشىغا دەپ قويىدۇ، دەپ پەرەز قىلغانىدى. يەل تاپان مۇسا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئەلىگە قاراپ قويدى. ئۇلار كېلىپ ئولتۇرۇشتى. چوغ ئۈستىدە گۆشنى

پىشۇرۇشقا باشلىدى. يەل تاپان مۇسا ھەممە ئىشنى چاققان قىلاتتى. تېز ماڭاتتى، تېز يەيتتى، تېز پىشۇراتتى، تولىمۇ تېز سۆزلەيتتى. تاماق يېگەندە ئەلىمۇ ئۇنى دوراشقا تىرىشتى، گۆشلەرنى چاينىماستىن يۇتاتتى.

يەل تاپان مۇسا تامىقىنى چايناپ تۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى.

— سىلەرگە مىڭلاپ بەرىكەت ئاتا قىلسۇن، داستىخىنىڭلارغا ئىبراھىم خەلىلۇللا بەرىكەت بەرسۇن، دۆلىتىڭلار زىيادە بولسۇن، — دېدى.

ئۇ يولغا چۈشتى، ئەلى توكۇرمۇ ئۇنىڭ ئارقىسىدىن يولغا چىقتى، لېكىن ئۇنىڭغا يېتىشكۈچە قارا تەرگە چۆمدى.

— نېمانچە يۈگۈرىسەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — ئارقاڭدىن ئاتلىق قوغلاپ كېلىۋاتامدۇغۇ! بىرىنىڭ بېشىنى ئەكېتىۋاتامسەن؟ ئاستىراق ماڭ! يېتىشىۋالاي!

يەل تاپان مۇسا توپا ئۈستىدە شۇ پېتى تۇرغان ئىزنىڭ ئەتراپىدا بىرنەچچە قېتىم ئايلاندى. كېيىن يەنە مېڭىشقا باشلىدى. بەش قەدەم نېرىدا يەنە قېلىپتەك تۇرغان ئىزنى كۆردى. بۇ ئىز مۇخ بېسىپ كەتكەن، ئادەمنىڭ مەيدىسىگە كەلگۈدەك بىر خادا تاشنىڭ تۈۋىدە ئىدى.

كېيىن سايلار چوڭايدى، سايلار كەلدى، يوقالدى. كۈن پارلىدى. مۇسانىڭ پايپاقسىز پۇتلىرى شالۋۇر بىلەن ئايىغى ئارىسىدىكى يالىڭاچ يەرلەر ... جىرىلىپ، تىتىلغان، قانلار ئۇيۇپ قالغان، يەل تاپان مۇسا ئىككى پۈكلىنىپ قالغانىدى. مۇسا ئۆزىنى رۇسلىدى، بىر ئاق تاشنىڭ تۈۋىگە كېلىپ تۇردى. ئاق تاشنىڭ ئۈستىدە بىر تال قارىياغاچ ئۆسۈپ قالغانىدى. تاش ئۈستىدە يا توپا، يا باشقا نەرسە يوق. ئېچىلىپ قالغان قارىغاي يىلتىزلىرى ئاق تاشنى قاماللاپ تۇراتتى. مۇسا تېزلىكتە قىيا تاشلار ئارىسىدىن ئۆتەتتى. پەسكە چۈشەتتى. ژاندارمىلار بۇگۈن كېچىنى كەسمە يېزىسىدا ئۆتكۈزمەكچى ئىدى. يۈزبېشى: «ئىزچىلارنىڭ بېشى، سىلەرنى بىز شۇ يەردە كۈتىمىز. ئىزنى

تاپساڭلار بىزگە خەۋەر قىلىڭلار» دېگەنىدى.

يۈزبېشى پەرۋا قىلمايتتى. مەمەت ئاۋاقنى تېپىش غەيرىتى تېخىمۇ ئاشقانىدى.

ئەلى پەسكە ــ يېزىغا قاراپ يول سالغان ئىزلارنى قوغلاپ كېتىۋاتقان مۇسانىڭ ئالدىغا ئۆتتى. كۆزلىرى قان قۇيغاندەك ئىدى:

ــ مۇسا، ــ دېدى ئۇ، ــ ماڭا قارا، گېپىمنى ئاڭلا، ئىز ئورمانغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. بۇ ئىز توپتوغرا ئورمان تەرەپكە، ياكى سەن مەمەت ئاۋاقنىڭ سېنى چولاق قىلىپ قويۇشىدىن قورقۇپ ئىزنى خاتا قوغلاۋاتامسەن يا؟

يەل تاپان مۇسا جاۋاب بەرمىدى. تايىقىنى يەرگە، ئويۇلۇپ قالغان بىر سىزىقنىڭ ئۈستىگە قويغانىدى.

ئەلى توكۇر تىترەشكە باشلىدى:

ــ ئورمانلىقتا ماڭ، قۇربانىڭ بولاي، يەل تاپان مۇسا، ئورمانلىقتا ماڭساڭ نېمە بولىدۇ ... ئىز ئورمانغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ.

يەل تاپان مۇسا يەنىلا پەرۋا قىلمىدى. ئۆزى خالىغىنىچە مېڭىۋەردى.

يېزىنىڭ بېشىغا كەلگەندە كۈن ئولتۇرۇۋاتاتتى. ژاندارمىلار تېخىچە يېزىغا كېلىشمىگەنىدى. « ئورماندا ئىچىشىۋاتىدۇ » دەپ ئويلىدى ئەلى. كەسمە يېزىسى جىمجىت، ژاندارمىلار كەلگەن بولسىدى، يېزا ئويغىناتتى، بۇنچىلىك جىمجىتلىق بولمايتتى. موربىلاردىن ئىس چىقىپ تۇراتتى.

ئەلى: « مانا ئۇ سۇلايماننىڭ ئۆيى، موربىدىن قويۇق ئىس چىقىۋا-تىدۇ. بىزنىڭ تەلۋە يىگىت هازىر خاتىرجەم كېلىپ ئولتۇرغاندۇ، ئۇ مېنىڭ تارتقانلىرىمنى بىلگەن بولسا، كاشكى ...» دەپ پىچىرلاپ، يىغلىۋېتەي دەپ قالغانىدى.

يەل تاپان مۇسا يەنە ئىككى يۈز قەدەم پەسكە چۈشسىلا ئىش تۈگەيتتى. ئەلى توكۇر بېلىدىكى تاپانچىسىنى چىقاردى، ئوق سالدى. ئەمدى ئاتاي دەپ تۇرغاندا يەل تاپان مۇسا ئىشەنگۈسىز

بىر خىل چاققانلىق بىلەن ئارقىسىغا بۇرۇلدى، چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى.

ــ ئەلى، ماڭا ئىچىڭ ئاغرىسۇن، بالىچاقام بار، ــ دەپ قوللىرىنى ئېگىز كۆتۈردى، ــ مېنى ئاتما ... ئىزلار ئورمانلىققا قاراپ كېتىۋاتىدۇ. سېنىڭ مۇنچىلىك ئىكەنلىكىڭنى بىلمەپتىمەن. مېنى ئېزىقتۇرۇپ، مەمەت ئاۋاقنى ئۆزى تېپىپ بېرىدۇ، دەپ ئويلاپتىمەن. قارىغىنا، ئىزلار ئورمانلىققا قاراپ سوزۇلغان، بولدىمۇ ئەمدى؟

ئەلى تاپانچىسىنى بېلىگە قىستۇردى. ھەر ئىككىسى تىترىگەن هالدا بىر - بىرىگە قارىشىپ خېلىغىچە تۇرۇپ قالدى.

ئاخىر يەل تاپان مۇسا:

ــ ئەلى، ــ دەپ سۇلايمان چوڭنىڭ ئۆيىنى كۆرسەتتى، ــ مەمەت ئەنە شۇ ئۆيدە.

ــ شۇ ئۆيدە، ــ دېدى ئەلى توكۇر.

ئۇلار سۇلايمان چوڭنىڭ ئۆيى تەرەپكە قاراپ يانمۇيان مېڭىشتى. مېڭىپ كېتىۋېتىپ تۇرۇپ قېلىشاتتى ۋە بىر - بىرىگە قاراپ كۈلۈشەتتى.

29

ھاكىم سىمىز، تۇرۇم - تۇرۇم، پالكۆز، سۆرۈن تەلەت، كالپۇكى كۆكۈچ قېلىن، سالپاڭ قۇلاق، چۈپۈر قاش، پاكارغىنا، تولىمۇ مۇز چىراي ئادەم ئىدى. سېپى ئۆزىدىن ئوسمانلى ئىدى. بېشىدىكى فەس[1]نى تېخى تۇنۇگۇنلا تاشلاپ، قالپاقنى قىڭغىر كىيىۋالغانلاردەك ساپ بىر ئوسمانلى ئىدى.

ھاكىم مۇستاپا كامالغا ئىچ - ئىچىدىن تەلۋىلەرچە خاپا بولاتتى. خاپىلىقىنى تېشىغا چىقىرالمىغانلىقى ئۈچۈن غەزىپى تېشىۋاتاتتى. مۇستاپا كامالغا ئەسكەر بولغانلىقلىرى،

---

① فەس ــ تەقىيە دوپپا.

يۇنانلىقلارنى دېڭىزغا تۆكىۋەتكەنلىكلىرى ۋە پادىشاھنى ھەيدىۋەتكەنلىكلىرى ئۈچۈن دېھقانلارغىمۇ قاتتىق خاپا ئىدى، بارلىق ئاچچىقىنى ئۇلاردىن ئالاتتى. بەزىدە ئۆزى ئىشەنگەن، مۇستاپا كامالغا دۈشمەن ئىكەنلىكىنى ياخشى بىلگەن بىرەر سوپى بىلەن تېپىشىۋالسا بولدى، يۈرەك - باغرىنى ئۇنىڭغا تۆكەتتى، سائەتلەپ سۆزلىشەتتى، ئوسمانلىلارنى، ئابدۇلھەمىد خاننى، ۋاھىدەتتىن خاننى چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. بۇ كۆك كۆزلۈك شەيتاندىن ئاخىر بىر كۈنى قۇتۇلىدىغانلىقلىرى ھەققىدە قەسەم قىلاتتى.

— ياۋۇز[1]نىڭ، قانۇن[2] نىڭ، پاتىھ[3]نىڭ بۇ گۈزەل ۋەتىنى بۇلارغا قالمايدۇ، — دەپ ۋارقىرايتتى، — بۇ نەسلى نامەلۇم كىشىلەرگە ... بۇ قاراقچىلارغا، بۇ بولشېۋىكلارغا قالمايدۇ ... بۇ كۈنلەر ئۆتكۈنچى كۈنلەردۇر، يىقىلمايدىغان، تۈزۈلمەيدىغان بىر ئاللا ... ھېچكىمگە قالمايدۇ، بۇ يېشىل كۆزلۈك، سېرىق باش يىلان چوقۇم يوقىلىدۇ، بۇ يەرلەرنى ئىنگلىزلار، فىرانسۇزلار، ئامېرىكىلىقلار كېلىپ ئىشغال قىلىدۇ. ئۇ بولشېۋىكلار، ئۇ تۆۋەن تەبىقىدىكىلەر، ئۇ سۆرىلىپ يۈرىدىغان پەسلەر بۇ ۋەتەندە ھۆكۈمران بولالمايدۇ. ئۇ كاپىرلار ھۆكۈم سۈرەلمەيدۇ.

ئۇ مۇستاپا كامالنىڭ دۈشمەنلىرىگە چەكسىز ئۈمىد باغلايتتى. بەش ۋاخلىق نامىزنى زادىلا قازا قىلمايتتى.

دېھقانلاردىن نەپرەتلىنەتتى. مۇمكىنقەدەر ئۇلارنىڭ پاسكىنا چىرايلىرىنى كۆرمەسلىكنى خالايتتى. نەدە بىر دېھقاننى كۆرۈپ قالسا يۈزىنى پۈرۈشتۈرەتتى، شەيتاننى قوغلاش دۇئاسىدىن بىرىنى ئوقۇيتتى، يەرگە تۈكۈرۈپ قوياتتى.

« ئۆدۈلۈمدا بىر دېھقاننى كۆرۈپ قالسام، خۇددى ھېلىقى

---

[1] ياۋۇز — بۇ يەردە سۇلتان سەلىم كۆزدە تۇتۇلىدۇ.
[2] سۇلتان سۇلايمان قانۇنى.
[3] سۇلتان مۇھەممەت پاتىھ — تەرجىمان ئىزاھى.

سېرىق باشنى كۆرگەندەك بولىمەن، ھۆرپىيىپ كېتىمەن، ئەپەندىم، ئىختىيارىم ئەمەس، ھۆرپىيىپ كېتىمەن ...» دەيتتى.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىدا بولسا كۈچۈكلىنىپ كېتەتتى، ئەڭ ئاز دېگەندە ئون بەش قەدەم ئارقىسىدىن ماڭاتتى. ئۇ ئاغزىنى ئېچىش بىلەن شۇ زامان پەرمانبەردار بولۇپ، قۇللۇق قىلاتتى.

ئارىپ سايىم بەگنىڭ بارلىق ئىپلاس ئىشنى شۇ يولغا سالاتتى. « بۇلار، بۇ يولۋاسلار، بۇ پەسكەشلەر سېرىق باشنى ئاغدۇرۇپ تاشلايدۇ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ناھايىتى كۆپ ئارىپ سايىم بار. ھەربىرى ئارىپ سايىمدىنمۇ يامان، ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر. ئۇلار سېرىق باشنى گۇمران قىلىدۇ. تېخى كۈتۈپ تۇرايلى، تەڭرىم ھەرنېمە قىلىدۇ، نېمە قىلسىمۇ ياخشى قىلىدۇ. يالغۇز ئارىپ سايىم بىر سېرىق باشنى يىقىتىدۇ. ئامما مىڭ ئارىپ سايىم سېرىق باشنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇۋېتىدۇ. قېنى كۈتۈپ تۇرايلى »

كەچتە ئورنىغا كىرىپ يېتىش بىلەن، ئەتىسى ئەتىگەن ئويغانغىنىدا سېرىق باشنىڭ ئاغدۇرۇلغانلىقى، ئۇنىڭ ئورنىغا ۋاھىدەتتىن خان ئەپەندىمىزنىڭ ئولتۇرغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاش خىيالىدا بولاتتى. زور بەختىيارلىق ئىچىدە زەرلىك كىيىملەر، تاسمىلار، مېداللار كۆز ئالدىغا كېلەتتى ۋە خاتىرجەم ئۇخلاپ قالاتتى: « شۇنچە چوڭ ئوسمان دۆلىتىدە بۇلار قېلىپ قالالمايدۇ. يولۋاسنىڭ ئۇۋىسىغا چىلبۆرە كىرەلمەيدۇ.»

ھەر كۈنى كېچىسى ئەتىسى تاڭدا پاشا بولۇش ئىشەنچى بىلەن ئۇخلاپ قالاتتى. ھەممىدىن كۆپرەك ئىنگلىزلارغا ئىشىنەتتى. كۈن پاتمايدىغان ئىمپېراتورلۇقنىڭ ئالىي ئەرباپلىرى ئاناتولىيەنى بۇ بولشېۋىك قاپاقلارغا تاشلاپ بېرەتتىمۇ؟ ئۇلار پۈتكۈل ئەرەبىستاننى بېسىۋېلىشقان، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادلىرىنىمۇ تەخت ئۈستىدە قالدۇرمىغان ئەمەسمىدى؟

بۇ يولسىز، سۇسىز، ئوتسىز، چىراغسىز ئەخلەتخانىدىن، پاتقاقتا پېتىپ كەتكەن هايۋاندەك بوغۇلۇپ كەتكەن ناھىيەدىن تېز ئارىدا قۇتۇلۇپ كېتەتتى، سىرىق باش هاكىمىيىتىنىڭ پاختا يىپىغا باغلىنىپ قالغانىدى.

هاكىم رەمىز بەگنىڭ ئىچى پۇشۇپ يېرىلىپ كېتەي دېدى، كېچە - كۈندۈز ئىچەتتى، فېئودال قالدۇقلىرى بىلەن قىمار ئوينايتتى، ئىسكەندىروندىن پاھىشەلەرنى ئەكەلدۈرەتتى، تاڭ ئاتقۇچە هەر خىل ئويۇن بىلەن كەيپ سۈرەتتى ...

ئۇ ناھىيەگە كەلگەندىن بېرى هېچقانداق يېزىغا بېرىپ باقمىغانىدى. يېزىغىمۇ بارالمايتتى، هەممىدىن بۇرۇن دېھقانلاردىن كارامەت قورقاتتى. سىرىق باشنىڭ ئەسكەرلىرىنى كۆرۈشنى خالىمايتتى. لېكىن، بۇلارنىڭ هەممىسى بىر باھانە ئىدى. چوڭقۇر بىر يەردە، يۈرىكىدە دېھقاندىن قورقاتتى. بۇ قورقۇنچىنى بىلىندۈرمەسلىك ئۈچۈن هەر خىل باھانىنى ئويدۇرۇپ چىقىراتتى.

ئەلى ساپا باي ئۇنىڭغا كۆپ ئىلتىماس قىلدى. بۇ ئەلى ساپا دېگەن ئىتمۇ سىرىق باشنىڭ ئادەملىرىدىن بىرى ئىدى. مىللىي ئۇرۇشتا توروس تاغلىرىغا چىققان، ئۆزىگە تەيپۇن دېگەن يالغان ئىسىمنى قويغان، تاغلاردا فىرانسۇزلارغا قارشى سوقۇشقان. پەقەت تاغلاردا فىرانسۇزلارغا قارشى كېزىپ يۈرگەنلىكى ئۈچۈنلا سىرىق باش ئۇنى مېدال بىلەن تەقدىرلىگەنىدى. سىرىق باشتا مىس مېداللار كۆپ ئىدى. ئالدىغا كەلگەنلەرگىلا بېرىۋېرەتتى. ئەلى ساپا باي سىرىق باشنىڭ قوغلىۋەتكىلى بولمايدىغان ئىتى بولۇپ، ساختىپەز، رەزىل ئىدى، لېكىن سىرىق باشنىڭ ئەپەندىلىرىگە، ئۇ نومۇسسىز، ئەقىلسىز سۆرىلىپ يۈرگەن ئەسكەرلىرىگە، يەنى ياۋاش دېھقانلارغا قان قۇستۇراتتى. ئۆتمۈشتە دېھقانلارنىڭ قانچىلىك ئاتلىرى بولسا هەممىنى ياغمۇر ئاغىنغا ئوغرىلاتقۇزۇپ كەلگەنىدى. هەر كۈنى يېزىلارغا باستۇرۇپ كىرەتتى، ئوقتا تۇتاتتى ۋە دېھقانلارنى بىزار قىلاتتى.

چۆرۈيدۇ، چۆرۈيدۇ. چۆرۈپ كېتىدۇ، ئەپەندىم. يەتتە يۈز يىللىق يەر - مۈلۈك ئىگىسىنى ئەزىز يۇرتىدىن قوغلىيالامسىز؟ مانا شۇنداق بولۇۋاتىدۇ. كۆز نۇرۇم ئەپەندىم، ئۇلۇغ ئوسمان زېمىنى ياغمۇرغا ئوخشاش بىرىنى زادى كۆرگەنمىدى، ئەپەندىم. يەتتە يۈز يىلدا؟

« ۋاي كۆز نۇرۇم ! چوڭقۇر سۇنىڭ ئىچىدىكى يېشىل يىلاننىڭ قىياپىتىنى ئېتىلىپ تۇرۇپ كۆزىتەتتىم، ئەپەندىم. ئۇ بوغۇلماقتا، سۇدا چىرىمەكتە، بۇ سىرىق باش هەددىدىن ئېشىپ كەتكەن ئادەم، ئۇنىڭ بۇرنى بۇ چۈرۈك پۇراقنى پۇرىيالمايۋاتىدۇ، ئەپەندىم ...»

تالاي ياغمۇر ئاغىلار مەيدانىغا چىقىدۇ، كۆپلىگەن ئارىپ سايىمۇ بار، يەنە كۆپلىگەن تەيپۇن ... چىرىتىدۇ، چىرىتىدۇ.

— سىز كەلمىسىڭىز زادىلا بولمايدۇ، هاكىم بەگ، — دەيتتى ئەلى ساپا باي، — يەرلىرىمنى ئورۇنسىز ئىشغال قىلىۋېلىپ، ئۆيلەرنى سېلىۋالدى. بۇ ئۆيلەر ئوت - چۆپ، قومۇشلاردىن ياسالغان ئەسكى ئۆيلەر. بىز شۇنىڭ ئۈچۈن قان تۆككەنمىدۇق؟ خۇدايىم سىزنى بۇ ئىشلارغا ئىشەندۈرسۇن، هاكىم بەگ، شۇ توروس تېغىنىڭ هەربىر قىيالىقىدا بىر ئۇلۇشۇم قالدى. هاچىندا كۈرەش قىلدىم، ئانتەپتە شاھىن بەگ بىلەن، قارائىسالىدە سىنان پاشا بىللە ئىدىم. بىز ئۇ يەرلەردە سوقۇشۇۋاتقاندا، بىز ئۆلۈۋاتقاندا مېنىڭ بۇ ئېتىزلىرىمنى ئىشغال قىلىۋېلىشتى. ئۇلار ئەسكەرلىكتىن قاچقان قاچاقلار ئىدى. بىزنى ئارقىمىزدىن ئېتىشاتتى. مانا ئەمدى ئۇلار خوجايىنىمىز بولۇپ قالدى، بۇ ۋەتەننىڭ ئەسلىدىكى خوجىسى بولۇشتى. مەرھەمەت قىلىڭ، ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرۈڭ، قانداق زۇلۇم ئاستىدا ئىڭراۋاتقانلىقىمىزنى كۆرۈڭ، گۇۋاھچى بولۇڭ، قانداق ئادەملەر بىلەن كۈرەش قىلىپ بۇ ۋەتەنگە خىزمەت قىلىۋاتقىنىمىزنى كۆرۈڭ، كۆرۈڭ. فىرانسۇزلارغا قارشى سوقۇش تېخىمۇ ئاسان ئىدى. ئۇ دۈشمەن ئىدى. هازىر دۈشمەن

خەنجىرنى ۋەتەننىڭ كۆكسىگە تىقتى. سىزنى يېزىغا ئەكېلىش ئۈچۈن ئارىپ سايىم بەگنىڭ ماشىنىسىنى سورىغانىدىم، شوپۇرى بىلەن ئىشىكتە سىزنى ساقلاۋاتىدۇ.

هاكىم ئۈستەلدە ئولتۇراتتى، شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى:

— ئارىپ سايىم بەگنىڭ ماشىنىسى كۈتۈۋاتامدۇ؟ مانا هازىر، دەرھال ماڭايلى، پەقەت مەن ئۈچۈنلا ماشىنىسىنى سورىغانمىدىڭلار؟

— سىز ئۈچۈن.

— ماشىنىسىنى ئۇزاق ۋاقىت ساقلىتىپ قويدۇقمۇ يا؟

— ساقلاتمىدۇق، ئەپەندىم.

— كاتىپ، ژاندارمىلار، باش چاۋۇشلارچۇ؟

— ئۇلار ئاخشاملا يېزىغا كەتكەنىدى، ئەپەندىم، ھەممە نەرسىنى تەييارلاپ قويدۇم.

هاكىم پىكاپقا چىقتى، بەكمۇ خۇشال ئىدى. كىم بىلىدۇ، بەلكى بىرەر ئىشلار بولۇپ قالار، چۈنكى ئۇنىڭ پىكاپىغا چىققانىدى. پىكاپ يۆلەنچۈكىگە يۆلەندى، تاماكىسىنى تۇتاشتۇردى، بوينىنى ئۇزۇن سوزدى. شوپۇرغا كەينى تەرەپنى كۆرسىتىپ:

— ئوغلۇم، ماشىنىنى بۇ چەتكە ھەيدەڭ، — دېدى.

توم، ئۇزۇن كەھرىۋا مۇشتىكىنى ئاغزىغا سالاتتى، پۇۋلەپ تازىلايتتى.

شوپۇر پىكاپنى ئارقىغا ياندۇردى. پىكاپ بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئۆتتى، شوپۇر ئۈچ قېتىم سىگنال بەردى. بۇ، هاكىم بەگنى تولىمۇ خۇشال قىلىۋەتتى. ھەممە ھۈنەرۋەن دۇكانلىرىدىن چىقىپ هاكىمغا ئېگىلىپ سالام بېرىشەتتى. بۇ ئىش ئەلى ساپا باينىمۇ خۇشال قىلغانىدى. كىشىلەرنى ئۇنى ئارىپ سايىم بەگنىڭ پىكاپىدا، هاكىمنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان هالدا كۆرۈشى ئۇنىڭ مەرتىۋىسىنى ئون ھەسسە كۆتۈرەتتى. بىر چالما بىلەن بىرقانچە پاختەكنى سوقۇشنى ئەلى ساپا باي خېلى بۇرۇنلا

مۆلچەرلەپ قويغانىدى. ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىدا مىڭبىر خىل يالاقچىلىقنى قىلغان، ئاخىر مەقسىتىگە يەتكەنىدى.

شوپۇرمۇ هاكىمنىڭ نېمىنى خالايدىغانلىقىنى چۈشەنگەنىدى، شۇڭلاشقا، بازارنىڭ ئۇ بېشىغا بېرىپ يەنە ئارقىغا يانغان ۋە ھۈنەرۋەنلەرنى ھەيران قالدۇرۇپ بازارنىڭ بۇ بېشىغا كەلگەنىدى.

— يەنە بىر قېتىم ئايلاندۇرايمۇ، هاكىم بەگ؟

— ئايلاندۇر، ئوغلۇم!

بۇ پۇرسەت — ئارىپ سايىم بەگنىڭ پىكاپىغا چۈشۈش پۇرسىتى يەنە بىر قېتىم كەلمەيتتى. ئەگەر ئىزا تارتمىسا ئەلى ساپا بايغا ئىلتىماس قىلىپ ئەتىگەندىن كەچكىچە پىكاپنىڭ ئىچىدە غادىيىپ ئولتۇرۇپ بازارنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ھۈنەرۋەنلەرنىڭ ھودۇقۇش، ھەيران قېلىش، قورقۇش ھېسلىرى بىلەن تولغان كۆزلىرى ئالدىدا ئۇياقتىن - بۇياققا بېرىپ - كېلىپ يۈرگەن بولاتتى.

پىكاپ ئىككىنچى قېتىم ئايلىنىپ كەلگەندە، تاشقىرىغا چىقىپ توختىماستىن چاپانلىرىنى تۈگمىلەپ تۇرغان كىشىلەرگە كۈلۈپ تۇرۇپ، قولىنى كۆتۈرۈپ قايتا - قايتا سالام بەردى. كېيىن دېمىنى ئىچىگە تارتىپ:

— تارت، ئوغلۇم، يېزىغا ھەيدە! — دېدى.

ۋايىۋاي يېزىسىغا چاشكا ۋاقتىدا يېتىپ باردى. دېھقانلار بالىچاقا، قېرى - ياش ھەممىسى يېزىنىڭ سىرتىغا چىقىپ هاكىمنى قارشى ئېلىشتى. سەيپەلى ناغىرچى، سۇنايچى ئەكەلگەنىدى. بىر تەرەپتە ناغرا - سۇناي چېلىنىپ تۇراتتى.

هاكىم كۆپچىلىككە بىر قۇر قاراپ چىقتى.

— نېمىدېگەن كەمبەغەلچىلىك، بۇلار شۇنداق بولۇشقا لايىق، بىراق ...

— شۇنداق بولۇشقا لايىق، — دېدى ئەلى ساپا باي، — مېنى ۋەيران قىلىۋەتتى. ئۇلارنىڭ كاساپىتىدىن گادايلىشىپ كەتتىم، ئېتىزلىرىمنى يا ئۆزلىرى تېرىشمايدۇ، يا ماڭا تېرىتمايدۇ.

ئېتىزلىرىنى ماڭا بېرىپ ئۆزلىرى دېھقانچىلىق مەيدانىمىدا مەدىكار بولۇپ ئىشلىگەن بولسا، ئۇلارنى گۈلدەك باقالايتتىم. يوقسۇزلۇقمۇ تارتمايتتى ۋە باشقا ئىشلارنى كۆرمەيتتى.

— ئۇلار چۈشەنمەيدۇ - دە، كۆز نۇرۇم، ئۇلار ئادەم ئەمەس، مۇستاپا كامال پاشا ھەزرەتلىرى تېخى ئۇلارنى خوجايىنىمىز دەيدۇ!

— ئۇلار كېلىپ بۇ خوجايىنىمىزنىڭ شۇ ئەھۋالىنى كۆرگەن بولسا ...

— خوجايىنىمىز ئادەمدىن ئۆزگە بىر خىل مەخلۇق ...

بۇ يەردىكى ئادەملەر ئەسكى جەندە ئىچىدە. ھەربىرى قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتكەن تاياققا ئوخشايدۇ. يۈزلىرى يېشىلغا مايىل سارغۇچ ئۆلۈك رەڭگىدە ئىدى.

پىكاپ ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان دەرەخنىڭ ئاستىدا توختىدى. دېھقانلار قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇشاتتى، بويۇنلىرى پۈكۈلگەنىدى.

ھاكىم قوپال، ھۆركىرىگەن ئاۋازدا دېدى:

— گۇۋاھچىلار بۇ يەردىمۇ؟

— بۇ يەردە، — دېدى ئەلى ساپا باي.

— جىم! — دەپ ۋارقىرىدى ھاكىم بىردىنلا.

ئەتراپ جىمجىت، چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك ھالدا، ھەممە كىشى قورققان ھالدا نەپەس ئالاتتى.

— كاتىپ، يەر خېتىنى ئوقۇغىن!

— بېشىم بىلەن، ھاكىم بەگ.

— ئەلى ساپا باي، سىزنىڭ گۇۋاھچىڭىز كىم؟

— چىكچىكلار يېزىسىدىن سۇرمەلى ئوغلى مەھمۇت.

مۇكچىيىپ كەتكەن، ئۇزۇن ئاق ساقاللىق، كۆك كۆزلۈك، چوڭ يۈزلۈك، يوغان بېشىنى تىك تۇتالماستىن بويىنى قىڭغىر تۇرىدىغان بىرى ئوتتۇرىغا چىقتى. شالۋۇرى جۇل - جۇل ئىدى. بېلىگە ئاق پوتا باغلىۋالغان، پوتىنىڭ ئۈستىگە بىر تاسما، تاسما بىلەن پوتىنىڭ ئارىسىغا بىر تاپانچىنى قىستۇرۇۋالغانىدى.

— چىكچىكلار يېزىسىدىن تۇراق ھاجى.

تۇراق ھاجىمۇ قېرى، بويى ئېگىز، كوسا بىر ئادەم ئىدى.

— تۇپراقتۆپىدىن ئابدۇراخمان خوجا.

ئۇمۇ قېرى ئىدى، قارىمۇتۇق، يۇمىلاق، ئاق ساقاللىق ئىدى.

— چادقازادىن كۇلەمەن ئوغلى.

كۇلەمەن ئوغلىمۇ ئالدىغا چىقتى. مۇكچىيىپ بىر تېرە - بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان ئادەم ئىدى، تىترەپ تۇراتتى.

— مۇختار، سىزنىڭ گۇۋاھچىڭىزچۇ؟

سەپچە كەھيا، ئوسمان چوڭ، مەمەت موللا، ئەلى ئونبېشى ئالدىغا چىقىشتى.

— كاتىپ، ئوقى!

كاتىپ ئوقۇدى:

— ئەلى ساپا بايغا ئائىت ئون يەتتە دۆنۈملۈك يەر خېتى ... جەنۇبتىكى يولنىڭ ...

— نەرىدىن؟

يېزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىنى كۆرسەتتى، يىراقلاردا بىر ئاق يول ئاقىرىپ كۆرۈنەتتى، سۇرمەلى ئوغلى ئەنە شۇ يولنى كۆرسەتتى.

— بىز ئوتتۇز يىلدىن بېرى ... ھەر دائىم شۇ يەردىن ئۆتەتتۇق.

سەپچە كەھيا، ئوسمان چوڭ، ئەلى ئونبېشى، مەمەت موللا يېزىنىڭ سول تەرىپىدىكى يىراق يولنى كۆرسىتىشتى. شۇنىڭ بىلەن گۇۋاھچىلار ئوتتۇرىسىدا قاتتىق تالاش - تارتىش باشلاندى. ھاكىم تالاش - تارتىشنى شۇ ھامان باستۇردى:

— شەرقتە يالغۇز ئۇجمە جىلغىسى ...

ئەلى ساپا باينىڭ گۇۋاھچىلىرى يېزىنىڭ ئۈستى تەرىپىدىكى سەلداراسىنى كۆرسىتىشتى. ۋايىۋايلىقلارنىڭ گۇۋاھچىلىرى ئەڭ

يىراقتىكى يالغۇز ئۆجمە يېزىسىنى كۆرسىتىشتى.

— شىمالدا ئاقچەساز ...

گۇۋاھچىلار يەنە ئەكسى تەرەپنى كۆرسىتىشتى:

— غەربتە يازۇلىتاش.

ئەڭ تۆۋەن تەرەپلەرنى، ئاناۋارزانىڭ ئاستىغا يېقىن بىر يەرنى كۆرسىتىشتى.

گۇۋاھچىلار ئوتتۇرىسىدا يەنە ئۇزۇن تالاش - تارتىش باشلاندى. ھاكىم جىم تۇراتتى.

— گەپلىرىڭلار تۈگىدىمۇ؟ — دەپ قوپاللىق بىلەن سورىدى ھاكىم.

ھەممە جىم تۇرۇشتى.

گۇۋاھچىلارنىڭ سۆزلىرىدىن ئېنىق بولدىكى: ئەلى ساپابايىنىڭ يەر خېتى ۋايۋاي يېزىسىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. گۇۋاھچىلارنىڭ ئىسپاتلاشلىرىغا قارىغاندا، ناھايىتى ئاز ۋاقىت بۇرۇن ۋايۋاي يېزىلىقلىرى كېلىپ ئەلى ساپا بايىنىڭ قولىدىكى ئېتىزلارغا چاتقاللاردىن، ئوت - چۆپلەردىن يازلىق ئۆيلەرنى سېلىۋالغان، ۋايۋاي دېھقانلىرىنىڭ ئەلى ساپا بايىنىڭ ئېتىزلىرىنى زورلۇق بىلەن ئىشغال قىلىۋالغانلىقى ئېنىق. بۇ يەرلەرنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ۋايۋاي دېھقانلىرىنىڭ ئوت - چۆپلەردىن ياسىۋالغان يازلىق ئۆيلىرىنى بۇزۇپ تاشلاش قارار قىلىندى.

شۇنىڭدىن كېيىن ھاكىم دېھقانلارغا قاراپ:

— ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىۋاتىسىلەر، باشقا بىرىنىڭ ئېتىزلىرىنى سەۋەبسىز ئىشغال قىلىۋاپسىلەر، ئوت - چۆپلەر بىلەن ئۆي ياسىۋاپسىلەر. ھېچكىمنىڭ ئېتىزىنى قولىدىن ئېلىۋېلىپ سىلەرگە بېرەلمەيمەن. سىلەرگە بىر ئايلىق مۆھلەت بېرىمەن. بىر ئاي ئىچىدە بۇ يەرنى بوشىتىپ كەتمەيدىغان بولساڭلار ژاندارما ئەۋەتىمەن، شۇ ئوت - چۆپلەرنى بېشىڭلارغا ئاتىمەن. سىلەر ھەددىڭلاردىن ئېشىپ كەتتىڭلار، يا چوڭلارنى، يا

ھۆكۈمەتنى، ياكى ئاللانى تونۇمايسىلەر. نە قانۇننى، نە ئادالەتنى ...

دېھقانلار:

— بۇ يېزىنىڭ قاچان قۇرۇلغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. بوۋىلىرىمىزنىڭ بوۋىلىرى ئىسلاھات زامانىسىدا قۇرغانىكەن، — دېيىشتى.

— ماڭا قارشى تۇرۇۋاتىسىلەر، ماڭا قارشىلىق كۆرسەتمەكچىمۇ سىلەر، مېنى ئەيۋەشكە كېلىدۇ دەپ ئويلامسىلەر؟ بۇ يېزا يۈز يىللىق يېزىمىدۇ؟ ئەلى ساپا بايىنىڭ يەرلىرىنى بېسىۋېلىش ئۈچۈن بۇ ئۆيلەرنى ئىككى كۈن بۇرۇنلا سالدىڭلارغۇ؟ كىمنىڭلارنى ئالدايسىلەر؟ يۈز يىللىق، ئون يىللىق، ئون كۈنلۈك يېزىغا ئوخشامدۇ بۇ يېزا؟! — دەپ ۋارقىرىدى ھاكىم.

بارغانسېرى قاتتىقراق ۋارقىرىدى، ئاغزى كۆپۈكلەندى، غەزەپلەندى، ھالىدىن كەتتى. كۆزلىرى ئالايدى، يەرگە تەپتى، قوللىرىنى پۇلاڭلاتتى.

— ھۇ يالغانچىلار، ساختىپەزلەر، پەسكەشلەر، دىنسىزلار، ئىمانسىزلار. بىر ئاينىڭ ئىچىدە يېزىنى بوشىتىپ كەتمەي بېقىڭلار قېنى، سىلەرنى، مىجىۋېتىمەن، چۇمۇلىنى مىجىغاندەك ...

ھاكىم جان - جەھلى بىلەن يەرگە تېپەتتى، ئايىغى ئاستىدىكى توپىلارنى دەسسەپ - چەيلەيتتى:

— مانا مۇشۇنداق، يىلاننىڭ بېشىنى دەسسىگەندەك، سىلەرنىڭمۇ بېشىڭلارنى دەسسەپ ئېزىۋېتىمەن ... ئېزىپ ... ئېزىپ ... ئېزىپ مىجىۋېتىمەن.

دېھقانلار قورقۇشتى. بوشاشتى، شۈمشىيىپ كېتىشتى.

ھاكىم خاپىچىلىقىدىن ۋاڭگىدە يېرىلىپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى.

— سىلەرگە جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتىنىڭ پەزىلەتلىرىنى ئۆگىتىمەن.

دىر - دىر تىترەيتتى، يوغان دەرەخنىڭ ئاستىدا ماڭاتتى. ئايلىناتتى، ۋارقىرايتتى، تەنە قىلاتتى، تىللايتتى، بۇيرۇقلارنى ياغدۇراتتى.

ئاخىر ئەلى ساپا باي بىلەن سەيپەلى ئۇنىڭغا يېقىن كېلەلىدى.

— بەگ! دېھقانلار شەرىپىڭىزگە بىرنەچچە قوچقارنى قۇربانلىق قىلىپتىكەن، — دېدى ئەلى ساپا باي، — مۇختار سەيپەلى، چۈش بولۇپ قالدى، تاماققا مەرھەمەت قىلسۇن، خاپا بولمىسۇن دەۋاتىمەن.

ھاكىم ئويلىنىپ قالدى، كېيىن بىردىنلا پۈتۈن كۈچى بىلەن ۋارقىرىدى:

— ئىتلار يېسۇن ئۇلارنىڭ قۇربانلىقلىرىنى! ... شۇ دېھقانلار ئىزا تارتماستىن بۇ يېزىنى يۈز يىل بۇرۇن دادىلىرىمىز قۇردى دەيدا! ئىزا تارتىشمايدۇ! مېنى ئىشەندۈرمەكچى بولۇشىدۇ! شۇ ئوت - چۆپ دۆۋىسىنى ... ئاڭلاڭلار ھەي ئىتلار! راستىنى ئېيتىڭلار! شۇ ئوت - چۆپ دۆۋىسىنى قانچە كۈن بۇرۇن يىغدىڭلار؟ ئەگەر بۇ ئوت - چۆپلەر بۇ يەرگە يۈز يىل بۇرۇن دۆۋىلەنگەن بولسا، يۈز يىلدىن بېرى مۇشۇ چۆپلۈك دۆۋىسى ئىچىدە ياشىغىنىڭلار ئۈچۈن سىلەرنى ھاقارەت قىلىش كېرەك. يۈزۈڭلەرگە تۈكۈرۈش كېرەك، قۇربانلىقلىرىڭلارنى ئىتلار يېسۇن!

ئەلى ساپا باي ھاكىمنىڭ قولىدىن تۇتتى، پىكاپ تەرەپكە سۆرەپ، ئۇنى ئىچىگە كىرگۈزدى. ئۆزىمۇ كىرىپ ئولتۇردى.

— ئوغلۇم، ماشىناڭنى ھەيدە، — دېدى ھاكىم سەل يۇمشاپ، — دېھقانلارغا خاپا بولغانلىقىمنى ئارىپ سايىم بەگ بىلمىسۇن، سەندىن ئۆتۈنۈپ سورايمەن، بالام، زادىلا ئۇقمىسۇن. ئۆزۈڭلەرگە مەلۇمغۇ، ئۇلار دېھقانلىرىمىزنى بەكمۇ ياخشى كۆرىدۇ. بىزمۇ ياخشى كۆرىمىز. ئەمما، يالغان سۆزلىمەيدىغانلارنى، ئېتىزلارنى بېسىۋالمىغانلارنى ...

ھاكىمنىڭ خاپىلىقى بېسىلمىغانىدى، تېخىچە دىر - دىر تىترەيتتى.

شوپۇر پىكاپنى ئوت ئالدۇردى، پىكاپ مېڭىپ كەتتى.

ھاكىم بەگ قولىنى ئۇزارتتى، ئەلى ساپا باينىڭ قولىنى تۇتتى.

— بۇنداقلارغا، بۇ پەسكەشلەرگە مۇشۇنداق قىلىش لازىم، شۇنداق ئەمەسمۇ، ئەزىزىم؟ — دېدى ۋە بارلىق كۈچى بىلەن ئۇنىڭ قولىنى سىقتى، — سىزدىن بىر ئىلتىماسىم بار.

ئەلى ساپا باي شۇ زامان:

— قېنى سۆزلەڭ، ئەپەندىم، — دېدى.

ھاكىم ئۇنىڭ قۇلىقىغا ئاغزىنى يېقىپ تۇرۇپ:

— سىزدىن ئۆتۈنۈپ، ئۆتۈنۈپ سورايمەن، شوپۇر بەگ ئەپەندى، بۈگۈنكى ھەرىكەتلىرىمىزنى، مېنىڭ ھەققانىي غەزىپىمنى ئارىپ سايىم بەگكە دەپ قويمىسا، تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىماس قىلىمەن ... ئۇنىڭ ئاغزىنى يېپىشنىڭ بىرەر چارىسىنى قىلالماسسىزمۇ؟

— بۇ جەھەتتىن خاتىرجەم بولۇڭ، رەمىز بەگ، ئاغزىدىن چىقارمايدۇ.

ھاكىم بۇنىڭغا ئىشىنەلمەيتتى، قورقۇنچ بارغانسېرى ئارتىۋاتاتتى. «ئەھۋالنى ئارىپ سايىم بەگ بىلىپ قالسا ... ياكى شوپۇر ئارىپ سايىم بەگنىڭ جاسۇسى بولۇپ قالسىچۇ؟» دەپ ئويلايتتى. ئاغزىنى ئەلى ساپا باينىڭ قۇلىقىغا تېخىمۇ چاپلاپ:

— جېنىم ئەلى ساپا باي، بۇ سەپىدىشىمىز مەخسۇس بىزنىڭ ھەرىكەتلىرىمىزنى كۆزىتىش ئۈچۈن ئەۋەتىلگەن بولسىچۇ؟ بىزنىڭ دېھقانلارغا قارشى قانداق ھەرىكەت قىلغانلىقىمىزنى بىلىش ئۈچۈن، شۇنداقمۇ؟

ئەلى ساپا باي كەسكىنلىك بىلەن:

— ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، — دەپ ئۇنى مەلۇم ۋاقىت ئىشەندۈرەتتى. بىراق، بىر ئازدىن كېيىنلا رەمىز بەگنىڭ قورقۇنچىسى يەنىلا كۈچىيەتتى. « دېھقانلارغا مۇشۇنداق مۇئامىلە

قىلغانلىقىمنى بىلىپ قالسا، مېنى، مېنى خىزمەتتىن ئېلىپ تاشلايدۇ ... تىللىغانلىقىمنى، ھاقارەت قىلغانلىقىمنى ...» دەپ كۆڭلىدىن كەچۈرەتتى.

يەنە ئەلى ساپا بايغا ئېگىلىپ:

— شۇ دېھقانلار ئۆز يېزىلىرىدا قېلىۋەرسە بولمامدۇ؟ باشقىچە بىر يول تاپسىڭىز، ياكى بولمىسا مەن ئارىلاشمىسامۇ ئۆزىڭىزنىڭ قورقۇتۇش ئۇسۇلىڭىز بىلەن دېھقانلارنى قاچۇرۇۋەتسىڭىز چۇ؟

— ياق، بولمايدۇ، — دېدى ئەلى ساپا، — ئوق بىر قېتىم يادىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ھۆكۈمەتنىڭ ئىناۋىتى چۈشىدۇ. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتىگە قارشى بۇنداق قىلالمايسىز. ھۆكۈمەتنىڭ ئېسىل بىر ھاكىمغا تۇكۇرۇۋەتكەن تۈكۈرۈكىنى قايتا ئېغىزىغا ئالدۇرالمايسىز.

ھاكىم قەتئىي كېسىۋەتتى:

— ئالدۇرىمەن، ئەلى ساپا باي، چوقۇم ئالدۇرىمەن، قانداق دېمەيسەن، ھەسەلنى ئاغزىغا ئالغاندەك ئالدۇرىمەن، ھاكىمغىلا ئەمەس، ۋالىيغا، ھۆكۈمەت ۋەكىلىگە يالىتىمەن، ھەمدە باش ...

ئۆزىنىڭ ھەددىدىن ئاشۇرۇۋەتكەنلىكىنى بايقاپ قالدى:

— مەن ئۆز ھېسابىمغا ئېغىزىمغا ئالىمەن، — دەپ تۈزىتىۋالدى.

ئارىپ سايىم بەگكە ئوخشاش بىر ئادەم ئۆزىنىڭ مەخسۇس پىكاپىنى نېمە ئۈچۈن بەش پۇلغا ئەرزىمەيدىغان بىر ئاغىغا بېرىدۇ، نېمە ئۈچۈن ئۇ ئاغىمۇ كېلىپ بىر ناھىيەنىڭ ھاكىمىنى ئولتۇرغۇزۇپ، يېزىنى يوق قىلىشقا بىللە بارىدۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە شوپۇرى بىلەن بىللە كېلىدۇ. بۇ قانداق ئىش؟ نورمال بىر ئىشمۇ، ئەپەندىم؟ بۇ شوپۇر جىندەك بىر ئادەم ئىكەن، بەلكى ئەمنىيەتى ئومۇمىيە[1]نىڭ بىرەر مۇدىرى بولۇشى

① ئەمنىيەتى ئومۇمىيە — جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسى.

ھەم مۇمكىن.

— سىز ياۋروپادا ئوقۇپ كەلگەنمىدىڭىز، بەگ ئەپەندىم، قېرىنداشىم؟

شوپۇر بۇ سۆزنى ئاڭلىدى، بىراق پىسەنت قىلمىدى.

— سىزدىن سوراۋاتىمەن، ياۋروپادا ئوقۇغانمىدىڭىز؟

شوپۇر ئارقىغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى. تولۇق لاز شېۋىسىدە:

— ياۋروپانى ھېچ كۆرمىگەنمەن، ئوقۇ - يازۇنى بىلمەيمەن، — دېدى.

ھاكىم شوپۇرنىڭ بۇ جاۋابىغا تېخىمۇ ھەيران قالدى. «يوشۇرۇۋاتىدۇ، چوقۇم ساقچى خادىمى، ئارىپ سايىم بەگكە ئوخشاش بىر ئادەمنىڭ شوپۇرى ساۋاتسىز بولامدۇ؟ ياۋروپا كۆرمىگەن بولۇشى مۇمكىنمۇ؟ ئۆزىنى ئاشكارىلاپ قويىدى، لاز شېۋىسىنى نېمانچە ياخشى دورايدۇ، قالتىس. بۇ خائىنلار ساقچىلىرىنى ياخشى يېتىشتۈرىدىكەن. ئەگەر ۋاھۇدەتتىن ئەپەندىمىزنىڭمۇ قولىدا مۇشۇلاردەك ئادەملەر بولغان بولسىدى، مۇستاپا كامالنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى چۈشەنمەسمىدى؟ يېنىغا ئەقىللىك، جىندەك بىر خىزمەتچىنى قوشۇپ قويساڭ بولدى، ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە ئۇنىڭ پۈتۈن سىرىنى بىلىۋالىسەن » دەپ ئويلىدى.

— ئەپەندى، ماشىنىنى بەك ياخشى ھەيدەيدىكەنسىز. ياۋروپادا ئوقۇغان ئادەملا ماشىنىنى مۇشۇنداق ياخشى، ئۇستىلىق بىلەن ھەيدىيەلەيدۇ.

شوپۇر ئاغزىنى يوغان ئېچىپ قاقاقلاپ كۈلدى، پىكاپ سىلكىنىپ كەتتى.

— بىزنىڭ ئۇستىمىز، ئەرزۇرۇملۇق خەلىل ئۇستا ياۋروپادا كۆپ تۇرغان. ئۇ ماڭا: جامال، ساڭا ئوخشاش ئادەم ياۋروپادىمۇ يوق، سەن ماشىنىنىڭ ئاللاھىسەن، دەيتتى.

— ئەپەندى، سىز قارا دېڭىز شېۋىسىنى تولىمۇ چىرايلىق سۆزلەيدىكەنسىز.

— ئەلۋەتتە، ئانا تىلىم - دە.

— يائالـلا، ئـادەملەرگـە بـارىكالـلا ... نـېمىـدېگەن يـاخـشـى تەربىيەلىگەن.

— جامال ئەپەندى، سىز دېھقانلارنى ياخشى كۆرەمسىز؟

— بەك ياخشى كۆرىمەن، يېـزا مېنىـڭ ئانا يۇرتـۇم، كىمكـى ئۆز يۇرتىنى ياخشى كۆرمىسە ئۇ هارامزادە بولىدۇ.

— مەن بۇگۈن دېھقانلارغا بەكرەك قوپـال تېگىــپ قويدۇمغـۇ دەيمەن؟

— ياق، بەگ، نەدە قوپاللىق قىلدىڭىز، بەكمۇ يۇمشاق، بەكمۇ ئادەمگەرچىلىك بىلەن مۇئامىلە قىلدىڭىز، بىزنىڭ ئارىپ سايىم بەگ ئۇلارنى ئۇرىدۇ. ئارىپ سايىم بەگ «سەھرالىق دېگەن پەقـەت تاياقنىلا بىلىدۇ » دەيدۇ. ئۇ ئاقمازار دېھـقانلىـرىغا قاتـتىق خاپـا بولدى. كۆپىنچىسىنى ئۇرۇپ - ئۇرۇپ ئۆلتۇرۇۋەتتى:

— لايىق جازا.

لاز شېۋىسى تېخىمۇ ئېنىق ئاڭلاندى.

— ئۇلارغا شۇ مۇناسىپ.

هاكىم ئۆز كۆڭلىدە، بۇ شوپۇر مېنى مازاق قىلىۋاتىـدۇ، دەپ ئويلىـدى. « ئەمدى تـوگەشتىـم، بەگ ئەپەنـدىنىـڭ شـوپۇرىنىـڭ ساقچى خادىمى بولۇشى مۇمكىن ئىكەنلىكىنى قانداق قىلىپ ئويلىيالماي قالدىم !؟»

— جامال ئەپەندى، بۇ ئاخشام بىللە ئىچىشسەك، بىـرنەچچـە رومكا ئىچىشكە تەكلىپ قىلسام قانداق؟ مېنى ئىنتايىن خۇشـال قىلغان ۋە شەرەپكە ئىگە قىلغان بولاتتىڭىز.

— شەرەپكە ئىگە قىـلغان بولار ئىدىم، بىـراق بەگ ئەپەنـدى بىلىپ قالسا، ئانامنى كۆزۈمگە كۆرسىتىدۇ.

« مېنى زاڭلىق قىلىۋاتىدۇ. بۇ ئىتنىڭ بالىسى مېنى مـازاق قىلىۋاتـىدۇ ... بۇنداق بىـر ئەخمـەقنى تاپسام، مېنىـڭدەك بىـر ئەقىلسىزنى ... مەنمۇ مازاق قىلاتتىم.»

— ئۆتۈنۈپ قالاي ئەپەندى، ئارىپ سايىم بەگ بىلمەي قالىدۇ.

— جامـال، ئۇقتۇرمـايمىز، سـەن غەم قىلـما، — دېدى ئەلـى ساپا.

هاكىم غەزەپلەندى، « تايىنى يوق ئېشەك، مۇدىرغىمۇ سەنلەپ سۆزلەۋاتىدۇ ! ئۇنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى بىلمەيدۇ، ئەمدى كۆرۈپ قويسۇن ! چىـقارغان قـارارىمنى بىـكار قىـلىۋېتىـمەن. شۇنـداق، ۋايۋاي يېزىسى يۈز يىلدىن بېـرى بۇ لاينىـڭ، بۇ پاتقـاقنىڭ، بـۇ چىۋىننىڭ، دوزاخنىڭ ئىـچىدە قـېلىشـقا مەهكـۇم قىلـىنىپتـۇ. تارىخ ئوقۇغانلار ياخشى بىلىدۇ، هـۆكۈمەتنىـڭ ئابرۇيىـنى ئەلـى ساپاغا ئوخشاش بىر ئىت ئۈچۈن ساتمـايمەن. دېھـقانلارنى ئـۆزى ئۆزىنىڭ چارىلىرى بىلەن قانداق قىلىپ قوغلىسا قوغلاۋەرسۇن، بىزنىڭ هۆكۈمەتنىڭ چاتىقى يوق.

— جامال، هەي ئەپەندى، مەنمۇ دېھقانلارنى ئىنتايىن ياخشـى كۆرىمەن. بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز دېھقان ئىدى.

ماشىنا بىر ئويمـان يەرگە چۈشـتى، چايقىـلىپ كـەتتى، يەنـە چىـقتى. نـاھـىيەنـى قـىزىل خـىشلـىرى، تـوپا تامـلىـرى، نامازدىگەردىكى كۈن نۇرىدا تاۋلانغان ئەينەكلەر ئاجايىپ بىر خىل چاقناپ تـۇرغان پەرىلـەر شەھىرىـگە ئوخشـىتىـپ قـويغانـىدى. يۇقىرىدىن، يىراقتىن تاغنىڭ ئېتىـكىگە يـېپىـشىـپ تۇرغانـدەك كۆرۈنەتتى.

30

ئەلى توكۇر سۇلايمان چوڭنىڭ ئىشىكىنى قاقتى.

— هوي سۇلايمان ئاغا. سۇلايمـان ئاغا، ئىـشىكنـى ئاچقىـن ! مەن كەلدىم، مەن ئەلى توكۇر ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.

سۇلايمـان چوڭنىـڭ قېـلىـن، ئاق قـاشـلىـرى يـۇقـىرى كۆتۈرۈلدى. تەرى تۇرۇلدى.

— مەن، مەن ئەلى توكۇر !

« ۋاي ئىـت، ۋاي هەمزە تازنىـڭ كۈچـۈكـى، مېنـى بىـلىـپـلا

ئىشىكنى ئاچىدۇ دەپ ئويلىدىڭما. ۋاي ۋىجدانسىز ! ۋاي سېنىڭ ئاشۇ توكۇر پۇتلىرىڭغا سىيەي ! دەگىرمەن ئۇلۇك دېھقانلىرىنى قان قۇستۇرغان زالىمنىڭ يالاقچىسى !» دەپ ئۆينىڭ ئىچىدە پىرقىراپ كەتتى.

— سۇلايمان تاغا، ئۆيدە ئىككەنلىكىڭنى بىلىمەن، ئىشىكنى ئاچ، ئالدىراش ئىشىم بار. مېھمىنىڭ بىلەن كۆرۈشمەكچىمەن.

سۇلايمان چوڭ ئويۇقنىڭ ئالدىغا باردى. ئۇ يەردىن ئۇزاق زاماندىن بېرى ساقلاپ قويغان، بىراق ناھايىتى ياخشى بىر مىلتىقنى ئالدى، ئالدىرىماي ئوق سالدى.

« مېھمىنىمنى كۆرەرئىمىش توكۇر ئىت ! سەن تېخى ئىزىنى تاپماقچى ... ھازىر ساڭا مېھمان بىلەن قانداق كۆرۈشۈشنى كۆرسىتىپ قويىمەن.»

ئىشىككە يېقىن كەلدى. ئىشىكنىڭ پۇتاق تۆشۈكىگە مىلتىقنىڭ ئاغزىنى قويدى، ئۆزى يوچۇقتىن قاراپ، قارىغا ئالدى. كەينىگە ياندى. دەل تەپكىنى باسىدىغان چاغدا مەمەت ئارقىسىدىن كېلىپ:

— توختا، تاغا ! — دېدى - دە، قولىنى تۇتۇپ تارتتى، — ئىشىكنى ئاچ، توكۇر مېنىڭ ئادىمىم.

— ئىشىكنى ئېچىپ بەر، سۇلايمان تاغا، مەن بۇ يەردە ئۇنى كۈتۈۋاتاتتىم.

سۇلايمان چوڭ بۇ گەپتىن ھېچ نەرسىنى چۈشەنمىدى.

— ھە، شۇنداقمۇ؟ مەن تېخى ئۇنى ئېتىۋېتەتتىم ...

— بىر خاتا ئىش بولاتتى.

— سەن بۇ توكۇرنى تونۇمايسەن، تاس قالدىڭ چوڭ چاتاقتىن بىرنى تېرىغىلى...

سۇلايمان چوڭ كوتۇلدىغان پېتى ئىشىكنى ئېچىشقا ماڭدى، مەمەت ئارقىغا ياندى ...

ئىشىك ئېچىلىش بىلەن ئالدىدا توكۇر، ئارقىدا يەل تاپان مۇسا كىرىشتى. مەمەت بىلەن ئەلى توكۇر قۇچاقلاشتى.

سۇلايمان چوڭ بىر ئۇلارغا قارايتتى، بىر:

— بىزنىڭ شۇ يىگىت كارامەت جومۇ، قاراقچى ئەمەس، ھەربىي باشلىق بولىدىغان يىگىت ... — دەيتتى.

ئەلى توكۇر ئەھۋالنى تېزلىكتە سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن يەل تاپان مۇسانى تونۇشتۇردى. سۇلايمان چوڭمۇ، مەمەتمۇ يەل تاپان مۇسانىڭ ئېتىنى ئاڭلىغانىدى.

سۇلايمان چوڭ كۈلۈپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— مەمەتتىن سوراپ باق، ھەي توكۇر ئىت، سېنى ئۆلتۈرۈۋېتەتتىم، سېنى ھەمزە تازنىڭ ئىتى دەپ ئويلاپ ئۆلتۈرۈۋەتمەكچىدىم. خۇدا ھەققى، ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولاتتىم. ئۇ چاغدا بۇ دۇنيا بىر كاپىردىن تازىلانغان بولاتتى. بۇ دۇنيادا يالغۇز يەل تاپان مۇسا قالاتتى. بۇ دۇنيادا يالغۇز بىرلا بولۇش يەل تاپان مۇسانىڭ ھەققى ...

— كۆردۈم، ئىشەندىم، ئىمان كەلتۈردۈم، راستتىنلا ئۇنىڭ ھەققى، — دېدى ئەلى توكۇر.

— يەنە بىر مىنۇت كېچىككەن بولسام، يۈرىكىڭنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئوق يېگەن بولاتتىڭ، — دەپ ئىچىنى ئاغرىتتى مەمەت.

— ساراڭ بولدۇڭمۇ؟ شۇ يېزىلاردا سەن شۇنچىلىك داڭ چىقاردىڭكى، دېھقانلار سېنى تۇتۇۋالىدىغان بولسا تېرەڭنى تەتۈر سويىدۇ. نېمە ئۈچۈن ئۆزۈڭنى ئاشكارا قويۇپ بېرىسەن؟ — دېدى مەمەت.

— تېخى ئىشىك ئالدىدا كېرىلىپ تۇرۇپ كېتىشلىرىچۇ، مەمەت تۇتۇۋالمىغان بولسا توكۇر پۇتى ئاسمانغا قاراپ قالغان بولاتتى، — دېدى سۇلايمان چوڭ.

— قىلغان ياخشىلىقلىرىم ئالدىمنى توسۇۋېلىپ جېنىمنى قۇتۇلدۇردى، — دېدى توكۇر.

مەلۇم ۋاقىت چاقچاق قىلىشتى.

— مۇسا ئاغا، ئۇستۇڭدىن دېگەن گەپلەر راستمۇ؟ — دەپ

سورىدى سۇلايمان چوڭ، — كۆن چىققاندا ماراشتىن قوزغىلىپ، كۆن پاتقاندا ئاداناد بولىدىكەنسەن، راستمۇ؟ قۇشمۇ قانىتى بىلەن شۇنچە يولنى باسالمايدۇ، بۇ ھەقىقەتەن راستمۇ؟

يەل تاپان مۇسا كۈلۈپ كېتىپ:

— راست، ئوچۇقىنى ئېيتسام، توغرا ئىدى. ھازىر قېرىپ قالدىم، سۇلايمان تاغا، — دېدى.

سۇلايمان چوڭ ھەددىدىن تاشقىرى قىزىقىش ئىچىدە قالدى.

— سەن قوغلاپ تاپالمىغان ھېچقانداق ئىز يوقمىش، راستمۇ؟

يەل تاپان مۇسا كىچىك بالىدەك خىجالەت بولۇپ كەتتى، تارتىندى، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالدى.

— بىر قېتىم، — دېدى ئۇ، — ئۇ يەرنى بۇرۇنلاردا يارسۇۋات دېيىشەتتى، ھازىر جەيھان دېيىشىدۇ، شۇ يەردە بىر ئىز قوغلىدىم. مەن قوغلاپ ماڭغان ئىز باشقا بىر قاراقچىنىڭ ئىزى ئىكەن. مەن قوغلاپ ماڭغان ئىزنىڭ ئىگىسى ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا مۆكۈنۈۋالغانىكەن. كېيىن ئۇنىڭمۇ ئىزىنى قوغلاپ يۈرۈپ تاپتىم. لېكىن، بىر قېتىم خاتالاشقانىدىم.

— مەن كۆردۈم، يەل تاپان مۇسادىن قورقتۇم. يولدا ئۇنى ئاداشتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن قالتىس ھەرىكەتلەرنى قىلدىم. مەمەت قېرىندىشىم، سەن جېنىمنى قۇتۇلدۇرۇۋالدىڭ، مەنمۇ سېنىڭ جېنىڭنى قۇتۇلدۇردۇم، — دېدى ئەلى توكۇر.

يولدىكى ئەھۋاللارنى، مۇسانى ئۆلتۈرمەكچى بولغانلىقىنى، ئۇششاق - چۈششەكلىرىگىچە سۆزلەپ بەردى. ئۇ سۆزلىگەنسېرى يەل تاپان مۇسانىڭ يۈزى سارغىياتتى، كۆزلىرى يوغىناياتتى. چىرايى سارغىيىپ - تاتىرىپ، ھودۇقۇش بىلەن:

— راستىنلا مېنى ئاتماقچىمىدىڭ؟ — دەپ سورىدى يەل تاپان مۇسا.

— قېنى سىلەر دەپ بېقىڭلارچۇ، ئۇنىڭدىن باشقا نېمە قىلالايتتىم؟ قولۇمدىن باشقا نېمە چارە كېلەتتى؟ ھېچقانداق

گۇناھىم بولمىسىمۇ، مانا بۇ ئادەم مېنى ئاتماقچى ئىكەن، — دەپ سۇلايمان چوڭنى كۆرسەتتى ئەلى توكۇر.

— خۇدا ھەققى، ئېتىۋېتەتتىم، — دېدى سۇلايمان چوڭ، — ياخشى قىلغانمۇ بولاتتىم. قانداقلا بولسۇن، يەنە بىر قېتىمدا شۇ توكۇرنىڭ جېنىنى جەھەننەمگە يوللاش مېنىڭ قەرزىم بولۇپ قالسۇن.

تاماقتىن كېيىن ئەلى توكۇر مەمەتنى بىر بۇلۇڭغا تارتىپ كېلىپ:

— بۇ يېزىنى ئۆيمۇئۆي ئاختۇرۇپ چىقىدۇ. يۈزبېشى پارۇخنىڭ شۇنداق بىر خۇيى بار. قايسى يېزىغا بارسا شۇ يېزىدىكى دېھقانلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇرۇپ چىقىدۇ. ياش - قېرى، ئەر - ئايال، بالىچاقا دېمەستىن ئۇرىدۇ. سەن ھازىرلا ئاتقا مىنىپ يولغا چىق، — دېدى.

— نەگە باراي؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

— تاغلارنى ژاندارمىلار قاپلاپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە قاراقچىلارمۇ تىنچ قويمايدۇ. بولۇپمۇ ئىبراھىم قارا سەندىن نېمە تەلەپ قىلىدىكىن، ئۇ: «مەمەتنىڭ قېنىنى ئىچىمەن» دەيدۇ. باشقا ھېچقانداق گەپمۇ قىلمايدۇ. سەن ئۇنىڭغا نېمە قىلغانىدىڭ !؟

— ۋاي ئىست ! — دەپ ۋارقىراپ كەتتى مەمەت، — مەن نېمە قىلاتتىم، قورۇ - قورۇ يىلقىلىرىنى ھەيدەپ كېتىپتىمەنمۇ؟ خاماندىكى ئاشلىقلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتىممۇ؟ خوتۇنلىرىنىڭ، كېلىنلىرىنىڭ، قىزلىرىنىڭ نومۇسىغا تەگدىممۇ؟ نېمە قىلدىمكىن ئۇنىڭغا، زادىلا بىلمەيمەن. ئەمدى مەن قەيەرگە باراي؟

ئەلى ئويلىنىپ قالدى ۋە شۇنداق دېدى:

— بۇ يەردە قالساڭ بولمايدۇ، قەتئىي بولمايدۇ. سۇلايمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كېلىدىغانلىقىڭنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. ئورمانلىقتا قاچساڭمۇ بولمايدۇ، قورشىۋالىدۇ، ئاچلىقتىن

ئۆلسەن. ھازىر سېنى كىملا كۆرسە ئېيتىپ قويىدۇ. بۇرۇنقى مەمەت ئاۋاق يوقاپ كەتتى. بولۇپمۇ دەگىرمەن ئولۇكتىن بىرى كۆرۈپ قالمىسۇن، ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولساڭلا، سېنى پارچە - پارچە قىلىۋېتىدۇ.

— ئۇنداق بولسا نەگە باراي؟

ئەلى ئويغا چۆمدى، ئويلىناتتى، ھېچ نەرسە دېمەيتتى.

— مۇشۇ كۈنلەردە تاغلاردا ياشاش زادىلا مۇمكىن ئەمەس. ئەسلىدە مۆكۈنۈپ ياتقان يېرىڭدىن بىر - ئىككى يىل چىقماستىن، ئۆزۈڭنى ئۇنتۇلدۇرغان بولساڭ ياخشى بوپتىكەن.

— مەن چۇقۇر ئوۋادا ئىدىم، — دېدى مەمەت ۋە تامنىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېرىپ ئولتۇردى. چۇقۇر ئوۋانى، ۋايىۋاي يېزىسىنى، ئەلى ساپا باينى، ئارىپ سايىم بەگنى، ئىدرىس باينى، چۇقۇر ئوۋانىڭ باشقا ئاغىلىرىنى، سەيران قىزنى، ئەلىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى.

— مۇشۇ چاغلاردا تاغلارغا كەلمىگەن بولساڭ ئىدىڭ، كاشكى، — دېدى ئەلى، — ئوسمان چوڭ ۋە چۇقۇر ئوۋا دېھقانلىرى سېنى تۇتۇپ بېرىشمەيتتى. ئۇلار قىينىلىپ كەتكەن، سەندىن مەدەت كۈتۈشەتتى. دېھقانلارنىڭ ھەممىسى قىرىلىپ تۈگەپ كەتكۈچە سېنى ساقلاپ قالالايتتى. ئەمدى بۇ يەرلەردە ... كۆرۈپ قالىدىغان بولسىلا، سېنى تىرىك قويمايتتى. سەن سۇلايمان چوڭغا قارىما، ئۇ سېنى ياخشى كۆرىدۇ. بىراق ... بۇ تاغلاردىن قۇتۇلۇپ چىقىشنىڭ نېمە ئامالى بار؟ ئەقلىمگە ئۇممەت سېرىقتىن باشقا ھېچ نەرسە كەلمەيۋاتىدۇ. ئۇ سەن ئۈچۈن جېنىنى بېرىدۇ. سەن كەتكەندىن كېيىن نەچچە ئاي ماتەم تۇتتى، ئىككى كۆزىنى بۇلاق قىلىپ يىغلىدى. لېكىن، ھازىر ئۇ يەرلەر ژاندارمىلار بىلەن تولۇپ كەتتى، سېنى ساقلاپ قالالمايدۇ.

سۇلايمان چوڭنى چاقىردى، ئۇنىڭدىن سورىدى، ئۇمۇ كۆپ ئويلاندى، مەمەتنى يوشۇرۇپ قويغۇدەك بىر يەر تاپالمىدى. يەل تاپان مۇسا تۇرۇپ - تۇرۇپ: « ئاھ، ماراش ئەللىرى، خۇدا

ھەققى، كىچىككىنە بىر مەمەت ئاۋاقنى ئەمەس، بىر ئارمىيەنىمۇ يوشۇرۇپ قالغان بولاتتىم » دەيتتى.

تۆت ئۇستا، تۆت كونا بۆرە بىر يەرگە كېلىپ يېرىم كېچىگىچە ئويلاشتى. ژاندارمىلار خېلى بۇرۇنلا يېزىغا كىرىشكەن، كەچلىك تاماقلىرىنى يېيىشىپ ئۇيقۇغىمۇ كېتىشكەنىدى. يۈزبېشى، ھەمزە، ئاسىم چاۋۇشلار مۇختارنىڭ ئۆيىدە كەكلىك قوردىقى بىلەن ھاراق ئىچىشىۋاتاتتى. سۇلايمان چوڭغا ئۇلارنىڭ ئەھۋالىدىن دائىم خەۋەر كېلىپ تۇراتتى.

ئەڭ ئاخىرىدا مەمەت:

— تاپتىم ! — دەپ ۋارقىرىدى، — تاپتىم، ئىسمائىل چولاقنىڭ تۈگمىنىگە كېتىمەن، ئۇ يەر ھېچكىمنىڭ خىيالىغا كەلمەيدۇ.

— خىيالىغا كېلىشنى كېلىدۇ، بىراق باشقا ئىلاجىمىز يوق، بىرنەچچە كۈن شۇ يەردە تۇرۇپ تۇر. بىزمۇ ئويلىشىپ كۆرەيلى. ھازىرچە ئەڭ مۇۋاپىق جاي شۇ، — دېدى ئەلى توكۇر.

— شۇنداق، كېيىن بىز توكۇر بىلەن ئويلىشىپ كۆرەيلى، — دېدى سۇلايمان چوڭ.

مەمەت چوڭقۇر ئويغا پاتقانىدى. ئوچاق بېشىدا خىيال سۈرەتتى. سۇلايماننىڭ ئوغۇللىرى ۋە كېلىنلىرىگە: « ئاتنى ھازىرلاڭلار، كۆپرەك ئوزۇقلۇق ئارتىڭلار. ھەسەل، سېرىق ماي، قورۇغان گۆشلەردىن بېرىڭلار !» دېگەنلىرىنىمۇ ئاڭلىمايتتى. بىرھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— قېرىندىشىم ئەلى، سۆزۈمنى ئاڭلا، — دېدى. يەل تاپان مۇساغا قاراپ، — سەنمۇ ياخشى ئاڭلا، ئۇستاز، — دېدى، سۇلايمان چوڭغا قاراپ، — سەنمۇ ياخشىلاپ ئاڭلا، سۇلايمان چوڭ، — دېدى.

تەييارلاندى. بەكمۇ مۇھىم بىر نېمىلەرنى سۆزلەيدىغاندەك، ۋەسىيەت قىلىدىغاندەك بىر ئەلپازدا:

— سىلەر، قوللىرى، كۆزلىرى، ئەقىللىرى ئالاھىدە

ھۇنەرلىك كىشىلەردىنسىلەر، كۆپ ئىش كۆرگەن، ئۆز بېشىڭلاردىن كەچۈرگەن، ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن ئادەمسىلەر. مانا ئۇچىڭلار بىر يەرگە يىغىلدىڭلار، — دېدى ـ دە، جىم بولۇپ قالدى. ئويلىغانلىرىنى يىغىشقا تىرىشتى. ئەلى ئۇنىڭ كۆز قارىچۇقىدا ھېلىقى پولات ئۇچقۇنلىرىنى كۆرۈپ قالدى.

— بېشىمغا كەلگەن ئىشلارنى ھەممىڭلار بىلىسىلەر، — دەپ سۆزىنى باشلىدى مەمەت، — مېنىڭ بېشىمغا كەلگەنلەر بەندىنىڭ بېشىغا كەلمىدى دېيەلمەيمەن. بەندىنىڭ بېشىغا ئادەمنىڭ خىيالىغا كەلمەيدىغان ئىشلار كېلىدۇ. ئەمما، بېشىمدىن چىداپ بولمايدىغان ئىشلار ئۆتتى. ھەممىنى سىلەر بىلىسىلەر. كەمبەغەل بىچارىلەر ئازادلىققا چىقسۇن دەپ ئاخىر ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈردۈم، ئۇلارمۇ ئازاد بولدى ... ئابدى ئاغا ئۆلگەندىن كېيىن خەلق شاد ـ خۇراملىققا چۆمدى. يەرلەرنى بۆلۈشتى، دېھقانلارمۇ، مەنمۇ داۋاملىق مۇشۇنداق بولىدۇ دەپ ئويلاپتۇق ... ئاخىر نېمە بولدى؟ كېيىن ھەمزە تاز كەلدى، ئۇ ئابدى ئاغىدىن مىڭ ھەسسە بەتتەر ئىدى. قولى قانلىق، خەلقلەرنى قان قۇستۇرۇۋەتتى، شۇنداق. بۇنىڭ ئاخىرى نېمە بولىدۇ؟ ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى. بىر ھەمزە مىڭ ئابدىغا تەڭ كەلدى ... قېنى، مېنىڭ مېھنەتلىرىم، چەككەن جاپالىرىم نېمە بولدى؟ نەگە كەتتى؟ ئەقلىڭلار قالتىس، ھۇنىرىڭلار كارامەت، كۆپنى كۆرگەن ئادەملەر سىلەر، قېنى سۆزلەڭلار، ئەمدى مەن نېمە قىلىشىم كېرەك؟ ماڭا ئەقىل ئۆگىتىڭلار.

— مەن ساڭا دېدىمغۇ ! — دېدى قوپاللىق بىلەن سۇلايمان چوڭ، — سۇ ھەر دائىم تۆۋەنگە قاراپ ئاقىدۇ. ئاق دېڭىزغا قۇيۇلىدۇ. سۇنىڭ يۇقىرىغا قاراپ ئاققانلىقىنى كۆرگەنمىدىڭ؟

— ھەر دائىم ئابدى كېتىپ، ھەمزە كېلىدۇ، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق ! — دېدى سۇلايمان چوڭ ساقاللىرى تىترەپ، خاپا، پەرۋاسىز ۋە ئۈمىدسىز ھالدا.

— بىر ئاغا كېتىدۇ، يەنە بىرى كېلىدۇ، ھەممە يەردە

شۇنداق، ئاللا شۇنداق ياراتقان. قۇشلار قاناتلىرى بىلەن ئۇچىدۇ، شامال قاناتسىز ئۇچىدۇ. ئادەملەر ئىككى پۇتى بىلەن ماڭىدۇ. ئايمۇ، كۈنمۇ چىقىدۇ، پاتىدۇ، — دېدى يەل تاپان مۇسا.

مەمەتنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى، ئۇنىڭ سۆزىنى كېسىپ:

— ئابدى كېتىپ، ھەمزە كېلىدۇ، شۇنداقمۇ؟ — دېدى.

— شۇنداق ! — دېدى يەل تاپان مۇسا بېشىنى سىلىپ.

ئەلى توكۇر سۆز قىلمايتتى، بۇ ئىشلار ئۈستىدە قاتتىق ئويلىنىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— سەن كېتىپ، ھەمزە كەلگەندىن كېيىن دائىم شۇنى ئويلىدىم، كېچىلىرى كۆزۈمگە ئۇيقۇ كىرمىدى، ئىشەنچلىك چارە تاپالمىدىم، — دەپ ئۇھ تارتتى ئەلى توكۇر، — ناھايىتى كۆپ ئويلاندىم. بىر يىپ ئۇچىنى تاپالمىدىم. ئۇنى بىر قوزۇققا باغلىيالمىدىم.

— ئابدى كېتىدۇ، ھەمزە كېلىدۇ، ھەمزە كېتىدۇ، سۇلايمان كېلىدۇ، ئەلى كېتىدۇ، ۋەلى ...

— ئىشلار ھەر دائىم مۇشۇنداق بولۇپ كەلدى، — دېدى سۇلايمان چوڭ، — ئەلى كەتتى، ۋەلى كەلدى، بوۋاڭ كەتتى، داداڭ كەلدى. داداڭ كەتتى، سەن كەلدىڭ، سەن كېتىسەن، ئوغلۇڭ كېلىدۇ ...

— ئۇنداق بولسا بىز چىشىمىزنى چىشلەپ، جېنىمىزنى ئالىقىنىمىزغا ئېلىپ نېمىنى دەپ ئاۋارە بولىمىز؟ سەن، مەن، ئەلى، يەل تاپان مۇسا نېمە قىلماقچىمىز؟

— ئاۋارە بولىمىز، — دېدى ئىشەنچ بىلەن، — ئاۋارە بولماق، كۆرگۈلۈكنى كۆرمەك ھەق !

ئات خېلىدىن بېرى ھازىرلانغان، ئىشىك ئالدىدا ساقلاپ تۇراتتى. مەمەت ئورنىدىن تۇردى، ئۇ ئۇچىنى قايتا ـ قايتا قۇچاقلىدى. ئۇنىڭ يۈزىدە، مەسخىرە قىلغاندەك بىر خىل ئاچچىق قېتىپ قالغانىدى. كۈلۈمسىرىگەندەك بىر خىل ئاچچىق ...

— خوش، ئامان بولۇڭلار ! — دېدى ۋە تاشقىرىغا چىقتى.

ئاتقا مىندى. « كۆرەش قىلىش، جېنىنى، قېنىنى تۆكۈش بىكاردىن ـ بىكارغا ئاۋارە بولۇش ... ئاۋارە بولۇش ھەقمىش ...»

مېڭىسىدىكى بۇ سوئاللار ئۇنى بارغانسېرى بىئارام قىلاتتى.

«ئاۋارە بولۇش ھېچ نەرسىگە ئەرزىمىسە، نېمە ئۈچۈن ھەق بولىدۇ؟»

شۇ كۈنگىچە ھېس قىلىپ باقمىغان ئالاھىدە بىر خىل تۇيغۇ ئىچىدە ئىدى. ئويلاشنىڭ لەززىتىنى شەھۋەت بىلەن پۈتۈن ۋۇجۇدىدا ھېس قىلاتتى. ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە تولغىناتتى، قىينىلاتتى.

تۇگمەنگە باردى، ئىشىك ئالدىدا تۇردى. ئاتتىن چۈشۈش ئەقلىگە كەلمەيتتى، تىنماي بىرنېمىلەرنى ئويلاتتى، پىلان تۈزۈيتتى. شۇنداق بىر خىل ئالاقزادىلىك ئىچىدە ئىدىكى، بۇنىڭدىن قۇتۇلالمايتتى، خىياللىرىنى يىغالمايتتى، ئۆزىگە كېلەلمەيتتى. ئىدرىس بەگنىڭ ماجىراسى ئۇنىڭ كاللىسىنى بەكمۇ قالايمىقان قىلىۋەتكەنىدى. ئىدرىس بەگ ئۆز مىللىتى ئۈچۈن بېشىنى تىكىپ تاغقا چىققانىدى. ئۆلۈم ھەر قەدەمدە ئۇنى قوغلاپ ماڭاتتى.

كۈننىڭ چىقىشىنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتى. تاغلارنىڭ ئۈستىدىكى كۆكۈچ سىزىقلار بارغانسېرى قويۇقلاشتى، تىنىپ قالدى. كېيىن كۆكۈچ سىزىقنىڭ ئۈستى ـ ئاستى زەررىلەندى. تاغلار نەملىك بىلەن پارىلداپ كەتتى، ئاخىر تۇمان بىلەن قاپلاندى. قويۇرۇقلۇق يۇلتۇز تۇغۇلاپ قالغان قۇياشتەك پارقىرىدى، ئۆچتى، پارىلدىدى، ئۆچتى، ۋاللىدىدى. كېيىن ئەتراپ يورۇپ كەتتى. بۇلاردىن مەمەتنىڭ خەۋىرى بولمىدى. ئۈستىگە قىرووۋ چۈشتى، ئاتنىڭ ئۈستىدە قېتىپلا قالغانىدى. ئۈستىگە كۈن نۇرى چۈشۈپ بوينىنى قىزدۇرۇش بىلەن ئۆزىگە كەلدى. شۇ زامان ئاتتىن چۈشتى. تۇگمەننىڭ ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى. پۈتى بىلەن ئىشىكنى تەپتى، ئىشىك ئېچىلدى. بۇ ئاۋازلارنى ئاڭلىغان بىرى ئىچكىرىدىن — يىراقتىكى

قاراڭغۇلۇقتىن ئۇيقۇلۇق ھالدا ۋارقىرىدى:

— كىم؟

— ئىسمائىل تاغا سەنمۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

بوش خاپا، ئۇيقۇلۇق بىر ئاۋاز:

— مەن، بۇ مەن، بۇرادەر، سەن كىمسەن؟ ئۇن تارتىشقا كەلدىڭمۇ، بۇغداينى نەدىن تاپتىڭ؟ ھەمزە ئىنسابقا كەپتۇمۇ؟ تۇرۇپ تۇر، ھازىر چىقىمەن، شالۇۋۇرۇمنى كىيىۋېلىپ چىقىمەن، — دېدى.

شالۇۋۇرنى تارتىشتۇرۇپ ئىشىك تۈۋىگە كەلدى. كۈن نۇرىدا كۆزلىرى قاماشتى. مەلۇم ۋاقىت كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى. ئوڭ قولىنى پېشانىسىگە ئاپىرىپ، مەمەتنى ئازراق كۆرەلىدى.

— يولۇچىمۇ سەن؟ — دەپ سورىدى.

— ئىسمائىل تاغا، مەن مەمەت.

ئىسمائىل چولاق سەل ـ پەل ئۆزىگە كەلدى، سىلكىندى.

— قايسى مەمەتسەن؟ — دەپ يۇمشاق ئاۋازدا سورىدى، — قايسى مەمەتسەن؟

— ئىسمائىل تاغا، مەن كەلدىم، مەن مەمەت ئاۋاق.

— نېمە ! مەمەت ئاۋاقما؟ قايسى مەمەت ئاۋاق؟

— ئىسمائىل تاغا، قانچە مەمەت ئاۋاق بار؟

ئىسمائىل چولاق مەمەتكە باشتىن ـ ئاياغ قاراپ:

— ھېلىقى قاراقچىلىق قىلغان مەمەت ئاۋاقمۇ؟ — دېدى.

— ھەئە، شۇ، مەن، — دېدى مەمەت.

ئىسمائىل چولاق تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭغا قارىدى، قاراپلا كەينىگە ياندى. قولىغا بىر تاياق ئېلىپ تاشقىرىغا چىقتى.

— ۋاي سەن كاپىرنى، — دەپلا مەمەتكە قاراپ ئېتىلدى، — ۋاي كاپىرنىڭ بالىسى، كاپىر ! ئۆي ـ ئوچىقىمىزنى ۋەيران قىلدىڭ، بەش يېزىنىڭ خەلقىنى ئۆلتۈردۈڭ، ئاچ قويدۇڭ، يەنە سەن، « مەن مەمەت ئاۋاق » دەپ بۇ يەرلەردە، بىزنىڭ يەرلىرىمىزدە كېزىپ يۈرسەن !

مەمەت چاقچاقلىق بىلەن ئۇنى تۇتۇۋېلىپ، تايىقىنى قولىدىن ئېلىۋالمىغان بولسا، باش ـ كۆزى يېرىلغان بولاتتى.

بىلەكلىرىنى مەمەتنىڭ قولىدىن ئاجرىتالمىغان ئىسمائىل چولاق ئاۋازىنىڭ بارىچە ۋارقىراشقا باشلىدى:

— ۋايجان، ياردەم قىلىڭلار، جاننى قۇتۇلدۇرىدىغانلار يوقمۇ، قاراقچى مەمەت ئاۋاق تۇگمىنىمنى بېسىۋالدى، مېنى ئۆلتۇرۇۋېتىدۇ. ئادەم بارمۇ! قۇتۇلدۇرۇڭلار! جاننى قۇتقۇزغۇچى ...

مەمەت ئۇنىڭ بىلەكلىرىنى قويۇپ بەرمەيتتى، ئۇ بولسا جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرايتتى. ئاۋازى تاغۇتاشلاردىن ئاشاتتى، قىيالىقلاردا ئەكس سادا قايتۇراتتى.

چولاق ھە دەپ ۋارقىرايتتى، يۇلقۇناتتى، مەمەت پەقەتلا:

— ئىسمائىل تاغا، ساراڭ بولدۇڭمۇ؟ ساراڭ. ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ؟ — دېيەلەيتتى.

— ۋايجان، ئۆلتۇرۇۋاتىدۇ، ئۆلتۇرىدۇ ...

چولاق ئۆزىنى يەرگە ئېتىپ يۇلقۇناتتى، تېپچەكلەيتتى، قىيامەتنى قايىم قىلاتتى.

مەمەت خاپا بولدى، مېڭىسىدىن تۇتۇن چىقىپ كەتتى. يەردە ياتقان چولاقنى ئىلاجسىز بىرنى تەپتى، تاپانچىسىنى چىقاردى.

— خەپ سېنى، دىنىڭغا، ئىمانىڭغا ... ئۈنۈڭنى چىقارما! يا ئۆزۈڭ جىم بول! يا بولمىسا ھازىرلا ئاۋازىڭنى جىمىقتۇرۇۋېتىمەن!

ئىسمائىل چولاق شۇ زامان جىمجىت بولۇپ قالدى. ئۈنىنى ئۆچۈردى. شۇ يەردە، سامانلارنىڭ، قۇرۇپ كەتكەن تېزەكلەرنىڭ ئۈستىدە تۈگۈلۈپ قالدى. ئۇ ھالسىزلىنىپ تۈگىشىپلا كەتكەن، بوينى تېخىمۇ ئۇزىراپ پۇرلىشىپ كەتكەنىدى. تاپانلىرى بارماق كىرىپ كەتكۈدەك ھالدا يېرىلىپ كەتكەن، ئۈستىبېشى جۇل ـ جۇل ئىدى. ھەممە يەردىن پۇرۇم ـ پۇرۇم، ساڭگىلاپ كەتكەن ئەتلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. ئاقارغان، پاسكىنا ئۇزۇن ساقىلى ئىسلىشىپ سارغىيىپ كەتكەنىدى.

مەمەت ئۇنىڭغا قاراپ ـ قاراپ يۈرىكى ئېچىشىپ كەتتى. گېلىغا بىرنەرسە تۇرۇپ قالغاندەك بولدى. بىرىپ ئۇنى يەردىن تۇرغۇزدى. ئېچكىرىگە ئەكىردى. قاچىدا سۇ ئالدى، يۈزىنى ياخشىلاپ يۇدى. كېيىن تاشقىرىغا چىقىپ، جايىدا تۇرغان ئاتنى ئېچكىرىگە يېتىلەپ كىردى ۋە باغلىدى.

ئىسمائىل چولاق تامغا يۆلىنىپ يىغلاۋاتاتتى. ئۇ بىر تەرەپتىن ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلايتتى، يەنە بىر تەرەپتىن سۆزلەيتتى:

— ساڭا كىم دېدى ماڭقا مەمەت ئاۋاق، ئاغىمىزنى ئۆلتۇرۇپ بىزنى ھەمزە تازنىڭ زۇلۇم قىلىشىغا قويۇپ بەر دەپ!؟ ساڭا كىم ئېيتتى؟ زادى ساڭا كىم قويدى ...

— يىغلىما ئىسمائىل ئاغام، يىغلىما، گېپىمگە قۇلاق سال، ئاڭلىغىن.

— خالىمايمەن ... ئىككى يىلدىن بېرى بۇ تۈگمەننىڭ گېلىدىن بىر تالمۇ دان كىرمىدى، يا بىر تال بۇغداي، يا بىر تال قوناق، بىر تال ئارپا، بىر تال تېرىق، بىر تال داننىمۇ تارتمىدى بۇ تۈگمەن. سەن بىزنى مانا مۇشۇ ئەھۋالغا قويدۇڭ، دىكەنلى تۈزلەڭلىكنىڭ دېھقانلىرى ئىككى يىلدىن بېرى تىلەمچىلىك قىلىۋاتىدۇ. ھەممىسى قىپيالىڭاچ ... مانا قارىغىنا، سەن بىزنى مۇشۇ ھالغا قويدۇڭ.

— يىغلىما، ئىسمائىل ئاغام، يىغلىما! قارىغىنا، ساڭا مەن بىر نەرسە دەيمەن، ماڭا قارا!

— نېمە دېمەكچىسەن كاپىر، دىنسىز، قانخور ... ئىككى قولۇڭ ياخشى، ۋىجدانلىق، باتۇر، شەپقەتلىك ئاغىمىزنىڭ قىزىل قېنىغا بىلەكلىرىڭگىچە پاتقان تۇرسا، يەنە ماڭا نېمە دېمەكچىسەن كاپىر؟ بالىلار ئاچلىقتىن قورۇلۇپ، قۇرۇپ ئۆلۈشتى. ھەمزە تازنىڭ ئامبارلىرى، ئورىلىرى يالغۇز داننىلا ئالمىدى، دېھقاننىڭ قولىدا نېمە بولسا ھەممىنى ئالدى، ھېچ نەرسىنى قويمىدى. بىر تال داننىمۇ قويمىدى. ئارپا بولسۇن، تېرىق بولسۇن، قوناق

بولسۇن، بىر تالنىمۇ قويماي ئالدى. ھەممە ئادەم ئاچلىقتىن ئۆلدى. خەلق قۇرۇپ قاقشال بولۇپ كەتتى. تاغلاردىن ئوت - چۆپ تېرىپ يېدۇق. دەرەخ قوۋزىقى، مامكاپ، قىزىل بۇغداشلارنى يېدۇق، نېمە تاپساق شۇنى يېدۇق. قانچىلىك سىيرىمىز، ئۆچكىمىز، قويىمىز، ئېتىمىز، ئېشىكىمىز بولسا ھەممىسىنى ھەمزە تاز تارتىۋالدى. ھۆكۈمەتنىڭ بېسىمى بىلەن ئېلىۋالدى. بىر ھەپتە دېھقانلارنى ئۆز ئادەملىرىگە بىر - بىرلەپ ئۇرغۇزىدۇ. يەنە بىر ھەپتە ژاندارمىلارغا ئۇرغۇزىدۇ. ئۇرۇۋەرگەنلىكتىن خەلقلەرنىڭ دۈمبىلىرى قاپىرىپ، يېغىر بولۇپ كەتتى. ھەي مەمتىم، مېنىڭ قاراقچىم، ئېگىز تاغلارنىڭ بۈركۈتى! قېنى دېگىنە، مەن يىغلىماستىن كىم يىغلىسۇن! ئالتە ئايدىن بېرى گېلىمدىن تۇزۇككىنە بىر تاماق ئۆتمىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى سېنىڭ كاساپىتىڭدىن ... ئائىلىمىزنىڭ ئوچىقىنى ئۆچۈردۈڭ، ئۆيىمىزنى خاراب قىلدىڭ، يېزىمىزنى ۋەيران قىلدىڭ. ئېشىمىزغا زەھەر چاچتىڭ، ئۆزىمىزنى يەر بىلەن يەكسان قىلدىڭ! كىم ئېيتتى، ساڭا كىم قويدى گۈلدەك ئاغىمىزنى، كۆزىمىزنىڭ قارىچۇقىنى ئۆلتۈرۈپ بىزنى مۇشۇنداق يېتىم قىلىپ قوي دەپ؟! ساڭا كىم دېدى، كىم، كىم ئېيتتى؟!

ئابدى ئاغىنى ماختاشقا باشلىدى. ھەم يىغلايتتى، ھەم ئابدى ئاغا ھەققىدە ماتەم قوشاقلىرىنى ئېيتاتتى. ئابدى ئاغىنى، ئۇنىڭ شەپقىتىنى، ئادەمگەرچىلىكىنى كۆككە كۆتۈرىدىغان، يۈرەكتىن چىققان تەسىرلىك قوشاقلار بىلەن ماختاپ يىغلايتتى.

— يىغلىما، ئىسمائىل ئاغام، بولدى قىل، — دېدى مەمەت، — كەلگىنە، بىر - ئىككى چىشلەم بىر نەرسە يەۋالايلى.

خورجۇندىن ئوزۇق خالتىسىنى چىقاردى، ئاچتى. ئوزۇقلارنىڭ ئىچىدە قاتلىما نانغا ئورالغان، قىزىرىپ پىشقان يوغان بىر توخۇ گۆشى تۇراتتى.

ئىسمائىل چولاق يېمەكلىكلەرگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويدى. ئورنىدىن تۇرۇپ تۇگمەن تېشى تەرەپكە ماڭدى، يۈزىنى

شالاپلىتىپ يۇدى، كەلدى.

— قېنى ئال، ئىسمائىل ئاغام، — دېدى مەمەت.

ئىسمائىل چولاق ئاچ قالغان بۆرىدەك توخۇغا تاشلاندى. مەمەت ئۇنىڭ دەھشەتلىك بىر ئىشتىھا بىلەن توخۇ گۆشىنى يۇتۇشىنى تاماشا قىلاتتى. ئىسمائىل چولاق ئىككى قولى، ئاغزى - بۇرنى، ئېڭىكى، كۆزلىرى، قاشلىرى بىلەن بېرىلىپ يەيتتى. توخۇ بىردەمدىلا تۈگەپ كەتتى. چولاق سۆڭەكلىرىنى شوراشقا باشلىدى. بىرىنى ئېلىپ يالاپ شوراپ ئىككىنچىسىنى ئالاتتى. بىردەمنىڭ ئىچىدە ھەممە نەرسىنى يەپ تۈگەتتى. ئىسمائىل چولاق تاماقنىڭ ئۈستىگە جىق سۇ ئىچكەندىن كېيىن:

— ئوھ ... ئوھ! ... ئەمدى جان كىردى. ئۆلگەنلەرنىڭ روھىغا ... ئوھ، قورسىقىم تويدى. ئەيىبكە بۇيرۇما، بالام، داداڭنى بەكمۇ ياخشى كۆرەتتىم. دۇنيادىكى ئەڭ ياخشى ئادەم ئىدى. ھېچ نەرسىگە ئارىلاشمايتتى. قولىغا ئۇرۇپ ئاغزىدىكى ناننى ئېلىۋالساڭمۇ مەيلى دەيتتى. سەن بۇ ئىشلارنى ياخشى قىلمىدىڭ، مەمەت. بىزنى پەرىشان قىلىۋەتتىڭ، مەندىن رەنجىمە، بالام. ھە ... ياخشى كەپسەن! ئەمدى بىر تاماكا بولسىدى ... نەلەردە يۈردۈڭ قېرىندىشىم؟ ھە، ياخشى كېلىپ، سالامەت كۆرۈشتۇق، قېنى سۆزلىگىنە، ئاڭلايلى.

31

شۇ كېچىسى دەھشەتلىك يامغۇر يېغىپ كەتتى. خۇددى ئاسماندىن چېلەكلەپ سۇ قۇيۇلغاندەك تۆكۈلەتتى. شامال چىقاتتى، ھەممىنى ئۇچۇراتتى، سۇندۇراتتى، تۆكەتتى. لاپاسلارنى ئۇچۇرۇپ كېتەتتى، دەرەخ شاخلىرى سۇناتتى. ئېگىز تېرەكلەر ئۆرۈلۈپ چۈشەتتى. ئېگىز ئاسماندا چاقماقلار چاقاتتى. تىنماستىن گۈلدۈرمامىلار گۈلدۈرلەيتتى. تاغلاردىن تۇزلەڭلىككە، تۇزلەڭدىن چوققىلارغا، قىيالىقلارغا ئەكس سادا

ئاڭلىناتتى. بۇ، چۇقۇر ئوۋانىڭ بالا ـ قازالىق يامغۇرلىرىدىن بىرى ئىدى.

يامغۇر تاڭغا يېقىن ئاستىلاپ قالدى. دەريالار، ئېرىقلار تېشىپ كەتتى، يوللار توسۇلۇپ قالدى.

كۈن چىققاندا يامغۇرمۇ توختىدى. نەم، يېپيېشقاق، دىمىق ئىسسىق، كۆيدۈرىدىغان بىر ئاپتاپ چىقتى. كۈن كۆتۈرۈلگەن ھورنىڭ ئارقىسىدىن ئان ـ ماران كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

توۋاراس دېگەن يەردە زالانىڭ ئوغلىنىڭ سەككىز كىشىلىك قاراقچىلار ئەترىتىنى ژاندارمىلار كونا قاراقچى ئىبراھىم قارىنىڭ ياردىمى بىلەن ئوقىقا تۇتقانىدى. زالانىڭ ئوغلى ئون يەتتە ياشلىق، ئېگىز بويلۇق، كېلىشكەن، قۇش بۇرۇنلۇق بالا ئىدى. ئاتىسىنىڭ ئېتىزلىرىنى ئۇرۇپ تارتىۋالغان بىر شەھەرلىكنى ئېتىۋەتكەنىدى.

ئانىسى ئۇنىڭغا بەكمۇ ئامراق ئىدى، باللىق چاغلىرىدا قۇچىقىدىن چۈشۈرمەيتتى. «زالانىڭ بىرگىنە ئوغلى، يالغۇز ئوغلى» دەپ ئەركىلىتەتتى. شۇڭا، دېھقانلارمۇ ئۇنى «زالانىڭ ئوغلى» دەپ ئاتىشاتتى. پۈتكۈل يېزا خەلقى ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى.

زالانىڭ ئوغلىنىڭ دادىسى ياۋاش، ياخشى ئادەم ئىدى، چىنارلىق يېزىسىدا سۇلۇق، مۇنبەت ئېتىزلىرى بار ئىدى. شەھەردىكى ئابدۇللا ئوغلىنىڭ بۇ ئېتىزلارغا كۆزى چۈشتى. بۇ يەرنى باغچە قىلىش پىلانىنى تۈزۈپتتى. زالانىڭ ئوغلىنىڭ دادىسى ئېتىزىنى ساتمىدى. ئابدۇللا ئوغلى بولسا ھەرىكەت قىلدى. ئۇنداق قىلىپ، مۇنداق قىلىپ يەرنى قولىغا كىرگۈزدى. شەھەرنىڭ لۈكچەكلىرىگە بىرنەچچە قۇرۇش پۇل بېرىپ بۇ ئادەمنى راسا ئۇرغۇزدى، زالانىڭ ئوغلىنىڭ دادىسى شەھەرگە كىرەلمەيدىغان ھالغا كەلدى. ئۇ قاچانكى شەھەرگە كىرسە، قاتتىق تاياق يەيتتى، ئۇستىبېشى قان، يېزىغا قايتاتتى.

زالانىڭ ئوغلى ناھايىتى ياخشى بىر گېرمانكىنى تاپتى.

بەكمۇ يۇگۈرۈك بىر ئاتقا مىندى. بۇ ئات قوشنىلىرىنىڭ ئېتى ئىدى. ئاتنى چاپتۇرۇپ شەھەرگە كىردى. ئابدۇللا ئوغلى بىر مودۇزخانىدا ئولتۇراتتى، زالانىڭ ئوغلى بۇنى بىلەتتى. مودۇزخانىنى ئۆز ئۆيىنى تاپقاندەك بېرىپلا تاپتى. مىلتىقنى ئابدۇللا ئوغلىغا تەڭلىدى، بەش پاي ئوق ئاتتى. ئابدۇللا ئوغلى جانسىز ھالدا يەرگە يىقىلدى. زالانىڭ ئوغلى بولسا ئېتىنى تاغلارغا قاراپ چاپتۇردى.

ئۆلۈكلەرنى يايداق ئاتقا ئارتقانىدى، پۇتلىرى ئاتنىڭ بىر يېنىدا، باشلىرى يەنە بىر يېنىدا ساڭگىلاپ تۇراتتى، زالانىڭ ئوغلىنىڭ ئۇزۇن بويىنى ساڭگىلاپ تۇراتتى. ئۇ پۇلاڭشىغانچە بېشى ئاتنىڭ قارنىغا تېگەتتى.

ئۆلۈكلەرنى ئەكېلىپ ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ چوڭ ھويلىسىغا تاشلاشتى. سەككىز جەسەت چۈش ۋاقتىدىكى ئىسسىقتا شۇ پېتى يېتىشتى. بىردەمنىڭ ئىچىدە بىرنەچچە يوغان يېشىل چىۋىن كەلدى. مېيىتلەرنىڭ باشلىرى ئەتراپىدا ۋىژىلداشقا باشلىدى. ئىسسىق ئاپتاپ يېلىنجاپ تۇراتتى. ئاسمان بوز رەڭگە كىرگەن، كۆيۈپ تۇراتتى. ئاجايىپ بىر خىل تۇمانلىق كۆيۈش.

زالانىڭ ئوغلى قارا سوكنا شالۋۇر، ئۇستىگە ناھايىتى چىرايلىق قارا ئىنگلىز رەختىدىن تىكىلگەن چاپان كىيگەن بولۇپ، چاپانىنىڭ ئۇستىدىن ئۈچ قاتار ئوقدان ئېسىۋالغانىدى. ئوقدانلار كۈمۈش بىلەن نەقىشلەنگەن، بۇ، چېركەسلەرنىڭ قول ھۈنىرى ئىدى. كۈمۈش ساپلىق چېركەس خەنجىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى. بۇ خەنجەر بىر تاسما بىلەن بېلىدىكى كەمەرگە باغلانغانىدى. دۈربۈنى كىچىك قوڭۇر رەڭلىك ئىدى. پۇتىغا چەمى بەكمۇ قېلىن، قىزىل ماراش ئۆتۈكى، گۈللەپ ئىشلەنگەن كۆرد پايپىقى كىيگەنىدى، تاپانچىسىنىڭ سەدەپتىن ئىشلەنگەن سېپى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاشلانغان باشقا قاراقچىلارمۇ ئومۇمەن

شۇنداق كىيىنگەنىدى. ئۆلۈكلەرنىڭ بىرىنىڭ بېشى پۇتۇنلەي تاز ئىدى، داغلىق قاراقچى تاز دېگەنلىرى مۇشۇ بولسا كېرەك ...

ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ھويلىسىغا شەھەرلىكلەر تولۇشقا باشلىدى. ئاڭلىغانلارنىڭ ھەممىسى زالانىڭ ئوغلىنى كۆرۈشكە كېلەتتى. زالانىڭ ئوغلىنىڭ يېزىلىقلىرىمۇ بۇنى ئاڭلىدى. ئالدىغا زالانىڭ ئوغلىنىڭ ئانىسىنى سېلىپ ھازا ئېچىپ، ئەر - ئايال ھەممىسى يولغا چىقىشتى. شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلىقلارمۇ زالانىڭ ئوغلىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرۈش ئۈچۈن كېلىشكە باشلىدى.

ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ھويلىسى ئادەملەر بىلەن تولۇپ تاشتى. ئادەملەر كوچىلارغا، مەھەللىلەرگە ئېقىپ كەلمەكتە ئىدى.

ژاندارملار زالانىڭ ئوغلىنىڭ ئانىسىنى، دادىسىنى، تۇغقانلىرىنى، يېزىلىقلىرىنى ئۆلۈكنىڭ يېنىغا كەلتۈرمىدى. باشقا قاراقچىلارنىڭ ئۆلۈكىگىمۇ ھېچكىمنى يېقىنلاشتۇرمىدى. بىر خىل قالايمىقانچىلىق ۋە غۇلغۇلا كۆتۈرۈلگەنىدى. ھازا ئاچقان يىغا ئاۋازلىرى شەھەر ئاسمىنىدا جاراڭلايتتى.

زالانىڭ ئوغلى ئوڭ بۇرنىنى يەرگە يېقىپ ئۈزىراپ ياتاتتى. چاڭ - توزانلىق كۈننىڭ غۇۋا نۇرىدا تەرلەپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى. يۈزىدە باللارچە بىر خىل كۈلۈمسىرەش قېتىپ قالغانىدى. ھۆل كىيىملىرى كېلىشكەن بەدىنىگە يېپىشىپ كەتكەنىدى. باشقىلارنىڭ ھەم شۇنداق ... كۈن قىزىغانسېرى كىيىملەردىن ھور كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى.

يېشىل چىۋىنلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۆلۈكلەرنىڭ ئۈستىدە بىر قونۇپ، بىر كۆتۈرۈلەتتى.

زالانىڭ ئۆزى يېقىن كېلەلمىگەن ئوغلىنىڭ جەستى ئەتراپىدا بىر قۇشتەك پىرقىراپ يۈرەتتى. «زالانىڭ يالغۇزى، زالانىڭ بىر دانىسى، ساڭا قانداقمۇ قىيغاندۇ، زالانىڭ يالغۇز ئوغلى، چىۋىنلەر يۈزۈڭگە قونۇۋاتىدۇ. زالانىڭ بىر دانىسى ...

مەن سۆيۈشكىمۇ قىيمايتتىم، زالانىڭ يالغۇز ئوغلى، سېنى قىزىل قانغا بوياپتۇ ... مەن سۆيۈشكە قىيالمايتتىم، ئەمدى سېنى لاي توپىغا تاشلاپتۇ. چۈشتىكى بۇ ئىسسىقتا نېمە ئۈچۈن ياتىسەن زالانىڭ بىر دانىسى؟ ژاندارما ئىدارىسىنىڭ ئالدىدا نېمە ئۈچۈن ياتىسەن؟» دەپ ماتەم قوشاقلىرىنى قاتاتتى.

زالا ئاۋازى بوغۇلۇپ قالغۇچە، ھالسىزلىنىپ كەتكۈچە يىغلىدى، پەرياد چەكتى.

كېيىن سۈرەتچى جامكۆز ئەمىن يېتىپ كەلدى. ئالدى بىلەن زالانىڭ ئوغلىنى تۇرغۇزۇشتى. تامغا يۆلەپ تۇرغۇزۇشقا تىرىشتى. زالانىڭ ئوغلىغا ناھايىتى كۆپ ئوق تەگكەنلىكى ئۈچۈن بەدىنى شۇنچىلىك ئۆتمىتۆشۈك بولۇپ كەتكەنكى ... كىيىملىرى پۈتۈنلەي قانلىق پاتقاق ئىدى. ئۇيان - بۇيان قىلىشتى.

— قىينىماڭلار، قىينىماڭلار بىر دانەمنى! — دەپ ئاخىرقى ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى زالا.

ئىككى كۈچلۈك ئادەم تامغا تىرەپ قويۇلغان زالانىڭ ئوغلىنى تىك تۇتۇپ تۇراتتى. بىر ژاندارما كەلدى. پۆپۈكلۈك فەسنى بېشىغا كىيدۈردى. كۆزەينەكلىك ئەمىن سۈرەتكە تارتتى. ئۆلتۈرۈلگەن بارلىق قاراقچىنىڭ سۈرىتىنى ئۇ تارتقانىدى. سۈرەتكە تارتىپ بولغاندىن كېيىن ئادەملەر زالانىڭ ئوغلىنى قويۇپ بېرىشتى. ئۆلۈك تام تۈۋىگە يىقىلىپ قالدى. بوينى سول مۈرىسىگە قىيسايدى. كۈلۈمسىرىگىنىچە قالدى.

زالا يەنە پەرياد چەكتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن قاراقچى تازنى ئەكەلدى. ئۇنىمۇ تامغا يۆلەپ قوللىرىدىن تۇتتى. ژاندارملار فەسنى ئەكېلىپ ئۇنىڭمۇ بېشىغا كىيدۈردى. بۇ ئىشقا ئەتراپتىكىلەرنىڭ ھەممىسى كۈلۈشتى. سۈرەتكە تارتىش تۈگىگەندىن كېيىن قاراقچى تازمۇ تامنىڭ تۈۋىگە يىقىلدى. بېشى مەيدىسىگە چۈشتى.

قاراقچىلارنىڭ ئۆلۈكى ھويلىدا ئىككى كۈن تۇردى.

ئىسسىقتا پۈرىدى، سىيىدى، كىيىملىرىگە سىغماي قالدى.

دەللال ئەخمەت دۈك ياقىسىغا مېدال ئورنىغا ئەينەك پارچىسىنى تاقاپ ئەتىگەندىن ئاخشامغىچە ۋارقىرايتتى:

— خالايىق ! ئاڭلىمىدۇق - ئاڭلىمىدۇق دېمەڭلار ! زالانىڭ ئوغلىنىڭ جەسىتى ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ئىشىكى ئالدىدا ياتىدۇ. بۇ بىر ئىبرەت تاختىسى. بېرىپ كۆرۈڭلار ! ... ئانىلارنىڭ نېمە تۇغقانلىرىنى كۆرۈڭلار ! ... زالانىڭ ئوغلى ئۇ يەردە يەنە بىر كۈن قالىدۇ ! سېسىپ پۈرايدۇ ! ئىششىيدۇ ! ... خالايىق! ئاڭلىمىدۇق - ئاڭلىمىدۇق دېمەڭلار !

زالا ئۈچ كېچە - كۈندۈز يېمەي، ئىچمەي، ئۇخلىماي ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ هويلىسىدا كۆزلىرىنى ئوغلىغا تىكىپ، توپتەك تۈگۈلۈپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنى ئۇ يەردىن هېچكىم ئايرىيالمىدى.

ئۈچ كۈندىن كېيىن ئۆلۈكنى زالاغا تاپشۇرۇپ بەردى. زالا يارىلانغان بۆركۈتتەك ئوغلىنىڭ ئۈستىگە ئېتىلدى. ئۇنىڭ سېسىپ، ئىششىپ كەتكەن جەسىتىنى پۇراپ - پۇراپ كەتتى ...

يەتتە قاراقچىنىڭ جەسىتىنى ئىگىلىرى ئەكېتىشتى. قاراقچى تازنىڭ هېچكىمى يوق ئىدى. ئۇنى ژاندارمىلار شەهەر سىرتىدىكى كونا ئاهاك قۇدۇقىغا تاشلاشتى. ئۆلۈكنى ئىتلار يەپ كەتتى.

دائىملىق چاۋۇش هەنەپى چوڭ ياشلىق ئىدى. چىشلىرى ئاپپاق مەمەت ئاۋاقنى ئاتتۇق دەپ زالانىڭ ئوغلىنى ئاتقانلارنىڭ بىرى شۇ ئىدى. ئۇ شەهەر بازىرىغا كېلىپ قەدىمكى داستانچىلاردەك جۇشقۇنلۇق بىلەن ۋەقەنى سۆزلەپ بېرەتتى:

— مەمەت ئاۋاقنى قورشىۋالدۇق دەپ خۇشال بولغاندۇق. توۋاراس ئېدىرلىقىدا قورشىۋېلىنغان مەمەت ئاۋاق هەرقانچە مەمەت ئاۋاق بولسىمۇ قۇتۇلۇپ كېتەلمەيتتى. هەممە تەرىپى ئاسمان - پەلەك قىيالىقلار بىلەن توسۇلغان، — دەپ سۆزىنى باشلايتتى ئۇ، — قىيالىقنىڭ تۈۋىدە قاراقچىلار بىلەن ئېتىشىش

بىر سائەت داۋام قىلدى. بىر قارىساق، مەمەت ئاۋاق بىر قول ياغلىقنى مىلتىقىنىڭ ئۇچىغا چىگىپ بىزگە قاراپ « تەسلىم ! تەسلىم !» دەپ ۋارقىراپ كېلىۋاتىدۇ. ئارقىسىدا ئادەملىرى ... يۈزبېشى: « توختاڭلار، مەن مەمەت ئاۋاقنى تەسلىم قىلدۇرمايمەن، يېقىنلاشسۇن، ئوق ئاتايلى ...» دېدى. هەممە قاراقچىنى ئاتتۇق، پەقەتلا قاراقچى تاز تەسلىم بولۇش بايرىقىنى چىقارمىغانىدى. كەچقۇرۇنغىچە سوقۇشتى. ئاخىر ئوقى تۈگىدى. ئۇنىمۇ تۇتۇۋالدۇق، ئۆلتۈرۈۋەتتۇق. مەمەت ئاۋاقنىمۇ تۇتۇۋالدۇق دەپ خۇشال بولدۇق. دېهقانلار بىر قاراپلا « بۇ مەمەت ئاۋاق ئەمەس، زالانىڭ ئوغلى » دېيىشتى. يۈزبېشى ئاچچىقىدا ئۆلەي دەپ قالدى. بۇ مەمەت ئاۋاقتا نېمە خىسلەت باردۇ؟ نېمە ئۈچۈن تۇتۇلمايدۇ، دەيتتى.

بۇ شەهەرلىكلەر تەسلىم بولغان ناهايىتى كۆپ قاراقچىنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرگەنىدى. بۇنىڭدىن بىرنەچچە يىل بۇرۇن هۆكۈمەت تاغلارغا خەۋەر يوللىغانىدى: « تاغدا كىم بولسا قايتىپ چۈشسۇن، تەسلىم بولسۇن، تەسلىم بولغانلار كەچۈرۈم قىلىنىدۇ.» بۇنى ئاڭلاپ بىرمۇنچە قاراقچى تەسلىم بولۇشقانىدى. شۇ تەسلىم بولغان قاراقچىلاردىن ئوتتۇزچىسى كوزان تۈرمىسىدە ياتاتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاتاقلىق قاراقچى هاجى ۋەلىمۇ بار ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەندە بۇ قاراقچىلارنىڭ قوللىرىنى بىر - بىرىگە چېتىپ ئارغامچىدا باغلاشتى. « ئاداناغا ئاپىرىمىز » دەپ يولغا سېلىشتى. ئادانا بىلەن كوزان ئارىلىقىدا سارىچام دېگەن بىر يەر بار ئىدى. پاكار دەرەخلىك، شورلۇق بىر يەر سارىچام جىلغىسىدا بۇ ئوتتۇزغا يېقىن قاراقچىنى ئېتىۋەتتى. كېيىنچە « قاچقانىدى، ئېتىۋەتتۇق » دېگەن دوكلاتنى ئويدۇرۇپ چىقاردى. ئۆلۈكلىرىنى سارىچام جىلغىسىغا كۆمۈشتى. بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئەتراپتىكى دېهقانلار ئۆز ئەينى بويىچە كۆرۈپ بىلىشتى.

هاكىم بۇ ئىشلارغا بەكمۇ خۇشال بولدى:

— كىمدەكىم قانۇنسىزلىقلارنى قىلسۇن قېنى ! بۇ ئۇلارنى تېخىمۇ تېزرەك يوق قىلىدۇ. زۇلۇم ھېچقاچان پۈت تىرەپ تۇرالىغان ئەمەس. جۇمھۇرىيەتنىڭ باشلىنىقلىرى بەكمۇ ياش بولغانلىقلىرى ئۈچۈن بۇنى بىلمەيدۇ. ۋاي كۆز نۇرۇم ئەپەندىم، بۇ بىر زۇلۇم قىلىچىغا ئوخشاش خەلقلەرنىڭ بېشىدا پىرقىراپ يۈرىدۇ !

شۇ مەمەت ئاۋاقا بەكمۇ قىزىقاتتىم ... ئۇ كىم ئىدى، نېمە ئىدى؟ نېمىنىڭ نېمىسى ئىدى؟ بەكمۇ ياش بىر ئادەممىش دېيىشىدۇ. خېلى ئۇزاق زامان يوقاپ كېتىپ، ھازىر يەنە ئوتتۇرىغا چىقىپ قالايمىقانچىلىق چىقىرىپ يۈرىدۇ، ئۇنىڭمۇ جەستىنى يېقىندا شەھەرگە ئەكىرىشىدۇ.

— جۇمھۇرىيىتىمىز ناھايىتى كۈچلۈك، تېز ئارىدا ئۇنىمۇ تەسلىم قىلدۇرۇپ ئوقىقا تۇتىدۇ. ئۇنىمۇ كۆرىمىز تېخى، كۆز نۇرۇم، ئەپەندىم. پات يېقىندا يەنىمۇ كۆرىمىز ! — دەيتتى ئۇ زوقلىنىپ كۆزلىرىنى يۇمۇپ، قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ.

شەھەردە مەمەت ئاۋاق ھەققىدە سۆزلەنگەنلەرنى بىر ئاز ئەجەبلىنىش ۋە قورقۇش بىلەن ئاڭلايتتى، مەمەت ئاۋاق ھەققىدە مۇنازىرىلەرگە چۈشەتتى.

— ئۇ ئاجايىپ زالىم، ئىنسابسىز، ئادەملەردىن باشقىچە بىر مەخلۇق، ھەي ئەپەندىم، كۆز نۇرۇم، جىگەرىم، ئۇ ئادەمدىن ئۆزگە پۈتۈنلەي باشقىچە بىر مەخلۇق. ئەپەندىم، تۈرك دېھقانلىرى پۇرسەت تاپسىلا دادىلىرىنىڭ كۆزلىرىنىمۇ ئويىۋالىدۇ، — دەيتتى ئۇ.

مەمەت ئاۋاق بىر كېچىدە تاشئولۇك يېزىسىدىكى باي ئاغىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپتۇ. ئاغا: پۇلۇم يوق، دەپتۇ. مەمەت، شۇنداقمۇ؟ دەپ سوراپتۇ، ئادەملىرىگە ئىشىكنى تاقاپ قويۇپ ساقلاپ تۇرۇڭلار، دەپتۇ. ئاغىنىڭ ئون ئالتە، ئون سەككىز، يىگىرمە ياشلىرىدا ئۈچ قىزى بار ئىكەن. ئالدى بىلەن ئون ئالتە ياشلىق قىزنى مېھمانخانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا

ياتقۇزۇپتۇ، دادىسى، ئانىسى، قېرىنداشلىرىنىڭ كۆز ئالدىدا نومۇسىغا تېگىپتۇ. ھەم كۈلىدىكەن، ھەم نومۇسىغا تېگىدىكەن. قىزنىڭ دادىسى، ئانىسى، قېرىنداشلىرى قوللىرى بىلەن يۈزلىرىنى توسۇۋاپتۇ. كېيىن قىزنى ئۆز ئادەملىرىگە تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ، ئۇلارمۇ نۆۋەت بىلەن قىزنىڭ نومۇسىغا تېگىپتۇ. مەمەت ئوتتۇرانچى قىزنى ياتقۇزۇپتۇ، ئۇنىمۇ بۇلغاپتۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن چوڭ قىزنى ... چوڭ قىزى مەمەتنى بەكمۇ ياخشى كۆرۈپ قاپتۇ، « مەمەت، سەندىن ئايرىلمايمەن » دەپتۇ ـ دە، مەمەتكە ئەگىشىپ مېڭىپتۇ.

مەمەت ئاغىغا مۇشۇ ئىشلارنى قىلغاندىن كېيىن « ئەگەر پۇللارنى چىقارمىساڭ، سېنىمۇ ۋەيران قىلىمەن » دەپتۇ.

— كۆز نۇرۇم، بۇ زۇلۇمدۇر. تۈرك دېھقانلىرى زۇلۇم ماشىنىسى ...

ئۇ ئادەم ھەممە بايلىقنى چىقىرىپتۇ، ئالتۇن، كۈمۈش، ئالماس ... مەمەت ھەممىنى ئالغاندىن كېيىن خەير ـ خوش دەپ يولغا چۈشۈپتۇ. چوڭ قىزى بۇ كاپىرغا ئاشىق ئىكەن ئەمەسمۇ، شۇڭا ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مېڭىپتۇ. تاغقا چىقىپ مەمەت ئارقىسىغا قاراپتۇ. ئۇ قىز — چوڭ قىزنى — ئاشىق قىزنى مىلتىقنى چىقىرىپ ئېتىۋېتىپتۇ.

— ئۇ جازاسىنى تارتىدۇ ... جۇمھۇرىيەت ھۆكۈمىتىمىز يۇناننىڭ ئۇلۇغ پادىشاھلىق دۆلىتىنى يېڭىپ چىققان تۇرۇقلۇق شۇ بىر قاراقچىنى يېڭەلمەمدۇ، كۆز نۇرۇم، سۇلتانىم ! ئازراق ساقلاپ تۇرۇڭ، زۇلۇم ماشىنىلىرى پاچاقلىنىدۇ.

بىر ئۆيگە كىرىپتۇ، قارىسا ھېچكىم يوق. پەقەت بۆشۈكتە بىر بوۋاق ئۇخلاپ ياتقان، پەرىشتىلەرگە كۈلۈپ بېرىۋاتقان. بۇ كاپىر نېمە قىپتۇ دېمەمسىز، خەنجىرىنى چىقىرىپتۇ، بوۋاقنىڭ بېشىنى كېسىۋېتىپتۇ.

— ياق، ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، كۆز نۇرۇم ! خوش، ئەمدى بۇنىڭدىن ئارتۇقىنى سۆزلىمەيلا قوياي ... پاجىئە ...

ئادەمنىڭ يۈرىكى بۇنىڭغا چىدىيالمايدۇ، سۇلتانىم! يۈرەك يېرىلىپ كېتىدۇ. مۇنداق زۇلۇملار، پەقەتلا تۈرك دېھقانلىرىدىلا سادىر بولىدۇ. بۇ دېگەنلىرىم ھەقىقىي خەۋەرلەردۇر. ھەرگىز يالغىنى يوق.

مەمەت ئاۋاق ئون كىشىلىك ئەترىتى بىلەن چوڭ بىر يېزىغا كىرىپتۇ. يېزىدىكى ھەممە دېھقاننى، ئەر - ئايال، ياش - قېرى، ئاغرىق - ساق، بالىچاقا، ئاقساق - چولاق، پالەچ ھەممىسىنى يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مەيدانغا توپلاپتۇ. ئۆيۈڭلەردىكى تۆمۈر ئوچاقنى، ساپان چىشىنى ئاچىقىڭلار دەپ ھەممىگە بۇيرۇق قىپتۇ. ھەممە ئادەم ئۆيلىرىدىكى تۆمۈر ئوچاقنى، ساپان چىشىنى ئاچىقىپتۇ. بۇ كاپىر مەمەت ئاۋاق يەنە يېزىدا قانچىلىك ئوتۇن بولسا ھەممىسىنى مەيدانغا يىغىڭلار دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ. ئۇلار ئوتۇنلارنى يىغىپ كەپتۇ. ئوتۇنلارنى يېقىڭلار، دەپتۇ. ئۇلار يېقىپتۇ. ئوتۇنلار كۆيۈپ چوغ بوپتۇ. چوغلارنىڭ ئىچىگە ساپان چىشىنى، تۆمۈر ئوچاقنى تاشلاڭلار، دەپتۇ. ئۇلار تاشلاپتۇ. تۆمۈرلەر قىپقىزىل تاۋلانغان چاغدا، تۆمۈرلەرنى ئوتتىن ئېلىڭلار، دەپتۇ. ئوتتىن ئاپتۇ. تۆمۈر مەشنى بوينۇڭلارغا ئېسىڭلار، ساپان چىشلىرىنىڭ ئۈستىگە يالاڭ ئاياغ دەسسەڭلار، دەپتۇ. بىر - ئىككى كىشى ئىككىلىنىپ قاپتۇ. ئۇلارنى شۇ زامان ئېتىپ تاشلاپتۇ. جەسەتلىرىنى يېرىم ئۆلۈك ھالەتتە كۆيۈۋاتقان چوغلارغا تاشلاپتۇ. ۋاژىلداپ ئەتراپنى ياغ پۇرىقى قاپلاپتۇ. بۇنى كۆرگەن دېھقانلار تۆمۈر ئوچاقلارنى ئارقا - ئارقىدىن بويۇنلىرىغا ئېسىپتۇ. يالاڭ ئاياغ چوغلارنى دەسسەپتۇ. يېزىنى ۋاژىلدىغان، جىزىلدىغان ئاۋازلار، كۆيگەن گۆش پۇراقلىرى قاپلاپ كېتىپتۇ. ئارىدىن بىرنەچچە ھەپتە ئۆتتى. يېزىدا ھازىرغىچە ئادەم گۆشىنىڭ كۆيۈك پۇرىقى پۇراپ تۇرىدۇ.

— ئاڭلىتىلغان بۇ ئىشلارغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ. كۆز نۇرۇم، سۇلتانىم، ئىشىنىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن، ھەقىقىي مەلۇماتلار بۇ، ئەپەندىم. زۇلۇم ... تۈرك دېھقانلىرى زۇلۇم

ماشىنىسىدۇر. لېكىن، ئادەم بالىسى بۇ شەھەردە بولغان ئىشلارغا ئىشەنمەيدۇ، زۇلۇم ...

ھاكىم ۋە شەھەرلىكلەر ئىشنى بارغانسېرى ئۇلغايتىۋەتتى. ئۆزئارا مەسلىھەتلىشىپ مەمەت ئاۋاق ئۈستىدە ئەقىلگە سىغمايدىغان يامان ئەپسانىلەرنى توقۇپ چىقتى. بۇ شەھەردىن باشقا شەھەرلەرگە، ئاداناغا، ئەنقەرەگىچە تارقالدى. بۇ يامان، يالغان ئەپسانىلەر پەقەت چۇقۇر ئوۋا، ئاناۋارزا دېھقانلىرىنى ئىشەندۈرەلمەيدۇ. دېھقانلارنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىپلا شۇ يەردە قېلىپ قالىدۇ. شەھەرگە كىرگەن دېھقانلار مەمەت ئاۋاق ئۈستىدىن توقۇلغان ئەپسانىلەرنى ئاڭلايدۇ، ئاڭلايدۇ، گەپ - سۆز قىلمايدۇ، ئىپادە بىلدۈرمەيدۇ، «ئەجەب ...» دەپ قويىدۇ. ئىچىدە شەھەرلىكلەرنى مەسخىرە قىلىدۇ.

دېھقانلار: «بىزنىڭ تەلۋە يىگىتىمىز ئىپپەت - نومۇسى بۇزۇلغانلارنىڭ ئۆتىنى تاشقۇزۇۋېتىپتۇ» دېيىشتى ۋە خۇشاللىناتتى.

مەمەت ئاۋاق دېگەن زادى كىم؟ قانداق بىر ئادەم؟ ئۇنىڭ ئىسمى ئاۋاق. ئۆزى دەھشەتلىك، قوپال، يوغان، چوشقىدەك سەت، پالكۆز بىر ئادەم. شۇنداق سەت ئادەم ھېچقاچان بۇ دۇنيادا يارالمىغان ھەم يارالمايدۇ.

— مەمەت ئاۋاقنىڭ شۇنداق ئاجايىپ قوللىرى باركى، ئۆرە تۇرسىمۇ يەرگە تېگىپ تۇرىدۇ. بۇرنى ئاغزىنى پۈتۈنلەي يېپىۋالغان، كۆزلىرىگە قان تولغان، چاپاق، چىپلاق كۆز.

مەمەت ئاۋاقنىڭ كۆرۈنۈشى ھەققىدە ھەممىدىن كۆپرەك ئەلى ساپا باينىڭ خوتۇنى سۆزلەيتتى. كۈن چىققاندىن كۈن ئولتۇرغۇچە ئۆيمۇئۆي يۈرەتتى، مەمەت ئاۋاقنى خىلمۇخىل شەكىلدە سۈپەتلەپ بېرەتتى.

ئۇ نۇرسىز، قاراڭغۇ، پاتقاق ئىچىدە كوچىلىرىدىن پاسكىنىلىق ئېقىپ تۇرغان، قىغ پۇراپ تۇرغان، ۋەيرانە شەھەرنى دەھشەتلىك بىر قورقۇنچ قاپلىغانىدى. بۇ شەھەر ئۆلۈككە

ئوخشايتتى. غەيۋەتنىڭ ئۇۋىسى، جادۇگەرنىڭ قازىنى ئىدى. ھەممە ئادەم بىر - بىرىنىڭ سىرىنى بىلەتتى. ھەممە ئادەم بىر - بىرىنىڭ ئەڭ كىچىك كەمچىلىكىنىمۇ كەچۈرمەيتتى. ھەر كۈنى مىڭلاپ غەيۋەت - شىكايەت پەيدا بولاتتى، قۇرۇق تۆھمەتلەرنىڭ قۇربانى بولمىغان، غەيۋەت - شىكايەت بىلەن ئەتراپىدىكىلەرنى سۇندۇرۇشقا تىرىشمايدىغان ھېچكىم يوق ئىدى. چۈشكۈن، زېرىكىشلىك شەھەردە ھەممە ئادەم بىر - بىرىنىڭ كۆزىنى ئويايتتى، ئورىسىنى كولايتتى.

ئەگەر قاراقچىلىق ۋەقەلىرى يۈز بېرىپ تۇرمىغان بولسىدى، شەھەرلىكلەر زېرىكىشتىن ئىچى پۇشۇپ ساراڭ بولغان، بىر - بىرىنى سېسىتىپ نىجاسەتكە ئايلاندۇرۇۋەتكەن بولاتتى. قاراقچىلار ئۆلتۈرۈلە - ئۆلتۈرۈلە تۈگەيدىغان بولدى دەپ ئۆتلىرى تاشاتتى، بۇ ھەقتە ئىشىنىپ بولمايدىغان ھۇزۇر ئىچىدە سۆزلىشەتتى، غەيۋەت قىلىشاتتى. ھەر كۈنى شەھەردە كىم بولسا، ھەممىسىنى باشتىن - ئاياغ غاجاپ چىقاتتى. قورقۇش بىلەن ھۇزۇرلىنىپ، بىر - بىرىگە قاراقچىلار ھەققىدە سۆزلەپ بېرىشەتتى. شەھەرنىڭ ئەرلىرى سۆزلەشتە، غەيۋەت قىلىشتا كارامەت ئىدى. ئەمما، ئاياللىرى ئۇلاردىن مىڭ بەتتەر ئىدى. ئاغزى زادىلا بېسىقمايتتى. قاراقچىلىق تېمىسىدا ئەرلەرنىڭ بېشىنى ئەلى ساپا، ئاياللارنىڭكىنى ئەلى ساپانىڭ خوتۇنى ئايلاندۇراتتى. مەمەت ئاۋاق ھەققىدە توقۇلغان ھېكايە شۇنداق ئىدى:

«يوغان، ۋەھشىي، دىۋىدەك بىر دېھقان بالىسى بىزنىڭ باينىڭ ئالدىغا كەپتۇ. باي بۇ ئاجايىپ ئادەمدىن ‹ئىشلەشكە كەلدىڭمۇ› دەپ سوراپتۇ. ئۇ: ‹ ياق، قاراقچى بولۇش ئۈچۈن كەلدىم، تاغدا ھەربىر ئاغىنىڭ قاراقچىسى بار. ھۆكۈمەتنىڭمۇ قاراقچىسى بولىدۇ. مەن سېنىڭ قاراقچىڭ بولاي، سۆزۈڭدىن چىقمايمەن، كىمنى ئۆلتۈرۈشنى خالىساڭ شۇنى ئۆلتۈرۈپ بېرىمەن › دەپتۇ. ساپا باي: ‹بۇ ھەۋەسلىرىڭدىن ۋاز كەچ، كۈچلۈك، قۇۋۋەتلىك

ئىكەنسەن، قارىغىنا، تاغدەك تۇرىسەن. كېلىپ بىزنىڭ ئېتىزدا ئىشلە › دەپتۇ. ئۇ بويىنىنى تولغاپتۇ. ‹خالىساڭ ساڭا قاراقچى بولاي › دەپتۇ، بىزنىڭ باي: ‹ مەن قاراقچى تۇتمايمەن، مەن جۇمھۇرىيەتنى قۇرغان ئادەممەن، ئەمدى ئۇنىڭغا قارشى قاراقچى ئىشلەتمەيمەن › دەپتۇ. بۇ يوغان دېھقانمۇ ئۆزى دىۋىدەك، چىرايى بەكمۇ سەت، بېلى دۈمچەك ئىكەن. ئۇ، باينىڭ قېشىدىن كېتىپ قاپتۇ. ئىككى كۈندىن كېيىن يەنە كەپتۇ. بايغا: ‹ باي، پۇشايمان قىلىسەن، مەن شۇنداق ئوق ئاتىمەنكى، ئاسماندىكى مىس يارماقنى سوقالايمەن. ھەممە ئادەمنىڭ تاغدا بىر قاراقچىسى بار، مەنمۇ سېنىڭ قاراقچىڭ بولاي، ساڭا كىم قارشى چىقسا، ھەممىسىنى ئۆلتۈرىمەن. قولۇمغا بىر مىلتىق بەرگىن، تاغقا چىقاي، ئۆزۈڭ كۆر› دەپتۇ. بىزنىڭ باي خالىماپتۇ. دېھقان بالىسى بىر ئاي كېلىپ - كېتىپ يۈرۈپتۇ. بىزنىڭ باي يەنىلا ماقۇل بولماپتۇ. ئاخىر ئۇ ساپا بايغا دۈشمەن بولۇپ قاپتۇ. كېتىپتۇ. ساپا باي ئۇنى قاراقچى قىلىپ ئىشلەتمەستىن ياخشى قىپتىكەن. ئۇنى قاراقچى قىلىۋالغان ئابدى ئاغىنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولدى؟ ئۇنىمۇ كۆردۇق. ئۇ بىزنىڭ باينىڭ ئالدىدىن تاغقا چىقىپ ئابدى ئاغىنىڭ ئالدىغا بېرىپتىكەن. ئابدى ئاغا ساددا بىر ئادەم، ئۇ ماقۇل دەپتۇ ۋە: ‹ سەن مېنىڭ قاراقچىم بول. تاغلارنى دىققەت قىلىپ ياخشى ئايلانغىن. قايسى دېھقان مەن ھەققىدە يامان گەپ قىلسا ئۇنى ئېتىپ ئۆلتۈرگىن › دەپتۇ. قولىغا يېپيېڭى بىرمۇنچە مىلتىق ۋە ناھايىتى كۆپ ئوق بېرىپتۇ. ئاجايىپ جىق پۇل تۇتقۇزۇپتۇ. ئۇ تاغقا چىقىپتۇ. تاغدا داڭ چىقىرىپتۇ. داڭقى چىققاندا مەمەت ئاۋاق دەپ ئاتىلىپتۇ. مەمەت ئاۋاق بولغاندىن كېيىن يېزىلارغا كېتىپتۇ. ‹ كىمكى ئابدى ئاغىنىڭ يامان گېپىنى قىلمىسا، ئۇنىڭ خوتۇنلىرىنى تىللىمىسا ئۇنى ئۆلتۈرىمەن › دەپتۇ، ھەممە دېھقان ئابدى ئاغىنى تىللايدىغان بوپتۇ. « قاغىنى باقساڭ كۆزۈڭنى چوقار» دېگەندەك ئىش بوپتۇ. ئۇنى كۆرگەن دېھقانلار يىراقتىنلا ئابدى ئاغىنى

تىللاپ كېلىپ يېنىدىن ئۆتىدىغان بوپتۇ. « يىلاننى قوينۇڭدا باقساڭ ئالدى بىلەن سېنى چاقار.» تاغلاردا دېھقانلار ئۇنىڭدىن قورقۇپ بىر - بىرى بىلەن كۆرۈشكەندە سالام بېرىش ئورنىغا ئابدى ئاغىنى تىللاپ ئۆتەرمىش. ئابدى ئاغا ئۇنىڭغا ئۇنداق قىلمىسۇن، دەپ گەپ ئېيتىپ بېرىپتۇ. ئۇ خاپا بوپتۇ. ئابدى ئاغىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ بېرىپ ئوت قويۇپتۇ. ئابدى ئاغىنىڭ ئىككى خوتۇنى بار ئىكەن، ئىككىسىنى بىر ئۆيگە سولاپ قويۇپتۇ. بۇ يوغان ئادەم نۆۋەت بىلەن ھەر ئىككىسىنىڭ نومۇسىغا تېگىپتۇ. ئۇ ئادەم تاڭ ئاتقۇچە خوتۇنلارنى يانمۇيان ياتقۇزۇپ بوزەك قىپتۇ. ئابدى ئاغا بىر ئامال قىلىپ بىزنىڭ يېنىمىزغا كەلدى. بىچارە يوپۇرماقتەك تىترەيتتى. ساپا باي ئۇنى بىزنىڭ ئۆيدە بىر ھەپتە ساقلىدى. بىر كۈنى مەمەت ئاۋاق ئابدى ئاغىنى ئىزدەپ يۈرگۈدەك دەپ ئاڭلىدىم، «يائاللا باي، شۇنى يولغا سال، ئۇ ۋەھشىي بىزنىڭ ئۆيگىمۇ باستۇرۇپ كېلىشى مۇمكىن، دېدىم. باي ئابدى ئاغا ئۇچۇن ساقچىنىڭ يېنىدىكى بىر ئۆينى تۇتۇپ بەردى. لېكىن، يەنىلا ئابدى ئاغىنى قۇتۇلدۇرۇپ قالالمىدى. بۇنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ. بىر كۈنى كېچىدە مەمەت ئاۋاق ئۇنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كەلدى. ئۇنىڭ ئىككى كۆزىگە ئىككى پاي ئوق ئاتتى. بىزنىڭ باي: « مەمەت ئاۋاقنى قاراقچى قىلماستىن ياخشى قىپتىكەنمەن». ئۇ مەدەنىيەت دۈشمىنى، ئىنسانىيەت دۈشمىنى، تاغدا ھېچقانداق قاراقچى قالمايدۇ ... ياغمۇر ئاغىنىمۇ، ئۇ ئوغرىنىمۇ ئۆڭكۈرگە تىقتۇرۇۋېتىمەن» دەپتۇ.

ئەلى ساپا باينىڭ سېمىز خوتۇنى ھېكايىنى ھەر خىل تۈرلەپ سۆزلەيتتى. سۆزلىگەنسېرى قىزىل ياڭاقلىرى تېخىمۇ قىزىرىپ كېتەتتى، مەمەتنىڭ ئابدى ئاغىنى چوقۇر ئوۋادا يېزىمۇيېزا قانداق قوغلاپ يۈرگەنلىكىنى، بىچارە قېرىنىڭ جان قايغۇسىدا ئۆيدىن - ئۆيگە قېچىپ يۈرۈشىنى ئادەمنىڭ كۆزىدىن ياش چىقارغۇدەك ئاۋازدا، يىغلىغاندەك قىلىپ يىپ - يىڭنىسىگىچە

سۆزلەپ بېرەتتى. بەزىدە ئۆزىنى تۇتالماستىن يىغلاپ تاشلايتتى، سۆزىنى شۇنداق داۋاملاشتۇراتتى ۋە « خوپ بوپتۇ » دەپ تۈگىتەتتى. « ساڭا شۇنچە يوغان، دېۋىدەك، قان ئىچكۈچى قاراقچىنى بېقىش نە ھاجەت؟! بىزنىڭ باي دۇنيادىكى ئەڭ جاسارەتلىك ئادەم تۇرۇپ، شۇ چېغىدا قورقۇپ مەمەت ئاۋاقنى قاراقچىلىققا ئالالمىغانىدى. ئابدى ئاغىغا خوپ بولدى. ئەجەب قىلدى. ئۇ شۇ جانىۋار بىلەن ئۆز بېشىنى يېدى. مىللەتنىڭ بېشىنىمۇ بالاغا تىقتى.»

تاغدىن شەھەرگە ئاجايىپ - غارايىپ خەۋەرلەر كېلەتتى: ژاندارمىلار ھەر كۈنى ئۇچ قېتىم ئۇنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالارمىش، ئۇ بىر يىلاندەك مۇھاسىرە چەمبىرىدىن چىقىپ كېتەرمىش، قۇش بولۇپ ئۇچارمىش. ئۇنى كۆرگەن ژاندارما ۋە ئادەملەرنىڭ كالپۇكلىرى قورقىنىدىن يېرىلىپ كېتەرمىش. يېرىلىپ كەتكىنىنى كۆرگۈچىنىڭ قولى تىترەپ نېمە ئۈچۈندۇر مىلتىقىنىڭ تەپكىسىنى باسالماسمىش. ئۇنىڭ كارامەت كۆزلىرى بارمىش، ئادەمگە قارىسا، ئۇ ئادەم تۇرغان يېرىدە مىخلىنىپ قالارمىش. ئۇنى كۆرگەنلەرنىڭ قورقىنىدىن يۈرىكى يېرىلىپ كېتەرمىش. بىچارە ژاندارمىلار قورقىنىدىن قوللىرى تىترەپ، مىلتىقلىرىنى ئاتالماسمىش ...

بىر كۈنى كېچىدە ئۇ ھاكىمنىڭ ئۆيىگە كىرىپتۇ، گېلىدىن بوغۇپتۇ: «مەن مەمەت ئاۋاق، مەن بىلەن ئوينىشما، مەن شۇ تاغلاردا، چوقۇر ئوۋادا قانچىلىك ئاغا، ئەپەندى بولسا، ھەممىسىنىڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇۋېتىمەن » دەپتۇ. ھاكىممۇ ئۇنىڭ پېيىگە چۈشمەسلىككە قەسەم ئىچىپتۇ. شۇنىڭ ئۇچۇن ...

ئۇ ئانىسىنى، خوتۇنى خەدىچەنى، بالىسىنى ژاندارمىلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالمىسۇن دەپ ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ. دادىسىنىمۇ ئۆلتۈرۈپتۇ، دېگەن گەپ بار. بىراق، بۇ يالغان، چۈنكى دادىسى ئاللىبۇرۇن ئۆلۈپ كەتكەن. بۇ مەمەت ئاۋاق يېتىم ئۆسۈپتىكەن.

بىر ئىنىسى بار، دېيىشىدۇ. ئۇمۇ قېچىپ يۈرگۈدەك. ئۇنى تۇتۇۋالسا ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتەرمىش.

قەلئە ئۈستىگە چىقىپ ئۆلتۈرىدىكەن. ئۇ يولدىن ئۆتكەن ئاياللارنىڭ نومۇسىغا تېگىدىكەن. ئەرلەرنىڭ ئوڭ قولىنى كېسىپ تاشلايدىكەن.

مۇستاپا كامالغا: « مېنى يوق قىلىمەن دېمە، سەن يوق قىلالمىغان ئاغىلارنى، موللىلارنى مەن يوق قىلىمەن. فېئوداللارنىڭ كاللىسىنى كېسىپ ۋاگونلارنى توشقۇزىمەن. ئۇنى ساڭا يوللايمەن » دەپ خەۋەر ئەۋەتىپتۇ. مۇستاپا كامال پاشامۇ ئۇنىڭغا چېقىلمايدىكەن. « ساڭا چېقىلمايمەن، قەدىمي چۇقۇر ئوۋادا، كەڭ توروس تاغلىرىدا ئۆز ھۆكۈمرانلىقىڭنى قىل » دەپ پەرمان چىقىرىپتۇدەك.

— ئەمدى بىز ئۆزىمىزنىڭ غېمىنى قىلايلى، قېرىندىشىم. ئۆز بېشىمىزنىڭ ئامانلىقىنى ساقلايلى.

ھاكىم ئۈمىدلىنەتتى. ئۈمىدسىزلىنەتتى. قورقاتتى، يۈرەكلىنەتتى. ئىچى پۇشۇپ يېرىلىپ كېتەي دەيتتى، سۆزلىشەتتى، يالغان ھېكايىلەرگە ئىشىنىش ئۈچۈن تەييار تۇراتتى.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، مۇشۇنداق يامغۇرلۇق كۈندە مەمەت ئاۋاقمۇ يايداق ئاتنىڭ ئۈستىگە ئارتىلىپ شەھەرگە ئەكېلىنسە ... قانداق قىلىشلىرىنى بىلەلمەيتتى. خۇشال بولۇشسۇنمۇ ! يىغلاشسۇنمۇ؟

يامغۇر ياغاتتى، يەردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى. بىر ئېقىن سۇ چۇقۇر ئوۋانىڭ ئۈستىدىن ئاق دېڭىزغا قاراپ ئاقاتتى، چاقماقلار چاقاتتى. ئەتراپ قايناپ تاشاتتى، كۈن چىقاتتى. قاراقچىلارنىڭ مىسكىن، ئېگىز جەسەتلىرى ژاندارما قوماندانلىق ئىشتابىنىڭ ھويلىسىدا، ئاق مەرمەر تاشنىڭ يېنىدا ... چىلىق - چىلىق ھۆل ياتاتتى.

يامغۇر ياغاتتى، ئاپتاپمۇ چىقاتتى.

32

ھاكىم كېلىپ كەتكەندىن كېيىن ھېچقانداق ۋەقە بولمىدى. ئەلى ساپا باي ئىككى قېتىم ئاتلىق كېلىپ ئەتراپىقا دىققەت قىلىپ قاراپ، ئۇچرىغان ھەربىر ئادەمگە كۆزلىرىنى ئالايتىپ يېزىنى ئايلىنىپ چىقىپ كەتتى. ئۇ كەتكەندىن كېيىن دېھقانلارنىڭ كۆڭلىگە قورقۇنچ چۈشتى، كۈچەيدى، پەللىگە يەتتى. ھەر كۈنى ئەلى ساپا باينىڭ بىر ۋەقە تۇغدۇرۇشىنى كۈتۈشەتتى. ھېچقانداق ۋەقە بولمىغاندىن كېيىن بوشاپ قېلىشتى.

شۇ كۈنلەردە ئىدرىس بەگ ئىككى ئاتلىق ئادەمنى باشلاپ يېزىغا كېلىپ ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. ئوسمان چوڭغا ھەيران قالغانلىقىنى، ئۇنىڭغا بولغان مۇھەببىتىنى، ھۆرمىتىنى سۆزلىدى. ئۇنىڭ ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىدا قىلغان ھەرىكەتلىرى يېقىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ باتۇرلۇقلىرىنى ماختىدى.

— بىز ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىدا چىداپ تۇرالمىدۇق. ئۇنىڭغا ئۆزىمىزنى ساتتۇق. مانا ئاخىر بۇ ئەھۋالغا چۈشتۇق. شۇنداق قىلىپ تاغلارغا چىقىپ كەتتۇق.

ئىدرىس بەگ خورسىناتتى، ئۇ ياش، كېلىشكەن، يۈزى سولغان، ئورا كۆز ئادەم ئىدى.

— بىزمۇ بىر ئىشلارنى قىلىشىمىز كېرەك. ئارىپ سايىمغا ئېتىزلىرىمىغا چېقىلما، خۇددى يۇز ئەللىك مىڭ لىرالىق پۇل چېكىنى ئويدۇرۇپ چىقارغاندەك، شۇ يىگىرمە تۆت يىلنىمۇ سەن ئويدۇرۇپ چىقاردىڭ، قانداق ئويدۇرغان بولساڭ، شۇنداق بىكار قىل ! دەپ خەۋەر يوللىدىم. ھازىر كۈتۈۋاتىمەن، ئاخىر نېمە قىلىشىمنى ئۆزۈم بىلىمەن. بۇلارنى ئالدىمغا ئۇچرىغانلا ئادەمگە دەپ كېلىۋاتىمەن. ئاخىرغىچە بۇ خەۋەرنى يوللايمەن. ئەگەر ئارىپ سايىم ئەقلىنى تاپمىسا، ئۇ چاغدا باشقىچە سۆزلىشىمەن. كۆرد ئەلى ئاغا ماڭا: « ئارىپ سايىم بەگ ئويلاۋاتىدۇ، ئاجايىپ جىددىي

ئويلاۋاتىدۇ » دەيدۇ. ئويلىسۇن، كۆرۈپ باقايلى. مەن سەۋرچانمەن. سىلەرمۇ سەۋرلىك بولۇڭلار.

ئىدرىس بەگنىڭ ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە چۈشكەنلىكىنى ئاڭلىغان دېھقانلار ئۇنىڭ ئۆيىگە يۈگۈرۈپ كېلىشتى. سەيپەلى، سەپچە كەھيا، پەرھات موللاملارمۇ كېلىشتى.

دېھقانلارنى كۆرۈپ ئىدرىس بەگنىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلدى. چىدىيالماستىن سۆزلەشكە باشلىدى:

— سىلەرگە ھەۋسىم كېلىدۇ. ئەلى ساپا سىلەرگە قاتتىق زۇلۇم سالدى، ئارىپ سايىم بەگنىڭ بىزگە سالغان زۇلۇمىدىنمۇ بەتتەررەك. بىز چىدالمىدۇق، بىز ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن قالغان يەرلىرىمىزنى بىر - بىرلەپ ئارىپ سايىمغا ساتتۇق، قورقۇپ ساتتۇق، ماڭا ئوخشاش قاراقچى بولۇپ كەتتۇق. ساتتۇق، ئەخمەقلىق قىلىپ ساتتۇق ... شۇنداق قىلىپ، مانا شۇنداق تاغلارغا چىقىپ كەتتۇق. سىلەرگە ھەيرانمەن، بەرداشلىق بېرىۋاتىسىلەر. بىر دەرەخ قانچىلىك يوغان، قانچىلىك كۈچلۈك، قانچىلىك مۇستەھكەم بولسۇن، ئۇنى يەردىن تەۋرەتسىڭىزلا قۇرۇپ كېتىدۇ. بىزنى يېرىمىزدىن قوزغىۋەتتى. بىز قۇرۇپ كېتىمىز. سىلەرگە ھەيرانمەن.

دېھقانلارمۇ ئۇنىڭ چىرايلىق سۆزلىرىگە، بۇغىنىڭ كۆزلىرىدەك يوغان كۆزلىرىگە، ئۇزۇن، قاتتىق بارماقلىرىغا ھەيران قېلىشتى. ئۇنىڭغا بەكمۇ ئىچىندى.

ئىدرىس بەگ ئىتتىغا مىنىپ يېزىدىن ئايرىلغان چاغدا دېھقانلارنىڭ كۆڭلىدە بىر خىل ئىچىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولدى. ئىدرىس بەگنىڭ ئاقىۋىتى قاراڭغۇ ئىدى. بۇنى ئۇلار بىلەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ھەر دائىم ئات ئۈستىدە تۈزلەڭلىكتە كېزىپ يۈرەتتى. ئۇنى پات ئارىدا كەكلىكنى ئوۋلىغاندەك ئوۋلاشلىرى مۇمكىن ئىدى.

ئىدرىس بەگ ئۇلاردىن ئايرىلىپ ئۇزاق ئۆتمەستىن كەينىگە يېنىپ، ئوسمان چوڭغا: «ئوسمان ئاغا، مەن بىلەن يېزىنىڭ

سىرتىغا چىققۇچە بىللە ماڭ» دېدى. ئىتتىدىن چۈشۈپ ئوسمان چوڭنى يۆلىۋالدى. يېزىنىڭ سىرتىغا چىقىش بىلەن: «ئوسمان ئاغا، مەن بۇ يېزىغا نېمە ئۈچۈن كەلدىم، بىلەمسەن؟» دەپ سورىدى ۋە: «مەن مەمەت ئاۋاقنىڭ بۇ يېزىغا كەلگەنلىكىنى، سىلەرنىڭ ئۆيىگە چۈشكەنلىكىنى ئاڭلىدىم، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن كەلدىم. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشسەم مەن ئۈچۈن ياخشى بولغان بولاتتى، ئۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ياخشى بولاتتى» دېدى.

ئوسمان چوڭ ئويلىنىپ قالدى. ئاغزىدا نېمە دېسۇن، كۆڭلىدە دېھقانلارنىڭ مەمەت ئاۋاقنى ئۇنىڭغا دەپ قويغانلىقلىرىغا قارىغاندا، بۇ ياخشى ئادەم بولسا كېرەك، ئىشەنسە بولىدىغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىدى. ئۇنداق بولسا بارلىق ئەھۋالنى ئۆز ئەينى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بېرىش كېرەك.

بىر دەرەخ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇرۇشتى. ئوسمان چوڭ ئىدرىس بەگكە بولغان ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بەردى.

ئىدرىس بەگ ئۇنىڭ قولىنى سۆيۈپ تۇرۇپ، ئايرىلىدىغان چاغدا:

— خاتىرجەم بول، ئوسمان ئاغا، ئۇنى ساڭا تېپىپ بېرىمەن، — دېدى - دە، ئىتتىغا مىندى. تۈزلەڭلىككە قاراپ چاپتى.

ئىدرىس بەگ كېتىپلا يېزىغا ژاندارمىلار كېلىشتى. ئىدرىس بەگنىڭ يېزىدىن سەللا بۇرۇن چىقىپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاش بىلەن تۇرالمىدى، ئارقىدىن قوغلاپ ماڭدى.

ئىككى كۈندىن كېيىن ئاناۋارزا قەلئەسىدە ژاندارمىلار بىلەن ئىدرىس بەگنىڭ توقۇنۇشقانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر ئاڭلاندى. توقۇنۇش خېلى ئۇزاق ۋاقىت داۋام قىلغان، ئىدرىس بەگ شۇنچىلىك باتۇرلۇق بىلەن كۆزىنى ھەر يانغا تىكىپ، ئۆزىنى ھەر يانغا ئېلىپ سوقۇشۇپتۇكى، ژاندارمىلارنى ھەر يانغا تارقىتىپتۇ، دەل چۈش ۋاقتىدا ئىتتىغا مىنىپ ئۇ يەردىن يىراقلىشىپ كېتىپتۇ.

ياز كەلدى. تومۇز باشلاندى. ئاقچەسازنىڭ سۇلىرى پورۇقلىدى. تەبىئەت مەنزىرىسىگە ياراشقان يۈزلەپ چوڭ قۇش تۈزلەڭدە چېپىپ كېزىشكە باشلىدى. لەيلەكلەر ۋە باشقا كۆچمەنچى قۇشلار، بېلىقئالغۇچلار، ھۆپۈپلەر، پاختەكلەر ۋە باشقا مىڭلاپ ھەر خىل قۇش ئاقچاسازنىڭ ئاسمىنىنى، پاتقاقلىقىنى قاپلاپ كەتتى. يەلكەندەك بۇلۇتلار يىراقتا — ئاق دېڭىزنىڭ ئۈستىدە توپ - توپ ئۈزۈشتى. غەرب شامىلى چىقتى. سېمىز، يوغان ياۋا توڭگۇزلار تاغلاردىن تۈزلەڭگە چۈشتى. چېكەتكىلەر چوڭايدى، توپىلار، ئۆسۈملۈكلەر، قۇشلار، ھاشاراتلار، ھەممە نەرسە چەكسىز كۆپەيدى. ئاناۋارزانىڭ يەرلىرى تېخىمۇ جانلىنىپ كەتتى، قايناپ تاشتى، ھەممە نەرسىسى ئىككى - ئۈچ ھەسسە كۆپەيدى. ئۆمۈچۈكلەر، ئۆمۈچۈك تورلىرى، ھەرىلەر، ھەرە كۆنەلگۈلىرى بىرنەچچە ھەسسە كۆپەيدى، كېڭەيدى، چوڭايدى، ئاناۋارزا زېمىنى ياش جانلىقلارنىڭ جانلىنىش تېزلىكىدە كارامەت تۈس ئالدى.

بۇ يىل ۋايىۋاينىڭ زىرائەتلىرى قويۇق ۋە مول بولدى. بۇغدايلار ئادەم بويىدىن ئېگىز ئۆستى. كۆپ يەردە زىرائەتلەر ئېغىر باشاقلىرىنى كۆتۈرەلمەستىن يېتىپ قالدى. تاۋۇزلار كۆرۈلۈپ باقمىغان چوڭلۇقتا ئوخشىدى. قوغۇنلار ساپسېرىق، يوغان بولۇپ ئىسسىقتا دىماقنى يارغۇدەك، ھەسەلدەك پۇراپ كەتتى. قوغۇنلۇقتىن خېلى يىراقتا كېتىۋاتقانلارمۇ ھاۋاغا، توپىغا سىڭىپ كەتكەن قوغۇننىڭ تاتلىق پۇرىقىنى پۇراپ مېڭىشاتتى. كىشىنى مەست قىلغۇچى بۇ شېرىن پۇراقنى پۇراپ - پۇراپ تويمايتتى. يوغان، ئاق كېپىنەكلەر خۇددى قۇشلاردەك يۇقىرى ئۆرلەپ ئۇچۇشقا باشلىدى. يوغان، پارقىراق قارا چۈمۈلىلەر توق، ئېغىر بۇغداي دانلىرىنى تىزىلغان پېتى مىڭبىر جاپادا بىرنەچچىسى بىرلىشىپ توشۇيتتى. بۇ چۈمۈلىلەردىن يەتتە - سەككىزى بىرلىشىپ ئالىچىپار، پوستى قاتتىق، مىڭ خىل رەڭدە پارىلداپ تۇرىدىغان بىر ھاشاراتنىڭ

ئۆلۈكىنى تەسلىكتە توشۇيتتى. ئۆمۈچۈك تورلىرىغا چىۋىنلەر يېپىشىپ قالغانىدى. يوغان، سېمىز ئۆمۈچۈكلەر بۇلۇڭلارغا بېرىپ بۇ چەكسىز بەرىكەتلىك داستىخانلىرىنىڭ بېشىدا تاماقلىرىنى سىڭدۈرۈش ئۈچۈن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇخلاۋاتقان ئۆمۈچۈكلەرنىڭ ئالدىغا چىۋىنلەر يېغىپ تۇراتتى، تورلار بارغانسېرى ئېغىرلىشاتتى. ئوخشىمىغان مېۋىلەردەك شاخلىرىدىن تۆۋەنگە ساڭگىلاپ تۇراتتى. بەزىدە تورلار شۇنچىلىك ئېغىرلىشىپ كېتەتتىكى، ئوتتۇرىلىرى چۆكۈپ ساڭگىلاپ، تېشىلىپ، يىرتىلىپ كېتەتتى. تورلىرى بەرىكەتتىن، ئېغىرلىقىدىن بۇزۇلۇپ كەتكەن ئۆمۈچۈكلەر شۇ زامان زور غەيرەتكە كېلىپ، تورلىرىنىڭ قاپقارا بويىلىپ كەتكەنلىكىنى كۆرەتتى، بۇلۇڭلىرىغا تىقىلىپ، يېڭىدىن چوڭقۇر ئۇيقۇغا پاتاتتى.

ھەرە كۆنەلگۈلىرىنىمۇ شاخلار كۆتۈرەلمەي قالاتتى. قارا چاتقاللىقتا، ئاقچەسازنىڭ چاتقاللىقىدا يۈزلەپ ھەرە كۆنەلگۈسى بار شاخلار يەرگە ئېگىلىپ چىرىپ كېتەتتى، كۆنەلگۈلەردە مىليونلاپ ھەرە ئۈستى - ئۈستىگە قونۇشۇپ، پارقىراق قاناتلىرىنى دۈمبىلىرىگە يېپىشتۇرۇپ ھۇرۇنلۇق بىلەن ساقلاپ يېتىشاتتى.

ئوسمان چوڭ چۇقۇر ئوۋاننىڭ يېتىپ كەتكەن، چوڭ - چوڭ باشاقلىرى يەرگە تېگىپ تۇرغان قارا قىلتىرىقلىق بۇغدايلىرىنى ئورۇۋېتىپ:

— يائاللا، ئىنشائاللا، — دەيتتى ۋە بۇغداي باغلىرىنى يۇقىرى كۆتۈرەتتى، — مۇنداق بەرىكەتنى ... خامانلارغا، تۈزلەڭلەرگە بۇ يىل بۇغداي پاتمايدىغان بولدى. خامانلار، تۈزلەڭلەر تولۇپ تاشىدۇ! دەپ ۋارقىرايتتى، — يائاللا، ياراتقۇچىغا جېنىم تەسەددۇق.

ئوسمان چوڭ خۇشاللىقىدىن ئىچىگە پاتمايتتى، خۇشاللىقىنى ئالدىغا ئۇچرىغانلا نەرسىگە، قۇرت - قوڭغۇزلارغا، قۇشلارغا، يىلان - چايانلارغا، ئادەملەرگە يەتكۈزمەكچى بولاتتى.

پۈتۈن ۋايىۋاي يېزىسىمۇ ئومۇمەن مۇشۇنداق بىر خىل خۇشاللىق ئىچىدە ئىدى. تولا ئادەم بەزگەك بولۇپ كەتتى. پاتقاقلىقتىن بۇلۇتتەك توپ - توپ پاشا - چىۋىن ئۇچۇپ كېلەتتى، كېچىلىرى ھېچقانداق ئادەم راھەتلىنىپ ئۇخلىيالمايتتى، ئەمما خۇشاللىقلىرى بارغانسېرى ئېشىپ باراتتى. يېزا بايرام ھاۋاسىغا چۆمگەنىدى. جانلىق، ئىشتەيلىك، ئۈمىدلىك ھالدا زىرائەتلىرىنى ئوروپ خامانغا توشۇيتتى. يامان كۆنلەرنى، زۇلۇم - زومبۇلۇقلانى ئالىقاچان ئۇنتۇشقانىدى. ئوغرىلانغان ئاتلىرىنى، ھاكىمنىڭ يامان قىلىقلىرىنى، خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى كېچىسى يېزىغا باستۇرۇپ كىرىپ ئېتىلغان ئوقلارنى ئۇنتۇپ كېتىشكەنىدى. ئادەتتە سۆرەمنى ئاتلارغا قاتاتتى. بۇ يىل نېمە بىلەن سۆرەم سالاتتى؟ بۇنىمۇ ئويلاپ قويۇشمايتتى.

ئەلى ساپا باينىمۇ بۇ يىلقى مول ھوسۇل خۇشاللىقى سارالڭ قىلىۋەتتى. ئۇ ھوسۇللۇق ئېتىزلارغا قاراپ - قاراپ قوياتتى، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى، مۇشتلىرىنى تۈگەتتى.

— ئاھ، ئىتلار، ۋاي ئىسىت دېھقانلار! سىلەرگە كۆرسىتىپ قويىمەن، تۇرۇپ تۇرۇڭلار! — دەيتتى.

ئىدرىس بەگنىڭ ئەكەلگەن خەۋىرى راست ئىدى. مەمەت ئاۋاق يەنىلا تاغلاردا پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ئەمدى ھەر كۈنى دېگۈدەك مەمەت ئاۋاق ھەققىدىكى خەۋەر تاغدىن تۈزلەڭلىككە كېلىپ تۇراتتى ۋە شۇ زامان بۇ خەۋەرلەر كوزان يېزىلىرىدىن جەيھانغا، جەيھاندىن ئوسمانىيە، قەدىرلى يېزىلىرىغا، ئۇ يەردىن بۇلارنىڭ باغچىگە تارقىلاتتى.

ۋايىۋاي يېزىسىدا مەمەت ئاۋاق ھەققىدىكى، ئاغىلار، بايلار، ژاندارمىلار ھەققىدىكى ناخشىلار ئېتىزدىن - ئېتىزغا ياڭراپ تۇراتتى. مەمەت ئاۋاق ھەققىدە ئېيتىلغان ناخشىلار ھەيران قالارلىق ۋە مۇھەببەتلىك ئىدى. ئاغىلار، بايلار، ژاندارمىلار ھەققىدىكى ناخشىلار بولسا، ئۇلارنى مەسخىرە قىلىدىغان ھەجۋىي

جەڭگىۋار ناخشىلار ئىدى ...

ھەر خىل ھېكايىمۇ تاغلاردىن تۈزلەڭلىككە تارقىلاتتى، ئەقىلگە سىغمايدىغان تۈرلۈك - تۈمەن ھېكايە.

قىسىم - قىسىم ژاندارما، يەر - جاھاننى قاپلاپ كەتكەن دېھقانلار توروس تاغلىرىغا چىقىپ تۆشۈكمۇتۆشۈك، تاشمۇتاش مەمەت ئاۋاقنى ئىزدەيتتى. ئۇنى مىڭبىر جاپادا بىر يەردە قورشىۋېلىشاتتى، مەمەت بۇ ئادەم سېپىلى ئىچىدە ئۈمىدسىزلىككە چۈشەتتى. بىراق، ھەر قېتىمدا بۇ سېپىلنى ئۆرۈپ قۇتۇلۇپ كېتەتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە مەمەتنىڭ تۇۋاراسىدا، ساۋرۇن كۆزىدە، بابىكلىدە، قىزىلجا تېغىدا قورشىۋېلىنغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەر كەلدى. ئاناۋارزا دېھقانلىرى دېمىنى ئىچىگە يۇتۇپ خەۋەرلەرنىڭ ئاقىۋىتىنى كۈتۈشەتتى، يېمەي، ئىچمەي، ئۇخلىماي كۈتۈشەتتى. ئەمدى كېلىدىغان خەۋەرنى مەمەتنىڭ غەلىبە خەۋىرى بولۇشىنى بىلىپ تۇرسىمۇ، يەنىلا كۆزلىرىگە ئۇيقۇ كىرمەيتتى.

مەمەتنىڭ قورشاۋدا قالغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى كىمنىڭ ئەكەلگەنلىكىنى، كىمنىڭ تارقاتقانلىقىنى، كېيىن قۇتۇلۇپ چىققانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنىڭ شۇ زامان چۇقۇر ئوۋاغا قانداق تارقالغانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ھەر ئىككى خەۋەرگىمۇ ئوخشاشلا كۆڭۈلنىڭ ساپلىقى بىلەن ئىگە چىقاتتى.

خەۋەرلەر بىر ئادەمدىن، بىر يولۇچىدىن، بىر بالىدىن، بىر ئايالدىن ۋە بىر يەردىن چىقىپ قالاتتى. ھېچكىم سوراشتۇرۇپ يۈرمەيتتى. سوراپ سۈرۈشتە قىلىش ئەقىللىرىگىمۇ كەلمەيتتى. بىر يەردىن بىر خەۋەر يېتىپ كەلسە، ئۇنىڭ قانداق خەۋەر بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھېچكىم ئارىلاشمايتتى. ئىشقىلىپ، دېھقانلار مەمەت ئاۋاق ھەققىدىكى خەۋەر ئاڭلىماي قالمىسىلا، قانداقلا بولسۇن، بىرەر خەۋەر كەلسىلا بولدى دەيتتى، ئۇنىڭدىن نېرىسى بىلەن چاتىقى يوق ئىدى.

* * *

ژاندارمىلار ئارقىدا، مەمەت ئالدىدا ... مەمەت تاغقا قاراپ قاچاتتى. ژاندارمىلار بەكمۇ كۆپ ... ژاندارمىلارنىڭ كۆپلۈكىدىن يىڭنە تاشلىساڭ يەرگە چۈشمەيدۇ. كارامەت جىق. ئۇنىڭدىن باشقا دېھقانلار، كۆزى كور بولۇپ كەتكۈر، ئائىلىسى ۋەيران بولغۇر، ئەخمەق، ئېشەك دېھقانلار ... سىلەر مەمەت ئاۋاقتىن نېمە تەلەپ قىلماقچىسىلەر؟ ! ھەي ئەخمەقلەر، مەمەت ئاۋاق سىلەرگە نېمە قىلدى؟ ھەي قاپاقباش ئېشەكلەر، ۋاي ئېشەك دېھقانلار ! ئۇلار تاغ يامزىلىغا ياماشقان، تاغنىڭ تۆت تەرىپىنى قورشىۋالغان ھالدا مەمەت ئاۋاقنى قوغلايتتى، مەمەتمۇ جان - جەھلى بىلەن قاچاتتى. ئەمدى قۇتۇلۇش مۇمكىن ئەمەس. مەمەت تاغنىڭ چوققىسىغا قاراپ قاچىدۇ، بىراق ئۇ يەردىن ئۇچۇپ كېتەلمەيدۇ - دە ... ئارقىسىدىن يۈزبېشى پارۇخ كۈلۈپ تۇرۇپ ۋارقىرايتتى: «ئاز قالدى، مەمەت ئاۋاق، ئاز قالدى ! تاغنىڭ چوققىسىغا ئاز قالدى ! تۆۋەندىن بىزمۇ چىقىمىز، تاغنىڭ چوققىسىدىن نېرىغا يول يوق ! سېنى تۇتۇۋالىمەن ! بوينۇڭنى ئارغامچىدا باغلاپ يېزىمۇيېزا سۆرەيمەن ! مايمۇندەك ئوينىتىمەن !» ئۇ دېھقانلار تاماشا كۆرىۋاتىدۇ، زەھەرخەندىلەر، ئۇلارغا نېمە بولغان؟ دېھقانلار كۈلۈشەتتى. مەمەت تەرلەپ كەتتى. تەر توختىماي ئاقاتتى. تاغنىڭ چوققىسىدىكى بىر خادا تاشنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈنۈۋالدى، بولۇشىچە ئوق ئاتتى، ژاندارمىلار تۆۋەندە، مەمەت چوققىدا، ئىككى كېچە - كۈندۈز جەڭ قىلىشتى. بىچارە مەمەت ئۈچ كۈندىن بېرى ئاغزىغا گىياھ سالمىغانىدى. قورسىقى كارامەت ئېچىپ كەتتى. جان قايغۇسىدا ئاچلىقمۇ ئېسىگە كەلمىگەنىدى. مەمەت ژاندارمىلارنى ئۆلتۈرمەيتتى. دېھقانلارغىمۇ ئوق ئاتمايتتى، ئاھ، يائاللا، شۇ پەسكەش دېھقانلارنىڭ يۈرەكلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئوقنى كىرگۈزۈۋەتكەن بولسا، ئاھ ! شۇ

نەس، نومۇسسىز دېھقانلار ! دېھقانلارنىڭ بېشىغا ... كاشكى. ئاخىر مەمەتنىڭ ئوقلىرىمۇ تۈگەيدۇ. بىچارە مەمەت نېمىمۇ قىلالىسۇن، شۇنچە كۆپ ئادەمگە يالغۇز ئۆزى قارشى تۇرۇۋاتسا ... ئوقى يوق، ھېچ نەرسىسى يوق. بىردىنلا مېڭىسىگە بىر نەرسە كەلدى. تاشلارنى يۇقىرىدىن تۆۋەنگە دومىلىتىشقا باشلىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ئامال بارمۇ؟ تاش تاشنى دومىلاتتى ... تاش تاشنى، تاش تاشنى ... تاغنىڭ چوققىسىدا، تاغ يامزىلىدا قىيامەت بىر ئىش بولدى. تاش سەلدەك ئاقاتتى، توختىمايتتى. ژاندارمىلار، دېھقانلار دېمىنى تاغ ئېتىكىدە ئېلىشتى. قاچامسەن، تۇرامسەن، ئۆزۈڭ بىل. تاش تاشنى دومىلاتتى، تاش تاشقا تەگدى ... ژاندارمىلاردىن، دېھقانلاردىن يارىلانمىغان ئادەم قالمىدى. ۋاي پەسكەش دېھقانلار، خوپ بولدى. يۈرىكىم ئارام تاپتى ... يەر بىلەن ئاسمان بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتتى. ئاسمان گۈلدۈرلىگەندەك، ئەتراپ گۈلدۈرلەپ كەتتى. پۈتۈن بىر كېچە تاغدىن تۆۋەنگە قاراپ تاش كەلكۈنى ئاقتى.

* * *

مەمەت بىلەن ژاندارمىلار ئېتىشىشنى داۋام قىلدۇرۇپتۇ. مەمەت يەنە قورشاۋدا قاپتۇ. ئاخىر مەمەت قورشاۋنى يېرىپ چىقىپتۇ، تاڭ ئېتىشتىن سەل بۇرۇن، كۈن چىقاي دەپ قالغانىكەن، مەمەت ناھايىتى تېز قاچىدىكەن، ژاندارمىلارمۇ ئارقىدىنلا قوغلاپتۇ. كۈن چىققاندا بىر چىغىر يولدىن ئۆرلەۋاتقانىكەن، شۇ چاغدا قارىسا ناھايىتىمۇ قېرى بىر ئايال ... ژاندارمىلار تۈنۈگۈن بۇ مومايىنىڭ ئېشىكىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنىكەن. بۇ موماي نەۋرىلىرى ئۈچۈن تۈگمەندە ئۇن تارتىپ كېلىۋاتقانىكەن ... ئېشەك بىر يانغا چۈشۈپتۇ، ئۇن تاغىرى بىر يانغا ... قېرى موماي قوللىرىنى قويىنىغا تىقىپ، ئۆلۈك ئېشىكىنىڭ بېشىدا ئىڭراپ ئولتۇرۇپتۇ:

— ئېتىمنى سورىساڭ، زەينەپ، يېزامنى سورىساڭ، شۇ ئۇدۇلدىكى يېزىدىن بولىمەن. ئاتا - ئانىسىز بەش نەۋرەم بار. ئۇنىڭدىن - بۇنىڭدىن سوراپ بۇغداي يىغدىم، قوشنامنىڭ ئېشىكىنى سوراپ ئالدىم. تۈگمەنگە باردىم، ئۇن تارتتىم. تۈگمەندىن كېلىۋاتسام مانا مۇشۇ يەردە ژاندارمىلار ئېشىكىمنى ئېتىۋەتتى. نېمىشقا ئاتتىكىن، بىلمەيمەن. يېزىغا قانداق كېتىمەن، قوشنامغا نېمە دەيمەن؟ ھالىم خاراب، نەۋرىلىرىم ئۆيدە ئاچتىن ئاچ مېنى ساقلاپ ئولتۇرۇشقاندۇ. ۋاي قاراقچىلار باشلىقى، سەن مېنى ئۆلتۈرمىسەڭ نېمە بولىدۇ؟ ژاندارمىلار ئېشىكىمنى ئۆلتۈرۈۋەتتى، قاراقچىسىمۇ مېنى ئۆلتۈرمەكچى، مېنى ئۆلتۈرمىگىن، ئوغلۇم!

مەمەت ئۇن تاغىرىنى مۇرىسىگە ئارتىپتۇ.

— تۇر، ئانا، قېنى ماڭايلى، ئېشەكىنىڭ ئىگىسىگە پۇلنى مەن بېرەي، — دەپتۇ.

قېرى ئايال بىردەم - بىردەم مەمەتنىڭ قولىغا ئېسىلىدىكەن، ئىنىس - جىنىمۇ سەن ياكى خىزىر ئەلەيھىسسالامۇ سەن، دېگۇدەك. مەمەت تاغارنىڭ ئېغىرلىقىدا مۈكچىيىپ قاپتۇ. ئۇ شۇ ھالدا مېڭىپتۇ، بىر تەرەپتىن ژاندارمىلار ئۇياق - بۇياقتىن ئوق ئېتىپ ئۇنى ئىزدەشكە باشلاپتۇ.

موماي ژاندارمىلار ئىزدەۋاتقان، ئوق ئېتىۋاتقان ئادەمنىڭ مۇشۇ ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. بۇنى بىلىش بىلەنلا يالۋۇرۇشقا باشلاپتۇ:

— ئۇن تاغىرىمنى تاشلاپ قوي، قۇربانىڭ بولاي قاراقچى قوزام، مېنى تاشلاپ قاچقىن. ژاندارمىلار ھازىر كېلىپلا ئېشىكىمنى ئۆلتۈرگەندەك سېنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بالىلارغا ھېچ نەرسە بولمايدۇ. ئاچلىقتىن ئۆلمەيدۇ ... ئوبدان قاراقچى، چىرايلىق بالام، مېنى دەپ ئۆلمىگىن، قاچ!

مەمەت مومايىنىڭ سۆزلىرىگە پىسەنت قىلماپتۇ، ئۇن

تاغىرىنىڭ ئاستىدا مۈكچىيىپ يېزىغىچە كەپتۇ. ئېشەكىنىڭ ئىگىسىگە پۇل بېرىپتۇ. تاغلىق دېھقانلار ئۇنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىنى بىلىشىپتۇ. ئۇنى تۇتۇۋېلىپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ بەرمەكچى بولۇشۇپتۇ. مەمەت ئۇلارنىڭ يۈزلىرىگە تۈكۈرۈپتۇ:

— تۇفى، سىلەرنىڭ يۈزۈڭلەرگە! ئىتلار! — دەپتۇ، — ھۆكۈمەتتىن نېمە ياخشىلىقلارنى كۆرگىنىڭلار ئۈچۈن مېنى تاپشۇرۇپ بېرىسىلەر؟! سىلەرگە تۈكۈرىمەن! يۈزۈڭلەرگە تۈكۈرىمەن!

ئاغزىغا كەلگەننى دەپتۇ. ئۇلارمۇ قىلغانلىرىغا پۇشايمان قىلىشىپتۇ، ئىزا تارتىشىپتۇ. مەمەتمۇ ئۇلاردىن قاتتىق رەنجىپتۇ. ئۇلارنىڭ بىر پارچە نېنىنىمۇ يېمەپتۇ.

*　　　*　　　*

شۇنداق مۇلايىم، كۆڭلى يۇمشاق ئادەممىش، گېپىمۇ چىرايلىق. تارتىنچاقلىقىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ بىرىنىڭ يۈزىگە قارىماسمىش، دائىم بېشىنى ئېگىپ يۈرەرمىش. گەپ قىلسا قىزلاردەك قىزىرىپ كېتەرمىش. ئەمما، نېرىدىن — سەل يىراقتىن قارىسا تاغدەك ھەيۋەتلىك كۆرۈنەرمىش، كۆزلىرىدىن ئوت چاقنارمىش، يېنىغا بارساڭ، ئەگەر تىنچ - خاتىرجەم ۋاقىتىدا بولسا، بالىلاردەك كىچىكلەپ كېتەرمىش، چاچلىرى تىكەندەك دىڭ - دىڭ تۇرارمىش، خاپا بولغان چېغىدا يېقىندا تۇرساڭمۇ يوغان كۆرۈنەرمىش. تولا چاغدا غەمكىن يۈرەرمىش، بەكمۇ خۇشاللىنىپ كېتىدىغان چاغلىرىمۇ بولارمىش. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەسمىش، تۇمار ئېسىلغانمىش، دۇئا ئوقۇلغانمىش، ئەپسۇن قىلىنغانمىش، ئۇنى پىچاق كەسمەلمەس، ئوت كۆيدۈرەلمەس، سۇ چۆكتۈرەلمەسمىش. ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرۈپتۇ، يېزىغا بارغاندا يېزىلىقلىرىنى توپلاپ، دىكەنلى تۈزلەڭلىكىگە تاغدەك ئوتنى ياقتۇرۇپ، چېقىر تىكەنلەرنى

كۆيدۈرۈپتۇمىش. ئۆزى ئوتنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئوتنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرغانمىش. بۇنى كۆرگەنلەر: «يالغان دېسەك ئىككى كۆزىمىز ئېقىپ كەتسۇن، مۇشۇ كۆزلىرىمىز بىلەن كۆردۇق» دېيىشەتتى.

— ئۇنىڭ يالغۇز بىرلا يېرىگە ئوق ئۆتەرمىش، ئۇ بولسىمۇ ئوچۇق تۇرغان كۆزلىرى ... ئەگەر ئوچۇق بولسىلا كۆزلىرىگە ئوق، پىچاق، ئوت ئۆتەرمىش.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— بۇنىڭغا ھېچقانداق ئامال يوق. ئوق ئاتىدىغان چاغدا كۆزلىرىنى ئاچمىسا بولامدۇ؟ نىشان قىلغان يېرىنى كۆرەلەمدۇ؟

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— كۆزەينەك تاقىسا سۇنۇپ كېتىدۇ. بىر ئوق تەگسىلا پارە - پارە بولۇپ كېتىدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— ئۇ چاغدىلا ئۇنىڭغا ھېچكىمنىڭ كۈچى يەتمەيدۇ. بىر ئارمىيە بىلەن سوقۇش قىلالايدۇ، ھەربىيلەرنى تارمار قىلالايدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— شۇ چاغدا ئورنىدىن تۇرىدۇ. ھەربىيلەرنىڭ ئالدىدا ئوچۇق - ئاشكارا، يوشۇرۇنماستىن، قورققان ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدا كېزىپ يۈرىدۇ، ئەسكەرلەرگە ئوق ئاتىدۇ. ئۇنىڭغا ئېتىلغان ئوقلار شىپىر - شىپىر قىلىپ خۇددى پاختا ئاتقاندەك يەرگە تۆكۈلىدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— ئۇ مىنگەن ئاتلارغىمۇ ئوق ئۆتمەسمىش، ئاتلىرىنىڭمۇ پەقەت كۆزلىرىگە ئوق ئۆتەرمىش. مەمەت تورۇق ئەرەب ئېتىغا مىنىپ، ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىدا ئات ئوينىتىدۇ. ئاتنىڭ ئۈستىدە نوتىدەك تىك ئولتۇرىدۇ. ئۇ ئادەملەرنىڭ ئەڭ چىرايلىقى، ئەسكەرلەر ئۇنىڭغا ھەيران، پاشالار، باشلىقلار ئۇنىڭغا ھەيران. جىنلار، پەرىلەر، غايىبلار، ياخشى ئادەملەر ئۇنىڭغا ھەيران.

ئېتىنىڭ ئۈستىگە نۇر چېچىلىپ تۇرىدۇ ... چىققان كۈن، ئېچىلغان گۈل، ياققان يامغۇر ئۇنىڭغا ھەيران.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— مەمەت ئانىسىنىڭ قوزىلىرىنىمۇ ئايايدۇ. جېنىغا قەست قىلغانلارنىمۇ كەچۈرۈۋېتىدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— مەمەت ئېتىنىڭ ئۈستىدە — يوغان، چىرايلىق، تورۇق ئېتىنىڭ ئۈستىدە تاغدىن - تاغقا ئۇچۇپ يۈرىدۇ.

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— چاچلىرى پېشانىسىگە چۈشۈپ تۇرىدۇ، دولقۇنلىنىدۇ. قاپقارا كوكۇلىسى لەپ - لەپ قىلىدۇ. يوغان كۆزلىرى ئەرەب تايلىرىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدۇ. قاپقارا، چوڭ، تۇمانلىق، ھەسرەتلىك ...

— مەمەتنىڭ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق.

— ھەر دائىم ئۇنىڭ ئۈستىدە بىر لاچىن ئۇچۇپ يۈرىدۇ، ئەڭ ئېگىزدە. مەمەت ئۈستىدىكى لاچىننى كۆرىدۇ، خۇشال بولىدۇ. ئۇ لاچىن بېشى ئۈستىدە ئۇچىدىغانلا بولسا، ئۇنىڭغا ھەرقانداق جانلىق مەخلۇقتىن زىيان كەلمەيدىغانلىقىنى ياخشى بىلىدۇ. بىر كۈنى قاتتىق قىيىن ئەھۋالدا قاپتۇ. ئوقلىرى تۈگەپتۇ، ژاندارمىلار ئۇنى قورشىۋاپتۇ. يېنىدا دوستى جاپپار بار ئىكەن. جاپپار: «دوستۇم، چاتاق. بىزنى تۇتۇۋالىدۇ. تەسلىم بولايلى» دەپتۇ. مەمەت بېشىنى كۆتۈرۈپ قاراپتۇ. قارىسا، نېرىدا، يىراق بىر يەردە، ئاسماننىڭ قەرىدە لاچىن ئۇچۇپ يۈرگۈدەك. جاپپارغا: «ئارقامغا ئۆت، مېنى قالقان قىل. بىزگە ھېچ نەرسە بولمايدۇ. قۇتۇلۇپ كېتىمىز» دەپتۇ. لاچىن ئۇنىڭ ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرسىلا ئۇنىڭغا ھېچ نەرسە بولمايدۇ. ئۇنىڭ سىرى ئۈستىدە قانات قېقىپ ئايلىنىپ يۈرگەن لاچىندا.

— ئاھ، مەمەتنىڭ شۇ كۆزلىرىگە بىر ئامال تاپساق، ئاھ ...

* * *

«مەمەت ئەنە شۇنداق مەمەتتۇر.»

بالا ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇ يېڭىلا ئۇخلىغانىدى. شەھەردىكى بارلىق چىراغ ئۆچكەنىدى. نېرىقى مەھەللىدە بىرنەچچە ئىت هاۋشىۋاتاتتى. كۆزەتچى پۇشتەكنىڭ ئاۋازى ئاڭلىناتتى. مەمەت ئالتە ئايدىن بېرى مۇشۇ شەھەردە ياشاۋاتاتتى. شەمىس بەگنىڭ ئىككى قەۋەتلىك ئۆيىنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنغانىدى. ھېچكىم بىلمىسۇن دەپ ئۇنىڭ يېمەك - ئىچمەكلىرىنى، كېرەكلىك نەرسىلىرىنى شەمىس ئاغىنىڭ سىڭلىسىنىڭ يېتىم ئوغلى، سەككىز ياشلىق مۇستاپا ئەكىرىپ بېرەتتى. مەمەتنىڭ يېنىدا جاپپارمۇ بار ئىدى. مۇستاپا ھەم ئۇلارغا تاماق ئەكېلەتتى، ھەم ئۇلار بىلەن دوستلىشاتتى، تاشقىرىدا بولىغان ئىشلارنى، ئاڭلىغانلىرىنى، كۆرگەنلىرىنى ئۇلارغا ناھايىتى ياخشى سۆزلەپ بېرەتتى. بۇ ئۈچ ئادەم بىر - بىرىنى بەكمۇ ياخشى كۆرۈپ قېلىشقانىدى.

بالا ئۇخلاۋاتاتتى. مەمەت بالىنى ئويغاتتى:

— خوش، ئامان بول، مۇستاپا، — دېدى.

مۇستاپا ئۇنى قۇچاقلىۋالدى.

— مۇستاپا، مەن قايتىپ كەلسەم ساڭا نېمە ئەكېلەي؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

مۇستاپا شاپتۇل چېچىكىدەك قىزىل ماراش ئاياغلىرىنى ئويلاپ كۆردى، مۇستاپا ھەر دائىم يالاڭ ئاياغ ماڭاتتى. تەڭتۇشلىرىنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇنداق ئاياغلارنى كىيەتتى.

— قايتقاندا ساڭا نېمە ئەكېلىشىمنى خالايسەن، مۇستاپا؟

مۇستاپا مۇشۇنداق ئويقۇلۇق، چۈش كۆرۈۋاتقان ھالەتتە بولمىغان بولسىيدى، مەمەتتىن ھېچ نەرسە تەلەپ قىلمايتتى. ئۇ چۈشىنى ئېيتىپ بېرىۋاتقاندەك:

— مەمەت ئاغا، ماڭا ماراشتىن بىر جۈپ ماراش ئايىغى ئەكەل، شاپتۇل گۈللۈك ...

ئۇخلاپ قالدى.

مەمەت تاغلارغا چىقتى. مەمەت جەڭ قىلدى. بېشىغا ھەر خىل ئىش كەلدى. ئاچ قالدى، ئۇسسۇز قالدى. ئاغرىپ ياتتى. قاچتى، قوغلاندى. بىراق، مۇستاپاغا ئاياغ ئەكېلىشنى زادىلا ئۇنتۇپ قالمىدى. ئاياغنى ھېچكىمگە ھاۋالە قىلمىدى. ئۆزى بېرىپ ھەشەمەتلىك ماراش بازىرىدىن مۇستاپانىڭ ئايىغىنى ئۆز قولى بىلەن ئالماقچى ئىدى. شۇ ئاياغنى ئېلىش ئۈچۈن بەرىت تېغىدىن ماراشقا باردى. ئاياغنى ئەكەلدى ۋە بۇ ئاياغنى مۇقەددەس بىر ئامانەتنى ساقلىغاندەك ئايلاپ يېنىغا ئېلىپ يۈردى.

«مەمەت مانا شۇنداق مەمەتتۇر.»

ئاخىر بىر كۈن ژاندارمىلار ئۇنىڭ ئارقىسىغا چۈشتى. ئۇنى قىرىقسۇ دېگەن يەردە قورشىۋالدى. ئۇ تۇۋاراسىغا قاچتى. يېنىدا جاپپار، يەنە رەجەپ چاۋۇش دېگەن بىرى — قېرى بىر قاراقچى بار ئىدى. كېيىن ئۇلارغا ھىزارچى كېلىپ قوشۇلدى. تۇۋاراسىدا يەنە بىر قېتىم قورشىۋېلىندى. مەمەت ئاۋاقنىڭ قاراقچىلار ئەترىتى چۇقۇر ئوۋاننىڭ تۆۋەن تەرىپىگە، ئاكارجا تەرەپلىرىگە چۈشۈپ كەتتى.

ئاكارجا دېگەن يەردە مەمەت دۇران ھاساننىڭ ئۆيىگە چۈشتى. مەن بۇ ئاخشام شەھەرگە كىرىپ چىقىمەن، دېدى. سۆزىدىن قايتمىدى.

— قاراقچى تۇرماق، يىلانمۇ، قۇشمۇ شەھەرگە كىرەلمەيدۇ ... شەھەر ژاندارمىلار بىلەن لىق تولغان. تۈنۈگۈن سەييارە ژاندارما ئەترىتى شەھەرگە كىردى. شەھەرنىڭ ئىچى - تېشىنى ژاندارمىلار قاپلاپ كەتتى. قۇشنىمۇ ئۆتكۈزمەيدۇ، كىچىككىنە بىر سايىنى كۆرگەن زامان ئوق ئاتىدۇ، — دەپ تۇرۇۋالدى دۇران ھاسان.

— بۇ كېچە شەھەرگە كىرىمەن.

— هەي قاپاق ! — دەپ ۋارقىرىدى رەجەپ چاۋۇش، — بۇ ئادەم نېمە دەۋاتىدۇ، ئاڭلاپ باققىنا ... ئەقلىڭ بارمۇ؟

— شەھەرگە بارىمەن.

— تۈنۈگۈن ئاخشام شەھەرگە كىرگەن ئىككى يولۇچىنى ئېتىپ تاشلاپتۇ. بۇ ژاندارمىلار بەكمۇ قاتتىق قول. كېلەر - كەلمەستىنلا ئون ئالتە كىشىلىك هاجى ئوسماننىڭ ئەترىتىنى يوق قىلىپ تاشلاپتۇ.

— هەي كاپىر، بۇ كېچە هېچقانداق ئادەم شەھەرگە كىرەلمەيدۇ. كىرگەنلەر ساق چىقمايدۇ ! — دەپ يەنە ۋارقىرىدى رەجەپ چاۋۇش.

— شەھەرگە كىرىمەن، ساق چىقمىسام مەيلى.

ناهايىتى قاتتىق، ئۇزاق ۋاقىت تالاش - تارتىش قىلىشتى. ئەمما، مەمەتكە گەپ ئاڭلىتالمىدى. ئۇ كىيىنىپ جابدۇندى. شۇ كېچىسى شەھەرگە قاراپ ماڭدى، شەھەرگە كىردى. شەھەر ئۆلۈكتەك جىمجىت ئىدى. شەمسى ئاغىنىسىنىڭ ئۆيىنى قاراڭغۇدا ئاران تاپتى. مەمەت شەھەرنىڭ بۇ ئېغىر جىمجىتلىقىدىن قاتتىق قورقتى. مۇستاپا ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇنى ئويغىتىشقا كۆزى قىيمىدى. ئاياغنى بالىنىڭ بېشىغا قويدى، ئۇنى سۆيدى ۋە ئۇ يەردىن كېتىپ قالدى.

« مەمەت ئەنە شۇنداق مەمەتتۇر.»

مەمەت قايتىپ كېتىۋاتقاندا ئاكارجانىڭ ئاستىدا ژاندارمىلار ئۇنى توسۇۋالدى. قاتتىق جەڭ قىلىشتى. رەجەپ چاۋۇش مانا شۇ يەردە يارىلاندى. مەمەتنى قاتتىق تىللىدى. ژاندارمىلار ئۇلارنى ئاكارجادىن قوغلا - قوغلا چۇقۇر ئوۋاغا چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇلار ئاكارجا سازلىقىغا مۆكۈنۈۋالدى. مەمەت ئاكارجا سازلىقىدا بەزگەك بولدى. رەجەپ چاۋۇش ئۇنى تېخىمۇ قاتتىق تىللىدى. جاپپارمۇ بەزگەك بولدى. ئاپتاپتا يەرلەرگە چاپلىشىپ ياتتى. رەجەپ چاۋۇشنىڭ بويىنىدىكى يارا ئىششىپ، يوغىناپ كەتتى، بويىنىنى مىدىرلىتالماي قالدى، قىزىپ كەتتى. ئاقچەسازنىڭ

بەزگەك تارقاتقۇچى زېمىنىدا بىئارام بولدى، ئىششىپ كەتتى. ئاغزى بىلەن كۆزىنى كۆرگىلى بولماس هالەتكە كەلدى. رەجەپ چاۋۇش ئاچچىقىدا دۇنيادىكى بارلىق ئاياغنى، مۇستاپادەك بالىلارنى، دۇنيانىڭ هەممە مەمەتلىرىنى تىللاپ كەتتى. مەمەت بۇنىڭغا كۈلدى. رەجەپ چاۋۇش ئاخىر ئۆلدى. ئاقچەسازنىڭ توپىسىغا كۆمدى. مەمەت « ۋاي چاۋۇش » دېدى ۋە كۆپ يىغلىدى.

«مەمەت ئەنە شۇنداق مەمەتتۇر.»

*　　　*　　　*

ئەلى ساپا ئىدرىس بەگنى چاقىردى.

— ساڭا بىر ئىلتىماسىم بار. مەمەت ئاۋاق يەنە پەيدا بولۇپ قاپتۇ ... — دېدى ئۇ.

— پەيدا بولسا مەيلى، — دېدى ئىدرىس بەگ.

— دېمەكچى بولغىنىم بۇ ئەمەس، — دېدى ئەلى ساپا باي، — ئۇ، تاغلاردا پەيدا بولۇش بىلەن بۇ يەردىكىلەر خۇشاللىقىدىن بۆكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىشتى. ئۇلارنىڭ ئىشەنگەن تېغى شۇ ... ئۇ يوقالماستىن بىزگە خاتىرجەملىك يوق. يا ساڭا، يا ماڭا، هېچكىمگە. ئىدرىس بەگ قېرىنداشىم، ساڭا گەپنىڭ ئوچۇقىنى ئېيتاي، ئابدى ئاغىنىڭ تەرىپلەپ بېرىشىگە قارىغاندا، ئۇ، دېھقانلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويدى. بۇ مەمەت ئاۋاق دېگەن چاغلىق نەرسە، بىچارە قان ئىچكۈچى، زالىم، ئەمما قورقۇنچاق. دېھقانلار ئۇنى قوغدايدۇ، ئۇنى ساقلايدۇ، ئۇنىڭ بىلەن مەغرۇرلىنىدۇ. ئۇنى مۇستاپا كامالنىڭ ئالدىغا كارامەت بىر كۈچ قىلىپ تىكلەپ قويىدۇ.

مەمەت ئاۋاق تاغدا كۆرۈنگەندىن بېرى ئەلى ساپا باي تاشقىرىغا چىقالماس بولدى. چىققان هالەتتىمۇ ئالتە قوراللىق مۇهاپىزەتچىسى بىلەن بىللە چىقاتتى. قورقۇپ ئۆتى تاشاتتى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ قورقۇنچىسى چۈشلىرىگە كىرەتتى، جان قايغۇسىغا چۈشكەن، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالغان، بىئارام بولۇپ كەتكەندى. ئۇ ئەنقەرەگە «يائاللا، تېز كېلىڭلار، مەمەت ئاۋاق تاغلاردا پەيدا بولۇپ قالدى، جېنىمىز، مېلىمىز خەۋپ ئىچىدە قالدى. ياردەمگە كېلىڭلار» دەپ ئۈستى - ئۈستىگە تېلېگرامما ئەۋەتكەن: بىر پولك ئەۋەتىڭلار! ياق، بولمايدۇ، بىر بىرىگادا، ئۇمۇ بولمايدۇ. ئەۋەتىڭلار! ياق، بىر دىۋىزىيە ئەسكەر، ياق، بولمايدۇ. بىر - بىر ... كۆپلەپ ئەسكەر ئەۋەتىڭلار ... پۈتكۈل چۇقۇر ئوۋانىڭ پەسكەش دېھقانلىرى ئۇنىڭغا يانتاياق. خۇدا ھەققى، تېز ھەرىكەت قىلىڭلار. يىلاننىڭ بېشى كىچىك چېغىدا مىجىلىشى كېرەك. بۇلار چۈمۈلىلەردەك جىق، قوزغىلىپ كېتىدىغان بولسا تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ. يائاللا، ۋايتوۋا!

ئۆيىنىڭ پەنجىرىلىرىگە، ئىشىكلىرىگە قوم خالتىلىرىنى دۆۋىلەپ قويغان، ئىشىكىدە تاڭ ئاتقۇچە قوراللىق كۆزەتچىلەر تۇراتتى. شۇنداق تۇرۇقلۇق ئەلى ساپا باينىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كىرمەيتتى. تاڭ سەھەرگىچە جان قايغۇسىدا تولغىنىپ ياتاتتى.

— مەمىتىم، باتۇرۇم، شۇڭقارىم، يولۋىسىم!

بۇ ئادەم قورققىنىدىن ئۆزىنى ئېسۋالىدىغان بولدى دېيىشەتتى.

— شۇنداق، ئىدرىس بەگ، چۇقۇر ئوۋانىڭ جىمى ئاغىلىرى، يەر ئىگىلىرى، يېزا ۋە شەھەر باشلىقلىرى توپلاندۇق. بىر قارار چىقاردۇق. ئەگەر سەن مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرىدىغان بولساڭ، بىزمۇ توپلىشىپ ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا بارىمىز. ھەققىڭنى ئۇنىڭدىن ئېلىپ بېرىمىز. سەنمۇ بىر بەگسەن. يېڭىلمەس بىر ئاللا. قارىغىنا، ئۇ مەلئۇن سېنىڭ يېزىلىقلىرىڭنىمۇ ئىشتىن چىقاردى. چۇقۇر ئوۋادا يالغۇز سەنلا ئۇنىڭغا تەڭ كېلەلەيسەن. ئەگەر مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرىدىغان بولساڭ، چۇقۇر ئوۋانىڭ بارلىق ئاغىلىرى، بايلىرى ۋە ھۆكۈمەتمۇ سەندىن مىننەتدار بولىدۇ. ئىسمەت پاشا ئۆتكەن

كۈنى «بۇ يىلاننىڭ بېشى مىجىلىشى كېرەك» دەپتۇ. ئىسمەت پاشا مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرگىنىڭنى ئاڭلايدىغان بولسا، ساڭا قالتىس ئىلتىپات كۆرسىتىدۇ. بىزمۇ سېنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيمىز. مەمەت ئاۋاق بەكمۇ يامان، بەكمۇ ئىپلاس - رەزىل قاراقچى. ئۇنىڭ ئۈستىدە شەھەردە چىققان گەپ - سۆزلەرنى بىر ئاڭلىساڭ ... ئۇنىڭ قىلغانلىرىنى ساڭا سۆزلەيدىغان بولسا! ئادەم بالىسىنىڭ تۈكلىرى تىك تۇرىدۇ.

«كاپىر ئىدرىس، مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرمە، سەنمۇ مەمەتكە ئوخشايسەن، ئۇنىڭغا ئۇۋال قىلما!»

— ئىدرىس بەگ، مەمەت ئاۋاقنى يوق قىلىش ساڭا كەلگەن بىر پۇرسەت. ئەگەر بۇ پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويساڭ ھۆكۈمەت بۇنىڭدىن كېيىن سېنى تىنچ قويمايدۇ.

— ساپا باي، مەن ئويلاپ كۆرەي.

— مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرۈش ساڭا ئويۇننىڭ ئورنىدىكى ئىش ...

— ساپا باي، بىر ئويلاپ كۆرەي.

— مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرۈش دېگەنلىك، ئۆلتۈرگۈچى قەھرىمان بولدى دېگەنلىك. بىلەمسەن شۇنى، ئىدرىس بەگ.

— ساپا باي، ياخشىراق ئويلاپ باقاي.

— بايلار قارار قىلىشتى. يا مەمەت ئاۋاقنىڭ كاللىسى، ياكى ... ئىدرىس بەگ، سېنىڭ ئەھۋالىڭمۇ ياخشى ئەمەس، بوينۇڭدا قىلىچ تەڭلەكلىك ياشاۋاتىسەن.

— ساپا باي، ياخشىلاپ ئويلاپ باقاي.

ئىدرىس بەگ ئويلىدى، دەڭسەپ كۆردى، ئانالىز قىلدى. ئۆلچىدى، كەستى. ئاخىر يا مەمەت ئاۋاقنىڭ كاللىسى ئېلىنىشى كېرەك، ياكى ئۆزىنىڭ كاللىسى ... بۇنى ياخشى چۈشەندى. ئەگەر مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرمىسە، شۇ تۈزلەڭدە ياشىيالمايتتى. ئۆلتۈرسە ئەھۋالى بۇرۇنقىدىن تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. مەمەت بولسا سادىدا بىر بالا ئىدى. ئۇنى ئۆلتۈرۈش ئۇنچىلىك قىيىن ئەمەس ئىدى.

— ئويلىدىڭمۇ ئىدرىس بەگ؟
— ئويلىدىم.
— تاغلارغا قاچان ماڭىسەن؟
— بۈگۈن ئاخشام.

تۇۋاراسىنىڭ قىزغۇچ قىيالىقلىرىدا يوغان ـ يوغان كەسلەنچۈكلەر بولىدۇ. تۇۋاراسىنىڭ توپىسى پارقىراپ تۇرىدىغان قوڭۇر توپىدۇر. تۇۋاراسى چوڭقۇر قىيالىقلاردىن ئىبارەت. چوڭقۇر، ئاھاكلىق توپا ... قىيالىقلىرىدا قىزىل چوغلۇقلاردىن باشقا گۈل ئۆسمەيدۇ. ھەربىر ئېدىرنىڭ توپىسىنىڭ رەڭگى باشقىچە بولىدۇ. يېشىل، سېرىق، قويۇق يېشىل، سۇس قىزىل سېرىق، پارچە ـ پارچە سۆسۈن توپىلار. تۈركمەنلەر بۇ توپىلارنى بوياق قىلىپ ئىشلىتىدۇ. تۇۋاراسىنىڭ نەقىشلىك چېكەتكىلىرى بولىدۇ، قىزىل تىك قىيالار جۇلالىنىپ تۇرىدۇ. خادا تاشلىرى ئۇچلۇق ۋە ئۆتكۈر بولىدۇ. بۇ يەرنىڭ يوغان كۆزلۈك ھۆۋقۇشلىرى قىزىل رەڭلىك بولۇپ، قىيانىڭ رەڭگىدىن پەرق قىلغىلى بولمايدۇ.

مەمەت بىلەن ئىدرىس بەگ تۇۋاراسىدا، چوڭقۇر بىر قىيالىق ئېدىردا ئۇچراشتى. مەمەتنىڭ كەينىدە، قىيانىڭ ئارقىسىدا ئۈچ دوستى ساقلاپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ قوللىرى مىلتىق تەپكىسىدە. مەمەت ئىدرىس بەگنىڭ نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى ياخشى بىلەتتى: ئۇنى ئۆلتۈرمەكچى، كاللىسىنى ئاپىرىپ ئەلى ساپا باينىڭ ھويلىسىغا ئاتماقچى ئىدى.

قول بېرىپ كۆرۈشكەندىن كېيىن ئۇدۇلمۇئۇدۇل ئولتۇرۇشتى. مەمەت ئىدرىس بەگنى ياقتۇرۇپ قالدى. كۆڭلىدە «نېمىدېگەن كېلىشكەن ئادەم! بالىلارچە ساپ دىل، قانداقلارچە شۇنچە زاماندىن بېرى قاراقچىلىق قىلالىغاندۇ. مۇنداق ساددا ئادەملەر تاغدا ئۈچ كۈنمۇ تۇرالمايتتى. ئۆلتۈرۈلەتتى» دەپ ئويلىدى. مەمەت ئىدرىس بەگنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەرنى ئۇششاق ـ چۈششەكلىرىگىچە ياخشى بىلەتتى، ئىدرىس بەگكە

ئېچىناتتى، ئەمما ئۆزىنى ئۆلتۈرۈشكە كەلگەن ئادەمنى ئەپۇ قىلالمايتتى. ئۆلتۈرۈش كېرەك ئىدى. مەمەتنىڭ قايغۇلۇق كۆزلىرى تېخىمۇ غەمگە تولدى.

سۆزلىشىشكە باشلىدى. مەمەت ئۇنىڭدىن نېمە ئۈچۈن ئۆزى بىلەن كۆرۈشۈشكە كەلگەنلىكىنى سورىسا، ئىدرىس بەگ نېمە ئۈچۈندۇر يالغاننى توقۇپ چىقىرالمايتتى. ئەڭ ئاخىر شۇنداق دېدى:

— بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتاتتىم، مەمەت ئاۋاق بىلەن بىر كۆرۈشۈپ ئۆتەي دەپ ئويلىدىم. قانداق بىر يىگىتتۇ، مەنمۇ كۆرۈپ باقاي، دېدىم.

مەمەت ئۇنىڭ گېپىنى قاملاشتۇرالمىغانلىقىغا، شۇنچىلىك ساددا ئىكەنلىكىگە ھەيران قالدى.

تاغدىكى قاراقچىلىق بىلەن تۈزلەڭلىكتىكى قاراقچىلىق ئۈستىدە سۆزلەشتى. سۆزلەشكەندە ئىدرىس بەگ تىڭشاپلا ئولتۇراتتى، بەك يىراقتىن ئەگىتىپ بىر نەرسىلەرنى دەيتتى. بارغانسېرى قوللىرى قاتتىق تىترەيتتى. ئاخىر لەۋلىرىنىڭ قېنى قاچتى، يۈزى ئاپپاق تاتىرىپ كەتتى.

ئاسماندىكى لاچىن چاقماقتەك يەرگە چۈشەتتى. قىيالىقلارغا ئادەم بويى قالغان چاغدا شۇ خىل تېزلىكتە ئارقىغا — ئاسمانغا قايتاتتى. بۇ ھەرىكىتىنى توختىماستىن داۋام قىلدۇراتتى. ئاسمان بىلەن قىيالىق ئارىسىغا قاپقارا سىزىقلار ھاسىل قىلاتتى. لاچىننىڭ مۇشۇنداق غەزەپلىنىشىدىن ساراڭ بولاي دېگەن ۋاقىتلىرى دەل مەمەتنىڭ چوڭ خەۋپكە يولۇققان ۋاقىتلىرى ئىدى.

مەمەتمۇ سۆزىنى توختاتتى. ئىدرىس بەگ ئۇنىڭ سۆزدىن توختىغانلىقىنىمۇ سەزمەي قالدى. ئۇنىڭ ياڭىقى لىپ ـ لىپ تارتاتتى. ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا قولى بىلەن ئاللىنېمىلەرنى قىلاتتى. پېشانىسى پۇرۇشتى. پۇتىنى تېز ـ تېز مىدىرلىتىشقا باشلىدى. ئوڭ پۇتى توختىماستىن مىدىرلايتتى. مەمەت مەلۇم

ۋاقىت ئالدىدىكى بۇ تىترەك باسقان ئادەمنى تاماشا قىلدى. ئاخىرىنىڭ نېمە بولۇشىنى كۈتەتتى. بىردىنلا بۇ ئادەمنىڭ خاتىرجەم بولغانلىقىنى، تىترەشلىرىنىڭ توختىغانلىقىنى، چىرايىغا ئاستا - ئاستا قان يۈگۈرگەنلىكىنى كۆردى. ئاسماندىكى لاچىنمۇ قاناتلىرىنى كېرىپ، جەنۇبتىن چىققان شامالغا ئەگىشىپ جىمجىت ئاسماندا راھەت ئۇچاتتى، كىچىككىنە سايىسى بىلىنەر - بىلىنمەس قىيالىقلارنىڭ ئۈستىدە ئەگىشىپ يۈرەتتى.

ئىدرىس بەگ بېشىنى كۆتۈردى، كۆزلىرىنى مەمەتكە تىكتى. ئۇزاققىچە قارىدى. كېيىن بىردىنلا ئورنىدىن تۇردى. مەمەتمۇ ئورنىدىن تۇردى. ئىدرىس بەگ خەنجىرىنى بېلىدىن سۇغاردى. سۇغۇرۇۋېلىپلا باش بارمىقىنى كەستى. مەمەتنىڭمۇ قولىنى قولىغا ئالدى، كەستى. مەمەت كۈلۈمسىرىدى. ئىدرىس بەگ مەمەتنىڭ كەسكەن يېرىدىن چىققان قېنىنى يالىدى. ئۆزىنىڭ قانىغان بارمىقىنى مەمەتكە ئۇزارتتى. مەمەتمۇ ئۇنىڭ بارمىقىغا تىلىنى شۇنداق بىر تەگكۈزدى.

ئىدرىس بەگ بالىلارچە ساددىلىق بىلەن جۇشقۇن ھالەتتە مەمەتنى قۇچاقلىدى.

— مەن سېنى ئۆلتۈرۈشكە كەلگەنىدىم، قېرىندىشىم، مانا ئەمدى قېرىنداش بولۇپ قالدۇق! — دېدى.

— مەنمۇ سېنىڭ مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەلگەنلىكىڭنى بىلەتتىم. شۇ بويىچە مەنمۇ تەييارلىق كۆرگەنىدىم. سەن مېنى ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ، مەن سېنى ئۆلتۈرەتتىم. قارىغىنا، — دەپ مەمەت قىيالارنىڭ ئارقىسىنى ئىشارەت قىلدى. قىيالارنىڭ ئارقىسىدىن ئۈچ كىشى چىقتى. ئۈچىلىسى پار - پۇر قوراللىق ئىدى.

— قانداق، ئىدرىس بەگ، بۇرادەر، كۆڭلۈڭگە ياقتىمۇ؟

— ياقتى، دېدى ئىدرىس بەگ، — مانا، بۇنى بەكمۇ ياخشى كۆرۈپ قالدىم. پەقەت ساڭا شۇنى دەپ قويايكى، سېنى كۆرگەن، سېنى تونۇغان ئادەم ساڭا قول كۆتۈرەلمەيدۇ. ساڭا كۆزى

قىيمايدۇ. مەن سېنى بىلمەيتتىم، تونۇمايتتىم، لېكىن سەن مېنى تونۇيتتىڭ. ساڭا ئادەم بولغان ئىنساننىڭ كۆزى قىيمايدىغانلىقىنى بىلىشىڭ كېرەك.

مەمەت قولىنى ئۇزارتتى. ئاستاغىنا ئۇنىڭ ئوڭ قولىنىڭ چىمەلتىكىنى تۇتتى ۋە سىقىپ قويدى.

ئاسماندىكى لاچىن ھاۋادا ئەركىن - ئازادە ئۈزۈپ يۈرەتتى. ئۇچلۇق قاناتلىرىنى كەرگەن ۋە ئۇزارتقاندى، خۇددى بىر بۇلۇتنىڭ ئۈستىگە يېپىشتۇرۇلغاندەك.

توۋاراسى قىيالىقلىرى توپ - توپ سۆسۈن، تىكەنلىك، ھال، ئۇششاق گۈللۈك گىياھلار بىلەن قاپلانغانىدى ...

ئىدرىس بەگ بولغان ئىشلارنى بىر - بىرلەپ مەمەتكە سۆزلەپ بەردى. مەمەتمۇ ئۇنىڭغا بىرمۇنچە نەسىھەت قىلدى. ئۇنىڭ تۈزلەڭدە ياشىيالماسلىقىنى، تاغلارغا چىقىش كېرەكلىكىنى سۆزلىدى.

ئىدرىس بەگ ئۇنىڭدىن ئايرىلىدىغان چاغدا شۇنداق دېدى:

— ئەمدى قايتىپ كېلىمەن. چۇقۇر ئوۋادا بىر ئىشىم بار. ئىشىمنى تۈگەتكەندىن كېيىن يېقىن ئارىدا قېشىڭغا كېلىمەن، قېرىندىشىم، سەن مېنىڭ قان قېرىندىشىم ئەمەسمۇ؟! ئەمدى سېنى ئۆلگۈچە تاشلىۋەتمەيمەن.

مەمەت ئۇنىڭغا ئوۋچىلارنىڭ كەپىسىدە، توۋاراسى بۇلىقىنىڭ بېشىدا لەززەتلىك تاماق يېگۈزدى.

ئايرىلىشتى.

مەمەت ئۇنى ئىككىنچىلەپ كۆرەلمەيمەن دەپ ئويلايتتى. مۇشۇ كۈنگىچە تۇنجى قېتىم كۆرگەن ئەڭ ساپ، ئەڭ پاكىز، ئەڭ مەرد ئادەمگە چىن قەلبىدىن ئېچىناتتى، قەلبىگە قاتتىق، ئېغىر بىر ماتەم تۇيغۇسى ئورۇنلاشتى.

ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن لاچىنمۇ قانىتىنى چۈشۈرۈپ، قارا ماتەم بەلگىسىدەك ئىدرىس بەگنىڭ ئارقىسىدىن ماڭاتتى. ئۇنى ئۇزىتاتتى.

ياز ياخشى كەلدى. خۇشاللىق بىلەن كەلدى. شادلىق، ئۈمىدلىك خەۋەرلەرنى ئەكەلدى. ئوسمان چوڭ يىگىرمە ياش ياشىرىپ قالدى. پەرھات موللام ئېچىلىپ كەتتى، ئۇ ئورمىنى ياخشى ئوروۋېتتى. بۇ يىل ئۆزىنىڭ زىرائەتلىرىدىن باشقا، قوشنىلىرىنىڭ ئورمىسىنى ئوروۋپ بەردى. ئوخشىغان، دانە - دانە باشاقلار قۇچىقىدىن سىيرىلىپ چۈشەتتى. خامانلارغا ئاقاتتى. بەزگەك ھەممە ئادەمگە يۇققانىدى. بەزگەكتىن ئاپتاپتا تىترەپ ئولتۇرغان ئاياللار، باللار، قېرىلار ... لېكىن بۇ يىل ھەممە نېمە بىلىنمەيتتى. توروسنىڭ تاغلىرىدا بىر چوڭ چوققا كۆتۈرۈلۈپ تۇراتتى، بۇ يىل چۇقۇر ئوۋۋا باشقا يىللارغا ئوخشىمايتتى. كۆيۈپ تۇرغان ئىسسىقمۇ بۇ يىل باشقىچە ئىدى. بۇ زۇلۇم زېمىنى باشقىچە تون كىيگەن، چۇقۇر ئوۋۋا بايراملىق كىيىملەرگە پۈركەنگەنىدى.

ئاسمان گۈمبىزى تۆۋەنلەپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. قويۇق بۇلۇتلار چۇقۇر ئوۋۋا زېمىنىغا پۈتۈن ئېغىرلىقلىرى بىلەن چۆكمەكتە ئىدى. يۇلتۇزسىز، ئاۋازسىز، نەملىك بىر كېچە ئىدى. بىردىنلا كېچىنى، بۇلۇتلارنى يىرتىدىغان ئۇزۇن بىر چىرقىرىغان ئاۋاز ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنى قىلىچتەك كەستى. شۇ چاغدا تۇزلەڭلىككە قارىغانلار تۇزلەڭدە ئۇ يەر - بۇ يەردىن توختىماستىن ئوتلارنىڭ يېنىۋاتقانلىقىنى، بارغانسېرى كۈچىيىپ ئەتراپقا تارقىلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈشتى. ھازىر ۋايىۋاي يېزىسىدىكى ھەممە خامان كۆيۈۋاتاتتى. دېھقانلار بەللىرىنى تۇتۇشقان، يېزىنىڭ چېتىدىكى ئورەكنىڭ ئۇزىراپ كەتكەن قىرىغا تىزىلغان ھالدا گەپ - سۆز قىلماستىن تۇزلەڭنى تاماشا قىلاتتى. ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ تۆۋەن قىسمىدىن ئاقچەسازغا، ئاقچەسازدىن قاراچالىلىققا، قاراچالىلىقتىن سەلداراسىغا سوزۇلغان ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى كۆيۈۋاتاتتى. خامانلار، چەشلەر، دۆۋىلەنگەن قوناق شاخلىرى، قۇرۇق ئوت - چۆپلەر ئۇچقۇنلاپ ياناتتى. ئۇچقۇنلار پىرقىراپ - پىرقىراپ، يېزىنىڭ تۆۋەن

تەرىپىدىكى ئورەكلەرگىچە يېتىپ كەلدى. ئېتىزلاردىن ئىنچىكە ئاۋازلار ئاڭلىناتتى. ھاشاراتلار، يىلانلار، ئۆمۈچۈكلەر، قۇشلار، پاقىلار، چىلبۆرىلەر، تۈلكىلەر، پۈتۈن ھايۋانلار قاچاتتى ۋە كۆيەتتى.

دېھقانلار تۇزلەڭدە تۇتىشىۋاتقان، ئۇلغىيىۋاتقان ئۇلۇغ ئوتقا تاڭ ئاتقۇچە قاراپ تۇرۇشتى، گەپ - سۆز قىلىشمىدى، ئاھ ئۇرۇشمىدى. ئويلاشمىدى، شۇ پېتى تۇرۇپلا قېلىشتى. شۇ تاپتا ئۇلار بەئەينى بىر ھاڭۋاقتىغا ئايلانغانىدى.

سەھەرگە يېقىن شامال چىقتى. ئوت ئۇچقۇنلىرىنى ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئاستىغا قاراپ ئۇچۇردى.

ئوسمان چوڭ تېلىپ كەتكەن بىلىنى تۇتۇپ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى.

— مەيلى، قولىدىن كەلگەننى قىلىشسۇن، — دېدى.

ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىرنەچچە كىشى پەس ئاۋازدا ئۇنى زاڭلىق قىلدى:

— قولىدىن كەلگەننى قىلىشسۇن دەيسەن! شۇنداقمۇ بولسۇن، بۇ قىش نېمە يەيمىز؟

گاۋۇر تاغلىرىنىڭ چوققىسى ئاقىراتتى. قاراڭغۇلۇقتا، قاپقارا ئوت زېمىنىغا پار - پۇر يورۇقلۇق چۈشۈپ تۇراتتى، ئاجايىپ دولقۇنلانغان، بىر يېنى ئۆچكەن، بىر يېنى قارايغان بىر ئالا قاراڭغۇلۇقتا.

33

ھەمزەنىڭ ساپان قوشقان چاغدا چىقىپ كېلىشى، چېقىرتكەنلىككە ئوت قويغانلارنىڭ ئۈستىگە ئات چاپتۇرۇپ كېلىشى، كېيىن ئاكىسىنىڭ خوتۇنلىرىغا ئۆيلىنىشى دەسلەپ دېھقانلارغا ئويۇندەك بىلىنگەنىدى. ھەمزە ئابدى ئاغىنىڭ خوتۇنلىرى بىلەن توي قىلدى، داغدۇغىلىق زىياپەتلەرنى بېرىپ چوڭ توي قىلىپ بەردى ... تويدا دەگىرمەن ئولۇك دېھقانلىرى

قايناپ، ئويۇنلارنى ئويناپ، ھۈنەرلىرىنى كۆرسىتىشتى. بۇ تويغا يالغۇز بىر ئادەم قاتناشمىدى. ئۇ ھۆرى ئانا ئىدى. ھۆرى ئانا ئېرىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى زادىلا ئۇنتۇيالمايتتى. ھەمزەنىڭ زىياپەتلىرىگە، تويلىرىغا قاتناشقان دېھقانلارنىمۇ كەچۈرمەيتتى.

تويغا قاتناشقان، ھەمزىگە يېقىنچىلىق قىلغان، ئۇنىڭ بۇيرۇقىغا تېزدىن ئەمەل قىلغان دېھقانلارغا ئۆز كۆڭلىدە غۇم ساقلايتتى، ھېچقايسىسىنىڭ چىرايىغا قارىمايتتى، ھەتتا ئۇلارنىڭ ئىشىكى ئالدىدىنمۇ ئۆتمەيتتى. يېزىدا جىمجىت، چۆلدە قالغاندەك، ئىنس - جىنى يوق، ھېچكىمى يوق، يالغۇز قالغاندى. ئۇلار كېلىشەتتى، يالۋۇرۇشاتتى، ئۇنىڭغا يېقىنلىشاتتى، بىراق ھۆرى ئانا ئۇن چىقمايتتى، يېزىنىڭ سەبىي باللىرىنىڭ، قۇشلىرىنىڭ، ھەتتا چۈمۈللىرىنىڭمۇ چىرايىغا قارىمايتتى. « مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن، قىزىل قېنىمنى خالىسا شۇ تويىغا ئىچىۋەتسۇن. ئۇلارنىڭ بۇ قىلغانلىرى ئىتلىق، ئىتلىقتىن ئىبارەت. مېنى ئۆلتۈرسۇن، ئۇلاردەك پەسكەشلەرنىڭ يېنىدا ياشىغاندىن كۆرە بىرىپ دۇرمۇش ئەلىنىڭ، مەمەت ئاۋۇقىمنىڭ، چىرايلىق دۆنەمنىڭ، خەدىچەمنىڭ يېنىغا كەتكىنىم ياخشى » دەيتتى.

دېھقانلار بەزىدە ئۇنىڭ يېنىدىن كېتىۋېتىپ:

— دۇرمۇش ئەلىنى ئۆلتۈرگەن قاتىللارنى نېمە ئۈچۈن ئەرز قىلمايدىغاندۇ؟ قورقامدىغاندۇ يا؟ ئاغىمىزنىڭ غەزىپىدىن قورقۇۋاتقانمىدۇ؟ — دېيىشەتتى.

بۇ چاغدا ھۆرى ئانىمۇ شۇنداق جاۋاب قايتۇراتتى:

— ھەئە، قورقىدۇ. قورقماي قانداق قىلسۇن. شۇنچە چوڭ بەش يېزىنىڭ، يەتتە سارايىنىڭ ئىتلىرى ھەمزەنىڭ ئارقىسىدا تۇرسا، ھۆكۈمەت ھەمزىگە نېمە دەيتتى؟ «قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن ھەمزە، ساڭا ئەيىب ئەمەسمۇ؟ قېرىسىنى ئۆلتۈرۈپسەن. ئادەم قولىنى قانغا بويىغاندىن كېيىن شۇ دېھقانلارنىڭ ئەقىللىكلىرىنى، باتۇرلىرىنى، ياشلىرىنى ئۆلتۈرۈش كېرەك ...

ئىككى يۈزىنى، بەش يۈزىنى ئۆلتۈرۈش لازىم. دېھقانلارنى ئۆلتۈرۈپ تۈگەتكىلى بولامدۇ» دەيدۇ. ئەلۋەتتە قورقىدۇ، قورقىدۇ. قورقماي نېمە قىلسۇن !

— مەمەت ئاۋاقمۇ كېلىۋاتىدۇ ! كېلىدۇ، چوقۇم كېلىدۇ !

— دۈلدۈلغا مىنىپ كېلىدۇ !

— ھەزرىتى ئەلىگە ئوخشاش كېلىدۇ !

— قىزىلچا ئۆتەڭدىن كۆرۈنۈپتۇ !

— بۆرۈتىنى تولغاپ كېلىۋېتىپتۇ !

— ئاغىمىزنىڭ يەرلىرىنى بىچارە كەمبەغەللەرگە تازىمۇ ئوبدان تەقسىم قىلىپ بەرگۈچى كېلىدۇ !

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ھۆرى ئانا بىر - ئىككى كۈن سەۋر قىلاتتى، ئىچىگە سىڭۈرەتتى ... كېيىن بېرىپ پارتلايتتى. يېزىنىڭ ئىچىدە پىرقىراپ ۋارقىراشقا باشلايتتى.

ھاۋا رەڭ، پاك - پاكىز كۆڭلىكى شامالدا يەلپۈنەتتى، باش ياغلىقىنىڭ ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان پاختىدەك بۇدۇر - بۇدۇر ئاق چاچلىرى بۇلۇتتەك يۈزىگە تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئاپتاپتا كۆيۈپ كەتكەن مىس رەڭلىك قورۇق يۈزىگە بۇ چاچلىرى يارىشاتتى.

— كېلىدۇ، كۈتىمەن، ساقلايمەن، — دەيتتى ھۆرى ئانا، — مەن شۇ كۆزلىرىمنى يۇمماستىن، ئۇستۇمنى قارا تۇپراقتا ياپماستىن تۇرۇپ كېلىدۇ. تورۇق ئاتلارغا مىنىپ قىزىلچا گەدىكتىن كۆرۈنىدۇ. كۈتىمەن. يۈسۈپنى قۇدۇقتىن چىقارغان خۇدايىم كۈنلەردىن بىر كۈنى بىزگە قارىماي قويىدۇ دەمسەن ! بىر كۈن كېلىپ بىزنىڭ ئۇستىمىزدىمۇ كۈن چىقمامدۇ؟

— كېلىدۇ ... مەمەت ئاۋاق كېلىدۇ. شۇنداق كېلىدۇكى، كارامەت چىرايلىق كېلىدۇ ... تورۇق ئاتلارغا مىنىپ بىر باتۇر يىگىت بىلەن كېلىدۇ. كېلىدۇ. ئانىسىنىڭ، خەدىچەنىڭ ئۆچىنى ئالىدۇ. دۇرمۇش ئەلىنىڭمۇ ئۆچىنى ئېلىپ بېرىدۇ. شۇ سوزۇلۇپ يۈرگەن، سازاڭ قۇرتتەك دېھقانلارنىڭمۇ يۈزلىرىگە تۈكۈرىدۇ. سىلەرگە تۇفى، دەيمەن. يۈزۈڭلەرگە تۈكۈرىمەن ...

سىلەرنىڭ ھەمزەڭلارمۇ كىرىدىغان تۆشۈك تاپالماي قالىدۇ. ھۆكۈمىتىڭلارمۇ شۇنداق ... مەمەت قانداق كەتكەن بولسا، يەنە شۇ پېتى قايتىپ كېلىدۇ. ھەئە، قانداق كەتكەن بولسا شۇنداق كېلىدۇ.

دېھقانلار بولسا ھۆرى ئانىغا پەرۋا قىلمايتتى، ئۇنىڭ ھەققىدە ھېچ نەرسىنى بىلمەيتتى.

— كىشىگە قىلغان ئۆزىگە يانىدۇ، — دەيتتى دېھقانلار، — دۇرمۇش ئەلى خەققە قىلغانىدى، ئۆزىگە ياندى. شۇمۇ يېتىدۇ. باشقا شۇنچە ئادەمنىڭ يېرىنى تېرىدۇق، ئورۇدۇق. ھازىر ھەمزە ئاغىمىز — يەرنىڭ ئىگىسى كەلدى. يەرلىرىنى قايتۇرۇۋالدى. يەنىلا خۇدايىم رەھمە ئەيلىسۇن. ئامبارلىرىمىز ئاشلىققا تولدى. ئىنەكلىرىمىزنىڭ قوشكېزەك موزايلىرى بار، ھەرە ساندۇقلىرىدا ھەسەل تېشىپ تۇرىدۇ. ئۆكۈزلىرىمىز، ئاتلىرىمىز قوش - قوش ... ئاغىسىز يېزا بولاتتىمۇ، باشسىز، مېڭىسىز قالغاندۇق. بىر - بىرىمىزنى تالاپ كېتەتتۇق، ھېلىمۇ ياخشى ھەمزە ئاغا كەلدى. ئەگەر ئۇ سەللا كېچىكىپ كەلگەن بولسا، بىر - بىرىمىزنىڭ كۆزلىرىنى ئويۇۋالاتتۇق. ھېلىمۇ ياخشى ھەمزە ئاغىمىز ئىتتىك كېلىپ تىزگىنلىرىمىزنى قولىغا كىرگۈزدى.

دېھقانلار: داۋاملىق مۇشۇنداق ياشايمىز، ھەمزە ھەر دائىم مۇشۇنداق مۇلايىم، دوست بولىدۇ، دەپ ئويلايتتى. قوش - قوش ئۆكۈزلەر، ئاتلار، ھەسەلگە تولغان ھەرە ساندۇقلىرى ... دەسلەپ يېزىغا بىر گورۇپپا ژاندارما كەلدى. ئارقىسىدىن يەنە بىر گورۇپپا كەلدى ... ئۇلارنىڭ باشلىقى كۆرەڭ بىر چاۋۇش ئىدى. ئۇ ئاق چاچلىق، قاپىقى يامان ئادەم ئىدى. ئىككى - ئۈچ كۈن يېزىدا ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەستىن ئايلىنىپ يۈردى. ھەمزە ئاغا ئۇنىڭغا ھەر كۈنى بىر قوي سويۇتتى. قورداقلارنى، كاۋاپلارنى، ھاراقلارنى، مانتىلارنى ... چاۋۇشنىڭ كەينىگە قاراپ ھېچكىم يېنىغا كېلەلمەيتتى.

بىر كۈنى چاۋۇش دېھقانلارنى ئالدىغا چاقىردى، ئەڭ ئالدىدا

ئەلى توكۇرنى سوراققا تارتتى.

— سىلەر ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈرۈپ بارلىق مال - مۈلكىنى ئېلىۋاپسىلەر، يەرلىرىگە، بوغدايلىرىغا، ئارپىلىرىغا، باشقىلاردىكى نەرسىلىرىگە، ئۆيىگە، يېزىلىرىغا، ھەممە نەرسىسىگە قول ئۇزىتىپسىلەر. ئۇنىڭ بار - يوقىنىڭ ھەممىسىنى ئىگىلىۋاپسىلەر. دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ بەش يېزىسىنىڭ ھەممىسى ئوغرىلىق قىلىشتا، قاتىللىق قىلىشتا جىنايەتكار. قېنى توكۇر ئاغا، بۇ دېگەنلىرىم راستمۇ؟

ئەلى توكۇر بىر - ئىككى قەدەم ئالدىغا مېڭىپ « راست » دېدى.

— سىلەرچە قانداق ! — دېدى چاۋۇش كېيىن دېھقانلارغا قاراپ.

— راست، — دېيىشتى.

— ئۇنداق بولسا، ئالغان نەرسىلىرىڭلارنى تاپشۇرۇپ بېرىسىلەر. تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى ھۆكۈمىتى قۇرۇلغاندىن بېرى مەجبۇرىي ئېلىۋالىدىغان زامانلار تۈگەپ كەتتى. ئالدى بىلەن ئادەم ئۆلتۈرۈش، يەنى ئۇلۇغ ئاغا ئابدى باينى ئۆلتۈرۈش، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ بارلىق نەرسىسىنى مەجبۇرىي ئىگىلىۋېلىش ئۆلۈم جازاسىغا لايىق جىنايەت. لېكىن، مەن بالىچاقا، ئىشلەمچى - مالايلارنى ئايرىپ دارغا ئاسمايمەن، بۇمۇ ھەمزە بېيىمىزنىڭ ئادەمگەرچىلىكى يۈزىسىدىن بولدى. «بىلمەستىن بۇ جىنايەتنى ئۆتكۈزۈپ قويۇپتۇ، ھازىرچە جازالىمايلى » دەيدۇ. ھازىر، ئالدى بىلەن قانچىلىك قارا مال، كىچىك ماللىرىڭلار بولسا ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە ئەكېلىپ، ئەنە شۇ ئىشىك ئالدىغا قويىسىلەر.

بىر - ئىككى كىشى قارشىلىق بىلدۈرمەكچى بولۇپ:

— ئابدى ئاغىنى بىز ئۆلتۈرمىدۇق، مەمەت ئاۋاق ئۆلتۈردى، — دېيىشتى.

ژاندارمىلار شۇ زامان ئۇلارنى تۇتۇپ، ئۆينىڭ ئارقىسىغا

ئەكەتتى، ئۇرۇشقا باشلىدى. ھەمزە ئاغا ئارقىسىدىن كېلىپ:

— ئۇنداق قىلماڭلار، ئۇلار نادان خەلق، ئەقلى يەتمەيدۇ، — دېدى، — يا قانۇننى بىلمەيدۇ، يا باشقا نەرسىنى. قانۇننىڭ قېچىپ كەتكەن مەمەت ئاۋاقنىڭ ئورنىغا ئۆزلىرىنى جازالايدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. ئۇلارنى قويۇپ بېرىڭلار، ئۇ ئىشلارغا ئەقلى يەتمەيدۇ ! — دېدى.

دېھقانلارغا قاراپ شۇنداق دېدى:

— ئاغىنى ئۆلتۈرگەندىن كېيىن مەمەت ئاۋاق بۇ يېزىغا كەلمىگەنمىدى، سىلەرگە خۇش خەۋەر ئەكەلمىگەنمىدى. ئەكەلگەنىدى. سىلەرمۇ ئۇنىڭ دېگىنىنى قىلمىدىڭلارمۇ، قىلدىڭلار. مانا ئىشلار شۇنداق بولغانىكەن، ھۆكۈمەتنىڭ نەزىرىدە مەمەت ئاۋاقنىڭ گۇناھىنى سىلەر ئۆز ئۈستۈڭلەرگە ئالغان بولىسىلەر، ئالمىدىڭلارمۇ؟ لېكىن مەن يېتىپ كەلدىم. ھۆكۈمەتكە « ئۇلارنىڭ گۇناھى يوق، ئۇلاردىن ئاغام ئابدىنىڭ ئوغرىلانغان ماللىرىنى قايتۇرۇۋالىمەن، دېھقانلىرىمنىڭ ھەممىسىنى دارغا ئاسساڭلار يەرلىرىمدە كىم ئىشلەيدۇ » دېدىم. ھۆكۈمەتمۇ دېگەنلىرىمنى توغرا تاپتى.

دېھقانلار تارقىلىپ كېتىشتى. ئەندىشىدە ئىدى. ھەمزەنىڭ قىلغانلىرىنى بىردەم توغرا دەيتتى، بىردەم خاتا دەيتتى. ھەمزەنىڭ ئادەملىرى ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە يېزىدا قانچىلىك ئات - ئۇلاغ بولسا ھەممىسىنى يىغدى. ھەمزەنىڭ ھويلىسىغا ئەكەلدى. يېزىدىكى ھەممە كالا، بەش يېزىدىكى جىمى ئات - ئۇلاغ ھەمزەنىڭ بولدى. بىردەمنىڭ ئىچىدىلا يېزىغا ئات، ئۆكۈز، ئىنەك، قوي، ئۆچكە ئالىدىغان سودىگەرلەر توشۇپ كەتتى. ھەمزە بەش يېزىنىڭ ماللىرىنى دېھقانلارنىڭ كۆز ئالدىدا بىر باشتىن سېتىشقا باشلىدى.

ئۇنىڭدىن كېيىن ھەمزەنىڭ ئادەملىرى دېھقانلارنىڭ ساقلىيالىغان ئاشلىقلىرىنى توشۇشتى. ھەمزەنىڭ ئامبارلىرى، ئورلىرى تولۇپ كەتتى. شەھەردىن قېچىر

كارۋانلىرى بىلەن ئاشلىق سودىگەرلىرى ئارقا - ئارقىدىن كېلىشكە باشلىدى.

ھەمزە باشلىغان ئىشنى توختاتمايتتى. دېھقانلارنىڭ بار - يوقىنىڭ ھەممىسىنى ئۆيىگە توشۇتقۇزدى.

دېھقانلارنىڭ بۇ بۇلاڭچىلىقلارغا ئىشەنگۈسى كەلمەيتتى. ھەمزەنىڭ، چاۋۇشنىڭ قىلغان ئىشلىرى ئۇلار ئۈچۈن ئويۇندەك بىلىنەتتى.

ھەمزە دېھقانلارغا پەقەتلا ئېتىزلارنى ھەيدەيدىغان ئۆكۈزلەرنى، تېرىيدىغان ئۇرۇقلارنىلا بەرگەنىدى. قوش ھەيدەش ۋاقتى ئاياغلىشىشى بىلەنلا ھەمزە ئاغا ئۆكۈزلىرىنىمۇ ئۇلارنىڭ قولىدىن قايتۇرۇۋالاتتى.

— ئاغام ئۆلگەندىن كېيىن ئېلىنغان ھوسۇلنىڭ بىر دانىسىنىمۇ ئاغامنىڭ باللىرىغا بەرمەستىن ھەممىسىنى ئۆزۈڭلار ئالدىڭلار. ئەمدى بەش يىلغىچە سىلەرگە بىر دانىمۇ بەرمەستىن ئۆزۈم ئالىمەن، بۇ ھەققانىيەتچىلىك بولىدۇ.

— راست، ھەققانىيەتچىلىك بولسۇن. ئۆلگەن ئاغىمىزغا كۆپ ھەققانىيەتسىزلىك قىلدۇق، — دېيىشتى دېھقانلار.

دېھقانلارنىڭ ئەندىشىلىرى قىش كېلىپ قار ياغقىچە، ئۆيلىرىدىكى يەيدىغان نەرسىلىرىنىڭ ھەممىسى تۈگىگۈچە داۋام قىلدى. ئاشلىقلىرى تۈگەش بىلەن بىر كۈنى ھەمزە ئاغىنىڭ ئىشىكى ئالدىغا توپلىشىپ يېلىنىشتى:

— بىز قىلغان بولساق، سەن قىلما. بىزگە نېمە قىلساڭ قىل، يەرۇ - ئاسمان پۈتۈنلەي سېنىڭكى، سەن بۇ يىل بىزنى ئاچ قويمىساڭلا بولدى، نېمە قىلساڭ مەيلى.

ھەمزە پۇلى بارلارنىڭ پۇلىنى ئالدى، پۇلى يوقلارغا، ئۆزىگە ياقىدىغانلارغا قەرز بەردى. ئۆچ كۆرگەنلىرىنى ئىشىكىدىن قوغلىۋەتتى.

دېھقانلار قىش بويى ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدىدا قول قوۋۇشتۇرۇپ، بويۇن ئېگىپ چىقىشتى، ئۇنىڭغا يالۋۇرۇشتى. دېھقانلارنىڭ بۇ

ئەھۋالى ھەمزەنى ئادەتتىن تاشقىرى خۇشال قىلدى. دېھقانلارنى قىشچە مۇشۇنداق يېلىندۇراتتى. نېمىدېگەن ھۇزۇرلۇق – ھە !

*　　　*　　　*

مارت ئېيى يېقىنلىشىش بىلەن ئۆلۈم – يېتىم كۆپەيدى. باللار، قېرىلار بىر – بىرلەپ ئۆلۈشكە باشلىدى. دېھقانلار بىر تېرە – بىر سۆڭەك بولۇپ قالغان، دەرمانسىزلىقتىن ماڭالمايتتى. بۇ يېزا يېزا بولۇپ ئاتالغاندىن بېرى دېھقانلار قىشنى بۇ يىلقىدەك ئۆتكۈزمىگەنىدى. كۆرەڭ چاۋۇش ھەمزە ئاغىدىن ئالغان پۇللار بىلەن شەھەردە بىر قورۇ سالدۇردى. دېھقانلار كەمبەغەللەشكەنچە ياۋاشلىشىپ كېتەتتى، ياۋاشلىنىپ ئۆز ئۆيلىرىگە تىقىلىشاتتى، زادىلا سۆزلەشمەيتتى. ئەسلىدە دۇنيانىڭ ئەڭ گەپدان ئادەملىرى توروس دېھقانلىرى بولۇشى مۇمكىن. ئەمدى ھېچكىمنىڭ ئاغزىنى ئامبۇر بىلەنمۇ ئاچقىلى بولمايتتى.

ئۆلارنىڭ يامان كۇنگە قالغانلىقلىرىنى ئاڭلىغان قوشنا يېزىدىكىلەر ئۆلارغا بىر نەرسىلەرنى بېرىشكە، ياردەم قىلىشقا تىرىشاتتى. باشقىلارنىڭ كارى بولمايتتى. ھېچكىمنىڭ چىرايى ئېچىلمايتتى. كىشى كىشىدىن خاپا ئىدى. ھەممە ئادەم تاشقا، توپىغا، ئورمانغا، دەرەخكە، بۇلۇتقا، قۇشقا، قۇرت – قوڭغۇزلارغىمۇ خاپا ئىدى.

ھەر يىلى باھار ئۆلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇپ تەسلىكتە يېتىپ كېلەتتى. باھار پەسلىدە يېشىل كۆكلەمگە مەلىكە بولۇپ يوقسۇزلۇقلىرىنى ئۇنتۇپ قېلىشاتتى. بۇ يىلمۇ باھار ئۆلارنىڭ دەردىگە دەرمان بولۇشقا يېتىپ كەلدى. قانداق دېمەيسىلەر ! ھەر يىلقىدىن مىڭ ھەسسە جانغا جان قوشۇپ ... خاپىچىلىقى قاچان تۈگىدى، قاچان سۆزلىشىشكە باشلىدى، ھېچكىم بىلمەيتتى. شۇنچىلىك سۆزلىشىپ كېتىشتىكى، بىر – بىرلىرىگە گەپ

بەرمەيتتى. ئۇچرىغانلا ئادەملىرى بىلەن ئاللىنېمىلەرنى سۆزلىشىپ ئۆتۈشەتتى. سۆزلىششتىن زېرىكمەيتتى. ھارمايتتى، كېچىلەرنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈشەتتى، سۆزلىشەتتى.

مەلۇم ۋاقىت پۈتۈن گەپ – سۆز مەمەت ئۈستىگە مەركەزلەشتى، مەمەت ھەققىدە نېمىلەرنى، نېمىلەرنى سۆزلەشمىدى دەيسىلەر !

— مەمەت قىڭغىر !

— بوز ئاتقىمۇ مىنىپتۇمىش.

— بوز ئاتنىڭ ئۈستىدە بىر چۈۋىندەك ئولتۇرارمىش.

— مەمەت دۇمچەك.

— دېھقانلار، ئوت يېقىڭلار، ئاغاڭلارنى ئۆلتۇردۇم، يەرلەر سىلەرنىڭ ! ...

— ھالىغا قارىغىنا، ھالىغا !

— ئېشەك كاللا، ئەخمەق دېھقانلار.

— تارتىپ كۆرۈڭلار قېنى.

— ھەي ھەققى بارلار، بۇ سىلەرنىڭ ھەققىڭلار ... شۇ بويى بىر غېرىچ پەتەكنىڭ گېپىگىمۇ كىرەمدىغان ...

— بويى بىر غېرىچ مەمەت ماڭقىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ !

— ئاغىمىزنىڭ ئۆلگىنىگە بايرام قىلامسىلەر؟

— ھەم توي – تۆكۈن ...

— ھەركىم قىلسا ئۆزىگە قىلىدۇ.

— قىلما، تارتىسەن، ياتما، ئۆلىسەن.

— ئاغىمىز بىزگە نېمە يامانلىق قىلدى، ياخشىلىقتىن باشقا؟

— ئۇنىڭ زامانىدا كىمنىڭ بۇرنى قانىغانىدى؟

— كېيىن بىر ئوغۇل ئوتتۇرىغا چىقتى ...

— ئېتى مەمەت ئاۋاق !

— ئاۋاقمۇ قۇربان بولدى.

— ساڭمۇ، ماڭمۇ بولغۇلۇق بولدى ...

— قەلەندەر ئىبراھىمنىڭ ئوغلى ...
— گۈل يۈزلۈكىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى.
— ئىككى كۆزىمىزنىڭ نۇرىنى ...
— دۇنيانىڭ يارىشىقىنى ...
— ئاغىمىزنى ...
— بىزگە نېمە قىلغانىدى. بىچارىنى ئۆلتۈرگۈزگۈدەك؟ شۇ بىر غېرىچ بويلۇق بالىغا.
— مەمەت ئاۋاق ...
— ۋاي يەر يۇتقۇر، ئۆيى چۆكۈپ كەتكۈر !
— ۋاي قانخور قاتىل ...
— ۋاي كۆزلىرى ئېقىپ كەتكۈر ...
— ۋاي ئۆلمەي سۆرىلىپ يۈرگۈر ...
— يىل - يىل بەزگەك بولۇپ ياتقۇر ...
— ۋاي يىلان - چايان چاققۇر ...
— ئۆپكىسى سېسىپ، ئاغزىدىن بۇلدۇق - بۇلدۇق قان ئاققۇر.
— ئاغىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە كۆزۈڭ قانداق قىيدى؟ بىچارە كەمبەغەللەرنىڭ نېنىغا قولۇڭ قانداق باردى؟
— گۈل يۈزلۈك ئاغىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە قانداق قىيدىڭ؟
— دىكەنلى تۈزلەڭلىكنىڭ بەش يېزىسىنى يېتىم قىلدىڭ ...
— سەندە ئىمان دېگەن نەرسە يوقمۇ؟
— سەندە ۋىجدان، شەپقەت ... ئادەمگەرچىلىك يوقمۇ؟
— قاراڭغۇ كېچىنىڭ ئۆزى.
— ئۆلۈك چاشقان.
— قىنى يوق قىلىچ.
— قان ئىچەر قاتىل.
— مال - مۈلكىمىزنى ئوغرىلاپ، بىزنى خانىۋەيران قىلغان بالاگەردان قاراقچى.
— تەلەتى بەئەينى مۈردا.

— يەر تەۋرىگەندەك ئاپەتلىك.
— ئاچ كۆز بالىنىڭ ئۆزى.
— يەجۇج - مەجۇج !
— جىن تەگكەن ساراڭ.
— سۆرىلىپ يۈرگەن ساراڭ.
— ئاغىمىزنى ئۆلتۈرۈشكە قولۇڭ قانداقمۇ باردى؟
— ئاغىمىز تاڭ شامىلىغا ئوخشايتتى.
— ئىسسىق نېنىمىزغا ...
— تويلىرىمىزغا، زىياپەتلىرىمىزگە ...
— شىلدىرلاپ ئاققان بۇلاقلارنىڭ سۈزۈك سۈيىگە ...
— ئىسمى ئۇلۇغ مۇھەممەدنىڭ ساپ نەسلىگە ئوخشايتتى.
— ئاھ، ئاغىمىز ئابدى ئاغا !
— ئاغىلارنىڭ ئاغىسى، يىگىتلەرنىڭ كۆزى !
— مازارىغا نۇر يېغىپ تۇرغۇچى.
— ساڭا قانداق چىدىغاندۇر شۇ بىر ...
— قېنى، جىگىرى بەش پۇلغا ئەرزىمەسنىڭ بىرى ...
— باتۇرنى ئۆلتۈرگەن نائەھلى ...
— كەبىگە چۈشكەن نۇرغا ئوخشايتتىڭ.

بىردىنلا شۇنچە يىل بۇرۇن ئۆلگەن ئابدى ئاغىغا ھازا ئېچىلدى، ناخشىلار توقۇلدى، كېيىن چۈشلىرىگە ئابدى ئاغا كىرىشكە باشلىدى. قېرىلارنىڭ، ياشلارنىڭ، بالىلارنىڭ چۈشلىرىگە كىردى.

— تۈنۈگۈن ئاخشام چۈشۈمدە كۆردۈم. ئاغىمىز كۈلۈپ تۇراتتى. مېنى ئۆلتۈرگەن مەمەتنى كەچۈرۈۋەتتىم، سىلەرنىڭ ئەھۋالىڭلارغا ئېچىنىمەن. ئەھۋالىڭلار يامان بولغىنى ئۈچۈن مازارىمدا كۆز ياشلىرىمنى تۆكۈۋاتىمەن. دېھقانلىرىم، مېنىڭ جانلىرىم، مېنىڭ ئۆلۈشۈمدە سىلەرنىڭمۇ گۇناھىڭلار بار ... دەپلا، بىر توپ يورۇقلۇق ئىچىدە غايىب بولۇپ كەتتى.

خېلى ئۇزاق زامانغىچە ئابدى ئاغا ھەققىدە مىڭبىر خىل

چۈش سۆزلەندى. كېيىنچە ئاتقا مىنگەن، رەخت لىباسقا ئورالغان ئابدى ئاغا يېزىنىڭ ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرگەن ھالەتتە كۆرۈلدى. ئايدىڭ كېچىلەردە، قاراڭغۇ تۈنلەردە، تۈن تەڭدە، تاڭ سەھەردە ئابدى ئاغا ئاتقا مىنىپ ئەلى تېغىدىن بۇ تەرەپكە ئۇچۇپ كېلەتتى. بەزىدە بوز ئاتقا مىنىپ ئۆيىنىڭ ئالدىدىكى دۆڭنىڭ ئۈستىگە چۈشەتتى. تاڭ سۈزۈلۈش بىلەن بوز ئات ئەلى تېغىغا قاراپ چېپىپ كېتەتتى.

بوز ئاتلىق ئابدى ئاغىنى يېزىدىكى ھەممە ئادەم دېگۈدەك كۆردى. ھۆرى ئانا، پانجار ھۆسۈك، ھۆسەيىنچىك ۋە مۇستاپا ھەر قانچە قىلسىمۇ جىمى يېزا خەلقى كۆرگەن ئاغىنى نېمە ئۈچۈندۇر زادىلا كۆرەلمەيتتى.

— ئاغىمىزنىڭ ئۇلاردىن كۆڭلى قالغان، ئۇلارغا خاپا. شۇڭا، ئۇلارنىڭ كۆزىگە كۆرۈنمەيدۇ، — دېيىشەتتى دېھقانلار، — ھۆرى بېرىپ قەبرە تېشى ئالدىدا ئاغىمىزنىڭ روھىغا ئاتاپ بىر خورازنى بوغۇزلاپ قان قىلسا، ئۇ چاغدا ئاغىمىز بەلكى ئۇنى كەچۈرەر، ئۇنىڭمۇ كۆزىگە كۆرۈنەر، بولمىسا ھۆرىنى ئۇ قۇتلۇق ئادەم يالجىتمايدۇ.

ئاخىر چۈشلەرمۇ، بوز ئاتلىق ئابدىمۇ، مەمەتمۇ ئۇنتۇلدى. دېھقانلار بارغانسېرى كەمبەغەللىشىۋاتاتتى. ھەمزەنىڭ زۇلۇمى كۈنسېرى كۈچىيەتتى. دىكەنلى تۈزلەڭلىكىنىڭ دېھقانلىرى ئەمدى ئۇنىڭ قولىدىكى ئويۇنچۇق بولۇپ قالدى. ئىشلە دېسە ئىشلەيتتى. يات، تۇر، ئولتۇر، ئۇخلا دەيتتى. ئۇنىڭ سۆزىنى زادىلا يىرالمايتتى، خاپىچىلىق بارغانسېرى ئىچىگە ئۆتۈپ، ئورسا تۇيمايتتى، ھېچ نەرسە بىلەن كارى بولمايتتى. كۈلمەستىن، يىغلىماستىن، خاپا بولماستىن، خۇشال بولماستىن غەلىتە بىر خىل ھاۋادا دومىلىنىپ ياشايتتى. ئۇلار ھېچقانداق نەرسىنى ئۈمىد قىلمايتتى، ئۈمىدسىزلىك بوشلۇقى ئىچىدە ئىدى.

بىر كۈنى كېچىدە مەمەتنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكى ھەققىدىكى

خەۋەر يېزىنىڭ ئۇ چېتىدىن بۇ چېتىگىچە بىردەمدىلا تارقالدى. ھېچكىم پىسەنت قىلمىدى. ھېچكىمنىڭ بىر تال تۈكى مىدىرلاپ قويمىدى. مەمەتنىڭ كەلگەنلىكىنى پەقەت ئېغىزلىرىدا سۆزلەيتتى، قۇلاقلىرىدا ئاڭلايتتى، بىر خىل ئۇيقۇدا، بىر خىل شېرىن چۈشنىڭ ئىچىدە.

خەلق بىر مەزگىل جانلانغاندەك بولدى. كۆڭلىدە خۇشاللىققا، ئۈمىدكە ئوخشىغان بىر خىل تۇيغۇ كۆتۈرۈلۈپ، يەنە پەسەيدى. يالقۇنجىدى، ئۆچتى. كېيىن كۆڭلىدىكى خۇشاللىق بىردىنلا كۆچەيدى. ئېغىزلىرىنى تولدۇرۇپ كۈلۈشكە باشلىدى. يېزىدا كۈلۈشكەن ئاۋازلار ياڭرىدى. يېزىدا نەچچە يىلدىن بېرى ئاڭلانمىغان بىر خىل ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى. ھەممە ئادەم كۈلەتتى، سۆزلەيتتى، تىللايتتى، يىغلايتتى، خۇشاللىناتتى، قايناپ تاشاتتى.

شۇ كۈنى نامازدىگەر ۋاقتىدا ئۇلار قاتتىق غەزەپلەندى. كالتەكلەر، مىلتىقلار، كونا قىلىچلار، پالتىلار ئوتتۇرىغا چىقتى. ھۆرى ئانىنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كېلىشتى. مەمەتنى ئۇ يەردە تاپالماستىن ھۆرى ئانىنىڭ ئېغىلىنىڭ ئىشىكىنى، يالغۇز پەنجىرىسىنى ئۇرۇپ چاقتى، قومۇرۇۋەتتى. مەمەتلەرنىڭ ئۆيى بوش تۇراتتى. ئۆيىگە ھۇجۇم قىلىشتى. بىردەمدىلا تېمىنى، ئىشىكنى، ئۆگزىسىنى، ياغاچلىرىنى ئۇرۇپ، ئۆينى بىر توپا دۆۋىسىگە ئايلاندۇرۇپ قويدى.

ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ ئاچچىقلىرىنى باسالمىدى. تاش - توقماقلار بىلەن بىر - بىرىنى ئۇرۇشتى. بەزىلەرنىڭ قولى، بەزىلەرنىڭ پۇتى سۇندى، بەزىلەرنىڭ بېشى يېرىلدى. بەس - بەستە سوقۇشۇپ كەتتى. ھەركىم ئالدىغا ئۇچرىغاننى ئۇراتتى. دوست - تۇغقان، ئانا - قىز، دادا - ئوغۇل دېمەيتتى، ھېچكىمنىڭ كۆزى ھېچكىمنى كۆرمەيتتى.

ژاندارمىلار، ھەمزە ئاغا بىر بۇلۇڭغا تىقىلىپ قالغانىدى. دېھقانلارنىڭ دەھشەتلىك غەزەپلىرىگە قورقۇش بىلەن قارايتتى.

ئۇلارغا يېقىنلىشىشقا زادىلا جۈرئەت قىلالمايتتى.

ئۇرۇشۇش يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى. يېزىدا چېقىلمىغان، بۇزۇلمىغان ھېچ نەرسە قالمىدى. تاياق يېمىگەن، يارىدار بولمىغان ئادەم قالمىدى.

يېرىم كېچىدە بۇ ئۇرۇش قانداق جىمىقتى، بۇنى ھېچكىم بىلەلمىدى.

شۇ كېچىسى ئورۇنلىرىغا كىرىپ ياتقان دېھقانلار شۇنچە يىللاردىن بېرى ئۇخلىيالمىغان خاتىرجەم، شېرىن ئۇيقۇسىنى ئۇخلاشتى.

34

نامازشامغا يېقىن ئىبراھىم قارىنىڭ ئەترىتى بىلەن ژاندارمىلار تۈگمەننى قورشىۋالدى. مەمەتكە تەسلىم بول دەپ ۋارقىرىدى. مەمەت بىر تال ئوق بىلەن جاۋاب قايتۇردى. مەمەتنى زاڭلىق قىلىپ كۆلۈشتى. بۇ قېتىم يامان يەردە قولغا چۈشەتتى. ھېچقانداق يەردىن قۇتۇلۇپ چىقالمايتتى. بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن بۇ ئەتراپتا قانچىلىك ژاندارما، قانچىلىك قاراقچى، جوتۇ، گۆرجەك، قورال تۇتقان قانچىلىك دېھقان بولسا ھەممىسى كېلەتتى ۋە تۈگمەننى قورشىۋالاتتى. مەمەت ئويلاپ - ئويلاپ بىرەر چارە تاپالمايتتى. تۈگمەنگە ئوقدىن، سولدىن يامغۇردەك ئوق ياغاتتى. ئىبراھىم قارا تۇرۇپ - تۇرۇپ بوم ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى: « مەمەت ئاۋاق، بىكاردىن - بىكارغا ئوق ئاتما ! تۈگمەندىن ساق چىقالمايسەن !»

مەمەت جاۋاب بەرمەيتتى، تۈگمەننىڭ پەنجىرىسىنىڭ يېنىغا تىقىلىۋالغان، ئىس چىققان يەرگە قارىتىپ ئوق ئاتاتتى. تۈگمەننىڭ ئۈستى لايلەمپە ئىدى. ئۈستىنى تېشىپ يۇقىرىدىن ئىچىگە ئوق ئېتىپ قالارمۇ؟ بۇ ئۇلارنىڭ ئەقلىگە كەلسە راستتىنلا بۇ يەردىن ساق چىقالمايتتى.

مەمەت ئارقا پەنجىرە، يان پەنجىرە ۋە ئىشىك ئارىسىدا يۈگۈرۈپ يۈرەتتى. بىردەم ئالدىدىكى پەنجىرىدىن بەش - ئون پاي ئوق ئاتاتتى، بىردەم ئارقا پەنجىرىدىن، بىردەم ئىشىكتىن ... بۇ جەڭنى قاچانغىچە داۋاملاشتۇرالار. دەسلەپ ئۈمىدسىزلەندى، كېيىن ئۆز - ئۆزىگە كۈلدى. بىرنەچچە قېتىم « ئەمدى قۇتۇلالمايمەن، بىزگە قۇتۇلۇش يوق » دېدى.

ئىسمائىل چولاق تۈگمەننىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېرىپ، بۇلۇڭغا تىقىلىپ ئولتۇراتتى. خۇددى بولۇۋاتقان ئىشلاردىن خەۋەرسىزدەك، تىۋىشسىز، ئەندىشىسىز ئولتۇراتتى. تىزلىرىنى كۆكسىگە تىرەپ، ئىككى قولى بىلەن تىزلىرىنى قۇچاقلىۋالغان، بېشىنى تىزىنىڭ ئۈستىگە قويغانىدى، كۆزلىرىنى چىمىلدىتاتتى.

بىر چاغدا ئىبراھىم قارا خاپا بولۇپ كەتتى:

— تۈگمەنگە بومبا تاشلاڭلار ! ئەگەر قاچمىسا، تاشلارنىڭ ئاستىدا قېلىپ ئۆلسۇن ئۇ ساراڭ دۆيۈز ! مۇشۇنداقمۇ قاراقچىلىق قىلغان بارمۇ؟ قاراقچى دەپ ئاتالغان قاراقچى مۇشۇنداق قەپەسنىڭ ئىچىگە تىقىلىۋېلىپ ئۆز - ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرەمدۇ؟

مەمەت ئۇنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلايتتى. شۇ زامان ئۇق ئېتىشنى توختاتتى. ساقلاپ تۇردى. ئۇ ئېتىشنى توختىتىش بىلەن تەڭ، نېمە ئۈچۈندۇر قارشى تەرەپمۇ توختاتتى.

مەمەت ئۇ پەنجىرىدىن بۇ پەنجىرىگە يۈگۈرۈپ يۈرگەندە تاشقىرىغىمۇ قاراپ قوياتتى. تاشنىڭ ئارقىسىدىكى ئىبراھىم قارىنى كۆردى. ئۇ ئۆرە تۇرۇپ ئەتراپقا قۇلاق سالاتتى. مەمەتنىڭ نېمىگە تەييارلىق قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىشكە تىرىشاتتى، ئويلىناتتى. ئىبراھىم قارا قارىمۇتۇق، قوۋۇزلىرى ئىچىگە كىرىپ كەتكەن، چىشسىز ئېڭىكى خېلىلا ئىچىگە چۆكۈپ كەتكەن، قېرىپ قالغان بىرئادەم ئىدى. مەمەت ئۇنى خېلىلا بۇرۇن قاراقچىلىق قىلغان ۋاقىتلاردىن تارتىپلا تونۇيتتى. ئىبراھىم

قارا ئۇ چاغدا توروس تاغلىرىنىڭ ئاسقىنى ئاسقان، كەسكىنى كەسكەن ئەڭ داڭلىق قاراقچىسى ئىدى. كېيىن بىر قېتىملىق كەچۈرۈم ئېلان قىلىنغاندا تۈزلەڭگە چۈشكەن، قاراقچىلىقنى تاشلىغانىدى، ئۆز تۇرمۇشىنى تاغدىكى ئاغىلارغا دۈشمەن قاراقچىلارنى تۇتۇپ بېرىش بىلەن قامدايتتى.

ئىبراھىمنى كۆرۈش بىلەن مەمەتنىڭ يۈرىكى جىغ قىلىپ كەتتى. خاتالىشىپ قالغان بولماي دەپ يەنە ئويلىدى، ياخشىراق قارىدى. ئىبراھىم بىر بومبىنى قولىغا ئېلىپ ئۆرۈپ ـ چۆرۈيتتى، ئېھتىيات بىلەن ئەتراپىغا قارايتتى، مەمەت: « بۇ ئادەم مېنى كۆزىگە ئىلمايدۇ، بولمىسا شۇنداق ئۈستا بىر قاراقچى مۇشۇنداق ئوچۇقچىلىقتا سوقۇشمايتتى، بەلكى ئۇ ئىبراھىم قارا ئەمەستۇر » دېدى. قايتا ـ قايتا قارىدى، شاپ بۇرۇتلىرى بىلەن دەل ئۆزى ئىدى. بۇ يەرلەردە شاپ بۇرۇت ئادەملەر ئاز ئىدى.

مەمەت مىلتىقىنى بەتلىدى، بۇ چاغدا قارشى تەرەپتىكىلەرمۇ تۈگمەنگە ئوق ئېتىشقا باشلىغانىدى. ئىبراھىم قارا سولدىن ئوڭغا بۇرۇلۇپ تۈگمەنگە ئوق ئاتماقچى بولغاندا، مەمەت تەپكىنى باستى. ئىبراھىم قارا كېرىلگەن ئوقيا ئۈستىدە تۇرغاندەك ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى. ئىبراھىم قارا يەر ـ جاھاننى ئىڭراتقۇدەك دەھشەتلىك ۋارقىراش بىلەن توپىلارنى، تاشلارنى قاماللاشقا، ئوتلارنى، دەرەخلەرنى چىشلەشكە باشلىدى. بىرئازدىن كېيىن بىر قىيانىڭ تۈۋىگە يىغىلىپلا قالدى. بىردەم ھەممە ياق جىمىپ كەتتى. مەمەت بىرنەچچە قاراقچىنىڭ، ژاندارمىلارنىڭ قاچقانلىقىنى كۆردى. ئەمدى چىقىپ قاچسا بولارمىدى؟ قاچقىلى بولمايتتى. ئەڭ قورقۇنچاق ژاندارما ۋە قاراقچى قاچقان چاغدا ئېتىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. ئەڭ ياخشىسى تۈگمەندە قېلىپ ئۆلۈمنى كۈتۈش ئىدى. ئازراق ۋاقىتتىن كېيىن قاراڭغۇ چۈشەتتى. بىراق، كەسمە يېزىسىدىكى يۈزبېشى پارۇخ، ئاسىم چاۋۇشمۇ قاراڭغۇ چۈشمەستىن تۈگمەنگە يېتىپ كېلەتتى.

مەمەت تۈگمەننىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى ھەمدە بىردەم پەنجىرىدىن ئىبراھىم قارىنىڭ قىيانىڭ تۈۋىدە تۈگۈلۈپ قالغان ئۆلۈكىگە كۆز تاشلاشتىن ئۆزىنى تايالمايتتى. بىرئازدىن كېيىن ئۆزىمۇ شۇ يەردە، شۇ ئۈمۈچۈك تورلىرى بىلەن قاپلانغان، ئىسلىشىپ كەتكەن تۈگمەننىڭ تاملىرىنىڭ تۈۋىدە خۇددى شۇنداق تۈگۈلۈپ قالاتتى. ھەممە نەرسە تامام بولاتتى. تۇساتتىن مېڭىسىگە: « ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى، ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى » دېگەن سۆز كىرىۋالدى. بۇنى ئىچىدە توختىماستىن تەكرارلايتتى. بۇنى ھەقىقىي مەنىسى بىلەن بىلىشنى خالايتتى. بۇ نېمە ئىدى، نېمە دېگەنلىك بولاتتى؟ داۋاملىق مۇشۇنداق بولامدۇ؟ نېمە، بىكارغا كېتەتتىمۇ؟ ھېچقانداق چىقىش يولى يوقمىدى؟ ... بىرھازا قوللىرى توختاپ قالدى، ئوق ئاتالماي قالدى. شۇ پېتى قېتىپ قالغاندەك تۇرۇپلا قالدى. ئاجايىپ ئىش ! ئۇ توختاپ قېلىش بىلەن تەڭ قارشى تەرەپتىكىلەرمۇ ئوق ئېتىشنى توختىتاتتى. ئىبراھىم قارىنىڭ ئۆلۈكىگە كۆز تاشلىدى. ئۆلۈك ئۈستىگە سايە چۈشكەنىدى، بېشى كۆكسىدە بىر يانغا قىڭغىيىپ قالغانىدى. شاپ بۇرۇتلىرى تېخىمۇ ساڭگىلاپ كەتكەنىدى. مەمەتكە كالپۇكلىرىنىڭ ئۇچىدا زاڭلىق قىلىش كۈلكىسى باردەك بىلىندى. مەمەت تەرلەپ كەتتى. تەرى ئاستا ـ ئاستا سوۋۇدى. بىر پەستىن كېيىن بەدىنىنى سوغۇق سۇدەك بىر نەرسە ئورىۋالدى. توڭلاشقا، بەدىنى سەل ـ پەل تىترەشكە باشلىدى. كۆزىگە ئىسمائىل چولاق چېلىقتى. ئۇ ھېچ قىمىرلىماستىن قاراڭغۇ بۇلۇڭدا ھۇۋقۇشتەك ئولتۇراتتى. كۆزلىرى چوڭقۇر بىر يەردە تېز ـ تېز ئايلىناتتى ۋە پارقىرايتتى. ئۇنىڭغا قاراپ كۈلكىسى كەلدى. بىردىنلا شۇ تۈگمەندە قورشىۋېلىنغانلىقى، بەلكى بىرئاز ۋاقىتتىن كېيىن ئۆلتۈرۈلىدىغانلىقى ئېسىگە چۈشتى، مۇزلىغان بەدىنىدە چاقماق تېزلىكىدە بىر تىكەنلىشىش پەيدا بولۇپ بېسىلدى. ئۆلۈشنى خالىمايتتى، « ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى » دەپ پىچىرلىدى.

پەنجىرىگە بارغاندا تاشقىرىدىن دەھشەتلىك بىر ۋاڭ - چۇڭ ئاڭلاندى. ئاتنىڭ كىشنەشلىرى ئوق ئاۋازلىرىغا، ئوق ئاۋازلىرى ھاۋانىڭ گۈلدۈرلىشىگە ئارىلىشىپ كەتتى. تۈگمەننىڭ ئاستىدىن ئېقىۋاتقان سۇنىڭ شارىلدىشى كۈچەيدى. مەمەت تاشقىرىدا بىر قىيانىڭ تۈۋىگە مۆكۈنۈشكە ھەرىكەت قىلىۋاتقان بىر سايىگە ئوق ئاتتى. ئۇ سايىمۇ قولاقلارنى پاڭ قىلىۋەتكۈدەك بىر چىرقىراش بىلەن توپتەك ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى، قاراڭغۇ چۇشۇۋاتاتتى. ئاسمان گۈلدۈرلىدى، چاقماق چاقتى. خېلىلا قاراڭغۇ چۈشتى. مەمەت ئاسىم چاۋۇشنىڭ ئاۋازى بىلەن بىللە بۇيرۇق ئاۋازىنى ئاڭلىدى:

— ئىشىككە ئىككى بومبا تاشلاڭلار!

بىر ئازدىن كېيىن ئىشىك، ئىشىكنىڭ تاملىرى گۇمبۇرلەپ ئۆرۈلدى. ئۇ يەردىن يوغان بىر يېرىق ئېچىلدى. مەمەت شۇ زامان ئۇ يەرنى ئوققا تۇتتى. لېكىن پەنجىرىلەر، ئۈستىدىكى تۆشۈكلەر بوش تۇراتتى.

— سەن ئەقىللىك ئادەمسەن، مەمەت، يۈزبېشى سېنىڭ ئۆلۈشۈڭنى خالىمايدۇ. تۈگمەننى يۈزلەپ ئادەم قورشىۋالدۇق. قۇتۇلالمايسەن، كەل، تەسلىم بول! يۈزبېشى جېنىڭنى ساقلاپ قالىدۇ. يۈزبېشى ھەممە ئىشنى بىلىدۇ. بومبىلار بىلەن تۈگمەننى بېشىڭغا يىقىتىمىز! — دەپ ۋارقىرىدى ئاسىم چاۋۇش.

رەسمىي قاراڭغۇ چۈشتى. يامغۇر كۈچەيدى. ھەممە ياقتا سۇلار ئاقاتتى. ئاتلار توختىماستىن كىشنەيتتى. ئەتراپتا قانچە ئاتنىڭ بارلىقىنى مەمەت پەرەز قىلالمىدى. يامغۇر ئىچىدىكى ژاندارمىلارنىڭ ئىشىنىپ بولمايدىغان دەرىجىدىكى ئوق كەلكۈنى تۈگمەننىڭ ئۆرۈلگەن ئىشىكىگە ئاقاتتى.

— سۇنى تۈگمەننىڭ ئۈستىگە باشلاڭلار! — دەپ ۋارقىرىدى ئاسىم چاۋۇش.

مۇنداق قىلىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. چاۋۇشنىڭ بۇنى قورقۇتۇش ئۈچۈن ۋارقىراۋاتقانلىقىنى مەمەت چۈشەندى. ئەگەر

قاراڭغۇ بولمىغان بولسا يۈزبېشىنى ئېتىۋەتكەن بولاتتى ياكى يۈزبېشىنى تۇتۇۋالالىغان بولسا، ئۇنىڭدىن «ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى دېگەن نېمە؟» دەپ سورىغان بولاتتى. ئۇ ئاجايىپ كاتتا، ئۈچ يۈلتۈزلۈق يۈزبېشى ئىدى. بەلكى بىلىشى مۇمكىن. قوللىرى ماشىنىدەك ئىشلەشكە باشلىدى. دەل شۇ چاغدا ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئىشىكنىڭ يان تېمىغا بىر بومبا چۈشتى. تام بىلەن تەڭ لايلەمپە ئۆگزىمۇ ئۆرۈلۈپ چۈشتى، شۇ ئاندا بىر قول كېلىپ ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تۇتتى. مەمەت تېزلىكتە قوزغالدى. ئىسمائىل چولاق بوغۇق ئاۋازدا:

— ئازراق جىم تۇرۇپ، سۆزۈمنى ئاڭلا! — دېدى. ئۇنىڭ يۈزىنى غۇۋا كۆرگىلى بولاتتى، — قاراقچى تاز بۇنىڭدىن ئۈچ ئاي بۇرۇن قورالىنى يۈز ئەللىك پاي ئوقى بىلەن ماڭا ئامانەت قويۇپ كەتكەنىدى. بىر ھەپتىدىن كېيىن كېلىپ ئالىمەن دەپ قويۇپ كەلمىدى. ھازىر مەن ئۇ قورالنى ئامباردىن ئالغىلى چىقىمەن. تەسلىم بولما، مەمەتىم، سەن تەسلىم بولماسلىقىڭ كېرەك. تەسلىم بولساڭ زادى بولمايدۇ. سەن ئۆلسەڭمۇ بولمايدۇ. ماۋۇ يەرگە مۆكۈن! — دەپ ۋارقىرىدى، — ئەخمەق ئادەم قاراقچى بولىدۇ! قارشى تەرەپتىكىلەرمۇ سېنىڭدەك ئەخمەق بولمىغان بولسا، بۇ تۈگمەندە سېنى خېلى بۇرۇنلا ئۇۋلىغان بولاتتى.

مەمەتنىڭ قولىنى تۇتتى، بىر دەرەخنىڭ كامىرىغا كىرگۈزدى.

— ئەمدى خالىغانچە بومبا ئاتسۇن بۇ ئىتلار! — دېدى.

مەمەت ئەمدى قاراڭغۇ يەرگە قارىتىپ ئوق ئاتاتتى.

ئاسىم چاۋۇش بىر نېمىلەرنى دەپ ۋارقىرايتتى، سۆزلەيتتى. شار - شۇر يېغىۋاتقان يامغۇردىن، ئاتنىڭ كىشنەشلىرىدىن، ئوقنىڭ ۋىژىلدىغان ئاۋازلىرىدىن ھېچ نەرسىنى پەرق قىلغىلى بولمايتتى.

ئىسمائىل چولاق يېپيېڭى گېرمانكىنى كۆتۈرۈپ كەلدى.

مىلتىقتا ئوق سالدى. قاراڭغۇغا ئىككى پاي ئوق ئاتتى.

— قالتىس مىلتىق ئىكەن، قاراقچى تازىنىڭ مىلتىقى ـ دە، — دېدى ۋە مەمەتنىڭ قولىنى تۇتۇپ شۇنداق دېدى، — مەن بۇ يەردە بۇ ئىتلار بىلەن تاڭ ئاتقۇچە ئېتىشىمەن، سەن مۇشۇ يەردىن سۇغا چۈش، قورقما، بىر يەرگە ئۆرۈلۈپ كەتمەيسەن. ئۆزۈڭنى سۇنىڭ ئېقىنىغا قويۇپ بەر ... قورقما، سۇنى مەن قوغدايمەن. ھېچكىمنى سۇغا يېقىنلاشتۇرمايمەن. سۇ بىلەن بىللە ئېقىپ كەتكىن. سەن كەتكىن ... ئۇنىڭدىن باشقا ئامال يوق. سەن كەتكەندىن كېيىن مەن تەسلىم بولىمەن.

ئىسمائىل چولاق يامغۇردا قالغان ژاندارمىلارغا ئوق ئاتاتتى، مەمەت تۈگمەننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرۇپ ئويلايتتى. بەزىدە پۈتۈن بەدىنىنى خۇشاللىق چۇلغىۋالاتتى ۋە ئۇنى ئۇچۇراتتى. بەزىدە شۇنداق بىر غەم باساتتىكى، ئېچىشىۋاتقاندەك، ئاغرىۋاتقاندەك بولاتتى، گېلىغا بىرنېمە كېلىپ تىقىلىپ قالاتتى.

— نېمە قاراپ تۇرىسەن، ھەي ماڭقا! — دەپ ۋارقىرىدى چولاق، — ھازىر تۇرىدىغان ۋاقىتمۇ؟ تېز ماڭ!

بۇنى ئاڭلىمايتتى، بۇ جىددىي پەيتتە سېھىرلەپ قويغاندەك، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا تىكىلىپ تۇراتتى.

— ھەي، تىكىلىپ تۇرما! تېز ماڭ ... قوزام، ئوغلۇم، مەمەت ئاۋىقىم، بۇ يەردە ئۇنداق تىكىلىپ تۇرما، ماڭ! قورقما! — دەيتتى ئىسمائىل چولاق. ئۇ بىر تەرەپتىن يامغۇرلۇق قاراڭغۇغا ئوق ئاتاتتى، يەنە بىر تەرەپتىن مەمەتكە يالۋۇراتتى.

— كۆزۈڭدىن ئايلىناي، ئوغلۇم، جېنىم بالام، مېنىڭ مەمىتىم. سېنى يامغۇر قۇتقۇزۇپ قالدى. شۇ يامغۇر ياغمىغان بولسا ئاللىقاچان بۇ تۈگمەننى بېشىمىزغا كۆمتۈرۈپ قوياتتى. كەتسەڭ نېمە بولىدۇ! ئىسمائىل چولاق سېنىڭ قۇربانىڭ بولۇپ كەتسۇن، ماڭ! سېنى شۇ يامغۇر قۇتقۇزدى. ئاللانىڭ بۇ شەپقىتىنى بىكار قىلما! ماڭ!

ئىسمائىل چولاق تاشقىرىغا قارىتىپ ئوق ئاتاتتى، ئېتىپ ـ

ئېتىپ ئاخىر يەنە مەمەتنىڭ قېشىغا كېلەتتى ۋە يالۋۇراتتى:

— ماڭ دەيمەن بۇرادەر، ماڭ! سېنى يامغۇر قۇتقۇزدى، ماڭ! مەن ئۇلارنى تاڭ ئاتقۇچە مۇشۇ يەردە تۇتۇپ تۇرىمەن. ماڭ، كەتكىن، بۇ سېنىڭ ئۆلىدىغان ۋاقتىڭ ئەمەس، ماڭ! مەن ياخشى ئويلىدىم، چوڭقۇر پىكىر قىلدىم. بۇ چاغلاردا سەن ئۆلمەسلىكىڭ كېرەك. ماڭ! يامغۇر يېغىپ سەن قۇتۇلۇپ قالدىڭ، ماڭ!

يۈگۈرۈپ بېرىپ يەنە بىرنەچچە پاي ئوق ئاتاتتى ۋە ياناتتى.

— ماڭ دەيمەن ھەي ئەخمەق قاراقچى، ماڭ! شۇ ئەخمەقلىقىڭدىن بىزنى ۋەيران قىلدىڭ ئەمەسمۇ، ماڭ! — دەپ ئاچچىقلايتتى.

قارىسا قىمىرلايدىغاندەك ئەمەس، قولىغا ئېسىلدى. ئۇنى سۆرەشكە، تۈگمەننىڭ ئاستىنقى تۆشۈكىگە كىرگۈزۈشكە تىرىشتى. ئۇنى ئورنىدىن مىدىرلىتالمىدى.

— ۋاي ئاناڭنى كاپىر، قالتىس كۈچۈڭ بار ئىكەن!

ئۇمۇ ئىلاجسىز مەمەتنىڭ يېنىدا تۇرۇپ قالدى.

— ئەمدى مەن قانداق قىلاي! — دەپ غودۇڭشىشقا باشلىدى، — مانا، ماڭماي تۇرىدۇ. ئېشەك بولۇپ قاپتۇ. ئەخمەق بولۇپ قاپتۇ. شۇڭا، كەتمەي تۇرىدۇ. قاراپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىدۇ. يائاللا، ھەزرىتى مۇھەممەد، مۇشۇنداق بىر ئېشەك دۇنياغا تۆرەلگەنمىدى؟ سەپىل ئىبراھىمنىڭ ئوغلى ئەنە شۇنداق ئادەم بولۇپ قالدى مانا!

دەل شۇ چاغدا ئۆرۈلۈپ چۈشكەن ئىشىكتىن ئېتىلغان ئوقلار ياندىكى تامغا، پۈتلىرىنىڭ يېنىغا چۈشتى.

— مانا ئەمدى خوپ بولدى! ئەمدى كەتمەي تۇر! ئەمدى ئىككىمىزنىمۇ مۇشۇ يەردە ئېتىۋېتىدۇ. جېنىم بالام، ماڭ! ساڭا ئۇۋال، تاپانلىرىڭنى سۆيۈپ قوياي، سەن ئۆلمە! يامغۇر ياغدى، سەن قۇتۇلدۇڭ، ئۆزۈڭنى ئۆلتۈرگۈزمە، ئۆلمە! جېنىم مەمەت، قول ـ پۇتلىرىڭنى سۆيەي، ئۆلتۈرۈلمەستىن بۇرۇن ماڭ! ۋاي ئانىسىنى ئېشەك تەپكەن ھارامزادە، دۆيۈز! ماڭ، ئۆلۈپ قالما!

ئاسىم چاۋۇشنىڭ ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى، مەمەت ئاڭلىمىدى، چولاقنىڭمۇ نېمە دېگەنلىكىنى بىلمىدى.

چولاق ئىشىكنىڭ ئۆرۈلۈپ كەتكەن يوغان بىر تېشىنىڭ ئارقىسىغا ئۆزىنى ئاتمىغان بولسىدى، كەلگەن ئوق ئۇنىڭ جېنىنى ئالغان بولاتتى. تاشقىرىدا توختىماي ئېتىلىۋاتقان ئوقلار قىيالىقلارنى، يامغۇرنى، دەرەخلەرنى، سۇلارنى، ئۆرۈلگەن تۇگمەننى قىزارتاتتى، يورۇتاتتى. يامغۇر ئاستا - ئاستا توختاشقا باشلىدى.

چولاق: « قانداق قىلىپ، نېمە دەپ بۇنى شۇ يەردىن كەتكۈزەرمەن؟ بۇ بالا بەكمۇ جاپا چەكتى. مەنمۇ ئۇنى ياخشى قارشى ئالمىدىم. ئەيىب ئىش قىلدىم. دېھقانلارنىڭ ئىغۋالىرىغا ئىشەندىم، ئەڭ توغرىسى ئاچلىق ئەقلىمنى يوقاتقانىدى» دەپ ئويلىدى.

ئاسماننى يېرىۋەتكۈدەك قاتتىق چاقماق چاقتى. بىردەم ئەتراپ كۈن چىققاندەك، كۈپكۈندۈزدەك بولۇپ كەتتى. مەمەت سىلكىندى، يىقىلىپ چۈشەي دېدى، ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. بىردىنلا پۈتۈن بەدىنىنى تەر باستى، چاچلىرىنىڭ ئۇچىمۇ تەرلىدى. بىردەمدە تەر سوۋۇدى، قۇرۇدى، تىترەشكە، توڭلاشقا باشلىدى. چىشلىرى كاسىلدايتتى.

— جېنىم بالام، مەمىتىم، سېنى ئۆلتۈرۈپ قويمىسۇن، قارىغىنا، يامغۇر توختىدى، ماڭ، كەت !

مەمەت ئىسمائىل چولاققا قاراپ ئىككى قەدەم تاشلىدى، ئۇنى قۇچاقلىدى، غەمكىن، مۇڭلۇق ماتەم قوشىقى ئېيتىۋاتقاندەك ئاۋازدا:

— سالامەت بول، ئامان بول، ئىسمائىل تاغا، خەير - خوش ! يەنە كېلىمەن، مەن يېرىم سائەتنىڭ ئىچىدە بۇ يەردىن ئۇزاقلىشىمەن. ئوقنى كۆپ ئېتىۋەتمە. هازىر توختات، مىلتىقىڭنى ئايا، ياخشى مىلتىق، خەير - خوش ... — دېدى.

ئارتۇق گەپ قىلمىدى. تۆشۈكنىڭ ئالدىغا ماڭدى، چولاقمۇ

ئارقىسىدا تۇراتتى. مەمەت تۆشۈكتىن سۇغا چۈشتى. سۇغا چۈشكەندە هېچقانداق ئاۋاز، هېچقانداق شارىلداشلارمۇ ئاڭلانمىدى.

چولاق قاراڭغۇلۇققا قارىتىپ ئوق ئاتاتتى، كەيپى جايىدا ئىدى. مەمەتنىڭ قۇتۇلۇشى ئۇنى چىن كۆڭلىدىن خۇشال قىلدى. بىر خىل شادلىققا چۆمدى. جۇشقۇنلۇق بىلەن ئوق ئاتاتتى.

چولاق بىرەر ئىش چىقىپ قالمىسۇن دەپ ئوق ئېتىشنى تاڭ ئاتقۇچە توختاتمىدى. يامغۇر توختىدى. شەرق قىزارماقتا، قاراڭغۇلۇققا ئالا كۆلەڭگىلەر چۈشمەكتە. يۈزبېشى پارۇخ قولىدا قانچىلىك قورال بولسا ھەممىسىنى ئىشلىتىپ تۈگمەنگە هۇجۇم قىلدى. تۈگمەنگە بومبىلار، ئوقلار ياغدى، ئون مىنۇتقىچە داۋام قىلدى. تۈگمەندىن سادا كەلمەيتتى. ساقلاپ تۇرۇشتى. ئاۋاز چىقمىدى. ئۇزاققىچە تاقەتنى تاق قىلىدىغان سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈشتى. ئاسىم چاۋۇش تۈگمەنگە قاراپ ۋارقىرىدى، هېچقانداق جاۋاب بولمىدى، مەمەتنىڭ ئويۇن ئوينىشىدىن قورقۇشاتتى. تۈگمەنگە بارلىق كۈچىنى ئىشقا سېلىپ هۇجۇمغا ئۆتتى، ئوق ۋە بومبا ياغدۇردى. تۈگمەننىڭ ئالدى تېمىنى باشتىن - ئاياغ ئۆرۈۋەتتى. تۈگمەننىڭ بىر يېنى تاش - توپا دۆۋىسىگە ئايلاندى. تۈگمەندىن تىرىق قىلغان ئاۋاز ئاڭلانمىدى. ئاسىم چاۋۇش سۆزلىدى، يۈزبېشى پارۇخ سۆزلىدى. تاشتىن ئاۋاز چىقاتتىكى، تۈگمەننىڭ ئىچىدىن ئاۋاز چىقمايتتى.

— ئېتىۋەتتۇق ! — دېدى ئاسىم چاۋۇش، — يۈزبېشى، بۇ يىگىتكە قاتتىق ئېچىندىم، — دېدى - دە، ئىككى تامچە ياش بوينىغا ئېقىپ چۈشتى، — ئىسىت !

— ئۇنى شۇنچىلىك ياخشى كۆرەتتىڭمۇ؟ — دەپ سورىدى يۈزبېشى.

— بىلمەيمەن.

يەنىلا تاقەتسىزلىنىپ تۇرۇشاتتى. كۈننىڭ چىقىشىنى كۈتۈشەتتى. كۈن چىقتى. ئاسىم چاۋۇش ۋارقىرىدى، ئاۋاز چىقمىدى. ئاسىم چاۋۇش ئورنىدىن تۇردى، پاچاقلىرى تىترەيتتى، ماڭغاندا سەنتۈرۈلۈپ كېتەتتى. ئادەملىرىنى قورقۇپ تۇرۇپ قايغۇ ئىچىدە ئالدىغا ماڭغۇزۇۋاتقانلىقى يىراقتىنلا بىلىنىپ تۇراتتى. مەمەتنىڭ ئۆلۈكىنى كۆرۈشكە جۈرئەت قىلالمايتتى. تۈگمەندىن ئاۋاز چىقمىغاندىن بۇيان بەلكى ئون بەش ياش قېرىپ كەتكەندۇ. يۈرىكى قانغا تولغان، قەلبى ماتەم قايغۇسىدا ئۆرتىنەتتى. تۈگمەنگە ئون قەدەم قالغاندا توختىدى، « مەمەت !» دەپ يەنە بىر قېتىم ۋارقىرىماقچى بولدى. ئاغزىنى ئاچالمىدى. چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەنىدى. تۇرغان يېرىدە قېتىپلا قالدى، ئالدىغا بىر قەدەممۇ تاشلىيالمايتتى. مەمەت يالغۇز ئىدى، بۇنى بىلەتتى. ئوق توختىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ بىرەر يەرگە قېچىپ كېتىشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس ئىدى. مەمەت ئۆلمىگەن بولسا قارشىلىق كۆرسىتەتتى. دېمەك، ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. ئاسىم چاۋۇش: « ئىنشائاللا، يارىلانغاندۇ» دەپ كۆڭلىدىن كەچۈردى.

ئارقىسىدا تۇرغان يۈزبېشى:

— نېمە بولدى، قورقۇۋاتامسەن، ئاسىم چاۋۇش؟ مەمەتنىڭ ئۆلۈكىدىنمۇ قورقىمىز، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سورىدى.

ئاسىم چاۋۇش ئۇنىڭغا قارىدى، كېيىن تۈگمەنگە كىردى. چىرايىدا بىر خىل خۇشاللىق — كۈلۈمسىرەش ئىپادىسى كۆرۈلدى.

— ئوق تېگىپتۇ، يۈزبېشىم، ئۆلۈپتۇ! — دەپ ۋارقىرىدى.

يۈزبېشى يۈگۈرۈپ كەلدى.

— ۋاي ئاللا ! ئۆلگىنى مەمەت ئەمەس ئىكەن !

ئىسمائىل چولاق يەردە تىزلىنىپ ياتاتتى، قولى تەپكىدە ئىدى. مىلتىقنىڭ پايىنكى ئوڭ كۆكسىدە، ئىستوۋۇلى يەرگە تېگىپ تۇراتتى. ئوق ئىسمائىل چولاقنىڭ سول كۆكسىدىن كىرىپ

ئارقىسىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭدىن ناھايىتى ئاز قان ئېقىپتۇ. سەل نېرىدا بىر دۆۋە پىستان تۇراتتى.

35

ئاناۋارزانىڭ شاش ئېتى،
قانغا بويىلىپتۇ كۆڭلىكى.
قىيماڭلار خالايىق، قىيماڭلار،
كور ئايالنىڭ يانتايىقى.

ئادىم ئېتى ئۆلتۈرۈلگەندىن بېرى دېھقانچىلىق مەيدانىغا يولىمىدى، ئەلى ساپا باي بىلەن ئۇچراشقاندا ئۇنىڭغا نېمە دەيتتى؟ خوتۇننى بەك سېغىنىدى، بەزى كېچىلىرى يۈرىكىدە چىدىغۇسىز بىر خىل مۇھەببەت ۋە سېغىنىش تۇيغۇسى پەيدا بولاتتى. دېھقانچىلىق مەيدانىغا يوشۇرۇنچە بېرىپ خوتۇننى كۆرۈپ كەلمەكچى بولاتتى. بىراق، نېمە ئۈچۈندۇر بارالمايتتى. تورۇق ئاتنى ئۆلتۈرمەستىن يېزىغا قانداق باردۇ؟ ! خوتۇننىڭ، خوجايىنىنىڭ، ئادەملەرنىڭ يۈزىگە قانداق قارايدۇ؟ شۇنچە يىلدىن بېرى ئاتقىنىنى چۇشۇرۇپ، ئاتقىنىنى ئۆلتۈرۈپ كەلگەن بىر ئۇستا ئوۋچى نېمە ئۈچۈن ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر ئاتنى ئاتالمايدۇ؟ ! خەلقئالەم مۇنداق بىر ئوۋچىنىڭ — شۇنداق ئادىمنىڭ يۈزىگە تۈكۈرۈپ قويمامدۇ؟ ! ھازىر ئادانادىن ھەرسىن ۋە تەرسۇسقىچە، جەيھاندىن كوزان ۋە قەدىرلىگىچە، ئوسمانىيەدىن دورتيول ۋە پاياسقىچە، كاۋۇر تاغلىرىدىن ئالاتاغقىچە جىمى يېزا - شەھەردە ئۇنىڭ ئۈستىدە گەپ - سۆز بولۇۋاتقىنىنى ئويلىمايتتىمۇ؟ ئەلى ساپا باينىڭ ئوۋچىلار باشلىقى ئادىم بىر ئاتنى ئاتالمىدى، ئىسىت ئۇنىڭغا، دېمەي قالاتتىمۇ؟ خۇددى بۇلارنى بىلمىگەندەك ... ئادەملەرنىڭ ھەممىسى كۆزلىرىنى تىكىشىپ ئۇنى كۆزىتىشەتتى. مۇنداق

ئۇستا ئوۋچى تۈزلەڭدە چېپىپ يۈرگەن بىر ئاتنى ئاتالمىسا، بۇ مۇمكىنمۇ؟ بۇ ئاتقا ئەپسۇن ئوقۇلغان، بۇ ئاتقا ئوق ئۆتمەيدۇ. بۇ ئاتقا ئوق تەگمەيدۇ. ئادەملەر بۇنى نەدىن بىلسۇن؟ تورۇق ئاتقا ئاتقان ئوقۇڭ قايتىپ كېلىپ ئاستىڭدىكى بوز ئاتنى ئۆلتۈرىدۇ، بۇنى كىشىلەر نەدىن بىلسۇن؟ پەقەت سۆزلىشىدۇ، ئارقاڭدىن كۈلۈشىدۇ، كاتتا ئاغىلار، بەگلەر، ئارىپ سايىم بەگلەر ئەلى ساپا باينى ئوتتۇرىغا ئېلىشىپ ئادېمنى سورىشىدۇ، ئۇنىڭدىن جاۋاب كۈتۈشىدۇ. ئەلى ساپا باي نېمە دەپ جاۋاب بەرسۇن؟! بىچارە ئى ـ مى دەپ تۇرىدۇ، بىر نەرسە دېيەلمەيدۇ، يۇتقۇنىدۇ. ئۇ بىچارە نېمىمۇ دېسۇن؟ بىزنىڭ ئادېم كېتىپلا كەلمەي قويدى دېسۇنمۇ؟! بەلكى بىرەر يالغاننى توقۇپ چىقار. بەك قورۇنىدىغان، يالغان ـ ياللاننى قاملاشتۇرالمايدىغان بىر ئادەم، بىز بۇ ئادەمنىڭ بېشىغا بىر بالا بولدۇق ـ دە!

ئۆز ـ ئۆزىگە بولغان ئاچچىقى بارغانسېرى كۈچىيىۋاتاتتى. يا تورۇق ئات تېپىلىدۇ، ياكى ئادېم مانا شۇنداق ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە دۈمبىسىگە مىلتىقنى ئېسىپ ئايلىنىپ يۈرىدۇ.

تورۇق ئات بىر سىر بولۇپ قالدى. شۇنچە كۈندىن بېرى ئادېمنىڭ ئىزدىمىگەن يېرى قالمىدى. ھېچ يەردىن بىر ئۇچۇر — ئىزىنى تاپالمىدى. ئادېم تۈزلەڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا، كۆيدۈرگۈچى ئاپتاپتا سائەتلەپ تىكىلىپ تۇراتتى، تەرلەيتتى، پىشاتتى، ئويلايتتى. ئىسسىقتا ئەتىگەندىن ئاخشامغىچە ئەنە شۇنداق تىكىلىپ تۇراتتى. ئاپتاپتا ئۇ يەردىن بۇ يەرگە شۇنداق سەكرەيتتىكى، كېيىملىرى چىلىق ـ چىلىق بولۇپ كېتەتتى. يەر يېرىلىپ تورۇق ئات تەھتىساراغا چۈشۈپ كەتكەندەك ئىدى. ئادېم، ئۆز يۇرتىغا، ئورپاغا كېتىپ قالدىمۇ يا؟ دەپ ئويلايتتى. قۇش سۈرىتىگە، يىلان، قۇرت، كېپىنەك، تۈلكە قىياپىتىگە كىرىپ ئادېمنىڭ بۇرنىنىڭ ئاستىدا ئايلىنىپ يۈرگەنمىدۇ؟ قارلىغاچ بولۇپ بۇرنىنىڭ ئاستىدىن پىرىلداپ ئۇچقان شۇ بولمىسۇن؟ ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدا تىنىماستىن

ئايلىنىپ يۈرگەن يوغان، يالغۇز بۈركۈت شۇ بولمىسۇن؟

بىر كۈنى كېچىسى ئويغىنىپ قارىسا يوغان بىر ھايۋان يۈزىنى يالاۋاتقان. ئۇ قوڭغۇزغا، بۆرىگە، ئىتقا، كالىغا، ھېچقانداق ھايۋانغا ئوخشىمايتتى، ئاپپاق، يوغان، ئاتتىنمۇ چوڭ بىر ھايۋان. ئادېم باش تەرىپىدە تۇرغان مىلتىقنى ئېلىپلا ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا قاراپ يۈگۈرگەنىدى، ئۇ ئاجايىپ ھايۋان مەلۇم ۋاقىت ئارقىسىدىن قوغلاپ، ئاخىر توختاپ قالغانىدى، شۇ بولۇپ قالمىسۇن يەنە؟

تۈزلەڭدە ئوت ئاپىتى پەيدا بولغانىدى. ئوت كەتكەن چاغدا ئادېم ئۇخلاۋاتاتتى. چۈشىدە بىردىنلا ئۆزىنى چوغ دۆۋىسىنىڭ ئىچىدە كۆردى. شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى، قاراپ نېمىنى كۆردى دېمەمسىلەر، ئازراق ۋاقىت ئويغانمىغان بولسا، كۆيۈپ كېتىدىكەن. ئۇچقۇنلار بىردەمدىلا ئۈستىگە ياماشتى. ئادېم بىر ئۇ يەرگە، بىر بۇ يەرگە قاچاتتى. ھەممە تەرەپتىن ئوت يالقۇنى ئورىۋالاتتى. ئوت چەمبىرى ئىچىدە قالدى. ئۇ ئوت يالقۇنى ئىچىدە پىرقىرايتتى. ئۇچقۇنلار تۈزلەڭنىڭ ئۇ بېشىدىن بۇ بېشىغىچە يېيىلاتتى، ئادېم ئوت چەمبىرى ئىچىدە ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا تۆت تەرەپكە قۇلاق سالاتتى. ۋارقىراشلار، چىرقىراشلار، ھايۋانلارنىڭ، ھاشاراتلارنىڭ ئاۋازلىرى تۈزلەڭنى بىر ئالغانىدى ... قۇشلار، يىلانلار، ھاشاراتلار قالايمىقان چىرقىرىشاتتى. يالقۇنلار قاپلاپ كەتكەن زېمىننىڭ ئۈستى كۆتۈرۈلەتتى، ياناتتى، ئىڭرايتتى.

بىردىنلا تورۇق ئات بۇلۇتتەك، سايىدەك ئالدىغا كەلدى. ئالدىدىكى ئوت كەتكەن يەرگە مىڭبىر خىل شەكىلدە سايىلەر چۈشتى. سايىلەر كېڭىيەتتى، ئۇزىرايتتى، قىسقىرايتتى، تورۇق ئاتنىڭ ئەتراپىدا ئايلىناتتى. ئاتمۇ تۇرغان يېرىدىن مىدىرلىماستىن كېڭىيەتتى، ئۇزىرايتتى، چوڭىياتتى، كىچىكلەيتتى.

لاۋۇلدىغان بىر ئۇلۇغ ئوت كېلىپ ئادېمنىڭ ئۈستىدىن

ئۆتۈپ كەتتى. ئادەم شۇ زامان ئۆزىنى سەل نېرىدىكى پاتقاقلىققا ئاتمىغان بولسا، كۆيۈپ كۈل بولاتتى. ئادەم پاتقاقلىقنىڭ ئىچىدە، ئوتتىن قېچىپ پاتقاقلىققا تولۇپ كەتكەن، ئىڭراۋاتقان، سايراۋاتقان ۋارقىراۋاتقان، ئۇزۇۋاتقان، پالاقشىۋاتقان مىڭلاپ هايۋاناتنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاڭ ئاتقۇچە مىدىرلاپ تۇردى. كۈن چىققاندا ئۇ كۆكرىكىگىچە پاتقاققا پېتىپ كەتكەنىدى.

ئادەم هەممە ئىشنى ئۇنتۇسىمۇ، ئۆمۈر بويى شۇ ئوت كەتكەن كېچىنى ئۇنتۇيالمايتتى.

ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ قىيالىقلىرىنى تۆشۈكمۇتۆشۈك يورۇپ ئىزدىدى. ئاقچەسازنى بۇلۇڭ - پۇچقاق، سازلىق، چاتقاللىق، ئورمانلىق، تۇزلەڭلىك دېمەي ئىزدەپ قېرىۋەتتى، شۇنچە كۈندىن بېرى توروق ئات بىلەن ئۇچراشمىدى. مەلۇم ۋاقىت ئۈمىدىنى ئۈزدى، نومۇستىن يەرگە كىرىپ كېتەي دەيتتى، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە يەنە تىكىلەتتى، ئاتنىڭ نەدە بولۇشى مۇمكىنلىكىنى ئويلايتتى.

چۈشتىن بېرى بىرسەل جىلغىسىنىڭ ئىچىدە تىكىلىپ تۇراتتى. — شۇ توروق ئات نەدە بولۇشى مۇمكىن؟ ئەگەر تۇزلەڭلىكتە بولغان بولسىدى، ئادەملەرگە بىرەر قېتىم بولسىمۇ ئۇچرىغان بولاتتىغۇ؟ بولدىلا، كېتەي، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — بېشىمنى ئېلىپلا كېتىپ قالاي، خوتۇنىنى مىڭ! ئەلى ساپا بايمۇ، ئوۋچىلار باشلىقىمۇ قۇرۇپ كەتسۇن! بېشىمنى ئېلىپ يۇرەگىر يېزىسىغا كېتەي. بىر ئاغىنىڭ ئات باققۇچىسى بولاي. بۇرۇنلاردا ئاتنى مەندىن ياخشى بىلىدىغان ۋە باقىدىغان ئادەم يوق ئىدى، بەلكى هازىر ئات باقار بولالماسمەن ... بۇ يارىماس توروق ئاتنىڭ كاساپىتىدىن ...

توپا - چاڭلىق يولدا ئىككى توروق بايتال ئارقىلىرىغا بىردىن پاچاقلىرى ئىنچىكە، كۆزلىرى چىرايلىق تايىنى ئەگەشتۈرۈپ كېتىۋاتاتتى. كەڭ، سېمىز ساغرىلىرى كۈن نۇرىدا پارقىرايتتى. تايلار توپا يولدا ئاستا - ئاستا كېتىۋاتقان

ئانىلىرىنىڭ ئەتراپىدا يۈگۈرۈشەتتى، سەكرىشەتتى، ئايلىناتتى، ئانىلىرى بىلەن ئوينىشاتتى.

بۇ ئىسسىقتا شۇ توروق ئات سالقىن بىر يەرنى تاپقاندۇ. ئۇ، جېنىنى بەكمۇ ئاسرايتتى، ئۇ هازىر سوغۇق، مۇزدەك شېغىل تاشلىق ئېقىن سۇنىڭ ئىچىدە ياكى ئوتلاقتا بولۇشى مۇمكىن، نەدە بولۇشى مۇمكىن؟ ئادەم بارلىق خالىي يەرلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى، بىراق بىرىنىمۇ مۇقىملاشتۇرالمىدى.

قېچىپ كېتىش كېرەك. لېكىن ... هەممە نەرسىنى تاشلاش كېرەك، لېكىن ... هەممە نەرسىنى، خوتۇننى، ئەلى ساپاباينى، يۇرتىنى، ئۆيىنى، ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىنى تاشلاپ كېتىش كېرەك. ئۇنىڭغا بۇ تۇزلەڭدىن باشقا يەردە ياشىيالمايدىغاندەك بىلىنەتتى. بىرنەرسىنى، هەممە نەرسىنى تاشلاپ كېتىدۇ. بېشىنى ئەكېتىدۇ. جەيهان بەكىرلىدىكى سالغا چۈشىدۇ، نېرىقى تەرەپكە ئۆتىدۇ. كېيىن ئارقىسىغا يېنىپ ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىگە قايتىدۇ. بىر نەرسە ئۇنى پۇتلىرىدىن، تاكى يۈرىكىنىڭ بېغىشىدىن تارتىپ ئارقىغا تارتاتتى.

خېلى ئۇزاق زامانغىچە ۋاز كېچەلمەيۋاتقان بۇ نەرسىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلەلمىدى. بىر كۈنى يەنە شۇنداق تىكىلىپ، كۈننىڭ ئىسسىقىدا چىپ - چىپ تەرلەيتتى، توروق ئاتنىڭ بار يېرىنى ئويلايتتى. شۇ چاغدا يۈرىكى جىغ قىلدى. توروق ئاتتىن ۋاز كېچەلمەيتتى. هەر نەرسىنى تاشلاپ كېتەتتى، قولىغا چۈشۈرەلمىگەن توروق ئاتنى مۇشۇنداق پېتى ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە قويۇپ كېتەلمەيتتى. كۆڭلىدىكى بۇ تۈيغۇنى دەسلەپ چۈشەنمىدى. ۋايىەي، تاشلاپ كېتىمەن! — دەپ ۋارقىرىدى، — ئانام، دادام، قولۇم، پۇتۇم، كۆزۈممىدى؟! چوقۇم تاشلاپ كېتىمەن!

جەيهان دەرياسىدا سالغا چۈشتى، نېرىقى قاشقا ئۆتتى، كېتەلمىدى. ئارقىسىغا ياندى، ئىككى كۈندە بىر جەيهان دەرياسىدا سالغا چۈشۈپ نېرىقى قاشقا ئۆتەتتى. كېيىن قايتىپ

كېلەتتى.

ياتماققا قىيانىڭ سايىسى ياخشى، ئەگەر شاھماران① بولمىسا؛ سۆيۈشكە گۈزەل ياخشى، ئەگەر پىتنىچى بولمىسا، ئاتلار شاھماراندىن قورقمايدۇ ...

كىم ئېيتىدۇ قورقمايدۇ دەپ ! ئاناۋاررزا قىيالىقلىرىنىڭ تۈۋىدە بىر شامال چىقتى، چاڭ كۆتۈرۈلدى، كېيىن بېرىپ بېسىلدى.

قاتتىق ئىسسىق. بۇ ئىسسىقتا تورۇق ئات قىيانىڭ سايىسىدا تۇرغانمىدۇ؟ قىيانىڭ ئۈستىدە؟

قىيالار ئىسسىق ئىدى، پىژىلداپ كۆيدۈرەتتى. قۇرۇپ كەتكەن كەكرە پۇرىقى ھەممە يەرنى قاپلاپ كەتكەن. قىيالىقتىكى غارلار، يوغان دەرەخلەر، گۈللەرنىڭ قۇرۇپ كەتكەنلىرى، يېپيېشىل قۇرتلار كەكرە پۇرايتتى. ھەممە نەرسە قۇرۇپ كەتكەن. قىيالىقتا ئەڭ كىچىك بىر دانە جانلىق، بىر تال يېشىللىق كۆرۈنمەيتتى. سۆسۈن، كۆل رەڭ، ئوچۇق كۆك، قىزىل، سارغۇچ قىيا تاشلار يېرىلىپ كەتكەندى. ئادىم بىر قىيا تاشنىڭ تۈۋىدىكى توپىدا بىر ئاتنىڭ ئىزىنى كۆردى، ئىزنى قوغلاپ ماڭدى. ئىز ئالدىدىكى غارغا كىرىپ كەتكەندى. ئۇنىڭدىن ئۈمىدى يوق ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ خۇشاللاندى. كۆڭلىگە بىر ئەندىشە چۈشتى. قوللىرى تىترىدى. پۇتلىرىنى قىيا تاشلار تىلىۋەتكەندى. قىيالىق چاڭقاپ تۇراتتى. ئىز ئۇنى غارنىڭ ئىشىكى ئالدىغا باشلاپ باردى. قىيا تاشلار ئارىسىدىن يىڭنىدەك ئۆتكۈر تىكەنلەر ئۈنۈپ چىققانىدى. غارغا كېلىۋاتقاندا، ئوڭ - سولغا تولغىنىپ كېتىۋاتقان زەھەرلىك بوز يىلانلارنى كۆردى. غارنىڭ ئاغزىدىكى يۇمشاق، قوڭۇر توپا باسقان يەرنىڭ ئۈستىدە قۇشلارنىڭ ئاياغ ئىزلىرى تۇراتتى. چوڭ - كىچىك بىرمۇنچە قۇشنىڭ ئىزلىرى. بۇ ئىزلارنىڭ يېنىدا، ئەتراپىدا بۆرە، تۈلكە

① شاھماران — يىلانلار پادىشاھى، چوڭ يىلان. — تەرجىماندىن.

ئىزلىرى ... ئوتتۇرىدا بىر ئاتنىڭ ئاياغ ئىزلىرى، ئات پۇتىدىكى تاقىنىڭ ئۇچى ئىزنى قالدۇرغانىدى.

ئادىم ئىزلارنى دەسسەپ غارنىڭ ئاغزىغا كەلدى. غار ئاغزىنىڭ ئەتراپىدا قارىغايلار ئۆسكەن. غارنىڭ ئىچى قاراڭغۇ بىر تۆشۈك ئىدى، ئۇزۇنغا سوزۇلغان. غارنىڭ ئىچى مۇشۇكياپلاقلار بىلەن تولغان، ئۇلار تاشلارغا يېپيېشىپ تۇراتتى.

قاراڭغۇدا بىر سايە مىدىرلىدى، غارنىڭ ئىچكىرى تەرىپىدىن ئاتنىڭ بىلىنەر - بىلىنمەس كىشنىگەن ئاۋازى كەلدى. قاراڭغۇلۇقتىكى ئات سايىسى قويۇقلاشتى. پەرق قىلغۇدەك بولدى، ئاستا - ئاستا يوقالدى.

ئادىم شۇ يەردىكى بىر تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى، مىلتىقىغا ئوق سالدى، زاتور شاراقلىدى. ئادىم غارنىڭ ئىچكىرىسىگە قارىتىپ بەش پاي ئاتقاندىن كېيىن مىلتىقنى يەنە ئوقلىدى. غاردىن تاشقىرىغا ئۈچ توشقان سەكرەپ چىقتى. يۇقىرىدىن تۆۋەنگە چۈشتى، كۆزدىن يوقالدى. ئىزلارنىڭ ئۈستىگە ئاستا سۆرىلىپ بىر يىلان كەلدى، بېشىنى كۆتۈردى، ئەتراپىغا قارىدى. ئادىم ئۇنىڭ بېشىنى چەنلەپ ئاتتى. يىلاننىڭ بېشى تىتىلىپ كەتتى. پۈتكۈل ئاناۋاررزا قىيالىقلىرى ئوق ئاۋازىدىن لەرزىگە كەلدى. قاراڭغۇ چۇشۇش بىلەن تەڭ ھاۋامۇ ئاستا - ئاستا سۆرۈنلەشتى. غەرب شامىلى چىقتى. ئىسسىق، كەكرە، قۇرۇق چۆپ، كۆيگەن توپا قىيالىقنىڭ ئۆتكۈر پۇراقلىرىنى ھەممە تەرەپكە چاچاتتى.

تورۇق ئات كۆل رەڭ بۇلۇتتەك غاردىن چىقتى. غارنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋېتىپ كېرىلدى، ئۇزاردى، ئادىمنىڭ ئۈستىدىن ئۆتتى. ئادىمنىڭ قولى تەپكىگە بارماي تۇرۇپ ئات بۇلۇتى تارقالدى، كىچىكلىدى، كۆزدىن غايىب بولدى. ئادىم ئاتنىڭ ئارقىسىدىن بەش پاي ئوق ئاتتى ... قىيالىقلاردىن ئەكس سادا ياندى، ئوق ئاۋازلىرى قىيالاردىن قىيالارغا ئۇرۇلدى. ئادىم بۇ ئەكس سادالارنى بىرھازاغىچە تىڭشاپ تۇردى. چىقىۋاتقان غەرب شامىلى كۈچەيگەن، قىيالار ھۇۋۇلدايتتى.

ئادىمنىڭ يۈرىكىدىكى قورقۇش ئازىيىۋاتاتتى. قورسىقى بەكمۇ ئاچقانىدى. ئەمدى بۇ يەردىن سەپەرنىڭ ئۆيىگە بېرىش كېرەك. ئۇنىڭدىنمۇ ئىزا تارتاتتى، نومۇستىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولاتتى. كېچىلىرى بېرىپ ھېرىپ كەتكەن ئادەملەرنى ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ ئاش ئەتكۈزگەن بارمۇ؟ دوستۇڭ تۇرماق، داداڭنىڭ ئۆيى بولسىمۇ ...

— ئاھ، ئۇھ ! تورۇق ئات، سەن بىلەن بولغان ماجىرايىمنى بىر تەرەپ قىلالماستىن كېتىدىغان بولدۇم ! تورۇق، مەن كېتىمەن، كېتىمەن ! مېنى خەلقئالەم ئالدىدا، دوست ـ دۈشمەن ئالدىدا بىر تىيىن قىلىۋەتتىڭ، تورۇق ! جىن بولساڭمۇ، پەرى بولساڭمۇ، ئات بولساڭمۇ، مېنى ۋەيران قىلدىڭ ! خەپ ! بىر كۈنى ئەدىپىڭنى بېرىمەن !

ئۇ ئەسەبىيلىشىپ ۋارقىرايتتى، ئىچىنى بوشىتاتتى. بىراق، بۇمۇ بىردەمچىلىك ... كېيىن ئاتنىڭ قورقۇنچىسى باساتتى، يەنە يۈرىكىنى سىقاتتى. خۇددى سايىسىدەك ئەگەشكەن، روھىنى ئىسكەنجىگە ئالغان بىر خىل قورقۇش.

— خەپ، كېتىمەن ! — دەيتتى. قىيالىقلاردىن بىر قەدەم تۆۋەنگە ماڭاتتى، تۇراتتى، يەنە، — قاراپ تۇر، كەتمەيمەن، سېنى ئۆلتۈرىمەن ! — دەيتتى، قىيالارغا ۋارقىرايتتى. ئاۋازىنىڭ گۈرۈلدەپ يانغان ئەكس ساداسىنى تىڭشايتتى.

— ھەي، مەن كېتىمەن ! ئاناۋارزا قىيالىقلىرى ساڭا قالسۇن. ئاناۋارزا، ئاقچەساز ساڭا قالسۇن ! ھەيي ! ھەممىسى سېنىڭ بولسۇن ! مېنى يۇرتۇمدىن، ماكانىمدىن ئايرىدىڭ، ئۆي ـ ئوچىقىمدىن، ئاغامدىن ئايرىدىڭ، نېنىمدىن، ئېشىمدىن، دوستۇمدىن، دۈشمىنىمدىن ئايرىدىڭ. قۇشلىرىمدىن، ھەرىلىرىمدىن ئايرىدىڭ. كېتىمەن ! ھەيي، كېتىمەن ! ... ئاھ، ساڭا جاجاڭنى تارتقۇزالمىدىم. ئاخىرغىچە كۆزۈم نەملىك، مېنى يەڭدىڭ، تۈگەتتىڭ. يەرگە تەگمىگەن دۈمبەمنى سەن تەگكۈزدۈڭ ! قېنى سەن يۈرەگىر زېمىنى؟ ! ...

يېڭىلگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلاتتى. قىيالاردىن جەنۇبقا قاراپ ماڭاتتى. پىلدىرلاپ قالغان ئورا كۆزلىرىنى چىمىلدىتاتتى، پارقىرىتاتتى.

كېيىن بىردىنلا ئارقىغا قايتاتتى. چىدىماي قايناپ كېتەتتى، ئەسەبىيلىشەتتى، ئىچىگە پاتماي قىيالىقلارغا ۋارقىرايتتى، قىيالاردىن يانغان ئەكس ساداسى كۈچىيەتتى، تارقىلاتتى، ئۇنى يۈرەكلەندۈرەتتى.

«ياق، كەتمەيمەن !»

قىيادىن ـ قىياغا ئۇرۇلۇپ پەسەيگەن ئاۋازىنى تىڭشايتتى، كېيىن يەنە:

«ياق، كەتمەيمەن !» دەپ ۋارقىرايتتى.

ئاۋازى پۈتۈپ كەتكۈچە ۋارقىرايتتى، كېيىنچە توختىماستىن ئۆز ـ ئۆزىگە ئاستا غودۇڭشىيتتى:

«ياق، كەتمەيمەن، يا سەن مېنى ئۆلتۈرىسەن، ياكى مەن سېنى ! ئىككىمىزدىن بىرىمىز قالىمىز ... ھەي، سەن بىر پەرى ياكى جىن بولماستىن، كۆرۈنمەس غايىبلاردىن بولماستىن، ئادەمئاتىمىزنىڭ ھايۋىنى ياكى ئاتىمىزنىڭ ئوغلى بولغان بولساڭ ئىدىڭ ... بىرىمىز، ئىككىمىزدىن بىرىمىز ...»

* * *

كۈن سايىسى غەربكە قاراپ ئۇزىراتتى، ئىنچىكە، ئەگرى ـ بۈگرى، قالايمىقان بىر سايە. ئادىم ئۆز سايىسىدىن ئايرىلمايتتى. ئەتىگەنلىك تۇمان ئاستا كۆتۈرۈلەتتى، كۈن ئىسسىغانسېرى تارقىلاتتى. چۈش ۋاقتىدا ئاناۋارزانىڭ كۆيۈپ كەتكەن، قاپقارا تۇس ئالغان تۈزلەڭلىكى، ئاناۋارزانىڭ قىيالىقلىرى پارقىرايتتى، كۆزلەرنى قاماشتۇراتتى. كۈن قىزىپ كېتەتتى، ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنى ۋاژ ـ ۋاژ كۆيدۈرەتتى.

ئادىم ئۆز كۆڭلىدە: «ھەي، ھەممە يەرنىڭ ئوت ـ چۆپلىرى

قۇرۇپ كەتتى، بىرلا ئاقچەسازنىڭ ئوتتۇرىسىدا چىمەنلىك تۈزلەڭ بار، يېڭى، ياپيېشىل ئوتلار ئۈسىدۇ. ئات شۇ يەردە ئەمەسمىدۇ ؟» دەپ ئويلىدى. چىمەنلىك تۈزلەڭ ئېسىگە كېلىشى بىلەن خۇشال بولۇپ كەتتى. ئاناۋارزادا، ئاقچەسازدا ئاتنىڭ تېپىلىشى مۇمكىن دەپ ھېسابلىغان يەرلەرگە، ئاتنى ئىزدىگەن ھەربىر بەلگىلىك يەرگە بىر ئىسىم قويغانىدى.

ئۇ بىر ئىسسىق پاتقاق سۇدىن ئۆتتى. ئۇنىڭ تېگى قۇم ئىدى. سۇ تىزىغىچە كېلەتتى ... قايىنىغان سۇدەك پاقالچاقلىرىنى كۆيدۈرەتتى. سۇ كالىلىرى قايناۋاتقان سۇدا ياتاتتى، مىدىر قىلمايتتى. ئىسسىق سۇدىن ئۆتتى. سۆسۈن گۈللەر ئېچىلغان، ئۈستى قۇرۇپ قالغان، دەسسىگەندە قىرووۋ باسقان يەردەك غىرىس - غىرىس يېرىلىدىغان بىر يەرگە كەلدى. توپىلار يېرىلغانچە پۈتلىرى يۇمشاق لايغا پاتاتتى. قۇرۇپ كەتكەن يېپيېشقاق، تەكشى سۆسۈن گۈللەر ئۈدۈلىدىكى قاپقارا كۆرۈنگەن لەشلىككىچە... سوزۇلاتتى. ئۇ لەشلىككە كەلدى. بۇ يەر خەتەرلىك ئىدى. لەش يىلتىزلىرىنىڭ ئارىسىدىكى سۇ يېشىل ئىدى. سۇنىڭ يۈزىدىكى يېشىل مۇخ قايماقتەك تۇراتتى. ئىچىدە چوڭقۇر يەرلەر بار ئىدى، ئادەمنى تارتىپ كېتەتتى. شۇڭا، ئادىم بۇ سۇنىڭ ئىچىدە ماڭغاندا لەش يىلتىزلىرىنى تۇتۇۋالاتتى. لەشلىكتىن مىڭبىر جاپادا چۈشكە يېقىن ئۆتۈپ بولدى. ئاقچەسازنىڭ كۆكبىترەن دېگەن چاتقاللىقىغا كىردى. بۇ ئىسىمنى ئادىم قويغانمۇ ياكى ئەزەلدىن بۇ يەرنى شۇنداق دەپ ئاتايتتىمۇ، بىلمەيتتى، ئەمەلىيەتتىمۇ ئاسمانغا قارىسا ئاسمان كۆرۈنمەيتتى، بۇ چاتقاللىقنىڭ ئىچى تاشپاقىلار، يىلانلار، تۈلكىلەر، توڭگۇزلار، ھەر خىل قۇش بىلەن تولغانىدى. ھەر شاختا، ھەربىر يۆگىمەچتە بىردىن ئۇۋا بار ئىدى. ھەربىر يوغان ھەرە كۆنەلگۈسىنىڭ يېنىدا بىر ئۇۋا. بۇ يەردىنمۇ ئۆتتى. نامازدىگەر بولدى. ئېگىز چىنارنىڭ ئاستىغا كەلدى. چىنارنىڭ ئەڭ تۆپىسىدە يوغان بىر لەيلەك ئۇۋىسى بار ئىدى. باشقا شاخلارمۇ

چوڭ - كىچىك يۈزلەپ ئۇۋا بىلەن بېزەلگەنىدى. ئۇۋىلاردىكى قۇش چۈجىلىرى باشلىرىنى سىرتقا چىقىرىپ، ئۇزۇن سېرىق تۇمشۇقلىرى بىلەن ھەر شاختىن، پۇتاقتىن مىڭلاپ ھاشاراتنى جىزىلداتاتتى. ئادىم چىنارغا يۆلىنىپ بىرئاز دېمىنى ئالدى. بېلىدىكى ئۇزۇن تۇگۈنگە، كۆچمەنلەر يېزىسىدىن ئالغان يوغان ئاق نانغا تېخى تەگمىگەنىدى. پاتقاقلىقتا ئەنجۈرلەر بار ئىدى. بىر ئەنجۈر دەرىخىنى تېپىپ، ساپسېرىق پىشقان، يوغان، ھەسەلدەك ئەنجۈرلەرنى نان بىلەن يېمەكچى ئىدى. ئۇۋىلىرىدىكى قۇش چۈجىلىرى شۇنچىلىك چۇرقىرىشىپ كەتتىكى، ئادىمنىڭ مېڭىسىنى يەپ بولدى. شاخلارغا كۈلۈمسىرەپ قارىدى. يۈزلەپ باش يوغان ئېچىلغان ساپسېرىق ئاغىزلىرى بىلەن چۇرۇقلىشىپ كەتتى.

— ۋاي خۇدا، ئۇۋىسى چۇۋۇلۇپ كەتكۈرلەر، بۇ نېمىدېگەن چۇرقىراشلار ! ئالەمنى مالەم قىلىۋەتتىڭلار ! — دېدى ئادىم.

چىمەنلىك تۈزلەڭگە يېقىنلاشقانسېرى تاقەتسىزلىنەتتى. يۈرىكى شېرىن ھاياجان بىلەن سوقاتتى، بىرقانچە قېتىم بۇ چىنارنى كۆرگەن بولسىمۇ ئات قويۇشنى ئويلىمىغانىدى. بۇ چىنارنىڭ ئىسمىنى « قۇشلار ماكانى » دەپ قويدى. بۇ يەرمۇ يەردىن ئاسمانغىچە قۇشلار دۇنياسى ئىكەن، — دېدى ئۆز - ئۆزىگە. بۇ يەردە قۇشلار زىرائەتتەك كۆپىيىدىكەن، يوغان سېرىق ئېغىزلىق قۇشلارنىڭ ئېچىلىپ قالغان كۈلكىلىك ئېغىزلىرى ئۇنىڭ قاتتىق كۈلكىسىنى قىستىدى.

قاراڭغۇ چوڭقۇرلۇقتىن ئۆتتى، بۇ قۇدۇقتەك چوڭقۇر، قاپقارا مۇخلار بىلەن قاپلانغان كىچىك بىر كۆل ئىدى. بىر قېتىم ئاتنىڭ قاپقارا، يوغان سايىسىنى بۇ قارا سۇدا خىيالىدا كۆرگەنىدى. سۇ قارا، ئاتمۇ قارا ... بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەنىدى. ئادىممۇ سۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا ھۆرپىيىپ تۇرۇپ ئوق ئاتقانىدى. بۇ سۇ شۇنچىلىك قويۇق لاي سۇ ئىدىكى، ئوق چۈشكەندە بىر تامچە سۇمۇ تاشقىرىغا چاچراپ چىقمىغانىدى.

قاراڭغۇ چوڭقۇرلۇقتىن كېيىن بىردىنلا چىمەن تۈزلىڭگى كۆرۈندى. ياش، يېپيېڭى، غۇچچىدە چىمەنلەر ياپيېشىل يېيىلىپ تۇراتتى. چىمەنلىكتە ھېچقانداق گۈل، ھەرە، كېپىنەك ياكى قۇش يوق ئىدى، پەقەتلا پاك - پاكىز نازۇك يېشىللىقتىن ئىبارەت ئىدى. قاتتىق چارچىغانىدى، چىمەنلەرنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى. كۈن كۆرۈنمەيتتى، ئەمما كۈننىڭ ئاناۋارزانىڭ ئارقىسىغا قاراپ ئولتۇرۇپ كېتىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى. چىمەنلىكنىڭ بىر قىسمىغا يورۇق چۈشەتتى. بىر قىسمىغا سايە چۈشەتتى. سايىلىك قىسمى بولۇشىغا ئۈزىراپ، بولۇشىغا كېڭىيەتتى. چىمەنلىكنىڭ ئۈستىدىن بىر قۇشمۇ ئۇچۇپ ئۆتمەيتتى.

ئادېم ئاھ ئۇرۇپ: « بۇ يەردىمۇ يوق، لېكىن شۇ ئاتقا ئوخشاش بىر ئاتنىڭ چىمەنلىككە كەلمەسلىكى كېرەكمۇ؟ ھە ... قۇشلارمۇ كەلمەيدۇ، ھەرىلەرمۇ ... ھېچقانداق جانلىق مەخلۇق كەلمەيدۇ» دەپ ئۆزىچە سۆزلەشكە باشلىدى.

دېمىنى ئېلىپ بولۇپ ئورنىدىن تۇردى، چىمەنلىكنى ئايلىنىشقا باشلىدى. ئۇنىڭ چېتىدە تېگى قۇم، سۈپسۈزۈك سۇ شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇراتتى. سۈزۈك سۇ پاقالچاقتا كېلەتتى. سۇنىڭ ئىچىدە ماڭدى. ھېچقانداق ئىز يوق — يا ئات ئىزى، يا قۇش ئىزى، يا تاشپاقىنىڭ ئىزى، ھەرقانداق بىر ھايۋاننىڭ ئىزى يوق ئىدى. ئادېم كەينىگە يېنىپ سۇ بويىدىكى ئۆزىنىڭ ئىزىغا قارىدى. كېيىن چىمەنلىكنىڭ بۇ چېتىدىن ئۇ چېتىگىچە مېڭىپ چىقتى. مېڭىۋاتقاندا بۇرنىغا ئۆتكۈر رەيھان پۇرىقى كەلدى. ئۇنى ئىزدەپ تاپالمىدى. نېرىقى چەتكە بېرىپمۇ بىردەم ئولتۇردى. كېيىن: «كۈن ئولتۇرماستىن بۇرۇن قۇيرۇقسىز دەرەخكە بېرىۋالاي، بەلكى تورۇق ئات شۇ يەرگە بېرىپ قالغاندۇ» دەپ ئويلىدى. قۇيرۇقسىز دەرەخنىڭ ئاستىدىن سۈيى مۇزدەك چىرايلىق بىر بۇلاق قايناپ تۇراتتى. ئادېم تەرلەپ كەتكەن، ئۇستىبېشىدىنمۇ گۈپۈلدەپ قاڭسىق تەر پۇرايتتى. بۇ پۇراققا ئۆگىنىپ قالغان بۇرنىمۇ بۇ تەرنىڭ سېسىق پۇرىقىنى سېزەتتى.

ئات قۇيرۇقسىزدا، باشقا يەردە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. شۇ يەردە، قۇيرۇقسىزنىڭ تۈۋىدە چوڭ - چوڭ ئېچىلغان گۈللەرنىڭ يېنىدا ئارقىدىكى ئوڭ پۇتىنى قورسىقىغا تىرەپ تۇرغاندۇ، چوڭ كۆزلىرىنى تېخىمۇ يوغان ئېچىپ ئەتراپىغا قاراۋاتقاندۇ. قۇيرۇقسىزدا بولمىسا، تازمىستىكتە، تازمىستىكتە بولمىسا، كۆرد قىزىدا، ئۇ يەردىمۇ بولمىسا، كىرمەن كۆلىدە بولىدۇ. ئۇلارنىڭ ھېچبىرىدە بولمىسا، ئاسمانغا چىقىپ كەتكەن بولىدۇ. ئۆمۈر بويى ئىزدىسەڭمۇ تېپىلمايدۇ. خەپ، ئۆمرۈم بويى بولسىمۇ ئىزدەيمەن سېنى. ۋاي تورۇق! كۆزۈمنىڭ نۇرى كەتكۈچە، ئاخىرقى نەپىسىمگىچە سېنى ئىزدەيمەن، ھەي، سېنىڭ قىلغانلىرىڭ باتۇرلۇق، جاھىللىق بولسا، بىزنى تاشلاپ قالدىڭمۇ؟ بىزدىمۇ بار ئۇنچىلىك غەيرەت ...

كۈن ئولتۇراي دېگەن چاغدا قۇيرۇقسىزغا كەلدى. قۇيرۇقسىزدا نە ئات، نە ئۇنىڭ سايىسى يوق ئىدى. بۇلاق بېشىغا كېلىپ ئولتۇردى. بىر - ئىككى پارچە قۇرت بىلەن يوغان بىر پارچە ناننى ئوشتۇپ يېدى.

بىر توپ پاشا - چىۋىننىڭ ئىچىدە قالدى. پاشا - چىۋىنلەر بېشىنىڭ ئەتراپىدا ۋىڭىلدايتتى. ئاخىرقى بىر پارچە ناننى يەۋېتىپ ئۇخلاپ قالدى. ئويغانغان چېغىدا ئۈستىگە كۈن چۈشكەن، چىلىق - چىلىق تەرلىگەنىدى. بۇ ئىسسىق قاتتىق، كۆيدۈرگۈچى دىمىق، مىلىچ - مىلىچ تەرلىتىدىغان ئىسسىق ئىدى.

كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى، توپتوغرا تازمىستىككە قاراپ ماڭدى. شۇ يەردىكى مىستىك تاز ھەر دائىم ياقىسىغا بىر قورۇق يوپۇرماقنى تاقاپ يۈرەتتى. پاتقاقلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بىر دۆڭنىڭ يامزىلىدا مىستىك تازدەك، ئۈستى قورۇق يوپۇرماقلىق، ئاستىدىكى شاخلىرى يېشىل بىر دەرەخ بار ئىدى. شۇڭلاشقا، بۇ يەرنى مىستىك تازغا ئوخشىتىپ تازمىستىك دەپ قويغان. كۆرد قىزى دېگەن يەرمۇ ھەر خىل گۈل ئېچىلىپ تۇرىدىغان يەر

ئىدى. ئۇ يەردىكى گۈللەر رەڭمۇرەڭ، ئېگىز - ئېگىز ئۆسەتتى. قەدىمكى زاماندا بىر كۆرد قىزى بولۇپ، خۇددى مۇشۇ يەردەك ئۈز — چىرايلىق ئىدى.

« بۇگۈن چوقۇم تاپىمەن !» دەيتتى. تونېلدەك كەتكەن ئۇزۇن چاتقاللىقلارنىڭ ئىچىگە كىردى. نېلۇپەر گۈللەر ئېچىلىپ تۇرغان بىر سۇلۇق ئۈنى ئاستىغا تارتتى. سۇ بىلەن بىللە پورۇق - پورۇق قاينىدى. تازمىستىككە، كۆرد قىزىغا باردى، تەلۋەدەرەخكە كەلدى، سۇمبۇلتېكىسى دېگەن يەرگىمۇ ئۈچ قېتىم باردى. ئاتتىن ئەسەر يوق. بۇ يەردە ناھايىتى يوغان، پاچاقلىرى ئۇزۇن، توم، ئادەمنىڭ بويىچىلىك، مايىسا رەڭ بىر قۇشنى كۆردى. بۇ يەرگە نېمە ئۈچۈن سۇمبۇلتېكىسى دەپ ئات قويغان، بىلمەيتتى. بىر چاغدا ئېسىگە شۇ كېلىپلا قويۇپ قويغاندۇ. قۇشنىڭ يېنىغا باردى. ئۇزۇن بويىنىغا قولىنى تەگكۈزدى، قۇش پەرۋا قىلمىدى. بىر قانىتى سۇنغانىدى. يارىسىغا قارىدى، قۇرتلاپ كېتىپتۇ. خالتىسىدىن تۇزنى ئالدى. قۇرتلىغان يارىسىغا سەپتى. قۇش جان ئاچچىقىدا سەكرەپ كەتتى. يىراققا كەتتى. ساق قانىتى بىلەن سەكرەپ - سەكرەپ خېلى يىراققا بارغانىدى.

« ھەي، بۇگۈن بۇ ئاتنى بۆرىلەر ئويمانلىقىدىن تاپىمەن !» دېدى. كۆڭلىدىكى ئۈمىد كۈچەيگەنسېرى، خۇشاللىقى ئارتاتتى. يىراقتىكى كۆردلار ئايمىقىغا قاراپ ئۇسسۇل ئوينىغاندەك ماڭدى. شۇ يەردە، چوقۇم شۇ يەردە، تورۇق ئات شۇ يەردە ! ... مىلتىقىنى مۈرىسىدىن ئالدى. تەكشۈردى. ئوق سېلىنغانىدى. پىچىقىغا قارىدى. ئۇمۇ جايىدا تۇراتتى. بۇگۈن تورۇق ئاتنىڭ كالىلىسىنى كەسمەكچى، خوتۇنىنىڭ يېنىغا بارماقچى. خاپا بولاتتى، خۇشاللىناتتى، كۆردلار ئايمىقىغا يېقىنلاشقانسېرى خوتۇنىنى تېخىمۇ بەك سېغىناتتى، شەھۋەت ئوتىدا ياناتتى.

« شۇ يەردە، ئۇ يەردە بولمىسا، كۆڭلۈم تۇيمايتتى، شۇ يەردە، چوقۇم شۇ يەردە » دەپ پىچىرلايتتى.

كۆردلار ئايمىقىغا كېلىپ كۆزلىرىنى يۇمدى. كۆزلىرىنى ئېچىپ ئالدىغا ئەمەس، يەرگە، پەسكە قارىدى. مەلۇم ۋاقىت

ئۆزىنىڭ ئەتراپىدا چۆرگىلىدى. ھېچ نەرسە، ھېچقانداق سايىمۇ كۆرەلمىدى. ئاپتاپنىڭ دىمىقىدا يەردە ئولتۇرۇپ قالدى.

— يۈرەگىم زېمىنىغا كېتىشىم كېرەك ... — دېدى ئاستاغىنا، — بۇ كاپىرنىڭ تېپىلىشى مۇمكىن ئەمەس.

كاپىر دەپ قويۇپ كۆڭلىگە ئەندىشە چۈشۈپ قالدى. خۇددى مۇقەددەس بىر نەرسىنى تىللاپ قويغاندەك ھېس قىلدى. سەل راھەتلىنىپمۇ قالدى. « كاپىر، كاپىر !» دەپ ئىچىدە تەكرارلاش بىلەن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى، چىشلىرى غۇچۇرلاپ كەتتى. «بەختىمگە ئولتۇردۇڭ ... خەلقىئالەم ئالدىغا چىقالماس قىلىۋەتتىڭ. ھېچكىمنىڭ يۈزىگە قارىيالماس قىلدىڭ. ئۆمۈر بويى جاپا چەكتىم، ئاخىر بىر پارچە نانغا ئىگە بولدۇم. ئۇنىمۇ سەن قولۇمدىن ئېلىۋالدىڭ، يېرىمدىن ئايرىدىڭ، ئۆيۈمدىن ... گۈل يۈزلۈك خوتۇنۇمدىن ئايرىدىڭ.»

گېلىغا بىرنېمە تۇرۇپ قالدى. يىغلىۋەتسە، ئىچى بوشاپ قالسا قۇتۇلغان بولاتتى. بىرھازاغىچە ئىسسىقتا مىدىرلىماستىن تەرلىگەن پېتى بىئارام بولۇپ قالدى. دۈمبىسىدىن، يۈزىدىن، پاچاقلىرىدىن تەر سۇدەك ئاقاتتى.

— چوقۇم گۈلپاتمادا ! — دەپ خۇشاللىق بىلەن ئۇچقاندەك ماڭدى.

بولۇ تاغلىرىدا ژانىدارما بولۇپ يۈرگەن چاغلىرىدا كارامەت يوغان، ئېگىزلىكى ئادەمنىڭ بويىچىلىك، چىرايلىق بىر گۈلنى ئۇچراتقان ۋە بۇ گۈلگە ھەيران قالغانىدى. بۇنداق يوغان گۈلنى ئاقچەسازدىمۇ كۆرمىگەنىدى. دېھقانلاردىن بۇ گۈلنىڭ ئېتىنى سورىدى، گۈلپاتما دەپ جاۋاب بېرىشكەنىدى. بۇ گۈلنىڭ شاخلىرى ساڭگىلاپ تۇراتتى، گۈللىرى بىر قۇچاق كېلەتتى. گۈلپاتما دەپ ئات قويغان يەردىمۇ شۇ گۈللەرگە ئوخشايدىغان يوغان، شاخلىرى يەرگە ساڭگىلاپ تۇرىدىغان گۈللەرنى كۆردى.

گۈلپاتمادىكى گۈللەر ئادەم بويىدىن ئېگىز ئىدى. ئادىم گۈللەرنىڭ ئارىسىغا كىرىپ ياتتى. قاراڭغۇ چۈشۈۋاتاتتى،

شۇنداق گۈزەل، خۇددى كۈن قىزىرىپ چىققان چاغدىكىدەك بىر خىل قاراڭغۇلۇق ... ئاسماننىڭ بىر تەرىپى يورۇيتتى، يورۇقلۇق بارغانسېرى كۈچىيەتتى، باشقا بىر تەرىپىدە قاراڭغۇلۇق كېڭىيەتتى. ئادەم ئەنە شۇ غەلىتە قاراڭغۇلۇقتىن بەكمۇ قورقتى، ئۆتى تاشاي دەپ قالدى. دەل شۇ چاغدا ئات تۇياقلىرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىدى. ئات گۈللەرنىڭ ئۈستىدىن چېپىپ ئۆتتى. بىردەمدە يوقالدى، غايىب بولدى، بىر تۇمانغا ئوخشاش تارقاپ كەتتى، ئادەم مىلتىقنى قولىغا ئالغۇچە ئات كەتتى. ئادەم «بۇگۈن كېلىدۇ، ئۇ ئۆگىنىپ قالغان يېرىنى بەك ياخشى كۆرىدۇ. گۈلپاتماغا ئاشىق، جېنىنى بېرىدۇ» دېدى.

ئىسسىق كارامەت قاتتىق بولغاچقا، دۇمبىسىنى كۆيدۈرەتتى. نەپەسلىرى بوغۇلۇپ قالغان بولسىمۇ كېتىۋەردى.

گۈلپاتمادىكى يوغان گۈللەر قايناپ تۇرغان ئىسسىقتا بىلىنەر - بىلىنمەس تېخىمۇ گۈزەللەشمەكتە ئىدى.

36

كىندىكىگىچە پاتقاقتا پېتىپ كەتكەن مەمەت كۇرد كەرىمنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ بىردەم تۇردى. گاۋۇر تاغلىرىنىڭ ئارقىسىدىن كۈننىڭ يېرىمى كۆرۈنۈپ تۇراتتى، ئەمما ئىنتايىن قاتتىق ئىسسىق ئىدى، ئۆيلەرنىڭ ئارىلىرىغا ئالا كۆلەڭگىلەر چۈشكەنىدى. مەمەت كۇرد كەرىمنىڭ ئىشىكىدىن كېتىپ قالدى. سەنتۇرۇلەتتى. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يولدىن ئوشۇقلىرىغىچە توپىغا پېتىپ سەلۋەر كېلىنىنىڭ ئىشىكىگىچە باردى، بىردەم تۇردى، يەنە ئارقىغا ياندى. ئۆيلەرنى ئاران ئىلغا قىلاتتى. بۇ يەرنى — ۋايىۋاي يېزىسىنى كېچىنىڭ قاراڭغۇسىدا مۇشۇ ھالى بىلەن قانداق تاپقاندۇ؟ نەدىن، قايسى يوللاردىن كەلگەندۇ؟ بۇنى زادىلا بىلەلمەيتتى ياكى بولمىسا تۇگمەندىن ژاندارمىلارغا تۇتۇلۇپ قالماستىن، ھېچكىمگە كۆرۈنمەستىن، ئۆزىنى سۇغا

ئېتىپ، سۇدا ئېقىپ كېتىۋاتقىنىدا ئۇنىڭ پۇتلىرى ئىختىيارسىز ئۇنى بۇ يەرلەرگە ئەكەلدىمۇ يا؟ بۇ يەرگە ئۇنى ئۆز خىياللىرى ياكى ئۇممەت سېرىق باشلاپ كەلدىمۇ؟ ئۇممەت سېرىقنى خىيالىغا كەلتۈردى.

سەيپەلىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىدىمۇ بىردەم تۇردى. ھەممە نېمىگە ھاڭۋېقىپ قارايتتى، ھېچ نەرسىنى كۆرمەيتتى، كېيىن يوغان تېرەكنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇردى. ئۈستىبېشىدىن قارا پاتقاق ئېقىپ تۇراتتى. مىلتىقنىڭ پاينىكىمۇ لايغا مىلىنىپ كەتكەنىدى. ئالا كۆلەڭگىلەر قايتتى. قىزىق كۈن نۇرى ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ كۆل رەڭ تۇسكە كىرگەن ئوت - چۆپلىرىگە، توپىلىق يوللىرىغا، كۆيۈپ - قورۇلۇپ كەتكەن ئۆگزىلىرىگە بىر توپ چوغدەك چۈشۈپ تۇراتتى.

مەمەت مىلتىقى، دۇربۇنى، خەنجىرى، قاتار - قاتار باغلانغان ئوقدانلىرى، بېشىدىكى پۆپۈكلۈك قىزىل فەسى بىلەن قاراقچىلىق ئويۇنى ئويناۋاتقان چوڭراق بىر بالىغا ئوخشايتتى. دەسلەپتە مەمەتنى يېزىدا كۈن چىقىشتىن سەل بۇرۇن بىرنەچچە ئايال، بىرنەچچە ئەر كۆرگەن، پەرۋا قىلمىغان، كارىمۇ بولمىغان.

يوغان تېرەكنىڭ تېگىدە تۇرغان مەمەت يەنە ماڭدى، بېشى قايغان، پۇتى تايغان يەرلەردە ئايلىنىپ يۈرەتتى.

مەمەتنى ئالدى بىلەن ئىبراھىم دېگەن بىر بالا كۆرگەن، كېيىن ھۇسام كۆرگەنىدى. ھۇسام بېرىپ پەرھات موللامدىن:

— يېزىدا كىچىك بالىدەك قوراللىق بىرى يۈرىدۇ، كىمدۇ؟ — دەپ سورىدى.

پەرھات موللام ئىشىك ئالدىدا تۇراتتى. گەپ - سۆز قىلمايتتى. خامانلارنىڭ كۆيۈپ كېتىشى ئۇنىڭ بېلىنى پۈكۈۋەتكەنىدى. نېمە قىلىشنى بىلەلمەيتتى، تاشقىرىغا قاراپ قويدى. قورال - ياراغلىق، ئۈستىبېشى لاي - پاتقاق، ئۆزى كىچىككىنە، مۇكچەيگەن، دەلدەڭشىپ قالغان ئادەمنى كۆردى. بۇ

ئادەم لاي پاچاقلىرىنى ئۆلۈكتەك سۆرەپ ماڭاتتى. پەرھات ئىمام شۇ زامان سەيپەلىنىڭ قېشىغا باردى:
— سەيپەلى، ھەي سەيپەلى! بۇ ياققا چىققىن، تېز چىق تاشقىرىغا! بۇ قانداق ئىش؟ ... شۇ ئادەمگە بىر قارىغىنا!
پەرھات موللام بىلەن ئۇ يەرگە بىللە كەلگەن ھۇسام:
— مانا شۇنداق، يېزىدا خېلىدىن بېرى ئايلىنىپ يۈرىدۇ. بىر ئۆينىڭ ئىشىكى ئالدىدا بىردەم تۇرىدۇ - دە، يەنە ماڭىدۇ، ئەنە شۇنداق، — دېدى.
— سەيپەلى، ھەي سەيپەلى، تاشقىرىغا چىق دەيمەن! چىققىنا، — دېدى ۋە ئۇيقۇلۇق مەڭدەپ يۈرگەن ئادەمگە قارىدى، — قىزىق، ئاجايىپ بىر ئىش، بۇ ئادەم پۈتۈنلەي قوراللانغان، بۇ نېمە ئىش؟ — دەپ قويدى ھۇسام.
شۇنىڭدىن كېيىن باشقا دېھقانلارمۇ ئاڭلاپ كەتتى. بىردەمنىڭ ئىچىدە تېرەكنىڭ ئاستى قىزىل قىيامەتكە ئايلاندى. دېمىنى چىقارماي، يېزىنىڭ ئىچىدە خامۇشلارچە ئايلىنىپ يۈرگەن ئادەمگە قورقۇش ۋە قىزىقىش بىلەن قاراشتى، بۇ ئادەم كەتتى، كەلدى، تۇردى، ماڭدى، ئۆز - ئۆزىگە گەپ قىلدى. خالايىقنىڭ يېنىدىن بىرنەچچە قېتىم ئۆتتى. ھېچكىمنى كۆرمىدى، ھېچ نەرسىنى تۇيمىدى. تاكى ئوسمان چوڭ خالايىقنى كۆرۈپ ھاسىغا تايانغان ھالدا تېرەكنىڭ تۈۋىگە كەلگۈچە شۇنداق قىلىپ يۈردى. ئوسمان چوڭ تېرەك تۈۋىگە كەلدى. ئوڭ قولىنى قېشى ئۈستىگە تۇتۇپ، دېھقانلار قاراۋاتقان تەرەپكە قارىدى.
— ۋاي خۇدا، يائاللا، چۈش كۆرۈۋاتامدىم، چۈش؟ بۇ ئوڭۇممۇ، چۈشۈممۇ؟
ھاسىسى قولىدىن چۈشتى، ئوڭ قېشىنى يۇقىرى كۆتۈردى، قارىدى:
— يائاللا، يارەببىم، بىر قاراڭلار! قوراللىقمۇ؟
— قوراللىق! — دەپ ھاياجان بىلەن ۋارقىراشتى خالايىق.
ئوسمان چوڭ ئاسقاقلاپ، دېمى سىقىلىپ، مەمەتكە قاراپ

ئېتىلدى، قۇچاقلىدى.
— بالام، تىنچ كەپسەن، قىيىن كۈنلەردە يېتىپ كەلگەن قوزام. كېلىدىغانلىقىڭنى بىلەتتىم، بۇ يامان كۈنلەردە بىزنى يالغۇز تاشلاپ قويماسلىقىڭنى بىلەتتىم. بىزنى خاراب قىلدى، — دەپ ئىڭرىدى ئوسمان چوڭ، — كۆيدۈرۈپ كۈل قىلدى. خامانلىرىمىزنى، ئاشلىقلىرىمىزنى، پۈتكۈل ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. بۇ نېمە ئىش؟
بۇ چاغدا پەرھات موللام كەلدى. ئوسمان چوڭ بىر قولى بىلەن پەرھات موللامنىڭ قولىدىن تۇتتى، يەنە بىر قولى بىلەن مەمەتنى قۇچاقلاپ تۇتاتتى.
— كەل، قارا، شۇڭقارىم كەپتۇ. ساڭا دېمىگەنمىدىم؟ دېمىدىممۇ؟ بۇ بىزنى يامان كۈنلەردە يالغۇز تاشلاپ قويمايدۇ. دېمىدىممۇ؟
ئادەملەر مەمەتنىڭ ئەتراپىغا توپلاشتى. ئۇلار بىردەم ئەر - ئايال، ياش - قېرى، قىزلار ۋە بالىلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا قېلىشتى. نېمە قىلىشلىرىنى بىلمەيلا قالدى. مەمەت داڭ قېتىپ خالايىققا قاراپ كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ قاراپ قالدى. چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلگىلى بولمايتتى. يۈزى ئىپادىسىز ئىدى.
ئادەملەر جىم تۇرۇشاتتى، ئۈن - تىن سۈرمەيتتى.
— ئوسمان چوڭ، بالىنىڭ بېشىدا بىر ئىش بار، قارىغىنا، ئۈستىبېشى لاي، كىيىملىرىمۇ جۇل - جۇل، — دېدى ئاخىر پەرھات موللام گەپ باشلاپ.
شۇ چاغقىچە ئوسمان چوڭ مەمەتنىڭ بۇ تۇرقىغا سەپسالمىغانىدى. ۋارقىرىۋەتتى. ئۇنى يۆلىۋالدى:
— شۇڭقارىم، بالام! ساڭا نېمە بولدى؟ بۇ نېمە ئىش، باتۇرۇم، شۇڭقارىم! ... سادىغاڭ كېتەي موللام، ياخشىراق قارىغىنا، شۇڭقارىم يارىدار بولغان بولمىسۇن يەنە ...
پەرھات موللام مەمەتنىڭ بىر چېتىدىن يۆلەپ، ئۇنى ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ ماڭدى.

شۇنىڭدىن كېيىن توپلانغانلارنىڭ ئاغزى ئېچىلدى، سۆزلىشىشكە باشلىدى. ھېچكىم مەمەت ئاۋاق دېگەن گەپنى ئاغزىغا ئالمايتتى، ھەممىسى يا «شۇڭقارىم» ياكى «ئۇ» دەپ سۆزلەيتتى، سۆزلىشەتتى. نېمە سۆزلەشكەنلىكلىرى ھەققىدە ئويلاشمايتتى. ئۇنى تۇنجى قېتىم كۆرۈشلىرى ئۇلارنىڭ روھىنى چۇشۇرۇۋەتكەنىدى. ئۇنىڭغا قارايتتى، قارايتتى. كۆڭۈللىرىدە «مەمەت ئاۋاق شۇمىدۇ؟ بۇ ۋىجىككىنە، ۋەيرانە - ئەبگار، دۇمچەيگەن، ئۆزىنى يوقاتقان بالا راستىنلا مەمەت ئاۋاقمىدۇ؟» دەپ ئويلىشاتتى.

كۆپچىلىك ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توپلاندى. يەنە جىم تۇرۇشتى. مەلۇم ۋاقىت تۇرۇشقاندىن كېيىن قاشانىڭ تۇۋىدە چۆرىدەپ ئولتۇرۇشاتتى. دۇمبىلىرىنى قاشالارغا يۆلەپ يەنىلا جىم ئولتۇرۇشتى. بالىلارمۇ سۆزلەشمەيتتى. بوۋاقلارمۇ يىغلىمايتتى.

مەمەت ئاۋاقنى پەرھات موللام ئۆز قولى بىلەن يېشىندۇردى، لاي شالۋۇرىنى يۇيۇڭلار! دەپ قەمەر ئانىغا بەردى. پۇتۇن بەدىنىگە قاراپ چىقتى. ئوڭ يوتىسىدا بىر ئوق يارىسىنى كۆردى. يارا ئۇنچىلىك ئېغىر ئەمەس ئىدى. پاچاقلىرى سۇرۇلۇپ كەتكەن، بىراق باشقا جايلىرى ساق ئىدى.

مەمەتتىن توختىماي سوئال سورىشاتتى، بىراق جاۋاب ئېلىشمايتتى. پەرھات موللام خېلىدىن كېيىن مەمەتنىڭ چىشلىرىنىڭ كىرىشىپ كەتكەنلىكىنى بىلدى.

— ئوسمان ئاغا، بۇ بالىنىڭ بېشىغا ئېغىر پالاكەتلەر كەپتۇ. شۇنچىلىك دەھشەتلىك ئىشلار كەپتۇكى، چىشلىرى كىرىشىپ، ئۆزى مۇشۇ ھالغا كېلىپ قاپتۇ. ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن ئۆلۈم قورقۇنچىسى ژاندارمىلار بىلەن جەڭ قىلىش پالاكىتى ئەمەس، ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر ئىشلار كەلگەندەك! قارىغىنا، ھېچ نەرسىنى كۆرمەيدۇ ياكى سەزمەيدۇ.

قەمەر ئانا خۇددى بىر كىچىك بالىنى تازىلىغاندەك، ئۇنىڭ

قول - پۇتلىرىنى، يۈز - كۆزىنى ئىسسىق سۇ بىلەن سوپۇنلاپ يۇدى. شۇ زامان ئورۇن سېلىپ بەردى. پەرھات موللام ئۆزى ئۇنى ئورۇنغا ئەكېلىپ ياتقۇزدى. مەمەت بېشىنى ياستۇققا قويار - قويماستىن ئۇخلاپ قالدى.

چۇش بولدى. ئاپتاپتا ئولتۇرغان كۆپچىلىكتىن ئاۋاز چىقمايتتى. ئاپتاپ كۆيدۇرۇۋەتتى. ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسىدىكى توپىلار تونۇرنىڭ كۆلىدەك تەگكەن يەرنى كۆيدۇرەتتى. ئاپتاپ مېڭىنى قايناتاتتى. تۇيۇقسىزلا مۇسلۇ تەلۋە ئورنىدىن تۇردى. ئۇ، ئېگىز، رەڭگى قارا، پاچاقلىرى ئۇزۇن، تايغاندەك بىر ئادەم ئىدى. ئۇ ئۇزۇن قوللىرىنى پۇلاڭشىتىپ:

— نېمە سوكۇت بۇ ھەي ئەقىلسىزلەر! — دەپ ۋارقىرىدى، — بۇ شۇڭقار ئۆزى كىچىك بولسىمۇ ئۇۋنى قاچۇرمايدۇ. تاغلاردا پۇتۇن بىر ئارمىيە بىلەن ئېلىشقان، شۇنچە چوڭ بىر ئارمىيەنى تارمار قىلىپ ئۇ يەردىن كەپتۇ، نېمىشقا جىم بولۇپ كەتتىڭلار؟ ... نېمە ئۇچۇن روھىڭلارنى چۇشۇرىسىلەر؟ ئەمدى ئۇ كەلدىغۇ ... ۋايۋاي يېزىسىنى دەپ كەلدىغۇ! بىزنى قۇتۇلدۇرۇشقا كەلدىغۇ! شۇڭقارىمىز كىچىك، ئەمما ئۇنىڭغا بۇركۇتلەرمۇ تەڭ كېلەلمەيدۇ. ۋاي ۋەيران بولغۇر ئۇمىدسىزلەر!

ئادەملەر قىمىرلاشتى، سۆزلەشكە باشلىدى. بىرئازدىن كېيىن ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسىدىن ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئاڭلاندى. ئۇچراشقانلار بىر - بىرى بىلەن سۆزلىشەتتى، كۆڭۈلدىكى ئۇمىد، خۇشاللىق بارغانسېرى ئارتاتتى. ئالدى بىلەن ئاياللار، كېيىن ئەرلەر، بالىلار ئېچىلىپ كۇلۇشكە باشلىدى. يېزىنى قاپلىغان ماتەم ھاۋاسى بىردەمدىلا تارقىلىپ كەتتى. ئۇستىنى بېسىپ تۇرغان قارا بۇلۇت كۆتۇرۇلدى.

ئۇخلاپ قاپتۇ، بېشىغا چوڭ بىر ئىش كەپتۇ، ئۇخلاپ قاپتۇ. تاغدا پۇتۇن بىر ئارمىيە بىلەن سوقۇشۇپتۇ، ئۇلارنى بىتچىت قىپتۇ، پاچىقىدىن ئازراق يارىلىنىپتۇ. بېشىغا كۆرۇلۇپ

باقمىغان ئىشلار كەپتۇ. بۇنى ھېچكىم بىلمەيدىكەن. شۇڭلاشقا، مانا شۇنداق ھالغا چۈشۈپتۇ. ئۇيقۇلۇق مېڭىپ يۈرىدىغان بوپتۇ، ھازىر ئۇخلاپتۇ.

دېهقانلار ئاستا ــ ئاستا تارقىلىشتى. يېزا جانلاندى، دېهقانلار ئاستا ــ ئاستا بىلىنەر ــ بىلىنمەي تىرىنىقى چىقىۋاتقان بۇركۇتكە ئوخشاپ قېلىشتى. شۇ كۈنى ھەممە ئۆيدە ئىپسىل ــ لەززەتلىك تاماقلار پىشۇرۇلدى. ھەممە ئۆيدە چاقچاقلار بولدى. سۈكۈتلۈك ئېغىزلار ئېچىلدى. كەچقۇرۇن بۇ ئىشلارنى ئاڭلىغان ئاشىر ئاشىق دۇمبىقىنى كۆتۈرۈپ، سۇنايچى ئوغلى بىلەن بىللە يېزىغا كەلدى. شۇ زامان ناخشا ئېيتىپ ــ ئۇسسۇل ئويناشتى. كېچە بولغان چاغدا ساماغا چۈشۈشتى. ياز كېچىسىنىڭ دىمىق ئىسسىقىدا، بىر خامانىنىڭ ئورنىدەك يەردىكى ئوتنىڭ ئەتراپىدا ئىسسىقتا پىشىپ ــ تەرلەپ ئايلىنىشقا باشلايتتى. بۇ، يېزىدا بەلكى تۈنجى قېتىم ئويۇنالغان ساما بولۇشى مۇمكىن. ياز كۈنلىرى توي ــ تۆكۈن بولمايتتى، بولسىمۇ ياز كېچىلىرى ساماغا چۈشمەيتتى. نارلى قىشلاق، يالغۇزئۈجمە، ئوكسۇزلۇ، ئاقماشات، شىخ مەمەتلى، دەدەپاكلىق يېزىلىرىدىكى دېهقانلارمۇ مەمەتنىڭ ۋايۋاي يېزىسىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلىدى. شۇ كۈنىلا ئاتلار، هارۋىلارغا چۈشۈپ ۋايۋايغا كېلىشتى، ئويۇن ــ كۈلكىگە قاتناشتى. كەلمىگەنلەر ئۆز يېزىلىرىدا خۇشال بولۇشتى.

توي، دەرنەك خۇشاللىقلىرى تۈگىگەندىن كېيىن يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە دېهقانلارنىڭ ئىچىگە يېگىدىن بىر ئەندىشە چۈشتى. بۇ ئەندىشە مەمەتنىڭ ۋايۋاي يېزىسىدا ئىكەنلىكىنى بىلگەن پۈتكۈل دېهقانلارنىڭمۇ كۆڭلىگە چۈشتى.

— يەنە نېمە ئىش بولار؟! يېزىغا كېچىدە كىرگەن بولسا، ھېچكىم كۆرمىگەن بولسىدى، ياخشى بولاتتى. كۈپكۈندۈزدە يېزىغا كىرىش باتۇرلۇق بولاتتىمۇ؟ شۇ باتۇرلۇقى ئاسمانغا چىقسۇن؟

— ئاغىلاردىن بىرەرى بىلىپ قالسىچۇ؟

— ياكى ئاغىلارنىڭ بىرەر يالاقچىسى؟

— ياكى بىرەر ژاندارما كۆرۈپ قالسا؟

— مۇشۇنداقمۇ يوغان باشلىق قىلغان بارمۇ؟

— بۇنداق بىخەستەلىك قىلسا قانداق بولىدۇ؟

— يەنە كېلىپ كۈپكۈندۈزدە! قولىنى سېلىپ كىرىش ...

— ھەرقانچە ساددا بولسىمۇ، كۈپكۈندۈزدە كىرەمدۇ؟ بولۇپمۇ بىر قاراقچى يېزىغا مۇشۇنداقمۇ كىرگەن بارمۇ؟

— ھەتتا دادىسىنىڭ ئۆيى بولسىمۇ، بىر قاراقچى مۇشۇ ھالەتتىمۇ يېزىغا كىرەمدۇ؟

— ئوق ئۆتمەيدىغان بولسىمۇ، بىر قاراقچى چوقۇر ئوۋانىڭ تۈزلىڭىدە مۇشۇنداق ئايلىنىپ يۈرەمدۇ؟

— ئادەم شۇڭقار بولغان ھالەتتىمۇ؟ ...

— شۇڭقار بولغان ھالەتتىمۇ، ھۆكۈمەتكە مۇشۇنداق قارشى تۇرامدۇ؟

ھەممە مۇشۇنداق سۆزلىشەتتى. بىراق، بۇ سۆزلىشىشلىرى بىلەن مەغرۇرلىناتتى. مەمەتنىڭ كۈپكۈندۈزدە يېزىغا كىرىپ كېلىشىدىن قانچىلىك قايغۇرغان ۋە قورققان بولسا، شۇنچىلىك خۇشال بولۇشاتتى ۋە پەخىرلىنەتتى.

— بويى سەل ــ پەل پاكار، مەيلى كېرەك يوق، ئۇ ئادەمدە يۈرەك بار ــ دە! نەق مۇشۇنچىلىك — تۆمۈرچىنىڭ سەندىلىدەك! — دېيىشەتتى.

— مەمەت ئاۋاق دېگەن يېزىغا ئەنە شۇنداق كىرىدۇ! — دېدى سەلۋەر كېلىن.

دېهقانلار كۆزلىرىنى ئالايتىپ، خاپا بولۇپ سەلۋەر كېلىنگە قاراشتى. سەلۋەر كېلىن ئىشنى بۇزۇپ قويغانلىقىنى چۈشەندى.

— ھە، ئۇ، يەنى شۇڭقارىمىز شۇنداق كېلىدۇ! — دېدى.

ئۇ دېهقانلارغا قارىدى. دېهقانلار ئۇنى كەچۈرمىدى.

— ۋاي قىرىلىق، قۇرۇپ كەتسۇن قىرىلىق! — دەپ

پۇشايمان قىلدى، — خاپا بولماڭلار، ئىككىنچىلەپ ئاغزىمغا ئالمايمەن. ئۇ شۇڭقارىم چۇقۇر ئۇۋاغا مانا شۇنداق كۇپكۇندۇزدە كىلەلەيدۇ. ھېچكىم ئۇنىڭ مويىغا تېگەلمەيدۇ ... ئۇ شۇڭقارىمىز ...

مۇسلۇ ئوتتۇرىغا چىقتى، ئۆيمۇئۆي يۈرۈپ سۆزلىدى:

— نەگە كەتتى، ھېلىقى زەينەل نەگە كەتتى؟ قېنى قاراپ باقايلى، زەينەل نەگە كەتكەندۇ؟ ئۇنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرگەنىدىڭغۇ؟ تېرەكنىڭ ئاستىدا بىز ئۇنىڭغا قاراپ تۇرغاندا بار ئەمەسمىدى؟ ئوسمان چوڭ ئۇنى قۇچاقلىغان چاغدا يېنىدا ئەمەسمىدى؟ بوينىنى سوزۇپ يەۋەتكۇدەك قارىغان ئەمەسمىدى؟

مۇسلۇ تەلۋە ئەسكەرلىككە بېرىپ كەلگەن ئالتە يىگىتنى يىغدى. سۆزلەشكەن بويى ئاقچەسازغا قاراپ مېڭىشتى. بىر يېرىم سائەتتىن كېيىن سازلىقنىڭ بويىغا بېرىپ، قومۇشلۇقنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئولتۇرۇشتى. زەينەل ھەققىدە سۆزلەشتى. زەينەل ئۇنىڭ يېزىدا ئىكەنلىكىنى ئەلى ساپا بايغا ئېيتىپ قويىتتى. ئەلى ساپا باي ئۆز ئەمرىدىكى دېھقانلارنى، ژاندارمىلارنى ۋايىۋاي يېزىسىغا باشلاپ كېلەتتى ۋە ئۇنى تۇتاتتى. شۇڭا، ئۇلار زەينەل ئۇستىدە بىر قارارغا كېلىپ قومۇشلۇقتىن ئايرىلدى.

زەينەل مەمەتنى كۆرەر - كۆرمەس يۈگۈرگەن بويى يۈرىكى دۈپۈلدەپ، ئەلى ساپا باي تەرەپكە يول سالغانىدى. ھاياجانلانغىنى ئۈچۈن پۈتلىرى ئالمىشاتتى، يۈگۈرۈيتتى، يۈگۈرگەنچە قەلبىدە چىدىغۇسىز بىر خىل ئېغىرلىقنى ھېس قىلاتتى. بىلىنەر - بىلىنمەس بىرنەرسە، پۇشايمان ئىچىگە كىرىۋالغانىدى. شۇ مەمەت ئاۋاقمۇ غەلىتە بىر ئادەم ئىدى. جىنىدىن تويغان، دۇنيادىن كەچكەن ھالەتتە ئىدى. ئانىسىنى، خەدىچەسىنى ئۆلتۈرۈشۈپتۇ. بۇ بىچارىنى تاغلارغا چىقىشقا مەجبۇر قىپتۇ. گەپ - سۆزلەرگە قارىغاندا، ئاسىم چاۋۇش ئۇنى قوغدارمىش، ئارقىسىدا ئاسىم چاۋۇش بولمىغان بولسا، ئۇنى ئاللىقاچان ئۆلتۈرۈشەرمىش.

« ئاللىقاچان ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولاتتى. مۇشتۇمدەك بىر نېمە، بوينىدىن تۇتۇپلا بوغسالىڭ غىققىدە جېنى چىقىدۇ.»

زەينەل باينىڭ ھويلىسىغا كەلدى، تۇرۇپلا قالدى. قەلبىدىكى پۇشايمان قىلىش تۇيغۇسى بارغانسېرى كۈچەيدى. ئۆزىنى ئەيىبلەشكە، پەس كۆرۈشكە باشلىدى. مەمەت ئاۋاق بولغىنى ئۈچۈن ئۇنىڭمۇ كۆڭلىدە كىچىككىنە بولسىمۇ بىر ئۇمىد ئوتى يالقۇنجىغانىدى. پۇشايماننىڭ ئورنىنى خۇشاللىققا ئوخشاش بىر نەرسىلەر ئىگىلەيتتى.

« ئى ئۇلۇغ خۇدايىم، مېنى بۇ دەردتىن قۇتۇلدۇر، ماڭا نېمە بولدى؟ دېيەلمەيمەنمۇ نېمە؟» دەپ پىچىرلىدى زەينەل.

بۇ بالىدا نېمە خىسلەت بار؟ بىر خىل مۆجىزە، بىر خىل كارامەت بارمۇ؟ مۇشۇ كۈنگىچە زەينەلنىڭ بېشىغا مۇنداق ئىش كەلمىگەنىدى. ئۇنىڭغا ئامراق بولۇپ قالدىمۇ يا؟ بۇ ھارامزادىگە راستتىنلا ئامراق بولۇپ قالغاندىمەنمۇ؟ دەپ ئويلىدى. ئۇنى زادىلا ياخشى كۆرمەيتتى. شۇنداق تۇرۇپ كۆڭلىگە كەلگەنلەرنى نېمە دېگىلى بولىدۇ؟ ئەجەبا، بۇ قوللىرى بىلەكلىرىگىچە قىزىل قانغا مىلەنگەن بىر غېرىچ بالىغا ئىچىم ئاغرىۋاتامدۇ؟ ئويلاپ كۆردى، ئېچىنمايتتى. پەقەت ئۇنىڭ ئېتىنى ئاڭلاش بىلەن كۆڭلىنى ئاستاغىنا بىر خىل خۇشاللىق ۋە ئۈمىد قاپلايتتى. قەلبىدە كىچىككىنە بىر خىل ئۈمىد ئۇچقۇنى يېنىپ ئۆچەتتى. يارەببىم، بۇ نېمە ئىش؟

زەينەل ئارقىغا يانايمۇ، مېھمانخانىغا كىرىپ ئەلى ساپا باي بىلەن كۆرۈشەيمۇ، دەپ ئويلاپ تۇرغىنىدا مېھمانخانىدىن ئەلى ساپا باينىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

— زەينەل، نېمە بولدى؟ — دەپ كۈلدى، — نېمىشقا تۇرۇپ قالدىڭ؟ ئۇزاق ئويلاپ كەتتىڭغۇ؟ كەل، قېنى، يۇقىرىغا چىق!

زەينەل بېشىنى كۆتۈردى، قارىمۇقارشى ئىپادىلەرگە تولغان چىرايى بىلەن ئەلى ساپا بايغا كۈلۈمسىرىدى. ئەلى ساپا باي ھېچقاچان زەينەلنىڭ چىرايىنى بۇ ھالەتتە كۆرمىگەنىدى.

چۆچۈپ كەتتى، قولىنى سەدەپ ساپلىق تاپانچىسىغا ئۇزارتتى.

— نېمە بولدى، نېمە ئىش بولدى، زەينەل؟ — دەپ ئۇنى پەلەمپەينىڭ بېشىدا تۇرۇپ قارشى ئالدى.

زەينەل ئۆز كۆڭلىدە دېيىشىم كېرەك، دەپ ئويلىدى. «ھازىر بېرىپ يېزىنى قورشايدۇ، ئۇنى تۇتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئادەملەرنىڭ بېشىدىن مەمەت ئاۋاقنىڭ بالا - قازاسى كۆتۈرۈلىدۇ» دەپ ئويلىدى، كېيىن « ياق، بولمايدۇ » دەپ، ئىچىدە ۋارقىرىغاندەك تەكرارلىدى: « ياق ! بولمايدۇ ! »

زەينەل كەلدى، باينىڭ ئۇدۇلىدىكى كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى. كۈلۈمسىرەيتتى. سۆزلەيتتى، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشاتتى.

— خامانغا ئوت كەتكەندىن كېيىن دېھقانلارنىڭ بېلى پۈكۈلدى، تۈگەشتى. بىر كۈنى ئەتىگەندە قارىسام، دېھقانلار قوللىرىغا چىققاننى ئېلىپ ئۆيلىرىدىن كېتىۋاتىدۇ. يېزىدىن چىققاندىن كېيىن ئۆيلەرگە ئوت قويۇشماقچىكەن، ئۆزلىرى شۇنداق دېيىشىۋاتىدۇ. مەنمۇ ئۆيۈمنى يىغىشتۇردۇم، يۈك - تاقلىرىمنى ئىشەك ئالدىغا قويدۇم. شۇ چاغدا نەدىن كەلدىكىن، پەرھات موللام چىقىپ كەلدى. دېھقانلارنىڭ ئاغزىدىن كىرىپ، بۇرنىدىن چىقتى، بۇرنىدىن كىرىپ ئاغزىدىن چىقتى. ئەل - خالايىق چۈشكە يېقىن يۈك - تاقلىرىنى ئۆيلىرىگە توشۇشتى، يەشتى، مېڭىشتىن ۋاز كېچىشتى. بۇ پەرھات موللام بىر بالا بولدى. ئوسمان چوڭمۇ ئىشىكىنىڭ ئالدىدا يۈك - تاقلىرىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان، بېشىنى ئەگكەن، دۇئا ئوقۇغان ھالدا « تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ » دەپ پىچىرلايتتى، نارلى قىشلاقتىن ھارۋا ئەكېلىپ ئۆزىنى ئەكېتىدىغان تۇغقانلىرىنى كۈتۈۋاتاتتى. بۇ موللامدا شەيتاننىڭ سېھىر - ئەپسۇنى بار. ھەممە ئادەمگە دېگىنىنى قىلدۇرىدۇ.

زەينەل سۆزلەۋاتقاندا ئەلى ساپا باي قىزىرىپ، ئوقيادەك كېرىلىپ كەتكەنىدى. دەرغەزەپتە ئورنىدىن تۇردى.

— مەن، — دەپ ۋارقىرىدى، — مەن، مېنى ... — يەرگە تەپكىنىچە ساراڭلاردەك مېڭىشقا باشلىدى. پول يەر تەۋرىگەندەك تىترەيتتى، — مەن، مەن ئۇنىڭغا قىلىمەن دېگىنىمنى قىلالايمەن ! ئۇ ناھايىتى بىر ئەرزىمەس موللامغۇ ! نەدىن كەلگەنلىكىنى، نېمە ئادەم ئىكەنلىكى، نېمە ئىش قىلىدىغانلىقى ئېنىقسىز بىر قارىي ! ... ماڭا، ماڭا ... سەنمۇ ... ئۇ سەھرالىقلارنىڭ ئانىسىدىن ئەمگەن سۈتىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلىمەن. ئانىسىدىن تۇغۇلغىنىغا، بۇندىن كېيىن تۇغۇلۇشقا پۇشايمان قىلدۇرۇۋېتىمەن. سۆزۈمنى ئاڭلا، زەينەل ! بۇ يىل قىش يا بۇ يېزا، بۇ يەردىن يوقايدۇ، ياكى ئۇلارنىڭ بېشىغا ئالەم - جاھان كۆرمىگەن بالا - قازانى كەلتۈرىمەن. مەن سېتىۋالغان، ھەققىگە ئەڭ ئېسىل نەرسىلىرىمنى بەرگەن، ئاتلىرىمغا تېگىشكەن يەرلىرىمدە ئۇ دېھقانلار ھەرگىز ئولتۇرالمايدۇ. بۇنىڭغا رۇخسەت قىلالمايمەن. بۇ دۇنيادا ھەقىقەت، ھوقۇق، ئادەمگەرچىلىك قالماپتۇ. ھۆكۈمەتمۇ، ھاكىملارمۇ بەك ئاجىز ! بىر ئادەمنىڭ ھەققىنى قوغداپ قالالمىسا، ئۇ ھۆكۈمەت قانداق ھۆكۈمەت بولالايدۇ ! ھۆكۈمەت بولمايلا قويسۇن، ئۇلارنى مەجبۇر قىلىۋاتقانلار بارمۇ، ئەپەندىم !

چىشلىرىنى غۇچۇرلىتاتتى، يۈزىنىڭ گۆشلىرى تارتىشاتتى، قۇلاقلىرىنىڭ ئاستى قىمىرلايتتى، پىشلاق كۆزلىرى ئېچىلىپ - يۇمۇلاتتى، ئۆتۈكلىرىنى توم قامچىسى بىلەن ئۇراتتى.

— ئۇلار مېنى بىلمەيدۇ. يەنە نېمىلەرنى قىلالايدىغانلىقىمنى ئەسلىرىگىمۇ كەلتۈرۈشمەيدۇ. ئەگەر ھۆكۈمەت ھوقۇقۇمنى ھىمايە قىلمىسا ... مەن، مەن ئۆز ھوقۇقۇمنى قانداق ھىمايە قىلىشنى ناھايىتى ياخشى، ناھايىتى ئوبدان بىلىمەن. مەن سايەمنىمۇ ئادەملەرگە دەسسەتمەيمەن، سايەمنى، بىلىپ قويسۇن، سايەمنىمۇ ! مەن ئۇ يېزىنى، ئۇ يېزىنى ... سەل توختاپ تۇرۇشسۇن ...

سۆزلىدى، قايىندى، ئالدى ـ ئارقىسىغا ماڭدى، ئوسمان چوڭنى، پەرھات موللامنى تىللىدى. دېھقانلارنى تېز ئارىدا يەرلىرىدىن قانداق قوغلايدىغانلىقىنى ئەزۋەيلەپ تەكرارلىدى. ھېرىپ، تەرلەپ ـ تەپچىرەپ ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرغان چېغىدا جان تالىشىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى.

— ئۇلارغا قان قۇستۇرىمەن، قان قۇستۇرىمەن، قان، قان ! قان قۇستۇرىمەن ! شۇ ۋايىۋايلىقلارنىڭ بۇرنىدىن بۇلدۇق، بۇلدۇق قۇستۇرىمەن ... ماڭا قىلغان يامانلىقلىرىنىڭ بەدىلىنى بەكمۇ كۆپ تۆلىشىدۇ ... ئېغىر بەدەل تۆلىشىدۇ، ئېغىر بەدەل ! قان قۇستۇرىمەن !

يانچۇقىدىن موخوركىسىنى چىقاردى، سېرىق كەھرىۋا مۇشتىكىگە ئاۋايلاپ سالدى. زەينەل تېزلىكتە ئورنىدىن تۇردى، كىچىك قىسقۇچ بىلەن ئوچاقتىن چوغنى ئالدى، باي ئۇ ئەكەلگەن چوغنى موخوركىسىغا يېقىپ تۇتاشتۇردى.

— ھە، زەينەل، يولۋاستەك قېرىندىشىم، سەنمۇ شۇ ئەقىلسىزلەرگە تەڭ كېلەلمىدىڭ ... شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ھالبۇكى، دېگەنلىرىڭگە ماقۇل كېلىپ يېزىنى بوشاتقان بولسىدى، ھازىرغىچە بىر يېزىغا، ئۆي ـ ئوچاققا ئىگە بولۇپ قالاتتى. نېمە ئىش بولدى؟ تۈنۈگۈن ئاخشام سىلەرنىڭ يېزىدا، يىراقتىن قالايمىقان ناغرا ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. بۇ ئۇيالمايدىغان پەسكەشلەر خامانلىرىمىز كۆيۈپ كەتتى، دەپ توي ـ بايرام قىلىۋاتامدۇ؟ نېمە ئۇ؟

— بىزنىڭ يېزىدا تاغلىقلار بارغۇ، ئۇلارنىڭ ئوغلى ئەسكەرلىكتىن كەلگەن ئوخشايدۇ. شۇنداق ئاڭلاپ قالدىم، ھەر ھالدا شۇنىڭ ئۈچۈن توي ـ تاماشا قىلىۋاتسا كېرەك، ھېچ ئىش يوق ... — دەپ پەرۋاسىزلارچە سۆزلىدى زەينەل خۇددى بۇنىڭغا پىسەنت قىلمىغاندەك.

— مەن، مەن، — دېدى يەنە ئەلى ساپا باي، — ئۇ تاغلىقلارغا كۆرسىتىپ قويىمەن. مەن بىلەن بىرلىشىڭلار دېگەندىم ئۇ

ئىتلارغا، پۈتۈن تۈزلەڭنى ئىگىلەيلى، دېدىم، ئەقىلسىز دۆيۈزلەر ئۇناشمىدى. مەن، مەن ئۇلارغا ... زەينەل، تۆت ـ بەش كۈندىن كېيىن قېشىمغا كەل، شۇ ئىشنى بىر تەرەپ قىلىۋېتەيلى، ئۆمۈر بويى بۇ ساراڭلار بىلەن ئاۋارە بولمايمەن. مۇشۇ كۈنلەردە ۋايىۋايغا قاتتىق زەربە بېرىشىم كېرەك.

— قولۇم كۆكسۈمدە، بايىم.

— سەنمۇ قۇتۇلىسەن، مەنمۇ قۇتۇلىمەن.

— شۇنداق قىلايلى، ئەپەندىم.

— مۇشۇ كۈنلەردە ۋايىۋاي يېزىسىغا كۆز ـ قۇلاق بولۇپ يۈر، ئۇ يەرلەردە بىر ئىشلار بولۇۋاتقاندەك تۇرىدۇ. خامانغا ئوت كەتكەندىن كېيىنلا تۇرماي كېتىشلىرى كېرەك ئىدى. قاتتىق تۇرۇشتى. يالغۇز پەرھات موللام ئەمەس ... باشقا ئىشلارمۇ بار. دەھشەتلىك قارشىلىق كۆرسىتىۋاتىدۇ ! تەكشۈرۈپ كۆر، دېھقانلار قورقاق كېلىدۇ. ئاخىرغىچە بۇنداق قارشىلىق كۆرسىتەلمەيدۇ. قېنى، بىلىپ كەل نېمە ئىشلىگىنىنى، كۆز ـ قۇلاق بول ! ھازىر قوللانغان تەدبىرلىرىمنى ئىككى ـ ئۈچ يىل بۇرۇن قوللانغان بولسام، ئەمەلىيەتتە ئىشلەتكەن بولسام ياخشى بولاتتى، بىراق ئۇ چاغدا ھۆكۈمەتمۇ ھازىرقىدەك ئەمەس ئىدى. بىزنى قاتتىق قىساتتى، پۇت ـ قولىمىزنى باغلايتتى، بۇ ھايۋانلارنى « بىزنىڭ خوجايىنىمىز» دەيتتى. بۇلارمۇ تېرىسىگە پاتماي ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەنىدى. شۇڭلاشقا، يالغۇز بىرلا قاراقچى — رەھمەتلىك قەلەيچى بۇلار بىلەن تەڭ تۇراتتى. شۇ قەلەيچى قاراقچىلا بۇلارنىڭ يېرىمىنى يېزىدىن قوغلاپ چىقاردى، بۇ ھەيران قالارلىق بىر ئىش. ھازىر شۇنچىلىك كۆپ تەدبىر قوللانساممۇ پەرۋايى پەلەك ! ئاتلىرى تارتىۋېلىنماقتا، يېزىلىرى ئوققا تۇتۇلماقتا، خامانلىرى كۆيمەكتە، ژاندارمىلار ئۇلارنى ئۆلگۈچە ئۇرماقتا. بىراق، ئۇلار شۇلارغىمۇ پەرۋا قىلىشمايدۇ. زەينەل، ياخشىراق كۆز ـ قۇلاق بول ... بۇلارنىڭ، بۇ يۈرەكسىز — قورقۇنچاقلارنىڭ شۇنچىلىك قارشىلىق بىلدۈرۈشىنىڭ سەۋەبى

نېمە؟
— قولۇم كۆكسۈمدە، باي.
— كۆپ تەكشۈردۈم، تاپالمىدىم، زەينەل. ئۇلارنى زادى كىم كۈشكۈرتۈۋاتىدۇ؟
— مەن تاپىمەن، بايىم.
ئىچكىرىدىن قورۇلغان ئوۋ گۆشلىرى، ئۇگرە ئاش ۋە قورۇلغان پىيازنىڭ پۇراقلىرى كېلەتتى.
— زەينەل، بىر قەدەھ كۆتۈرۈۋەتمەمدۇق؟
— مەن تەييار، بايىم.
ھازىر زەينەل تېخىمۇ دەھشەتلىك ئەندىشە دوزىخىدا كۆيۈۋاتاتتى. دەيمۇ؟ باشقا بىر كىشى كېلىپ بايغا دەپ قويسىچۇ؟ ئۇ چاغدا باي نېمە دەيدۇ؟ «ۋاي زەينەل، قىلغان شۇنچە ياخشىلىقلىرىم ئېسىڭدە تۇرسۇن، زەينەل » دېمىگەنمىدى؟ ئۇ چاغدا « بايىم، يېزىدىكىلەر مەندىن گۇمانلاندى، يېزىدا بولغان ئىشلارنى مەندىن يوشۇرىدۇ، مەمەت ئاۋاقنىڭ كەلگىنىنىمۇ ماڭا دېمىدى. قانداق قىلاي، ماڭا نېمە ئىلاج ! — دەيمەن.»

37

مۇسلۇ، سۇلايمان سىرىق، ئەخمەت ئۇچەيلەن قارا چاتقاللىقتا، سەلداراسىنىڭ ئۇستى تەرىپىدىكى دەرەخنىڭ ئاستىدا ئولتۇرۇپ پەس ئاۋازدا سۆزلىشىۋاتاتتى. مۇسلۇ ئەسكەرلىكتە چاۋۇش ئىدى، يىگىرمە سەككىز ياشلىق، كەڭ مۇرىلىك، ئىنچىكە، ئۇزۇن، ئەگرى پاچاقلىق. ئۇزۇن قىسماق كۆزلىرى تايغانغا ئوخشايتتى. مەخمەل پەلتو، قاتلىنىپ تۇرىدىغان ئۆتۈك كىيەتتى. يېزىدىكى ئاتلار ئوغرىلانماستىن بۇرۇن چىرايلىق جەدە ئەرەب ئېتىغا مىنەتتى. ھال - ئوقتى جايىدا بىر ئاتا - ئانىنىڭ يالغۇز ئوغلى ئىدى. ئېتىغا مىنەتتى، ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە يېزىمۇيېزا كېزىپ يۈرەتتى. تېخى

ئۆيلەنمىگەن، يېزىنىڭ شۇ ياشقا كىرگەن بىردىنبىر ئۆيلەنمىگەن يىگىتى ئىدى، چۇس مىجەزلىك تەرسا ئادەم بولۇپ، ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكىدە قورقماس دەپ داڭ چىقارغانىدى. ئەلى ساپا باينىڭ ئىشلىرىغا، يېزىغا سالغان زۇلۇملىرىغا زادىلا ئارىلاشمايتتى، ھازىرغىچە ئەلى ساپا باي نېمە قىلغان بولسىمۇ، تامىقىنى چېكىپ قويۇپ كېتىۋەرگەنىدى. جەدە ئېتى ئوغرىلانغاندا بىرنەچچە كۈن خاپا بولدى، تىللاپ يۈردى. كېيىن جىمىپ قالدى. مۇسلۇ ئۈمىدسىز ئىدى. ئەلى ساپا باي ھەم ۋايۋاي يېزىسىدىكى ئىشلاردىن پەرۋايى پەلەك ئىدى. ئارىلىشىش ئارتۇقچە دەپ قارايتتى. شۇڭلاشقا، ھېچقانداق ئىشقا ئارىلاشمايتتى، پەقەت بولۇۋاتقان ئىشلارنى يىراقتا تۇرۇپ، ھېچ نەرسىنى كۆزدىن قاچۇرماي بايقاپ يۈرەتتى.
سۇلايمان سىرىق بىلەن ئەخمەت يىگىرمە - يىگىرمە بىر ياشلاردا ئىدى. ئۇلارمۇ ھازىرغىچە ھېچقانداق ئىشقا ئارىلاشمىغان. يېزىنى بوشىتىپ بېرىدىغان كۈننى تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈشكەنىدى. ئۇلارمۇ مۇسلۇدەك ئويلايتتى: ئەلى ساپا باينىڭ ئارقىسىدا شۇنداق چوڭ بىر ھۆكۈمەت تۇراتتى. ھەممە ژاندارما ئۇنىڭ ئەمرىدە ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئەلى ساپا باي بىرمۇنچە قوراللىق يالاقچىنى ئۆيىدە باقاتتى. ئۇنىڭ يېنىدا چىكچىكلار يېزىسىغا ئوخشاش ئوغرىلىق، قاراقچىلىق بىلەن ھايات كەچۈرىدىغان بىر يېزا بار ئىدى. ئۇ يېزىدىكىلەر ئەلى ساپا باينىڭ تۇغقانلىرى ئىدى. ئۇلارغا قانداق تەڭ كەلگىلى بولىدۇ؟ يېزىنى قانداقلا بولسۇن ئاخىر بىر كۈنى بوشىتىشلىرى كېرەك. بۇ ئۈچ ئادەمنىڭ ئارىلاشماسلىق پىرىنسىپلىرى مەمەتنىڭ يېزىغا كەلگەن كۈنىگىچە داۋام قىلدى، مەمەتنى كۆرۈش بىلەن ئۆزگەردى. مۇسلۇ ئۆزىدىن خىجالەت بولدى ۋە ئوسمان چوڭنىڭ ھويلىسىدا ئۆزىنىڭ ئۈمىدسىزلىكىگە بىرىنچى بولۇپ قارشى چىقتى.
مۇسلۇ سۇلايمانغا شۇنداق دېدى:
— سىرىق ئاداش، ۋاي سىرىق ئاداش، بىزگە تىرەك

بولىدىغان، بىز يۆلىنىدىغان بىر قەلئەنى تاپتۇق، مانا ئۇ كەلدى. چۇقۇر ئۇۋانىڭ ئوتتۇرىسىغا ئىگىز تاغلاردىن چۈشتى. ئۇ شۇ يەردە تۇرۇپ تۇرسۇن، نۆۋەتنى كۈتسۇن.

— كۈتۈپ تۇرسۇن، — دېدى ئەخمەت.

— ئۇ شۇ يەردە كۈتۈپ تۇرسۇن، — دېدى سۇلايمان.

— ئالدى بىلەن ئۇنىڭ ئامانلىقىنى ساقلىشىمىز كېرەك. ئاغىلار ۋە ھۆكۈمەت ئۇنىڭ يېزىمىزدا ئىكەنلىكىنى تۇيۇپ قالمىسۇن، — دېدى مۇسلۇ.

— قانداق قىلىپ تۇيمايدۇ؟ كۈپكۈندۈزدە يېزىمىزغا كەلدى، — دېدى ئەخمەت.

— كۈپكۈندۈزدىلا، — دېدى سۇلايمان.

— ياخشى قىلدى، — دېدى مۇسلۇ، — ھېچقانداق دېھقاننىڭ ئاغزىدىن، بالىچاقىنىڭ، يۇز ياشلىق قېرىنىڭ ئاغزىدىن گۆشلىرىنى تىلىۋەتسىمۇ بىرەر ئېغىز گەپ چىقىرالارمۇ؟!

— چىقىرالمايدۇ، — دېدى سۇلايمان، — تىلىم - تىلىم قىلىۋەتسىمۇ ھېچبىر دېھقان «ئۇ بىزنىڭ يېزىدا» دېمەيدۇ.

— يالغۇز بىر كىشىدىن باشقا، — دېدى مۇسلۇ.

— زەينەلدىن باشقا ... — دېدى ئەخمەت.

— زەينەلدىن ... — دېدى سۇلايمان.

— ھازىر بىز بۇ يەردە ئۈچ كىشى، ئالدى بىلەن ئۇنى قۇتۇلدۇرايلى، ئۇ بىزگە لازىم، — دېدى مۇسلۇ.

— ئۇ بىزگە بەكمۇ لازىم، — دېدى ئەخمەت.

— بەئەينى يولۋاس ئۇ! — دېدى سۇلايمان.

— يولۋاس، — دېدى مۇسلۇ ۋە كۈلدى، — ئۇنى قۇتۇلدۇرۇش كېرەك. زەينەل ئۇنى كۆرگەنمىدى؟

— ئۇ يېزىدا ئايلىنىپ يۈرگەندە زەينەل يېنىدا ئىدى. ئوسمان چوڭ كېلىپ يېزىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرگەن ئادەمنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سۆزلەش بىلەن ... زەينەلنىڭ يۈزى ساپسېرىق سارغىيىپ كەتتى. قارىسام، زەينەل يوق. ئۇ خۇددى يەر

يۇتقاندەكلا كۆز ئالدىمىزدا غايىب بولۇپ يوقالدى، — دېدى سۇلايمان.

— ئەلى ساپاغا دەپ قويغانمىدۇ؟

— دېمەي قالامدۇ؟

— ئۇنىڭ كەسپى دەپ قويۇش!

— بەلكى تېخى دېمىگەندۇ، دېسىمۇ ئەمدى دەر؟!

— بەلكى ئەلى ساپانى تاپالمىغاندۇ. ئەمدى تاپار.

— ئەگەر دەپ قويغان بولسا، بۇ چاغقىچە يېزىمىزنى ژاندارمىلار قورشىۋالغان بولاتتى.

— ئەلى ساپا شەھەرگە كەتكەندۇ.

— ئۇ قايتىپ كېلىدۇ.

— ژاندارمىلار قورشىۋالماستىن، ئۇنى تېپىۋالماستىن ... — دېدى.

— ئۇنى تېپىۋالماي تۇرۇپ، — دېدى سۇلايمان.

— بىز زەينەلنى تېپىشىمىز كېرەك.

— دېمىگەن بولسا ...

— بۈگۈن دېمەيدۇ، ئەتە دېمەيدۇ، ئاخىر بىر كۈنى دەيدۇ ...

— چوقۇم دەيدۇ.

— بىز زەينەلنى تېپىشىمىز كېرەك.

مۇسلۇ چۈس مىجەزلىك بولغانلىقى، تولىمۇ كەم سۆزلۈكى، ھەممە ئىشنى ئوچۇق - ئاشكارا دەيدىغانلىقى، سۆزلەشكەن ئادىمىنىڭ ھەرقانداق كەمچىلىكىنى يۈزىگىلا سالىدىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى تەلۋە دېيىشەتتى. مۇسلۇ تەلۋە ئىنچىكە، ئۇزۇن پاچاقلىق تايغانغا ئوخشايتتى. يۈزىمۇ تايغاننىڭ سوزۇق يۈزىگە ئوخشايتتى. يۈگۈرىشىمۇ تايغاندەك بەك ئىتتىك يۈگۈرۈيتتى.

قەتئىي قارارغا كېلىشتى. بىر خەنجەرنى چىقىرىپ، خەنجەرنىڭ ئۈستىگە قوللىرىنى قويۇشۇپ قەسەم ئىچىشتى، ئورنىدىن تۇرۇشتى، چىكچىكلار جىلغىسىنىڭ تۈزلەڭگە تۇتاشقان

يېرىگە قاراپ مېڭىشتى. شۇ يەردە زەينەلنىڭ يولىنى توسماقچى بولۇشتى. زەينەل بەربىر مۇشۇ يولدىن ئۆتەتتى.

جىلغىنىڭ باش تەرىپىدە چەكسىز كەتكەن بىر قومۇشلۇق بار ئىدى. ئۇ يەردە ئۇزۇن - ئۇزۇن قومۇشلار ئۆسەتتى ... خۇددى بىر ئورماندەك.

چۈشتىن كېيىن قومۇشلۇققا كىرىشتى، يولنىڭ ئۈچ - تۆت قەدەم يۇقىرىسىغا — بىر قومۇش ئازگىلىنىڭ ئىچىگە مۆكۈۋېلىشتى.

* * *

سەيپەلى پەرھات موللامنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— زەينەل يېزىدا يوق تۇرىدۇ، كېتىپتۇ، — دېدى.

— يامان بولدى، — دەپ ئۇھ تارتتى پەرھات موللام، — مەمەتنىڭ ھالى بەك خاراب، بىچارە ئاغرىپ قاپتۇ. بارمىقىدا تەپكىنى باسقۇدەك كۈچى يوق. ژاندارمىلار بىلەن قانداق سوقۇشىدۇ. شۇنچە كۆپ ژاندارما بىلەن؟

— قانداقمۇ ساقلارمىز؟ — دېدى سەيپەلى.

— تازا يامان ۋاقىتتا توغرا كەلدى، — دېدى پەرھات موللام، — ھازىر چۇقۇر ئوۋاغا چۈشىدىغان چاغ ئەمەس. بىچارە، ئادەم قىياپىتىدىن چىقىپتۇ، چىشلىرى كىرىشىپ كەتكەن، تېخى يېڭىلا ئېچىلدى. يە ئىچمەيدۇ، يە يېمەيدۇ. ئۇنى قانداقمۇ ساقلارمىز؟

— قانداق ساقلايمىز؟

بۇنى ئوسمان چوڭمۇ، سەيرانمۇ بىلدى ... يېزىدا زەينەلنىڭ شۇ زامان يوقاپ كەتكەنلىكىنى ھەممە ئادەم بىلدى. ئۇنىڭ يوقاپ كېتىپ نەگە كېتىدىغانلىقىنى ھەممە ئادەم بىلەتتى. شۇڭلاشقا، يېزىنى ئەنسىزچىلىك باستى.

— نەدە ساقلارمىز؟

— نەدە؟

— ژاندارمىلار كېلىش ئالدىدا ...

— يېزىنى بېسىش ئالدىدا ...

— ۋاي شۇڭقارىم، ۋاي !

— ۋاي تەلەيسىزىمىز، ۋاي !

— قېنىپقىنا يۈزىنىمۇ كۆرەلمىگىنىمىز ...

— قانداق سۆزلەيدىغاندۇ؟

— تاتلىق سۆزىنى بىر قېتىممۇ ئاڭلىيالمىغان ...

— يامان كۆڭلىرىمىزدە ...

— بىر قۇش كېلىپ، بىر چاتقاللىققا يوشۇرۇنۇپتۇ.

— يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ تىرنىقىدىن چۈجىنى قۇتۇلدۇرالمىغىنىمىز ...

— بىللە يىغلاپ، بىللە كۈلەلمىگىنىمىز ...

— نەگە يوشۇرارمىز؟ ...

— نەگە؟

— ئۇنى نەدە تاپالمايدۇ؟

— نەدە؟

— زەينەل ! يۈرىكىڭدە ئادەمگەرچىلىكتىن ئەسەر يوقمۇ؟

— ھېچقانداق ئادەمگەرچىلىك يوقمۇ؟

يوغان بىر يېزىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى باش قوشۇپ ئويلىشاتتى، قايغۇراتتى، غەزەپلىنەتتى. كېلىدىغان ژاندارمىلارنى كۈتۈشەتتى. مەمەتنى يوشۇرغۇدەك بىر يەرنى ئىزدىشەتتى، تاپالمايتتى، ئۈمىدسىزلىنەتتى، ئۈمىدلىنەتتى، روھلىرى چۈشەتتى، بىئارام بولۇشاتتى، جاسارەتلىنىپ قارشى تۇرۇشاتتى، قورقۇپ تۈگىشىپ كېتىشەتتى.

— نەگە يوشۇرۇش كېرەك، نەگە؟

— نەگە؟

— توختاپ تۇرۇڭلار، ئۆيى ۋەيران بولغۇرلار، توختاڭلار ... — دېدى ئوسمان چوڭ. باشقا ھېچ نەرسە

دېمىدى.

— قايسى ئۆيدە ئىكەنلىكىنى ژاندارما نەدىن بىلىدۇ؟ بۇ ئۆيدىن ئىزدىسە، ئۇ ئۆيگە يوشۇرىمىز.

— بۇ ئۆينى ...

— توختاپ تۇرۇڭلار، ھەي ئۆيى ۋەيران بولغۇرلار، توختاڭلار ...

— سۆڭەكلىرىمىزنى ئوشتۇۋەتسۇن ...

— كۆكۈم - تالقان قىلىۋەتسۇن ...

— ئۇرسۇن، ئۆلتۈرۈۋەتسۇن ...

— ئۇنىڭ بار يېرىنى ھېچكىم دېمەيدۇ ...

— جىمى دېھقان گاچا بولۇۋالىدۇ ...

— ئېتى، ئېتى، قۇرت - قوڭغۇزى، قۇشى ...

— ئېتى يوق ...

— قۇشى، چۈمۈلىسى ...

— توختاڭلار، ھەي جۇۋاينىمەك كەتكۈرلەر، توختاپ تۇرۇڭلار ...

— ئاقچەسازغا يوشۇرايلى ...

— ئاناۋارزا قەلئەسىگە ئاپىرايلى !

— ئۆكسۈزلۈ يېزىسىنىڭ ئادەملىرى ياخشى.

— دوستلۇققا يارايدۇ.

— ئاناۋارزانىڭ ئارقىسىدا ھاجىلار يېزىسى بار.

— ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئارقىسى لەك كۇردلىرىنىڭ يۇرتى.

— لەك كۇردلىرى بۈركۈتكە ئوخشايدۇ.

— لەك كۇردلىرىنىڭ نامى ناخشىلاردىلا قالدى.

— قانداق ساقلايمىز؟

— نەگە؟

— قاراقچى كۇرد رەشىت بار ئىدى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتەتتى. ئۇنى ھېچكىم تاپالمايتتى.

— بۇرۇنقى زاماندا بۇ ئەتراپلار بىر ئورمانلىق ئىدى ... ئىچىگە بىر تۈمەن ئارمىيە كىرسىمۇ يوقاپ كېتەتتى.

— قانداق قىلىپ، نېمە قىلساق بولار؟

— مىڭ قېتىم ئىزدەپ، بىر قېتىم تاپقىنىمىز.

— يوللىرىغا قۇربان بولغىنىمىز.

— توختاپ تۇرۇڭلار ھەي ناكەسلەر، توختاڭلار، ھەر چوققىدىن بىر كۈن چىقىدۇ. توختاڭلار، سەل سەۋر قىلىڭلار.

دېھقانلار توپ - توپ كېلىشەتتى، زەينەل ھەققىدە سۆزلىشەتتى. ئاياللار زەينەلنىڭ خوتۇنىنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋېلىپ توختىماستىن سوئال سورىشاتتى. ئۇنى ئەلى ساپا بايغا دەپ قويارمۇ، دەپ ئەنسىرەيتتى

مەمەت ئاۋاق ئوچاقنىڭ يېنىدىكى ئورۇننىڭ ئىچىدە تۈگۈلۈپ يېتىپ ئۇخلاۋاتاتتى. قىمىر قىلماستىن، كالپۇكلىرىنى تەمشىپ - تەمشىپ ئۇخلايتتى.

ئادەملەر ئۆيدىن - ئۆيگە كىرىپ - چىقىشاتتى، باللارمۇ، قېرىلارمۇ بىر خىل غەم - قايغۇ، بىر خىل كۈتۈش، بىر خىل ئەندىشە ئىچىدە ئىدى. ھەممە ئادەم تاقەتسىزلەنگەن، ئوت ئۈستىدە ئولتۇرغاندەك ئىدى.

شۇ كېچىسى دېھقانلار تاڭ ئاتقۇچە كۆزلىرىنى يۇمماستىن بوشاشقان ھالدا، يېزىغا باستۇرۇپ كېلىدىغان ژاندارمىلارنى، ئوق ئاۋازلىرىنى كۈتۈشتى، ھېچكىم كەلمىدى. ھېچكىم كەتمىدى. تاڭنى ھارغىن، لېكىن بەختىيارلىق ئىچىدە ئاتقۇزدى.

پۈتۈن بىر كۈن، بىر كېچە ساقلاشتى، ھېچقانداق يەردىن ھېچقانداق سادا بولمىدى. زەينەلنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى، نەدە بولۇشى مۇمكىنلىكىنى سورۇشتۇرۇشتى. زەينەل كۆرۈنمەيتتى. ژاندارمىلارنىڭ كەلمىگەنلىكىگە قارىغاندا زەينەل نەلەردە يۈرىدىغاندۇ؟

— ئۇنىڭغا بىر يەر تېپىشىمىز كېرەك؟

مەمەتكە پۈتۈن چۇقۇر ئوۋادا، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە، شۇ تۈز كەتكەن كەڭ زېمىندا ئۇنىڭغا يوشۇرۇنغۇدەك بىر جاي ئىزدىشەتتى، تاپالمايتتى، تاپاتتى، بىراق ئىشىنەلمەيتتى.

ئۆزىگە، كۆزلىرىگە، قېرىنداشلىرىغا، ئاتا - ئانىلىرىغا ئىشىنەلمەيتتى.

* * *

مۇسلۇ تەلۋە ئۇزۇن، ئىنچىكە پاچاقلىرى بىلەن تايغانغا ئوخشايتتى. سوزۇق يۈزى، يالپاق بۇرنى، قىسماق كۆزلىرى بىلەن يەرلەرنى پۇراپ يۈرىدىغان تايغاننىڭ ئۆزى ئىدى. يولدىن ئالتە - يەتتە ياياق ئادەم ئۆتۈپ كەتتى. بىر پادىچى قومۇشلۇقتىن پادىلىرىنى ھەيدەپ ئۆتتى. زەينەل كەلمىدى. كۈن ئولتۇردى، سايىلەر ئۇزىدى، زەينەل كەلمىدى. ئارىلىرىدىن بىرىنى نۆۋەتچىلىكتە تۇرغۇزۇپ قويۇپ باشقىلار ئۇخلاشتى، يەنىلا زەينەل كەلمىدى. كېيىن يولدىن ئۆتكەن بىر ئاياغ تاۋۇشى ئۇلارنى ئورۇنلىرىدىن چاچراپ تۇرغۇزدى.

— توختا، يولۇچى! — دەپ يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ تۇرۇشتى. يولۇچى توختىدى.

— سالام، زەينەل! — دېدى مۇسلۇ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دېدى زەينەل.

— سېنى كۈتۈپ تۇراتتۇق، زەينەل، كېچىكىپ قالدىڭ.

— ھە؟

— كەچ قالدىڭ.

زەينەل يەردە ئولتۇرۇپ قالدى.

— زەينەل، ئورنۇڭدىن تۇر، بىز بىلەن ماڭ! — دېدى مۇسلۇ.

زەينەل كۈن چىققۇچە تۈگۈلۈپ ئولتۇرۇۋېلىپ ئورنىدىن تۇرمىدى.

— تۇر ئورنۇڭدىن، زەينەل! تۇر! سېنى ھېچ نەرسە قىلمايمىز! تۇر، زەينەل، تۇر! — دېدى كۈن چىققاندىن كېيىن مۇسلۇ.

سۇلايمان بىلەن ئەخمەت قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدى.

زەينەلنىڭ پۇتلىرى ئالمىشاتتى، تەسلىكتە ماڭاتتى.

— زەينەل، قورقما، — دېدى مۇسلۇ، — باشقا كەلگەننى تارتماسلىقتا چارە يوق. ھەممە ئادەم قىلغىنىغا لايىق جازاسىنى تارتىدۇ، زادى قورقما، بولامدۇ؟ قورقۇشنىڭ ھېچقانداق پايدىسى يوق - دە ...

چۈشكە يېقىن ئاقچەسازغا قاراپ مېڭىشتى. قاراڭغۇ چاتقاللىقتا كىرىشتى. چاتقالنىڭ قېلىنلىقىدىن ئاسمان كۆرۈنمەيتتى.

— ھاردىڭمۇ، زەينەل، ئولتۇر، — دېدى، بىر تال موخوركا ئوراپ ئاغزىغا چىشلەتتى، زەينەلنىڭ كالپۇكلىرى تىترەيتتى. يەرگە ئولتۇردى.

— مېنى ئۆلتۈرمەڭلار، مەن كۆپ نەرسىنى بىلىمەن. بۇنىڭدىن كېيىن سىلەرگە پايدام تېگىدۇ. مېنى بۇ يەرگە ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەكەلدىڭلار. بىلىۋاتىمەن. نېمە بولىدۇ، مېنى ئۆلتۈرمىسەڭلار.

— ھەئە، ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەكەلدۇق، — دېدى مۇسلۇ.

چاتقاللار، ئاسمان، پاتقاق، گۈل، مۇسلۇ ۋە باشقىلار — ھەممىسى بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتكەن. يوغان بىر سارغۇچ كېپىنەك قارىقات شېخىغا قونۇۋالغان، قاناتلىرىنى كۆتۈرۈپ بىر - بىرىگە يېپىشتۇرۇۋالغان، پۇتلىرى بىلەن يوغان كۆكۈچ بېشىنى، بۆرتۈپ چىققان كۆزلىرىنى سىيپايتتى. زەينەل پەقەتلا سارغۇچ كېپىنەكنى، ئۇنىڭ كۆزلىرىنى سىيپىشىنى، ئىنچىكە پۇتلىرىنى كۆرەتتى. كېپىنەكمۇ ئۇچمايتتى، ئۇ يەردە راھەتلىنىپ تۇراتتى. بىردەمدىلا كېپىنەك يوقاپ كەتتى. ھەممە نەرسە قالايمىقانلىشىپ كەتتى. قارىقاتنىڭ ھال چېچەكلىرىگە ئوخشاش قېنىق يېشىل، چاقىدىغان بىر چىۋىن كېلىپ قوندى. چىۋىننىڭ يېشىل رەڭگى بارغانسېرى قويۇقلىشاتتى، پارقىرايتتى.

— مېنى ئۆلتۈرمەڭلار!

مۇسلۇ تاپانچىسىنى چىقاردى. زەينەلنىڭ مىڭىسىگە ئىككى پاي ئوق ئاتتى. زەينەل جايىغىلا دومىلاپ چۈشتى. سۇلايمان بىلەن ئەخمەتمۇ ئىككى پايدىن ئوق ئېتىشتى.

سارغۇچ كېپىنەك تاپانچىلارنىڭ ئاۋازىدىن ئۈچۈپ كەتتى، سىيىرقۇيرۇقى دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل ئۆسۈملۈكنىڭ ئۇستىگە بېرىپ قوندى. ئۇ يەردىنمۇ ئۇچتى، يەنە قوندى. قوناتتى، ئۇچاتتى، ئاخىر خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، دەرەخزارلىقنىڭ ئەڭ ئۇستىگە چىقتى. بىر ئۆرلەپ، بىر پەسلەپ كۆنپېتىش تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى.

— ئۆلدى، — دېدى مۇسلۇ.

— ئۇنىڭ خالىغىنى مۇشۇ ئىدى، — دېدى ئەخمەت.

— يولۇچى يولدا لازىم، — دېدى سۇلايمان.

پاتقاقلىقنىڭ چېتىگە، لاي سۇنىڭ قايناپ تۇرغان يېرىنىڭ سەل نېرىسىغا بىر ئازگال كولاشتى. زەينەلنى شۇ پېتى ئازگالنىڭ تۇۋىگە تاشلىدى، ئۇستىنى توپا بىلەن كۆمۈشتى.

— ئالدىمىزدىكى باهاردا زەينەلنى ئۆزىمىزمۇ تاپالمايمىز، قايناۋاتقان سۇ بېسىپ كېتىدۇ، — دېدى مۇسلۇ.

ئۇلار هېرىپ كېتىشكەنىدى. يېزىغا كىرگەندە ئۆرە تۇرغۇدەك هالى قالمىغانىدى.

مۇسلۇ ئىنچىكە، ئۇزۇن بىر تايغانغا ئوخشايتتى، ئازراق مۈكچەيگەن ...

* * *

سۇلايمان مۇسلۇنى ئويغاتتى:

— قاتتىق غەرب شامىلى چىقىۋاتىدۇ. خېلى كەچ قالدۇق، — دېدى.

— ئەخمەت نەدە؟

— بۇ يەردە، باراڭنىڭ ئاستىدا، — دېدى سۇلايمان.

مۇسلۇ دەرهال ئويغاندى، كىيىندى، يولغا چىقىشتى.

ئەلى ساپانىڭ خامانلىرى تېخى توشۇلمىغان، پەقەت بىرىدىلا تۈنۈگۈندىن بېرى شامالچى ئىشلەۋاتاتتى.

— سەن يۇقىرىقى ئېتىزلارغا ئوت قويىسەن، سۇلايمان. ئالدى بىلەن خامانلارنى، كېيىن چەشلەرنى كۆيدۈرىسەن! ئەخمەت، سەن، مىستىك ئۆلەن تەرەپكە چۈشىسەن. ئۇ يەردە خامانلارغا، چەشلەرگە ئوت قويىسەن. مەن شامالچىنى كۆيدۈرىمەن.

يېرىم كېچىدە ئەلى ساپا باينىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى خامانلاردا ئوت يالقۇنلىرى كۆتۈرۈلدى. كەچقۇرۇن قاتتىق چىققان غەرب شاملى توختىمىغانىدى. خامانلاردىكى ئۇچقۇنلارنى ئۇچۇرۇپ ئېتىزلارغا تۇتاشتۇردى. شۇ كېچىسى تاڭغا يېقىن ئەلى ساپا باينىڭ پۈتۈن ئېتىزلىرى يالقۇنلىنىپ كۆيدى، تۇزلەڭنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر يالقۇن كۆلى چايقىلاتتى.

ۋايۋاي يېزىسىدىكىلەر ۋە يېقىن ئەتراپتىكى يېزىدىكىلەر:

— ئەلى ساپانىڭ خامانلىرى كۆيۈۋاتىدۇ! — دەپ ئۆيقۇلىرىدىن چاچراپ تۇرۇشتى. بەزىسى باراڭلارنىڭ، بەزىسى تاملارنىڭ، بەزىسى دەرەخلەرنىڭ ئۇستىگە چىقىشىپ، كۆز قىزىرىپ چىققۇچە كۆيۈۋاتقان ئېتىزلىقلارغا قاراپ تۇرۇشتى.

ئوسمان قىن - قىنىغا سىغمايتتى. ئىچكىرىگە كىرەتتى، تاشقىرىغا چىقاتتى. تاپانچىسىنى بەتلەيتتى، بېلىگە قىستۇراتتى. يەنە قولىغا ئالاتتى.

— مانا شۇنداق، پەرهات موللام، — دەيتتى ئۇ، — خۇدايىمنىڭ ياخشى بەندىسى، سەن توغرا سۆزلەيسەن. كىشىگە قىلسا ئۆزىگە يانىدۇ. مانا شۇنداق، پەرهات موللام! شۇڭقارىم كەلدى، مۇشۇ ئىش بولدى. مانا شۇنداق. نۇرلۇقۇم، ئۇستازىم، كامالەتكە يەتكەن. مانا شۇنداق ... شۇڭقارىم ئۇخلاۋاتقاندا يەنە نېمە، نېمىلەر بولار، چۇقۇر ئوۋا تۇزلەڭلىكنىڭ ئۇستىدە ئۇنىڭ سايىسىنى كەم قىلمىسىلا بولدى. خالىسا قىيامەتكىچە مۇشۇنداق پۇش - پۇش ئۇخلاۋەرسۇن، ئۇنىڭ سايىسىلا بىزگە يېتىپ

جىددىيلەشكەن ھالدا، — بىرى بولۇشى مۇمكىن، باي. بىزنى ھېچكىم كۆرەلمەيدۇ. بۇ تۈزلەڭگە كەلمىسەك ياخشى بوپتىكەن. ھېچكىم بىزنىڭ نېمە دەردلەرنى تارتقانلىقىمىزنى، بۇ يەردە بەزگەكنىڭ، ئىسسىقنىڭ، پاشا - چىۋىنلەرنىڭ ئىچىدە نەچچە ئۆلۈپ، نەچچە تىرىلگەنلىكىمىزنى، سۆرىلىپ يۈرگەنلىكىمىزنى بىلمەيدۇ، كۆرەلمەيدۇ. بىزنى يەۋەتسە دەردى چىقمايدۇ. ئەلى ساپا باينىڭ دېھقانچىلىق مەيدانى دېيىشنىلا بىلىدۇ، باشقا نەرسىنى بىلىشمەيدۇ، دېيىشمەيدۇ. ئاھ، دېيىشمەيدۇ. ئۇنتۇپ كېتىشىدۇ.

سەن ئىسمىڭنى ئۆزگەرتىپ تەيپۇن باي دەپ ئاتالغىنىڭنى، پولاتتەك كۆكسۈڭنى توروس قىيالىقلىرىدا فىرانسۇزلارغا كېرىپ تۇرغىنىڭنى، دۈشمەنلەرنى دېڭىزلارغا ئاتقىنىڭنى، قىرىق كىشىلىك قوراللىق ئەترىتىڭ بىلەن قار بوغۇزىدا مەنىلىنىڭ پولكىنى ئەسىر ئالغانلىقىڭنى، ئەنە شۇ كۈنلەرنى ئۇنتۇپ كەتتى، ئاھ خۇدايىم ... جېنىڭنى ئالقىنىڭغا ئېلىپ قويۇپ جەڭ قىلىپ يۈرگىنىڭدە ئۇلار نەدە قاپتىكەن؟ سەن ئۇلۇغ ۋەتەن تۇپرىقىنى قېنىڭ بىلەن قوغداپ قالغان يەردە، ئىككى دۆنۆم يەرنى ساڭا ئارتۇق كۆرۈۋاتامدۇ؟ ... فىرانسۇزلار بۇ ۋەتەننىڭ مۇقەددەس زېمىنىنى بۇلغاشقا ماڭغان چاغدا بىزنى كۆرەلمىگەنلەر تاغلارغا قاچاتتى، تۆشۈكلەرگە كىرىپ كېتەتتى، چاتاللىقلارنىڭ ئىچىدە يېتىشىۋالاتتى ... ھەممىسى، ھەممىسى شۇنداق ئىدى. ئۆتكەن بىر كۈنى شەھەردە چىنە - قاچا ساتقۇچىنىڭ قىزى «يەنە دېھقانچىلىق مەيدانىغىمۇ؟» دەپ تەنە قىلىپ سورىغانىدى، «ھەئە، يەنە دېھقانچىلىق مەيدانىغا، يەنە ئېتىزغا ...» دېدىم. كۆزۈمنى يۇمۇپ ئاغزىمنى قويىۋەتتىم. «ھەي قىزىم، سېنىڭ دادىڭ ئادانادا، فىرانسۇز بايرىقى ئاستىدا، فىرانسۇز قوماندانىنىڭ ئالدىدا ئۇسسۇل ئويناپ يانپىشىنى تولغاپ يۈرگەندە، مېنىڭ ئەلى ساپايىم، چوپچوڭ تەيپۇن بايىم فىرانسۇز ئەسكەرلىرىگە قارىتىپ ئوق ئېتىۋاتاتتى. ئوق ئېتىپ قان تۆكۈۋاتاتتى. شۇ مۇستەقىللىق

ئۇرۇشىنىڭ قەھرىمانىغا، بىر تەيپۇن بايغا ئىككى دۆنۈملۈك يەرنى ئارتۇق كۆرۈۋاتامسىلەر، ھەي قىزىم... ۋاي قىزىم !» دېدىم، ئۇ جىم بولدى. شۇنچە خانىمنىڭ ئارىسىدا ھېلىقى قۇيرۇقىنى يوغان پاچاقلىرىنىڭ ئارىسىغا قىستۇرۇۋالىدىغان، قانجۇق ئىتتەك سالپىيىپ كېتىپ قالدى. ياخشى قىپتىمەنمۇ؟

ئەلى ساپا باي خىيالغا پاتقانىدى، خوتۇنىنىڭ دېگەنلىرى قۇلىقىغا كىرمەيتتى.

— ياخشى قىپتىمەنمۇ؟ — دەپ قايتا - قايتا بىر نەچچە قېتىم سورىدى خوتۇنى، — باي، تەيپۇن باي، ياخشى قىپتىمەنمۇ؟

ئېسىگە كەلگەن باي تېز - تېز:

— ياخشى قىپسەن، خانىم، ياخشى، بەك ياخشى قىپسەن، — دېدى.

— ھەممە ئادەم بىزگە دۈشمەن. بىزنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىمىز خۇددى بىر نەيزىدەك چۇقۇر ئۇۋادىكى ھەممە ئادەمنىڭ كۆزىگە سانچىلىدۇ. ئەسلىدە گۇناھ سەندە. ساڭا شۇنچىلىك كۆپ دېدىم. مۇستاپا كامال پاشاغا خەت ياز، بولغان ئىشلارنى چۈشەندۈر، دېدىم. شۇنداق چۈشەندۈركى، ئۇ ئۇلارنى، ئەسكەر قاچاقلىرىنى، ۋەتەن خائىنلىرىنى، كۆرەلمەسلەرنى، مۇستەقىللىق دۈشمەنلىرىنى دارغا ئاسسۇن، دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرسۇن ... ساڭا شۇنچە دېدىم. مۇستەقىللىق ئۇرۇشى كۈنلىرىدە بىزگە، سېنىڭ ئىنقىلابىڭدا ھېچ نەرسە قىلالمىغانلار ھازىر چىشلىرىنى كۆرسىتىشتى، بولىدى. پاشايىم، دەپ يازغىن دېدىم. ئاھ سەن ياخشى، بەك ياخشى ئادەمسەن ! كۆڭلۈك يۇمشاق، سەن تاغلاردىكى بۆرىلەر، يەردىكى چۈمۈلىلەر، زەھەرلىك يىلانلارغىمۇ زەرەر يەتكۈزۈشنى خالىمايسەن، ئاھ، خالىمايسەن.

خوتۇن يىغلاشقا باشلىدى، سېمىز، ئاپپاق پاچاقلىرىنى يوتىلىرىغىچە ئېچىپ ئېرىگە كۆرسەتتى:

— قارىغىنا بۇ ئەھۋالىمغا، كۆرۈپ قويۇشسۇن. شۇ

پاچاقلىرىمغا، گۈلدەك چىرايلىق بەدىنىمگە قاراپ باقسۇن. بۇنىڭغا ئادەمنىڭ يۈرىكى چىدامدۇ؟ ئادەم تۇرۇپ شۇ ئەھۋالىمنى كۆرسە يۈرەكلىرى پارە - پارە بولمامدۇ؟ پاشا - چىۋىنلەر چاقتى، يەپ كەتتى. مېنى ۋەيران قىلىۋەتتى.

پاچاقلىرى بۇدۇر - بۇدۇر قىزىرىپ كەتكەن، پاشا چاققان يارىلار بىلەن تولغانىدى. ھاشاراتلار مەلىخە خانىمنى يەتكۈچە قىينىغان، پۈتۈن بەدىنىنى يارا ئىزلىرى قاپلاپ كەتكەنىدى.

ئەلى ساپا باي ئۇنىڭ يېنىغا باردى، چاچلىرىنى سۆيدى.

— يىغلىما، مەلىخە، مەن بۇ ئىشلارنىمۇ بىر تەرەپ قىلىمەن. فىرانسۇزلارنى بۇ زېمىندا قانداق پەرىشان قىلغان بولسام، دۈشمەنلىرىمنىمۇ ئەنە شۇنداق، ئۇنىڭدىن مىڭ ھەسسە ئارتۇق پەرىشان قىلىۋېتىمەن. بىزنىڭ ئۆز ھەققىمىز بولغان بۇ يەرلەر بىزنىڭ بولىدۇ.

مەلىخە خانىم يوغان، خۇمار كۆزلىرىنى ئېرىتىپ تۇرۇپ:

— ئارىپ سايىم بەگ ياغدىن قىلنى سۇغارغاندەك چىركەس دېھقانلىرىنى ئېتىزلىرىدىن قانداق سۆرەپ چىقاردى - ھە ! ياشاپ كەتسۇن ئارىپ سايىم بەگ ! بىز شۇ ۋايىۋاي يېزىسىغا، ئۇنىڭ گەپ ئاڭلىماس ئىپلاسلىرىغا چىرمىشىپلا قالدۇق. ھازىرغىچە ئۆز يۇرتىمىزدا بىر دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرغان بولساق خەلقئالەم ئالدىدا داڭ چىقارغان بولاتتۇق.

— يىغلىما، مەلىخە ... — دېدى ئەلى ساپا باي، — مەن كونا كۆرەشچىمەن. مەن جاپانى ياخشى كۆرىمەن. ئارىپ سايىم بەگدەك ئارقامدا تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى يوق. ئۆزۈمنى تۆۋەن تۇتمايمەن، ھۆكۈمەتنى ئۆزۈمنىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشتۇرۇشقا ... بىز مۇستەقىللىق ئۇرۇشىنى ئۆزىمىز ئۈچۈن قىلىمىدۇق. بىر تاپالىغان بولسام بۇ دېھقانلارنى كۈشكۈرتۈۋاتقان بىرىنى ... ئۇلارغا شۇنچىلىك تەسىر كۆرسەتكەن، ئۇلار ئىشەنگەن، كۆڭۈل بەرگەن بىرى بار بۇ ئىشلارنىڭ كەينىدە. ئەمما كىم؟ كىم، كىم، زادى كىمدۇ بۇ ئادەم، مەلىخە؟

— ھېچكىم بىزگە ئىچىنمايدۇ. ھېچكىم شۇ ئەھۋالىمىزنى بىلمەيدۇ. مەن مۇشۇنداق بولۇپ قالارمىدىم؟ دادام مېنى ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە پاشا - چىۋىنلەرگە يەم بولسۇن، ئەرزىمەس، پاسكىنا دېھقانلارنى ھەر كۈنى ئەتىگىنى، ئاخشىمى كۆرۈپ تۇرسۇن، ئۇلار بىلەن سۆزلەشسۇن، دەپ ئوقۇتقانمىدى؟ شۇ ھالىمغا قاراپ قويۇڭ، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ؟ — يەنە پاچاقلىرىنى يوتىسىغىچە ئاچتى، ئېرىگە كۆرسەتتى مەلىخە.

— يىغلىما، مەلىخەم، يىغلىما، مەن ئۇلارغا نېمە قىلىشنى بىلىمەن.

دالاندا ئۇ باشتىن - بۇ باشقا مېڭىشقا باشلىدى. مەلىخە خانىم ئۇنىڭ مىجەزىنى ئوبدان بىلەتتى، ئۇ مېڭىشقا باشلىغاندىلا جىم بولۇۋالاتتى، زېرىكمەستىن ھەيرانلىق بىلەن ئېرىنىڭ مېڭىشلىرىغا قارايتتى. پەقەت ئېرى سوئال سورىغاندىلا جاۋاب بېرەتتى.

سېرىق ئۆتۈكلىرىنى توپا بېسىپ كەتكەنىدى. يوللۇق كەڭ كەرىشناۋاي شىمى ئۆتۈكلىرىنىڭ قونجىنى يېپىپ تۇراتتى. قامچىسىنى ئاستا - ئاستا ئۇست - ئۇستىلەپ ئۆتۈكلىرىگە ئۇراتتى، ئۇنىڭدىن سۇس دۇمباق ئاۋازىغا ئوخشاش بىر خىل ئاۋاز چىقاتتى. شۇنچە يىلدىن بېرى مېڭىپ يۈرۈپ شۇنداق ئاۋازنى چىقىرىپ ئويلاشقا ئادەتلەنگەنىدى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ توروس تاغلىرىدا كۆرۈنۈپ قالغانلىقى ھەققىدە گەپ - سۆز بار ئىدى. ئۆتكەندە زەينەل يېزىدىكى ياش بىر قىزنىڭ مەمەت ئاۋاق ھەققىدە چىققان بىر ناخشىنى ئېيتقانلىقىنى ئاڭلاپتىكەن، راستىنلا زەينەلگە نېمە بولغاندۇ؟ ئۇنى ئىزدىتىپ كۆرەي.

— مۇرتىزا !

— خوش، ئەپەندىم؟ — پەلەمپەينىڭ ئاستىدىن بىر ئاۋاز ئاڭلاندى.

— يۇقىرىغا چىق !

— مۇرتىزا قاتار - قاتار ئېسىۋالغان ئوقدانلارنىڭ ئېغىرلىقىدىن مۈكچىيىپ يۈقىرىغا چىقتى. ئۇ ھازىرغىچە مۇنچىلىك ئوقدان ئاسمىغانىدى:

— خىزمىتىڭىزگە تەييارمەن، بايىم.

— بالام مۇرتىزا، نەچچە كۈن بولدى، زەينەل كەلمىدى. ئۇ ئادەمگە نېمە بولغاندۇ؟ بېشىغا بىر بالا - قازا كەلگەن بولمىسۇن. زەينەل مۇنداق ئۇزاق ۋاقىت يوقاپ كەتمەيتتى. خۇدا ھەققى، ئۇنىڭغا بىر ئىش بولغان بولمىسۇن؟! ۋايۋاي يېزىسىغا بېرىپ قاراپ كەل، نېمە بولدىكىن، بەلكى ئاغرىپ قالغاندۇ.

— قورالىلىق بارايمۇ ياكى قورالىمنى تاشلاپ قويايمۇ؟

— قورالىڭنى قويۇپ قوي.

مۇرتىزا كېتىپ قالدى.

مەمەت ئاۋاق توروس تاغلىرىدا پەيدا بولۇش بىلەن دېھقانلار جانلىنىپ كېتىشتى. توروستا مەمەت ئاۋاق قاچان داڭ چىقارغان بولسا، بۇلارمۇ بۇ يەردە قۇتراپ كېتىشكەنىدى. بۇ كېچىدىكى كۆتۈرۈلۈشلەرنىڭ سەۋەبى شۇ بولمىسۇن؟ ئاتلارنى مەمەت ئاۋاق ھەيدەپ كەتكەن بولمىسۇن؟

ئەلى ساپا باينىڭ كۆيە سۈركەلگەندەك قارىيىپ كەتكەن چىرايى بىر ئېچىلىپ، بىر تۈرۈلەتتى.

تاغدىكى بىر ئادەمنىڭ بەرگەن كۈچى بۇلارغا مۇشۇ ئىسيانلىقلارنى قىلدۇرۇشى مۇمكىنمۇ؟ بۇ ئادەم بالىسىنى، بۇ رەزىللەرنى بىلىپ بولمايدۇ - دە ... بىر يوپۇرماق قىمىرلىسا قورقىدىغانلار ئۈستىلىرىگە گۈلدۈرلەپ توپ ئېتىلسا قورقمايدۇ ... شۇ مەمەت ئاۋاقنى ئارىپ سايىم بەگ قوللاۋاتىدۇ. بولمىسا ئۇنى ئاللىبۇرۇن ئۆلتۈرۈۋېتەتتى. ژاندارمىلار تۇتۇۋالىدۇ، يەنە قويۇۋېتىشىدۇ.

ئەلى ساپا باي ئارىپ سايىم بەگكە بەك خاپا ئىدى. ئۇ خالىسا چەكسىز كەتكەن چۇقۇر ئوۋانىڭ پۈتكۈل زېمىنىغا ئىگە بولالايدۇ. بىر ئادەم ئالدىغا چىقىپ، بەگ، نېمە قىلىۋاتىسەن،

دېيەلمەيتتى، تاغلاردا قاراقچىلارنىڭ كېزىپ يۈرۈشلىرى، قانۇن - قائىدىلەرنىڭ بۇزۇلۇشى ئۇنىڭغا پايدىلىق بولدى. ئارىپ سايىم بەگدەك بۆرىلەرگە لاي سۇ كېرەك. ئەگەر سۇ لېيىمىسا ئارىپ سايىم بەگدەك ياۋۇز بۆرىلەر سۇنى لېيىتىۋېتىدۇ. شۇڭلاشقا، ئۇنىڭ ئارىپ سايىم بەگكە ئىنتايىن ئىچى تارلىقى كېلەتتى.

ئارقىسىغا ئۆرۈلدى، خوتۇنىنىڭ قېشىغا باردى، ئېگىلدى، ئۇنىڭ پېشانىسىدىن سۆيدى.

— خاپا بولما، مەلىخە، مەن بۇ ئىشلارنىمۇ يېڭىپ چىقىمەن. ھازىر مەن چىكىچىكلار يېزىسىغا، تۇغقانلىرىمنىڭ قېشىغا بارىمەن، قېنى، ئادەم بولسا ئادەمگەرچىلىكلىرىنى كۆرسىتىشسۇن. بۇ قاراڭغۇ كۈنلەردە ئۇلارنىڭ ياردىمىنى كۆرمىسەم، قاچان كۆرىمەن، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

مەلىخە خانىم كۈلدى. تولغان يۈزىدىكى زىنىخلىرى چوڭقۇرلاشتى. چىن كۆڭلىدىن ئېچىلىپ كەتتى، — سادىغاڭ كېتەي، تەيپۇن باي، جىقراق ئادەم بىلەن يولغا چىققىن، بۇ ئىپلاسلار ساڭا ھەرنېمە قىلىشى مۇمكىن. خامانلىرىمىزغا ئوت قويغانلار، ئادەملەرنىڭ رىزقىنى، رىزقىمىزنى، ئاتلىرىمىزنى ئوغرىلاپ كەتكۈدەك دەرىجىدە پەسلەشكەنلەر، ئېتىزلىرىمىزدىن كەتمىگەنلەر ھەرقانداق پەسكەشلىكنى، يامانلىقنى قىلالايدۇ. سادىغاڭ كېتەي، تەيپۇن باي، ئۆزۈڭگە دىققەت قىل ...

ئەلى ساپا باي بېشىنى لىڭشىتتى. پەلەمپەيلەردىن يۈگۈرۈپ چۈشتى. ھويلىدا كۆپ تۇرمىدى. ئېتىنى يېشىپ، تۇتۇپ تۇرۇشاتتى. ئۇ ئاتقا مىنىش بىلەن تەڭ يەنە ئۈچ كىشىمۇ ئاتلىرىغا مىنىشتى.

چىكىچىكلىقلار ئەلى ساپا باينى يېزىنىڭ سىرتىغا چىقىپ قارشى ئالدى. ئەلى ساپا باينىڭ دادىسى ھاجى كەھيا ئۇلارنىڭ چوڭى بولۇپ، كەمبەغەل بىر ئاغا ئىدى. ئوغلىنى قەرزگە بوغۇلۇپ بولسىمۇ ئوقۇتقانىدى. ئەلى ساپا باينىڭ ھۆكۈمەت

ئىشلىرىدا چىكچىكلارغا كۆپ ياردىمى تېگەتتى. قاتىللارنى ھۆكۈمەتنىڭ قولىدىن بوشىتىۋالاتتى. شۇ سەۋەبتىن ئۇنى بەك ياخشى كۆرۈشەتتى، ئۇنىڭدىن پەخىرلىنەتتى. گېپىنى يېرمايتتى.

ئۇلار تېخى مەرھابا دېمەي تۇرۇپلا:

— خۇداغا شۈكۈر، باي، — دېيىشتى، — ئۇلۇغ ئاللا پۈت - قوللىرىمىزنى چۈشەپ قويغان ئەمەس - دە! ...

— رەھمەت، ئامان بولۇڭلار، سىلەردىن، سىلەردەك تۇغقانلىرىمدىن رازىمەن. مۇسا كەھيانى ئەۋەتكەنىكەنسىلەر، كەلدى، كۆڭلىمىزنى شاد ئەيلىدى. ئۇنىڭ ئوت كەتكەن كۈنى تاڭ سەھەردە كېلىشى ماڭا ئالەمشۇمۇل ئىلھام بېغىشلىدى. ھازىر ئىش تېخىمۇ جىددىيلەشمەكتە. لېكىن، ئارقامدا سىلەر تاغدەك يۆلەك بولۇپ تۇرغاندا ...

— ئاۋۋىلى خۇدا، — دېيىشتى چىكچىكلىقلار.

چىكچىكلىقلار، توروس ئېتىكىدىكى چىكچىكلىقلار غارنىڭ ئىچىدە پەقەت ئوغرىلىق ۋە قاراقچىلىق قىلىدىغان بىر يېزا خەلقى ئىدى. ئاياللىرىمۇ ئات ئوغرىلايتتى. بالىلىرى يەتتە ياشقا كىرگەندىلا مىلتىق ئېتىشقا باشلايتتى.

— خاتىرجەم بول، باي، — دېيىشتى.

— چۇقۇر ئوۋادا ئېتىڭنىڭ تۇيىقى تەگكەنلىكى يەر سېنىڭ بولىدۇ.

— ئاللا سېنى بېشىمىزدىن نېرى قىلمىسۇن!

— ۋاي ئاغىمىزنىڭ ئوغلى، جېنىمىزمۇ، مېلىمىزمۇ ساڭا قۇربان!

— سېنىڭ تاپىنىڭغا كىرگەن تىكەن بىزنىڭ كۆزىمىزگە قادىلىدۇ!

ئەلى ساپا باي خۇشاللىققا چۆمدى، ئاغزى قۇلاقلىرىغا يەتتى. قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ، «رەھمەت، ئامان بولۇڭلار!»دىن باشقا گەپ قىلالمايتتى.

— ئەلى، ساڭا نېمە بولدى، شۇنچىلىك؟ — دەپ چېقىشتى

بىر قېرى، — سېنى ۋايۋاي يېزىسىدىكىلەرنىڭ ئاغزىغا تاشلاپ بېرىپ، ئۆزىمىز يۇقىرىدا تۇرۇپ تاماشا قىلاتتۇقمۇ؟ نېمانچە ئۆزگىرىپ كەتتىڭ؟ پۈتۈن بۇ يېزىنى ئايىغىڭ ئاستىغا تاشلاپ بېرىمەن. ئۆيۈڭگە قايت! خاتىرجەم بول، بۇ يىل ۋايۋاي دېھقانلىرى يەرلىرىگىنى تاشلاپ كېتىشىدۇ. ئەگەر ۋايۋايلىقلار يەرلىرىگىنى تاشلاپ كەتمەيدىغان بولسا، بىز بۇ يېزىنى تاشلاپ كېتىمىز. ئىككىنچىلەپ ئادەملەر ئارىسىغا كىرمەيمىز. دېگەنلىرىمنى ئاڭلىدىڭمۇ؟ چۈشەندىڭمۇ، ئاغىمىزنىڭ ئوغلى؟ ماڭ، ئىشىڭنى قىل، ۋايۋايلىقلارنى بىزگە قويۇپ بەر، بولامدۇ؟ ئۆزۈڭنى بىئارام قىلما!

ئەلى ساپا باينىڭ كۆزلىرىگە ياش كەلدى، ئاۋازى بوغۇلدى.

— رەھمەت، ھاجى ۋەلى تاغا. مېنى خۇشال قىلدىڭ، — دېدى.

— شۇنداق قىل، خاتىرجەم بول! — دېدى ھاجى ۋەلى.

ئەلى ساپا باينىڭ شەرىپىگە بىر ئۆچكە سويۇشتى، چوڭ گۈلخان يېقىشتى. چوغدا گۆشلەرنى كاۋاپ قىلدى. ھاراقمۇ تېپىپ كېلىشتى. ئەلى ساپا باي چۈشلۈك تاماقنى يېزىدا يېدى، تاماقتىن كېيىن تۇرسۇن دۇرمۇشنى چاقىردى:

— ئوغلۇم تۇرسۇن دۇرمۇش، بۈگۈنگىچە ۋايۋايدا نېمە ئىش قىلىپ يۈرسەن؟

— نېمە دېمەكچىسەن؟

— ئۇلارنىڭ قولىدا ھېچ نەرسىلىرى قالمىدى. ئاتلىرى كېتىپ قالدى، خامانلىرى كۆيۈپ كەتتى. ئەمدى ئۆكۈزلىرى، ئىنەكلىرى قالدى. ئۆردەكلىرى، غازلىرى، توخۇلىرىمۇ بار ... تۇرسۇن دۇرمۇش، ۋايۋايدا ھايۋانغا تەئەللۇق ھەرقانداق جانلىقنى قويمايسىلەر، ھەممىسىنى ئۆلتۈرۈپ، ۋايۋاي يېزىسىنىڭ ئەتراپىغا تىزىپ چىقىسىلەر.

— قولىمىز كۆكسىمىزدە، ئاغام.

— باشقا ئىشلارنى كېيىنچە ...

— ۋايۋايلىقلار بەك قورقۇنچاق، قوللىرىغا ئۇردە، نانلىرىنى ئاغزىدىن تارتىۋال!

ئەلى ساپا باينىڭ مېڭىسىنى شۇ مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىشى ئايلاندۇراتتى. بىراق، ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىپ كەتكەنلىكىنى بىلىندۈرمەسلىك ئۈچۈن ھېچكىمدىن سورىيالمايتتى. دېھقانلارنىڭ مەمەت ئاۋاق ھەققىدىكى گەپنى ئېچىشلىرىنى كۈتەتتى.

كۈتتى، ئولتۇردى، سۆزلىدى. ھېچكىم مەمەت ئاۋاق ھەققىدە زادىلا گەپ قىلمايتتى. ئەڭ ئاخىر ئەلى ساپا باي ئۆزى مەمەت ئاۋاق ھەققىدە سۆزلەشكە مەجبۇر بولدى.

— قېنى، ھېلىقى بىر زاماندا تاغلاردا بىر قاراقچى پەيدا بولغانىدىغۇ، بىر بالا، ئېتى نېمە ئىدى؟ ھېلىقى ئابدى ئاغىنىڭ قاتىلىچۇ؟ — مۇنداقلا سوراپ قويدى.

— مەمەت ئاۋاق! — دېيىشتى.

— تاغلاردا يەنە پەيدا بوپتۇ دەپ ئاڭلىدىم.

— ئۇ يولۋاس ـ دە، — دېدى ھاجى ۋەلى، — ئۆتكەندە ئىبراھىم قارىنىمۇ ئۆلتۈرۈپتۇ. بىر ژاندارما ئارمىيەسى بىلەن ئۈچ كېچە ـ كۈندۈز سوقۇشۇپتۇ. ئاخىر ئارمىيەنى يېڭىپ چىقىپتۇ. يامان ئادەم ـ دە ئۇ، بەك يامان، كېيىن ...

ھەممەيلەن غەزەپ بىلەن ھاجى ۋەلى تەرەپكە قارىدى ... ھاجى ۋەلى خاتالاشقانلىقىنى دەرھال سەزدى.

— كېيىنچە، — دەپ خاتاسىنى تۈزىتىۋېلىشقا تىرىشتى، — ئۇ مۇستاپا كامال پاشاغا تېلېگرامما يوللاپ: «بۇ بىچارە كەمبەغەللەرنى ماڭا قارشى ئەۋەتمە، باتۇر بولساڭ ئالدىمغا كەل!» دەپتۇ.

ئەلى ساپا باي ئۇنى سورىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. بۇ يېزىدىكى دېھقانلاردىمۇ بۇ قاراقچى بالىغا چوڭقۇر مۇھەببەت ۋە ھۆرمەت بار ئىدى. بۇ قەيەردىن كەلگەن ھېسسىيات؟ چۈشەنگىلى بولمايدۇ. ھاجى ۋەلىدىن باشقا بىر دېھقان بولسا، مەمەت ئاۋاقنى

بىردەمدىلا ئەپسانىلەردىكى قەھرىمان قىلىپ چىقارغان بولاتتى. مەمەت ئاۋاق ھەممە ئادەم ئۈچۈن خەتەرلىك ئادەم ئىدى. ۋايۋايلىقلارنى مەيلى كۆشكۈرتسۇن، مەيلى كۆشكۈرتمىسۇن، ئىنتايىن خەتەرلىك ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ يەر يۈزىدىن يوقىلىشى مۇھىم بىر ئىش ئىدى.

مەمەت ئاۋاق ھەققىدە ئاجايىپ تەلۋىلەرچە چۈشەنچىدە بولاتتى، قورقاتتى، ھۈرپىيەتتى. بۇ بالا راستتىنلا بىر خەلق قەھرىمانىمىدى؟ خەلق قەھرىمانى بولۇش ئۈچۈن قېرى، بىچارە، كىچىككىنە بىر يېزىنىڭ ئاغىسىنى ئۆلتۈرگەندىن باشقا نېمە قىلغانىدى؟ ئەجەبا، بۇ بالىنى مۇشۇ ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويۇشلىرىنىڭ ئەسلىي سەۋەبى نېمە؟ مەمەت ئاۋاقنىڭ گېپى چىقىش بىلەن ئۆزىنىڭ تۇغقانلىرى، جانجىگەرلىرى، يېزىلىقلىرىمۇ شۈنچىلىك جىمىپ كەتتىغۇ! ھاجى ۋەلى گەپچى قېرى، ئۇ گەپ قىلماي قويسىلا، ھېچكىم گەپ قىلمايتتى. بۇ بىر مۆجىزە، بىر كارامەتمۇ؟

ئەلى ساپا باي «قورقامدىمەن؟» دەپ ئۆز ـ ئۆزىدىن سوراش بىلەنلا ئورنىدىن تۇردى.

— شەھەرگە كىرىشىم كېرەك.

ئېتىنى ئەكېلىشتى. ئۇ مىندى.

«قورقامدىمەن؟ مەن ئۇلارنىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلايتتىم، ئۇلارمۇ مېنىڭكىنى ... مەن ئۇلارنىڭ خامانلىرىغا ئوت قويدۇر - دۇم، ئۇلارمۇ مېنىڭ ... مەن ئۇلارنىڭ سېيىرلىرىنى سويدۇرۇ - ۋېتىمەن، ئۇلارمۇ ... مەن ئۇلارنى ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىمەن ... بەلكى پەرھات موللامنى ... ئۇلارمۇ مېنى ... شۇنداق بولارمۇ؟ ...»

سەسكىنىپ كەتتى. تۈنجى قېتىم ئۆلۈمنى بەكمۇ چوڭقۇر، يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا ھېس قىلدى. ئەجەبا بۇ دېھقانلار ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەرمۇ؟ مۇنداق قىلىشقا جۈرئەت قىلالارمۇ؟ بۇ

مۇمكىنمۇ؟

ئۆزىچە كۇلۇشكە باشلىدى. «قورقمەن! پۈتۈن بىر كېچە خامانلارنىڭ كۆيۈشى نېرۋىلىرىمىزنى بۇزدى. خامانلارنىغۇ كۆيدۇرۇۋېتەلەيدۇ، بۇنى چۇشەندۇق، ئەمما ۋايۋايدا ئاتلارنى ئوغرىلايدىغان ئادەم يوق ئىدى» دېدى كۆڭلىدە.

بېرىپ - بېرىپ مېڭىسىگە مەمەت ئاۋاق كىرىۋالاتتى. بۇ ئىشلار مەمەت ئاۋاقنىڭ كاساپىتىدىن بولمىسۇن يەنە؟ ئاھ! ئۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. ئۇ بۇگۇن تاغلاردا پەيدا بولسا، ئەتە يوقاپ كېتىدۇ. ئون يىل ھېچ يەردە خەۋىرى يوق ... بۇ ئاجايىپ بىر قاراقچى. بەلكى ھەمزەنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەلگەندۇ. ئۇنى ئۆلتۈرىدۇ. يەنە يوقاپ كېتىدۇ. يەنە دېھقانلار ئۇنىڭ شەرىپىگە دىكەنلى تۇزلەڭلىكىگە ئوت قويۇشىدۇ. يەنە تاغلارنىڭ چوققىسىدا ئوت يېنىپ تۇرىدۇ. ئاجايىپ بىر ئىش! بەلكى بۇ دېھقانلار ئاتەشپەرەسلەردىندۇ. ھەمزە كەتتى. ھەمزە كۆيدى! ئۇمۇ دېھقانلارغا قاتتىق زۇلۇم قىلغانىكەن ... ئاغىسىنىڭ ئۆچىنى ئېلىش، پالان - پۇستان دېگەن ھالەتتىمۇ، بۇ ئوتتۇرا ئەسىر ئەمەس - دە! بۇ خىل يېڭىلىك ئاخىر مۇشۇنداق بىر نەتىجىنى تۇغدۇرىدۇ. قېنى، قېنى كۆرۈپ باقايلى، ھەمزە شېرىن جېنىنى قۇتقۇزسۇن!

مەمەت ئاۋاقنى ھەمزەنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن تورۇسقا كەلدى دەپ ئويلاش ئەقىلگە بەكمۇ ئۇيغۇن ئىدى. مەمەت ئاۋاق ھەمزەنى ئۆلتۈرىدۇ، يوقاپ كېتىدۇ، دېھقانلارمۇ يەنە ئۇنىڭ ئارقىسىدىن تىكەنلەرگە ئوت ياقىدۇ. قورقىدىغان ھېچ نەرسە يوق، يوق، ئەمما ...

ئەلى ساپا باي مۇشۇنداق ئويلار بىلەن شەھەرگە كىردى، ئېتىنى ئۆي تەرەپكە تارتتى. ئادەملىرىدىن بىرىنى ئەگەشتۈرۈپ بازارغا كەتتى.

39

— يامان ئادەم، — دەيتتى يۇزبېشى، — بەك يامان ۋە باتۇر.

ھەمزەنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى:

— تۇتقىلى زادى بولمامدۇ؟

— تۇتقىلى بولمايدىغان قاراقچى يوق، ئەمما قېنى قاراپ باقايلى! قاچان تۇتۇۋالاركىن؟

ئاسىم چاۋۇش سۆزگە ئارىلاشتى:

— نەرىگە، قانداق ئېتىشىڭنى بىلمەيسەن - دە؟ سۇدىكى بېلىققا ئوخشاش ... ئادەمنىڭ قولىدىن سىيرىلىپ چىقىپ كېتىدۇ.

— چاۋۇشۇم، ھازىر نەگە كەتكەندۇ؟

— بىلىپ بولمايدۇ، بىرلا چۆكۈپ كېتىدۇ، نەدىن چىقىدىغانلىقى مەلۇم بولمايدۇ ... بۇگۇن چۇقۇر ئوۋادا دەپ تۇرۇشۇڭغا، ئەتە ئۇ ئالاتاغدا يۇرگەن. بۇگۇن ئالاتاغدا دەپ ئاڭلىساق، يەنە بىر كۇنى چۇقۇر ئوۋادا! بۇ ئادەمنى زادىلا بىلگىلى بولمايدۇ. ئۇچ كېچە - كۇندۇز دەم ئالماي، ئۇخلىماي، يېمەي - ئىچمەي شامالدەك يۇرىدۇ. خالىسا كۆرۇنۇپ قويىدۇ، خالىمىسا كۆرۇنمەيدۇ، ئاجايىپ بىر ئادەم.

ئاسىم چاۋۇش مەمەت بىلەن بىرئاز بولسىمۇ پەخىرلىنەتتى، ئۇ ھەقتە گەپ ئېچىلغاندا كۆزلىرى چاقناپ، ئاۋازى تېخىمۇ سەمىمىي، تېخىمۇ قىزغىن چىقاتتى.

— دېمەك، ئۇ تۇتۇلمايدىكەن - دە؟

— تۇتۇلىدۇ، دېدى يۇزبېشى، — بىراق ئۇ جېنىمىزنى ئالغاندىن كېيىن بىزنى ئارقىسىدىن سۆرەپ يۇرۇپ خانىۋەيران قىلغاندىن كېيىن تۇتۇلىدۇ. تۇتۇلمايدىغان ئىش بولامدۇ؟ ئون تۆت يىل ئوسمانلى ئارمىيەسىنى بىتچىت قىلغان چاكىرجالىق ئەبەينىمۇ ئېتىۋېتىشتى. تۇتۇلماي قالامدۇ؟

ھەمزە بارغانسېرى بىئارام بولاتتى، قايغۇلىرىنى، يۈرىكىدە بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان قورقۇنچىسىنى بىلىندۈرمەسلىككە تىرىشاتتى. چاۋۇشتىن، يۈزبېشىدىن توختىماستىن سوئال سورايتتى.

شۇنداق قىلىپ، مەمەت ئاۋاقنىڭ مەسىلىسىنى ئۈنچىلىك ئوڭاي بىر باشقا چىقارغىلى بولمايدىغانلىقىنى چۈشەندى.

ئاسىم چاۋۇش جۇشقۇنلۇق بىلەن سۆزلەيتتى:

— بىر كۈنى ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىپ قالدۇق. تۆۋەنكى ئاندىرىندا ئۈچ كىشى بىر شاللىقتا كېتىۋاتاتتى. خۇددى بىر پەتنۇسنىڭ ئىچىدە كېتىۋاتقاندەك، يېشىل ئېتىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا مېڭىشاتتى. ئەتىگەن ئىدى. بىز ئوق ئېتىشقا باشلىدۇق، قارىساق، شاللىقتا بىر توپ تۇمان كۆتۈرۈلدى. بىرئازدىن كېيىن تۇمان تارقالدى. ئۇ يەردە ھېچ نەرسە يوق. بۇ بىر سىرلىق ئىش بولدى. شۇ كۈنى شاللىقنى، ئەتراپىنى مىڭدىن ئارتۇق دېھقان ۋە بىر بىرىگادا ژاندارما بىلەن قېزىۋەتتۇق. غايىب بولۇشقاندى. ئەتىسى ئۇنى ۋە ئەترىتىنى سارىباغچىدا كۆرۈشۈپتۇ. تەكشۈردۈم. راست ئىكەن. شۇنچىلىك ئۇزۇن يولنى ئادەم بىر كېچىدە قانداق باسقاندۇ؟ مانا بۇنىڭغا ھېچقاچان ئەقلىم يەتمىدى. تۇتۇلمايدۇ دېمەيمەن، ئەمما بىزنىڭ يىلتىزىمىزنى قومۇرۇۋېتىدۇ. مەن ناھايىتى كۆپ قاراقچىغا دۇچ كەلدىم، ئۇنىڭدەك قول - پۇتى چاققان ئادەمنى تېخىچە كۆرمىدىم. ئۇنى بىر قېتىم كۆرۈپ قالدىم، ۋىجىككىنە بىر ئادەم، نېمە ھېكمەت باردۇ، بىلمىدىم، ھەممە دېھقان ئۇنى ياقلايدۇ. شۇنچە يىلدىن بېرى قاراقچى قوغلاپ يۈردۈم، دېھقانلارغا مۇنچىلىك ياخشى كۆرۈنگەن بىر ئادەمنى كۆرمىدىم. مەمەت ئاۋاقنى دېھقانلارنىڭ قولىدىن ئېلىش بەكمۇ تەس!

— بىزنىڭ دېھقانلار ئۇنىڭ جان دۈشمىنى، — دېدى ھەمزە، — ئۇنىڭغا قارشى چىشلىرىنى بىلمەكتە. ئۇ قوللىرىغا چۈشۈپ قالىدىغان بولسا، پاشىنى ئۆلتۈرگەندەك جېنىنى ئالىدۇ!

« بىز ئاغىمىزنى قانچىلىك ياخشى كۆرىمىزكى قېنى؟» دېيىشىدۇ. ئۇلار ئابدى ئاغام ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز كۆز ياشلىرىنى تۆكمەكتە. ئۇلار شۇنداق قىلىشقا ھەقلىق. ئابدى ئاغام پەرىشتىدەك، كامالەتكە يەتكەن بىر ئادەم ئىدى. ھازىرمۇ دېھقانلار ئۇنىڭ بوز ئاتقا مىنگەن، نۇرلارغا چۆمگەن ھالدا يېزىنىڭ ئۈستىدە ئۇچۇپ يۈرگەنلىكىنى كۆرەرمىش، ئون بەش كېچە تاڭ ئاتقۇچە كۈتتۈم، ئۇنى كۆرەلمىدىم، ماڭا خاپا ئىكەن، شۇڭا كۆرۈنمىدى ...

ئاسىم چاۋۇش ھەمزەنىڭ بۇ سۆزلىرىگە كۈلۈپ كەتتى، يۈزبېشى پارۇخ ھەم ...

ھەمزە خېلى كۈنلەردىن بېرى ئىچىدە ساقلاپ كەلگەن قورقۇنچىسىنى تىترىگەن، يىغلامسىرىغان، ئۈمىدىنى ئۈزگەن، ئەنسىزچىسىز بىر ئاۋازدا سۆزلىۋەتتى:

— ئەمما، ئۇ مېنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بۇنى بىلىۋاتىمەن. ئۇ بۇ يەردىلىكىمنى ئاڭلاپ بۇ يېزىغا قايتىپ كەلدى، مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەينىگە ياندى. بۇنى بىلمەمدىمەن! چۇقۇر ئوۋادىن كەلمىگەن بولسام كاشكى. دادامنىڭ ماكانى ۋەيران بولۇپ كەتتى، دادامنىڭ چىرىغى ئۆچۈپ قالمىسۇن دەپ كەلدىم، مانا ئەمدى شېرىن جېنىمدىن ئايرىلىدىغان بولدۇم. مېنى ئۆلتۈرىدۇ.

ئۇ « مېنى ئۆلتۈرىدۇ » دەۋېتىپ، ئاسىم چاۋۇشنىڭ، يۈزبېشىنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قايتا - قايتا قارايتتى، ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن ئۇنى قۇتۇلدۇرغۇچى، ئەنسەندۈرگۈچى، ئۈمىدلەندۈرگۈچى گەپنىڭ چىقىشىنى كۈتەتتى.

ئاسىم چاۋۇشنىڭمۇ، يۈزبېشىنىڭمۇ چىرايىدىكى كۈلۈمسىرەش يوقاپ كەتتى. يۈزلىرى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. ئۇلار مەمەتنىڭ ھەمزەنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن تاغلارغا قايتىپ كەلگەنلىكىنى مەمەتنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان كۈنلا ئۆز ئارا سۆزلەشكەنىدى. ئاسىم چاۋۇش: « ھېچ ئىلاجى يوق، مەمەت ئۇنى چوقۇم ئۆلتۈرىدۇ. ھەمزەنى ئۆلتۈرمەي تۇرۇپ مەمەت قولغا

چۇشمەيدۇ » دېگەندى.

ئۇلار بىلەن ئېتىشقان چېغىدىمۇ، مەمەت « چاۋۇشۇم، ئىشىم بار» دەپ يالۋۇرغان چاغدىمۇ ئۇنىڭ ئىشىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ھەممە ئادەم چۇشەنگەندى. مەمەت قىلىمەن دېگەن ئىشنى چوقۇم قىلاتتى.

— مېنى ئۆلتۈرىدۇ، شۇنداقمۇ چاۋۇشۇم؟ ئۇنى ھېچكىم، سەنمۇ، ئارىپ سايىم بەگمۇ، مۇستاپا كامال پاشامۇ، ئۇلۇغ خۇدامۇ توسۇپ قالالمايدۇ، شۇنداقمۇ؟

چاۋۇش جاۋاب بەرمەيتتى.

— شۇنداقمۇ، يۈزبېشىم؟

يۈزبېشى ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ مۆل - مۆل قارايتتى.

— ئۆلتۈرىدۇ. ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، يۈزبېشىم، دېيىشكە تىلىڭىز بارمايۋاتىدۇ، شۇنداقمۇ؟

كۆتەكلەر كۆيۈۋاتقان چوڭ ئوچاقنىڭ نېرىسىدا ئۇدۇلمۇ ئۇدۇل ئولتۇرۇشاتتى، چاراسلاپ يېنىۋاتقان ئوتنىڭ چوغلىرىغا كۆزلىرىنى تىكىشەتتى، بىر ئېغىز گەپ قىلىشمايتتى.

ھەمزە بىرنەچچە قېتىم « ئۇھ، ئۇھ ... ئۇھ » دېدى، ئورنىدىن تۇردى، يۇلتۇزسىز كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىغا، جىلغىنىڭ تۆۋىنىگە قاراپ ماڭدى.

— يارەببىم ! شۇ تاشقا جان بەرگىن، ئۆلگەنگە جان كىرگۈزگىن ! ئوچاقتىكى قىپقىزىل كۆيگەن كۆمۈرگە جان بەر. قۇرۇغان دەرەخكە، يوپۇرماقلارغا، كور كۆزلەرگە نۇر بەر ! يورۇقلۇق بەر ! ...

مىڭ پۇشايمان قىلاتتى. ئىتلارچە پۇشايمان قىلاتتى. شۇ پېترەك ئوغلى، ئاھ شۇ پېترەك ئوغلى ! ۋاي غالجىر ئىت ! ئۇ ئەزىز جېنىمنى ئالدىغان بولدى.

— ئۆلمەي تۇرۇپ شۇ پېترەك ئوغلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن ! — دەپ ۋارقىرىدى قاراڭغۇلۇققا قاراپ.

ئۆلۈمنى ئويلىغانسېرى ئۇنىڭ پېترەك ئوغلىغا بولغان غەزىپى ئارتاتتى.

« ھەي نومۇسسىز، ئۇنىڭ ئەقلىگە نەدىن كەلدىم؟ چۇقۇر ئوۋاغا بېرىپ ياخشى بولسۇن، يامان بولسۇن، خالىغانچە ياشاۋاتاتتىم، ئىككى دۆنۈم يەرگە ئىگە بولۇش ئۈچۈن مېنى ۋەيران قىلدىڭ، شېرىن جېنىمغا قەست قىلدىڭ. قانداق قىلاي، ئەمدى قانداق قىلىمەن؟ شۇ يۈزبېشىمۇ شۇنچىلىك كۆپ تۈزۈمنى، ئاش - نېنىمنى، شۇنچىلىك جىق قوزامنى، مايلىرىمنى، ھەسەللىرىمنى يېگەندى. مانا ئەمدى قاراپ تۇرۇپ ھالىمغا كۈلۈۋاتىدۇ. ماڭا دارغا ئېسىلغان بىر ئادەمگە قارىغاندەك قارايدۇ. ھەي پېترەك، مەن ئۆلمەي تۇرۇپ قۇشنىڭ بوينىدەك ئىنچىكە بوينۇڭنى سىقىپلا ئۆلتۈرۈۋەتمەمدىمەن؟ سېنىڭ كاساپىتىڭدىن ... ھەممە ئىش سېنىڭ كاساپىتىڭدىن !»

كىچىك بىر ئۆستەڭ سۈيى كۆپىيىۋاتاتتى. ئۇنىڭغا قارىماستىنلا سۇغا كىردى، تېزلا سۇنىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئۆتتى، قاراڭغۇ تەكشى چۇشكەندى.

ھەمزە كېچىدە — دەرد - ئەلەم ئىچىدە بېشى قايغان، پۇتى تايغان يەردە ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئاخىر ئەلى توكۇرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كېلىپ توختىدى، ئۆينىڭ چىرىغى تېخى ئۆچمىگەندى. بەلكى ئەلى توكۇرمۇ بۇ كېچە ئۇخلىمىغاندۇ، ئۇمۇ، شۇ بىچارىمۇ جان قايغۇسىدا. « ئۇنىمۇ مەن بالاغا تىقتىم » دەپ ئويلىدى ھەمزە.

ئىشىكنىڭ تۆشۈكىدىن ئىچىگە قارىدى، ئەلى بىر بۇلۇڭغا تىقىلىپ، پاچاقلىرىنى قوللىرى ئارىسىغا ئېلىپ، ئېڭىكىنى تىزلىرى ئۈستىگە قويۇپ ئولتۇراتتى.

— ئەلى ئاغىنە، ئەلى بۇرادەر ! — دېدى.

ئەلى شۇ زامان ئورنىدىن چاچراپ تۇردى، كېلىپ ئىشىكنى ئاچتى.

— ئۆلتۈرىدۇ ! — دېدى، — بىرىنچى بولۇپ، بىزنى ئۆلتۈرىدۇ، ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. تاغلارغا بىزنى دەپ كەلدى. ئۆلتۈرىدۇ !

— ئۆلتۈرىدۇ ! — دېدى ئەلى بېشىنى سىلىپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭ روھى چىقىپ كەتكەندەك تۇراتتى.

— مېنى دەپ كەپتىكەن، — دېدى ھەمزە.

— بىز ئۈچۈن كەپتىكەن، — دېدى ئەلى.

— چۇقۇر ئوۋادىن كەلمىگەن بولسامچۇ كاشكى، سېنىمۇ ئوتقا سالدىم، ئەلى، سېنىمۇ ... سېنىمۇ مەن ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەردىم. ماڭىمۇ پىترەك زامىن بولدى. كاشكى ...

— كاشكى، — دېدى ئەلى، — دىكەنلى تۇزلەڭلىكىگە باشقا بىرى ئاغا بولاتتى. باشقىسى ئۆلەتتى.

— باشقىسى ... — دېدى ھەمزە.

— ئۇنى قانداقمۇ قاچۇرۇپ قويۇشقاندۇ؟ جىلغىدا قورشىۋالدى، قاچۇردى. چولاقنىڭ تۇگمىنىدە قورشىۋالدى، قاچۇردى. يالغۇز بىر ئادەمنى بىر بىرىگادا ژاندارما ...

— بېلىقتەك، — دېدى ھەمزە، — قولدا، ئالىقاندا تۇرمايدۇ. ئۇچقان قۇشقا ئوخشاش، ھازىر بۇ يەردە، بىردەمدىن كېيىنلا چۇقۇر ئوۋادا، يەل تاپان مۇسادەك ... ئۇنىڭدىنمۇ يامان !

— يەل تاپان مۇسا: « بۇ ئادەم مەندىنمۇ ئىتتىك يۈگۈرىدۇ، مەن ھەرقانداق نەرسىنىڭ ئىزىنى قوغلاپ تاپتىم، ئۇچۇۋاتقان قۇشنىڭ، قېچىپ كېتىۋاتقان جەرەننىڭ، سېرىق چۈمۈلىنىڭ، قىرىقئاياغنىڭ، جىنى بار جىمى مەخلۇقنىڭ ئىزىنى تاپتىم، لېكىن مۇشۇ ئادەمنىڭ ئىزىنى قوغلىيالمىدىم، تاپالمىدىم » دەيدۇ. بۇ ئادەمدە بىر ھېكمەت بار، قالتىس بىر ھېكمەت !

— ئەلى، قانداق قىلىمىز، بىرەر چارە تاپقىنا، ئەلى، بىر ئىلاجىنى قىلغىن، ئەزىز جېنىمىزنى قۇتۇلدۇرايلى.

— ئۆلتۈرىدۇ، — دېدى ئەلى، — ئاھ، ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. قانداق قىلىمىز.

— بىر يەرگە قاچايلى، كىشى بىلمەيدىغان بىر يەرگە قاچايلى !

— ئۇ تېپىۋالىدۇ، چوقۇم تېپىۋالىدۇ، — دەپ ئىڭرىدى، — يىلاننىڭ تۆشۈكىگە كىرىۋالساقمۇ، قۇشنىڭ قانىتى ئاستىغا يوشۇرۇنساقمۇ تېپىۋالىدۇ. بىزنى تېپىۋالىدۇ، ئىككىمىزنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئىككىمىزنى قان قۇستۇرۇپ ئۆلتۈرىدۇ. ئائىلىمىزنى ۋەيران قىلىدۇ. ئۆيىمىزدە ھېچكىمنى قويمايدۇ ...

— ژاندارمىلار ئۇنى ئۆلتۈرمەسمۇ؟ چۇقۇر ئوۋانىڭ ئاغىلىرى، ئارىپ سايىم بەگلەرچۇ؟

— ئۇنى ھېچقانداق كىشى ئۆلتۈرەلمەيدۇ، ئۇنىڭغا ئوق تەگمىسە ! ئۇنىڭ يالغۇز كۆزلىرىگىلا ئوق ئۆتىدۇ، دېيىشىدۇ. بىر كۈنى بىر تاغدا يامغۇردا قاپتۇ. ئۇزۇنتۇرا جاپپار بىلەن رەجەپ چاۋۇشمۇ يېنىدا ئىكەن. يوغان بىر دەرەخنىڭ ئاستىغا مۆكۈۋېلىشىپتۇ، دەرەخنىڭ ئۈستىگە توختىماستىن چاقماق چۈشۈپتۇ. دەل - دەرەخلەر تۈمان ئىچىدە قاپتۇ. دەرەخنىڭ ئاستىدىن قېچىپتۇ. يېنىدىكى بىر قىيا تاشنىڭ ئاستىغا كىرىۋاپتۇ. چاقماق توختىماستىن دەرەخنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپتۇ، دەرەخ بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان بىر يورۇقلۇق چەمبىرىنىڭ ئىچىدە قاپتۇ، يورۇقلۇق بارغانسېرى پارقىراپتۇ. ھېچكىم يورۇقلۇققا قارىيالماپتۇ. قاتتىق چاققان چاقماق دەرەخ ئۈستىگە چۈشۈش بىلەن مەمەتنىڭ بىردىنلا قىيا تاشنىڭ تۈۋىدىن دەرەخ تەرەپكە قاراپ ئۇچقاندەك كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. بىرئازدىن كېيىن قولىدا تۈگمىچىلىك، قارىسا كۆزلەرنى كور قىلىۋەتكۈدەك نۇرلۇق بىرنەرسىنى كۆتۈرۈپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپتۇ. مەمەت: « مانا بۇ چاقماق، چاقماقنى تۇتۇۋالدىم » دەپتۇ. چاقماقنى تۇمار خالتىسىغا سېلىۋاپتۇ. « قېنى رەجەپ چاۋۇش، ماڭا بىر پاي ئوق ئات !» دەپتۇ، رەجەپ چاۋۇش ئاتالماپتۇ. « چاۋۇش، سەن ماڭا ئوق ئاتمىساڭ، مەن ساڭا ئوق ئاتىمەن، قېنى ئات !» دەپ قەسەم ئىچىپتۇ. چاۋۇش قاراپ باقسا، مەمەت راستىنلا ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتكۈدەك. قانداق

قىلىش كېرەك؟ مەمەت ئالدىدا نىشان تاختىسىدەك تۇرۇپتۇ. توختىماستىن «قېنى چاۋۇش، ئات!» دەپ تۇرۇپتۇ. چاۋۇش نېمە قىلارىنى بىلمەپتۇ. ئىلاجسىز قارىغا ئاپتۇ، شۇ سارالىڭ نىجىسنى ئۆلتۈرۈپ قويماي دەپ كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىپ ئۇنىڭ پۇتىغا ئېتىپتۇ ... كۆزىنى ئېچىپ قارىسا، مەمەت كۈلۈپ تۇرغۇدەك. «ئاتالمىدىڭ!» دېگۇدەك! يەنە بىرنى ئېتىپتۇ، يەنە بىرنى ... يەنە قارىسا، ئوقلار مەمەتنىڭ بەدىنىگە تېگىپ توكۇر - توكۇر قىلىپ يەرگە چۈشۈپتۇ، ئۇنىڭغا ئۆتمەپتۇ. پەقەت بەدىنىدە بۈرگە چاققاندەك بىر ئىز قاپتۇ. مەمەت: «چاۋۇش، مەن چاقماقنى تۇتۇۋالدىم. چاقماق كىمدە بولسا ئۇنىڭغا ئوق تەگمەيدۇ» دەپتۇ - دە، چاقماقنى چاۋۇشقا تاقاپ قويۇپتۇ ۋە ئوق ئېتىشقا باشلاپتۇ ... ئوقلار چاۋۇشقا تېگىپتۇ - يۇ، تۆكۈلۈپ يەرگە چۈشۈپتۇ ...

— بۇ راست، — دېدى ھەمزە، — ئۇنداق بولمىسا، شۇنداق چىڭ مۇھاسىرە چەمبىرىكىگە ئېلىنىۋالغان شۇنچىلىك جىق ژاندارمىنىڭ قولىدىن قانداق قۇتۇلاتتى؟ توغرا دەيسەن، بىزنى ئۆلتۈرىدۇ، ئەلى. بۇ ئادەمنىڭ قولىدىن قۇتۇلۇپ چىقىشنىڭ ھېچقانداق ئامالى يوقمۇ؟ بىر يەرگە مۆكۈنۈۋالساق ياكى باشقا يۇرتلارغا قاچساق ... تۆمۈر ئۆيلەرگە كىرىۋالساق ...

— ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، — دېدى ئەلى.

— يالۋۇرساق، يېلىنساق، ئايىغىغا يىقىلساق ...

— ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

— زادى قۇتۇلغىلى بولمامدۇ؟

— بولىدۇ، — دېدى ئەلى، — بىراق كىچىككىنە بىر ئۈمىد بار، يىڭنىنىڭ ئۈچىدەك بىر يورۇق.

— ئۇ نېمە؟ — دەپ ئازراق جانلاندى ھەمزە.

— ئۇ بولسىمۇ ھۆرى ئانا. ھۆرى ئانا مەمەتنىڭ ئالدىغا بېرىپ: ھەمزەنى كەچۈرۈۋەت دېسە، بەلكى سېنى كەچۈرۈشەر. ھۆرى ئانا سەن ئۈچۈن مەمەتكە گەپ قىلىشى مۇمكىن، بىراق

مەن ئۈچۈن ... ئۆلسىمۇ ئاغزىنى ئاچمايدۇ.

— قېنى، ھۆرى ئانىنىڭ قېشىغا بارايلى. ئالدى بىلەن مېنى ئەپۇ قىلدۇرسۇن ... ئاخىرى ئاسان، مەمەتكە بىر يېزىنى بېرىمەن، سېنىمۇ ئەپۇ قىلدۇرىمەن. قېنى، تېز بول، ماڭايلى، — دېدى ھەمزە.

ئورنىدىن تۇرۇشتى. ھۆرى ئانىنىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىشتى، ئىشىكنى ئاستا - ئاستا قاقتى.

— تۇرۇپ تۇر، بالام، — دېدى ھۆرى ئانا، — تۇرۇپ تۇر، باتۇرۇم، ھازىر كېلىمەن، چىراغنى يېقىپ چىقاي. ئاڭلىدىم، ھەممىنى ئاڭلىدىم، ئۇ دىنسىزلارنىڭ ئەدىپىنى راسا بېرىپسەن، كاپىرلارنىڭ يارىدارلىرى ئىشىك ئالدىدا ئۈچ كۈن ئىڭراپ ياتتى. ئازراق كۈتۈپ تۇر. مەمىتىم، ھۆرى ئاناڭ ساڭا قۇربان بولسۇن. ساڭا ئوقلارمۇ ئۆتمەسمىش، نېمە ئۈچۈن ھۆرى ئاناڭغا بۇنى دەپ قويمىدىڭ. بىلگەن بولسام ئۇيقۇمنى خاتىرجەم ئۇخلىماسمىدىم. گۈلدەك ئېچىلماسمىدىم. سەن تاغلاردا كېزىپ يۈرگىنىڭدە ماڭا ئۇيقۇ ھارام بولغانىدى ... ئۆز ئانىسىغىمۇ دەپ قويمىغان بارمۇ؟

ئىشىكنى ئاچتى، ئېچىش بىلەن تەڭ:

— بۇ نېمە ئىش؟ — دەپلا ئىشىكنى تاقىۋالدى. قولىدىكى چىراغمۇ يەرگە چۈشتى. چىراغنى يەردىن ئېلىش بىلەن، — سىلەر كىم؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

ئەلى توكۇر ھەمزەنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى:

— سەن سۆزلە، مېنىڭ ئېتىمنى چىقارما، قېنى سۆزلە.

— مەن ھەمزە، ھەمزە ئاغا بولىمەن.

— ھەي ئىت! سەن نەدە يۈرۈپ ئاغا بولىسەن، تېخى سەن كۈچۈك، ئادەم ئەمەسسەن. ئالدى بىلەن ئىت بولغىن - دە، ئاندىن كېيىن ئاغا بول! بۇ يېرىم كېچىدە نېمىدەپ كەلدىڭ؟

— ئانا، ئازراق سۆزۈم بار ئىدى.

— سەن بىلەن قىلىشىدىغان ھېچقانداق سۆزۈم يوق.

ئېرىمنىڭ قاتىلى بىلەن، ئىككى قولى بىلەكلىرىگىچە قانغا بويالغان بىر زالىم بىلەن سۆزلىشەمدىم؟ ... ماڭ، ئىشىكىمدىن يوقال !

— ئانا، مەن ساڭا بىر نەرسە دەي، بەك مۇھىم !

— يوقال كۆزۈمدىن ! سېنىڭ ئىپلاس يۈزۈڭگە قارىيالمايمەن. بالىلارنى ئاچلىقتىن ئۆلتۈرگەنمۇ سەن، مۇنداق كاپىرنىڭ چىرايىغا قارىيالمايمەن.

— قۇربانىڭ بولاي، ئانا !

— ئىشىكىمدىن كەت نېرى ! ھەي ئىت ! سەن دېھقانلارنى بىر پارچە نانغا خارۇزار قىلدىڭ.

— پۇتلىرىڭغا باش قوياي، ئانا، ئىشىكنى ئاچقىن !

— يوقال، ھەمزە تاز ! ماڭ نېرى ! ئىشىكنى ئاچمايمەن. شۇنچە كەڭ كەتكەن تورۇسنىڭ ئونمىڭ، ئون ئۈچ مىڭ، ئون ئالتە مىڭ، مىڭ - مىڭلاپ ئادىمىگە بىزنى مازاق قىلدۇرغان سەن !

— ماڭا قارا، ئانا، ساڭا نېمە دېمەكچىمەن؟ بىلەمسەن، ساڭا دەيدىغان بىر خەۋەر بار، بىر خۇش خەۋەر ... بۇ خەۋەرنى ئاڭلىساڭ شۇنچىلىك خۇشال بولىسەنكى، ساراڭ بولۇپ كېتىسەن. چىرايلىق ئانا، ئەقىل - ھوشۇڭنى يوقىتىپ ساراڭ بولىسەن !

— يوقال ھەمزە تاز ! ئىشىكىمدىن نېرى كەت ! سېنىڭ قانلىق پۇتلىرىڭ، ھارام بەدىنىڭ بۇ ئىشىكتىن ئىچكىرىگە ئاتلىيالمايدۇ. ماڭ يولۇڭغا، يوقال ئىپلاس تاز، شۇ خەۋەرنى ئۆزۈڭگە دەۋال. مېنى تىرىلدۈرىدىغان، پۈتۈن دۇنيانى ماڭا بېغىشلايدىغان خەۋەر بولسىمۇ خالىمايمەن. مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسەڭمۇ يۈزۈڭگە قارىمايمەن، شۇ ئىپلاس چىرايىڭغا ! ...

ھەمزە يالۋۇردى. ھۆرى ئانا «ماڭ، كەت !» دېگەندىن باشقا سۆز قىلمىدى. ھەمزە بىلەن ئەلى توكۇر ھۆرى ئانىنىڭ تېمىنىڭ تۈۋىدە تاڭنى ئاتقۇزدى. ھۆرى ئانىمۇ ئۇخلىيالمىدى، تاڭ

ئاتقۇچە ئورنىدا ئۇيان - بۇيانغا ئۆرۈلدى، ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەپ چىقتى.

كۈن نۇرى يېزىغا چۈشۈش بىلەن تەڭ ئىشىكنى ئاچتى. ھەمزە تازنىڭ يېنىدىكى ئەلى توكۇرنى كۆرۈپ ۋارقىرىدى:

— دېمەك، جان قايغۇسىغا چۈشۈپسىلەر - دە، شۇنداقمۇ، مەمتىمدىن قورقۇپ ئۆتۈڭلار تېشىپ كەتتىمۇ؟

ھەمزە ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ ھۆرى ئانىنىڭ قوللىرىغا ئېسىلدى:

— ئانا، مېنىڭ ھېچقانداق گۇناھىم يوق. سەن مەمەتكە دېگىن، مېنى ئۆلتۈرمىسۇن، مەن ساڭا ئۈچ دانە، ئون دانە ئالتۇن سىرغا ئېلىپ بېرىمەن.

ھۆرى ئانا يىرگىنىش بىلەن ئۇنىڭ قوللىرىدىن قولىنى تارتىۋالدى.

— ھەي تاز ! ئىشىڭنى قىل ! يوقال كۆزۈمدىن ! مەن يېڭى كېلىن بولاي، شۇنداقمۇ؟ سېنىڭ ماڭا ئېلىپ بەرگەن نەرسىلىرىڭنى تاقاپ توي قىلغان قىزلاردەك ئولتۇرايمۇ؟ كېلىن بولۇپ دۇرمۇش ئەلىنىڭ مازارىدا ئۇسسۇل ئوينايمۇ؟

توكۇرغا قاراپ كۈلدى:

— جان قايغۇسىدا قالدىڭ، شۇنداقمۇ؟ جان قايغۇسىغا چۈشتۈڭلار ! مەمەت مېنىڭ ھېچ نەرسەم ئەمەس، مەنمۇ مەمەتنى كۆرەلمەيمەن. كۆرگەن ھالەتتىمۇ گېپىمنى ئاڭلىتالمايمەن. توكۇرغا مەلۇمكى، ئەگەر مەمەت مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلىغان بولسا، شۇ توكۇر ھازىر بۇ يەردە تۇرمىغان بولاتتى، قارا تۇپراق ئاستىدا چىرىپ كەتكەن بولاتتى. يولۇڭلارغا مېڭىڭلار، شۇمتەكلەر ! كېتىڭلار ! مەندىن سىلەرگە ياخشىلىق كەلمەيدۇ. مەن سىلەرگە ياردەم قىلالمايمەن. ئەگەر قىلىدىغان بولسام ... قىلغان ھالەتتىمۇ ...

ھۆرى ئانا ئىشىكنى تاقاپ يېزىنىڭ ئىچىگە ماڭدى، ئەلى

بىلەن ھەمزە تامىنىڭ تۈۋىدە قاراپ قالدى.

ھۆرى ئانا بۈگۈن ئەتىگەندىن تارتىپ بوراندەك غەزەپكە كېلىپ، يېزىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈردى. يېزىدىكى ھەممىلا ئادەمگە نەپرەت بىلەن قارايتتى. ھۆرى ئانىنى كۆرگەن ھەرقانداق بىر دېھقان ئۇنى كۆرۈش بىلەنلا بېشىنى سىلىۋالاتتى، چىرايىغا قارىيالمايتتى.

ھەمزە بىلەن ئەلى توكۇرنىڭ ھۆرى ئانىنىڭ ئىشىكىگە كېلىپ ئۇنىڭغا تاڭ ئاتقۇچە يالۋۇرغانلىقلىرىنى دىكەنلى تۈزلەڭلىكتىكى بەش يېزىنىڭ خەلقىمۇ ئاڭلىدى. بۇ خەۋەر قورقۇش ھالىتىدىكى پىچىرلاشلار بىلەن ئاستا - ئاستا پۈتۈن توروسقا تارقالدى.

ھۆرى ئانا ئۇلارغا ئىشىكنى ئېچىپ بەرمەستىن شۇنداق دېگەنمىش:

— ھەي ئىتلار، ئىشىكىمدىن يوقىلىڭلار. ئۇ مەمەت ئاۋاق سىلەرنى ئۆلتۈرمىگەن بولسا، ئەمدى مەن ئۆلتۈرىمەن. شۇ قوللىرىم بىلەن سىلەرنى بوغۇپ تاشلايمەن. مەن مۇشۇ كۈنلەردە مۇشۇ كۈننى كۈتۈپ يۈرەتتىم، ھەي كاپىرلار! مەن مۇشۇ ياخشى كۈننى كۈتكەنىدىم ... چۈشەندىڭلارمۇ؟ بۇ ئىشىكتىن قىزىل جاقىيانىڭ قاپلانلىرى، ئاقچەسازنىڭ ئەجدىھاسى، يىلان قەلئەسىنىڭ يىلانلىرى، قىرىقسۇنىڭ توڭگۇزلىرى كىرسە كىرىدۇكى، سىلەر كىرەلمەيسىلەر. مەمەتمۇ پات يېقىندا سىلەرنى ئۆلتۈرمەيدىغان بولسا، مەن ئۇنىڭدىن رازى بولمايمەن ... بولمايمەن. رازى بولمايمەن، بىلدىڭلارمۇ؟

دېھقانلار ھۆرى ئانىنىڭ سۆزلىرىنى بىرنى مىڭ قىلىپ سۆزلىشەتتى، مەيلى ياخشى، مەيلى يامان گەپ بولسۇن، ئويلىشىپمۇ كۆرۈشمەيتتى. سۆزلىگەنلىرىدىكى ئاۋازلىرىدىن، چىرايلىرىنىڭ ئۆزگىرىشلىرىدىن ھېچ نەرسىنى بىلىپ بولمايتتى. توغرىسىنى ئېيتقاندا، بۇ ۋەقەلەرگە نىسبەتەن قانداق قىلىشلىرىنى بىلىشەلمەيتتى.

40

قارا ئىبراھىمنىڭ ئۆلۈكىنى بىر ئاتقا ئارتىپ ناھىيەگە ئەكېلىشتى ۋە ناھىيەنىڭ قەبرىستانلىقىغا كۆمۈشتى.

ناھىيە تاغلارنىڭ ئېتىكىگە، بىر جىرا باشلانغان تۈزلەڭنىڭ تۈگىگەن يېرىگە جايلاشقان بولۇپ، ناھىيەنىڭ غەرب تەرىپىدە بىر دۆڭ بار ئىدى. دۆڭنىڭ تۈۋىدىن ساۋرۇن دەرياسى سۈپسۈزۈك ئاقاتتى. دەريانىڭ ئۈستىدە ئاق كەفەنك[1] تاشلىرىدىن ياسالغان كۆۋرۈك چىمەنلىكنىڭ، سۇنىڭ ئۈستىگە يېپىشتۇرۇلغان چىرايلىق ئويۇنچۇق كۆۋرۈكلەرگە ئوخشايتتى. ئەرمەنلەر تاشلاپ كەتكەن مەھەللە خارابلىشىشقا قاراپ يۈز تۇتقانىدى. ھازىر بۇ يەردە شەرقىي ئاناتولىيەدىن كۆچۈپ كەلگەن كۇردلار ياشايتتى، ئۇلار ناھىيەدە بولۇۋاتقان ھېچقانداق ۋەقەگە ئارىلاشمايتتى. سوقما تاملىق ئەرمەن ئۆيلىرىدە ئولتۇراقلاشقان كۇردلارنىڭ مەھەللىلىرىدە دائىم دېگۈدەك كۇردچە ۋارقىراش - جارقىراشلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ھەر كۈنى كەچقۇرۇنلۇقى چوقۇم كۇردلار تاش - توقماقلارنى كۆتۈرۈشۈپ بىر - بىرى بىلەن سوقۇشاتتى. قوللىرى سۇناتتى، باشلىرى يېرىلاتتى، ناھىيەنى باشلىرىغا كىيىشەتتى. ناھىيەدىكىلەر بۇ سوقۇشۇشلارغا ئۆگىنىپ قېلىشقانىدى.

قەدىمكى ئەرمەن مەھەللىلىرىدە يوغان زەيتۇن دەرەخلىرى، ئەنجۈر دەرەخلىرى ئىسسىقتا توپىلارغا كۆمۈلۈپ، قۇرۇپ قاقشال بولۇپ تۇراتتى. خارابلاشقان ئەرمەن مەھەللىلىرىدە خارابىلەرنىڭ ئارىسىدا ئەپيۇن گۈللىرى. ئەپيۇن گۈللۈكلىرى ئارىسىدىكى ئۇزۇن قارا يىلانلار بىر - بىرىگە چىرمىشىپ يېتىشاتتى. ئەپيۇن گۈللىرى ئېچىلىش بىلەن مەھەللە گۈزەللىشىپ كېتەتتى. ھەرىلەرنىڭ، كېپىنەكلەرنىڭ، قىزىل يىلانلارنىڭ ئويۇنلىرى

① كەفەنك — بىر خىل قاتتىق تاش.

ئەپيۇن گۇللىرى تۆكۈلۈپ كەتكۈچە داۋام قىلاتتى.

ناھىيەنىڭ ئۈستىنى ھەر كۈنى نامازدىگەردىن كېيىن بوز رەڭ بۇلۇتتەك، بارغانسېرى يۇقىرى كۆتۈرۈلىدىغان، كېڭىيىدىغان، ئادەمنى نەپەس ئالدۇرمايدىغان بىر چاڭ - توزان قاپلاپ تۇراتتى. ئۆيلەرنىڭ، دۇكانلارنىڭ ئىچى، ئادەملەرنىڭ كىيىملىرى، يوغان شېغىل تاشلار تۆكۈلگەن پىيادىلەر يوللىرى قېلىن توپا قاتلىمى ئاستىدا قالاتتى. يىراقتىن قارايدىغان بولسا ناھىيە قىزىل خىشلىرى، گۈللىرى ئېچىلغان ئەپيۇن باغچىلىرى، زەيتۇن، ئەنجۈر، چىنار، پەنجىرىلەردىكى ئەينەكلىرى، كۆۋرۈكى ۋە يالپۇزلۇقلىرى بىلەن ئاپپاق — داغسىز ھالىتىدە كۆرۈنەتتى.

ئاغزى - بۇرنى چاڭ باسقان ئادەملەر توختىماستىن سۆزلىشەتتى. بىر - بىرىنى ئىتتىرىشەتتى. خىزمەتچىلەر، ئاغىلار، بايلار نازىپ ئوغلىنىڭ ئاشخانىسىدا باشلىرىنى بىر يەرگە قىلىشىپ قىزىق پاراڭغا چۈشەتتى. قول ئىلكىدە بارلار، ھۈنەرۋەنلەر بولسا تەۋپىقنىڭ قەھۋەخانىسىدا ئولتۇرۇپ چاي ئىچىشەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، بازار بولۇۋاتقان يەرلەردە بىكار ئايلىنىپ يۈرگەن دېھقانلار ...

ئادەملەر بىر - بىرىنىڭ ھەرقانداق ئىشىنى بىلەتتى. بۇ ناھىيەدە يوشۇرۇنۇپ قالغان ھېچقانداق نەرسە يوق ئىدى. ئارىپ سايىم بەگ بىلەن ئىدرىس ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشنى، ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئوت قويۇشنى، ئىدرىسنىڭ يامان ئەھۋالىنى ھازىرغىچە بەلكى مىڭلاپ كىشى سۆزلەشكەندۇ. بۇ ئۇرۇشنى داستاندەك سۆزلىشەتتى. ئەلى ساپا باي بىلەن ۋايىۋاي دېھقانلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئۇرۇشنىمۇ ئەڭ ئىنچىكە يەرلىرىگىچە زىغىرلاپ سوراپ بىلىشەتتى. ھەر ئىككى ئۇرۇشنىڭ ئاقىۋىتىنى زور ھاياجان بىلەن كۈتۈشەتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئارىپ سايىم بەگ ئۆز خوتۇنىنىڭ ئىنىسىنى ئېتىزلىرىنى بەرمىگەن چېركەسلەر بىلەن بىللە قارچالىلىقتا ھەيدىۋەتكەن ۋە قامچا بىلەن ئۇرۇپ

ئۆلتۈرۈۋەتكەنىدى. بۇنىڭ سەۋەبىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. بەزىلەرنىڭ دېيىشىچە، ئۇ چېركەسلەرگە ئىچىنى ئاغرىتىپ، ئۇنىڭغا قارشى قويغانمىش. ئارىپ سايىم بەگ بولسا غەمخور خوجايىن بولغىنى ئۈچۈن مانا ساڭا ئەمىسە، دەپتۇمىش. يەنە بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە، ئوتتۇرىدا بىر خوتۇن دەۋاسى بارمىش. ھەر خىل سەۋەب كۆرسىتىشەتتى، بىراق ئەمەلىيەتتە كۆرۈلگىنى ياش يىگىتنىڭ ئارىپ سايىم بەگنىڭ قامچىسى ئاستىدا جىغانلىقلارنىڭ تىكەنلىرى ئارىسىدا جان بەرگەنلىكى ئىدى.

ئەلى ساپا بەگ بۇنىڭدىن كېيىن ۋايىۋايلىقلارنى نېمە قىلماقچى؟ ھازىر قايسى خىلدىكى قورقۇتۇش ئۇسۇلىنى قوللانماقچى؟ ھەركىم ھەرنېمە دېيىشەتتى ۋە بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ قانداق قىلىشى، دېھقانلارنىڭ بۇنىڭغا قارشى قانداق ئىشلارنى قىلىشلىرى ھەققىدە زور قىزىقىش بىلەن تالاش - تارتىش قىلىشاتتى.

دېھقانلارنىڭ ئاخىرقى ھەرىكەتلىرى ھەممە ئادەمنى ھەيران قالدۇرغان، ناھىيەدىكى ھېچقانداق كىشى بۇ ۋەقەلەر ھەققىدە بىر - ئىككى كۈن ھېچقانداق خۇلاسىگە كېلەلمىگەنىدى. ئەلى ساپا باينىڭ خامانلىرىنىڭ كۆيۈپ كېتىشى، ئاتلىرىنىڭ ئوغرىلىنىشى يېڭى ئەھۋال ئىدى. دېھقانلارنىڭ مۇنداق ھەرىكەتلەرنى قىلغۇدەك كۈچىمۇ ۋە ئادەتلىرىمۇ يوق ئىدى. ئۇنداق بولسا بۇ نېمە؟ نېمە ئۈچۈن؟

مەمەت ئاۋاقنىڭ قايتىدىن تاغلارغا چىقىشىمۇ ئاجايىپ بىر ۋەقە ئىدى. ھازىرغىچە ناھايىتى كۆپ قاراقچى ئۆز ئىشلىرىنى قىلىپ، خالىغان يەرلىرىگە بارغاندىن كېيىن بېشىنى ئېلىپ كەتكەن، كۆزدىن غايىب بولغاندىن كېيىن ئىككىنچىلەپ تاغلارغا قايتىپ كەلمىگەنىدى. ئۇزاق يىللاردىن كېيىن بەلكى بۇ قاراقچىلارنىڭ بىر - ئىككىسى قايتىپ كەلگەن بولۇشى ھەم مۇمكىن، بىراق ھېچكىم ئۇلارنىڭ يۈزىگە قارىمىغان! قايتىپ كەلگەن قاراقچىلارنىڭ ئەڭ لۈكچىكىمۇ تۆت - بەش كۈن، ئەڭ

كۆپ دېگەندە ئون بەش كۈندىن كېيىن ئۆلتۈرۈلگەندى. بۇ مەمەت ئاۋاق بولسا تاغلارغا بۈركۈتتەك تېز كەلگەن، قارا ئىبراھىمدەك بىر كونا قاراقچىنى دەسلەپكى ئۇرۇشتىلا ئۆلتۈرگەن، بىر توپ ژاندارمىنى ياردار قىلغان ۋە ئۇنىڭدىن كېيىنلا كۆزدىن غايىب بولغانىدى.

ئەلى ساپا بايدىن باشقا ھەممە ئادەم ۋايىۋاي دېھقانلىرىنىڭ تىرىلىشلىرىنى، قارشى تۇرۇشلىرىنى مەمەتتىن كۆرەتتى. مەمەت ھەققىدە ھەر خىل گەپ تاپاتتى، بىراق ياكى چۇقۇر ئوۋادا، ياكى تاغلاردا ئاسىم چاۋۇشتىن باشقا مەمەتنى كۆرگەن بىرمۇ ئادەم يوق ئىدى. ئاسىم چاۋۇش مەمەتنىڭ دىققىتىدىكى ئادىمى ئىدى. ئۇنىڭغا چېقىلالمايتتى. كىم بىلىدۇ، بەلكى تاغلاردا يۈرگەن مەمەت بولماستىن، مەمەتنىڭ ئىسمى بىلەن بۇلاڭچىلىق قىلىپ يۈرگەن بىرىدۇ. لېكىن، ئۇ مەمەت بولمىغان تەقدىردە مۇنداق سوقۇش قىلالامتى؟ بىر پولك ژاندارمىنى ئالدىغا سېلىپ توروس تېغىدىن چۇقۇر ئوۋاغىچە قوغلىيالايتتىمۇ؟

مىلتىقلىرىنى، ئاياغلىرىنى تاغلاردا تاشلاپ كەلگەن، قېچىشتىن ئىمانلىرى ئۇچقان ژاندارمىلار جان قايغۇسىدا «يا خۇدايىم، ئۆلدۇق!» دېيىشىپ ناھىيەگە تولۇپ كەتكەنىدى. ئۇلار: «شۇ مەمەت ئاۋاقنىڭ قولىدا ئۆلىدىغان بولدۇق، يائاللا!» دېيىشەتتى.

مەمەت ئاۋاق ژاندارمىلارغا قارشى بەش ياكى ئون كىشى بىلەن كەلمەيتتى، يەردىن ئۈنگەندەك، ئاسماندىن چۈشكەندەك، يۈزلەپ ئادەم ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كېلەتتى. خۇددى ئۇنىڭ قويىنىدا بىر پارچە چاقماق باردەك بىلىنەتتى ...

ئەلى ساپا باي ناھىيەدە تەۋپىقنىڭ قەھۋەخانىسىدىن نازىپ ئوغلىنىڭ ئاشخانىسىغا، ئۇ يەردىن ژاندارما ئىدارىسىگە، ئۇ يەردىن ناھىيەلىك ھۆكۈمەتكە، سوت ۋەكىلى، سىياسەتچى ئەخمەتنىڭ قېشىغا، سىياسەتچى ئەخمەتنىڭ قېشىدىن پوچتىخانىغا موكىدەك كىرىپ چىقاتتى.

قەلبىدىكى قورقۇش بارغانسېرى كۈچىيەتتى. دېھقانلارنىڭ قوزغىلىشلىرىنىڭ سەۋەبلىرىنىمۇ زادىلا تاپالمايتتى. ھېچقانداق سەۋەبنى جەزم قىلالمايتتى. ھېچقانداق سەۋەب ئۇنى ئىشەندۈرەلمەيتتى. مەمەت ئاۋاقمۇ؟ ئۇ ئەڭ ئاخىرقى ئېھتىمال ئىدى ... بۇ ئىشنى قىلسا يەنە شۇ ئارىپ سايىم بەگ قىلالايتتى. ئارىپ سايىم بەگكە تايانماستىن دېھقانلار بۇ ئىشلارنىڭ ھېچبىرىنى ئىشقا ئاشۇرالمايتتى.

«بىزنىڭ دېھقانلىرىمىز، — دەيتتى ئەلى ساپا باي، — ئارقىسىدا قۇدرەتلىك بىر كۈچ بولمىسا ھېچقانداق ھەرىكەت قىلالمايدۇ. ئۇلار ھېچكىمگە ئىشەنمەيدۇ. ئەڭ مۇھىمى ئۆزلىرىگە ئىشەنمەيدۇ ... يالغۇز بىر مەمەت ئاۋاققا ئىشىنىپ خامانلىرىمغا ئوت قويالمايدۇ، ئاتلىرىمنى ئوغرىلىيالمايدۇ، ئادەملىرىمنى ئۆلتۈرەلمەيدۇ. بۇرادەرلەر، بىز ئىنتايىن دىققەت قىلىشىمىز كېرەك. مېنىڭچە بولغاندا، ھۆكۈمەت باشقا بىر خىل سىياسەت يۈرگۈزۈشكە باشلىدى. تۈنجى قېتىملىق ئويۇننى بېشىمنىڭ ئۈستىدە ئويناۋاتىدۇ. بۇرادەرلەر، دىققەت قىلايلى، بۇ ئىشلارنى ئارىپ سايىم بەگ قىلدۇرۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭ چۇقۇر ئوۋادا دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا ئىگە بولۇۋېلىشىنىڭ سەۋەبىنى ئەمدى چۈشىنىۋاتىمەن. ئۇلارنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا، مال - مۈلۈككە نېمە ئېھتىياجى بولاتتى؟ ... پۈتۈن تۈركىيە ئۇلارنىڭ ئەمەسمۇ؟ جۇمھۇرىيەتنىڭ ئادەملىرىنىڭ يەر ئىگىسى بولۇشلىرىنىڭ سەۋەبى مانا ئەمدى چۈشىنىشلىك بولدى، ھازىر چۈشىنىلمەكتە. مۇدانىيەدە ژەيتۇنلۇقلارنى ئىشغال قىلىشلىرىنىڭ، ئېگەيدە دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قورۇشلىرىنىڭ سەۋەبى ئاشكارىلاندى ... مانا ھەممىسى چۈشىنىشلىك بولدى. ئىنقىلاب ئاخىرلاشمىدى. جۇمھۇرىيەتنىڭ ئادەملىرى ھەر خىل باھانە بىلەن ئاناتولىيەگە تارقىلىشتى. ئالدى بىلەن تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىدۇ. كېيىنچە قاتتىق زەربە بېرىدۇ، دېھقانلارنى خوجايىن قىلىشىدۇ. ئىنقىلاب چوڭقىيىدۇ،

تەرەققىي قىلىدۇ، بۇ ئىشلار ئارىپ سايىم بەگنىڭ كاللىسىدىن چىقىدۇ. مەمەت ئاۋاقمۇ ئۇنىڭ كاساپىتى.»

ئەلى ساپا باينىڭ بۇ گەپلىرىنى ئاڭلىغانلار ئۇنىڭ بىلەن ھېچقانداق مۇنازىرىلەشمەيتتى، جىم تۇرۇشاتتى. ئەلى ساپا باي ھەقلىق بولۇشى مۇمكىن، جۇمھۇرىيەت يېڭىلىقلارغا قاراپ يۈزلەنمەكتە ئىدى، بۇنىسى ئېنىق. يېڭى ئىنقىلابنىڭ پۇراقلىرى بىلىنەر - بىلىنمەس ئەنقەرەدىن ئۇچۇپ كەلمەكتە ئىدى، بۇ ھەم ئېنىق.

نەچچە كۈننىڭ ئىچىدە ئەلى ساپا باي ئۆزىنىمۇ، ناھىيەدىكى ئاغىلار ۋە بايلارنىمۇ بۇ ئىشنى ئارىپ سايىم بەگنىڭ قىلىۋاتقانلىقىغا ئىشەندۈرۈپ بولدى. ئارىپ سايىم بەگ بۇ ئىشنى نېمە ئۈچۈن قىلاتتى؟ يۇقىرىدىن بىرەر بۇيرۇق بارمۇ؟ ياكى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن قىلىۋاتامدۇ؟ مانا بۇنىڭغا جاۋاب بېرىشەلمەيتتى، بىر - بىرىنىڭ قۇلاقلىرىغا پىچىرلىشاتتى. لامپىلارنىڭ خۇنۇك يورۇقىدا تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلاشمايتتى، سۆزلىشەتتى.

دەل شۇ چاغدا ئارىپ سايىم بەگ ناھىيەگە يېتىپ كەلدى. ناھىيە جىمجىتلىققا چۆمدى، قورقۇشتى، ئاغىلار ۋە بايلار ئۆتلىرى تېشىپ، قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ ئاران دېگەندە ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. ئارىپ سايىم بەگ ناھىيەدىكى بۇ ئېغىر ھاۋانى، قورقۇش كەيپىياتلىرىنى شۇ ھامان سېزىۋالدى:

— مەمەت ئاۋاقمۇ؟ — دەپ كۈلدى، — ئۇ بىر بىچارە بالا ئىكەن، ئۇنىڭدىن شۇنچىلىك قورققان بارمۇ؟ جۇمھۇرىيىتىمىز ئىنتايىن قۇدرەتلىك، بىر مەمەت ئاۋاق ئەمەس، مىڭلاپ مەمەت ئاۋاق بولسىمۇ بىر چېكىشتە يىقىتىۋېتىدۇ، پىسەنت قىلماڭلار، قېرىنداشلىرىم.

يىغىلغانلارنىڭ ئىچىدىكى قارا تاغلىق ئوغلى مۇرتىزا ئاغا:

— چىۋىن سېسىق ئەمەس، بىراق ئادەمنىڭ ئىچىنى ئېلىشتۇرىدۇ، بۇ مەمەت ئاۋاقمۇ ھېچ نەرسە ئەمەس، بىراق

دېھقانلارنىڭ كۆزىنى ئېچىپ قويىدۇ، دېھقانلارنى كۈشكۈرتۈپ بىزگە قارشى تۇرغۇزىدۇ، دېھقانلارنى قوزغايدۇ. ئاغىلىرىمىزغا، بايلىرىمىزغا، ھىمايىچىمىز بولغان جۇمھۇرىيىتىمىزگە قارشى قۇترىتىدۇ. دېھقانلار ئاغىلارنىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلاشنى، خامانلىرىغا ئوت قويۇشنى، ئادەملىرىنى ئۆلتۈرۈشنى ئۇنىڭدىن ئۆگەندى. ئەگەر سەن راۋۇرۇس، ھەقىقىي بىر دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرماقچى بولساڭ، بۇگۈن بىزگە ... ئەتە ساڭا ... دېدى ۋە تىلى كالۋالىشىپ قالدى.

— ھە، مەن نېمىنى قۇرۇۋاتىمەن؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئارىپ سايىم بەگ.

— ياق، ياق، شۇنداق دېمەكچىمەنكى، بەلكى تەتقىقات ... بەلكى مەسلىھەتتۇ ...

— نېمە؟ سىز ساراڭمۇ؟ ئۇ يەرلەرگە مەن بايلىق تۆكتۈم. مېنى دېھقانچىلىق بىلەن ئوينىشىۋاتىدۇ دەپ ئويلاۋاتامسىز؟

— يوقسۇ ... ئۇنداق ئەمەس، ئەپۇ قىلىسىلا، بەگ، خاتا چۈشىنىپ قالدىلا ... مەن ئۇقتۇرالماي قالدىم ...

ئۇ يەردىكىلەرمۇ:

— بۇ مۇرتىزا ئاغا ھېچقانداق ۋاقىتتا ھەرقانداق بىر ئىشنى ئۇقتۇرالمايدۇ، — دېيىشتى.

ئەلى ساپا باي:

— كەچۈرۈڭ، سىزنىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىڭىز دۇنيادىكى ئەڭ زامانىۋى دېھقانچىلىق مەيدانلىرىدىن بىرى بولىدۇ. چوقۇر ئوۋا ئەسىرلەر بويى سىزنىڭ بۇ ئېسىل خىزمەتلىرىڭىز بىلەن، خۇددى مۇستەقىللىق ئۇرۇشىدىكى قەھرىمانلىقلىرىڭىز بىلەن پەخىرلەنگەندەك پەخىرلىنىدۇ. سىزدەك ئېسىل بىر ئەۋلادنى ئۆز باغرىغا باسقانلىقى ئۈچۈن پەخىرلىنىدۇ ...

ئارىپ سايىم بەگ بىر بۇلۇڭدا تۇگۈلۈپ ئولتۇرغان بەستىلىك مۇرتىزا ئاغىغا يېقىملىققىنا قاراپ قويغاندىن كېيىن:

— رەھمەت، ئەلى ساپا باي، بۇ يۈكسەك ئىلتىپاتىڭىز ئۈچۈن

رەھمەت ئېيتىمەن، دېمەك، مۆرتىزا ئاغا؟ — دېدى.

مۆرتىزا ئاغا ئورنىدىن دەس تۇردى، باينىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۇنىڭ مۆرىسىنى سۆيدى.

— مېنى كەچۈرگىن، — دېدى ئۇ، — چوڭ خاتالىقىمنى كەچۈرۈۋەت! مەنمۇ دەل شۇ ئەلى ساپانىڭ دېگەنلىرىنى دېمەكچى بولغانىدىم ... ھەي، نېمە دېسەم بولار ... نېمە دېيىش كېرەك ... نېمە ...

يەنە مۆرتىزا ئاغىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، يۈزى قىزىرىپ كەتتى.

ئۇ يەردىكىلەر مۆرتىزا ئاغىنىڭ بۇ ئەھۋالىغا كۈلۈشتى، ئارىپ سايىم بەگ ئۇنى بەزلەش ئۈچۈن:

— ھودۇقماڭ، مۆرتىزا باي، نېمە دېمەكچى بولغانلىقىڭىزنى چۈشەندىم، — دېدى.

— چۈشەنگەنلىكىڭ ئۈچۈن خۇشال بولدۇم، — دېدى مۆرتىزا ئاغا، — چۈشەنمىسەڭ بولمايتتى، مەن تۈگەشكەن بولاتتىم. ئائىلەم ۋەيران بولاتتى. مېنى خاتا چۈشىنىپ قېلىشىڭ مېنى ئۆلتۈرىدۇ، ئائىلەمنى، يۇرتۇمنى، ئۆيۈمنى ۋەيران قىلىدۇ. ئۆمرۈڭ ئۇزۇن بولسۇن. رەھمەت بەگ، قوللىرىڭنى سۆيۈپ قوياي!

خاتىرجەم ئورنىغا بېرىپ ئولتۇردى، كۆڭلىدە ئىككىنچىلەپ مۇشۇنداق قاپىقى يامان دۆلەت خىزمەتچىلىرى بىلەن سۆزلەشمەسلىككە قەسەم ئىچەتتى. بۇلار كاللا دېسە پاقالچاق دەپ چۈشىنىدۇ، — دەيتتى ئىچىدە ئۆز - ئۆزىگە، — يائاللا، مۇشۇ ئەلى ساپانىڭ بولغىنى، گەپنى قانداق ياخشى توغرىلىۋەتتى - ھە؟ ...

ئارىپ سايىم بەگ ناھىيەدىكى مۆتىۋەرلەرنى بىر خىل ئەندىشىگە سېلىپ قويۇپ كەتتى. ئۇ كېتىش بىلەن قالغانلارنىڭ ئەندىشىلىرى، قورقۇنچلىرى بارغانسېرى كۈچەيدى. ئارىپ سايىم بەگ ناھىيەگە نېمە ئۈچۈن كەلگەن بولغىيدى؟ چوقۇم بىر سەۋەبى بار، ئەلۋەتتە!

تاغدىن چۈشۈپ نەچچە كۈندىن بېرى ناھىيەدە ئايلىنىپ يۈرگەن ھەمزە ئاغىنىڭ ھالىمۇ يۈرەكلەرنى ئېچىشتۇراتتى. كىرىدىغان بىرەر تۈشۈك، جېنىنى قۇتۇلدۇرغۇدەك ماكان ئىزدەيتتى، ناھىيەدە ھەر يەرگە قاتراپ يۈرەتتى. سوت ۋەكىلى سىياسەتچىنىڭ ئالدىدىن كوزان ئوغلى پەتھى باينىڭ ئالدىغا، ئۇ يەردىن پەخرى تەلۋىنىڭ ئالدىغا باراتتى. ھەر كۈنى ئەنقەرەگە ئۇست - ئۇستىلەپ تېلېگرامما بېرەتتى. ناھىيە بازىرىدا سىقىم - سىقىم پۇللارنى خەجلەيتتى. ئەلى توكۇرنى ئارقىسىغا ئەگەشتۈرۈۋېلىپ پوچتىخانىنىڭ ئالدىدىن كۈن بويى ئايرىلمايتتى. ئۈچراشقانلا ئادەمگە:

— ئۇ مېنى ئۆلتۈرىدۇ، ئۇ كاپىر، ئۇ مەن ئۈچۈنلا ئۇۋۇسىدىن چىقىپ تاغلارغا قايتىپ كەلدى. قانداقمۇ قىلارمەن؟ دىنداشلىرىم، ماڭا بىر ئەقىل كۆرسىتىڭلار! مەن قانداق قىلسام بولىدۇ؟ — دەيتتى ۋە كۆڭلىدىكىنى ئورنىدا تۇرۇپلا بىر دەمنىڭ ئىچىدە سۆزلەپ بولاتتى:

— مەن زادى نېمە ئىش قىلدىم، شۇ دېھقانلىرىمغا نېمە قىلدىم؟! باشلىقسىز قاپتىكەن، باشلىق بولدۇم، كۆزۈڭلارنىڭ ئۈستىدە قېشىڭلار، مۈرەڭلەرنىڭ ئۈستىدە بېشىڭلار بار، دېمىدىم. دېھقانلار مېنى شۇنچىلىك ياخشى كۆرۈپ كەتتىكى، گەپ قىلمايلا قوياي! ئۇ قارنى تويماس قىزغانچۇق ئادەم بۇنى سېزىپ قاپتۇ. دېھقانلارنىڭ مېنى ئۆزلىرىنىڭ دادىسىدەك، جانلىرىدەك، بالىلىرىدەك ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ئاڭلاپتۇ، شۇنىڭ بىلەن يوشۇرۇنۇپ ياتقان تۆشۈكىدىن چىقىپتۇ ۋە بۇ يەرگە كەپتۇ. ئۇ دېھقانلارنى زادىلا ياخشى كۆرمەيدۇ. ئۇ دېھقانلارنىڭ جان دۈشمىنى! خۇدا ھەققى، ئاغىلىرىمىزغىمۇ دۈشمەن. بولۇپمۇ ھۆكۈمىتىمىزگە! ئۇ تېخى: «شۇ ھۆكۈمەتكە نېمە قىلىشىمنى ئۆزۈم بىلىمەن» دېگۈدەك. ئۇ دېھقانلارنى زادىلا ياخشى كۆرمەيدۇ. دېھقانلارنىڭ ياخشى كۈن كۆرۈشىنى خالىمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مېنى ئۆلتۈرىدۇ. چۈنكى، مەن

دېھقانلارغا ياخشى كۆن كۆرسىتىمەن. مەن ئاغا بولغانلىقىم ئۈچۈن دېھقانلارنىڭ بىر قولى ياغدا، بىر قولى بالدا بولۇپ كەلدى. مانا شۇ سەۋەبتىن دېھقانلارغا ئۆچمەنلىك قىلىپ، مېنى ئۆلتۈرىدۇ ...

ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئەلى توكۇر يىغلامسىراپ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى قۇۋۋەتلەپ بېرىدۇ:

— ئۆلتۈرىدۇ، ئاھ كاپىر، ئاغىمىزنى ئۆلتۈرىدۇ، مېنىمۇ ئۆلتۈرىدۇ ...

بىر كۈنى ناھىيەگە ۋالىي كەلدى، ئاغىلارنى، بايلارنى، خىزمەتچىلەرنى ھاجى خەلىل ئاغىنىڭ ئۆيىگە توپلاپ سۆز قىلدى. ئەنقەرەگە بېرىلگەن تېلېگراممىلار ھەققىدە توختالدى. بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق ئىشلارنى زىنھار قىلماسلىقى كېرەك. ئەنقەرە بۇ تېلېگراممىلارغا بەك خاپا بولغانىدى.

— بۇ ناھىيەنى توپقا تۇتىمەن ! — دەپ ۋارقىرىدى ۋالىي، — ھەممىڭلارنى سۈرگۈن قىلىمەن، تاكى قىزانغىچە ھەيدىۋېتىمەن ... ھېلىقى مەمەت ئاۋاق دەمدۇ، بىرى پەيدا بوپتۇ، ئۇنىمۇ سىلەرگە تاپتۇرىمەن. تۇتۇپ بېرىسىلەر. ئەگەر ئاغىلار ھىمايە قىلمىسا، تاغدا قاراقچىلار ياشىيالمايدۇ. ئۇقتۇڭلارمۇ؟

يەنە مۇرتىزا ئاغا ئورنىدىن تۇرۇپ سۆزگە ئارىلاشتى:

— ئۇقۇشتىغۇ ئۇقتۇق، ئەمما بىز ھىمايە قىلمايمۇ تاغدا قاراقچى ياشاۋاتىدۇ. شۇ مەمەت ئاۋاقنى بىز ھىمايە قىلمىدۇق، خۇدا ھەققى، ئىللا - بىللا بىز ھىمايە قىلمايمىز. مۇشۇ كۈنگىچە بىز مۇشۇنداق دەپ ئويلايتتۇق. بىز ھىمايە قىلمىساق تاغدا قاراقچىلار ياشىيالمايدۇ دەپ ئىشىنەتتۇق. ۋالىي بەگ، ئۆزۈڭمۇ كۆرۈپ باق، بىزمۇ ھەيران قالدۇق. ئۇ ياشاۋاتىدۇ. قانداق ياشاۋاتىدۇ دېمەمسەن؟ ناھىيەمىزنىڭ ياخشى نامىنى بىر تىيىن قىلىپ ياشاۋاتىدۇ، دېمەك، ياشاۋاتىدۇ، ھەممىمىزنى ئۆلتۈرىدۇ، — يەنە ئۇنىڭ تىلى كالۋالىشىپ تەرگە چۆمدى.

— ئېتىڭىز نېمە؟ — دەپ سورىدى ۋالىي.

— مۇرتىزا ئاغا.

— سىز ئوچۇق سۆزلۈك، مەرد ئادەم ئىكەنسىز.

— مەرد ... ھەئە.

— سىز ماڭا شۇ مەمەت ئاۋاقنى تۇتۇشنىڭ ئامالىنى سۆزلەپ بېرىڭ.

— ۋالىي بەگ، بۇ ئىتنىڭ بالىسى تۇتۇلسىمۇ، تۇتۇلمىسىمۇ بولىدىغان ئىش بولدى. بۆرىنىڭ ئاغزى قانغا تەگدى. خەلقنىڭ كۆزى ئېچىلدى، بۇنىڭدىن كېيىن بۇ دېھقانلار بىزنىمۇ، ھۆكۈمەتنىمۇ تىنچ قويمايدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى مەمەتنىڭ كاساپىتىدىن بولۇۋاتىدۇ.

— مەن سىزدەك ئوچۇق سۆزلۈك ئادەملەرنى ياخشى كۆرىمەن، — دېدى ۋالىي.

— تولا ئوبدان، بۇ ساڭا مۇناسىپتۇر، — دەپ ماختاندى مۇرتىزا، — مەن دائىم مۇشۇنداق سۆزلەيمەن. يىكتەك ...

— كېلىڭ، يېنىمغا كېلىپ ئولتۇرۇڭ !

مۇرتىزا بېرىپ ئۇنىڭ يېنىدىكى كارىۋاتتا ئولتۇردى، قوللىرىنى تىزىنىڭ ئۈستىگە قويدى.

— ۋالىي بەگ،— دېدى ئۇ، — ساڭا بىر ھېكايە ئېيتىپ بېرەي، ئاندىن كېيىن ئۆز ئىشىمغا ماڭاي.

— قېنى سۆزلەڭ، قۇلىقىم سىزدە.

— مەمەت ئاۋاق ئۈستىدە سۆزلەيمەن، بۇنى شۇنداق چۈشىنىش كېرەك، ھېچكىم باشقىچە ئويلاپ قالمىسۇن. يىلاننى كىچىك چېغىدا مىجىپ تاشلاش كېرەك. مەمەت ئاۋاق چوڭىيىپ كەتتى. بەلكى شۇ تاغدا يېڭى پەيدا بولغان قاراقچى ئەسلىدە مەمەت ئاۋاق بولماسلىقى مۇمكىن. ئەمدى مەمەت ئاۋاقنى ئۆلتۈرەلمەيمىز، مەمەت ئاۋاق ئۆلمەيدۇ. توختاپ تۇرۇڭلار، مەن چۈشەندۈرۈپ بېرەي. يىلاننى بىلەمسەن، چوڭ يىلاننى؟ ئۇنىڭغا ئوخشاتساق خاتا بولماس.

— بىلىمەن، — دېدى ۋالىي.

— يىلان قانداق ئۆلىدۇ، بىلەمسەن؟

— بىلمەيمەن !

— بېشىنى تاش بىلەن ئۇرۇپ ئېزىۋېتىسەن، ئۆلىدۇ، بۇ بىر خىلى !

— ھەئە، بۇ بىر خىلى، — دېدى ۋالىي.

— يىلاننى بوغۇپ ئۆلتۈرىسەن، بۇ ئىككىنچى خىلى. ئۇنىڭدىن باشقا، يىلاننى ئېتىپ ئۆلتۈرسەن، بۇ ئۈچىنچى خىلى ! يىلان ھەر خىل ئۆلىدۇ ... ئاغرىپ ئۆلىدۇ، لەيلەك يەپ ئۆلىدۇ. ئۇنداقمۇ ئۆلىدۇ، مۇنداقمۇ ئۆلىدۇ. يەنە بىر خىل ئۆلۈش بار، بىلەمسىلەر؟

مۇرتىزانىڭ سۆزلىرى ۋالىيغا يېقىپ قالدى.

— يەنە قانداق ئۆلىدۇ؟

— يەنە قانداق ئۆلىدۇ دەپ سوراۋاتقىنىغا قارىمامدىغان ۋالىي بەگنىڭ ! بىر يىلانىنىڭ يىگىنىنىڭ ئۈچىدەك يېرى جاراھەتلەنسە ... يىگىنىنىڭ ئۈچىدەك يارا دېگەن نېمە؟ بىر ئادەم ياكى بىر ھايۋاننىڭ يىگىنىنىڭ ئۈچىدەك يېرى جاراھەتلەنسە نېمە بولىدۇ؟ ھېچ نەرسە بولمايدۇ ! ئويلىنىپ يۈرمەڭلار، تېزلا ياخشى بولۇپ كېتىدۇ. ھالبۇكى بىر يىلانىنىڭ يىگىنىنىڭ ئۈچىدەك يېرىدە جاراھەت بولسا ئۆلىدۇ. قانداق ئۆلىدۇ دېمەمسىلەر، مانا بۇنى سىلەر كۆرمىدىڭلار. بىلمەيسىلەر، بۇنى مەن بىلىمەن. يىلاننىڭ يىگىنىنىڭ ئۈچىدەك كىچىككىنە يارىسى بولسىلا سېرىق چۈمۈلىلەر ئۇ يارىغا ئولىشىدۇ. بىر كۈندىلا يىلاننى تېشىپ تۈگىتىۋېتىدۇ. ئەمدى چۈشەندىڭمۇ، ۋالىي بەگ؟

ۋالىي ئۇنىڭ كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ تۇرۇپ ئويلايتتى:

— شۇنداق، قولىقىم سىزدە.

— مانا شۇ مەمەت ئاۋاق، يىلاننىڭ بەدىنىدىكى ئەنە شۇ يىگىنىنىڭ ئۈچىدەك يارا.

— شۇنداق.

— ئەپەندىمگە شۇنى دەپ قويايكى: مەمەت ئاۋاق ئابدى ئاغىنى ئۆلتۈردى، ئۇنىڭ يەرلىرىنى دېھقانلارغا تارقىتىپ بەردى. بۇ يارىنى ئېچىۋەتتى. ئەمدى سېرىق چۈمۈلىلەر بەدەنگە ئولاشتى. مەمەت ئاۋاق مەيلى ئۆلسۇن، مەيلى ياشىسۇن، ئەمدى مەيلى بىز، مەيلى ھۆكۈمەت ئۇڭايلىقچە قۇتۇلالمايمىز. بېشىمىز دەردتىن خالىي بولمايدۇ. دېھقانلار سېرىق چۈمۈلىلەرگە ئوخشايدۇ. ئەقىلسىز، يولسىز، تەرتىپسىز، ئەمما لېكىن بىر يەردە يىگىنىنىڭ ئۈچىدەك بىر يارا ئېچىلسىلا يەپ تۈگىتىۋېتىدۇ. ھازىر بىزنى بۇ مەمەت ئاۋاق تۈپەيلىدىن دەسلەپ بىردىن - بىردىن، كېيىنچە تۇپلاپ يەپ تۈگىتىشىدۇ. ۋالىي بەگ، سىزنىمۇ، بىزنىمۇ يوق قىلىشىدۇ. مەن يېزىلىقمەن، دېھقان خەلقىمىزنىمۇ ناھايىتى ياخشى بىلىمەن. ئەپەندىم، پېقىر دېھقان خەقنىڭ يۈرىكىنى ئەڭ چوڭقۇر يېرىگىچە بىلىمەن. سىلەر ئەقىللىك، ئىنتايىن ئەقىللىك، ئوقۇش - يېزىشنى بىلىدىغان كاتتا ئادەملەر سىلەر. بۇلارمۇ ياخشى بىلىدۇكى، مەن ھاياتىمدا ھېچقانداق نەرسىدىن قورقمىغانىدىم. بىراق، شۇ مەمەت ئاۋاقتىن قورقۇپ ئۆتۈم تېشىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۆلۈكىدىنمۇ، تىرىكىدىنمۇ ...

— مۇبالىغە قىلىۋەتتىڭىز، مۇرتىزا باي.

— سەن شۇنداق دەپ ئويلاۋەر، شۇنداق دەپ ھېسابلاۋەر، ۋالىي بەگ، مەن ھازىردىن تارتىپ ئۆزۈمنى ئۆلدىگە چىقىرىۋەتتىم. سېرىق چۈمۈلىلەر بەدىنىمدە ئۆمىلەشكە باشلىدى.

— مۇبالىغە قىلىۋەتتىڭىز.

مۇرتىزا ئاغا ۋارقىراشقا، غۇلاچلىرىنى كېرىپ، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىشقا باشلىدى:

— ۋاللاھى - بىللاھى، خۇدا ھەققى، ئەلى ساپا باينىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرمۇ مەمەت ئاۋاقتىن كەلدى. سېرىق چۈمۈلىلەرنىڭ ئىشى ... ئەلى ساپا باي نېمە دېسە دېسۇن، قانداق ئويلىسا ئويلاۋەرسۇن، سېرىق چۈمۈلىلەرنىڭ ئىشى.

— مۇرتىزا ئاغا، يۈرىكىڭنى دەھشەتلىك بىر خىل قورقۇش چىرمىۋاپتۇ، — دېدى ئەلى ساپا باي، — مۇبالىغىلەشتۈرۈۋەتتىڭ. بىر بىچارە بالىنى كۆز ئالدىمىزدا زورلايتىۋاتىسەن.

— سەن شۇنداق دەپ بىلىۋەر، — دېدى مۇرتىزا، ئۇ قاتتىق تەرلىگەن، بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ كەتكەنىدى، — سەن شۇنداق دەپ ئويلاۋەر. يېقىندا بارلىق دېھقانچىلىق مەيدانلىرى كۆيدۈرۈلىدۇ، پۈتكۈل ئاغىلار ئۆلتۈرۈلىدۇ. بارى - يوقىمىز بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىدۇ، شۇ ۋاقىتتا كۆرىسەن. هازىرچە سەن شۇنداق پەرەز قىلىۋەر، هېلىقى سىرىق چۇمۇلىلەر ...

كەچ كىرگۈچە سۆزلىشىشتى. كۈلۈشتى، ئاخىرقى قارارغا كېلىشتى، ۋالىي بۈندىن كېيىن ناھىيەدىن ئەنقەرەگە خاتىرجەملىكنى بۇزىدىغان ھەرقانداق تېلېگراممىنىڭ بېرىلمەسلىكىنى، ئەرز ۋە خەت - چەكلەرنىڭ ئەۋەتىلمەسلىكىنى خالايتتى. ئاغىلار، بايلار بۇنداق ئىشلارنىڭ زادىلا بولمايدىغانلىقى ھەققىدە ۋالىيغا سۆز بەردى. ۋىجدانەن قاتتىق ۋەدە بېرىشتى:

— شۇ بىچارە بالىنى بۇنداق زور، ۋەھىملىك قىلىپ كۆرسەتمەڭلار، — دېدى ۋالىي، — بۇ مەملىكەت چىقىرچالىنى كۆرگەنىدى. توروس تاغلىرى گىزىك تۇراننى، قارا يىلاننى، يوزچۇنى، چوت دەلەكنى، كۇرد رەشىتنى كۆرگەن. پات ئارىدا مەمەت ئاۋاقنىڭ ئۆلۈكى بۇ ناھىيەنىڭ كوچىلىرىدا سۆرىلىدۇ.

ۋالىي ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ چاڭ - توزان ئىچىدە ناھىيەدىن ئايرىلدى.

ھاكىم شۇ كېچىسىلا ھەمزە ئاغىنى چاقىردى:

— دەرھال يېزىڭىزغا كېتىڭ، يېقىنقى كۈنلەردە ناھىيەگە ھەرگىز كىرمەڭ، ناھىيەنىڭ مەنۋى كەيپىياتىنى بۇزىسىز. گەپ قىلمىسا ھەركۈنى ئەنقەرەگە تېلېگرامما ئەۋەتىسىز، چوڭلىرىمىزنىڭ بېشىنى ئاغرىتىسىز، بۇ نېمە قىلىق؟ بۈندىن كېيىن ئەنقەرەگە ھەرقانداق تېلېگرامما ئەۋەتىشكە بولمايدۇ.

ھەمزە روھسىز ھالەتتە شۇنداق دېدى:

— ھاكىم بەگ، ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئاھ، مەن نەگە باراي، ئۇ مېنى ئۆلتۈرىدۇ.

ھاكىم بېشىنى لىڭشىتتى، ھەمزەنىڭ دەردىگە ئورتاقلاشتى:

— ئۆلتۈرىدۇ، بۇنى بىلىمەن، سېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن غايىبتىن يەنە پەيدا بولۇپ قايتتى. بىلىشىنىغۇ بىلىمەن، بىراق قولۇمدىن نېمە كېلىدۇ. ھۆكۈمىتىمىز بىزدىنمۇ ئاجىز، بىلىمەن. ئەمما ... ۋالىيمۇ ئۇنى تۇتۇشنى ۋەدە قىلدى. ئەمما، زادىلا كۆزۈم يەتمەيدۇ. ئىككى كۆزۈم، سۇلتانىم، ھەمزە باي ... تەقدىرگە تەن بېرىپ يېزىڭىزغا قايتىڭ ۋە ساقلاپ تۇرۇڭ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىرەر مۆجىزە بولۇپ قالار ...

— ئاھ، ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ ...

شۇ كۈنى ھەمزە ئېتىغا مىندى، ئەلى توكۇرنى ئەگەشتۈردى، تاغقا قاراپ يول ئالدى.

نامازدىگەر ۋاقتى ئىدى. ناھىيە چاڭ - توزان ئىچىدە قالدى. سارغۇچ بىر خىل چاڭ تاغلارغا قاراپ ئۇچاتتى.

قىزىل، چاڭلىق ئانار گۈللىرىگە قونغان ھەرىلەر ... قېرى ئانار دەرىخىنىڭ غولىغا يېپىشىپ يۇقىرى شاختىكى بىر كېپىنەكنىڭ ئۆلۈكىگە قاراپ ئۆمىلەۋاتقان مىڭلاپ سېرىق چۇمۇلە ...

قاتتىق ئىسسىق ئىدى.

41

ئوسمان چوڭ شۇڭقار ئۈچۈن قۇربان بولالايدۇ.

مۇشتىكى ئاغزىدا، ئوڭ قولى تاپانچىسىنىڭ پايىنىكىدە، ئوسمان چوڭ ئۆزىنى تىك تۇتۇپ خۇددى ئون بەش ياشلىق يىگىتتەك يېزىدا ئايلىنىپ يۈرەتتى، ئۇچراشقانلارغا بىرنەچچە ئېغىز سۆزلەپ قوياتتى. چاچلىرىنى سىلاپ قوياتتى:

— ئوسمان چوڭ مەمەت ئۈچۈن قۇربان بولالايدۇ، قورقماس

بۆرىگە، شۇڭقارىغا جېنىنى قۇربان قىلىدۇ ! قۇرۇپ قالغان دەرەخكە جان بەرگۈچىگە، يوپۇرماق چىقارتقۇچىغا جېنى قۇربان ! مەمەت ئۈچۈن ئوسمان چوڭ ھەممىنى قۇربان قىلالايدۇ ! — دەيتتى.

يېزىمۇ ئوسمان چوڭنىڭ خۇشاللىقىغا قېتىلاتتى:

— ۋايىۋاي يېزىسى مەمەت ئۈچۈن ھەممىنى قۇربان قىلىدۇ. ئاناۋاززا تۇزلەڭلىكى، چۇقۇر ئوۋالىقلار مەمەت ئۈچۈن قۇربان !

ۋايىۋاي يېزىسىدىكىلەرنىڭ ئەلى ساپا بايغا قارشى تۇرۇشلىرى، خامانلىرىغا ئوت قويۇپ، ئاتلىرىنى ئوغرىلاشلىرى پۈتكۈل ئاناۋاززا تۈزلەڭلىكىنى جانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. ھەممە ئادەم بۇ ئىشنى مەمەتتىن كۆرەتتى. ھەتتا مۇسۇلمۇ ھەممە ئىشنى مەمەتنىڭ قىلغانلىقىغا ئىشەنگەنىدى. مەمەت ھەققىدە ھېكايىلەر، تەمسىللەر، ئەپسانىلەر، قوشاقلار يەنىلا تارقىلىپ كەتكەنىدى.

— ھېكمىتى ئۇلۇغ ئاللا، — دەيتتى ئوسمان چوڭ بىلەن پەرھات موللام، — بۇ خەقنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ.

شۇڭقارىمىز تاڭ سەھەردىن كەچ كىرگۈچە ئادەملەرنىڭ تىلىدا داستان بولۇپ سۆزلەنمەكتە. بىراق، بۇنى يا ھۆكۈمەت تۇيمايدۇ، ياكى بىرەر ئاغا، بىرەر باي ئاڭلىمايدۇ. بۇ ئەقىلگە سىغمىدىغان ئىشمۇ؟ ئاغىلارنىڭ، بايلارنىڭ، ھۆكۈمەتنىڭ شۇ دېھقانلارنىڭ ئىچىدە ئۆز كىشىلىرى ۋە تۇغقانلىرى يوقمىدۇ؟

بارلىقى بار، بىراق دېھقانلار تىل بىرىكتۈرۈپ، مانا مۇشۇنداق ئېغىزلىرىنى تىكىۋېتىشكەنىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن بىر ئېغىز سۆزمۇ چەتكە چىقىپ كەتمەيتتى.

پەرھات موللام بىلەن ئوسمان چوڭ بۇ گەپچى دېھقانلارنىڭ شۇنچىلىك ئاغزى چىڭ بولۇپ كەتكەنلىكلىرىنى زادىلا چۈشەنمەيتتى. دېھقانلارمۇ بۇ ئىشلىرىنى ئۆزلىرى چۈشەنمەيتتى. ھازىر ژاندارمىلار ھەرقانداق بىر دېھقاننى تۇتۇۋېلىپ تېرىسىنى تەتۈر سويسىمۇ، كۆزلىرىنى ئويسىمۇ

ئاغزىدىن مەمەت ھەققىدە بىر ئېغىز گەپ ئالالمايتتى.

— بۇ ئادەملەر ئاجايىپ، بەزىدە ئۇلارغا ئوت - چۆپ، ھەتتا چۈۋىنىمۇ ئىشىنىپ تاپشۇرغىلى بولمايدۇ. بەزىدە جېنىڭنى تاپشۇرساڭمۇ ئۆز جېنىنى قۇربان قىلىپ سېنى قوغدايدۇ، — دەيتتى ئوسمان چوڭ.

دېھقانلارنى خوشاللىقىدىن ساراڭ قىلىۋەتكەن باشقا بىر ئىشمۇ بار ئىدى. ھەر كۈنى كېچىسى، دەل يېرىم كېچىدە ئەلى ساپا باينىڭ دېھقانچىلىق مەيدانى (ئېتىزلىرى) خۇددى ۋايىۋاي يېزىسىدەك ئوققا تۇتۇلاتتى.

سەپچە ئاقساقال:

— ئۇ قېچىپ كېتىدۇ، ئەلى ساپا ئېتىزلىرىنى تاشلاپ ئاناۋاززا تۈزلەڭلىكىدىن قاچىدۇ، — دەيتتى.

ژاندارمىلار، ئەلى ساپانىڭ ئادەملىرى ھەر كۈنى ئېتىز بېشىدا كۆزەتتە تۇراتتى. دەل يېرىم كېچە بولغاندا قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن، نەدىن كەلگەنلىكى نامەلۇم ئوقلار يېغىشقا باشلايتتى. بىردەمدىن كېيىن ئوق ياغدۇرغانلار يەر يېرىلىپ غايىب بولغاندەكلا يوقاپ كېتەتتى. ئىزدىشەتتى، ئۇلارنى زادىلا تاپالمايتتى. ئەلى ساپا باي ھودۇققان ھالدا ئۈچ قېتىم ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا بارغان، بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى سۆزلەپ بەرگەنىدى. ئارىپ سايىم بەگ بولغان ۋەقەنى ئاڭلاپ كۈلۈمسىرەپلا قويغانىدى.

— دېھقانلار قوزغالدى، بۇ توپتوغرا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىك، بىر خىل ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەت باشلانماقتا ! — دېگەنىدى.

ئارىپ سايىم بەگ يەنىلا كۈلۈمسىرەپ قويۇپ:

— دېھقانلار قوزغىلاڭ كۆتۈرەلمەيدۇ، تۈرك دېھقانلىرىدا ئۇنداق قابىلىيەت يوق، قوزغىلاڭ كۆتۈرەلمەيدۇ. ئۇلاردا بۇ خىل ئەنئەنە يوق، — دەپ جاۋاب بەرگەنىدى.

ئەلى ساپا باي « كۆيۈپ كەتكەن خامانلىرىمغا، ئوغرىلانغان

ئاتلىرىمغا، ھەر كۈنى ئوقۇقا تۇتۇلغان ئېتىزلىرىمغا نېمە دەيسەن؟ » دېيەلمىگەنىدى. « بۇلارنىڭ ھەممىسىنى قىلغان تۈرك دېھقانلىرى بولماي، كىم؟ ياكى سىزمىدىڭىز ئارىپ سايىم بەگ ؟ بەلكى سىزدۇرسىز. دېھقانلار ئىنتايىن چوڭ بىر يەردىن مەدەت ئالماقتا، ئۇلار ناھايىتى مۇستەھكەم بىر قىياغا يۆلەنمەكتە. ئۇنداق بولمىسا بۇ تاپلار بەدەنلىرىنى تىلىۋەتسەممۇ شۇ قىلغان ئىشلىرىمنىڭ بىرەرىنى قىلىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايتتى، بۇ قۇدرەتنى بەرگۈچى سىز بولۇشىڭىز مۇمكىن، ئارىپ سايىم بەگ ! پاشا بولۇشى مۇمكىن، باش ساقچىنىڭ جاسۇسلىرى بولۇشى ھەم مۇمكىن » دېيەلمىگەنىدى.

ئىنتايىن زور ئەندىشىگە چۈشكەنىدى. قارىمۇتۇق يۈزى چىپ ـ چىپ تەرلەپ كەتكەنىدى. كېچە ـ كۈندۈز تىنماستىن ئويلايتتى، تەرلەيتتى. يېزىلارغا بىرمۇنچە ئادەمنى كىرگۈزۈپ، بۇ ئىشنىڭ تېگى ـ تەكتىنى بىلىپ كېلىڭلار، دەيتتى. لېكىن، ھېچقايسىسى ئەقىلگە مۇۋاپىق بىرەر ئىشنى بىلىپ كېلەلمەيتتى.

« قىرىقلار تېغىدىن قىرىق باتۇر چىقىپ كەپتۇ. ئەلى ساپا باينىڭ خامانلىرىغا ئوت قويۇپتۇ، ئاتلىرىغا مىنىپ كېتىپتۇ، يەتتە باتۇرنى ئۇ يەرگە قويۇپتۇ ۋە: ھەر كۈنى يېرىم كېچىدە، ئەلى ساپا باي ئېتىزلارنى تاشلاپ كەتكۈچىلىك ئۇ يەرنى، ئۇ كاپىر دىنسىزنىڭ تۇرالغۇسىنى ئوقۇقا تۇتىسىلەر، دەپتۇ. لېكىن، ئۇلار كۆرۈنمەيلا، ھەر كېچىسى ئوقۇقا تۇتىدىكەن. كۆرۈنمەستىن چىقىپ كېتىدىكەن» دېگەن گەپلەر كېلەتتى.

ئەلى ساپا باي غەزىپىدىن غالجىرلىشىپ كەتتى:

— يالغان، پۈتۈنلەي يالغان، — دەپ ۋارقىرايتتى، — تېز ئارىدا ئۆيۈمنى ئوقۇقا تۇتقانلارنى تاپىمەن، چوقۇم تاپىمەن، ئاتلىرىمنى كىم ئوغرىلىغان، خامانلىرىمغا كىم ئوت قويغان بولسا، پات يېقىندا تېپىپ ئاشكارا قىلىمەن. دېھقانلارنى كىم قوزغىدى، كىم كۈشكۈرتتى، ھەممىسىنى ئوتتۇرىغا چىقىرىمەن. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەنقەرەگە كېتىمەن. ئۇلار تېخى كۆرىدۇ، ئۆيۈمنى ئوقۇقا تۇتقان باتۇرلارنىڭ ئىشى ئەكسىلئىنقىلابىي ھەرىكەت بولماي نېمە؟ ئەنقەرەدە سورايمەن، شۇنداق سورايمەن: بىز بۇ ۋەتەننى شۇنىڭ ئۈچۈن ئازاد قىلدۇقمۇ؟ ئۆيلىرىمىزنى ئوقۇقا تۇتقان غايىبلارنىمۇ دۈشمەن بىلەن بىللە دېڭىزغا تۆكۈۋەتتۇق دەپ ھېسابلىغانىدۇق. سورايمەن، ھەممىنى سورايمەن.

بۇ كەلگۈلۈكلەرگە نېمە دېگۈلۈك؟ كوزانغا، ئوسمانىيەگە، جەيھانغا، پاياسقىچە باردى. ئالدىغا ئۇچرىغانلىكى ئاغىغا بېشىغا كەلگەنلەرنى سۆزلەپ بېرەتتى، سەۋەبىنى سورايتتى. ھېچكىم ئۇنىڭ يۈرىكىگە سۇ سەپكۈدەك بىر سۆز ئېيتالمايتتى. پەقەت بىرلا ئاغا، يەنى جەيھان بەكىرلىدىكى يەر ئىگىسى، قېرى تۈركمەن بېگى كۆرد ئەلى ئاغا ئەقىلگە مۇۋاپىق بىر گەپ قىلدى:

— ئەلى ساپا ئوغلۇم، سەن دېھقانلارنى قاتتىق قىيناپ قويغان ئوخشايسەن. بىر ئۆيگە مۈشۈكنىڭ ئاسلىنىنى سولاپ قوي ۋە توختىماستىن ئۇنى ئۇر. ئاخىر ئاسلان كۆزۈڭنى ئويۇۋالىدۇ. ئاسلانغۇ ئاسلان ... ئادەم بالىسى مۈشۈك ئاسلىنى ئەمەس. قانچىلىك قورقسا، شۇنچىلىك باتۇر بولالايدۇ. باشقا سەۋەبنى ئىزدەپ يۈرمە. سەۋەب مۇشۇ.

ئەلى ساپا باي بۇنىڭغىمۇ ئىشەنمەيتتى. چۈنكى، دېھقانلارنى بەش قولدەك بىلەتتى، قانچىلىك قىينىساڭ قىينا، قىينالغانسېرى ياۋاشلاپ كېتەتتى. بۇنى كۆرد ئەلى ئاغىغا دېمىدى. يۆلىنىدىغان مۇستەھكەم، زور كۈچى بولماي تۇرۇپ تۈرك دېھقانلىرى مۇنداق قوزغىلالمايتتى. تەلۋىلەرچە خىياللار، دېھقانلار قارشىلىقلىرىنىڭ سەۋەبىنى تاپالمىغانسېرى غەزەپلىنەتتى، غەزەپلەنگەنسېرى غالجىرلىشاتتى. ئۆزىنى يوقىتىپ قوياتتى. ئېتىغا مىنەتتى، ئاناۋارزا يېزىلىرىغا باراتتى. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئات ئۈستىدە تىك ئولتۇرۇپ ئەتراپىغا توپلانغان دېھقانلارغا:

« ۋايۋايلىقلارنى قان قۇستۇرىمەن، قان، قان ! قان دېدىم، قان !»

دەيتتى ۋە ئېتىنى ئۆزەڭگىلەيتتى. تەتۈر قويۇندەك ئېتىنى چاپتۇرۇپ ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىنى ئايلىناتتى.

« شۇ ھايۋانغا ئوخشايدىغان دېھقانلارمۇ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — ئىتتىپاقلىشالايدۇ، ھەر كۈنى كېچىدە ئۆيۈمنى ئوققا تۇتالايدۇ، قوزغىلاڭ كۆتۈرەلەيدۇ. بىزدە ئىتتىپاقلىق يوق. قېنى ئاغا، بەگ ۋە ھۆكۈمىتىمىز ھالىڭ نېچۇك ئەلى ساپا باي، دەپ قويىدىمۇ؟ مېنى يالغۇز يولۋاسنىڭ ئاغزىغا تاشلاپ بەردى ... بۇگۈن ماڭا كەلگەن بولسا، ئەتە ئۇلارغا كەلمەسمۇ؟ كۆرۈپ تۇرسۇن! قېنى مەن بۇ يەردە مەغلۇپ بولاي، ئۇلار قاراپ تۇرۇشسۇن! ... پۈتكۈل چۇقۇر ئوۋا بۇلاڭ - تالاڭ قىلىنىدۇ.»

مېڭىسى توختىماي ئىشلەيتتى. دېھقانلارغا كۆرسىتىدىغان يامانلىقلارنى مېڭىسىدە پىشۇراتتى. ئەقىلگە، خىيالغا كەلمەيدىغان دەھشەتلىك ئىشلارنى ئويلاپ تاپاتتى، ئىجاد قىلاتتى.

دېھقانلارمۇ ئەلى ساپا باينىڭ ئەندىشىسىنى، پەرىشانلىقىنى، ئۈمىدسىزلىكىنى سېزىشەتتى.

— ئوسمان چوڭ شۇڭقارىغا ھەيران ... شەھلا كۆزلۈكۈمگە، باتۇرۇمغا، جاھاننىڭ يارىشىقىغا، مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ پارلاق نۇرىغا ...

ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كېچە - كۈندۈز ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن يىراق يېزىلاردىن ئادەملەر كېلىپ تۇرۇشاتتى.

— ئۇ، يوق، — دەيتتى ئوسمان چوڭ، — ئۇ بىر شۇڭقاردۇر، چىرايلىق قاناتلىق بۈركۈتتۇر. كېلىپ ئاناۋارزا چۆلىگە قوندى ۋە ئۇچۇپ كەتتى ... قۇش ئالغۇچى بۈركۈت تۈز ئويمانلىقتا نېمە قىلىدۇ، قىيالىقلارغا ئۇچۇپ كەتتى. ئۇنى تاپقان ئاتىغا، ئۇنى تۇغقان ئانىغا ئاپىرىن! ئۇنى كۆرگەن كۆزلەرگە، ئۇ باسقان يوللارغا، سۇ ئىچكەن بۇلاقلارغا، ئۇنىڭ ئۈستىگە چۈشكەن نۇرلارغا، ياغقان يامغۇرغا، چىققان كۈنگە، قاراڭغۇلاشقان كېچىگە ئاپىرىن! ...

ئادەملەر بويۇنلىرىنى ئېگىپ، بارلىق ئىستىكىنى ئىچىگە يۇتۇپ يېزىلىرىغا قايتىپ كېتىشەتتى.

يالغۇز سەپەر سېرىقلا كەتمىگەنىدى.

— شۇڭقارىمنى كۆرىمەن دېدىمۇ، كۆرىمەن، — دەپ تۇرۇۋېلىۋالغانىدى. ئۇ ئۈچ كۈندىن بېرى ئوسمان چوڭنىڭ بوسۇغىسىدا ئولتۇرۇپ ساقلاۋاتاتتى.

سەپەر سېرىق نارلى قىشلاقتىن بولۇپ، ھېچكىمى يوق، ئۇنىڭ - بۇنىڭ ئىشىكىدە ئىشلەپ جان باقىدىغان، كالپۇكلىرى يېرىلىپ كەتكەن، كىرپىكلىرى بوز، چاچلىرى كىرپىنىڭ تىكىنىدەك دىڭ - دىڭ تۇرىدىغان، ئون توققۇز - يىگىرمە ياشلاردىكى يىگىت ئىدى.

— ئۇنى چوقۇم كۆرىمەن، جېنىمدىن تويدۇم. مېنى قوبۇل قىلىدىغانلا بولسا، ئۇنىڭ ئەترىتىگە كىرىمەن، — دەيتتى. ئوسمان چوڭ ھەرنېمە قىلىپ، ھەرنېمە دەپمۇ ئۇنى بوسۇغىسىدىن نېرى قىلالمىدى.

— مېنى قوغلىما، ئوسمان ئاغا، مەن جېنىمدىن بىزار بولغان ئادەممەن، تىرىك تۇرۇپ ئۆلگەنمەن، يا چىرايلىقىنا ئۆلىمەن، ياكى ئۇنى كۆرىمەن.

— ئۇنى كۆرەلمەيسەن، ئۇ بۇ يەردە يوق، — دەپ ۋارقىرايتتى ئوسمان چوڭ.

بىر كۈنى كېچىدە ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە ئۈستىبېشى پاتقاق مۇسلۇ تەلۋە كەلدى. پەرھات موللامنىمۇ چاقىرىشتى. پەرھات موللام مۇسلۇنى قۇچاقلاپ سۆيدى. سۇلايمانىنى، ئەخمەتنىمۇ سۆيدى:

— بالىلار، ياخشى قىلدىڭلار، ئاللانىڭ ئالدىدا يۈزۈڭلار يورۇق بولىدۇ.

زەينەلنى سورىدى، ئۇلار زەينەل ھەققىدە ھېچ نەرسە دېيىشمىدى. زەينەلنىڭ يوقاپ كېتىشىگە يېزىدىكى ھەممە ئادەم، ھەتتا زەينەلنىڭ خوتۇنىمۇ خۇشال بولغانىدى.

— زەينەل شۇڭقارنىڭ چۇقۇر ئۇۋاغا كەلگەنلىكىنى ئەلى ساپاغا، ھۆكۈمەتكە دەپ قويغان بولاتتى، — دېدى ئوسمان چولڭ، — بۇگۈن دېمەيدۇ. ئەتە دېمەيدۇ، چىدىيالماستىن ئۆگۈنى چوقۇم دېگەن بولاتتى.

مۇسلۇ مەمەتنى كۆرمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتتى، پەرھات موللام:

— ئۇنىڭ ھالى خاراب، — دېدى، — يېزىنى ۋەيرانە ھالدا كۆرۈش ئۇنى تۈگەشتۈرۈۋەتتى. ئۆزىگە كېلەلمەيۋاتىدۇ، جۆيلۈپلا تۇرىدۇ. ئۇنى كۆرمەيلا قويساڭلا ياخشى بولىدۇ.

— ئۇنى چوقۇم كۆرۈشۈم كېرەك. كۆرمىسەم بولمايدۇ. نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولۇپ قالدى، كۆرۈشۈم كېرەك، — دەپ تۇرۇۋالدى مۇسلۇ.

— كۆرسۇن، — دېدى ئوسمان چولڭ، — مۇسلۇنىڭ ئۇنىڭدىن سورايدىغان سۆزى باردۇ. مۇسلۇغا قول قويغان شۇڭقارىم ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭغا قول قويۇپلا ئەلى ساپاغا قارشى چاقماقتەك چۈشكەن ئەمەسمىدى؟

تاڭ ئاتقۇچە تالاش - تارتىش قىلىشتى. شۇ سەۋەبتىن شۇ كۈنى يېرىم كېچىدە ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيى ئوققا تۇتۇلمىدى.

ئاخىر پەرھات موللام سەل يۇمشاپ شۇنداق دېدى:

— بەش - ئالتە كۈندىن كېيىن كەلگىن، قەمەر ئانا بىلەن سەيران سېنى باشلاپ بارسۇن، شۇڭقارىمىزغا ئۇلار قاراۋاتىدۇ، يارىسىغا دورا سۈركەۋاتىدۇ، بەلكى بەش - ئالتە كۈن ئىچىدە يارىسى ساقىيىپ قېلىپ بالا ھوشىغا كېلەر. بىراق، مەن ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن ئەندىشە قىلىۋاتىمەن. ئۇنىڭ ئەھۋالى ياخشى ئەمەس.

— ئۇ ھېچ نەرسە بولمايدۇ، — دېدى مۇسلۇ.

پۈتكۈل ئاناۋارزا دېھقانلىرى ئەلى ساپا بايدىن كېلىدىغان كەلگۈلۈكلەرنى ساقلاپ تۇرۇشاتتى. بۇ ئەلى ساپا باي دېگەن بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەرگە تۈگىشىپ كېتىدىغان ئادەم ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا، قاراپ تۇرۇڭلار، قانداق جاۋاب قايتۇراركىن؟

پەرھات موللام بۇ ھەقتە مۇسلۇدىن سورىدى:

— قانداق جاۋاب قايتۇرسا قايتۇرسۇن، ئون ھەسسە، يۈز ھەسسە ئاشۇرۇپ ئەدىپىنى بېرىمىز. يېنىمىزدا، يېزىمىزدا ئۇ بار تۇرسا ... — دەپ گۈركىرىدى.

ئىسسىق باشلاندى، پاشا - چىۋىنلەر ياز كېچىلىرىنى ھەر خىل ۋىڭىلداشلار بىلەن تولدۇردى. يېزىدىكى بالىلارنىڭ ھەممىسى، چوڭلارنىڭ يېرىمى دېگۈدەك بەزگەك بولۇپ كەتتى. دېھقانلار سېرىق ئاپتاپتا، چوغدەك قىزىق توپىدا يېتىشاتتى. ئەتىگەندىن كەچكىچە بەزگەكتىن توڭلاپ دىر - دىر تىترىشەتتى. بەزگەكمۇ ھەر يىلقىدەك ئۇلارنى بوزەك قىلالمايتتى. بىر قىزىپ، بىر سوۋۇپ تۇرسىمۇ قەلبىدىكى خۇشاللىق تۇيغۇلىرى يوقاپ كەتمەيتتى. ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيىدىن ھەر كۈنى خەۋەر كېلىپ تۇراتتى. خەۋەرلەر ۋايىۋاي يېزىسىدىن بىر دەمنىڭ ئىچىدە پۈتكۈل ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە تارقىلاتتى. مەمەت ئاۋاقنىڭ نەگە كەتكەنلىكىنى، نەلەردە يۈرگەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى، ئەمما ئۇنىڭ خەۋىرىمۇ ئۈزۈلۈپ قالمايتتى. بىردەم كايرانلى تاغلىرىدا بىر زالىمنىڭ ئۆيىنى بۇلىغان، بىردەم ھاچىن تاغلىرىدا بىر پولك ژاندارمىنى ئالدىغا سېلىپ چۇقۇر ئۇۋاغىچە قوغلاپ كەلگەن خەۋەرلەر ...

بۇ جەرياندا ئىدرىس بەگمۇ يېزىغا ئىككى - ئۈچ قېتىم كەلدى. ئاناۋارزا ئۇرۇشىدىن كېيىن ئۇ كېچىلىرى چۇقۇر ئۇۋاغا بۆرىدەك ئۈنەتتى.

— خۇدا ھەققى، شۇڭقارنى كۆرىمەن دەيتتى - دە، باشقا گەپ قىلمايتتى. ئوسمان چولڭ پەرھات موللامدىن سورايتتى، ئۇ بولسا:

— مۇمكىن ئەمەس، زادى بولمايدۇ، شۇڭقارنى بۇ ئادەم كۆرەلمەيدۇ، قانداق ئادەملىكى نامەلۇم، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر بەگ - دە، — دەپ ئۇنىمايتتى.

— ئۇ يامان بىر ئادەم بولسا، ئاغا بولسا، بەگ بولسا،

ھۆكۈمەت ئادىمى بولسا دېھقانلار ئۇنىڭغا ئىشىنەتتىمۇ؟ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ شۇڭقارىمىزنىڭ تۈزلەڭلىكتە ئىكەنلىكىنى ئىدرىس بەگكە دەپ بېرەرمىدى.

— بۇ ئادەم ياخشى ۋە دوست ئادەمدۇ. مەيلى، بېرىپ كۆرسۇن، — دەپ پەرھات موللامغا قارشى چىقاتتى ئوسمان چوڭ، — ئۇ ياخشى ئادەم، ساپ دىل ئادەم، بەلكى شۇڭقارىمغا دەيدىغان گېپى باردۇ.

— ئۇنىڭ دەيدىغان گېپى يوق، — دەپ ۋارقىرىدى پەرھات موللام، — بۇ ئادەمنىڭ مەمەتنى كۆرۈشى خام خىيال. ئاڭلىدىڭمۇ ئوسمان ئاغا! قانداقلىقى نامەلۇم بىر ئادەم بۇ، قايسى ئەقىلسىز دېھقاندىن ئۇنىڭ تۇرغان يېرىنى بىلىۋالغان بولسا، شۇ كۆرۈشتۇرسۇن.

ئاخىر ئىدرىس بەگكە:

— بىز ئۇنى كۆرمىدۇق، ھەم بىلمەيمىز، — دەپ جاۋاب بېرىشەتتى ئۇلار، — ئۇ تۈزلەڭلىككە چۈشەمدۇ؟ ساراڭ بولۇپ قاپتۇمۇ؟ ئۇ تاغلاردا ئايلىنىپ يۈرىدۇ.

ئىدرىس بەگ ئىشەنمەيتتى. ئېتىغا مىنەتتى، كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىغا قاراپ چاپتۇراتتى.

سەلۋەر كېلىنىنىڭ يىراقتىكى ئەندەل يېزىسىدا بىر نەۋرىسى بار ئىدى. بۇ بالا ئۇنىڭ بارلىقى، جېنى، يۈرەك پارىسى ئىدى. قىشۇ ياز دېمەي، يېمەي - ئىچمەي، قولىغا نېمە كىرسە ھەممىنى يىغىپ شۇ نەۋرىسىگە ساقلايتتى. چوڭ - چوڭ ئانارلار، پىشقان قوغۇن - تاۋۇزلار، ماراش تاغلىرىدىن كەلگەن مېۋە قاقلىرى، ۋاسالغۇ، ئۈزۈملەر، ھەممە نەرسە نەۋرىسى ئۈچۈن ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، يوغان بىر ساندۇق ھەرىسى بار ئىدى. ئاق كۆنەلگۈلەر ھەر يىلى ھەسەلنى كۆتۈرەلمەي قالاتتى. كۆنەلگۈلەر ساندۇقتىن تېشىپ كېتەتتى. ھەممە ئادەمنىڭ ھەرىسى بولاتتى. بىراق، سەلۋەر كېلىنىنىڭ ساندۇقى باشقىچە ئىدى. ئۇ ھەرىلەرگە

ئۆزگىچە قارايتتى. ئۇنىڭ ھەسەللىرى پۈتۈنلەي رەيھان تېتىيتتى ۋە ئاپپاق بولاتتى. ھەرىلەرمۇ باشقا ھەرىلەرگە قارىغاندا يوغان، پارقىراق ئىدى.

ھەسەلنى چىقىرىپ، كۆنەلگۈلىرىنى سۈزۈپ، نەقىشلىك چوڭ بىر كومزەككە توشقۇزغانىدى. بۇنى نەۋرىسىگە ئېلىپ بارىدىغان كۈننى كۈتۈۋاتاتتى. كومزەكنى تامغا ئېسىپ قويۇپ زوقلىنىپ قاراپ قوياتتى. ھەر يىلى شۇنداق قىلاتتى. نەۋرىسىگە ئاتاپ قويغان ھەسەلدىن بىر ئىلىم ئېلىپ ئاغزىغا سالمايتتى. ساندۇقىمۇ پۈراقلىق تاغ ئالمىسى، ئامۇت، ئەنجۈر قېقى، ئۈزۈم، قاق، ئۈجمىلەر بىلەن توشاتتى.

ھەسەلنى ئېلىپ، كومزەككە توشقۇزۇپ تامغا ئاسقاندىن كېيىن ئۆزاققىچە ھەسەلگە قارىدى. بۇ يىل تامدىكى كومزەكنى ئېلىشقا قولى بارمايتتى، ئۇنى ئالمايتتى، نېمە ئۈچۈندۇر نەۋرىسىگە ئەۋەتەلمەيتتى. بۇ ھەسەل كومزەكنىڭ بۇ يىل تامدا ئېسىقلىق تۇرۇشىدا بىر ئىش، غورۇرىغا تېگىدىغان بىرنەرسە بار ئىدى. بىر كۈنى ئەتىگەندە سەلۋەر كېلىن چىدىيالماستىن ھەسەل كومزىكىنى تامدىن ئالدى. ساندۇقتىكى يېمىشلەرنى بىر گىلەم خۇرجۇنغا سالدى. بۇلارنى ئوسمان چوڭغا ئېلىپ باردى.

— بۇنى ئال، ئوسمان، — دېدى ئۇ، — كۆپ ئويلاندىم، بۇ يىل بۇلارنى نەۋرەمگە ئەۋەتىشكە قولۇم بارمىدى، كۆڭلۈم ئۇنىمىدى. بۇ يىل بۇلارنى ئۇنىڭغا بەرگىن. ئۇ بەكمۇ يوقسۇزچىلىق تارتىپتۇ، زادىلا نان يېيەلمەپتۇ، ئۇ تاغلاردا نەدىكى ناننى يېسۇن، بىچارە ... يىگلەپ قاپتۇ، ئۆسەلمەپتۇ. ئۇ بىچارە تېخى ياش، ياخشى يەپ، ئىچسە بەلكى بويى ئۆسۈپ قالار، ئۆزگە كېلەر. بۇنى ئۇنىڭغا ئاپىرىپ بەر. ئانىسىنىڭ سۈتىدەك ھالال بولسۇن. ئۇنىڭغا سەلۋەر كېلىن ساڭا جېنىنىمۇ قۇربان قىلىدۇ، دېگىن، بولامدۇ؟

ئوسمان چوڭ خۇشال بولۇپ كەتتى. رەڭلىك نەقىشلەر چۈشۈرۈلگەن ھەسەل كومزىكىنى سىلاپ قويدى.

— ماقۇل، چىرايلىقىم سەلۋەر كېلىن، ماقۇل، ھەممىنى دەيمەن. بۇنى ساڭا چىرايلىق سەلۋەر كېلىن ئەۋەتتى دەيمەن. يەپ - ئىچ، كۈچلۈك، تاغلاردەك بول! سېنى كۆرگەنلەر ھەيۋىتىڭدىن ئۈركۈسۇن. شۇڭقار كىچىك، ئەمما ئۇۋىنى باشقىلارغا بەرمەيدۇغۇ، شۇنداق بولسىمۇ سەن ھەيۋەتلىك بول. سەلۋەر كېلىن ئەقىللىك بىر ئانا، ئۇ شۇنداق بولۇشۇڭنى خالايدۇ، دەيمەن.

سەلۋەر كېلىن ھاياجانلاندى.

— شۇنداق دېگىن، شۇنداق بولۇشىنى خالايمەن، — دەپ خۇشاللىق بىلەن كۈلۈمسىرىدى.

ئوسمان چوڭ ھەسەل كومزىكىنى سىلاپ تۇرۇپ:

— سەلۋەرجان، بۇ كومزەككە نېمىدېگەن چىرايلىق نەقىشلەرنى ئىشلىگەنسەن، — دەيتتى، — نېمىدېگەن پار - پۇرچىلىق. بۇ كومزەكنىڭ ئۈستىگە دۇنيانى، جەننەتنى ئەكېلىپ ئورنىتىپسەن، قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن.

كومزەكنىڭ قارا بويىقى ئۈستىگە ھاۋا رەڭ، يوغان بىر مىلتىق چۈشۈرۈلگەن. مىلتىقنىڭ يېنىدا بولسا بىر قول تۇراتتى، مۇشتۇمى سەل تۈگۈلگەن.

— ئوسمان شۇڭقارىڭغا، جانجىگىرىڭگە، يولۋىسىڭغا، يىگىتىڭگە، ئىككى كۆزىنىڭ نۇرىغا، ئالەمنىڭ يارىشىقىغا جېنىنى قۇربان قىلىدۇ، چىرايلىق قولىنىڭ تەسۋىرلىرىگىمۇ جانلار قۇربان ...

ئوسمان چوڭنىڭ بۇ سۆزلىرىگە سەلۋەر كېلىن ئىنتايىن خۇشال بولدى.

— سەلۋەر كېلىنمۇ قۇربان بولغاي ... — دېدى ئۇ.

42

ساۋرۇن دەرياسى ئاقچەسازنىڭ يۇقىرىسىغا قاراپ ئېقىپ، شېغىل تاشلارنى ياياتتى، كېيىن شېغىل تاشلارنىڭ ئارىسىدىن

شارقىراپ چۈشۈپ ئىككىگە ئايرىلاتتى، ئوتتۇرىدا ئېتەكلىرى قۇملۇق بىر دۆڭنى ھاسىل قىلىپ، ئاقچەساز پاتقاقلىقىغا چۈشۈپ كېتەتتى، پاتقاقلىقنىڭ قايناپ تۇرغان يېرىگە چاتقاللىقنىڭ ئاستىدىن ئۆتۈپ كېلەتتى. جىمى ئۆسۈملۈك ياپيېشىل ياشىرىپ كەتكەنىدى. پاتقاقلىقنىڭ شەرقىدىكى ئارالنىڭ شىمالىي قىسمىنى قېرى سۆگەتلەر بىر خىل پەردىدەك ئوراپ تۇراتتى. شەرقتە — ئارالنىڭ باشلانغان يېرىدە كىچىككىنە چىنار ئورمانلىقى قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ساۋرۇن دەرياسى چىنارلارنىڭ تۈۋىگە شېغىل تاشلارنى يىغقانىدى. جەنۇبتا زىنجارلىرى، بەردە[1]لىرى ۋە قومۇشلىرى بىلەن قاتمۇ قات چاتقاللىق سوزۇلۇپ كەتكەنىدى. غەربتە چەكسىز كەتكەن ئاقچەساز پاتقاقلىقى ... چاتقاللىق بىر قۇشلار جەننىتى ئىدى. چاتقاللىقتىكى دەرەخلەرگە يىلنىڭ ھەممە كۈنىدە ھەر خىل قۇش كېلىپ قونۇشاتتى. چوڭ - كىچىك، يۈزمىڭلاپ قۇش ... ئەتىگىنى كۈن چىقماستىن بۇرۇن — شەپەق كۆتۈرۈلۈشى بىلەن تەڭ مىڭلاپ قۇش بەس - بەستە سايراشقا باشلايتتى. چاتقاللىقنىڭ ئۈستىگە قۇشلار بۇلۇتتەك قوناتتى، قۇشلار قارا بۇلۇتلاردەك تارقىشىپ كېتەتتى.

بۇ ئارال سەيپەلىنىڭ ئىدى. ئاتا - بوۋىسىدىن تارتىپ ئۇلار بۇ يەرلەرگە قوغۇن - تاۋۇز تېرىيتتى. چۇقۇر ئوۋانىڭ ئەڭ يوغان تاۋۇزلىرى، ئەڭ تاتلىق شېرىن قوغۇنلىرى بۇ قۇملۇق تۇپراقتا ئۆسەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، دۇنيانىڭ ئەڭ چوڭ مەخمەل گۈللىرى، جىغاندەك يوغان رەيھانلىرى بۇ يەردە ئۆسەتتى. يازنىڭ ئىسسىقىدا يىراقلاردىن پۇراقلىرى ئۇرۇلاتتى. ئالتە يىلدىن بېرى بۇ قوغۇنلۇقنى خەلىل ساقلايتتى. بىر كۈنى سەيپەلىنىڭ ئالدىغا ئېگىز بويلۇق، سەل - پەل ئالدىغا ئېڭىشكەن، بوينى قىيسىق پالكۆز، قاشسىز، كىرپىكسىز، يېشىنى بىلىپ بولمايدىغان،

[1] زىنجار، بەردە — بىر خىل ئۆسۈملۈك.

يۈزلىرى قورۇق بىر كوسا ئادەم كېلىپ:
— ۋاي سەيپەلى ئاغا، بۇ تۇرمۇشتىن زېرىكتىم، ماڭا مۇشۇ قوغۇنلۇقنى بەرگىن، ساقلاي، سەن ساۋابىنى ئالىسەن. بۇ يەرنى كۆزەت قىلىدىغانلار ئۈچ يىلدىن ئارتۇق چىدالماسمىش، ئۆلۈپ كېتەرمىش، زەھەرلىك بەزگەك كۆزەتچىلەرنىڭ جېنىنى ئالارمىش، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىلىمەن.
سەيپەلىمۇ ماقۇل دەپ شۇ يىلى قوغۇن - تاۋۇزلارنى ساقلاشقا خەلىل كوسىنى قويغانىدى.
خەلىل كوسا ئۆلۈش ئۇياقتا تۇرسۇن، بەزگەكمۇ بولمىدى. قانداق قىلىپ بەزگەك بولماي قالدىكىن؟ سورىغانلارغا، ئۇ: «مەن پاشىغا قارشى ئەپسۇن ئوقۇتقان» دەپ، بوينىدىكى گۇللۇك تۇمارنى كۆرسىتەتتى.
خەلىل كوسا ھەر يىلى ئەتىيازدا تېرىم ۋاقتىدا كېلەتتى. كۇزدە ھوسۇل يىغىۋېلىنغاندىن كېيىن كۆزدىن غايىب بولاتتى. نەدىن كەلگەنلىكىنى، نەگە كەتكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى.
مەمەتنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ئىدى. سەيپەلى قوغۇنلۇققا كەلدى.
— خەلىل، ساڭا جېنىمنى، مېلىمنى، نومۇسۇمنى ئىشىنىپ تاپشۇرالايمەن، ساڭا شۇ بىچارە خەلقنىڭ كۆز نۇرىنى ئىشىنىپ تاپشۇرالامدىمەن؟ — دېدى.
خەلىل شۇئان ئىشىنىڭ تېگىگە يەتتى ۋە كۈلۈشكە باشلىدى.
— گەپنى ئۇزارتىشنىڭ نېمە ھاجىتى، سەيپەلى ئاغا. ئۇ مېنىڭمۇ ئىككى كۆزۈمنىڭ نۇرىدۇر. مېنىڭ شۇ يامان جېنىم شۇ قارا تويىغا كۆمۈلمەستىن تۇرۇپ ئۇنىڭ مويىغىمۇ چېقىلالمايدۇ. ئۇنىڭغا شۇنداق بىر جاي ياساپ بېرىمەنكى، ئادەم بالىسى كۆرەلمەيدۇ، تاپالمايدۇ.
باشقا سۆز قىلىشمىدى. شۇ كۈنى كېچىسى مەمەت خەلىل كوسا ئىككى سۆگەتنىڭ شاخلىرىغا ياساپ بەرگەن باراڭدا سالقىن راھەتلىنىپ ئۇخلىدى. خەلىل كوسا ئىنچىكە قومۇشلارنى توقۇپ

پاشىلىققا ئوخشاش بىرنەرسە ياساپ بەرگەنىدى. قومۇشتىن توقۇلغان پاشىلىققا شۇنداق ھاۋا تۆشۈكلىرىنى ئاچقانكى، ھەم ئىچى سالقىن بولاتتى، ھەم پاشا - چىۋىنلەر كىرەلمەيتتى، بىر دانىسىمۇ قومۇشتىن توقۇلغان پاشىلىقنىڭ ئىچىگە كىرەلمەيتتى. ئالتە يىلدىن بېرى خەلىلنىڭ بەزگەك بولمىغانلىقىنىڭ سەۋەبى مانا شۇ ئىدى.
ئايدىڭ كېچە. خەلىل بۈگۈن كېچە زادىلا ئۇخلىماستىن تاڭ ئاتقۇچە مەمەتنىڭ نەپەس ئېلىشىنى تىڭشاپ، بۇ كىچىككىنە ئادەمنىڭ ماجىرالىرى ھەققىدە چوڭقۇر ئويلاندى. بۇ كىچىككىنە ئادەم ھازىر ياردار، ھارغىن بولۇپ، خۇدىنى بىلمەيتتى.
خەلىل كوسا بۇ جەرياندا مەمەتنىڭ يارىسىغا دورا سۈركەش ئۈچۈن كەلگەن قەمەر ئانىغا، سەيران قىزغا، پەرھات موللامغا، ئوسمان چوڭغا قولىدىن كەلگەن ھەممە ياردەمنى قىلدى. قەمەر ئانا دورا ياساش ئۈچۈن ئىزدەپ تاپالمىغان ئوت - چۆپلەرنى، گۈللەرنى، سېغىزلارنى قومۇشلۇقتىن، ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدىن، تاغلاردىن ئىزدەپ تاپتى. خەلىل بولمىغان بولسا قەمەر ئانا بىلەن سەيراننىڭ دورىلىرى مەمەتنىڭ يارىلىرىنى ئون بەش كۈنگە قالماستىن ساقايتالمىغان بولاتتى. مەمەتنىڭ يارىسى ساقىيىشى بىلەن ئۇ بارغانسېرى جىمغۇر بولۇۋالدى، ھېچكىم بىلەن سۆزلەشمەيتتى، ھېچكىمنىڭ چىرايىغا قارىمايتتى. خەلىل، قەمەر ئانا، سەيران قىز بىرنېمىلەرنى سورىسا ئاڭلىمايتتى، كۆرمەيتتى، جاۋاب بەرمەيتتى. ئالدىغا قويۇپ قويغان تاماقلارغا قارىماستىن تەمنى تېتىماستىن، ئىنتايىن تېز يەيتتى. تاماقنى يەپ بولۇپلا خەلىل تونېلدەك ئويۇپ، پۇراقلىق مەرسىن شاخلىرىنى يېيىپ ياساپ بەرگەن ئۆڭكۈرگە كىرىپ ياتاتتى. ئۆڭكۈردىن چىققان چاغلىرىدىمۇ قوغۇنلۇقتا جەيھان دەرياسىنىڭ بويىدا تاشلارغا پۇتلاشقاندەك، قوغۇن - تاۋۇزلارنىڭ پېلەكلىرىگە پۇتلىشىپ ئۇيقۇلۇقتا ماڭغاندەك ئايلىنىپ يۈرەتتى. يىقىلىپ - قوپۇپ

ماڭاتتى. شۇنچىلىك ھالدا ئىدىكى، ھېچ نەرسىنى سەزمەيتتى ۋە كۆرمەيتتى.

خەلىل كوسا ئۇنى سورىغانلارغا، سەيران قىزغا، قەمەر ئانىغا، ئوسمان چوڭغا، پەرھات موللامغا شۇنداق دەيتتى:

— ئۇنىڭغا جىن چاپلىشىپتۇ. جىن چاپلاشقان ئادەمنى كۆرگەنمەن. ھەممىسى بۇنىڭغا ئوخشايتتى. خۇددى ئۆزىلا ... بىزنىڭ يېزىدا مۇستاپا ئالا دېگەن بىرى بار ئىدى. بىر كۈنى كېچىدە ...

شۇنىڭ بىلەن ئۇ مۇستاپا ئالىنىڭ ھېكايىسىنى، ئۇنىڭغا قانداق قىلىپ جىن چاپلاشقانلىقىنى ئۇششاق - چۈششەكلىرىگىچە سۆزلەشكە باشلايتتى. مۇستاپا ئالا جىنلار توي قىلىۋاتقان يەرگە كېلىپ، ئۇلار تاماق يېيىشىۋاتقاندا، بىلمەستىن ئۇلارنىڭ ئۈستىگە تەرەتكە ئولتۇرۇپ قويۇپتۇمىش، شۇنىڭ بىلەن جىنلار ئۇنى ساراڭ قىلىپ قويۇپتۇمىش. مەمەتمۇ تاغدا، بىرەر غاردا جىنلارنىڭ ئۈستىگە تەرەت قىلىپ قويغانمىش، موللا، دوختۇر دېگەنلەر ئۇنى ساقايتالماسمىش. ئۇنى پەقەت چاپلاشقان جىنلار شەپقەت قىلسىلا ساقىيالارمىش. خەلىل كوسا بۇ سۆزلىرىنىڭ راستلىقى ئۈچۈن ھەرقانداق قەسەمنى ئىچەتتى.

ئوسمان چوڭنىڭ كۆزلىرىدە ئوت چاقناپ، بىر قولى تاپانچىسىنىڭ تەپكىسىدە، بىر قولى خەلىل كوسىنىڭ ياقىسىدا ...

— ماڭا قارا ھەي كوسا! — دەپ ۋارقىرايتتى، — سەن ئانام بولۇپ كەت، خوتۇنۇم بولۇپ كەت، بەربىر ئۆلتۈرىۋېتىمەن. ئۇنىڭغا جىن چاپلاشقانلىقى ھەققىدىكى گەپنى بىر ئىنسانغا دەيدىغان بولساڭ، قېنىڭنى ئىچىمەن.

كوسا سوغۇققانلىق بىلەن:

— بۇنى بىرىگە دېگىلى بولامدۇ، ئوسمان تاغا، — دەيتتى، — دېگىلى بولامدۇ؟ دەپ قويسام، بۇ خەقنىڭ خۇشاللىقى ئۈچۈپ

كەتسۇنمۇ؟ بۇ ئەھۋالنى دېھقانلار بىلىدىغان بولسا روھلىرى چۈشۈپ تۈگىشىپلا كېتىدۇ - دە، يېزىنى تاشلاپ قاچىدۇ. بۇنى كىشىگە دېگىلى بولامدۇ؟ ئۇنچىلىك ئىشلارنى بىزمۇ بىلىمىز، تاغا. سەن تېخى؟ بىز داڭلىق خەلىل كوسا جۇمۇ! بىز بۇ ساقالنى تۈگمەندە ئاقارتمىدۇق!

بىر كۈنى خەلىل كوسا سەيران قىزدىن بىر قازان، بىر توقاچ سوپۇن، بىر قۇر يېڭى ئىچ كىيىم سورىدى. ئىككىنچى كۈنى سەيران قىز بۇ نەرسىلەرنى ئەكەلدى. سوپۇن ھال رەڭلىك، ئېسىل پۇراقلىق سوپۇن ئىدى. ئۇ بۇ سوپۇننى ھارمانچىدىن مۇشۇ يەرگىچە بوغچىسىدا ساقلاپ كەلگەن، ئىشلىتىشكە كۆزى قىيمىغانىدى.

خەلىل شۇ زامان ئوت يېقىپ سۇ ئىسسىتتى، مەمەتنى بىر قومۇشلۇققا ئەكىرىپ يېشىندۈردى. ئۇنى بىر توقاچ سوپۇن بىلەن كىچىك بالىلاردەك ئۇۋۇلاپ يۇدى. قۇرۇقدىدى، كىيىندۈردى. ئوسمان چوڭ ئۇنىڭغا يېڭىدىن قارا شالۋۇر، يوللۇق ماراش سوكناسىدىن بىر چاپان تىكتۈرۈپ بەرگەنىدى. ئۇنىڭدىن باشقا، پەس پاشنىلىق ئادانا ئايىغىدىن بىر جۈپ ئېلىپ بەرگەنىدى. خەلىل كىيىندۈرگەن كىيىملەر مەمەتكە بەكمۇ ياراشتى. يېڭى ۋە كۆنەلمىگەن بۇ كىيىملەر بىلەن مەمەت سەل كىچىكلەپ قالغاندەك، تېخىمۇ بەكرەك بالىلارغا ئوخشاپ قالغاندەك كۆرۈندى. ئۆسۈپ كەتكەن بۇدۇر ساقاللىرى بولمىغان بولسا، شۇ بالىنىڭ مەمەت ئاۋاق ئىكەنلىكىگە مىڭ گۇۋاھچىنى سۆزلەتسەڭمۇ ھېچكىمنى ئىشەندۈرگىلى بولمايتتى.

— قولۇم تەگكەندىن كېيىن ئەمدى ئۇنىڭ ساقال - بۇرۇتىنى چىرايلىق قىلىپ چۈشۈرۈپ قوياي، — دېدى خېلىل.

ئۈستىرىسىنى ئۇزاققىچە كاپلىدى، نامازدىگەردىكى سالقىندا مەمەتنىڭ ساقال - بۇرۇتىنى چىرايلىق چۈشۈرۈپ قويدى. قالايمىقان چاڭگا چاچلىرىنى بىر تەرەپكە سىلىق قىلىپ تارىدى. مەمەت مەلۇم ۋاقىت خەلىلگە قارىدى. كۆلۈمسىرىدى ۋە قولىنى

چىڭ سىقتى. خەلىل يۈگۈرگەن پېتى چىنارنىڭ ئاستىدا ئولتۇرغان سەيران قىزنىڭ قېشىغا كەلدى، ھاياجاندىن دېمى سىقىلاتتى.

— سەيران قىز، ۋاي سەيران خېنىم، بولغان ئىشنى كۆردۈڭمۇ؟ ئۇ ئۆزىگە كەلدى. ئۇنىڭغا جان كىردى! خۇدا ھەققى، قولۇمنى سىقتى. ماڭا قاراپ چىرايلىقىنا كۈلۈپ قويدى.

— كۈلدىمۇ؟ — دەپ سورىدى سەيران، — راست كۈلدىمۇ؟

ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ مەمەت تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

مەمەت ئۆرە تۇراتتى. كېلىۋاتقانلارغا قارايتتى. بىر خىل تەبەسسۇم بىلەن، ئۇلارنى ھېچ كۆرۈپ باقمىغاندەك كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ ھەيرانلىق بىلەن قارايتتى. قاراش بىلەن تەڭ كۈلۈمسىرەيتتى.

سەيران ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى، يۈزى ھۇپپىدە قىزاردى.

— قېرىندىشىم، ياخشى بولۇپ قاپسەن! — دېدى.

مەمەت ھەيرانلىق ئىچىدە سەيرانغا قارايتتى ۋە كۈلۈمسىرەيتتى.

— تونۇدۇڭمۇ ئاغام، — دېدى خەلىل، — بۇ قىز سەيران قىز بولىدۇ. قەمەر ئانا بىلەن بىللە سېنىڭ ياراڭنى بۇ قىز ساقايتتى. مەن بولسام خەلىل كوسا بولىمەن، بۇ قوغۇنلۇقنىڭ كۆزەتچىسى.

خەلىل مەمەتنىڭ بىرنەرسە ئىزدەۋاتقانلىقىنى سەزدى.

— نېمە ئىزدەيسەن، بۇرادەر؟ — دېدى خەلىل.

مەمەت ئۇيان - بۇيېنىغا قارايتتى.

— مىلتىقىڭنى ئىزدەۋاتامسەن؟ مانا بۇ يەردە، — قولىدىن تۇتۇپ باراڭنىڭ ئاستىغا ئەكەلدى. باراڭ ئاستىدىكى ئوتلارنى بىر چەتكە يۆتكىدى. ئوت دۆۋىسىنىڭ ئاستىدا بىر ئورەك كۆرۈندى. ئۆرەكنىڭ ئىچىدە يۆگەپ قويۇلغان بورا تۇراتتى. خەلىل كېلىپ بورىنى ئاچتى. مىلتىق، ئوقدانلار، دۇربۇن،

تاپانچا ھەممە نەرسە شۇ يەردە ئىدى. مەمەت بارلىق كۈچى بىلەن خەلىلنىڭ قولىنى يەنە بىر قېتىم سىقتى.

توختىماستىن كۈلۈمسىرەيتتى.

سۆگەتنىڭ ئاستىغا كېلىپ سۆگەت غولىغا يۆلىنىپ ئولتۇرۇشتى. سەيران كۆزلىرىنى مەمەتتىن ئۈزمەيتتى. ئىچىدە لەززەتلىك ۋە ئىسسىق بىرنەرسە قايناپتتى. بۇ ھېسسىياتنى خېلى زاماندىن بېرى ئۇنتۇپ كەتكەنىدى. مەمەتنىڭ چىرايىغا قارىغانسېرى قەلبىگە يىراق بىر يەرلەردىن ئىسسىقىنا بىر نەرسىلەر تامچىلايتتى، سەيران يەرگە قارىۋالاتتى ... يەنىلا كۆزلىرى مەمەتنىڭ يۈزىدە ... سەيران نېمە قىلىشىنى بىلەلمەيتتى، ئاجايىپ بىر خىل ھېسسىياتقا چۆمگەنىدى. تۇرۇپ - تۇرۇپ، خەلىل بىر نەرسىنى بىلىپ قالدىمىكىن، دەپ كۆزلىرىنىڭ قىرىدا قاراپ قوياتتى. ئەمما، بۇ خەلىلنىڭ خىيالىغا كىرىپ - چىقمايتتى. بۇ، سەيراننىڭ يۈرىكىگە سۇ سېپەتتى، يۈرىكىنى ئېچىشتۇراتتى. مەمەتنىڭ چىرايىغا قېنىپ - قېنىپ قارايتتى. قەلبىدە ئاللىقانداق بىرنېمىنىڭ قىمىرلاۋاتقانلىقىنى، باشقا بىر خىل ھېسسىياتنىڭ ئۇرغۇۋاتقانلىقىنى سېزەتتى. مېھىر - شەپقەتكە، سۆيگۈ - مۇھەببەتكە، ئانا مېھرىگە، دوستلۇققا ئوخشاش قالايمىقان ھېس - تۇيغۇلارنىڭ ئىچىدە چايقىلاتتى.

خەلىل ئىككى - ئۈچ قېتىم قوغۇنلۇقنى ئايلىنىپ كەلدى. ئىككى دەستە مەخمەلگۈل بىلەن رەيھاننى ئۈزۈپ كېلىپ، بىرىنى سەيرانغا، بىرىنى مەمەتكە بەردى. مەمەت گۈللەرنى پۇرىدى، پۇراقنى چوڭقۇر نەپەس بىلەن ئىچىگە يۇتتى. ھېچقاچان گۈل پۇراپ باقمىغاندەك قىلاتتى.

غەرب شامىلى چىقىپ توپىلىق يوللاردا، ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ تۆۋىنىدە ئۇزۇن چاڭ تۇمانلىرىنى ئۇچۇرماقتا ئىدى. سەيران ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئوت قالاپ، سىلەرگە ئىسسىق كۆجە ئېتىپ بېرەي، —

دېدى.

چاۋار ـ خەشەكلەرنى يىغىشقا باشلىدى. خەلىلمۇ ئۇنىڭغا ياردەملەشتى. شۇ زامان ئوت قالىدى، كورىنى ئوچاققا ئاستى، ياغ چۇچۇدى. پىياز پۇرىقى كەلدى.

سەيران تېزلىكتە داستىخان سالدى، غىدىرلارنى قويدى.

— قېنى، ئېلىڭلار.

مەمەت بىلەن خەلىل باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى.

مەمەت تۇنجى قېتىم بوگۇن كۆجىنى سۇمۇرۇپ ـ سۇمۇرۇپ ئىشتىھا بىلەن ئىچەتتى. كۆزلىرىنى يۇمۇپ، كۆجىنىڭ تەمىنى تېتىۋاتقاندەك، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا قوشۇقنى ئاغزىغا ئاپىراتتى. بۇنىڭغا خەلىلنىڭ كۆزى چۈشۈپ قالدى.

كۆجە تۈگەش بىلەن مەمەت ئەتراپىغا بىرنەچچە قېتىم قاراپ قويدى. ئاستا ـ ئاستا سېھىرلىكى يېشىلگەن، چەكسىز ئۇيقۇدىن ئويغانغان، ئاجايىپ بىر چۈش دۇنياسىدىن ھەقىقىي دۇنياغا كەلگەن بىر ئادەمنىڭ ئىشەنچسىز ھودۇقۇشى ئىچىدە ئىدى. ئاخىر كۆزى سەيرانغا چۈشتى. كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالدى. سەيران كۆزلىرىنى ئەپقاچتى.

مەمەت سۆز قىلدى:

— قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، سىڭلىم، مۇنداق كۆجىنى زادىلا ئىچمىگەنىدىم، — دېدى. ئۇنىڭ ئاۋازى سەيراننى بېشىدىن ئايىغىغىچە پۈتۈن بەدىنىنى تىكەنلەشتۈرۈۋەتتى. بەدىنىدىن بىر ئادەمنىڭ پۈتۈن ئۆمرىدە پەقەتلا بىرلا قېتىم ھېس قىلالايدىغان بىر خىل ئۇيۇشۇش پەيدا بولدى. پۈت ـ قولى بوشىشىپ كەتتى. مەمەتنىڭ ئاۋازى ئىنتايىن يىراقلاردىن، باشقا بىر دۇنيادىن كېلەتتى. ئاجايىپ بىر سېھرىي كۈچتىن ...

كەچقۇرۇنقى ئالا كۆلەڭگىلەر چۈشۈشكە باشلىدى. كۆلەڭگىلەر ئىچىدە بىردەمدىلا مەمەتنىڭ چىرايىنى يېتتۈرۈپ قويدى. ئورنىدىن تۇردى، ئوڭ ـ سولغا ماڭدى. بىر سۆگەتكە ئېسىقلىق تۇرغان كومزەكنى ئەكەلدى.

— ھەسەل، — دېدى، — بۇنى ساڭا سەلۋەر يەڭگە ئەۋەتتى. ئېسىل ھەسەل، ھېچكىمگە بەرمەيدۇ، يالغۇز ساڭىلا بەردى.

ئالدىراپ مەمەتنىڭ غىدىرىغا ھەسەلنى تۆكتى سەيران.

— رەھمەت، سىڭلىم، — دېدى مەمەت، — يارامنى نېمىدېگەن تېز ساقايتتىڭىز.

سەيران ئىزا تارتتى، قىزاردى، ئاۋازى تىترەپ چىقتى:

— قەمەر ئانا تېۋىپ ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، قەمەر ئانا يۇقىرىقى تاغلاردىن، سارى تانىشمانلى تەرەپلەردىن كەلگەن. ئۇلار ئوق يارىسىنىڭ دورىلىرىنى ياساشقا ئۇستا كېلىدۇ. مەنمۇ تاغلاردىن كەلگەنمەن، بىزنىڭكىلەرنىڭ ھەممىسى ئوقتا يارىلىنىدۇ، — دېدى ـ دە، جىم بولۇپ قالدى. سۆز قىلغىنىنى ئۈچۈن مىڭ پۇشايمان قىلدى. پۇت ـ قولى دىر ـ دىر تىترەيتتى. بۇ ئەھۋالنى مەمەت بىلەن خەلىلنىڭ سېزىپ قېلىشىدىن قورقۇپ جېنى چىقاتتى. خۇداغا شۈكۈر، كۈن ئولتۇرۇپ، قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغانىدى. بۇلۇتتەك ئۇچۇپ يۈرگەن چىۋىن ۋە پاشىلار قۇلاقلىرىنىڭ تۈۋىدە، باشلىرىنىڭ ئۈستىدە ۋىڭىلدىشاتتى.

سەيران ھەم بۇ يەردىن تېزلىكتە قېچىپ كېتىشنى، ھەم زادىلا ئايرىلماسلىقنى خالايتتى. ھازىرغىچە مۇشۇنداق قاراڭغۇ چۈشكىچە يۈرمىگەنىدى. ئەمدى مەمەتنىڭ چىرايىنىمۇ قاراڭغۇدا ياخشى كۆرەلمەيتتى. ئورنىدىن تۇردى. مەمەت بىلەن خەلىلمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

— كەچ قالدىم، ئامان بولۇڭلار! — دېدى سەيران.

— بۇ يېرىم كېچىدە ... يالغۇز ئۆزىڭىز ... — دېدى مەمەت.

خەلىل كۈلۈپ كەتتى:

— ئوھۇي، مەمەت قېرىندىشىم، — دېدى ئۇ، — سەن سەيران قىزنى بىلمەيسەن. ئۇ بۇ كېچىدە بىر ئارمىيەنىڭ ئىچىگىمۇ كىرەلەيدۇ. ئۇ ھېچ نەرسىدىن، ھېچكىمدىن قورقمايدۇ ...

سەيران يۈگۈرگەندەك مېڭىپ يىراقلاشتى. ھەتتا ساۋرۇنغىمۇ يېتىپ باردى. ئاياغلىرىنى سېلىپ سۇدىن ئۆتتى. سۇدىنمۇ تېزلا ئۆتۈپ ئاياغلىرىنى كىيدى. توپا يولغا چۈشتى. شۇنچە يىلدىن بېرى ئۇنتۇپ قالغان بىر خىل تۇيغۇ ئىچىدە ھاياجانلىناتتى، بوشىشاتتى ۋە تېخىمۇ بەكرەك تىترەيتتى. بەزىدە ئۆزىنى ئىنتايىن قىزغىن، جۇشقۇنلۇق ئىچىدە ھېس قىلاتتى. بەزىدە لەززەتلىك بىر خۇشاللىق ئىچىگە ئۆزىنى تاشلايتتى.

43

شۇ كېچىسى سەيراننىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كىرمىدى. خۇشاللىقىدىن ئىچ - ئىچىگە سىغمايتتى. ئازادە كېرىلەتتى. لەززەتلىك سېھىرلىگۈچى، يۇمشاق، ئىسسىق بىر چۈشنىڭ ئىچىدە ئۈزۈپ يۈرەتتى. ئېغىر، پۇراقلىق، ئىللىق بىر نەرسىلەر، مۇھەببەتكە، شەپقەتكە، مەرھەمەتكە، دوستلۇققا ئوخشايدىغان بىر نەرسىلەر ئۇنىڭ تومۇرلىرىدا تېز ئايلىنىپ يۈرەتتى. قانلىرى تارتقان ئازابلاردىن تازىلىناتتى، راھەتلىنەتتى. سەيران كۈن چىقماستىن ئورنىدىن تۇردى. پۈتۈن بەدىنى - چاچلىرى، تېرىسى، تىرناقلىرى، كۆزلىرى، قۇلاقلىرى بىلەن چىقىۋاتقان كۈنگە قاراپ كېرىلدى. ئۇ چەكسىز بەختلىك ھېسسىياتقا چۆمگەنىدى. قوغۇنلۇق، پاقالچاقلىرىغا كېلىدىغان، شېغىل تاشلارنىڭ ئارىسىدىن شارىلداپ ئاققان سۇ، سۆگەتلەر، ھاۋا رەڭ بۇلۇتتەك كېلىپ سازلىقتىكى يېشىللىق ئۈستىگە قونغان كېپىنەكلەر، چىنارلار، قۇشلار، خەلىل كوسا، ھەممىلا نەرسە بەختىيارلىق يالقۇنلىرى ئىچىدە ئۇنىڭ ئەتراپىدا قىملداپ تۇراتتى.

سەيران چەكسىز لەززەت ئىچىدە كېرىلگەندە، بەزىدە پۈتۈن ۋۇجۇدى يالقۇنجاپ كېتەتتى، ئوت ئىچىدە قالاتتى. بۇ چاغدا قولۇڭ تېگىپ كەتسە كۆيدۈرەتتى.

شەرقتىكى تاغلارنىڭ چوققىسى ئاقىرىشقا باشلىدى. سەيران ھازىرغىچە كۈن چىقماستىن بۇرۇن تاغلارنىڭ چوققىسىنىڭ ئاقىرىدىغانلىقىنى زادىلا كۆرمىگەنىدى. كۈن چىقماستىن بۇرۇن تاڭ سەھەر شاملى ئاستاغىنا چىقىپ تۇراتتى، يەردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى. قۇشلار سايرىشاتتى. چوڭ - چوڭ، قاناتلىرى ھۆللەنگەندەك كۆرۈنىدىغان ھاۋا رەڭ، سېرىق، سۆسۈن، قىزىل كېپىنەكلەر ئۇچۇشاتتى. ھەرىلەر، چېكەتكىلەر، چۈمۈلىلەر ئويغىناتتى، ئۆۋۈلىرىدىن تاشقىرىغا — نەم توپىنىڭ ئۈستىگە چىقىشاتتى، چىقىۋاتقان كۈننى كۆرۈشەتتى. يەر يۈزى، زەڭگەر ئاسمان، دەرەخلەر، سۇلار، گۈللەر، ھايۋانلار، قۇشلار، ھاشاراتلار چەكسىز ئويغىنىش ھاياجىنى ئىچىدە، چىقىدىغان كۈننىڭ خۇشاللىقى ئىچىدە ئىدى. ھەممە نەرسە چىرايلىق كۆرۈنەتتى، ھەممە نەرسە خۇشاللىقىدىن ئۇچاتتى. بىرئازدىن كېيىن كۈن چىقتى. سەيران كۈننىڭ مۇشۇنداق چىقىشىنىمۇ زادىلا كۆرمىگەنىدى. زەڭگەر ئاسمان ئېچىلدى، كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان شېرىن بىر خىل ھاۋا رەڭ تۈسكە كىردى. پاك - پاكىز يۇيۇپ قويغاندەك پارقىراق ئاسمان. كۆكتە ھېچبىر بۇلۇت يوق، بىر دانە قۇشمۇ ئۇچمايتتى. سەيران ساۋرۇن دەرياسىغا قاراپ ماڭدى. سۆگەتلەر ئارىسىدىكى دالدىغا يۈگۈردى. ئۇ يەرگە كېلىپ ئاندىن تۇغما بولدى. ئۆزىنى ساۋرۇن سۈيىگە ئاتتى، ئۈزدى. كېلىشكەن، ماسلاشقان ئورۇق ئۇزۇن بەدىنى ئاق شېغىل تاشلارنىڭ ئىچىدە سوزۇلدى ... ئۇ بارلىق خۇشاللىقى بىلەن ياتاتتى، ھاسىرايتتى. بىرى كۆرۈپ قالمىسۇن دەپ تېزلا كىيىندى. ھېچقاچان مۇنداق چىرايلىق سۇنى، مۇنداق چىققان كۈننى، مۇنداق سۈزۈك ئېچىلغان ئاسماننى كۆرمىگەنىدى. مۇشۇنداق گۈزەل دۇنياغا تۇغۇلۇپ باقمىغانىدى. دۇنيا دوستلۇق خۇشاللىقى ئىچىدە قاينايتتى. دۇنيانىڭ ئۈستىگە خۇشاللىق يامغۇرلىرى ياغاتتى.

يېزىمۇ ئويغانغانىدى. سەيران ھۆل چاچلىرىنى ئۆرۈگەچ

يېزىغا كىردى. ئالدىغا بىرىنچى بولۇپ ئەلى ئەخمەت ئۇچرىدى. ئۇ ياش تۇرۇپلا مۈكچىيىپ كەتكەن يەتمىش ياشلىق بوۋاي ئىدى، ئۇ تۇرۇپ قالدى، سەيران قىزنىڭ يۈزىگە قارىدى:

— ھوي قىز، ساڭا نېمە بولدى شۇنچە؟ كۈلۈپلا تۇرىسەن. خۇددى پەرىلەرگە ئوخشاپ قاپسەن، ساڭا نېمە بولدى؟

سەيران بېرىپ ئۇنىڭ مۈرىسىدىن تۇتۇپ قۇچاقلىدى.

— ۋاي سارىڭ قىز، ھە، ھە، تەلۋە قىز، ساڭا نېمە بولدى، شۇنچىلىك؟ سەن نېمانچە چىرايلىق؟ سېنى ھېچكىم مۇنداق ھالەتتە كۆرمىگەن. سەن راستىلا چىرايلىق ئىكەنسەن جۇمۇ سەيران قىز! سېنىڭ ئەۋلادىڭ ھۆر - پەرىلەردىنمىدى؟

ئەلى ئەخمەتنىڭ يۈزىمۇ، خېنە ياققان ساقىلىمۇ، دۈمچەك دۈمبىسىمۇ، چاپاق كۆزلىرىمۇ نېمىدېگەن چىرايلىق! خاپىغان، ئەتىدىن ئاخشامغىچە بالىلىرىنى ئۇرىدىغان ئەلى ئەخمەت نېمىدېگەن ياخشى؟!

سەيران ئۆيىگە كىردى. ساندۇقىنى ئاچتى، ساندۇقتىن تاشقىرىغا تاغ ئالمىسى، مەخمەلگۈل، قۇرۇتقان رەيھان، نەرگىس، يالپۇز پۇراقلىرى گۈپۈلدەپ ئۇردى. ساندۇقتىن پەقەت بىرلا قېتىم كىيگەن، ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان قىزىلىق كۆڭلىكىنى چىقاردى ۋە كىيدى. بۇ كۆڭلىكىنى بەك ياخشى كۆرەتتى. بۇ كۆڭلەك ۋاي دېگۈدەك بولمىسىمۇ، خۇشاللىق ۋە ياخشى كۈنىنىڭ كۆڭلىكى ئىدى. سەيران بوينىغا ئۇزاق يىللاردىن بېرى ئۇنتۇپ قالغان مارجىنىنى، ئالتۇن - كۈمۈش ئارىلاشقان زۇننارىنى ئاستى. پارقىراق ئۆتۈكىنى كىيدى. بېلىگە لاھورنىڭ ھال يىپەك بەلبېغىنى باغلىدى، قۇلاقلىرىغا ئالتۇن ھالقىسىنى، بىلەكلىرىگە ئالتۇن بىلەزۈكلىرىنى تاقىدى. ئەينەككە قارىدى، قايتا - قايتا قارىدى. ئۇ ئاجايىپ گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى. تاشقىرىغا چىقتى. ئۇنى مۇشۇ ھالەتتە دەسلەپ سەلۋەر كېلىن كۆردى:

— ۋاي - ۋۇي، قىز، — دېدى ئۇ، — بۇ نېمىدېگەن

گۈزەللىك! چىرايىڭدىن كۈلكە تۆكۈلۈپ تۇرىدۇ. ئۆزۈڭ بىلمىۋاتامسەن، سەيران؟ يۈزۈڭ كۈلۈۋاتىدۇ. چىرايىڭدا كۈلكە بىلىنىش بىلەن ئۆزۈڭمۇ شۇنچىلىك چىرايلىق بولۇپ كېتىپسەن، سەيران. يۈز - كۆزۈڭدىن كۈلكە تېمىپ تۇرىدۇ، قىزىم.

سەيراننىڭ ئۇزۇن كىرپىكلىرى، كۆزلىرى، يۈزى پارلىدايتتى.

— يائاللا سەيران قىز، سەن راستىنلا چىرايلىق ئىكەنسەن.

سەيران ئۇنىمۇ قۇچاقلىۋالدى، بوينىدىن سۆيدى. سەيراننىڭ كۆڭلى سۆيۈشنى خالايتتى، جۇشقۇنلاپ تاشاتتى. ئالدىغا كەلگەنلا ئادەمنى، دوست - دۈشمەننى، دەرەخلەرنى، ھاشاراتلارنى، ھەرىلەرنى سۆيۈشنى خالايتتى. پۈتكۈل دۇنيانى سۆيۈپ چىقسا قانمايتتى. ئۇ يىللاردىن بېرى جۇشقۇن، ئىسسىق مۇھەببىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ، تېشىغا چىقىرالمىغانىدى، ھازىر ئۇنىڭ قەلبىدىكى مۇھەببەت توسۇقنى بۆسۈپ تاشماقتا ئىدى. ئۇنى كۆرگەنلەر، قولىنى تۇتقانلار ئىللىق مۇھەببەتنىڭ ئۇنىڭ قوللىرىدىن ئۆز قوللىرىغا، كۆزلىرىدىن ئۆز كۆزلىرىگە ئېقىۋاتقانلىقىنى سېزىشەتتى ۋە بىر خىل مۇھەببەت ھاۋاسىدا راھەتلىنەتتى.

سەيران قىز كۈلەتتى، سىلايتتى، سۆيەتتى.

مەلۇم ۋاقىت ئۇنىڭ چىرايىنى نېپىز غەم پەردىسى قاپلىدى. لېكىن، ئۇ شۇ زامان يۈزىدىكى غەم پەردىسىنى يىرتىپ تاشلىدى. يېزىنىڭ نېرىقى مەھەللىسىدىكى ئانىسىنىڭ، قېرىنداشلىرىنىڭ ئۆيلىرىگە ماڭدى. ئانىسى ئۇنىڭ ئۆيىگە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۇنى قارشى ئېلىش ئۈچۈن سىرتقا چىققانىدى. قېرىنداشلىرى، ئۇلارنىڭ خوتۇنلىرى، تۇغقانلىرى، بالىلار، ئاياللار ھەممىسى سەيراننى قارشى ئېلىش ئۈچۈن يوللارغا چىقىشقانىدى. سەيران كۈلۈپ كېلىپ ئانىسىغا ئېسىلدى، كېيىن قولىنى سۆيدى. ئانىسى توختىماستىن يىغلايتتى. قىزىنىڭ

چاچلىرىنى، يۈزىنى توختىماي سۆيەتتى، پۇرايتتى.

— دېمەك، ئەمدى بىزنى كەچۈرۈپسەن - دە، سەيرانىم؟! — دەيتتى ئانىسى يىغلامسىراپ تۇرۇپ، — داداڭ هايات بولسىدى، كاشكى، بۇ كۈنىمىزنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن بولسا، داداڭ ئاخىرقى نەپىسىگىچە سېنىڭ ھەسرىتىڭنى چېكىپ ئۆلدى. مانا ئەمدى داداڭنىڭ روھى ئەمىن تاپتى. بىز ساڭا كۆپ قىلغۇلۇقلارنى قىلدۇق، قىزىم. سەن يەنە ئادەمگەرچىلىك قىلىپ بىزنى ئەپۇ قىپسەن.

ئانىنىڭ كۆز يېشى توختىماستىن يامغۇردەك تۆكۈلەتتى.

قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى ۋە بالىلار سەيران بىلەن قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى. يۈرەكلىرىدىكى زور دەرد بۇگۈن ساقايغانىدى، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ سەيرانغا نېمە بولدى؟ كۈلمىگەن چىرايى نېمە ئۈچۈن كۆزلىرىدىن ياش ئېقىۋاتقان چاغدىمۇ توختىماي كۈلىدۇ؟ هازىر بۇنى سورايدىغان، ئويلايدىغان پەيت ئەمەس ئىدى.

ئانا، ئاكا - ئۇكىلار، كېلىنلەر بايرام قىلىشاتتى. سەيراننىڭ چىرايى ئېچىلمىغان زامانلاردا ئۇلارمۇ ئېچىلىپ - يېيىلىپ كۈلۈشمىگەنىدى. سەۋەبى نېمە بولسا بولسۇن، شۇنچە يىل يالۋۇرۇشسىمۇ، ئۇنى كۆرۈش ئۈچۈن ئۆز يۇرت - ماكانلىرىنى تاشلاپ، كۆيدۈرۈپ تۇرىدىغان چۇقۇر ئوۋاغا ئارقىسىدىن بېرىشسىمۇ، بىرەر قېتىم ئۇلارنىڭ چىرايلىرىغا قاراپ قويمىغان، بىر ئېغىز گەپ قىلمىغان، زادىلا كۈلمىگەن سەيران مانا ئەمدى كۈلۈپ تۇرۇپ ئۆز خاهىشى بىلەن ھەممىدە بەختكە چۆمگەن هالدا كەلگەنىدى.

ئانا ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇراتتى، ھودۇقۇپ كېتىپ نېمە قىلىشنى بىلەلمەيتتى. ئۇ شۇنچىلىك ھەيران قالغانىدىكى، چىرايلىق قىزىدىن زادىلا كۆزىنى ئۈزەلمەيتتى.

سەيران قىزنى بۇ ئىشلارمۇ توختىتالمىغانىدى. ئانىنىڭ، قېرىنداشلىرىنىڭ، بالىلارنىڭ خۇشاللىقلىرىمۇ هاياجىنىنى

باسالمىغانىدى، ئەكسىچە بارغانسېرى جۇشقۇنلايتتى، قايناپ تاشاتتى. ئۇ بىردىنلا تاشقىرىغا يۈگۈردى، كۈلۈپ تۇرۇپ:

— مەن يەنە كېلىمەن، — دېدى - دە، مېڭىپ كەتتى. ئۇ كەتكەندىن كېيىن ئانىسى ۋە قېرىنداشلىرى بۇ بالىلارچە قىلىقلارنىڭ، بۇ كۈتۈلمىگەن كەچۈرۈم قىلىشلارنىڭ سەۋەبلىرىنى ئويلاشقا باشلىدى. ئويلاپ - ئويلاپ ھېچقانداق بىر نەرسە دېيەلمەيتتى ۋە بىرەر سەۋەب ئۈستىدە توختىشالمايتتى.

— ئويلاپ ئاۋارە بولماڭلار، — دەيتتى ئانا، — نېمە بولسا بولسۇن، ئۇ كەلسە بېشىمدا كۆتۈرىمەن. سەيران نېمە قىلىمەن دېسە قىلسۇن، ئاخىرقى كۈنلىرىمدە مېنى خۇشال قىلدىغۇ چىرايلىق قىزىم، مېنىڭ سەيرانىم!

قېرىنداشلىرىغىمۇ جان كىرگەنىدى. ئۇلار چۇقۇر ئوۋاغا كەلگەندىن بېرى سەيراننىڭ ئەھۋالى ئۇلارنىڭ يۈرەكلىرىنى پارە - پارە قىلىۋەتكەنىدى. سەيراننىڭ ئۇلارنىڭ چىرايىغا قارىماي قويۇشى، ئۇلارنى كەچۈرمەسلىكى ۋە بېشىغا كەلگەن كۈلپەتلەرنى ئۇلاردىن كۆرۈشى ھەممىسىنى غەزەپلەندۈرۈۋەتكەنىدى. دادىسى شۇ سەۋەبتىن ھەممىنى ئىچىگە سىلىپ ئۆلگەنىدى. چۇقۇر ئوۋادا قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى پەقەت سەيراننىڭ چىرايىدىن قورقۇپ تۇراتتى، ھېچقانداق ئىشىغا ئارىلاشمايتتى. بۈگۈن ئۇلارنىڭ كۆڭلى تۇغۇلدى. سەيراننىڭ چىرايى ئېچىلدى. سەيران ھەممىسىگە جان كىرگۈزگەنىدى.

سەيران يۈگۈرگەن پېتى قەمەر ئانىنىڭ قېشىغا باردى، قەمەر ئانا ئۇنى قورقۇپىراق قارشى ئالدى.

— ساڭا نېمە بولدى، قىزىم! زادى نېمە ئىش بولدى؟ دېھقانلارنىڭ ھەممىسى سېنىڭ ھەققىڭدە سۆزلىشىۋاتىدۇ. ياسىنىپ - تارىنىپ ئاناڭنىڭ قېشىغا كېتىپسەن، شۇنداقمۇ؟ ساڭا نېمە بولدى؟

سەيراننىڭ زىننەتلىرى چىقىپ، تاتلىق چۈش ئىچىدە، بالىلىق خۇشاللىقىدا تېخىمۇ گۈزەللىشىپ كۈلەتتى.

— ۋاي قىز، ساڭا نېمە بولدى؟

قەمەر ئانا ئۇنىڭ چاچلىرىنى سىلىدى، يۈزىگە ئۇزاق قارىدى ۋە:

— سەيران قىزىم، سەن نېمانچە چىرايلىقسەن؟ ھېچكىم بۇنى بىلەلمەپتۇ. زادى ساڭا نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى.

سەيران كۆزلىرىنى يەرگە تىكىپ، جاۋاب بەرمەيتتى. بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى. يۈزى ئوتتەك ياناتتى ۋە قىزىرىپ كەتتى:

— قەمەر ئانا ... — دېدى ئاخىرىنى چۈشۈرەلمىدى، — قەمەر ئانا ...

قەمەر ئانا تاقەتسىزلىك بىلەن:

— سۆزلە دەيمەن شەيتان قىز، نېمە بولدى؟ ئىسمىمنى يادلاۋاتامسەن؟ قەمەر ئانا، قەمەر ئانا!

سەيران يەنە يەرگە قارىۋالدى.

قەمەر ئانا مۇلايىملىق بىلەن ئاستاغىنا:

— سۆزلە قىزىم، كاللاڭغا كەلگەنلەرنى ماڭا سۆزلە، ئىچىڭدە ياخشى بىر ئىش بار. ئاناڭغا سۆزلىگىنە ...

سەيران يەنە بېشىنى كۆتۈردى، يوغان قارا كۆزلىرى چاقناپ تۇراتتى. مۇھەببەت بىلەن تولغان كۆزدە قارايتتى.

— ئانا، ئانا، ئۇ يەرگە بارايلى، سېنىڭ بىلەن قوغۇنلۇققا ...

قەمەر ئانا سۆيۈنۈپ كەتتى ۋە كۈلدى.

— ھە، شۇنداق دېگىن! دېمەك، سېنى كۈلدۈرگەن ... ۋاي ساراڭ قىزەي، — دېدى ۋە ئۇنى چىڭ قۇچاقلىدى، — يائاللا، ھېچكىم بىلمىسۇن، سېزىپ قالمىسۇن، ۋاي ساراڭ قىزىم، تەلۋە قىزىم، ئەخمەق قىزىم!

ئاغزىدا ساراڭ قىزىم دەيتتى، قولىدا دۈمبىسىگە ئاستا ـ ئاستا ئۇرۇپ قوياتتى ۋە قۇچىقىدىكى سەيراننىڭ چاچلىرىنى سۆيەتتى.

— ساراڭ قىزىم، ھازىر ئۇ يەرگە بارىدىغان بولساق ھەممە

ئادەم ھەممە ئىشنى بىلىپ قېلىشىدۇ. چۈنكى، پۈتۈن يېزا سېنىڭ ھەققىڭدە سۆزلەشمەكتە. بۇ سەيرانغا نېمە بولغاندۇ، ئېچىلىپ، كۈلۈپ كەتتى؟! دېيىشمەكتە. بىر ئامال تېپىپ بارىمىز.

— تۇرالمايۋاتىمەن، ئانا ... تۇرالمايمەن. ئانا، ماڭا ياردەم قىل، بېشىمغا مۇنداق ئىشلار كېلىپ باقمىغانىدى.

قەمەر ئانا كۈلۈپ تۇرۇپ:

— دائىم شۇنداق بولىدۇ، — دېدى، — بۇنداق ئىش ھەق ئادەمنى ئورنىدا تۇرغۇزمايدۇ. ھەمىشە شۇنداق بولىدۇ، ئادەمنىڭ قېنىنى قاينىتىدۇ.

ئۇ سەيراننىڭ قولىنى تۇتتى ۋە سىقتى.

— ئانا، قۇربانىڭ بولاي، ھازىر بارايلى، — دەپ يالۋۇردى سەيران، — ئانا، سەن ئەھۋالىمنى چۈشىنىسەن، ئانا، قەمەر ئانا، ئۆلۈپ كېتىۋاتىمەن. ئۇنى كۆرگەن كۈنۈمدىن باشلاپ ...

ئۆيگە ئوسمان چوڭ كىردى. سەيراننى كۆرۈش بىلەن:

— ھەي قەمەر، — دېدى خۇشاللىق بىلەن، — نېمە بوپتۇ بىزنىڭ بۇ ساراڭ قىزغا؟! چىرايى ئېچىلىپتۇ، كۈلۈپتۇ. پۈتكۈل يېزىدا شۇنىڭ گېپى! كۈلۈپتۇ ـ دە، ئانىسىنىڭ، قېرىنداشلىرىنىڭ يېنىغا بېرىپتۇ، بۇنىڭغا نېمە دېگۈلۈك؟

قەمەر ئانا قوپاللىق بىلەن:

— ھېچ نەرسە بولمىدى! — دېدى، — ئۇ دېھقانلارنى يەر يۇتسۇن، قىلىدىغان ئىشلىرى يوق، قىزنىڭ كۈلۈشلىرى ھەققىدە سۆزلەشكە باشلاپتۇمۇ؟ ئادەم بالىسى دائىم بىر خىل تۇرامدۇ؟ بەزىدە كۈلىدۇ، بەزىدە يىغلايدۇ ... شۇنداق ئەمەسمۇ ئوسمان چوڭ؟! سۆزلىگۈدەك نېمە ئىش بار؟ بۇ دېھقانلارنى قويغىنا، بۇ قىز ئانىسى ۋە قېرىنداشلىرى بىلەن ياخشىلىشىپ قالسا يامانمۇ؟ يامان بوپتۇمۇ؟

— قىزىپ كەتمە، ھوي قەمەر خوتۇن! دېھقانلار سەيران ھەققىدە سۆزلىشىۋاتىدۇ دەپ ۋايىۋاي دېھقانلىرىنىڭ ھەممىسىنى

ئوقىا تۇتايمۇ؟ سەيراندا ئۆزگىرىش بولغانلىقىنى كۆرۈپتۇ، سەۋەبىنى سۆزلىشىپتۇ. بۇنىڭغا تېرىكىدىغان، خاپا بولىدىغان نېمىسى بار، ۋاي قەمەر؟ ! دېھقانلار سەيران قىز ئۈچۈن يامانلىق ئويلىمايدۇغۇ. ئۇنىڭ بۇ ئۆزگىرىشىگە، بۈگۈنگە خۇشال بولۇشىدۇ.

— سەيران ئۈچۈن يامان نىيەتتە بولسا بولاتتىمۇ؟ يەنە نېمە دېمەكچى؟ — دەپ سىلكىۋەتتى قەمەر ئانا.

— سەن بىلەن سۆزلەشكىلى بولمايدۇ، قەمەر خوتۇن، چاچراپلا تۇرىسەن، — دېدى ئوسمان چوڭ يۇمشاقلىق بىلەن.

— چاچرايمەن ! — دېدى قەمەر ئانا، — چاچرىسام نېمە بوپتۇ !

كېيىن ئۇ ئىشىككە قاراپ ماڭدى. سەيراننىڭ قولىدىن تۇتۇپ ئارقىسىدىن ئەگەشتۈرۈپ ماڭدى.

— ئوسمان چوڭ، سەن بېرىپ تاماقنى ئوغۇللىرىڭ بىلەن يېگىن. مەن بۈگۈن ئاخشام ئۆيدە بولمايمەن. سەيران بىلەن ئۇنىڭ يېنىغا، تۆۋەنكى قومۇشلۇققا بارىمەن، — دېدى.

ئۇلار ئۆينىڭ ئارقىسىدىكى يولغا چىقتى. يول توپىلىق ئىدى. توپا ئوشۇققا كېلەتتى. قىزىق توپىلار ئاياغلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىۋېلىپ پۇتلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. ئارقىدىن چۈشكەن ئاپتاپ دۈمبىلىرىنى، بويۇنلىرىنى كۆيدۈرۈۋەتتى. يول ياقىسىدىكى ئوتلارنىڭ، گۈللەرنىڭ يوپۇرماقلىرىغا ئاپپاق توپا قونغان بولۇپ، يوپۇرماقلار پۇرلىشىپ كەتكەنىدى. سىيىر قۇيرۇقى[1] غا ئوت قويغاندا كۆيمەي قالغان ھۆل جىغانلارغا باشتىن - ئاياغقىچە ئاپپاق تۈگمىلەردەك قۇلۇلىلەر يېپىشىپ قالغانىدى. سەيران قۇلۇلىلەرنى ياخشى كۆرمەيتتى. ھازىر ئۇلارمۇ كۆزىگە چىرايلىق كۆرۈنۈۋاتاتتى.

سەيران ئالدىدا يۈگۈرگەندەك ماڭاتتى. قەمەر ئانا بارلىق

① بىر خىل ئۆسۈملۈك.

كۈچى بىلەن ئۇنىڭغا يېتىشىپ مېڭىشقا تىرىشاتتى. قەمەر ئانا ھاسىراپ كەتكەن، چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمگەنىدى. ئۇ ئاخىر سەيراننىڭ ئارقىسىدىن ۋارقىرىدى:

— توختاپ تۇر، قىزىم، توختا ! يېتىشەلمەيۋاتىمەن، توختا !

سەيران ئارقىسىغا قاراپ قەمەر ئانىنىڭ خېلى ئارقىدا قالغانلىقىنى كۆردى ۋە ئۆز قىلىقلىرىدىن خىجالەت بولدى. توختاپ، قەمەر ئانىنى ساقلىدى. قەمەر ئانا پۇتلىرىنى سۆرەپ ئاران مېڭىپ، خېلىدىن كېيىن يېتىشىۋالدى، نەپەسلىرى سىقىلىپ كەتكەنىدى:

— ساڭا يېتىشىمەن دەپ ئۆلەي دېدىم، قىزىم، ئۆلەي دېدىم. ۋاي قىزىم، قۇرۇپ كەتسۇن قېرىلىق !

سەيران قىز بۇ بىپەرۋالىقىدىن ئىزا تارتىپ كەتتى. قەمەر ئانىنىڭ يۈزىگە قارىيالمايتتى.

قەمەر ئانا ئەھۋالنى ئوڭشاش ئۈچۈن:

— قىزىم، — دەپ كۈلدى ۋە، — نېمانچە ئالدىرايسەن؟ قانداقلا بولسۇن قوغۇنلۇققا بارىمىز. كۈن ئولتۇرماستىن بۇرۇن يېتىپ بارىمىز، — دېدى. ئۇ ھەم سۆزلەيتتى، ھەم كۈلەتتى.

ھاردۇقلىرى تېخى چىقماستىن، ئولتۇرار - ئولتۇرمايلا سەيران ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، سەيران تىكىلىپ تۇردى، نېمە ئۈچۈندۇر ئولتۇرالمايتتى، جايىدا تۇرالمايتتى، تاقىتى تاق بولاتتى. قەمەر ئانا ئۇزاق ئولتۇرالمايتتى، ئۇمۇ ئورنىدىن تۇردى. ئۇلار ئاپتاپتا يەنە مېڭىشقا باشلىدى. سەيران بىر ئازدىن كېيىن يەنە ئۆزىنى ئۇنتۇدى. قەمەر ئانىنى يولدا تاشلاپ كېتىۋەردى. قەمەر ئانا ئەمدى ۋارقىرىمىدى. سەيران توپىنى چاڭ كەلتۈرۈپ ئۇچاتتى، ئۇزاق ئۆتمەي يىراقلىشىپ كۆزدىن غايىب بولدى.

قەمەر ئانا خېلى ۋاقىتتىن كېيىن قوغۇنلۇققا كەلدى. سەيران ئۇنىڭ چىرايىغا قارىيالمايتتى.

— ئانا ! — دەپ ئۇنىڭ ئالدىغا يۈگۈردى خەلىل كوسا، —

ئەجەب ياخشى كەلدىڭ، بۈگۈن ئىككى قىرغاۋۇل ئوۋلىدىم. بىرىنى بىزگە پولۇغا بېسىپ بەرگىن، يەنە بىرىنى ئوسمان تاغامغا ئەكەت، بولامدۇ؟ قىرغاۋۇللار شۈنچىلىك سېمىزكى ...

مەمەتمۇ يۈگۈرۈپ كەلدى، قەمەر ئانىنىڭ قولىنى تۇتۇپ سۆيدى. قەمەر ئانا مەمەتنىڭ يۈزىگە قارىدى، ئۇنىڭ يۈزىگە قان يۈگۈرگەندى. كۆزلىرىمۇ ئۆلۈكنىڭ كۆزىدەك كۆرۈنمەستىن سەل چاقناپ تۇراتتى.

— ئانا، ياخشى كەپسەن، سېنى سېغىنىپ كەتتىم، ئوسمان ئاغام قانداق؟ يېزىدا نېمە ئىشلار بولۇۋاتىدۇ؟

— ھەممە ئىش ياخشى، — دېدى قەمەر ئانا.

قەمەر ئانا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا سەيرانغا سەپسالاتتى. سەيران ھاياجاندىن قىزىرىپ كەتكەندى، نەپسى قىسىلاتتى، كۆكرىكى بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر چۈشەتتى ۋە تىترەيتتى. مەمەت بولسا بۇنىڭدىن خەۋەرسىز ئىدى. بۇ ئەھۋال قەمەر ئانىنىڭ كۆزىدىن قېچىپ قۇتۇلمىدى، ئۇ ئۆز كۆڭلىدە: « ۋاي قىزىم، چىرايلىق بالام، دېمەك، ئۇنىڭ خەۋىرى يوق ئىكەن - دە ! دېمەك، سېنىڭ ئىشىڭ مۇشۇنداق ئىكەن - دە ! ئۇ شۇ گۈلدەك چىرايلىق يۈزۈڭگە، تۇرنىدەك بويۇڭغا، شۇ قاپقارا كۆزلىرىڭگىمۇ قارىمايدۇ. شۇ ئۇستىبېشىڭغىمۇ قاراپ قويمايدۇ. ئۇنىڭ ئالدىدا يوپۇرماقتەك تىترەۋاتىسەن، ئۇنىمۇ سەزمەيۋاتىدۇ ... ئىككى مەڭزىڭ ئالمىدەك قىزىرىپ كېتىپتۇ، چىپ - چىپ تەرلەپ كېتىپسەن، ئۇنى ھەم بىلمەيۋاتىدۇ ... ۋاي قەدىرسىزىم، سەيران قىزىم، يەنە كۆيىسەن، مەن تېخى مۇنداق ئىكەنلىكىنى بىلمىگەندىم ... ئۇنى بىلىدۇ دەپ ئويلاپتىمەن. ئاھ، چىرايلىق قىزىم، جېنىم بالام ! ئاھ، ياخشى كۈن كۆرمىگەن قىزىم ! ئەمدى سەن قانداقمۇ قىلارسەن؟ شۇ خەلىل كوسىمۇ سەزگەن يەردە ئۇ ھېچ نەرسىنى سەزمەپتۇ. ۋاي گۈل قىزىم، قەدىرسىزىم !» دەپ ئويلايتتى.

ھازىر سەيران مەمەتنىڭ سەزگەن - سەزمىگەنلىكىنىمۇ

ئويلىمايتتى. سېھىرلەنگەندەك كۆزلىرىنى ئۇنىڭ يۈزىدىن ئالمايتتى، داڭ قېتىپ قالغانىدى، سۆزلىمەيتتى، سەزمەيتتى، ھېچ نەرسىنى كۆرمەستىن، پەقەت ئۇنىڭغىلا قارايتتى.

نامازدىگەرگىچە سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدا ئولتۇرۇشتى. مەمەت سەل - پەل ئۆزىگە كەلدى. بىراق، يەنىلا گەپ قىلمايتتى، ئويلايتتى، دەھشەتلىك ئويغا چۆمگەنىدى. قەمەر ئانا: «مۇشۇنداق بىر ياش يىگىت، تېخى ئۆيلەنمىگەن تۇرۇپ، سەيراندەك بىر گۈزەل قىز ياسىنىپ - تارىنىپ، كۆزلىرىنىڭ ئىچىگە قاراپ، يېنىدا تۇرسا يۈزىگە قارىمامدۇ؟ سەزمەمدۇ؟ بۇ ئادەمنى راستىنلا پەرىلەر ئەپقېچىپتۇ، جىنلار چاپلىشىپتۇ، — دەپ ئويلايتتى، — ئەقلى جايىدا بولغان بىر ئادەم، يېنىدا سەيراندەك بىر قىز تۇرسا، ئۇنى كۆرمەي قالامدۇ؟ ۋاي مەمىتىم، ۋاي ! يولۋىسىمغا ۋاي ! تاغلار، جىرالار، ئاچلىق ۋە يوقسۇزلۇقلار، دىنسىز ئاغىلار، ئىمانسىز ژاندارمىلار بىچارىنىڭ ھالىنى قويماپتۇ - دە ...»

قەمەر ئانا سەيرانغا شۇنچىلىك ئېچىنىدىكى، يۈرىكى پارە - پارە بولۇپ كەتتى. ئاللا بىر ئادەمنى بەختلىك قىلمىسا قىلمايدۇ. بۇرۇن ئەزىزنىڭ سەۋداسى، بەختلىك بولالمىغان، باشقا ئاچىقالمىغان بىر سەۋدا. ئەمدى مەمەتنىڭ سەۋداسى ... بۇ قىز تۈگىشىدىغان بولدى. بىكاردىن - بىكارغىلا ئۆلگۈچە كۆيۈپ تۈگىشىدۇ. بىچارە سەيران مەمەتنىڭ يۈزىگە بىر قىسىملا قارايدۇ، ھەيرانلىق بىلەن تەلۋىلەرچە قارايدۇ، ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا قارايدۇ. لېكىن، ئۇ قانداقلارچە كۆرمەيدىغاندۇ؟ ...

مەمەت بىردىنلا بېشىنى كۆتۈردى. كۆزلىرىنى قەمەر ئانىنىڭ كۆزلىرىگە تىكتى.

— ئانا، — دېدى ئۇ ھاياجانلىق، تىترىگەن ئاۋازدا، — سەن ئەقىللىك، كۆپنى كۆرگەن ئانىسەن، سەندىن بىر نەرسىنى سورايمەن.

ئۇ بېشىدىن ئۆتكەن ئىشلارنى، ئانىسىنى، خەدىچەنى،

بالىسىنى، پەستىكى ئاقچەسازنىڭ پاتقاقلىقىدا ياتقان رەجەپ چاۋۇشنى، جاپپارنى، ئەلى توكۇرنى، سۇلايمان چوڭنى، دۇرمۇش ئەلىنى، ھۆرى ئانىنى، ھەمزەنى، يېزىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالىنى، ئىسمائىل چولاقنى، ھەممە نەرسىنى بىر - بىرلەپ، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ساناپ چىقتى. ئاخىرىدا يەنە مۇنداق دېدى:

— ئانا، سەن ئۇزۇن ياشىغان، كۆپنى كۆرگەن ئالتۇن يۈرەكلىك ئانىسەن. سەن ماڭا دېگىنە، مەن نېمە قىلاي؟ ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى. ھەمزە كېتىدۇ، بەكرى كېلىدۇ، ئەلى ساپا باي كېتىدۇ ...

— كەنان كېلىدۇ، — دېدى قەمەر ئانا.

— ۋايىۋاي يېزىسىمۇ ماڭا دۈشمەن بولىدۇ، لەنەتلەر ياغدۇرىدۇ، ھەر جۈمە كۈنى ئەلى ساپانىڭ روھىغا دۇئا قىلىپ مەۋلۇت ئوقۇتىدۇ ... — دېدى مەمەت.

قەمەر ئانا ئويلىنىپ قالدى. كۆپ ئويلاندى. ئاخىر:

— ئەقلىم يۇنىڭغا يەتمىدى، مەمىتىم، مېنى ئەيىبلىمە، — دېدى.

مەمەت سەيرانغا قارىدى:

— سىڭىل، بۇ ئىشقا سەن نېمە دەيسەن؟ دېگىنە، سەيران سىڭلىم !

ئۇ سەيراننىڭ چىرايلىقلىقىنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلدى. كىيىنىشلىرىنى، ياسىنىشلىرىنى كۆردى، « شۇنداقمۇ چىرايلىق ئادەم بولامدۇ؟ شۇنداق كارامەت چىرايلىق ئادەملەرمۇ بولىدىكەن - ھە؟» دەپ ئويلىدى.

سەيران تىترەپ كەتتى، سۆز قىلمىدى. قىزىرىپ، بوزىرىپ، تەرلەپ كەتتى، قوللىرى ئۆيۈشۈپ، ئاغزى قۇرۇدى.

— سەن نېمە دەيسەن، سىڭىل؟ سۇلايمان چوڭ قېرىشىش، ئۇرۇشۇش، زالىملارغا قارشى تۇرۇش ھەقلىق، دەيدۇ. سەن نېمە دەيسەن؟ ئاخىرى چىقمايدىغان ئىش بولسا، زالىملارغا قارشى ئۇرۇشۇشنىڭ، ئۇنى ئاغدۇرۇشنىڭ نېمە پايدىسى؟ سىڭلىم، سەن

نېمە دەيسەن؟

سەيراننىڭ كۆپ سۆزلىگۈسى بار ئىدى، ئەمما سۆزلىيەلمەيتتى، بوغۇلاتتى. سۆزلىسىلا ھەممە نېمە ئاشكارىلىنىپ قالاتتى. شۇڭلاشقا، قورقۇپ ئۆتى تاشاتتى. لېكىن، ئۆزىنى تۇتالمىدى، كۆزلىرىنى يەرگە تىكىپ:

— بىلمەيمەن، قېرىنداشىم، بىلەلمەيمەن، — دېدى ئاستاغىنا، — زادىلا بىلەلمەيمەن. سەن ھەممىمىزدىن، ھەممە ئادەمدىن ناھايىتى ياخشى بىلىسەن، سەن مەمەت ئاۋاقسەن !

قەمەر ئانا ئورنىدىن تۇردى، شۇ يەردىلا ئوت ياقتى. خەلىل يارما خالتىسىنى، قەلەي كورىسىنى ئەكەلدى، قەمەر ئانىنىڭ قېشىغا قويدى. خەلىل كوسىنىڭ كورىسى پاك - پاكىز بولۇپ، پار - پار پارقىرايتتى. قەمەر ئانا شۇ كوسىنىڭ كورىسىنىڭ پاكىزلىقىغا ھەيران قالدى، تۇز، ماي، يۇڭدالغان سېمىز توخۇدەك بىر قىرغاۋۇل ... ھەممىسى تەييار بولدى. قەمەر ئانا پولۇنى زوق بىلەن پىشۇردى. غەرب شامىلى ئاستاغىنا چىقىۋاتاتتى. غەرب شامىلى پولۇنىڭ پۇرىقىنى ناھايىتى يىراقلارغا ئەكەتتى.

سەيران ئولتۇرغان يېرىدىن قىمىر قىلماستىن كۆزلىرى مەمەتتە قېتىپلا قالغانىدى.

مەمەت چوڭقۇر نەپەس ئېلىپ پولۇنىڭ پۇرىقىنى ئىچىگە تارتتى:

— قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، ئانا، مۇنداق مەززىلىك پولۇنى ساڭا ئوخشاش ياخشى ئانىلا پىشۇرىدۇ.

قەمەر ئانا سەيرانغا قاراپ:

— تۇر، ئورنۇڭدىن قىزىم، نېمىگە ئولتۇرۇپلا قالدىڭ؟ قوپۇپ داستىخاننى سال، — دەپ تاشقىرىغا ماڭدى.

سەيران شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى. داستىخاننى باراڭدىن ئەكەلدى، چىمەنلىككە سالدى. ياغاچ قاچىدا سوغۇق سۇمۇ بار ئىدى. سۇنى خەلىل سەل بۇرۇن يىراقتىكى ئېرىقتىن

ئەكەلگەندى.

تۆتىلىسى داستىخان ئەتراپىدا باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشتى. قىرغاۋۇل باسقان پولۇنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشتى. تاماق يېيىشكە قارىغاندا مەمەت خېلىلا ئۆزىگە كېلىپ قالغانىدى. ئۆزىگە كېلىپمۇ نېمە ئۈچۈن شۇ كۆيۈپ يېنىۋاتقان چىرايلىق قىزنى سەزمەيدۇ؟ بۇ ئوغۇلدا بىر گەپ بار، بىر نۇقسان بار. ئەمما بۇ نېمە؟

تاماقلار يېيىلىپ بولغاندىن كېيىن قەمەر ئانا قاچىلارنى يۇماقچى بولدى، خەلىل ئۇنىمىدى. ئۆزى يۇماقچى ئىدى.

كۈن ئولتۇرۇش ئالدىدا تۇراتتى. ئالا كۆلەڭگىلەر كۆپىيىشكە باشلىدى. كۈن ئاناۋارزانىڭ ئارقىسىغا پېتىپ، بىر ئۇچى تۈزلەڭگە چۈشەي دەپ قالغانىدى. سەيران قىز خىيالغا چۆمگەن ھالدا مەمەتكە قارايتتى. خۇدايىم مۇنداق يامان سەۋدانى ھېچكىمنىڭ بېشىغا سالمىسۇن ... قەمەر ئانا نېرى كەتمەكچى بولاتتى، ئەمما سەيراننىڭ ئەھۋالىغا قاراپ يالتىيىپ قالاتتى. بىچارە سۆيگەن ئادىمىنىڭ چىرايىغا يەنە بىردەم قارىۋالسۇن، دەپ ئويلايتتى.

كۈن ئولتۇردى، قاراڭغۇ چۈشتى. مەمەتنىڭ چىرايى خىيالىي كۆرۈنەتتى، ئەمما سەيران يەنىلا كۆزىنى ئۇنىڭدىن ئۈزمەيتتى.

قەمەر ئانا «ئەمدى نېمىنى كۆرىدىغاندۇ، — دەپ ئويلىدى، — بۇ بالىنىڭ ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوق. خەۋىرى بولسىمۇ قانداق قىلاتتى؟ بۇ، كېپەنلىكى بوينىدا تۇرغان بىر قاراقچى ... قايسى تەرەپتىن ئويلىساڭمۇ چىقىش يولى يوق.»

— قېنى قىزىم، تۇر ئورنۇڭدىن، كەچ قالدۇق، — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭدى قەمەر ئانا، — سالامەت قېلىڭلار، بالىلار، بىرنەرسە كېرەك بولسا، بىز ئەتە - ئۆگۈن يەنە كېلىمىز.

مەمەت يۈگۈرۈپ گۈللۈككە باردى. ئىككى دەستە رەيھان بىلەن مەخمەلگۈلنى ئۈزۈپ كەلدى. بىرىنى قەمەر ئانىغا، بىرىنى

سەيرانغا بەردى.

ئۇلار يولغا چىقتى. سەيران ئارقىسىغا قاراپ - قاراپ قوياتتى. بىر - ئىككى قەدەم مېڭىپ ئارقىسىغا قارايتتى. قاراڭغۇ چۈشۈپ ئاي چىققانىدى. مەمەت تۇرماق، شۇنچە چوڭ قوغۇنلۇقمۇ كۆرۈنمەيتتى. شۇنداق بولسىمۇ سەيران يەنىلا ئارقىسىغا يېنىپ - يېنىپ قارايتتى. پۇتلىرى ئارقىغا تارتاتتى. بۇ قېتىم قەمەر ئانا ئىتتىك مېڭىپ كەتتى، سەيراننىڭ ئارقىدا قالغانلىقىنى كۆرۈپ ئۇنى ساقلاپ تۇردى. ئەنە شۇنداق مېڭىپ، توختاپ، ئاران يېزىغا يېقىن كەلگەندە:

— توختاپ تۇر، قەمەر ئانا، قورقۇۋاتىمەن، — دېدى سەيران.

قەمەر ئانا توختىدى. ئۇنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتمەستىنلا:

— نېمىشقا قورقىسەن؟ — دەپ سورىدى.

سەيران كېلىپ ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلدى:

— ئۆلتۈرىدۇ، — دەپ ئىڭرىدى، — ئانا، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. بىز قاراقچىنىڭ ئۆز مەقسىتىگە يەتكەنلىكىنى ئاڭلىغانمىدۇق؟ گىزىك تۇرانىنىمۇ ئۆلتۈرۈشتى، ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈشىدۇ، ئانا!

قەمەر ئانا جىم تۇراتتى. سەيران توختىماي سۆزلەيتتى.

قەمەر ئانا زادىلا جاۋاب بەرمەيتتى. ئەڭ ئاخىر:

— ئاغزىڭنى ئۇششۇتمە، قىزىم، — دېدى قەمەر ئانا، — ئاغزىڭنى ياخشىلىق ئۈچۈن ئاچساڭچۇ، ئۇ ياخشىلىققا يولۇقسۇن! ئۇنى كىم ئۆلتۈرەلەيدۇ؟

— ھەممە ئادەم، ھەممىسى! — دېدى سەيران، — ئاغىلار، ژاندارمىلار، ھۆكۈمەت! ئۇنى ھەممە ئادەم ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ!

قەمەر ئانا ھودۇقۇپ كەتكەنىدى. بۇنداق سۆزنى زادىلا كۈتمىگەنلىكى ئۈچۈن ھەيران قالدى. ئۇمۇ خۇددى سەيراندەك ئويلايتتى. بىر قاراقچىنىڭ ئۇزاققىچە ياشىيالىشى مۇمكىنمۇ؟ بولۇپمۇ مەمەت ئاۋاقتەك بىر قاراقچىنى ياشاتقۇزامدۇ؟ تاغ، تاش، بۆرە، قۇش ھەممىسى قورال بولۇپ ئۇنىڭ ئۈستىگە ھۇجۇم

قىلاتتى، ئاغىلار، بايلارمۇ ...

— ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدۇغۇ ... ئۇنىڭ بويىندا تۇمار بار. چاقماق يالقۇنى بار. خىزىرمۇ دۇمبىسىنى سىلىيالمايدۇ.

قەمەر ئانىنىڭ تۇمار ئورنىدا تۇتۇۋاتقان بۇ سۆزلىرى تەسىر قىلىشى كېرەك ئىدى. بىراق، سەيران ئاڭلىمايتتى، پىسەنتمۇ قىلمايتتى. ئۇ:

— ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، — دەيتتى هېچ توختىماستىن.

— چاقماق يالقۇنى بارغۇ ... چاقماق ئوتى بار.

قەمەر ئانىنىڭ ئۆزىمۇ بۇ سۆزلىرىگە ئىشەنمەيتتى. ئۇ:

— كۆزىدىن باشقا يېرىگە ئوق ئۆتمەيدۇ، — دەيتتى.

سەيران قەمەر ئانىنى قولتۇقلاپ يېزىغا سۆرەيتتى.

— ئوق ئۆتمەيدۇغۇ ئۇنىڭغا، يالغۇز كۆزىگىلا ...

— كۆزلىرىنى ساقلايدۇ ... — دەيتتى قەمەر ئانا.

44

ئەلى ساپا باي ئۇنداق ئويلاپمۇ، بۇنداق ئويلاپمۇ هېچقانداق يەردىن ئۈمىد يوقلۇقىنى بىلدى. ئۆزىنىڭ غېمىنى ئۆزى يېيىشنى قارار قىلدى. هاكىممۇ، ۋالىيمۇ، ۋايىۋاي يېزىسىنى ئورنىدىن يۆتكەشكە يېقىنلاشمايتتى، ئاخىرى نېمە بولۇپ چىقىشىدىن قورقاتتى. هاكىم ۋايىۋايدا قىلغان قارارىنى، ۋايىۋايدىكى سۆزلىرىنى خېلىدىن بېرى ئۇنتۇغانىدى.

ئەلى ساپا باي ئۇلارغا يامان كۆزدە قارايتتى:

— قېنى دەپ بېقىڭلار، شۇمۇ هۆكۈمەت بوپتۇمۇ؟ — دەيتتى، — شۇ ئادەملىرىگە قاراڭلارچۇ، شۇ هاكىمغا، شۇ ۋالىيغا! مەن تېخى ئۇلارنى شۇ ئېتىزلىرىمغا مەدىكارلىققىمۇ ئالمايمەن! خۇدا ھەققى، يېقىن يولاتمايمەن. پاشامۇ، ئارىپ سايىممۇ هۆكۈمەت قۇردۇق دېيىشىپ ئۆزلىرىچە كېرىلىپ

كېتىپتۇ، شۇنداقمۇ؟ مۇنداق هۆكۈمەتنى بىزنىڭ قارا تاغلىق ئوغلى مۇرتىزامۇ قۇرغان بولاتتى، تېخىمۇ ياخشى قۇراتتى.

ئۇ، چىكچىكلارنىڭ قولىدىن ئىش كېلىدىغان، قورال تۇتالايدىغان يىگىتلىرىنى چاقىرىپ، ۋايىۋاي يېزىسىغا ئاخىرقى زەربىنى بېرىش ئۈچۈن ئۇلار بىلەن كېچە - كۈندۈز پىلان تۈزۈيتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى ئۆيلىرىنى مۇستەھكەم ھەربىي بازا ھالىغا كەلتۈرگەنىدى. يېپيېڭى گېرمان مىلتىقلىرى، ساندۇق - ساندۇق ئوقلار، تاپانچىلار، خەنجەرلەر، دۇربۇنلار، فەسلەر، ھەربىي كىيىملەر ... ئىشىكلەرگە، پەنجىرلەرگە قۇم خالتىلىرىنى دۆۋىلەپ قويغانىدى. زەينەل بىلەن ئادېمىنىڭ يوقىلىپ كېتىشى ئۇنى قاتتىق چۆچۈتكەنىدى. شۇ ۋايىۋايلىقلار بەك ھەددىدىن ئېشىپ كەتكەن بولۇپ، جانغىمۇ قەست قىلىشقا باشلىغانىدى.

— ئىزدىمىگەن يېرىم، سورىمىغان ئادىمىم قالمىدى. يا زەينەلنىڭ ئىزى يوق، ياكى ئادېمىنىڭ ... دېھقانلار زەينەلنى خوتۇنى بىلەن بوغۇپ ئاقچەسازغا كۆمۈپتۇ، ھېچقانداق ئىز قالدۇرماپتۇ، ئادېمىنىمۇ يوباز ئوغلى ئۆلتۈرۈپتۇ دېيىشىدۇ. كۆپ ئىزدىدىم، ھەر ئىككىسىنىڭ يا ئۆلۈكىنى، ياكى تىرىكىنى تاپالمىدىم، — دەپ خەۋەر ئەكەلگەنىدى زەكەرىيە.

ئەلى ساپا باي ئويغىنىش بىلەن ھازىرلىقىقا كىرىشكەنىدى. ۋايىۋاي يېزىسىغا بۈگۈن بارىمەن دەپ خەۋەر بەرگەنىدى.

بۈگۈن زەكەرىيە پار - پۇر پارقىرىتىلغان سېرىق ئۆتۈكىنى، مۇستەقىللىق ئۇرۇشى زامانىسىدىن قالغان يېپيېڭى ماش رەڭ ھەربىي شالۋۇرىنى كىيمەكچى بولدى. ئۇزاق يىللاردىن بېرى تاقىمىغان ئالتۇن زەنجىرلىك سائىتىنى تاقىماقچى، بېشىغا كەڭ قارا سايىۋەنلىك قالپىقىنى كىيمەكچى بولدى.

كىيىندى، ياساندى، بۇرۇتىنى تولغاپ قويدى. سېپى پىل چىشىدىن ئىشلەنگەن تاپانچىسىنى سول يېنىغا ئاستى. نەپىس ئىشلەنگەن ئوقدانلىرىنى بېلىگە باغلىدى. بارماقلىرىغا يوغان

ئالتۇن ئۈزۈكنى سالدى. چۈنكى، دېھقانلار ئالتۇنغا، قورالغا بولۇپمۇ ھەربىيگە ئالاھىدە قارايتتى. ھەربىي شىمىنى، سېرىق ئۆتۈكىنىڭ قونچىغا قىستۇرۇلغان كۈمۈش ساپلىق قامچىسىنى، مۇستەقىللىق ئوردېنى، تاپانچىسى، قارا قالپىقى، ئالتۇن زەنجىرى بىلەن كۆزلەرنى قاماشتۇرغۇدەك بىر خىل ھەيۋەتلىك تۇسكە كىرگەنلىكىنى ئەينەكتىن كۆردى. بۇ قىياپىتى ئادەمنى ئۈركۈتەتتى. دېھقانلارمۇ بۇ قىياپەتكە ھەيران قېلىپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەت بىلدۈرەتتى. دېھقان خەقنىڭ ئەقلى ھېچقاچان جايىدا بولغان ئەمەس. ئەقىل سۈنئىي بىر نەرسىدۇر. دېھقانلارنىڭ ھەر قاچان ھەر نەرسىگە سەپسالىدىغان ئادىتى بار. ئەگەر قولىدىن كەلسە، ئارىپ سايىم بەگنىڭ سەزمەي قېلىشىنى بىلسە، باشتىن - ئاياغ ئوفىتسېرلار كىيىمىنى كىيىپ، يېزىلىقلارنىڭ ئالدىغا چىققان بولاتتى. شۇ ئارىپ سايىم چۇقۇر ئوۋانىڭ بېشىغا بىر بالا بولدى، بالا!

تۇرسۇن دۇرمۇشقا ھەربىي كىيىم كىيگۈزدى. زەكەرىيەنىڭ شىمىمۇ ماش رەڭ ئىدى. ئۇنىڭ بىلەن بىللە ۋايىۋاي يېزىسىغا بارىدىغان ئون سەككىز ئادەمنىڭ ھەربىرىدە ئازراق بولسىمۇ ھەربىيلىكنى ئەسلىتىدىغان بىر بەلگە بار ئىدى. بەزىلەرنىڭ شەپكىسىدە ژاندارما كاكارى، بەزىلەرنىڭ تىزىدا تىزلىقى، بەزىلەرنىڭ يېنىدا قىلىچ، بەزىلەرنىڭ بېلىدە تاسما، بەزىلەرنىڭ ئۈستىدە ھەربىي چاپان، مۆرىلىرىدە پاگون ...

ئوغرىلانغان ئاتلىرىنىڭ ئورنىغا دادىسىنىڭ دوستى ياغمۇر باي ئۇنىڭغا تۆت - بەش ياشلىق ئون بەشچە چىرايلىق ئاتنى ئەۋەتىپ بىر تىيىنمۇ ئالمىغانىدى، ياغمۇر باي ئەۋەتكەن ئاتلار ھەقىقەتەن ئاجايىپ چىرايلىق، نەسىللىك ئاتلاردىن ئىدى.

ئەلى ساپا باي ئادەملىرىگە ئاتلارغا مىنمەستىن بۇرۇن ئاخىرقى بۇيرۇقنى قىلدى:

— مەن دېھقانلارغا سۆز قىلىۋاتقاندا ئارقامدا تىك تۇرىسىلەر، كۆزلىرىڭلارنى بىر نۇقتىغا تىكىسىلەر، ئوڭ

قولۇڭلارنى مىلتىقىڭلارنىڭ تەپكىسىگە قويىسىلەر، زادى مىدىرلىمايسىلەر!

ئاتلارغا مىنىپ چىقىپتى. دېھقانلار ئۇلارنى شاخلىرى دېۋىنىڭ قاناتلىرىدەك ئېچىلىپ تۇرغان ئاجايىپ يوغان ئۈجمە دەرىخىنىڭ ئاستىدا كۈتۈپ تۇراتتى. ھەممىسىدە بىر خىل تاقەتسىزلىك، بىلىنىپ تۇرغان بىر خىل ھاياجانلىق بار ئىدى.

ئەلى ساپا باي ۋە ئارقىسىدىكى ئاتلىقلار توپا - چاڭنى توزۇتۇپ يېزىغا چاپتۇرۇپ كىرىشتى. ئەلى ساپا باي ئېتىنى توختاتماي تۇرۇپلا دەرەخ ئاستىدا ئېتىدىن چۈشتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ.

دېھقانلار ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ، ھاياجانلىرىنى بىلىندۈرمەسلىككە تىرىشىپ، مۇلايىملىق بىلەن « ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام » دېيىشتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەلى ساپا باينى بىر چېتى دەرەخنىڭ غولىغا تىرەپ قويۇلغان، ئۈستىگە كىگىز سېلىنىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە تۈركمەن گىلىمى سېلىنغان بىر كارىۋاتقا تەكلىپ قىلدى. ئەلى ساپا باي ئالدىدا ئىككى ياققا ئېچىلىپ يول بېرىۋاتقان كۆپچىلىككە كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، كارىۋاتقا كېلىپ پۇتلىرىنى ئالماپ ئولتۇردى. ئىچىدىكى پىل چىشى ساپلىق تاپانچىسىنى، ئوقدانلىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن چاپىنىنىڭ تۈگمىلىرىنى يېشىۋەتتى. ھەممە ئادەم بىلەن تىنچلىق سوراشقاندىن كېيىن جىم بولدى. ئادەملىرىمۇ كېلىپ رەتكە تىزىلىپ، قورسىقىنى ئىچىگە تارتىپ كۆكسىنى تېشىغا چىقىرىپ، كۆزلىرىنى بىر نۇقتىغا تىكىپ، ئوڭ قوللىرىنى مىلتىقلىرىنىڭ تەپكىلىرىگە قويۇپ، سول قوللىرىدا پار - پۇر ئوقدانلىرىنى تۇتۇپ، بۇتتەك تۇراتتى، مىدىر - سىدىر قىلىشمايتتى.

ئۇزاققىچە بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئويغا چۆمگەن ئەلى ساپا باي بېشىنى كۆتۈردى. ئوت چاقنىغان كۆزلىرىنى دېھقانلارنىڭ ئۈستىدىن يۈگۈرتتى. ئۆزى تونۇيدىغان ھەممە دېھقان بۇ يەردە

ئىدى. سەيپەلى قولىنى قويىنىغا تىقىپ، قورقىنىدىن تىترىگەندەك قىلاتتى. بۇنى كۆرۈپ ئەلى ساپا باي خۇشاللاندى. ئوسمان چوڭ بۇ ئىشلارغا پىسەنت قىلمىغاندەك ئەلپازدا تۇراتتى ۋە باللارچە چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلىپ بولمايتتى. بۇ چىراي تولىمۇ ئېغىر سىناقلاردىن ئۆتكەندى. بىھېساب قورۇق بېسىپ كەتكەن، شۇنچىلىك كۆپ قورۇقلار ئىچىدىكى چىرايىدىن بىرنەرسىنى چۈشەنگىلى بولاتتىمۇ؟ ... پەرھات موللام بويىنىنى ئوڭ تەرەپكە قىيسايتىپ، ئىككى قولى كۆكسىدە قوۋۇشتۇرۇلغان، كۆزلىرىنى يۇمۇپ، ئۆزىنى ئاللانىڭ مېھىر - شەپقىتىگە تاپشۇرغان ھالەتتە ئاللانى ياد ئېتىپ جىم تۇراتتى.

سەپچە ئاقساقالدا بۈگۈن باشقىچە بىر ئۆزگىرىش بار ئىدى. ئۇ ئاجايىپ كىيىنگەندى. شۇ ئىسسىق ياز كۈنىدە پۈتلىرىغا قېلىن، چىرايلىق ئىشلەنگەن تىزلىقى بار يۇڭ پايپاقلارنى تارتىپ، يۇڭ شالۋۇر كىيگەن، ئىككى ئوقدانىنى ئۈستى - ئۈستىلەپ بېلىگە باغلىغان، تاپانچىسىنى ئىككى ئوقدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا تىققاندى. يوللۇق پەرجىسى قېنىق كۆك ئىدى. بېشىغا ئاق سايىۋەنلىك قالپاق كىيگەندى. چوققىسىدىكى ئاپپاق كۈمۈشتەك ئۇزۇن چېچىنى ئىككى بارماق قېلىنلىقىدا ئۆرۈپ، قالپىقىنىڭ ئاستىدىن بېلىگىچە چۈشۈرۈپ قويغانىدى. كۆپچىلىكنىڭ ئارقىسىدا، كالپۇكلىرىنى تۈرۈپ ئۆزىچە غودۇڭشىپ مېڭىپ يۈرەتتى. سەلۋەر كېلىنىمۇ شۇ يەردە ئىدى. ئۇ ئاپپاق، بۇلۇتتەك ئاق ياغلىقىنى چىگىۋالغانىدى. سەيران ئوڭ يېنىدا چىرايلىقلارنىڭ چىرايلىقى، يېشىل چىمەنلەرنىڭ گۈلى بولۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چىرايىدا چەكسىز سائادەت جىلۋىلىنىپ تۇراتتى.

ئەلى ساپا باينى بۈگۈن ئىنتايىن ئالاقزادە قىلىۋەتكەن، كۆڭلىنى ئىلەشتۈرگەن (ئاينىتقان)، قورقۇتۇۋەتكەن نەرسە سەيراننىڭ قېرىنداشلىرى ۋە تۇغقانلىرىنىڭ بۇ يەرگە كەلگەنلىكى ئىدى. بۇ تاغلىقلار قورقماس خەلقلەر بولۇپ،

ساۋاتلىق ئىدى. ھازىرغىچە ئۇلار يېزىنىڭ ھېچقانداق ئىشلىرىغا ئارىلاشمايتتى. مېھماندەكلا، بۈگۈن بار، ئەتە يوق دېگەندەكلا، ۋايىۋاي يېزىسى بىلەن كارى يوق. ئەگەر ئۇلار ۋايىۋاينىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشقان بولسىدى، ئەھۋال پۈتۈنلەي باشقىچە بولاتتى، ئەلى ساپا باي تېخىمۇ زور قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەن بولاتتى. ھازىرقى ئەھۋالدىن قارىغاندا، بۇلارمۇ ئىشقا ئارىلىشىش قارارىغا كەلگەندى.

ئەلى ساپا باي سۆزلىيەلمىگەنسېرى، دېھقانلارنىڭ چىرايىغا قارىغانسېرى چىدىغۇسىز بىر خىل غەزەپكە كېلەتتى. باشقا ۋاقىتلاردا بولسا ئۇ ئاچچىقلىماسقا تىرىشىپ غەزىپىنى يېڭەتتى. ھازىر ئۆزىنى يوقىتىپ قويغانىدى. غەزەپلىك ئاۋازدا سۆزلەش دېھقانلارغا تېخىمۇ قاتتىق تەسىر قىلاتتى.

گېلىنى قىردى، يۆتەلدى. ھەممە ئادەم جىم تۇرۇپ يۆتەلنىڭ ئاخىرىنى كۈتەتتى. ئەلى ساپا باي سۆزىنى باشلىدى:

— ئەسلىدە مەن بۇ يېزىغا قەدەم باسماس ئىدىم، ماڭا شۇنچىلىك كۆپ يامانلىق قىلغىنىڭلار ۋە پۈتكۈل چۇقۇر ئوۋادا سۆز - چۆچەككە قويغىنىڭلار ئۈچۈن يۈزۈڭلەرگە قارىماسلىقىم كېرەك ئىدى. سىلەرگە ئاخىرقى سۆزۈمنى قىلىۋېلىش ئۈچۈن كەلدىم. گۇناھىمدىن ساقىت بولاي دەپ كەلدىم، گۇناھ مەندىن نېرى كەتسۇن دەپ كەلدىم. ئۇنىڭدىن باشقا، ئەلى ساپا باي، تەيپۇن باي سۆزلىمىدى دېمىسۇن دەپ كەلدىم. ئاغىلار، قېرىنداشلار ! سىلەرنى ئاغا، قېرىنداش دېيىشكە تىلىم بارمايدۇ. بىراق، نېمە بولسۇن ... ماڭا ئىنتايىن كۆپ يامانلىق قىلدىڭلار. ئالتۇنلارنى تۆكۈپ، دۇنيادا بىرلا ئېتىمنى بېرىپ ئالغان ئېتىزلىرىمدىن جاھىللىق بىلەن كەتمەي قويدۇڭلار. نېمە ئۈچۈن؟ باشقا يەردە بوش ئېتىزلار يوقمىدى؟ بۇ پاشىلىق، سېسىق، ھەربىر پاشىسى بىر يىرتقۇچ بۆرىدەك بۇ يەرلەرگە جاھىللىق بىلەن يېپىشىۋالدىڭلار. چۇقۇر ئوۋادا يېزا قۇرغۇدەك، ماكان تۇتقۇدەك شۇنچە مۇنبەت، شۇنچىلىك كەڭ يەرلەر باركى،

ئۇ يەرلەردە مىڭلارچە يېزا قۇرغىلى بولىدۇ. سىلەر قانۇنسىزلىق قىلىپ، ھۆكۈمىتىمىزنىڭ قانۇنلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلىپ، ئۆز كۈچۈڭلارغا تايىنىپ يەرلىرىمدىن چىقىپ كەتمىدىڭلار. قېنى سۆزلەڭلار، نېمە ئۈچۈن چىقمىدىڭلار؟ بۇ مۈلۈك مېنىڭ ئەمەسمۇ؟ يەر خېتى قولۇمدا ئەمەسمۇ؟

دېھقانلارغا تەلۋىلەرچە قاراپ چىقتى. دېھقانلار جىم تۇرۇپ، خىيال سۈرۈپ ئاڭلىشاتتى. مىدىر - سىدىر قىلمايتتى. ئەلى ساپا باي ئىچىدە «مۇشۇنداق تۇرۇشلىرى ياخشى ئەمەس، بۇ ئىشتا چوقۇم بىر نەسلىك بار» دەپ ئويلىدى.

سەپچە ئاقساقال ئوتتۇرىغا چىقىپ:

— بالام، بۇ يەر سىنىڭ ئەمەس، ئەلى ساپا ئەپەندى، بۇ زېمىن بىزنىڭ، بۇ يۇرت ئاتا - بوۋىلىرىمىزدىن تارتىپ ماكانىمىز بولۇپ كەلگەن. سەن نەدىن چىقىپ كەلدىڭ؟ تەيپۇن باي بولمىغاندا سەن نەدە قالغان، بالام؟ — دېدى.

ئاقساقال قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، ئارتۇق سۆزلىمىدى. بىرھازادىن كېيىن قولىنى چۈشۈرۈپ، غاڭزىسىنى چىقىرىپ تارتىشقا، ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى.

ئەلى ساپا باي مۇنداق بولۇشنى زادىلا كۈتمىگەنىدى. سەپچە ئاقساقالنىڭ بۇ قىلىقى ئۇنىڭ غەزىپىنى، شۇنداقلا قورقۇنچىسىنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى:

— سۆزلەش مەندىن! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — بىر يۈز ئەللىك يىللىق شەجەرىسى بار ئېتىمنى يوباز ئوغلىغا بېرىپ، ئۇ يەرلەرنى ئالغان مەن ئەمەسمۇ؟ بۇ يەرلەردە ھەققىم بولمىسا، نېمە ئۈچۈن دېھقانلارنىڭ يېرىمى يېزىنى تاشلاپ كېتىپ قالدى؟ يوباز ئوغلى نېمە ئۈچۈن كەتتى؟

ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن سەپچە ئاقساقال تۇرۇپلا قالدى، مۈكچەيگەن بېلىنى رۇسلىدى، بىردەم تىك تۇردى:

— ئۇ كەتكەنلەر، — دەپ ۋارقىرىدى، — ئۇ كەتكەنلەر سۈتى بۇزۇقلار. ئۇلار قورققىنىدىن كېتىپ قېلىشتى. يوباز ئوغلىنى

ئۆلگۈچە ئۇرغۇزدۇڭ. ئاجايىپ بىر قىزىلباش ئىدى. چىدىيالماستىن قېچىپ كەتتى.

— سەن قاچما! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلى ساپا، — سەن بۇ دۇنياغا قوزۇق بول، يەرلىرىمدە دېھقانچىلىق مەيدانلىرىنى قۇر. زەيتۇن دەرەخلىرىنى تىكىپ مېۋىلىرىنى يېگىن.

— قاچمايمەن، — دېدى سەپچە ئاقساقال، — قېلىن كالپۇكلىرى تىترەيتتى، يوغان ئاغزىدىن كۆپۈكلەر چاچرايتتى.

ئۇ ئۇياقتىن - بۇياققا ماڭاتتى. توختىماي ئىچىدە بىر نېمىلەرنى دەيتتى: «قۇرۇپ كەتكۈر شۇ ئوسمان چوڭ، قاقىر بويۇن سەيپەلى، قارا كۆزلۈك پەرھات موللا! ئەلى ساپانىڭ ئالدىدا قايسىسى مۇشۇنداق يولۋاستەك سۆز قىلالايدۇ؟! دەپ بېقىڭلارچۇ قېنى؟ شۇنداق دېيەلەمسىلەر؟ خۇدا ھەققى، مەن قېرىپ قالدىم، بىر پۇتۇم گۆرگە ساڭگىلىدى ... ئۇنىڭ ھەممە نېمىسىنى ۋەيران قىلىۋېتىمەن. تۇرۇپ تۇر، ئەلى ساپا ئەپەندى ۋە تەيپۇن باي! تۇرۇپ تۇر، ئوغلۇم!»

— زەيتۇن دەرىخىمۇ تىكىمەن، چىنار دەرىخىمۇ تىكىمەن، سېرىق پورتۇكال، قىزىل گىلاس تىكىمەن. تېخى ئادەمنىمۇ تىكىمەن ۋە ئۆستۈرىمەن!

ئەلى ساپا باي چىۋىن قوغلىغاندەك ھەرىكەت قىلىپ، قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ:

— نېمە ئۆستۈرسەڭ ئۆستۈر، — دېدى، — ماڭا نېمە ئىدى؟ مەن بۇ يەرگە ئادەمگەرچىلىك قىلىش ئۈچۈن كەلدىم، سىلەرگە دەپ قويۇش ئۈچۈن كەلدىم. خامانلىرىمغا ئوت قويدۇڭلار، گەپ قىلمىدىم، خامانغا ئوت قويۇش ئىنسانىيەتچىلىككە ۋە مۇسۇلمانچىلىققا توغرا كېلەمدۇ؟ ئاتلىرىمنى ئوغرىلاپ كەتتىڭلار، ھەر كۈنى ئۆيۈمنى ئۈست - ئۈستىلەپ ئوققا تۇتۇۋاتىسىلەر، بۇلارنىڭ ھەممىسى تۈركىيە جۇمھۇرىيىتى قانۇنلىرىدا، ئىنسانىيەت قانۇنىدا، ئىسلامىيەت قانۇنىدا بارمۇ؟ مەن سەۋر قىلدىم. يۈرىكىمگە تاش قويدۇم، سەۋر تېشىنى

ئاستىم، سەۋر تېشى بولدۇم. ھەممە يامانلىققا چىدىدىم، جاۋاب بەرمىدىم، بۇنى چۈشەنمىدىڭلار. زادىلا بىلمىدىڭلار. قارشى تۇرۇپلا كەلدىڭلار، دۆلەتكە، خەلققە قارشى ئىسيان قىلىپ كەلدىڭلار. بۇ قىلغانلىقىڭلار توپتوغرا شەيخ سەئىد ئىسيانىدىن باشقا نەرسە ئەمەس. مەن بۇنى ھۆكۈمەتكە ئۇقتۇرمىدىم. ئۆز ئەينى ئۇقتۇرغان بولسام، ھازىر ھەممىڭلارنىڭ بويىنى ئىلمەكتە پۇلاڭلاپ تۇرغان بولاتتىڭلار.

ئىككى بارمىقىنى تۆۋەنگە قارىتىپ، ساڭگىلاپ تۇرغان پۇت ئىشارىتىنى قىلدى.

— مانا مۇشۇنداق، ئەمدى ئەپەندىلەر ئۆزۈڭلارنى بىلىڭلار، ئۆزۈڭلارنى سوراڭلار، ئەپەندىلەر !

ئاۋازى چاڭ - چاڭ چىقاتتى، يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. ئىسسىق كۆچەيگەنىدى. يوغان ئۈجمە دەرىخىنىڭ كۆلەڭگىسى سالقىن ئىدى. بىراق، ئەلى ساپا باي چىپ - چىپ تەرلىگەنىدى. تەر قولتۇقلىرىدىن، تاغاقلىرىدىن چىپىلداپ ئاقاتتى.

— ئەمدى ئەپەندىلەر، سىلەر ... — ئاۋازىنىڭ تەسىر قىلىشىنى مۆلچەرلىدى، — ئەپەندىلەر، سىلەر يەنە نېمە قىلدىڭلار؟

يەنە جىم بولدى، كۆزىنى پارقىراتتى. بويۇن تومۇرلىرى بارماقتەك كۆپۈپ كەتتى. كۆزىنى دېھقانلارنىڭ كۆزگە تىكتى.

— سىلەر، سىلەر ھەممىڭلار جىنايەت ئۆتكۈزدۈڭلار، ئادەملىرىمنى ئۆلتۈردۈڭلار، ھە، ئادەملىرىمنى ئۆلتۈردۈڭلار، ئەپەندىلەر ! زەينەل بىلەن ئادېمنى ئۆلتۈرگەنلىكىڭلارنى پۈتكۈل چۇقۇر ئوۋا بىلىدۇ. جىنايىتىڭلارنى ئاداندىكى ۋالىي، ئەنقەرەدىكى ھۆكۈمەت، يېنىمىزدىكى ئارىپ سايىم بەگمۇ بىلىدۇ. دوستىمىز، قېرىندىشىمىز ئارىپ سايىم بەگ بۇ ئىشلارنى بىلىپ ساراڭ بولاي دېدى. ئادېم سىلەرگە نېمە قىلدى؟ زەينەل ئۆز يېزىلىقىڭلار ئەمەسمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە بەش بالىسى يېتىم قالدى. ئەپەندىلەر، ھەي ئەپەندىلەر، بۇ جىنايەتلەرنىڭ

ھېسابىنى ئالماي قويمايمەن، ئادەملىرىمنىڭ قان قەرزىنى ئالماي قويمايمەن. ئەگەر بۇ مەملىكەتتە ھەققەت، ھوقۇق، قانۇن بولىدىغان بولسا، ئۇلارنىڭ قېنى بىكارغا ئاقمايدۇ.

بىردىنلا سەكرەپ كەتتى، ساراڭلاردەك قوللىرىنى پۇلاڭلىتىشقا، ئاياغلىرىنى گۇرسىلدىتىپ يەرگە تېپىشكە باشلىدى.

— بىكار كەتمەيدۇ. بوشقا ئاقمايدۇ ! بۇ جان تەندىلا بولسا بىكار كەتمەيدۇ. سىلەر ئارقا تىرىكىڭلارغا ئىشىنىۋاتىسىلەر، ئارقاڭلاردىكى كىم بولسا بولسۇن، مېنىڭ ئارقامدا ئۇلۇغ ئاللا بار.

ئارقىسىغا بۇرۇلدى. تىك قېتىپ تۇرغان ئادەملىرىنى كۆرسەتتى ئاۋازىنى پەسەيتىپ:

— مانا بۇلارمۇ بار، — دېدى ئاڭلىنار - ئاڭلانماس ئاۋازدا، كۆزلىرىنى چىمىلداتقان ئىشارەت بىلەن.

— ھېچكىمگە ئىشەنمەڭلار، ئىشىنىپ ناھەق ئىشلارنى قىلماڭلار، — ئاۋازى خېلىلا پەسلەپ كەتكەنىدى، ئەمما قۇرۇق، توم، كەسكىن ئىدى.

— ئەمدى دېمەكچى بولغان گېپىمگە كېلەي، سىلەرگە ئون كۈنلۈك مۆھلەت بېرىمەن. ئون كۈن ئىچىدە بۇ يېزىنى بوشىتىپ كېتىسىلەر، كەتمىسەڭلار سىلەر بىلەن جان تىكىپ كۈرەش قىلىشنى قارار قىلدىم. بۇ يېزا مېنىڭ، بۇ يېرىمنىڭ توپىلىرى مېنىڭ، ئۆز ھەققىمنى ھېچكىمگە بەرمەيمەن ! ئون كۈن ئىچىدە يېزىنى بوشىتىپ كېتىپ قالمىساڭلار، سىلەرگە قارشى بارلىق كۈچۈمنى ئوتتۇرىغا ئاتىمەن. سىلەرنى بۇ زېمىندىن مەجبۇرىي قوغلاپ چىقىرىمەن. مېنى ئۆلتۈرمەكچى بولساڭلار، ئۆلتۈرۈڭلار. قان تۆكۈلىدۇ، ئائىلىلەر ۋەيران بولىدۇ. مەيلى ۋەيران بولسۇن. ئۆيلەر ئۆرۈلەرمىش. ئىماملار، قارىيلارنىڭ ساقاللىرىنى سۆرەپ ئوتقا تاشلىنارمىش، ئوت ئىچىدە جانلىرى چىقارمىش ! مەيلى چىقسا چىقسۇن، ئۆيلەرگە كېچىدە باستۇرۇپ

كىرىپ، خوتۇنلارنى، قىزلارنى تاغقا ئەپقاچارمىش، مەيلى ئەپقاچسۇن ! يېزىغا ئوت قويارمىش، مەيلى ئوت قويسۇن ! بۇلارغا كۆزۈمنى مىت قىلىپ قويمايمەن ! ئۈستۈمگە بېسىپ كەلگەن ئوت بولسۇن، سۇ بولسۇن، ئەجەل بولسىمۇ، ھەتتا ئەجدىھا بولسىمۇ، ھۆكۈمەت بولسىمۇ كۆزۈمنى مىت قىلىپ قويمايمەن.

ئارقىسىغا قارىدى. بۇتتەك قېتىپ تۇرغان ئادەملەرنى بارمىقى بىلەن كۆرسىتىپ:

— مانا بۇلار ئۈستىگە باستۇرۇپ كەلگەن دەھشەتلىك ئۆلۈمگىمۇ پىسەنت قىلمايدۇ! كۆزلىرىنى مىت قىلىپ قويمايدۇ!

— ياﺋاللا ! — دەپ ۋارقىرىدى تۇرسۇن دۇرمۇش.

— شۇنداق، ئەپەندىلەر. مۇشۇ ئون كۈن ئىچىدە يەرلىرىمنى تاشلاپ كەتمەيدىغان بولساڭلار، ئويلاپ باقمىغان ئىشلار چىقىدۇ. بۇ يېزا كەربالا چۆلىگە ئايلىنىدۇ ! گېپىمنى ئاڭلاڭلار. قۇلىقىڭلارنى دىڭ تۇتۇپ ئوبدان ئاڭلاڭلار، بۇ يېزا كەربالاغا ئايلىنىدۇ. كەربالا دېگەننى ئاڭلىغانمۇ؟ بىلەمسىلەر؟ مانا شۇنداق، بۇ يېزا خۇددى كەربالادەك كەربالا چۆلىگە ئايلىنىدۇ. كەربالا ...

دېھقانلار جىم تۇرۇشاتتى. چىرايىدىن ھېچ نەرسىنى بىلىپ بولمايتتى. دېمەك، قەتئىي ئىدى. سەپچە ئاقساقال توختىماستىن مېڭىپ يۈرەتتى. چىشىسىز ئاغزىدا غاڭزىسى ! بىراق ئىسى يوق. ئۇنىڭ بۇ قىلىقىنى كۆرۈپ ئەلى ساپا باينىڭ كۈلگۈسى كېلىپ كەتتى: شۇ قېرى ئەجەبا نېمە ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلىدۇ؟ بوينى ساپاقتەك، ئون ياشلىق ئاغرىق بالىدەك بولۇپ قاپتۇ. يەنە ئۆرە تۇرىدۇ. يۈز ياشقا كىرگەندەك كۆرۈنىدۇ.

— خوش، ئەپەندىلەر، بۈگۈن بۇ يەرگە ھەممە ئىشنى دېگىلى، چىقىدىغان بوراننى، بولىدىغان يەر تەۋرەشلەرنى، كېلىدىغان توپان سۇيىنى سىلەرگە ئۇقتۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن كەلدىم. يا ئون كۈن ئىچىدە يېزامنى بوشىتىپ كېتىسىلەر، ياكى ئۇرۇشقا تۇرىسىلەر ! ئارقاڭلاردا كىم بولسا، ئۇنىڭغا ئىشىنىپ ئېتىراپ

قىلىسىلەر، بۇ قېتىمقى ئۇرۇش ئۇرغانىنىڭ، قىرغان قىرغاننىڭ، تاكى ...

ئۇ ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن سەپچە ئاقساقالغا قارىدى. جاۋاب بېرىشىنى كۈتتى. سەپچە ئاقساقال بېشىنى كۆتۈرمىدى. ئەلى ساپا باي كارىۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى. قىپقىزىل، پار ـ پۇر پارقىراپ تۇرغان ئۇنچە كۆزلۈك ئالتۇن بۇلاپكا تاقالغان گالىستۇكىنى بوشاتتى. ئاق قول ياغلىقى بىلەن بويىنىنى، يۈزىنى سۈرتتى. قول ياغلىق سۇغا چىلىغاندەك ھۆل بولۇپ كەتتى.

سەپچە ئاقساقال ئۇنىڭغا يەر ئاستىدىن قاراپ قوياتتى، «ئىتقا ئوخشاپ قاپتۇ، — دەيتتى ئىچىدە، — ئىتسىراپ قاپتۇ، قورقۇتۇۋاتىدۇ، كۆزى قورقۇۋاتىدۇ. شۆڭلاشقا، يالۋۇرۇۋاتىدۇ. بۇمۇ يالۋۇرۇشنىڭ بىر خىلى، ئەگەر بۇ يەردە ‹ئۇ› نىڭ بارلىقىنى بۇ ئىت بىلگەن بولسىدى، ئۆتى تەرىتىگە ئارىلىشىپ كەتكەن بولاتتى. راستلا بۇ دۆيۈزنىڭ ئۆتى تېشىپ تەرىتىگە ئارىلىشىپ كېتەتتى.»

ئاقساقال يەنىلا ئالدى ـ ئارقىغا مېڭىشنى داۋام قىلدۇراتتى. ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلايتتى: «دەيمەن، ئۇنىڭ چۇقۇر ئوۋاغا بىر بوز بۇركۇتتەك چۈشكەنلىكىنى ئەلى ساپاغا بىلدۈرىمەن. بۇ نومۇسسىز قورقۇپ جېنى چىقسۇن ! بۇ ياخشىلىقنى ئۇنىڭغا كۆرسىتىمەن. پۈتكۈل چۇقۇر ئوۋانىڭ ئۇنىڭ ئۈچۈن قانداقسىگە تار كېلىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ قويسۇن ! قېنى كۆرۈپ باقايلى، شۇ كەڭ تۇزلەڭدە يوشۇرۇنغۇدەك بىرەر تۆشۈك تاپالامدىكىن؟ — ئۇ، قىيسىق، قوۋۇ كۈلكە چىقىپ تۇرغان كۆزلىرى بىلەن يۈزىنى ئېرىتىۋاتقان ئەلى ساپاغا قاراپ قوياتتى، كېيىن يەنە ماڭاتتى. — بىر كۈنى يېرىم كېچىدە بېرىپ شۇنداق دەيمەن: مەن سېنىڭ دوستۇڭمەن، ئەلى ئەپەندى. داداڭمۇ مېنىڭ سەپدىشىم ئىدى. مەمەت ئاۋاق مۇشۇ يەردە، چۇقۇر ئوۋادا يوشۇرۇنۇپ يۈرىدۇ. دېھقانلار ئۇنىڭدىن مەدەت ئالىدۇ. مەمەت ئاۋاق سېنى

ئۆلتۈرۈشكە تەييارلىنىۋاتىدۇ. ئوق قەيەرىگىدىن تەگسە ئەڭ قاتتىق ئازابلىنىدىغانلىقىنى تەتقىق قىلىۋاتىدۇ، شۇ يەرنى ئىپىشقا تىرىشىۋاتىدۇ.»

« نەدە، ۋاي نەدە؟ مەمەت ئاۋاق نەدە؟ نەدە يوشۇرۇنۇپ يۈرىدۇ؟» دەپ ۋارقىراپ كېتىدۇ.

ئەلى ساپاغا قاراپ قويدى، كۈلۈپ كەتتى. قاقاقلاپ كۈلدى. ئەلى ساپا ئۇنىڭغا قاراپ بۇرۇلدى ۋە قارىدى. بۇ قىرىغا نېمە بولغاندۇ؟ ئېلىشىپ قاپتۇمۇ نېمە؟ دېھقانلارمۇ ئۇنىڭغا قارىدى.

سەپچە ئاقساقال ئېخىمۇ كۈلۈپ كەتتى:

— ئەمدى قالغىنىنى بىلمەيمەن، — دېدى - دە، مېڭىشقا باشلىدى. «دېمەسلىكىم كېرەك، ئۇنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىنى ئەلى ساپاغا بېرىپ دەيدىغانلىقىمنى ئوسمان چوڭغا، موللامغا، سەيرانغا، ئادەم بالىسىغا دېمەسلىكىم كېرەك. ئالدىمغا ئۆتۈۋالىدۇ، تاغا، نەدە يوشۇرۇنۇپ ياتىدۇ، دېيىشىدۇ.»

— مانا شۇنىسىنى بىلمەيمەن، ئەلى ساپا! — دەپ ۋارقىرىدى سەپچە ئاقساقال ... تۇرىدىغان يېرىنى بىلسەم قولىقىدىن تۇتۇپ ئۇ قاراقچى بالىنى سېنىڭ ئالدىڭغا ئەكېلەتتىم. شۇنچىلىك چوڭ چۇقۇر ئوۋادا ئۇنى قانداق تاپقىلى بولىدۇ؟ ئادەم بالىسى ئۆكۈزنىڭ موزىيى ئەمەس - دە ... قانداق تاپقىلى بولسۇن؟ نەدىن؟ ئۇنى مەن بىلمەيمەن.

سەيپەلى قوللىرىنى قوۋۇشتۇرۇپ، ئېگىلىپ ئەلى ساپا بايغا يېقىن كەلدى ۋە:

— باي، چۈش بولۇپ قالدى، سىزنى كېلىدۇ دەپ بىر قوي سويدۇرغانىدىم ... تامىقىمىزنى يەپ ئاندىن مېڭىڭ، — دېدى.

ئەلى ساپا باي ھودۇققان ھالدا ئورنىدىن تۇردى. ئېتىغا قاراپ ماڭدى. بىر يىگىت ئېتىنى تۇتۇپ تۇراتتى، ئۇزەڭگىگە پۇت قويدى. ئەلى ساپا باي ئاتقا مىنگەندىن كېيىن:

— سىلەرنىڭ تامىقىڭلارنى ... يېمەيمەن! — دەپ ۋارقىرىدى.

ئادەملىرىمۇ ئاتلارغا مىنىشتى. توپا - چاڭلارنى توزۇتۇپ يېزىدىن چاپتۇرغان پېتى چىقىپ كەتتى.

ئوسمان چوڭ ئارقىسىدىن خېلىغىچە قاراپ تۇرۇپ:

— بۇ ئادەمدە ھېچقانداق ئادەمگەرچىلىك قالماپتۇ، — دېدى، — ئادەم ئۆچ كۆرگەن ئادىمىنىڭ، ھەتتا مىڭ يىللىق دۈشمىنىنىڭمۇ تامىقىنى يەيدۇ ... — دەپ قويدى.

— ئۇنى ئىنسان دېگىلى بولامدۇ، ئادەمگەرچىلىكى يوق ... — دېيىشىپ، ئۇنىڭغا قوشۇلۇشتى دېھقانلار.

سەيران قىز بەختىيارلىق، گۈزەللىك شامىلىغا ئوخشاش كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدىن ئۇچۇپ ئۆتتى. ئۇ بىر دەمدىلا يېزىدىن چىقىپ كەتتى، قوغۇنلۇقنىڭ يولىغا چۈشتى.

45

تۆۋەندىن — ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ ئاستىدىكى يولدىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان كۆچمەنلەر توپى توپا توزۇتۇپ كېلىۋاتاتتى. دېھقانلار، ئوسمان چوڭ، پەرھات موللام ئۈمىدلىنىشكە باشلىدى. بۇ كېلىۋاتقانلار يېزىنى تاشلاپ كەتكەنلەر بولمىسۇن يەنە؟ چاشكا ۋاقتىغىچە كۈتۈشتى. دەل چاشكا بولغاندا يېزىغا بىرى ئېتىنى چاپتۇرۇپ كىردى. بۇ ياش بالا ئىدى، ئىسمى سۇللۇ چېكەتكە، مىنگەن ئېتى يايداق، يۈگەنسىز ئىدى.

— مۇساپىرچىلىق جېنىمىزغا تەگدى، — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئۇ، — ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئۆيلىرىمىزنى بۇزدۇق، نەرسىلىرىمىزنى يىغىشتۇردۇق، يولغا چىقتۇق. « ئەل بىلەن بولغان ئۆلۈم بەجايىكى توي » دېيىشىدىكەن، يېزىلىقلىرىمىز ئۆلسە، بىزمۇ بىللە ئۆلەرمىز، ئاچ قالسا بىزمۇ ئاچ قالارمىز. ئۆيلىرىمىز، خامانلىرىمىز كۆيسە بىللە كۆيۈپ كەتسۇن، دېيىشتۇق.

چۈشكە يېقىن كۆچمەنلەرنىڭ ئالدى يېزىغا كىردى.

كەلگۈچىلەر ئىنتايىن خىجىل بولاتتى، ھېچكىمنىڭ يۈزىگە قارىمايتتى، گەپ - سۆز قىلىشمايتتى. ئەكسىچە، دېھقانلار كەلگەنلەرنى ئىنتايىن قىزغىنلىق بىلەن كۈتۈۋېلىشتى.

ھەممە ئادەم يۈكلىرىنى ئۆزىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا چۈشۈردى. نامازدىگەرگىچە دېھقانلارنىڭ ياردىمى بىلەن ھەممىسى ئۆيلىرىگە جايلىشىۋالدى. كەچكى تاماقنى يوغان ئۈجمىنىڭ ئاستىغا پالاسلارنى سېلىپ بىللە ئولتۇرۇپ يېيىشتى. ھەربىر ئۆي بىر خىل تاماق پىشۇرۇپ ئۈجمە ئاستىغا ئەكەلگەنىدى.

— ئەجەبمۇ تارتتۇق! — دېيىشتى ئۇلار.

— خۇدايىم ھېچكىمنىڭ بېشىغا مۇساپىرچىلىق دەردىنى سالمىسۇن!

— مۇساپىرچىلىق ئۆلۈمدىنمۇ قاتتىق.

— شۇنداق بىر يەركى، خۇدايىم تۇۋا!

— جەننەتتىنمۇ ئېسىل.

— جەننەتنى قوي، ماڭا ئاتا - ئانامنىڭ يۇرتى بولسا بولدى.

— ئاجايىپ دەرد تارتتۇقكى، نېمىسىنى دەيسىلەر!

— دوست - بۇرادەر، ئۇرۇق - تۇغقانلار يوق.

— ھېچكىم يوق.

— بۇرۇنلا كەلمەكچىدۇق، بىراق كەلمىدۇق، ئىزا تارتىپ، چىرايىڭلارغا قانداق قارايمىز دەپ كەلمىدۇق.

— ئىلاجىمىز قالمىدى، جېنىمىز تۇمشۇقىمىزغا كەلگەندە ھەق دەپ يولغا چىقتۇق.

— بىز سىلەرگە قىلدۇق، سىلەر بىزگە قىلماڭلار، قېرىنداشلار.

— بىزنى ياخشى، دوستانە قارشى ئالدىڭلار.

— بىزنى دوستلاردەك ...

— قۇرۇپ كەتسۇن مۇساپىرچىلىق.

— مۇساپىرچىلىق بىر خىل رەزىللىك ...

— يەر يۇتسۇن مۇساپىرچىلىقنى.

— جەھەننەمگە كەتسۇن.

— قۇرۇپ كەتسۇن!

— بىزنى قورقۇتۇشتى.

— بىزنى ئالداشتى.

— ھۆكۈمەتتىن قورقتۇق.

— ھۆكۈمەت دېگەن چوڭ نېمە.

— شۇڭلاشقا، بارايلى دېدۇق.

— بېرىپلا يانايلى دېدۇق، يېزىمىزغا كېتەيلى، ئۆلسەكمۇ ئەل بىلەن چېدىرىمىز ئىچىدە ئۆلەيلى دېدۇق.

— تۇپا يوللارغا چۈشۈپ ماڭدۇق.

— يۈزۈڭلەرگە قارىغۇدەك يۈزىمىز يوق.

— ئالدىڭلاردا بەكمۇ خىجىلمىز.

— ھۆكۈمەت چوڭ، دەھشەتمۇ چوڭ.

— ھۆكۈمەتكە تەڭ كەلگىلى بولمايدۇ.

— ھۆكۈمەت بەتتەرنىڭمۇ بەتتەرى.

— ھۆكۈمەت ئۇنىڭ ئارقىسىدا، قاراقچىلار، ئاغىلار، بايلار ئۇنىڭ ئارقىسىدا، شەھەردىكىلەرمۇ ئۇنىڭ ... بايلىرى ئۇنىڭ ئارقىسىدا، پۇقرالىرى ...

— قىينىلىپ كەتتۇق.

— بوغۇلۇپ كەتكىنىمىز ئۈچۈن يۇرتىمىزنى، ماكانىمىزنى تاشلاپ قاچتۇق. ياخشى قىلمىدۇق.

تۇغقانلار، دوستلار پۇشايماننىڭ، سېغىنىشنىڭ، ئۈچرىشىشنىڭ تەمىنى تېتىۋاتاتتى. ئۈجمە ئاستىدا يېرىم كېچىگىچە ئولتۇرۇشتى، پاراڭ سېلىشتى.

ئوسمان چوڭ بىلەن پەرھات موللام دېھقانلارنىڭ قايتىپ كېلىشىگە ھەيران قالغانىدى. شۇنچىلىك يېلىنىپ - يالۋۇرسىمۇ شۇ چاغدا نېمە ئۈچۈن ئەكېلەلمىگەنىدى؟

ئوسمان چوڭ شۇنداق دەيتتى:

— ئۇنىڭدا بۇ شۇڭقارنىڭ، بوز قۇشنىڭ ئىسمىدا بىر خىل

كارامەت بار ھەمدە ئىنتايىن زور بىر خىل كارامەت!

پەرھات موللام ئاستىرتىن كۈلۈپ قوياتتى، ئوسمان چوڭ ۋە باشقىلار نېمە دېيىشىسمۇ زادىلا قارشى تۇرمايتتى، بېشى بىلەن تەستىقلاپ قوياتتى. بۇ قايتىپ كەلگەنلەرنىڭ ئاتلىرىمۇ بار ئىدى.

قايتىپ كەلگەنلەر شۇ كېچىسى زادىلا ئۇخلىمىدى، دېھقانلارنىڭ بىر قىسمىنىمۇ ئۇخلاتمىدى. دېھقانلار ھەۋەس بىلەن ئۇنى - بۇنى سورايتتى، زېرىكمەي - تېرىكمەي ئۇ ھەقتىكى سۆزلەرنىڭ ھەممىسىنى تىڭشايتتى. بىر ھېكايىنى بەش - ئالتە ئادەمدىن ئاڭلىسىمۇ يەنىلا شۇ ھېكايىنى ئاڭلايتتى، ئىچىلىرىگە سىڭدۈرەتتى.

— قانداق، زادى قانداقراق ئادەم؟

— كۆزلىرى، قوللىرى، پۇتلىرىچۇ؟

— چاچلىرى قانداق، قاش - كىرپىكلىرىچۇ؟

— ئاۋازى قانداق، قانداق سۆزلەيدۇ؟

— بوي - تۇرقىچۇ؟

دېھقانلار نە ئۇنىڭ بويىنى، نە سۆزىنى، ھېچ نەرسىنى دەپ بېرەلمەيتتى، «باتۇر، شۇڭقار، ئوۋ قۇشىدەك، ئۇنىڭغا ئوق ئۆتمەيدۇ، ئۇنىڭدا چاقماق يالقۇنى بار، تومۇرىنىڭ ئىچىدە ...» دەپلا ئۆتۈپ كېتىشەتتى.

ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى، بولۇپمۇ ياش قىزلار توختىماستىن ئۇنىڭ بوي - تۇرقىنى، كۆز - قېشىنى سورايتتى. لېكىن، ئۇنى كۆرگەنلەردىن راۋۇرۇس جاۋاب ئالالمايتتى. ھېچكىمنىڭ «ئۇنى كۆرسەڭلار بىر بالىدەك كىچىك، پەقەت يوغان ئىككى كۆزىلا بار» دېيىشكە تىلى بارمايتتى. «قوللىرى كىچىك» دېيەلمەيتتى. ئەمەلىيەتتە مەمەتىنىڭ قوللىرى كىچىك ئەمەس ئىدى، مۈرىسىمۇ كەڭ ئىدى. ئەمما، ئۇلارغا مەمەتىنىڭ ھەممە نەرسىسى كىچىككىنە بىلىنەتتى.

ئاۋازى ھەققىدە، سۆزلىشى ھەققىدىمۇ بىر نەرسە

دېيەلمەيتتى. ئۇنىڭ ئاۋازىنى، سۆز قىلغىنىنى ھېچكىم ئاڭلىمىغان تۇرسا ... يالغۇز قەمەر ئانا تۇرۇپ قېلىپ «ئۇ، ئادەمنىڭ ئادىمى» دەيتتى. ئىچىگە پاتمىغان خۇشاللىق بىلەن كۈلەتتى. كۈلۈپ تۇرۇپ يىپىندىكى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئىشق سەۋداسىغا چۈشكەن سەيرانغا كۆز قىرىنى سالاتتى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن يېزا بۇرۇنقى ئەسلىگە كەلدى. خۇددى بۇ يېزىنىڭ يېرىمى كۆچۈپ كېتىپ نەچچە يىل سارىچامىنىڭ شورلۇق يېرىدە ياشىمىغاندەك، ھېچكىم شۇ زامانلاردا بۇ يېزىدىن ئايرىلمىغاندەك ئىدى.

ئۇلارنىڭ پەقەت بىرلا نەرسىگە روھى چۈشۈپ كەتكەنىدى. يېزىغا كىرەر - كىرمەيلا ئالدىلىرىغا قورالىلىق، شاپ بۇرۇت، تاغدەك مەمەتىنىڭ چىقىپ كېلىشىنى پەرەز قىلىشقانىدى. لېكىن، ئۇنىڭ يۈزىنى ھېچكىم كۆرەلمەيتتى، تۇرغان يېرىنىمۇ ھېچكىم بىلمەيتتى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن يېزىغا يوباز ئوغلى يېتىپ كەلدى، ئۇ خوتۇنى ۋە بالىلىرى بىلەن كەلگەنىدى. بىراق، ئۆيى كۆيۈپ كەتكەنىدى. يۈك - تاقلىرىنى يوغان ئۈجمىنىڭ ئاستىغا چۈشۈرۈپ قويدى. دېھقانلار شۇ زامان بىر ئېغىلنى بوشىتىپ، يوباز ئوغلىنى جايلاشتۇردى. يوباز ئوغلى، خوتۇنى، بالىلىرى ۋەيرانە ئىدى. ئۇنىڭغا تېزدىن ياردەم قىلىشتى، كەم - كوتىلىرىنى قوللىرىدىن كېلىشىچە تەييارلاپ بېرىشتى.

— ھۆكۈمەت، ژاندارما، ئاغىلار تۇرماق، ئەزرائىل كەلسىمۇ ھەرگىز يۇرتۇمدىن ئايرىلمايمەن، مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسىمۇ كەتمەيمەن. بوينۇمنى قىلىچقا تۇتۇپ بېرىمەن. بوينۇم قىلدىن ئىنچىكە، قېنى چېپىڭلار، چاپساڭلار قېنىم ئاتا - بوۋامنىڭ يۇرتىنىڭ توپىسىغا چېچىلسۇن دەيمەن، — دەيتتى ئۇ.

توختىماستىن ئاھ ئۇرۇپ، ھەسرەت چېكەتتى، ئوسمان چوڭدىن، پەرھات موللامدىن ئۆزرە ئۈستىگە ئۆزرە سورايتتى.

بولۇپ ئۆتكەن ئىشلارنى ئەلى ساپا باي ئاڭلىدى. دەسلەپ

ئىشەنمەي، كۈلۈپ ئۆتكۈزۈۋەتتى. كېيىنچە ۋايۋايغا ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىدىن زەكەرىيە بىلەن تۇرسۇن دۇرمۇشنى ئەۋەتتى. ئۇلارمۇ ۋەقەنى ئەينەن دەپ كەلدى. ئەلى ساپانىڭ جېنى چىقاي دېدى، ئاغزى كۆپۈكلەشتى. بىر كۈنى ئەتىگەندىن چۈشكىچە مېھمانخانىسىنىڭ سۈپىسىدا ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ:

— مەن، مەن، مەن، مەنچۇ، — دېدى، — مەن ئۇلارغا قىلىدىغىنىمنى قىلىمەن ! دېمەك، قارشى چىقتى؟ دېمەك، قوزغالدى ... مەن، مەن ... مەن ... ئۇ ئىتلار كۆرىدىغىنىنى كۆرىدۇ ... ئىتلار، ئىتلار ... مەن ... مەن ... — ھېرىپ كەتتى، بەدەنلىرى بوشاشتى. كۆزلىرىگە ياش كەلدى.

« يارەببىم، — دەپ قاقشاشقا باشلىدى، — نېمە گۇناھىم بار مېنىڭ. ساپ قەلبىم بىلەن مەملىكەت ئۈچۈن بىر دېھقانچىلىق مەيدانى قۇرۇپ بېرىشكە تىرىشتىم، ھالبۇكى ئۇلارنىڭ بۇ يەرلەرگە ھېچقانداق ئېھتىياجى يوق. جاھىللىق قىلىۋاتىدۇ. مەن ئۇلارغا بۇ يەرلەردىن مىڭ ھەسسە ياخشى يەرنى تېپىپ بېرەتتىم. مەن نېمە قىلغانغا ئۇلار شۇنچە يىلدىن بېرى بېشىمغا بۇ بالا ـ قازالارنى كەلتۈرىدۇ؟ ھەققىمنى ئېلىۋالىدۇ؟ ! شۇلارنىڭ كاساپىتىدىن ئېتىزلىرىم نەچچە يىلدىن بېرى كېڭەيمىدى. ئېشەك قۇيرۇقىدىن ئۈزارمايدۇ، قىسقارمايدۇ ... ئىستانبۇل تاكى ئەنقەرەدە بىرەر ئىشقا كىرىپ، راھەتلىنىپ يېتىشنىڭ ئورنىغا چىشىمنى چىشلەپ مەملىكىتىم، ئېسىل ۋەتىنىم ئۈچۈن ... ئۇلار چۈشەنمەيدۇ. ئادەمگەرچىلىكنى بىلمەيدۇ. بۇ دېھقانلار زادىلا چۈشەنمەيدۇ، چۈشەندۈرەلمەيسەن، سۆرىلىپ كېتىۋاتىمەن، مەلىخە بىلەن بىللە سۆرىلىپ يۈرىمەن. خوتۇنۇمنى بۇ جەھەننەمگە ئەكېلىپ سولاپ قويدۇم. پۈتۈن بەدىنىنى يارا بېسىپ كەتتى.»

ئۇ خوتۇنىنىڭ يارا باسقان سېمىز بەدىنىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى.

« زۇلۇم، — دەپ ئىڭرىدى ئۇ، — شۇ دېھقانلارنىڭ ماڭا قىلغانلىرى ئىسكەنجە، زۇلۇم ... ئادەمگە نالايىق ھەرىكەتلەر. ھەي ئىنسانلار، چىدىيالمىدىم. بۇ يۈكنى كۆتۈرەلمەيمەن. بۇ ئېغىر زۇلۇم ئاستىدا ئىڭرىماقتىمەن. ئىڭراۋاتىمەن، ئىڭرايمەن ! ھەي دوستلار ! ۋاي، جان دوستلار ! ھەي سوقۇشقاق بۇرادەرلەر، ھەي يارەنلەر ! بۇ ئېغىرچىلىقلارنى كۆتۈرەلمەي قالدىم. ئىرغىتىپ تاشلىيالمىدىم. دۇنيا يارالغاندىن بۇيان بىر مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن كۈلپەتلەر، ماڭا قىلىنغان پەسكەشلىكلەر ھېچقانداق بەندىنىڭ بېشىغا كەلمىگەندۇر.»

« بېشىڭغا كەلگەنلەرنىڭ ھەممىسى سېنىڭ ياۋاشلىقىڭدىن، ئادەمگەرچىلىكىڭدىن، شەپقەتكە تولغان يۈرىكىڭدىن بولغان.»

ئەلى ساپا باي بېشىنى كۆتۈردى، يېنىدىكى كارىۋاتتا ئولتۇرغان خوتۇنىنىڭ ياشقا تولغان كۆزلىرىنى كۆردى. كىرپىكلىرىمۇ يېپىشىپ كەتكەن، يۈزى ھۆللەنگەنىدى.

خوتۇنى ئېتەكلىرىنى مەيدىسىگىچە كۆتۈردى:

— مۇشۇنداق بولۇش ئۈچۈن دادام مېنى شۇنچىلىك يۇقىرى مەكتەپلەردە ئوقۇتقانمىدى؟ ئىستانبۇللارغا ئەۋەتكەنمىدى؟ مۇشۇنداق بولۇش ئۈچۈنمىدى ھەممە ئىش، ئەلى ساپا باي؟ شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ؟ پات ئارىدا بۇ ئەتلىرىم چىرىپ، تىتىلىپ چۈشىدۇ.

پاقالچاق ۋە پۇتلىرىنى پاشا ۋە باشقا ھاشاراتلارنىڭ يارىسىدىن باشقا، جاراھەتلەر قاپقارا قىلىۋەتكەنىدى.

— ۋايۋاي زالىملىرىنىڭ بىزگە سالغان زۇلۇمى ۋە ئىسكەنجىسى مۇشۇلار ئۈچۈنمىدى؟ ئەھۋالىمىزنى، چەككەن ئازابلىرىمىزنى بىلمەمدۇ؟ خۇدايىم بۇيرۇسا بۇ زېمىنلار ئۇلارغا گۆرىستان بولار. ئىنشائالla، ھەممىسىگە، باللىرىغا، خوتۇنلىرىغا گۆرىستان بولىدۇ !

ئەلى ساپا باي خوتۇنىغا قاتتىق ئېچىندى، يۈرىكى قان يىغلىدى.

— گۆرىستان بولىدۇ! — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، — بۇ زېمىنلارنى ئۇلارنىڭ قەبرىستانلىقى قىلىمەن. گۆرىستان، قەبرىستانلىق ... مەن، مەن، مەن! مەن قىلىدىغىنىمنى قىلىمەن ... سەن تۆككەن ھەربىر تامچە ياش ئۈچۈن ئۇلاردىن بىر جان تۆلىتىمەن، بىر جان! ماڭا ۋە ساڭا سالغان زۇلۇملىرى ئۈچۈن ... بىكار كەتكۈزمەيمەن. پۈتكۈل مۇقەددەس ئېتىقادلىرىم ھەققىگە، مىللىتىمنىڭ، ۋەتىنىمنىڭ مۇقەددەس نامى ھەققىگە قەسەم ئىچىمەنكى، بۇ پەسكەشلىك زۇلۇملىرىنى بىكار كەتكۈزمەيمەن. بىرگە مىڭنى تۆلىتىمەن.

مەلىخە خانىم تەرەپكە قاراپ ماڭدى، ئۇنىڭ چاچلىرىنى سىلىدى. ئەڭ يېقىملىق، مۇھەببەتلىك ئاۋازدا:

— مەلىخەم، مېنى كەچۈر! — دېدى، — سېنى بۇ دەھشەتلىك يەرگە ئەكەلدىم. تەبىئەتنىڭ ۋە ئىنسانلارنىڭ زۇلۇمىغا تاشلىدىم. زىندانغا سولىدىم، مەندىن رەنجىمە. بىراق، ئۆزۈڭمۇ كۆرۈپ تۇرىسەنغۇ، خېلى كۆپ ئۇتۇققا ئېرىشتىم. ئىگىلىگەن يەرلىرىمىز ئاز ئەمەس، مىليوندىن ئاشىدۇ. ئەسلىنى سورىساڭ سەل خۇشالمەن. شۇنچىلىك قىممەتلىك بىرنەرسە ئۇنچىلىك ئوڭاي قولغا كەلمەيدۇ. بولمىسا ئۇنىڭ قىممىتى نېمە بولىدۇ؟ ھايات كۈرەش دېمەكتۇر. ھايات كۈرەش بولمىسا ھېچ نەرسە بولمايدۇ، مەلىخەم. كۈرەشلەرنىڭ ئەڭ ئۇلۇغى يەر ئۈچۈن بولغان كۈرەشتۇر. بىر دېھقانچىلىق مەيدانىغا ئىگە بولۇش بىر دۆلەتكە ئىگە بولۇش بىلەن تەڭ، ھېچقانداق پەرقى يوق. مەلىخەم، يىغلىما! بىز تېخى ياش، ئالدىمىزدا كەڭ، پارلاق ھايات يولى بار. ھازىر مەن بېرىپ شۇ ۋايۋايدىن سېنىڭ كۆز ياشلىرىڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئالاي. ھەربىر تامچە يېشىڭ ئۈچۈن ئۇلارنىڭ بېشىغا مىڭ بالا - قازانى كەلتۈرەي. ئانىسىدىن تۇغۇلغانلىقلىرىغا، تۇغۇلىدىغانلىقلىرىغا مىڭ پۇشايمان قىلدۇراي.

ئۇ ئېگىلدى، خوتۇنىنىڭ چاچلىرىنى قايرىپ، تەر پۇراپ

تۇرغان بوينىدىن سۆيدى:

— مەلىخەم، سۆيۈملۈكۈم، بۇ ۋەھشىيلەرنىڭ ئىچىگە كېلىپ قىينالغان، ۋەيران بولغان خوتۇنۇم، پۈتكۈل چۇقۇر ئۇۋا سېنىڭ ئېلىنىۋەتكەن بىر تال تىرنىقىڭغا ئەرزىمدۇ؟ قانداق قىلىمىز، بۇ، ھايات ... كۈرەش قىلىشقا مەجبۇرمىز.

پەلەمپەينىڭ پەس تەرىپىگە كەلدى. ھوشىنى يىغىۋالدى. زەكەرىيە بىلەن تۇرسۇن دۇرمۇشنى چاقىردى:

— بىرنەچچە ئادەمنى باشلاپ كېلىڭلار، ئىشەنچلىك ئادەملەردىن بولسۇن، شەھەرگە كىرىمىز.

ئۇلار ئاتلىنىپ چېپىشتى. بازاردا ھەممە ئادەم دېھقانلارنىڭ ۋايۋايغا قايتىپ كەلگەنلىكلىرىنى ئاڭلىغانىدى.

— بىچارە ئەلى ساپا باي، — دېيىشەتتى ئۇلار، — ھېچكىمى يوق، تاپانچىسى يوق دېھقانلار قايتىپ كېلىپ ئۇنىڭ ئېتىزلىرىنى ئىگىلىۋېلىشىپتۇ.

ئەلى ساپا باي شەھەرگە كىرىپ ئۇزاق ئۆتمەستىن باشقا بىر خىل گەپ تارقالدى. ھەممە ئادەم سۆزلىشەتتى، ئەلى ساپا بايغا تېخىمۇ ئىچىنىشاتتى:

— بىر ئادەم بىچارە بولسا، تەلەيسىز بولسا ئەلى ساپا بايچىلىك بولار. ۋايۋاي دېھقانلىرىغا يېمەي يېدۈردى، ئىچمەي ئىچۈردى، ئاغرىپ قالسا دوختۇر، موللاملارنى باشلىرىغا ئەكەلدى. ئۇلارغا بىرەر دەرد كەلسە بىچارە ئەلى ساپا باينىڭ يۈرىكى پارە - پارە بولۇپ كېتەتتى. ئەلى ساپا باينىڭ جىمى بايلىقى، بارى - يوقىنىڭ ھەممىسى ۋايۋاي دېھقانلىرى ئۈچۈن ئىدى. «ئەلى ساپا باي ئۇنداق قىلما، بۇ دېھقانلارنى بېشىڭغا چىقىرىۋالما، ئاقىۋىتى يامان بولىدۇ» دېگۈچىلەرگە: «ياق، ئۇلار كۆز قارىچۇقۇم، قېرىنداشلىرىمدۇر، ئۇلار بىزنىڭ خوجايىنلىرىمىز» دەيتتى. قوينىدا باققان يىلان ئاخىر يۈرىكىنى چېقىپتۇ. باققان قاغىلىرى كۆزىنى چوقۇپتۇ. ۋاي بىچارە ئەلى ساپا باي، دېھقانلار بىر كېچىدە يېزىغا باستۇرۇپ كىرىپتۇ،

ئوقتا تۇتۇپتۇ. ئىككى ئادەمنى تۇتۇۋېلىپ، دەرەخكە ئېسىپ، تىرىك تۇرغۇزۇپ تېرىلىرىنى شىلىۋاپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن تېنىنى پارچىلاپ، ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا تاشلاپتۇ.

ئادېم بىلەن زەينەل ھەققىدىكى ھەر خىل ھېكايە شۇنچىلىك ئېچىنىشلىقكى ... — شەھەردىكى ئاياللار ھەسرەتلىنىپ سۆزلىشەتتى:

— ۋاي مەلىخە خانىم، بۇ ئەقىلسىز ئەلى ساپانىڭ كاساپىتىدىن ئۇنىڭ بېشىغا ئېغىر بالا - قازالار كېلىدىغان بولدى.

— دېھقانلارغا ئىشەنگىلى بولامدۇ؟ بۇ جانىۋارلارغا؟

— بۇ تۇزكورلارغا ئىشەنگىلى بولامدۇ؟

— بۇ قان ئىچكۈچىلەرگە؟

— بۇ جاللاتلارغا؟

— بۇ ۋەھشىي ھايۋانلارغا؟

— ئادەم ئىشەنگىلى بولامدۇ؟

— ھۆكۈمەتنىڭ قولىدىنمۇ ھېچ نەرسە كەلمەيدۇ.

— ۋاي مەلىخە خانىم، تەلەيسىز، غېرىب، مۇساپىر خانىم!

پۈتۈن ناھىيە ئەلى ساپانىڭ غېمىدە، ھەممە ئادەمنىڭ كۆزلىرىدە ياش. ناھىيە بازىرىدا ئايلىنىپ يۈرگەن دېھقانلارغا يىرگىنىپ، قورقۇپ، ئۈركۈپ قارىشاتتى. بۇ ئەسكى چاپان، مۇكچەيگەن، ھودۇققان ھالدا ئايلىنىپ يۈرگەن سەھرالىقلارغا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ قارىشاتتى.

ئەلى ساپا باي ۋەقەنى ئالدى بىلەن ژاندارما قوماندانى، يۈز بېشى پارۇخقا ئەڭ ئېچىنىشلىق ھالەتتە، كۈچىنىڭ يېتىشىچە، ئەڭ يامان تىل بىلەن دەھشەتلىك قىلىپ سۆزلىدى. يۈز بېشىنىڭ چىرايى ئاڭلىغان بۇ دەھشەتلىك ۋەھشىيلىك تۈپەيلى تاتىرىپ كەتتى. كەچقۇرۇن نازىپ ئوغلىنىڭ ئاشخانىسىدا ئىككى رومكا قېقىۋالغاندىن كېيىن ئۇ ۋەقەلەرنىڭ تەسىرىدىن قۇتۇلۇپ ئېسىنى يىغىۋالدى. سوتچىلار ۋە باشلىقلارنىڭ ئەھۋالىمۇ پارۇخ بەگنىڭكىدىنمۇ بەتتەر ئىدى. يالغۇز ھاكىملا قوللىرىنى

ئۇۋۇلاپ، زور خۇشاللىق ئىچىدە: «ياخشى، بەك كاتتا ئىش بوپتۇ، — دېدى، — ئادەمنى خۇشاللاندۇرىدىغان ئىش بوپتۇ. بىر - بىرىنى يېيىشسۇن، بىر - بىرىنى يوق قىلسۇن بۇ كاپىرلار، پادىشاھىمىز، ئەپەندىمىزنىڭ سەلتەنەتى ۋاقتىدا مۇنداق ۋەھشىيلىكلەر بولارمىدى، ئەپەندىم؟»

ئەلى ساپا باي سىياسەتچىنىڭ، پەتخى باينىڭ، پەخرى تەلۋىنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئادانا ۋە ئەنقەرەگە ئۈست - ئۈستىگە تېلېگرامما يازدۇردى: دېھقانلار قوزغالماقتا، دېھقانچىلىق مەيدانلىرىغا ئوت قويماقتا، ئائىلىلەرنى ۋەيران قىلماقتا، قان تۆكۈلمەكتە، چۇقۇر ئوۋادىكى يەرلەر سۇ بىلەن ئەمەس، قان سۇغۇرۇلماقتا! ...

ۋالىي نېمە دېسە دەۋەرسۇن، بۇ يازغانلار راست ئەمەسمۇ؟

شۇ كۈنلا ۋايىۋاي يېزىسىغا بىر ئەترەت ژاندارما ئەۋەتىلدى. ژاندارمىلار ئادېمنىڭ قاتىلى دەپ يوباز ئوغلى ھەسەننى، زەينەلنىڭ قاتىلى دەپ پەرھات موللامنى تۇتۇپ كەتتى. ئەلى ساپا باي بىلەن سوتچى ئالىبۇرۇن ھەممە ئىشنى ئوچۇق - ئاشكارا قېرىنداشلارچە سۆزلىشىپ بولغانىدى، شۇڭلاشقا بۇ ئىككى كىشىنى قاتىللىق ئۈچۈن ناھايىتى مۇۋاپىق دەپ بىلىشتى. ھەسەننىڭ چۇقۇر ئوۋادا ھېچكىمى، تايانچىسى يوق ئىدى. پەرھات موللامنىڭمۇ قەيەردىن كەلگەنلىكى نامەلۇم ئىدى.

— ساپا باي، — دېدى مۇپەتتىش، — بۇ موللام سىرلىق بىر ئادەم، شۇڭلاشقا ئۇنىڭ جاسۇس ئىكەنلىكىنى كۆتۈرۈپ چىقمىز ۋە قولغا ئالىمىز. ئۇنىڭ جاسۇس ئىكەنلىكىگە ۋايىۋاي يېزىسىدىكىلەرمۇ ئىشىنىدۇ. قېنى، يەڭلەرنى تۈرەيلى، ئېنىق پاكىتلار ئۇنىڭ جاسۇسلۇقىنى ئىسپاتلايدۇ. پەرھات موللامنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدۇرالايمىز. پەرھات موللامنى ناھايىتى ياخشى تاللىدۇق. شۇنى ئۇنتۇماڭلاركى، ئۇ بىر موللا، ئەنقەرەدە موللامىلاردىن ئۈركۈيدۇ، بولۇپمۇ مۇشۇ كۈنلەردە ... ساپا باي ئوقنى جايىدا ئاتتۇق، تۇرنىنىڭ كۆزىگە تەگكۈزدۇق.

ئەلى ساپا مۆپەتتىشنىڭ قولىنى قىزغىنلىق بىلەن سىقتى:

— ئىنتايىن توغرا ئىش قىلدىڭىز. كۆپچىلىكنىڭ ئامانلىقىنى مۇداپىئە قىلغۇچى بەگ ئەپەندىم! ھەم موللامنى، ھەم قىزىلباش①نى... ئەمدى بۇ دېھقانلارنىڭ، پەسكەشلەرنىڭ بېلى سۇندۇ، سىز تەييارلىقلارنى ماڭا قويۇپ بېرىڭ، — دېدى - دە، ناھىيەگە چاپتى.

ۋايۋاي دېھقانلىرى قوللىرىغا كويزا سېلىنغان پەرھات موللام بىلەن يوباز ئوغلى ھەسەننى يېزىنىڭ سىرتىغىچە ئۇزىتىپ قويۇشتى:

— سالامەت بېرىپ، يات ئارىدا سالامەت قايتىڭلار! ئۇلۇغ ئاللاغا تاپشۇردۇق!

يوباز ئوغلى يېزىنىڭ سىرتىغا چىققاندا توختاپ قالدى.

— بىلىپ تۇرۇپ كەلدىم، مۇشۇنداق بولۇشىنى بىلىپ تۇرۇپمۇ كەلدىم. ئەمما، شۇنىڭغا ئىشىنىڭلاركى: ئادەم ئۆلتۈرۈش يامان ئىش، ھېچكىم ئىشەنمەيدۇ، بىراق سىلەر ئىشىنىپ تۇرۇڭلار، مەن ئادەمنى ئۆلتۈرمىدىم، بالىلىرىم سىلەرگە ئامانەت قالدى.

پەرھات موللام دەسلەپ گەپ قىلىشنى خالىمىدى. نېمە ئۈچۈندۇر كېيىنرەك ئاچچىق - ئاچچىق كۈلۈمسىرەپ دېھقانلارغا قارىدى، كۆز چاناقلىرى ياشقا تولدى:

— سىلەر مېنىڭ كىم ئىكەنلىكىمنى بىلىسىلەر، — دېدى بوغۇلغان ئاۋازدا، — گەپ قىلىشنىڭ ھاجىتى يوق. مەن ئەمدى بۇ يېزىغا زادىلا كېلەلمەيمەن، مېنى دارغا ئاسىدۇ، قېرىنداشلىرىم، مەندىن رازى بولۇڭلار!

قاپقارا چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى، ئاپتاپتا پارقىراپ تۇرغان ساقاللىرى بىردىنلا نۇرلىنىپ پارقىراپ كەتتى. لەۋلىرى مىدىر - مىدىر قىلىپ دۇئا ئوقۇيتتى. چىرايىدا ھېلىقى ئاچچىق

① قىزىلباش — قىزىل پاچاق، يەنى كوممۇنىست دېگەن مەنىدە. — تەرجىماندىن.

كۈلۈمسىرەش بىلىنىپ تۇراتتى.

ناھىيەگە ئەتىسى چاشكا ۋاقتىدا يېتىپ كېلىشتى. پەرھات موللامنىڭ قاپقارا، چىرايلىق قوي كۆزلىرى كۆپكۆك، ئىششىپ كەتكەن يۈزىمۇ كۆپكۆك ئىدى، ئېڭەكلىرىدە قان قېتىپ قالغان. تىتىلىپ كەتكەن كىيىملىرىمۇ قانغا بويالغان، شالۋۇرى جۇل - جۇل ئىدى. ئاياغلىرى ئاللىقاياقلاردا چۈشۈپ قالغان بولۇپ، پۇتلىرىدىن، پاقالچاقلىرىدىن توپىلىق يوللارغا قان تېمىپ تۇراتتى.

يوباز ئوغلىنىڭ ئەھۋالى موللامنىڭكىدىن مىڭ ھەسسە يامان ئىدى. ئۇنىڭغا قاراشقا بولمايتتى. بىر پارچە قان ئۇيۇتمىسىغا ئايلىنىپ قالغانىدى.

ناھىيەگە يېقىن كەلگەندە ھەر ئىككىسىنىڭ بويىنىغا قارا توم قىل ئارغامچىنى باغلىدى، ناھىيە بازىرىدا تاۋۇز شاپىقى، سېسىپ كەتكەن كۆكتات، لاي، توقماق، تاش، سېسىق تۇخۇم، سېسىق پەمىدۇر، قاچا - قاچىدا ئېچىپ كەتكەن قېتىقلارنى قوللىرىدا تۇتۇۋالغان خالايىق ئۇلارنى ساقلاپ تۇرۇشاتتى.

تۆۋەندىن ئۇلارنىڭ باشلىرى كۆرۈنەر - كۆرۈنمەي ۋارقىرىشىپ - جارقىرىشىپ قارشى ئالدى. شاپاق، لاي، سېسىق تۇخۇم تاش يامغۇرىدەك ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يېغىشقا باشلىدى. ئېغىزغا ئالغۇسىز تىللار بىلەن تىللاشتى، ھاقارەت قىلىشتى ...

پەرھات موللام ئالدىدا، بېشى ساڭگىلاپ كەتكەن يوباز ئوغلى ئارقىدا، ئۇ ھېچ نەرسىنى سەزمەيتتى، كۆرمەيتتى، ۋارقىرىشىۋاتقان، تىللاۋاتقان، نەرسىلەرنى ئېتىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا ئالدى بىلەن بازار قايىنىغان يەرگە ئەكېلىنىشتى. دەللال ئەخمەت دوك بۇ يەردە ۋەھشىيلەر ھەققىدە، ئادەمگەرچىلىك ئۈستىدە، قان تۆكۈلۈش ھەققىدە ئادەمنى يىغلاتقۇدەك دەرىجىدە ئۇزۇن بىر نۇتۇق سۆزلىدى. كېيىن يەنە تاش، لاي، پاسكىنىچىلىق يامغۇرلىرى، تىل - ھاقارەت يامغۇرى يېغىشقا باشلىدى.

بويۇنلىرىدا ئارغامچا، ئارقىلىرىدا يۈزلەرچە ئاما بولغىنى

ھالدا پەرھات موللام بىلەن يوباز ئوغلى پۈتۈن ناھىيەنى ئايلىنىپ چىقتى. ئەخمەت دوك ھەربىر مەھەللىدە بىر ئاز توختاپ، دەھشەتلىك نۇتقىنى يېڭىلاپ تۇردى.

تۇرمىگە ئەكەلگەن چاغدا ئۇلارنىڭ تۇرغۇدەك دەرمانى قالمىغانىدى، يېرىم ھوشسىز ھالدا تام تۈۋىگە كېلىپ يىقىلدى.

ئەلى ساپا باي شۇ كۈنى كېچىسى نازىپ ئوغلىنىڭ ئاشخانىسىدا ناھىيەنىڭ ھەربىي ۋە مەمۇرىي باشلىقلىرىغا چوڭ بىر شاراب زىياپىتى بەردى. زىياپەتتە زەينەلنىڭ ۋە ئادىمىنىڭ ئاجايىپ ياخشى دوست، سادىق ئادەملەردىن ئىكەنلىكىنى سۆزلىدى. ئۇلارنىڭ ئادىمىيلىكلىرى، پەزىلەتلىرىنى سانىپ چىقتى. ئۇلارنىڭ بۇ خىل پەسكەش، رەزىل، ۋەھشىيلەرچە ئۆلۈمگە لايىق ئەمەسلىكىنى ئۇقتۇرۇپ ئۆتتى.

ئەلى ساپا باي شۇنچىلىك يۈرەكتىن چىقىرىپ، شۇنچىلىك چىرايلىق سۆزلىدىكى، بۇ كېچە ھەممە ئادەمنى ئۆزىگە مايىل قىلىۋالدى.

46

كۈن چىقىشقا تېخى خېلى ۋاقىت بولسىمۇ، ئەتراپ يورۇشقا باشلىغانىدەك ئىدى. شارقىراپ ئاققان ساۋرۇن دەرياسىنىڭ لايلىق ئېقىنىنىڭ بويىدا ئۆسكەن ھاۋا رەڭ گۈللەر بىلەن پۈركەلگەن يالپۇزلارنىڭ يوپۇرماقلىرى نەمدەلگەنىدى. گۈللەرگە قونغان ھەسەل ھەرىلىرى ۋە باشقا ھەرىلەر قاناتلىرىنى دۈمبىلىرىگە چاپلاپ ئۇخلىشىۋاتاتتى. بەزىدە ھەرىلەر بىر خىل سىلكىنەتتى ۋە تىترىگەندەك قىلاتتى.

قوغۇن - تاۋۇز بارىڭىنىڭ ئاستى ۋە ئەتراپى تاۋۇز شاپاقلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. تىلىنغان، غاجىلانغان ۋە چېقىلىپ كەتكەندىن كېيىن قول تەگمىگەن تاۋۇز شاپاقلىرى ... سېسىپ كەتكەن تاۋۇزلارنىڭ پۇرىقى پۈتكۈل ئەتراپنى قاپلاپ كەتكەنىدى.

مەمەت خېلى بۇرۇن ئويغىنىپ، تاۋۇزلۇقنىڭ ئىچىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى ۋە ئويلايتتى. «بېشىمغا كەلگەن شۇ ئىشلارنى ...» دەيتتى ئۆز - ئۆزىگە ۋە بېشىغا چۈشكەن كۈلپەتلەر بىر - بىرلەپ كۆز ئالدىدىن ئۆتەتتى ... خىيالى بۇ يەردىن باشلىنىپ ئۇ يەرگىچە كېتەتتى. شۇنچە چوڭ ھۆكۈمەتمۇ، چۇقۇر ئۇۋا ئاغىلىرىمۇ جانلىرىنى قولىغا ئېلىپ ئۇنى ئىزدىشەتتى، توپ - توپ ژاندارمىنى ئۇنى تۇتۇشقا ئەۋەتەتتى. ئۇ «ئۇ قاراقچىلاردەك بىر قاراقچى بولسامغۇ، كاشكى، نېمىلەر بولاتتىكىن! زادى مەندىن نېمىنى تەلەپ قىلماقچى!» دەپ ئويلايتتى.

ئوسمان چوڭ بىرنەچچە كۈن ئاۋۋال شۇنچە خۇشال ھالەتتە يۈگۈرۈپ كېلىپ:

— شۇڭقارىم، بىز يېڭىپ چىقتۇق. ئەلى ساپانىڭ بېلىنى سۇندۇردۇق. سېنىڭ ئىسمىڭنى ئاڭلىغان دېھقانلار قورقۇشۇپ قېچىپ كېتىشكەنىدى، سېنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىكىڭنى ئاڭلاپلا، كۆڭۈللىرىگە باتۇرلۇق يالقۇنى تۇتىشىپ، تۇرالماي يۈگۈرۈشۈپ يېزىغا قايتىپ كېلىشتى. يوباز ئوغلىمۇ كەلدى. سەن مۇشۇ يەردە، ھازىر تۇرغان جايىڭدا بولساڭلا دېھقانلار تاغلارنى تۈزلىۋېتىدۇ. ئەلى ساپا ئاخىر بىر كۈنى بېشىنى يەيدۇ. مۇسلۇ تەلۋە ياخشى ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ. شۇ تەلۋە باتۇرنىڭ قىلغان ئىشلىرىنىڭ ھەممىسى سېنىڭ يولىيورۇقۇڭ بىلەن بولۇۋاتقانلىقىنى ھەممە ئادەم بىلىشىدۇ. توغرا، سەن بولمىساڭ، سەن بىزنى جاسارەتلەندۈرمىسەڭ، بىز خوتۇن كىشىدەك ئەلى ساپانىڭ ئاستىدا قالغان بولاتتۇق، راست، توپتوغرا شۇنداق بولاتتۇق. «ئاناۋارزا ئۇلاغلىرى، بۆرىگە ئوخشاش پاشىلىرى» دېگەن گەپ بار. بالام مەمەت، شۇ سارايلارنى ئاغدۇرمىغۇچە سېنى ئوغۇل دېمەيمەن، — دېگەنىدى ۋە بۇ سۆزلىرىنى ئوسمان چوڭ ئاغزىدىن چىقىرىپ قويۇپ پۇشايمان قىلىپ قالغانىدى.

— شۇنداق، يەنى سارايلارنى بىز ئاغدۇرۇپ تاشلايمىز. سەن

پەقەتلا مۇشۇ يەرلەردە تۇرسەن، يەپ ـ ئىچىپ ياتسەن ۋە بىزگە سايىۋەن بولسەن، خالاس. شۇنداق قىلساڭلا بىزگە كۇپايە. سەن مۇشۇ يەردە تۇرۇپ بەر، بىز ئۆز ئىشىمىزنى ئۆزىمىز قىلىمىز.

ئوسمان چوڭ جىددىيلىشىپ كەتكەندى. كۆزلىرىدە ئۇمىدسىزلىك ۋە قورقۇش ئالامەتلىرى بار ئىدى. ئۇ شۇنداق دېگەندى:

— شۇڭقارىم، شۇنى بىلىپ قويغىنكى، سېنىڭ چۇقۇر ئوۋادا ئىكەنلىكىڭنى پۈتكۈل ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكى بىلىدۇ. بىراق، نەدە ئىكەنلىكىڭنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. خىيالىڭغا ھېچقانداق ئەندىشە چۈشمىسۇن، چۇقۇر ئوۋاغا چۈشكەنلىكىڭنى ھېچقانداق ئاغا، ھېچقانداق ھۆكۈمەت ئادىمى دېھقانلاردىن سوراپ بىلمەيدۇ. دېھقان دېگىنىڭ ۋاقتى كەلگەندە ئاغزىنى ئاچماي تاشتەك تۇرۇۋالىدۇ. ئۇلارنىڭ ئاغزى چىڭ دەيمەن، ئوغلۇم، خاتىرجەم بول!

مەمەت بۇ ئىنسانلارنىڭمۇ ئۆزىدىن كۆپ نەرسىنى كۈتۈۋاتقانلىقىنى بىلەتتى. بولۇپمۇ ئوسمان چوڭنىڭ دېگەن سۆزلىرىدىن كېيىن تېخىمۇ چوڭقۇر چۈشەندى. ئەجەبا، ئۇلار ئۇنى شۇنچە زور قۇدرەت ئىگىسى دەپ ھېسابلىشامدىكىنە؟ بىر نەچچە يىل تاغلاردا كېزىپ يۈرگەن، مەجبۇرىي تاغقا قوغلانغان، بېشىغا ئادەمنىڭ ئەقلى يەتمىگۈدەك ئىشلار كەلگەن، ۋەيران بولغان، يېزىمۇيېزا، تاغمۇتاغ ئايلىنىپ يۈرۈپ بېشىنى تىققۇدەك بىرەر تۆشۈك تاپالمىغان، ئاخىر بۇ يەرگە كېلىپ پاناھلانغان بىرى ئىدىغۇ ئۇ ئۆزى؟!

مەمەت ئەتراپىدا بولۇۋاتقان ئىشلارنى چۈشىنىشكە تىرىشاتتى. ئەتىگەندىن كەچكىچە، تۈندىن تاڭغىچە ئويلىناتتى. ۋەقەلەرنىڭ بىرمۇنچىسىنى ئۆز كەچۈرگەنلىرىگە ئاساسەن چۈشىنىپ يېتەتتى، بىرمۇنچىسىغا زادىلا ئەقلى يەتمەيتتى. شۇ ئوسمان چوڭ بىكاردىن ـ بىكارغا ئاۋارە بولاتتى. ئەلى ساپا باي بەربىر ئۇلارنى يېزىلىرىدىن ھەيدەپ چىقىراتتى، ئۇنىڭ ئارقىسىدا ھۆكۈمەت، قېشىدا ئاغىلار، بېشىدا بىر توپ قوراللىق

ئادىمى بار. ئوسمان چوڭنىڭ ئىشەنگىنى پەقەتلا ئۆزى، يەنى مەمەت ئاۋاق ئىدى! يالغۇز بىرلا ئادەم، ئوسمان چوڭ شۇنى بىلمەمدىكىنە؟ ژاندارمىلار شۇنى بىلىپ قالسا، بۇ يەردە — ئاقچەسازنىڭ پاتقاقلىقىدا قىستاپ كەلسە، بىر ئەترەت ژاندارما ئۇنىڭ ئاۋاق مەمەتنىنى كەكلىكنى ئوۋلىغاندەك ئوۋلاپ كەتمەمدۇ؟

— تەسلىم بولمايمەن، مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ، — دەپ كۈلۈمسىرىدى ئۇ.

ئەلى ساپانى ئۆلتۈردى دەيلى، ئۇنىڭدىنمۇ يامان ئەلى ساپا ئالدىلىرىغا كەلمەسمۇ؟ ئۇنىڭدىن مىڭ ھەسسە يامىنى چىقماسمۇ؟ ئۇ، ھەمزەنىڭ دەگىرمەن ئۇلۇك دېھقانلىرىغا قىلغانلىرىنى يېپىدىن ـ يىڭىنىسىگىچە ئۇققانىدى. «بىر ئىش قىلاي، بىر ياخشىلىق قىلاي دەپ بىچارىلەرنىڭ بېشىغا بالا تېرىدىم. دېھقانلار مېنى قانچىلىك ئەيىبلىسە، قانچە تىللىسا، قانچىلىك جازالىسا ھەقلىق!...»

«بۇ چۇقۇر ئوۋادىن ئەمدى تىرىك چىقالمايمەن، شۇ قوغۇنلۇقتا يېتىپ ئۆلۈمنى كۈتىمەن. ئۆلۈم خېتىم بوينۇمغا ئېسىقلىق، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە ئايلىنىپ يۈرىمەن. ئابدى كېتىپ ھەمزە كەلمىسە، ئىش قولاي ... بىر ئابدى كەتسە، مىڭ ھەمزە كېلىدۇ. ھەممە كۈرەش بىكارغا كېتىۋاتىدۇ. ئوسمان چوڭنىڭ، ۋايىۋاي يېزىسىنىڭ كۈرەشلىرىمۇ بىكارغا كەتمەكتە، پات ئارىدا بۇ يەرنى تاشلاپ باشقا يەرگە يەرلەشسە ... ئۇ يەردىمۇ ئالدىلىرىغا يەنە بىر ئەلى ساپا چىقماسمۇ؟»

كۈزگە بارماستىنلا بۇ يەردە مېنى ژاندارمىلار قولغا ئالىدۇ. ۋايىۋاي دېھقانلىرى تۇرغان يېرىمنى يۈزبېشىغا دەپ قويىدۇ، قانلىرىم ئاقچەسازنىڭ چىرىگەن توپىلىرىغا تۆكۈلىدۇ.

بۇ يەردە گاراڭلىقتا خەلىل كوسىنىڭ قېشىدا ياشاشتىن باشقا چارە يوق. ئۇ، كېتىپ قالغان ئابدىنىڭ ئورنىغا كەلگەن ھەمزە ھەققىدە خەلىل بىلەن سۆزلىشەتتى، ئويلىناتتى، بىراق

ھېچقانداق چىقىش يولى تاپالمايتتى، قاچىدىغان ۋە يوشۇرۇنىدىغان بىرەر تۆشۈكنىمۇ تاپالمايتتى. « نەگىلا بارساڭ ئاغىلار بار، ژاندارمىلار بار، نەگىلا بارساڭ مەمەت ئاۋاقنى تونۇيدۇ. ھەي ! شۇ مەمەت ئاۋاق دېگەن ئىسمىم قۇرۇسۇن، يەرنىڭ قەرىگە كىرىپ كەتسۇن ! بۇ يەردە تۇرۇپ ئۆلۈمنى كۈتىدۇ، قەيەرگىلا بېرىپ بېشىنى قانداقلا تاشقا ئۇرسۇن، شۇ يەردە ئۆلۈم تەييار.»

خەلىل كوسا جىگەرلىك، پاك، قورقۇمسىز ئادەم بولۇپ، ئەلى ساپانىڭ سارىيىغا بېسىپ كىرگۈدەك جاسارىتى بار ئىدى. مەمەت خەلىلگە ئەجەبلىنىپ قارايتتى، خەلىل بولسا ئۇنىڭ ۋەھىمە ئىچىدە قالغانلىقىنى، تۈگىشىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، بۇ يەردە ئولتۇرۇپ ئۆلۈمنى ئۆز رازىلىقى بىلەن كۈتۈۋاتقانلىقىنى زادىلا چۈشەنمەيتتى، مۇنداق بىر مەمەت ئاۋاقمۇ بولامدۇ؟ دەپ ئويلايتتى. كىم بىلىدۇ، مۇشۇنداق مەمەت ئاۋاقلارمۇ بولىدىكىنە !

ئۆلۈشكۈن پەرھات موللام بىلەن يوباز ئوغلىنى ژاندارمىلارنىڭ تۈتۈپ كەتكەنلىكلىرىنى ئاڭلىغان چاغدا، مەمەتنىڭ چىرايىنى كۆرگەن خەلىل ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك پىكىرلىرىنى ئۆزگەرتتى. مەمەتنىڭ يۈزى، كۆزلىرى، قوللىرى، تاۋۇشى بىردىنلا ئۆزگەرگەنىدى. تۇرقى ـ سىياقىمۇ شۇ ئان ئۆزگەرگەنىدى. خەلىل كوسا ئۆز ـ ئۆزىگە، « مەمەت ئاۋاق دېگەن دەل مۇشۇ بولسا كېرەك » دەپ خۇشال بولدى.

پەرھات موللامنىڭ، يوباز ئوغلىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرىنى، قوللىرىدىكى ئېغىر زەنجىرلەرنى، شەھەردىكى خورلىنىشلىرىنى ئۇششاق ـ چۈششەكلىرىگىچە سەيران دەپ بەرگەنىدى. شۇ چاغدا مەمەت شۈك بولۇپ قالغان. خەلىل بىردىنلا ئۇنىڭ يۈزىنىڭ پۈتۈنلەي باشقىچە بولۇپ كەتكەنلىكىنى، ئۆتكۈر پىچاقنىڭ بىسىغا ئوخشاپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن. مەمەتنىڭ كۆزلىرىدىن بىر ـ ئىككى قېتىم كىچىككىنە ئوتلار چاقنىغان، كېيىن بىر پولات ئۇچقۇنى كېلىپ كۆز قارىچۇقىغا ئورۇنلاشقان.

سەيران بىردىنلا سۆزىنى توختىتىپ، كۆزلىرىنى غەلىتە

قىلىپ، مەمەتنى تېخى ھازىرلا كۆرۈۋاتقاندەك قارىغان. بۇ ئادەم غايىبتىن كەلگەندەك ئىدى. كۆزلىرىدىكى پولات ئۇچقۇن شۇ يەردە چاقنىغانىدى.

ئوتتۇرىدا چوڭقۇر بىر سۈكۈت داۋام قىلدى، چوڭقۇر، قورقۇنچلۇق ... چىۋىننىڭ ئۇچۇشى ئاڭلىناتتى، تىنچىق ئىسسىق ئىدى. ھەر نەرسە كۆزنى قاماشتۇرغۇچى نۇردا يانماقتا، ئېرىمەكتە، ئاقماقتا ئىدى.

مەمەتنىڭ بېشىدا سېرىق نۇرلار چاقنايتتى، ئۇچقۇنلىناتتى. ئەتراپىغا چېچىلاتتى، ئىنتايىن تېزلىكتە كۆزلەرنى قاماشتۇرىدىغان نۇرلار چاقنايتتى، ئايلىناتتى. دۇنيا ساپسېرىق تۇسكە كىرگەن، چاقنىغان، ئاققان، چېچىلغان، يالقۇنلانغان سېرىق نۇر ئىچىدە جۇشقۇنلىنىپ تۇراتتى.

مەمەت سەنتۇرۇلە ـ سەنتۇرۇلە ئېرىق بويىغا باردى، بېشىنى ئېرىقنىڭ مۇزدەك سۈيىگە تىقتى، تارتىۋېلىپ يەنە تىقتى. كېيىن تېزلىكتە بوستانلىققا كىرىپ، گاراڭلاردەك بىلمەي، كۆتەكلەرگە پۈتلىشىپ مېڭىشقا باشلىدى. كۆزىگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەيتتى، ئوت ـ چۆپلەر، دەرەخلەر، ئاناۋارزا قىيالىقلىرى، سۇ، تۇپراق، ئاقچەسازنىڭ چاتقاللىرى، ئالدىدىكى يانتۇ تاغلار — ھېچنېمە كۆرۈنمەيتتى. خەلىل بىلەن سەيران ئۇنىڭدىن كۆزلىرىنى ئالماي قارايتتى. مەمەت خېلىغىچە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ يۈردى. كېيىن بوستاننىڭ ئوتتۇرىسىدا توختاپ، يەرگە قادالغان قىلىچتەك قادىلىپ تۇرۇپ قالدى.

خەلىل ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى:

— قېرىنداشىم، — دېدى ئۇ، — مەمەت، بۇ يەردە تۇرۇپ قالما. بەك تىنچىق، ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىدۇ، ئاغرىپ قالىسەن.

باراڭنىڭ ئاستىغا كېلىشتى، تاۋۇز شاپاقلىرىنىڭ ئۈستىگە يېپىشىۋالغان مىڭلاپ قىزىل ئېشەك ھەرىسى، سارغۇچ ھەرە، ھەسەل ھەرىسى، پارقىراق ھەرە، قارامتۇل ھەرە ئۇچۇشتى، نېپىز قاناتلىرىنى قىزىق ئاپتاپتا تىترىتىپ ئۇچۇشاتتى.

مەمەت سەيرانغا قارىدى، ئۇنى كۆردى. بۇ قېتىم يۈزى تېخىمۇ باشقىچىرەك بولۇپ كەتتى: ئىللىق دوستلۇق، شېرىن، ئوماق بىر يۈز. ئۇ كۈلۈمسىرىدى.

باراڭنىڭ ئاستىدا ئولتۇرۇشقاندىن كېيىن مەمەت:

— ۋاي پەرھات موللام، ۋاي! — دېدى، — ئارسلاندەك ئادەم ئىدى، مەن مۇنداق موللىنى كۆرمىگەن. سۇلايمان چوڭ نېمە دېدى، بىلەمسەن خەلىل؟

— ياق، — دېدى خەلىل.

— سۇلايمان چوڭ ماڭا: ئابدى كېتىپ ئورنىغا ھەمزە كېلىدىغان بولسا، دېدى ... مۇنداق دېدى، دۇنيادا بىكار، ھېچقانداق ئىشقا يارىمايدىغان ھېچ نەرسە يوق، دېدى. ئىشلەش ھەقتۇر، ئۇرۇشماق ھەقتۇر، ئېلىشماق، بىكار تۇرماسلىق ھەقتۇر، دېدى.

ئۇنىڭ چىرايى سەل - پەل ئېچىلدى، كېيىن تۇتۇلدى:

— بۇ يەرنى تاشلاپ كېتەيلى، نەگە كېتىش كېرەك؟ كەمبەغەللەرگە زىيىنىم تېگەر. پەرھات موللام تۈرمىدە، شۇ بىچارىنى بىكاردىن - بىكار ئېسىۋېتىشى مۇمكىن. دېھقانلار ماڭا ئىشىنىپ ئەلى ساپاغا قارشى چىقىشسا، ئۇمۇ ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتماستىن ئاتلىنىدۇ، دەھشەتلىك بىر ئۇرۇش باشلىنىدۇ. ئاقىۋەت نەگە بارىدۇ؟ ھېچ! ۋايۋاي يېزىسىنىڭ ئېزىلىۋاتقان تەرەپلىرىگە پايدىسى تېگىپ قالار ...»

«ئەمما نەگە، قايسى تەرەپكە كېتىش كېرەك؟ تاغلار، يېزىلار، ئادەملەر، دەرەخلىرى بىزنى قوبۇل قىلمايدىغان بولدى.»

ئۇ ئېغىر - ئېغىر تىندى.

شۇ ئوسمان چوڭ ئۇنىڭغا جىق نەرسىنى چۈشەندۈرگەندى. ھەقىقەتەن پىكىرلىك بىر ئادەم ئىدى. ئەلى ساپا باينىڭمۇ يېڭىلىدىغانلىقلىرىنى ياخشى بىلەتتى. ئەلى ساپا كەتسە ئۇنىڭ ئورنىغا كەنئان ساپانىڭ كېلىدىغانلىقىنى، ئۈستىلىرىگە مىڭبىر بالايىئاپەتنىڭ چۈشىدىغانلىقىنى ھەم بىلەتتى، لېكىن

ئۆلۈمنى كۆز ئالدىدا تۇتۇپ يەنىلا قوراللىنىشتىن يانمايتتى. ياشانغانلارنىڭ جېنى تاتلىق بولىدۇ. ئەمما، ئوسمان چوڭغا جېنىمۇ ئەھمىيەتسىز كۆرۈنەتتى. ئۇ بولمىسا ئىدى، بۇ يېزىدا ئىنسان تۈگۈل ھاشاراتلارمۇ قالمايتتى، ئەلى ساپاغا بۇرۇنلا تەسلىم بولاتتى.

فېۋرالدا جەنۇبتىن — چۆلدىن چۇقۇر ئوۋاغا، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە مىڭلاپ جەرەنلەر كېلەتتى، توپ - توپ بىلەن تۈزلەڭلىكتە يۈرۈشەتتى. جەرەن پادىلىرى ئۈستىدە ئۈچلۈك قاناتلىق، تېز ئۇچىدىغان قارا قۇشلار ... قارا قۇشلار جەرەنلەردىنمۇ تېز ئۇچۇشاتتى - دە، بىرىپ جەرەنلەرنىڭ دۈمبىسىگە قوناتتى، ئارقىدىنلا تۇمشۇقلىرى بىلەن جەرەنلەرنىڭ كۆزلىرىنى چوقۇپ يەيتتى.

— كور جەرەنلەرنىڭ ھالى يۈرەكلەرنى ئېزەتتى، — دەيتتى ئوسمان چوڭ، — ياش چاغلىرىمىزدا ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىدە كور بولۇپ قالغان يۈزلەپ بىچارە جەرەن ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى. كور جەرەنلەرنى ئۆلتۈرۈشكە ھېچكىمنىڭ قولى بارمايتتى. ئۇلار شۇنداق ئۆلۈپ كېتىشەتتى.

مەمەت كور جەرەنلەرنى ئويلاشنى، ئاندىن ئاۋازىنىڭ بارىچە «مەن بىر كور جەرەنمەن، ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكىگە چۈشتۈممەن. چارىسىز بىر كور جەرەنمەن، قارا قۇشنىڭ پەنجىسىگە چۈشكەنمەن ...» دەپ ۋارقىراشنى ياخشى كۆرەتتى.

ئاناۋارزا تۈزلەڭلىكى ئاقىرىشقا باشلىدى. يەر ئۈستىنى ئادەمنىڭ كىندىكىگە كەلگۈدەك قويۇق چاڭ قاپلىدى. دەرەخلەر چاڭلارنىڭ ئۈستىگە كۆتۈرۈلۈپ چىقتى.

غۇۋا قاراڭغۇلۇقتا، سۆگەتلەرنىڭ بۇ تەرىپىگە — دۆڭنىڭ ئۈستىگە بىر قارا سايە ئاستاغىنا كېلىپ قوندى. مەمەت بىر ھەپتىدىن بېرى بۇ يەرگە كېلىپ تۇرىدىغان قارا سايىنى ئوبدان تونۇۋالغانىدى. قاراڭغۇ كېچىدە، يىراقلاردا تۇرۇپمۇ بىر خىل يېقىنلىق ئورنىتىشقانىدى.

بۇ ئات تورۇق بولۇپ، ئەرەب ئېتى ئىدى.

تورۇق ئات كېچىدە نارلىق قىشلاقنىڭ تۆۋىنىدىكى تۇزلەڭلىكتە چاپاتتى، كېرىلەتتى، كىشنەيتتى، بىرەر يورۇقلۇقنى كۆرسە ئۆز ئەتراپىدا نۇردەك پىرقىرايتتى. كېيىنچە تاڭ ئاتماستىن بۇرۇن قوغۇنلۇققا كېلەتتى، ئاستاغىنا، ھېچقانداق ئاۋاز چىقارماستىن سۆگەتلەرنىڭ ئالدىدىكى دۆڭگە چىقاتتى، ئۇ يەردە قىمىر قىلماستىن تۇراتتى. مەمەتمۇ ئات كەلمەستىن خېلى بۇرۇنلا خەلىل ياساپ بەرگەن پاشىلىقتىن چىقاتتى، يىراقلاردىن ھەر كۈنى بىر ۋاقىتتا قوغۇنلۇققا كېلىدىغان ئاتنى تاماشا قىلاتتى.

تورۇق ئات بارغانسېرى يورۇۋاتقان تاڭ نۇرىدا ئاستا ــ ئاستا پەيدا بولاتتى. كۈن چىققاندا نۇرغا چۆمگەن بۇ ئات ئالاھىدە گۈزەل تۇسكە كىرەتتى. بۇ كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر خىل گۈزەللىك ئالدىدا مەمەتنىڭ يۈرىكى ئويناپ كېتەتتى، كۆزىنى بۇ چىرايلىق ئاتتىن زادىلا ئۈزەلمەيتتى.

ئۇنىڭ كۆزى يەنىلا ئاتتا ئىدى. ئۇنىڭ قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن ئاستا ــ ئاستا چىقىشىنى، ھەربىر ھەرىكىتىنى دىمىنى چىقارماستىن كۆزىتەتتى. ئات كۈن نۇرىغا چۆمۈلۈپ تولۇق كۆرۈنگەندە، يۈرىكى يەنە سېلىشقا باشلىدى. بىر خىل گۈزەللىك ئالدىدا ئۇزاق يىللاردىن بېرى يۈرىكى مۈشۈنداق سالغان ئەمەس ئىدى. ھەر كۈنى تاڭ ئاتقاندا « بۇ ئاتنىڭ نەسلى ئادەم نەسلىدىنمۇ چىرايلىق ئىكەن !» دەپ ئۆز ــ ئۆزىگە سۆزلەيتتى.

ئاتنىڭ ئۇزۇن بېلى تېخىمۇ ئىنچىكىلەپ كەتكەندى. ئات قەلەمنىڭ ئۇچىدەك قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتاتتى. ئۇزۇن، توم، تاكى پاقالچاقلىرىغىچە چۈشۈپ تۇرغان قۇيرۇقنى بىلىنەر ــ بىلىنمەس پۇلاڭشىتىپ قوياتتى. ئۇزۇن يالى ئوق تەرەپكە قايرىلغانىدى. تۇپتۇز، جۇلالىق تۈكلىرى پارقىراپ تۇراتتى. ئاتنىڭ رەڭگى نۇرلار ئىچىدە ئۆزگىرىپ تۇراتتى. نۇرلارنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ بەزىدە كۈمۈشتەك پارقىرايتتى، بەزىدە

قاپقارا تۇسكە كىرەتتى. تارتىشىپ تۇرغان تېرىسىدە ئۇستىگە چىۋىن، پاشىلار قونالمىغانلىقى ئۈچۈن قىمىرلاشلار بولمايتتى.

ئەمدى، بىرئازدىن كېيىن ئاپتاپنىڭ كۆيدۈرۈشى بىلەن تورۇق ئات قىمىرلاشقا باشلىدى. بېشىنى بىر ئوڭغا، بىر سولغا تەسلىكتە پۇلاڭشىتىدۇ. كېيىن بېرىپ ئۆزىراپ، بەلكى بويىدىن بىر ھەسسە ئۇزۇن ھالغا كېلىپ، قوغۇنلۇق ئۈستىدىن بىر توپ بۇلۇتتەك ئۈزىدۇ، ئۈزىرايدۇ، كېڭىيىدۇ، چوڭىيىدۇ، ئاقچەسازنىڭ ئۈستىگە ئاقىدۇ، رەڭگى ئاستا ــ ئاستا كۈمۈش رەڭگىگە كىرىدۇ، بارغانسېرى جۇلالىنىدۇ، پارقىراپ كۆزدىن غايىب بولۇپ، ھاۋاغا، چاتقاللىقلارغا، سۇلارغا، دەرەخلەرگە ئارىلىشىپ كېتىدۇ.

مەمەت ھەر كۈنى ئەتىگەندە كۆرىدىغان بۇ ئاتنى خەلىل كوسىغا دېگەنىدى. مانا ھازىر خەلىل كوسىنى ئويغىتىپ ئاتنى كۆرسىتىمەن دەيتتى ــ يۇ، ئۇنتۇپ قالاتتى، بۇ چاغدا ئاتمۇ غايىب بولاتتى، ئاقچەسازدا بىردىنلا غايىب بولاتتى. قومۇشلارغا ئارىلىشىپ كېتەتتى.

مەمەت يۈگۈرگەن پېتى باراڭلىققا كەلدى، ھاياجان ئىچىدە بوغۇق ئاۋازدا:

ــ خەلىل، تۇر ! ئويغانغىنا ! ــ دېدى.

خەلىل شۇ زامان ئورنىدىن تۇردى، كۆزلىرىنى مۇشتۇمى بىلەن ئۇۋۇلىدى. ئۇ ئۇيقۇدىن ئويغىتىۋېتىلگەن، تۇمشۇقلىرىنى تۇرۇپ يىغلاشقا ھازىرلانغان بىر بالىغا ئوخشايتتى. شالۋۇرىنى كۆتۈرۈپ قويدى.

ــ مەيەرگە كەل، خەلىل ! ... ــ دەپ ئۇنىڭ قولىدىن تۇتۇپ سۆرىدى مەمەت، ــ بۇ يەردە تۇرايلى !

ئېسىنى سەل يىغىۋالغان خەلىل ئۇيقۇلۇق ھالدا:

ــ نېمە بولدى، نېمە ئىش؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ئات، ــ دېدى ئۇ، ــ ئەنە ئاۋۇ يەردە ...

كۆتۈشتى، رەسمىي ئۆزىگە كەلگەن خەلىل كۆزى

قاراڭغۇلۇققا ئۆگەنگەندىن كېيىن:

— بۇ ئاتنى مەن بىلمەن، ناھايىتى ياخشى تونۇيمەن، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن جىم بولدى. زادىلا گەپ - سۆز قىلمىدى. يانمۇيان تۇرۇشۇپ ئاتنى تاماشا قىلىشتى. ھەر ئىككىسى نېمە بولۇشىنى بىلمەيتتى. كۈننىڭ چېتى كۆرۈندى، تورۇق ئات پۈتۈن گۈزەللىكى بىلەن مەيدانغا چىقتى، قىمىرلىدى، ئۈچىدىغانىدەك ئالدى پۇتلىرىنى ئىككى - ئۈچ گەز يۇقىرى كۆتۈرۈپ چاپچىدى، كېيىن سۆگەتلەرنىڭ ئاستىدىن ئاقچەسازنىڭ ئىچىگە ئۆزدى، ئاقتى، چاتقاللىققا ئارىلىشىپ كەتتى.

— بۇ ئاتنى تونۇيمەن، — دېدى خەلىل، — بۇ ئات ...

بۇ ئاتنىڭ ۋەقەسىنى مەمەتكە سۆزلەپ بېرىشكە باشلىدى.

— بۇ ئاتنى تۇتۇۋالايلى، خەلىل، — دېدى مەمەت، — مەنمۇ بۇ ئاتنى بىلىمەن، يوباز ئوغلىنىڭ ئۆيى كۆيگەن كېچىسى يېزىدا ئىدىم، ۋاي - ۋاي ... شۇ ئاتنى بىر تۇتۇۋالىساق ...

خەلىل كوسا كېسىپلا شۇنداق دېدى:

— بۇ ئاتنى ھېچقانداق ئادەم تۇتالمايدۇ. ھېچكىم بۇ ئاتنىڭ يېنىغىمۇ بارالمايدۇ. بۇ ئاجايىپ بىر ئات، بىردەم يوقاپلا كېتىدۇ، نەچچە كۈنلەپ كۆرۈنمەيدۇ. يەنە بىردەمدىلا كۈتمىگەن بىر چاغدا ئالدىڭغا چىقىدۇ. نەگە كەتكەنلىكىنى، نەدىن كەلگەنلىكىنى ھېچكىم بىلەلمەيدۇ.

— ئاھ ... بۇ ئاتنى تۇتۇۋالىغان بولساق - ھە، — دەپ ئاھ ئۇردى مەمەت.

— ئۇنى كاللاڭدىن چىقىرىۋەت، — دېدى خەلىل ۋە ئات ھەققىدىكى ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇردى.

47

مەمەت ئەمدىلا ئۇخلىغانىدى، يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرگۈدەك بىر ئاتنىڭ كىشنىشى بىلەن ئويغىنىپ كەتتى ...

كىشنەشتىن كېيىنلا ئۈچ پاي ئوق ئېتىلدى. ئات توختىماستىن، سارائلاردەك، قاتتىق قورقۇپ كەتكەن ئاتنىڭ كىشنىشىدەك كىشنەيتتى. مەمەت باراڭنىڭ ئۈستىدىن چۈشتى، كىيىمنى كىيمەستىن ئالدىراشلىق بىلەن مىلتىقنى ئالدى ۋە ساۋرۇن دەرياسىنىڭ بويىغا باردى، دەريادىن ئۆتۈپ يارنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈندى. خەلىلمۇ كۆڭلەكچانلا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كەلدى. خەلىلنى بۇ ھالەتتە كۆرگەن مەمەت خاپا بولدى:

— بۇ يەرگە كەل ! — دەپ چاقىردى.

خەلىل يېنىغا كەلدى، ئىزلىنىپ ئولتۇردى. يىراقتىن يەنە ئىككى پاي ئوق ئېتىلدى. ئاتنىڭ كىشنىشى تېخىمۇ كۈچەيدى، تېخىمۇ ئېچىنىشلىق كىشنەپ كەتتى.

مەمەت ئۇدۇلدا ئېتىلغان مىلتىقنىڭ ئۇچقۇنىنى قارىغا ئالدى ۋە بەش پاي ئوق ئاتتى. يېرىم كېچىدە قەيەردە ئىكەنلىكى نامەلۇم بىر مىلتىق ئۇچقۇنىغا ئوق ئېتىش ئۇنى ئاجايىپ قىلىپ قويغانىدى. بىرئازدىن كېيىن ئالدىلىرىدىن، بۇرۇنلىرىنىڭ تۈۋىدىن بىر ئات سايىسىنىڭ ئۇچقاندەك ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈشتى. مەمەت بىلەن خەلىل مەلۇم ۋاقىت ساقلاشتى. ئاتنىڭ سايىسى كۆزدىن غايىب بولدى. ناھايىتىمۇ يىراقلاردىن ئاتنىڭ ئاياغ تىۋىشى ئاڭلاندى. بۇ تىۋىشلارنى تىڭشاپ تۇرۇشتى. بۇ تىۋىشلارمۇ بارغانسېرى پەسىيىپ ئاڭلانماي قالدى.

يەرنى تىڭشايتتى، بۇ ئوق ئاۋازلىرى نېمە ئۈچۈن چىقتى؟ مەمەتنىڭ تۇرغان يېرىنى ژاندارمىلار بىلىپ قالدىمۇ يا؟ بىلىپ قالغان بولسا، كىم خەۋەر قىلغاندۇ؟ بۇ يەرنى قەمەر ئانا، ئوسمان چوڭ، پەرھات موللام ۋە سەيرانلا بىلەتتى، ئۇنىڭدىن باشقا، قاقىر بويۇن سەيپەلى ... ئۆلتۈرۈۋەتسىمۇ ھېچكىم بۇ يەرنى ژاندارمىلارغا دەپ قويمايتتى، بەلكى تۇرمىدە پەرھات موللام قىيىن - قىستاققا ئېلىنغان بولسا، ئۇ قىيناققا چىدىماي دەپ قويغاندۇ؟ !

ياكى خەلىلمۇ؟ مەمەت ئاينىڭ يورۇقىدا خەلىلگە قارىدى،

ئۆزاقىچە چىرايىغا قاراپ قالدى. خەلىلنىڭ دەپ قويۇشى مۇمكىنمۇ؟

— بۇ يەرنى كىم دەپ قويغاندۇ؟

— بىلمەيمەن، — دېدى خەلىل، — بۇ يەرنى ھېچكىم بىلمىسە، كىم دەپ قويىدۇ. بىلىدىغانلارنى بوغۇزلىسىمۇ دېگۈزەلمەيدۇ.

— سەيپەلىچۇ؟

— ئۇنىڭ غازدەك ئۇزۇن بويىنىغا قارىما، ناھايىتى باتۇر ئادەم ئۇ.

— بۇ يەردە قورشىۋېلىنىدىغان بولساق قۇتۇلۇشىمىز مۇمكىن ئەمەس. خەلىل، بۇ يەر تاغلارغا ئوخشىمايدۇ. تاغلاردا ئادەمنى ھەربىر خادا تاش، ھەربىر تۈپ جىغان ساقلاپ قالىدۇ. بۇ تۈزلەڭدە ھەممە نەرسە ئادەمنى تۇتۇپ بېرىدۇ. چۇقۇر ئوۋاغا ئىشەنگىلى بولمايدۇ. قېنى، ئورنۇڭدىن تۇر. ئاقچەسازغا كىرىپ كېتەيلى. سەن خالىساڭ مۇشۇ يەردە ساقلاپ تۇر.

— مەنمۇ سەن بىلەن بارىمەن، — دېدى خەلىل، — ۋاي ئاللا، بىر قورالىم بولغان بولسىدى !

— بېرىپ باراڭنىڭ ئاستىدىن تاپانچامنى ئەكەل !

خەلىل يۈگۈرۈپ باراڭلىققا باردى. تاپانچا قولىدا شۇ زامان قايتىپ كەلدى.

— قارىغىنا، — دەپ مەمەت ئېڭىشتى، — قارا ئاۋۇ يەردە ... بىر قارا سايە كېلىۋاتىدۇ.

خەلىل شۇ تەرەپكە قاراپ:

— مىلتىقى بار، بىراق ژاندارما ئەمەس، — دېدى.

بىر ئادەم ئۇلارغا قاراپ كېلىۋاتاتتى.

— مەن ئاۋۇ قومۇشلۇقنىڭ ئىچىگە كىرىپ تۇراي، سەن كەلگۈچىنى قارشى ئال. ھەيران بولۇۋاتىمەن، زادى كىمدۇ؟

سايە ساۋرۇن دەرياسىدىن ئۆتتى، قومۇشلۇقنىڭ ئىچىگە كىردى، ئولتۇردى. بىردىنلا تۆۋەن تەرەپتىن ئات ئاياغلىرىنىڭ

ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى. بۇنى ئاڭلىغان ھېلىقى سايە تۇرۇپلا قالدى. كېيىن تېزلىكتە بىر دۆڭنىڭ ئارقىسىغا ئۆتۈپ ياتتى. ئۇ يەردىن قورالنىڭ شاراقلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئاتنىڭ ئاياغ تىۋىشى بارغانسېرى يېقىنلىشاتتى. دۆڭنىڭ ئارقىسىدىن ئارقا ـ ئارقىدىن ئۈچ ئوت چاقنىدى، ئوق ئاۋازى كېچىنى بۆسۈپ ئۆتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىنلا ئات بارلىق كۈچى بىلەن كىشنىدى. ئاتنىڭ ئاياغ تىۋىشى بىرئازدىن كېيىن بېسىلدى. قارا سايە خەلىلدىن ئىككى يۈز قەدەم نېرىدا ئىدى. خەلىل ئۇنىڭ ئورنىدىن تۇرغانلىقىنى كۆردى. ئۇمۇ ئىختىيارسىز ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا ئورنىدىن تۇردى. سايە خەلىلنى كۆردى. خەلىلگە قاراپ بىرنەچچە قەدەم تاشلىدى. نېمە ئۈچۈندۇر يەنە توختىدى. ئارقىسىغا بۇرۇلدى، كەلگەن تەرەپكە قاراپ قاچتى.

— ئاغام، مەمەت ئاغام ! بىر ئادەم قېچىپ كەتتى، قانداق قىلىمەن؟

مەمەت قومۇشلۇقتىن چىقتى. يۈگۈرۈپ خەلىلنىڭ قېشىغا كەلدى. سايە بىرسەل جىلغىسىغا كىرىپ كۆزدىن يوقالغانىدى.

ئاي يورۇقى ئاناۋارزا قىيالىقلىرىنىڭ ئۈستىگە چۈشەتتى. ئاناۋارزا قىيالىقلىرى يىراقتىن ئاي يورۇقىدا كۈمۈشتە بېزەلگەن پار ـ پۇر چوڭ كېمىگە ئوخشايتتى، تۇمان ئىچىدە ئاستا ـ ئاستا ئالغا ئىلگىرىلەيتتى. تۆۋەندىكى ئاقچەساز پاتقاقلىقىمۇ چاتقاللىقلىرى، قومۇشلۇقلىرى ۋە سازلىقلىرى بىلەن قاپقارا، تۇمانلىق، دولقۇنلۇق بىر دېڭىزغا ئوخشايتتى.

بىرئازدىن كېيىن ئاي يوقاپ كەتتى. يىراقتىكى ئاناۋارزا قىيالىقلىرى قاراڭغۇلۇقنىڭ ئىچىگە چۆكۈپ كەتتى، بىلىنەر ـ بىلىنمەس بىر كۆلەڭگىدەك ئېقىپ ئۆتتى.

— ھېچ نەرسە قىلما ! — دېدى مەمەت، — ئوقنى قەيەرگە ئېتىۋاتقىنىنى كۆردۈڭمۇ؟

— كۆردۈم، — دېدى خەلىل، — ئاتنىڭ تىۋىشى كەلگەن

تەرەپكە قاراپ ئاتتى.

— ئاتنىڭ مىنگۈچىسى بارمىدى؟ — دەپ سورىدى مەمەت، — مەن كۆرەلمىدىم.

— مەنمۇ كۆرەلمىدىم، — دېدى خەلىل.

— ئات قايسى تەرەپكە كەتتى؟ ھېلىقى بىزنىڭ ئات بولمىسۇن يەنە؟

— بىزنىڭ ئات ! — دېدى خەلىل كەسكىنلىك بىلەن.

كېچە دىمىق ئىسسىق ئىدى، نەپەس ئېلىشمۇ تەس ئىدى. ئاجايىپ قۇش ئادەمنى بىزار قىلىدىغان يېقىمسىز ئاۋازدا پات - پات سايراپ قوياتتى. كېچە ھەر خىل ھاشاراتنىڭ ئاۋازلىرى بىلەن چاڭقىلدايتتى، پاشا ۋە چىۋىنلەر مەمەت بىلەن خەلىلنىڭ ئۈستىدە بۇلۇتتەك ئۇچۇشاتتى.

— ھەيرانمەن، — دېدى مەمەت، — بۇ چۇقۇر ئوۋا ئاجايىپ بىر يەر. كېچىنىڭ قاراڭغۇلۇقىدا بىر ئادەم تۇزلەڭلىككە كېلىپ بىر ئاتقا ئوق ئاتماقتا. بۇ ئەقىلگە سىغمىدىغان ئىشمۇ؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاتنى ئاتالمىدى، بۇنداقمۇ ئىش بولامدۇ؟

— بىزنىڭ ھېلىقى ئېتىمىزنى دېسەڭچۇ، — دېدى خەلىل جىددىي ھالدا. سۆزلەشكەن پېتى باراڭغا كېلىشتى. پاشلىق سارايلىرىنىڭ ئىچىگە كىرىشتى. ئاي ئولتۇردى، يۇلتۇزلار كۆپەيدى، چوڭايدى. يۇلتۇزلار كۆكۈچ بولۇپ چاقنايتتى. كۆك يۈزى يۇلتۇزلار بىلەن بېزەلگەنىدى. جىمجىت، شامالسىز بىر كېچە ئىدى.

ساۋرۇن دەرياسىنىڭ بوش شارقىرىشى قۇلاقلارغا ئاڭلىناتتى.

قۇلاقلىرىغا يەنە ئات تۇياقلىرىنىڭ تىۋىشى كېلىشكە باشلىدى.

ئەمما، ئات ناھايىتى يىراقلاردا بولۇشى مۇمكىن ئىدى. تىۋىشلار بارغانسېرى يېقىنلىشىپ كېلەتتى.

مەمەت پاشلىقتىن چىقتى، باراڭنىڭ ئۈستىدىن چۈشتى:

— قېرىنداشىم خەلىل، — دېدى ئۇ، — ئىنتايىن ھەيران

قېلىۋاتىمەن. بىزنىڭ ھېلىقى ئېتىمىزنىڭ ئۈستىدە بىرى بارمىدۇ؟

— مەنمۇ ھازىر يېڭىلا شۇنى ئويلاۋاتىمەن، — دېدى - دە، خەلىل باراڭدىن چۈشتى. يەنە بۇرۇنقى ئورۇنلىرىغا كېلىشتى. يېرىم يوشۇرۇندى.

ئات تىۋىشى كېچىدە يېقىنلاشتى، كۆچەيدى، ئات ئالدىلىرىغا كېلىپ ئۆتىدىغان چاغدا ئۇلارنى كۆرۈپ قالدى، ئۈركۈدى، ئالدى پۇتلىرىنى ئاسمانغا قىلىپ تىك تۇردى. ئاتنىڭ قارىسى يۇقىرىغا قاراپ بىرنەچچە قېتىم كۆتۈرۈلدى، كۆتۈرۈلۈش بىلەن يوقالدى. ئات كۆزدىن غايىب بولدى. يىراقلاردىن تىۋىشى ئاڭلاندى.

— بىزنىڭ شۇ ئات، — دېدى مەمەت.

— بىزنىڭكى ... — دېدى خەلىل.

— ئاتنى بىرى ئۆلتۈرمەكچى بولۇۋاتسا كېرەك.

— ئەلى ساپا باي.

— بەلكى شۇ.

يەنە باراڭنىڭ ئۈستىگە چىقىشتى، پاشلىققا كىرىشتى. تۈن كېچىدىن تاڭ سەھەرگىچە ئاتنىڭ تىۋىشى يىراقلاشتى، پەسەيدى، يېقىنلاشتى، كۆچەيدى.

قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز چىقتى. كېچە سالقىنلىدى. بۇ يۇلتۇز بەك پارقىرايتتى؛ تۆت - بەش يۇلتۇزنىڭ چوڭلۇقىدەك كېلەتتى، بەزىدە قۇياشتەك پارلايتتى، بەزىدە يورۇقى خىرەلىشەتتى، بەزىدە نۇرى ساپسېرىق بولاتتى، بەزىدە ئاقىرىپ كېتەتتى، ئايلىناتتى، چوڭىياتتى، ۋال - ۋۇل قىلىپ ۋالىلدايتتى، مۇزدەك توڭلاپمۇ قالاتتى.

باراڭدىن چۈشۈپ سۆگەتلەرنىڭ ئاستىغا كېلىشتى ۋە بىر قومۇش يىلتىزىنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈنۈۋېلىشتى. ئات ئاستا - ئاستا تۇياقلىرى ئۇچىدا دەسسەپ كېلىۋاتقاندەك ئۇزۇن قەدەملەر تاشلاپ ماڭدى، كېلىپ بۇرۇنقى يېرىدە توختىدى.

ئەتراپ ئاستا ئاقىرىشقا باشلاش بىلەن ئاتمۇ ئېنىق

كۆرۈندى. تەرلەپ كەتكەنىدى. بوينىدا، ساغرىسىدا كۆپۈكنىڭ ئىزلىرى بار ئىدى. تورۇق ئات چىلىق ـ چىلىق قارا تەرگە چۆمگەنىدى، كۈننىڭ ئىللىق نۇرىدا پارقىرايتتى، هارغان، بوينى تۆۋەنگە چۈشكەنىدى، مۈگدىگەندەك تۇراتتى.

— ئاتقا يېقىنلىشايمۇ؟ — دەپ سورىدى خەلىل، — بەلكى مېنىڭ يېنىمغا كېلەر، هايۋانلار مەندىن قاچمايدۇ. ئەڭ ياۋايىلىرىمۇ، بۆرىلەر، تۈلكىلەرمۇ مەندىن قاچمايدۇ.

مەمەت گەپ قىلمىدى.

خەلىل ئورنىدىن تۇردى، ئايىغىنى يەشتى، ئاتقا قاراپ خۇددى تېيىلىۋاتقاندەك مېڭىشقا باشلىدى. ئاتقا يېقىنلاشتى. ئاتقا يېقىنلاشقاندا چۈك ـ چۈك قىلىپ قىچقىردى. ئات بولسا پىسەنت قىلماستىن جىم تۇراتتى. ئاتقا يېقىنلاشقانسېرى خەلىلنىڭ ئۈمىدى كۈچىيەتتى، مەمەت بولۇۋاتقان ئىشلارنى دىققەت بىلەن كۆزىتەتتى. خەلىل ئاتقا يېقىنلاشتى، يەنىمۇ يېقىن كەلدى. ئۈچ قەدەم ئارىلىق قالدى. دەل ئۈستىگە ئېتىلىپ تۇتىدىغان چاغدا ئات قۇلاقلىرىنى دىڭ قىلدى، خەلىلگە قارىدى، ئادەمدەك قارىدى. بېشىنى ئېگىز كۆتۈردى، بىردىنلا كېرىلدى. مەمەت ئۇنىڭ ئۇزىراپ سوزۇلغانلىقىنى كۆردى. ئات شۇ زامان قوغۇنلۇقتىن چىقتى، ئۇچتى، كېتىپ قالدى. قوغۇنلۇقنىڭ ئۈستىدە، بوشلۇقتا ئۇزۇن قارا بىر سايە مەلۇم ۋاقىت مەمەت بىلەن خەلىلنىڭ كۆزلىرىدە ئەگىپ يۈردى.

48

— ئانا، ئانا! — دېدى سەيران، — قەمەر ئانا، مۇنداقمۇ ئىش بولامدۇ؟ قىزىپ كېتىۋاتىمەن، بېشىم قېيىۋاتىدۇ، دەسسەپ تۇرالمايۋاتىمەن، قورقۇپ كېتىۋاتىمەن، ئانا!

قەمەر ئانا خۇشال هالدا مەنىلىك كۈلۈپ قويدى، بىراق چىرايى غەمگە چۆمدى. مۇرادىغا يېتەلمىگەن قىزىم، دۇنيانىڭ

ئەڭ گۈزەل قىزى، يەنىلا يولنى خاتا باستىڭ، قورقۇشلىرىڭ بىكار ئەمەس، مەمەت ئاۋاق دېگەن بىر قاراقچى، قاراقچىنى بۈگۈن بار دېسەڭ، ئەتىسى يوق. يەنىلا ئوت ئۇچقۇنى يۈرىكىڭدە قالىدىغان بولدى، ۋاي چىرايلىقلارنىڭ چىرايلىقى قىز، دەپ ئويلايتتى. بىراق، كۆڭلىدىكى خىياللىرىنى سەيرانغا دېيەلمەيتتى. ئەزىزنىڭ ئورنىغا مەمەت ... گۈزەل قىزلارنىڭ تەلىيى كەلمەيدۇ. چىرايلىقلار ئانىلىرىنىڭ قورسىقىدىن تەلەيسىزلىكلىرى بىلەن تۇغۇلىدۇ. شۇنچە يىللاردىن بېرى شۇ يېزىدا ئۇنىڭغا ئاشىق بولمىغان ئەركەك قالمىغان بولسىمۇ، ئۇ هېچقايسىسىغا قاراپمۇ قويمىدى. ئەزىزنىڭ ئورنىغا هېچكىم كىرەلمەيدۇ، دېدى ... ئاخىر بېرىپ مەمەتكە ئاشىق بولدى. ئاشىقلىقنىڭ بۇ خىل سەۋداسى، ئۈمىدسىزى تېخىمۇ بەتتەر بولىدۇ. ئۇ بالىنىڭ — مەمەتنىڭ خىيالىغا كىرىپ چىقمايۋاتىدۇ. شۇنچە كۈندىن بېرى بۇ قىز كۆيۈپ كۈل بولۇۋاتىدۇ، كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپلا تۇرىدۇ. بىر ئامال قىلىپ يولىنى تېپىپ، مەيلى كېچە، مەيلى كۈندۈز بولسۇن ئۇنى كۆرىدۇ، ئاۋازىنى ئاڭلايدۇ، پۇرسەت تاپسىلا كەچكىچە كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ تاماشا قىلىدۇ. بۇنى ئەركىشى بىلمەي قالامدۇ؟ بولۇپمۇ مەمەتكە ئوخشاش زېرەك يىگىت؟ ئۇمۇ بىلىدۇ. بىراق، بۇ سەۋدانىڭ ئاخىرى چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەنلىكى ئۈچۈن قىزنى تېخىمۇ خاپا قىلماي دەپ بىلمىگەنگە سېلىۋاتقاندۇ ...

— خاپا بولما، قىزىم، — دېدى قەمەر ئانا، — چىرايىڭنى بىر كۆرگەن هەرقانداق ئەر كىشى ساڭا ئاشىق بولىدۇ. چوقۇم ئاشىق بولىدۇ. شۇ چوڭ يېزىدا ساڭا ئاشىق بولمىغان ئادەم قالدىمۇ؟ مەيلى ياش، مەيلى قېرى، مەيلى ساق، مەيلى ئاغرىق بولسۇن، سېنى ياخشى كۆرمىگەن ئەركەك قالدىمۇ؟ ساڭا ئاسماندىكى قۇشنىڭ، يەردىكى چۈمۈلىنىڭ، يىلاننىڭ ئەركىكىمۇ ئاشىق بولىدۇ. مەمەتنىڭ بېشىدىكى دەرد ئېغىر، بىچارىنىڭ كاللىسى جايىدا ئەمەس.

سەيران:

— ئانا، ماڭا قارىمايدۇ، چىرايىمغا زادىلا قارىمايدۇ، مېنىڭ بارلىقىمدىن خەۋىرىمۇ يوق، چاتىقىمۇ يوق. ئەگەر يۈزۈمگە قاراپ قالغان ۋاقىتلىرى بولۇپ قالسىلا، مەندىن دائىم «ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى، بۇنىڭ بىر ئىلاجى يوقمۇ؟» دەپ سورايدۇ، ئۇنىڭدىن باشقا نەرسىنى زادىلا ئويلىمايدۇ. بۇ ئوي ئۇنىڭ كاللىسىنى قايمۇقتۇرۇپ، ئەقلىدىن ئازدۇرۇپتۇ. بەلكى خەدىچەنى ئويلايدىغاندۇ. خەدىچە مەندىنمۇ چىرايلىقمىكىنە؟ — دەپ ئاھ ئۇراتتى.

ئۇ يىپىنى ئايلىنىپ چىقاتتى، ئوتتۇر يىپىنىڭ چېتىگە چىقىپ، قوغۇنلۇققا قارايتتى، شۇنىڭ بىلەن ئازراق راھەتلىنەتتى. ئۇ مېنىڭ ئەھۋالىمنى بىلىپ تۇرۇپمۇ ياخشى كۆرمىسە، ياخشى كۆرمەيدىغانلىقىنى ئېيتسا ئۆلۈپلا قالمەن، ئۆزۈمنى ئۆلتۈرۈۋالىمەن دەپ ئىچىنىشلىق ھېسسىيات ئىچىدە تولغىناتتى. مەمەتنىڭ باللارنىڭكىدەك چىرايى، ئەركەكلىك بالقىپ تۇرغان ۋۇجۇدى كۆز ئالدىدىن زادىلا نېرى كەتمەيتتى.

سەيرانىنىڭ ئۇنى كۆرۈش سەۋداسى پۈتۈن بەدىنىنى چىرمىۋالغاندا، چىدىيالماستىن قەمەر ئانىنىڭ قېشىغا كېلەتتى:

— ئانا، جېنىم چىقىپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭغا ئاپىرىدىغان بىرنەرسە تېپىپ بەرگىنە، ئاپىرىپ بېرەي، — دەپ يالۋۇراتتى.

— سارالڭ قىز، — دەپ كۈلۈپ كېتەتتى قەمەر ئانا، — قوغۇنلۇققا توشۇۋېرىپ ئۆيدە ھېچ نەرسە قويمىغان تۇرساق ...

يەنىلا سەيرانغا قوغۇنلۇققا ئاپىرىدىغان بىرنەرسە تېپىپ بېرەتتى.

«تەلۋە قىزىم، چىرايلىقتىن چىرايلىق قىزىم، تەلەيسىز قىزىم، يېتىم قىزىم، بەختسىزىم، ئاقىۋىتىڭ نېمىمۇ بولار؟ !»

سەيران بۇ ئىشنىڭ باش - ئايىغىنى ئويلىمايتتى، پەقەتلا مەمەتنى ئويلايتتى. ئۇنىڭغا بىرەر ئىش بولمىسىلا، سەيران ئۆلسىمۇ مەيلى ئىدى. مۇھەببەت سەۋداسىدىن، قايغۇ -

ھەسرەتتىن، مەمەتنىڭ بېشىغا كېلىدىغان يامانلىقلارنىڭ دەھشىتىدىن ئۆلۈپ كەتسىمۇ مەيلى ...

سەيران بىر كۈنى ئەتىگەن يەنىلا قەمەر ئانىنىڭ ئالدىغا كەلدى. شۇ كۈنى كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە كۆزىگە زادىلا ئۇيقۇ كەلمىگەنىدى.

— ئانا، چىدىيالمىدىم، بىرنەرسە تېپىپ بەر، ئۇنىڭغا ئاپىراي.

ئۇلار ئىزدەشتى، ئويلاشتى. ھېچ نەرسە تېپىشالمىدى. يېزىدا نېمە بولسا، ئۆيدە نېمە بولسا ھەممىنى قوغۇنلۇققا توشۇپ بولغانىدى. سۈت، سېرىق ماي، ھەسەل، پايپاق، كۆڭلەك، تەسۋى ... سەيران ھەر كۈنى بىرنەرسىنى ئاپىرىش باھانىسى بىلەنلا قوغۇنلۇققا بارالايتتى.

— بۇ قېتىم بىرنەرسە ئالماستىنلا بارغىن، مۇشۇنداق قىلساڭ تېخىمۇ ياخشى بولىدۇ. بىرنەرسە ئېلىپ بارمىساڭ، ھەر كۈنى نېمە ئۈچۈن قوغۇنلۇققا كەلگەنلىكىڭنى ياخشى چۈشىنىدۇ. بىرنەچچە كۈن قۇرۇق قول بارغىن، ئاندىن كېيىنلا «بۇ قىز ھەر كۈنى نېمە ئۈچۈن مۇنداق كېلىدۇ؟» دەپ ئويلايدۇ.

سەيران مۇنداق قىلالمايتتى، قۇرۇق قول، باھانىسىز قوغۇنلۇققا بېرىش ئۇنىڭغا ئۆلۈم بىلەن تەڭ ئىدى. قۇرۇق قول بېرىش ئۇنىڭ ئىززەت - نەپسىگە تېگەتتى. مەمەتنىڭ ئالدىغا خۇددى يالىڭاچ چىققاندەك بىر خىل ھېسسىياتقا چۆمۈلەتتى.

ئۆينىڭ ئىچىنى ئاختۇرۇپ بىر قىلىۋەتتى، ئويلاپ ھېچ نەرسە تاپالمايتتى. ئاخىر قەمەر ئانا:

— تاپتىم ! — دەپ ۋارقىرىدى ۋە ياغاچ ياغىچىدىن ياسالغان ئويما گۈللۈك ساندۇقنىڭ قېشىغا باردى. ساندۇقنى ئالدىراشلىق بىلەن ئاچتى، ئىچىنى ئاختۇردى، ئىزدىگەن نەرسىنى شۇ زامان تاپتى. سېرىق كەھرىۋا مۇشتەكنى كۆتۈرۈپ سەيراننىڭ ئالدىغا كەلدى.

— مە، ئال ! بۇگۈنگە مۇشۇ يېتىپ ئاشىدۇ. ئەتىگە خۇدايىم

زادىلا ئات ئەمەس. بۇ ئات جىن ... بۇ ئات ياخشى بىر ئىنسان، بىر پەرى، بىر كۆرۈنمەس ... بىردەم ئالدىڭدا تۇرغان، بىردەمدىلا غايىب بولغان ...

سەيران ھەيران بولۇپ قورقۇشتىن قۇتۇلۇپ:

— سېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن ئەمەسمىدى؟ سېنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دەپ يوباز ئوغلىنى تۈرمىگە سولاپ قويدى.

— بىلمەيمەن، — دېدى ئادىم، — مەن ھېچ نەرسىنى بىلمەيمەن، بۇ ئات جىن، پەرى ...

ئادىم ئارقىسىغا ئۆرۈلدى، بارلىق كۈچى بىلەن سەلداراسىغا قاراپ يۈگۈرۈشكە باشلىدى. ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئويغانغان مەمەت باراڭدىن تۆۋەنگە چۈشتى.

سەيران تىترەپ كېتىپ يەرگە يېتىۋالدى. مەمەتنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاش بىلەن پۇت - قولى بوشاپ كەتكەنىدى.

مەمەت بىلەن خەلىل ۋارقىرىشىپ قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىنى ئىزدەپ چىقىشتى، ھېچكىمنى تاپالمىدى.

سەيران تاغ چوققىلىرى ئاقارغىچە، قۇيرۇقلۇق يۇلتۇز كۆرۈنگىچە ياتقان يېرىدىن قوزغالمىدى. ئۇ يەردە پۇت - قولى بوشاپ تىترىگىنىچە يېتىپ قالدى. ئىسسىق تۇپراق شەھۋەتكە تولغان، ئوتتەك يېنىپ تۇرغان ۋۇجۇدىنى تېخىمۇ قىزدۇراتتى.

49

دېھقانلارنى ئېغىر ئۇيقۇلىرىدىن ئوق ئاۋازلىرى ئويغىتىۋەتتى. يېزا قورشىۋېلىنغان، يېزىنىڭ ھەممە تەرىپىدىن ئوق ئاۋازلىرى كېلەتتى. دېھقانلار مۇنداق بولۇشىنى ئويلىمايتتى. بۇ ئىشلارنى ئۆتۈپ كەتتى دەپ ھېسابلىشاتتى ۋە خاتىرجەم ئۇخلىشىۋاتاتتى. ئوق ئاۋازلىرى بارغانسېرى يېقىنلاپ كەلدى، بىردەمدىن كېيىنلا يېزىنىڭ ئىچىدە ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

ھەر تەرەپتىن ئېتىلغان چاچما ئوقلار مەلۇم ۋاقىت يېزىنى قاپلىدى. بىردىنلا ئاياللارنىڭ چىرقىراشلىرى كېچىنى بىر ئالدى. ئاتلار كىشنىشەتتى، ئىتلار قاۋىشاتتى، خورازلار چىللىشاتتى، خوتۇنلار ۋارقىرىشاتتى، باللار يىغلىشاتتى. ئوق ئاۋازى توختىدى، ئاتلارنىڭ دۈپۈرلەشلىرى يىراقلىشىپ كەتتى.

تاڭغا يېقىن يەنە ئوق يامغۇرى يېتىپ كەلدى. يەنىلا ئاتلار كىشنەپ، ئىتلار ھاۋشىشتى، خوتۇنلارنىڭ چىرقىراشلىرى يېزىنى، پۈتكۈل تۈزلەڭلىكنى قاپلاپ كەتتى. خوتۇنلارنىڭ چىرقىراشلىرى بارغانسېرى ئۇزاقلاشتى ۋە كېچىدە جىمىپ كەتتى.

دېھقانلار ئۆيلىرىدىن تاشقىرىغا چىقىشتى. يېزىغا يېڭىدىن كەلگەنلەردىن ئۈچ قىزنى چاچلىرىدىن سۆرەپ ئەپقېچىشقانىدى. بۇ قىزلارنىڭ ئانىلىرى ۋە باشقا خوتۇنلار يوغان ئۈجمە دەرىخىنىڭ ئاستىغا كېلىپ يۈزلىرىنى مورلىشىپ، پەرياد چېكىشەتتى، ئەلى سايانى قارغىشىپ يىغلىشاتتى.

كېچىدە يېزىغا باستۇرۇپ كىرگەنلەر يېزىدا قانچە كالا بولسا ھەممىسىنى ھەيدەپ كېتىشكەن، يېڭى كەلگەن دېھقانلارنىڭ ئاتلىرىنى ئوغرىلاپ كېتىشكەنىدى.

شۇ كۈنى دېھقانلار ھېچ نەرسە قىلماستىن، ھېچ نەرسە دېمەستىن قوللىرىنى سېلىپ يېزىنىڭ ئىچىدە مېڭىپ يۈرۈشتى.

ئىككىنچى كۈنى كېچىدە ئاتلىقلار يەنە كېلىشتى. يېزىنى ئوققا تۇتقاندىن كېيىن ئۈچ كەپىگە ئوت قويۇشتى.

ئەتىسى ئەتىگەندە ئەلى سايا باي تۇرسۇن دۇرمۇشنى يېزىغا ئەۋەتتى.

— ئەمدى بولدىمۇ؟ — دەپ سورىدى تۇرسۇن دۇرمۇش سەيپەلىدىن، — باي شۇنداق دەيدۇكى: ئەگەر بۇمۇ يەتمىسە، يەنىلا يېزىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشمىسە، بىزنىڭمۇ ئويلىغان بىرمۇنچە ئىشىمىز بار. بىز قېرىنداش، تۇغقان دېسەك

ئاڭلاشمىدى تېخى ...

تۇرسۇن دۇرمۇش بىر قولىنى بېلىگە تىرەپ، ساپا بايدەك غادايدى، ئۇنىڭدەك سۆزلەشكە باشلىدى:

— بىر يېزا، بەش يېزا، ھەتتا شۇ ئادانا ۋىلايىتىمۇ بىزگە تەڭ كېلەلمەيدۇ. ھەي دېھقانلار، قېرىنداشلار، ۋەتەنداشلار، شۇنى بىلىپ قويۇڭلاركى، بىر ھەپتە ئىچىدە بۇ يېزىنى تاشلاپ چىقىپ كەتمەيدىغان بولساڭلار ۋە قارشىلىق كۆرسەتسەڭلار، بۇ يېزىنى گۇمران بولدى دەپ ھېسابلاڭلار. يېزىدىكى ئادەملەرنى، باللارنى، قۇشلارنى، ھايۋانلارنى، پۈتكۈل جانلىقلارنى يوق دەپ بىلىڭلار. بىر كېچىدىلا يېزىنى قورشىۋالىمىز. قورشىۋالغاندىن كېيىن شامال چىققان بىر كېچىدە يېزىغا ئوت قويىمىز، ھېچقانداق جانلىق مەخلۇقنى سىرتقا چىقارمايمىز. چىقىشقا ھەرىكەت قىلغانلارنى ئېتىپ ئوتقا تاشلايمىز. سىلەر نېمىدېگەن ۋىجدانسىز خەقلەر! ۋاي پەسكەش دېھقانلار! خەقنىڭ يەرلىرىنى نېمە ئۈچۈن تاشلاپ چىقىپ كېتىشمەيسەن؟

تۇرسۇن دۇرمۇش ئېتىغا مىندى ـ دە، كېتىپ قالدى.

ئاز ئۆتمەي يېزىنى دەھشەت قاپلاپ كەتتى. ئەپقېچىلغان قىزلار تۆگىشىپ كەتكەن: قىپيالىڭاچ، ئەمچەكلىرى قان، بەدەنلىرى كۆكەرگەن ھالدا يېزىنىڭ چېتىگە تاشلانغانىدى. قىزلار بىر قولى بىلەن ئەۋرەتلىرىنى، بىر قولى بىلەن قانلىق ئەمچەكلىرىنى يېپىشقا تىرىشاتتى ۋە پەرىشان ھالدا يېزىغا كىرىشكە ھەرىكەت قىلىشاتتى. دېھقانلار ئۇلارنىڭ ئۈستىگە يېپىنچىلارنى يېپىپ ئۆيلىرىگە ئەكېلىشتى. بىر توپ ئەر بۇ قىزلارنى قاتارى قىلىپ نومۇسىغا تەگكەنىدى، شۇڭا بۇلار ئاغرىق ئىدى.

ساقچىدىن ژاندارمىلار كېلىشتى، دېھقانلار ژاندارمىلارغا ھېچقانداق ۋەقە بولمىغانلىقىنى، ھېچقانداق شىكايەتلىرى يوقلۇقىنى ئېيتىشتى.

سەپچە ئاقساقال بوغۇلغىنىدىن ئۆز گۆشىنى ئۆزى يەپ

كېتىۋاتاتتى. نېمە ئۈچۈن مەمەتنىڭ مۇشۇ يەردە ئىكەنلىكىنى ئۇنىڭغا دېمىگەندىمەن دەپ ئاچچىقىدىن ساراڭ بولاي دېگەنىدى. كەچ كىرىشىنى كۈتتى. ئوغلى، قىزلىرى، نەۋرىلىرى، ئۆيدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇخلىغاندىن كېيىن ئورنىدىن ئاستا تۇردى. ئاخشاملا رەسمىي كىيىنىپ ياتقانلىقى ئۈچۈن كىيىنىشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. تېزدىن يولغا چىقتى. دېھقانچىلىق مەيدانى يېزىدىن قانچىلىك يىراقتا ئىدى؟ تاڭ ئاتقۇچە ئۇ يەرگە يېتىپ بارالارمۇ؟

كۈن چىققان ۋاقىتتا ئۇ تېخى يېرىم يولدا ئىدى. چۈشتىن كېيىن نامازدىگەرگە يېقىن ئاران ئەلى ساپا باينىڭ دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى ھويلىسىغا يېتىپ باردى. ئەلى ساپا باي ئۆيدە ئىدى. سەپچە ئاقساقالنى كۆرۈش بىلەن ئۇنىڭدا بىر ئىشنىڭ بارلىقىنى چۈشەندى.

— ھېرىپ كەتتىم، ئۆلگۈدەك ھاردىم. قورسىقىم ئېچىپ كەتتى. ئەلى ساپا بالام، ساڭا دەيدىغان گەپلىرىم بار. ئازراق ئۆزۈمگە كېلىۋالاي، — دېدى سەپچە ئاقساقال ھاسىراپ.

قاتتىق ئىسسىق ئىدى. سەپچە ئاقساقال كەچقۇرۇن ئۆزىگە كەلدى. ئۇنىڭغا سوغۇق، مۇزلۇق قېتىق، ھەر خىل تائام ۋە كەكلىكنىڭ گۆشى بېسىلغان پولۇ بەردى.

سەپچە ئاقساقال تاماقلارنى يەپ بولغاندىن كېيىن:

— دەيدىغان سۆزلىرىم مەخپىي، — دېدى، — بۇ يەرگە كەلگەنلىكىمنىمۇ بىزنىڭ يېزىدىكىلەر ئۇقمىسۇن. بىلىپ قالسا مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ. ئۇ جانىۋارلار مېنى پارچە ـ پارچە قىلىۋېتىشىدۇ. ئۆمرۈمدە ناھايىتى كۆپ ۋەھشىي جانىۋارنى كۆردۈم، بىراق بىزنىڭ ۋايۋاي دېھقانلىرىدەك يىرتقۇچلارنى كۆرمىدىم. ئاللا ئۇلارغا چىش بېرىپلا تىرناق بەرمىسۇن، تىرناق بەرسە چىش بەرمىسۇن!

ئەلى ساپا باي ئۇنى قولىدىن تۇتۇپ تۇرغۇزدى، نېرىقى ئۆيىگە باشلىدى. ھاۋا دىمىق ئىسسىق ئىدى.

— قېنى سۆزلە ئاغام، قۇلىقىم سەندە، — دېدى ئەلى ساپا.

— ئەلى ساپا ئەپەندىم، سەن مېنى تونۇمايسەن، — دەپ سۆزىنى باشلىدى سەپچە ئاقساقال، داداڭ ئەڭ يېقىن دوستۇم ئىدى. بىر چاغلاردا ھەر ئىككىمىز كەھىيا، يېزا ئاقساقىلى ئىدۇق. مەن ۋايىۋاي يېزىسىدا، داداڭ چىكچىكلار يېزىسىدا ... كەھىيا دېگەن سۆز ھازىرقى يېزا ئاقساقىلى دېگەن سۆز. سىلەر تېخى بالا ئىدىڭلار، كەھىيالىق دەۋرىنى بىلمەيسىلەر. ئۇ زامانلار ئوسمان خاندانى دۇنيانى ئىشغال قىلىۋالغان زامانلار ئىدى. مانا ھازىر سېنىڭ بېشىڭدا زور خەۋپ بار. ئۇنى ساڭا دېگىلى كەلدىم.

ئەلى ساپا باي ھاياجان بىلەن:

— دېگىن، ئاغا ! — دېدى.

— سېنى ئۆلتۈرىدىغان بولدى.

— كىم؟

— ناھايىتى يېقىن كۈنلەردە.

— كىم؟

سەپچە كەھيا پەرۋاسىزلارچە:

— مەمەت ئاۋاق ! ئەلى ئەپەندىم، سېنى مەمەت ئاۋاق ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ.

— مەمەت ئاۋاق نەدە؟ قاچان؟ نېمە ئىش بولدى؟ كىم؟ قانچە كىشى؟ — دەپ قورقۇپ كەتتى ئەلى ساپا باي. قورققان ئىشى ئەمدى بېشىغا كەلگەندى.

— كۆپ ئويلاندىم. ئىككى ئايدىن بېرى ئويلاۋاتىمەن. دېمەيلا قويايمۇ دېدىم، ئەمما كۆڭلۈم ئۇنىمىدى، ئۆلۈشۈڭنى خالىمىدىم. مانا ھازىر بولسىمۇ ئۆيۈڭگە كەلدىم، بۇ شۇم خەۋەرنى يەتكۈزدۇم.

— بۇنى بىلگەندىم، — دېدى ئەلى ساپا باي، — ئارقىسىدا مۇشۇنداق بىرى بولمىسا دېھقانلار مۇنچىلىك قارشىلىق قىلالمايتتى، ئەمدى مەلۇم بولدى.

— مەلۇم بولۇشىنغۇ بولدى ...

— ئۇلار نەدە؟ قانداق؟ نېمە قىلىشىۋاتىدۇ؟

— توختاپ تۇر، ئەلى ئەپەندى، سەۋر قىل ! بىر كۈنى كېچىسى، بۇنىڭدىن ئىككى - ئۈچ ئاي بۇرۇن ئىدى. مەمەت ئاۋاق يېزىغا كەپتۇ، دېيىشتى. ئۈجمە دەرىخىنىڭ ئاستىغا كەلدىم، نېمىسىنى دەيسەن، قىيامەتنىڭ ئۆزى ... كۆپچىلىكنى يېرىپ، ئىچكىرىلىدىم. ئوتتۇرىغا گۈلخان يېقىپتۇ. گىلەم - كىگىزلەرنى سېلىۋېتىپتۇ. سەيپەلى ئۈچ قوي ئۆلتۈرۈپتۇ. پاراڭ قىزىپ كېتىپتۇ. مەمەت ئاۋاق دېگەن نېمە شۇنچىلىك ئاۋاق، خادىدەك ئېگىز بىر ئادەم ئىكەن، ئاللا ئۇنىڭغا بويلا بەرگەن نېمە ئىكەن، تېرەكتەك ئېگىلىپ تۇرىدۇ. ھېلىقى قاقىر بويۇن سەيپەلى ئۇنىڭدىن: «نېمە ئۈچۈن كەلدىڭ؟ ياخشى چاغدا كېلىپ بىزگە خۇشاللىق ئاتا قىلدىڭ. قانداق ھاجىتىڭ بار؟» دەپ سورىغانىدى. ئۇ: «ئەلى ساپانى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن كەلدىم. دېھقانلارغا زۇلۇم سالغانلىقىنى ئاڭلىدىم. ئۇنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن تاغلاردىن چۈقۇر ئوۋا تۈزلەڭلىككە چۈشتۇم» دەپ جاۋاب بەردى.

— دېمەك، شۇنداق دېدى دېگىن؟

— شۇنداق دېدى، ئۇنىڭدىن باشقا جىق گەپ قىلدى. شۇ سارايلارنى ۋەيران قىلمىسام ئېتىمنى مەمەت دېمەڭلار دېدى. ئابدىنى ئۆلتۈردۈم، ئابدى ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدۇ، ئەلى ساپانى ئۆلتۈرەيكى، نامىم دۇنياغا، سىرلىق تاغلارغا، ئەنقەرەگە پۇر كەتسۇن دېدى - دە، كۈلۈپ كەتتى، قاتتىق كۈلدى. ھازىر ئۇ ئەلى ئىتنىڭ ھېچ نەرسىدىن خەۋىرى يوق، ئۆلىدىغىنىنى بىلمەيدۇ، ئۇ ئەزرائىلنىڭ تاغلاردىن چۈشكەنلىكىدىن خەۋەرسىز، دېدى.

— دەۋەرسۇن، مەن، مەن، سەن ... ئۇلار قانچە كىشى ئىدى؟

— جىق، ناھايىتى جىق ... ھەممىسى قوراللىق، ئوقدانلارنى ئېسىۋالغان، ئىنتايىن كۆپ ئادەم. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى سۈرلۈك

پارقىرايتتى، توختىماستىن قەسەم ئىچەتتى. « دېھقانلار، قورقماڭلار، مەن ھايات ئىكەنمەن، سىلەر قورقماڭلار. مەنلا بولسام شاھتىن، سۇلتاندىن ئەندىشە قىلماڭلار، ھەممىسىنى ۋەيران قىلىۋېتىمەن» دەيتتى. ئۇنىڭ قوللىرى يوغان، يىرتقۇچ قۇشلارنىڭ پەنجىسىگە ئوخشايدۇ. « مەن ئەلى ساپانى ئۆلتۈرمەستىن تۇرۇپ نېمە ئۈچۈن مەمەت ئاۋاق بولىمەن ۋە تاغلارغا چىقىمەن؟ نېمە ئۈچۈن تاغلارنىڭ بۆركۈتى دەپ نام ئالىمەن؟» دەيتتى. ئۇنىڭغا ئەتراپتىكىلەر يېڭى بىر ئات قويۇشۇپتۇ. ئۇنى مەمەت ئاۋاق دېيىشمەيدىكەن، ھەممىسى شۇڭقار دېيىشىدىكەن.

— ھازىر نەدە، يېزىدىمۇ؟

— ئۇ ئاجايىپ قۇۋ نېمە! يېزىدا تۇرامدۇ؟ بىزنىڭ يېزىدىمۇ بىر كېچىلا تۇردى. ئۇ: « مەنمۇ چۇقۇر ئوۋادا تۇرمايمەن، ئۆز ئىشىمنى قىلىمەن. تېز ئارىدا شۇ ئەلى ساپانىڭ قېنىنى ئىچىمەن ـ دە، ئاندىن تاغلىرىمغا چىقىپ كېتەي. قاراقچى ئادەمنىڭ بىر پۇتى تاغدا، بىر پۇتى باغدا بولىدۇ. ئۇنى ئۆلتۈرمىگۈچە چۇقۇر ئوۋادىن كەتمەيمەن » دەيتتى، ئۇنىڭدىن باشقا گەپ قىلمايتتى.

— ھازىر نەدە بولۇشى مۇمكىن، ئاڭلىغىنىڭ بارمۇ؟ — ئەلى ساپانىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقاتتى.

— بار، — دېدى سەپچە كەھيا. ئىچىدە بولسا، ئاھ، شۇ كۈنى ئۇنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىنى دېگەن بولساق ئىدى ... مەمەت ئاۋاقنىڭ چۇقۇر ئوۋاغا چۈشكەنلىكىنى بىلسە ... بۇ دۆيۈز مۇناپىق قورقىنىدىن بۇ بالالارنى بېشىمىزغا سالالمىغان بولاتتى، دەپ ئويلايتتى. ئەلى ساپانىڭ قۇرۇمدەك يۈزى بارغانسېرى كۆكىرىشكە باشلىدى، سەپچە كەھيا بۇنى كۆرۈپ خۇشاللىقتا چۆمدى.

— ھازىر ئۇ بىر بولسا ھەمىتە تېغىدا بولۇشى مۇمكىن، ھەمىتە تېغىدىكى زىيارەت دەرىخىنىڭ ئاستىدا ... بىر بولسا

ئاناۋارزا قەلئەسىدە بولۇشى مۇمكىن. ئۇ يەردە بولمىسا قاراتۆپە تەرەپلەرگە ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن. ئۇنى بۇ تۈزلەڭدىن ئىزدىمەسلىك لازىم. بۇ شادىپاچاق قاراقچى بەكمۇ قۇۋ نەرسە!

ئەلى ساپاباي تۇرۇپ قالدى، ئويلاندى، كۆزلىرى پارقىرىدى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بەزگەكتەك قىزىپ كەتتى. قۇرۇمغا مىلەنگەندەك قاپقارا بولۇپ كەتكەن يۈزى قىزىرىپ كەتتى. كېيىن چىپ ـ چىپ سوغۇق تەرگە چۆمدى.

— ئۇ قان ئىچكۈچى قانخوردۇر، سەن دىققەت قىل! — دېدى سەپچە كەھيا، — مەمەت يەنە « كەينىمدە ناھايىتى چوڭ بىر ئادەم بار. كەينىمدىكى تىرەكنى ئەلى ساپا نەدىن بىلسۇن! ئەگەر مەن تايىنىدىغان ئادەمنى ئەلى ئىت بىلىپ قالىدىغان بولسا ئىش چاتاق، جېنى چىقىپ كېتەتتى. قورقىنىدىن ئەلى ئىتنىڭ يۈرىكى يېرىلىپ كېتەتتى. يالغۇز سىلەرنىڭ يېزىڭىزلا ئەمەس، شۇ چۇقۇر ئوۋانى، ئاناتولىيە تۇپراقلىرىنى تاشلاپ، ئاق دېڭىزنىڭ نېرىسىغىچە قاچاتتى. ئەمما، ئۇ بىلىپ قالمىسۇن، قېچىپ كەتسىلا ئۇنى ئۆلتۈرەلمەي قالىمەن. يائاللا، خۇدايىم ساقلىسۇن، ئۇ بىلىپ قالمىسۇن! ئۇ ئىتلار قورققاق بولىدۇ. ئۇ ئىپلاسلار توشقاندەك قورقۇنچاق، يۈرەكسىز. راستىنىلا قېچىپ كېتىدۇ. شۇڭا، زادىلا بىلىپ قالمىسۇن. ھەممە ئىشنى بىلسە بىلسۇن، بۇنى بىلىپ قالمىسۇن » دېگەن سۆزلەرنى قىلدى.

ئەلى ساپا شۇ زامان ئېتىلىپ كەلدى، كۆزلىرى چانىقىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولۇپ:

— ئۇ كىم ئىكەن، دېمىدىمۇ؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

— دېمىدى، — دېدى سەپچە كەھيا كېرىلىپ تۇرۇپ، — ئۇ ئاجايىپ قۇۋ نېمە، دەمدۇ! ئەمما ئۇ كىشىنىڭ ئىنتايىن كاتتا ئادەملىكىنى، ئەنقەرەدە تۇرىدىغانلىقىنى ئاڭلىدىم.

— بىلدىم، بىلىمەن! دەپ — سەكرەپ كەتتى ئەلى ساپا باي ۋە سەپچە كەھيانىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇردى، بوۋاينىڭ قولىدىن تۇتۇپ سۆيدى، بېشىنى قويدى.

— دادامنىڭ دوستى بولغان سەن ھاياتىمنى قۇتۇلدۇردۇڭ. ھەممە ئېھتىماللىقنى ئويلىغانىدىم. بىراق، مەمەت ئاۋاقنىڭ مېنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن چۇقۇر ئوۋاغا كەلگەنلىكىنى ئەقلىمگە كەلتۈرمەپتىمەن.

— سەن خاتا قىلدىڭ، — دەپ ئۇنىڭ قولىنى سىلىدى سەپچە كەھيا، — سەن ئادەملەرگە تولىمۇ ھەققانىيەتسىزلىك قىلدىڭ، ئەلى ئەپەندىم، ناھەق ئىش قىلىش ھەرقاچان خەيرلىك بولمايدۇ.

ئەلى ساپا قولىنى تارتىۋالدى، گېپىنىڭ ئاخىرى نەگە بېرىپ تاقىلاركىن دەپ تاشتەك قېتىپ قالدى.

— يوباز ئوغلى بىلەن پەرھات موللامنى تۈرمىگە سولىتىپ ياخشى قىلمىدىڭ. بىرى ئاللانىڭ مۆمىن بەندىسى، يەنە بىرى كەمبەغەل بىر بىچارە ئىدى. زەينەل بىلەن ئادېمنى ئۇلار ئۆلتۈرمىدى، مەمەت ئاۋاقنىڭ قاراقچى ئەترىتى ئۆلتۈردى. ھەر كۈنى كېچىسى ئۆيۈڭنى ئوققا تۇتقانلارمۇ ئۇنىڭ ئەترىتىدىكىلەر. بىزنىڭ يېزىنىڭ قىزلىرىنى ئەپقېچىپ نومۇسىنى بۇلغىتىشىڭمۇ ياخشى ئىش ئەمەس ... ئەلى ئەپەندى، ئىككىنچى مۇشۇنداق ئىشنى قىلما! سېنى ئۆلتۈرۈۋېتىشىدۇ. بۇ كېچە ياخشى يوشۇرۇنغىن، بۇ كېچە بولمىسا ئەتە كېچە سارايلىرىڭنىڭ كۈلىنى كۆككە سورۇۋېتىدۇ. ئاڭلىسام، مەمەت ئاۋاق يۈز كىشىلىك قاراقچى ئەترىتى بىلەن سېنىڭ ئۆيۈڭگە بېسىپ كەلگۈدەك. پەرھات مولامنى بوشاتتۇر، ئاتلىرىمىزنى، كالىلىرىمىزنى قايتۇرۇپ بەر.

— بەرمەيمەن! — دەپ ۋارقىرىدى ئەلى ساپا، — يا ۋايىۋاي دېھقانلىرىنى يەر - زېمىنلىرىمدىن قوغلاپ چىقىرىمەن، ياكى ئۆلىمەن.

ئۇ ئارقىسىغا بۇرۇلدى، ئىشىكنى ئېچىپ تۆۋەنگە ۋارقىرىدى:

— ئاتلارنى تارتىڭلار!

سەپچە كەھيانىڭ قېشىغا كەلدى. ئۆرە تۇرغان سەپچە كەھيانى

قۇچاقلىدى.

— ئامان بول! — دېدى ۋە ئۇچقاندەك چىقىپ كەتتى.

تۆۋەندە ئاتلار تەييار ئىدى. سەككىز كىشى تەڭلا ئاتقا مىندى - دە، ناھىيەگە قاراپ چېپىشتى.

مەمەت ئاۋاقنىڭ ئاناۋارزادا پەيدا بولۇپ قالغانلىقى، قول ئاستىدا ئوتتۇز كىشىنىڭ بارلىقى ھەققىدىكى خەۋەر بىردەمنىڭ ئىچىدە پۈتكۈل ناھىيەگە، ناھىيەدىن پۈتكۈل چۇقۇر ئوۋاغا پۇر كەتتى. بۇ خەۋەر ئەلى ساپاغا بېرىپ يەتكۈچە پۈتۈنلەي باشقىچە ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى: مەمەتنىڭ قول ئاستىدىكى ئادەم تۆت ئەمەس، بىر يۈز سەكسەن تۆت ئىكەن، مەمەت ئاناۋارزاغا كېلىپلا قالماستىن، ئۇ يەردە بارگاھلارنىمۇ قۇرۇپتۇ، بارلىق ئاغىلارغا، بايلارغا، ھۆكۈمەتكە قارشى چىقىپتۇ.

ئۇ يەنە شۇنداق دېگۈدەكمىش: « جېنىم تېنىمدىلا بولسا، شۇ كەمبەغەل بىچارىلەرنى، يېتىم - يېسىرلارنى شۇ ھۆكۈمەت - قانخور ئاغىلارغا، بايلارغا قارشى تۇرغۇزىمەن. مۇمكىن بولسا ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى يوقىتىمەن. ئاغىلارنىڭ كۈنى ئاخىرلاشسۇن!»

ئاغىلار، بايلار قورقۇشقا باشلىدى. يوقسۇل دېھقانلار، بۇ جانىۋارلار توپى قانداقتۇر بىر ئۈچقۇننى كۈتۈشەتتى. ئاغىلارنىڭ، بايلارنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى، تېشىغا چىقىرالمىغان، جان ئالغۇچى قورقۇنچلىرىمۇ مۇشۇ ئىدى.

ئۇلارنىڭ قۇلاقلىرىغا « مەمەت ئاۋاق دەيدۇكى » دېگەن جۈملە بىلەن باشلىنىدىغان قوشاقلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئەل - خالايىقنىڭ بىر ئىشنى قوشاققا قېتىشى ئىنتايىن خەتەرلىك ئىدى. « چۇقۇر ئوۋادىن چىقمايمەن، ۋەيران قىلماي سارايىنى ... مەمەت ئاۋاق دەيدۇكى، تاغلارنىڭ ئۈستىدە، ژاندارمىلار باتۇرنىڭ ئارقىسىدا، كېچە - كۈندۈز ئاغىلارنىڭ چۈشىدە، بايلار قورقار شۇڭقاردىن ئېگىز تاغنىڭ بېشىدا...»

ئەلى ساپانى بۇ قوشاق - ناخشىلار تېخىمۇ قورقۇتتى. ۋايىۋاي

دېھقانلىرى خۇشال ئىدى. مەمەت ئاۋاققا ــ شۇڭقارغا، ئېگىز تاغ بۈركۈتىگە قۇتلۇق بولسۇن! جېنىمىز، مېلىمىز، بالىچاقىمىز ئۇنىڭغا قۇربان بولسۇن! دېيىشەتتى.

قىزلىرىنىڭ نومۇسى بۇلغانغان، كالىلىرى ئەكېتىلگەن، ئاتلىرى ئوغرىلانغان، ئۆيلىرى كۆيۈپ كەتكەن، ئادەملىرى تۈرمىگە سولانغان بولسىمۇ پەرۋا قىلىشمىدى. چۈنكى، مەمەت ئاۋاق ئاناۋارزا قىيالىقلىرىغا چىقىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتاتتى ئەمەسمۇ؟ ... ئەلى ساپانىڭ جېنىنى ئېلىشقا قەسەم ئىچكەنىدىغۇ ... ئاخىر، نېمە بولسا شۇ بولسۇن، ئۇ تاغلارنىڭ بۈركۈتى، شۇڭقارلارنىڭ شۇڭقارى.

مەمەت ئاۋاق ئۈستىدە توقۇلغان قوشاقلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى، تىللاردا داستان بولغىنى ۋايىۋاي يېزىسىدىن چىقاتتى. بۇ ناخشا ـ قوشاقلارنى كىم ئىجاد قىلغان، ھېچكىم بىلمەيتتى.

ئوسمان چولاق بولسا: يائاللا، يارەببىم، شۇ جاھاندا قانچە مەمەت ئاۋاق باردۇ؟ بىز بىلىدىغان مەمەت ئاۋاق قوغۇنلۇقتا، خەلىلنىڭ يېنىدا ياتىدۇ. بىزنىڭ بۇ يىگىت كۈندۈزى كۇلالىق، كېچىسى قوراللىقمۇ نېمە؟ دەيتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەندە ئاناۋارزا قىيالىقلىرىدا ژاندارمىلارنىڭ مەمەت ئاۋاقنى قورشىۋالغانلىقلىرى ھەققىدە خەۋەر تارقالدى: يەر ـ جاھان ژاندارما بىلەن لىق توشۇپ، مەمەت ئاۋاققا ئوق ئېتىپتۇ، شۇ كۈنى مەمەت ئاۋاق يالغۇز ئۆزى شۇنچە كۆپ ژاندارما بىلەن سوقۇشۇپتۇ، ئادەملىرى قېشىدا يوق ئىكەن، كوزان تەرەپكە كېتىپ قېلىشقانىكەن. مەمەت ئۇلارغا: سىلەر كېتىڭلار، بېشىڭلارغا بالا ـ قازا كەلمىسۇن. مەن يالغۇز ئۆزۈم بۇلار بىلەن ئېلىشىمەن، دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، يالغۇز ئۆزى ژاندارمىلارنى قىيالىقلاردىن جەيھان دەرياسىغىچە بولغان تۈزلەڭلىككە ئۈچ قېتىم قوغلاپتۇ ...

ئاناۋارزادا ئۇرۇش داۋام قىلاتتى. يېزىلارغا توختىماستىن بۇ خىل خەيرلىك، ئۈمىد بېغىشلىغۇچى، كۆڭۈللەرنى خۇشال

قىلغۇچى خەۋەرلەر كېلىپ تۇراتتى.

ۋايىۋايلىقلار شۇ كۈنى كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماستىن ئاناۋارزادىن مۇنداق خەۋەرلەرنى ئېلىپ تۇرۇشتى: مەمەتمۇ كېچىچە يالغۇز ئۆزى ژاندارمىلارغا قارشى تۇردى، ئانىلىرىدىن ئەمگەن سۈتلىرىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلدى، مەمەت ئاغىلاردىن باشقا ئادەمنى ئۆلتۈرمىدى ...

ئوسمان چولاق بىلەن سەيران قوغۇنلۇقتىكى مەمەت ئاۋاقىمۇ بولغان ئىشلارنى بىرمۇبىر خەۋەر قىلىپ تۇراتتى. ئۇمۇ تاڭ ئاتقۇچە كۆزىنى يۇمماستىن ئاناۋارزادا يۈزلەپ ژاندارما بىلەن ئۇرۇشۇۋاتقان مەمەت ئاۋاقنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ نېمە بولۇشىنى كۈتەتتى.

تاڭ سەھەردە ژاندارمىلار پۈتكۈل ئاناۋارزانى ئىشغال قىلىۋالدى. ئوق ئاۋازلىرى توختىدى. ئۇرۇش قىلغانلار يا ئۆلگەن، ياكى قاچقانىدى. ژاندارمىلار ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ قىيالىقلىرىدىكى ھەممە ئۆڭكۈر ۋە غارنى ئىزدەشتى، ھېچقانداق جانلىقنى ئۇچراتمىدى. بىر يىلان ياكى بىرەر كەسلەنچۈكنىمۇ كۆرۈشمىدى. ئىزدەشمىگەن يېرى قالمىدى. تورۇسنىڭ قەلئەسى ئىچىدە بىر ـ بىرىگە يېپىشىپ ـ تىترىشىپ تۇرغان ئىككى يىگىتنى تېپىشتى. ژاندارمىلار بىلەن ئۇرۇشقانلار مۇشۇلار ئىدى. باشقا تەرەپلەردىنمۇ مىلتىق ئاۋازلىرى ئاڭلانغانىدى. بىراق، كىم ئىكەنلىكلىرىنى بىلمەيتتى.

بۇ يىگىتلەر دەسلەپكى كۈنى ژاندارمىلارغا قارشى تۇرغان، كېيىن قېچىپ بۇ يەرگە مۆكۈنۈۋالغان ۋە بۇ يەردە ھايات ـ مامات تىترىشى بىلەن پەرىشان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئۈستىگە، ئەتراپىغا، يانلىرىغا بىر يېرىم كۈنگىچىلىك توختىماستىن ئوق يامغۇرى يېغىپ تۇرغان. تۆۋەنگە باغلاپ قويغان تۆت ئاتنىڭ تۆتىلا ئوق تېگىپ ئۆلگەنىدى، ئەنە شۇ يەردە يېتىشاتتى.

سېرىقراق كەلگەن، ئېگىز بويلۇق بىرى سۆزلەيتتى، قارىقۇمچاق يەنە بىرى تىنىماستىن تىترەيتتى، چىشلىرىنى

كاسىلدىتاتتى.

سېرىقراق يىگىت شۇنداق دەيتتى:

— يۈزبېشىم، بىز ياغمۇر ئاغىنىنىڭ ئوغرىلىق شايكىسىغا ئىككى ئاي بۇرۇن كىرگەندۇق. ياغمۇر ئاغا بىزنى ئەڭ ئۇستا ئوغرىنىڭ قېشىغا ئاپىرىپ بەردى، ئۇ يەردە تەلىم ئالدۇق. بۇ ئاتلارنى ئەندەل يېزىسىدىن ئوغرىلىدۇق. كېلىۋېتىپ يىراقتىن ژاندارمىلارنى كۆرۈپ قالدۇق، قىيالىقلارغا مۆكۈندۇق، ئات ئوغرىلىغانغا تووا! مىڭ تووا!

— بۇ قورالللارنى سىلەرگە كىم بەردى؟

— ياغمۇر ئاغا!

يۈزبېشى پارۇخ سۆزلەۋاتقان يىگىتنى كۈچىنىڭ بارىچە بىر شاپىلاق ئۇردى:

— ياغمۇر ئاغىنىڭ ئىسمىنى يەنە بىر قېتىم ئاغزىڭلارغا ئالساڭلار ئۆلتۈرۈۋېتىمەن!

يۈزبېشى پارۇخ ساراڭ بولاي دېگەندى. بۇ مەمەت ئاۋاقنى نېمە ئۈچۈن، قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈرەلمەي قالدى، ھەر قېتىم قاچۇرۇپ قويىدى ـ ھە؟ چۇقۇر ئوۋانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شۇ ئارالغا ئوخشاش قىيالىقلاردىمۇ بۇ ئادەم مۇشۇنداق قولدىن چىقىپ كېتىۋاتسا ... دېمەك، ئۇ ھېچقاچان تۇتۇلمايدۇ.

يۈزبېشى يازنىڭ شۇ ئىسسىق كۈنلىرىدە، چاڭ ـ تozان ئىچىدە چۇقۇر ئوۋادا پىرقىراپ يۈرەتتى. ھەممىتە تېغىدىن بىر خەۋەر كەلسە ئۇ يەرگە چاپاتتى. قارا تۆپىدىن، كازماچىدىن تاكى نۇرھاك تاغلىرىدىن، ئاق دېڭىزنىڭ بويلىرىدىكى پاياستىن بىر خەۋەر كەلسە دەرھال شۇ يەرگە چاپاتتى، ئۇنىڭ چۇقۇر ئوۋادىكى بۇ خىل چېپىشلىرى يالغۇز مەمەت ئاۋاق ھەققىدە ھەرخىل ئەپسانىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگىلا پايدىلىق ئىدى ...

ھەر قېتىملىق ئۇرۇشتىن كېيىن قىيالىقلاردىن بىر ئاق بۇركۈت ئاسمانغا ئۆرلەيتتى، نۇردەك پارىلدايتتى، ئاپپاق بىر شۇڭقار ... شۇنداق تېز ئۇچاتتى، ئوق يېتىشەلمەيتتى، كۆزگە

كۆرۈنمەيتتى.

بۇ ئەپسانىلەرنى قوغۇنلۇقتىكى مەمەتمۇ ئاڭلايتتى.

يۈزبېشى مەمەتنى ئىزدەپ يۈرۈپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇرۇشۇش جەريانىدا ئون سەككىز ئات ئوغرىسىنى، ئالتە قاراقچىنى تۇتتى.

مەمەتنى نېمە ئۈچۈندۇر تاپالمىغان، تاپقاندا بولسا قولىدىن قاچۇرۇپ قويغان يۈزبېشى پارۇخنىڭ جەھلى قاتقانىدى. مەمەت ھەققىدىكى ئەپسانىلەرمۇ بارغانسېرى كۆپىيىۋاتاتتى. بۇمۇ ئۇنى ساراڭ قىلىۋېتەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇچرىغانلا دېھقاننى ياتقۇزۇپ تاياققا باساتتى.

ئۇ ئىككى كېچە ـ كۈندۈز ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ تۆۋىنىدىكى ئاناۋارزا يېزىسىدا قالدى، دېھقانلارنىڭ ھەممىسىنى قېرى ـ ياش دېمەستىن ئۇرۇپ چىقتى. ئىككى كۈندىن كېيىن ژاندارمىلار بىلەن يېزىدىن چىققان چاغدا ھېچقانداق دېھقان يەرنى دەسسىيەلمەيتتى، پۇتلىرىنى ئاسمانغا قىلىپ توختىماستىن ۋاي ـ ۋايلاپ ئىڭرايتتى.

دېھقانلار مەمەتنىڭ تۇرغان يېرىنى بىلمەيتتى، بىلسىلا دېگەن بولاتتى ... بىراق يۈزبېشى بۇنىڭغا ئىشەنمەيتتى. بۇ ئاسىي، پەسكەش دېھقانلارنىڭ ھەممىسىنىڭ خەۋىرى بار: ئۇنىڭ نەدە ئىكەنلىكىنى بىلىشىدۇ، ئۇنىڭغا چوقۇنۇشىدۇ. ئۇنى سىرلىق بىر قۇدرەت ئىگىسى قىلىۋالغان ... ئۇنىڭ ئۈستىدە ھەر كۈنى ئۇنىڭ ئادەمدىن باشقىچە ئالاھىدە باشقىچە بىر مەخلۇق ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان بىر ھېكايە توقۇلۇپ چىقاتتى.

يۈزبېشى مەمەتنىڭ بېشى ئۈستىدە ئايلىنىپ ئۇچىدىغان بۈركۈت ھېكايىسىگە، چاقماق تۇمارىغا قاقاقلاپ كۈلەتتى، ھېچقايسىسىغا ئىشەنمەيتتى، ئەمما مەمەت بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتقان يەرلەرنىڭ ئاسمىنىغا قاراپ بىر ئاق بۈركۈتنى ئىزدەيتتى.

— مەمەت ئاۋاق نەدە؟

— كۆرمىدىم، بىلمەيمەن، ئىسمىنىمۇ ئاڭلىمىدىم.

— ئىسمىنىمۇ ئاڭلىمىدىڭما؟

— ئاڭلاپ باقمىدىم.

— ياتقۇزۇڭلار ئۇنى!

ئادەمنى ياتقۇزاتتى، ئۇرۇلغان ئادەملەرنىڭ پۇتلىرىغا قان ئۇيۇيتتى، يۈز - كۆزلىرىدە ئۆتۈكنىڭ يارىلىرى، بەدەنلىرىدە نەيزە ئىزلىرى.

— ئاڭلىمىدىم، زادىلا بىلمەيمەن.

تۇزلۇ دېھقانلىرى، مەجدىيە كۆچمەنلىرى، ئوكسۇزلۇ تۈركمەنلىرى، نارلى قىشلاق دېھقانلىرى، دەدەپاكلىلىقلار ... ھېچقايسىسى يامەمەت ئاۋاقنى كۆرۈشمىگەن، ياكى ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاشمىغانىدى.

ئەڭ ئاخىرىدا نۆۋەت ۋايۋاي يېزىسىغا كەلدى. يۈزبېشى پارۇخ ۋايۋاي يېزىسىدا بىر ھەپتە تۇردى. ھەممە ئادەمنى بىرنەچچە قېتىم تاياق ئاستىغا ئالدى، باللىرىنى، ئاياللىرىنىمۇ ئۇردى. ئوسمان چوڭ بىر ھەپتە قان سىيىپ ياتتى. ئۆلىدىغان بولدى دەپ قورقۇشتى. بىر ھەپتە جۆيلۈپ ياتقاندىن كېيىن ئاران ھوشىغا كەلدى. يۈزبېشى سەيپەلىنىڭ تىرناقلىرىنى ئۆز قولى بىلەن يۇلۇپ چىقتى.

يېزىدا يالغۇز بىرلا ئادەمنى، يەنى سەپچە كەھيانى ئۇرمىدى. يالغاندىن بولسىمۇ تاك قىلىپ چەكمىدى. دېھقانلار بۇنىڭدىن ھېچ نەرسىنى چۈشەنمىدى.

— يا مەمەت ئاۋاقنىڭ بار يېرىنى ماڭا دەپ بېرىسىلەر، ياكى ھەممىڭلارنى ئۇرۇپ - ئۆلتۈرۈۋېتىمەن.

— مەمەت ئاۋاقنى يا كۆرمىدۇق، يا بىلمىدۇق، ياكى ئىسمىنىمۇ ئاڭلىمىدۇق.

دېھقانلار يىغلىشاتتى، داد - پەرياد چېكىشەتتى، قىينىلىپ ۋارقىرىشاتتى. بىراق، ئاغزىدىن بۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق سۆز چىقمايتتى:

— مەمەت ئاۋاق، شۇڭقارىم!

50

ھەر كۈنى ئەتىگەنكىدەك بۈگۈن ئەتىگەندىمۇ تاڭ سۈزۈلۈش بىلەن خەلىل بىر تۇتام يېشىل چۆپنى كۆتۈرۈپ، پۈتىنىڭ ئۇچىدا مېڭىپ ئاتنىڭ ئالدىغا ماڭدى. چۆپنى ئاتقا ئۇزاراتتى، كۆزى ئاتقا تىكىلەتتى ... ئات قىمىر قىلمايتتى، ھېچ نەرسىنى تۇيمىغاندەك ئوڭ ئارقا پۇتىنى قورسىقىغا تىرەپ تۇراتتى. قۇلاقلىرى سالپايغان، يالى تاراپ قويغاندەك سىلىق، قۇيرۇقىنىڭ بىر قىسمى ساغرىسىنىڭ ئۈستىگە چۈشۈپ تۇراتتى. بۈگۈن ھەر كۈندىكىدىن بەكرەك تەسلىم بولۇشقا تەييار تۇرغاندەك قىلاتتى. مەمەت دېمىنى قىسىپ، بىردەم تۇرۇپ، بىردەم ئاتقا قاراپ مېڭىۋاتقان خەلىلگە قارايتتى. خەلىل مەھ - مەھ دەپ قولىدىكى چۆپنى ئاستا - ئاستا ئاتقا قاراپ پۇلاڭلىتاتتى. بىر قەدەم مېڭىپ يەنە توختايتتى. ئاتنىڭ يېشىل چۆپنى پۇراپ كېلىشىنى كۈتەتتى. بىراق، ئات قاراپمۇ قويمايتتى.

خەلىل يېقىن باردى، ئوڭ قولىدىكى چۆپنى سول قولىغا ئالدى، ئاتقا بىرقەدەم قالغاندا توختىدى. قولىنى ئۇزارتتى، ئاتنىڭ بويىنىنى تۇتتى، ئۇزۇن، يالتىراق، سىلىق قارا بويىنىنى سىلاشقا باشلىدى. ئات بېشىنى خەلىل تەرەپكە بۇراپ قارىدى. خەلىل ئۆزىنى ئاتقا ياخشى كۆرسىتىش ئۈچۈن بولسا كېرەك، ئاغزى قۇلاقلىرىغىچە يەتكۈچىلىك ھىجىيىپ كۈلدى. بۇ بىر خىل خۇشامەت كۈلكىسى ئىدى. مەمەتمۇ يىراقتا تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا كۈلدى. خەلىل بىر قەدەمنى تاشلاپ، قايتىدىن ئاتنىڭ بويىنىنى سىلىماقچى بولغىنىدا، ئات بىردىنلا بېشىنى كۆتۈردى، قۇلاقلىرى دىڭ بولدى. دەل شۇ چاغدا خەلىل ئۇنىڭ يالىنى تۇتۇۋالدى، ئات ئىككى - ئۈچ قېتىم ئۆرىدىدى. خەلىل ئىككى قولى بىلەن ئاتنىڭ بويىنىنى قۇچاقلىۋالغانىدى. ئات بارلىق كۈچى بىلەن بىرنەچچە قېتىم سىلكىندى، خەلىلدىن

ئاجرىيالمىدى. ئۆز ئەتراپىدا نۇردەك تېز پىرقىراشقا باشلىدى. خەلىلنىڭ پۇتلىرى، گەۋدىسى ھاۋادا ئۇچاتتى. ئۇ ئاتنىڭ تېزلىكى ۋە كۈچىگە خەلىلنىڭ كۈچى يەتمەي قالدى. قوللىرى بوشاپ كەتتى، يىراقلارغا ئۇچۇپ چۈشتى. سۆڭگىچى ئاغرىپ كەتتى. ئات بىردەم ئايلانغاندىن كېيىن توختاپ قالدى. يەردىن قوپۇشقا تەمشىلىۋاتقان خەلىلگە كۆز سالدى، كېيىن قوغۇنلۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدىن پۇتلىرى يۇمشاق توپىلارغا پېتىپ ئۆتۈپ كەتتى. ياپيېشىل، پاكىز پۇتالغان قومۇشلارنىڭ ئىچىگە كىرىپ توختىدى. قومۇشلار ئۇنىڭ قورسىقى، ساغرىسىنى يېپىپ تۇراتتى. پەقەتلا كىچىككىنە ئۇزۇن بوينى، يىرىك قۇيرۇقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. تاڭ قۇياشىدا يوگۇرگەن ئاتنىڭ دۈمبىسىدىن سۈس ھور كۆتۈرۈلەتتى.

خەلىل كوسا تۇگىشىپ كەتكەن ھالدا كەلدى:

— بۇگۈن تەسلىم بولاتتى، تەسلىم بولاي دەپ تۇراتتى، كۆزىگە بىر نەرسىلەر كۆرۈندى ـ دە، قورقۇپ كەتتى. مەمەت، بۇرنىنى كۆرمىدىڭمۇ؟ يوغان ئېچىلىپ تۇرىدۇ، خۇددى تۆمۈرچىنىڭ كۆرۈكىدەك نەپەس ئالىدۇ.

— تەسلىم بولىدۇ، — دەپ مەمەت كۈلدى، — ئاستا ـ ئاستا ئۆگىنىپ قالىدۇ. دەسلەپكى كۈنلەردە شۇنداقمىدى؟ بەلكى ئەتىلىككە تۇتۇۋالارسەن.

— تۇتۇۋالىمەن، — دەپ كېرىلدى خەلىل كوسا ئېڭىكىنى سىلاپ تۇرۇپ، — ئەتە ئەتىگەن كۆندۈرۈۋالىمەن. قارىغىنا، بۇگۈن يىراققىمۇ كەتمىدى، شۇ يەردە توختىدى. كەل، خەلىل، مېنى تۇتۇۋال، دەۋاتىدۇ. مەن ئۇنى بۇلارمىدىم؟ ! تۇتۇلۇشنى خالىسا ئالدىمغا كەلسۇن. بۇ ھايۋانلار بارغۇ، مېنى شۇنچىلىك ياخشى كۆرىدۇكى، كارامەت ئامراق ... ھەممىسى شۇنداق. ماڭا يىلانمۇ چېقىلالمايدۇ ... يىلانمۇ.

— پاشىلارمۇ ـ ھە، — دەپ كۈلدى مەمەت.

خەلىل ناھايىتى جىددىي ھالدا:

— ماڭا ھاشاراتلارمۇ چېقىلالمايدۇ. مەن جىمى ھايۋاننىڭ دەردىنى چۈشىنىمەن، — دېدى.

— تىلىنىمۇ دېگىنە ... سۇلايمان پادىشاھدەك، — دېدى مەمەت.

— سۇلايماندەك، — دەپ تەكرارلىدى خەلىل، — سۇلايماندەك ھەممە ئادەمنىڭ بىر خىل ھۇنىرى بولىدۇ. مېنى بولسا بۆرە ۋە قۇشلار ياخشى كۆرىدۇ. مېنىڭ ھۇنىرىم ئەنە شۇ.

ئۇ ئۆزىچە سۆزلەپ باراڭلىقتا كەلدى، باراڭنىڭ تۆۋىنىدە ئىسقىلىق تۇرغان تاسمىنى ئالدى، ئىنچىكە سۆگەتنىڭ غولىغا چىڭ باغلىغاندىن كېيىن يانچۇقىدىن ئەلىبىستان ئۇستىرىسىنى چىقاردى، ھەيرانلىق بىلەن قاراپ « ساپ پولات !» دېگەندىن كېيىن ئۇستىرىنى ئاچتى، تاسمىغا جىق تۇكۇرۇپ كاپلاشقا باشلىدى.

خەلىل بىر ھەپتىدىن بېرى ھەر كۈنى ئەتىگەن تۇراتتى، دەسلەپ ئات بىلەن ھەپىلىشەتتى، كېيىن ئۇستىرىسىنى كەچكىچە بىلەيتتى.

— بۇگۈن ساقىلىڭنى ئېلىپ قويىمەن، سەل تۇرۇپ تۇر، شۇنچىلىك ئىتتىكلەپ كەتتىكى، تەگمەستىن ئالىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، سوپۇن تاپتىم. سەيران سىڭىل ئەكەلگەن ئەتىرنىمۇ سۇرتىسەن تېخى.

مەمەتنىڭ ساقىلى ئۆسۈپ، قىچىشىپ كەتكەنىدى. مەيلى خالاپ، مەيلى خالىماي، خېلى ئۇزاق زامانلارغىچە ساقاللىق يۈرگەنىدى. ئەمما، مۇشۇ كۈنلەردە ساقىلىنى ئۆستۈرۈشنى خالىمايتتى. خەلىل ئۇستىرىنى بىلەيتتى، بىلەپ بولالمايتتى ... مۇشۇنداق بىلەۋەرسە، ئۇستىرىنى بىر يىلدا بىلەپ بولالامدىكىنتاڭ ؟ ! كوسا دەل چۈش ۋاقتىدا:

— بولدى. شۇنچىلىك ئىتتىككى، ماينى كەسكەندەك كېسىدۇ، — دېدى.

مەمەتنى باراڭنىڭ پەلەمپىيىگە ئولتۇرغۇزدى، بوينىغا بىر

لۆڭگىنى باغلىدى، ئىلمان سۇدا يۈزىنى سوپۇنلىدى، سوپۇن كۆپۈكلەندى. ئۇستا ساتىراشلاردەك ئۇستىرىنى ئىككى بارمىقىنىڭ ئارىسىغا قىستۇردى، يۇقىرى كۆتۈرۈپ قارىغاندىن كېيىن ئىشقا كىرىشتى. مەمەتنىڭ ئۆسۈپ كەتكەن ساقىلىنىڭ بىر قىسمىنى قىلچە ئاغرىتماستىن ئېلىپ بولدى.

— ياشاپ كەت، خەلىل ئاكا، — دېدى مەمەت، — قولۇڭغا دەرد كەلمىسۇن، كۆپ ئاۋارە بولدۇڭ، ساقىلىمنى چۈشۈرگىنىڭنى تۇيمايلا قالدىم. قولۇڭ بەك يېنىك ئىكەن.

مەمەت كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئۆزىنى خەلىلنىڭ ئۆتكۈر ئۇستىرىسىغا تاشلاپ بەردى.

خەلىل بىردەمدىلا ھەممىنى چۈشۈرۈپ بولدى، يۇدى، سۈرتتى، سەيران ئەكەلگەن ئەتىردىن جىقراق سەپتى.

— تۈر ئەمدى، ئۇكام، قالتىس بولۇپ كەتتىڭ.

— رەھمەت، خەلىل، نېمىدېگەن سىلىق ئالىسەن، تۇيمايلا قالدىم.

مەمەت مېڭىپ كەتتى. كېيىن مېڭىسىگە بىرنەرسە كەلگەندەك ئارقىسىغا ئۆرۈلدى:

— ھېلىقى ئادەمنى بۈگۈن كۆردۈڭمۇ؟ — دەپ سورىدى.

— كۆردۈم، يېرىم كېچىدە يىراقتىن ئۆتۈپ كەتتى، يۇقىرىغا قاراپ ئۆرلىدى.

مەمەت سوئالىغا جاۋاب ئالغان بولسىمۇ، ماڭماستىن تۇرۇپ قالدى.

خەلىل ئۇنىڭ نېمىشقا تۇرۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندى.

— سەيران سىڭىل بۈگۈن كېچىدە كەلمىدى، — دەپ ناھايىتى تېزلىكتە سۆزلەپ كەتتى، — مۇشۇ كۈنلەردە يېزىنىڭ ئىچىدە جىق ئىش بولۇۋاتىدۇ. بۇ كېچىدە ئۇنى كۆرەلمىدىم.

ئات بوستانلىقتا ئۆگىنىپ قالغاندىن بېرى، ئادېم ھەر كۈنى كېچىسى تاڭ ئاتقۇچە قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىنى يىراقتىن ئايلىنىپ يۈرەتتى. قوغۇنلۇققا زادىلا يېقىنلىشالمايتتى. ئاتنىڭ

ھەر كۈنى تاڭ ئاتماستىن قوغۇنلۇققا كېلىپ دەرەخلەرنىڭ ئاستىدا تۇرىدىغانلىقىنى بىلەتتى، شۇنداق تۇرۇقلۇق قوغۇنلۇققا يېقىن كېلەلمەيتتى. قوغۇنلۇقتىن ئۆلۈمدىن قورققاندەك قورقاتتى. ئادېم پۈتكۈل ھاياتىدا قوغۇنلۇقتىكى ئادەمدەك ئۇستا مەرگەننى ئۇچراتمىغانىدى، شۇنچىلىك يىراقتىن مىلتىقنىڭ ئوق ئۇچقۇنىغا ئوق ئاتقان ئادەم ئۇنى ئېتىپ تاشلايتتى. ئوق تېگىشكە قىل قالغانىدى. شۇ كۈندىن تارتىپ ئۇ ئادەمنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى ئىزدەپ - سوراپ بىلەلمىگەن. بىرى خەلىل كوسا ئىدى. ئۇنى ئۇزاق يىلدىن بېرى تونۇيتتى. يەنە بىرى يات كىشى ئىدى، بالىلاردەك گەۋدىسى بار ئىدى، بىراق ئوقلارنى ئاتقان خەلىل كوسا ئەمەس ئىدى. ئۇ يات ئادەم تۈرنىنىڭ كۆزىنى سوقالايدىغان كارامەت بىر ئادەم ئىدى.

ئادېمنىڭ ھەيرانلىقى مەمەت ئاۋاقنىڭ چۇقۇر ئۇۋادا ئىكەنلىكىنى ئاڭلىغان كۈنگىچە داۋام قىلدى. كېيىنچە ئويلاپ قالدى: مۇشۇنداق كارامەت مەرگەن بولسا، پەقەت مەمەت ئاۋاقلا بولالايدۇ! ... ئەگەر بۇ ئادەم مەمەت ئاۋاق بولۇپ قالسا، ئادېم بېرىپ ئۇنىڭ تۇرغان يېرىنى ئەلى ساپاغا دەپ قويسا، ژاندارمىلار بىر كېچىدە كېلىپ قوغۇنلۇقنى قورشىۋالسا، ئۇنى تۇتۇۋېلىشسا، ئەنە شۇ چاغدىلا ئۇ جىن، پەرى نەسلىدىن بولغان بۇ سېسىق ئاتنى قوغلاشتىن قۇتۇلاتتى، بۇرۇنقى ھۆرمىتىگە ئىگە بولاتتى، خوتۇنىنىڭ ئېچىرقىغان قوينىغا كىرەتتى، دېھقانچىلىق مەيدانىدىكى خاتىرجەم ھاياتقا ئېرىشەتتى. بىراق، بۇ ئادەم مەمەت ئاۋاق بولۇپ چىقمىسا، ژاندارمىلار بىكارغىلا قوغۇنلۇقنى قورشىۋالسا، قۇرۇق قول قايتىشسا، ئۇ چاغدا چىقىدىغان جاڭجالنى كۆر! ئۇنىڭدىن باشقا، قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىدا ھەر كۈنى ئايلىنىپ يۈرىدىغان بىر ئايالمۇ بار ئىدى. بۇ قوغۇنلۇق ئاجايىپ بىر يەر، قورقۇنچلۇق يەر. ئاتمۇ بېرىپلا شۇ يەرگە يوشۇرۇنىدۇ ...

ئادېم نەچچە كۈندىن بېرى بىئارام بولۇپ يۈرەتتى. قورقۇش

بىلەن قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىنى يىراقتىن تاڭ ئاتقۇچە ئايلىناتتى، ئۇ يەرگە يېقىن يولاشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

مەمەت ساۋرۇن دەرياسىنىڭ بويىغا باردى، بىر قېرى سۆگەت كۆتىكىگە يۆلىنىپ ئولتۇردى. سۇ سۇپسۇزۇك ئىدى. بۇژغۇنلاپ، ئاق شېغىل تاشلارنىڭ ئۈستىگە يېيىلىپ ئاقاتتى. مەمەت كۆزىنى بۇ سۇزۇك سۇغا تىكتى. سۇ پەقەت پاقالچاققىچە كېلەتتى. سۇنىڭ سىرتىغا چىقىپ تۇرغان شېغىل تاشلارنىڭ ئۈستى قۇرۇپ كەتكەنىدى. مەمەتنىڭ ئالدىدىكى يەر خېلى چوڭقۇر ئىدى، ئاستى شېغىل تاشلىق بولماستىن، قېلىن، رەڭلىك قۇملۇق ئىدى. كىچىك بېلىقلار سۇ ئاستىدا تېخىمۇ پارقىراپ، يۇقىرىغا ئارقا – ئارقىدىن ئېتىلاتتى.

سۇ يۈزىدە دەسلەپ بىر تال يوپۇرماق ئاقتى، ئۇنىڭدىن كېيىن ناھايىتى چوڭ قىزىل ئېشەك ھەرىسىنىڭ ئۆلۈكى ... ئۇنىڭ ئارقىدىن قۇشتەك بىر قىزغۇچ كېپىنەك قاناتلىرىنى سۇ يۈزىگە تەگكۈزۈپ ئېقىپ كەتتى، سۇنىڭ يۈزىگە چۈشكەن كۆلەڭگىسى ئۆزى بىلەن بىللە ئاقاتتى ۋە ئاق شېغىل تاشلارنىڭ ئۈستىدە بىر چوڭىيىپ، بىر كىچىكلەيتتى.

كۈن چاقناپ تۇراتتى، دىمىق ئىسسىق تۇزلەڭلىكنى قىزدۇرۇپ كۆيدۈرەتتى. ھېچكىم كۆزىنى ئېچىپ ئۇزاق ۋاقىت بۇ تۇپراقنى كۆيدۈرگۈچى ئىسسىققا قارىيالمايتتى. ھەممە يەرنى يول – يول، تەگكەن يېرىنى ئېرىتىدىغان بىر خىل ئىسسىق باسقانىدى. بۇ ئىسسىقتا شۇ ئېقىۋاتقان سۇ ئۇزاق ئۆتمەي پارغا ئايلىنىپ كېتىدىغاندەك، شېغىل تاشلار ئېرىپ پارچىلىنىپ كېتىدىغاندەك تۇراتتى ... بۇ سۇ شۇنچىلىك سۇزۇك، شۇنچىلىك چىرايلىق بولۇپ، ئاشۇ غۇۋا كۆرۈنۈۋاتقان تاغلاردىن كېلەتتى. قىيالىقلارنىڭ، ئارچىلارنىڭ، قارىقاتلارنىڭ، ئېگىز سەدىرلەرنىڭ ئارىسىدىن قايناپ چىقىپ، جۇشقۇنلىنىپ، كۆپۈكلىنىپ، تۇزلەڭلىكلەرگە شېغىل تاشلارنى يېيىپ، چوڭقۇر جىرالاردىن ئۆتۈپ كېلەتتى ...

مەمەت بۇ ساۋرۇن دەرياسىنى بەك ياخشى بىلەتتى، قاراقچىلىق، بالىلىق كۈنلىرىدە بۇ دەريانى باشتىن – ئاياغ كېزىپ چىققانىدى. سۇغا قاراپ خىيال سۈرەتتى. ئۇزاق زاماندىن بېرى تۈنجى قېتىم خىيال سۈرمەكتە ئىدى. ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى دېگەن ئوي تۇنجى قېتىم مېڭىسىدىن چىقىپ كەتكەنىدى. مېڭىسىگە كىرىۋالغان بۇ خىياللارنىڭ مېڭىسىدىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى سەزسە، كىم بىلىدۇ، قانچىلىك ھەيران قالغان بولاتتى؟ !

سەيران ئۇنى ياخشى كۆرەتتى. بۇنى دەسلەپكى كۈنلەردىلا سەزگەن ۋە بىرنەچچە كۈن ئىككىلىنىپ يۈرگەن، ئاخىر ئۇنىڭ ئۆزىگە ئاشىق ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەنىدى. قىز كۆيۈپ – پىشاتتى، ساراڭ بولاتتى. شۇنچىلىك مەغرۇر بىر قىز ھەرقانچە بېرىلسىمۇ شۇنچىلىك بېرىلگەن بولاتتى. تاڭ سەھەردە كېلىپ قوغۇنلۇقنىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرۈشى مەمەتنى ئىنتايىن خۇشال قىلاتتى، تومۇرلىرىدىكى قاننى قاينىتاتتى. سەيراننى ئويلىغانسېرى قانلىرى تېشىپ، ھاياجانغا تولۇپ ساراڭ بولاتتى.

مەمەت سەيراننىڭ قوغۇنلۇق ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرۈشىنى، ئۆزىنى دەپ ئىشق سەۋداسىغا مۇپتىلا بولۇپ پىرقىراپ يۈرگەنلىكىنى كۆرگەن كېچىدىن باشلاپ كېچىلىرى ئۇخلىمايتتى، كۆزلىرىنى قاراڭغۇ يوللارغا تىكىپ، ئۇنىڭ سايىسىنى ئىزدەيتتى، ئۇنى تاپقاندا لەززەتلىنىپ مەست بولاتتى. بىراق، سەيراننى دېسە ئىنتايىن قورقاتتى. ئەسلىدە ئۇ بىچارىنىڭ بېشىغا جىق ئىش كەلگەن، ئەمدى بۇ كېچىلەردە ئۇنىڭغا يەنە باشقا ئىشلار كەلمىسە بولاتتىغۇ.

بىر كېچىدە سەيران بىلەن ئۇچرىشىش ۋە ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇش ... بۇنى ئادەتتىن تاشقىرى خالايتتى. ئەمما، زادىلا قىلالمايتتى. ياخشى كۆرۈنۈش تۇيغۇسى ئۇنى باشقىچە بىر ئادەم ھالىغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى. ھازىر ئۇمۇ يالغۇز سەيراننىلا ئويلايتتى. مەخمەلدەك يۇمشاق، تۇم قارا كۆزلىرىنى ...

شۇنچىلىك ئىسسىق، كۆيدۈرىدىغان، مۇھەببەتكە تولغان، دوستلارچە، ئىنسانىي، ساپ بىر جۈپ كۆزنى ئادەمزات كۆرمىگەنىدى. يۈزى، زىنىخى، لەۋلىرى، ئىشىنىپ بولمايدىغان دەرىجىدىكى گۈزەل تېنى ... زىلۋا بويى، مېڭىشى، قوللىرىنى سېلىشى ... خۇددى يەرنى دەسسىمىگەندەك ماڭاتتى.

سەيران مەمەتنىڭ نەزىرىدە يۈكسىلىپ باراتتى ۋە بارغانسېرى گۈزەللىشەتتى. ھەر كۈنى كېچىدە ئويغىناتتى، سەيراننىڭ ئاياغ تىۋىشلىرىنى تىڭشايتتى، ئىچ - ئىچىگە پاتماي كېتەتتى، چەكسىز مۇھەببەتنىڭ ھارارىتىدە ئۆزىنى يوقىتىپ قوياتتى، باراڭلىقتىن چۈشەتتى، ئالدىغا بېرىشنى، قولىنى تۇتۇشنى خالايتتى، بىراق قىلالمايتتى، ئۆزى يوشۇرۇنغان دەرەخنىڭ تۈۋىدە شۈمشىيىپ تۇراتتى. بىر مۇھەببەت چاپقۇنىغا يولۇقۇپ، ئاستاغىنا ئىچ - ئىچىدىن لەرزەتلىنىپ تىترەيتتى. سەيرانغا قانداقمۇ چېقىلغىلى بولىدۇ. شۇنچىلىك بىر گۈزەلنىڭ قولىنى قانداق تۇتىدۇ؟ بۇلارغا مەمەتنىڭ ئەقلى يەتمەيتتى، ئۇنى ئويلىغانسېرى بېشى ئايلىناتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە سەيرانغا بەكمۇ ئېچىناتتى. ئۇنى، ئۇنىڭ مۇھەببىتىنى ئويلايتتى، كۆزلىرى ياشقا تولاتتى. قانداقلا بولسۇن بىر كۈنى ئۆلتۈرۈلەتتى. ئۆلتۈرۈلمىگەن تەقدىردىمۇ بۇ يەردە ئۇزاق زامان قالالمايتتى. بۇلارنى ئويلىغىنىدا ئوت بولۇپ ياناتتى. مېڭىسى، يۈرىكى، قول - پۇتلىرى، چاچلىرى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىر خىل ئوتتا دىر - دىر تىترەيتتى.

مۇنداق ۋاقىتلاردا، بەزگەكنىڭ يۇقىرى پەللىسىگە چىققاندەك بەدىنى كۆيۈپ كېتىۋاتقاندا، ھېلىقى پولات ئۇچقۇنى كۆزلىرىدە پارقىرايتتى، مېڭىسىدە بولسا سېرىق ئالتۇندەك قۇياش نۇرى ئەكس ئېتەتتى.

ئۇ ئاناۋارزانىڭ ئۈستىدە زەڭگەر ئاسماننى كۆردى. ئۇنىڭدىن باشقا، زادىلا قىمىر قىلمايدىغان ئاق بۇلۇت ... ئاسمان نېمىدېگەن كۆك، بۇلۇت نېمىدېگەن ئاق؟! ... ئېگىپ قولىنى

سۇغا تىقتى. سۇ بارماقلىرى ئارىسىدىن ئاقتى. سۇ نېمىدېگەن سۈزۈك، ئېقىۋاتقان سۇ ئەمەس. نۇر ئىدى. خەلىل كوسا قوغۇنلۇقتا ئايلىنىپ يۈرەتتى. تەكلەرنىڭ تۈۋىنى كولايتتى، توپا دۆۋىلەپ قوياتتى. خەلىل كوسا نېمىدېگەن ياخشى، نېمىدېگەن دوست، نېمىدېگەن سەمىمىي ئادەم!

يۈزبېشى پارۇخ، ئاناۋارزا ئۇرۇشى ... ئۇرۇشتا باشلىرىدا ئەگىپ يۈرگەن ئاق بۈركۈت، يۈزبېشىنىڭ چۇقۇر ئوۋادا قىيادىن - قىياغا، تاغدىن - تاغقا چېپىپ يۈرۈشى ... كېيىن دېھقانلارنى تاياقلىتىپ قان سىيدۈرۈشى ... بۇلارنىڭ ھەممىسىگە ئۆزى سەۋەبچى. ئوسمان چوڭغا ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىمامدۇ؟ بەلكى يۈز ياشقا كىرگەندۇ. مەمەت بۇلارنى ئويلاشنى زادىلا خالىمايتتى. يۈرىكىدىكى ئەلەمنىڭ بەزى كۈنلىرى تېرىسى ئاستىدىن تېشىپ چىققانلىقىنى سېزەتتى. سىقىلاتتى، ئۈمىدسىزلىكتىن بىئارام بولاتتى. خەلىل كوسىنىڭ تۈيۈپ قىلىشىغىمۇ پەرۋا قىلماي ۋار - ۋارقىرايتتى:

— يارەببىم، مېنى ئۆلتۈرۈۋەت، ئۆلتۈرۈۋېتىپ مېنى قۇتۇلدۇرغىن! ياكى ماڭا بىر چىقىش يولىنى تېپىپ بەر، ياكى مېنى بىر يولى ئۆلتۈرۈۋەت! مېنى تاشلىۋەتكەن بۇ جەھەننەم ئازابىغا چىدىيالمىدىم، پارە - پارە بولۇپ كېتىۋاتىمەن!

ئوسمان چوڭنىڭ يېگەن تاياقلىرىنى يۈرىكىدە ھېس قىلاتتى: «شۇ قېرىنى ئۇرماستىن مېنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن بولسا بولاتتى. مېنى ئۆلتۈرۈۋەتسە نېمە بولاتتى؟» دەپ تاڭ ئاتقۇچە ئاھ ئۇرۇپ چىقاتتى ۋە توپىلارغا مىلىنەتتى.

كېچىدە بىردىنلا تەلۋىلەردەك ئورنىدىن چاچراپ تۇراتتى، مىلتىقىنى ئالاتتى، يۈگۈرگەن پېتى قوغۇنلۇققا چىقاتتى. ئاناۋارزانىڭ تۆۋەن تەرىپىگە قاراپ ماڭاتتى. كېيىنچە، بىردىنلا مېڭىسىگە ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى دېگەن خىيال كىرىۋالاتتى، پۇت - قولى بوشاپ كېتەتتى، ئۈمىدسىزلىك توپىسىغا، ئوتىغا ئولتۇرۇۋالاتتى. شۇ يەردىلا ئولتۇرۇپ قالاتتى.

ئەنە شۇنداق ئۆيدىن قېچىپ چىققان كۇنلىرى خەلىل كوسا ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ ماڭاتتى. ئۇنى بىرەر چوڭقۇرلۇقتا، بىرەر جىغان تۇۋىدە تۇگۇلۇپ قالغان، ئۆزىنى يوقاتقان هالدا كۆرەتتى، قولتۇقىدىن يۆلەپ قوغۇنلۇققا قايتۇرۇپ كېلەتتى.

ساقىلى چۇشۇرۇلگەن ئېڭىكىنى خۇددى خەلىل كوسىدەك قوللىرى بىلەن سىلاپ قويدى. كۆلەڭگىسى سۇنىڭ تۇۋىگە چۇشۇپ تۇراتتى. كۆلەڭگىسىنىڭ ئۇستىدىن بىر توپ بېلىق ئۇزۇپ ئۆتتى. بۇ بېلىقلارنىڭ هەر تەرەپكە ئۇچۇۋاتقان كۆلەڭگىلىرى سۇپسۇزۇك شېغىل تاشلارنىڭ ئۇستىگە چېچىلدى. ئەتراپتىن هايت① پۇرايتتى. چوقۇر ئوۋاغا كەلگەندىن بېرى مەمەتنىڭ بۇرنى تۇنجى قېتىم بۇگۇن بىر نەرسىنى سەزگەنىدى. پۇراقلارنى سېغىنغانىدى، هايتنىڭ پۇرىقىنى قانغۇچە ئىچىگە تارتتى. بىلىنەر - بىلىنمەس چىقىۋاتقان شامال سۇ رەيهىنىنىڭ پۇرىقىنىمۇ ئەكەلدى. بالىلىق چاغلىرى غۇۋا كۆز ئالدىغا كەلدى. ئىسمائىل چولاقنىڭ تۇگمىنى ئەتراپىدا ناهايىتى كۆپ سۇ رەيهىنى ئۆسەتتى ۋە پۇراقلىق ئىدى. ئانىسى رەيهاننىڭ شاخلىرىدىن سۇپۇرگە ياسايتتى. مەمەت ئىسمائىل چولاقنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئىلگىرى ئاڭلىمىغانىدى. ئۇنى تۇتۇۋالغاندا چولاقنى نېمىلەر قىلىۋەتكىنىنى ئويلىدى. چولاقنىڭ ئۆزىنى قارشى ئېلىشلىرىنى، كېيىنكى هەرىكەتلىرىنى ئويلىغانسېرى «شۇ ئادەم بالىسى دەپ ئاتالغان مەخلۇق چۇشەنگىلى بولمايدىغان بىر نەرسە - هە !» دەپ قوياتتى. ئۇنى ئويلىغانسېرى خۇشاللىناتتى.

ئۇنىڭدىن كېيىن پىتراق② پۇراشقا باشلىدى. بۇ پۇراق چوقۇر ئوۋانىڭ پۇرىقى ئىدى. ئىسسىقتا پۇتكۇل چوقۇر ئوۋا ئاچچىق - ئاچچىق پىتراق پۇرايتتى، بۇ پۇراق كۆيۈۋاتقان زېمىننى قاپلايتتى ...

① هايت — بىر خىل پۇراقلىق ئۆسۈملۈك.
② پىتراق — بىر خىل ئۆسۈملۈك.

مەمەت ئورنىدىن تۇردى، يېزا تەرەپكە قايرىلدى، توپىلىق يولغا قارىدى. هېچكىم كۆرۈنمەيتتى. هازىر شۇ پېتى يولغا چىقسا، سەيراننىڭ ئۆيىگە بارسا، «سەيران، مەن كەلدىم» دېسە، قانداق بولار؟! سەيران نېمە دەر؟! يۈزلىرى ۋىل - ۋىل قىزىرىپ كېتەر، چىرايىغا قارىيالماس، چىرايلىق كۆزلىرىنى يەرگە تىكەر، بېشىنى كۆتۈرمەس، ئۇزۇن، چىرايلىق بويىنى ...

مەمەت ئولتۇرۇپ يەنە سۇغا قارىدى. سەيران كۆز ئالدىغا كەلدى. سەيراننىڭ چىرايىدىن باشقا هېچقانداق نەرسىنى كۆرمەيتتى. سەيراننىڭ يۈزى هەر خىل تۇسكە كىرەتتى، يىغلايتتى، كۇلەتتى، ۋارقىرايتتى، خاپا بولاتتى، يۇمشايتتى، جىددىيلىشەتتى، كېيىنچە قارا مەخمەلدەك كۆزلىرى ئېچىلاتتى، نۇرلۇق مۇهەببەت بىلەن پارقىرايتتى. مەمەت هەيران بولاتتى، يالغۇز شۇ كۆزلەرنى كۆرەتتى باشقا هېچقانداق نەرسىنى ئويلىمايتتى. سۆزلىمەيتتى، هېس قىلمايتتى، يېنىككىنە سېهىر ئىچىدە ئۆزىنى يوقىتىپ، چەكسىز لەززەت ئىچىدە قىزغىن مۇهەببەتنىڭ چوڭقۇرلىرىغا چۆكۈپ كېتەتتى، بىردەم چۇشىدىن سېهىرلەنسە، بىردەم سېهىردىن چۇش كۆرەتتى.

مەمەت تاياق يېگەنلەرنى، ئوسمان چوڭنى، ساقلاۋاتقان ئەلى توكۇرنى، ئەلى ساپاننىڭ زۇلۇمىنى، ژاندارمىلارنى، ئابدىنى، هەمزەنى، ئۆلۈمنى، ئايرىلىشنى — هەممە نەرسىنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك ئىدى.

ئۇدۇلىدا — ئوتلارنىڭ ئارىسىدا ئۇزۇن، قىزىل پاچاقلىق لەيلەكلەر ئىرغاڭلاپ يۇرۇشەتتى.

شۇ كۇنى كەچ كىرگۇچە بىردەم - بىردەم ئورنىدىن تۇرۇپ يېزا تەرەپكە قارىدى، قايتىپ سۇ بېشىغا كەلدى، سۇنىڭ سۇزۇك تۇۋىگە، سۇنىڭ ئۇستىدە ئېقىۋاتقان نەرسىلەرگە قارىدى. ئاران كۇننى كەچ قىلدى. سەيران كەچقۇرۇنلىرى كەلمەيتتى، كۆپىنچە يېرىم كېچىدىن كېيىن كېلەتتى. قوغۇنلۇقتىكى هەر دائىم ياتىدىغان يېرىگە كېلىپ تۇگۇلۇپ ئۇخلاپ قالاتتى.

شۇ كۈنى مەمەت خەلىل كوسا بىلەنمۇ پاراڭلاشمىدى. خەلىل كوسا مەمەتنىڭ بۇ دەردىنى چۈشىنەتتى.

مەمەت ئورۇنغا كىرىپ ياتتى، ئۇخلىيالمىدى. سىرتقا چىقتى، قوغۇنلۇقنى ئايلاندى. يېزىنىڭ قاراڭغۇ يوللىرىغا قارىدى. ئاي تېخى ئولتۇرمىغانىدى، ئەمما قىيالىقلارنىڭ ئارقىسىغا ئېگىلگەنىدى. قوغۇنلۇقنىڭ سىرتىغا چىقتى. ئادىم ئايلىنىپ يۈرگەن يەرلەردە ئۇمۇ ئايلىنىپ يۈرۈشكە باشلىدى. بەزى كېچىلىرى دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئات شەرق تەرەپتىن چېپىپ كېلەتتى، ئاناۋارزانىڭ تۆۋەن تەرىپىگە كېتەتتى. تاڭغا يېقىن قوغۇنلۇقنى بىرنەچچە قېتىم ئايلانغاندىن كېيىن سۇنىڭ تېرەن يېرىدىكى دەرەخلەرنىڭ يېنىدىكى دۆڭگە چىقىپ مىختەك تۇراتتى.

ئادىم يەنە بۇ يەرگە كەلگەنىدى، مەمەت ئۇنى كۆرمەستىن خېلى بۇرۇنلا مەمەتنى كۆرۈپ، قېچىشقا باشلىغانىدى.

ئادىم ئۇزاقلىشىپ كەتكەنىدى. ئولتۇرۇۋاتقان ئاي نۇرىدا مەمەتنىڭ كۆزىگە ئىنتايىن ئېگىز بىر ئادەم كۆرۈندى.

بىردەمدىلا ئاي ئولتۇرۇپ كەتتى. مەمەت كۈندۈزى بېرىپ ئولتۇرغان يەرگە بېرىپ ئولتۇردى. پۇتلىرىنى سۇغا چىلىدى، سۇ سەل سوغۇق ئىدى. نامازدىگەردىن باشلاپ چىققان غەرب شاملى تېخىچە ئاستا - ئاستا چىقىۋاتاتتى. بىردەم توختاپ قالاتتى، بىردەم چىقاتتى.

مەمەت بىر ئاياغ تىۋىشى بىلەن سەسكىنىپ كەتتى، بىراق ئورنىدىن قوزغالمىدى. سەيراننى چۆچۈتۈپ قويۇشى مۇمكىن ئىدى. سەيران ئاستا كېلىپ سۇدىن ئۆتتى. بېرىپ ھەر دائىم ئولتۇرىدىغان يەردە ئولتۇردى. يۇلتۇزلارنىڭ يورۇقى سەل بۇرۇنقى نۇرسىز ئاي يورۇقىدىن كۈچلۈك ئىدى. مەمەت سەيراننىڭ سايىسىنى غۇۋا كۆرەلەيتتى. سەيراننىڭ ئاياغ تىۋىشلىرىنى تۇيۇش بىلەن تەڭ قول - پۇتى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بوشىشىپ كەتتى. يۈرىكى دۈك - دۈك سالدى. بىرنەچچە قېتىم

ئورنىدىن تۇرۇپ سەيراننىڭ قېشىغا بېرىشقا تەمشەلدى. يۈرىكى شۇنچىلىك قاتتىق سالاتتى. ئۆزى شۇنچىلىك قاتتىق تىترەيتتىكى، ئورنىدىن تۇرالماستىن ئولتۇرۇپ قالدى. بىر ھازادىن كېيىن ئاران دېگەندە تۇرالىدى. سەيران تەرەپكە قاراپ ماڭدى. سەيران ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان ئادەمنى كۆردى، ئورنىدىن تۇرماستىنلا دەرەخنىڭ ئارقىسىغا ئۆتتى، شۇ تەرەپكە سۈرۈلدى.

مەمەت ئۇنىڭغا بىرنېمە دېمەكچى بولدى، ئاۋازى بوغۇلۇپ قالدى. نېمە دېگەنلىكىنى ئۆزىمۇ بىلمىدى، جىم بولدى، سەيران بۇ ئاۋازنى تونۇپ توختاپ قالدى. مەمەت ھاياجان ئىچىدە ئۇچقاندەك بېرىپ سەيراننىڭ قولىنى تۇتتى. سەيراننىڭ قولى قىزىق تۆمۈردەك كۆيۈپ تۇراتتى. مەمەت ئۇنى تۇرغۇزدى، ئۆزىگە تارتتى. سەيران ئۆزىنى يۇمشاققىنا، جانسىزلارچە مەمەتنىڭ قۇچىقىغا ئاتتى، كۆكسىگە باش قويدى. مەمەت ئۇنى قۇچاقلىدى، بوينىدىن سۆيدى، لەۋلىرى كۆيگەندەك بولدى.

شۇ چاغدا پۈتكۈل كېچىنى، دەرەخلەرنى، يانلىرىغا كېلىپ تۇرغان ئاتنى، دۇنيانى ئۇنتۇشقانىدى. قاچان يېشىنگەنلىكلىرىنى، ئىككى ۋۇجۇدنىڭ قاچان بىر خىل يالقۇن ئىچىدە بىر - بىرىگە كىرىشىپ كەتكەنلىكىنى بىلىشمەيتتى. يا ئەتراپلىرىدا گىڭىلداپ بۇلۇتتەك ئايلىنىپ يۈرگەن ھاشاراتلارنىڭ ئاۋازلىرىنى ئاڭلىمايتتى ياكى يالىڭاچ بەدەنلىرىنى تىلىۋەتكەن تىكەنلەرنىڭ، پىتراقلارنىڭ ئاغرىقىنى سەزمەيتتى. بۇ يالغۇز بىر - بىرنى ياخشى كۆرۈشنىلا ئەمەس، ئىككى ھەسرەتلىك ۋۇجۇدنىڭ بىرلىشىشىدىن ھاسىل بولغان ئوتنىڭ، لەززەتنىڭ، سېھىرلىك كۈچنىڭ سېھرى ئىدى.

بىرنەچچە قېتىم سۇغا چۈشۈپ چىقىشتى، بەدەنلىرى زادىلا ئايرىلمايدىغاندەك چەكسىز يالقۇن ئىچىدە بىرلەشتى. ئۇلار بۇ خىل بىرلىشىشتىن توپىدەك، يورۇقلۇقتەك، تەرەققىي قىلىۋاتقان - كېڭىيىۋاتقان ھاياتتەك مول بىر خىل لەززەت

ئالاتتى. دۇنيانىڭ ئوتتۇرىسىدا يالغۇز ئۆزلىرىلا تۇرغان، چىدىغۇسىز سېغىنىش ئىچىدە، مۇھەببەت يالقۇنىدا بىرلەشكەن ئىنسان نەسلىنىڭ تۇنجى ئايالىغا، ئەر كىشىسىگە ئوخشايتتى.

تاغ چوققىلىرى ئاقىرىشقا باشلىغاندىلا مەمەت ئېسىگە كەلدى. سەيران تېخىچە ھاسىرىغان پېتى ئاغزىنى ئېچىپ، سۇ بويىدىكى قۇملارنىڭ ئۈستىدە ياتاتتى. تاپانلىرىنى سۇلار يالاپ ئاقاتتى. مەمەت ئۇنى قولىدىن تۇتۇپ تۇرغۇزمىسا، بۇ خىل تەلۋىلەرچە ئىستەكتە نەپەس ئېلىپ، كۈن قىزىغىچە ياتقان بولاتتى.

سۇغا چۈشۈشتى. ئايرىم - ئايرىم يەرلەردە بىر - بىرىگە كۆز قىرلىرىدا قاراپ قويۇشۇپ تەرەت ئېلىشتى. يۈرگۈرگەن پېتى كىيىملىرىنى ئېلىپ ئالدىراش كىيىنىشتى. بىر - بىرىنىڭ يۈزلىرىگە قارىيالماستىن سۇ بويىدىن تۆۋەنگە قاراپ مېڭىشتى، كېيىن ئارقىغا يېنىشتى. مەمەت ئېتىزلىققا كىرىپ بىر تاۋۇزنى ئۈزۈپ كەلدى، چېقىپلا چىشلەپ يېيىشتى. تاۋۇز مۇزدەك بولغىنى ئۈچۈن ئۇلار سەل تىترەشكە باشلىدى.

كۈن چىقتى، بىر - بىرىگە قاراشتى، بىردىنلا كۈلۈشۈپ كەتتى. بىر - بىرىگە قارىشاتتى، ھەيرانلىق بىلەن ھودۇقۇش، سېھىر ۋە مۆجىزە ئىچىدە كۈلۈشەتتى.

ئۇلار ئاتنى كۆرۈپ قېلىشتى، ئات يەنە بۇرۇنقى يېرىدە تۇراتتى. ئارقىدىكى ئوڭ پۇتىنى قورساقلىرىغا تىرەپ، قۇلاقلىرىنى سالپايتىپ تۇراتتى. سەيران ئاتقا قاراپ ماڭدى. خۇددى قەدىناس دوستلاردەك ئۇنىڭغا يېقىنلاشتى. بوينىنى سىلىدى، يالىدىن تۇتۇپ باشلاپ ماڭدى، ئات ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قوزىلاردەك ماڭاتتى.

مەمەت باراڭلىققا قاراپ ۋارقىرىدى:

— خەلىل ! خەلىل ! ھەي خەلىل !

خەلىل يېرىم ئويغاق، ئۇيقۇلۇق ئىدى. كۆزلىرىگە ئىشەنمىدى. چۈش كۆرۈۋاتامدىمەن، دەپ ئۆزىچە پىچىرلىدى.

— خەلىل، ھەي خەلىل ! بۇنىڭغا قارىغىنا !

خېلىل كۆزلىرىنى ئۇۋۇلىدى، يەنە بىر قېتىم قارىدى:

— يائاللا، يارەببىم !

سەيران ئاتنى باشلاپ كەلدى، باراڭلىقنىڭ قېشىدا توختاتتى. ئات ئورنىدىن قىمىرلىمىدى. سەيران ئاتنىڭ بوينىنى، ساغرىسىنى، پېشانىسىنى توختىماستىن سىلىدى. يۈزىنى ئاتنىڭ يۈزىگە ياقتى. مەلۇم ۋاقىت يۈزىنى يېقىپ تۇردى.

مەمەت ئويلاپ قالدى، ئۆزىچە شۇنداق دەيتتى: « بۇ دوستلۇق شۇ كېچىلەردە ئورنىتىلغان بولسا كېرەك. كېچىلىرى يانمۇيان تۇرۇشقان ۋە مۇشۇنداق قۇچاقلاشقانلىقلىرى ئۈچۈن ئۇنىڭ پۇرىقىغا كۆنۈپ قالغان ئوخشايدۇ، بولمىسا بىر ئايال بىلەن بىر ئات مۇنداق دوست بولالمىغان بولاتتى ياكى سەيران ئۆزگىچە بىر ئىنسانمۇ؟»

خەلىل شۇ زامان يوغان بىر ئارغامچا ئەكەلدى، ئاتنىڭ بوينىغا سالدى. ئارغامچىنىڭ بىر ئۇچىنى تارتىپ ياندا تۇرغان دەرەخكە باغلىدى.

51

ئەلى ساپا باينىڭ جاڭزىسىغا قاراپ توختىماستىن يۈگۈرۈۋاتقان ئادىمى:

— ئىللا - بىللا ئۆزى شۇ، خۇدا ھەققى، شۇ ! — دەيتتى.

ئۇ: « قۇتۇلدۇق، ئاتنى ئېتىشتىن، بۇز ئاتنىڭ ئۆلۈمىدىنمۇ قۇتۇلدۇق. باي ئەمدى مېنى ھەر يان چاپتۇرمايدۇ. ئۇ ئادەمنىڭ تۇرغان يېرىنى كىم تاپالايتتى. كىم مۇنداق خەۋەرنى بايغا يەتكۈزەلەيدۇ ...» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

— ئىللا - بىللا ! دەل ئۆزى !

« بىرئازدىن كېيىن، تېخى كۈن چىقماي تۇرۇپلا ژاندارمىلار يۈزبېشىنىڭ رەھبەرلىكىدە، بىزنىڭكىلەر ئەلى ساپا باينىڭ

باشچىلىقىدا ئۇنىڭدىن باشقا، شۇنچىلىك كۆپ دېھقان ... قوغۇنلۇقنى قورشىۋالىدۇ، ئۇ مىلتىقىنى قولىغا ئېلىپ بولغۇچە، تەسلىم! تەسلىم! دەپ ۋارقىرايدۇ» دەپ ئويلايتتى ئۇ.

«ئەگەر ئۇ بولماي قالسىچۇ؟»

ئادېم پۇتلىرى زىڭ قىلىپ توختاپ قالدى. كېچىدە قوغۇنلۇققا قاراپ قوياتتى ۋە «ئىسمىنى ئاڭلاپ قالدىم، ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلىدىم. لېكىن، مۇشۇنداق بىر داڭلىق قاراقچى شۇنچە ئايدىن بېرى خەلىل كوسىنىڭ يېنىدا قوغۇن - تاۋۇز ساقلاپ ياتامدىغاندۇ؟ ئۇنىڭ باشقا ئىشلىرى يوقمۇ؟ مۇشۇ سازلىقتا پاشا - چىۋىنلەرگە يەم بولامدۇ؟ ...تېخى باينى ئۆلتۈرمەكچىمىش، ئۆلتۈرىدىغان ئادەم ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ تۇرامدۇ؟ لېكىن ئۇ تۇرغان يېرىدىن قىمىرلاپمۇ قويمىسا، باينى ئۆلتۈرىدىغان ئادەم قىمىر قىلماي ئۆلتۈرامدۇ؟ ئەگەر ئۇ مەمەت ئاۋاق بولسا ھەرىكەت قىلماستىن بۇ يەردە ياتامدۇ؟»دەپ ئويلايتتى.

«ئۇ ئەمەس، راستىنلا ئۇ ئەمەس!»

ئادېم تەرگە چۆمگەنىدى. كېچىلىك ھاۋاغا سېسىق تەر پۇرىقىنى تارقىتىپ كەينىگە قايتاتتى ۋە ئاستا - ئاستا ئىرغاڭلاپ ماڭاتتى.

« باينى ئالدىغىلى بولمايدۇ، — دەپ ئويلايتتى ئادېم، — يالغان سۆزلىگۈچىنىڭ تىرنىقىنى يۇلۇپ تاشلايدۇ. ھېلىقى خوتۇن، كېچىدىكى چىرايلىق ئاۋازلىق خوتۇن: ئادېم، سەن ئۆلتۈرۈلىدىغان بولدۇڭ!» دېگەن ئەمەسمىدى؟ مېنى كىم ئۆلتۈردى؟ مېنى بۇ تورۇق ئات ئۆلتۈردى. بۇ ئات مېنىڭ جېنىمنى ئالدى. بۇ ئات شەيتان ياكى پەرى! بۇ سېھىرلىك ئات! ۋاي بېگىم، خۇدا ھەققى، بۇ سېھىرلىك ئات! بۇنى ئاتقىلى بولمايدۇ. ھېچكىم ئۇنى ئۆلتۈرەلمەيدۇ. ئۆلتۈرگۈچىنىڭ قولى تۇتماس، كۆزى كۆرمەس بولۇپ قالىدۇ. ئۇنىڭ بىر يۈز ئەللىك يىللىق نەسىللىك قەغىزى بار. زادىلا يالغان ئەمەس. ئۇ پەرىلەر

نەسلىدىن، خېتى بولسا كېرەك. بېگىم، سەن خاتا كۆرۈپ قالغان ئوخشايسەن. خاتالىشىپ مېنى بۇ ئاتنىڭ ئارقىسىغا سېلىپ قويۇپسەن، بۇ ئات ئەمەس!»

خوتۇنى، ئۇنىڭ يوغان ئەمچەكلىرى، نەملىك، قېلىن لەۋلىرى، ھەر دائىم كېرىلىپ تۇرۇشلىرى كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. بۇ ئات ئادېمنىڭ يۇرت - ماكانىنى ۋەيران قىلىۋەتكەنىدى. خوتۇنى ئېسىگە كېلىش بىلەن تارتقان جىمى ئازابى، ھارغىنلىقىنى ئۇنتۇپ قالاتتى، لەززەتكە چۆمەتتى. خوتۇنىنىڭ چىڭ، نەملىك كاسىسىلىرى ئېسىدىن چىقمايتتى، كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى. خوتۇنىنىڭ كاسىسىلىرى كۆز ئالدىغا كېلىش بىلەن تەڭ قوللىرى كۆيۈپ كېتەتتى.

«ئىللا - بىللا شۇ! خۇدا ھەققى، شۇ!»

ئادېم ئارقىغا قايتتى، يەنىلا جاڭزىغا قاراپ يۈگۈردى.

«ئادەم ئىسسىقتا تەرلەپ - پىشىپ، ئاغزى قۇرۇپ تۇرغاندا، ئالدىغا كەلسە، كەل بۇرادەر، قوغۇن - تاۋۇزدىن ئۈزۈپ يېگىن، يۈرىكىڭ سەگىسۇن دەيدىغان خەلىل كوسىنىمۇ ئۆلتۈرۈشىدۇ، — دەپ ئويلايتتى ئۇ، — بوپتۇ، كوسىنىمۇ ئۆلتۈرۈشسۇن، ۋاي نائەھلى، مەيلى ئۆلتۈرۈۋەتسۇن!»

تاڭ سەھەرگىچە تۈزلەڭلىكتە بىردەم جاڭزىغا، بىردەم سازلىققا قاراپ ماڭاتتى، كۈن چىققاندا تۈزلەڭلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەنىلا ئايلىنىپ يۈرەتتى.

ئۈچ كېچە - كۈندۈز، خالتىسىدىكى ئوزۇقى، قاچىدىكى سۈيى تۈگىگۈچە بىردەم جاڭزىغا، بىردەم سازلىققا چېپىپ يۈرەتتى. ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئىككىلىنىش جەھەننەمىدە ئازابلاندى. بىر كۈنى يېرىم كېچىدە باينىڭ پەلەمپىيىنىڭ ئاستىغا كەلگۈچە مۇشۇ ھالەتتە يۈردى.

پەلەمپەيدە ئولتۇردى، تاڭ ئېتىشىنى، باينىڭ ئويغىنىشىنى كۈتتى. سارايىنىڭ كۆزەتچىلىرى كۈن چىققاندا « كىمسەن!» دەپ ۋارقىراپ ئۇنىڭغا قاراپ كەلدى. ئادېم شۇ زامان ئورنىدىن تۇرۇپ

«بۇ مەن ! باي ئويغاندىمۇ؟» دېدى.

بايمۇ دەل شۇ چاغدا ئۇنى كۆردى، پەلەمپەيدىن غەزەپ بىلەن چۈشتى. ئۇنى كۆرگەن ئادەم « بايىم، بايىم ! مەن ... بايىم !» دېيىشكە باشلىدى.

— تۇرسۇن دۇرمۇش، ھەي بالام، كەلگىنە ! — دەپ چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن ئىسقىرتقاندەك ئاۋاز چىقاردى ئەلى ساپا باي.

تۇرسۇن دۇرمۇش شۇ يەردىلا ئىدى.

— خوش، بايىم ! — دەپ ئالدىغا كەلدى.

— كېلە، مەيەرگە كەل ! — دەپ ئەلى ساپا باي پەلەمپەيىنىڭ يۇقىرىغا ماڭدى، پەلەمپەيىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ توختىدى. تۆۋەندە قالغان، تىنماي كۆزلىرىنى چىمىلدىتىپ تۇرغان، شالۋۇرى تىزلىرىغىچە يىرتىلىپ جۇل - جۇل بولۇپ كەتكەن، قوللىرى، يۈزى، پۇتلىرى قاسماق باسقان، جاراھەتلەنگەن، ئادەم سىياقىدىن چىققان، كۆرۈلۈپ باقمىغان بىر مەخلۇققا ئوخشاپ قالغان ئادەمنى كۆرسەتتى.

— ئوغلۇم تۇرسۇن دۇرمۇش، بۇ ئۆلتۈرۈلگەن ئەمەسمىدى؟ شۇنىڭ ئۈچۈن ئادەملەر تۇرمىگە سولانغان ئەمەسمۇ؟ ئۇلارنىڭ تېخى ئۆلتۈرۈلۈشىنى تەلەپ قىلغانىدۇققۇ؟ ئەمدى بۇنى نېمە قىلىمىز؟

— نېمە قىلساق بولاركىن، بايىم؟

ئۇلار كۆزلىرىنى ئادەمغا تىكىشتى، ئۇنىڭغا يىرگىنىش بىلەن سەپسېلىشتى. ئەلى ساپا باي خاتىرجەم - تەمكىن ئاۋازدا:

— بالام تۇرسۇن، شۇنچىلىك ئويلاپ كەتكۈدەك نېمە ئىش بار؟ ئۇ ئەسلىدە ئۆلتۈرۈلگەنىدىغۇ؟ بىز ئۆلتۈرمىدۇققۇ ئۇنى؟ شۇنداق ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق، بايىم !

— ئۇنداق بولسا ھېچكىمگە تۇيدۇرماستىن ئۇنى ئاقچەسازغا ئېلىپ بار. ھېچكىمگە كۆرسەتمەستىن جوتۇ، گۇرجەكنى

ئېلىۋال، يېنىڭغا ھېچكىمنى ئەگەشتۈرمە. بۇ ئىشنى يالغۇز ئۆزۈڭ جايلا. شۇنداق ياخشى كۆمۈپ تاشلىغىنكى، ھېچكىم تاپالماي قالسۇن. كۆمگەن يېرىڭگە بەلگە قىلىپ قوي، بەلكى لازىم بولۇپ قالار.

— بېشىم بىلەن ئورۇنلايمەن، بايىم !

— مەندىن رەنجىمە، ئوغلۇم، سېنى مۇنداق ئۇششاق - چۈششەك ئىشلارغا سېلىپ ئاۋارە قىلىدىغان بولدۇم، چۈنكى بۇنىڭ ساق ئىكەنلىكىنى بىلىپ قېلىشسا شەھەردىكى ئابرۇيۇم بىر تىيىن بولىدۇ. نەدىن چىقتى بۇ كاپىر بېشىمىزغا بالا تېرىپ؟ بۇمۇ ئادەم بولامدۇ؟ شۇنچە ئايدىن بېرى كۆرۈنمەيدۇ. كېيىن بىردىنلا... بۇنداقلاردىن يىرگىنىمەن، ئىنتايىن يىرگىنىمەن. باشقا كەلسە تارتماسقا چارە يوق، بولۇپمۇ بۇنداق ئەقىلسىز ئىتلارنىڭ دەردىنى تارتىدىغان بولدۇق.

— تارتىمىز، بايىم، سەنلا سالامەت بولساڭ بولدى.

تۇرسۇن پەلەمپەيدىن چۈشتى، ئادېمنىڭ مىلتىقىنى، ئوقدانلىرىنى ئېلىپ شۇ يەردىكى بىرىگە تۇتقۇزدى.

— ئارقامدىن ماڭ ! — دەپ ئادېمغا قاتتىق بۇيرۇق قىلدى.

— تۇرسۇن، قېرىندىشىم، باينى كۆرۈشۈم كېرەك، ئۇنىڭغا بىر خۇش خەۋەر ئەكەلدىم، — دېدى ئادېم.

— خۇش خەۋىرىڭ قۇرۇپ كەتسۇن، ماڭ ! — دەپ ۋارقىرىدى تۇرسۇن، — بېشىمغا بالا بولغان كاپىر ...

— باينى كۆرمىسەم بولمايدۇ.

— ئاغزىڭنى يۇم، باي سېنى كۆرۈشنى خالايدۇ دەپ ئويلامسەن تېخى، چۈش ئالدىمغا !

ئادېم ئۇنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ماڭدى.

— مەيلى بارساق بارايلى، ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆرگىن: قېنى شۇ ئاتقان ئوق ئۆتەمدىكىن، كۆرۈپ باقايلى. ياخشى بولدى. ئاتىنىڭ تۇرغان يېرىنى بىلىمەن. ھازىر بېرىپلا ئۆز قولۇم بىلەن ئاپىرىپ قويغاندەك تېپىپ بېرىمەن. ئۇنىڭغا ئوق تەگمەيدۇ،

تەگسىمۇ ئۆتمەيدۇ ئەمەسمۇ ... مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم باشقا ... ھېلىقى مەمەت ئاۋاق بارغۇ، مانا شۇنى مەن كۆرۈپ قالدىم، يەنە بىر قىزمۇ بار ...خالىساڭ سەنمۇ بىر پاي ئوق ئېتىپ كۆر قېنى، تەگكۈزەلەمسەن؟ ئۇنى ھېچكىم ئاتالمايدۇ، پەرىلەر نەسلىدىن، ياخشى نەسىللىك ... ھە، دەيدىغىنىم بۇ ئەمەس، مەمەت ئاۋاق بارغۇ، مانا شۇنى مەن كۆردۈم. ئالدى بىلەن ساڭا ئاتنى كۆرسىتەي، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇ تۇرغان يەرنى كۆرسىتەي. ئەگەر باي بۇ ئىشنى ئاڭلىسا سېنىمۇ، مېنىمۇ ياخشى كۆرۈپ كېتىدۇ. شۇنداق ئەمەسمۇ، تۇرسۇن قېرىندىشىم؟

تۇرسۇن دۇرمۇش جۆيلۈگەندەك سۆزلەۋاتقان بۇ ئادەمگە خاپا بولۇپ، بىزار بولۇپ كەتكەندى، يوق يەردىن بۇ ئوتتۇرىغا چىقىپ ئۇنىڭ قولىنى قانغا بويايدىغان بولدى - دە! بۇنداقلارغا ئۆلۈم شۇنچىلىك ھەقكى، شۇنداق بىر ... تۇرسۇن ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى زادىلا ئاڭلىمايتتى.

ئادىم ئاتنىڭ ئالدىدا كېتىۋېتىپ توختاپ قالدى ۋە كۈلۈمسىرىدى:

— بۇرادىرىم تۇرسۇن، شۇنداق ئەمەسمۇ؟ ئورنىنى بايغا كۆرسىتىپ قويساق كارامەت خۇشال بولۇپ كېتىدۇ، مېنىمۇ، سېنىمۇ ياخشى كۆرىدۇ ...

— ھەئە، ياخشى كۆرىدۇ، ماڭ! — دەپ ۋارقىرىدى تۇرسۇن.

كۈن ئولتۇرغاندا ئاقچەسازغا يېتىپ كېلىشتى.

— قېرىندىشىم تۇرسۇن، — دېدى ئادىم، — بىر تۇرۇپ ئات كېلىدۇ. دەل مۇشۇ يەردىن چېپىپ ئۆتىدۇ. ساقلاپ تۇرايلى. سەنمۇ سىناپ باق. بەلكى تەگكۈزەلەرسەن. بىراق، ئىشەنمەيمەن. سېنىڭ مېھنەتلىرىڭمۇ مېنىڭكىگە ئوخشاش بىكارغا كېتىدۇ. بىز بۇ يەردىن قوغۇنلۇققا بارايلى. سەن ئۆز كۆزۈڭ بىلەن بىر قېتىم كۆرۈپ قوي، بولامدۇ؟ سەن مەمەت ئا ...

ئۇنىڭ سۆزى ئاغزىدا قالدى. بىر پاي ئوق كۆكرىكىنى تېشىپ چىقتى.

— قېرىندىشىم تۇرسۇن، مېنى ئۆلتۈرمىگىن، نېمە ئۈچۈن ئاتىسەن؟ مەن تېخى خوتۇنۇمنى كۆرەلمىدىمغۇ ...

ئادىم سەنتۈرۈلۈپ يەرگە يىقىلدى. تۇرسۇن يەردە تولغىنىپ ياتقان ئادىمغا قارىتىپ يەنە ئۈچ پاي ئوق ئاتتى. ئادىمنىڭ سول پۇتى توختىماي سىلكىنەتتى، كېيىن تىنچىدى.

ئادىم پۇت - قوللىرىنى كېرىپ دۈم ياتاتتى. ئېڭىكىنىڭ ئاستىنى بويلاپ قان ئېقىۋاتاتتى.

52

چۈقۈر ئوۋادا تومۇز ئايلىرىدا ئىسسىق قاتتىق بولاتتى، يەر ۋە ئاسمان قىزىپ كېتەتتى، تۇپراقلار يېرىلىپ، ئوت - چۆپلەر سارغىيىپ كېتەتتى، ئەتراپ سارغۇچ تۇسكە كىرەتتى. يېپىشقاق ھاشاراتلار قۇرۇپ كەتكەن ۋە كۆيۈپ كەتكەن چۆپلەرگە يېپىشىۋالاتتى. ھاشاراتلارنىڭ رەڭلىك قاتتىق دۈمبىلىرى ئۆز رەڭگىنى يوقىتىپ ئاقۇچ ئۇچقۇندەك يالتىرايتتى. ھەرىلەر، چىۋىنلەر، پاشىلار، ئەتىيازدىن قېلىپ قالغان بەزى كىچىك كېپىنەكلەر يوغىنايتتى ۋە قېرىپ كېتەتتى، ئۇلار بۇرۇنقىدىن بىرنەچچە ھەسسە چوڭىياتتى. تومۇزدا قۇشلارمۇ ئەركىن - ئازادە ئۇچالمايتتى. بولۇپمۇ چىڭقىچۇشتىكى ئىسسىقتا ئاسماندا بىرمۇ قۇشنى كۆرگىلى بولمايتتى. بۇ ئىسسىقنى قۇشلارنى ھاۋادىن ئېلىپ يەرگە ئاتىدىغان ئىسسىق دېيىشەتتى.

تاغلار، چوققىلار بىر خىل ئىسسىق ۋە يورۇق تۇمان ئىچىدە ياناتتى، خۇددى ئېرىپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئاپپاق ئاسماندىن مىڭلاپ، مىليونلاپ، كۆز بىلەن كۆرۈشكە بولىدىغان، ئىنچىكە زەر تالالىرى ئېقىپ چۈشۈۋاتقاندەك بولاتتى. تۇزلەڭلىكنى ئوراپ تۇرغان تۇرۇس، ھەممىتە تېغى، نۇرھاك، كادۇر تاغلىرى، يىلانقەلئە، دوملۇ قەلئە، ئاناۋارزا قەلئەسى، چوڭ - كىچىك يۈزلەپ دۆڭ ۋە كەپە يىراقتىن — ئىسسىق

يورۇق تۇمانىنىڭ ئىچىدىن غۇۋا كۆرۈنۈپ تۇراتتى، بىلىنەر - بىلىنمەس پەردىنىڭ ئارقىسىدىن كۆرۈنگەندەك بىلىنەتتى.

پۈتكۈل تۇزلەڭلىك ئەتىگەندىن چۈشكىچە بىژغىراپ كېتەتتى. ئەتراپتا ھېچقانداق جانلىق كۆرۈنمەيتتى، ئادەم بۇ ئىسسىقتا توختىماستىن تەرلەيتتى، تەرلەش بىلەن تەڭلا تەرمۇ قۇرۇپ قالاتتى.

تاش - تۇپراق ۋە قىيالاردىن ھور كۆتۈرۈلەتتى ۋە ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك بولاتتى. پەقەت قاتتىق ئىسسىقلاردا سۇلاردىن ھور كۆتۈرۈلمەيدۇ، جىمجىت، دىمىق ئىسسىقتا بولۇشچە يېپىلىپ ئاقىدۇ.

مەمەت بۇ خىل ئىسسىقنى تۇنجى قېتىم ھېس قىلىۋاتاتتى، بەزىدە بوغۇلۇپ كېتەتتى، خەلىل كوسا بولسا ئۆگىنىپ كەتكەنلىكتىن پەرۋا قىلمايتتى. « قېرىنداشىم مەمەت، كېرەك يوق، كۆنۈپ قالىسەن، قىيىن كەلمەيدۇ » دەيتتى.

نامازدىگەردىن كېيىن ئاناۋارزا تۇزلەڭلىكى جانلىنىپ كېتەتتى. يىراقلاردا — ئاق دېڭىزنىڭ ئۈستىدە ئاق يەلكەندەك بۇلۇتلار كۆتۈرۈلۈپ ئاسمانغا كۆچەتتى. كۆتۈرۈلگەن بۇلۇتلارغا ئەگىشىپ سالقىنلاتقۇچى غەرب شاملى چىقاتتى. شامال ئالدى بىلەن ئازراق چىقىپ، كېيىن توختاپ قالاتتى. بىر چىقىپ، بىر توختايتتى، ئاخىر بىردىنلا كۈچىيەتتى. ئاق دېڭىز بويلىرىدا، يوللاردا، دۆڭلەردە، تۇزلەڭلىكتە خادا قۇيۇنغا ئايلىناتتى، ئۇ يەردە كۈچىيىپ، بۇ يەردە پەسىيىپ، بىردەم چوڭلاپ، بىردەم كىچىكلەپ، بىردەم ئۆزىراپ، بىردەم قىسقىراپ، ئەتراپنى ئايلىنىپ يۈرەتتى، بىردىنلا يوغان بىر چاڭ - توپا بۇلۇتىغا كۆمۈلۈپ كېتەتتى. شۇنداق كەڭ كەتكەن تۇزلەڭلىك خېلى ئۇزاق ۋاقىتقىچە بۇ بۇلۇتنىڭ ئىچىدە قالاتتى. توپا - چاڭدىن ھېچقانداق يەرنى، بۇرۇننىڭ ئۇچىنىمۇ كۆرگىلى بولمايتتى. بەزىدە غەرب شاملى شۇنداق چىقاتتىكى، بىر تامچە چاڭنىمۇ قالدۇرمايتتى، خۇددى يامغۇردىن كېيىنكى شامالدەك ...

بەزىدە شۇنچىلىك ئىسسىق بولۇپ كېتىدۇكى، ھەرىلەر كۆنەلگۈلىرىدە، قۇشلار ئۇۋۇلىرىدا، تاشپاقىلار قاپلىرىدا، گۈللەر بەرگىلىرىدە، چۈمۈلىلەر ئۇۋۇلىرىدا قۇرۇپلا كېتىشەتتى. قاغجىراپ كەتكەن تۇپراقنىڭ باشقىچە پۇرىقى، قۇرغاق، ئاچچىق، چۈچۈمەل بىر خىل تەمى بولاتتى. ھىلتانلار، قۇرۇپ كەتكەن ئاچچىق پىتىراقلار، سۇ رەيھانلىرى چارس - چارس قىلىپ تۆكۈلگەن، قۇرۇپ كەتكەن پۇراقلىرى بىلەن بىژغىراپ كەتكەن چۇقۇر ئۇۋا تۇپراقلىرىنىڭ ئالاھىدە ئۆسۈملۈكلىرى ئىدى.

ئىيۇن ئايلىرىدا ئاقچەسازنىڭ پاتقاقلىرىمۇ قايناپ كېتەتتى. پاتقاق شۇنچىلىك قىزىپ كېتەتتىكى، بارمىقىڭنى تىقالمايتتىڭ. پاتقاقلار پورۇق - پورۇق قاينايتتى. قازاندا سۇ قانداق پورۇقلاپ قاينىسا پاتقاق سۇيىمۇ خۇددى شۇنداق ئاۋاز چىقىرىپ قاينايتتى. دىۋىلەردەك چوڭقۇرلۇقتىن يەرنى تەۋرىتىپ قاتتىق ئاۋاز چىقىرىپ نەپەس ئالغاندەك قىلاتتى. پاتقاقلىقنىڭ نەپەس ئېلىشى، تىنماستىن پورۇقلاپ قاينىشى، چوڭقۇرلۇقتىن چىققان گۈرۈلدەشلەر بۇ يەردە ياشىمىغان ئادەملەرنى قورقۇتاتتى، بولۇپمۇ كېچىلەردە بەدەنلەر تىكەنلىشىپ كېتەتتى.

مەمەتنىڭ قېشىدا خەلىلگە ئوخشاش بۇنداق تۇپراقلارنى ياخشى بىلىدىغان بىرى بولمىغان بولسا ئىدى، ئۇ ئاناۋارزا تۇپرىقىنى، ئاقچەساز پاتقاقلىقىنى مۇنداق ئوڭاي بىلىۋالالمايتتى.

مەمەت ھەر كۈندىكىدەك ئەتىگەن ئويغاندى، سۇ بويىغا باردى. چۈمۈلمەكچى ئىدى. كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى. كۆرگەنلىرى ئوڭمۇ ياكى چۈشمۇ؟ بۇ يەردە سۇدىن ئەسەر يوق ئىدى. ئېڭىشىپ تۇتۇپ كۆردى. قۇملار، شېغىل تاشلار قولىغا ئۇرۇندى. خاتالاشقان بولماي يەنە دەپ ئوڭ - سولغا، يۇقىرى - تۆۋەنگە قوللىرىنى سوزۇپ سىيپىلاپ باقتى. ئۆزىگە تونۇش بولغان، ھەر دائىم چۆمۈلىدىغان يەرگە قارىدى،

خاتالاشمىغانىدى. سۇ قۇرۇپ كەتكەنىدى. ئېقىۋاتقان شۇنداق ئۇلۇغ سۇ نەگە ئېقىپ كەتكەندۇ؟ كىم بىلىدۇ، بەلكى بۇ چۇقۇر ئۇۋانىڭ خۇيى شۇنداقتۇ، دەپمۇ ئويلىدى. خەلىلنى ئويغىتىپ سوراپ بېقىش ئەقلىگە كەلدى.

— خەلىل، ھەي خەلىل! سۇ قۇرۇپ كېتىپتۇ! — دەپ ۋارقىرىدى. خەلىل ئويغىنىپ:

— نېمە بوپتۇ؟ — دەپ سورىدى.

— سۇ قۇرۇپ كېتىپتۇ.

خەلىل يۈرگۈرگەن پېتى كەلدى. سۇغا قارىدى، سۇ يوق ئىدى.

— ھەر دائىم سۇ مۇشۇنداق قۇرۇپ كېتەتتىمۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

خەلىل كوسا ئويلىنىپ تۇرغاندىن كېيىن:

— بەزى - بەزىدە شۇنداق بولاتتى. شال تېرىلىدۇ. بىراق، مۇنداق پۈتۈنلەي قۇرۇپ كەتكەنلىكىنى زادىلا كۆرمىگەنىدىم.

دەريا بويىدا ئولتۇرۇشتى. پۈتلىرىنى ساڭگىلاتتى. گەپ - سۆز قىلىشماستىن كۈن چىققۇچە يانمۇيان ئولتۇرۇشتى ۋە خىيالغا چۆمۈشتى.

كۈن چوغدەك ئاستا كۆتۈرۈلدى، شەبنەملەرنى شۇ زامان قۇرۇتۇپ ئەتراپنى قىزىتىۋەتتى. ساۋۇرۇن دەرياسىنىڭ نەم تۇپىلىرىمۇ چۈشكىچە قۇرۇپ كەتتى. قىرغاقتىكى تىك يەرلەر كىچىك - كىچىك، ئۆمۈچۈك تورلىرىدەك يېرىلىپ كەتتى.

نامازدىگەرگە يېقىن ھاياجانلانغان، يۈزلىرى قىزارغان، چاچلىرى، قاشلىرى، كىرپىكلىرى، قول - پۈتىنى توپا باسقان، پەقەت چىشلىرى پارقىراپ تۇرغان سەيران يېتىپ كەلدى. يۈگۈرگەچكە ھاسىراپ تۇراتتى.

— توسۇپ قويدى، — دېدى ئۇ، — ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ ئەلى ساپا سۈيىمىزنى توسۇپ قويدى. ھەممە نەرسىگە چىداپ كەلدۇق. ئەمدى قانداق قىلىمىز.

مەمەت چۈشەنمىدى، شۇنچە ئۇلۇغ سۇ قانداق توسۇلاتتى؟

سەيران چۈشەندۈردى: خېلى يىللار بۇرۇن بۇ يەرگە بىر ماراشلىق ئادەم كەلگەن، ئۇنىڭ ئىسمى پۇشمان ئوغلى مۇستاپا ئىكەن، ساۋۇرۇن دەرياسى ئەتراپىغا ئېرىقلارنى قېزىپ، توسمىلارنى قۇرغان، تۈزلەڭلىكنى سۇلۇق يەر قىلىپ شال تېرىغانىكەن. ئەمما، ھېچقاچان سۇنى قۇرۇتالمىغانىكەن. ئازراق بولسىمۇ شاللىقتىن ئېقىپ چىققان ساپسېرىق سۇ بىر تۈگمەننى چۆرگۈلەتكەنىدى.

— تۈنۈگۈن يېزىغا ئۈچ ئاتلىق چېپىپ كەلدى، — دېدى سەيران، — ئالدىدا تۇرسۇن دۇرمۇش. دېھقانلارنى ئەتراپىغا توپلاپ: بايدىن خەۋەر ئەكەلدىم، ساپا باي سىلەرگە سالام ئېيتتى ۋە: يېرىمدىن چىقىپ كېتىشسۇن، يېزامنى بوشاتسۇن، ئەگەر ئۇلار يېزامنى تاشلاپ كەتمەيدىغان بولسا، ئۇ سازاڭ قۇرۇتىدەك مەمەت ئاۋاققا ئىشىنىپ يەرلىرىمنى بوشاتمايدىغان بولسا، ئاچ قويۇپ، نومۇسىغا تېگىپ ئەدىپىنى بېرەلمىگەن بولسامىمۇ، سۇسىز قويۇپ ياخشى ئوقۇتۇپ قويىمەن، ۋايۋاي يېزىسىنى كەربالانىڭ چۆلىگە ئايلاندۇرۇۋېتىمەن، باشقا يېزىلار مۇشۇنداق بولىدۇ. شۇلارنىڭ كاساپىتىدىن باشقا يېزىلارمۇ ۋەيران بولىدى. ئىلاج قانچە؟ مەيلى كۆيۈپ كۆل بولسۇن، گۇناھ مەندە ئەمەس، ۋايۋاي دېھقانلىرىدا! مەيلى سۇسىز قالغان باشقا دېھقانلار ئۆزلىرى بېرىپ ۋايۋايلىقلار بىلەن داۋالاشسۇن، ۋايۋايلىقلارنى مېنىڭ يېرىمدىن قوغلىسۇن، ئۇ چاغدا سۇلىرى تەييار بولىدۇ، دېدى. باي يەنە: ئۇلار جاھىللىق قىلىشمىسۇن، ھەرقانداق قىيىنچىلىققا چىدىغىلى بولىدۇ، ئەمما سۇسىزلىققا چىدىغىلى بولمايدۇ. بالىلارغا پاتقاقلىقنىڭ سۈيىنى ئىچۈرمىسۇن، ھەممىسى بىلىجاندەك قىرىلىپ كېتىدۇ. مەن دەپ قوياي، ئەمدى مەندە گۇناھ قالمىدى ... دېدى. تۇرسۇن دۇرمۇش مۇشۇ گەپلەرنى قىلىپ بولۇپلا ئېتىغا مىندى، چېپىپ كەتتى.

سەيران خۇددى گۇناھ قىلىپ قويغاندەك مەمەتنىڭ چىرايىغا قارىيالمايتتى.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن مەسىلە ئايدىڭلاشتى. ئەلى ساپا پۇشمان ئوغلىنىڭ قېشىغا بېرىپ: «مۇستاپا باي، ساۋرۇن دەرياسىنىڭ بارلىق سۈيىنى توختىتىدىغان بولسىڭىز، شۇنىڭ بىلەن ۋايىۋايلىقلار يېرىمنى تاشلاپ كېتىدىغان بولسا، شال تېرىشىڭىز ئۈچۈن يەرلىرىمنى ئۈچ يىل ھەقسىز بېرىمەن» دەپتۇ. پۇشمان ئوغلىنىڭ كۆڭلىدىكى ئىش بوپتۇ. ئۇ تېزلىكتە بېرىپ توسمىلارنى ئېگىزلىتىپتۇ، كېڭەيتىپتۇ، توسمىلاردىن تۆۋەنگە بىر تامچە سۇنى ئېقىتماپتۇ.

ئەلى ساپا باي كۈلۈپتۇ ۋە: «مەن، مەن ئۆزۈم مانا مۇشۇنداق قىلىمەن، ئادەملەرگە بىرنەرسە قىلماقچى بولسام، مۇشۇنداق قىلىمەن. ئەمدى ئۇ خىيالىي مەمەت ئاۋاقلىرىغا ئىشىنىپ بېقىشسۇن!» دەپ كېرىلىپتۇ.

يۈزبېشى پارۇخ تۈزلەڭلىكتە ھېچ يەرنى قويماي ئارىلاپ چىقىپ مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىزىنى تاپالمىغان، دېھقانلارنىڭ خىيالىي بىر مەمەت ئاۋاقنى ئويدۇرۇپ چىقارغانلىقلىرىغا ئىشەنگەن ۋە بۇ ئىشەنچىنى ھەممە ئادەمگە دەپ يۈرگەنىدى، سۆزلىگەنلا ئەمەس، بۇنى دوكلات ئورنىدا نازارەتكە يوللىغانىدى. ئەلى ساپا باي يۈزبېشىغا ئىشەنگەن بولسىمۇ، تەدبىر قوللىنىشتىن ۋاز كەچمىگەنىدى. جاڭزىنى باشقۇرۇشنى شۇ مەمەت ئاۋاق تېپىلمىغۇچە ۋاقىتلىق تۇرسۇن دۇرمۇشقا تاپشۇرغان ۋە ئۆزى شەھەردىكى ئۆيىگە كەتكەنىدى. مەيلى خىيالىي بىر نەرسە بولسۇن، مەيلى باشقا بىر نەرسە بولسۇن، ئىشقىلىپ، جېنىغا خەۋپ يەتكۈزىدىغان بىر بالا - قازا بار ئىدى. بۇ بالا - قازا بېشىنىڭ ئۈستىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى. ئەلى ساپا باي سۇنى توختىتىپ قويۇشنى ئويلاپ، دېھقانلارغا قارشى ھازىرغىچە قوللىنىپ كەلگەن ئەڭ ياخشى قورقۇتۇش ئۇسۇلىنى تاپقانىدى. شۇ سەۋەبتىن ئىنتايىن خۇشال ئىدى. بولۇپمۇ ئالتىنچى ئاي تومۇزدا چىداپ باقسۇن قېنى! دەيتتى.

دېھقانلار بىرىنچى، ئىككىنچى، ئۈچىنچى كۈنلىرى

كۆلچەكلەردىكى سۇنى ئىچىشتى. بىر ھەپتىدىن كېيىن كۆلچەكلەرمۇ قۇرۇپ قالدى. ئورەكلەرنى قېزىشتى. ئورەك باشلىرىدا ئەتىگەندىن كەچكىچە، كەچقۇرۇندىن ئەتىگەنگىچە تىزىلىپ تۇرۇشتى. ئۇزاق ئۆتمەي ئورەكلەردىنمۇ سۇ چىقمايدىغان بولدى. ئوتلاقلاردا، يارلاردا ئاچقان چوڭقۇرلۇقلاردىنمۇ سۇ چىقمىدى.

دېھقانلار قۇدۇقلارنى كولاشتى. يېزىلاردىكى يەرلەرنىڭ بىر غۇلاچ چوڭقۇرلۇقىدىن شېغىللىق قۇملا چىقاتتى، قانچىلىك قۇدۇق قازغان بولسا ھەممىسى بىرنەچچە چېلەك سۇ ئالماستىنلا گۇمۇرۇلۇپ چۈشەتتى. قۇدۇق كولاپ دېھقانلارنىڭ ئالقانلىرى قاناپ، جاراھەتلەندى. ۋايىۋاي يېزىسىدا بىر كۈننىڭ ئىچىدىلا سەككىز بالا ئۆلۈپ كەتتى.

دېھقانلارنىڭ ئۈستىگە توختىماستىن كۆيدۈرگۈچى سېرىق توپا ياغاتتى. ئادەملەر، يەر - زېمىن توپا تەرەت ئىدى.

بىر يۇتۇم سۇ ئۈچۈن تۆۋەنكى چىيەنلى يېزىسىدا بىرى ئەڭ يېقىن دوستىنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.

مەمەت تاڭ سەھەردە ئويغاندى، سۇنىڭ ئىز - دېرىكىگە چۈشتى. سائەتلەپ يۇقىرىغا — شەھەرنىڭ چېتىگە باراتتى، يەنە ئارقىغا قايتاتتى. ئېرىق - ئۆستەڭلەر كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بارغانسېرى قاتتىق يېرىلاتتى. يېرىقلار چوڭىياتتى، بەزى يەرلەر كۆل رەڭ ئىسسىق توپىغا ئايلانغانىدى. يۈزىنى لەش باسقان، سېسىپ كەتكەن كۆلچەكلەر، يېرىلغان يەرلەر بېلىقلار ۋە پاقىلارنىڭ ئۆلۈكلىرى بىلەن تولغانىدى ...

لەش باسقان، پاسكىنا، بېلىق ئۆلۈكلىرى بىلەن سېسىپ كەتكەن بىر كۆلچەكتە ئۈمىدسىزلىك ئىچىدىكى بىر تاشپاقا ئۆلمەسلىك ئۈچۈن تىرىشاتتى، بېشىنى لاي سۇدىن چىقىرىپ ئەتراپىغا قارايتتى. ئۈمىدسىز بېشىدا لايلار قۇرۇپ قالاتتى.

مەمەت بۇ ئۆلۈك سۇغا سۆيگەن ئادىمىنىڭ ئۆلۈكىگە قارىغاندەك ئېچىنىپ قارايتتى. خاراب بولغان، سېسىپ كەتكەن،

ئۆلگەن، مىليونلاپ يېرىق بىلەن پارچە - پارچە بۆلۈنگەن بىر يەر تۇراتتى. مەمەت ھەر كۈنى بۇ يەردە ماتەم تۇتۇۋاتقان بىر ھازىداردەك ئايلىنىپ يۈرەتتى. دېھقانلارنىڭ ئەھۋالىنى خىيالىغا كەلتۈرۈشنى خالىمايتتى. ئۇلارنى مېڭىسىدىن چىقىرىپ تاشلاشقا تىرىشاتتى. پەقەت ئاھ ئۇرۇپ، ھەسرەت چېكىپ:

— بۇ ئادەملەرنىڭ بېشىغا بالا بولدۇم، بالا ! — دەيتتى.

تۆۋەنكى چىيەنلى، كۈمبەت، ئامبەرى، ناركى يېزىلىرىنىڭ دېھقانلىرى بىر يەرگە توپلىناتتى، چارە تېپىشقا تىرىشاتتى، لېكىن زادىلا ئامال تاپالمايتتى.

ئەگەر ئەلى ساپا باي مەمەتتىن قورقۇپ شەھەرگە كىرىپ كەتمىگەن بولسىدى، بەلكى ۋايۋاي دېھقانلىرى بىر كۈنى چۈشتىكى ئاپتاپتا، سۇسىزلىق جېنىغا پاتقاندا، قەلبىدىكى قورقۇش ئەۋجىگە چىققاندا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ يېزىنى بىكار قىلغانمۇ بولاتتى. باشقا يېزىلاردىن، مەيلى دەدەپاكلىدىن، مەيلى نارلى قىشلاقتىن بولسىمۇ بىرەر كىشى چىقىپ:

« بۇرادەرلەر، مۇشۇ يېزىنى تاشلاپ كېتەيلى، بىزمۇ بۇ سۇسىزلىق ئاپىتىدىن قۇتۇلايلى، سىلەرمۇ قۇتۇلۇڭلار. بىزمۇ قۇتۇلايلى، قاراڭلار، بالىلىرىمىز ۋابادا يولۇققاندەك قىرىلىپ كېتىۋاتىدۇ» دېمىدى.

ھەربىر يېزىدىن بىردىن ۋەكىل سايلاپ بىرنەچچە قېتىم ھاكىمنىڭ ئالدىغا بېرىشتى، ئەھۋالنى، ۋەزىيەتنى، بالىلىرىنىڭ ئۆلۈپ كېتىۋاتقانلىقلىرىنى سۆزلەشتى.

ھاكىم ھەر قېتىمدا بىر خىل ياسىما ئېچىنىشلىق قىياپەتتە زور خۇشاللىق بىلەن قوللىرىنى ئۇۋۇلاپ:

— قاتتىق قايغۇردۇم، ئېچىندىم، سەۋر قىلىڭلار، سىلەر ئامان بولساڭلار ... ئىنتايىن قايغۇردۇم، ئەمما ئىلاجىمىز قانچە ! پۇشمان ئوغلى مۇستاپا باي شال تېرىپتۇ، بۇ دۆلەت بايلىقى، ئۇنى قۇرۇتۇپ قويۇشقا بولمايدۇ ... — دېدى.

— خوش، بىز قانداق قىلىمىز؟

— ئىنتايىن قايغۇردۇم، بەك ئېچىندىم، بىر ئىلاجىنى قىلىڭلار، ئەپەندىلەر، بىر چارە تېپىڭلار. بولمىسا سىلەرگە سۇ توشۇپ بېرىشىمنى خالامسىلەر، مەن ھاكىممۇ ياكى سۇ توشۇغۇچى؟ — دەپ قاتتىق ۋارقىرىدى ھاكىم.

— قەستەن قىلدى، بىزنى ھەيدىۋېتىپ، يەرلىرىمىزنى ئىگىلىۋېلىش مەقسىتىدە ئەلى ساپا قەستەن قىلدى ! سۇ ئېقىۋاتقان يەردە شاللىق يوققۇ ... ئۇ تەرەپتىكى باشقا يېزىلارنى سۇ بېسىپ كەتتى. پاتقاق ئىچىدە قالدى ... — دېدى بىرى.

— چاتىقىم يوق، — دېدى ھاكىم، — ئەپەندىلەر، بولۇپمۇ ئەلى ساپا باينىڭ ئىشلىرىغا ئارىلاشمايمەن، مەن ئۇنىڭ كەھياسىمىدىم ياكى مەن بىر سوتچىمىدىم؟ ! مېڭىڭلار، بېرىپ ئەلى ساپا باي بىلەن كېلىشىڭلار، ئاندىن كېيىن كېلىڭلار. ئەلى ساپا باي بىلەن كېلىشمەي تۇرۇپ نېمىدەپ ئالدىمغا كەلدىڭلار؟ ئەلى ساپا باينىڭ ئالدىغا، ئۆيىگە بېرىڭلار، يا سىلەر پاتقاق ئىچىدە قالغان دېھقانلارنىڭ ئادۋوكاتىمۇ؟ ئۇلارنىڭ ئەرزلىرى بولسا بىزگە كېلىپ ئېيتسۇن. يەنە قانچىلىك قالدى، ئاۋغۇست، سېنتەبىرگە... چىداپ تۇرۇڭلار، چىداش بەدەننى چېنىقتۇرىدۇ. سۇنى ئاز ئىچىش سالامەتلىككە تېخىمۇ پايدىلىق. سۇسىز قالغانلىقىڭلارغا ئېچىندىم، ئىنتايىن قايغۇردۇم. سىلەرنىڭ يۇرتۇڭلار ئىنتايىن ئىسسىق، قاتتىق ئىسسىق، ئادەم بىردەمنىڭ ئىچىدە تەرگە پاتىدۇ، سۆڭەكلىرىمۇ تەر بولۇپ ئاقىدۇ. كارامەت ئىسسىق، ئاجايىپ ئىسسىق !

ئەنقەرەگە، ئاداناغا تېلېگراممىلارنى ئەۋەتىشتى. ھېچقانداق جاۋاب كەلمىدى، بىرەر شەپىنىمۇ ئاڭلاشمىدى.

مەمەت بىلەن خەلىلمۇ بەزىدە سۇسىز قالاتتى. خەلىل بىر ئامال قىلىپ پاتقاقلىقتىكى چوڭقۇردىن سوغۇق سۇلارنى تېپىپ كېلەتتى، بۇ سۇ ھەم سوغۇق، ھەم پاكىز ئىدى ...

سەيران پۇرسەت تاپسىلا مەمەتنىڭ قېشىغا كېلەتتى، كېچىلىرى ساۋرۇن دەرياسىنىڭ قۇرۇپ قالغان دالالىرىدا يەنە

ھېلىقىدەك مۇھەببەتلىك قىزغىن سۆيۈشۈشلەرنى داۋام قىلدۇراتتى.

دېھقانلار ئاز - تولا بولسىمۇ مەمەتتىن رەنجىپ قېلىشتى. قورققانلار، ئۈمىدسىزلىككە چۈشكەنلەر سۆزلىرىنىڭ ئارىسىغا خالىمىسىمۇ مەمەتنى ئەيىبلەيدىغان سۆزلەرنى قىستۇرۇپ قويۇشاتتى. بۇ سۆزلەر سەيراننىڭ يۈرىكىنى پارە - پارە قىلاتتى. مەمەتكە توپا قوندۇرۇشنى خالىمايتتى. يېزىدىكى بۇ ئەھۋالنى مەمەتكە سەزدۈرۈپ قويماسلىق ئۈچۈن قولىدىن كېلىشىچە ھەرىكەت قىلاتتى. ئوسمان چوڭ بۇ گەپ ئارىسىدىكى ئاز - تولا تەنە سۆزلەرگە قارشى غەزەپلىنەتتى، جەھلى قاتاتتى، شۇنداق سۆزنى قىلغانلارنى ئانىسىدىن تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلدۇرۇۋېتەتتى. شۇنداق بولسىمۇ كىشىلەر ئاغزى تىكىپ قويىدىغان خالتا بولمىغاچقا، توسۇپ قالالمايتتى:

— مەمەت ئاۋاق چۇقۇر ئوۋاغا كېلىپ نېمە ئىش بولدى؟

— ئەلى ساپا بىزنى يەپ تۈگەتتى.

— ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپلا يېزىمىزغا قايتىپ كەلدۇق.

— ئىسمى قۇرۇپ كەتسۇن.

— ئۇنىڭدىن بىز ئۈمىد كۈتكەندۇق.

— ئۈمىدلەر قۇرۇپ كەتسۇن.

— ئېتىمىزدىن ئايرىلدۇق.

— مېلىمىزدىن ئايرىلدۇق.

— نومۇسلىرىمىزدىن ئايرىلدۇق.

— جېنىمىزدىن ئايرىلدۇق.

— ئۇنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاش بىلەنلا يېزىنى تاشلاپ كېتەلمىدۇق.

— ئىسمى قۇرۇپ كەتسۇن.

يېزىدا سۇسىزلىقتىن ئاغرىق - سىزلاق كۆپەيگەنسېرى ئوسمان چوڭ ۋە مەمەت ئاۋاقتا گۇناھ ئارتىلىۋېرەتتى:

— ئۇلارنىڭ كاساپىتىدىن پەرھات موللام، خۇدانىڭ شۇ

بەندىسىمۇ تۇرمىلەردە چىرىمەكتە ...

— ئۇلارغا ئەگەشمىگەن بولسىدى.

— بىچارىنى دارغا ئاسىدۇ.

بولۇۋاتقان بۇ گەپ - سۆزلەرنىڭ مەمەتنىڭ قۇلىقىغا يەتمەسلىكى، بۇ ئېغىر ۋەزىيەتنى مەمەتنىڭ سەزمەسلىكى لازىم ئىدى. بۇ ئىشلار سەيرانغا ئېغىر كېلەتتى. شۇنداق بولسىمۇ مەمەت بۇ نەرسىلەرنى سەزگەندەك قىلاتتى، بىر نەرسىلەرنى پىلانلايتتى، چېچىلاتتى، غەزەپلىنەتتى، ئۇنىڭ بۇ ھالىتى توختىماستىن سەيراننىڭ ئاغزىنى كوچىلاشلىرىدىن بىلىنىپ تۇراتتى.

ئۇنىڭ بۇ خىل خاتىرجەمسىزلىكلىرىگە ئۆتكەن بىر كۈنى قەمەر ئانىنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ كەتكەن بىر سۆز سەۋەب بولسا كېرەك.

قەمەر ئانا شۇنداق دېگەنىدى:

— ۋاي ئوغلۇم مەمەت، بۇ يەردە يېتىۋەردىڭ، ئىچىڭمۇ پۇشمىدى! سېنىڭ سۇيۇڭ، مۇزدەك سۇيۇڭ بارغۇ! بىز يېزىدا كۆيۈپ پىشىۋاتىمىز، بىر تامچە سۇ ئۈچۈن جېنىمىزنى بېرىۋاتىمىز.

قەمەر ئانا ئەسلىدە بۇ سۆزلەرنى يامان نىيەتتە دېمىگەن بولغىيدى. بىراق، بۇ سۆزلەر ئادەتتىكى سۆزگە ئوخشىمايتتى. سۆزنىڭ تېگىدە خاپىچىلىق بار ئىدى. قەمەر ئانىنىڭ سۆزلىرى مەمەتنىڭ يۈرىكىگە ئوق بولۇپ قادالدى.

قەمەر ئانىمۇ بۇ سۆزلەرنى قىلغىنىغا مىڭبىر پۇشايمان قىلغانىدى. ئەمما، ئوق يادىن چىقىپ كەتكەنىدى.

شۇ كۈندىن بېرى قەمەر ئانا قوغۇنلۇقتا كەلمەس بولدى.

«ئادەملەرنىڭ بېشىغا بالا بولدۇق، ئۇلارنى سۇسىز قويدۇق، ۋاي ئاللا! ئاچ قويدۇق، ۋەيران قىلدۇق، يا ئاللا، نومۇسلىرىنى ئاياغ ئاستى قىلدۇردۇق، ئۈمىدلىرىنى كەستۇق، يۈرەكلىرىدىكى ئىشەنچلىرىنى يوقاتتۇق، ئاھ، خۇدا!»

53

ئىدرىس بەگ خۇددى ئۇۋچى بۆرىدەك كېچىلىرى چۇقۇر ئۇۋادا ئايلىنىپ يۈرەتتى، ئۇنىڭغا قارشى قانچىلىك ژاندارما كەلگەن بىلەنمۇ ھەممىنى يوق قىلىۋېتەتتى. مۇنداق ھەممە ئىشتا پىشقان بىر ئادەم چۇقۇر ئۇۋادا كەم تېپىلاتتى. ئۇنىڭ باتۇرلۇقىنى، ھەممە نەرسىنى كۆزىتىپ تۇرۇشىنى، ئۆلۈمگە پەرۋا قىلماسلىقىنى ياخشى بىلىدىغان ژاندارمىلارمۇ ئۇنىڭغا يېقىن كېلەلمەيتتى. ئىدرىس بەگنىڭ بۇ تەرەپتە ئىكەنلىكىنى بىلسە، ئۇ تەرەپكە كېتىشەتتى ۋە شۇ تەرەپلەرنى ئىزدەپ يۈرۈشەتتى. ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن ئىشلارنى ھەممە ئادەم بىلەتتى. شۇ سەۋەبتىن ھەممە ئادەم ئۇنى ھۆرمەت قىلىشاتتى.

ئىدرىس بەگ ئاسماندا ئۇچۇۋاتقان قۇشلاردىنمۇ مەدەت كۈتەتتى. چۇقۇر ئۇۋادا ئۇ بارمىغان ئاغا، باي، مەرتىۋىلىك كىشى قالمىغانىدى. ھەتتا ئانتەپتىكى چارۋا ئىگىسى خۇرشىت كۇرد باينىڭ ئالدىغىمۇ بارغانىدى. خۇرشىت باي: تونۇيمەن، ئۇ ئارىپ سايىمنى ياخشى بىلىمەن، ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئۇرۇشقا قاتناشقانىدۇق. بىراق، ئۇ ھازىر ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى، ئۇ ساراڭ بولغان ئوخشايدۇ، ئۇنىڭغا گەپ ئۇقتۇرۇش تەس، ئۇنىڭغا سىنىڭ ھازىر دېگەنلىرىڭنى چۈشەندۈرگىلى بولمايدۇ، دېگەن ۋە شۇنداق بولسىمۇ يەنە ئېتىغا مىنىپ ئانتەپتىن ئارىپ سايىم بەگنىڭ يېنىغا كەلگەن ۋە ئىدرىس بەگ بىلەن ئەپلىشىپ قېلىشنى تەۋسىيە قىلغانىدى.

ئارىپ سايىم بەگ ئۇنىڭغىمۇ باشقىلارغا بەرگەن جاۋابنى بېرىپ، قۇرۇق قايتۇرغانىدى.

قىشتا چۇقۇر ئوۋانى قىشلاق قىلىدىغان، يازدا توروس تاغلىرىنى يايلاق قىلىدىغان، ئۈچ جىلغىنى ئىگىلەپ تۇرىدىغان

تۈركمەن بېيى، ھۆرمەتلىك ئەلى ئاغىنىمۇ ئۈچ قېتىم ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا ئەۋەتتى. غورۇرلۇق ئەلى ئاغا ھەر قېتىم بارغىنىدا ھېچ نەرسە ھەل قىلالماستىن قايتقان بولسىمۇ، ئىدرىس بەگكە يۈز كېلەلمەستىن ئۈچ قېتىم بارغانىدى.

ئاخىر كوزاندىكى بىلىملىك كۇرد ئوغلىنى ئەۋەتتى. ئۇ ئوسمانلى ۋە قايخانلى نەسلىدىن ئىدى، ئۇمۇ قۇرۇق قايتتى.

چوڭ ساراي ئىچىدە يالغۇز ئۆزى ياشاۋاتقان كەمبەغەل، يىراق ئېسىلزادىلەر ئەۋلادىدىن بولغان پاياسلى ئوغلىنىمۇ ئەۋەتتى. ئۇمۇ قۇرۇق قايتىپ كەلدى.

ئادانادىكى رامىزان ئوغلى، ئاتچىلارنىڭ باشلىقى ياغمۇر، قارا مۇپتى ئوغلى تەۋپىق ئاغا، چوكاكلىق شاپ بۇرۇت ئەخمەت ئەپەندى، ئوغۇللىرى كۆپ، مېڭىسى ئۆتكۈر، بوينى قىڭغىر پولات مۇستاپامۇ ئارىپ سايىم بەگنىڭ ئالدىغا بېرىشتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئىدرىس بەگنىڭ سۆزىنى يەردە قويۇشمايتتى، بىكار قايتىپ كېلىشلىرىنى بىلىپ تۇرسىمۇ بېرىشقانىدى.

ئارىپ سايىم بەگ ئەپلەشتۈرگۈچى، ھەممە ئەلچىگە ئوخشاشلا جاۋاب بېرەتتى:

— دېمەك، ئاخىرى يامان بولىدىكەن ـ دە، تېخى ئۇنىڭ ئاخىرىنى كۆرۈپ باقايلى، — دېگەن گەپتىن باشقىنى قىلمايتتى.

ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگكە ئىنتايىن ئېچىناتتى ۋە ئۇنى ئويلىسا يۈرىكى ئېچىشاتتى. بىراق، قانداق قىلسۇن ! ئۇ ئادەم بۇ چاغدا نەسلى تۈگەپ كەتكەن ساپ، مەرد، باتۇر ئادەملەرنىڭ بىرى ئىدى. مۇنداق بىر دۈشمەننىڭ بولۇشى بىر ئادەم ئۈچۈن شۇنچىلىك بىر شەرەپ ئىدى. ئارىپ سايىم بەگ ئىدرىس بەگدەك دۈشمەننىڭ بولۇشى بىلەن ھەقىقەتەن مەغرۇرلىناتتى.

— ئىست، ۋاي ئىست، شۇنچىلىك ئېچىنىدىغان بىر ئىش ! بۇ دۇنيادا يالغۇز شۇنىڭ بىلەنلا دوست بولۇش لازىم ئىدى.

ئىدرىس بەگ يالۋۇرمىغان ئادىمى قالماستىن ئۇمىدىنى ئۈزگەندىن كېيىن بىر كۈنى ئاخشىمى ئوسمان چوڭنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئىشىكتىن چۈشمەي تۇرۇپ توۋلىدى:

— ئوسمان ئاغا! ھەي ئوسمان ئاغا!

ئوسمان ئاغا ئۇنىڭ چىركەس شىۋىسىدىنلا تونۇۋالغانىدى. تاشقىرىغا چىقتى، نېمە ئۈچۈن كەلگەنلىكىنىمۇ پەملىدى.

— قېنى ماڭايلى، — دېدى - دە، ئىدرىس بەگنىڭ ئىشىنى پېشايۋاننىڭ پەلەمپىيى تەرەپكە تارتتى، تارتمىغا چىقىپ ئۇنىڭ ئارقىسىغا مىنگەشتى، — ھەيدە!

قوغۇنلۇققا يېتىپ بېرىشقان چاغدا مەمەت تېخى ئۇخلىمىغانىدى. ئۇلار ئاتتىن چۈشتى. قاراڭغۇدا ئىدرىس بەگ مەمەت بىلەن قۇچاقلاشتى.

— تېزدىن ئوت يېقىڭلار، بىر - بىرىمىزنىڭ چىرايىنى كۆرەيلى.

شۇ زامان قۇرۇق چاۋارلارنى تېرىپ كېلىشتى، ئوت ياقتى، ئۇلار ئەتراپىدا ئولتۇرۇشتى.

ئىدرىس بەگ گېپىنى باشلىدى. مەمەتكە قارىمىغاندەك قىلاتتى، بىراق كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قوياتتى. مەمەتمۇ بۇ مىس رەڭلىك يېقىملىق ئادەمنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىنى كۆزىتىپ تۇراتتى. ئۇ، ئادەمگە بىر خىل ئىشەنچ بېغىشلايتتى. ئىدرىس بەگمۇ مەمەتنى خۇددى ئۆزى ئاڭلىغاندەك ھېس قىلدى. ئەمما، سەل ساددا، بالا چىراي بولۇپ، قول - پۇتلىرى شوخ باللارنىڭ پۇت - قولىغا ئوخشايتتى، سەل بۇرۇنلا نۇرىنى — ئويۇنچۇقىنى يوقىتىپ قويۇپ بۇ يەرگە يۈگۈرۈپ كەلگەن بالىنىڭ قوللىرىغا ئوخشايتتى ... مەمەتنىڭ بۇ تۇرقى - ھالىتى ئىدرىس بەگنى ھەيران قالدۇردى.

— ئۇكام مەمەت، سەن بىلەن ھەمكارلىق تۈزمەكچىمەن. ساڭا بۇ تەكلىپنى بېرىش ئۈچۈن كەلدىم. قول ئاستىڭدا بولىمەن. چۈنكى، سەن ئاجايىپ داڭلىق، ئىنتايىن باتۇر، ساپ، ئېسىل

سۈپەت ئادەمسەن، قوماندانلىقىڭ ئاستىدا دۈشمەنلەر بىلەن سوقۇشۇش مەن ئۈچۈن بىر شەرەپ!

ئۇزاق سۆزلەشتى، مەمەت ھېچقاچان ئاڭلاپ باقمىغان سۆزلەر بولۇندى، مەمەتنى ماختىدى، ئۇنىڭغا ئامراق بولۇپ قالدى.

مەمەت جىم ئولتۇراتتى، جاۋاب بەرمەيتتى. يېرىم كېچە بولغاندا ئۇنىڭ داۋاملىق يالۋۇرۇشلىرىغا چىداپ تۇرالمىدى. ئاخىر، ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى دېگەن مەسىلىنى ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا، يىپىدىن - يىڭنىسىگىچە چۈشەندۈردى ۋە سۆزىنى شۇنداق ئاخىرلاشتۇردى:

— خەدىچەنىڭ قېنى، ئانامنىڭ ئۆلۈمى، مانا بۇ ئىككىسى تاغلارغا چىقىپ تاپقان پايدام بولدى. ئابدى كەتتى، ھەمزە كەلدى!

— ھەمزەنىمۇ ئۆلتۈرگىن، — دېدى ئىدرىس بەگ.

مەمەت ئىدرىس بەگنىڭ ساددىلىقىغا كۈلۈمسىرەپ قويدى:

— يەنە بىر ھەمزە كېلىدۇ، جاھاندا ھەمزە ناھايىتى كۆپ، ھەمزەلەرنىڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ.

— ئۇنى بىلمەيمەن، — دېدى ئىدرىس بەگ، — مەن ئالدى بىلەن ھازىرقى ھەمزەنى يوق قىلالايمەن، ئۇنىڭدىن كېيىن كېلىدىغان ھەمزەنى ۋاقتى كەلگەندە ئويلايمەن.

ئوسمان چوڭ، خەلىل ۋە باشقا چېركەسلەر گەپكە ئارىلاشماستىن، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى تىڭشايتتى، مەمەتنى ھەقلىق دەپ ھېسابلىشاتتى. بىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتسەڭ، ئورنىغا مىڭى چىقاتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى تۇپلاپ ئۆلتۈرسەڭمۇ، ئۇلارنىڭ ئورنىغا يەنە بىر توپى كېلەتتى.

مەمەت سۆزىنى شۇنداق دەپ تۈگەتتى:

— قول - پۇتۇمنى چۈشەپ تۇرىدىغان نەرسە مۇشۇ، تەتۈر قىنايدىغانمۇ مۇشۇ ئىش. كۈچۈمنىڭ يەتمەيۋاتقانلىقى كېرەككە كەلمەيۋاتقانلىقىدا ئەمەس، ئاقىۋەتنىڭ تېخىمۇ يامان بولۇشىدا، ئىشلارنىڭ بۇرۇنقىدىنمۇ بەتتەر بولۇپ كېتىشىدە. مېنى ئىچىمدىن يەپ تۈگەشتۈرۈۋاتقان، ئۇيقۇمنى ھارام قىلىۋاتقان

مەسىلە مۇشۇ. مەن چاپىقىنى ئالىمەن دەپ كۆزىنى قارىغۇ قىلىپ قويدۇم. قانداق دېمەمسىلەر، شۇنچە چوڭ بىر يېزىنى ئۇتقا تىقتىم. مېنىڭ كاساپىتىمدىن پۈتكۈل يېزا خەلقى زۇلۇم چېكىۋاتىدۇ، ئاچلىقتىن ئىششىپ ئۆلۈۋاتىدۇ. ھەي، مېنىڭ كاساپىتىمدىن ... مېنىڭ كاساپىتىمدىن گۈلدەك قىزلىرىنىڭ نومۇسلىرى بۇلغاندى. ئەمدى بىلدىڭلارمۇ؟ مېنىڭ پۈت - قولۇمنى چۈشەپ تۇرغان نەرسە مانا شۇ!

ئىدرىس بەگ مەمەتنىڭ دەردىنى زادىلا چۈشەنمىگەنىدى.

— مەن كەتتىم، — دەپ ئورنىدىن تۇردى، — ئىككى كۈندىن كېيىن كېلىمەن. ئەڭ مۇھىم ئىشىمنى تۈگىتىپ كېلىمەن. ھازىر ۋاقىت قىس، مەن كەلگەندىن كېيىن تاغقا چىقىمىز، شۇ يەردە بۇ دېگەنلىرىڭنى چۈشەندۈرەرسەن، ئۇ چاغدا مەنمۇ چۈشىنىپ قالارمەن ۋە جاراھىتىڭگە مەلھەم بولارمەن.

مەمەت جاۋاب بەرمىدى. ئىدرىس بەگ ئېتىغا مىندى.

— خەير - خوش، خۇداغا ئامانەت! ئىككى كۈندىن كېيىن ...

— خەير - خوش ... — دېدى ۋە ئارقىسىدىن غەمكىن قاراپ قالدى مەمەت.

ئوسمان چوڭ مەمەتنىڭ چىرايىغا زادى قارىمايتتى، ئۇنى شۇڭقارىم دەپمۇ چاقىرمايتتى. كۆزلىرىدە چوڭقۇر بىر ئەلەم ۋە خاپىچىلىق بار ئىدى. چىرايىنى ماتەم تۇيغۇسى قاپلىغانىدى. قورۇقلار تېخىمۇ كۆپەيگەن، يۈزى ئۈست - ئۈستىگە قالايمىقان توقۇلغان ئۆمۈچۈك تورىغا ئوخشاپ كەتكەنىدى.

تاڭ سەھەردە قوغۇنلۇقتىن ئايرىلىش ئالدىدا ئوسمان چوڭ:

— ئوغلۇم مەمەت! بۇ ئەلى ساپا بىزنى تۈگەشتۈرۈۋەتتى، يىقىتتى، ئۇنىڭغا قارشى قولىمىزدىن ھېچ ئىش كەلمىدى، — دېدى، ئارقىسىغا قارىماستىن مېڭىپ كەتتى.

ئۇ چىرىپ پورلىشىپ ئۆرۈلۈپ كەتكەن قوۋزاق تاشلىغان قاقشال دەرەخكە ئوخشاپ قالغانىدى. پىژغىرىم ئىسسىقتا ئەلەم - ھەسرەت ئىچىدە دەلدۈگۈنۈپ كېتىۋاتاتتى.

مەمەتنىڭ گېلىغا بىر نەرسە تۇرۇپ قالدى. قاراپلا قالدى.

ئىدرىس بەگ ئەتىسى ئەتىگەندە تېخى كۈن چىقماستىن تۇرۇپ ئارىپ سايىم بەگنىڭ سارىيىغا باردى. سارايىنىڭ قوراللىق كۆزەتچىلىرى ئۇنى كۆرۈشتى. توختا، دېيىشمىدى. ئىدرىس بەگ ئېتىنى ھەيدەپ، ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدا — مېھمانخانىغا يىگىرمە قەدەم قالغاندا توختىدى.

— ئارىپ سايىم بەگ! ھوي ئارىپ سايىم بەگ! — دەپ ۋارقىرىدى، — مەن ئىدرىس، مەن ئىدرىس، مانا ئالدىڭغا كەلدىم!

ئارىپ سايىم بەگ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى، پەنجىرە ئالدىغا كەلدى، پەردىنى ئېچىپ تاشقىرىغا قارىدى. ئىدرىس بەگ ئارقىسىدىكى ئۈچ ئادىمى بىلەن ئاتلىرىنىڭ ئۈستىدە تىك ئولتۇراتتى. ئۇ، سارغۇچ چىرايى، كۈمۈشتىن بېزەلگەن ساۋۇتى، قارا قالپىقىنىڭ ئاستىدىن چىقىپ تۇرغان ئالتۇندەك سېرىق چاچلىرى، يىرتقۇچ قۇشنىڭ كۆزلىرىدەك نۇرلۇق كۆكۈچ كۆزلىرى بىلەن مەغرۇر، باتۇرلۇق ھەيكىلىدەك كۆرۈنەتتى.

— ئارىپ سايىم بەگ، مەن ئىدرىس! مانا كەلدىم!

ئارىپ سايىم بەگ پەنجىرىنى ئاچتى.

— قېنى مەرھەمەت، ئىچكىرىگە كىرىڭ، — دېدى ئۇ ئەڭ سىلىق، ئەڭ قىزغىن دوستانە ئاۋازدا، — يۇقىرى چىقىڭ، ھازىر كىيىنىپ ئالدىڭىزغا چىقىمەن.

— مەن يۇقىرىغا چىقمايمەن، ئارىپ سايىم بەگ، سىز تۆۋەنگە چۈشۈڭ، تاپانچىڭىزنى ئېلىپ چۈشۈڭ. سىز بىر ئەسكەر، سىز بىلەن ئېلىشىشقا، كۈچىمىزنى سىناپ كۆرۈشكە كەلدىم، تاپانچىڭىزنى ئېلىپ پەسكە چۈشۈڭ! ...

ئارىپ سايىم بەگ پەنجىرىنى ئەتتى، ئىچكىرىگە ئۆزىنى ئالدى.

ئىدرىس بەگ تۇرغان يېرىدە، ئاتنىڭ ئۈستىدە تاقەتسىزلىك بىلەن تۇراتتى، كۆزلىرى مېھمانخانىنىڭ ئىشكىدە، چىقىپ

كېلىدىغان ئارىپ سايىم بەگنى ساقلايتتى، ساقلىدى، تاقەتسىزلەندى.

كۈننىڭ دەسلەپكى نۇرلىرى تۈزلەڭلىكنى قاپلاپ كەلدى. كۈن تېرەك بويى ئۆرلىدى. ئىدرىس بەگ يەنە ساقلاپ تۇراتتى. ئاخىر چىدىيالمىدى.

— ئارىپ سايىم بەگ ! هوي ئارىپ سايىم ! ...

گېپى تېخى تۈگىمەي تۇرۇپ ئارقىدىن ئېتىلغان بىر پاي ئوق مۈرىسىدىن كىردى، گېلىدىن تېشىپ چىقتى، ئىدرىس بەگ ئېتىنىڭ ئۈستىدىن جانسىز سىيرىلىپ يەرگە يىقىلدى، قالپىقى بىر چەتكە، بېشىنىڭ نېرىسىغا چۈشتى. سېرىق چاچلىرى توپىغا مىلەندى. قېنى مۈرىسىدىن ئېقىپ چاچلىرىنىڭ ئارىسىغا كىردى.

سەپداشلىرى ئاتلىرىدىن چۈشتى، قالپاقلىرىنى باشلىرىدىن ئالدى، قالپاق تۇتقان ئوڭ قوللىرىنى كۆكسىلىرىگە قويۇپ خوجايىنىنىڭ ئالدىدا مەلۇم ۋاقىت سۈكۈتتە تۇردى، ئاخىرقى ۋەزىپىلىرىنى ئورۇنلاشتى. كېيىن جەسەتنى ئاۋايلاپ كۆتۈرۈپ ئاتنىڭ ئۈستىگە ئېلىشتى. ئۇ يەردىن جىمجىت ئايرىلىشتى. ئارىپ سايىم بەگ ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قالدى:

— ئىسىت، ئۇۋال بولدى، — دېدى ئۇ، — ئۇنىڭ بىلەن دوست بولۇش مۇمكىن ئىدى.

ئىدرىس بەگنىڭ ئېتىلغانلىقى ھەققىدىكى خەۋەرنى ئەلى توكۇر مەمەتكە يەتكۈزدى. مەمەت ئىدرىس بەگنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىگە قانچىلىك قايغۇرغان بولسا، ئەلى توكۇرنىڭ كەلگەنلىكىگە شۇنچىلىك خۇشال بولدى.

54

بىر كۈنى ئەتىگەن تاڭ ئەمدى يورۇۋاتاتتى. ئاناۋارزا قەلئەسىنىڭ شىمالىدىكى تۈزلەڭدىن بىر توپ ئادەم شەرق

تەرەپكە قاراپ ماڭدى. نېمە ئۈچۈن كېتىۋېتىشقانلىقلىرىنى، نەگە بارىدىغانلىقلىرىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. بىرئازدىن كېيىن ساۋرۇننىڭ يۇقىرى قىسمىدىكى يېزىلاردىن، چىيەنلى، نارلى قىشلاق، دەدەپاكلى يېزىلىرىدىن دېھقانلار كېلىپ ئۇلارغا قوشۇلدى. دېھقانلار ئۈۋۈسىدىن چۇۋۇلۇپ چىققان ھەرىلەردەك مىغىلدىشىپ كېلەتتى، بالىچاقا، ئەر - ئايال، ئاغرىق - ساق، ياش - قېرى ھەممىسى كېلىپ بۇ توپقا قېتىلاتتى. ئازاپلى يېزىسىنىڭ ئەتراپىدىكى دېھقانلارمۇ بۇ ئادەملەر دولقۇنىنىڭ سەلدەك دەۋرەپ كېلىۋاتقانلىقلىرىنى ئاڭلىدى، كۆردى ۋە ئۇلارمۇ يېزىلىرىدىن چىقىشتى. مانا ئەمدى دەۋرەپ كېلىۋاتقان ئادەم توپىنىڭ نەگە كېتىۋاتقانلىقى مەلۇم بولدى. شەھەرگە قاراپ ئۇزۇن، قويۇق چاڭ - توپا بۇلۇتى ئۆزۈپ كېتىۋاتاتتى. بۇ ئۇزۇن بۇلۇت بارغانسېرى ئۆزىراپ - كېڭىيىپ باراتتى. خەلىل بىر دەرەخنىڭ بېشىغا چىقىۋېلىپ مىغىلدىغان توپنى كۆزىتەتتى ۋە بولۇۋاتقان ئىشلارنى تۆۋەندە تۇرغان مەمەتكە دەپ بېرەتتى. بىرئازدىن كېيىن دەرەختىن ئالدىراش پەسكە چۈشتى ۋە مەمەتكە: « مۆكۈنۈۋال، بىر توپ ئادەم بىزنىڭ يېزىدىن بۇ تەرەپكە كېلىۋاتىدۇ» دېدى.

ۋايىۋاي دېھقانلىرىمۇ يولغا چىققانىدى. ئالدىدا ئاياللار، ئارقىدا باللار، ئەڭ كەينىدە ئەركىشىلەر مېڭىپ قوغۇنلۇققا يېتىپ كېلىشتى، ھەربىر قوغۇنلۇقتىن بىر - ئىككى تاۋۇز، قوغۇننى ئۈزۈپ قولتۇقلىرىغا قىسىشتى. توختىماستىن، گەپ قىلماستىن ئۆتۈپ كېتىشتى، سەل ئالدىدا كېتىۋاتقان ئادەملەر توپىغا قوشۇلۇشتى. خەلىلمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ كەتكەنىدى.

كۆپچىلىكنىڭ يېرىمى دېگۈدەك ئۈستىبېشى لاي ئىدى. پۇشمان ئوغلى ئېرىق - ئۆستەڭلەردىكى سۇنى تۆۋەنكى تۈزلەڭلىككە قويۇپ بەرگەن بولۇپ، بىرمۇنچە يېزىنى سۇ بېسىپ كەتكەنىدى.

« ھەي پۇشمان ئوغلى، بۇ نېمە قىلغان ئىشىڭ؟» دەپ

سورىغانلارغا، پۇشمان ئوغلى: « قانداق قىلىمەن؟ ! شۇنچە كۆپ سۇنى ئىچىپ تۆكتىشىم مۇمكىن ئەمەس - دە ! چوقۇم بىر يەرگە تۆكۈۋېتىشىم كېرەك» دەپ كۈلۈپ تۇرۇپ جاۋاب بېرەتتى. پۇشمان ئوغلى بەستلىك، كۈلۈپلا تۇرىدىغان ئادەم ئىدى.

— ئاقسۇن، — دەيتتى ئۇ، — شۇ ئاتەش يازدا سۇغا ياخشىلاپ تويۇۋالسۇن بۇ كېلىشتۈرگۈچى دەللاللار ! ئۇلار سۇسىزلارنىڭ ئورنىدا بولغان بولسا قانداق قىلىشاتتى؟ خەلقلەر تۆۋەندە بىر تامچە سۇ ئۈچۈن جانلىرىنى بېرىۋاتسا، بۇ دەللاللار ئالدىغا كەلگەن نېمەتلەرنى تەپمەكتە. سۇنى قويۇۋېتىمەن ! ئۇستىگە قويۇۋېتىمەن ! شۇ ئىسسىقتا كۆزلىرى سۇغا تويسۇن !

شەھەردە تىنىماستىن بازارمۇبازار، دۇكانمۇدۇكان يۈرۈپ سۆزلەيتتى ۋە ئادەملەرنى كۈلدۈرەتتى. ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئەلى ساپا باي، ھاكىم، يۈزبېشى پارۇخ قورساقلىرىنى تۇتۇپ ئېلىقىپ كۈلۈشەتتى.

ئۇزۇن ۋە كەڭ، بارغانسېرى ئۇزىراپ كېڭىيىۋاتقان، چاڭ - توپا بۇلۇتىنىڭ ئىچىدە قالغان كۆپچىلىك شەھەرنىڭ يېنىدىكى مۇنارنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاشتى، بىردەم قالايمىقانچىلىق باشلاندى. ۋاراڭ - چۇرۇڭ ئاۋازلار شەھەرگە ئاڭلاندى. مۇشۇ يەرگە كېلىپ توختىغۇچە كۆپچىلىكتىن ھېچقانداق سادا چىقمىغانىدى.

ساۋرۇن بويىدىكى دېھقانلار، سۇ بېسىپ كەتكەن پاتقاق ئىچىدە قالغان ئازاپلى ئەتراپىدىكى دېھقانلار قول - پۇتلىرى، يۈز - كۆزلىرى، چاچلىرى، بەدەنلىرى بەجايىكى گۆردىن ئېچىۋالغان توپا تەرەت ئادەملەرگە ئايلانغانىدى.

شەھەرلىكلەر دېھقانلار مۇنار ئالدىغا كېلىپ توختاپ، يەر - جاھاننى زىلزىلىگە كەلتۈرگەندىن كېيىنلا ئىنتايىن كۆپ غەزەپلىك دېھقان توپىنىڭ شەھەر ئىچىگە قاراپ كېلىۋاتقانلىقلىرىنى بىلىشتى. دەسلەپ ھودۇقۇش ئىچىدە بىر - بىرىنىڭ چىرايلىرىغا قاراشتى، ئىشىنىشمىدى، جىمجىت

كېتىشتى، كېيىنچە كۈلۈشتى، چاقچاقلاشتى، ئاخىر بېرىپ كۆرۈشتى. مۇنارنىڭ ئاستىدىن كۆرۈلۈپ باقمىغان سانسىز ئادەم توپى ئېتىلىپ چىقىۋاتاتتى. شۇ زامان ۋاراڭ - چۇرۇڭ قىلىشىپ ئارقىلىرىغا يېنىشتى، دۇكانلىرىنى تاقاشتى، ئۆيلىرىگە كىرىشتى، دەرۋازا - ئىشىكلەرنى ئىچىدىن تاقىۋېلىشتى. يۈزبېشى پارۇخ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەيتتى. ھاكىم ۋە باشقا خىزمەتچىلەر، ئاغىلار، ژاندارمىلار ئىدارىسىگە بېرىپ يوشۇرۇنۇشتى.

ئاخىر يۈزبېشى پارۇخ ژاندارمىلارغا « ھازىر بول» بۇيرۇقىنى بەردى.

بۇ بىر ئىسيانمىدۇ؟ ئاغىلارنىڭ ھەممىسى دىر - دىر تىترىشەتتى. ھەممىسىنىڭ چىرايلىرى ئۆلۈكنىڭ چىرايىدەك بولۇپ كەتكەنىدى. ھاكىم بىر تامنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇراتتى، تەسۋىسىنى تارتاتتى، كالپۇكلىرىنى مىدىر - مىدىر قىلغان ھالدا دۇرۇت ئوقۇيتتى ۋە ئەتراپىغا ھۈرۈيتتى.

دېھقانلار توپى شەھەرنىڭ ئايىغىدىكى ئاق تاشتىن ياسالغان چىرايلىق چوڭ كۆۋرۈكنى كۆرۈش بىلەنلا يۈگۈرۈشكە باشلىدى. توسمىلار كۆۋرۈكنىڭ ئاستىدا ئىدى. پۇشمان ئوغلى ساۋرۇن دەرياسىنىڭ سۈيىنى مۇشۇ يەردىكى توسمىلار بىلەن توسۇپ قويغانىدى. كۆپچىلىك كېلىشتى، كېلىۋاتقانلار يېتىپ كېلىشتى، كۆزلىرىنى توسمىلارنىڭ ئىچىدە يىغىلىپ قالغان سۇلارغا تىكەتتى. ساقلاپ تۇرۇشاتتى.

بىردىنلا ھېچ نەرسە بولمىغاندەك ئاستا - ئاستا سۇغا سەكرەشتى، بىردەمنىڭ ئىچىدە قىيامەت باشلاندى. سۇ ئىچىدە ئادەمدىن باشقا ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي قالدى، كۆپچىلىك چەتكە چىققان چاغدا توسمىلارنىڭ ئورنىدا كىچىككىنىمۇ بىر نەرسە، بىرەر تاش، بىرەر ياغاچ، بىرەر شاخمۇ قالمىغانىدى. كۆپچىلىك قاپقارا بۇلۇتتەك بىر ئېچىلىپ، بىر تۇتۇلاتتى.

سۇلار تۆۋەنگە قاراپ ئاقاتتى. سۇلارنىڭ شارقىراشلىرى بىلەن

تەڭ كۆپچىلىك ئارىسىدىن شۇنچىلىك قىيقاس ـ چۇقانلىق خۇشاللىق سادالىرى ياڭراپ كەتتىكى، شەھەر زىلزىلىگە كەلدى، ھەممە لەرزىگە كەلدى. شارقىراپ تۆۋەنگە ئاققان سۇ بىلەن بىللە دېھقانلار يۈگۈرۈشتى. بىر ئازدىن كېيىن ھەممىسى سۇغا ئېگىلىپ، كۆپۈكلىنىپ ئېقىۋاتقان سۇنى ئىچىشكە باشلىدى. ئۇلار سۇغا سەكرىشەتتى. غەلبىنىڭ مەست قىلغۇچى كۈچى بىلەن تەلۋىلەرچە ھاياجانلىناتتى، كۈلۈشەتتى، تاماشا قىلىشاتتى، شۇنچىلىك ۋاڭ ـ چۇڭ كۆتۈرۈشەتتىكى، ھېچكىم ھېچكىمنىڭ نېمە دەۋاتقانلىقىنى ئاڭلىمايتتى، قۇلاقلىرى پاڭ بولۇپ قالغانىدى.

شارقىراپ ئاققان سۇ بىر خىل تېزلىكتە بىر نەچچە كىلومېتىر تۆۋەنگە ئاقتى ۋە ئېقىشى ئاستىلاپ قالدى. ئۇلۇغ سۇ ئادەمنىڭ پاچىقى كىرىپ كەتكۈدەك مىڭلاپ يېرىققا كىرىپ كېتەتتى. يېرىقلارنى تولدۇرۇپ بولغاندىن كېيىنلا ئاقاتتى. باشقا يېرىقلارغا دۇچ كەلگەندە يەنە توختاپ قالاتتى، ئۇنى تولدۇراتتى. كۆپچىلىك كۆزلىرىنى تىكىپ، ئاقماستىن توختاپ قالغان بۇ لەنىتى سۇغا قارايتتى. ئۇلار شۇ كۈنى تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىماستىن سۇ بېشىدا ساقلاپ تۇرۇشتى، سۇ كېچىدىن ئەتىگەنگىچە ئاران دېگەندە مىڭ ـ مىڭ بەش يۈز قەدەمچىلىك يەردە ئاققانىدى.

سۇ كېلەتتى، شارقىراپ كېلەتتى، شارقىراپلا يېرىقلارغا كىرىپ كېتەتتى.

شەھەردىكىلەر ئىشنىڭ تېگىگە يەتكەندىن كېيىن خۇشاللىق ئىچىدە تاشقىرىغا يۈگۈرۈشۈپ چىقىشتى. ئۇلارمۇ توختىماستىن ئاققان، ئېقىپ كېلىپ يېرىقلارنى توشقۇزغان، ئاقالماستىن تۇرۇپ قالغان سۇ بېشىغا يىغىلىشتى، دېھقانلاردەك كۆزلىرىنى سۇغا تىكىپ ساقلاشتى.

ھاكىم شۇنچىلىك قورقۇپ كەتكەنىدىكى، بۇ خەۋەرنى ئاڭلاش بىلەن غەزەپلىنىپ:

— ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى سولاش كېرەك، — دەپ

ۋارقىرىدى.

ئەلى ساپا باينىڭ كۆڭلىدىكى ئىشمۇ مۇشۇ ئىدى. ھاكىمنى كۈشكۈرتتى، پەقەت يۈزبېشى پارۇخ بۇنىڭغا نارازىلىق بىلدۈردى: ئادەملەر سۇسىز قاپتۇ، كېلىپ بىر ئادەمنىڭ تۇسمىسىنى بۇزۇپتۇ، بۇنىڭ جازالىغۇدەك نېمىسى بار، شۇنچىلىك؟

ئەلى ساپا باينىڭ نەزىرىچە بۇ بىر ئىسيان ئىدى. دېھقانلار ئىسيان كۆتۈرۈپ شەھەرگە باستۇرۇپ كىرگەنىدى.

— ئۇلار، ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى جىنايەت ھېسابلانمىسا، ئېغىر جازاغا تارتىلمىسا، ئاخىر ناھايىتى چوڭ ۋەقەلەر تۇغۇلىدۇ. بۇ بىر ئىسياندۇر. بۇ ھەرىكەتكە قاتناشقان ھەممە دېھقان قولغا ئېلىنىشى كېرەك، — دەپ تۇرۇۋالدى ئەلى ساپا باي.

مۇپەتتىش شۇ يەردە جىم تۇراتتى، سۆزگە ئارىلاشمايتتى. ئەلى ساپا باي ئۇنى بىر چەتكە تارتتى، قۇلىقىغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلىدى، قولىغا قېلىن بىر كونۋېرتنى تۇتقۇزدى.

ئاز ئۆتكەندىن كېيىن مۇپەتتىش:

— بۇلارنىڭ ھەممىسىنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن سوت مەھكىمىسىگە بىرنەرسە يېزىپ بېرىمەن، ئاز ئۆتمەستىنلا قولغا ئېلىش ھۆكۈمى چىقىدۇ، — دېدى. يېنىدىكى سوتچىنى قولتۇقلاپ تاشقىرىغا چىقىشتى.

ئىككىنچى كۈنى نامازدىگەر ۋاقتى ئىدى. غەرب شامىلى چىقىۋاتاتتى. توپا تۇزۇپ تۇراتتى. بىر توپ ژاندارما يۈزبېشى پارۇخنىڭ رەھبەرلىكىدە يېتىپ كېلىشتى. يېرىقلارغا يىغىلىۋېلىپ ئېقىپ چىقالمايۋاتقان سۇغا كۆزلىرىنى تىكىپ ساقلىشىپ تۇرغان دېھقانلارنىڭ ئۈستىگە ھاۋاغا قارىتىپ ئوق ئېتىشتى. دېھقانلار بىر ـ بىرىگە يېپىشىۋېلىشتى. ژاندارمىلار يەنە ئوق ئېتىشنى لازىم تاپمىدى، دېھقانلارنى يىغىپ ساقچى قورۇسىغا توشقۇزدى. ئۇ يەرگىمۇ سىغىشمىدى. جامەگە توشتۇردى. ئۇ يەرگىمۇ سىغىشمىدى. چوڭ جامەگە ئېلىپ باردى ...

باشلانغۇچ مەكتەپكە، ئەرمەنلەر ئۆيۈشمىسى قورۇسىغا كىرگۈزدى، شەھەردىكى بوش قورۇلار دېھقانلار بىلەن تولۇپ تاشتى. دېھقانلارنىڭ باشلىرىدا ژاندارمىلار قاراپ تۇرۇشاتتى. ئۇلار ئاپتاپتا ئاچ، سۇسىز قاغجىراپ تۇراتتى. سۇسىزلىق، ئاچلىق دەستىدىن قىينىلىۋاتقان دېھقانلارنىڭ قېشىغا ھېچكىم يېقىنلىشىپ كېلەلمەيتتى، بىر يوتۇم سۇ، بىر پارچە نان بېرەلمەيتتى.

شۇ ئەسنادا ئەلى ساپا باي ۋايۋايلىقلارغا ئۇست - ئۈستىگە خەۋەر ئەۋەتىپ تۇردى:

— يېزامنى تاشلاپ كېتىدىغان بولساڭلار سىلەرنى كەچۈرۈم قىلىدۇرۇۋېتىمەن. ئۇنداق قىلمىساڭلار ھۆكۈمەتكە قارشى ئىسيان كۆتۈرگىنىڭلار ئۈچۈن باشلىقىڭلار دارغا ئېسىلىدۇ، باشقىلار ئون بەش - يىگىرمە يىللىق كېسىلىدۇ.

دېھقانلار بىرنەچچە كۈن قاتتىق تۇردى، رازى بولمىدى، ئەمما ئاچلىق، سۇسىزلىق ئۇلارنى شۇنچىلىك قىينىدىكى، باللارنىڭ چىرقىراشلىرى، ئاياللارنىڭ ئىڭراشلىرى تاڭ ئاتقۇچە شەھەرنى بىر ئالدى. ئۇ قىيا - چىيالارغا چىدىيالمىغان شەھەرلىكلەر تاڭ سەھەردە مەھبۇسلارغا سۇ، نان ئەكېلىپ بېرىشتى.

ئوسمان چوڭ ئەلى ساپانىڭ كۆزىگە كۆرۈنمىدى.

— ئۆلسەممۇ شۇ كاپىرنىڭ ئىپلاس تەلەتىگە قارىمايمەن، — دەيتتى ئۇ.

يارىسى تېخىچە ساقايمىغان قاقىر بويۇن سەيپەلى، ئوسمان چوڭنىڭ ئوغلى ھۇسام ھەم ۋەلى ئەلى ساپا باينىڭ ھويلىسىغا بېرىشتى. مۇپەتتىش بىلەن ھاكىممۇ شۇ يەردە ئىدى، قىزغىن سۆزلىشىۋاتاتتى. كەلگەنلەر بىر چەتتە تۇرغان كارىۋاتنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، قوللىرىنى تىزلىرىغا قويۇپ، ئەدەپ بىلەن ئولتۇرۇشتى، باشلىرىنى كۆتۈرمەيتتى.

— سىلەر، — دەپ سۆز باشلىدى مۇپەتتىش، — ئەلى ساپا بايغا ئىنتايىن كۆپ يامانلىق قىلدىڭلار. بۇ ئادەمگە زۇلۇم

سېلىۋاتىسىلەر.

— خوش، — دەپ ئورنىدىن تۇردى سەيپەلى. ئۇنىڭ بېشى لاپاسقا تېگىپ قالدى.

— جىم ! — دېدى مۇپەتتىش، — ئورنۇڭدا ئولتۇر. بۈگۈن كېچە سىلەردىن يەنە بەش كىشى ئەلى ساپا باينىڭ جاڭزىسىغا ئوت قويۇۋاتقاندا تۇتۇلۇپ قالدى.

ئەلى ساپا باي سۆزگە ئارىلاشتى:

— مۇسلۇ تەلۋە، يەنە بىرى سۇلايمان، شۇنىڭ بىلەن بەش ئادەم ! بۇرادەرلەر، مەندىن نېمىنى تەلەپ قىلماقچىسىلەر؟ مەن زادى سىلەرگە نېمە قىلدىم؟

سەيپەلى ئورنىدىن تۇرۇپ شۇنداق دېدى:

— بىزنى قويۇپ بېرىڭلار، ۋايۋاي يېزىسىنى تاشلاپ كېتىمىز. ئولتۇراقلىشىش باشلانغاندىن بېرى ماكانلاشقان ئانا تۇپرىقىمىزنى تاشلاپ ... قانداق قىلىمىز؟ ! تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ، ئاتا - بوۋىلىرىمىزنىڭ زېمىنىنى ...

ئۇنىڭ ئاۋازى ماتەم قوشىقى ئېيتقاندەك چىقاتتى.

— قاچان؟ — دەپ ھاجايان بىلەن سورىدى ئەلى ساپا باي.

سەيپەلى يەنە ھازىدار ئاۋاز بىلەن:

— ھازىر ئادەملىرىمىزنى قويۇپ بېرىش بىلەن تەڭلا بېشىمىزنى ئېلىپ كېتىمىز، — دېدى.

— قېنى ئۇنداق بولسا بېرىڭلار، ئەتە ئەتىگەندىن باشلاپ سىلەر ئازاد بولىسىلەر ! — دېدى مۇپەتتىش.

كەلگەنلەر كېتىپ قېلىشتى، ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئادەملەر قويۇپ بېرىلدى.

تىللىرى تاڭلايلىرىغا چاپلاشقان ۋايۋايلىقلار يېزىلىرىغا قايتىشتا ساۋرۇن ئۆستىڭىنى بويلاپ جىمجىت مېڭىشتى. سۇ پەقەت ئامبەرى ناركى يېزىسىغىچىلا ئېقىپ كەلگەنىدى. ئامبەرى ناركىنىڭ تۆۋەن قىسمىغا كەلگەندە سۇ «شۇر» قىلىپ يېرىقلارغا كىرىپ كېتەتتى.

55

مېڭىسىدىكى سېرىق ئۇچقۇنلار كېڭەيدى، كۆپەيدى، پىل - پىل قىلىپ يىراقلاردىن كەلدى، تارقالدى، چەكسىز تېزلىكتە ئايلاندى. يالقۇنلاندى، ئەتراپقا چېچىلدى، كېيىنچە كۈچلۈك چاقنىدى.

قاتتىق ئىسسىق ئىدى. مەمەت قۇرۇپ كەتكەن جىلغىغا قارىدى، ئازراق سۇ ئېقىپ كېلىپ يېرىقلاردا توختاپ قالاتتى. «دېمەك، ۋايۋاي يېزىسىدىكىلەر كۆچۈۋېتىپتۇ - دە ! ...» دەپ ئويلىدى. ھېلىقى پولات ئۇچقۇنلىرى يەنە كۆزلىرىگە كېلىپ ئورناشتى، كۆز قارىچۇقىغا قادىلىپ قالدى. ئوسمان چوڭ، سەيران، قاقىر بويۇن سەيپەلى، چىرايلىق كۆزلۈك پەرھات موللام، جاھىل يوباز ئوغلى، قەمەر ئانا، سەلۋەر يەڭگە كۆز ئالدىغا كەلدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەمدى ۋايۋاي يېزىسىنى تاشلاپ كېتىپ قالاتتى. بەلكى خېلىدىن بېرى كېتىپ قالغاندۇ، ۋايۋاي يېزىسىنى بوشىتىپ بەرگەندۇ؟ ! سەيرانمۇ ئىككى كۈندىن بېرى كەلمىگەنىدى. ئاخىرقى كېلىشىدە ئۇنىڭ قارا كۆزلىرى جاننى ئالدىغان بىر خىل قايغۇدا پارقىراپ تۇراتتى. مەمەتكە بىر ئېغىز قاتتىق گەپ قىلمىغان بولسىمۇ شۇنچىلىك ئەلەم بىلەن قارىغانىدىكى، مەمەتنىڭ يىلىك - يىلىكلىرىگىچە تىترەپ كەتكەنىدى. يىغلىش، قورقۇش تامغىسى سەيرانىنىڭمۇ پېشانىسىگە بېسىلغانىدى. ئۇنىمۇ ئاخىر بىر كۈنى ۋەيران قىلاتتى.

ئەلى توكۇر شۇ يەردە تۇراتتى، توكۇر پۇتىنى يىغىپ، سۆگەتنىڭ تېلىدىن ئاجايىپ بىر خىل پۇشتەك ياساۋاتاتتى. خەلىل كوسا بولسا دەريا بويىغا بېرىپ سۇلارنىڭ يېرىقلارنى توشتۇرۇشلىرىنى تاماشا قىلاتتى.

ئەلى بىرھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى، مەمەتنىڭ

چىرايىغا قارىدى. قاراش بىلەن تەڭ ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى ئۇچقۇننى بايقىدى. چىرايىدىن خۇشاللىق بىلەن قايغۇ، كۈلۈش بىلەن يىغلاش ئوتتۇرىسىدىكى بىر خىل ھاۋا غىل - پال ئۆتۈپ كەتتى. مەمەت ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇ يەرگە باردى، ئەلىنىڭ قېشىدا تۇردى، دوستانە تەبەسسۇم بىلەن قارىدى، قولىنى مۈرىسىگە قويدى. مەلۇم ۋاقىت شۇ پېتى تۇردى. كېيىن باراڭلىققا كەتتى، بېشىغا قويغان بوغچىسىنى ئالدى. ئۈستىدىكى چاپان ۋە شالۋۇرىنى سالدى، بىر چەتكە قويدى. ئۆزىنىڭ كىيىملىرىنى كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلىك تېزلىكتە كىيدى. تاپانچىسىنى، خەنجىرىنى، دۇربۇنىنى ئاستى، ئوقدانلىرىنى باغلىدى، مىلتىقىنى مۈرىسىگە ئارتتى، ئۈستىگە ماراش پەرىجىسىنى كىيدى. فەسىنى قولىغا ئېلىپ ئۆرۈپ - چۆرۈپ قاراپ چىققاندىن كېيىن پەرىجىسىنىڭ ئىچ يانچۇقىغا سالدى، پايپاقلىرىنى تىزىغىچە تارتتى. پايپىقىنىڭ بېشى سەل قورۇلۇپ قالغانلىقىدىن پۇتىنى قىستاپ قويدى، بىراق كېڭىيىپ كېتەتتى. ھازىرقى قىياپىتى چۇقۇر ئوۋاغا كەلگەن ۋاقتىدىكى قىياپىتىنىڭ ئەينى ئىدى.

ئەلى توكۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى، كۆزلىرىدىكى ئۇچقۇن تېخىمۇ پارقىراپ كەتكەنىدى. مېڭىسىدىكى سېرىق ئۇچقۇن سەلدەك ئاقاتتى، چوڭقۇرلارنى تولدۇراتتى، نۇر چاچاتتى.

— مەندەك قول سەندەك غوجايىنغا شۇنى دەپ قويسۇنكى، — دەپ سۆزىنى باشلىدى ئەلى توكۇر، — ھەمزە مەيلى ئامان قالسۇن، مەيلى مىڭ يىل ياشىسۇن، بۇ قورقۇش ھەمزەنى تىنچ ياشاتمايدۇ، ئۇنى يوق قىلىۋېتىدۇ. مۇنداق قورقۇش قانداقلا ئادەمنىڭ قېنىغا ئارىلىشىپ، يۈرىكىگە ئورنىشىپ قالسا، ئۇ ئادەمنىڭ تۈگەشكىنى شۇ. بۇرادەر، ساڭا دەپ قوياي، ھەمزە تاغۇتاشتىن، ئۇچار قاناتتىن قورقىدۇ. ئاسماندا بىر قۇشنىڭ قانىتىنى كۆرۈپ قالسا، ھەرىنىڭ غوڭۇلدىشىنى ئاڭلاپ قالسىلا

مەمەت كېلىۋاتىدۇ دەپ ئورنىدىن چاچراپ تۇراتتى ۋە ۋارقىرىغان پېتى تاشقىرىغا چىقاتتى. ئاخىر ئۆيلەرگە، تاملارنىڭ ئىچىگە، يېزىغا سىغماي قالدى. تاغلارغا چىقىپ كەتتى. ھەر كۈنى بۇ ئۆڭكۈردە، بىر غاردا يوشۇرۇناتتى، ئۆڭكۈرنىڭ ئەڭ قاراڭغۇ جايىغا مۆكۈنەتتى. يېمەي - ئىچمەي، ئۇخلىماي تۈگۈلۈپ ئولتۇراتتى. بىردىنلا چاچراپ ئورنىدىن تۇراتتى، «كېلىۋاتىدۇ، ئەلى مېنى قۇتۇلدۇرغىن، ئۇ كېلىۋاتىدۇ» دەپ بارلىق كۈچى بىلەن ۋارقىرايتتى، ماڭا ئېسىلاتتى. ئەنە شۇنداق. ئەلى تېغىدا بىرمۇ غارنى قويماستىن ئايلىنىپ چىقتۇق. سېنىڭ چۇقۇر ئوۋاغا چۈشۈپ كەتكەنلىكىڭنى بىر پادىچىدىن ئاڭلىغان چاغدىكى ھالىتىنى زادىلا تەرىپلەپ بېرەلمەيمەن. شۇنچىلىك خۇشال بولدىكى، تىل بىلەن سۆزلەپ بېرىش مۇمكىن ئەمەس، ھەقىقەتەن ھەمزەگە ئىچىم ئاغرىپ كەتتى.

— ھەمزەگە ئىچىڭ ئاغرىپ كەتتىمۇ؟ — دەپ سورىدى مەمەت.

— خۇدا ھەققى، ئىچىم ئاغرىدى، — دېدى ئەلى تۇكۇر، — تۇرۇپ - تۇرۇپلا: ئۇ چۇقۇر ئوۋادىن ساق چىقمايدۇ، چۇقۇر ئوۋا قاراقچىنىڭ ئۆلۈم تۇزىقىدۇر. قوتۇلۇپ چىققان ھالەتتىمۇ يېرىم جان چىقىدۇ. بۇ يەردە مېنىڭ قولۇمغا چۈشىدۇ، مەن مەمەت ئاۋاققا ھېچ نەرسە قىلمايمەن، جېنىمنى پىدا قىلىمەن، ئىككى يېزامنى بېرىمەن، ئۇمۇ مېنىڭ قېنىمدىن كېچىدۇ، دەيتتى. ئۇ شۇ گەپلەرنى قىلىۋېتىپ، بېشىنى ياستۇققا قويار - قويمايلا ئۇخلاپ كەتتى. ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئويغانمىدى. ئويغىنىش بىلەنلا مېنى چاقىردى. «ئەلى، تېز بول، ئېتىمنى مىنگىن، ھازىرلا چۇقۇر ئوۋاغا بارغىن، ئەلى ساپا بايغا، پارۇخ يۈزبېشىغا ياردەم قىل. سەن بولمىساڭ چۇقۇر ئوۋادا ئۇنىڭ ئىزىنى ھېچكىم، تاپالمايدۇ ... مەمەت ئاۋاقنى، ئۇ شەيتاننى...» دېدى. ئاتقا مىندىم، چۇقۇر ئوۋاغا كەلدىم، ئەلى ساپا باينىڭ ئۆيىگە چۈشتۈم. «ھەمزە ئاغا سالام دەيدۇ، مۇبارەك قوللىرىڭىزنى

سۆيىدۇ» دەپ ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردىم. ئەلى ساپا باي مېنى ياقتۇرۇپ قالدى، نەچچە كۈن قېشىدىن ئايرىمىدى. پادىشاھلاردەك مېھمان قىلدى. ماڭا ئىز قوغلاشنىڭ سىرىنى سۆزلەتكۈزدى. ئاخىر مەن ئۇنىڭغا: «باي ئاغا، مەن بۇ يەرگە ۋەزىپە بىلەن كەلدىم. ئەمدى كېتەي، شۇ ھارامزادە مەمەت ئاۋاقنىڭ ئىزىنى تاپاي، سىلەرگە شۇ ئۆلۈم كەلمەيدىغاننى تۇتۇپ بېرەي، ئۇ ساق بولسىلا بىزگە خاتىرجەملىك يوق» دېدىم. بۇ يەردە سىز ئەپەندىمگە دېسەم: شۇ مەمەت ئاۋاق دېگەن رەزىلنىڭ ئىزىنى قوغلىدىم ۋە تاپتىم.

مەمەتنىڭ چىرايىنى ئەلى ھېچقاچان مۇنداق ئېچىنىشلىق، مۇنداق جىددىي كۆرمىگەنىدى. كۆزلىرىگە قادىلىپ قالغان پولات ئۇچقۇنلىرىنىمۇ ھازىرقىدەك كۆرمىگەنىدى.

نامازدىگەردىن ئۆتكەنىدى. يىراقتا، جەنۇبتا — ئاق دېڭىزنىڭ ئۇستىگە ئاق يەلكەندەك بۇلۇتلار ئاستا - ئاستا كۆتۈرۈلەتتى، كۆككە قاراپ ئۆرلەيتتى. بىر ئازدىن كېيىن غەرب شامىلى چىقتى، ئەتراپ سالقىنلىدى. شامال بىردەم توختاپ، يەنە بىردەم چىقىشقا باشلىدى، يەنە توختاپ قالدى. كېيىنچە يەلكەندەك بۇلۇتلار خېلى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى، ئۆرلىگەنسېرى پارقىرايتتى، چوڭىيىپ باراتتى.

بىردىنلا غەرب شامىلى كۈچەيدى، توپا - چاڭ تۇزۇتتى، توپىلار ھەممە يەرنى قاپلىدى، جەنۇبتىن تۇروس تاغلىرىغا قاراپ ئېقىشقا باشلىدى. مەمەت ئەلى تۇكۇرنىڭ قولىنى تۇتتى، كۆزىنىڭ ئىچىگە قارىدى ۋە جىم تۇردى.

— ياخشى، — دېدى ئەلى ئۆز - ئۆزىگە سۆزلىگەندەك قىلىپ.

— مەن ۋايۋاي يېزىسىغا بېرىپ باقاي ... — دېدى مەمەت.

— ئۇنداق بولسا سېنى شەھەر سىرتىدا ساقلايمەن، — دېدى ئەلى تۇكۇر، — ماڭا قارا، ئوبدان ئاڭلا، شەھەر سىرتىدىكى قورۇق ئۆستەڭنى بىلەمسەن؟

— بىلمەن.

— يولنىڭ ئوڭ چېتىدىن ئۆستەڭنى بويلاپ تۆۋەنگە چۈشسەڭ يوغان بىر تۈپ قارىغاي بار. ئۇنىڭ تۈۋىدە مازار بار. بۇ دەرەخ تۇم قاراڭغۇدىمۇ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. سېنى شۇ دەرەخنىڭ تۈۋىدە كۈتىمەن.

مەمەت يايداق ئاتقا مىندى. خەلىلنىڭ خېلى كۈندىن بېرى ئۆرۈپ توقۇغان چۇلۋۇرىنى تارتتى.

خەلىل كوسا ئويغا پاتقانىدى. يېرىقلارغا تۇشۇپ كەتكەن سۇغا قارايتتى.

— خەلىل، مەندىن رازى بول! — دېدى مەمەت ۋە ئېتىنى چاپتۇردى، قوغۇنلۇقتىن چىقىپ كەتتى، تۇيا - تۇمان ئىچىگە كىرىپ كەتتى. بىرئازدىن كېيىن ئاتنىڭ بېشىنى ۋايۋاي يېزىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا، يوغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ ئاستىدا قايرىدى.

ئوسمان چوڭ ئاغرىپ، ئورۇن تۇتۇپ ياتقانىدى. ئورنىنى ئۆيگە ئەمەس، يوغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ ئاستىدىكى كارىۋاتقا سېلىپ بەرگەنىدى. قەمەر ئانا بىلەن سەيران ئۇنىڭ بېشىدا ساقلىشىپ ئولتۇراتتى. ئوسمان چوڭنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى باشقا بىر كارىۋاتتا سەيپەلى ياتاتتى ... چىنارنىڭ ئاستىغا ئۆتكەن قېتىم تۇتۇلغان مۇسلۇ تەلۋىنىڭ ئانىسى بىلەن سەيراننىڭمۇ ئانىسى كەلگەنىدى. يېزىدا بۇلاردىن باشقا ھېچكىم قالمىغان، دېھقانلار ئارقىلىرىغا قاراپمۇ قويماستىن بېشى قايغان تەرەپكە كېتىشكەنىدى.

سەيپەلى: «كەتمەيمەن، زادىلا كەتمەيمەن، ئانا تۇپرىقىمدا ئۆلىمەن، باشقا يەردە ئۆلۈپ قېلىشتىن قورقىمەن» دەپ يىغلاپ تۇرۇۋالغانىدى. خوتۇنىمۇ، باللىرىمۇ ئۇنى مۇشۇنداق ئاغرىق پېتى تاشلاپ كەتكەنىدى.

ئۇنىڭدىن باشقا، تاغلىقلار — سەيراننىڭ قېرىنداشلىرى، تۇغقانلىرى ئۆيلىرىدىن چىقماي ئولتۇرۇۋالغان، پەرھات

موللامنىڭ خوتۇنىمۇ ئۇلارنىڭ قېشىدا قالغانىدى.

مەمەت ئاتتىن چۈشتى، ئوسمان چوڭغا قاراپ ماڭدى. ئوسمان چوڭ ئۇنى كۆرۈش بىلەن بېشىنى ئاستا كۆتۈردى، ئۇنىڭغا قارىدى. كېيىن بېشىنى يەنە ياستۇققا قويدى ۋە كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى.

ئۇنىڭ يۈزى سولغان بولۇپ، تېخىمۇ كۆپ قورۇق چۈشكەنىدى. يۈزى قورۇلۇپ كەتكەچكە كۆزلىرىنىمۇ كۆرگىلى بولمايتتى. مەمەت يېنىغا كەلدى، قوللىرىنى تۇتتى، ئالىقىنىغا ئېلىپ سىلىدى. ئوسمان چوڭ كۆزلىرىنى تەستە ئاچتى، مەمەتكە قارىدى. مەمەت ئۇنىڭ كۆزلىرىدە كەچۈرگۈسىز بىر خاپىلىقنى سەزدى:

— قانداق ئەھۋالىڭ، تاغا؟ ئاللا شىپالىق بەرسۇن، — دېدى بوغۇق ئاۋازدا.

ئوسمان چوڭ جاۋاب بەرمىدى. مەمەت ساقلاپ تۇردى، خېلى ساقلىدى، ئوسمان چوڭدىن سادا چىقمىدى.

— قانداق ئەھۋالىڭ دەۋاتىمەن، ئوسمان تاغا.

ئوسمان چوڭ يەنىلا جاۋاب بەرمىگەندىن كېيىن قەمەر ئانا ئارىغا كىردى:

— ئوسمان، ھوي ئوسمان، قارىغىنا، مەمەت سېنى يوقلاپ كەپتۇ، بۇ بالا كەتمەكچى، سەندىن ئەھۋال سوراۋاتىدۇ.

ئوسمان چوڭ كۆزلىرىنى ئاچتى، مەمەتنىڭ چىرايىغا قارىدى، تىكىلىپلا قالدى. بىرھازادىن كېيىن بىلىنەر - بىلىنمەس ئاۋازدا:

— قېرىپ قالدىم، ئاۋۇقىم، قېرىلىق يەتتى، ھېرىپ قالدىم، مەمىتىم، ھاردۇق يەتتى، يېڭىلدىم، ئوغلۇم، يېڭىلدىم ... — دېدى.

كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. مەمەت ئوسمان چوڭنىڭ ئۆزىگە قاتتىق خاپا بولغانلىقىنى چۈشەندى. ئەگەر خاپا بولمىغان بولسىيدى، ئۇنى شۇڭقارىم دېگەن بولاتتى.

مەمەت سەيپەلىنىڭ قېشىغا باردى، ئۇنىڭدىنمۇ ئەھۋال سورىدى. سەيپەلىنىڭ ئۇزۇن بويىنى تېخىمۇ ئۇزىراپ كەتكەن، يۈز - كۆزىنى يارا باسقان، ئىششىپ - كۆكىرىپ كەتكەنىدى.

مەمەت ئورنىدىن تۇردى، بوشاپ قالغان، جىمجىت يېزىغا كۆز يۈگۈرتتى. كۆزى سەيرانغا چۈشتى. يەنە ئوسمان چوڭنىڭ قېشىغا كەلدى، ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى، ئالىقىنىغا ئالدى، سىلىدى، سۆيدى، يىغلامسىرىغان، بوغۇلغان ئاۋازدا:

— ئوسمان ئاغا، مەندىن رازى بول! — دېدى.

ئوسمان چوڭنىڭ لەۋلىرى تىترەپ كەتتى. مەمەت قەمەر ئانىنىڭ ئالدىغا باردى. ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ سۆيدى. قەمەر ئانىمۇ ئۇنى قۇچاقلاپ بويىنىدىن سۆيدى.

مەمەت شۇ يەردىكىلەرنىڭ ھەممىسى بىلەن خوشلاشقاندىن كېيىن سەيراننىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى، بېشىنى كۆتۈرۈپ سەيراننىڭ يۈزىگە قارىيالمايتتى. سەيراننىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان ئوڭ قولىنى ئاستاغىنا تۇتتى ۋە سىقىپ قويدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئاستاغىنا، رەنجىتىپ قويۇشتىن قورققاندەك قىلىپ قۇچاقلىدى. بېشىنى يەردىن كۆتۈرمەي ئېتىغا مىندى، چاپتۇردى. توپا - چاڭ بۇلۇتىنىڭ ئىچىدە ئاتنى بولۇشىچە قويۇپ بېرىپ يېزىدىن چىقىپ كەتتى. سەيران ئۇنىڭغا خوش ياكى ئاقيوللۇق بول دېيەلمىدى، ئارقىسىدىن قارىيالمىدى، يىغلىيالمىدى، كۈلەلمىدى، شۇ يوغان ئۈجمە دەرىخىنىڭ يېنىدا، كۈن نۇرى ئاستىدا قېتىپلا قالدى.

مەمەت شەھەر چېتىدىكى قارىغاينىڭ قېشىغا بارغاندا كۈن ئولتۇرۇپ كەتكەنىدى. ئەلى توكۇر ئۇنىڭ قارىسىنى خېلى يىراقتىن كۆرگەن ۋە ئالدىغا چىققانىدى.

— ئەلى! — دېدى مەمەت.

— ھە، بۇ مەن! — دېدى ئەلى.

مەمەت ئاتنىڭ بېشىنى تارتتى.

— ئەمدى بارىمىز، باي ئۆيدە، ئۆيدە بولمىسا، يۇقىرىغا

چىقىپ مېنى تۇرسۇن دۇرمۇش ئەۋەتتى دەيسەن، ئۇنتۇپ قالما! تۇرسۇن دۇرمۇش جۇمۇ! — دېدى ئەلى.

— ئۇنتۇمايمەن، بىلىمەن، — دېدى مەمەت.

— سېنىڭدىن زادىلا گۇمانلانمايدۇ. ئۇلارنىڭ قېشىغا ھەر كۈنى سەندەك قوراللىق كىشىلەر كۆپلەپ كېلىپ - كېتىدۇ.

شەھەرنىڭ چىراغسىز، قاراڭغۇ كوچىلىرىدىن ئۆتۈشتى. ئېگىز تاملىق قورۇنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىشتى. دەرۋازا يوغان، ئويمىلىق ئىدى. ئەلى ئاتتىن چۈشتى. دەرۋازىنى ئاچتى. دەرۋازا غىچىرلىدى. مەمەت ئاتنى ئىچكىرىگە ھەيدەپ كىرىپ ئاتتىن چۈشتى.

ئەلى ئاتنىڭ بېشىنى تۇتۇپ، ئۇنىڭغا سەل نېرىدىكى پەلەمپەينى كۆرسەتتى. مەمەت پەلەمپەيدىن يۈگۈرۈپ چىقتى، ئىشىكنى قاقتى. ئىچكىرىدىن بىر ئايال:

— كىم؟ — دەپ سورىدى.

— بۇ مەن، جاڭزىدىن كەلدىم. تۇرسۇن دۇرمۇش ئاغام ئەۋەتتى. باي ئۆيدىمۇ؟ — دەپ خاتىرجەم جاۋاب بەردى مەمەت.

— بىر ئادەم كەلدى، جاڭزىدىن كەپتۇ، تۇرسۇن دورمۇش ئەۋەتىپتۇ، — دەپ ئىچكىرىگە، بايغا خەۋەر بەردى.

مەمەت باينىڭ «ئۇ ئادەمنى ئىچكىرىگە كىرگۈزگىن!» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلىدى. دەسلەپ ئۆزىدىكى خاتىرجەملىكنى يوقىتىپ يۈرىكى سېلىشقا باشلىدى. باي ئورنىدا ياتاتتى، قولىدا بىر گېزىت بار ئىدى. مەمەت ئىچكىرىگە كىرىش بىلەن ئىشىكنى ئاستا ياپتى. باي گېزىتتىن بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— نېمە ئىش، يەنە نېمە بولدى؟ — دەپ پەرۋاسىزلارچە سورىدى.

— بۇ مەن. ئىسمىم مەمەت ئاۋاق! — دېدى بىردىنلا تۇم، ئىسيانكار بىر ئاۋازدا، — مېنى تونۇدۇڭمۇ؟

ئەلى ساپا باينىڭ قولىدىكى گېزىت چۈشۈپ كەتتى. ئورنىدا يانتۇ يېتىپلا قالدى، يۈزى ئاپپاق ئاقىرىپ كەتتى، كۆزلىرىنىڭ

قارىسىمۇ ئاقاردى، كالپۇكلىرى تىترىدى، ئاغزىنى بىرنەچچە قېتىم ئاچتى، ياپالمىدى، ئاۋازى چىقمىدى.

مەمەت قولىدىكى مىلتىقنى ئۇنىڭغا تەڭلىدى. ئۈچ پاي ئوق ئاتتى، ئوقلارنىڭ شامىلىدىن ئۆيدىكى لامپا ئۆچۈپ قالدى. شۇ زامان مېھمانخانىنىڭ ئىچىدە قىيامەت باشلاندى. مەمەت پەلەمپەيدىن ئاستا چۈشۈپ، ئەلى تۇتۇپ تۇرغان ئاتنى ئالدى، مىندى، چاپتۇرغان پېتى شەھەردىن چىقتى. بىر مەزگىل چاپقاندىن كېيىن ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتتى، شەھەر ئىچىگە قۇلاق سالدى. شەھەردىن ئېچىنىشلىق پەريادتىن باشقا ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى، يا بىر پاي ئوق ئاۋازى ياكى باشقا بىر ئاۋاز كەلمەيتتى. ئېتىنى قايتىدىن چاپتۇردى.

كۈن چىققان چاغدا دەگىرمەن ئۆلۈك يېزىسىغا كىردى. توپتوغرا ئابدى ئاغىنىڭ ئۆيىگە باردى، ئىشىكتە توختىدى.

— ھەمزە ئاغا! ھوي ھەمزە ئاغا! — دەپ ۋارقىرىدى. بۇ ئاۋازنى ئاڭلىغان ھەمزە سىرتقا يۈگۈرۈپ چىقتى، مەمەتنىڭ قېشىغا كەلدى. مەمەت تاپانچىسىنى چىقىرىپ سىلىق ئاۋازدا:

— ئالدىمغا چۈش! — دېدى.

ھەمزە تۇرۇپ قالدى. بىرھازا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئات ئۈستىدىكى ئادەمگە قارىدى، ئۇنى تونۇدى. كېيىن يېزىنىڭ ئىچىگە قاراپ: «ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ، ئۆلتۈردى!» دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئۇ چەتتىن - بۇ چەتكە يۈگۈرۈيتتى، بېشىنى ئۇ ئىشىكتىن - بۇ ئىشىككە ئۇراتتى، ئىشىكلەر ئېچىلمايتتى، مەمەتمۇ سەل نېرىدا ئات ئۈستىدە ئۇنى تاماشا قىلاتتى. ھەمزە چىرقىراپ، ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە ئۆلۈم بورىنىدەك مەلۇم ۋاقىت بارلىق كۈچى بىلەن يۈگۈرۈپ، بىر يىقىلىپ، بىر قوپۇپ دېگەندەك يېزىدىكى ھەممە ئىشىكنى ئۇرۇپ چىقتى:

— ئۆلتۈرۈشىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ، ۋاي سادىغاڭ كېتەيلەر، ئۆلتۈرىدۇ، — دەپ نالە قىلدى.

ئۆز ئۆيىنىڭ ئىشىكى ئالدىغىمۇ باردى، يالۋۇردى. ئۆز

ئۆيىمۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن ئېتىك ئىدى، ئېچىلمىدى.

چاچلىرىغىچە تەرلەپ كەتكەن، ئەسەبىيلىشىپ كۆزلىرى ھېچ نەرسىنى ئىلغا قىلالماس بولۇپ قالغان ھەمزە بېشى كېسىلگەن توخۇدەك تېپىرلىغان ھالدا ئۇ يەردىن - بۇ يەرگە يۈگۈرۈيتتى. بىئارام بولاتتى. بىر قېتىم بارغان ئىشىككە يەنە بىر قېتىم باراتتى. چۈشكۈن، تۇگەشكەن ھالەتتە يېزىنىڭ ئىچىدە پىرقىراپ يۈرەتتى. بىردىنلا توختاپ قالدى، سەل ئويلاندى، كېيىن بارلىق كۈچىنى توپلاپ يېزىنىڭ سىرتىغا قاراپ يۈگۈرۈشكە باشلىدى. يېزىدىن چىققۇچە بەلكى ئون قېتىم موللاق ئېتىپ چۈشكەندۇ، يىقىلاتتى، يەنە قوپاتتى.

مەمەت ئەپتىنى بۇزماستىن ئوتتۇرىدىكى مۇساپىنى بىر خىل قويۇپ، ئۇ تېزلىسە ئېتىنى تېزلىتەتتى، ئاستا ماڭسا ئاستىلىتاتتى. مانا شۇ پېتى ھەمزە ئالدىدا، مەمەت ئارقىدا يېزا ئەتراپىنى ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ چىقىشتى. ھەمزە يەنە توختىدى، بۇرۇلدى، ئۆلۈك كۆزلىرى بىلەن مەمەتكە قارىدى، يەنە ساراڭلاردەك يۈگۈرۈشكە باشلىدى. يېزىنىڭ ئىچىگە كىردى. ئۆرە تۇرغۇدەك ھالى قالمىغانىدى. ئىككى - ئۈچ قەدەمدە بىر يىقىلىپ چۈشەتتى. توپىدا سوزۇلۇپ ياتاتتى، يەنە مىڭ تەسلىكتە تۇراتتى، قېچىشقا تىرىشاتتى، مەمەت ئۇنى يەنىلا قوغلا - قوغلا يېزا مەيدانىغىچە ئەكەلدى.

— شۇ يەردە توختا! — دەپ ۋارقىرىدى مەمەت.

ئەتراپتا ھېچكىم يوق ئىدى. ھېچقانداق جانلىق مەخلۇق كۆرۈنمەيتتى. يا مۈشۈك، يا ئىت ياكى باشقا جانلىق... ھەتتا ئاسماندا بىر قۇشمۇ ئۇچمايتتى.

ھەمزە ئاخىرقى كۈچىنى توپلاپ:

— تېز كېلىڭلار! ئۆلتۈرۈۋاتىدۇ، ئۆلتۈرىدۇ! — دەپ يەنە ۋارقىرىدى. كېيىن تۇرغان يېرىدە توختاپ قالدى. ئوڭ - سولغا ئىرغاڭلايتتى، يوپۇرماقتەك تىترەيتتى. چىشلىرىنى كاسىلدىتىپ:

— مېنى ئۆلتۈرمىگىن، ئەپەندىم، شۇ بەش يېزىنىڭ

ھەممىسىنى ساڭا بېرەي، خۇدا يولىدا رەھىم قىلغىن! — دېدى.

سۆزىنىڭ ئاخىرى ئاغزىدا قالدى. مەمەت ئۇنىڭ مېڭىسىگە تاپانچىسىنىڭ ئوقلىرىنى ياغدۇرۇۋەتتى. ھەمزەنىڭ شۇ زامان جېنى چىقمىدى. توپىنى سىقىملاپ، يەرلەرنى تاتىلاپ ئېغنايتتى، جان تالىشىپ تولغىناتتى.

مەمەت مۈرىسىدىكى مىلتىقنى ئاستا قولىغا ئالدى، بەتلىدى، ھەمزەنىڭ ئۈستىگە چاچما ئوقلا چېچىلدى، ھەمزە ياتقان يېرىدە دۈم بولدى. مەمەت ئاتنىڭ ئۈستىدە ئۇنىڭ ئەتراپىدا ئايلىناتتى، يەنە مىلتىقىغا ئوق سېلىپ قاپقارا تۈگۈلۈپ قالغان جەسەت ئۈستىگە ئاتاتتى، ئۆلۈكنىڭ ئەتراپىدا ساراڭلاردەك ئات چاپتۇراتتى، كېلەتتى، كېتەتتى. ئاچچىقى چىقمايتتى، يەنە ئوق يامغۇرىغا تۇتاتتى.

سىرتتىن مەمەتكە قاراپ تۇرغانلار ئۇنى ئاجايىپ بىر خىل قەدىمكى ئات ئويۇنىنى ئويناۋاتىدۇ، دەپ ئويلىشى مۇمكىن ئىدى.

مەمەت ئاخىر ھېرىپ كەتتى. ئات ئۈستىدە، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا، ئۆلۈكنىڭ بېشىدا تىك تۇردى. تەرلىرى چاچلىرىدىن چېپىلداپ ئاتنىڭ بويىنىغا تاماتتى. دۈمبىسىدىن چىققان تەر پەرجىسىنى ھۆل قىلىۋەتكەنىدى. ئاتمۇ كۆپۈك ئىچىدە قالغان، تېخىمۇ قاپقارا تۈسكە كىرگەن، خۇددى كۆمۈر قارىسىدەك بولۇپ كەتكەنىدى.

دېھقانلار بىرنەچچە قېتىم ئۆيلىرىنىڭ ئىشىكلىرىدىن، پەنجىرىلىرىدىن باشلىرىنى چىقىرىشىپ يەنە تارتىۋېلىشتى. ئۇنى ئات ئۈستىدە تىك ئولتۇرغان قىيادەك ھالەتتە كۆرۈشتى.

تورۇق ئات شامال ساندۇقىدەك نەپەس ئالاتتى، ئۈستىدىكى مەمەت بولسا راۋۇرۇس، مىدىرلىماستىن ئولتۇراتتى.

كۈن تېرەك بويى ئۆرلىدى. قارا كوكۇلىسى، يۈزى چىپ — چىپ تەرگە چۆمگەن مەمەتنى كۆپۈكلەنگەن ئۇزۇن بويۇنلۇق، يوغان كۆزلۈك تورۇق ئېتى ئاپتاپتا قويدى. كۆلەڭگىلەر سۇرۇلدى، يېزىدىن سادا چىقمايتتى، ئۇچقان چىۋىننىڭ ئۈنى

ئاڭلىناتتى. ھەممە ياق جىمجىت. بۇ يېزا بەرپا بولغاندىن بېرى ھېچقانداق جانلىق بۇ يەرگە كېلىپ باقمىغاندەك تۇراتتى. ئەتراپ تىمتاس. بىرى، تورۇق ئات، ئات ئۈستىدىكى مەمەت، يەنە بىرى، يەردە تۈگۈلۈپ قاپقارا ياتقان جەسەت ... دۇنيا بوشاپ قالغان، باشقىچە تۈس ئالغان، ھەتتا قۇشمۇ ئۇچمايتتى، ھەرىمۇ غوڭۇلدىمايتتى. نېرىدا پارقىراپ تۇرغان كۆپكۆك دىكەنلىك تۈزلەڭلىكى. بۇ تۈزلەڭ يوپيورۇق. بارغانسېرى گۈزەللىشىپ كەتكەن تورۇق ئاتنىڭ ساغرىسىغا نۇرلار ۋال - ۋۇل قىلىپ چۈشەتتى ...

مەمەت ئات ئۈستىدە قېتىپ قالغان، كۆزلىرى يېزىدىكى ئۆيلەرنىڭ ئەتراپىنى بۈركۈتتەك كۆزىتەتتى. بوش قالغان مەيدانلاردىن بىرەر قىمىرلاش ۋە بىرەر ئاۋاز ئىزدەيتتى. بىر ئىشىك، بەش ئىشىك، ئون ئىشىك ئېچىلىدۇ، يېزىدىكى ھەممە ئىشىك ئېچىلىدۇ، ئادەملەر بىردەمدىن كېيىن شۇ مەيداندا ئايلىنىپ يۈرۈشىدۇ، دەپ ئويلايتتى. مەمەت نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولۇشىنى كۈتىدۇ؟ ئۆزىمۇ بىلمەيتتى، بىراق يەنىلا كۈتەتتى.

ئۇزاقچە ساقلاپ تۇردى. يېزا تېخىمۇ تىمتاس بولۇپ كەتتى، تېخىمۇ بوشاپ قالدى، كەلگەن - كەتكەنلەردىن ئەسەر يوق ئىدى. مەمەت تىرىق قىلغان بىرەر ئاۋازغا تەشنا ئىدى. بىردىنلا، يىراقلاردىن ئاستا كېلىۋاتقان بىر ئاياغ تىۋىشىنى ئاڭلاپ سەسكەندى. بېشىنى يانغا بۇراش بىلەن ياسانغان، ئاق ياغلىق سالغان، ھالقا، مارجان ۋە زۇننارىنى تاقىغان، ھەر خىل رەڭدىكى تىرابلۇس بەلبېغىنى بېلىگە چىرايلىق چىگكەن ھالدا يۇقىرىدىن كېلىۋاتقان ھۆرى ئانىنى كۆردى. مەمەت ئېتىنىڭ بېشىنى ئۇ كېلىۋاتقان تەرەپكە بۇراپ چاپتى. ئۇلار ئۇدۇلمۇئۇدۇل تۇرۇپ قېلىشتى. مەمەتنىڭ چىرايى ئېچىلدى، كۈلۈمسىرىدى. يەردە ياتقان ئۆلۈككە قاراپ قويۇشتى، ھۆرى ئانىمۇ كۈلۈمسىرىدى، ھەر ئىككىسى يېزىنىڭ ئىچىگە كۆز يۈگۈرتتى. كېلىپ ئۆلۈكنىڭ يېنىدا تۇرۇشتى. ئۆلۈكنىڭ يېنىدىكى

ئۇرەككە قان توشۇپ ئۇيۇپ قالغان، بۇ قانغا يوغان بىر يىپشىل چىۋىن قونۇۋالغانىدى.

ئۇلارنىڭ كۆزلىرى يەنە ئۇچرىشىپ قالدى، مەمەت ھۆرى ئانىنىڭ يېنىغا كەلدى:

— ئانا، جېنىم ئانا، ھۆرى ئانا، مەندىن رازى بول !

ئۇنىڭدىن باشقا سۆز قىلالمىدى. ھۆرى ئانىمۇ سۆز قىلالمىدى. ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى تارتتى. ئەلى تېغىغا قاراپ بۇرۇلدى، چېپىپ كەتتى. تورۇق ئات ئۇچقاندەك يېزىدىن چىقتى، ئەلى تېغىغا قاراپ ئوقتەك ئۇچۇپ كەتتى، بىردەمدە كۆزدىن غايىب بولدى.

ھەمزەنىڭ ئۆلۈكى ياتقان يېرىدە ئىككى كۈن شۇ پېتى تۇردى. دېھقانلار ئۆيلىرىدىن چىقىشمىدى. بەزى بەك قىزىقسىنىپ كەتكەنلەر باشلىرىنى ئۆيلىرىنىڭ ئىشىكىدىن چىقىرىپ، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا ياتقان ئۆلۈكنى كۆرەلىگىنىچە كۆرۈپ، باشلىرىنى شۇ زامان تارتىۋېلىشتى. ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەندە پانجار ھۆسۈك قولىغا بىر ئارغامچىنى ئېلىپ ئۆيىدىن چىقتى، مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىغا كەلدى. ئارغامچىدا ئۆلۈكنىڭ پۇتىنى باغلىدى، ئۆلۈكنى يېزىنىڭ سىرتىغا سۆرىدى، يىراق بىر يەرگە ئاپاردى، چولاقنىڭ تۇگمىنىنىڭ ئاستىدىكى ياردىن تۆۋەنگە دومىلاتتى:

— ئۆزۈڭگە لايىق جاجاڭنى تارتتىڭ، ئىپلاس ! — دېدى ۋە كۈلۈپ كەتتى، — كاپىر تاز، مانا ئىزدىگىنىڭنى تاپتىڭ ! ماڭ ئەمدى، بېرىپ تاز قۇزغۇنلارغا يەم بول !

شۇنىڭدىن كېيىن دېھقانلار مەلۇم ۋاقىت ھېچ نەرسە قىلماستىن، قوللىرىنى سوغۇق سۇغا تىقماستىن، بىر - بىرى بىلەن سۆزلەشمەستىن قورقۇپ، يېزىنىڭ ئىچىدە بىكارچىلىق، ھورۇنلۇق بىلەن قوللىرىنى سىلىپ ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى ...

بىر كۈنى ئۇلار ئاستا بېرىپ ھەمزە تازنىڭ ئاشلىق ئامبىرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىشتى. ھەمزەنىڭ خوتۇنلىرى

ئاغزىلىرىنى ئاچماستىن، ئىشىكنى ئېچىۋاتقان دېھقانلارغا يىراقتىن پەرۋاسىزلارچە قاراپ تۇرۇشتى. ئامبار كوزا - كوزىدا ماي، ھەسەل، شېكەر، ساندۇق - ساندۇق قۇرۇق ئۈزۈم، بادام، ياڭاق ۋە ئەنجۈر، ئۈجمە، ئامۇت، ئالما قاقلىرى، تاتلىق كاۋىلار بىلەن لىق تولغانىدى. بۇ نەرسىلەرنى ھەممە دېھقانىنىڭ كۆز ئالدىدا ھېچقانداق تالاش - تارتىش قىلماستىن قېرىنداشلارچە بۆلۈشتى. بىر بۆلىكىنى ھەمزەنىڭ خوتۇنلىرىغا ئايرىپ: «بۇ سىلەرنىڭ ھەققىڭلار» دېيىشتى. ئامبارىدىكى نەرسىلەرنى بۆلۈشۈپ بولۇپ، مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن ھەمزەنىڭ ئىشىكى ئالدىغا يىغىلىشىپ، ئۇنىڭ خوتۇنلىرىدىن پۇللارنى سورىدى. خوتۇنلىرىدىن بىرى ئاغزىغىچە لىق تولغان بىر پۇل خالتىسىنى ئاچچىقىپ ئۇلارغا بەردى. ئۇنىمۇ ئولتۇرۇشۇپ چىرايلىق بۆلۈشتى، ئۇنىڭدىنمۇ ئايرىپ ھەمزەنىڭ خوتۇنلىرىغا بېرىشتى، كېيىنچە ھەمزە تاز ساتالمىغان ئېتىنى، ئېشىكىنى، ئۆچكىسىنى، ئۆكۈزلىرىنى، ئىنىكىنى ھەمزەنىڭ ئېغىلىدىن ئاچچىقىشتى ۋە ئۆيلىرىگە ئەكېتىشتى. ئاخىر، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى بۇغداي، ئارپا، تېرىقلار بىلەن توشقۇزۇلغان ئاشلىق ئامبىرىنى ئېچىپ، ئۇنىمۇ قېرىنداشلاردەك بۆلۈشۈۋېلىشتى. ئۇنىڭدىن ھەم بىر قىسمىنى ئايرىپ ھەمزەنىڭ خوتۇنلىرىغا بېرىشتى.

بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى جىمجىت، سەل قورقۇپراق، تارتىنىپراق، سەل - پەل ئىزا تارتىپراق، ئۇن چىقارماستىن چىرايلىق تۈگەتتى.

كۈز كەلدى. ھېچكىمدە بىرەر ھەرىكەت كۆرۈلمىدى. سوغۇق شاماللار باشلاندى، كۆلەڭگىلەر يېيىلىپ يوقالدى. چېقىر تىكەنلەر قۇرۇدى، چاراسلىدى، يەنىلا ھېچكىم قىمىرلىمىدى. قوش ھەيدەش ۋاقتىمۇ كېلىپ قالدى. دېھقانلار يەنىلا قوللىرىنى ئارقىسىغا قىلىپ، كېرىلىپ، بىر - بىرىنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە قاراپ، يېزىنىڭ ئىچىدە ئايلىنىشىپ يۈرۈشەتتى. ئەگەر ئابدال

ئوغلى بايرامنىڭ تاڭ ناغرىسى چېلىنمىغان بولسا بۇ ئەھۋال داۋام قىلغان بولاتتى.

بىر كۈنى ئەتىگەن، تېخى كۈن چىقمىغانىدى. يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر خىل تاڭ ناغرىسىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى. ناغرا ئاستا، ئىشەنچلىك، تەسىرلىك چېلىناتتى.

ناغرىچىنىڭ دەل ئابدال ئوغلى بايرام ئىكەنلىكىنى شۇ زامان بىلىۋېلىشتى. سۇنايىنى ئوغلى جۇمەك چېلىۋاتاتتى، ئۇنىمۇ بىلىۋېلىشتى. چۈنكى، تورۇستا ھېچقانداق ئابدال مۇنداق ناغرا چالالمايتتى.

ئابدال ئوغلى بايرام ناغرىنى ئوغلى بىلەن بىللە چالاتتى، ياتاتتى، تۇراتتى، سەكرەيتتى، تولغىناتتى، ۋارقىرايتتى، ئايلىناتتى، ئوينايتتى، ئۆزىنى ئىنتايىن قىزغىن، جۇشقۇنلۇق ئىچىگە غەرق قىلىپ خۇشاللىق بورىنىدەك يېزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاماشا كۆرسىتەتتى. ئابدال ئوغلى بايرام ئېسىنى بىلگەندىن بېرى بۇ خىل جۇشقۇنلۇق ئىچىگە چۈشمىگەنىدى.

چاشكا ۋاقتىدا دېھقانلار بىر - بىرلەپ مەيدانغا كېلىشتى. پاك - پاكىز يۇيۇنۇپ - تارانغان، ئەڭ چىرايلىق بايراملىق كىيىملىرىنى كىيىشكەنىدى.

قېرى ئاياللار سۇتتەك ئاق ياغلىقلارنى سالغان، ياش قىزلار قىزىل - يېشىل ياغلىقلار سالغان ۋە ئالىيېشىل، كۆك رەڭلىك كىيىملەرنى كىيىشكەنىدى. ھۆرى ئانا بۈگۈن گۈلدەك ئېچىلىپ كەتكەندەك، شۇنچە ئادەم ئارىسىدا ئالايىتەن كۆزگە چېلىقىپ تۇراتتى.

دېھقانلار كەلدى، توپلاندى. يېزىنىڭ چوڭ مەيدانىغا توشۇپ كەتتى. مەيداندا ئادەمنىڭ كۆپلۈكىدىن يىڭنە تاشلىسا يەرگە چۈشمىگۈدەك دەرىجىدە ئىدى. بىردەمدىن كېيىن كۆپچىلىك بايرام بىلەن جۇمەكنىڭ ئويۇنلىرىغا قېتىلدى. مەيداندا زور خۇشاللىق تەنتەنىسى ئىچىدە پىرقىرىشىپ ئويناشتى. ئاخىر ئوينا - ئوينا چېقىرتىكەنلىككە قاراپ مېڭىشتى.

بايرامنىڭ ناغرىسىنىڭ ئاۋازىنى نېرىقى دىكەنلى تۇزلەڭلىكىنىڭ دېھقانلىرىمۇ ئاڭلىدى ۋە ئۇ يەرلەردىمۇ ناغرا - دۇمباقلار چېلىندى. ئۇلارمۇ چېقىرتىكەنلىككە قاراپ ئېقىشتى، بەش يېزىنىڭ پۈتكۈل دېھقانلىرى يولغا چىقىشتى. شەرقتە چېقىرتىكەنلىكنىڭ باش تەرىپىدە — ئەلى تېغىنىڭ ئېتىكىدە بىرلەشتى. ياش يىگىتلەر چالغىلىرىنى كۆتۈرۈپ چېقىرتىكەنلەرنى ئورۇشتى، ياش قىزلار ئورۇلغان چېقىرتىكەنلەرنى توپلىدى، تاغدەك دۆۋىلىدى. بايرام قولىدىكى ناغرىسى بىلەن بىر دۆۋىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، ھازىرغىچە دېھقانلار كۆرۈپ باقمىغان بىر ئويۇننى باشلىدى. بىر ئۆزىرايتتى، بىر قىسقىرايتتى، بىردەم پىرقىرايتتى، بىردەم قوللىرىنى ئېگىپ بىر خىل قەدىمكى زامان ئويۇننى ئوينايتتى. ئۇ ئويناۋاتقاندا دېھقانلار ئۇنىڭ بىر ئىشارىتى بىلەن ئاستىدىكى دۆۋىگە ئوت ياقتى. بايرام مەلۇم ۋاقىت يالقۇنلار ئىچىدە يالقۇن بىلەن تەڭ ئوينىدى. دولقۇنلاندى، ئۇچتى، كېيىن ئوت ئىچىدىن تىك مېڭىپ چىقتى. كۆپچىلىكنىڭ ئارىسىغا قوشۇلدى. يالقۇنلار تىكەن دۆۋىلىرىدىن تۇزلەڭلىككە يېيىلدى. قۇرۇپ كەتكەن چېقىرتىكەنلىك تۇزلەڭلىكى بىردەمنىڭ ئىچىدە باشتىن - ئاياغ ئوتقا پۈركەندى. شۇ چاغدا شامال چىقتى، ئوت ئۇچقۇنلىرىنى ئەتراپقا چاچتى. يالقۇنلارنى جەنۇبقا ئەكەتتى. چېقىرتىكەنلىكتىن چاراسلىغان ئاۋازلار چىقاتتى، ۋاڭ - چۇڭ ئاۋازلار كېچىنى بىر ئالاتتى. يالقۇنلار تۇزلەڭنىڭ بۇ بېشىدىن ئۇ بېشىغىچە تۇتىشاتتى. تاڭ سەھەرگىچە پۈتكۈل دىكەنلى تۇزلەڭلىكى يالقۇنغا چۆمدى، تۇزلەڭلىك ئوت دېڭىزى ئىچىدە چايقىلاتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن مەمەت ئاۋاقتىن ھېچقانداق خەۋەر بولمىدى. ئۇن - تىنسىز يوقاپ كەتتى.

شۇ كۈندىن ھازىرغىچە دىكەنلى تۇزلەڭلىكىدىكى دېھقانلار ھەر يىلى يەرگە ساپان سېلىشتىن بۇرۇن چېقىرتىكەنلىككە كېلىدۇ، زور توي - بايرام قىلىپ تىكەنگە ئوت قويۇشىدۇ.

تۇزلەڭلىك ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئوت دېڭىزىغا ئايلىنىدۇ. كۆيۈۋاتقان تىكەنلىكتىن ۋاڭ - چۇڭ ئاۋازلار ئاڭلىنىدۇ. بۇ ئوت بىلەن بىللە ئەلى تېغىنىڭ چوققىسىدا بىر توپ يورۇقلۇق كۆتۈرۈلىدۇ. تاغنىڭ چوققىسى ئۈچ كېچە - كۈندۈز ئاقىرىدۇ، يوپيورۇق كۈندۈزدەك بولۇپ تۇرىدۇ.

بۇ كىتاب 1984 - يىلى 8 - ئايدا ئىستانبۇل «توروس نەشرىياتى» تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان تۈركچە نۇسخىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

本书根据伊斯坦布尔《图如斯出版社》1984年8月土耳其文版翻译出版。

مەمەت ئاۋاق (2)

ئاپتورى: ياشار كامال (تۈركىيە)
تۈركچىدىن تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرسۇنئاي ساقىم
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇراخمان ئەبەي
مۇھەررىرلىرى: توختى باقى، قۇربان مامۇت
مەسئۇل كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن
مۇقاۋىسىنى لايىھەلىگۈچى: مۇقەددەس دىلشات
نەشر قىلىپ تارقاتقۇچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى
تېلېفون: 0991-2827472
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830001
باسقۇچى: بېيجىڭ شېڭتوڭ مەتبەئەچىلىك پاي چەكلىك شىركىتى
ساتقۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق شىنخۇا كىتابخانىسى
فورماتى: 1230×880 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 19.5
نەشرى: 2011 - يىلى 8 - ئاي 2 - نەشرى
بېسىلىشى: 2011 - يىلى 8 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 3000
كىتاب نومۇرى: ISBN 978 - 7 - 228 - 14416 - 7
باھاسى: 53.00 يۈەن

دۇنياۋى مەشھۇر ئەسەر

مەمەت ئاۋاق

ISBN 978-7-228-14416-7
9 787228 144167 >
定价：53.00元